תדפיס
מיוחד
פרק ערבי
פסחים

דרשו ד' ועוזו

תלמוד בבלי

עם ביאור

עיון העמוד

עיקרי הסוגיות וביאוריהן על פי דברי הראשונים
והאחרונים עד למסקנת ההלכה למעשה
בתוספת ביאור 'שפה ברורה' מהדורת 'עוז והדר'

ערבי פסחים

דרשו ד' ועוזו
העמוד היומי

מהדורה מיוחדת ללומדי 'העמוד היומי'

תלמוד בבלי

עם ביאור

עיון העמוד

עיקרי הסוגיות וביאוריהן על פי דברי הראשונים
והאחרונים עד למסקנת ההלכה למעשה
בתוספת ביאור 'שפה ברורה' מהדורת 'עוז והדר'

פרק ערבי פסחים

דרשו ד' ועוזו
העמוד היומי

שו"ע או"ח סי' קי ס"ח: הנכנס לבית המדרש יתפלל

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁלֹּא יֶאֱרַע דְּבַר תַּקָּלָה עַל יָדִי וְלֹא אֶכָּשֵׁל בִּדְבַר הֲלָכָה וְיִשְׂמְחוּ בִּי חֲבֵרַי וְלֹא אוֹמַר עַל טָמֵא טָהוֹר וְלֹא עַל טָהוֹר טָמֵא וְלֹא עַל מֻתָּר אָסוּר וְלֹא עַל אָסוּר מֻתָּר וְלֹא יִכָּשְׁלוּ חֲבֵרַי בִּדְבַר הֲלָכָה וְאֶשְׂמַח בָּהֶם: גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ:

וכתב הט"ז (שם ס"ק ח): נ"ל דהוא הדין במי שיושב ללמוד אפילו ביחידות, ונ"ל נוסחא אחרת קצרה כוללת הרבה וזו היא:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁתָּאִיר עֵינַי בִּמְאוֹר תּוֹרָתֶךָ וְתַצִּילֵנִי מִכָּל מִכְשׁוֹל וְטָעוּת הֵן בְּדִינֵי אִסּוּר וְהֶתֵּר הֵן בְּדִינֵי מָמוֹנוֹת הֵן בְּהוֹרָאָה הֵן בְּלִמּוּד: גַּל עֵינַי וְאַבִּיטָה נִפְלָאוֹת מִתּוֹרָתֶךָ: וּמַה שֶּׁשָּׁגִיתִי כְּבָר הַעֲמִידֵנִי עַל הָאֱמֶת וְאַל תַּצֵּל מִפִּי דְּבַר אֱמֶת עַד מְאֹד: כִּי ה' יִתֵּן חָכְמָה מִפִּיו דַּעַת וּתְבוּנָה:

וביציאתו יאמר:

מוֹדֶה אֲנִי לְפָנֶיךָ ה' אֱלֹהַי וֵאלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁשַּׂמְתָּ חֶלְקִי מִיּוֹשְׁבֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ וְלֹא שַׂמְתָּ חֶלְקִי מִיּוֹשְׁבֵי קְרָנוֹת. שֶׁאֲנִי מַשְׁכִּים וְהֵם מַשְׁכִּימִים, אֲנִי מַשְׁכִּים לְדִבְרֵי תוֹרָה וְהֵם מַשְׁכִּימִים לִדְבָרִים בְּטֵלִים. אֲנִי עָמֵל וְהֵם עֲמֵלִים, אֲנִי עָמֵל וּמְקַבֵּל שָׂכָר וְהֵם עֲמֵלִים וְאֵינָם מְקַבְּלִים שָׂכָר. אֲנִי רָץ וְהֵם רָצִים, אֲנִי רָץ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא וְהֵם רָצִים לִבְאֵר שַׁחַת, שֶׁנֶּאֱמַר וְאַתָּה אֱלֹהִים תּוֹרִדֵם לִבְאֵר שַׁחַת אַנְשֵׁי דָמִים וּמִרְמָה לֹא יֶחֱצוּ יְמֵיהֶם וַאֲנִי אֶבְטַח בָּךְ:

דרשו ד' ועוזו
קרן עולמית לחיזוק ועידוד לימוד התורה

יו"ל ע"י 'דרשו ה' ועוזו'
קרן עולמית לחיזוק ועידוד לימוד התורה

תלמוד בבלי ופירוש 'שפה ברורה' בהוצאת 'עוז והדר'

הפצה בישראל:
'דרשו' 02-5609000
ת.ד. 39061 ירושלים

כתובת להערות:
לת"ד 39061 ירושלים
או לפקס 02-6540269

הפצה וכתובת להערות בחו"ל:
Dirshu – US Office
911 E. County Line Rd
Suite 205
Lakewood, New Jersey 08701
1-888-5DIRSHU
info@dirshunj.org

© כל הזכויות שמורות
תלמוד בבלי וביאור שפה ברורה - ל'עוז והדר'
ביאור 'עיון העמוד' - להרב דוד הופשטטר, טורונטו - קנדה
אין להעתיק או לצלם או לאכסן מידע זה בכל אמצעי ללא רשות מפורטת מבעלי הזכויות

עימוד עיון העמוד: גיוון
כריכה ושערים: סטודיו S מקובר 02-5710540

ואלו המעלות

שיתעלה בהם הלומד בקונטרס 'עיון העמוד'

קונטרס עיון העמוד - נותן ללומד את האפשרות ללמוד את המסכת ברובד נוסף של הבנה כאשר לצד עמוד הגמרא מופיע באור הפשט מתמצית דברי הראשונים והאחרונים המבארים את פשט דברי הגמרא.

קונטרס עיון העמוד - מביא ללומד את הבנת הפשט מדברי הראשונים והאחרונים, בלשון קולחת בהירה ומתומצתת, כאשר הבאור מתמקד בהבנת וביאור הפשט ללא תוספת קושיות או נידונים שלא שייכים לביאור הפשט עצמו.

קונטרס עיון העמוד - מוגש ללומד במקביל לעמוד הגמרא, וכהמשך לציטוט דברי הגמרא עליהם נסוב הביאור, למען ירוץ הלומד בלימוד הגמרא בשילוב הבנת הפשט.

קונטרס עיון העמוד - מביא בכל נדון בגמרא ובסוגיא שיש בו הכרעה להלכה, את פסיקת ההלכה כפי שנפסק בשו"ע ברמ"א ובמשנה ברורה, כדי לקרב את הלומד להבנת השמעתתא אליבא דהלכתא.

יצירת מלאכת מחשבת זו של ביאור 'עיון העמוד', המאדירה ומרוממת, משביחה ומעמיקה את עיונה של תורה בלימוד 'העמוד היומי' בתלמוד בבלי, נכתבה ונערכה בדיבוק חברים תלמידי חכמים אנשי המעלה, אשר צללו לעומקן של סוגיות ללבנן ולבררן בעיון נמרץ, והעלו מרגליות מזוקקות סולת נקיה ברורה ובהירה הראויה לעלות בפאר ובהדר על שולחן מלכים, לומדי 'העמוד היומי', דורשי התורה ומבקשי עיונה, בהדרכת ובהכוונת

הרה"ג רבי **דוד הופשטטר** שליט"א

נשיא 'דרשו', מייסד 'העמוד היומי' בתלמוד בבלי

ערב פסחים [א] [א]סמוך למנחה לא יאכל אדם [ב]עד שתחשך [ג]אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב [ד]ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי: **גמ'** מאי איריא ערבי פסחים אפי' ערבי שבתות וימים טובים נמי דתניא [ג]לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר [ה]אוכל והולך עד שתחשך אמר רב הונא לא צריכא אלא לר' יוסי דאמר אוכל והולך עד שתחשך הני מילי בערבי שבתות וימים טובים אבל בערב הפסח משום [ו]חיובא דמצה מודה רב פפא אמר אפילו תימא רבי יהודה התם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה הוא דאסיר סמוך למנחה שרי אבל בערב הפסח אפילו סמוך למנחה נמי אסור ובערב שבת סמוך למנחה שרי והתניא לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מתשע שעות ולמעלה כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר אוכל והולך עד שתחשך אמר מר זוטרא [ז]מאן לימא לן דמתרצתא היא דילמא

רש"י

ערב פסחים סמוך למנחה. קודם למנחה מעט: **לא יאכל.** כדי שיאכל מצה של מצוה לתיאבון, משום הידור מצוה: **ואפילו** עני שבישראל לא יאכל. בלילי פסחים עד שיסב כדרך בני חורין (א) זכר לחירות במטה ועל השלחן: **ארבע כוסות.** כנגד [א]ארבעה לשוני גאולה האמורים בגלות מצרים והוצאתי אתכם והצלתי אתכם וגאלתי אתכם ולקחתי אתכם, בפרשת וארא [ה]: **ואפילו.** מתפרנס מתמחוי של צדקה דהיינו עני שבעניים, דתנן במסכת פאה (פ"ח מ"ז) מי שיש לו מזון ב' סעודות לא יטול מן התמחוי: **גמ' כשהוא** תאוה. ולא תבא סעודת שבת על השובע: **לא צריכא.** דקתני ערב פסחים לא יאכל עד שתחשך **אלא** לרבי יוסי דאמר הולך ואוכל עד שתחשך: **אפילו תימא.** מתני' נמי רבי יהודה היא, ובדין הוא דליתני ערבי פסחים לרבוי' סמוך למנחה: מתשע שעות. היינו סמוך למנחה:

משכשתא

ואפילו עני שבישראל לא יאכל. בערבי [א] פסחים עד שיסב כדרך בני חורין במטה ועל השלחן, זכר לחירות: **ולא** יפחתו לו. גבאי צדקה המפרנסין את העניים, כדתנן (פאה פ"ח מ"ז) אין פוחתין לעני העובר ממקום כו' אלמא לישנא דלא יפחתו אגבאי צדקה קאי, והוא הדין נמי אם לא יתנו לו שצריך שיחזר בכל כחו אחריו, אלא אורחא דמילתא נקט שרגילין ליתן לו ארבע כוסות, וסדרן מפורש לפנינו [י]. ומצינו בב"ר (פ' פח) רב הונא בשם רבי אבא אמר כנגד ארבע לשוני גאולה האמורין בגלות מצרים [א]והוצאתי וגאלתי ולקחתי והצלתי, בפ' וארא: **ואפילו.** הוא מתפרנס מתמחוי של צדקה דהיינו עני שבעניים, דתנן במסכת פאה [ז] מי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מן התמחוי, אפילו הכי אם לא נתנו לו גבאי צדקה ימכור את מלבושו או ילוה או ישכיר את עצמו בשביל יין לארבע כוסות: **גמ' אפילו ערבי שבתות** כו'. אליבא דרבי יהודה, כדי שיהא קידוש וסעודת שבת חביב עליו: משום חיובא דמצה. שלא תהא נאכלת על השובע, וחיובא דמצה לילה הראשון חובה דכתיב (שמות יב) [ב]בערב תאכלו מצות [ח]: הכי גרסינן **אפילו תימא רבי יהודה התם מן המנחה ולמעלה** כו'. במילתיה דר' יהודה קתני מן המנחה ולמעלה, ובמתניתין תנן סמוך למנחה: מתשע שעות ולמעלה. היינו חצי שעה סמוך למנחה:

דילמא

פירוש רבינו שמואל תלמיד רש"י ז"ל

ערבי פסחים סמוך למנחה. מנחה קטנה, קודם למנחה מעט חצי שעה בתחלת שעה עשירית, דתנן (לעיל דף נח.) תמיד נשחט בשמנה ומחצה וקרב בתשעה ומחצה נמצאת מנחה קטנה בט' ומחצה, וסמוך ליה היינו חצי שעה קודם, בסוף שעה תשיעית ותחלת שעה עשירית: **לא יאכל אדם כו'.** כדי שיאכל מצה של מצוה לתיאבון, משום הידור מצוה:

תוספות

(תוספות אחרים מערבי פסחים נמצאים בספר רב מרדכי עמ' כג)

ערב פסחים. אי גרסינן ערבי ניחא. [ב]ואי גרסינן ערב ה"ק ערב ששוחטין בו (ב) פסחים א"נ ערב פסח ראשון ושני: **לא** יאכל אדם. פירוש אפילו התפלל ומשום מצה כדאמרינן בגמ' דבלא התפלל תפלת מנחה אפילו בשאר ימות השנה אסור כדתנן בפ"ק דשבת (ט:). **וא"ת** ומה לא יאכל אי מצה אפילו קודם נמי אסור כדאמרינן בירושלמי [ט] כל האוכל מצה בערב הפסח כאילו בועל ארוסתו בבית חמיו ואי במיני תרגימא הא אמרי' בגמרא (קז:) אבל מטבל הוא במיני תרגימא. וי"ל דאיירי במצה עשירה דלא אסר בירושלמי אלא במצה הראויה לצאת בה חובתו ואוכלה קודם זמנה אבל מצה עשירה שריא וכן היה נוהג ר"ת:

סמוך למנחה לא יאכל. ואם תאמר והא אמרי' בכל שעה (לעיל ד' מ.) בליקות של נכרים ממלא אדם כריסו מהם ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה והכא אסר לאכול אפי' מבעוד יום. וי"ל דבאותה הסעודה אדם נזהר ואינו אוכל כל שובעו כדי שיאכל מצה לתיאבון אבל מבעוד יום אין אדם נזהר ואוכל כל שובעו וסבר שעד הלילה יתאוה ואדרבה יהיה שבע יותר כי יתברך המאכל במעיו. והא דדייק רבא לקמן (ד' קז:) דאמרה גריר דאי אמרת מיסעד סעיד בין הכוסות הללו אמאי ישתה אף על גב דבאותה סעודה נזהר מלאכול שובעו (ג) אבל בשתיה אי אפשר להזהר א"נ מבין ראשון לשני דאיכא אגדתא והלל דייק דדמי לסעודה אחרת:

עד שתחשך. מקשי' אמאי איצטריך עד שתחשך פשיטא. ועוד דבגמרא גבי שבתות וימים טובים לא קתני ליה. **ואומר הר"י מקורביי"ל** דגבי מצה דווקא בעינן עד שתחשך כדתניא בתוספתא [י] הפסח ומצה ומרור מצותן משתחשך וטעמא משום דכתיב (שמות יב) [ג]ואכלו את הבשר בלילה הזה ומצה ומרור איתקשו לפסח [ה] אבל סעודת שבת וימים טובים מצי אכיל להו מבעוד יום כדאמרי' בפרק תפלת השחר (ברכות דף כז:) מתפלל אדם של שבת בערב שבת ואומר קידוש היום מבעוד יום. ואומר מה"ר יחיאל דכי פריך בגמרא מאי איריא ערבי פסחים כו' לא מצי לשנויי דנקט ערבי פסחים משום דבעי למיתני עד שתחשך דכבר אשמעינן באיזהו מקומן (זבחים ד' נו:) דקתני הפסח אינו נאכל אלא בלילה והכא אגב אורחיה תנייה בקולר. **ורבינו יהודה מירץ** אפילו אי בעינן גבי שבתות וימים טובים עד שתחשך הכא איצטריך למיתני דאתא לאשמועינן דאע"ג דשחיטת פסחים מבעוד יום אינו נאכל מבעוד יום כשאר קדשים. וכן יש בירושלמי בריש פירקין תני ערב שבת מן המנחה ולמעלה לא יטעום כלום עד שתחשך:

ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. דסלקא דעתך דהסיבת עני לא חשיבא הסיבה דאין לו על מה להסב ואין זה דרך חירות. **ויש מפרשים** דאדלעיל קאי עד שתחשך ואפילו עני שבישראל פירוש אפי' עני שלא אכל כמה ימים לא יאכל עד שתחשך: **לא** יפחתו לו. פי' רשב"ם גבאי צדקה וגרס (ד) לא יפחתו. וכן נראה מדלא קתני לא יפחות ל' יחיד וליכא למימר דיפחתו אד' כוסות קאי דאם כן הוה ליה למיתני ארבע כוסות בלא מ"ם. והא דקאמר [ג]מן התמחוי לא ימנע מלקבל כדי לקיים ארבע כוסות. **וארבע כוסות** פירש רשב"ם כנגד ארבעה לשוני גאולה וכן יש בירושלמי [ט]:

לא יפחתו לו מארבע כוסות. **מתוך הלשון משמע קצת** שאין נותנין לבניו ולבני ביתו כי אם לעצמו והוא מוציא את כולם בשלו. וסברא הוא דמאי שנא ארבע כוסות מקידוש דכל השנה שאחד מוציא את כולם. ומיהו גם בקידוש שמא היה לכל אחד כוס כדמשמע לקמן (דף קו.) גבי חזייה להוא סבא דגחין ושתי אבל בפרק בכל מערבין (עירובין דף מ:) גבי זמן משמע קצת שלא היה לכל אחד כוסו ועוד דאמרינן בגמרא (לקמן קח:) השקה מהן לבניו ולבני ביתו יצא והוא דשתה רובא דכסא משמע דהם יצאו בשמיעה דהא בעינן רובא דכסא ועוד דמשמע דלכתחלה אין רגילות להשקותם מיהו יש לדחות בשיש להם כוס לעצמם אי נמי בבניו ובני ביתו קטנים מיירי שלא הגיעו לחינוך [°]ואין אשתו בכלל **ומיהו בגמרא משמע** שצריך כל אחד ארבע כוסות דקתני (שם) הכל חייבין בארבע כוסות אחד נשים ואחד תינוקות אמר רבי יהודה מה תועלת לתינוקות ביין משמע דלתנא קמא צריך כוס אף לתינוקות. ויש לדחות דחייבין לשמוע ברכת ארבע כוסות קאמר ומשום חינוך. ונראה להחמיר ולהצריך ארבע כוסות לכל אחד והמחמיר צריך ליזהר שלא יהא כוסם פגום דאמרינן בגמרא (לקמן ד' קה:) טעמו פגמו: **מאי** איריא ערבי פסחים. **ואם תאמר** אמאי לא משני דתנא בפסח קאי כדמשני בפרק כל שעה (לעיל ד' לז.) גבי פת עבה. **ויש לומר** משום דבפסח קאי אין לו להניח ערבי שבתות דתדירי בכל שבוע. **אי נמי** הכא דאיכא למיטעי ולמימר דדוקא נקט ערב פסח משום חיובא דמצה לא הוה ליה למיתני ערב פסח. וכן בריש מקום שנהגו (לעיל ד' נ:) איכא למיטעי דדוקא בערב הפסח אסור לעשות מלאכה משום קרבן [י]: **מן** המנחה ולמעלה. השתא סלקא דעתא דלאו דוקא אלא הוא הדין סמוך למנחה:

דילמא

עין משפט נר מצוה

א א מיי' פ"ו מהל' מצה הלכה יב סמג עשין מ טוש"ע א"ח סי' תעא סעיף א:
ב ב מיי' שם טור ש"ע א"ח סימן תעב סעיף א:
ג ג מיי' פ"ז מהל' מצה הלכה ח סמג עשין מא טוש"ע א"ח סימן תעב סעיף ב בהג"ה:
ד ד מיי' שם הלכה ז טוש"ע א"ח שם סעיף יג:
ה ה מיי' שם פ"ו הלכה יב ופ"ל מהלכות שבת הל' ד ופ"ו מהל' י"ט הל' טז סמג עשין כט ולאוין עה טוש"ע א"ח סי' רמט סעיף ב וסי' תקכט ס"א בהג"ה [עיי"ש]:

רבינו חננאל

ערב פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך וכו'. ואמרי' מאי איריא ערב פסחים אפי' ערבי שבתות וערבי ימים טובים דתניא לא יאכל אדם בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה כדי שיכנס לשבת כשהוא תאב דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר אוכל והולך עד שתחשך. **ועוד תניא** לא יאכל אדם מתשע שעות ולמעלה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים דברי רבי יהודה ר' יוסי אומר אוכל והולך עד שתחשך. **ושקלינן וטרינן** ואוקמי' רב הונא למתני' כר' יוסי ובערב הפסח משום חיובה דמצה אסור למיכל מן המנחה ולמעלה ומודה ליה לר' יהודה בערב הפסח.

תורה אור השלם

א) לָכֵן אֱמֹר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי יְיָ וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלֹת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבֹדָתָם וְגָאַלְתִּי אֶתְכֶם בִּזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבִשְׁפָטִים גְּדֹלִים: וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרָיִם: [שמות ו, ו-ז]
ב) בָּרִאשֹׁן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בָּעָרֶב: [שמות יב, יח]
ג) וְאָכְלוּ אֶת הַבָּשָׂר בַּלַּיְלָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ וּמַצּוֹת עַל מְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ: [שמות יב, ח]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [עיין תוספות לקמן דף קז. ד"ה סמוך], ב) תוספתא ברכות פ"ה ה"א, ג) עי' לקמן קז:, ד) [שבת דף קלא:], ה) כחד מ"ד בב"ר פ' פח וירושלמי (פב ע"ב) ועיין לקמן קח. ד"ה ארבע כוסות שכתב כמ"ד אחר ועיין ילק"מ שם, ו) במתני' קיד. קטז. קיז:, ז) פ"ח מ"ז, ח) להלן דף קכ., ט) ה"א, י) [פרק ב הט"ו], כ) [עיין תוספות לעיל לז. ד"ה תנא] וע"ע תוספות לעיל נ. ד"ה מקום.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה ואפילו עני וכו' בני חורין במטה ועל השלחן זכר לחירות הס"ד: (ב) תום' ד"ה ערב וכו' ה"ק ערב ששוחטין בו הרבה פסחים: (ג) ד"ה סמוך וכו' מלאכול שובעו בשתיה כצ"ל ותיבת אבל נמחק: (ד) ד"ה לא יפחתו פי' רשב"ם וכו' וגרס. נ"ב פי' השתא דרישא קאי על עצמו שלא יאכל עד שתחשך ועד שיסב והסיפא קאי אגבאי צדקה לא גרסינן ולא יפחתו אלא לא בלא וי"ו [ועי' הגרא"מ הורוויץ בילקוט מפרשים]:

גליון הש"ס

תוס' ד"ה לא יפחתו וכו' ואין אשתו בכלל. עיין ברכות כד. תד"ה והתניא:

הגהות וציונים

א] צ"ל בלילי פסחים (מהרש"א, גליון): ב] בכת"י נוסף כמו ערבי פסחים דעלמא (וכן הוא בתוספות הרשב"א): ג] בדפו"ר נוסף אפילו מן התמחוי הכי פירושו אפילו מן התמחוי כו':

ליקוטי רש"י

תמחוי קערה גדולה היא וגובין בו גבאים מאכל מבעלי בתים ומחלקין לעניים שתי סעודות ליום מיום ליום. [שבת קיח ע"א]. עד שיסב. הסיבה על צד שמאל [לקמן קח ע"א].

פרק עשירי - ערבי פסחים

מִשְׁנָה. לֹא יֹאכַל אָדָם וְכוּ', כדי שיאכל בלילה את המצה לתיאבון, משום הידור מצוה (רשב"ם; פיה"מ להרמב"ם י, א). ועוד יש לפרש, שמא יאכל הרבה ומתוך כך יאכל את המצה אכילה גסה, שאינה נחשבת אכילה (גמ' להלן קז, ב, ע"פ תוס' שם ד"ה דילמא, ורבינו דוד ור"ן כאן. ולביאור דברי הגמ' לדעת הרשב"ם, ראה חתם סופר ורש"ש כאן).

ואיסור זה לא נאמר לגבי אכילת חמץ, שהרי נאסר כבר באכילה קודם לכן, ולא לגבי אכילת מיני תרגימא, שהרי מותר לאוכלם אף סמוך למנחה [כמבואר בגמ' להלן (קז, ב)], וגם לא לגבי אכילת מצה, שהרי בכל ערב הפסח אסור לאכול מצה ולא רק סמוך למנחה, אלא איסור זה הוא לגבי אכילת מצה עשירה [שאין איסור לאוכלה בערב הפסח, כיון שאין יוצאים בה ידי מצת מצוה, ורק סמוך למנחה אסור לאוכלה] (תוס' ד"ה לא יאכל; תוס' רבינו פרץ. וראה מהרש"א שתוס' לא תירצו שהאיסור הוא בבצקות של נכרים שאין יוצאים בהם ידי חובת מצה [ראה לעיל מ, א], משום שלדעתם אסור לאוכלם כל ערב הפסח, כיון שיש להם טעם מצה). ויש שפירשו, שאיסור זה הוא במיני תרגימא, שלא להרבות באכילתם, ומה שאמרו שמותר לאכול מהם, היינו דוקא מעט כדי להעביר את רעבונו (המכתם; מהר"ם חלאווה; ביאור הגר"א או"ח תעא, ה, בדעת הרי"ף והרמב"ם). ■ להלכה, אסור לאכול פת [-מצה עשירה] משעה עשירית, כדי שיאכל מצה לתיאבון [כפירוש תוס' ורבינו פרץ], וכן אסור למלאות כריסו בפירות או ירקות [כפירוש המכתם ושאר ראשונים], ומותר לאכול מהם רק מעט (שו"ע או"ח תעא, א ומשנ"ב שם. וראה שם פרטים נוספים).

עַד שֶׁתֶּחְשַׁךְ דוקא, אבל מבעוד יום אסור לאכול מצה, אפילו אם קיבל עליו יום טוב, שהוקשה מצה לפסח שאינו נאכל אלא בלילה, מה שאין כן בערבי שבתות ושאר ימים טובים, שאם קיבל עליו שבת או יום טוב מבעוד יום והוסיף מן החול על הקודש, יכול לאכול את סעודת היום (תוס' ד"ה עד, בשם ר"י מקורבי"ל; רא"ש י, ב. וראה עמק ברכה בענין תוספת שבת ויו"ט, שלדעתם גדר 'תוספת שבת' הוא בעצם קדושת היום, ולכן אפשר לאכול בה את סעודת היום). ויש שסובר, שגם סעודת שבת ויום טוב אי אפשר לאכול מבעוד יום, ומכל מקום הוצרכה המשנה לכתוב זאת לגבי ערב פסח, להשמיענו שאף שהפסח נשחט מבעוד יום, אינו נאכל אלא בלילה, ואין דינו כשאר קדשים שנאכלים מבעוד יום (תוס' שם, בשם רבינו יהודה. ולדעתו, גדר 'תוספת שבת' אינו בעצם קדושת היום, אלא רק לענין שביתה ממלאכה, ולכן אי אפשר לאכול בה את סעודת היום. ע"פ עמק ברכה שם).

■ להלכה, מי שקיבל עליו יום טוב בערב הפסח מבעוד יום, אינו יכול לקיים מצות אכילת מצה בזמן זה, עד שתחשך (ע"פ משנ"ב תעב, ד). ובשבת, מי שקיבל עליו שבת מבעוד יום והוסיף מן החול על הקודש, יכול לאכול את סעודת היום בזמן זה [כדעת ר"י מקורבי"ל והרא"ש] (שו"ע או"ח רסז, ב). ויש שסוברים, שצריך לסיים את סעודתו בלילה ולאכול כזית משתחשך [כדעת רבינו יהודה], ולכתחילה נכון לחוש לדעתם (משנ"ב שם, ה).

אֲפִילוּ עָנִי שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל לֹא יֹאכַל עַד שֶׁיָּסֵב כדרך בני חורין, במיטה, ועל השולחן, זכר לחירות (רשב"ם). ויש שפירשו, שהחידוש בעני הוא, שהיינו סבורים שאינו חייב להסב כיון שאין לו כרים וכסתות להסב עליהם, אלא מיסב על הספסל, ואין זו דרך חירות (תוס' ד"ה ואפילו, בפי' ראשון; רבינו פרץ. וראה דרכי משה או"ח תעב, א, שחייב להסב אף שאינו דרך חירות, ובטעם הדבר ראה ימלא פי תהלתך [להגרא"ל שטיינמן] עיונים בתפילה עמ' תעד). ■ להלכה, אפילו עני שאין לו כרים, יסב על הספסל [כפי' תוס' ורבינו פרץ] (רמ"א או"ח תעב, ב).

וְלֹא יִפְחֲתוּ לוֹ מֵאַרְבַּע כּוֹסוֹת שֶׁל יַיִן, ומלשון 'לו' משמע, שרק בעל הבית חייב בארבע כוסות, אבל בני ביתו אינם חייבים, ובעל הבית מוציאם בשלו (תוס' ד"ה לא יפחתו - השני, בפי' ראשון). והטעם שיכול להוציאם, משום שעיקר מצות ארבע כוסות אינה שתיית הכוסות, אלא הברכה שעל הכוסות [ושתיית הכוסות היא רק מדין 'המברך צריך שיטעום' (ברכות נב, א)], ולכן יכול להוציאם מדין 'שומע כעונה' (חי' מרן רי"ז הלוי חמץ ומצה ז, ט, בשם אביו הגר"ח. וראה חזו"א או"ח כט, ג, שאף שלבני הבית אין כוס לפניהם, מכל מקום מדין 'שומע כעונה' נחשב שדיבור המשמיע שהיה 'על הכוס', מתייחס לשומע, ונמצא שגם בני הבית ברכו 'על הכוס').

ועוד יש לפרש, שכל אחד מבני הבית חייב בארבע כוסות (תוס' שם, ומסקנתם שיש להחמיר כפירוש זה; רמב"ם חמץ ומצה ז, ז), ואין בעל הבית יכול להוציאם, משום שעיקר מצות ארבע כוסות היא שתיית הכוסות, ולא שייך להוציא ידי חובה בעצם השתיה (חי' מרן רי"ז הלוי שם, ע"פ הרמב"ם שם. אמנם החזו"א שם פירש לדרך זו, שכיון שאין לפניהם כוס, דין 'שומע כעונה' אינו מועיל שיחשב שבירכו 'על הכוס'), והמשנה נקטה לא יפחתו 'לו', משום שבעל הבית הוא העיקר וכל בני ביתו טפילים אצלו (תוס' רבינו פרץ להלן קח, ב).

וַאֲפִילוּ מִן הַתַּמְחוּי - אפילו עני שבעניים שמתפרנס מתמחוי של צדקה, אם לא נתנו לו הגבאים יין לארבע כוסות, עליו למכור את מלבושו או ללוות או להשכיר את עצמו כדי לקנות יין לשם כך [ולפירוש זה, בבא זו אינה המשך של דברי המשנה 'ולא יפחתו' וכו'] (רשב"ם). ויש שפירשו, שאפילו מי שיש לו מזון שתי סעודות ואינו רשאי ליטול מזונותיו מן התמחוי, אם אין לו יין לארבע כוסות, יטול מן התמחוי (תוס' ד"ה לא יפחתו - הראשון, ע"פ מהרש"א; תוס' רבינו פרץ ותוס' הרא"ש בשם ה"ר יחיאל, וראה בהערות המהדיר בתוס' הרא"ש). ■ להלכה, עניים המתפרנסים מן הצדקה, חייבים הגבאים לתת להם יין לארבע כוסות. ומי שלא נתנו לו, אין לו לפטור עצמו מארבע כוסות, אלא ימכור את מלבושו או ילוה או ישכיר את עצמו ויקנה יין לארבע כוסות (שו"ע או"ח תעב, יג, ומשנ"ב שם, מב).

גְּמָרָא. הָנֵי מִילֵּי בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים אֲבָל בְּעֶרֶב הַפֶּסַח מִשּׁוּם חִיּוּבָא דְמַצָּה מוֹדֶה, שכיון שחובה לאכול מצה בלילה, מודה רבי יוסי שאסור לאכול סמוך למנחה, כדי שלא יאכלנה על השובע (רשב"ם). ואף שגם בשבתות וימים טובים חובה לאכול סעודה בלילה, אין החובה ב'אכילה' אלא ב'עונג', ואם הוא שבע ואינו נהנה ומתענג באכילה, פטור מסעודה, ולכן סובר רבי יוסי שאין איסור לאכול בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה כדי שלא יהיה שבע בלילה, משום שאם אכן יהיה שבע, לא יהיה חייב בסעודה [ורבי יהודה סובר, שאף שהחובה היא ב'עונג', יש להזהר כבר מערב שבת ולא לאכול, כדי שיוכל לקיים בלילה חובה זו] (רבינו דוד; חי' הר"ן. וראה צל"ח ומצפה איתן).

ויש שפירש, שחיוב הסעודה בשבתות וימים טובים אינו מדאורייתא, אלא רק מדרבנן ומדברי קבלה [ונלמד מהפסוק (ישעיה נח, יג) 'וקראת לשבת עונג'], ולכן סובר רבי יוסי שמותר לאכול בערבי שבתות וימים טובים (רי"ד בתוס' ובפסקים. אמנם ראה חי' הר"ן שסובר שעונג שבת חיובו מדאורייתא, וט"ז או"ח רצז, ח שכתב שחיוב שלש סעודות בשבת הוא מדאורייתא, וראה עוד שדי חמד מערכת הע' כלל סה).

■ המשך במילואים עמ' 100 ■

מַפְסִיקִין לְשַׁבָּתוֹת דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה - אם התחיל לאכול בהיתר קודם המנחה, ואכל עד שתחשך, מפסיק את סעודתו, כלומר, עוקר את השולחן ומסלקו, ומברך ברכת המזון, ואחר כך מקדש (רשב"ם ד"ה מפסיקין, וד"ה לא כר' יהודה; תוס' ד"ה מפסיקין). והטעם שצריך להפסיק, כדי להבדיל בין סעודת חול לסעודת שבת (רשב"ם להלן קה, א ד"ה לא צריכיתו; פסקי הרי"ד), שכאשר יחזיר את השולחן לאחר שסילקו, הרי הובא לכבוד שבת (רבינו דוד ד"ה אלא פורס, וכע"ז ברא"ש י, ב).

רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר אֵין מַפְסִיקִין, אלא גומר את סעודתו ומברך ברכת המזון, ואחר כך מקדש. ונחשב 'קידוש במקום סעודה', כיון שמקדש מיד לאחר הסעודה, וסעודה זו נחשבת כסעודת שבת (תוס' ד"ה רבי יוסי. וראה מחצית השקל רעד, ב, שסעודה זו אינה עולה למנין שלש סעודות, וצריך לאכול ביום סעודה נוספת, וראה מנחת שלמה). ויש שסובר, שאינו נחשב 'קידוש במקום סעודה' מחמת הסעודה שאכל קודם הקידוש, אלא צריך להמשיך ולאכול את סעודתו לאחר הקידוש כדי שיחשב 'קידוש במקום סעודה' (רא"ש י, ז). ויש שפירש, שלדעת רבי יוסי אין צריך שהקידוש יהיה במקום סעודה (תוס' רי"ד להלן קב, א).

ומה שאמר רבי יוסי שאין מפסיקים, היינו כשהתחילו לאכול בהיתר, אבל אם התחילו באיסור, מודה רבי יוסי שמפסיקים (תוס' ד"ה אין, וראה מהרש"א). ואף שרבי יוסי מודה שאסור להתחיל בסעודה בערב הפסח [כמבואר בגמ' לעיל (צט, ב)], אם התחיל בהיתר ונמשך עד שחשכה אינו צריך להפסיק, שכיון שכבר עוסק באכילה, בני מעיו פתוחים, ולא יבוא לידי אכילה גסה (רבינו דוד; חי' הר"ן).

ומשום קידוש היום אינו צריך להפסיק, אף שחיובו מדאורייתא, כיון שבדיעבד יכול לקדש גם ביום, ובשהות ממושכת כל כך אין לחשוש שיפשע ולא יקדש (תוס' סוכה לח, א ד"ה מאי, בתי' ראשון), או שכיון שעוסק בסעודת שבת, אין לחשוש שמא יתעצל ולא יקדש (שם בתי' שני). ויש שסובר, שאין זו קולא מיוחדת בקידוש היום, אלא גם בשאר מצוות אם התחיל לאכול לפני שהגיע זמנן, אינו צריך להפסיק (ר"ן סוכה שם).

ודוקא בערב שבת פסק רבי יוסי בר חנינא כרבי יוסי שאינו צריך להפסיק, אבל בערב פסח פסק כרבי יהודה שצריך להפסיק, כדי שלא לשנות את סדרן של ארבע הכוסות [-קידוש, הגדה, ברכת המזון, הלל], שאם לא יפסיק, נמצא שישתה את הכוס של ברכת המזון תחילה (חתם סופר, ע"פ תוס' ד"ה רבי יוסי).

וממה שרבי יוסי בר חנינא פסק כרבי יוסי לענין הפסקה, משמע שלענין להתחיל לאכול לכתחילה אין הלכה כמותו, שאילו היתה הלכה כמותו גם לענין להתחיל לאכול לכתחילה, כל שכן שלענין הפסקה הלכה כמותו, ולא היה צריך לומר זאת (תוס' ד"ה אין, בשם רבינו יחיאל, וראה שם בשם הבה"ג; רא"ש י, ב, בשם ה"ר ישעיה מטראני). ויש שסוברים, שאף לענין להתחיל לאכול לכתחילה בערב שבת הלכה כרבי יוסי (רשב"ם ד"ה אמר לו; רא"ש שם, והביא שכן דעת ר"י), ומה שהוצרך רבי יוסי בר חנינא לומר שהלכה כמותו בהפסקה, הוא כדי שלא נאמר שאף שמותר להתחיל, מכל מקום לכשתחשך צריך להפסיק מפני כבוד השבת (רא"ש שם, וראה גליון הש"ס. וראה רש"ש ודבר שמואל בדעת רבינו יחיאל וה"ר ישעיה).

רְצוֹנְךָ נַפְסִיק וְנֵיחוּשׁ לְדִבְרֵי יְהוּדָה חֲבֵירֵנוּ - האם הינך מסכים שנחמיר כעת כדעת רבי יהודה ונפסיק את סעודתנו (תוס' הרשב"א משאנץ). ויש שגרס 'וניחוש ליהודה' וכו', ופירש שרבי יהודה הפסיק את אכילתו [כשיטתו שצריך להפסיק משחשיכה], ורבן שמעון בן גמליאל חשש לכבודו של רבי יהודה, שיהיה עליו להמתין עד שיסיימו הם את סעודתם, ולכן שאל את רבי יוסי האם הוא מסכים להפסיק את הסעודה (בעל המאור. וראה מהר"ם חלאווה).

אֶלָּא פּוֹרֵס מַפָּה וּמְקַדֵּשׁ - ופריסת המפה היא מחמת הקידוש, וכדין המבואר בגמ' להלן (ע"ב), שבכל שבתות השנה, אם הביא את השולחן ועליו הלחם לפני הקידוש, פורס מפה על הלחם ואחר כך מקדש [כדי שיהיה ניכר שהסעודה נעשית לכבוד שבת (מהרש"א)], ואף כאן, כיון שמאכלי הסעודה נמצאים על השולחן, צריך לפרוס עליהם מפה קודם שמקדש (רשב"ם בפי' ראשון).

ועוד יש לפרש, שפריסת המפה היא כעין סילוק השולחן, שכשם שלרבי יהודה צריך לעקור ולסלק את השולחן כדי שיחזור ויביאנו לכבוד שבת (ראה ביאורנו לעיל ד"ה מפסיקין), כך גם לשמואל, אף שלדעתו אין צריך לסלק את השולחן, צריך לפרוס מפה, כדי לסלקה ולגלות את השולחן לכבוד שבת לאחר הקידוש (רשב"ם בפי' שני). ולדרך זו, יש שפירש שצריך לברך עתה ברכת המזון על האכילה שאכל קודם פריסת המפה (מהרש"א בדעת רשב"ם), ויש שפירשו, שאינו מברך ברכת המזון, ומפסיק בפריסת מפה בלבד (תוס' רי"ד; רבינו דוד) [ומכל מקום כשחוזר לסעודתו לאחר הקידוש, צריך לחזור ולברך המוציא (רי"ף; רמב"ן במלחמות; רא"ש י, ב), שכיון שהיה אסור לאכול קודם שיקדש ונתחייב להפסיק את אכילתו, כשחוזר ואוכל צריך לחזור ולברך (השגת הראב"ד על בעל המאור). ויש סוברים, שאינו צריך לברך המוציא, משום שאכילתו לאחר הקידוש היא המשך של אכילתו הראשונה (בעל המאור; פסקי הרי"ד)].

ויש שפירש, שפריסת המפה היא לסימן, שמשעה שקידש היום אסור להמשיך ולאכול בלא קידוש (פסקי רי"ד).

■ להלכה, בערב שבת מותר מעיקר הדין להתחיל לאכול כל היום [כרבי יוסי] (שו"ע או"ח רמט, ב. וראה שם שמצוה להימנע מלקבוע סעודה מתשע שעות). ומכל מקום, אם התחיל מבעוד יום וקידש עליו היום, יפסיק את אכילתו ויפרוס מפה על הפת ויקדש [כשמואל], ולאחר הקידוש יסיר את המפה ויגלה את הפת, כדי שיהיה ניכר שהסעודה באה לכבוד שבת [כרשב"ם בפי' ראשון] (שו"ע שם רעא, ד, ומשנ"ב שם, טו. וראה שם פרטים נוספים).

וכן בערב הפסח, אם התחיל לאכול בהיתר, כגון שאכל מצה עשירה קודם שעה עשירית ונמשכה סעודתו עד שחשיכה, משקידש היום צריך להפסיק את אכילתו ולפרוס מפה ולקדש [כשמואל] (שו"ע שם תעא, ג, ומשנ"ב שם, כא. וראה שם פרטים נוספים).

דילמא משבשתא היא א"ל מרימר ואיתימא רב יימר אנא איקלעי לפירקיה דרב פנחס בריה דרב אמי וקם תנא ותני קמיה וקיבלה מיניה אי הכי קשיא אלא מחוורתא כדרב הונא ולרב הונא מי ניחא והאמר רבי ירמיה א"ר יוחנן ואיתימא א"ר אבהו א"ר יוסי בר רבי חנינא הלכה כר' יהודה בערב הפסח והלכה כר' יוסי בע"ש הלכה כר' יהודה בערב הפסח [א] מכלל דפליג רבי יוסי בתרוייהו לא הלכה מכלל דפליגי בהפסקה דתניא [ב] מפסיקין לשבתות דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר אין מפסיקין ומעשה ברשב"ג [ורבי יהודה] ורבי יוסי שהיו מסובין בעכו וקדש עליהם היום א"ל רשב"ג לרבי יוסי ברבי רצונך נפסיק וניחוש לדברי יהודה חבירנו אמר לו בכל יום ויום אתה מחבב דבריי לפני רבי יהודה ועכשיו אתה מחבב דברי רבי יהודה בפני [א] הגם לכבוש את המלכה עמי בבית א"ל א"כ לא נפסיק [ג] שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות אמרו לא זזו משם עד שקבעו הלכה כר' יוסי: אמר רב יהודה אמר שמואל אין הלכה לא כר' יהודה ולא כר' יוסי אלא [א] פורס מפה ומקדש איני והא אמר רב תחליפא בר אבדימי אמר שמואל כשם שמפסיקין לקידוש

כך

רשב"ם

משבשתא היא. והכי איבעי ליה למיתני מתשע שעות ומחצה ואילך: וקא תנא קמיה. להך מתניתא הכי מט' שעות ולמעלה, אלמא מתרצתא היא: אלא מחוורתא כרב הונא. ומן המנחה דקתני מתניתא קמייתא סמוך למנחה קאמר: הלכה מכלל דפליגי להפסקה. הא דא"ר ירמיה הלכ' כר' יהודה בערב הפסח דמשמע דפליג נמי רבי יוסי בערב הפסח, להפסקה הוא דפליג, דאם התחיל לאכול אף בערב הפסח אינו מפסיק, אבל להתחיל מודה ר' יוסי דאסור, ומתניתין בהתחלה לרבי יוסי איצטריך, דקמשמע לן דמודה רבי יוסי בערב הפסח דאין מתחילין: דתניא. דבהפסקה נמי פליגי: אין הלכה כרבי יהודה. דאמר מפסיקין דמשמע עקירת שולחן: ולא כרבי יוסי. דאמר אין מפסיקין כלל: אלא פורס מפה. על השולחן ומקדש היום, וחוזר ואוכל:

כך

רשב"ם

דילמא משבשתא היא. דה"ל למיתני מט' שעות ומחצה ולמעלה, א"נ מן המנחה ולמעלה כדתניא בההיא קמייתא: אמר מרימר. לאו משבשתא היא: אלא קשיא. הך ברייתא בתרייתא דקתני מט' ולמעלה אלמא סמוך למנחה נמי קאסר רבי יהודה בערבי שבתות ויו"ט, וליכא לאוקומי השתא מתניתין כרבי יהודה דמאי שנא ערבי פסחים דנקט בהו סמוך למנחה טפי משבתות ויו"ט: אלא מחוורתא כרב הונא. דלרבי יוסי איצטריך, ומן המנחה דקתני הך ברייתא סמוך למנחה קאמר: מכלל דפליג רבי יוסי בתרוייהו. אפי' בערב הפסח, והיכי מוקי למתני' כר' יוסי: מכלל דפליגי להפסקה. הא דא"ר ירמיה הלכה כרבי יהודה בערב הפסח דמשמע דפליג נמי רבי יוסי בע"פ, להפסקה הוא דפליג, דאי התחיל לאכול אף בע"פ אינו מפסיק, אבל להתחיל מודי ר' יוסי דאסור, ומתני' בהתחלה ולר' יוסי איצטריך, דקמ"ל דמודי ר' יוסי בערב הפסח דאין מתחילין: דתניא. דבהפסקה נמי פליגי: מפסיקין לשבתות. אם התחיל סעודתו בהיתר קודם המנחה והיה אוכל והולך עד שתחשך, (א) אפי' לר' יהודה מפסיק סעודתו מיד כשיתחשך ומקדש היום: וקדש עליהן. שהחשיך: ה"ג בתוספתא דברכות אמר לו רבן גמליאל[א] לר' יוסי ברבי רצונך שנפסיק וניחוש לדברי יהודה חבירנו, אמר לו בכל יום אתה מחבב דבריי לפני יהודה ועכשיו אתה מחבב דברי יהודה בפני, הגם לכבוש את המלכה עמי בבית, אמר לו א"כ לא נפסיק שמא יראו כו': ברבי. כך קראו רשב"ג לר' יוסי בר חלפתא, כלומר גדול הדור: הגם לכבוש. כלומר בפני אתה מביישני: אמר לו רשב"ג א"כ לא נפסיק כו'. שמעינן מהכא דבערבי פסחים אסור לאכול מסוף ט' שעות ולמעלה כסתם מתני', אבל בערבי שבתות וי"ט מותר לאכול מן המנחה ולמעלה, דהא סתם לן תנא דמתני' כרבי יוסי מדנקט ערבי פסחים מכלל דבשאר י"ט שרי, וקי"ל נמי (עירובין ד' מו:) הלכה כר' יוסי מחבירו, דר' יוסי אפי' להתחיל ולאכול אחר ט' שרי בהדיא לקמן בשמעתין, דאמרי' אלא הא דתניא ושוין שמתחילין אימת אי בע"ש הא פליג ר' יהודה. ומיהו לענין הפסקה אין הלכה כר' יוסי בערבי פסחים אלא כר' יהודה, שאם התחיל לאכול קודם ט' ונמשך אכילתו עד שחשיכה צריך לעקור את השולחן מיד כשיתחשך ולהחזירו לשם פסח, ובשבתות וי"ט לא יפסיק אלא פורס מפה ומקדש ואח"כ גומר סעודתו: לא כר' יהודה. דאמר מפסיקין דמשמע עקירת שולחן: ולא כר' יוסי. דאמר א"צ להפסיק כלל אלא יגמור סעודתו אפי' משחשיכה ויברכו בהמ"ז ואח"כ מביא לו כוס שני לקידוש היום כדתניא לקמן בשמעתין[ד], אלא פורס מפה על המאכל כדין כל שבתות השנה שהביאו לחם על השולחן קודם קידוש כדתני' לקמן[ה], א"נ משום סילוק פתורא, ואח"כ אומר קידוש היום על הכוס וחוזר ואוכל וגומר סעודתו. ונראה בעיני דס"ל לשמואל דהלכה כרבי יוסי כדקתני בברייתא שקבעו הלכה כמותו, אלא שבא להחמיר על עצמו קצת שלא יגמור סעודתו ויקדש אח"כ אלא יקדש תחלה ואח"כ יגמור סעודתו, דאי לא תימא הכי שמואל דאמר כמאן, דהא ברייתא דקתני פורס מפה ומקדש לא קאי אהפסקת אכילה כלל אלא בבא לקדש עתה ולאכול בשבת לכתחלה מיירי:

כך

תוספות

דילמא משבשתא היא. וברייתא קמייתא דקתני מן המנחה ולמעלה היא עיקר משום דלדידה אתיא מתני' ככולי עלמא:

ה"ג והאמר ר' ירמיה א"ר יוחנן ואיתימא רבי אבהו א"ר יוסי בר ר' חנינא ולא גרסי' רבי יוחנן א"ר אבהו דרבי אבהו תלמידיה דר' יוחנן הוה:

מכלל דפליגי בהפסקה כדתניא. לא גרסינן דתניא דהא בברייתא לא פליגי בהפסקה דפסח אלא כדתניא גרסינן ומייתי כי היכי דפליגי בהפסקה דשבת הכי קים ליה דפליגי נמי בהפסקה דפסח. ומורי רבינו יחיאל אמר דגרסי' דתניא [ס] ודייק מדקאמר ר' יוסי אין מפסיקין והיינו אפילו בערב הפסח דאין מתחילין דבע"ש שרי רבי יוסי אפי' להתחיל. עוד נראה דאמרי' לקמן (קב.) בני חבורה שהיו מסובין וקדש כו' וקתני פלוגתא דר' יהודה ורבי יוסי והתם סתמא קתני וקידש בין שבת בין פסח:

מפסיקין לשבתות. פי' בעקירת שולחן כדמוכח בסמוך והיינו שמברך ברכת המזון כדתניא לקמן (קב"ו) ראשון אומר עליו ברכת המזון והיו רגילין לסלק השולחן לפני ברכת המזון כדאמרינן בפרק [כיצד מברכין] (ברכות דף מב.) סילק אסור מלאכול ולכך קאמר בסמוך דבעי לר' יהודה עקירת שולחן. ולספרים דגרסי לקמן[ו] ראשון אומר עליו קידוש היום ושני ברכת המזון היו עוקרין את השולחן לפני קידוש כדי להפסיק אלא שהקידוש עושה קודם לפי שאסור לשתות כוס של ברכת המזון בלא קידוש דע"כ עקירת שולחן אינו בין קידוש לברכת המזון מדקאמר פורס מפה ומקדש ופריסת המפה היא במקום עקירת שולחן לרבי יהודה:

רבי יוסי אומר אין מפסיקין. וגומר כל הסעודה ומברך ברכת המזון ואח"כ מקדש כדמוכח בברייתא דלקמן (דף קב.) משמע דאין צריך לעשות סעודה לשם שבת דאי צריך מה לו להמתין יפסיק מיד וא"ת ואיך יעשו קידוש בלא סעודה הלא אין קידוש אלא במקום סעודה[ח]. וי"ל דחשיב קידוש במקום סעודה כיון שמיד אחר הסעודה עושה קידוש ואותה סעודה עולה לו לסעודת שבת כדמוכח בתוספתא[ט] דקתני במילתיה דרבי יוסי ומזכיר של שבת בברכת המזון ומיהו קשה לר' יוסי איך יעשו ד' כוסות כיון שלא יקדשו אלא אחר ברכת המזון ולא יעשו סעודה אחרת. וי"ל דיעשו ד' כוסות שלא כסדר הרגילין לעשות כוס ברכת המזון תחלה ואחריו כוס של קידוש וירקות ואחריו כוס שלישי למה נשתנה ואחריו מרור ועל כוס רביעי הלל:

אין מפסיקין. בהתחילו בהיתר איירי דבהתחילו באיסור מודה ר' יוסי דמפסיקין. ולרבי יהודה נמי דמפסיקין היינו כשכבר קידש היום כדמוכח בעובדא דמייתי דקתני וקידש עליהן היום אבל הגיע שעת מנחה אין מפסיקין. והלכה כרבי יוסי ובערבי שבתות וי"ט אפי' להתחיל שרי כר' יוסי דרבי יהודה ור' יוסי הלכה כר' יוסי כדמוכח בעירובין (דף מו:) ובערבי פסחים אסור להתחיל ואם התחיל אפי' בהיתר מפסיקין בברכת המזון דהא פסקינן כר' יהודה[י]. ומורי רבינו יחיאל אומר מדפסיק כר' יוסי בהפסקה בההוא עובדא מכלל דלכתחלה[כ] לא קי"ל כוותיה. ועוד כתב בה"ג[ל] דבע"ש אין להתחיל לאכול מן המנחה ולמעלה דאפי' ר' יוסי לא קאמר אלא דלא יפסיק אבל לאתחולי לא וע"כ ה"פ דלא קי"ל כרבי יוסי אלא להפסקה אבל לא להתחיל:

שהיו מסובין. והתחילו בהיתר שהרי רבי יהודה היה שם. ה"ג בתוספתא[מ] אמר לו א"כ לא נפסיק וה"פ א"כ כיון שמחית לא נפסיק שמא יראו התלמידים[נ]:

אלא פורס מפה ומקדש. פי' רשב"ם דאית ליה לשמואל דהלכה כר' יוסי אלא שבא להחמיר על דבריו שלא לגמור סעודה קודם קידוש דאי לא תימא הכי שמואל דאמר כמאן דברייתא דקתני פורס מפה ומקדש לא מיירי בהפסקת אכילה אלא בבא להתחיל לאכול. ובחנם דחק דשמואל סבר כחכמים דהכי איתא בירושלמי[ס] רב יהודה בשם שמואל זו דברי ר' יהודה ור' יוסי אבל חכמים אומרים פורס מפה ומקדש. וצריך לדקדק כמאן הלכה דאע"ג דאמר ר' יוחנן לעיל הלכה כר' יוסי ובמי שהוציאוהו (עירובין מז:) משמע דהלכה כר' יוחנן לגבי שמואל איכא חד לישנא דלא אמרה ר' יוחנן ורב נמי סבר לקמן (קה.) כשמואל וקאמר שבת קבעה נפשה. ואע"ג דבטל סופרים הלך אחר המיקל היינו דוקא בשוין כדאמרי' בפ"ק דמסכת ע"ז (ז.):

כך

עין משפט נר מצוה

ו א מיי' פכ"ט מהלכות שבת הלכה יב סמג עשין כט טוש"ע או"ח סימן רעא סעיף ד:

רבינו חננאל

והא דאמר ר' יוחנן הלכה כר' יהודה בערב הפסח והלכה כר' יוסי בערבי שבתות ובערבי ימים טובים. אוקימנה להפסקה דתניא מפסיקין לשבת ועוקרין את השלחן ומקדשין ומברכין ברכת המזון דברי ר' יהודה. ר' יוסי אומר אין מפסיקין אלא גומרין סעודתן ומברכין ברכת המזון ואחר כך מקדשין. ומעשה בר"ג ור' יוסי ור' יהודה שהיו מסובין בעכו וכו' עד לא זזו משם עד שקבעו הלכה כר' יוסי. אמר רב יהודה אמר שמואל אין הלכה לא כר' יהודה ולא כר' יוסי אלא פורס מפה ומקדש. תניא נמי הכי ושוין שאין מביאין השלחן אא"כ קדש ואם הביא פורס מפה ומקדש.

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [שבת דף קו: וש"נ], ב) [תוספתא דברכות פרק ה ה"א וה"ב] ועיין תוס' סוכה לח. ד"ה מאי, ג) כה"ג ברכות יא. כתובות נ:, ד) קב סוף ע"א, ה) עמוד ב, ו) סוף ע"א לפי גירסת התוס' הנדפס שם בריש ע"ב, ז) קב סע"א (עיי"ש בתוס' קב: ד"ה ה"ג והובאה גירסה זו גם ברש"י ורשב"ם שם), ח) לקמן קא., ט) ברכות פ"ה ה"ד, י) ועי' תוס' שבת ט: ד"ה ואם וסוכה לח. ד"ה מאי, כ) הלכ' קידוש והבדלה, ל) שם ה"א, מ) בריש פרקין.

הגהות הב"ח

(א) רשב"ם ד"ה מפסיקין וכו' עד שתחשך לר' יהודה כל"ל ותיבת אפילו נמחק:

גליון הש"ס

תוס' ד"ה מכלל. ודייק מדאמרינן אין מפסיקין וכו' דבע"ש שרי רבי יוסי אפי' להתחיל. קשה לי הא ר"י אמר דאין מפסיקין אפי' אחר שתחשך דלהתחיל אסור קודם קידוש דמ"מ אין מפסיקין וצ"ע:

תורה אור השלם

א) וְהַמֶּלֶךְ שָׁב מִגִּנַּת הַבִּיתָן אֶל בֵּית מִשְׁתֵּה הַיַּיִן וְהָמָן נֹפֵל עַל הַמִּטָּה אֲשֶׁר אֶסְתֵּר עָלֶיהָ וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ הֲגַם לִכְבּוֹשׁ אֶת הַמַּלְכָּה עִמִּי בַּבָּיִת הַדָּבָר יָצָא מִפִּי הַמֶּלֶךְ וּפְנֵי הָמָן חָפוּ: [אסתר ז, ח]

ליקוטי רש"י

דילמא משבשתא היא. ולא מותבינן מינה [שבת קכא:].

הגהות וציונים

א] צ"ל רשב"ג וכ"ה בתוספתא (רש"ש, מראה כהן וכ"ה בכת"י): ב] בכת"י מכלל דבהתחלה לא קי"ל: ג] בכת"י נוסף ויקבעו הלכה לדורות, אבל קודם שמיחה לא היה ירא שמא יראו התלמידים (ומתיבת אבל נוסף גם בדפו"ר):

רבינו חננאל

רבה בר רב הונא איקלע לבית ריש גלותא פרס וקדש וכן הלכתא: **תאני חדא** ושוין שמתחילין ומוקמינן לה קודם תשע שעות. **אותם בני אדם שקדשו בבית** הכנסת אמר רב ידי קדוש יצאו ידי יין לא יצאו. ושמואל אמר

כך מפסיקין להבדלה [א] מאי מפסיקין **לאו** לעקירת שולחן לא למפה רבה בר רב הונא **איקלע** לבי ריש גלותא אייתו תכא קמיה פרס מפה וקידש תניא נמי הכי (ושוין[א]) **שאין** מביאין את השולחן אלא אם כן קידש ואם הביא פורס מפה ומקדש. תני חדא שוין שאין מתחילין ותניא אידך שוין שמתחילין בשלמא הא דתניא שוין שאין מתחילין משכחת לה בערב הפסח אלא הא דתניא שוין שמתחילין אימת אי נימא בערב שבת הא מיפלג פליגי לא קשיא כאן קודם תשע כאן לאחר תשע. אותם בני אדם שקידשו בבית הכנסת אמר רב ידי יין לא יצאו ידי קידוש יצאו ושמואל אמר
אף

תוספות

כך מפסיקין להבדלה. רב אית ליה לקמן [ה] דלהבדלה אינה קובעת ואם התחילו אין מפסיקין להבדלה בהבדלה פליג אשמואל: **לאו** לעקירת שלחן. היינו ברכת המזון כדפרישית לעיל[ו] שהיו רגילין לסלק שהיו להם שולחנות קטנים שכל אחד אוכל על שולחנו והיו מסלקין מלפני כולם ולא מלפני המברך ואנו שאנו אוכלים בשלחן אחד אין נכון לסלק[ז]: **איקלע** [כו'] פירס מפה וקידש. בהתחלת סעודה איירי כדפי' רשב"ם: **ושוין**. אי גרסינן ושוין קאי ארבי יהודה ורבי יוסי כדפירש רשב"ם: **שאין** מביאין את השלחן אא"כ קידש. והא דאמרי' בכל כתבי (שבת דף קיט:) מלא שלחן ערוך מלאך טוב אומר כו' לא קשה דערוך הוא במקום אחר אך אין מביאין אותו למקום סעודה עד אחר קידוש. **ועכשיו** שלחנות שלנו שהם גדולים יותר מדאי וקשה להביאם אחר קידוש שלא להפסיק כל כך בין קידוש לסעודה אנו רגילין לפרוס מפה ולקדש והטעם מפורש בשאילתות [ח] כי היכי דתיתי סעודתא ביקרא דשבתא. ויש מפרש זכר למן שלא היה יורד בשבתות [ט] וי"ט והיה טל מלמעלה ומלמטה והמן בינתים[י]: **ידי** קידוש יצאו. אף על פי שלא שתו רק שיטעום המברך או אפילו אחד מהם כדמוכח בסוף בכל מערבין (עירובין דף מ:) ולכתחלה צריך שיטעמו כולם. **ונראה** דהלכה כשמואל דאמר אין קידוש אלא במקום סעודה ואע"ג דבעלמא [כ] הלכה כרב באיסורי וגם ר' יוחנן סבר לקמן כרב הכא הלכה כשמואל דרב הונא ורבה ואביי כולהו סברי בסמוך אין קידוש אלא במקום סעודה וכן פסק במגילת סתרים **והמקדש** שדעתו לאכול במקום אחר יכול להוציא את האוכלים שם דלדידהו הוי מקום סעודה וכן משמע דמסתמא אחד מבני העיר היה מקדש בבהכ"נ ומוליא האורחים **והיכא** דליכא אורחים סמוך לבהכ"נ אין לקדש דהויא ברכה לבטלה דקי"ל כשמואל. ואין לומר במקדש כאן על דעת שרולה לאכול במקום אחר מודה שמואל דיש קידוש והא דפליגי בסתמא מדפריך ולשמואל למה לי לקדושי בבי כנישתא **ומיהו** ממקום למקום בבית אחד כגון מאיגרא לארעא נראה דמודה שמואל אם קידש באיגרא כדי לאכול בארעא דחשיב קידוש במקום סעודה וכן מוכח בירושלמי [ל] דקאמר רבי יעקב בשם שמואל קידש בבית זה ונמלך לאכול בבית אחר צריך לקדש ר' אחא בשם ר' אושעיא אמר רב מי שסוכתו עריבה עליו מקדש ליל י"ט האחרון בביתו ועולה ואוכל בסוכתו א"ר בון ולא פליגי מאי דאמר רב בשלא היה בדעתו לאכול בבית שקידש ומאי דאמר שמואל בשהיה בדעתו לאכול בבית שקידש והא דקאמר ולא פליגי היינו ממקום למקום בחד בית ולאו דוקא נקט בירושלמי קידש בבית זה ונמלך לאכול בבית אחר ויתיישב שלא יחלוק הירושלמי עם הש"ס שלנו. [מ] **כתוב בשם רב נטרונאי גאון** בתשובות מקדשין בבית הכנסת ונותן לתוך עיניו לרפואה כדאמרי' (ברכות ד' מג:) פסיעה גסה נוטלת אחד מת"ק מאור עיניו ואימת מהדרא ליה בקידושא דבי שימשי. ומיהו באבי העזרי [נ] כתוב דהאי רפואה מצי למיעבד בקידוש שבביתו: **ידי** יין לא יצאו. וחייבין לברך בביתם בפה"ג משום שינוי מקום אבל משמע אם קידש בביתו על שולחנו שוב א"צ לברך על היין תוך הסעודה אע"ג דסבר יש קידוש שלא במקום סעודה ולא שייך קידוש לסעודה א"כ אם הבדיל על שולחנו פטור מלברך על היין שבתוך הסעודה אע"ג דיש הבדלה שלא במקום סעודה לכ"ע והכא יש לדחות דאיכא למימר דלא פטר אא"כ רולה לשתות לפני המזון אבל תוך המזון לא פטר. אך יש להביא ראיה מכילד מברכין (שם ד' מג.) דתנן בירך על היין שלפני המזון פוטר את היין שלאחר המזון פי' שהיו רגילין לשתות אחר הסעודה לפני ברהמ"ז משמע דכ"ש שפוטר היין שבתוך המזון שלא בא אלא לשרות אכילה שבמעיו ואפילו למאן דאמר התם בגמרא יין שבתוך המזון לא פטר יין שלאחר המזון היינו משום דאין יין שבא לשרות פוטר את היין הבא לשתות אבל יין שלפני המזון שבא לשתות דעדיף טפי כ"ע מודו דפוטר את היין שבתוך המזון ועוד אם צריך לברך בתוך המזון מאי קאמר יין שלפני המזון פוטר את שלאחר המזון תיפוק ליה דפטרו יין שבתוך המזון למ"ד התם דפוטר ודוחק לומר בשלא שתו יין תוך הסעודה ואע"ג דהתם מוקי לה בשבתות וי"ט ובשעת הקזת דם שאדם קובע סעודתו על היין ה"ה בחול נמי אם דעתו לשתות יין בתוך הסעודה אלא נקט שבתות וי"ט דאז רגילות לקבוע סעודתו על היין ותדע דבי"ט אם נמלך ואין בדעתו לשתות יין לא פטר [ס] משמע דהכל תלוי בדעתו **הלכך** אם בירך על היין לפני המזון ודעתו לשתות בתוך המזון בפה"ג אבל אם נמלך אינו פוטר וגם צריך לברך אחריו ברכה מעין שלש: א"צ לברך אחריו על הגפן ולא תוך המזון
אף

כך מפסיקין להבדלה. אם היו מסובין בשבת עד הלילה מפסיקין אכילתן ומבדילין: **אין מביאין את השולחן.** לאכול מקדש היום אלא א"כ קידש: **ואם הביא.** קודם לכן. אי נמי אין מביאין את השולחן בערב הפסח אפילו מבעוד יום אא"כ קידש, כדאמרן דאפילו רבי יוסי מודה בערב הפסח: (א) **איקלע לבי ריש גלותא.** והיו מסובין על השולחן בערב שבת וקידש עליהן היום, ופרס מפה וקידש: **ידי יין לא יצאו.** שאם יש להם יין לשתות בביתם חייבין לברך בורא פרי הגפן, שאינם פטורין בברכת הכוס על שתיית[ב] יין בלא ברכה מאחר שעקרו ממקומן:
אין

רשב"ם

כך מפסיקין להבדלה. אם היו מסובין בשבת עד הלילה מפסיקין אכילתן ומבדילין: **מאי לאו עקירת שולחן.** ומדקאמר כשם שמפסיקין מכלל דלא סגי במפה: ה"ג **רבה בר בר חנה איקלע לבי ריש גלותא אייתו תכא לקמיה פרס מפה וקידש תניא נמי הכי.** ולא גרסי' ושוין אלא ה"ג אין מביאין כו', והכי פירושה רבה בר בר חנה איקלע לבי ריש גלותא ולא היו אוכלין קודם חשיכה ולאחר שילאו מבית הכנסת החשיך, אייתו תכא לקמיה, הביאו את הפת על השולחן כמו שאנו עושין קודם קידוש, פרס מפה על הלחם ואח"כ קידש, לפי שברלונו לא היו מביאין את הלחם על השולחן עד לאחר קידוש כדתניא לקמיה, לפיכך פרס מפה על הלחם, והיינו כעין סילוק שולחן וכמי שאינו דומה, וראיה לדבר שכן עושין דקתני מתני' (לקמן דף קיד.) מזגו לו כוס ראשון ואח"כ הביאו לפניו ירקות וחזרת מטבל בחזרת מכלל דעד השתא לא אייתי, וטעמא כדפרים בשאילתות דרב אחאי גאון בפרשת וישמע יתרו[ג] וכתוב בהו הכי, וקרובי תכא מקמי דליקדים לקדושא דשבתא לא מקרבינן, מ"ט כי היכי דתיתי סעודה ליקרא דשבתא, והיכי דקריבו לא מסלקינן ליה אלא פורס עליו מפה ומקדש, דתניא ושוין שאין מביאין את השולחן אא"כ קידש ואם הביא פורס עליו מפה ומקדש, והיכא דאתחיל סעודתא מדאנהר במעלי שבתא וקדיש עליה יומא פורס מפה ומקדש, ומטעם זה נהגו לפרוס מפה ללחם עד לאחר קידוש בשבתות ויו"ט. ויש מפרשין איקלע לבי ריש גלותא והיו מסובין על השלחן בע"ש וקדיש יומא ופריס מפה וקדיש, ולא נהירא לי דהא ברייתא דלקמיה דמסייעין ליה מיניה לא מפרשא בהפסקה אלא בתחלת אכילת לילי שבת: **ושוין**[ד]. לא ידענא אהיכא קאי, ואיכא למימר ושוין רבי יוסי ור' יהודה דפליגי בהפסקה, הכא מודי ר' יוסי דלכתחלה מיהת אין מביאין קודם קידוש אע"פ שלא אכלו[ד] עד לאחר קידוש. ואית דמפרשי ושוין ב"ש וב"ה דפליגי באלו דברים (ברכות ד' נא:) דאמרי ב"ש נוטלין לידים ואח"כ מוזגין את הכוס לקידוש וב"ה אומרים איפכא, אפ"ה היכא דנטל ידיו מודין ב"ש דאין מביאין את השולחן עם האוכלין אלא א"כ קידש, וכדפרישית טעמא לעיל. ונראה בעיני דאיידי דאמרינן לקמיה תנא חדא שוין שאין מתחילין כו' שיבשו למעלה הספרים וכתבו נמי ושוין שאין מביאין כו', וטעות הוא בידם ולא גרסי' ליה: **תני חדא שוין.** ר' יהודה ורבי יוסי דפליגי לעיל בין באכילת ערב שבת מן המנחה ולמעלה בין בהפסקה: **שאין מתחילין.** לאכול מן המנחה ולמעלה: **משכחת לה בערב הפסח.** כדקאמרת דאפי' רבי יוסי מודי בערב הפסח: **כאן קודם תשע.** שוין שמתחילין לאכול, ומשהתחילו בהיתר אוכלין עד שתחשך אפילו לרבי יהודה: **כאן לאחר ט'.** הוא דפליגי, דלרבי יהודה אין מתחילין כדתניא לעיל[ה] בהדיא לא יאכל אדם בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מט' שעות ולמעלה כו', רבי יוסי אומר כו': **שקידשו בבהכ"נ.** הוא קידוש שמקדש שליח ציבור בלילי שבתות וימים טובים בבהכ"נ: **ידי קידוש יצאו.** אע"פ שלא שתו, דקי"ל[ז] דהמקדש צריך שיטעום, אם לא טעם אלא א' מהם יצאו כולן ידי חובתן כדמוכח בעירובין בשילהי בכל מערבין (ד' מ:), ומיהו לכתחלה צריך שיטעמו כולן, ולא צריכין תו לאקדושי בביתן דלא בעי רב קידוש במקום סעודה, הלכך אע"ג דלא אכלי בבית הכנסת נפקי: **ידי יין לא יצאו.** שאם יש להם יין בביתם לשתות חייבין לברך בפה"ג, שאינן פטורין בברכת הכוס של שתיית יין ששתו בבהכ"נ מאחר שעקרו ממקומן דה"ל היסח הדעת וצריך לברך, אבל המקדש בביתו על שולחנו בשבת א"צ לברך על היין שבתוך הסעודה שהרי פוטרו יין שלפני הסעודה, כדתנן בכילד מברכין (ברכות ד' מג.) בירך על היין שלפני המזון פטר את היין שלאחר המזון ומוקי לה בגמרא בשבתות ובימים טובים הואיל ואדם קובע סעודתו על היין:
אף

מסורת הש"ס עם הוספות

א) עיין תוס' לקמן קב: ד"ה ה"ג ראשון, ב) סי' נד, ג) צט:, ד) לקמן קה:, ה) [דף קה.], ו) ע"א ד"ה מפסיקין, ז) כפי שמבואר בסנהדרין (צב.) שכל שאינו משייר פת על שולחנו אינו רואה סימן ברכה (דבר שמואל), ח) [פרשת יתרו סימן נד], ט) [עיין תוספות בילה ב: ד"ה והיה], י) יומא עה: [ועיין תוספות שבת דף קיט: ד"ה ומלא], כ) [בכורות דף מט:], ל) ברכות פ"ו ה"ו סוכה פ"ד ה"ה, מ) כ"כ הטור בסי' רסט לאחר שפסק כשמואל כתב שמ"מ נוהגין לקדש בבית הכנסת מטעם דרב נטרונאי שהוא משום רפואה, ונראה שזה ג"כ טעם התוס' שהביאוהו כאן, נ) ראבי"ה סי' תקט, ס) ברכות מב ע"ב.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה איקלע נ"ל קודם ד"ה אין מביאין ונ"ב עיין במרדכי [תוס' שבמרדכי ד"ה תניא נמי הכין]:

הגהות וציונים

א] ס"א ל"ג "ושוין" וגורסים תניא נמי הכי **אין** מביאין (חכמת מנוח, גליון) ועי' רשב"ם ותוס': ב] צ"ל הכוס **לשתות** יין (גליון). וברשב"ם הגי' **של** שתיית: ג] בדפו"ר ליתא לעיל בתחילת הדיבור הקודם תיבות "ולא גרסינן ושוין אלא ה"ג", והגירסא שם "תנ"ה ושוין **שאין** מביאין". ורק להלן בסוף דיבור זה כתב של"ג "ושוין", ועי' השלמות: ד] צ"ל **אכלי** (רש"ש):

מַאי מַפְסִיקִין לָאו לַעֲקִירַת שׁוּלְחָן - שכשם ש'מפסיקין להבדלה' היינו בעקירת שולחן ולא בפריסת מפה, ששייכת רק בערב שבת לכבוד שבת, כך 'מפסיקין לקידוש' היינו בעקירת שולחן ולא בפריסת מפה (תוס' רבינו פרץ, ומרדכי בשמו. וראה ביאורנו לעיל ע"א ד"ה אלא, טעמים נוספים לפריסת המפה).

לֹא לְמַפָּה, ומה שאמר שמואל 'כשם שמפסיקין לקידוש כך מפסיקין להבדלה', כוונתו שכשם שמי שהיה אוכל בערב שבת מבעוד יום וקידש עליו היום, מפסיק את סעודתו ופורס מפה ומקדש, כך מי שהיה אוכל בשבת מבעוד יום וחשכה עליו, מפסיק את סעודתו ופורס מפה ומבדיל (רי"ף; רא"ש י, ג. וראה גם רשב"ם להלן קה, א ד"ה כך ובהגהות הב"ח שם. וראה דבר שמואל, שביאור זה שייך רק לטעם [ראה ביאורנו לעיל ע"א ד"ה אלא] שפריסת המפה היא כעין סילוק השולחן, אבל לטעם שפריסת המפה היא כדי שיהיה ניכר שהסעודה באה לכבוד שבת, בהבדלה לא שייך דבר זה). ויש שפירש, שדוקא ההפסקה לקידוש היא בפריסת מפה, אבל ההפסקה להבדלה היא בעקירת שולחן (תוס' רבינו פרץ, ומרדכי בשמו. וראה ביאורנו לעיל בסמוך).

רַבָּה בַּר רַב הוּנָא אִיקְלַע לְבֵי רֵישׁ גָּלוּתָא וְכוּ' - ולאחר שחשיכה וסיימו את תפילתם, הביאו לפניו שולחן לאכול עליו (רשב"ם). ויש שפירש, שהיו מסובים על השולחן מערב שבת, וקידש עליהם היום (רש"י).

שֶׁאֵין מְבִיאִין אֶת הַשּׁוּלְחָן אֶלָּא אִם כֵּן קִידֵּשׁ וְאִם הֵבִיא פּוֹרֵס מַפָּה וּמְקַדֵּשׁ, כדי שיהיה ניכר שהסעודה באה לכבוד שבת (שאילתות נד, הובא ברשב"ם, ובתוס' ד"ה שאין), ובשולחנות שלנו שהם גדולים וקשה להביאם לאחר הקידוש, נהגו לפרוס מפה ולקדש, כדי שיהיה ניכר שהסעודה באה לכבוד שבת (תוס' שם, ע"פ השאילתות שם). ויש שפירשו, שכיון שמה שבוצעים בשבת על לחם משנה הוא זכר למן (ראה שבת קיז, ב) – והמן כשהיה יורד היה טל מעליו ומתחתיו – לכן נהגו להניח מפה מעל הלחם משנה ומתחתיו (ע"פ תוס' שם בשם יש מפרש ומאירי). ויש שפירשו, שפריסת המפה היא כדי שהפת לא תראה את בושתה, שהיה בדין שיברכו עליה תחילה הואיל והיא מוקדמת בפסוק [שהחיטה קודמת לגפן בכתוב (דברים ח, ח) 'ארץ חטה ושעורה וגפן וגו''], וכאן מברכים תחילה על היין (רא"ש י, ג בשם ירושלמי; מרדכי).

■ להלכה, בכל שבתות השנה, צריך שתהיה מפה פרוסה על השולחן מתחת לפת, ומפה נוספת פרוסה על גבי הפת (שו"ע או"ח רעא, ט), כדי שלא תראה הפת את בושתה שמברכים על היין תחילה [כירושלמי]. ולטעם זה, אם מקדש על הפת, אין צריך לכסותה. ויש שנתן טעם לכיסוי הפת, זכר למן שהיה טל מעליו ומתחתיו [כתוס' בשם יש מפרש]. ולטעם זה, גם אם מקדש על הפת, צריך לכסותה (משנ"ב שם, מא. וראה שם שנחלקו האחרונים האם לטעם שהכיסוי זכר למן, צריך לכסות את הפת גם בשעת ברכת המוציא).

כָּאן קוֹדֶם תִּשְׁעָה, מותרים להתחיל לאכול, וחידוש הברייתא הוא, שגם רבי יהודה שסובר שצריך להפסיק משחשיכה, מודה כאן, שכיון שהתחילו לאכול בהיתר, מותרים להמשיך ולאכול עד שתחשך (רשב"ם, ע"פ מהרש"א). ויש שפירש, שחידוש הברייתא הוא, שמותר להתחיל לאכול אפילו סמוך לסוף תשע שעות, אף שלא יספיק לגמור סעודתו עד סוף השעה התשיעית (מרדכי).

יְדֵי יַיִן לֹא יָצְאוּ, ואם רוצים לשתות יין בביתם, צריכים לברך עליו ואינם יוצאים בברכה שבירכו בבית הכנסת, כיון שעקרו ממקומם והסיחו את דעתם (רשב"ם), והיינו, שאף אם בפועל לא הסיחו את דעתם, עצם שינוי המקום נחשב כהיסח הדעת (דבר שמואל. וראה ביאורנו להלן קא, א ד"ה שינוי מקום).

יְדֵי קִידּוּשׁ יָצְאוּ, אף שרק זה שקידש שתה כמלא לוגמיו מהיין, והם לא שתו. וכן אם רק אחד מהשומעים שתה כמלא לוגמיו, יצאו ידי חובה, ואף שאמרו (עירובין מ, ב) 'המקדש צריך שיטעום', כיון שטעם אחד מהם יצאו כולם ידי חובה. ומכל מקום לכתחילה צריך שיטעמו כולם מהיין (רשב"ם; תוס' ד"ה ידי קידוש. ובטעם הדבר שצריכים כולם לטעום ראה תשובות והנהגות ה, עו, וראה עוד ביאורנו להלן קו, א ד"ה ביום), וכן משמע מלשון הגמ' 'יצאו', שרק בדיעבד יצאו, אך לכתחילה צריכים כולם לטעום (צל"ח בתוס'. וראה ט"ז או"ח רעא, יז, שאינם צריכים לשתות כשיעור מלא לוגמיו, וראה פמ"ג משב"ז שם). [וראה ביאורנו להלן (קז, א ד"ה המקדש) דעות נוספות בדין זה].

כְּדֵי לְהוֹצִיא בָּנָיו וּבְנֵי בֵיתוֹ, ואף שכבר יצא ידי חובת קידוש בבית הכנסת, יכול להוציאם ידי חובה, כמבואר בגמ' בר"ה (כט, א) שבכל הברכות חוץ מברכות הנהנין אף על פי שיצא, מוציא. ויכול להוציאם גם בברכת 'בורא פרי הגפן', אף שהיא 'ברכת הנהנין', כיון שנחשבת חלק מהקידוש (רא"ש י, ה). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח רעג, ד).

וּשְׁמוּאֵל לָמָּה לִי לְקַדּוּשֵׁי בְּבֵי כְּנִישְׁתָּא - ואין לומר שכיון שקידשו על דעת לאכול בביתם, יצאו ידי חובה בקידוש שקידשו בבית הכנסת – וכמבואר בירושלמי (ברכות ו, ו) ששמואל מודה שאפשר לקדש על דעת לאכול במקום אחר – משום שדוקא אם קידש על דעת לאכול במקום אחר באותו בית [כגון שקידש בעליה על דעת לאכול בבית] נחשב קידוש במקום סעודה, אבל אם קידש על דעת לאכול בבית אחר, אינו נחשב קידוש במקום סעודה (תוס' לעיל ק, ב ד"ה ידי קידוש; רא"ש י, ה, וראה ביאורנו להלן ד"ה ונחית). ויש סוברים שאין לחלק בזה, ולדעת הירושלמי גם אם קידש על דעת לאכול בבית אחר נחשב קידוש במקום סעודה, אלא שהגמ' שלנו חולקת על כך, וסוברת שאם קידש על דעת לאכול במקום אחר, אפילו באותו בית, אינו נחשב קידוש במקום סעודה (רבינו דוד; ר"ן. וראה שם, שאפילו מפינה לפינה באותו חדר דינו כמבית לבית).

לְאַפּוּקֵי אוֹרְחִים יְדֵי חוֹבָתָן - ואם אין שם אורחים, לא יקדש, שכיון שאינו במקום סעודתו, לא יצא בו ידי חובה, וברכתו ברכה לבטלה (תוס' לעיל ק, ב ד"ה ידי קידוש). וכן משמע מלשון הגמ' 'אין קידוש אלא במקום סעודה', שקידוש שלא במקום סעודה אינו נחשב קידוש כלל, ואף מדאורייתא לא יצא בו ידי חובה (רא"ש י, ה), שדין קידוש במקום סעודה הוא מדאורייתא (הגהות רעק"א על השו"ע או"ח רעא, ב; ישועות יעקב או"ח שם, ז), או שאף אם הוא מדרבנן, חכמים תיקנו שאם לא קידש במקום סעודה לא יצא ידי קידוש גם מדאורייתא (פמ"ג שם רסט משב"ז א. וראה ביאורנו להלן ד"ה אין). ויש שסובר, שאם קידש שלא במקום סעודה, ברכתו אינה ברכה לבטלה, שדין קידוש במקום סעודה הוא רק מדרבנן, ומדאורייתא יוצא ידי חובה גם כשמקדש שלא במקום סעודה (רא"ש שם, בשם רבינו יונה), ולשיטתו, גם אם אין שם אורחים, יקדש בבית הכנסת, כדי להוציא את אותם שאינם יודעים לקדש, ידי קידוש דאורייתא (שם).

ויש שכתבו, שנהגו לקדש בבית הכנסת אף שאין בו אורחים, שכיון שתיקנו לקדש בבית הכנסת מפני האורחים, גם אם בטל הטעם לא בטלה התקנה (שו"ת הרמב"ם [מכון י-ם] סד; שו"ת הרשב"א א, לז; ר"ן; מאירי לעיל ק, ב. וראה קהלות יעקב ברכות כט).

■ להלכה, יש מקומות שנהגו לקדש בבית הכנסת אף אם אין אורחים שאוכלים בו, שהתקנה לקדש לאורחים לא בטלה [כדעת הרמב"ם והרשב"א]. ויותר טוב לנהוג שלא לקדש בבית הכנסת [כדעת תוס' והרא"ש] (שו"ע או"ח רסט, א. וראה שם פרטים נוספים).

דְּאָכְלוּ וְשָׁתוּ וְגָנוּ בְּבֵי כְּנִישְׁתָּא - והיינו בחדרים הסמוכים לבית הכנסת, אבל בבית הכנסת עצמו אסור לאכול ולשתות או לישון (תוס' ד"ה דאכלו). ויש שפירשו, שרק לבני העיר אסור לאכול ולשתות בבית הכנסת, אבל לאורחים מותר, שעל דעת כן בנו אותו (תוס' רי"ד; ר"ן. וכע"ז ברמב"ן מגילה כו, ב).

אֵין קִידּוּשׁ אֶלָּא בִּמְקוֹם סְעוּדָה, שנאמר (ישעיה נח, יג) 'וקראת לשבת עונג', ודרשו, במקום שאתה קורא לשבת, כלומר מקדש, שם תענג את השבת בסעודה (רשב"ם בפי' ראשון; תוס' ד"ה אף. וראה אגרות משה או"ח ד סג, ב, שלטעם זה הוא דין בסעודה שתהיה במקום הקידוש). ועוד יש לפרש, שכיון שנקבע הקידוש על היין, מסתבר שנקבע על היין שבתוך הסעודה, שהוא חשוב (רשב"ם בפי' שני. וראה אגרות משה שם, שלטעם זה הוא דין בקידוש שיהיה במקום סעודה). ודין זה הוא מדרבנן (רא"ש י, ה, בשם רבינו יונה; שו"ת הרשב"א א, שכג), ויש סוברים שהוא מדאורייתא (תוס' חכמי אנגליה בדעת הרשב"ם בפי' שני הנ"ל, שלכן אין ללומדו מפסוק בנביא. וראה ביאורנו לעיל ד"ה לאפוקי).

וְנָחֵית מֵאִיגְּרָא לְאַרְעָא וַהֲדַר מְקַדֵּשׁ, כלומר, אף שקידש למעלה, אם היה יורד לאכול את הסעודה למטה היה חוזר ומקדש, שאף שהוא בית אחד, אינו נחשב קידוש במקום סעודה וצריך לחזור ולקדש (תוס' רי"ד; המכתם; שפת אמת בפי' ראשון. ראה בדבריהם לביאור הענין מדוע קידש תחילה למעלה).

ויש שפירשו, ש'הדר מקדש' אין פירושו שהיה חוזר ומקדש, אלא שהיה יורד תחילה למטה ורק לאחר מכן מקדש, ואף שהיה לו יין בעליית הגג, לא היה מקדש שם, כיון שדעתו היתה לאכול למטה. ואף לסוברים [דעת התוס' והרא"ש (הובאה לעיל ד"ה ושמואל)] שכשמקדש על מנת לאכול במקום אחר באותו בית נחשב קידוש במקום סעודה, מכל מקום לכתחילה יש לקדש במקום הסעודה ממש (ע"פ צל"ח ושפת אמת). ויש שפירשו, שאכן היה יורד ומקדש למטה, משום שגם אם מקדש על מנת כן, אינו נחשב קידוש במקום סעודה [כדעת רבינו דוד והר"ן (הובאה לעיל שם)] (יד דוד; הגהות רא"מ הורוויץ).

ודוקא מחדר לחדר או מעליית הגג לבית אינו נחשב קידוש במקום סעודה [וזהי כוונת הגמ' לפי גירסתנו 'אבל ממקום למקום בחד ביתא לא'], אבל באותו חדר נחשב קידוש במקום סעודה, אפילו אם מקדש בפינה זו ואוכל בפינה אחרת, ואפילו אם החדר גדול (תוס' ד"ה אבל; רא"ש י, ה. והיינו שבאופן זה, גם אם לא היתה דעתו לכך אינו חוזר ומקדש, או שבאופן זה אפילו לכתחילה יכול לשנות את מקומו). ויש אומרים שאף אם שינה את מקומו מפינה לפינה באותו חדר, אינו נחשב קידוש במקום סעודה [לפי גירסתם בגמ' 'אבל מפינה לפינה לא'] (ר"ן בדעת הרי"ף, וראה ביאורנו להלן ע"ב ד"ה לא שנו). ויש סוברים, שאם רואה את המקום שקידש בו, נחשב קידוש במקום סעודה אפילו אם מקדש במקום אחד ואוכל במקום אחר, שנחשב הכל כמקום אחד (מגיד משנה שבת כט, ח, בשם הגאונים; טור או"ח רעג, בשם רב שר שלום; ר"ן, בשם יש אומרים).

■ להלכה, אין קידוש אלא במקום סעודה [כשמואל], ואם שינה מבית לבית צריך לחזור ולקדש, ואפילו אם קידש על מנת כן (שו"ע או"ח רעג, א). ומחדר לחדר באותו בית, נחשב שינוי מקום (משנ"ב שם, ד), אבל אם קידש על מנת כן, אינו נחשב שינוי מקום [כדעת תוס' והרא"ש] (שו"ע שם בשם י"א, וכן הכריע הרמ"א), ומכל מקום אין לעשות כן לכתחילה (ביאה"ל שם ד"ה וכן). מפינה לפינה באותו חדר אינו נחשב שינוי מקום (שו"ע שם), אך לכתחילה אין לשנות [ואם קידש על מנת כן, מותר אף לכתחילה] (משנ"ב שם, ג). ויש אומרים שכל שרואה את מקומו הראשון, אינו נחשב שינוי מקום, ואפילו מבית לבית [כדעת הגאונים] (שו"ע שם, אבל ראה משנ"ב שם, ז, שאין לסמוך על זה אלא בדיעבד בשעת הדחק שאינו יכול לאכול במקום שקידש בו. וראה שעה"צ שם, ח).

■ המשך במילואים עמ' 100 ■

אף ידי קידוש לא יצאו אלא לרב למה ליה לקדושי בביתיה כדי להוציא בניו ובני ביתו ושמואל למה לי לקדושי בבי כנישתא [א]לאפוקי אורחים ידי חובתן דאכלו ושתו וגנו בבי כנישתא ואזדא שמואל לטעמיה דאמר שמואל [ב]אין קידוש אלא במקום סעודה סבור מינה הני מילי מבית לבית אבל ממקום למקום בחד ביתא לא אמר להו רב ענן בר תחליפא זימנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דשמואל ונחית מאיגרא לארעא והדר מקדש ואף רב הונא סבר אין קידוש אלא במקום סעודה דרב הונא קדיש [ג]ואיתעקרא ליה שרגא ועיילי ליה למניה לבי גנניה דרבה בריה דהוה שרגא וקדיש וטעים מידי אלמא קסבר אין קידוש אלא במקום סעודה ואף רבה סבר אין קידוש אלא במקום סעודה דאמר אביי כי הוינא בי מר כי הוה מקדש אמר לן טעימו מידי דילמא אדאזליתו לאושפיזא מתעקרא לכו שרגא ולא מקדש לכו בבית אכילה ובקידושא דהכא לא נפקיתו דאין קידוש אלא במקום סעודה איני [ה]והאמר אביי כל מילי דמר הוה עביד כרב לבר מהני תלת דעביד כשמואל [ד]מתירין מבגד לבגד [ה]ומדליקין מנר לנר והלכה כר"ש בגרירה דתניא [ט]ר"ש אומר [ו]גורר אדם מטה כסא וספסל בשבת ובלבד שלא יתכוין לעשות חריץ כחומרי דרב הוה עביד כקולי דרב לא הוה עביד. [ט]ור' יוחנן אמר אף ידי יין נמי יצאו ואזדא ר' יוחנן לטעמיה דא"ר חנין בר אביי א"ר פדת אמר ר' יוחנן אחד שינוי יין ואחד

אין קידוש אלא במקום סעודה. ואם קידש ולא סעד לא יצא ידי קידוש: ממקום למקום. מבית לעליה לא צריך לחזור ולקדש, אם קידש שבת בבית והלך לאכול בעליה: דילמא מיתעקרא לכו שרגא. ולא תאכלו, ואפילו אתם הולכים לישן בלא אכילה, בקידושא דהכא לא נפקיתו ידי קידוש (היום) דאין קידוש כו': כל מילי דמר. רבה: כחומרי דרב הוה עביד. בר מהני תלת דעביד לקולא כשמואל: כקולי דרב. כגון קידוש לא עביד: ה"ג ורבי יוחנן אמר אף ידי יין נמי יצאו: אחד שינוי יין. שהביאו לו יין מחבית אחרת: אין

רשב"ם

אף ידי קידוש לא יצאו. כדפרשינן טעמיה לקמיה אין קידוש אלא במקום סעודה, דכתיב (ישעיה נח) [א] וקראת לשבת עונג, במקום שאתה קורא לשבת כלומר קרייה דקידוש שם תהא עונג, ומדרש הוא, אי נמי סברא היא מדאיקבע קידוש על היין כדתניא לקמן (דף קו.) זכרהו על היין מסתמא על היין שבשעת סעודה הוקבע דחשיב: אין קידוש אלא במקום סעודה. ואם קידש ולא סעד באותו מקום לא יצא ידי קידוש: ה"מ. דאין קידוש אלא במקום סעודה אלא מבית לבית [א], אבל ממקום למקום מבית לעליה א"צ לחזור ולקדש: איתעקרא ליה שרגא. נפל הנר וכבה קודם שאכל: לבי גננא דרבה בריה. בית חופת בנו, שהיו שם נרות דולקין בבית המשתה: מר. רבה: כי הוה מקדש. ואנו רולין היינו ליפטר משם ולילך לביתנו: דילמא מיתעקרא לכו שרגא. ולא תאכלו, ואפי' אתם הולכין לישן בלא אכילה, בקידוש דהכא לא נפקיתו ידי קידוש כו': כל מילי דמר. רבה: מתירין מבגד לבגד. מתירין ציצית של טלית זו ונותנין אותם לטלית אחרת: מדליקין. מנר חנוכה לנר אחרת של חנוכה, וא"צ להדליק בנר אחרת שאינה של חנוכה: והלכה כר"ש בגרירה. גורר אדם מטה כסא וספסל כו' דדבר שאין מתכוין מותר, והני ג' מילי פלוגתא דרב ושמואל בבמה מדליקין (שבת דף כב.) וכולהו עביד רבה כשמואל דמיקל, והכא אמאי עביד כשמואל להצריך קידוש במקום סעודה הואיל ובכל מילי עביד כרב בר מהני תלת. ומשני בחומרי דרב עביד בר מהני תלת דעביד כשמואל לקולא, (א) וכגון קידוש דקולי דרב לא עביד, ואע"ג דתניא (עירובין ו:) העושה (ב) כחומרי ב"ש כקוליהון וכחומריהון כו', הא קי"ל ה"מ היכא דסתרן אהדדי, כגון כמה חסרון בשדרה כו' ואמר שמואל וכן לטריפה, דחומרא דהתם קולא הוא הכא וקולא דהתם חומרא הוא הכא. ומהכא שמעינן דהלכתא כשמואל דאין קידוש אלא במקום סעודה, והמקדש לאחרים חוץ מביתו נראה בעיני שאין צריך לסעוד שם, שאפילו לא סעד שם יצאו בני אותו הבית לדידהו הוי מקום סעודה: ה"ג ורבי יוחנן אמר אף ידי יין נמי יצאו. [ג] שאין צריך לחזור ולברך על היין שבתוך הסעודה, שהרי לא הסיח דעתו בילאתו מבהכ"נ שעדיין דעתו לאכול ולשתות בביתו: אחד שינוי יין. שהביאו לו יין מחבית אחרת ויש לו טעם משונה, או גרוע או משובח, אין צריך לברך שנית על היין, אבל הטוב והמטיב מיהא מברך אם משובח מן הראשון, כדאמרי' בהרואה (ברכות נט:) אמר רב יוסף אמר רבי יוחנן אע"פ שאמרו שינוי יין אין צריך לברך אבל אומר הטוב והמטיב, ושינוי יין היינו מחבית אחרת, כדאמרינן בברכות ירושלמי בפרק כילד [ז] על כל חבית וחבית שהיה פותח היה מברך עליה ומה היה מברך ואמר רבי יצחק בשם רבי אומר ברוך הטוב והמטיב: ואחד

תוספות

אף ידי קידוש לא יצאו. דאין קידוש אלא במקום סעודה משום דכתיב [א] וקראת לשבת עונג כלומר במקום קריאת קידוש שם תהא עונג:

ולשמואל למה לי לקדושי בבי כנישתא. לרב צריך לקדושי בבי כנישתא להוציא כל אותם שאין להם בני בית שלא יצטרכו לקדש בביתם:

דאכלו ושתו וגנו בבי כנישתא. וא"ת והא אמרי' בפ' בני העיר (מגילה כח. ושם) בתי כנסיות אין אוכלין בהן ואין שותין בהן ואע"ג דאכילה ושתיה של מצוה מותר כדאמרי' בירושלמי [ט] שהיו אוכלים שם בקידוש החדש וגם עכשיו נוהגין לשתות כוס הבדלה וברית מילה מ"מ שאינה של מצוה ושינה אסור. ואפי' בשל בבל אין אוכלין בהן דקאמר התם [י] רבינא ורב אדא בר אהבה שלא היו רוצים ליכנס בבית הכנסת מפני הגשמים אי לאו משום דשמעתא בעיא צלותא והא דקאמר התם בתי כנסיות של בבל על תנאי עשויין היינו לאחר שיחרבו שאין נוהגין בהן קדושה. וי"ל דלאו דוקא בבי כנישתא אלא חדרים שהיו סמוכין לבית הכנסת קרי בי כנישתא ומשם היו שומעים הקידוש ולפי מה שפירשתי [י] דממקום למקום בחד בית כשדעתו לאכול במקום אחר יש קידוש כו' אתי שפיר:

אבל ממקום למקום בחד ביתא. פי' מחדר לבית או מבית לעליה כמו מאיגרא לארעא אבל מפינה לפינה יש קידוש כי היכי דלא חשיב שינוי מקום בסמוך ולקמן [ח] גבי שינוי מקום דקאמר לא שנו אלא מבית לבית ומיהו [ג] שני מקומות בחד בית קרי ליה מבית לבית. ומיהו י"ם דגרסי' הכא מפינה לפינה כו' [ט]:

טעימו מידי. נראה דהיינו טעימת לחם כדאמרינן בפ"ג דשבועות (דף כג:) כדאמרי אינשי ניטעום מידי ואזלי ואכלי ושתו ואם מועיל מיני תרגימא להשלים ג' סעודות שבת כמו בסוכה [י] היינו דוקא בסעודה שלישית אבל לא בסעודת ערבית ושחרית שהם עיקר כבוד שבת:

ובקידושא דהכא לא נפקיתו. ומה שלא היה מקפיד על סעודת שבת שלא [ד] לאכול בלא נר כדפי' בקונטרס היינו משום שיוכלו לעשות למחר שלש סעודות או שמא יוכלו לאכול במקום שיש שם נר ואין יין:

מתירין מבגד לבגד. ואע"ג דשמואל אית ליה בפ' התכלת (מנחות דף מא.) כלי קופסא חייבין בציצית מודה אם אין ציצית לכל בגדיו שיתיר ציצית מבגד שמלניעו ליתן בבגד שרוצה ללבוש ותהא המצוה עליו:

והלכה כר"ש בגרירה. קשה תיפוק ליה משום דרבי יוחנן סבר כר"ש דפריך בכמה דוכתי (שבת דף פא:) והא א"ר יוחנן הלכה כסתם משנה ותנן נזיר חופף ומפספס כו' אלמא ס"ל דדבר שאין מתכוין מותר. י"ל שמא רבי יוחנן לא סבר לה כוותיה בגרירה לפי שקרוב לעשות חריץ ודמי לפסיק רישיה:

ורבי יוחנן אמר אף ידי יין יצאו. ומיירי ששתו בבית הכנסת אע"ג דלענין קידוש יצאו בשמיעה כדפי' לעיל (ג) לענין יין לא פטר אא"כ שתה דהוי הפסק כדאמרי' בפ' כילד מברכין (ברכות דף מ.) גבי המוציא שאם הפסיק שצריך לחזור ולברך:

שינוי יין א"צ לברך. מיהו הטוב והמטיב צריך לברך כדאמרינן בהרואה (שם דף נט:). ופי' רשב"ם דווקא היכא דמשובח מן הראשון וכן בהלכות גדולות. וכן משמע בירושלמי דסוף כילד מברכין דקאמר אבא בר רב הונא אמר יין חדש וישן אין צריך לברך שינוי מקום צריך לברך היסח הדעת כמו שהוא שינוי מקום משמע שרוצה לומר דיין חדש וישן צריך לברך לפי שהישן טוב מן החדש אבל שינוי יין סתם אין צריך לברך כיון שאין ידוע שהשני משובח. מיהו עובדא דבתר הכי פליג עליה דקאמר דעל כל חבית וחבית מברך מה היה מברך ואמר רבי יצחק בשם רבי ברוך הטוב והמטיב משמע בכל ענין אפילו מטבא לבישא מיהו יש לדחות שהיה מברך לפי שלא היה מכירו אבל אם ידוע שהשני גרוע לא. ונראה דאפילו השני גרוע מברך דעל ריבוי יינות הוא מברך ובלבד שלא יהיה האחרון רע יותר מדאי שאין יכולין לשתותו אלא מדוחק. וצריך לברך הטוב והמטיב בין בשעת סעודה בין שלא בשעת סעודה. ויחיד אין צריך לברך אי ליכא אחרינא בהדיה כדמוכח בהרואה (שם). ודוקא ביין מברכין לפי שזיבלו כרמיהן בדמיהן של ישראל [כ] והטוב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה [ל] [ועיין תוספות ברכות נט: ד"ה הטוב]:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) שבת כג. מ. מנחות מא: ועיין תוס' עירובין צג: ד"ה לא תימא, ב) [שם ושבת כט: מו: ביצה כג: תוספתא דביצה פרק ב הי"ב], ג) עיין תוס' ברכות מב: ד"ה ורב ששת, ד) ספ"ו, ה) מכילתין פ"א ה"א ועי' יפה עינים, ו) [דף כח:], ז) לעיל ק: ד"ה ידי קידוש, ח) ע"ב, ט) כך היא גי' הרי"ף ועי' מהרש"א, י) סוכה כז. ועי"ש בתוס' ד"ה במיני ובברכות מט: תוס' ד"ה אי בעי, כ) גיטין נז סוף ע"א, ל) ברכות דף מח ע"ב.

עין משפט נר מצוה

ז א מיי' פכ"ט מהלכות שבת הלכה ח סמג עשין כט טור שו"ע או"ח סימן רסט:
ח ב מיי' וסמג שם טוש"ע או"ח סימן רעג סעיף א:
ט ג שם סעיף (ג) [ז]:
י ד מיי' פ"א מהלכות ציצית הלכה יג סמג עשין כו טור שו"ע או"ח סימן טו סעיף א:
יא ה מיי' פ"ד מהלכות חנוכה הלכה ט סמג עשין ה טור שו"ע או"ח סימן תרעד סעיף א:
יב ו מיי' פ"א מהלכות שבת הלכה ה סמג לאוין סה טוש"ע או"ח סימן שלז סעיף א:

רבינו חננאל

אפי' ידי קידוש לא יצאו אלא צריך לקדש בביתו ולברך נמי בורא פרי הגפן. ורב מאחר שיצא ידי חובתו בבית הכנסת למה ליה למהדר קדושה בביתו. ואמרינן להוציא בני ביתו. ושמואל מאחר שאין אדם יוצא בקדוש בית הכנסת למה ליה לקדושי בבהכ"נ. ואמרי' לאפוקי אורחין דאכלי בכנישתא. וקיימא לן בהא כשמואל דאין קידוש אלא במקום סעודה. סבור מינה הני מילי מבית לבית אבל מפינה לפינה בחד ביתא לא. ואסיקנא דשמואל אפי' מארעא לאיגרא הוה הדר מקדש. ואף רב הונא סבר אין קידוש אלא במקום סעודה דרב הונא קדיש בעא למיכל אתעקר שרגא ועיילי' למאני' לבי גנניה דרבה בריה וקדיש ואכיל. ואף רבה סבר אין קידוש אלא במקום סעודה דאמר (רב הונא) [אביי] כי הוינן בי מר הוה מקדש והוה אמר לן טעמו מידי הכא דילמא אדאזליתו לאישפיזיכו אתעקרו לכו שרגא ובקידושא דהכא לא נפקיתו דאין קידוש אלא במקום סעודה. איני והאמר אביי כל מילי דמר דהוא רבה בר נחמני רביה עביד כרב בר מהני תלת דעביד כשמואל מתירין הציצית מבגד לבגד ותולין אותו לבגד אחר. ומדליקין מנר לנר של חנוכה. והלכה כר' שמעון בגרירה דתניא גורר אדם מטה כסא וספסל ובלבד שלא יתכוין לעשות חריץ. ואיך עביד בהא כשמואל. ואסיקנא כחומריה דרב עביד כותיה כקולי לא עביד והכא מיקל הוא: א"ר יוחנן אחד שינוי יין

תורה אור השלם

א) אִם תָּשִׁיב מִשַּׁבָּת רַגְלֶךָ עֲשׂוֹת חֲפָצֶךָ בְּיוֹם קָדְשִׁי וְקָרָאתָ לַשַּׁבָּת עֹנֶג לִקְדוֹשׁ יְיָ מְכֻבָּד וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ מִמְּצוֹא חֶפְצְךָ וְדַבֵּר דָּבָר: [ישעיה נח, יג]

הגהות הב"ח

(א) רשב"ם ד"ה והלכה כר"ש וכו' כשמואל לקולא כקולי דרב כגון קידוש לא עביד: (ב) בא"ד העושה כב"ש כנ"ל ותיבת כחומרי נמחק [ובכת"י העושה כחומרי ב"ש וחומרי ב"ה עליו הכתוב אומר הכסיל בחושך הולך אלא אי כב"ש כקוליהון וכחומריהון]: (ג) תוס' ד"ה ורבי יוחנן וכו' כדפרישית לעיל. נ"ב במתני' בד"ה לא יפחתו (הב'):

ליקוטי רש"י

כל מילי דמר. רבה בר נחמני. מתירין. להטיל ציצית מטלית ישן לטלית חדש ובמנחות מפרש טעמא דמאן דאסר. והלכה כר"ש. דאמר דבר שאין מתכוין מותר ואע"ג דקעביד חריץ והוי תולדה דחורש או בונה ומשום דהילכתא כרב באיסורי בכוליה הש"ס בר מהני תלת נקטינהו גבי הדלי [שבת כב.]. ובלבד שלא יתכוין לעשות חריץ. חריץ ליכא איסור דאורייתא דחופר כלאחר יד הוא, דחופר דאמרינן לקמן תולדה דחורש ומייב ה"מ חופר כדרכו במרא וקרדום [שם מו:]. כחומרי דרב הוה עביד. בר מהני תלת חומרי אבל כקולי דרב איכא דלא עביד והא קולא היא ודילמא לא עביד [שם מ.].

הגהות וציונים

א] בכת"י נוסף קידש בבית זה וסעד בבית אחר דומיא דקידוש של בית הכנסת דאפליגו ביה דהיינו מבית לבית: ב] בכת"י נוסף ואפלוגתא דרב ושמואל קאי ואתי איהו למימר דיש קידוש שלא במקום סעודה ואף ידי יין נמי יצאו: ג] תיבת ומיהו ליתא בדפו"י (ונכון, דק"ס): ד] שלא יוכלו לאכול כצ"ל (בארות המים) ועיין מהרש"א.

ואחד שינוי מקום א"צ לברך מיתיבי [א] א שינוי מקום צריך לברך שינוי יין אין צריך לברך תיובתא דרבי יוחנן תיובתא. יתיב רב אידי בר אבין קמיה דרב חסדא ויתיב רב חסדא וקאמר משמיה דרב הונא ב הא דאמרת שינוי מקום צריך לברך לא שנו אלא מבית לבית אבל ממקום למקום [א] לא א"ל רב אידי בר אבין הכי תנינא לי' במתניתא דבי רב הינק ואמרי ליה במתניתא דבי בר הינק כוותיך ואלא רב הונא [ב] מתניתא קמ"ל רב הונא [ג] מתניתא לא שמיע ליה. ותו יתיב רב חסדא וקאמר משמיה דנפשיה הא דאמרת שינוי מקום צריך לברך לא אמרן אלא בדברים שאין טעונין ברכה לאחריהן במקומן אבל דברים הטעונין ברכה לאחריהן במקומן אין צריך לברך מאי טעמא לקיבעא קמא הדר ורב ששת אמר אחד זה ואחד זה צריך לברך מיתיבי [ד] ג בני חבורה שהיו מסובין לשתות ועקרו רגליהן לצאת לקראת חתן או לקראת כלה כשהן יוצאין אין טעונין ברכה למפרע כשהן חוזרין אין טעונין ברכה לכתחלה בד"א שהניחו שם זקן או חולה אבל לא הניחו שם לא זקן ולא חולה כשהן יוצאין טעונין ברכה למפרע כשהן חוזרין טעונין ברכה לכתחלה מדקתני עקרו רגליהן מכלל דבדברים הטעונין ברכה לאחריהן במקומן עסקינן וטעמא דהניחו שם זקן או חולה הוא דכשהן יוצאין אין טעונין ברכה למפרע וכשהן חוזרין אין טעונין ברכה לכתחלה אבל לא הניחו שם זקן או חולה כשהן יוצאין טעונין ברכה למפרע וכשהן חוזרין טעונין ברכה לכתחלה קשיא לרב חסדא אמר רב נחמן בר יצחק

מאן

א"צ לברך. שניה על היין: ממקום למקום. מבית לעליה: בדברים שאין טעונים ברכה לאחריהם (א). כגון מים או פירות שאין טעונים ברכה חשובה בפני עצמן (כגון שבעת המינים[ב]), דודאי כיון דעמד והלך למקום אחר עמידתו זו היא גמר סעודתו והך סעודה אחריתי היא וצריך לברך בתחלה: אבל דברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומן. כלומר ברכה חשובה בפני עצמן כגון שבעת המינין, הואיל ולא בירך אחריהן ועמד לילך למקום אחר לסעוד, על (ב) קביעות הראשון הלך לברך אחריהם ברכה אחת על שתיהן, ולפניהם נמי אין צריך לחזור ולברך: לקיבעיה קמא הדר. כלומר על דעת סעודה הראשונה הוא אוכל עכשיו לסיים סעודתו: אחד זה ואחד זה. בין שטעונין ברכה לאחריהן במקומן בין שאין צריכין: כשהן יוצאין אין טעונין ברכה למפרע. כלומר לברך ברכה של אחריהן, הואיל ועתידין לחזור: ה"ג בד"א כו'. ולא גרסינן בהא רבי יהודה: מדקתני עקרו מכלל דבדברים הטעונין כו'. (ג) דעקירות משמע משום מהירות חתן וכלה הן נעקרין, אבל אם לא כן עדיין היו צריכין לעמוד ולברך (ד) ברכה שלאחריהם:

מאן

רשב"ם

ואחד שינוי מקום. לכל דבר המאכל, אם אכל ממנו במקום זה וחוזר ואוכל במקום אחר א"צ לברך שניה, וכגון שלא היה לו היסח הדעת בינתים: שינוי מקום צריך לברך. כרב ושמואל דאמרי ידי יין לא יצאו, ותיובתא דרבי יוחנן: ה"ג במתניתא דבי רב הינק כוותיך ותו יתיב רב חסדא וקאמר משמיה דנפשיה. ולא גרסי' מתניתא אתא לאשמועי', ושיבוש גמור היא, שכן הוא שיטת הגמרא להשמיענו האמורא דבר המפורש בברייתא דזימנין שאין הכל בקיאין בברייתא, וגם האמורא עצמו זימנין דלא ידע לה להאי ברייתא עד דמייתי ליה סייעתא מיני', ולפי שראו דיתיב רב חסדא וקאמר משמיה דנפשיה וטעו לומר מכלל שחזר בו ממה שאמר למעלה משמיה דרב הונא והגיהו בספרים קושיא זו ואינה, אלא שני דברים אמר רב חסדא בההיא ברייתא חדא משמיה דרב הונא וחדא משמיה דנפשיה: בדברים שאינן טעונין ברכה לאחריהן במקומן. כגון מים או פירות שאינן טעונין ברכה חשובה בפני עצמם אלא בורא נפשות רבות, הלכך א"צ לברך במקומן אחריהן, דודאי כיון דעמד והלך במקום אחר עמידתו זו היא גמר סעודתו והך סעודה אחריתי היא וצריך לברך בתחלה: אבל דברים הטעונין ברכה לאחריהן במקומן. כלומר ברכה חשובה בפני עצמן (והלכך) צריכין במקומן כגון שבעת המינין דאית בהו ברכה אחת מעין שלש, הואיל ולא בירך אחריהן והלך במקום אחר לסעוד, על דעת קביעות הראשונה הלך לברך ברכה אחת על שתיהן, ולפניהן נמי א"צ לחזור ולברך. מהכא שמעינן דהא דתנן (ברכות דף נא:) מי שאכל ושכח ולא בירך ב"ש אומרים כו' ושמעינן מינה דלכתחלה צריך לברך במקומו, בשבעת המינין איירי דאיכא כעין ברכת המזון ברכה אריכתא וחשיבותא מעין שלש: לקיבעיה קמא הדר. כלומר על דעת סעודה הראשונה הוא אוכל עכשיו לסיים סעודתו. וא"ת אמאי אותיבניה לרבי יוחנן מהך ברייתא תיובתא, הא איכא לתרוצי ברייתא כרב חסדא בשאין טעונין ברכה לאחריהן במקומן ומילתיה דרבי יוחנן בשטעונין והלכך אין צריך לברך, ליכא לתרוצי הכי, דרבי יוחנן סתמא קאמר שינוי מקום אינו צריך לברך בכל דבר המאכל קאמר מדלא פירש, שהאמורא יש לו לפרש דבריו יותר מן הברייתא, ועוד יודעין היו האמוראין שהשיבו מההיא ברייתא לרבי יוחנן דבכל מקום קאמר רבי יוחנן שינוי מקום אינו צריך לברך, אבל הברייתא שקדמה להם הרבה יש להם לפרש כן וכן: אחד זה ואחד זה. בין שטעונין ברכה לאחריהן במקומן בין שאינן טעונין שאינן משבעת המינין: שהיו מסובין לשתות ועקרו רגליהן כו'. גרסינן, ולא גרסי' יין: כשהן יוצאין אין טעונין ברכה (ה) לאחריהן למפרע. כלומר לברך ברכה שלאחריה, הואיל ועתידין לחזור: ה"ג בד"א כו'. ולא גרסי' בהא רבי יהודה: מדקתני עקרו מכלל דבדברים הטעונין כו'. דעקירות משמע דמשום מהירות חתן וכלה הן נעקרין, אבל אם לא כן עדיין היו צריכין לעמוד ולברך ברכה שלאחריהן: קשיא לרב חסדא. דאילו לרב חסדא אפילו לא חזרו למקומן אלא גמרו סעודתן במקום אחר אין צריך לברך תחלה הואיל ועדיין לא בירך אחריהן, והכא מוכח דאפילו חזרו למקומן הראשון צריך לברך תחלה:

אלא בדברים שאין טעונין ברכה לאחריהם במקומן. **פירש רשב"ם** כגון מים ופירות שאין צריכין אחריהם ברכה חשובה מעין שלש ומה"ט א"צ לברך במקומן הלכך עמידתו זו היא גמר סעודתו והך סעודה אחריתי היא וצריך לברך בתחלה אבל דברים הטעונין ברכה לאחריהם במקומן כגון יין וכל ז' מינין לקיבעא קמא הדר והא דתנן בברכות (דף נא:) מי שאכל ושכח ולא בירך לכתחלה צריך לברך במקומו בכל ז' מינים איירי וברייתא דמייתי בסמוך לא גרסינן לשתות יין מלמדקדק הגמ' דאיירי בדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומן מדקתני עקרו ולא דייק מדקתני יין שהוא מז' מינין אבל בברייתא דתניא כוותיה דרב חסדא[ב] גרסי' יין. ומיהו קשה דאי הוה יין בכלל דברים הטעונין ברכה לאחריהן במקומן א"כ אמאי איתותב ר' יוחנן לעיל דרבי יוחנן איירי ביין דאמאי דקאמר ר' יוחנן אף ידי יין נמי יצאו קאמר ואזדא ר' יוחנן לטעמיה דאמר שינוי מקום א"צ לברך וברייתא איירי בדברים שאין טעונים ברכה לאחריהם במקומן. ועוד דא"כ פליג רב חסדא ארב ושמואל דאמרי לעיל ידי יין לא יצאו ולכאורה משמע דלא פליג אלא עם רב ששת. עוד קשה דאמרינן בירושלמי ס"פ כילד מברכין היה אוכל במזרחה של תאנה ובא לו במערבה צריך לברך אלמא בז' מינין נמי שינוי מקום צריך לברך ודוחק לומר דאתיא כרב ששת שאין הלכה כמותו. **לכך נראה** דיין וכל ז' מינין לא הוו בכלל דברים הטעונין ברכה לאחריהם במקומן אלא פת וכל מיני פת שמברכין עליו המוציא או שמא כל מיני מזונות שיש בהם מה' מינין הוו בכלל דברים הטעונין ברכה לאחריהן במקומן ולהאי פי' נמי לא גרסינן בברייתא דבסמוך לשתות יין ולא בדתניא כוותיה דרב חסדא דבפת או בה' מינין איירי מדקתני עקרו. וכן הלכה בכל דבר חוץ מפת ומיני מזונות שהם מחמשת מינין א"צ ברכה אחריהם במקומן ושינוי מקום צריך לברך בהם ושינוי מקום היינו אפי' בחד בית כמו מאיגרא לארעא או מחדר לבית אבל מפינה לפינה לא. **ולכל הפירושים** אם הלך באמצע סעודה למקום אחר יכול לשתות יין או מים בלא ברכה דכיון שהוא בתוך הסעודה לקיבעיה קמא הדר: **כשהן** יוצאין טעונין ברכה למפרע כו'. **משמע** היכא דאיכא היסח הדעת לא סגי שיברך ברכת המוציא אלא צריך שיברך ברכת המזון וא"כ הא דאמרינן לקמן (קג:) כיון דאמר הב וניבריך איתסר לכו למישתי היינו עד שיברך ברהמ"ז וכן משמע בכילד מברכין (ברכות דף מב.) דקאמר רבה ורבי זירא הוו אכלי סליקו תכא מקמייהו אייתי להו ריסתנא רבה אכל ורבי זירא לא אכל א"ל לא סבר לה מר סילק אסור מלאכול א"ל אנא אתכא דריש גלותא סמיכנא והשתא אם לא היה צריך לברך בהמ"ז למה לא אכל. **ויש לדחות** דאותו מאכל היה מעורב בו לחם והיה לו טורח ליטול ידיו ולברך המוציא והא דקאמר הכא טעונין ברכה למפרע היינו משום שמא ישהו מלחזור עד שירעבו ואז לא יוכלו לברך ברהמ"ז כדאמרינן באלו דברים (שם דף נא:). ומיהו אם יצאו ולא בירכו למפרע כשיחזרו לא יברכו רק ברכת המוציא ותדע דאם לעולם טעונין ברכה למפרע אמאי איצטריך לאשמעינן כשהן חוזרין דמברכין ברכה לכתחלה פשיטא כיון דלעולם מברכין למפרע. והא דאמרינן בשמעתין שינוי מקום צריך

לברך

עין משפט נר מצוה

יג א ב מיי' פ"ד מהל' ברכות הלכה ג וה' סמג עשין כז טוש"ע או"ח סימן קעח סעיף א:

יד ג מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם סעיף ב:

רבינו חננאל

ואחד שינוי מקום אין צריך לברך ואיתותב ר' יוחנן ונדחה. אמרי משמיה דרב הונא הא דאמר שנוי מקום צריך לברך לא אמרו אלא מבית לבית אבל מפנה לפנה לא. ואסיקנא הכי תנינא לה במתניתא דבי בר הינק. ומתמהי' וכי רב הונא מתניתא אתא לאשמעינן. אלא כי הא דרב חסדא דאמר שנוי מקום צריך לברך ברכה אחרת לא אמרן אלא בדברים שאין טעונין ברכה ראשונה והיא ברכת הזימון לאחריהן במקומן [אבל דברים הטעונים ברכה לאחריהן במקומן] אם הלך למקום אחר וטעם שם עראי אין צריך שם לברך מאי טעמא לקבעיה הדר. ורב ששת אמר אחד זה ואחד זה צריך לברך ברכה במקום שהלך ואחר כך יטעום שם. ואותבי' על רב חסדא מהא דתניא עקרו רגליהם לצאת לקראת חתן וכלה כשיוצאין אין [טעונין] ברכה למפרע על מה שאכלו וכשחוזרין אין טעונין ברכה על הפת לכתחלה בד"א בזמן שהניחו שם זקן או חולה ודעתן לחזור אליהם אבל אם לא הניחו שם אדם כלל כשיוצאין טעונין ברכת המזון למפרע וכשחוזרין טעונין ברכת המוציא לכתחלה. ודייקי' מדקתני עקרו מכלל דבדברים שהן מין דגן שטעונין ברכה לאחריהן במקומן עסקינן דאפילו ב"ה דאמרו מברך באיזה מקום שנזכר לא אמרו אלא מי שהחזיק בדרך שחזרתו למקום שאכל היא סכנה אבל אם לא החזיק בדרך וכ"ש מי שאינו עומד בדרך שאפי' ב"ה מודו דאינו מברך אלא במקו' שאכל וטעמא דהניחו שם זקן או חולה אבל לא הניחו שם זקן או חולה צריך לברך ואע"ג דהדר לקבעיה קשיא לרב חסדא. ופריק רב נחמן בר יצחק

מסורת הש"ס עם הוספות

א) ברכות נט:, ב) [ר"ה ח. כתובות יז:], ג) [שבת דף יט: וש"נ], ד) תוספתא ברכות פ"ד הי"ז, ה) לקמן קב סע"א.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה בדברים וכו' לאחריהם במקומן כגון מים: (ב) ד"ה אבל וכו' לסעוד על דעת קביעות: (ג) ד"ה מדקתני וכו' דעקירה משמע וכו': (ד) בא"ד ולברך תחלה ברכה שלאחריהם: (ה) רשב"ם ד"ה כשהן יוצאין אין טעונין ברכה למפרע כצ"ל ותיבת לאחריהן נמחק:

ליקוטי רש"י

שינוי מקום. יצא מכאן והלך לבית אחר והביאו לו יין. שינוי יין. שתה יין בסעודה והביאו לו יין אחר טוב מן הראשון אין צריך לברך בורא פרי הגפן [ברכות נט:].

הגהות וציונים

א] לא שנו אלא מבית לבית אבל **מפינה לפינה** לא כצ"ל. מהרש"א (גליון) וכ"ה בכת"י וברוב הראשונים. ועיין ביאור הלכה סימן קע"ח סעי' ב ד"ה בבית אחד שהאריך בחילוקי הגירסאות: ב] [ברש"י שבאלפס ליתא] (גליון) אמנם בדיבור הבא איתא כן גם ברש"י שבאלפס:

שִׁינּוּי מָקוֹם צָרִיךְ לְבָרֵךְ, שכיון שעמד והלך למקום אחר, עמידתו נחשבת גמר אכילתו הראשונה, וכשאוכל במקום אחר, נחשבת אכילה חדשה (רשב"ם ד"ה בדברים). והיינו, שהכלל הוא שבהיסח הדעת צריך לחזור ולברך, וכן בכל דבר שנראה כהיסח הדעת צריך לחזור ולברך, ובשינוי מקום, כיון שנראה כהיסח הדעת מהאכילה הראשונה, חוזר ומברך (מנחת שלמה. וראה עוד להלן ד"ה כשהן).

לֹא שָׁנוּ אֶלָּא מִבַּיִת לְבַיִת אֲבָל מִמָּקוֹם לְמָקוֹם לֹא - אם שינה מחדר לחדר באותו בית, כגון מהבית לעליה, אינו צריך לחזור ולברך [בניגוד למבואר לעיל (ע"א, ראה ביאורנו שם ד"ה ונחית) לענין קידוש במקום סעודה, שגם שינוי מחדר לחדר נחשב שינוי מקום] (רש"י). ורוב הראשונים גורסים בגמ' 'אבל מפינה לפינה לא' [ולגירסא זו, דוקא אם שינה מפינה לפינה באותו חדר אינו צריך לחזור ולברך, אבל אם שינה מחדר לחדר צריך לחזור ולברך, וכדין קידוש במקום סעודה לדעת התוס' והרא"ש (ראה ביאורנו שם)] (רבנו חננאל; רי"ף; רשב"ם להלן קב, א ד"ה תניא; תוס' ד"ה אלא; רא"ש י, ו). ואף לסוברים שלענין קידוש במקום סעודה גם מפינה לפינה נחשב שינוי מקום [דעת הר"ן המובאת לעיל (שם)], לענין ברכה אינו נחשב שינוי מקום, וטעם החילוק, לפי שקביעות סעודה אינה אלא במקום אחד ממש, שאין דרך בני אדם לקבוע סעודה בכל הבית, ולכן צריך לקדש במקום שסועד בו ממש ולא במקום אחר אפילו באותו חדר, אבל בשתיית יין שאין אדם מייחד מקום מסויים לשתייתו, אם שינה למקום אחר באותו חדר אינו נחשב שינוי מקום (רבינו דוד; ר"ן. וכעין זה במהר"ם חלאווה. ראה עוד בענין זה בביאה"ל קעח, ב ד"ה בבית).

אֲבָל דְּבָרִים הַטְּעוּנִין בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶן בִּמְקוֹמָן - פת, ופירות משבעת המינים שמברכים לאחריהם ברכת 'מעין שלש' (רש"י; רשב"ם), וכן שאר דברים שמברכים לאחריהם ברכת 'מעין שלש' (רמב"ם ברכות ד, א. וראה דבר שמואל, שלדעתם הולכים אחר חשיבות הברכה, וברכת 'מעין שלש' היא ברכה חשובה). ויש שסוברים, שדוקא פת טעונה ברכת המזון במקומה, וכן מאכל מחמשת מיני דגן טעון ברכת 'מעין שלש' במקומו [שאדם קובע סעודתו עליו (ר"ן)], אבל שאר דברים שמברכים עליהם 'מעין שלש', כגון יין או פירות משבעת המינים, אינם טעונים ברכה במקומם (תוס' ד"ה אלא; רי"ף; רא"ש י, ו. וראה דבר שמואל, שלדעתם הולכים אחר חשיבות האכילה, ואכילת פרי משבעת המינים אינה חשובה יותר מאכילת שאר פירות, אבל אכילת פת היא אכילה חשובה). ויש שסוברים, שרק פת, שמברכים עליה ברכת המזון, טעונה ברכה במקומה, אבל שאר מאכלים, גם אותם שברכתם 'מעין שלש', אינם טעונים ברכה במקומם (הגהות מיימוני ברכות ד, א; רשב"א ברכות נג, ב).

אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ, שהליכתו למקום אחר אינה מורה על סיום הקביעות של אכילתו, שהרי אם לא היה אוכל במקום השני היה צריך לחזור למקומו ולברך, ולכן נחשב כאילו הוא עדיין במקומו הראשון, ואכילתו במקום השני היא המשך של אכילתו הראשונה, וממילא יכול לברך במקום השני ברכה אחרונה גם על אכילתו במקום הראשון. ומטעם זה גם אינו צריך לברך ברכה ראשונה על אכילתו במקום השני, הואיל והיא המשך של אכילתו הראשונה (ע"פ רשב"ם ורא"ש י, ו. וראה דבר שמואל). ויש שפירשו, שרב חסדא מודה שעל אכילתו במקום השני צריך לברך ברכה ראשונה גם בדברים שטעונים ברכה במקומם, שאכילה זו אינה המשך של אכילתו הראשונה, שביטל את קביעותה כשעקר ממקומו, ומה שאמר רב חסדא שאינו צריך לברך, היינו כשחזר למקומו הראשון וממשיך לאכול שם, שבדברים הטעונים ברכה במקומם, הואיל וצריך לחזור למקומו ולברך, כשחוזר נחשב שחזר לקביעותו הראשונה (רבינו דוד; מהר"ם חלאווה; מאירי). ■ להלכה, יש אומרים שכל שבעת המינים טעונים ברכה אחריהם במקומם [כדעת הרשב"ם והרמב"ם], ויש אומרים שדוקא חמשת מיני דגן [כדעת הרא"ש] (שו"ע או"ח קעח, ה), ויש אומרים שדוקא פת [כדעת ההגהות מיימוני] (רמ"א שם). ולכתחילה יש להחמיר כדעה הראשונה, שאף פירות משבעת המינים טעונים ברכה במקומם. ודעת הגר"א שהעיקר להלכה כדעה האמצעית, שרק חמשת מיני דגן טעונים ברכה במקומם (משנ"ב שם, מה).

בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים שֶׁהִנִּיחוּ שָׁם זָקֵן אוֹ חוֹלֶה - ונקטו 'זקן או חולה', משום שכשכולם צעירים ובריאים אין דרך שישארו מקצתם ולא יצאו לקראת חתן או כלה, אבל באמת הוא הדין אם הניחו שם אדם צעיר ובריא, שאינם טעונים ברכה ביציאתם ובחזרתם, שכיון שנשארו מקצתם במקום הראשון, לא נעקרה קביעותם (ב"י או"ח קעח ד"ה ומ"ש לרי"ף).

כְּשֶׁהֵן יוֹצְאִין טְעוּנִין בְּרָכָה לְמַפְרֵעַ, שמא יתעכבו ויחזרו למקום הראשון לאחר שיתעכל הלחם שאכלו ולא יוכלו עוד לברך, ולכן יש להם לברך קודם יציאתם. וזו עיצה טובה, ולא מעיקר הדין [ואם לא בירכו קודם יציאתם, בשעת חזרתם צריכים לברך ברכה ראשונה בלבד, ואינם צריכים לברך ברכת המזון, ששינוי מקום אינו נחשב סילוק האכילה הראשונה, אלא רק כהיסח הדעת, ולכן די בברכה שיברכו לאחר גמר אכילתם (ע"פ רמ"א או"ח קעח, ב, ומשנ"ב שם, כו)] (תוס' ד"ה כשהן; תוס' חולין פו, ב ד"ה אסור; רא"ש שם ו, ה). ויש שפירש, שצריכים לברך ברכה אחרונה מעיקר הדין, כיון ששינוי המקום הוא הפסק וגמר האכילה הראשונה, וגם אם יחזרו למקומם ויאכלו, תהיה זו אכילה חדשה [ואם לא בירכו קודם יציאתם, צריכים לברך בשעת חזרתם ברכה אחרונה על האכילה הראשונה] (רמב"ם ברכות ד, ג-ה).

■ להלכה, היה אוכל בבית זה ושינה מקומו לבית אחר, וחזר למקומו הראשון ורוצה להמשיך את אכילתו, צריך לברך ברכה אחרונה על האכילה הראשונה, ואחר כך ברכה ראשונה על האכילה שממשיך לאכול [כדעת הרמב"ם] (שו"ע או"ח קעח, א). ויש אומרים שאינו צריך לברך ברכה אחרונה על אכילתו הראשונה, אלא רק ברכה ראשונה על המשך אכילתו [כדעת תוס' והרא"ש] (רמ"א שם, ב), וכן נקטו כל הפוסקים (הקדמת המשנ"ב לסי' קעח).

מְדַקְדְּקֵי עָקְרוּ רַגְלֵיהֶן מִכְּלָל דִּבְדְבָרִים הַטְּעוּנִין בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶן בִּמְקוֹמָן עַסְקִינָן - שמהלשון 'עקרו' משמע שהטעם שהפסיקו את אכילתם ויצאו הוא רק מפני שהיו צריכים למהר לקבל את החתן או הכלה, אבל לולא זה לא היו מפסיקים ויוצאים, אלא היו מברכים תחילה ברכה אחרונה במקום אכילתם (רשב"ם). ויש שפירשו, שראיית הגמ' שמדובר בדברים שטעונים ברכה במקומם היא מעצם הדין שצריכים לברך ברכה אחרונה קודם יציאתם, ואינם יכולים לברכה לאחר שיגיעו למקום שהולכים אליו (רמב"ן במלחמות; ר"ן על הרי"ף).

הוּא הַדִּין דַּאֲפִילּוּ דְּבָרִים שֶׁאֵין טְעוּנִין בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶם בִּמְקוֹמָן נַמִּי אֵין צְרִיכִין לְבָרֵךְ, ורבי יוחנן סובר כתנא קמא. ועל קושיית הגמ' לעיל (קא, ב) על רבי יוחנן [ששנינו בברייתא ששינוי מקום צריך לברך], אי אפשר לתרץ שהברייתא (שם) סוברת כרבי יהודה ורבי יוחנן סובר כתנא קמא, משום שאם כן הברייתא היתה צריכה להשמיע חידוש יותר גדול, שאפילו אם חזרו למקומם צריך לברך (ע"פ קרבן נתנאל על הרא"ש י, ו אות ח. וראה גליון הש"ס ושפת אמת).

לְהוֹדִיעֲךָ כֹּחוֹ דְּרַבִּי יְהוּדָה וְכוּ' - ואין לומר שעדיף להודיענו כוחם של חכמים שמקילים וסוברים שאף בדברים שאינם טעונים ברכה במקומם אינו צריך לברך, ומשום 'כח דהיתרא עדיף', שכיון שלא הסיח דעתו מלאכול, אין בכך חידוש שאינו צריך לברך לדעתם, מה שאין כן בדעת רבי יהודה יש חידוש, שלדעתו אפילו בדברים שטעונים ברכה במקומם צריך לברך, ולכן כאן 'כח דאיסורא עדיף' (רשב"ם). ויש שפירש, שעדיף להודיענו כוחו של רבי יהודה, שזהו הנקרא 'כח דהתירא', במה שמתיר לברך כשחוזר לאכול, ואינו חושש שיש בכך ברכה לבטלה ועובר על 'לא תשא', אבל לדעת חכמים מה שאינו צריך לברך, אין זה נחשב 'כח דהתירא', שהרי בכל מקום הברכות אינן מעכבות (מהרש"ל). אמנם יש שדחה, שכלל זה שברכות אינן מעכבות שייך רק בברכות המצוות, אבל בברכות הנהנין אינו שייך, ואדרבא, כיון שאסור לאכול בלא ברכה, והאוכל בלא ברכה כאילו מעל (ברכות לה, א), במקום שאינו צריך לברך ויכול לאכול בלא ברכה, נחשב קולא (מהרש"א).

תַּנְיָא כְּוָותֵיהּ דְּרַב חִסְדָּא חֲבֵרִים שֶׁהָיוּ מְסוּבִּין לִשְׁתּוֹת יַיִן וְכוּ' - ויין הוא מהדברים שטעונים ברכה במקומם, ומכאן ראיה לרב חסדא, שאם אכל דברים שטעונים ברכה במקומם ושינה מקומו, אינו צריך לברך (רשב"ם, ורבינו פרץ ותוס' רא"ש בדעתו). ולדעת הסוברים שיין אינו טעון ברכה במקומו [ראה ביאורנו לעיל (קא, ב ד"ה אבל)], אין לגרוס בברייתא שהיו מסובים 'לשתות יין', וראיית הגמ' שמדובר שאכלו דברים שטעונים ברכה במקומם - כגון פת או מאכל מחמשת מיני דגן - היא מלשון הברייתא 'ועקרו' ולא ממה שכתוב 'יין' (תוס' שם ד"ה אלא). וכיון ששנינו בברייתא כרב חסדא, לדינא הלכה כמותו (רשב"ם; תוס' שם; רא"ש י, ו).

ויש שלא גרס בגמ' 'תניא כוותיה דרב חסדא', אלא גרס 'תניא כוותיה דרבי יוחנן' [הסובר שבכל שינוי מקום אינו צריך לחזור ולברך], ומכל מקום לדעתו לדינא אין הלכה כרבי יוחנן, שהרי הגמ' לעיל הקשתה עליו ודחתה את דעתו, ובהכרח שברייתא זו היא מדברי רבנן סבוראי לאחר חתימת התלמוד, ולכן אין הלכה כמותה, אלא הלכה כרב ששת שאף בדברים שטעונים ברכה במקומם צריך לברך (בעל המאור, וראה רבינו דוד וחי' הר"ן. וכן פסקו רבנו חננאל, הרי"ף בשם רבוותא, והרמב"ם ברכות ד, ד, שהלכה כרב ששת). ויש שהוסיף, שאף לפי הגירסא 'תניא כוותיה דרב חסדא', לדינא הלכה כרב ששת, שמכך שהגמ' לא הקשתה מברייתא זו על רב ששת, מוכח שהיה ידוע לגמ' שברייתא זו לא נשנתה בבית מדרשם של רבי חייא ורבי אושעיא, ואינה מוסמכת דיה כדי להקשות ממנה (כסף משנה שם, בפי' השני, בדעת הרי"ף והרמב"ם).

■ להלכה, היה אוכל בבית זה ושינה מקומו לבית אחר וחזר למקומו הראשון, הואיל ושינה מקומו צריך לחזור ולברך המוציא על הפת שאוכל [ואף שטעונה ברכה במקומה, כדעת רב ששת, וכפסק הרמב"ם] (שו"ע או"ח קעח, א. ולענין ברכת המזון על האכילה הראשונה, ראה ביאורנו לעיל קא, ב ד"ה כשהן). ויש אומרים, שאם אכל דברים שטעונים ברכה במקומם, אינו צריך לחזור ולברך [כדעת רב חסדא, וכפסק הרא"ש] (רמ"א שם, ב). וכן נקטו כל הפוסקים (הקדמת המשנ"ב לסי' קעח).

וכשהניח במקום אכילתו הראשון מקצת מחבריו שאכלו עמו, אינו צריך לחזור ולברך כשחזר למקומו, ואפילו אם אכל שם דברים שאינם טעונים ברכה במקומם (שו"ע שם, ב, ומשנ"ב שם, יח).

וְאוֹמֵר עָלָיו קְדוּשַּׁת הַיּוֹם וְשֵׁנִי אוֹמֵר עָלָיו בִּרְכַּת הַמָּזוֹן דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה - ולשיטתו (ראה לעיל ק, א) שמי שאכל וקידש עליו היום, צריך להפסיק סעודתו ולברך, אלא שכיון שהגיע זמן הקידוש, צריך לקדש תחילה (רשב"ם), כדי שיוכל לטעום מהכוס של ברכת המזון (תוס' להלן ע"ב ד"ה ראשון, ותוס' רבינו פרץ, בדעת הגורסים כן בגמ'. וראה ברשב"ם ובתוס' שם גירסא נוספת). ויש שפירשו, שכיון שקדושת היום גרמה לכך שיצטרך להפסיק סעודתו ולברך ברכת המזון, לפיכך קידוש היום קודם לברכת המזון (בעל המאור; ר"ן. וראה גם בהשגת הראב"ד על בעל המאור).

רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר אוֹכֵל וְהוֹלֵךְ עַד שֶׁתֶּחְשַׁךְ - ואפילו לאחר שתחשך עד שיגמרו סעודתם (רשב"ם. וראה ראשונים בשמו), ומה שרבי יוסי אמר שאוכל 'עד שתחשך', הוא אגב דברי רבי יהודה שאמר שצריך להפסיק משקידש היום, ולכן אמר שיכול להמשיך ולאכול עד שתחשך, אבל הוא הדין שמותר לאכול גם לאחר מכן (ר"ן).

מסורת הש"ם עם הוספות

א) [עירובין דף ל.], **ב)** תוספתא ברכות פ"ה ה"ג, **ג)** ריש קא ע"ב, **ד)** ק., **ה)** דף קג., **ו)** פ"ד הי"ח, **ז)** עיין תוס' חולין דף פו: בסוד"ה אסור ומהרש"א שם.

מאן תנא עקירות רבי יהודה דתניא חברים שהיו מסובין ועקרו רגליהם לילך לבית הכנסת או לבית המדרש כשהן יוצאין אין טעונין ברכה למפרע וכשהן חוזרין אין טעונין ברכה לכתחלה אמר רבי יהודה במה דברים אמורים בזמן שהניחו שם מקצת חברים אבל לא הניחו שם מקצת חברים כשהן יוצאין טעונין ברכה למפרע וכשהן חוזרין טעונין ברכה לכתחלה אלא טעמא דבדברים הטעונין ברכה לאחריהן במקומן דכשהן יוצאין אין טעונין ברכה למפרע וכשהן חוזרין אין טעונין ברכה לכתחלה אבל דברים שאין טעונין ברכה לאחריהן במקומן אפילו לרבנן כשהן יוצאין טעונין ברכה למפרע וכשהן חוזרין טעונין ברכה לכתחילה לימא תיהוי תיובתא דר' יוחנן [א] ולאו מי אותביניה חדא זימנא נימא מהא נמי תיהוי תיובתא ° אמר לך ר' יוחנן הוא הדין דאפילו דברים שאין טעונין ברכה לאחריהם במקומן נמי אין צריכין לברך והא דקתני עקרו רגליהן להודיעך כחו דר' יהודה דאפילו דברים שטעונין ברכה לאחריהן במקומן טעמא דהניחו מקצת חברים אבל לא הניחו מקצת חברים כשהן יוצאין טעונין ברכה למפרע וכשהן חוזרין טעונין ברכה לכתחלה תניא כוותיה דרב חסדא חברים שהיו מסובין לשתות יין ועקרו רגליהן וחזרו אין צריכין לברך. תנו רבנן [ב] בני חבורה שהיו מסובין וקדש עליהן היום מביאין לו כוס של יין ואומר עליו קדושת היום ושני אומר עליו ברכת המזון דברי רבי יהודה ר' יוסי אומר אוכל והולך עד שתחשך

גמרו

מאן תנא. להך ברייתא דקתני אע"ג דדברים הטעונין ברכה לאחריהן[א] צריך לברך, רבי יהודה היא: חברים שהיו מסובין ועקרו כו'. ולא גרסינן לשתות יין: ומקשינן אלא טעמא דדברים הטעונין ברכה לאחריהם. משום הכי פליגי רבנן עליה דר' יהודה. הא בדברים שאין טעונין ברכה לאחריהן אפילו רבנן מודו דצריך לברך פעם אחרת בתחלה: לימא תיהוי תיובתא דרבי יוחנן. דאמר לעיל[ג] שינוי מקום אין צריך לברך ולא מפליג בין דברים הטעונין לדברים שאינן טעונין: לאו אותביניה חדא זימנא. לעיל: ה"ג תניא כוותיה דרב חסדא חברים שהיו מסובין לשתות יין כו'. והיינו כרב חסדא דאמר דברים שטעונין ברכה לאחריהן (א) אין צריך לברך, והא בהדיא מסייעא לרב חסדא מדקתני יין, אבל בההיא דלעיל לא תנא יין בהדיא: ואומר עליו קידוש היום. באמצע סעודתו: ושני. מיד אומר עליו ברהמ"ז ומפסיק כדאמר ר' יהודה לעיל[ד], ומיהו הואיל והגיע עונת קידוש צריך לקדש תחלה. לא[ב] גרסינן ראשון אומר עליו ברכת המזון שני אומר עליו קדושת היום:

גמרו

רשב"ם

מאן תנא עקירות. מאן תנא להך ברייתא דקתני אע"ג דדברים הטעונין ברכה לאחריהן במקומן צריך לברך, רבי יהודה היא: ה"ג חברים שהיו מסובין ועקרו רגליהם כו'. ולא גרסי' לשתות יין: א"ר יהודה במה דברים אמורים כו'. מכלל דרבנן פליגי עליה ברישא דאע"ג דלא הניחו שם מקצת חברים אין צריך לברך, כרב חסדא, דא"ר יוחנן בעירובין בפרק חלון (דף פב.) כל מקום שאמר ר' יהודה במה לחלוק, אימתי לפרש דברי חכמים בא: ומקשינן אלא טעמא דבדברים הטעונין ברכה לאחריהן. משום הכי פליגי רבנן עליה דרבי יהודה, הא בדברים שאין טעונין אפי' רבנן מודו דצריך לברך פעם אחרת בתחלה: לימא תיהוי תיובתא דרבי יוחנן. דאמר לעיל[ג] שינוי מקום אין צריך לברך ולא מפליג בין דברים הטעונין לדברים שאינן טעונין: לאו אותביניה חדא זימנא. לעיל[ג]: נימא תיהוי תיובתא נמי מהא. שאם יבא אדם ויתרץ להך קמייתא או ישבש אותה על ידי ברייתות אחרות, נותביה מהך: להודיעך כחו דר' יהודה כו' כשהן יוצאין טעונין ברכה למפרע כו'. אבל בשאר דברים לא היה יכול לומר (ב) טעונין ברכה למפרע כו' דהא אין צריכין ברכה לאחריהן במקומן. וליכא לאקשויי אדרבה לישמעינן דברים שאין צריכין ברכה לאחריהן במקומן, להודיעך כחן דרבנן דמקילין כל כך שאפי' (הם) [עליה'] אין צריכין לברך ומשום דכח היתרא עדיף, אין לומר כך, דאין כחן כח וחשיבות אם אין מצריכין לברך, דסברא הוא דכיון שלא היה היסח הדעת בינתים למה יחזור ויברך, אבל כח דר' יהודה עדיף טפי שמחמיר שתי חומרות על דברי חכמים, דלא מיבעיא דברים שאין צריכין ברכה לאחריהן במקומן שחייב (אחריהם) לברך אע"פ שחביריו פוטרין, אלא אפילו דברים הצריכין ברכה אחריהן במקומן נמי מחייב, הלכך הכא כח דאיסורא עדיף: ° ה"ג תניא כוותיה דרב חסדא חברים שהיו מסובין לשתות יין כו'. והיינו כרב חסדא דאמר דברים שטעונין ברכה לאחריהן במקומן א"צ לברך, והא בהדיא מסייעא לרב חסדא מדקתני יין, אבל בההוא דלעיל לא תנא יין בהדיא. מיהו שמעינן משמעתין שינוי יין אין צריך לברך ברכת היין אבל מברך הטוב והמטיב, שינוי מקום בשבעת המינין שטעונין ברכה לאחריהן במקומן מעין שלש כגון אוכל בבית זה וחזר ואכל בבית אחר קודם שבירך אחריהן או שאכל בבית זה והלך לשוק וחזר וגמר סעודתו בבית אחר[ג], בכל אלו אין צריך לחזור ולברך תחלה דלקיבעיה קמא הדר, דהא תניא כוותיה דר"ח, אבל שאר פירות ומשקין שאינן משבעת המינין שאינן צריכין ברכה לאחריהן במקומן ואכל בבית זה וחזר ואכל בבית אחר צריך לברך תחילה, אבל מפינה לפינה בבית אחד אין צריך לברך כדתניא במתניתא דבי רב הינק, ומשום דקבעי למיתני ועקרו רגליהן כדי לילך לבית המדרש הלכך נקט חברים תלמידי חכמים: ה"ג תנו רבנן בני חבורה שהיו מסובין וקידש עליהן היום, מביאין לו כוס של יין ואומר עליו קדושת היום באמצע סעודתו, והשני מיד אומר עליו ברכת המזון ומפסיק. כדאמר ר' יהודה לעיל[ד], ומיהו הואיל והגיע שעת קידוש צריך לקדש תחלה. לשון אחר גרסינן ראשון אומר עליו ברכת המזון שני אומר עליו קידוש היום, ובתוספתא דברכות מוכח כלשון ראשון: ר' יוסי אומר אוכלין והולכין. עד שתגמר סעודתן אי נמי[ד] הולכין ואוכלין משתחשך, ור' יוסי לטעמיה דלדידיה אין מפסיקין כלל[ד]:

גמרו

לברך היינו לפניו ולא למפרע וכן פיר' רשב"ס[ה] ור"ח לקמן (ד' קג:) איתסר לכו למישתי עד דברכיתו בפה"ג ואע"פ שלא היה יודע אם רוצים לשתות בלא ברכה מ"מ היה מורה להם שלא ישתו בלא ברכה **וכן נראה עיקר** דהא בפ' כל הבשר (חולין קז:) אמרינן השמש מברך על כל פרוסה ופרוסה לפי שמסיח דעתו ולא משמע שילטרך בכל פעס לברך ברכת המזון. ועוד דלקמן[ה] גבי חד בריך אכסא קמא ואכסא דברכתא בפה"ג ומייתי ראיה מהב וניבריך דאסור למישתי עד שיברך ואי בפה"ג מייתי שפיר אבל אי אסור למישתי עד שיברך ברהמ"ז מנא ליה דאחר ברכת המזון ילטרך לברך בפה"ג אף על פי שיש לדחות דמוכח שפיר דאי אחר ברהמ"ז אין מברך בפה"ג דלא הוי הפסק בהב וניבריך אמאי אתסר למישתי אבל לא משמע הכי מדלא פי' עד דברכיתו ברכת המזון ובפה"ג וסברא הוא כיון דהב וניבריך הוי הפסק כאילו כבר בירכו סגי בברכת בפה"ג כמו אחר ברהמ"ז. והא דתניא בתוספתא דברכות[ו] בעל הבית שהיה מיסב ואוכל קראו חבירו לדבר עמו אין צריך לברך כו' הפליג צריך ברכה למפרע וכשהוא חוזר צריך ברכה לכתחלה לאו כשחוזר טעון ברכה למפרע אלא כשרולה לאכול ומיירי שקראו להפליג ומברך שמא ישהה כדפרי' ותדע דאמרינן בפ"ג דיומא (ד' ל.) דיבר עם חבירו והפליג טעון נטילת ידים ומשמע דה"ה ברכת המוליא אבל ברהמ"ז לא קאמר דצריך ומיירי שלא ידע מתחלה שיפליג **ואין הלכה** כאותן ברייתות אלא אפילו ברכה לכתחלה לא צריך דקי"ל כרב חסדא דאמר לקיבעי' קמא הדר והנהו ברייתות וההיא דתוספתא אתו כרבי יהודה[ו]:

ועקרו רגליהם לילך לבהכ"נ כו'. **מכאן משמע** שאם שכח להתפלל ונזכר באמלע סעוד' והתפלל שא"צ ברכה אפי' לכתחל'. **ומה שהביא ה"ר יוס טוב ראיה** מפרק כיסוי הדם (חולין ד' פז.) דאמר מישתא וברוכי בהדי הדדי לא אפשר שצריך לברך ברהמ"ז וליטול ידיו אינה ראיה דדוקא גבי ברהמ"ז אמרינן הכי דהוי הפסק וגמר סעודה אבל תפלה אע"ג דמיכל ולצויי בהדי הדדי לא אפשר אין בכך כלום: **תניא** כוותיה דרב חסדא °. **פי' רשב"ם** הא דלא מייתי כרב חסדא מרבנן דר' יהודה משום דבההיא לא קתני בהדיא יין. וזה פי' לפי שיטתו דגרסי' הכא יין. **וי"ל** משום הכי לא מייתי סייעתא מינה משום דאיכא דאמרי בסנהדרין (ד' כה.) דבמה נמי לפרש. **ואע"ג** דחזרו מייתי ראיה לרב חסדא דטעמא דשינוי מקום דצריך לברך משום שעמידתו ממקומו היא גמר אכילתו וה"ה נמי חזרו: ה"ג

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה ה"ג וכו' אחריהן במקומן אין צריך: **(ב)** רשב"ם ד"ה להודיעך וכו' לא היה יכול לומר כשהן יוצאין טעונין וכו' שאפילו הכי אין צריכין:

גליון הש"ם

גמ' אמר לך ר' יוחנן הוא הדין וכו'. ק"ל דאם כן גם מהתם ליכא תיובתא דיש לומר דהברייתא דשנוי מקום צריך לברך אתיא כר"י ואיהו סבר כת"ק: רשב"ם ד"ה ה"ג תניא כוותיה דרב חסדא ובתוס' ד"ה תניא כוותיה דרב חסדא. קשה לי למאי הוצרכו הא כפשוטו ניחא דלא מייתי ראיה מברייי' דלעיל די"ל דנקט עקרו לרבותא דר"י וכדלעי' לעיל אליבא דר' יוחנן לזה מייתי סייעתא מהך ברייתא דלא קתני פלוגתא א"כ מדנקט עקרו מוכח דדוקא בטעונה ברכה במקומה:

הגהות וציונים

א] יש להוסיף **במקומן** וכ"ה ברשב"ם: **ב]** ל"א גרסינן וכו' כצ"ל (גנזי יוסף) וכ"ה ברש"י שעל הרי"ף וברשב"ם: **ג]** "בבית אחר" ליתא בכת"י ובדפו"י: **ד]** האי "אי נמי" פירושו אפילו (מצור דבש) ועי' השלמות: **ה]** **רשב"א** כצ"ל (קרבן נתנאל סימן י אות פ, רי"א חבר בילקו"מ). ועי' רש"ש ריש קג ע"ב:

רבינו חננאל

מאן תנא עקירו' שצריך [להניח] שם זקן או חולה ר' יהודה היא דתניא חברים שהיו מסובין עקרו רגליהם לילך לבית הכנסת או לבית המדרש כשיוצאין אין טעונין ברכה למפרע וכשחוזרין אין טעונין ברכה לכתחלה. א"ר יהודה בד"א כשהניחו שם זקן או חולה וכו'. **וכיון** דסלקא לדרב חסדא בקשיא אע"ג דמוקמי לה כר' יהודה שנויא הוא ולא סמכינן עלה אלא עבדינן כרב ששת דמחמיר וטפי עדיף. **וכן** ר' יוחנן כיון דאיתותב נדחו וקיימא לן דכל שנוי מקום צריך לברך וכן הלכה: **תניא** חברים שהיו מסובין לשתות יין ועקרו רגליהן וחזרו אין צריכין לברך. **ת"ר בני חבורה שהיו** מסובין וקדש עליהם **היום** מביאין לו כוס ראשון ומקדש שני מברך עליו ברכת המזון דברי ר' יהודה ר' יוסי אומר אוכלין עד שתחשך

גמרו כוס ראשון מברך עליו ברכת המזון והשני אומר עליו קדושת היום אמאי ונימרינהו לתרוייהו אחדא כסא אמר רב הונא אמר רב ששת אין אומרים שתי קדושות על כוס אחד מאי טעמא אמר רב נחמן בר יצחק לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות ולא והא תניא הנכנס לביתו במוצאי שבת מברך על היין ועל המאור ועל הבשמים ואחר כך אומר הבדלה על הכוס ואם אין לו אלא כוס אחד מניחו לאחר המזון ומשלשלן כולן לאחריו אין לו שאני והא יו"ט שחל להיות אחר השבת דאית ליה ואמר רב יקנ"ה אמרי מדלא אמר זמן מכלל דבשביעי של פסח עסקינן דכל מאי דהוה ליה אכיל ליה ולית לי' והא יו"ט ראשון דאית ליה ואמר אביי יקזנ"ה ורבא אמר יקנה"ז אלא הבדלה וקידוש חדא מילתא היא ברכת המזון וקידוש תרי מילי נינהו: גופא יום טוב שחל להיות אחר השבת רב אמר יקנ"ה ושמואל אמר ינה"ק

ורבה

גמרו. סעודתן: (א) אומר עליו כו'. ר' יוסי קאמר לה: משלשלן. עד לאחר המזון, אלמא אמרינן שתי ברכות על כוס אחד הבדלה וברהמ"ז: ואמר רב יקנ"ה. כדמפרש בשביעי עסקינן ובשביעי ליכא זמן, ומכל מקום שמעינן מינה קידוש והבדלה על כוס אחד: ומשנינן מדלא קאמר זמן בשביעי של פסח עסקינן. דשמא עני הוא ואין לו אלא כוס אחד: והא יום ראשון דאית ליה. דאפילו עני שבישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות ג: קידוש והבדלה חדא מלתא היא. דתרוייהו משום קדושת ימים טובים נינהו, ובהבדלה עצמו הוא מזכיר קדושת יו"ט דהמבדיל בין קדש לקדש קא מברך ד:

רשב"ם

גמרו. סעודתן: כוס ראשון אומר עליו ברכת המזון כו'. ר' יוסי קאמר לה, ורבותא הוא שאינו צריך לקדש מיד אלא יגמור סעודתו ויברך ברכת המזון ואח"כ יקדש, ומיהו אם פרס מפה וקידש מודה רבי יוסי דכל שכן דשפיר טפי, דאי לא תימא הכי אלא דוקא קאמר רבי יוסי ראשון מברך עליו ברהמ"ז אם כן שמואל דאמר (לעיל דף ק סוף ע"א) כמאן: ולימרינהו תרוייהו אחד כסא. קידוש היום וברכת המזון, ולרבי יוסי קא פריך, דאילו לרבי יהודה כיון דמפסיקין וצריך עקירת שלחן צריך שני כוסות: שני קדושות. ברכת המזון קורא קדושה כקידוש היום, כלומר שתי מלות: חבילות חבילות. דמיחזי עליה כמשוי: מברך על היין. תחלה לפי שהוא תדיר ותדיר קודם ה: על המאור ועל הבשמים. כב"ש מוקמינן לה במסכת ברכות בפרק אלו דברים (ד' נב. ו) דאמרי מאור ברישא ואחר כך בשמים, והבדלה לבסוף לפי שאלו הראשונות קצרות וברכת הבדלה ארוכה לפיכך אומרה לבסוף: משלשלן. לשון שלשלת, שמחברם יחד עם ברכת המזון, אלמא אמרינן שתי ברכות על כוס אחד הבדלה וברכת המזון: [אין לו שאני]. דלית ליה יין לשני כוסות, והכא בדאית ליה עסקינן: אחר השבת. מוצאי השבת: דאית ליה וקאמר רב יקנ"ה. קס"ד בי"ט הראשון של פסח שחל להיות אחר השבת עסקינן דאית ליה כוסות הרבה, דתנן לעיל (ד' נט:) אפילו עני שבישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות, ואמר רב יקנ"ה, אלמא קידוש והבדלה על כוס אחד מני אמר: ומשני מדלא אמר רב יקנה"ז אלמא בשביעי של פסח עסקינן. דשמא עני הוא ואין לו אלא כוס אחד, וטעמיה דרב לקמיה אפרשנו במקומו וכן דרבא ודאביי: והא יו"ט ראשון דאית ליה. דאפי' עני שבישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות: קידושא והבדלה חדא מילתא היא. תרוייהו משום קדושת ימים טובים נינהו, ובהבדלה עצמה הוא מזכיר קדושת יו"ט להמבדיל בין קדש לקדש מברך ז: גופא יו"ט שחל להיות אחר השבת. [דהשתא] צריך להבדיל ולקדש, ומשמע שאם לא היה יום טוב לא היו חולקין האמוראין הללו אלא כולי עלמא מודו יין מאור והבדלה, והשתא דאיכא קדושת היום פליגי, ולפיכך צריך ליתן טעם לכל דבריהם ולומר שהקידוש גורם לשנות את הסדר מכמות שרגיל: רב אמר יקנ"ה. ס"ל קדושת היום עדיפא מהבדלה, אי נמי דכי מבדיל ברישא מיחזי דהוי עליה קדושת היום כמשוי, ולפיכך יין קודם לקידוש כבית הלל (ברכות דף נא:) דתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, ואחר הקידוש נר והבדלה כשאר מוצאי שבתות שהנר קודם להבדלה: ושמואל אמר ינה"ק. שמואל סבירא ליה הבדלה קודם לקידוש, כדמפרש טעמא לקמיה משל דרבי יהושע בן חנניא למה הדבר דומה למלך שיצא ואפרכוס נכנס מלוין את המלך השבת להבדיל ואח"כ יוצאין לקראת אפרכוס לקראת יו"ט לקדשו, ועל מלתיה דשמואל אמר לה בהדיא בברכות בירושלמי באלו דברים י, רבי חנינא אמר ינה"ק ואתי רבי חנינא כשמואל דא"ר חנינא בשם שמואל משל למלך יוצא ושלטון נכנס מלוין את המלך ואח"כ מכניסין את השלטון, הלכך יין תחלה ואח"כ מאור ואח"כ הבדלה, דכיון דהבדלה קודם לקידוש יעשה כל סדר הבדלה כדין מוצאי שבתות דעלמא, ואח"כ יקדש. ומה שאין נותנין האמוראין סימן לבשמים, לפי שאין מברכין על הבשמים ביו"ט, שהרי גם ביו"ט יש לנו נשמה יתירה כשבת:

ורבה

תוספות

ה"ג ראשון אומר עליו ברכת המזון. להפסיק והשני אומר עליו קידוש היום סמוך לסעודת שבת ולגירסא זו אתי שפיר הא דמשמע לעיל (ד' ק: ושם) דמפסיק לר' יהודה בעקירת שלחן קודם קידוש לפי שהיו רגילין לעקור שלחן לפני ברכת המזון אבל ספרים דגר' ראשון אומר עליו קידוש היום וטעמא שאינו יכול לטעום מכוס ברהמ"ז בלא קידוש קשה מנא ליה לעיל דמפסיקין לרבי יהודה בעקירת שלחן קודם קידוש. והא דקתני בתוספת' דברכות ח אורחין שהיו מסובין אצל בעל הבית וקדש עליהן היום עקרו עם חשיכה לבית המדרש חזרו ומזגו להם את הכוס אומר עליו קידוש דברי רבי יהודה וברכת המזון לא מזכיר כלל היינו משום דמתחלה עשו ברהמ"ז קודם יציאתם לעשות הפסק בין סעודת חול לסעודת שבת ולכך נמי עשו עקירה לבית המדרש: ונימרינהו לתרוייהו אחד כסא. לר' יוסי פריך כיון דתרוייהו אסעודת שבת קאתו כדפרישית לעיל (ד' ק. ט) דהך סעודה עולה לו לסעודת שבת הוה ליה למימר תרווייהו אחד כסא אבל לר' יהודה לא פריך כיון דברכת המזון אסעודת חול וקידוש על סעודה הבאה אין לומר שניהם על כוס אחד: שאין אומרי' שתי קדושות על כוס אחד. ויש נוהגין בחופה מטעם זה שלא לומר שבע ברכות על כוס ברכת המזון אלא מביאין כוס אחר ואין מברכין על השני בפה"ג כיון שכבר בירך על כוס ברכת המזון כי אין נכון לברך פעמים. אך רבינו משולם היה אומר הכל על כוס אחד דלא דמי לברכת המזון וקידוש דתרי מילי נינהו כדאמרי' בסמוך אבל הכא חדא מלתא היא דברכת המזון גורם לברכת נישואין. וברכת אירוסין ונישואין נהגו לומר על שתי כוסות וטעמא דרגילים זה בלא זה כדאמרינן בכתובות (ז:) מברכין ברכת האירוסין בבית אירוסין וברכת חתנים בבית חתנים. ועוד דנהגו לקרות כתובה בינתים והוי הפסק ולכך מתכוונים ולכך צריך ב' כוסות: מיתיבי הנכנס לביתו כו'. הוה מצי למיפרך ממתני' דאלו דברים (ברכות נא:) דמייתי בסמוך (לקמן קג.) ב"ש אומרים נר ומזון ובשמים והבדלה כו' אלא פריך מברייתא משום דבעי לשנויי אין לו שאני כדקתני בברייתא אין לו אלא כוס אחד כו' ודרך הש"ס להקשות ממקום שמולא לתרץ בפשיטות: מניחו לאחר המזון. הקשה ה"ר נסים איך יאכל קודם הבדלה הא אמרי' לקמן (קז.) אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיבדיל ואימר נמי בת טוות כדאמרינן לקמן (שם). ותירץ דהכא מיירי כשאכל מבעו"י עד שחשיכה לו ואע"ג דמפסיקין להבדלה לשמואל (ג) וכ"ש לר' יהודה דמחמיר טפי והך ברייתא מוקי לה בסמוך (ג) כב"ש ואליבא דרבי יהודה הא דקאמר מניחו לאחר המזון לא שמותר לאכול אלא כלומר כשיפסיק סעודתו בברהמ"ז אז יבדיל. וקשה דלשון הנכנס לביתו משמע שלא התחיל לאכול מבעו"י. ועוד הקשה מורי ה"ר יחיאל דלקמן (ד' קה:) אמרי' על הך ברייתא ש"מ טעם מבדיל ולפירוש רבינו נסים דמיירי באכל מבעוד יום אין להוכיח כלום. אלא י"ל דודאי בחנם אין לו לאכול קודם הבדלה אבל כשאין לו אלא כוס אחד מותר לאכול קודם הבדלה כדי לעשות על הכוס ברכת המזון: דאית ליה ואמר רב יקנ"ה. פי' בקונטר' ג דס"ד דביו"ט ראשון של פסח מיירי דאית ליה כוסות טובא כדתנן (לעיל ד' לט:) לא יפחתו לו מד' כוסות. וקשה דהא כל ד' כוסות צריכי כל חד למילתיה. ועוד דבסמוך דפריך מיקנה"ז לימא דבשמיני של חג מיירי דאיכא זמן ו ואכיל ושתה כל מה דהוה ליה. ועוד דאכיל כל מה דהוה ליה לשון אכילה לא היה לו להזכיר אכוסות. לכך נראה לפרש דביום טוב ראשון מסתמא אדם מכין הרבה ובשמיני של חג נמי שהוא רגל בפני עצמו ב רגילין להכין הרבה כדתנן (חולין ד' פג.) ד' פרקים בשנה צריך הטבח להודיע אמה מכרתי לשחוט וחשיב יו"ט האחרון של חג: רב אמר יקנ"ה. ומה שאין מזכיר בשמים פירש רשב"ם דטעם בשמים משום איבוד נשמה יתירה וביום טוב נמי איכא נשמה יתירה. וקשה דאם כן במוצאי יום טוב אמאי לא תקינו בשמים. לכך נראה דביום טוב ליכא נשמה יתירה והכא אין מזכיר בשמים משום דשמחת יום טוב ואכילה ושתיה מועיל כמו בשמים ויש טעמים לא נכונים וזה הטעם נכון ועיקר ל: יקנ"ה. יין ברישא וא"ת אמאי לא תקינו נמי בברכת המזון יין ברישא כמו בכל מקום וליכא למימר דפטר ליה יין שבתוך הסעודה דכיון דאמר הב ונבריך איתסר למישתי. ויש לומר דברכת המזון בא לשם גמר סעודה ומפסיק לכל מה שלפניו כדאמרינן לקמן (ד' קג:) דברכת המזון עקר דעתיה ממשתיא וצריך לברך אכסא דברכתא אף על גב דבירך אכסא קמא והשתא הכוס בידו ודעתו לשתות אח"כ אפילו הכי הוה הפסק לכך תיקנו לברך היין אחר ברכת המזון שאם יברך קודם יצטרך לברך שנית:

רבה

עין משפט נר מצוה

טו א מיי' פכ"ט מהלכות שבת הלכה יג סמג עשין כט טור שו"ע אורח חיים סימן רעא סעיף ו:

רבינו חננאל

גמרו כוס ראשון אומר עליו בהמ"ז והשני מקדש עליו. ואמרינן ונמרינהו כלהו בחד כסא. ודחי' לפי שאין אומרים שתי קדושות על כוס אחד מאי טעמא לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות. ולא והתניא הנכנס לבית במוצאי שבת מברך על היין ועל המאור ועל הבשמים ואח"כ אומר הבדלה ואם אין לו אלא כוס אחד מניחו לאחר המזון ומשלשלן כולן אחריו הנה אומר שתי קדושות על כוס אחד. ושני' לית ליה שני. והא יו"ט אחר שבת דאית ליה ואמר רב יקנ"ה. ודחי' מדלא אמר רב זמן ש"מ דהאי יום טוב אחר שבת דקתני רב יקנ"ה בשביעי של פסח עסקי' דלית ליה יין דכל דהוה ליה שתיה. והא יו"ט [ראשון] דאית ליה ואמר אביי (יקנ"ה) [יקזנ"ה] ורבא אמר יקנה"ז. ופריק כי קאמרי' שתי קדושות אבל קידושא ואבדלתא חדא קידושא היא כלומר ברכת המזון והקידוש של יום שתי קדושות הן ומאי שנא ופירוש קידוש היום והבדלה תרוייהו קודם אכילה הן. קידוש וברכת המזון הקידוש קודם אכילה וברכת המזון אחר הסעודה לפיכך שתי קדושות הן. ואסיקנא יום טוב שחל להיות אחר השבת הלכתא כרבא דאמר יקנה"ז:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [ברכות מט. סוטה ח.], ב) לקמן קה: ברכות נב. [תוספתא דברכות פרק ה הל' לב], ג) לעיל דף צט:, ד) חולין כו:, ה) לקמן קיד., ו) ולקמן קד רע"א, ז) פ"ח סה"א, ח) פ"ה ה"ג, ט) [בד"ה ר"י אומר], י) סוכה דף מז., כ) סוכה דף מח:, ל) [וכן כתבו תוספות ביצה לג: ד"ה כי הוינן].

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה גמרו סעודתן כוס ראשון אומר עליו כצ"ל והד"א: (ב) תוס' ד"ה מניחו וכו' לשמואל. נ"ב לעיל בדף ק' סוף ע"א: (ג) בא"ד מוקי לה בסמוך נ"ב בתחלת דף ק"ו:

ליקוטי רש"י

לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות. שנראה כמי שהיו עליו למשאוי וממהר לפרק משאו [סוטה ח.]. מניחו לאחר המזון ומשלשלן. לשון שלשלת כלומר סודרן לאחר המזון [ברכות נב.].

הגהות וציונים

א] "על הכוס" ליתא בכת"י ובתוספתא, ובאמת הוא מיותר (דק"ס): ב] שייך לעיל ע"א על דברי רבי יהודה (דבש תמר): ג] צ"ל פי' רשב"ם (דבש תמר):

גְּמְרוּ כּוֹס רִאשׁוֹן מְבָרֵךְ עָלָיו בִּרְכַּת הַמָּזוֹן וְהַשֵּׁנִי אוֹמֵר עָלָיו קְדוּשַּׁת הַיּוֹם - שברכת המזון קודמת לקידוש היום, מפני שהיא תדירה יותר, או מפני שכבר אכל ונתחייב לברך קודם שקידש היום (בעל המאור. וראה דבר שמואל). ויש שפירש, שברכת המזון קודמת לקידוש, שנחשבת כעקירת השולחן לכבוד שבת (הערות הגרי"ש אלישיב).

וְנֵימְרִינְהוּ לְתַרְוַייְהוּ אַחֲדָא כָּסָא - וקושיא זו היא רק על רבי יוסי שסובר שאינם מפסיקים באמצע הסעודה, אבל על רבי יהודה לא קשה, שכיון שלדעתו מפסיקים באמצע הסעודה בברכת המזון ועקירת שולחן, מובן מדוע צריכים לאומרם על שתי כוסות (רשב"ם), שהרי הטעם שצריכים לעקור השולחן הוא כדי שהקידוש לא יראה כהמשך של הסעודת חול, ומאותו טעם עצמו צריכים גם לקדש על כוס אחרת, כדי שלא יראה שהוא כהמשך של הסעודת החול (דבר שמואל).

לְפִי שֶׁאֵין עוֹשִׂין מִצְוֹת חֲבִילוֹת חֲבִילוֹת, מפני שנראה שהן עליו כמשא שממהר לפורקו מעליו (רשב"ם; רש"י סוטה ח, א ד"ה חבילות, ותוס' שם ד"ה והא). ויש שפירש, מפני שצריך שיהיה לבו פנוי למצוה שעוסק בה, ולא יהיה עסוק במצוה נוספת (תוס' מו"ק ח, ב ד"ה לפי. וראה ארעא דרבנן מערכת א סוף אות ב שהקשה, שלאחר שסיים לברך ברכת המזון, לבו פנוי, ומדוע אינו יכול לקדש עליו). ודין זה הוא מדרבנן (תוס' סוטה שם). ויש אומרים שהוא מדאורייתא (מצפה איתן כאן, בדעת התוס' במו"ק שם).

מִכְּלָל דְּבִשְׁבִיעִי שֶׁל פֶּסַח עַסְקִינַן וְכוּ' - והיינו שיום ראשון של פסח חל ביום ב', ושביעי של פסח חל במוצאי שבת. ואף שאין פסח חל ביום שני, שהרי הכלל הוא ש'לא בד"ו פסח', בזמן חז"ל שקידשו בית דין את החודש על פי הראיה, כלל זה אינו קיים, ואפשר שיחול ביום שני (אור חדש, על פי רש"י לעיל נח, ב ד"ה בשני. וראה תוס' שם ד"ה כאילו, וצל"ח כאן). ויש שפירש, שכוונת הגמ' ליום טוב שני של גלויות [של שביעי של פסח], והיינו שיום ראשון של פסח חל ביום א', והיום השמיני שהוא יום טוב שני של גלויות, חל במוצאי שבת (רבינו פרץ).

אֶלָּא הַבְדָּלָה וְקִידּוּשׁ חֲדָא מִילְּתָא הִיא, ששניהם נאמרים משום קדושת היום, ובהבדלה עצמה מזכיר את קדושת היום טוב, שאומר [במוצאי שבת ליום טוב] 'המבדיל בין קודש לקודש' (רשב"ם. וראה בפירוש הר"ן על הרי"ף). ויש שפירש, שקידוש והבדלה אי אפשר לזה בלא זה, שבשעה שיצאה השבת, נכנס יום טוב (מהר"ם חלאווה).

בִּרְכַּת הַמָּזוֹן וְקִידּוּשׁ תְּרֵי מִילֵּי נִינְהוּ, ולכן אין לומר את שתיהן על כוס אחת. ומטעם זה הוא הדין ברכת המזון והבדלה, תרי מילי נינהו ואין לאומרם על כוס אחת, ומה ששנינו בברייתא שהנכנס לביתו במוצאי שבת ואין לו אלא כוס אחד מניחו לאחר המזון ומברך עליו ברכת המזון וגם אומר עליו הבדלה, הוא משום שאין לו כוס נוספת, וכתירוץ הגמ' לעיל [ותירוץ זה נשאר גם למסקנת הגמ'] (ע"פ רשב"ם ותוס' להלן קו, א ד"ה ושמע; וכן דעת הראב"ד שבת כט, יב). ויש שפירש, שלמסקנת הגמ' יכול לומר ברכת המזון והבדלה על אותו כוס גם אם יש לו כוס נוספת, ששניהם על דבר שכבר היה, ברכת המזון על האכילה שאכל, והבדלה על הזמן שכבר עבר, דהיינו השבת שעברה (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם שם. והמכתם והמאירי כתבו בדעת הרמב"ם, שהטעם שיכול להבדיל על אותה כוס, מפני שהבדלה היא מדרבנן [ולשיטתו מותר לעשות מצוה דאורייתא יחד עם מצוה דרבנן], וראה דבר שמואל).

■ להלכה, האוכל בערב שבת וגמר סעודתו וקידש היום קודם שבירך ברכת המזון, מברך ברכת המזון על כוס ראשון, ואחר כך אומר קידוש היום על כוס שני. ואינו אומר שניהם על כוס אחד, שאין עושים מצוות חבילות חבילות (שו"ע או"ח רעא, ו, ומשנ"ב שם, כח).

האוכל בשבת וחשכה, גומר סעודתו ומברך ברכת המזון על הכוס, ואחר כך מבדיל עליו. ואם יש לו שתי כוסות, מברך ברכת המזון על הראשון, ואחר כך מבדיל על השני, שאין אומרים שתי קדושות על כוס אחד, לפי שאין עושים מצוות חבילות חבילות [ורק אם אין לו אלא כוס אחד מותר, כדעת הראב"ד] (שו"ע שם רצט, ד, ומשנ"ב שם, יג, ובמשנ"ב מהדו' דרשו שם הע' 17. וראה שם פרטים נוספים).

גּוּפָא יוֹם טוֹב שֶׁחָל לִהְיוֹת אַחַר הַשַּׁבָּת רַב אָמַר יַקְנֶ"ה וְכוּ', ובכל הדעות בגמ' לא הוזכרה ברכת הבשמים, ומשמע שבמוצאי שבת שחל ביום טוב אינו מברך על הבשמים כמו בכל מוצאי שבת, וטעם הדבר, מכיון שהבשמים באים להשיב את הנפש על איבוד הנשמה היתירה שמסתלקת במוצאי שבת, וכאן שהוא יום טוב שגם בו יש נשמה יתירה, אינו צריך לבשמים (רשב"ם). ומה שלא תיקנו לברך על הבשמים גם במוצאי יום טוב (קושיית התוס'), כיון שהנשמה היתירה שבאה ביום טוב היא פחותה משל שבת, והסתלקותה אינה חשובה כל כך שיצטרכו לברך על הבשמים מחמתה (פסקי הרי"ד, וראה מאירי). ויש שכתב שהנשמה היתירה שבאה ביום טוב אינה מסתלקת במוצאי יום טוב (האמונה והביטחון [המיוחס לרמב"ן] כא), כיון שקדושתה באה על ידי ישראל שמקדשים את החודשים, ומעלה שבאה על ידי עבודתו של האדם אינה מסתלקת ממנו, מה שאין כן שבת שקדושתה בידי שמים (דבר שמואל בשם השפת אמת; קדושת לוי פסח). ויש שסובר שיום טוב אין בו כלל נשמה יתירה [ולכן אין מברכין על הבשמים במוצאי יום טוב], ומה שאין מברכין עליהם במוצאי שבת שחל ביום טוב, הוא משום ששמחת יום טוב ואכילה ושתיה מועילות כמו בשמים (תוס' ד"ה רב). ויש שסובר שאף במוצאי שבת שחל ביום טוב יש לברך על הבשמים (אור זרוע ב, צב; מרדכי ביצה תרצג, בשם רבינו גרשום ורבינו משולם), ומה שלא הוזכרה כאן גם ברכת הבשמים, כי בכל מקום הם באים יחד (ראבי"ה ב, תקכה), או שכיון שאינה מצוה אלא מנהג, אינה חשובה לתת בה סימן יחד עם האחרים שהם מצוה (אור זרוע שם). ■ להלכה אין מברכים על הבשמים במוצאי שבת שחל ביום טוב (משנ"ב תעג, ג).

וְרַבָּה אָמַר יַהְנֵ"ק, והטעם שמקדים את ברכת היין, כיון שהיא תדירה יותר מברכות הקידוש וההבדלה, ו'תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם' (רשב"ם), ויש שביאר שהטעם שמקדים את ברכת היין הוא כדי לסמוך אותה לברכת ההבדלה, שלא יאמרו שאין היין בא אלא בשביל ברכת הקידוש שהיא חשובה יותר ולא בשביל ההבדלה, ובכך שמסמיך את ברכת היין לברכת ההבדלה הוא מראה שהיין בא גם בשבילה (תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי]).

מַרְתָּא אָמַר מִשְּׁמֵיהּ דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ נִיהָ"ק, ואין נוהגים לפי הסדר שנוהגים בכל מוצאי שבת שברכת הנר היא לאחר ברכת היין, שאם היה עושה כן לא היה נראה שברכת היין מתייחסת גם לקידוש שבא בסוף, ובמה ששנה ממנהגו ומסמיך את ברכת היין להבדלה, מוכיח שכוונתו בברכת היין אף על הקידוש, אך אין להסמיך משום כך את ברכת היין לגמרי לברכת הקידוש ['נהי"ק'], שאם כן היה נראה שברכת היין מתייחסת רק לקידוש שהוא חשוב יותר ולא להבדלה (שלמי תודה). ויש שאכן גרס 'נהי"ק', כדי להסמיך את ברכת היין לשניהם, אבל את ברכת הנר אומר אף בלא כוס אם אין לו, ולכן לא הוצרכו להסמיך לה את ברכת היין (רשב"ם).

וְאִפַּרְכוֹס - שר העיר, בלשון יווני (מוסף הערוך).

אַבַּיֵי אָמַר יַקְזְנָ"ה, כדי להסמיך את ברכת הזמן לקידוש ככל האפשר, כי ברכת 'שהחיינו' היא על קדושת היום שהיא ענין הקידוש (רשב"ם, אולם ראה הגהות רא"מ הורוויץ שכתב, שברכת 'שהחיינו' שייכת גם להבדלה), ויש שביאר שהוא כדי להפסיק בין הקידוש להבדלה ככל האפשר (צל"ח, ע"פ רשב"ם ד"ה קינ"ה).

וְרָבָא אָמַר יַקְנְהָ"ז, שכיון שברכת הזמן אינה נאמרת דוקא על הכוס, על כן מסדרה בסוף (רשב"ם), ומכל מקום אין ברכת הזמן נחשבת להפסק בין ברכת היין לשתיה, כיון שלכתחילה מצוה לברכה על הכוס (הגהות רא"מ הורוויץ).

וְהִילְכְתָא כְּרָבָא, ואף שבכל מקום הכלל הוא שהלכה כרבא [חוץ מיע"ל קג"ם] (ב"ק עג, א), הוצרכו לפסוק כאן הלכה כרבא, מכיון שנחלקו בזה אמוראים נוספים, והכלל שהלכה כרבא נאמר דוקא במה שנחלקו בו רק אביי ורבא (תוס' ד"ה והלכתא), ויש שפירש שתחילה פסקו כאן הלכה כרבא, ורק אחר כך נקבע הכלל שבכל מקום הלכה כמותו (תוס' רי"ד). ■ להלכה, סדר הברכות במוצאי שבת שחל ביום טוב הוא יקנה"ז. ובליל הסדר, אם שכח ולא הבדיל יחד עם הקידוש, ימתין עד סיום ההגדה שאז שותה את הכוס השניה ויברך עליה גם את ברכת הנר וההבדלה (שו"ע או"ח תעג, א ומשנ"ב שם, ה, וראה שם במהדו' דרשו הע' 16).

בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים מָאוֹר וְאַחַר כָּךְ בְּשָׂמִים וּבֵית הִילֵּל אוֹמְרִים בְּשָׂמִים וְאַחַר כָּךְ מָאוֹר, שלדעת בית שמאי מקדימים את ברכת הנר הואיל וההנאה ממנו באה מיד כשמביאים אותו, ואילו מהבשמים אין ההנאה באה אלא כשמריח בהם, ולדעת בית הלל יש להקדים את הבשמים כיון שהם באים לכבודה של שבת, להשיב את נפשו על איבוד הנשמה היתירה (ריטב"א ברכות נב, ב). ויש שביאר בדעת בית הלל, שהברכות הם לפי סדר מעלת החושים, תחילה מברך על היין שהנאתו היא על ידי חוש הטעם שהוא היותר עב מכל החושים, שאינו מרגיש אותו אלא כשהוא נוגע ממש בגופו, ואחריו על הבשמים שהנאתם היא על ידי חוש הריח שהוא דק יותר, שנהנה בו מרחוק קצת, ואחריו על הנר שהנאתו הוא על ידי חוש הראיה, שהוא עוד יותר דק, שהשגתו מגיעה עד השמים [שיכול לראות את צבא השמים], ואחר כך ברכת ההבדלה שהיא השגת השכל שמבדיל בין הקודש ובין החול, והשכל הוא הדק שבכולם שעל ידו משיג האדם גם במה שאינו יכול לראות (רשב"ץ מאמר חמץ קטז).

וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן נָהֲגוּ הָעָם כְּבֵית הִילֵּל וְאַלִּיבָּא דְּרַבִּי יְהוּדָה, והיינו שכך ההלכה, שלא כמו שמתפרשת הלשון 'נהגו' במקומות אחרים (ראה תענית כו, ב) שאין ההלכה כן אלא שאין מוחין ביד הנוהגים כן (תוס'), שאין לפרש כך אלא אם יש מי שאומר שההלכה כפלוני, ואחר חולק ואומר שרק נהגו כן, אבל כאן נאמר בסתם שכך הוא המנהג (תוס' ברכות נב, ב ד"ה נהגו), ובודאי שכוונת הגמ' כאן לומר שכך היא ההלכה, שאם לא כן לא היה רבא נוהג כך לכתחילה (חתם סופר השלם).

חַזְיֵיהּ דְּבָרֵיךְ בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן אַכָּסָא קַמָּא וַהֲדַר בָּרֵיךְ אַכָּסָא דְבִרְכְּתָא, שבת היה, ובירך על הכוס הראשון, שהוא הכוס של קידוש, ושוב חזר ובירך אחרי הסעודה על הכוס שבירך עליו ברכת המזון (רשב"ם ותוס') ויש שכתב, שכוס ראשון היינו הכוס הראשון ששתה בתחילת הסעודה (רש"י), שיש להעמיד שסעודה זו היתה סעודה שלישית שאין בו קידוש. וכאן מה שראה שבירך על היין, היינו על היין ששתה קודם שהתחיל לאכול, כי מה ששותה בתוך הסעודה ודאי שאינו פוטר את היין ששותה בסוף הסעודה, כיון שהיין שבתוך הסעודה בא לשרות האכילה שבמעיו, והיין שבסוף הסעודה הוא בשביל הנאת השתיה (ראה ברכות מב, ב), אבל כאן שבירך על מה ששתה קודם האכילה, היה עליו לפטור בזה את היין ששותה בסוף הסעודה, הואיל ובשניהם כוונתו שוה לשם הנאת השתיה (אור חדש).

תֵּינַח בֵּי רֵישׁ גָּלוּתָא דְּהָכִי עָבֵיד דְּסָפֵק מַיְיתֵי לָן סָפֵק לֹא מַיְיתֵי לָן, שכשהיו סועדים בביתו של ריש גלותא היו מברכים על כל כוס שהביאו להם בשעת הסעודה, שלא היו יודעים כמה ישקו אותם, ואם כן כל כוס ששותה דינה כמו הכוס הראשונה שבתחילת הסעודה (רשב"ם), ואף שהמתארח אצל חבירו דעתו על כל מה שיתן לו בעל הבית ואינו חוזר ומברך (ראה ברכות מב, א ושו"ע או"ח קעט, ה), כאן מדובר שכבר עקרו את השולחן מלפני כולם כולל הריש גלותא, כמו שעושים בסיום הסעודה, ועל כן יש כאן היסח הדעת, ומה שסומך על דעת בעל הבית, הוא דוקא קודם עקירת השולחן של בעל הבית (בית דינו של שלמה, ד). ויש שכתב, שריש גלותא לא היה מזמין את האורחים אלא היה עורך סעודות לכל מי שירצה לאכול, ובאופן זה אין האורח סומך על דעת בעל הבית, שאין אומרים כן אלא במקום שהבעל הבית הזמינו לסעודה, שאז בעל הבית משועבד לו ולכן הוא סומך על דעתו (הערות הגרי"ש אלישיב).

ויש לברך שעל הכוס של ברכת המזון [וכפי שהובא קודם לכן אודות מנהגו של רבא], וכוונת הגמ' היא שכיון שאין מביאים כוס אלא לפני המזמן, ובבית ריש גלותא היו הרבה אנשים ולא היתה הכוס מספיקה לשתיית כולם, ואם כן לא היו בטוחים שיוכלו לשתות הימנה, ולכן צריך כל מי שהגיעה אליו הכוס לחזור ולברך (תוס' ד"ה לא, ע"פ מהרש"א).

הכי גרסינן שאמר משום רבי יהושע בן חנניה נהי"ק: ה"ג משל דרבי יהושע כו': **והלכתא כרבא.** דקדושא והדר אבדלתא, דכי מבדיל ברישא מיחזי עליה קדושת שבת כמשאוי: **נר ומזון בשמים והבדלה.** היכא דאין לו אלא כוס אחד: **על המזון שהוא בתחלה.** כיון דגמר סעודתו בההוא איחייב ברישא, ואין מעבירים על המצות[ט]: **אכסא קמא.** כשמתחיל לשתות (ב) על המזון שבתחלה: **והדר בריך.** בפה"ג אכסא דברכת המזון כמו שאנו עושין בכל סעודה וסעודה, ובשאר סעודות עסקינן דלאו במוצאי שבת: **לא הוו ידעיתו אי משקו לכו** (ג) **בתר כסא קמא אי לא.** ומשום הכי בעיתו למיהדר וברוכי:

קאי

ורבה אמר יהנ"ק ולוי אמר קני"ה ורבנן אמרי קינ"ה מר בריה דרבנא אמר נקי"ה מרתא אמר משמיה דר' יהושע ניה"ק[א] שלח ליה אבוה דשמואל לרבי ילמדנו רבינו סדר הבדלות היאך שלח ליה כך אמר רבי ישמעאל בר רבי יוסי שאמר משום אביו שאמר משום רבי יהושע בן חנניה נהי"ק אמר ר' חנינא משל דר' יהושע בן חנניה למלך שיוצא ואפרכוס נכנס מלווין את המלך ואח"כ יוצאים לקראת אפרכוס מאי הוי עלה[ב] אביי אמר יקזנ"ה ורבא אמר יקנה"ז [א]והילכתא כרבא. [א]רב הונא בר יהודה איקלע לבי רבא איתו לקמייהו מאור ובשמים בריך רבא אבשמים ברישא והדר אמאור א"ל והא בין ב"ש ובין בית הילל מאור ברישא והדר אבשמים ומאי היא דתנן[ג] בית שמאי אומרים נר ומזון בשמים והבדלה ובית הילל אומרים נר ובשמים ומזון והבדלה עני רבא בתריה ואמר זו דברי ר' מאיר אבל [ג]ר' יהודה אומר לא נחלקו בית שמאי ובית הילל על המזון שהוא בתחלה ועל הבדלה שהיא בסוף על מה נחלקו על המאור ועל הבשמים ב"ש אומרים מאור ואח"כ בשמים ובית הילל אומרים בשמים ואח"כ מאור ואמר רבי יוחנן [ה]נהגו העם כבית הילל ואליבא דר' יהודה: רב יעקב בר אבא איקלע לבי רבא חזיה דבריך בורא פרי הגפן אכסא קמא והדר בריך אכסא דברכתא ואישתי א"ל למה לך כולי האי הא בריך לן מר חדא זימנא אמר ליה כי הוינן בי ריש גלותא הכי עבדינן אמר ליה תינח בי ריש גלותא דהכי (א) עביד דספק מייתי לן ספק לא מייתי לן הכא הא מנח כסא קמן ודעתן עילויה אמר ליה אנא עבדי כתלמידי דרב [ד]דרב ברונא ורב חננאל תלמידי דרב הוו יתבי בסעודתא

קאי

רשב"ם

ורבה אמר יהנ"ק. סבירא ליה כרב דמשוי מאור בין קידוש להבדלה, שאין נכון בעיניו של רבה לסמוך הבדלה לקידוש שזה מכחיש כחו של זה, הקידוש עושהו קודש (ד) והבדלה עושהו קודש קל, וסבירא ליה כשמואל דהבדלה קודם לקידוש, ומיהו יין בראש כולן דתדיר קודם, והכי נמי בברכות ירושלמי[י] יו"ט שחל להיות במוצ"ש רבי יוחנן אמר יקנ"ה ר' חנינא אמר ינה"ק ולוי אמר יהנ"ק, מסתברא דלוי דאמר מעין שניהן, ונראה לי דהכא גרסינן [נמי] ולוי אמר יהנ"ק רבה אמר קני"ה, שכן דרך האמוראין רב ולוי ושמואל חברים הם ורבה אחריהן: **קני"ה.** סבירא ליה דקידוש קודם להבדלה כרב, (ה) ולמה אינו רוצה לומר יין ברישא לפי שא"כ אינו נראה שמבדיל על היין הואיל ומרחיק הבדלה מעל ברכת היין, והרי עיקר הבדלה לא תיקנו אלא על היין, אבל קידוש אפילו על הפת יכול לקדש כדלקמן (ד' קו:), הלכך קידוש ברישא והדר מאור לפי שאנו רוצין לסמוך יין להבדלה, והבדלה על כרחך לבסוף תהיה כשאר כל מוצאי שבתות. והאי דלא מקדים יין מקמי מאור כשאר מוצאי שבתות, שאם כן היה נראה על הקידוש ולא על הבדלה, אבל במוצ"ש דעלמא דליכא קידוש מקדמי ליה: **קינ"ה.** סבירא ליה[ג] כרב דקידוש קודם להבדלה, ורוצה נמי לסמוך יין להבדלה טפי מקידוש, הלכך קידוש ברישא והדר כל סדר הבדלה של סדר כל מוצאי שבת דהוי יין מאור והבדלה. אי נמי רוצין להבדיל בין קידוש להבדלה בכל היכולת: **נקי"ה.** קידוש קודם להבדלה כרב, ויין נמי רוצה לסמוך להבדלה כמו שפירשתי, הלכך נקי"ה בעינן, ומאור משוי ברישא מקמי קידוש דהא כל מוצאי שבת קודם להבדלה לפי שנהגה בו תחלה ה"נ קודם לקידוש שהרי נהגה בו תחלה, והרי אי אפשר לאומרו בין יין להבדלה כדין שאר מוצאי שבת שהיין קודם לו בשביל שתדיר דא"כ יש כאן הפסק בין יין להבדלה: **ה"ג שאמר [משום] רבי יהושע בן חנניה נהי"ק.** וטעמא כדמפרש לקמיה דהבדלה קודם לקידוש, והלכך נר תחלה לפי שרוצה ליתן יין סמוך להבדלה ולקידוש, ששניהן נתקנו על היין, אבל מאור אומרו בלא יין אם אין לו כוס: **ה"ג משל דר' יהושע בן חנניה כו':** אביי ורבא סבירא להו כרב דאמר יקנ"ה, ובזמן הוא דפליגי, אביי סבירא ליה יקזנ"ה, מאחר שמתחיל לקדש יגמור כל הקידוש ויאמר זמן, שאם אין כאן קידוש אין כאן זמן, אבל הבדלה אינה גורמת לומר זמן, ורבא ס"ל מה מצינו בכ"מ זמן לבסוף הכא נמי זמן לבסוף, וטעמו של דבר[י] דזמן אומרו אפילו בשוק ועיקרו אינו על הכוס הלכך אומרו לבסוף: **והלכתא כרבא.** דאמר יקנה"ז דקידושא והדר הבדלה, (ו) וכי מבדיל ברישא מיחזי דהוי עליה קדושת שבת כמשוי: **רב הונא בר יהודה איקלע לבי רבא.** במוצאי שבת של חול: **בריך אבשמים ברישא.** כמנהג שלנו: **א"ל.** רב הונא לרבא לאחר שגמר הבדלה והא בין ב"ש כו', ולא פליגי לא גרסינן: **נר ומזון בשמים והבדלה.** היכא דאין לו אלא כוס אחד: **זו דברי ר"מ.** דהכי הוי תני לפלוגתייהו דב"ש וב"ה, דסתם מתני' ר"מ: **על המזון שהוא בתחלה.** דכיון דגמר סעודתו בההוא מחייב ברישא ואין מעבירין על המצות[ט]. **ואמר רבי יוחנן נהגו כו':** **רב יעקב בר אבא איקלע לבי רבא.** שבת הוה, כדאמרינן לקמיה כי מטא לאבדולי כו' אלמא דמעיקרא סעודת שבת ביום היו אוכלין: **אכסא דברכתא.** ברכת המזון בירך עליו לבסוף בפה"ג כמו שאנו עושין: [ד]**לא הוו ידעיתו אי משקו לכו תו בתר כסא קמא אי לא.** וכי ברכיתו אקמא לא הוה דעתייכו אכסא אחרינא והוה ליה כל חד כתחלת סעודתו, ומשום הכי בעיתו למיהדר וברוכי:

קאי

תוספות

רבה אמר יהנ"ק ולוי אמר קני"ה. **רשב"ס מהפך הגירסא** משום דרב ושמואל ולוי חברים היו. **ואין צריך** להפך משום זה דהגמ' נקט כל אותם שאומרים יין תחלה יקנ"ה ינה"ק יהנ"ק ואח"כ אותם שאומרים קידוש ברישא קינ"ה קני"ה ואח"כ נר תחלה נקי"ה ניה"ק. ומיהו בירושל' משמע כפירוש רשב"ס:

קני"ה. פירש רשב"ס דרוצה לסמוך יין להבדלה משום דמקדשין על הפת ואין מבדילין על הפת. **ולפי מה שפירש ר"ת** לקמן (ד' קו: בד"ה מקדש) דאין מקדשין על הפת יש לפרש שאם הי' מרחיק יין מן הבדלה יאמרו שאינו בא אלא בשביל קידוש שהוא לכבוד יו"ט:

והלכתא כרבא. משום [איך] אמוראין אצטריך לפסוק כרבא ולא משום אביי דקיי"ל ([ח] ב"ק ד' עג.) בכולי גמרא כרבא לגבי אביי בר מיע"ל קג"ם:

ואמר רבי יוחנן נהגו העם כבית הלל. והשתא אולק רבי יוחנן אסתם משנה ואיכא למימר שבלשון יחיד היה שונה אותה והיה שונה בה דברי רבי מאיר בהדיא. **והאי** נהגו לא הוי כהאי נהגו דבפרק בתרא דתענית (ד' כו:) דמפרש דאורויי לא מורינן ואי עבדי לא מחינן בידיהן[ט]:

בריך אכסא קמא. של קידוש ואכסא דברכתא של בהמ"ז **והא דתנן** בכילד מברכין (ברכות דף מב.) בירך על היין שלפני המזון פטר יין שלאחר המזון היינו לאחר הסעודה וקודם ברכת המזון שהיו רגילי' לשתות יין אחר הסעודה קודם ברכת המזון:

לא הוו ידעיתו אי משקו. **פרשב"ס** כי ברכיתו אכסא קמא לא ידעיתו אי יהבו לכו כסא אחרינא והוה כל חד כתחלת סעודה. ולפירושו משמע שהיו מברכין נמי תוך הסעודה. וקשה דהא משמע שהיו עושים בבי ריש גלותא כרבא דבריך אכסא קמא ואכסא דברכתא ולא על כל כסא וזהו דוחק לומר שלא היו שותים בבי ריש גלותא יין באמצע הסעודה. **לכן נראה לפרש** שלא היו מברכין תוך הסעודה כי היו יודעים שיתנו להם יין כל צרכן אבל בבהמ"ז לא היה כוס כי אם למברך והיו מסתפקים אם יגיע להם לשתות ממנו:

אנא דעבדי כתלמידי דרב. **פירש רשב"ס**[י] אף על גב דשמעינן מהכא דברכת המזון אפסוקי סעודתא הוא מכל מקום לא בעי לברוכי אחר יין שבסעודה מקמי דליבריך ברכת המזון לפי שברכת המזון פוטרתו דהשתא בברכה אחת מעין שלש סגי כל שכן בשלש ברכות והכי איתא בה"ג. ומיהו אין זה ק"ו דהא פסקינן בברכות (דף מא:) דברים הבאים שלא מחמת הסעודה אחר הסעודה פי' וקודם ברכת המזון טעונין ברכה לפניהם ולאחריהם וכן תאנים וענבים בתוך הסעודה לרב ששת ולא מיפטרו בג' ברכות דבהמ"ז. **ורש"י פירש בתשובה**[כ] דצריך לברך אחריו כמו תאנים וענבים לרב ששת **ואין נראה** דהא מסקינן התם אמר רב פפא הלכתא דברים הבאים שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה טעונין ברכה לפניהם ולא לאחריהם לאחר הסעודה טעונין בין לפניהם בין לאחריהם והיינו דלא כרב ששת ואע"ג דרש"י פירש התם לאחר הסעודה כלומר

דברים

מסורת הש"ס עם הוספות

א) ברכות נב:, **ב)** שם נא:, **ג)** [ברכות נב: תוספתא ברכות פרק ה הל' לא], **ד)** חולין דף פו:, **ה)** לעיל סד: יומא סוף לג. וש"נ, **ו)** פרק ח סה"א וע"ש, **ז)** [עירובין דף מ:], **ח)** [קדושין דף נב.], **ט)** [וע"ע תוספות ברכות נב: ד"ה נהגו ותוספות ראש השנה טו: ד"ה וכין], **י)** בע"ב ד"ה אסור, **כ)** עיין תשובות רש"י סי' פז וספר הפרדס סי' פד ומחזור ויטרי עמ' 39.

הגהות הב"ח

(א) גמרא דהכי עבדינן דספק מייתי: **(ב)** רשב"ם ד"ה אכסא קמא כשמתחיל לשתות הס"ד והשאר נמחק: **(ג)** ד"ה לא הוו ידעיתו אי משקו לכו תו בתר כסא קמא אי לא וכי ברכיתו אקמא לא היה דעתייכו אכסא אחרינא וה"ל כל כוס כתחלת סעודה ומשום הכי בעיתו למיהדר וברוכי: **(ד)** רשב"ם ד"ה ורבה אמר וכו' הקידוש עושהו קודש חמור והבדלה: **(ה)** ד"ה קני"ה וכו' כרב ומ"ה אינו רוצה וכו' ומרחיק הבדלה מברכת היין כצ"ל ותיבת ולמה ותיבת על נמחק: **(ו)** ד"ה והלכתא וכו' דכי מבדיל:

הגהות וציונים

א] בכת"י ודפו"י **נהי"ק.** ועי' השלמות על גמ' רשב"ם ותוס': **ב]** בכת"י איתא (במקום "מאי הוי עלה") **היכא דאיכא זמן היכי עביד** ולשון ישר הוא (דק"ס אות ט) וכ"ה בראב"ש: **ג]** בכת"י **להו** ולהלן צ"ל **ורוצין** נמי (באה"מ): **ד]** כן גורסים בגמ' רש"י והרשב"ם וכ"ה בכת"י (במקום "דהכי עביד דספק מייתי לן ספק לא מייתי לן") ועי' תוס':

עין משפט נר מצוה

טז א מיי' פכ"ט מהל' שבת הלכה כב סמג עשין כט טוש"ע או"ח סימן תעג סעיף א:
יז ב מיי' שם הלכה יג וכד וסמג שם טוש"ע או"ח סי' רצו סעיף א ג:

רבינו חננאל

אמר רב יהודה לא נחלקו ב"ש וב"ה על המזון שהוא בתחלה ועל הבדלה שהיא בסוף לא נחלקו אלא על המאור ועל הבשמים שב"ש אומרים מאור ואחר כך בשמים וב"ה אומרים בשמים ואחר כך מאור. אמר ר' **יוחנן** נהגו העם כב"ה אליבא דר' יהודה דבשמים ואח"כ מאור: **רב ברונא ורב חננאל** תלמידי דרב הוו יתבי

ליקוטי רש"י

נר ומזון. מי שאין לו אלא כוס אחד במוצאי שבת מניחו עד לאחר המזון וסודר עליו נר ומזון ובשמים והבדלה [ברכות נא:].

קאי עלייהו רב ייבא סבא אמרו ליה הב לן וניבריך לסוף אמרו ליה הב לן ונישתי אמר להו הכי אמר רב א כיון דאמריתו הב לן וניבריך איתסרא לכו למישתי מאי טעמא דאסחיתו דעתייכו. אמימר ומר זוטרא ורב אשי הוו יתבי בסעודה וקאי עלייהו רב אחא בריה דרבא אמימר בריך על כל כסא וכסא ומר זוטרא ב בריך אכסא קמא ואכסא בתרא רב אשי בריך אכסא קמא ותו לא בריך אמר להו רב אחא בר רבא אנן כמאן נעביד אמימר אמר (א) נמלך אנא מר זוטרא אמר אנא דעבדי כתלמידי דרב ורב אשי אמר לית הילכתא כתלמידי דרב דהא יו"ט שחל להיות אחר השבת ואמר רב יקנ"ה ולא היא התם עקר דעתיה ממשתיא הכא לא עקר דעתיה ממשתיא. כי מטא לאבדולי קם שמעיה ואדליק אבוקה משרגא א"ל למה לך כולי האי הא מנחא שרגא א"ל שמעא מדעתיה דנפשיה קא עביד א"ל אי לא שמיע ליה מיניה דמר לא הוה עביד א"ל לא סבר ליה מר א] ג אבוקה להבדלה מצוה מן המובחר פתח ואמר ד המבדיל בין קודש לחול בין אור לחשך בין ישראל לעמים בין יום השביעי לששת ימי המעשה א"ל למה לך כולי האי והאמר רב יהודה אמר רב המבדיל בין קודש לחול זו היא הבדלתו של רבי יהודה הנשיא א"ל אנא כהא סבירא לי דאמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא הפוחת לא יפחות מג' והמוסיף לא יוסיף על ז' אמר ליה

והא

קאי עלייהו. משמש עלייהו: הב (ב) וניבריך. ברכת המזון, והדר אמליכו ואמרו הב ברישא ונישתי: כיון דאמריתו הב (ג) וניבריך. ברכת המזון, אסחיתו דעתייכו משתיה, ואסור למישתי עד לאחר ברכת המזון[ב], אלמא ברכת המזון אסוחי דעתא הוא וצריך לחזור ולברך: ואמר רב יקנ"ה. ולא בעי לברוכי ברכת היין תרי זימני חדא אקידוש וחדא אהבדלה, והוא הדין לתרי כסי דקידוש היום וברכת המזון: כי מטא רבא לאבדולי. במוצאי שבת, ולעיל קאי אלא אגב גררא אייתינהו להנך תרתי עובדי, ועובדא ראשונה בשבת הוה: קא מתלי נורא בשרגא. מדליק אבוקה בנר: א"ל. רב יעקב בר אבא, למה ליה למר כולי האי, הא איכא שרגא: אדעתיה דנפשיה. כלומר מעצמו אסר לא נויתיו: על שבע. מפרש להו לקמיה:

והא

רשב"ם

קאי עלייהו. משמש עליהן, [א] והוא עומד עליהם (בראשית יח) מתרגמינן והוא משמש: אסור לכו למישתי. אלמא ברכת המזון אסוחי דעתא הוא וצריך לחזור ולברך לאחר ברכת המזון, והכי נהיגינן. ואע"ג דשמעי' מהכא דברכת המזון אפסוקי סעודתא הוא, לא בעי ברוכי על היין לאחריו מיקמי דנבריך ברכת המזון, לפי שברכת המזון פוטרתו, דהשתא אחת מעין שלש סגי להו כ"ש שלש ברכות עצמן, ובהלכות גדולות נמי כתב דלא בעי לברוכי ברכת היין לאחריו עד לאחר ברכת המזון: הוו יתבי בסעודתא. דחול: על כל כסא וכסא. על כל פעם שהיה שותה בתוך המזון: ואכסא דבתרא. ברכת המזון, סבירא ליה כרבא דבריך נמי לעיל אכסא קמא ואכסא דברכתא: נמלך אני. בכוס שני נמלכתי לשתות שכבר הוי לי היסח הדעת משתיתי כוס ראשון, וכן כל פעם ופעם ששתיתי נמלכתי: כתלמידי דרב. כי ההוא עובדא דלעיל דיליף רבא מיניה דמיבעי לברוכי אכסא דברכתא אע"פ שכבר בירך אין שבתוך המזון: לית הלכתא כתלמידי דרב. כלומר כעובדא דתלמידי דרב לעיל, דברכת המזון לאו אסוחי דעתא הוא, ואע"ג דאמר הב וניבריך שרי למישתי. ואפילו הכי לית הילכתא כרב אשי, דקמו להו רבא ומר זוטרא בחד שיטתא, וצריך לחזור ולברך על היין של ברכת המזון בפה"ג כמנהג שלנו, וכיון דאמר הב וניבריך אסור למישתי עד לאחר ברכת המזון, ועוד מדקא מייתי רב אשי סייעתא ממילתיה דרב להקשות על תלמידי דרב להכחישן מדברי רבן וקא מהדר גמרא ולא היא מכלל דלית הילכתא כרב אשי: ואמר רב יקנ"ה. ולא בעי לברוכי ברכת בפה"ג תרי זימני חד אקידוש וחד אהבדלה, והוא הדין לתרי כסי דקידוש היום וברכת המזון, וקשיא לרב ייבא סבא דאמר להו הכי אמר רב הב וניבריך אסור לכו למישתי דא"כ קשיא דרב אדרב: הכא גבי יקנ"ה לא עקר דעתיה ממישתיא. שעדיין לא שתה וכל דעתו לשתות. וצ"ל דלא גרסי' כולהו חדא ברכתא אריכתא נינהו, שריבוי לשון שלא לצורך הוא, שכבר פירש טעמו יפה משום דלא עקר דעתו ממישתיא שעדיין לא שתה וכל דעתו לשתות: כי מטא רבא לאבדולי. לעיל קאי אהא דרב יעקב בר אבא איקלע לבי רבא, וההוא עובדא בסעודת שבת אוקימנא לעיל משום הא מילתא דהכא דמשמע למוצאי שבת אתחיל רבא לברך ברכת הבדלה, ואגב גררא אייתי להא עובדא דאמימר ומר זוטרא אית ליה דרבא ורב אשי לית ליה. וליכא לפרושי אההוא עובדא קמא דרב הונא בר יהודה איקלע לבי רבא אייתי לקמייהו כסא דאבדלתא ובריך מאור ובשמים, דלא שייך למימר כי מטא לאבדולי קם שמעיה וכו' והרי כבר אמרנו שהיה מבדיל ובירך כבר אבשמים ואמאור, ועוד הא דרב יעקב בר אבא אמאי מפסיק בינתים: קם שמעיה. דרבא, אדליק אבוקה בשרגא: א"ל. רבי יעקב בר אבא לרבא לאחר שהבדיל, למה ליה למר דעביד כולי האי, הא איכא שרגא: אדעתיה דנפשיה. מעצמו אסר לא נויתיו. והא דקאמר ליה[א] רבא לא גרסי', דהא רבא עצמו הוא דקא מהדר לרב יעקב בר אבא: ה"ג המבדיל בין קודש לחול בין אור לחושך[ב] זו היא הבדלתו כו'. ולא היה אומר יותר: על שבע. מפרסינן לקמיה:

והא

דברים הרגילים לבא אחר הסעודה כגון תאנים וענבים אפי' באים בתוך הסעודה צריכין ברכה לפניהם ולאחריהם אין נראה פירוש זה כדמפורש שם ועוד דלא דמי לתאנים וענבים דיין חשיב בא מחמת הסעודה ולא צריך לברך אחריו לכולי עלמא. ואע"ג דאמרי' התם שאלו את בן זומא מפני מה אמרו דברים הבאין מחמת הסעודה בתוך הסעוד' אין טעונין ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם מפני שפת פוטרתן אי הכי יין (ד) נפטריה פת פירוש והא תנן הביאו להם יין תוך המזון כל אחד מברך לעצמו ומשני שאני יין הואיל וקובע ברכה לעצמו התם לא מיירי אלא בברכה שלפניו אבל לענין ברכה שלאחריו לא אשכחן דחשיב. ואין מנהג לברך אחר היין בתוך הסעודה ואפילו יין דלאחר הסעודה נראה שאין צריך לברך אחריו דלעולם חשוב מחמת הסעודה. והא דקאמר דברים הבאים אחר הסעודה צריכין ברכה לפניהם ולאחריהם היינו חוץ מיין. ומיהו אנו אין אנו מסלקין ידינו מפת עד ברכת המזון והכל קרוי תוך הסעודה ואין שום דבר טעון ברכה אחריו דברכת המזון פוטר ובימי החכמים היו מסיחין מן הפת בעקירת שלחן קודם ברכת המזון ואז היו רגילין לשתות יין ולאכול פירות: **כיון** דאמר הב וניבריך איתסר למישתי. וא"ת בפ' ג' שאכלו (ברכות דף מח.) גבי ינאי מלכא כו' דקאמר מאן יהיב לן גברא דמברך לן דהוי הב וניבריך היכי נצטרף תו עמהן ר"ש בן שטח הא אמרי' לעיל בההוא פרקין (דף מז.) דרב ושמואל הוו יתבי בסעודתא על ואתא רב שימי בר חייא הוה קמסרהב ואכיל אמרו ליה מאי דעתך לאצטרופי בהדן אנן אכלינן אלמא כיון דגמרו מלאכול תו לא מצטרפי. וי"ל בלאו הכי אמרי' התם הוא דעבד לגרמיה שהוציאם אע"פ שלא אכל כזית דגן: **בריך** אכל כסא וכסא. אחריו לא היה מברך דברכת המזון פוטרת והא דשינוי מקום צריך לברך היינו דוקא לפניו ולא לאחריו כדפיר' לעיל[ג]: **רב** אשי בריך אכסא קמא ותו לא בריך. אע"ג דברכת המזון טעונה כוס[ד] לא היה מברך וירושלמי[ה] נמי קאמר דאם התחיל לסעוד בע"ש מבעוד יום אין צריך בקידוש לברך בפה"ג משמע דכל דבר מלוה הטעון כוס א"צ לברך בפה"ג היכא דלא הוי הפסק וא"ת א"כ אמאי מברכין בכוס שני שאחר הגדה בפה"ג אפילו תהא הגדה טעונה כוס אין צריך לברך [ג] דלא הוי הפסק כדאמר הכא. וי"ל דהגדה והלילא נמי הוי הפסק ואע"ג דבין ראשון לשני אם רצה לשתות ישתה[ו] מכיון דהתחיל אחר גאלנו אסור לשתות והוי כמו ברכת המזון דמסקינן הכא דצריך לברך ומ"מ חשיב קידוש במקום סעודה לענין זה לא חשיבא הגדה הפסק. ולמאי דפרישית דהויא הגדה הפסק צריך לברך אחר ירקות בורא נפשות. וגם נראה לברך אחר כל ארבע כוסות על הגפן חוץ מכוס שני הסמוך לסעודה. וגם אחר ג' כוסות של אירוסין ונשואין נראה דצריך לברך אחר כל אחד על הגפן: **וקאמר** רב יקנ"ה. פי' בקונטרס דדייק מדלא מצריך לברך תרי זימני בפה"ג חד אקידוש וחד אהבדלה אלמא לא הוי קידוש הפסק והוא הדין נמי ברכת המזון. וקשה דאיך יברך פעמים בפה"ג על כוס א' וזה לא מצינו. ונראה דדייק מדלא תיקנו יין לבסוף ש"מ דלא הוי הפסק הוא הדין נמי ברכת המזון: **ולא** היא כו'. והכי מסקינן דמברכין אכסא דברכתא וקשה דאמרינן בכיסוי הדם (חולין דף פז.) כוס של ברכה אתה שותה או מ' זהובים אתה נוטל והשתא האיכא ג' זהובים בשביל ברכת בורא פרי הגפן. וי"ל דהתם לא נקט ג' משום רב אשי דלא בריך אכסא דברכתא ועוד פעמים מברכין ברכת המזון בלא כוס:

ומר

עין משפט נר מצוה

יח א מיי' פ"ד מהל' ברכות הלכה ח סמג עשין כז טוש"ע או"ח סי' קעט סעיף א [וברא"ש פ' כיסוי הדם סי' ה]:

יט ב מיי' שם פ"ד הל' יב (ופ"ז הל' טו) סמג שם טוש"ע או"ח סי' קעד סעיף ה וסי' קל סעיף ה [רב אלפס עמ' פא ורא"ש כאן סי' י ובברכות פ"ו עמ' פא ורא"ש סי' לב]:

כ ג מיי' פכ"ט מהלכות שבת הלכה כו סמג עשין כט טוש"ע או"ח סי' רמ"ל סעיף ב:

כא ד מיי' שם הל' ג [טור או"ח סימן רצט]:

רבינו חננאל

בסעודתא והוה קאי עלייהו רב ייבא סבא אמרו ליה שטוף כסא הב ונבריך [הדר] אמרו ליה הב לן ונשתי. אמר להו הכי אמר רב כיון דאמריתו הב ונבריך איתסר לכו למשתי. **אמימר ומר זוטרא ורב אשי** הוו יתבי בסעודתא קאי עלייהו רב אחא בריה דרבא אמימר בריך אכל כוס וכוס דהוה שתי מר זוטרא בריך בורא פרי הגפן אכסא קמא ואכסא דברכתא רב אשי בריך אכוס ראשון בלבד. **אמר להו רב אחא אנן כמאן נעביד. אמימר אמר אנא נמלך אנא** כלומר כיון שאני שותה הכוס אני מסיים בדעתי שלא לשתות כוס אחר וכבר פסק השתיה ונאסרתי לשתות וכשמפצירין אותי אחר כך לשתות כאלו אני מתחיל לפיכך אני צריך לברך בתחלה. **מר זוטרא אמר** אנא עבדי כתלמידי דרב כיון דאמרי הב ונבריך איתסרו למשתי. **רב אשי אמר** לית הילכתא כתלמידי דרב דלאו הברכה מפסקת וכל שכן אם אומר הב ונבריך. **דהא יום טוב אחר שבת ואמר רב יקנ"ה** פי' כיון שברך בפ"ה בתחל' אע"פ שהפסיק וברך קידוש ונר וגם הבדיל שותה בלא ברכת היין פעם אחרת ש"מ כי הברכה אינה מפסקת והא דתלמידי [דרב] אינה. **ודחי' להא דרב אשי ואמרי' ולא היא** בברכת המזון שהוא כוס אחר זולתי הכוס שברך עליו בורא פרי הגפן עקר דעתיה משתי' וצריך ברכה אחרת. **אבל** יקנ"ה שהן כולן בכוס אחד לא עקר דעתיה משתיה וכלהו כברכה א' אריכתא דמו. וקיימא לן כדמר זוטרא. **כי מטא לאבדולי** קם שמעיה ואדליק אבוקה משרגא. אמר להו האמר ר' יוחנן אבוקה להבדלה מצוה מן המובחר. פתח ואמר המבדיל בין קדש לחול ובין אור לחשך ובין ישראל לעמים ובין יום השביעי לששת ימי המעשה. **ואסיקנא** הא דעבד [הכין] כר' אלעזר [עביד] דאמר הפוחת לא יפחות מג' והמוסיף לא יוסיף על ז'. **ואקשינן**

מסורת הש"ס עם הוספות

א) לעיל דף ק., ב) עיין ב"ח ריש סימן קעט שרש"י בחולין פו: חזר בו וכתב שאסור לשתות עד שיברך לפניו ועיין בדרישה שם, ג) דף קא: סוד"ה כשהן יוצאין, ד) לקמן קה:, ה) פ"ק דברכות סה"ה, ו) לקמן קיז ע"ב.

הגהות הב"ח

(א) גמ' אמימר אמר אנא נמלך אנא: (ב) רש"י ד"ה הב לן וניבריך וכו' ואמרו הב לן ברישא: (ג) ד"ה כיון דאמריתו הב לן וניבריך: (ד) תוס' ד"ה אנא וכו' אי הכי יין נמי ניפטריה:

תורה אור השלם

א) וַיִּקַּח חֶמְאָה וְחָלָב וּבֶן הַבָּקָר אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּתֵּן לִפְנֵיהֶם וְהוּא עֹמֵד עֲלֵיהֶם תַּחַת הָעֵץ וַיֹּאכֵלוּ: [בראשית יח, ח]

הגהות וציונים

א] תיבת "ליה" נמחק (רש"ש, ועיי"ש כוונת הרשב"ם לפי"ז). ובתוס' שבמרדכי איתא הא דאמר רבה, ועיין מנחת יהודה ודק"ס: ב] עי' בדק"ס דלא גורסין "בין אור לחשך": ג] בכת"י ודפו"י נוסף **כיון שכבר בירך על כוס ראשון בשלמא על כוס ברכת המזון צריך לברך דהוי** הפסק. (וכן הביא גירס' זו המהרש"א):

ליקוטי רש"י

קאי עלייהו רב ייבא סבא. משמש בסעודה היה. **הב לן וניבריך.** מזוג כוס לברכת המזון וחזרו ונמלכו ואמרו מזוג לשתות. **כיון דאמריתו הב לן וניבריך.** גליא בדעתיה דגמרה סעודתא ואסור לשתות עד שיברך לפניו שאין מצטרפת לסעודה ראשונה [חולין פו:].

כֵּיוָן דְּאָמְרִיתוּ הַב לָן וְנִיבָרֵיךְ אִיתַּסְרָא לְכוּ לְמִישְׁתֵּי מַאי טַעְמָא דְּאַסְּחִיתוּ דַּעְתַּיְיכוּ, שבמה שאמרו 'הב לן וניבריך' הסיחו את דעתם מלשתות עוד, ושוב אסור להם להפסיק בשתיה קודם ברכת המזון (רש"י ד"ה כיון; רא"ש י, י, בדעת הרשב"ם, וברש"ש ציין לרשב"ם ד"ה לית, וראה תוס' קא, ב ד"ה כשהן), והוא סברא שכיון שעקר דעתו מלשתות הוא מתחייב בברכת המזון (גבורות ה' [למהר"ל] מט). ויש שסוברים שבהיסח הדעת לבד אינו נאסר עוד מלהפסיק בשתיה, ודוקא כאן כיון שקיבלו על עצמם לברך ברכת המזון, אסור להם להפסיק בשתיה עד שיברכו (מהר"ם חלאווה בדעת הראב"ד; רמב"ם ברכות ד, ח, ע"פ הכסף משנה וב"י או"ח קעט; רשב"א ברכות מב, א). ויש שסוברים שבמה שאמרו 'הב לן וניבריך' נתחייבו רק לחזור ולברך על היין ברכה שלפניה, אבל אין שום איסור לחזור ולשתות קודם ברכת המזון (רי"ף; תוס' הנ"ל בשם ר"ח והרשב"ם, וראה קרבן נתנאל פ, שצריך להגיה רשב"א, וראה רשב"א חולין פו, ב, אמנם ברשב"א בברכות שם מבואר כדעה ראשונה), שלא מצאנו בשום מקום איסור להפסיק בין הסעודה לברכת המזון [ומה שיברך ברכת המזון לבסוף יעלה גם בשביל היין] (רא"ש חולין ו, ה). ולדעה זו, מה שאסר להם רב ייבא סבא לשתות היינו בלא ברכה ראשונה על היין, שכיון שראה שדעתם לשתות בלא ברכה אמר להם שאסור להם לשתות כך (רבינו דוד; מהר"ם חלאווה בתי' השני). ■ להלכה, אם אמר 'הב לן וניבריך', רשאי לחזור ולשתות, אלא שצריך לחזור ולברך ברכה שלפניה (שו"ע או"ח קעט, א).

אִיתַּסְרָא לְכוּ לְמִישְׁתֵּי, וכשם שאסור למי שאמר 'הב לן וניבריך' לשתות, כמו כן אסור לו לאכול (רא"ש ברכות ו, לא, וראה תוס' ד"ה כיון). ויש שסוברים שהנדון בסוגיא הוא רק לענין אם רוצה להמשיך ולשתות, שכיון שהסיח דעתו שוב אין מצטרפת השתיה לסעודה, אבל אם רוצה להמשיך ולאכול רשאי, שאין אדם מסיח דעתו אלא משתיה, אבל אין אדם מסיח דעתו מאכילה, כיון שלפעמים דרכו של אדם להיות נמלך דעתו בסעודתו (רבינו יונה ברכות מב, א; ר"ן חולין פו, ב). ולדעה זו שמותר לו להמשיך לאכול, אם נגרר מהאכילה לשתיה, אינו מברך אף על השתיה, כיון שלא הסיח דעתו אלא משתיה בפני עצמה, אבל שתיה שהוא נגרר אליה מחמת האכילה, הרי היא כחלק מהאכילה שלא הסיח דעתו ממנה, ותלמידי רב היו מסובין רק לשתיה, ומה שכתוב בגמ' שהסבו לסעודה, היינו לאכילה מועטת כדי למתק את שתייתם, עוד יש לבאר, שאף שמתחילה היו מסובין אף לאכילה, לאחר שאמרו 'הב לן וניבריך' רצו להמשיך רק בשתיה, ולכן אסר עליהם רב ייבא לשתות (ע"פ ב"י קעט, א, וט"ז שם, ב). ■ להלכה הובאו שתי הדעות (שו"ע או"ח קעט, א), ולכן יש להחמיר שמי שאמר 'הב לן וניבריך' לא יאכל כלל, כדי לא להיכנס לספק ברכה (ראה ביאה"ל שם ד"ה אין).

דְּהָא יוֹם טוֹב שֶׁחָל לִהְיוֹת אַחַר הַשַּׁבָּת וְאָמַר רַב יַקְנֶ"ה, וממה שאומר את הקידוש וההבדלה על כוס אחת ולא הצריכו שתי כוסות, אחת לקידוש ואחת להבדלה, מוכח שאין ברכת ההבדלה נחשבת להפסק בין ברכת 'בורא פרי הגפן' לבין ברכת הקידוש [וכמו כן לא תיחשב ברכת המזון הפסק לברכת 'בורא פרי הגפן' שבירך בתחילת הסעודה] (רש"י ורשב"ם, ע"פ דברות משה סי' ד; תוס' רא"ש בפי' ראשון). ויש שפירשו שההוכחה היא מכך, שאם ברכות נחשבות להפסק, היה עלינו לסדר את ברכת היין לבסוף כדי שלא תפסיק ברכת ההבדלה בין ברכת היין לשתיה (תוס'; תוס' רא"ש בפי' שני; ר"ן), אבל אין להוכיח מברכת הקידוש עצמה שאינה נחשבת הפסק, שכיון שכל מה שמברך על הכוס אינו אלא בשביל ברכת הקידוש, והרי הן כברכה אחת ארוכה (ר"ן). וכמו כן יכלה הגמ' להוכיח מכל הבדלה במוצאי שבת, שמפסיק בה גם בברכות האש והבשמים (ע"פ מאירי), ויש שכתב שאין להוכיח ממה שמפסיקים בברכת הנר והבשמים, כיון שברכות אלו הן מסדר ההבדלה (ע"פ ראש הכרמל).

וְלֹא הִיא הָתָם עָקַר דַּעְתֵּיהּ מִמִּשְׁתְּיָא הָכָא לֹא עָקַר דַּעְתֵּיהּ מִמִּשְׁתְּיָא, ביקנ"ה הרי הוא בירך על היין ועדיין לא שתה ממנו, ואם כן ודאי שדעתו לשתות ולא הסיח דעתו ממנו (רשב"ם), מה שאין כן ברכת המזון שכל עניינה הוא שמודה ומשבח לבורא על מה שאכל ושתה, נחשבת היסח הדעת, ואף אם יקדים ויברך על הכוס של ברכת המזון קודם ברכת המזון ויאחז את הכוס בידו בעת שיברך, עדיין יחשב היסח הדעת [ולכן על הכוס של ברכת המזון מברך לאחריה, ובשונה מקידוש והבדלה שמברך על היין לפניהם] (רא"ש).

ויש שכתבו, שאין לפרש מטעם היסח הדעת, שבמקום שמחזיק את הכוס בידו ודעתו לשתות ממנה לא שייך היסח הדעת, אלא יש לבאר מטעם הפסק, שדעת תלמידי רב, שמכיון שאינו יכול לשתות בשעת הברכה נחשבת ברכת המזון להפסק [וכמו שמצאנו בגמ' (ראה חולין פו, ב) סברא זו בדעת תלמידי רב], ואם כן לפי זה אף אם הפסיק כדי לברך ברכה אחרת גם כן יש להחשיבו הפסק, שהרי אינו יכול לשתות בשעת הברכה. ולזה בא רב אשי להוכיח שלא כסברא זו מברכת יקנ"ה, ששם רואים שלא נחשבת ברכת ההבדלה הפסק לברכת היין, ודוחה הגמ' שאין להוכיח מברכות יקנ"ה שמברך קודם השתיה, שכולן הן מענין ברכת היין, שהרי היין בא בשביל הקידוש וההבדלה, ולכן נחשבות כולן כברכה אחת ארוכה על הכוס ואין ברכת ההבדלה נחשבת הפסק. ולדבריהם יש להוסיף בנוסח הגמ' בתירוץ 'וכולהו חדא ברכתא אריכתא נינהו'. [וגם המקשן הבין סברא זו לענין קידוש והבדלה הבאים כל אחד בפני עצמו, שאין ברכת הקידוש או ההבדלה נחשבת הפסק לגבי ברכת 'בורא פרי הגפן' הואיל ויש להחשיבן כברכה אחת ארוכה, ולא בא להוכיח אלא מקידוש והבדלה הבאים על כוס אחת, שתיחשב ברכת ההבדלה כהפסק, ודחתה הגמ' שגם בזה יש להחשיבן כברכה אחת ארוכה] (רבינו דוד; מהר"ם חלאווה [ראה שם סברא נוספת לכך שברכות הקידוש וההבדלה נחשבות כברכה אחת]; רמב"ן במלחמות להלן קט, ב).

■ להלכה, על היין שבתוך הסעודה מברך ברכה אחת בתחילת שתייתו ועולה על כל מה שיש בדעתו לשתות בתוך אותה סעודה, אבל אם היה בדעתו שלא לשתות עוד בתוך הסעודה, חייב לחזור ולברך על כל כוס וכוס (שו"ע או"ח קעד, ה), ואם לא חשב כלל, בסתמא דעתו כמי שרוצה להמשיך לשתות (משנ"ב שם, יז), ומכל מקום גם באופן זה חוזר ומברך על היין ששותה לאחר ברכת המזון (שו"ע שם קצ, א).

אֲבוּקָה לְהַבְדָּלָה מִצְוָה מִן הַמּוּבְחָר, שכיון שנוסח הברכה הוא 'בורא מאורי האש', על שם שיש בה כמה גוונים (ראה ברכות נב, ב ורש"י שם), מצוה מן המובחר לברך על אבוקה שבה הם ניכרים יותר (ר"ן על הרי"ף; מהר"ם חלאווה).

■ המשך במילואים עמ' 100 ■

וְהָא מַר לֹא תְּלָתָא אָמַר וְלֹא שִׁבְעָא אָמַר, ואף שרבי אושעיא לא אמר שצריך לומר בדוקא או שלש או שבע, אלא רק שלא יפחות משלש ולא יוסיף על שבע, אבל מה שבין שלש לשבע יכול לומר, ואם כן לא שינה רבא מדברי רבי אושעיא במה שאמר ארבע, מכל מקום הקשה לו רב יעקב בר אבא שאם באת לומר את המעט הנדרש כדי לצאת בו ידי חובה, היה די לך בשלש, ואם באת להרבות בשבח, למה לא הוספת עד שבע (רשב"ם ומהר"ם חלאווה). ויש שפירש, שכוונת רבי אושעיא היא שצריך לומר בדוקא או שלש או שבע, שנתקנו כנגד איזה דבר, ומה שאמר רבי אושעיא 'הפוחת לא יפחות משלש, והמוסיף לא יוסיף על שבע', היינו שאם רוצה לקצר יאמר שלש ואם רוצה להאריך יאמר שבע (תוס' ד"ה ומר; תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי]). וכל מה שאין להוסיף על מנין שבא כנגד ענין מסוים, הוא דוקא במקום שאמרו חכמים שיעור לפוחת ושיעור למרבה, כמו שאמרו כאן, שאנו אומרים שכוונתם לדקדק שיהיה דוקא כנגד המנין שאמרו, אבל במקום שקבעו מנין סתם, אף שהוא כנגד ענין מסוים, אם רצה להוסיף מוסיף, וכמו שאמרו בגמ' (מגילה כא, ב) ששבעה קרואים בשבת הם כנגד שבעה רואי פני המלך, ומכל מקום אם רצה יכול להוסיף על המנין (הגהות רא"מ הורוויץ, וראה חתם סופר).

הַמַּבְדִּיל צָרִיךְ שֶׁיֹּאמַר מֵעֵין חֲתִימָה סָמוּךְ לַחֲתִימָתוֹ, ואין זה דין דוקא בהבדלה אלא הוא דין כללי בכל הברכות (ע"פ רשב"ם ותוס' ד"ה מאי), ויש שגורסים כן בנוסח הגמ' 'כל הברכות כולן צריך וכו'' (רי"ף). ולדעה זו של שמואל, צריך שיאמר סמוך לחתימה רק מעין החתימה, ולא מעין הפתיחה כפי שהצריכו פומבדיתאי (ע"פ רבינו דוד). ויש שפירש, שאף לדעת שמואל צריך לומר מעין הפתיחה ואין בזה מחלוקת, וכוונתו שצריך לומר אף מעין החתימה (ר"ן; מהר"ם חלאווה).

וְשֶׁאֵינוֹ רָגִיל אוֹמֵר אַחַת, והיה יכול להקשות גם ממה שמבואר לעיל (קג, ב) שהבדלה אחת זו היא הבדלתו של רבי יהודה הנשיא, אלא העדיף לשאול מברייתא, ואילו לעיל הם רק דברי רב יהודה אמר רב בשם רבי יהודה הנשיא (תוס' ד"ה מיתיבי). ודעת רבי יהודה הנשיא היא כדעת בנן של קדושים המובאת להלן (חתם סופר השלם). ויש שפירש, שלא אמר רבי אושעיא שאין לפחות משלש אלא כשמבדיל בברכה ארוכה שפותח בברוך וחותם בברוך, אבל רבי יהודה הנשיא לא היה חותם בברוך אלא היה מבדיל בברכה קצרה בלא חתימה (ראה תוס' להלן קה, א ד"ה קשיא), ובאופן זה כולם מודים שדי בהבדלה אחת (צל"ח).

וְנָהֲגוּ הָעָם לוֹמַר שָׁלֹשׁ. ■ וכך נפסק להלכה (רי"ף; רא"ש י, א; טור או"ח רצט). ומה שמוסיפים הבדלה רביעית 'בין יום השביעי לששת ימי המעשה', הוא רק כדי לסיים מעין החתימה סמוך לחתימה [וכפי שביאר רבא לעיל], ולכן אינו עולה לחשבון מנין ההבדלות (שם). אך בנוסח ההבדלה של 'אתה חוננתנו' שבתפילה, לא יאמר 'בין יום השביעי לששת ימי המעשה', שאין להוסיף על שלש הבדלות, ושם אינו צריך לאומרו בשביל החתימה, שהרי חותם בחונן הדעת (ר"ן בשם תוס'). ויש שכתב, שתיקנו לומר בנוסח ההבדלה שבתפילה כמו שאומר בברכת ההבדלה על הכוס, כדי לא לשנות הנוסח בין ההבדלות (אבודרהם סדר מוצאי שבת).

ומה שצריך לומר שלש הבדלות, הוא רק במבדיל על הכוס כדי להתיר לו לאכול [שאסור לאכול לפני הבדלה (ראה להלן קז, א)], אבל כדי להתירו בעשיית מלאכה, מספיק לומר הבדלה אחת (רא"ש שם; מהר"ם חלאווה להלן ע"ב), שבשביל זה די בהיכר כל שהוא ללוות את המלך (ע"פ רש"י שבת קנ, ב). ■ וכן הלכה, שאם רוצה לעשות מלאכה קודם שהבדיל בתפילה או על הכוס, אומר בלא שם ומלכות 'ברוך המבדיל בין קודש לחול', וקודם לכן אסור לו לעשות שום מלאכה (שו"ע או"ח רצט, י ומשנ"ב שם, לד-לה ו-לט).

מַאן נִיהוּ בְּנָן שֶׁל קְדוֹשִׁים רַבִּי מְנַחֵם בַּר סִימַאי, רבי מנחם עצמו היה קדוש, וכמבואר בדברי הגמ' (מו"ק כה, ב) שבמותו איבדו כל המטבעות את צורתן, אלא שכיון שגם אביו היה קדוש, תולה את קדושתו באביו (תוס' ד"ה דלא). ומה שנקרא 'בנן של קדושים' בלשון רבים, הוא על דרך מה שביאר המדרש (תנחומא קדושים, ד) את הפסוק (ויקרא יט, ב) 'קדושים תהיו', דהיינו בכל מיני קדושות, אף כאן יש לבאר שהיה רבי מנחם קדוש בכל מיני קדושות, ומה שמבואר בגמ' שמעלתו היתה במה שלא הסתכל בצורת מטבע, הוא רק דוגמא אחת לקדושתו, וכל שכן שהיה קדוש בעריות וכדו' (בניהו). ויש שכתב, שנקרא 'בנן של קדושים' משום שזו דרך כבוד לכנות כך את הצדיק, וכמו שרשע בן צדיק נקרא 'רשע בן רשע' (ראה סנהדרין נב, א), כך צדיק נקרא 'צדיק בן צדיק' (תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי]).

דְּלֹא אִיסְתַּכַּל בְּצוּרְתָּא דְזוּזָא, ואף שצורות של עבודה זרה מן הדין אסור להסתכל בהן, הצורות שעל גבי המטבעות לא נעשו לשם עבודה זרה אלא לנוי ואין בהן איסור הסתכלות, ושיבחו את רבי מנחם שאף בצורות אלו היה נמנע מלהסתכל (תוס' שבת קמט, א ד"ה ודיוקני). ויש שכתב, שאף שנעשו לשם עבודה זרה מכל מקום אין איסור להסתכל בהן, כי מכיון שרגילים בהן לא יבוא להימשך אחריהן, ועל זה שבחו את רבי מנחם שאף שמותר מעיקר הדין, לא היה מסתכל בהן (תוס' ע"ז נ, א ד"ה ה"ג).

וַאֲחֵרִים אוֹמְרִים בְּיוֹצֵר בְּרֵאשִׁית, שמברך 'ברוך יוצר בראשית' במוצאי שבת כנגד היום הראשון של הבריאה, על פי מה שדרשו (ראה רש"י בראשית א, ד) שכל הברואים במעשה בראשית נוצרו כבר ביום הראשון, אלא שנקבע כל אחד ביומו (תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי]).

חוֹתֵם מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל, שמכל עולמו שיצר לא קידש אלא את ישראל, וחתימה זו שייכת למוצאי שבת שהוא היום הראשון למעשה בראשית [וכיון שהחתימה מתייחסת למעשה בראשית, מה שאומר 'בין יום השביעי לששת ימי המעשה' הוא מעין החתימה שמזכיר בה מעשה בראשית] (רשב"ם). ויש שפירש את נוסח 'מקדש ישראל', שקידש הקב"ה את ישראל במצוותיו ונתן להם את השבת שאותה הם מקדשים בשמירתה ושביתתה. ולפי זה מה שאומרים 'בין יום השביעי לששת ימי המעשה', הוא ממש מעין החתימה שמזכיר בה קדושת שבת (ע"פ תוס' ד"ה בין תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי]).

לָיֵיט עֲלָהּ אַבַּיֵי וְאִיתֵּימָא רַב יוֹסֵף אַהָא דְּרַב, מה שהתנגד אביי [או רב יוסף] בחריפות כל כך לחתימת 'מקדש ישראל', כיון שנראה כמזלזל בכבוד שבת, שהרי הוא כאומר שיש תוספת קדושה לישראל ביציאת השבת (שו"ת רמ"ע מפאנו יח). ויש שכתב, שזה נראה כאילו אומר שקדושת השבת באה על ידי ישראל שמקדשים את יום ראשון להיות תחילת השבוע, כמו שקדושת המועדים באה על ידי מה שישראל מקדשים את ראש חודש, ועל ידי זה מתקדשים המועדים (ראה רשב"ם ב"ב קכא, א), ואינו כן, אלא קדושת שבת היא על ידי שמים (אור שמח שבת כט, ג). ויש שפירש,

■ המשך בעמ' הבא ■

והא מר לא תלתא אמר ולא שבע אמר א"ל איברא בין יום השביעי לששת ימי המעשה מעין חתימה היא ואמר רב יהודה אמר שמואל המבדיל צריך שיאמר מעין חתימה סמוך לחתימתו ופומבדיתאי אמרי מעין (א) פתיחתן סמוך לחתימתן מאי בינייהו איכא בינייהו יום טוב שחל להיות אחר השבת דחתמינן בין קודש לקודש מ"ד מעין פתיחתן סמוך לחתימתן לא בעי למימר בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת ומאן דאמר מעין חתימתן סמוך לחתימתן בעי למימר בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת. גופא אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא הפוחת לא יפחות משלש והמוסיף לא יוסיף על שבע מיתיבי [א]אומר הבדלות במוצאי שבתות ובמוצאי ימים טובים ובמוצאי יום הכפורים ובמוצאי שבת ליום טוב ובמוצאי יום טוב לחולו של מועד [ב]אבל לא במוצאי יום טוב לשבת הרגיל אומר הרבה ושאינו רגיל אומר אחת תנאי היא דא"ר יוחנן בנן של קדושים אומר אחת ונהגו העם לומר שלש [ג]מאן נינהו בנן של קדושים רבי מנחם בר סימאי ואמאי קרו ליה בנן של קדושים דלא איסתכל בצורתא דזוזא שלח ליה[ד] רב שמואל בר אידי חנניא אחי אומר אחת ולית הלכתא כוותיה. אמר רבי יהושע בן לוי המבדיל צריך שיאמר מעין הבדלות האמורות בתורה מיתיבי סדר הבדלות היאך אומר [א]המבדיל בין קודש לחול [ב]בין אור לחושך [ג]בין ישראל לעמים ובין יום השביעי לששת ימי המעשה [א]בין טמא לטהור בין הים לחרבה [ד]בין מים העליונים למים התחתונים בין כהנים ללוים וישראלים וחותם בסדר בראשית ואחרים אומרים ביוצר בראשית רבי יוסי ברבי יהודה אומר חותם מקדש ישראל ואם איתא הא בין הים לחרבה לא כתיבא ביה הבדלה סמי מכאן בין הים לחרבה אי הכי בין יום השביעי לששת ימי המעשה נמי מעין חתימה הוא בצר חדא וליכא שבע אמרי כהנים לוים וישראלים תרי מילי נינהו בין לוים לישראלים דכתיב [ה]בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי בין הכהנים ללוים דכתיב [ו]בני עמרם אהרן ומשה ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים. מחתם מאי חתים רב אמר מקדש ישראל ושמואל אמר [א]המבדיל בין קודש לחול לייט עלה אביי ואיתימא רב יוסף אהא דרב תנא משמיה דרבי יהושע בן חנניא כל החותם מקדש ישראל והמבדיל בין קודש לחול מאריכין לו ימיו ושנותיו

ולית

והא מר לא שלש אמר. (ג) [כולן] ארבע: מעין החתימה. ולא ממנינא הוא: ה"ג י"ט שחל להיות אחר השבת דבעי למחתם המבדיל בין קודש לקודש: ה"ג מ"ד מעין חתימתן סמוך לחתימתן בעי למימר בין קדושת שבת לקדושת יום טוב כו': האמורות בתורה. כמו הנך דלקמן: סדר הבדלות. היינו שבע הבדלות, ואף על גב דאיכא תמני, בין [יום] השביעי לא קא חשיב, דמעין חתימה: וחותם בסדר בראשית. ברוך סודר בראשית. וכולהו הנך כתיבי, ולהבדיל בין הקודש ובין החול ובין הטמא ובין הטהור (ויקרא י), ויבדל אלהים בין האור ובין החשך (בראשית א), ויבדל בין המים (שם)[ב]: ובין כהנים ללוים כו'. מפרש להו לקמן, אבל הבדלה דשבת לא כתיבא, דמעין חתימה קא חשיב ליה לקמן ולאו ממנינא: מעין חתימה היא. דקאמר וחותם בסדר בראשית, והויא ליה בין יום השביעי לששת ימי המעשה מעין חתימה ובצרי להו משבע:

המבדיל

רשב"ם

והא מר לא שלש אמר ולא שבע אמר. דארבעה אמר, ומה ראית, אם לתפוש את המועט דייך בג', ואם לרבות באת היה לך לומר כל שבע: איברא. באמת: מעין החתימ'. ולאו ממנינא הוא: חתימה. סוף הברכה חותם בברוך: פתיחתן. התחלתן: ומאי בינייהו. דהא ברכת הבדלה מעין פתיחתן ומעין חתימתן איכא, וכן רוב ברכות: יום טוב שחל להיות אחר השבת. דבעי למיחתם בין קודש לקודש: הכי גרסי' מאן דאמר מעין חתימתן סמוך לחתימתן בעי למימר בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת. והכי עבדינן לאפוקי נפשין מפלוגתא: אבל לא במוצאי יום טוב לשבת. דאפרכוס יוצא והמלך נכנס אין דרך ללוות האפרכוס, שהכל נמשכין אחר המלך: הרגיל. שבקי בהן: אומר אחת. קשיא לר' אלעזר דאמר לא יפחות משלש: הכי גרסינן תנאי היא דאמר רבי יוחנן בנן של קדושים כו'. והיינו תנאי בנן של קדושים שהוא תנא: ונהגו העם. תנאים שהיו בימיו נחלקו עליו ועושין העם על פיהן, הרי תנא אחר: ר' מנחם בר רבי סימאי. [ג]ואמרינן במסכת ע"ז פרק ר' ישמעאל (דף נ.) אמאי קרי ליה בנן של קדושים משום דלא אסתכל בצורתא דזוזא: ולית הלכתא כוותיה. גמרא קאמר ליה: האמורות בתורה. כגון הנך דלקמן: סדר הבדלות. היינו שבע הבדלות, אע"ג דאיכא שמונה, בין יום השביעי לששת ימי המעשה לא חשיב, דמעין חתימה היא: וחותם בסדר בראשית. ברוך סודר בראשית, שבמוצאי שבת התחיל הקב"ה לסדר מעשה בראשית. וכולהו הנך כתיבי, ולהבדיל בין הקדש ובין החול ובין הטמא ובין הטהור[א], ויבדל אלהים בין האור ובין החשך[ב], ויבדל בין המים וגומר[ד], ואבדיל אתכם מן העמים[ג] (ויקרא כ), אבל הבדלה דשבת לא כתיבא, דמעין חתימה חשיבא לקמן ולאו ממנינא הוא, והאי דלא חשיב לה לבסוף, משום דלגבי שלש קתני לה, דכי לא עביד אלא שלש הבדלות קאמר לה סמוך לחתימה[ד]: בין הים לחרבה. לקמן מסמי לה מברייתא: בין כהנים ולוים וישראלים. גרסינן, ולקמן מפרש ליה: מקדש ישראל. מכל עולמו שיצר לא קידש אלא ישראל, ולפי פירוש זה שייכא חתימה זו במוצאי שבת: מעין חתימה היא. דקאמרת וחותם בסדר בראשית, והויא לה בין יום השביעי לששת ימי המעשה מעין חתימה, ובצרו להו משבעה: רב אמר מקדש ישראל. כר' יוסי בר' יהודה: ושמואל אמר המבדיל בין קדש לחול. שמואל לא סבירא ליה ככל הנך תנאי דלעיל, אלא כרבנן סבירא ליה דתנן בסוף פרק קמא דחולין (דף כו:) גבי יום טוב שחל להיות במוצאי שבת כיצד מבדילין בין קדש לחול[ה] כו', ואמרינן בגמרא היכא אמר לה להך ברכה[ו] בין קדש לקדש, אמר רב יהודה בחתימתה, רב ששא בריה דרב אידי אמר בפתיחתה,

ולית

ומר לא תלת אמר ולא שבע אמר. ומסתמא או ג' או ז' תיקנו כנגד שום דבר שלא לפחות או להוסיף כדאמרינן בהתכלת (מנחות דף לט.) לא יפחות מז' כנגד ז' רקיעים והמוסיף לא יוסיף על י"ג כנגד ז' רקיעים וששה אוירים[ד]: **מאי** בינייהו. דרוב הברכות הפתיחה והחתימה מענין אחד: **בעי** למימר בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת. שאל ר' אפרים את ר"ת[ה] למה נהגו העולם להוסיף ולומר ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת הבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדושתך[ו] דאין זה לא מעין פתיחה ולא מעין חתימה. והשיב לו ר"ת משום חיבת היום האריכו כדי לומר פעם אחת מעין ז' הבדלות בין קודש לחול אחד בין אור לחשך ב' בין ישראל לעמים ג' בין יום השביעי לששת ימי המעשה ד' בין קדושת שבת לקדושת י"ט הבדלת פירוש שבי"ט שרי מידי דאוכל נפש ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת היינו חולו של מועד דשרי דבר האבוד ובשבת אסור זה חלוק שבת מי"ט והיא הבדלה אחת הרי ה' הבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדושתך שתי הבדלות בין כהנים לוים וישראלים ז' והוי מעין חתימה דבין קדש לקדש: **מיתיבי** אומרים הבדלות כו'. הוה מצי לאתויי מרבי יהודה הנשיא דלעיל אלא דניחא ליה למיפרך מברייתא: **דלא** מסתכל בצורתא דזוזא. ארבי מנחם קאי דאמרינן במועד קטן בפרק בתרא (דף כה:) כי קא ניחא נפשיה דר' מנחם בר רבי סימאי אישתנו כל צילמניא והוו למיחלליא פירוש חלקים בלא צורה ותולה קדושתו באביו שגם אביו היה קדוש[ו]: **בין** יום השביעי לששת ימי המעשה מעין חתימה היא. ה"נ הוה מצי למיפרך הא לא כתיבא. והא דלא קתני לה לבסוף פירש רשב"ם דשנאה אחר ג' הבדלות דכשאינו אומר רק ג' הבדלות הויא סמוך לחתימה. ואם תאמר לר' יוסי ברבי יהודה ולרב דחתמי מקדש ישראל היכי הויא מעין חתימה אדרבה כהנים ולוים וישראלים הוי טפי מעין חתימה. ויש לומר דבין יום השביעי לששת ימי המעשה הוי שפיר מעין חתימה שקדשנו הקב"ה במצותיו ונתן לנו את השבת אבל כהנים לוים וישראלים לא הזכיר ישראל אלא להקל שקלים בקדושתן מכהנים ולוים ולא הוי מעין חתימה:

עין משפט נר מצוה

כב א מיי' פכ"ט מהל' שבת הל' ג טור א"ח סי' רצט:

רבינו חננאל

והא מר ארבעה הוא דאמר וליתנהו לא תלת ולא שבע. ואמר להו תלת קאמינא אבל בין יום השביעי לששת ימי המעשה מעין חתימתה היא. דאמר שמואל כל הברכות צריך לומר מעין חתימתן סמוך לחתימתן וקיי"ל כותיה. פומבדיתאי אמרי מעין פתיחתן סמוך לחתימתן. איכא בינייהו יום טוב שחל להיות אחר שבת דחתימתן בין קדש לקדש מאן דאמר מעין חתימתן סמוך לחתימתן צריך לומר בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת מאן דאמר מעין פתיחתן סמוך לחתימתן לא צריך. אמר רבי יוחנן בנן של קדושים אומרים הבדלה אחת ומאי אינון ר' מנחם בר סימאי ואמאי קרי להו בנן של קדושים דלא אסתכל מימיו בצורתא דזוזא. נהגו העם לומר שלש הבדלות. חנניה אומרה אחת ולית הלכתא כותיה: המבדיל צריך שיאמר מעין הבדלות שבתורה.

תורה אור השלם

א) וּלְהַבְדִּיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַחֹל וּבֵין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהוֹר: [ויקרא י, י]

ב) וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר כִּי טוֹב וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: [בראשית א, ד]

ג) וִהְיִיתֶם לִי קְדֹשִׁים כִּי קָדוֹשׁ אֲנִי יְיָ וָאַבְדִּל אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים לִהְיוֹת לִי: [ויקרא כ, כו]

ד) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הָרָקִיעַ וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לָרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ וַיְהִי כֵן: [בראשית א, ז]

ה) בָּעֵת הַהִוא הִבְדִּיל יְיָ אֶת שֵׁבֶט הַלֵּוִי לָשֵׂאת אֶת אֲרוֹן בְּרִית יְיָ לַעֲמֹד לִפְנֵי יְיָ לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: [דברים י, ח]

ו) בְּנֵי עַמְרָם אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה וַיִּבָּדֵל אַהֲרֹן לְהַקְדִּישׁוֹ קֹדֶשׁ קָדָשִׁים הוּא וּבָנָיו עַד עוֹלָם לְהַקְטִיר לִפְנֵי יְיָ לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ עַד עוֹלָם: [דברי הימים א' כג, יג]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [תוספתא דברכות פרק ה הל' לב], ב) חולין דף כו:, ג) עבודה זרה דף נ., ד) ועיין תוס' שבמרדכי ביתר ביאור, ה) ספר הישר לר"ת חלק השו"ת סי' סז-סח, ו) עיין ברכות לג:, ז) [ועיין תוספות עבודה זרה נ. ד"ה ה"ג].

הגהות הב"ח

(א) גמ' אמרי מעין פתיחתו סמוך לחתימתו כצ"ל וכן בכל העמוד: (ב) רשב"ם ד"ה והא מר לא שלש אמר כו'. דארבע איכא הס"ד ותיבת כולן נמחק:

הגהות וציונים

א] בכמה כת"י שלח להו (וכצ"ל, ב"ש): ב] יש להוסיף ואבדיל אתכם מן העמים (בארות המים) כמו ברשב"ם: ג] [לפני הרשב"ם לא היה הגירסא בגמ' "ואמאי קרו ליה בנן של קדושים דלא איסתכל בצורתא דזוזא"] (גליון): ד] בכת"י נוסף וכי קאמר לכל הנך שבע הבדלות קאמר לה לבסוף סמוך לחתימה, ועיין מהרש"ל: ה] [לקודש. כצ"ל] (גליון): ו] תיבת "ברכה" מיותר (מצור דבש):

ולית הלכתא כוותיה. עולא איקלע לפומבדיתא אמר ליה רב יהודה לרב יצחק ברי' זיל אמטי ליה כלכלה דפירי וחזי היכי אבדיל לא אזל שדר ליה לאביי כי אתא אביי א"ל היכי אמר א"ל ברוך המבדיל בין קודש לחול אמר ותו לא אתא לקמיה דאבוה א"ל היכי אמר ליה אנא לא אזלי אנא שדריתיה לאביי ואמר לי המבדיל בין קודש לחול א"ל רברבנותיה דמר וסררותיה דמר גרמא ליה למר דלא תימא שמעתיה מפומיה מיתיבי [א]אכל הברכות כולן פותח בברוך וחותם בהן בברוך חוץ מברכת מצות וברכת הפירות וברכה הסמוכה לחבירתה וברכה אחרונה שבקרית שמע שיש מהן פותח (בהן) בברוך ואין חותם בברוך ויש מהן שחותם בברוך ואין פותח בברוך והטוב והמטיב פותח בברוך ואינו חותם בברוך

קשיא

רשב"ם

המבדיל בין קודש לחול. ותו לא אמר בה שאר הבדלות ולא חתם בה: היא גרמא ליה למר. שלא הלכת אתה בעצמך: וברכת המצות. כגון להתעטף בציצית ועל נטילת לולב: וברכה הסמוכה לחברתה. כגון אותם של שמונה עשרה: וברכה אחרונה שבקרית שמע. אע"פ שאין ברכה אחרת למעלה הימנה שהתחיל בה בברוך: יש מהן. מאלו שהזכרנו שפותח בהן בברוך ואינו חותם בברוך, כגון ברכת פירות ומצות: ויש מהן שחותם ואינו פותח. כגון ברכה הסמוכה לחבירתה, שהרי פוטרתה ראשונה שנפתחה בברוך: הטוב והמטיב. אף על גב דסמוכה לחבירתה שהרי התחיל בברכת המזון בברוך, משום דברכה באנפי נפשה איתקן משום הרוגי ביתר, וכולה הודאה כברכת הפירות ומצות:

קשיא

ולית הלכתא כוותיה אלא כרב יהודה, ומדהתם במוצאי שבת ליום טוב חתמינן בין קדש לקדש הכא במוצאי שבת לחול חתמינן בין קדש לחול, כך נראה בעיני, דאי לא תימא הכי, שמואל דאמר כמאן, ואנן היכי קיימינן כוותיה כדלקמן: ולית הלכתא כותיה. כר' יהושע בן חנניה, לפי שאין חותמין בשתים בפרק שלשה שאכלו (ברכות מט.), אלא כשמואל, דהא לייטי עלה דרב: זיל אמטי ליה. לעולא, ובעלילה זו תראה היאך מבדיל: המבדיל בין קדש לחול. הוא דאמר ותו לא[א]: א"ל. רב יהודה לרב יצחק בריה: פררותיה דמר. כעס עליו על שלא הלך הוא בעצמו: דלא תיגמר שמעתיה מפומיה. דרב יצחק[ב] אלא מפומיה דאביי, ואמרינן (יבמות דף צז.) כל תלמיד חכם שאומרים דבר שמועה מפיו שפתותיו דובבות בקבר: ברכת המצות. כגון להתעטף בציצית ועל נטילת לולב, וטעמו של דבר לפי שאין בהן ריבוי דברים: וברכה הסמוכה לחבירתה. כגון אותן של שמונה עשרה ברכות: וברכה אחרונה שבקרית שמע. אע"פ שאין ברכה אחרת למעלה הימנה שהתחיל בה בברוך, שהרי הפסיק קרית שמע, אעפ"כ אינו מתחיל בה בברוך, וחשבינן לה ברכה הסמוכה לחבירתה לאותה שלפני ק"ש, שהרי מחובר אמת ויציב על סופו של ק"ש וכדאמרינן בברכות (דף יד:) שצריך לסמוך אמת ויציב אחר אני ה' אלהיכם כדכתיב א) וה' אלהים אמת, הלכך כחדא ברכתא אריכתא דמיא: יש מאלו שהזכרנו שפותח בהן בברוך ואינו חותם. כגון ברכת פירות ומצות: יש מהן שחותמין ואינו פותח. כגון ברכה הסמוכה לחבירתה, שהרי פוטרתה הראשונה שנפתחה בברוך: וברכת הטוב והמטיב. דברכת המזון, אע"ג דסמוכה לחבירתה שהרי התחיל בברכת המזון, אף על פי כן פותח בה בברוך, משום דברכה באנפי נפשה איתקן משום הרוגי ביתר שניתנו לקבורה [ג] הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה[ד], אבל אנו מאריכין בה קצת כדי לומר בה שלש מלכיות כדמפרש בפ' שלשה שאכלו (שם דף מט.), הלכך כולה חדא הודאה היא כברכת הפירות וכברכת המצות ולא בעיא חתימה:

קשיא

תוספות

ולית הלכתא כוותיה. וטעמא לפי שאין חותמין בשתים ובריית' סברה (כר') [כמאן] דאמר בפ' ג' שאכלו (ברכות מט.) חותמין בשתים. ופי' רשב"ם דהלכה כשמואל דחתים בין קודש לחול מדחתמינן במוצאי שבת לי"ט בין קודש לקודש ספ"ק דחולין (דף כו:) ש"מ במוצאי שבת דחול חותמין בין קודש לחול:

כל הברכות פותח בברוך וחותם בברוך. ותימה ברכה דאלהי נשמה אמאי לא פותחת בברוך דהא מעיקרא לא הוות סמוכה לחבירתה כדאמרינן בברכות (דף ס:) כי מתער אומר אלהי נשמה וכן קשה מאתה הוא עד שלא נברא העולם ותפלת הדרך שחותם ואינו פותח בברוך. וי"ל לפי שאינן ברכות אלא [ג]שבח ותפלה[ד] בעלמא. וברכה שאחר מגילה נראה דחתמינן בא"י האל הנפרע לעמו ישראל מכל צריהם האל המושיע שהיא ארוכה ולא דמיא לברכת פירות ומצות שהן קצרות וכן יש בירושלמי דמגילה[ה] ובגמרא דידן (דף כא:) בספרים ישנים דחותם בה בברוך האל הנפרע כו'. וברכה דבורא נפשות רבות חותם בירושלמי[ה] בא"י חי העולמים: חוץ מברכה הסמוכה לחבירתה. פירוש לפי שחת' בראשונה אין צריך לפתוח השניה בברוך וברכה שלאחר הפטרה דצור כל העולמים עד שכל דבריו אמת וצדק[ה] ויש הפסק במחזורים ומתחיל נאמן אתה הוא ואין שם ברכה לא בחתימת הראשונה ולא בפתיחת השניה ונראה דכולה ברכה אחת היא דכולה משתעיא בנאמנות ובאמיתות המקום ומה שיש הפסק במחזורים לפי שהיו רגילים כל הציבור להפסיק שם ולומר שבח כדאמרינן במסכת סופרים (פרק יג הלכה י) וכן משמע התם דברכה אחת היא דקאמר (שם פי"ד ה"א) למפטיר מברך ז' ברכות כנגד ז' קרואים פי' בקריאת התורה בתחלה וסוף ואחת לפני הפטרה וד' אחריה הרי ז'. ושבע ברכות של נישואין שהכל ברא לכבודו ויוצר האדם ואשר יצר את האדם כו' שפותחין בברוך פירש רש"י בכתובות (דף ח.) דשהכל ברא לכבודו נתקנה לאסיפת העם והיה ראוי לאומרה משעת אסיפה והיא ברכה בפני עצמה וכן יוצר האדם לא היתה צריכה שהרי יאמר אשר יצר אחריה אלא להזכיר שתי יצירות תיקנוה והקדימוה לאשר יצר והרי היא כמו לעצמה ואשר ברא שפותחת בברוך לפי שאומרים אותה לבדה כשאין פנים חדשות[י] ור"ת אומר דשהכל ברא לכבודו ויוצר האדם לכך פותח בברוך בלא חתימה שהם קצרות כמו ברכת פירות ומצות ופתיחתן זו היא חתימתן ובאשר יצר את האדם צריך לפתוח בברוך שאם לא היה פותח היה נראה הכל ברכה אחת. וברכת לעסוק בדברי תורה והערב נא אומר שהיא ברכה אחת כיון שאין פותח הערב נא בברוך. והבדלה נמי שפותחת בברוך אע"פ שסמוכה לברכת מאור משום שלא תראה ברכה אחת ומיהו בירושלמי[י] פריך והרי הבדלה ומשני רבי הוה מפזרן (לעיל קג.). וא"ת יהללוך שאחר הלל ויראו עינינו וישתבח למה אין פותח בהן בברוך. וי"ל דיהללוך הויא סמוכה לברכה דלקרוא את ההלל[ה] ויראו עינינו להשכיבנו וישתבח לברוך שאמר ולא הוו הפסוקים הפסק כמו ברכה אחרונה שבקריאת שמע דלא הוי קריאת שמע הפסק ואם כן נראה שאין להפסיק בין ברוך שאמר לישתבח ומיהו קשה מיהללוך דלילי פסח דאין מברכין לקרוא את ההלל. לכך נראה דברכה שאחר פסוקים אין צריך פתיחה שבלא פתיחה ניכרת התחלה. ובירושלמי (דברכות פ"א[ט]) פריך והרי גאולה פי' אשר גאלנו דסמוכה לברכה דקריאת הלל ומשני שנייא היא הלל אם שמע בבהכ"נ יצא פירוש שהיו קורין הלל בלילי פסח בבית הכנסת כדאיתא במס' סופרים (פ"כ הלכה ט') התיב ר' אלעזר בר ר' יוסי והרי סופה פירש רבינו שמואל בר ר' שמעיה סופה סוף ברכה דאשר גאלנו שחותם בברוך והיא כולה הודאה ומשני שתים הן אחת להבא ואחת לשעבר פירוש שתי גאולות אשר גאלנו גאולה לשעבר וגאולה להבא שמחים בבנין עירך ולכך חותם בברוך דאין כולה הודאה דיש בה הפסק ותפלה[י] שיגאל אותנו ופריך מהבדלה כדפרישית לעיל ופריך והרי נברך פי' ברוך הוא שאכלנו משלו כו' דהויא ברכה בפני עצמה כדאמרינן בפ' ג' שאכלו (ברכות ד' מו.) ומתחיל ברכת הזן בברוך אע"פ שסמוכה לנברך ומשני שנייא היא שאם היו שנים אוכלים אין אומרים נברך ופריך והרי הזן פי' שאומר אחריו נודך ואין פותח בברוך אע"פ שפעמים אינה סמוכה לברכת הזן כשרצו השנים לזמן והשלישי מפסיק לרב ששת באיסורי וכשיגמור סעודתו קאמר התם בסוף שמעתא דרבנן אמרי יחזור למקום שפסק קשיא ועוד פריך והרי הטוב והמטיב פי' בברכת המזון דסמוכה לחברתה ופותחת בברוך שנייא ביבנה תיקנוה ופריך והרי קידוש פירוש דסמוכה לבורא פרי הגפן ופותחין בברוך שנייא היא שאם היה אוכל מבעוד יום עד שיקדש היום אינו מברך בורא פרי הגפן ופריך והרי סופה של קידוש שחותמת בברוך וסלקא דעתך דכולה הודאה היא והויא כברכת פירות ומצות א"ר יונה טופס ברכה כך היא דאמר ר' יודן מטבע קצר פותח בברוך ואינו חותם בברוך מטבע ארוך פותח בברוך וחותם בברוך פי' וקידוש הוא מטבע ארוך ויש הפסק שאומר כי הוא יום תחלה למקראי קודש ולכך חותם בברוך[י]: הטוב והמטיב פותח ואינו חותם בברוך. וא"ת והלא ארוכה היא ועוד דר"ת פי' שצריך לומר ג' גמולות ג' הטבות כמו ג' מלכיות דאמרינן בברכות (מט.) צריכה ב' מלכיות לבד מדידיה. וי"ל שאין זה אריכות אלא שמזכיר שם שמים בהרבה לשונות מלכנו יוצרנו קדושנו קדוש יעקב רוענו כו' ואין ראוי לחתום בברוך:

קשיא

עין משפט נר מצוה

כג א מיי' פ"א מהל' ברכות הלכה ה ופי"א הלכה א סמג עשין כז:

רבינו חננאל

עולא איקלע לפומבדיתא ואבדיל בין קדש לחול בלבד ולא אמר ברכה בתחלה וברכה בסוף אלא אמר בא"י המבדיל בין קדש לחול בלבד. אותבי' עליה כל הברכות כלן פותח בהן בברוך וחותם בהן בברוך חוץ מברכת המצות וברכת הפירות וברכה הסמוכה לחברתה וברכה אחרונה שבק"ש שיש בהם פותח בברוך ואינו חותם בברוך ויש מהן חותם בברוך ואינו פותח בברוך הטוב ומטיב פותח בה בברוך.

ליקוטי רש"י

שיש מהן פותח בברוך. כגון ברכת פירות ומצות פותח ואינו חותם וטעמא מפרש בערבי פסחים (דף קה.) משום דכולה חדא הודאה ואין הפסק דבר תחנה או דבר אחר בתוכה כמו שיש בקדוש כי הוא יום תחלה למקראי קודש והנחילנו [ברכות מו.]. ויש מהן שחותם בברוך ואין פותח בברוך. כגון ברכה הסמוכה לחברתה שהרי כבר פתח בברכה ראשונה וברכה אחרונה שבקריאת שמע אמת ויציב אמת ואמונה שאע"פ שק"ש מפסיק בינתים אברכות דלפניה סמוכה והויא לה סמוכה לחברתה. והטוב והמטיב וכו'. דלאו סמוכה לחברתה היא שאינה מברכת המזון אלא על קבורת הרוגי ביתר תקנוה [שם צ"ב]. ומ"ד צריכה מלכות קסבר דאורייתא היא, ומברכת הארץ היא כדאמר לעיל (ברכות מח:) אשר נתן לך זה הטוב והמטיב והויא לה ברכה הסמוכה לחברתה. ומיהו פותח בה בברוך לפי שפתיחתה היא חתימתה שכולה הודאה אחת היא ודומה לברכת הפירות והמצות [שם מט.].

מסורת הש"ס עם הוספות

א) ברכות דף מו., ב) ברכות מח:, ג) עי' תוס' ברכות מו. ד"ה כל, ד) פ"ד ה"א (לד:) ולפנינו שם ליתא חתימה בברוך, ה) ברכות פרק ו ה"א (סג.), ו) כתובות ח. ועי"ש תוס' ד"ה שהכל, ז) פ"ק דברכות סה"ה, ח) עיין תוס' לקמן קיט: ד"ה אבל, ט) סוף ה"ה, י) וכעין זה כתב רש"י כתובות ז: ד"ה מידי ברכות מו. ד"ה כדתניא ולקמן קה. ד"ה הודאה (וכן ברשב"ם שם) וע"ע תוס' ברכות יד. ד"ה ימים ושם מו: ד"ה והטוב.

תורה אור השלם

א) וַיְיָ אֱלֹהִים אֱמֶת הוּא אֱלֹהִים חַיִּים וּמֶלֶךְ עוֹלָם מִקִּצְפּוֹ תִּרְעַשׁ הָאָרֶץ וְלֹא יָכִלוּ גוֹיִם זַעְמוֹ: [ירמיה י, י]

הגהות וציונים

א] בכת"י נוסף ותו לא אמר שאר הבדלות ולא חתם בה והכי מוכח לקמן. ועי' רש"י כאן ותוס' לקמן קה ע"א ד"ה קשיא לעולא: ב] פירוש שלא יאמרו שמעתתא מפומך וגירסת ספרים ישנים מפומיה דרבנן (גליון): ג] בכת"י נוסף כדאיתא בברכות (מח ע"ב) ולא הויא מדאורייתא כגון ראשונות והם לא תקנו יותר אלא ברוך הטוב והמטיב כדמפרש התם הטוב וכו': ד] צ"ל ותהלה (מהרש"א, עי' שם וכ"ה בכת"י): ה] בכת"י אמת וצדק: ו] הפסק תפילה (מהרש"א לעיל בתוס' ד"ה כל):

זִיל אַמְטִי לֵיהּ כַּלְכָּלָה דְפֵירֵי וַחֲזִי הֵיכִי אַבְדֵּיל, שהרי אסור לאכול קודם הבדלה, וכדי לאכול את הפירות הוא יצטרך להבדיל, וכך תוכל לראות כמה הבדלות הוא מזכיר, וכיצד הוא חותם (ע"פ רשב"ם). ובדוקא שלח לו דבר מאכל, כי לא היה יכול ללמוד מההבדלה שהיה עושה עולא כדי להתיר לעצמו עשיית מלאכה, כי לזה ודאי די בהבדלה אחת (מהר"ם חלאווה. וראה בביאורנו לעיל ע"א ד"ה ונהגו).

אֲמַר לֵיהּ בָּרוּךְ הַמַּבְדִּיל בֵּין קוֹדֶשׁ לְחוֹל אָמַר וְתוּ לֹא - שלא אמר עוד הבדלות, וכן לא חתם (רש"י ורשב"ם). ויש שביאר, שאמר את כל נוסח ההבדלה אלא שלא חתם (תוס' להלן קה, א ד"ה קשיא).

אֲמַר לֵיהּ רַבְרְבָנוּתֵיהּ דְּמָר וּסְרָרוּתֵיהּ דְּמָר, וביאור כפל הלשונות 'רברבנותיה דמר' ו'סררותיה דמר', הוא משום שניתן לפרש את הנהגתו של רב יצחק שלא הלך בעצמו, באחת משתי דרכים, או מחמת שראה בשליחות הבאת הפירות לעולא פחיתות כבוד עבורו, ולכן לא עשה את מצות אביו בעצמו אף ש'מצוה בו יותר מבשלוחו' (ראה קידושין מא, א), כדין 'זקן ואינו לפי כבודו', ועל כך הוכיחו אביו שאם זה היה טעם הנהגתו, הפסיד מחמת 'רברבנותיה' במה שהחשיב את עצמו ונהג בגדלות. ומאידך יש להבין את הטעם שלא הלך בעצמו להיפך, כיון שלא ראה את עצמו ראוי לשליחות זו ללכת בעצמו להתייצב לפני עולא, וגם על טעם זה הוכיחו אביו, שהפסיד מחמת 'סררותיה', דהיינו שסר מהדרך הישרה, והפסיד בכך שלא יאמרו את השמועה מפיו (קרבן תודה; הערות הגרי"ש אלישיב).

וממה שקרא רב יהודה לבנו 'מר' בלשון כבוד, יש להוכיח שמותר לאב לקרוא לבנו בלשון כבוד [ואין בכך זלזול בכבוד האב] (מהר"י ברונא קלט).

גָּרְמָא לֵיהּ לְמַר דְּלֹא תֵּימָא שְׁמַעְתֵּיהּ מִפּוּמֵּיהּ, ויש לו בזה הפסד, כי 'כל תלמיד חכם שאומרים שמועה מפיו בעולם הזה, שפתותיו דובבות בקבר' (יבמות צו, א), ועכשיו שלא הלך בעצמו אלא שלח את אביי, לא יאמרו שמועה זו מפיו אלא בשם אביי (רשב"ם). ואפילו שהלכה זו לא היתה חידוש של אביי אלא של עולא והוא רק מסר מה היתה הנהגתו, בכל זאת נקראת השמועה גם על שם אביי, וזוכה ששפתותיו ידובבו בקבר (הערות הגרי"ש אלישיב). ואף שרב יצחק הביא לאביו את דברי אביי, מכל מקום אין מזכירים את שמו, כי הדין הוא שמזכירים רק את הראשון - דהיינו אביי בעל השמועה, ואת האחרון – דהיינו רב יהודה שהביא את הדברים לבית המדרש, אבל את רב יצחק שבאמצע אין צריכים להזכיר (בני חיי, ע"פ גמ' נזיר נו, ב). ויש שכתב, שאף אם נחשב רב יצחק כמי שהביא את הדברים לבית המדרש, מכל מקום רק בעל השמועה זוכה ששפתותיו דובבות בקבר (לימודי ה' עח). ויש שכתב, שמעיקר הדין אין צריך להזכיר רק את בעל השמועה, ומה שמצאנו שמזכירים גם את מי שהביא את הדברים לבית המדרש, אינו חובה ולא בכל מקום נוהגים כן (פתח עינים [לחיד"א]).

כָּל הַבְּרָכוֹת כּוּלָּן פּוֹתֵחַ בְּבָרוּךְ וְחוֹתֵם בָּהֶן בְּבָרוּךְ, וכמו שמצאנו בדוד (ראה ברכות י, א ותוס' שם ד"ה כל), שכל מזמור שהיה חביב עליו התחיל וסיים בו באותו מטבע לשון (תוס' רא"ש ברכות מו, א).

וּבְרָכָה הַסְּמוּכָה לַחֲבֵירְתָּהּ, שחותם בה ואינו פותח, לפי שהפתיחה בברוך בברכה הראשונה מועילה לברכה הסמוכה לה (רש"י ורשב"ם). ויש שכתב, שהחתימה בברוך בברכה הראשונה מועילה לברכה הסמוכה לה (תוס' ד"ה חוץ), כיון שאין זה ראוי לכפול ברכה לה' בסמיכות בלא שמפסיק ביניהן בענין אחר (חינוך מצוה תל).

וּבְרָכָה אַחֲרוֹנָה שֶׁבִּקְרִיַּת שְׁמַע, שאינו פותח בה בברוך, שאף היא נחשבת ברכה הסמוכה לחברתה, שסמוכה לברכות שקודם קריאת שמע. ואין להחשיב את קריאת שמע להפסק, כיון שברכה זו נאמרת כהמשך לקריאת שמע, שהרי אסור להפסיק בין סוף קריאת שמע שמסיים בה 'ה' אלקיכם', ל'אמת' של תחילת הברכה (ראה ברכות יד, ב), ועל כן יש להחשיבה כברכה אחת ארוכה (רשב"ם). ויש שביאר, שכיון שכל אלו הברכות נתקנו בשביל קריאת שמע, אין היא נחשבת להפסק (ר"ן בשם הרא"ה). ואף שכבר אמר שברכה הסמוכה לחברתה אינה פותחת בברוך, הזכירה הברייתא ברכה זו בפרט, להשמיע לנו שגם היא בכלל ברכה הסמוכה לחברתה (ריטב"א ברכות מו, א). ויש שכתב, שכיון שמפסיק בקריאת שמע, שוב אינה נחשבת לברכה סמוכה לברכות שקודם קריאת שמע, ומה שאינו פותח בה בברוך, שמה שנאמר כאן שכל הברכות פותח בברוך וכו' אינו כלל גמור, ויש יוצאים מן הכלל (רשב"א ברכות שם).

וברכת 'אלוקי נשמה' ותפילת הדרך שאינן פותחות בברוך אף שאינן סמוכות לברכה, יש שכתב, שגם הן יוצאות מן הכלל כברכה אחרונה שבקריאת שמע (רשב"א שם). ויש שכתב, שאינן נחשבות לברכות אלא הן שבח ותפילה בעלמא, ואין צריך לפתוח בהן בברוך (תוס' ד"ה כל). ויש שכתב, שאכן הן סמוכות לברכה, ש'אלוקי נשמה' סמוכה לברכת 'אשר יצר' (שו"ת הרא"ש ד, א), וכן את תפילת הדרך יש לסמוך לברכה אחרת לפניה (טור או"ח קי, ו, בשם מהר"ם מרוטנבורג). ■ ולהלכה, הובאו כמה דעות בענין זה (ראה שו"ע או"ח ו, ג ומשנ"ב שם, יב, מו, ו-כט; רמ"א שם קי, כח).

וְהַטּוֹב וְהַמֵּטִיב פּוֹתֵחַ בְּבָרוּךְ וְאֵינוֹ חוֹתֵם בְּבָרוּךְ, ואף שסמוכה לברכת המזון, מכל מקום היא פותחת בברוך כיון שהיא ברכה שנתקנה בפני עצמה על הרוגי ביתר (ראה ברכות מט, א), ואינה נחשבת כהמשך של ברכת המזון (רש"י ורשב"ם). ויש שביאר, שכיון שהיא ברכה ארוכה ראוי היה לחתום בה בברוך, אלא שכדי להבדיל אותה מהברכות הראשונות שהן מדאורייתא והיא מדרבנן, העבירו את הברכה מהחתימה לפתיחה, ולא אמרו שגם יחתום בברוך, שאם כן היא תהיה יותר מהברכות דאורייתא שבהן יש רק חתימה (רמב"ן ברכות מו, א).

המשך מעמוד קודם

שנראה כמודה למינים ח"ו שיום ראשון הוא היום הקדוש, ובזה מבואר מה דלא 'לייט אביי' אלא על מה שאמר רב ולא על מה שכבר אמר כן רבי יוסי ב"ר יהודה בברייתא, כי הוא היה קודם שבאו המינים (הגהות רא"מ הורוויץ).

כָּל הַחוֹתֵם מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַמַּבְדִּיל בֵּין קוֹדֶשׁ לְחוֹל מַאֲרִיכִין לוֹ יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו, על דרך מה שאומרים 'המחמיר תבוא עליו ברכה' (הערות הגרי"ש אלישיב). והיא מידה כנגד מידה, שכנגד מה שמאריך בחתימה מאריכין לו ימיו ושנותיו (שדה יצחק).

קַשְׁיָא לְעוּלָּא, ואף שלדעתו אין זו ברכה ארוכה, שהרי אמר בה רק הבדלה אחת - 'בין קודש לחול', הבינה הגמ' שמה שאין חותמים בברוך בברכה קצרה, הוא דין רק בברכת הפירות והמצוות, אבל הבדלה שהיא מברכות השבח, צריך לחתום בה בברוך בכל אופן (מרומי שדה בדעת רש"י ורשב"ם, וראה ביאורנו לעיל קד, ב ד"ה אמר ליה [א]). ויש שביאר, שעולא אמר שלש הבדלות, אלא שלא חתם, ועל כך מקשה הגמ' שכיון שהיא ברכה ארוכה קצת, היה עליו לחתום (תוס').

אָמְרוּ לֵיהּ זִיל חֲזִי אִי מְקַדֵּשׁ יוֹמָא נַפְסִיק וְנִיקַבְּעֵיהּ לְשַׁבְּתָא אָמַר לְהוּ לֹא צְרִיכִיתוּ שַׁבְּתָא קָבְעָה נַפְשָׁהּ. ומחלוקתם היא כיצד יש להפסיק בין סעודת חול לסעודת שבת משהחשיך היום, שהם סברו שצריך להפסיק בעקירת שולחן ולהתחיל סעודה אחרת לכבוד שבת [וכדעת רבי יהודה לעיל (ק, א, ראה דבר שמואל)], ורב המנונא סבא אמר להם שאינם צריכים לעקור את השולחן, כיון שאיסור האכילה לפני הקידוש מהווה הפסק בין הסעודות, וממילא המשך הסעודה שאוכלים בשבת נחשב לסעודת שבת, ודי להם לפרוס מפה ולקדש [וכהכרעת שמואל לעיל (שם)] (רש"י ורשב"ם, וראה עוד להלן בסמוך).

ויש שגרסו בגמ' 'אמרו ליה זיל עיין אי נגה יומא ניפסוק ונקבעיה לשבתא', ולגירסא זו הנדון ביניהם היה מתי מתחיל איסור אכילה קודם קידוש, שהם אמרו לו לבדוק אם כבר הגיע זמן צאת הכוכבים [ו'נגה' מלשון לילה, כמבואר לעיל (ג, א, ר"ן על הרי"ף)], לפי שהיו סבורים שאיסור אכילה קודם קידוש חל רק בצאת הכוכבים, ועל זה אמר להם שאפילו בספק חשיכה כבר אסורים באכילה (רמב"ן במלחמות ה', ע"פ הרי"ף).

ויש שביאר, שודאי מזמן בין השמשות היה פשוט להם שצריכים להפסיק לאכול, אלא שלא רצו לקדש לפני צאת הכוכבים שסבורים היו שלא חלה בזמן זה קדושת שבת אלא על מי שמקבל אותה על עצמו, והם לא היו רוצים לקבל כדי שלא יהיה נראה שמקבלים אותה רק כדי לחזור ולאכול, ועל זה אמר להם רב המנונא שכבר בספק חשיכה חלה קדושת שבת על כולם, ואף למי שלא קיבל אותה על עצמו (מאירי בפי' הראשון).

כְּשֵׁם שֶׁהַשַּׁבָּת קוֹבַעַת לְמַעֲשֵׂר כָּךְ שַׁבָּת קוֹבַעַת לְקִידּוּשׁ – כשם שסעודת שבת נחשבת סעודת קבע לענין מעשר - שאף שמותר לאכול בימות החול אכילת ארעי מפירות שאינם מעושרים, בשבת אסור, אף אם התחיל לאכול מהם בערב שבת ולא עקר את שולחנו, הואיל ואכילת שבת נחשבת לאכילת קבע מפני שיש בה עונג שבת [וכמבואר בגמ' בביצה (לד, ב)], ואין אנו אומרים שכיון שהתחיל לאכול בחול, כל האכילה מתייחסת ונחשבת אכילת חול על שם תחילת האכילה, כך גם לענין קידוש, אף אם אינו עוקר את השולחן, אין הסעודה נקבעת לפי תחילת האכילה שהיתה בחול, אלא משנכנסה שבת היא נחשבת לסעודת שבת ואסור לו לאכול קודם קידוש (ר"ן, ע"פ רש"י ורשב"ם).

ולגירסא האחרת (ראה לעיל בסמוך), כוונת הגמ' להוכיח שכשם שלענין אכילת פירות שאינם מעושרים, כבר מזמן בין השמשות דינו כשבת שאסור לאכול קודם מעשר אפילו אכילת ארעי (ראה שבת לד, א, וראה בר"ן על הרי"ף שביאר הוכחת הרי"ף מהגמ' שם), כך גם לענין קידוש, כבר מזמן בין השמשות נחשבת לאכילת שבת, ואסור לאכול קודם קידוש (רי"ף, וראה רא"ש יא).

כִּי הֵיכִי דְּקָבְעָה לְקִידּוּשׁ כָּךְ קָבְעָה לְהַבְדָּלָה - כשם שלענין קידוש כיון שנכנסה שבת נחשבת אכילתו לאכילת שבת ואסור לאכול קודם קידוש, כך גם לענין הבדלה, מעת שיצאה שבת נחשבת אכילתו לאכילת חול שאסור לאוכלה קודם הבדלה (ע"פ רש"י ורשב"ם). ולגירסא האחרת לעיל, אף שעיקר נדון הגמ' היה לענין איסור אכילה בספק חשיכה, מכל מקום כיון שמבואר שבודאי חשיכה הדין פשוט שאסור לאכול קודם קידוש, סברו לומר שגם לענין הבדלה יהיה אסור לאכול קודם הבדלה מזמן שהוא ודאי חשיכה (ר"ן על הרי"ף).

וְלֹא לְהַבְדָּלָה קוֹבַעַת, שזהו כבוד שבת שממשיך את סעודתו אחר שיחשיך (רשב"ם), ואדרבה אם ממהר לגמור קודם שחשיכה, הרי הוא נראה כמי שרוצה לגרש את המלך, ואין להחמיר בזה (משנ"ב רצט, ד).

אֲבָל אַתְחוֹלֵי לֹא מַתְחֲלִינַן, שאסור להתחיל סעודה משחשיכה עד שיבדיל (רש"י). ובספק חשיכה, יש מתירים (ט"ז או"ח רצט, א), ויש שאוסרים (ב"ח ומג"א שם). ■ ולהלכה, לכתחילה ראוי להחמיר שלא להתחיל סעודה בספק חשיכה, אבל בדיעבד מי שעדיין לא אכל סעודה שלישית יאכל אף בספק חשיכה, כדי שלא לבטל את המצוה (משנ"ב שם, א, וראה עוד במשנ"ב שם ובמשנ"ב מהדו' דרשו שם הע' 3, עוד פרטים בזה). ויש שהחמירו שבכל אופן אין לאכול אחר השקיעה כלל (דרשו שם הע' 2, דעת החזו"א).

אֲבָל בִּשְׁתִיָּה לֹא, היינו בשתיה שלא בתוך הסעודה, שאין בה קביעות, ועל כן צריך להפסיק אף אם התחיל קודם שחשיכה (תוס'), שמכיון שאין בה קביעות, יש להחשיב כל שתיה ושתיה כהתחלה חדשה והרי אסור להתחיל (תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי]). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח רצט, א). וכן הדין גם באכילת פירות וכדו' שצריך להפסיק, שהואיל ואין קביעות באכילתם, הרי זה כשתיה (ערוך השולחן או"ח רצט, ה). ואף לענין פת הבאה בכיסנין שברכתה 'מזונות', כיון שלא קבעו עליה סעודה לא נחשב קביעות וצריך להפסיק (שם). ויש שסובר להקל בפת הבאה בכיסנין, שמותר לו להמשיך ולאכול (אור לציון ב, כב ח, ובשש"כ נט הע' מז, בשם הגרש"ז אויערבך שהסתפק בזה, וראה בשבט הלוי ח, לו). ולשתות את הכוס שבירך עליו ברכת המזון, מותר (שו"ע שם, ד), כיון שהוא שייך לסעודה. ודוקא למי שתמיד מברך על הכוס, אבל מי שאינו מברך תמיד על הכוס, לא ישתה אם הגיע זמן צאת הכוכבים. ובספק חשיכה, מותר גם למי שאינו רגיל (משנ"ב שם, יד).

אֲבָל מַיָּא לֵית לָן בָּהּ, ודוקא קודם הבדלה, אבל קודם קידוש אסורה גם שתיית מים (רשב"ם). ■ וכן נפסק להלכה, שקודם הבדלה מותר לשתות מים (שו"ע או"ח רצט, א), וקודם קידוש אסור גם לשתות מים (שו"ע שם רעא, ד).

מַבְדִּיל וְהוֹלֵךְ כָּל הַשַּׁבָּת כּוּלּוֹ, עד יום רביעי (רשב"ם, ע"פ הגמ' להלן קו, א), אבל מיום רביעי ואילך אינו מבדיל, הואיל וימים אלו שייכים לשבת הבאה (רשב"ם שם).

ודין זה הוא רק אם במוצאי שבת היה חייב בהבדלה ולא הבדיל, אבל אם במוצאי שבת היה פטור מהבדלה [וכגון שהיה אונן או שוטה], אינו מבדיל במשך השבוע, כיון שעיקר חיוב הבדלה הוא רק במוצאי שבת, וההבדלה במשך השבוע היא רק כתשלומין להבדלה של מוצאי שבת, וכיון שלא היה חייב במוצאי שבת, אינו חייב בתשלומין במשך השבוע. ויש שסובר, שגם במשך השבוע חייב בהבדלה מצד עיקר החיוב, ולכן גם אם היה פטור מהבדלה

■ המשך במילואים עמ' 101 ■

קשיא לעולא אמר לך עולא הא נמי כברכת המצות דמיא ברכת המצות מאי טעמא משום דהודאה היא הא נמי הודאה היא. רב חנניא בר שלמיא ותלמידי דרב הוו יתבי בסעודתא וקאי עלייהו רב המנונא סבא אמרו ליה זיל חזי אי מקדיש יומא נפסיק וניקבעיה לשבתא אמר להו לא צריכיתו [א] שבתא קבעה נפשה דאמר רב כשם שהשבת קובעת למעשר כך שבת קובעת לקידוש סבור מינה כי היכי דקבעה לקידוש כך קבעה להבדלה אמר להו רב עמרם הכי אמר רב לקידוש קובעת [ב] ולא להבדלה קובעת והני מילי לענין מיפסק דלא מפסקינן אבל אתחולי לא מתחלינן ומיפסק נמי לא אמרן אלא באכילה אבל בשתיה לא[א] ושתיה נמי לא אמרן אלא בחמרא ושיכרא אבל מיא לית לן בה ופליגא דרב הונא דרב הונא חזייה לההוא גברא דשתה מיא קודם הבדלה אמר ליה לא מיסתפי מר מאסכרה דתנא משמיה דרבי עקיבא כל הטועם כלום קודם שיבדיל מיתתו באסכרה רבנן דבי רב אשי לא קפדי אמיא. בעא מיניה רבינא מרב נחמן בר יצחק מי שלא קידש בערב שבת מהו שיקדש והולך כל היום כולו א"ל מדאמרי [ו] בני רבי חייא מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל השבת כולו הכא נמי [ג] מי שלא קידש בערב שבת מקדש והולך כל היום כולו איתיביה [ב] לילי שבת ולילי יום טוב יש בהן קדושה על הכוס ויש בהן הזכרה בברכת המזון שבת ויום טוב אין בהם קדושה על הכוס ויש בהן הזכרה בברכת המזון ואי סלקא דעתך מי שלא קידש בערב שבת מקדש והולך כל היום כולו שבת ויום טוב נמי משכחת להו דיש בהן קדושה על הכוס דאי לא קידש מאורתא מקדש למחר אמר ליה [ג] דאי לא קתני איתיביה [ד] [ד] כבוד יום וכבוד לילה כבוד יום קודם ואם אין לו אלא כוס אחד אומר עליו

קידוש

קשיא לעולא. שפתח בברוך ולא חתם: הודאה היא. ואין בה הפסק דבר אחר, לא הפסק תחנה ולא הפסק רצוי, הלכך בפתיחתן סגי, ולא דמו לברכת קידוש שצריך לספר בשבח שבת, וברכת יוצר אור שיש בה הפסק תחנה כגון ברחמיך הרבים, וברכת אבות יש בה רצוי, לפיכך צריך לפתוח ולסיים בשבחו של מקום: הוו יתבי בסעודתא. בערב שבת, והאריכו בה עד שחשיכה: ונפסיק. בעקירת השלחן: ונקבעה. לסעודתינו: לשבתא. לשם שבת: לא צריכיתו. להפסיק בעקירת שלחן כדי להבדיל בין סעודת חול לסעודת שבת: שבת היא קבעתה. מעלמה היא חשובה סעודת שבת ונבדלת מסעודת חול, ודי לנו בפריסת מפה וקידוש: כשם שקובעת למעשר. אפילו אכילת עראי דשבת חשובה קבע למעשר, במסכת ביצה (ד' לד:): כך קובעת לקידוש. שאסור לטעום עד שיקדש, אלמא משחשיכה היא חשובה סעודת שבת מאליה: (א) כך. יציאתה קובעת להבדלה, שאם יושבים על השלחן וחשיכה במוצאי שבת אסורין לאכול עד שיבדילו: והני מילי. דלהבדלה אינה קובעת, לאפסוקי סעודתא, אבל אתחולי לא מתחלינן משחשיכה עד שיבדילו: הני מילי. דאין מפסיקין, לאכילה, אבל לשתיה לאו דבר חשוב הוא ומפסקי: ולא אמרן. דלא מתחלי אלא בחמרא ושיכרא, אבל מיא לית לן בה: הזכרה בברכת המזון. של שבת רצה והחליצנו, וביום טוב יעלה ויבא: כבוד יום וכבוד לילה. אם יש[ב] לו יין הרבה לסעודה אחת או מיני מגדים יניחם עד היום: ולא

רשב"ם

קשיא לעולא. שפתח בברוך ולא חתם בברוך: הא נמי הודאה היא. ואין בה הפסק דבר אחר, לא הפסק תחנה ולא הפסק רצוי, הלכך בפתיחתן סגי, ולא דמי לברכת קידוש שצריך לספר בשבח שבת, וברכת יוצר אור שיש בה הפסק תחנה כגון ברחמיך הרבים רחם עלינו, וברכת אבות יש בה דברי רצוי, וצריך לפתוח ולסיים בשבחו של מקום: הוו יתבי בסעודתא. ערב שבת, והאריכו בה עד שחשיכה: ונפסיק. בעקירת שלחן: וניקבעיה. לסעודתינו: בשבתא. לשם שבת: לא צריכיתו. להפסיק בעקירת שלחן כדי להבדיל בין סעודת חול לסעודת שבת: דשבת היא קבעה נפשה. לסעודתה, דמאחר שהיא אוסרת עלינו לאכול מעתה בלא קידוש אין לך הפסק גדול מזה ומעלמה סעודת שבת חשיבא נבדלת מסעודת חול, ודי לנו בפריסת מפה וקידוש: כשם שקובעת למעשר. פירוש אכילת עראי דשבת חשבו אותה קבע למעשר במסכת ביצה (דף לד:), משום דהוי עונג אפי' סעודת כל שהוא דידה קבע הוא, ואין אוכלין בשבת אפילו עראי מתבואה [א] שלא נגמרה מלאכתה למעשר אלא אם כן עישר מערב שבת: קובעת לקידוש. שאסור לטעום עד שיקדש, אלמא משחשיכה היא חשובה אכילת שבת מאליה: כך קובעת להבדלה. כך יציאתה קובעת להבדלה, שאם יושבין על השלחן וחשיכה במוצאי שבת אסור לאכול עד שיבדילו, ואע"פ שלא הפסיקו סעודתן (ב) פורס מפה ומבדיל, שיציאת שבת אוסרתן באכילה וקובעתן להבדלה: הבדלה אינה קובעת. דכיון שהתחיל בסעודת שבת מבעוד יום, זהו כבוד שבת שיהא גומר סעודתו אף לאחר שהחשיך, ולאחר שגמר סעודתו יבדיל: והני מילי. דהבדלה אינה קובעת, לאפסוקי סעודתא, אבל לאתחולי לא מתחלינן: והני מילי. דלא מפסקי, לאכילה, אבל לשתיה לאו דבר חשוב הוא ומפסיק ומבדיל: ולא אמרן. אתחולי לא אלא חמרא ושיכרא, אבל מיא לית לן בה: לא קפדי אמיא. קמי הבדלה, אבל קמי קידושא קפדי משום כבוד שבת, והכי הלכתא, ושמעינן נמי שאם היו סועדים בשבת והחשיך גומרין כל סעודתן ומזמנין ואחר כך מבדילין: מבדיל והולך כל השבת כולו. עד רביעי בשבת כדלקמן[ס]: הזכרה בברכת המזון. רצה והחליצנו, וביום טוב יעלה ויבא: שבת ויום טוב. הימים ולא הלילות: אין בהן קדושה על הכוס. כי אם בורא פרי הגפן לבד[י]: דאי לא קתני. דתנא לא בא להורות לנו דין אדם הפושע או שאירע לו מקרה ולא קיים דברי חכמים: כבוד יום וכבוד לילה. אם אין לו יין הרבה לסעודה או מיני מגדים יניחם עד היום:

תוספות

קשיא לעולא. לפירוש הקונטרס דפירש לעיל[ז] דלא אמר אלא המבדיל בין קודש לחול ותו לא קשה מאי ס"ד דמקשה הא פשיטא דלברכת הפירות דמיא דאין לך קצרה יותר מזו. ועוד לימא דסבר עולא כר' יהודה הנשיא[ח] דמשמע נמי דלא הוי חתים. ונראה דעולא אמר נמי כל שאר הבדלות ואישתיק בלא חתימה וס"ד דמקשה כיון דארוכה היא קצת הוה ליה למיחתם בברוך מידי דהוה אקידוש שחותמין בה אע"ג דהודאה היא כיון שיש בה אריכות קצת ומשני דדמיא שפיר לברכת פירות וכן משמע דרב יהודה לא היה שואל אלא לידע אם יחתום או כרב או כשמואל[ט]:

כך קובעת לקידוש. שאסור לאכול בלא קידוש אפילו התחיל לאכול מבעוד יום וה"נ קובעת למעשר אפי' התחיל לאכול עראי מבעוד יום כדאמרינן בסוף המביא כדי יין (ביצה לה.) היה אוכל באשכול וחשכה לו שבת רבי אליעזר אומר יגמור רבי יהושע אומר לא יגמור:

והנ"מ דאכלו ושתו מעיקרא[ג]. משמע שהיו אוכלים בשבת סמוך לחשיכה ותימה שלא נהגו לאכול בין מנחה למעריב וגם ר"ת כעס על רבינו משולם שהנהיג לאכול בין מנחה למעריב דאמר במדרש[י] השותה מים בשבת בין השמשות גוזל את קרוביו המתים וכתב שפעם אחת אירע מעשה בלותיר ובא לידי סכנה ובקושי התירו ערב יום הכפורים לאכול אחר וידוי משום שכרות[כ] וגם תשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה התירו בקושי. ויש לדחות דמיירי הכא שהתחילו בהיתר ובאמצע סעודה התפללו מנחה והיכא דהתחילו בהיתר מותר להשלים:

אבל לשתיה מפסיקין. פירוש שתיה בלא סעודה דאין בה קביעות ולכך מפסיקין:

לא קפדי אמיא. ובריית' דכל הטועם מיתתו באסכרה לא מוקמי אמיא ומיתתו באסכרה מדה כנגד מדה הוא משביע גרונו יחנק ואסכרה במקום חנק כדאמרינן (כתובות ד' ל:) מי שנתחייב חנק או טובע בנהר או מת בסרונכי והיינו אסכרה:

שמע

עין משפט נר מצוה

כד א מיי' פכ"ט מהל' שבת הלכה יב סמג עשין כט טור ש"ע א"ח סי' רעא ס"ד:

כה ב מיי' שם וסמג שם טוש"ע א"ח סי' רצט ס"א:

כו ג מיי' שם הלכה ד וסמג שם טור ש"ע א"ח סי' רעא ס"ח:

כז ד מיי' שם טור ש"ע סעיף ג:

רבינו חננאל

קשיא לעולא דאמר הבדלה אינה חשובה בכל אלו. ופריק ברכת הבדלה נמי כברכת המצות דמיא. רב חיננא בר שלמיא ותלמידי דרב הוו יתבי בסעודתא והוה קאי עלייהו רב המנונא סבא אמרי ליה חזי אי נגה יומא נפסוק ונקבעה לשבתא. אמר להו לא צריכיתו שבת היא קבעה נפשה. דהכי אמר רב כשם שהשבת קובעת המוקצה לענין המעשר פי' העת שהיא ספק חשכה ספק לא חשכה אין מעשרין את הודאי וכל מה שהגיעה אותה עונה ולא עישר הרי נקבע מוקצה כל השבת. ותנן בתרומות פ"ז היה אוכל באשכול ונכנס מן הגנה לחצר ר' אליעזר אומר יגמור ר' יהושע אומר לא יגמור חשכה לילי שבת רבי אליעזר אומר יגמור כלומר יאכל האשכול כולו ר' יהושע אומר לא יגמור. פי' שכיון שנכנסה השבת נקבע למעשר דאמרי' דעתו של אדם לענג השבת בכל מידי דבר אכילה וזה האשכול כאלו דעתיה עלויה ואסתלק מתורת עראי ונעשה קבע לפיכך אסור לאכול ממנו עד שיעשר. ואע"פ שלא קבעו האדם השבת מעצמה נקבעה בחשיכת ערב שמש ונאסרו הפירות כי נקבעו למעשר ונעשו מוקצה. כענין הזה כיון שחשכה נקבעה לקידוש ואע"פ שלא קדשוה בני אדם בפיהם מעצמה נתקדשה ואין אנו צריכין לחקור ההגיע עת הקידוש מן הגגות ומראשי הדקלים. ואתינן למימר כשם שמפסיקין לקידוש דשבת קבעה נפשה כך מפסיקין להבדלה. ואסקה רב עמרם הכי אמר רב לקידוש קובעת להבדלה אינה קובעת. ולא אמרן אלא לאפסוקי דלא מפסיק ומסלק השלחן בעת דספק חשכה וספק לא חשכה. אבל לאתחולי קבעה ולא מתחיל בסעודה בשבת עם חשכה עד דנפיק יומא ומבדיל. ומפסיק נמי דאמרן דלא מיחייב לאפסוקי סעודתייהו ולסלק השלחן הני מילי אם היא סעודת אכילה אבל אם היא משתה מפסיק. ולא אמרן דמשתה [היין] מפסיק אלא משתיית יין ושכר אבל משתיית מים לית לן בה ואפי' לאתחולי. דאע"ג דרב הונא חזייה לההוא גברא דהוה שתי מיא מקמי הבדלה אמר לא מסתפית מאסכרה דתנא משמיה דרבי עקיבא הטועם קודם שיבדיל מיתתו באסכרה. ולא היא דהא רבנן דבי רב אשי לא הוו קפדי אמיא: בעא מיניה רבינא מרב נחמן בר יצחק מי שלא קידש [בע"ש] מהו שיקדש כל היום. אמר ליה מדאמרי בני ר' חייא מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל היום כלו הכא נמי מי שלא קידש בערב שבת מקדש והולך כל היום כלו. ואותבינן עלה מיהא לילי שבת ולילי יום טוב יש בהן קדושה על הכוס והזכרה בברכת המזון פי' שצריך לומר אלהינו ואלהי אבותינו יעלה ויבוא. שבת ויום טוב כלומר ביום ממש אין בהן קדושה על הכוס ויש בהן הזכרה בברכת המזון ואם איתא דמי שלא קידש בערב שבת מקדש ביום השבת גם אתה מוצא ביום השבת קדושה על הכוס כגון שלא קדש בערב שבת. ופריק דאי לא קתני כלומר לא פירש בזו הברייתא אלא דברים קבועין ועומדין אבל זה שאינו מצוי הקידוש בכוס ביום השבת אלא אם לא קדש בערב שבת

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [לקמן דף קו.], ב) [תוספתא ברכות פרק ג הי"ב], ג) [יבמות י. מנחות דף נג:], ד) [תוספתא דברכות פרק ג הי"ב], ה) קו., ו) לקמן דף קו., ז) קד: רש"י ד"ה המבדיל, ח) לעיל קג:, ט) לעיל קד., י) מדרש תהלים פי"א סי' ו, כ) יומא דף פז: וברש"י שם, ל) עיין לקמן קז. ובתוס' שם ד"ה אמימר. מ) בדף ק. ד"ה ולא כר' יוסי ושם ע"ב ד"ה ה"ג.

הגהות הב"ח

(א) רש"י מתה"ד כך קובע להבדלה. כך יציאתה: (ב) רשב"ם ד"ה כך קובעת להבדלה וכו' סעודתן (פורס מפה) תא"מ ונ"ב ט"ס הוא ע"ל מה שפרשב"ם[מ]:

גליון הש"ס

ברשב"ם ד"ה כשם שקובעת וכו' שלא נגמרה מלאכתו. עי' ביצה דף לד ע"ב ודף לה ע"א:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] ברשב"ם ד"ה כשם שקובעת למעשר וכו' מתבואה שלא נגמרה מלאכתה למעשר וכו'. נ"ב תימה לי דזהו נגד מסקנא דר' יוחנן בביצה דף לה ע"א דמסיק דאינו קובע אלא בדבר שנגמרה מלאכתו ולולי דמסתפינא אמינא דצריך להיות שנגמרה מלאכתו ול"ע. שוב הראני מ"ו הגאון מו"ה ליב פישלס נרו די"ל דברי הרשב"ס עפמ"ש המשנה למלך פ"ה מהלכות מעשר הלכה כ"ג בישוב הרמב"ם יעוש"ה ודפח"ח:

הגהות וציונים

א] בכת"י בשתיה פסיק ושתיה, וכך הוא ישר (דק"ס): ב] [צ"ל אין] (גליון). וכ"ה ברשב"ם. אבל במאירי כתב אם יש לו: ג] כך גרסו התוס' בגמ' במקום תיבות והנ"מ "לענין מיפסק דלא מפסקינן" (דק"ס):

קידוש היום מפני שקידוש היום קודם לכבוד יום (וכבוד לילה) ואם איתא לישבקיה עד למחר וליעביד ביה תרתי א"ל [א] חביבה מצוה בשעתה ומי אמרינן חביבה מצוה בשעתה והא [ב] תניא הנכנס לביתו במוצאי שבת מברך על היין ועל המאור ועל הבשמים ואחר כך אומר הבדלה על הכוס [א] א ואם אין לו אלא כוס אחד מניחו עד לאחר המזון ומשלשלן כולן לאחריו ולא אמרינן חביבה מצוה בשעתה א"ל אנא לא חכימא' אנא ולא חוזאה אנא ולא יחידא' אנא אלא גמרנא וסדרנא אנא וכן מורין בבי מדרשא כוותי [ג] שאני לן בין עיולי יומא לאפוקי יומא עיולי יומא כל כמה דמקדמינן ליה עדיף ומחבבינן ליה אפוקי יומא מאחרינן ליה כי היכי דלא ליהוי עלן כטונא. שמע מינה מיהא מתניתא תמני ש"מ [ד] ב המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס וש"מ [ה] ג ברכה טעונה כוס וש"מ [ו] ד כוס של ברכה צריך שיעור וש"מ [ז] ה המבורך צריך שיטעו' וש"מ [ח] ו טעמו פגמו וש"מ [ט] ז טעם מבדיל ושמע

ולא אמרינן חביבה מצוה בשעתה. דלא מבדיל מקמי סעודתא דהוי שעת הבדלה: לא חכימא אנא. דלא אמינא ליה אנא מדעתאי להא דחביבה מצוה בשעתה: ולא חוזאה אנא. מגיד: [ה] ולא אמינא ליה משמיה דגברא יחידאה: אלא גמרנא אנא. כך שמעתי בישיבה: וסדרנא אנא. מסדר שמועות לפני רבותי תמיד: עיולי יומא. מחבבינא ליה, ועבדינן קידוש מאורתא כי היכי דלנקטיה עילוון הייא [י]: אפוקי יומא. כגון אבדלתא: מאחרינן ליה. היכא דאין לו אלא כוס אחד, עד לאחר המזון: שמע מינה המבדיל בתפלה כו'. דקתני הנכנס לביתו במוצאי שבת מבדיל, אף על גב דסתם בני אדם מבדילין בתפלה: וש"מ ברכה טעונה כוס. ברכת המזון: ושמע מינה. (ברכת המזון) [כוס] (א) של ברכ' צריך שיעור, דאי לא צריך שיעור ליחלקיה לתרי: ושמע מינה צריך המברך שיטעום. דאי לא טעים ליה ליברך עליה תרי זימני: ושמע מינה טעמו פגמו. כבר מברכת המזון:

רשב"ם

קידוש היום. קידוש הלילה שמקדשין את היום על הכוס בלילה קודם לכבוד יום, שלא ישתה אותו באמצע סעודה אלא יקדש בו בלילה קודם אכילה: ולעביד ביה תרתי. קידוש היום והוי נמי כבוד היום קצת אע"פ שאינה בתוך הסעודה: חביבה מצוה בשעתה. כדאמרן באלו דברים (לעיל דף סח:) שהרי הקטר חלבים ואברים כשרים כל הלילה ואין ממתינין להם בשבת עד שתחשך שנא' (במדבר כח) [א] עולת שבת בשבתו, הלכך יקדש בו בלילה ולא ימתין בו עד מחר: ומי אמרינן. גבי ברכה חביבה מצוה בשעתה: ומשלשלן כולן לאחריו. לאחר ברכת המזון, יין נר בשמים והבדלה כב"ש אליבא דר' יהודה, והכי מפרשי' לקמיה [כ], ולא אמרי' חביבה מצוה בשעתה, דלא מבדיל מקמי מזון דהויא שעת הבדלה: לא חכימא אנא. לא אמינא לה מדעתאי להא דחביבה מצוה בשעתה: ולא חוזאה אנא. מגיד: [ב] ולא אמינא לה משמיה דגברא יחידאה: אלא גמרנא אנא. כך שמעתי בישיבה: וסדרנא אנא. מסדר שמועותי לפני רבותי, כך מפרש רבינו שלמה. ובתלמידי רבינו יצחק כתב ה"ג לא חכימא ולא גמרנא אנא אלא מסדרנא אנא, וכ"ל פי' הדבר כן, לא חכימא אנא לומר מה שאמרתי מעצמי מקדש והולך כל היום כולו וגם לתרץ חביבה מצוה בשעתה, ולא גמרנא אנא לא למדתי דבר זה מרבותי בסדר קידוש, אלא סדרנא אנא כל סדרי ברכות קידוש והבדלה נתתי לב בהן לברר את כולן, לא נתיישבתי עד שעמדתי על עיקרן ועל סדרן להורות לעולם כן: עיולי יומא. מחבבינן ליה, ועבדין קידושא מאורתא כי היכי דלינקטי עילוון הייא [י], דחביבה מצוה בשעתה וזריזין מקדימין למצוה [ל]: אפוקי יומא. כגון הבדלה, מאחרינן ליה היכא דאשכחן שום עילה לאחוריה, כגון היכא דאין לו אלא כוס אחד דמאחרינן ליה עד לאחר המזון: שמע מינה המבדיל בתפלה כו'. דקתני הנכנס לביתו במוצאי שבת מבדיל, ואע"ג דסתם בני אדם מבדילין בתפלה: ש"מ ברכה טעונה כוס. ברכת המזון: וש"מ כוס של ברכה צריך שיעור. רביעית לוג, דאי לא תימא הכי דצריך שיעור לחלקיה לתרי: וש"מ המברך צריך שיטעום. או הוא או אחד מן השומעים, ובשתיית אחד מהן יצאו כולן כדאמרי' בעירובין בפרק בכל מערבין (מ:), דאמרינן התם ליברך עליה ולינחיה, ומשני המברך צריך שיטעום, וליתביה לינוקא, לית הלכתא כרב אחא בר יעקב דאתי למיסרך, וביום הכפורים קאי, וש"מ דהמברך צריך שיטעום לכתחלה, ואם לא טעם כי אם אחד מהן יצאו כולן ידי חובתן, אבל אין מברכין על הכוס אם לא ישתה א' ממנו, ואפילו בשתיית תינוק שפיר דמי, ומברייתא זו שמעינן דצריך שיטעום, דאי לא טעים ליה ליברך עליה תרי זימני, הבדלה בשעתה בלא שתיה וברכת המזון בשעתה וישתה: וש"מ טעמו פגמו. לברכת המזון, מדלא מבדיל ברישא קודם אכילה ושותה ומשייר המותר לברכת המזון: וש"מ טעם מבדיל. אף על פי שאכל מבדיל ולא ימתין עד למחר קודם אכילה, דאיכא למאן דאמר לקמן (דף קו:) טעם אינו מבדיל. הכא לא גרסי' טעם אינו מקדש: ושמע

שמע מינה תמני. תימה דהוה מצי למימר תשע שמע מינה שמותר לאכול קודם הבדלה כשאין לו אלא כוס אחד. ולפירוש רבינו ניסים (ב) דמיירי כשהתחיל לאכול מבעוד יום ניחא אך קשה על פירושו כדפי' לעיל: שמע מינה המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. וא"ת בפרק אין עומדין (ברכות דף לג:) דאמר ליה רבינא לרבא הלכתא מאי א"ל כקידושא מה קידושא בתפלה ועל הכוס אף הבדלה אמאי לא פשיט ליה מברייתא דהכא. וי"ל משום דאיכא ברייתא התם שסוברת שא"ל להבדיל בשניהם דקתני המבדיל בזו ובזו יגוחו לו ברכות על ראשו [מ] והכא דמשמע ליה דודאי הבדיל בתפלה אף על גב דאיכא דלא מבדלי מדאמר המבדיל בזה ובזה כו' משום דרוב בני אדם מבדילים בתפלה: שמע מינה ברכה טעונה כוס. קצת משמע דאפילו ביחיד טעונה כוס דהנכנס משמע שהוא יחידי וכן משמע לקמן (דף קיז:) דתנן שלישי אומר עליו ברכת המזון וקאמר בגמ' שמע מינה בהמ"ז טעונה כוס וארבעה כוסות תיקנו אפילו ביחידי מיהו יש לדחות משום דבהמ"ז טעונה כוס בג' תיקנו בפסח אפילו ביחיד כוס לברכת המזון דאי בשום פעם אינה צריכה מה ענין כוס בבהמ"ז היה להם לתקן שיר לכוס שלישי והעולם אין נוהגין לברך בהמ"ז על הכוס אלא בג'. ורבינו שלמה בן רבינו מאיר אומר [ג] להטעין כוס אפילו ביחיד וכן מוכח במדרש שוחר טוב על קרא דשני רשעים שברת [נ]. ועוד מוכיח מורי הר"ר יחיאל דטעונה כוס אפילו ביחיד דאי אינה טעונה כוס למה מניחו אחר המזון יבדיל לפני המזון ויאכל כל אחד בעצמו ואז לא תהא טעונה כוס. וא"ת לר"ג דאמר בכילד מברכין (ברכות דף מד.) דכל ז' מינין טעונין ג' ברכות דהיינו בהמ"ז ואם יצטרך כוס גם אותו כוס יצטרך כוס אחר א"כ לא יפטר לעולם. וי"ל דלא תקנו כוס אלא אחר סעודת לחם. ולה"ג [ס] שאין לברך על הגפן אחר בהמ"ז אתי נמי שפיר [ע]. ונראה דכן הלכה דבהמ"ז טעונה כוס ובאלו דברים (שם דף נב.) דאיכא ברייתא דסברה אינה טעונה מוקי לה התם כתנאי אליבא דב"ש: וש"מ כוס של ברכה צריך שיעור. פי' מדאינו מחלקו לב' כוסות ותימה דהא מדקתני אין לו אלא כוס א' משמע דאין לו כלי אחר דהכי אמרי' בברכות באלו דברים (ג"ז שם) דקאמר התם וסברי ב"ש בהמ"ז טעונה כוס והתנן בא להם יין אחר המזון ואין לו אלא כוס אחד מברך על היין ואח"כ מברך על המזון מאי לאו דמברך עליה ושתי ליה מיד לא דמברך ומנח ליה ולא שתי ומניחו לבהמ"ז והאמר מר המברך צריך שיטעום דטעים ליה בידיה שיניח מעט מן היין בידו וישתה ולא יפגום ומיירי שאין שם רביעית בצמצום משמע מדמוקי לה בטעים ליה בידיה ולא קאמר שיניח היתר מרביעית בכלי אחר משום דקתני אין לו אלא כוס אחד היינו אין לו אלא כלי אחד. וי"ל דהתם כיון דמיירי דאיכא טפי מרביעית א"כ אין לו אלא כוס אחד היינו על כרחך כלי אחד דאי לענין דליכא שני רביעית קאמר הלא א"כ שיעור לברך על היין לשתות דאפילו אמשהו מברך שלא יהנה בלא ברכה והרי יכול לברך ולשתות העודף על הרביעית ורביעית הנשאר יניח לברכת המזון אלא אין לו אלא כלי אחד קאמר אבל הכא אין לו אלא כוס אחד אין נראה דכלי אחד קאמר דהא הנכנס לביתו קתני שלא התחיל לאכול ואי אפשר שלא ימצא כלי אחר דמסתמא לא מיירי בגברא ערטילאי הלכך ע"כ לענין דאין לו שני שיעורין קאמר ובברכות דמיירי בבא להם יין על השלחן אפשר שאין לו על השלחן אלא כלי אחד: ש"מ טעם מבדיל. ולא ימתין עד למחר קודם אכילה: שמע מינה טעמו פגמו. נראה דס"ד דאיכא טפי מרביעית ומשום דליכא שתי רביעיות קרי ליה כוס אחד והשתא מוכח שפיר דטעמו פגמו אף על גב דכוס של ברכה צריך שיעור דנהי דצריך שיעור יטעום מלא לוגמיו [פ] היתר על הרביעית והרביעית יניח לבהמ"ז ורב אשי דאי דמיירי דליכא שיעור טעימה יותר מרביעית דאם טעמו חסר שיעורו. ומיהו קשה היכי מוכח טעמו פגמו מדלא טעם העודף אכתי תיקשי ליה אמאי לא טעים ליה בידיה או בכלי אחר כדאמר באלו דברים. וי"ל בכוס חובה כגון הבדלה ובהמ"ז וקידוש צריך לשתות מכום שיש בו רביעית הלכך לא אפשר למיטעם בידיה או בכלי אחר אבל בברכות דלא מיירי בכוס חובה אפשר לתקן ע"י דטעים ליה בידיה: ושמע

עין משפט
נר מצוה

כח א מיי' פכ"ט מהל' שבת הלכה (יג) [יב] טוש"ע א"ח סי' רלט סעיף ד:
כט ב מיי' שם הלכה ו סמג עשין כט [טוש"ע א"ח סי' רלד ס"א]:
ל ג מיי' פ"ז מהלכות ברכות הל' טו סמג עשין כז טוש"ע א"ח סי' קפב ס"א [עיי"ש]:
לא ד מיי' שם הלכה יד ופכ"ט מהל' שבת הלכה ז טוש"ע א"ח סי' רעא סעיף יא:
לב ה מיי' שם הלכה טו ופכ"ט מהל' שבת הל"ז טוש"ע א"ח סי' קצ ס"ד וסי' רעא סעיף יד:
לג ו מיי' פכ"ט מהל' שבת הל' טז טוש"ע א"ח סי' קפב ס"ג:
לד ז מיי' שם הלכה ה סמג עשין כט טוש"ע א"ח סי' רלט ס"ה:

רבינו חננאל

(אינו) מקדש ביום לפיכך לא פסיקא ליה ולא תאני ליה: ת"ש כבוד יום וכבוד לילה כבוד יום קודם ואם איתא דמקדש ביום נשבקיה עד למחר וליעבד ביה תרי קידושי וכבוד יום. ופרקי' חביבה מצוה בשעתה כלומר כיון שהלילה קודם לקידושה מן היום אין מעבירין מצות הקידוש מן הלילה עד למחר. איני והתניא הנכנס לביתו במוצאי שבת מברך על היין ועל המאור ועל הבשמים ואומר הבדלה ואם אין לו אלא כוס אחד מניחו לאחר המזון ומשלשלן לאחריו. הנה מאחרת ההבדלה לאחר המזון ולא אמרי' חביבה מצוה בשעתה. ופרקי' שאני עיולי יומא מאפוקי יומא עיולי יומא מחבבינן ליה ולא מאחרינן ליה אפוקי יומא דהיא תליא בהבדלה מאחרינן ליה. ואסקינן ש"מ מיהא מתניתא תמני וסימ' תלתי כסי ותלתא טעמי ושתי קדושות. מדקתני מבדיל על הכוס. ש"מ שהמבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. ומדקתני מניחו לאחר המזון. ש"מ ברכת המזון טעונה כוס. ומדלא מבדיל במקצתו. ש"מ כוס של ברכה צריך שיעור כדי רביעית ואין לו אלא שיעור אחד. ומדלא קתני מבדיל ומניחו לאחר המזון ומברך עוד עליו ברכת המזון. ש"מ דאסור לו לברך עד שיטעום. וש"מ טעמו פגמו לברכה. וש"מ טעם מבדיל. מדקתני ומשלשלן כלן בברכת המזון.

תורה אור השלם

א) עֹלַת שַׁבַּת בְּשַׁבַּתּוֹ עַל עֹלַת הַתָּמִיד וְנִסְכָּהּ: [במדבר כח, י]

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) [לעיל סח: וש"נ], ב) לעיל דף קב: [וש"נ], ג) [ברכות נב.], ד) שם לג. [שבת קנ: לקמן קז.], ה) [לקמן דף קיז:], ו) [ברכות נב.], ז) [שם ועירובין מ:], ח) [ברכות נב.], ט) [לקמן קו: קז.], י) פי' מהר. רש"י שבת קיט. ד"ה הייא, כ) דף קו., ל) לעיל דף ד., מ) [ומסקנא דהתם אם הבדיל בזו ולא הבדיל בזו יגוחו לו ברכות על ראשו], נ) מדרש תהלים סוף מזמור ד ובילקוט תהלים רמז תרכז, ס) הל' ברכות פ"ז, ע) [וע"ע תוספות ברכות לז. ד"ה נתן], פ) לקמן קז סע"א, צ) עיין שו"ת חתם סופר קובץ תשובות סי' יב.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה ושמע מינה כוס של ברכה בהמ"ז [ל] צריך שיעור כצ"ל: (ב) תוס' ד"ה שמע מינה וכו' ולפירוש רבינו ניסים. נ"ב לעיל דף ק"ב ע"ב בד"ה מניחו:

גליון הש"ס

גמ' וש"מ ברכה טעונה כוס. עי' פ"א מ"ד לדמאי ובר"ש שם:

הגהות וציונים

א] "על הכוס" ליתא בכת"י: ב] ולא יחידאה. ולא אמינא וכו' כצ"ל (באה"מ): ג] בכת"י ורש"י היה נוהג:

ליקוטי רש"י

חביבה מצוה בשעתה. חביב למהר מלוה בשעתה [לעיל סח:]. זריזים אנו לחבבה [חולין נד:]. מברך על היין. תחלה לפי שהוא תדיר ותדיר קודם [רשב"ם לעיל קב:]. ועל המאור ועל הבשמים. כב"ש מוקמינן לה במס' ברכות (דף נב.) דאמרי מאור ברישא ואח"כ בשמים והבדלה לבסוף לפי שאלו הראשונות קצרות וברכת הבדלה ארוכה לפיכך אומרה לבסוף. ומשלשלן. לשון שלשלת שמחברם יחד עם ברכת המזון [רשב"ם לעיל קב:]. לשון שלשלת כלומר קודרן לאחר המזון. שאני לן בין עיולי יומא לאפוקי יומא. קדוש עיולי הוא והבדלה אפוקי היא. ברכה טעונה כוס. ברכת המזון דקתני מניחו לאחר המזון. טעמו פגמו. לברכת המזון ולקדוש ולהבדלה [ברכות נב.]. טעם מבדיל. ואע"ג דלגבי קידוש אמינא טעם אינו מקדש בהבדלה אין להחמיר כל כך [רשב"ם לקמן קו:]. והכי קי"ל [רשב"ם לקמן קו.].

מִפְּנֵי שֶׁקִּידּוּשׁ הַיּוֹם קוֹדֵם לִכְבוֹד יוֹם - קידוש הלילה, קודם לשתיית יין באמצע הסעודה ביום, שהיא כבוד שבת (רשב"ם), כיון שהקידוש הוא מדאורייתא, וסעודת שבת היא מדין 'עונג שבת' שהוא מדברי קבלה. ואף שמדאורייתא יוצאים ידי חובת קידוש ללא יין (ראה תוס' להלן קו, א ד"ה זוכרהו וביאורנו שם), אך כיון שעיקר קידוש מדאורייתא הוא, גם היין שלו קודם לסעודת שבת (משנ"ב רעא, ז). ויש מפרשים שכוונת הברייתא היא, שקידוש הלילה קודם לקידוש היום (תוס' להלן קיג, א ד"ה דמשייר; מאירי), אבל מה שקידוש קודם לשתיית יין באמצע הסעודה, דין פשוט הוא והברייתא לא הוצרכה להשמיעו (מהרש"א על התוס' שם), והטעם שלקידוש היום קוראים 'כבוד היום', כיון שמברכים בו רק 'בורא פרי הגפן', ואין בו ברכה על קדושת היום (מהר"י פולדא ברכות ז, ה).

ודוקא קידוש הלילה דוחה את כבוד היום, אבל קידוש היום אינו דוחה את כבוד היום, שכל הטעם שתיקנו חז"ל קידוש ביום, הוא משום שרצו להשוות את סעודת היום לסעודת הלילה, ואם כן בהכרח שהסעודה היא עיקרית וחשובה יותר, שהרי חשיבותה היא שגורמת לקידוש היום (מג"א רעא, ג, ע"פ ר"ן שהובא בב"י שם ד"ה ואם, ומחצית השקל בביאורו). אולם יתכן, שכדי לקיים את סעודת היום די בכך שיש לו פת, ולכן אם יש לו כסף לפת, יקנה בשאר הכסף יין לקידוש, ולא יקנה בו שאר מאכלים לסעודה (מג"א שם). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח שם, ג, ומשנ"ב שם, ז).

לִישַׁבְקֵיהּ עַד לְמָחָר וְלִיעַבֵיד בֵּיהּ תַּרְתֵּי, ומותר לו לאכול בליל שבת ללא קידוש, כיון שהוא נמנע מלקדש רק כדי לקיים בכוס זו מצוה נוספת (מאירי). ומקושיית הגמ' מוכח, שהקידוש בשבת ביום [למי שלא קידש בליל שבת], אינו רק כתשלומין לקידוש של הלילה, אלא מקיים בכך את עיקר מצות קידוש (ראה ביאורנו לעיל ע"א ד"ה מקדש), שאם הוא רק תשלומין, ועיקר החיוב אינו אלא בלילה, ודאי צריך לקדש בלילה ואינו רשאי להניחה לבוקר (עמק ברכה קידוש והבדלה ב; אשר לשלמה מועד י).

חֲבִיבָה מִצְוָה בִּשְׁעָתָהּ, ומכאן מוכח ש'זריזין מקדימין למצוות' עדיף ממצוה מן המובחר, שהרי הגמ' מסיקה שעדיף לקדש בלילה אף שאם יחכה למחר יקיים שתי מצוות (שו"ת חת"ס או"ח יז). ויש שכתב, שמה שעדיף לקדש בליל שבת ולא לחכות ליום, הוא מכיון שגם ביום לא מתווסף הידור בקידוש עצמו, אלא שהמקדש מרויח עוד מצוה של כבוד יום, ולכן עדיף להזדרז ולקדש בלילה מאשר להרויח מצוה נוספת. אבל במקום שאם יתאחר תהיה המצוה עצמה מהודרת יותר, עדיף לאחר ולקיים מצוה מהודרת, מאשר להזדרז ולקיים מצוה פחות מהודרת (דבר שמואל, וראה שם שחילק באופן נוסף).

ולעיל (סח, ב) למדו ש'חביבה מצוה בשעתה' ממה שהקטר חלבים ואיברים דוחה שבת אף שניתן להקטירם במוצאי שבת (רשב"ם). ודין זה דומה למה שאמרו לעיל (ד, א) 'זריזין מקדימין למצוות' (יד דוד; שו"ת חת"ס או"ח יז, וראה רשב"ם ד"ה עיולי), והטעם שהגמ' כאן אומרת 'חביבה מצוה בשעתה', ולא 'זריזין מקדימין למצוות', כיון שדין זה נלמד שם מאברהם אבינו שהשכים בבוקר לעקידת יצחק, ומכך אין ראיה שצריך להזדרז אפילו כשמפסיד מצות כבוד שבת, שהרי אברהם אבינו לא הפסיד בהזדרזותו מצוה אחרת, ורק מהקטר חלבים ואיברים מוכח כן, שדוחים שבת כדי להזדרז להקטירם, והוא הדין כאן שדוחים את מצות כבוד שבת כדי להזדרז ולקדש (ברכת אברהם, וראה שם שביאר מדוע הוצרכו ללמוד את דין 'זריזין מקדימין' מאברהם אבינו ולא לומדים רק מהקטר חלבים ואיברים).

וּמִי אַמְרִינַן חֲבִיבָה מִצְוָה בִּשְׁעָתָהּ גבי ברכה (רשב"ם), כלומר, שהנדון בגמ' אם אומרים 'חביבה מצוה בשעתה' הוא רק לגבי ברכה שאינה מצוה ממש, אבל במצוה ממש ודאי שאומרים חביבה מצוה בשעתה, וכפי שהוכיחה הגמ' לעיל (סח, ב) מהקטר חלבים ואיברים (זכרון יהודה [גרינוולד] או"ח תנינא רמב).

מַנִּיחוֹ עַד לְאַחַר הַמָּזוֹן וְכוּ' וְלֹא אַמְרִינַן חֲבִיבָה מִצְוָה בִּשְׁעָתָהּ, שהרי אינו מבדיל לפני הסעודה, אף שכבר הגיעה שעת ההבדלה (רשב"ם), כלומר, אף שבעלמא אין לדמות הבדלה לקידוש – שהרי קידוש עיקר דינו בליל שבת ולא ביום, ואילו הבדלה זמנה כל הלילה ולא דוקא מיד במוצאי שבת – מכל מקום, באופן שרוצה לאכול, זמנה הוא קודם האכילה, כיון שבעלמא אסור לאכול קודם הבדלה, וממה שהתירו לזה שיש לו רק כוס אחת לאכול לפני הבדלה כדי שיברך על הכוס [כמבואר בתוס' לעיל (קב, ב ד"ה מניחו, בתי' השני)], מוכח שאין אומרים חביבה מצוה בשעתה (ע"פ דברות משה שבת עמ' רמה, אולם ראה תוס' שם וכאן ד"ה שמע, שלפירוש רב נסים גאון מדובר כאן שהתחיל לאכול מבעוד יום).

אַפּוֹקֵי יוֹמָא מְאַחֲרִינַן לֵיהּ כִּי הֵיכִי וְכוּ', ואף שהבדיל כבר בתפילה ויצאה השבת בהבדלה זו, מכל מקום כבוד גדול הוא שמאחרים להזכיר את יציאת השבת (אגרות משה או"ח ד, סח, אולם ראה חתם סופר).

שְׁמַע מִינָהּ הַמַּבְדִּיל בִּתְפִלָּה צָרִיךְ שֶׁיַּבְדִּיל עַל הַכּוֹס, שהרי מסתמא הבדיל בתפילה בבית הכנסת (רש"י ורשב"ם), ולפירוש רב ניסים גאון (הובאו דבריו בתוס' כאן ד"ה שמע, ולעיל קב, ב ד"ה מניחו) שמדובר כאן באדם שהתחיל לאכול מבעוד יום וממשיך את סעודתו לאחר שיצאה שבת, אי אפשר לפרש את ראיית הגמ' כפירוש זה, שהרי עדיין לא הלך לבית הכנסת להתפלל, אלא ראיית הגמ' היא שאם המבדיל בתפילה אינו צריך להבדיל על הכוס, היה לחכמים לתקן שיסיים את סעודתו ויברך ברכת המזון על הכוס, ואחר כך יבדיל בתפילה (אשל אברהם [למהר"א ברודא], הובא בקרבן נתנאל יז, נ).

בְּרָכָה טְעוּנָה כּוֹס, וממה שאמרו 'ברכה טעונה כוס' ולא אמרו 'זימון טעון כוס', משמע שברכת המזון טעונה כוס גם ביחיד (תוס', רא"ש ברכות ח, ב). ויש סוברים, שרק זימון טעון כוס (הגהות מיימוניות ברכות ז, ע, בשם ר"י ורבינו אלחנן). ויש סוברים, שאף שבגמ' כאן מוכח שברכת המזון טעונה כוס, אולם ההלכה היא כגמ' להלן (קיז, ב) שברכת המזון אינה טעונה כוס, ומכל מקום גם לדעה זו מצוה מן המובחר לזמן על כוס (מהר"ם חלאווה להלן שם ד"ה וחד, וביאור הגר"א או"ח קפב, א, בדעת הרי"ף והרמב"ם). ■ שלש הדעות הובאו להלכה (שו"ע או"ח קפב, א), ומנהג העולם להקל ולברך ללא כוס, אלא אם כן יש לו בביתו יין או חמר מדינה, שאז ודאי מצוה מן המובחר לברך על הכוס. והיינו דוקא בזימון, אבל ביחיד, מקילים כמה אחרונים לגמרי (משנ"ב שם, ד, וראה עוד שעה"צ שם, ג). ואם יש לו כוס אחת להבדלה ולברכת המזון, לדברי האומר ברכה טעונה כוס, יברך עליה ברכת המזון ואחר כך יבדיל, ולדברי האומר ברכה אינה טעונה כוס, יברך ללא כוס ויבדיל על הכוס (שו"ע או"ח רצו, ג).

כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה צָרִיךְ שִׁיעוּר. ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח רעא, יא).

■ המשך במילואים עמ' 101 ■

אוֹמֵר שְׁתֵּי קְדוּשּׁוֹת עַל כּוֹס אֶחָד, אם אין לו שתי כוסות, אבל אם יש לו, אין אומר שתי קדושות על כוס אחת, וכמבואר בגמ' לעיל (קב, ב) שאין אומרים קידוש וברכת המזון על כוס אחת לפי שאין עושים מצוות חבילות חבילות (רשב"ם ותוס', ע"פ הגמ' לעיל שם). ויש שסובר, שגם אם יש לו שתי כוסות, מותר לעשות הבדלה וברכת המזון על כוס אחת, שמה שאין אומרים קידוש וברכת המזון על כוס אחת, הוא משום שברכת המזון היא על העבר שהוא חול, והקידוש הוא על ההווה והעתיד שהם שבת, אבל ברכת המזון והבדלה שתיהן על העבר שהוא שבת, ולא על ההווה והעתיד שהם חול (ע"פ רמב"ם ומגיד משנה שבת כט, יב, וראה מרומי שדה שכן משמע בגמ' כאן).

מַאי טַעְמָא טְעָמוֹ פְּגָמוֹ מִשּׁוּם דְּכוֹס שֶׁל בְּרָכָה צָרִיךְ שִׁיעוּר, ובתחילה סברה הגמ' שיש להביא ראיה מהברייתא שטעמו פגמו, כיון שמדובר שיש בכוס שיעור מלא לוגמיו יותר מרביעית [ומה שאמרה הברייתא שאין לו אלא כוס אחת, הכוונה שאין לו שתי רביעיות], ואם כן, אם הטעימה אינה פוגמת, יכול להבדיל על הכוס ולשתות מלא לוגמיו, ולהניח את שאר היין לברכת המזון. ורב אשי סובר שמדובר שאין בכוס מלא לוגמיו יותר מרביעית [ואם כן כשישתה מלא לוגמיו לא תישאר רביעית לכוס של ברכת המזון], ולכן אין ראיה שטעמו פגמו (תוס' לעיל קה, ב ד"ה שמע). ויש שפירש, שמדובר שיש בכוס קצת יותר מרביעית [אך אין בה מלא לוגמיו יותר מרביעית], אלא שבתחילה סברה הגמ' שמספיק לטעום כל שהוא מכוס של ברכה, ולכן הוכיחה שטעמו פגמו, אולם רב אשי סובר שצריך לטעום מלא לגומיו, ולכן אין ראיה שטעמו פגמו, שאם ישתה מלא לוגמיו לא תישאר רביעית לכוס של ברכת המזון (תוס' רבינו פרץ; וראה עוד ערוך השולחן או"ח רעא, ל).

קָפֵיד אַחַצְבָּא פְּגִימָא, דהיינו אם שתה מן היין שבכד (ראה טור או"ח קפב ושו"ע שם, ג). ויש שפירש שהכוונה לכד של מים [שסתם 'חצבא' עשויה למים ולא ליין], והכוונה שהיה מקפיד אפילו על מזיגת הכוס במים פגומים (ביאור הגר"א או"ח שם, ע"פ דמשק אליעזר שם, בביאור דעת רב הילאי גאון המובאת בשו"ע שם). ■ שתי הדעות הובאו להלכה (שו"ע שם, וראה עוד משנ"ב שם, כב).

קָפֵיד אַכָּסָא פְּגִימָא, ומהלשון 'קפיד' משמע שרק לכתחילה אין לברך על כוס פגומה, אבל אם אין לו כוס אחרת, יכול בדיעבד לברך על כוס פגומה (רשב"ם). ואמנם לעיל סברה הגמ' להוכיח מהברייתא ש'טעמו פגמו', ונמצא שהתירו לו לאכול לפני הבדלה כדי שלא יברך ברכת המזון על כוס פגומה, ומשמע שדין זה הוא לעיכובא, אולם לדעת רב אשי שהברייתא מדברת באופן שאין בכוס אלא רביעית [ולכן אין להוכיח ממנה ש'טעמו פגמו'], יש לומר שדוקא משום כך התירו לו לאכול לפני הבדלה, אבל אילו היה בכוס עוד יין כדי שיוכל לטעום בהבדלה ותישאר רביעית לברכת המזון, לא היו מתירים לו לאכול לפני הבדלה, למרות שבאופן זה יצטרך לברך על כוס פגומה (קרבן נתנאל יד, פ ורעק"א, ובכך מיישבים את קושיית תוס'). ויש שכתב, שאין להוכיח מדברי הגמ' לעיל שפגימת הכוס מעכבת בדיעבד, משום שגם אם מותר בדיעבד לברך על כוס פגומה, מותר לו לאכול לפני הבדלה כדי שלא יצטרך לעבור על הדין שלכתחילה אין לברך על כוס פגומה (תוס' רי"ד). ויש שסובר, שכוס פגומה פסולה אפילו בדיעבד (ראבי"ה פסחים תקיד וטור או"ח קפב, בשם רבינו יואל). ■ להלכה, אין מברכים על כוס פגומה (שו"ע או"ח קפב, ג), אבל אם אין לו כוס אחרת יכול לברך על כוס פגומה (שו"ע שם, ז).

וכוס פגומה פסולה רק לקידוש ולהבדלה ולכל הברכות שתיקנו חכמים על הכוס, אבל אם שותה יין מכוס פגומה, מברך 'בורא פרי הגפן' (רש"י ורשב"ם), כיון שרק הכוס פגומה לאחר ששתו ממנה ואינה ראויה להיות כוס של ברכה, אבל היין עצמו אינו פגום לאחר ששתו ממנו (ברכת אברהם, וראה שם שמלשון הרשב"ם משמע שהיין עצמו נפגם, אלא שמכל מקום מברכים עליו 'בורא פרי הגפן'). ויש שסובר, שאינו מברך עליו 'בורא פרי הגפן' (מאירי לעיל קה, ב ד"ה הששי), כיון שהיין עצמו נפגם לאחר ששתו ממנו, ואי אפשר לברך עליו 'בורא פרי הגפן' (ברכת אברהם).

אֲפִילוּ אַחָבִיתָא פְּגִימְתָּא - חבית עץ קטנה ששתו ממנה, אבל אם שתו מחבית גדולה, אינה נפגמת (רשב"ם; תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי]). ויש סוברים, שגם חביות גדולות נפגמות בשתיה (ספר המנהיג צג; ב"י או"ח קפב ד"ה אפילו, בדעת רבינו ירוחם). ■ להלכה, רק חבית קטנה נפגמת בשתיה (שו"ע או"ח קפב, ג), ויש מחמירים שגם חבית גדולה נפסלת בפגימה, וראוי להחמיר לכתחילה (משנ"ב שם, כא).

זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ זוֹכְרֵהוּ עַל הַיַּיִן, שנאמר (הושע יד, ח) 'זכרו כיין הלבנון', ואין זה אלא אסמכתא בעלמא, שאף שזכירת קדושת השבת היא מדאורייתא [כמבואר בגמ' בברכות (כ, ב)], מכל מקום קידוש על היין הוא מדרבנן (תוס' בתי' הראשון; רמב"ם שבת כט, א-ו), ומדאורייתא די בכך שיזכיר את השבת בתפילתו (מג"א רעא, א, וראה בהגהות רעק"א שם, שגם באמירת 'שבתא טבא' יוצא ידי חובת קידוש מדאורייתא, אולם ראה ביאה"ל שם ד"ה דאיתקש, שתמה על דבריו), ולכן ביום הכיפורים שחל בשבת, יוצא ידי חובת קידוש מדאורייתא בתפילה (הגהות רעק"א שם, וראה מנחת חינוך מצוה לא אות ה וביאה"ל שם ד"ה מיד, שתמהו על המג"א). ויש סוברים, שקידוש על היין הוא מדאורייתא (מפרש נזיר ד, א ד"ה והרי; הגהות רעק"א שם, ע"פ הר"ן שבת כג, ב ד"ה בתר. וראה ביאורנו להלן ע"ב ד"ה מקדש, ולעיל קא, א ד"ה לאפוקי וד"ה אין).

■ להלכה, קידוש על היין הוא מדרבנן [כתוס'], ומדאורייתא יוצא ידי חובת קידוש בתפילה, ולכן אם מסופק אם קידש על היין או לא, אינו צריך לחזור ולקדש שוב, שספק דרבנן לקולא (משנ"ב רעא, ב, וראה שם שלכתחילה אין לסמוך על כך שקידוש על היין הוא מדרבנן).

תְּחִלַּת יוֹמָא בָּעֵי לְקִידּוּשֵׁי, כדרך שבית דין מקדשים את החודש בתחילתו (מהר"ם חלאווה, וראה רמב"ן שמות כ, ח ד"ה אבל רבותינו).

בַּיּוֹם מִנַּיִן תַּלְמוּד לוֹמַר וְכוּ', וקידוש זה מדרבנן הוא, והדרשה אסמכתא בעלמא היא, ולכן מברכים בו רק 'בורא פרי הגפן' ואין מברכים בו ברכה נוספת כשם שמברכים בליל שבת, וברכה זו נחשבת לקידוש מדרבנן, שהיא כעין שיר ושבח על קדושת השבת [אף שלא מזכיר בה את קדושת השבת], כיון שהוא מברך על היין לפני הסעודה שלא כדרך שאר סעודות שאין מברכים לפניהן על היין. ומכיון שברכה זו כעין קידוש היא, אסור לאכול לפניה כדרך שאסור לאכול לפני הקידוש בליל שבת, ויש סוברים שמותר לאכול לפני קידוש היום, כיון שכל עיקרו הוא מדרבנן (חי' הר"ן, וראה שם שביאר באופן נוסף). ויש מפרשים, שברכה זו אינה 'קידוש', אלא שתיקנו חכמים שיקבע אדם את סעודתו בשבתות וימים טובים על היין, וקורין לה 'קידוש' לפי שסומכים

■ המשך במילואים עמ' 101 ■

[ואליבא דרבי יהודה. דאמר מאור ואח"כ בשמים: משום דכוס של ברכה טעון שיעור. אבל אי הוה ביה טפי מכשיעור טעמו לא פגמו]: קפיד. לקידוש והבדלה וברכת המזון, אבל אם בא לשתות מכוס פגום מברך עליו ברכת היין: לקדשו. משמע משעה שמתקדש היום: אין לי אלא ביום. לקמן פריך אדרבה עיקר קדושא בלילה הוא, דכניסתו היא קדושתו: קידושא רבא. בורא פרי הגפן, ואהכי קרי ליה קידושא רבה דאכולהו קידושי אמרי לה: ואגיד ביה. האריך בו: עד רביעי בשבת. אבל מרביעי ולהלן גבי שבת הבאה מתחשב: לענין גיטין. אמר לה הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתים זוז אחר השבת, או שאמר קודם השבת תתני לי: אבל לא על האור. אם לא בירך בורא מאורי האש במוצאי שבת שוב אינו מברך: נטל

ושמע מינה אומר ב' קדושות על כוס אחד וש"מ ב"ש היא ואליבא דרבי יהודה רב אשי אמר טעמו פגמו וכוס של ברכה צריך שיעור חדא מילתא היא וה"ק מ"ט טעמו פגמו משום דכוס של ברכה צריך שיעור. רבי יעקב בר אידי קפיד אחצבא פגימא רב אידי בר שישא קפיד אכסא פגימא מר בר רב אשי קפיד [א]אפילו אחביתא פגימתא. ת"ר [א] זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו על היין אין לי אלא ביום בלילה מנין ת"ל זכור את יום השבת לקדשו בלילה מנין אדרבה עיקר קדושא בלילה הוא קדיש דכי קדיש תחלת יומא בעי לקידושי ותו בלילה מנין ת"ל זכור את יום תנא מיהדר אלילה וקא נסיב ליה קרא דיממא ה"ק [ב]זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו על היין בכניסתו אין לי אלא בלילה ביום מנין ת"ל זכור את יום השבת [ג]ביום מאי מברך אמר רב יהודה בפה"ג רב אשי איקלע למחוזא אמרו ליה ליקדיש לן מר קידושא רבה הבו ליה סבר מאי ניהו קידושא רבה אמר מכדי כל הברכות כולן בפה"ג אמרי ברישא אמר בפה"ג ואגיד ביה חזיה להההוא סבא דגחין ושתי קרי אנפשיה [ב] החכם עיניו בראשו. [א] אמרי בני רבי חייא מי שלא הבדיל [ג] במוצ"ש מבדיל והולך בכל השבת כולו ועד כמה א"ר זירא [ד]עד רביעי בשבת כי הא [ג] דיתיב רבי זירא קמיה דרב אסי ואמרי לה רב אסי קמיה דרבי יוחנן ויתיב וקאמר [ה]לענין גיטין חדא בשבתא תרי ותלתא בתר שבתא ארבע וחמשא ומעלי יומא קמי שבתא א"ר יעקב בר אידי [ו]אבל לא על האור. אמר רב ברונא אמר רב הנוטל

רשב"ם

ושמע מינה אומרים ב' קדושות על כוס אחד. היכא דלית ליה אלא כוס אחד כי הכא, אע"ג דאמר לעיל (דף קב:) אין אומרים ב' קדושות על כוס אחד, היכא דלית ליה שאני כדמתרצינן לעיל[ד]: ושמעת מינה ב"ש היא ואליבא דרבי יהודה. דאמר לעיל[ה] מאור ואח"כ בשמים, דאילו לב"ה ברישא בשמים ואח"כ מאור. והא ליכא למימר ר"מ ואליבא דב"ה כדאמרינן לעיל[ה] וב"ה אומרים נר ובשמים מזון והבדלה ועני רבא זו דברי ר"מ הוא, דה"נ פרכינן בברכות פרק אלו דברים (דף נב.), ומשני לא ס"ד מדקתני ומשלשלן לאחר המזון, מאן שמעת ליה דאית ליה האי סברא דמזון ברישא, רבי יהודה, כדאמר לעיל רבי יהודה אומר לא נחלקו ב"ש וב"ה על המזון שבתחלה ועל הבדלה שבסוף כו', אלמא רבי יהודה היא ואליבא דב"ש, דאילו לר"מ מי תנא לה משלשלן לאחר המזון, דלדידיה מאור ברישא בין לב"ש בין לב"ה ולא מזון, כדאמר לעיל זו דברי ר"מ: משום דכוס של ברכה צריך שיעור. אבל אי הוה טפי מכשיעור וטעמו לא פגמו: קפיד אכסא פגימא. לקידוש ולהבדלה ולבהמ"ז ולכל ברכות שתקנו לסדרן על היין שלא יברך על כוס פגום, אבל אם רוצה לשתות יין צריך לברך בורא פרי הגפן, שאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה[ו]. ומיהו אם אין לו אלא יין פגום מקדש עליו, דקפיד לכתחלה משמע: אפילו אחביתא. חביות קטנות, אבל אם חבית של עץ גדולה אין להקפיד: ה"ג ת"ר זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו על היין, אין לי אלא ביום בלילה מנין ת"ל זכור את יום השבת, בלילה מנין, אדרבא עיקר קידושא בליליא הוא דכי קדיש (א) יומא בעיא לקדושי, ותו בלילה מנין תלמוד לומר זכור את יום השבת, תנא מהדר אלילה ונסיב לה קרא לימימא, הכי קאמר זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו על היין בכניסתו, אין לי אלא בלילה כו': לקדשו. משמע בשעה שמתקדש היום: אין לי אלא ביום. ולקמן פריך אדרבה עיקר קידושא בליליא הוא (ב) קדושתו: הכי קאמר כו'. אע"ג דאין לפרש לשון השנוי בברייתא בענין זה אלא ע"י שאנו מסרסין אותה למפרע, אפ"ה לא שייך למימר חסורי מיחסרא, שהרי אין חסר ממנה כלום אלא ששנויה למפרע, דבמקום שהיה לו לומר אין לי אלא בלילה ביום מנין טעה התנא בשמועתו ושנה אין לי אלא ביום בלילה מנין, הלכך לא שייך למימר חסורי מיחסרא: ביום מאי מברך. דאי אמרת קידוש מרישא והתניא[ז] שבת ויום טוב אין בהן קדושה על הכוס: אמר רב יהודה בפה"ג. אתאי כסא דחמרא וברוכי ומשתי משום כבוד שבת, לחלק בין מדת שבת למדת חול שהוא ענין שיר שאין אומרים שירה אלא על היין[ח], והכי מפרש בשאילתות דרב אחאי בפרשת וישמע יתרו[ט]: קידושא רבה. בורא פרי הגפן, וקרי ליה קידושא רבה דאכולהו קידושי קאמרי ליה: ואגיד ביה. האריך בו לדעת אם יסרהב אחד מהם לשתות, ובכך יבין דבורא פרי הגפן רגילין לומר ותו לא, שאם לא כן היה אומר (ג) לו [לקדש] קידוש גדול של לילה כמנהגן: עד רביעי בשבת. ולא עד בכלל, אבל מרביעי ואילך גבי שבת הבאה מתחשב: לענין גיטין. אם אמר לה הרי זה גיטך על מנת שתתני לי ר' זוז אחר השבת, או על מנת שתתנם לי קודם השבת: אבל לא על האור. אם לא בירך על הנר בורא מאורי האש במוצ"ש שוב אינו מברך, כך נ"ל טעם הדבר כדתניא במקום שנהגו (דף נד.) אין מברכין בו אלא בליל מוצ"ש הואיל ותחלת ברייתו הוא: נטל

תוספות

ושמע מינה אומר שתי קדושות על כוס אחד. ובשאין לו כדאמרי' לעיל (ד' קב:): **משום** דכוס של ברכה צריך שיעור. רב אשי לא פליג אאמוראי דבסמוך ואית ליה שפיר טעמו פגמו אלא דמהא ליכא למישמע מינה קאמר: **קפיד** אכסא פגימא. **פירש רשב"ם** דקפיד לכתחלה דוקא ואם אין לו אלא פגום יקדש עליו. **ותימה** א"כ איך התירו לאכול קודם הבדלה משום קפידא דפגימה. מיהו ראוי רשב"ם לסמוך עליו בשעת הדחק: **זוכרהו** על היין. דזכירה כתיב על היין [ג] זכרו כיין לבנון (הושע יד) [ד] נזכירה דודיך מיין (שיר א) **והאי זכירה** היינו קידוש דויכולו לא מלינו על הכוס אלא בתפלה כדאמרי' בשבת (ד' קיט:) ולא ניתקן על הכוס אלא להוציא בניו ובני ביתו. ומה שרגילין לומר ויכולו אחר התפלה בקול רם היינו משום י"ט שחל להיות בשבת שמתפללין אתה בחרתנו ואין אומרי' ויכולו בתפלה ותקנו נמי לומר בכל שבתות שלא לחלק בין שבת לשבת. **ונראה** דקידוש על היין אסמכתא היא והא דאמרי' במי שמתו (ברכות כ:) נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה היינו דוקא קידוש היום אבל על היין לא הויא אלא מדרבנן כדמשמע בריש נזיר (ד' ג:) דקאמר מיין ושכר יזיר לאסור יין מצוה כיין הרשות ופריך מאי ניהו קידושא והבדלה מושבע ועומד מהר סיני הוא [א] דאיצטריך קרא למיסר אלא כי הא דאמר רבא שבועה שאשתה וחזר ואמר הריני נזיר איצטריך קרא דנזירות חל עליו אף על פי שמושבע ועומד הוא **ועוד מצינו למימר** דקידוש על היין דבר תורה אבל הא דאמרי'[י] המברך צריך שיטעום זהו מדרבנן[כ]: **הוה** גחין ושתי. **וא"ת** דבפרק שלשה שאכלו (ברכות ד' מז.) אמרינן אין המסובין רשאין לטעום עד שיטעום המברך. **וי"ל** דהיינו דוקא בהמוציא שצריך לאכול כדאמרי' בפרק ראוהו ב"ד (ר"ה ד' כט:) לא יפרוס אדם פרוסה לאורחין אא"כ אוכל עמהן הלכך צריך להמתין עד שיטעום המברך אבל קידוש שאין חובה לשתות להמברך א"צ להמתין. **ומיהו בירושלמי** דברכות[ל] א"ר אבא בשם רב מסובין אסורין לטעום עד שיטעום המברך ר' יהושע בן לוי אומר שותין אע"פ שלא שתה ולא פליגי מה דא"ר אבא כשהיו כולן זקוקין לכוס אחד מה דאמר ר' יהושע כשיש לכל אחד כוסו בידו ומשמע נמי אם אין כוסו בידו אפי' שפך מכוס ברכה לכוסות אחרים אין להם לטעום עד שיטעום המברך אבל כשיש לכל אחד כוס א"צ להמתין ולכך הוה גחין ושתי. ומכאן יש להוכיח שא"צ לשפוך מכוס של ברכה לשאר כוסות ומיהו היכא דפגימי צריך לשפוך ממנו לשאר כוסות כדי שישתו כולם מכוס שאינו פגום אע"ג דשתיה לא מעכבא כדאמרינן בפרק בכל מערבין (עירובין דף מ:). וגם בהמוציא יש להוכיח מירושלמי אם יש לכל אחד ככרו א"צ להמתין ואוכל כל אחד משלו. והא דאמר טול ברוך (ברכות דף מ.) ואמרינן נמי (שם דף מו.) בעל הבית בוצע כדי שיבצע בעין יפה דמשמע שאין אוכלין אלא מה שמחלק להם מיירי בשאין ככר לפני כל אחד א"נ בשבת וכגון שאין להם לחם משנה דאז צריכין לאכול מבליעתו[מ]: הנוטל

עין משפט נר מצוה

לה א מיי' פכ"ט מהל' שבת הלכה טז טוש"ע או"ח סי' קפב סעיף ג:
לו ב מיי' שם הלכה א סמג עשין כט [טור או"ח סי' רעא]:
לז ג מיי' שם הלכה י וסמג שם טור ש"ע או"ח סי' רפט סעיף א:
לח ד מיי' שם הל' ז סמג שם טור ש"ע או"ח סי' רצט סעיף ו:
לט ה מיי' פ"ט מהל' גירושין הלכה כג סמג עשין נ טוש"ע אה"ע סי' קמד סעיף ו:
מ ו מיי' פכ"ט מהלכות שבת הלכה ד סמג עשין כט טוש"ע או"ח סי' רלט סעיף ו:

רבינו חננאל

ומדבריך בכוס אחד והבדלה. ש"מ אומר שתי קדושות בכוס אחד. וש"מ מדמקדים המאור לבשמים. ב"ש היא דאי ב"ה בשמים ואח"כ מאור אמרי: ר' יעקב בר אידי קפיד אכסא פגימה. רב ששת קפיד אפי' מחצבא פגימה לא הוה מברך. מר בר רב אשי קפיד אפילו מחביתא פגימה: ת"ר זכור את יום השבת לקדשו זכרהו על היין בכניסתו אין לי אלא ביום בלילה מנין ת"ל זכור ומסקנא ביום מאי ואמרי' בורא פרי הגפן והוא קידושא רבה: אמרי בני רבי חייא מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל השבת ועד כמה עד רביעי בשבת דאמר ר' זירא בענין גיטין יום ראשון ויום שני ויום שלישי בתר שבתא יום רביעי ויום חמישי ויום ששי קמי שבתא. אמר ר' יעקב בר אידי אבל בשאר ימי השבוע המבדיל אינו מברך על האור וכן תאני שילא[ב]: ואמר רב ברונא אמר רב

ליקוטי רש"י

מבדיל והולך וכו' עד רביעי בשבת. והכי קי"ל וכו' ואם לא הבדיל מבדיל והולך עד יום רביעי [רשב"ם לקמן קז.]. **חדא בשבתא תרי ותלתא בתר שבתא.** קרי בתר שבת שעברה אבל רביעי חמישי וששי נקראין על שם שבת הבאה. **קמי שבתא.** האי שבת דקאמר יום שבת ממש קאמר [גיטין עז.].

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [לעיל קה.], ב) [לקמן קז.], ג) גיטין דף עז., ד) דף קב:, ה) דף קג., ו) ברכות לה., ז) [לעיל קה.], ח) ערכין יא. וברכות לה., ט) [סימן נד] עיי"ש בהעמק שאלה (אות ה) שיש כאן שני ענינים א' קידוש היום ושתיית הכוס שהוא משום כבוד שבת וב' הטעם שעל היין דוקא שהוא מטעם שאין אומרים שירה אלא על היין, ונוסחא מוטעת נזדמנה לרשב"ם בשאילתות, י) לעיל קה:, כ) עי' תוס' נזיר ד. ד"ה מאי ושבועות כ: ד"ה נשים, ל) פ"ו ה"א (סב.), מ) [וע"ע תוספות ברכות דף מז. ד"ה אין].

הגהות הב"ח

(א) רשב"ם ד"ה ה"ג ת"ר וכו' דכי קדיש תחלת יומא: (ב) ד"ה אין לי אלא ביום וכו' בלילה היא דכניסתו היא קדושתו: (ג) ד"ה ואגיד וכו' אומר להם קידוש גדול:

תורה אור השלם

א) זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ: [שמות כ, ח]

ב) הֶחָכָם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ וְהַכְּסִיל בַּחֹשֶׁךְ הוֹלֵךְ וְיָדַעְתִּי גַם אָנִי שֶׁמִּקְרֶה אֶחָד יִקְרֶה אֶת כֻּלָּם: [קהלת ב, יד]

ג) יָשֻׁבוּ יֹשְׁבֵי בְצִלּוֹ יְחַיּוּ דָגָן וְיִפְרְחוּ כַגָּפֶן זִכְרוֹ כְּיֵין לְבָנוֹן: [הושע יד, ח]

ד) מָשְׁכֵנִי אַחֲרֶיךָ נָּרוּצָה הֱבִיאַנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בָּךְ נַזְכִּירָה דֹדֶיךָ מִיַּיִן מֵישָׁרִים אֲהֵבוּךָ: [שיר השירים א, ד]

הגהות וציונים

א] בכת"י נוסף מהר סיני הוא בתמיה פי' וכי מושבע ועומד הוא דאיצטריך, וע' תוס' נזיר ד ע"א ד"ה מאי: ב] כן הגירסא בכת"י של הגמ' וכן תני שילא מרי אבל לא על האור:

א הנוטל ידיו לא יקדש (א) אמר להו רב יצחק בר שמואל בר מרתא אכתי לא נח נפשיה דרב שכחנינהו לשמעתיה זמנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דרב ב זימנין דחביבא עליה ריפתא מקדש אריפתא זימנין דחביבא ליה חמרא מקדש אחמרא. אמר רב הונא אמר רב טעם אינו מקדש בעא מיניה רב חנא בר חיננא מרב הונא טעם מהו שיבדיל א"ל אני אומר א) טעם מבדיל ורב אסי אמר טעם אינו מבדיל רב ירמיה בר אבא איקלע לבי רב אסי אישתלי וטעים מידי הבו ליה כסא ואבדיל אמרה ליה דביתהו והא מר לא עביד הכי אמר לה שבקיה כרביה סבירא ליה אמר רב יוסף אמר שמואל טעם אינו מקדש טעם אינו מבדיל ורבה אמר רב נחמן אמר שמואל ג טעם מקדש ד וטעם מבדיל

אמר

נטל ידיו לא יקדש. דקידושא מפסיק בין נטילה לאכילה והוי כהיסח הדעת, ובעי נטילה אחריתי בתר קידושא: דחביבא ליה ריפתא. שהיה רעב, מקדש אריפתא, אלמא לא בעי נטילה אחריתי אלא מעיקרא משי ואכיל נהמא דקידושא: דחביבא ליה חמרא. שהיה למא: טעם. אם אכל, שוב אינו מקדש כל הלילה: אישתלי. רב ירמיה: אמרה ליה דביתהו. דרב אסי לרב אסי: והא מר לא עביד הכי. דאמר רב אסי טעם אינו מבדיל: כרביה. כרב, דרב הונא משמיה דרב הוה אמר שמעתתיה:

כל

רשב"ם

נטל ידיו לא יקדש. אלא אחר יקדש והוא יצא ידי חובתו בשמיעה ושתיה, דאין כאן היסח הדעת מאחר שהוא עצמו אינו מברך, אבל הוא עצמו לא יקדש אם נטל ידיו, כדי שיאכל על סמך נטילה דלפני קידוש, דקידוש מפסיק בין נטילה לאכילה והוי כהיסח הדעת, ובעי נטילה אחריתי בתר קידושא דתכף לנטילת ידים סעודה[ב], ובשביל קידוש לא בעי נטילה דהנוטל ידיו לפירות ה"ז מגסי הרוח[ג], והא קמ"ל דנטילה שלפני קידוש אינה עולה לו, לפיכך יקדש תחלה ואח"כ נוטל ידיו, וכ"ש דהנוטל ידיו לא יבדיל, דהא אפילו קידוש דבמקום סעודה הוא ואיכא למימר דליכא היסח הדעת אפ"ה אין יכול לסמוך על נטילה דלפני קידוש. והא דקאמר נטל לא יקדש ולא אמר מקדש וחוזר ונוטל ידיו, היינו משום דלא בעינן נטילת ידים תרי זימני דחדא מינייהו ברכה לבטלה, הלכך לא יקדש הוא אבל חבירו יקדש לו: דחביבא ליה ריפתא. שהיה רעב, מקדש אריפתא, אלמא לא בעי נטילה אחריתי אלא מעיקרא משי ידיה ואכיל נהמא דקידוש, אלמא קידוש שלאחר נטילה לא חשיב היסח הדעת, וכן הילכתא דמי שנטל ידיו קודם קידוש א"צ לחזור וליטלן אחר קידוש, ולא אפליגו רבנן בין מקדש אריפתא למקדש אחמרא מדלא קא מהדר ליה לרב יצחק בר שמואל מידי, ומיהו לכתחלה מוזגין ואח"כ נוטלין לידים כב"ה במסכת ברכות (דף נא:), ומדרב שמעינן שמקדשין על הפת ואומר ויכולו ומברך המוציא ואינו אוכל גם לא יפרוס עד שיקדש אחרי כן. ודוקא קידוש, אבל הבדלה אינה אלא על הכוס של יין כדאמרינן (שם דף לג.) העשירו קבעוה על הכוס, ומי שאין לו כוס יין במקום שרגילין לשתות יין אל יבדיל על הפת, ודי לו בהבדלת תפלה, בסידור רב עמרם: טעם. אם אכל, לא יקדש כל הלילה אלא למחר קודם סעודה: אני אומר טעם מבדיל. ואע"ג דלגבי קידוש אמינא טעם אינו מקדש בהבדלה אין להחמיר כל כך: אשתלי. רב ירמיה: אמרה ליה דביתהו. דרב אסי[א]: והא מר לא עביד הכי. דאמר רב אסי טעם אינו מבדיל: אמר לה. רב אסי: שבקיה כרביה ס"ל. דס"ל כרב, ורב הונא משמיה דרב היה אומר, וכן פרש"י:

כל

הנוטל ידיו לא יקדש. פירש רשב"ס ובסדר דרב עמרם משום היסח הדעת. וקשה דהא רב גופיה קאמר בפ' כל הבשר (חולין דף קו:) נוטל אדם ידיו שחרית ומתנה עליהם כל היום. וי"ל דתנאי לא מהני אלא היכא דלא שכיחי מיא כגון שאין לו מים בסמוך או יש לו וצריך לדברים אחרים אבל היכא דשכיחי מיא ויש לו בסמוך לא יועיל תנאי כדמשמע התם דקאמר אמר להו רבא להנהו בני פקתא דערבות כגון אתון דלא שכיחי לכו מיא משו ידייכו מצפרא ואתנו עלייהו כולי יומא איכא דאמרי בשעת הדחק ופליגא דרב ואיכא דאמרי אף שלא בשעת הדחק והיינו דרב משמע דרב נמי איירי בלא שכיחי מיא כדקאמר כגון אתון דלא שכיחי לכו מיא וקאמר והיינו דרב. וה"ר אלחנן מפרש (ב) נטל לא יקדש משום דמיחזי כנוטל ידיו לפירות דהרי זה מגסי הרוח[ג]:

זימנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דרב כו'. השתא מסיק דקידוש לא הוי היסח הדעת וא"ת דבפרק אלו דברים (ברכות דף נא:) אמרי ב"ה מוזגין את הכוס ואח"כ נוטלין לידים ומפרש טעמא[ד] משום דתכף לנטילת ידים סעודה וכי מזיגת הכוס הוי טפי היסח הדעת מקידוש. וי"ל דשאני מזיגה שהיא בחמין וצריך דקדוק שלא יחסר ושלא יותיר והוי טפי היסח [הדעת] מקידוש. ור"ת פירש דהתם איירי בחול ויש לחוש שאם יטול קודם מזיגה שיעסוק בשאר דברים ולא יאכל לאלתר ולאו אדעתיה אבל בשבת אין לחוש שיפליג לדבר אחר שהשלחן ערוך ויאכל מיד: מקדש אריפתא. פירש רשב"ס שהיה מקדש על הפת במקום יין ואם כן היה נוטל תחלה ולא הוי קידוש הפסק. וקשה לר"ת דקידוש על הפת ודאי לא הוי הפסק שהקידוש הוא לאחר המוציא והוי כמו גביל לתורי[ה] דלא הוי הפסק בין ברכה לאכילה וכ"ש דלענין נטילה לא הוי הפסק אבל במקדש על היין שהוא קודם המוציא יהיה הפסק בין נטילה לאכילה. ומיהו יש ליישב פירושו דפעמים היה דעתו לקדש אריפתא והיה נוטל ואח"כ לפעמים היה נמלך והוה מקדש אחמרא והיה סומך על אותה נטילה. ואין להקשות לרשב"ס דהא משמע לקמן[ו] דאין מבדילין על הפת מדאמימר בת טוות וא"כ כל שכן דאין מקדשין על הפת דקידוש חמור מהבדלה כדאמרינן לעיל (דף קה.) דקובעת לקידוש ולא להבדלה ולקמן[ז] אמרינן סבור מינה קדושי הוא דלא מקדשין הא אבדולי מבדלינן דאינה קשיא דאיכא טעמא דכיון שמצוה לסעוד סעודת שבת שייך קידוש על הפת אבל הבדלה אין ענינה אבל פת אלא דוקא על היין דשייך בכל דבר הודאה ושירה. מ"מ נראה לר"ת דאין מקדשין על הפת כלל והכא ה"פ הנוטל ידיו לא יקדש משום דס"ל לרב יש קידוש שלא במקום סעודה[ח] וחיישינן שמא יפליג וילך לחוץ א"ל רב יצחק כו' זימנין דחביבא ליה ריפתא ומקדש אריפתא כלומר הוה מקדש אחמרא על דעת לאכול מיד ריפתא והיה נוטל מיד[ט] ידיו קודם קידוש ולא דמי למזיגת הכוס כדפרישית לעיל[ט] וזימנין דחביבא ליה חמרא הוה מקדש אחמרא שלא במקום ריפתא דהיינו סעודה דסבירא ליה דיש קידוש שלא במקום סעודה ומאן דסבר אין קידוש אלא במקום סעודה כ"ש דנוטל ידיו ומקדש דלא הוי היסח (ג). ובירושלמי דברכות[י] גבי פלוגתא דב"ש וב"ה מברך על היום ואחר כך מברך על היין משמע כפר"ת דאין מקדשין על הפת דא"ר זעירא מדברי שניהם נלמד מבדילין בלא יין ואין מקדשין בלא יין אמר רבי יוסי ב"ר בון נהיגין תמן מקום שאין יין שליח צבור יורד לפני התיבה ואומר ברכה אחת מעין שבע וחותם במקדש ישראל ויום השבת משמע שאין מקדשין על הפת. ונ"ע אם מקדשין על השכר היכא דהוי חמר מדינה כמו שמבדילין[כ] וכולה שמעתין דאסרה לקדושי אשיכרא איכא לאוקמי בשאינו חמר מדינה ותדע מדקאמר רב[ל] כשם שאין מקדשין כך אין מבדילין ובחמר מדינה פשיטא דמבדילין ולקמן נמי דאמרינן אין מקדשין בלא יין וכן ההיא דירושלמי שהבאתי איכא לאוקמא דלא אתי למעוטי אלא כשאינו חמר מדינה. ואי מקדשין על השכר היכא דהוי חמר מדינה אתי שפיר ביום טוב שאחר השבת שיעשו יקנה"ז על השכר אבל אי אין מקדשין על השכר ולרשב"ס שאומר לקדש על הפת תימה איך יעשו אי יקנה"ז על הפת ואי על השכר. ומיהו בסדר דרב עמרם[מ] יש אע"ג דאין מבדילין על הפת ביו"ט שחל במוצאי שבת מבדילין כיון דקידוש עיקר כדפסקינן יקנה"ז[נ] ומקדשין על הפת נעשה הבדלה טפילה לה ומבדיל על הפת עם הקידוש. וכוס ברכת המזון נראה דמברכין על השכר היכא דהוי חמר מדינה דהא אפילו הבדלה דטעונה כוס לכולי עלמא מבדילין כל שכן ברכת המזון דאיכא ברייתא באלו דברים (ברכות נב.) שסוברת דאינה טעונה כוס ועוד דאמרינן בשמעתין[ס] אין אומרים הגא כוס של ברכה פירוש לברך ברכת המזון אלא על היין והני מילי דלא קבע סעודתיה עילויה אבל קבע סעודתיה עילויה לית לן בה משמע דאם קבע סעודתו עליו שמברכין עליו ברכת המזון וכל שכן אם הוא חמר מדינה מיהו רשב"ס מוחקו מן הספרים. מסקנא דמילתא מבדילין על השכר אם הוא חמר מדינה ולא על הפת ולר"ת אין מקדשין נמי על הפת אך יש להסתפק אם מקדשין על השכר: טעם אינו מקדש. פי' עד למחר קודם אכילה ואם תאמר למאי דפי' לעיל[ע] אף ידי יין יצאו כששתה בבית הכנסת א"כ איך יקדש שוב בביתו. וי"ל דלא מיקרי טעם כיון שלא טעמו אלא מכוס של ברכה: אישתלי וטעים מידי. מה שמקשי' השתא בהמתן של צדיקים אין הקב"ה מביא תקלה[פ]. י"ל דהכא שהמאכל מותר אלא שהשעה אסורה אין שייך להקשות ובמקום אחר מפורש (גיטין ז.[צ]): שבקיה כרביה ס"ל. פי' בקונטרס רב דרב הונא משמיה דרב הוה אמר שמעתתיה. ותימה דרב אסי נמי תלמידו של רב והלשון משמע כרביה ולא רביה. אלא נראה כרביה כרב הונא [כדאמר] בפ"ב דקדושין (דף מו.) דרב ירמיה תלמידו של רב הונא דקאמר נראין דברי תלמיד. ואע"ג דרב ירמיה בר אבא תלמיד חבר דרב הוה[ג] בפ' תפלת השחר (ברכות כז:) דקאמר ליה מי בדלת ולא קאמר ליה מר בברכות גרסינן ברוב ספרים רב ירמיה ובקדושין רבי ירמיה[ד]:

אמר

עין משפט נר מצוה

מא א ב מיי' פכ"ט מהלכות שבת הל' ט סמ"ג עשין כט טוש"ע או"ח סי' רעא סעיף יב:
מב ג מיי' שם הלכה ה וסמג שם טור ש"ע או"ח שם סעיף ז:
מג ד מיי' וסמג שם טוש"ע או"ח סי' רצט סעיף ה:

רבינו חננאל

נטל ידיו לא יקדש. ואסיקנא רב אימת דחביבא עליה ריפתא מקדש אריפתא אימת דחביבא עליה חמרא מקדש אחמרא:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [לעיל קה: לקמן קז.], ב) ברכות נב:, ג) חולין דף קו., ד) [שם דף נג:], ה) [ברכות מ.], ו) קז., ז) קז., ח) לעיל ק:, ט) בד"ה זימנין, י) רפ"ח, כ) לקמן קז., ל) סוף סדר פסח, מ) לעיל קג., נ) לעיל קא. ד"ה ור' יוחנן, ס) גיטין דף ז., ע) [בד"ה השתא ושבת יג: ד"ה ר' נתן] וש"נ.

הגהות הב"ח

(א) גמ' הנוטל ידיו לא יקדש וכן אמר רב אדא בר אהבה אמר רב נטל ידיו לא יקדש אמר להו ר' יצחק: (ב) תוס' ד"ה הנוטל וכו' והרב אלחנן מפרש הנוטל ידיו לא יקדש: (ג) ד"ה מקדש וכו' דלא הוי היסח הדעת ובירושלמי:

הגהות וציונים

א] יש להוסיף לרב אסי (חכמת מנוח): ב] "מיד" ליתא בכת"י ודפו"ר: ג] יש להוסיף כדאמר (חכמת מנוח): ד] [בדפוס שלפנינו איתא בברכות דף כז ע"ב בכל הסוגיא רבי ירמיה אבל בקדושין מה ע"ב איתא רב ירמיה] (גליון):

ליקוטי רש"י

טעם מבדיל. אע"פ שאכל מבדיל ולא ימתין עד למחר קודם אכילה [רשב"ם לעיל קה:].

הַנּוֹטֵל יָדָיו לֹא יְקַדֵּשׁ, כיון שהקידוש הוא היסח הדעת בין נטילת ידיים לאכילה, אלא אחר יקדש ויוציא אותו ידי חובתו (רשב"ם, וראה דבר שמואל שרק אמירת הקידוש היא היסח הדעת, אבל שמיעת הקידוש מאחר אינה היסח הדעת), ורב אמר כן לשיטתו לעיל (ק, ב) שיש קידוש שלא במקום סעודה, ומכיון שהקידוש אינו קשור לסעודה, נחשב הוא כהפסק בין הנטילה לאכילה, אבל לשמואל שסובר (שם) שאין קידוש אלא במקום סעודה, הקידוש הוא תחילת הסעודה, ואינו הפסק בין הנטילה לאכילה (רא"ש י, טז; טור או"ח רעא, אולם ראה מהרש"א). ויש מפרשים, שכיון שנטל ידיו לאכילת פת, גילה בכך שהפת חביבה עליו יותר מהיין, וחידש רב ברונא בשם רב, שאדם זה אינו יכול לקדש כלל, כיון שאין מקדשים אלא על היין ולא על הפת, ואין מקדשים אלא על 'חביב', והוא גילה דעתו שהיין אינו חביב עליו [אבל אחרים יכולים לקדש עבורו על היין אף שאינו חביב עליו] (חי' הר"ן בדעת הרי"ף והרמב"ם, וראה ביאורים נוספים בתוס' ד"ה הנוטל וד"ה מקדש).

זִימְנִין דַּחֲבִיבָא עֲלֵיהּ רִיפְתָּא, כשהיה רעב קידש על הפת (רשב"ם), שמצוה לקדש על החביב, ומכל מקום אם רצה לקדש על היין, הרשות בידו, כיון שמצוה מדברי סופרים לקדש על היין (ב"י או"ח ערב ד"ה ועל הפת, ושלא כדברי הר"ן לעיל שאין מקדשים אלא על החביב [ראה ביאורנו להלן ד"ה מקדש, שלדעת הר"ן לא נחלק רב יצחק בר שמואל על רב ברונא בדין זה]. וראה עוד ביאה"ל שם ט ד"ה ואם, מה נחשב חביב). ומכאן מוכח שקידוש על היין מדרבנן הוא, שאם מדאורייתא צריך לקדש על היין, היה אסור לבטלו משום חביבות הפת (שו"ת רשב"א ד, רצה). ולסוברים שקידוש על היין הוא מדאורייתא [ראה ביאורנו לעיל (ע"א ד"ה זכור)], הטעם שיכול לקדש על הפת, כיון שכך קיבל משה מסיני שיכול לקדש או על יין או על פת, ומה שאמרו לעיל (ע"א) שצריך לקדש על יין, לאו דוקא הוא, ונקטו כן משום שרגילים לקדש על יין שמשמח אלוקים ואנשים (תוס' רי"ד וספר המכריע עא בשם ספר הפרדס).

ויש שפירש, שאפשר לקדש רק על יין ולא על הפת, ומה שאמרו 'זימנין דחביבא עליה ריפתא מקדש אריפתא' וכו', היינו שלפעמים רצה לאכול מיד אחרי הקידוש, ונטל את ידיו לפני הקידוש כדי לאכול פת מיד לאחריו, ולפעמים לא רצה לאכול לאחר הקידוש, כשיטתו לעיל (ק, ב) שיש קידוש שלא במקום סעודה, אבל הקידוש עצמו הוא רק ביין ולא בפת (תוס' בשם ר"ת).

■ להלכה, אם הפת חביבה עליו מותר לקדש על הפת (משנ"ב שם, לב, בדעת השו"ע שם, ט). ויש סוברים שאם יש יין בעיר, אין מקדשים על הפת אף אם היא חביבה עליו [שחוששים לדעת רבינו תם] (רמ"א שם, ע"פ ביאה"ל שם). והעולם נהגו להקל בזה (ראה משנ"ב שם), ואם היין אינו ערב לחכו כלל, בודאי יש לסמוך לקדש על הפת לכתחילה (ביאה"ל שם).

מְקַדֵּשׁ אַרִיפְתָּא, למפרשים בדברי רב ברונא (ראה לעיל ד"ה הנוטל) שאסור לקדש לאחר נטילה משום היסח הדעת, ראיית הגמ' היא שהקידוש אינו הפסק, מכך שרב קידש על הפת לאחר נטילת ידיים, ומוכח שקידוש על הפת אינו הפסק בין הנטילה לאכילה, והוא הדין שקידוש על היין אינו הפסק בין הנטילה לאכילה. אמנם, רק בדיעבד אין הקידוש נחשב הפסק בין הנטילה לאכילה, אבל לכתחילה יש להסמיך את הנטילה לסעודה, כדברי בית הלל במשנה בברכות (נא, ב) ש'מוזגין את הכוס ואחר כך נוטלין לידים' [וכפי שהתבאר בגמ' שם (נב, ב), ש'תיכף לנטילת ידיים סעודה'] (רשב"ם), והטעם שרב נטל ידיו לפני קידוש על הפת, ולא קידש על היין לפני נטילת ידיים כדעת בית הלל, כיון שהפת היתה חביבה עליו יותר מהיין, והעדיף לקדש על הפת שחביבה עליו, אף שמתוך כך לא יקיים מצות נטילת ידיים מן המובחר (חי' הר"ן). ויש סוברים, שמותר לכתחילה ליטול ידיו לפני קידוש, ודוקא מזיגת יין נחשבת הפסק בין הנטילה לסעודה כיון שמזיגת הכוס בחמין צריכה דקדוק רב, אבל קידוש אינו נחשב הפסק בין הנטילה לאכילה (ר"י בתוס' ד"ה זימנין, וכעי"ז פי' ר"ת שם).

ולמפרשים (ראה לעיל שם) שרב ברונא אמר בשם רב, שמי שהפת חביבה עליו אינו יכול לקדש משום שאין מקדשים אלא על היין ואלא על החביב, ראיית הגמ' היא שרב קידש על הפת כשהיתה חביבה עליו, ולא כמו שאמר רב ברונא בשמו שאין מקדשים כלל על הפת, אולם הלכה כרב ברונא בכך שמקדשים רק על החביב, ולכן אם נטל ידיו לפני קידוש, שגילה דעתו שהפת חביבה עליו, יקדש על הפת ולא על היין (ר"ן בדעת הרי"ף והרמב"ם).

■ להלכה, אם נטל ידיו קודם קידוש, גילה דעתו שהפת חביבה עליו יותר מהיין, ויקדש על הפת ולא על היין [כהרי"ף והרמב"ם בדעת רב ברונא] (שו"ע או"ח רעא, יב), ודוקא אם נטל ידיו לפני הקידוש, שמלבד הטעם שהפת חביבה עליו, יש כאן גם חשש היסח הדעת בין נטילת ידיים לאכילה, אבל אם לא נטל ידיו, יכול לקדש על היין אף שהפת חביבה לו (משנ"ב שם, נט). ויש סוברים, שלכתחילה יכול ליטול ידיו לפני קידוש על היין [כר"י ורבינו תם], וכן ראוי לנהוג, שהרי אם מקדש על הפת, בהכרח נוטל ידיים לפני הקידוש, ולכן טוב לנהוג תמיד באופן אחד וליטול ידים לפני הקידוש (רמ"א, ע"פ ביאור המשנ"ב שם, סא). ולכתחילה ראוי ליטול ידיים אחרי הקידוש ולצאת ידי כל הדעות, אולם אם נטל ידיים קודם הקידוש, יקדש על היין ולא על הפת (משנ"ב שם, סב).

טָעַם אֵינוֹ מְקַדֵּשׁ כל הלילה, אלא יקדש מחר לפני הסעודה (רשב"ם, וכעי"ז לעיל קה, ב ד"ה ש"מ טעם לגבי הבדלה), כיון שהקידוש צריך להיות לפני הסעודה, וכשאכל ושבע אינו יכול עוד לקדש, ודין זה הוא קנס מדרבנן (הערות הגרי"ש אלישיב, וכעי"ז בדבר שמואל). ואף לסוברים שקידוש בליל שבת על היין הוא מדאורייתא [ראה ביאורנו לעיל (ע"א ד"ה זכור)], יש כח ביד חכמים לעקור מצוה מהתורה בשב ואל תעשה (דבר שמואל, וראה מנחת שלמה שהסתפק האם מותר לו לאכול בליל שבת ללא קידוש). ויש סוברים, שאכן חייב בקידוש גם בליל שבת, אלא שכיון שטעם לפני קידוש וביזה את המצוה, אינו רשאי לקדש בעצמו, אלא ישמע קידוש מאדם אחר (מהר"ם חלאווה בשם הראב"ד; בעל המאור כא, ב מדפי הרי"ף).

טָעַם מַבְדִּיל, עד יום רביעי (רי"ף כב, א מדפיו). ויש שסובר, שאם טעם יכול להבדיל רק במוצאי שבת, אבל אינו יכול להבדיל במשך השבוע (בה"ג קידוש יג, ב), כיון שכל מה שאפשר להבדיל עד יום רביעי אף שהם ימי חול גמורים, הוא משום שנמנע עד עתה מלאכול בגלל קדושת השבת, ונמצא שעדיין יש כאן קצת קדושה לגבי דבר זה, אבל אם כבר אכל, נמצא שאין כאן אפילו קצת קדושה, ושוב אינו יכול להבדיל (ערוך השולחן או"ח רצט, טז). ויש שפירש, שבמוצאי שבת שהוא עיקר זמן הבדלה יכול להבדיל אפילו שטעם וביזה את המצוה, אבל הבדלה במשך השבוע אינה מעיקר הדין, אלא היא מדין תשלומין, ולא תיקנו תשלומין לאדם שזלזל במצוה (עמק ברכה קידוש והבדלה ה).

■ המשך במילואים עמ' 102 ■

טָעַם מְקַדֵּשׁ וְטָעַם מַבְדִּיל. ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח רעא, ז, ו-רצט, ה).

מַבְדִּיל וְהוֹלֵךְ כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ, עד סוף יום ראשון, ואינו מבדיל עד יום רביעי (תוס'), וללשון זו, לא תיקנו תשלומין להבדלה, והטעם שיכול להבדיל ביום ראשון אינו משום תשלומין, אלא משום שעיקר זמן ההבדלה הוא גם ביום ראשון, לפי שהיום הולך אחר הלילה (חי' הר"ן; מאירי תענית ל, ב. וראה רעק"א או"ח רצט, ו). ולפי זה, אם חל תשעה באב במוצאי שבת, אינו מבדיל במוצאי תשעה באב, אבל ללישנא קמא שיכול להבדיל עד יום רביעי, מבדיל על הכוס במוצאי תשעה באב (מהרש"א, ע"פ תוס'). ויש שסובר, שגם ללישנא בתרא מבדיל על הכוס במוצאי תשעה באב (בה"ג יג, ב), ואף שללשון זו לא תיקנו תשלומין להבדלה, היינו דוקא למי שהיה יכול להבדיל, שכיון שלא הבדיל בלילה וכל היום שלאחריו, נחשב כפושע וכמזיד, אבל בתשעה באב שאי אפשר להבדיל ביום ראשון, יש לו תשלומין עד יום רביעי כמו ללישנא קמא (חי' הר"ן). ויש שסובר, שגם ללישנא קמא שסוברת שאפשר להבדיל עד יום רביעי, אינו יכול להבדיל במוצאי תשעה באב, כיון שעיקר ההבדלה היא רק במוצאי שבת, וההבדלה במשך השבוע היא רק כתשלומין להבדלה של מוצאי שבת, ומכיון שבמוצאי שבת היה פטור מלהבדיל על הכוס, אינו חייב בתשלומין (חי' הר"ן בשם הרמב"ן, וראה קהלות יעקב ברכות ט).

■ שתי הלשונות הובאו להלכה (שו"ע או"ח רצט, ו), והעיקר להלכה שאפשר להבדיל עד יום רביעי, ואפילו אם טעם קודם הבדלה (רמ"א שם). ובמוצאי תשעה באב מבדיל, אפילו לפי הדעה שבשבת רגילה מבדיל רק ביום ראשון [כבה"ג] (שו"ע שם תקנו, א, ע"פ מג"א שם, ב).

וּבָת טְוָות - לן מעונה, ולא אכל לפני הבדלה (רשב"ם). ואף שלעיל (קב, ב) מבואר, שמי שיש לו רק כוס יין אחת במוצאי שבת, יכול לאכול לפני הבדלה, היינו דוקא כשאינו מצפה שיביאו לו למחרת יין להבדלה, אבל אמימר ידע שיביאו לו למחרת יין להבדלה, ולכן היה אסור לו לאכול לפני הבדלה (תוס' ברכות נב, א ד"ה מניחו; רא"ש י, יז). ויש שפירש, שאכן מעיקר הדין מותר היה לו לאכול, אלא שהחמיר על עצמו (תוס' ברכות שם בתי' השני, וראה בהגהות רא"מ הורוויץ שם שתמה, מדוע לא חשש לביטול סעודת מלוה מלכה). ■ להלכה, יש אומרים שאם אין לו יין מותר לאכול לפני הבדלה [כתי' השני בתוס'], ויש אומרים שאם מצפה שיביאו לו יין למחרת, אסור לאכול [כתי' הראשון בתוס'] (שו"ע או"ח רצו, ג, וראה משנ"ב שם, יט, שאם יביאו לו יין רק לאחר חצות היום יתכן שיש להקל), ויש להחמיר בזה, אם לא באדם חלוש שקשה עליו התענית (משנ"ב שם, כא, וראה שעה"צ שם, יט).

אַיְיתִינָא שִׁיכְרָא, ולא נאמר כאן 'אייתינא ליה שיכרא' [כפי שנאמר קודם], שהרי כבר אמר להם בשנה הקודמת שאינו רוצה להבדיל על שיכר, אלא הם הביאו שיכר לעצמם, כדי להבדיל כמנהגם (רש"ש).

אָמַר אִי הָכִי חֲמַר מְדִינָה הוּא, ושיכר נחשב חמר מדינה רק כשאין מצוי יין בעיר (רשב"ם), ואם בשנה זו אין מצוי יין בעיר, מותר לקדש ולהבדיל על שיכר, אף אם בשאר השנים מצוי יין בעיר (תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי] בשם רש"י). אך אם יש יין בעיר אלא שהוא ביוקר, אסור לקדש על שיכר (ראבי"ה תקטז). ויש שסובר, שאם רוב שתיית אנשי העיר הזו הוא שיכר, מותר לקדש עליו אף אם מצוי יין בעיר (אליה רבה ערב, יג, ע"פ רמב"ם שבת כט, יז). ■ להלכה, שיכר נחשב חמר מדינה רק כשאין מצוי יין בעיר ועיקר שתייתם הוא שיכר [כרשב"ם וראבי"ה] (משנ"ב שם, כד, וראה ביאה"ל שם ד"ה שמקדשין).

ודוקא שיכר נחשב חמר מדינה, כיון שהוא משקה חשוב, אבל מים שאינם חשובים, אינם נחשבים לחמר מדינה אף אם אין בעיר יין או שיכר (רשב"ם, ע"פ ביאור המשנ"ב רצו, י). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע שם, ב, וראה משנ"ב שם ובמהדו' דרשו שם לענין שאר משקין).

וּשְׁמַע מִינָּהּ וְכוּ', מַבְדִּיל וְהוֹלֵךְ כָּל הַשַּׁבָּת כּוּלּוֹ, ואין ראיה מאמימר שמותר להבדיל כל השבוע, שהרי אמימר הבדיל ביום ראשון, ומה שאמרו בגמ' 'מבדיל והולך כל השבת כולו', משום שלהלכה מותר להבדיל כל השבוע ולא רק ביום ראשון (תוס'). ויש גורסים 'מבדיל והולך כל היום כולו', אולם גם לגירסא זו, אין ראיה מהגמ' שמבדילים רק ביום ראשון ולא במשך השבוע, שיש לומר שנקטו כן משום שאמימר הבדיל ביום ראשון, כך שאין להוכיח ממעשה זה שמותר להבדיל גם במשך השבוע (חי' הר"ן; רבינו דוד).

מַהוּ לְקַדּוֹשֵׁי אַשִּׁיכְרָא, במקום שאין מצוי יין, והשכר הוא חמר מדינה (רא"ש י, יז, בדעת רשב"ם, אולם ראה רש"ש). ויש מפרשים, שהספק הוא האם מקדשים על שיכר שאינו חמר מדינה, אבל אם הוא חמר מדינה, ודאי שמקדשים עליו (תוס' לעיל קו, ב ד"ה מקדש, רא"ש שם).

כְּשֵׁם שֶׁאֵין מְקַדְּשִׁין עָלָיו כָּךְ אֵין מַבְדִּילִין עָלָיו. ולאמימר שסובר לעיל בסמוך שמבדילים על חמר מדינה, הוא הדין שמקדשים עליו (מגיד משנה שבת כט, יז, בדעת יש מן הגאונים, אולם ראה תוס' לעיל קו, ב ד"ה מקדש, שקידוש חמור מהבדלה). ויש סוברים, שגם לאמימר אין לקדש על חמר מדינה, כיון שיכול לקדש על פת, ולא התיר אלא להבדיל על חמר מדינה, כיון שאין מבדילים על פת (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם והרי"ץ גיאות). ויש שסובר, שאף שמעיקר הדין אפשר לקדש על שיכר, מכל מקום בליל שבת טוב יותר לקדש על הפת, אבל ביום עדיף לקדש על שיכר מאשר על הפת, כיון שהקידוש ביום הוא רק 'בורא פרי הגפן' ואין בו ברכה נוספת, ונמצא שאם יקדש על הפת יבטל לגמרי את הקידוש (רא"ש י, יז, וראה עוד שו"ת הרא"ש כב, י, שעיקר קידוש היום הוא לשנות את סעודת השבת מסעודת חול, אולם ראה מג"א רפט, ד). ■ להלכה הובאו שלש הדעות (שו"ע או"ח ערב, ט), ולדינא, בליל שבת יש לקדש או על היין או על הפת [כיון שהראשונים נחלקו בזה והשו"ע לא הכריע בזה], אבל ביום, עדיף לקדש על שיכר מאשר על הפת [כהרא"ש] (משנ"ב שם, כז-כט).

רַב אַשְׁכְּחֵיהּ רַב הוּנָא דְּקַדֵּישׁ אַשִּׁיכְרָא, אף שהיה לו יין בעירו, משום שהיה השיכר חביב עליו (רשב"ם), ואף שלא היה חמר מדינה, ואף שלדעת רב לעיל אין מקדשים על שיכר אף שהוא חמר מדינה [לפירוש הרשב"ם שם (ראה ביאורנו לעיל ד"ה מהו)], מכל מקום על שיכר שהוא חביב אפשר לקדש [ולעיל מדובר בשיכר שאינו חביב עליו, ולכן אין מקדשים עליו] (דבר שמואל, אולם ראה מהרש"א ורש"ש).

אֵין אוֹמְרִים הָבֵא כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה לְבָרֵךְ אֶלָּא עַל הַיַּיִן. ודוקא על שיכר שאינו חמר מדינה אין מברכים ברכת המזון, אבל אם הוא חמר מדינה אפשר לברך עליו, שהרי הבדלה טעונה כוס לכולי עלמא, ומכל מקום אפשר לעשותה על חמר מדינה, וכל שכן ברכת המזון שיש צד בגמ' להלן (קיז, ב) שאינה טעונה כוס (רא"ש י, יז). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח קפב, ב).

■ **המשך במילואים עמ' 102** ■

אמר רבא הילכתא טעם מקדש ⁽ᵃ⁾ וטעם מבדיל ומי שלא קידש בערב שבת מקדש והולך כל היום כולו עד מוצאי שבת [ב] מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל השבת כולו אמימר[א] פתח לה להא שמעתא דרבא בהאי לישנא אמר רבא הילכתא טעם מקדש טעם מבדיל מי שלא קידש בע"ש מקדש והולך כל היום כולו מי שלא הבדיל במוצ"ש מבדיל והולך כל היום כולו. אמרי ליה [ג] מר ינוקא ומר קשישא בריה דרב חסדא לרב אשי זימנא חדא איקלע אמימר[ב] לאתרין ולא הוה לן חמרא אייתינא ליה שיכרא ולא אבדיל [ד] ובת טוות למחר טרחנא ואייתינא ליה חמרא ואבדיל וטעים מידי לשנה תו איקלע לאתרין לא הוה לן חמרא אייתינא שיכרא אמר אי הכי [א] חמר מדינה הוא אבדיל וטעים מידי שמע מינה תלת ש"מ [ה] המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס ושמע מינה אסור לו לאדם שיאכל[ג] קודם שיבדיל ושמע מינה מי שלא הבדיל במוצ"ש מבדיל והולך כל השבת כולו. בעא מיניה (א) רב הונא מרב חסדא מהו לקדושי אשיכרא אמר השתא ומה פירזומא ותאיני ואסני דבעאי מיניה מרב ורב מר' חייא ורבי חייא מרבי ולא פשט ליה שיכרא מיבעיא סבור מינה קדושי הוא דלא מקדשינן עילויה אבל אבדולי מבדלינן אמר להו רב חסדא הכי אמר רב כשם שאין מקדשין עליו כך אין מבדילין עליו איתמר נמי אמר רב תחליפא בר אבימי אמר שמואל כשם שאין מקדשין עליו כך אין מבדילין עליו לוי שדר ליה לרבי שיכרא בר תליסר מגני טעמיה הוה בסים טובא אמר כגון זה ראוי לקדש עליו ולומר עליו כל שירות ותושבחות שבעולם בליליא צעריה אמר [ו] מיסרן ומפייס אמר רב יוסף אדור ברבים דלא אישתי שיכרא אמר רבא אישתי מי זוריון ולא אישתי שיכרא ואמר רבא תיהוי שקיותיה שיכרא מאן דמקדש אשיכרא רב אשכחיה רב הונא דקדיש אשיכרא אמר ליה שרי אבא למיקני איסתירי משיכרא ת"ר אין מקדשין אלא על היין ואין מברכין אלא על היין אטו אשיכרא ואמיא מי לא מברכין עלידו שהכל נהיה בדברו אמר אביי הכי קאמר אין אומרים הבא כוס של ברכה לברך אלא על היין ת"ר אין מקדשין על השכר משום ר' אלעזר בר רבי שמעון אמרו מקדשין מטעימת[ד] יין כל שהוא ר' יוסי בר יהודה אומר מלא לוגמא אמר רב הונא אמר רב וכן תני רב גידל דמן נרש [ז] [ב] המקדש וטעם מלא לוגמא יצא ואם לאו לא יצא אמר רב נחמן בר יצחק אנא תנינא לה לא גידול בר מנשיא ולא גידול בר מניומי אלא גידול סתמא למאי נפקא מינה למירמא דידי' אדידיה: סמוך למנחה: איבעיא להו סמוך למנחה גדולה תנן או דילמא סמוך למנחה קטנה תנן סמוך למנחה גדולה תנן ומשום פסח דילמא אתי למימשך

ואתי

רשב"ם

כל השבת. כדאמרן לעיל[פ] עד יום רביעי: פירזומא. שכר שעורים, בלשון לעז ברוי"ש[פ]: ותאיני. שכר תאנים: ואסני. שכר תותים: שיכרא. שכר תמרים: בר תליסר מגני. שנתנו מים על התמרים, ואחר שזבו נתן על תמרים אחרים, וכן הביא תמרים עד י"ג פעמים: מייסרן ומפייס. מלערין (ב), ובשעת שתיה מפייסין הן, כלומר טובים הן וראוי לומר עליהן קידוש והבדלה: אדור ברבים. נדר שאין לו הפרה[ט]: מי זוריון. מי משרת הפשתן: שרי ליה אבא. התחלת לעשות שכר ולהשתכר בו, (ג) מערב לכך הוא יפה בעיניך ומקדש אתה עליו: כוס של ברכה. ברהמ"ז: מטעמת יין בכל שהוא. אותה טעימה שאמרו המברך צריך שיטעום, (ד) בכל שהוא: מנחה גדולה. משבע[ו] שעות ומחצה ולמעלה, זמן הקרבת תמיד כשאתה בא להקדימו: ומשום פסח. שמא ישב בסעודה וימנע ויפשע מעשות פסח:

או

רשב"ם

כל השבת כולה. כדאמרן לעיל[פ] עד יום רביעי. והכי קי"ל כרבא דאמר טעם מקדש, ואם שכח ולא קידש מקדש למחר כל היום כולו, וכן טעם מבדיל, ואם לא הבדיל מבדיל והולך עד יום רביעי: ובת טוות. לן מעונה שלא אכל, וקרא הוא בדניאל[א]: חמר מדינה. אין יין אחר בעיר הזאת כי אם שכר, הלכך מבדילין בו, וכן הלכה, אבל מים לא איקרו חמר מדינה, ואין מבדילין על המים אפילו היכא דליכא שכר ויין: שמעת מינה תלת. ג' דברים בסידרי הבדלה. ואף על גב דשמעינן מינה דמבדילין על חמר מדינה אע"פ שאינו יין, לא חשיב, דלא איירי אלא בסדר הבדלה, אי נמי מילתא דפשיטא הוא, דכיון דאין יין אחר בעיר טוב לו שיבדיל על השכר משלא יבדיל כלל: מהו לקדושי אשכרא. במקום שאין יין: פירזומא. שכר שעורין: ותאיני. שכר תאנים: ואסני. שעושין שכר מפרי סנה כגון תותין, והללו חשובים יותר מסתם שכר שלהם שהיה של תמרים: אבל אבדולי מבדלינן. אליבא דרב: תליסר מגני. שנתן המים על התמרים ואח"כ נותנן על תמרים אחרים וכן הביא אחרים עד שלש עשרה פעמים, ומגני נראה שהוא לשון [ב] אשר מגן צריך בידך (בראשית יד) ומתרגמינן ומסר והוא לשון מסר[ז], כך השיכרא היה כותש ג"כ ומשבר התמרים חדשים שלש עשרה פעמים: צעריה. שלשול, דתמרים משלשלין כדאמרי' בכתובות (דף י:): מיסרן ומפייס. בתמיה, וכי מי שמלער ראוי הוא לפייס ולרצות להקב"ה ולומר עליו קידוש: אדור ברבים. נדר שאין לו הפרה[ט]: מי זוריון. מי משרת פשתן: תיהוי שקיותיה שיכרא. עני יהיה שלא יוכל לקנות יין, מדה כנגד מדה: מקדש אשיכרא. ואע"פ שהיה יין בעירו, וטעמו משום דחביב ליה, כדאמר לעיל זימנין דחביבא ליה ריפתא מקדש אריפתא: שרי ליה אבא. התחיל לעשות שכר ולהשתכר בו, ויפה בעיניך ומקדש אתה עליו: ואין מברכין. ברכת המזון כדמפרש לקמן: כוס של ברכה. ברכת המזון: ה"מ דלא קבע עליה אבל קבע עליה לית לן בה לא גרסינן כלל[פ]: מטעמת יין כל שהוא. אותה טעימה שאמרו (לעיל קה:) המברך צריך שיטעום, אותה טעימה די בכל שהוא: וטעם מלא לוגמא יצא ואם לאו לא יצא. והכי הילכתא, והוא שלא טעם אחד מכל המסובין, אבל טעם אחד מהם ילאו כולן ידי חובתן ואע"פ שלא טעמו: אמר רב נחמן בר יצחק אנא תנינא לה. להאי מתניתא משמיה דרב גידל (דמנרש) אבל איני מזכיר מי הוא, שמא גידל בר מנשיא או גידול[ט] דמן נרש: מנחה גדולה. משש שעות ומחצה ולמעלה, דהיינו זמן עשיית תמיד הערב כשאתה בא להקדימו, כגון בערב הפסח שחל להיות בערב שבת שנשחט בשש ומחצה והפסח אחריו כדאמרינן בתמיד נשחט (לעיל דף נח.): ומשום פסח. שמא ישב בסעודה ויפשע מעשות פסח:

או

תוספות

אמר רבא הילכתא טעם מקדש. וכן הלכה: אמימר מתני לה כו'. בסוף מילתיה גרסינן מבדיל והולך כל היום כולו דאי לאו הכי היינו לישנא קמא. והלכה כלישנא קמא דמבדיל עד רביעי בשבת כדאמר[ו] רבי חייא לעיל ובתשעה באב שחל להיות במוצ"ש נמי רגילין להבדיל אחר התענית וכן בסדר דרב עמרם:

ושמע מינה מבדיל כל השבת כולה. לא שמעינן מינה אלא כל היום אלא נקט הכי משום דהלכה כן:

אדור ברבים כו'. דקסבר דנדרים אין לו הפרה ואין הלכה כן אלא דוקא על דעת רבים אין לו הפרה ובמקום אחר מפורש (גיטין דף לו.):

אם טעם מלא לוגמא יצא. וכדמפרש ביומא (דף פ.) כל שאילו מסלקו לצד אחד יראה כמלא לוגמיו והוי פחות מרביעית כדאמרינן התם אבל מלא לוגמיו אמרינן התם דהוי יותר מרביעית ונראה שהוא רוב רביעית דאמרינן לקמן[ז] והוא דשתה רובא דכסא ודוקא לאדם בינוני אבל לעוג מלך הבשן בעי טפי כדאמרינן התם[פ]:

*) סמוך למנחה. תימה אמאי קרי ליה מנחה דאי משום דמנחה היתה קריבה בין הערבים הלא גם בשחר קריבה מנחת חביתין ומנחת תמיד. וי"ל בשחר יש שם אחר תפלת שחרית. ועוד דאמרינן בפרק קמא דברכות (דף ו:) הוי זהיר בתפלת מנחה שהרי אליהו לא נענה אלא בתפלת מנחה ושמא בשעת הקרבת מנחה נענה ולכך קרי ליה תפלת מנחה שאז היה שעת רצון[ל]:

ואתי

*) שייך למשנה דלעיל צט ע"ב

עין משפט נר מצוה

מד א מיי' פ"ז מהל' ברכות [עי' בהג' מיי' שם ס"ק ס] ופכ"ט מהל' שבת הלכה יז סמג עשין כט טוש"ע או"ח סי' קפב ס"ב וסי' ערב סעיף ט וסי' רצו סעיף ב:

מה ב מיי' פכ"ט מהל' שבת הלכה ז טוש"ע א"ח סי' קל סעיף ג וסי' רעא סעיף יג:

רבינו חננאל

אמר רבה הלכתא טעם מקדש טעם מבדיל ומי שלא קדש בערב שבת מקדש והולך כל היום ומי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל כל היום כמרימר דמתני להא שמעתא דרבא ליומיה. פי' ובת טות לן אותה הלילה בלא אכילה. פי' חמר מדינה יין ששותין בני המדינה כולה והוא יינם ואין להם זולתו: שכרא בת תליסר מגאני פי' שכר מסונן בשלש עשרה מסננות כלומר הורק מכלי אל כלי. מיסרן ומפיס פי' מסיר הדעת כמו המסית שבא בדבריו רכין והוא מתוק ומפתה בני אדם לשתותו ואחר מצערו מלשון המפיס מורסא בשבת: רבה בר בר חנה מקדש אשכרא גרסינן במס' נזיר בתחלתו הריני נזיר מן החרצנים כו' ור' שמעון נמי הכתיב מיין ושכר יזיר ההוא מבעי ליה לאסור יין מצוה כיין הרשות יין מצוה [מאי היא] קידושא ואבדלתא הרי הוא מושבע עליהן מהר סיני אלא כי הא דאמר רבא שבועה שאשתה וחזר ואמר הריני נזיר אתיא נזירות חלה אשבועה ורבנן הכתיב מכל ההוא לאסור יין מצוה כיין הרשות (א): ירושלמי בשבועות פ"ג (הלכה ד) שבועה שלא אוכל מצה בלילי הפסח לוקה ואוכל מצה בפסח שבועה שלא אשב בצל אסור לישב בצל סוכה שבועה שלא אשב בצל סוכה לוקה וישב בצל סוכה. כתוב בספרי דבי רב מיין ושכר יזיר לעשות יין מצוה כיין רשות: ת"ר אין אומרין הבא כוס לברך אלא על היין ואסיקנא לא אמרן אלא דלא קביע סעודתיה עילויה אבל קבע לית לן בה. ת"ר אין מקדשין על השכר משום ר"ש אמרו מקדשין וטעימת יין כל שהוא ר' יוסי אומר מלא לוגמיו. וכן תאני גידול המקדש וטעם מלא לוגמיו יצא ואם לאו לא יצא: מתני' סמוך למנחה כו'.

חשק שלמה על ר"ח

(א) [לפנינו שם בנזיר (דף ד') הגי' ורבנן נמי הא מיבעי ליה לאסור יין מלוה כיין רשות א"כ לימא קרא מיין מאי ושכר ש"מ תרתי ע"כ וגי' רבינו אינו מובן וצ"ע].

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [לעיל קה: קו:], ב) [לעיל קו.], ג) [עיין תוספות בבא בתרא ז: ד"ה מר ינוקא], ד) עיין ברכות דף נב. תוד"ה מניחו, ה) [לעיל קה: וש"נ], ו) [פי' מסיר הדעת כמו המסית שבא בדברים רכים והוא מתוק ומפתה בני אדם לשתותו ואח"כ מצער מלשון המפיס מורסא, ערוך ערך מפיס וגרס מיסרן ומפיס], ז) עירובין עט:, ח) דף קו., ט) גיטין לה:, י) דף קח:, כ) [ועיין תוספות עירובין עט: ד"ה אם ותוספות יומא דף פ. ד"ה הכא ותוספות שבת דף עו: ד"ה ויעמוד], ל) [ובאבודרהם דף מא ע"ד דפוס פראג (סדר תפילת מנחה) כתב בזה"ל ונקראת זאת התפלה מנחה מפני שבשעה עשירית מן היום שנברא בו אדם הראשון חטא וזהו שכתוב לרוח היום ומתרגמינן למנח יומא, עכ"ל].

הגהות הב"ח

(א) גמ' בעי מיניה רב חסדא מרב הונא מהו לקדושי אשיכרא כצ"ל [עי' הג' היעב"ץ]: (ב) רש"י ד"ה מייסרן ומפייס מצערין הן אבל בשעת שתיה: (ג) שם ד"ה שרי וכו' ולהשתכר בו לכך כצ"ל ותיבת מערב נמחק: (ד) שם ד"ה מטעמת וכו' שיטעום די בכל שהוא:

תורה אור השלם

א) אֱדַיִן אֲזַל מַלְכָּא לְהֵיכְלֵהּ וּבָת טְוָת וְדַחֲוָן לָא הַנְעֵל קֳדָמוֹהִי וְשִׁנְתֵּהּ נַדַּת עֲלוֹהִי: [דניאל ו, יט]

ב) וּבָרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן אֲשֶׁר מִגֵּן צָרֶיךָ בְּיָדֶךָ וַיִּתֶּן לוֹ מַעֲשֵׂר מִכֹּל: [בראשית יד, כ]

ליקוטי רש"י

ש"מ המבדיל בתפלה. דקתני הנכנס לביתו במוצאי שבת מבדיל ואע"ג דקסתם בני אדם מבדילין בתפלה [רשב"ם לעיל קה:]. מבדיל והולך כל השבת כולו. עד רביעי בשבת, ולא עד בכלל, אבל מרביעי ואילך גבי שבת הבאה מתחשב [רשב"ם לעיל קו.].

הגהות וציונים

א] ס"א מרימר (גליון). בכת"י איתא מתני לה (במקום "פתח" לה, וכמו בתוס'): ב] ס"א רבין (גליון): ג] [עיין תוספות שבת ט ע"ב ד"ה לימא וכו' גרסתם הכא לטעום כלום] (גליון) וכ"ה בתוס' לעיל קב ע"ב ד"ה מניחו, ובר"יף כאן: ד] צ"ל וטעימת (דק"ס) וכ"ה בכת"י ובר"ח, וברש"י ורשב"ם מטעמת: ה] שכר משעורים נבוטים וקלויים: ו] [משש שעות כן איתא בפירוש הרשב"ם] (גליון): ז] לשון שבר כצ"ל (רש"ש, ועיין מהרש"ל): ח] דס"ל לרשב"ם כיון דברכת המזון טעונה כוס מה תלוי בקביעת סעודה (רא"ש, עיי"ש) אבל בר"ח ור"יף ותוס' לעיל קו ע"ב סד"ה מקדש גרסו לה: ט] ס"א נוסף גידול בר מניומי דמן נרש (חכמת מנוח) ולפי זה א"צ למחוק לעיל תיבת "דמנרש": י] צ"ל כדאמרי בני רבי חייא (והוא לעיל קה ע"א, קו ע"א):

עין משפט
נר מצוה

מו א ב ג מיי' פ"ו מהל' מלה הלכה יב סמג עשין מ טוש"ע או"ח סי' תעא סעיף א:

רבינו חננאל

אוקימנא סמוך למנחה קטנה מדתניא אפילו אגריפס המלך שרגיל לאכול בתשע לא יאכל עד שתחשך. אמר רב יוסף אבל מטבל הוא במיני תרגימא פי' רב האי תרגימא כסנין של מיני מתיקה דתנינן בתוספתא דברכות הביאו לפניו מיני תרגימא מברך עליהן בורא מיני [מזונו']. רבי צדוק מטבל בירקי כלומר א) היה אוכל זה מיני תרגימא וזה היה אוכל מן המנחה ולמעלה. תניא נמי הכי השמש טובל בבני מעים ונותן לפני האורחים. רבא הוה שתי חמרא טובא במעלי דפסחא אמר כי היכי דנגרריה ללביה ונכפין [ונאכל] למצה וכו':

חשק שלמה על ר"ח

א) [אולי דצ"ל כלומר היה אוכל זה מן המנחה ולמעלה אבל לא היה מטבל במיני תרגימא].

תורה אור השלם

א) כִּי כֹה אָמַר יְיָ לְאִישׁ יְהוּדָה וְלִירוּשָׁלַיִם נִירוּ לָכֶם נִיר וְאַל תִּזְרְעוּ אֶל קוֹצִים: [ירמיה ד, ג]

ב) אִם תָּשׁוּב יִשְׂרָאֵל נְאֻם יְיָ אֵלַי תָּשׁוּב וְאִם תָּסִיר שִׁקּוּצֶיךָ מִפָּנַי וְלֹא תָנוּד: [ירמיה ד, א]

ואתי לאימנועי מלמיעבד פסחא או דילמא סמוך למנחה קטנה תנן ומשום מצה דילמא אתי למיכלה למצה אכילה גסה אמר רבינא ת"ש אפילו אגריפס המלך שהוא רגיל לאכול בתשע שעות אותו היום לא יאכל עד שתחשך אי אמרת בשלמא סמוך למנחה קטנה תנן היינו רבותיה דאגריפס אלא אי אמרת סמוך למנחה גדולה תנן מאי רבותיה דאגריפס חל איסור עליה מעיקרא אלא (א) [א]סמוך למנחה קטנה תנן סוף סוף מאי רבותיה דאגריפס הא מטיא ליה זמן איסורא מהו דתימא תשע שעות לאגריפס כארבע שעות (ב) דידן[א] דמי קמ"ל. אמר רבי יוסי[א] [ב]אבל מטביל הוא במיני תרגימא ר' יצחק מטביל בירקי תניא נמי הכי [ג]השמש מטביל בבני מעיין ונותן לפני האורחים ואע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנאמר [א]נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים [ג]רבא [ג]הוה שתי חמרא כולי מעלי יומא דפיסחא כי היכי דניגרריה לליביה דניכול מצה טפי לאורתא אמר רבא מנא אמינא לה דחמרא מיגרר גריר דתנן

בין

או דילמא סמוך למנחה קטנה. בתשע שעות כשהוא מאוחר, בפרק תמיד (לעיל דף נט.): ומשום מצה. שיכנס לה כשהוא תאוה: אגריפס המלך. לא היה אוכל עד תשע שעות: אי אמרת בשלמא סמוך למנחה קטנה היינו רבותיה. דאע"ג דעדיין לא אכל, וזמן איסוריה אכתי לא מטא בשעה תשיעית עד לאחר תשע, אפ"ה לא יאכל, משום דמשיך ליה עד זמן איסורא יתענה ולא יאכל: אלא אי אמרת. ממנחה גדולה ואילך אסור, מאי רבותיה דאגריפס, והא כבר חל זמן איסוריה משש שעות ואילך, וצריכא למימר דאסור, בתמיה, דאטו משום דלא אכל בעי למיעבד איסורא ונשרי למיכל מתחלת תשע: אבל. יכול אדם לטבול ולאכול מיני תרגימא פירות, והאי דנקט מטביל לפי שמאכלם על ידי טיבול: בירקי. היה אוכל ירק מן המנחה ולמעלה, לפי שאין משביע: בבני מעים. הואיל ועסוק בסעודה יכול הוא לאכול בני מעים, מה שדרך השמש לאכול, רשאי הוא לעשות כן מן המנחה ולמעלה, דהואיל והוא עסוק בהן מצער ליה אי לא אכיל, ואי אכיל לא משבעו ליה: נירו לכם ניר. כשאתם טורחים תטרחו בדבר שאתם יכולין ליהנות ממנו, ושמש זה שעוסק בסעודה ובית המטבחים אם אינו נהנה מצער ליה:

בין

רשב"ם

או דילמא סמוך למנחה קטנה. והיינו בגמר ט' שעות, דמתשע[ב] שעות ומחצה הוי זמן דהקרבת תמיד של כל השנה כשהוא מאוחר[ד], דהשתא משום איمנועי מפסח ליכא, דערב הפסח היה התמיד קרב בשמונה ומחצה והפסח אחריו מיד, לפיכך אם בא לאכול סמוך למנחה קטנה דהיינו בגמר תשעה וכבר נשחט הפסח, ואין כאן לחוש אלא משום מצה שלא יאכלנה אכילה גסה. והי נמי דמשום פסח[ג] איכא למיחש לאכילה גסה, דאף על גב דהוא נאכל על השובע[ה] אכילה גסה מיהא אינה אכילה, ובקדשים מזיק הוא דחשבינן ליה ביבמות (דף מ.[ו]), אלא משום דלגבי לחם הויא אכילה גסה באכילה מועטת נקט מצה, אי נמי רבותא קאמר, והכי קאמר או דילמא סמוך למנחה קטנה, ואפילו בזמן דליכא פסח דליכא למיחש לעשייתו ולא לאכילתו, משום אכילת מצה מיהא איכא דלא ליהוי אכילה גסה חיישינן: אגריפס המלך. מלך כשר היה ממלכי חשמונאי[ד], ולא היה אוכל עד שעה ט': רבותיה דאגריפס. כלומר היינו רבותא דקתני בברייתא אפי' אגריפס, דאע"ג דעדיין לא אכל, וזמן איסורא לא מטא אכתי בשעה תשיעית עד לאחר תשעה, אפילו הכי לא יאכל, משום דמשיך ליה עד זמן איסור ויתענה ולא יאכל: אלא אי אמרת. ממנחה גדולה ולמעלה אסור, מאי אפילו אגריפס, הא מטא כבר זמן איסוריה משש שעות ומחצה[ה] ואילך, וצריכה למימר דאסור, בתמיה, דאטו משום דלא אכל בעי למיעבד איסורא: כדבעינן למימר לקמן לא גרסינן ליה: סוף סוף מאי רבותיה דאגריפס הא מטא ליה עידן איסוריה. קודם שיגמור סעודתו, דאפילו רבי יוסי דפליג בהפסקת ערב הפסח בריש פירקא[ו] ואמר שלא להפסיק מאחר שהתחיל לאכול בהיתר, הכא מודי דאסור, דמעיקרא לדעת כן היה אוכל בתשע שעות שגמר[ו] סעודתו בתוך זמן איסוריה, וכמתחיל לאכול אחר זמן איסורו דמי ואסיר: מהו דתימא ט' דאגריפס כארבע לדידן דמי. דכיון דלמוד לאכול בתשע שעות כארבע שעות לדידן דמי, ויאכל גם הוא מצה לתיאבון גם הוא כמותינו שאוכלין בד' שעות ביום, והלכך הואיל ואכתי לא מטא זמן איסורא נישרי לאכול בתחלת ט' אע"פ שתמשך סעודתו לאחר ט', קמ"ל דאסור לאכול. אבל אי הוה תנינן סמוך למנחה גדולה ליכא רבותא כלל ולא הוה שייך למיתני אפי', דכיון דטעמא משום דילמא אתו לאימנועי מפסח ולא משום אכילה גסה דמצה ליכא למימר הכי מהו דתימא ט' לאגריפס כד' לדידן דמי, הלכך שמעינן מינה דמנחה קטנה תנן: מטבל ואוכל. מן המנחה ולמעלה: תרגימא. פירות ובשר בלא לחם, והא דנקט מטבל שכל מאכלם ע"י טיבול: בירקא. היה אוכל ירק מן המנחה ולמעלה, לפי שאינו משביע. ונראה בעיני דמגרר ליבא למיכל ואכל מצה לתיאבון יותר ולפיכך היה אוכל [ירק], ולא היה נוהג כן כי אם ערב הפסח כדי להמשיך[ז] ולאכול בלילה, כדאמרי' במס' שבת בפ' תולין (דף קמ:) אמר רב חסדא בר בי רב לא ליכול ירקא משום דמגררי ליבא כו', וכדאמרינן נמי בסמוך רבא הוי שתי חמרא במעלי יומא דפסחא כי היכי דנגריר לליביה, ודברים הללו כגון מיני תרגימא וירקות ממשיכין את הלב לאכול, כדמוכח נמי בברכות (ד' מב.) שהיו רגילין לאכול פרפרת קודם אכילת הפת לגרר את הלב, כדתנן בירך על הפת פטר את הפרפרת על הפרפרת לא פטר את הפת אלמא דפרפרת קודם לפת: תניא נמי הכי. דאוכלין מיני תרגימא ערב הפסח כדי להמשיך את הלב: השמש מטביל בבני מעים. כלומר בני מעים של בהמות הנשחטות לסעודת יו"ט, וגם נותן מהם לפני האורחין המנויין יחד על הפסח, כדי שיאכלו מצה ופסח לתיאבון, ובערב הפסח קאי בתוספתא דפסחים[ח] ואפי' מן המנחה ולמעלה, דלעיל מינה תניא ע"פ סמוך למנחה לא יאכל כו': ואע"פ שאין ראיה לדבר. דאכילה מושכת אכילה, זכר לדבר יש קצת, דכתיב נירו לכם ניר, הראה לנו הנביא דוגמא שחורשין את הקרקע כדי לקבל את הזריעה ואם אינה חרושה אינה מקבלת הזריעה, אף אדם האוכל דברים שאין משביעין את האדם פותחים בני מעים ומרחיבין אותן ויקבל המאכל של סעודה אחרי כן לתיאבון, כך נראה בעיני שיטה זו ועיקרה. ורבינו שלמה זקיני פירשה כן, בני מעיים הואיל ועסוק בסעודה יכול הוא לאכול בני מעיים מה שדרך השמש לאכול, רשאי הוא לעשות כן מן המנחה ולמעלה, דהואיל ועסוק בהן מצערי ליה אי לא אכיל, ואי אכיל לא משבעי ליה: נירו לכם ניר. כשאתם טורחים תטרחו שתוכלו ליהנות ממנו, ושמש זה שעסוק בסעודה או בבית המטבחים אם אינו נהנה מצער ליה, ולא נהירא. עוד יש לשון אחר ואין בו ממש:

בין

ואתי לאימנועי מפסח. ואפילו אחר שיעשה פסח אסור כדי שלא ימהר לאכול ויעשה פסח שלא כראוי: דילמא אתי למיכל אכילה גסה. ואינה אכילה כדאמרינן בפרק בתרא דיומא (דף פ:) האוכל אכילה גסה ביום הכפורים פטור וקשה דאמרי' בנזיר (דף כג.) גבי פסח זה שאכלו אכילה גסה ופושעים יכשלו בם ופריך רשע קרית ליה נהי דלא עביד מצוה מן המובחר פסח מיהא קא עביד. ואומר ר"ת דתרי גווני אכילה גסה אחת שנפשו קצה מלאכול ועל אותה פטור ביוה"כ ויש אכילה גסה שאינו מתאוה לאכול אך יש בה טעם והא דפסח נאכל על השבע[ה] היינו שמתאוה לאכול קצת. ועוד י"ל דאין לו לקרותו רשע כיון שקיים מצות פסח אע"פ שלא קיים מצות אכילה דאכילת פסחים לא מעכבא[ט]. ומה שפירש רשב"ס דנקט מצה משום דשייכא אפילו בזמן הזה דליכא פסח לא נהירא דאפילו הוי טעמא משום פסח אסור בזמן הזה כדמוכח בסמוך[י] גבי רב ששת דהוה יתיב כולי יומא בתעניתא. ופירוש אחר[מ] עיקר שפי' דנקט מצה דבאכילה מועטת הוי אכילה גסה:

אפי' אגריפס המלך. פי' רשב"ס מלך כשר ומבני חשמונאי היה. ולא דק דבסוטה (דף מא.) אמרי' כשהגיע למקרב אחיך תשים עליך מלך זלגו עיניו דמעות:

שהיה רגיל לאכול בתשע שעות. [*]י"מ לפי שדרך מלכים לעמוד בג' שעות[כ] והיה מתנהג כתלמיד חכם לאכול בשעה ששית[ל] אחרי קומו. ואין נראה דא"כ הוה ליה למימר ט' שעות לאגריפס כשש שעות לת"ח:

מיני תרגימא. פי' רשב"ס פירות ובשר בלא לחם. ולא נהירא דאמרינן בתוספתא דכילד מברכין[מ] הביאו לפניו מיני תרגימא מברך בורא מיני מזונות ואין מברכין בורא מיני מזונות אלא על חמשת מינים[נ]. ומיהו בפרק בתרא דיומא (דף עט:[ס]) איכא חד שינויא דמשני ואיבעית אימא מאי מיני תרגימא פירי:

נירו לכם ניר. פי' רשב"ס דעל ידי החרישה מקבלת הזריעה ה"נ ע"י אכילת תרגימא יאכל מצה. מיהו חרישה וזריעה תרי מילי נינהו ולא דמי לשתי אכילות. ונראה שזה הפסוק משל הוא כענין זה דכתיב (ירמיה ד) [ב]אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב אם תסיר שקוציך וגו' פי' לאחר שתסירו שקוצים אז תשובו אלי וכל זמן שהשקוצים עמכם ונתייאשתם ממני לא תוכלו לשוב כי כה אמר ה' נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים כל זמן שהקוצים בתוכה אינה מועלת זריעתה כלום וה"נ מייתי זכר לדבר כשאכל קצת לבו נמשך יותר אבל כשלא אכל כלל ונתיאש אין לבו נמשך אחר אכילה והוי כזורק אבן לחמת[ס]:

אלא

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) לעיל דף יב:, ב) [תוספתא פרק י ה"ד], ג) ברכות דף לה:, ד) לעיל נט., ה) לעיל ע., ו) ליתא שם הדין דמזיק רק הדין של אכילה גסה אינה אכילה אבל איתא ביומא פ סוע"ב גבי תרומה לזר, ז) ק., ח) פ"י ה"ד, ט) לעיל סט: [וע"ע תוספות נזיר כג. ד"ה פסח ותוספות יבמות מ. ד"ה אכילה ותוספות בבא קמא דף קי. ד"ה אכילה], י) קח., כ) ברכות ט:, ל) [כדאיתא לעיל דף יב:], מ) פ"ד ה"ד, נ) [עיין שם בגמרא ובתוספות שם ד"ה מיני ותוספות סוכה דף כז. ד"ה במיני], ס) עיין שבת י ע"א.

הגהות הב"ח

(א) גמ' אלא מאי סמוך למנחה קטנה תנן סוף: (ב) שם כארבע שעות לדידן דמי:

גליון הש"ס

תוס' ד"ה שהיה כו' י"מ. עי' תענית כה ע"ב רש"י ד"ה שכן מליו:

הגהות וציונים

א] [ברב אלפס איתא ר' אסי] (גליון): ב] צ"ל דבתשע (רש"ש): ג] בכת"י ונהי דמשום פסח נמי איכא: ד] [ס"א ממלכי הורדוס] (גליון): ה] "ומחצה" נמחק (רש"ש) וכן ליתא ברש"י: ו] שיגמור סעודתו כצ"ל (מנחם משיב נפש): ז] להמשיך ליבו ולאכול (באה"מ): ס] צ"ל ופירוש ראשון (גליון):

וְאָתֵי לְאִימְנוֹעֵי מִלְּמֶיעֱבַד פִּסְחָא, אמנם גם לצד זה אסור לאכול מסמוך למנחה קטנה משום מצה, אלא שאסור לאכול גם סמוך למנחה גדולה משום פסח. ואף לאחר שהקריב את קרבן הפסח, מכל מקום אסור לאכול עד זמן מנחה קטנה, שמא ימהר בעשייתו כדי לאכול קודם מנחה קטנה, ולא יעשנו כראוי (תוס', ע"פ ביאור החתם סופר, אולם ראה מים עמוקים). ויש גורסים בגמ' 'אי משום פסח אי משום מצה', ולגירסא זו יתכן שגם משום מצה אסור לאכול כבר ממנחה גדולה (חי' הר"ן; רבינו דוד, וראה עוד להלן ד"ה מהו).

דִּילְמָא אָתֵי לְמֵיכְלָהּ לְמַצָּה אֲכִילָה גַּסָּה, ואכילה גסה אינה אכילה, כמבואר ביומא (פ, ב), שאם אכל אכילה גסה ביום הכיפורים פטור (רשב"ם, אולם ראה רש"ש לעיל צט, ב ד"ה רשב"ם, שדין זה משום הידור מצוה הוא, כדי שיאכל מצה לתיאבון), והיינו באופן שנפשו קצה באכילה, ומה שאמרו בגמ' בנזיר (כג, א) שאם אכל קרבן פסח באכילה גסה לא עשה מצוה מן המובחר אבל אינו נחשב רשע [ומשמע שאכילה גסה אכילה היא, שיוצא בה ידי חובה], היינו באופן שהוא שבע ואינו תאב לאכול, אבל אין נפשו קצה באכילה (תוס' בשם רבינו תם). ויש מפרשים, שהטעם שאינו נחשב רשע הוא משום שקיים מצות הקרבת קרבן פסח, אף שלא קיים בו מצות אכילה (תוס' בתי' השני, ובב"ק קי, א ד"ה אכילה, וראה גבורות ה' [למהר"ל] מח, ופרי חדש או"ח תריב, ו, שתמהו מדוע אינו נחשב רשע בשל ביטול מצות אכילה), ולדעה זו, גם אם אינו קץ במאכלו אלא הוא רק שבע ואינו מתאווה לאכול, נחשבת אכילה גסה (פרי חדש שם). ויש סוברים, שגם לדעה זו, רק אם קץ במאכלו נחשב אכילתו אכילה גסה (מאמר מרדכי שם, ו). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע שם, ו, ושעה"צ שם, טו).

והטעם שהגמ' נקטה שהחשש הוא שיאכל את המצה אכילה גסה, ולא שיאכל את קרבן הפסח אכילה גסה, כיון שאכילה מועטת גורמת לכך שהמצה תיאכל באכילה גסה, אף שלגבי בשר עדיין אינה גורמת שיאכל באכילה גסה. או משום שאכילת פסח נוהגת רק בזמן הבית, אבל אכילת מצה נוהגת גם בזמן הזה (רשב"ם). ואף שלהלן (קח, א) מבואר שהאיסור לאכול בערב פסח משום קרבן פסח נוהג גם בזמן הזה שאין מקריבים קרבן פסח (קושיית תוס'), מכל מקום אין זה אלא לפי הצד הראשון, שאיסור האכילה הוא משום שחוששים שמא ישכח להקריב קרבן פסח, אבל לפי הצד השני שאיסור האכילה הוא כדי שלא יאכל אכילה גסה, בהכרח שבזמן הזה אין איסור לאכול מחמת קרבן פסח, שאם כן גם בליל פסח יהיה אסור לאכול הרבה עד שיאכל קרבן פסח, כמו בזמן שבית המקדש קיים [וכיון שאין לנו פסח לאכול, נמצא שיהיה כל הלילה אסור באכילה מרובה], ובהכרח שלפי צד זה, האיסור הוא רק אם באמת יש חשש שיאכל אכילה גסה ולא יצא ידי חובתו, דהיינו בזמן שמקריבים קרבן פסח (הגהות רא"מ הורוויץ).

מַהוּ דְּתֵימָא תֵּשַׁע שָׁעוֹת לְאַגְרִיפַּס כְּאַרְבַּע שָׁעוֹת דִּידַן וְכוּ', אבל אם 'סמוך למנחה גדולה' תנן, אין הבדל בין אגריפס המלך לשאר בני אדם, כיון שהאיסור הוא משום שחוששים שמא ישכח להקריב קרבן פסח, ולא משום אכילה גסה, ובהכרח ש'סמוך למנחה קטנה' תנן (רשב"ם). ויש סוברים [וגורסים כן בגמ', ראה ביאורנו לעיל (ד"ה ואתי)], שגם סמוך למנחה גדולה יתכן שאסור לאכול משום מצה, וראיית הגמ' מאגריפס המלך היא, שהטעם הוא רק משום שמא לא יאכל מצה לתאבון ולא משום שחוששים שמא לא יקריב קרבן פסח, אולם עדיין אין ראיה אם מטעם זה יש לאסור סמוך למנחה גדולה או סמוך למנחה קטנה, ומספק יש להחמיר (חי' הר"ן; רבינו דוד). ואף שדין זה הוא מדרבנן ו'ספק דרבנן לקולא', מכל מקום יש להחמיר משום חביבות המצוה, שהרי בגמ' להלן (קח, א) מבואר, שרב ששת לא אכל מהבוקר (מהר"ם א"ש על הרי"ף כג, א מדפי הרי"ף).

■ להלכה, אסור לאכול פת בערב פסח סמוך למנחה קטנה [כהרשב"ם] (שו"ע או"ח תעא, א). ויש סוברים שמספק אסור לאכול סמוך למנחה גדולה [כהר"ן] (רמ"א שם תרלט, ג, ע"פ ביאור הגר"א שם, אולם ראה מג"א שם, יב שצידד, שהרמ"א פסק כן רק לגבי ערב סוכות ולא לגבי ערב פסח. ובמשנ"ב שם, כז הביא בשם האחרונים, שגם לענין ערב סוכות האיסור הוא רק מסמוך למנחה קטנה).

אֲבָל מְטַבֵּיל וְכוּ', והטעם שנקטו 'מטבל', משום שרוב מאכלם היה על ידי טיבול (רשב"ם). ויש שפירש, שנקטו כן ללמדנו שמותר לאכול רק מעט מיני תרגימא, אך אסור למלאות כריסו מהם (ביאור הגר"א או"ח תעא, א, ע"פ רמב"ם חמץ ומצה ו, יב).

בְּמִינֵי תַּרְגִּימָא - פירות או בשר בלא פת (רשב"ם). ויש מפרשים, שמיני תרגימא הוא תבשיל שעשוי מחמשת מיני דגן שהתבשלו במי פירות (ע"פ תוס' בביאור הראשון, ורא"ש י, יט, ראה קרבן נתנאל שם, צ). ■ להלכה, מותר לאכול רק מעט פירות ובשר (שו"ע או"ח תעא, א), אך לא תבשיל מחמשת המינים [כהרשב"ם] (משנ"ב שם, ג).

הַשַּׁמָּשׁ מְטַבֵּיל בִּבְנֵי מֵעַיִין של בהמות הנשחטות לצורך סעודת יום טוב (רשב"ם), אך את בני המעיים של קרבן הפסח עצמו אסור לאכול קודם הלילה (ספר המכתם). ויש מפרשים, שמותר לאכול לפני הלילה בני מעיים של קרבן פסח, כיון שמעיים אינן נחשבות כבשר (צפנת פענח ערכין ג, יג, ע"פ הגמ' נדרים נד, ב, וכע"ז במחצית השקל תעא, ב).

דְּנֵיכוֹל מַצָּה טְפֵי, ומלשון זו משמע, שמצות אכילת מצה בליל פסח אינה רק בכזית ראשון, אלא יש תוספת מצוה בכל מצה שאוכל בליל הסדר (אבני נזר או"ח תמח, ז; דבר שמואל, וכדעת המהר"ל בגבורות ה' מח ד"ה שמש, וב"ח או"ח תעב ד"ה שמש). ויש שפירש, שכוונת הגמ' היא כדי שיאכל את הכזית של מצוה יותר בתאבון, שיש הידור מצוה באכילת המצה לתאבון (הר צבי, ע"פ רשב"ם לעיל צט, ב ד"ה לא יאכל).

בֵּין הַכּוֹסוֹת הַלָּלוּ וְכוּ' יִשְׁתֶּה, בֵּין שְׁלִישִׁי לִרְבִיעִי לֹא יִשְׁתֶּה, והאיסור לשתות בין הכוסות, משום שנראה כמוסיף על הכוסות שתיקנו חז"ל לשתות בלילה זה, ובין הכוסות הראשונות התירו לשתות אף שנראה כמוסיף, כדי שיאכל מצה לתיאבון, שהיין גורר את התיאבון, אבל בין הכוסות האחרונות אסור לשתות, לפי שכבר אכל מצה (רשב"ם), והאיסור לשתות בין הכוסות האחרונות הוא גם באופן שכבר שתה יין בין הכוסות הראשונות, ולא אומרים שכיון שכבר שתה בין הראשונות והוסיף על הכוסות, אין חילוק אם שותה ה' כוסות או ו' כוסות ומותר לו לשתות גם בין האחרונות, כיון שהאיסור להוסיף על הכוסות הוא משום שבכל כוס ששותה נראה כמוסיף [ורק בין הראשונות התירו זאת משום דגריר], ולא משום שלבסוף יוצא ששתה יותר מארבע כוסות (ברכת אברהם). ובירושלמי (פסחים י, ד) ביארו, שבין כוס שלישית לרביעית לא ישתה שמא ישתכר, אבל יין שבתוך האוכל ויין שלפני האוכל אינו משכר (רשב"ם כאן ולהלן קיז, ב ד"ה בין). ולביאור זה, אין ראיה מהמשנה שהיין גורר את התיאבון, אלא רק שאינו משביע, ומה שאמרו בגמ' 'דחמרא מיגרר גריר', לאו דוקא הוא (רבינו דוד; חי' הר"ן. וראה עוד ביאורנו להלן שם מד"ה בין שלישי לרביעי).

אֶלָּא שְׁמַע מִינָּהּ מְגָרֵר גָּרֵיר, ודוקא כששותה הרבה יין, אבל מעט יין משביע (תוס', ע"פ הגמ' ברכות לה, ב), ולכן בערב פסח מותר לשתות הרבה יין שגורר את התיאבון, ואסור לשתות מעט יין (תוס' ברכות שם ד"ה טובא), ומכל מקום בין הכוסות מותר גם אם שותה רק מעט יין, כיון שהוא מצטרף לשתי הכוסות הראשונות ונמצא ששותה הרבה יין (תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי]; רבינו דוד בתי' הראשון) [מה שאין כן בערב פסח שאין היין ששותה ביום מצטרף ליין שישתה בלילה, כיון שיש ביניהם הפסק (ב"ח תעא, א, הובאו דבריו במג"א שם ד, וראה שם עוד)]. ויש מפרשים, שאף ששתיית מעט יין משביעה, מכל מקום אינה גורמת לכך שהמצה תיאכל אכילה גסה, שהרי שותה רק מעט (רבינו דוד בתי' השני; חי' הר"ן). ■ להלכה, מותר לשתות בערב פסח הרבה יין ואסור לשתות קצת יין [כתוס'] (שו"ע או"ח תעא, א), ויש חולקים ומתירים לשתות גם מעט יין [כהר"ן ורבינו דוד] (טור שם, ובבית מאיר שם כתב, שכן דעת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, שלא חילקו בכך), ומסתבר שהכל תלוי בטבע האדם לפי מה שמרגיש בעצמו (ביאה"ל שם ד"ה ויין, ע"פ הרי"ץ גיאות).

אָמְרִי לֹא שַׁאנִי רַב שֵׁשֶׁת דְּאִיסְתְּנִיס הֲוָה וְכוּ', והטעם שרב ששת לא התענה בערב סוכות אף שיש מצוה לאכול כזית פת בסוכה, כיון שבסוכות אפשר לאכול את הפת עם מיני מתיקה, כך שגם אם אינו מתענה מהבוקר יכול לאכול בלילה את הפת, ורק בפסח התענה לפי שצריך לאכול את המצה לבדה ללא מיני מתיקה (צל"ח, אולם ראה שם שכתב, שדבריו הם לא כדעת המהרי"ל המובאת ברמ"א או"ח תרלט, ג, שגם בערב סוכות נוהג איסור אכילה כמו בערב פסח).

■ להלכה, איסטניס מתענה בערב פסח מהבוקר (שו"ע או"ח תע, ג), אולם אם ערב פסח חל בשבת, לא ידחה לגמרי סעודת שבת אלא יאכל מעט (משנ"ב שם, יא, וראה עוד רמ"א תעא, ג ומשנ"ב שם).

מַצָּה צְרִיךְ הֲסִיבָּה, בין באכילת כזית ראשון, ובין באכילת האפיקומן (תוס', רא"ש י, כ). ויש שסובר שאפיקומן אינו צריך הסיבה, כיון שכבר יצא ידי חובתו בכזית הראשון (פרי חדש תעב, ז, ו-תעז, א, בדעת הרמב"ם חמץ ומצה ז, ח). ואם אכל מצה בלא הסיבה, לא יצא ידי מצות אכילת מצה, וצריך לאכול שוב מצה בהסיבה (רא"ש שם, פרי חדש תעב, שם, בדעת תוס'), כיון שחז"ל תיקנו הסיבה כחלק ממצות מצה (חי' מרן רי"ז הלוי חמץ ומצה ז, ז, בדעתם). ויש שסובר, שאם אכל מצה בלא הסיבה יצא ידי חובת מצה, אלא שלא יצא ידי חובת הסיבה שתיקנו חז"ל בשעת אכילת המצה, ואינו צריך לאכול שוב בהסיבה, כיון שמצות הסיבה היא בשעת קיום מצות מצה, וכיון שכבר יצא ידי מצות מצה, אין תועלת בכך שיאכל שוב מצה בהסיבה (חי' מרן רי"ז הלוי בדעת הרמב"ם שם, שסובר שלכתחילה יש להסב בכל הסעודה).

■ להלכה, מצה צריכה הסיבה (שו"ע או"ח תעה, א), וכן אפיקומן צריך הסיבה (שו"ע שם תעז, א), ואם אכל כזית ראשון בלא הסיבה יחזור ויאכל בהסיבה [כהרא"ש] (שו"ע ורמ"א שם תעב, ז), ואם אכל אפיקומן ללא הסיבה, אינו צריך לחזור ולאכול בהסיבה אם קשה עליו האכילה (משנ"ב תעז, ד, וראה שעה"צ שם, ג, שבדיעבד אפשר לסמוך על דעת הרמב"ם שאפיקומן לא צריך הסיבה, וראה עוד משנ"ב מהדו' דרשו שם הע' 5, בישוב סתירת דברי המשנ"ב בזה).

מָרוֹר אֵין צָרִיךְ הֲסִיבָּה, אולם אם רוצה יכול לאכול מרור בהסיבה, ולכן ב'כורך' שאוכלים מצה ומרור ביחד, אוכלים אותם בהסיבה משום המצה (ב"י או"ח תעה ד"ה כתב אחי, וכתב שכן משמע מלשון הרמב"ם), ויש סוברים שאין מסיבים ב'כורך' (רוקח רפג; שבלי הלקט ריח). ■ להלכה, מרור נאכל בלא הסיבה (שו"ע שם, א), אך אם רוצה יכול לאוכלו בהסיבה (משנ"ב שם, יד), וכורך נאכל בהסיבה משום המצה (שו"ע שם, וראה משנ"ב מהדו' דרשו שם הע' 28, שאם אכל ללא הסיבה אין צריך לחזור ולאכול בהסיבה).

הַשְׁתָּא דְּאִיתְּמַר הָכִי וְאִיתְּמַר הָכִי אִידֵי וְאִידֵי בָּעוּ הֲסִיבָּה, ואף שהסיבה מדרבנן היא, ובכל התורה כולה 'ספק דרבנן לקולא', כאן מסיבים בשתיהן, כיון שאין בכך טירחא ועושים כן לרווחא דמילתא, או משום שאם נאמר 'ספק דרבנן לקולא', יפטר מהסיבה בכל הארבע כוסות, ותיעקר לגמרי מצות הסיבה, ולכן אמרו שיסב בכל הארבע כוסות (ר"ן על הרי"ף ד"ה והשתא, וראה עוד בית הלוי ג, א ט).

ואם שתאן בלא הסיבה, יש להסתפק אם צריך לחזור ולשתותן שוב בהסיבה, ובכוס שלישית ששתאה בלא הסיבה יש להסתפק אם מותר לחזור ולשתותה שוב בהסיבה, כיון שאסור לשתות בין כוס שלישית לרביעית (תוס', וראה פרי חדש תעב, ז, שהתוס' הסתפק רק בארבע כוסות שחייב להסב בהן מספק, אבל אם אכל מצה ללא הסיבה, חייב לחזור ולאכול בהסיבה). ויש סוברים, שאם שתה את שתי הכוסות הראשונות בלא הסיבה, חוזר ושותה בהסיבה, ובשתי הכוסות האחרונות ששתאן בלא הסיבה, יש להסתפק האם אסור לחזור ולשתות כיון שנראה כמוסיף על הכוסות, או שכיון ששתאן שלא כתיקונן, אינו נראה כמוסיף על הכוסות (רא"ש י, כ). ■ להלכה, צריך להסב בכל ארבע הכוסות (שו"ע או"ח תעג, ב, ו-תעט, א, ו-תפ, א), ואם שתאן בלא הסיבה צריך לחזור ולשתות (שו"ע שם תעב, ז, אולם ראה רמ"א שם, שבכוס שלישית ורביעית שיש לחוש לגביהן שנראה כמוסיף, יש לסמוך על הראבי"ה שסובר שכיום לא צריך להסב, כיון שאין רגילים לאכול בהסיבה, וראה עוד פרטי דינים במשנ"ב שם).

פְּרַקְדָּן לֹא שְׁמֵיהּ הֲסִיבָּה, שמא יקדים קנה לוושט (רש"י, וראה רשב"ם שתמה שטעם זה נאמר על הסיבת ימין). ויש שפירש משום שאין זו דרך חירות (לבוש תעב, ג). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח תעב, ג).

■ המשך במילואים עמ' 103 ■

[א] בין הכוסות הללו אם רצה לשתות ישתה בין שלישי לרביעי לא ישתה ואי אמרת מסעד סעיד אמאי ישתה הא קא אכיל למצה אכילה גסה אלא שמע מינה מגרר גריר רב ששת הוה יתיב בתעניתא כל מעלי יומא דפסחא נימא קא סבר רב ששת סמוך למנחה גדולה תנן ומשום פסחא הוא דילמא מימשך ואתי לאימנועי מלמעבד פיסחא הוא וסבר לה כי הא [ב] דאמר רבי אושעיא אמר ר"א [א] מכשיר היה בן בתירא בפסח ששחטו שחרית בארבעה עשר לשמו ומצפרא זמן פסחא הוא דכולי יומא חזי לפסחא דסבר [א] בין הערבים בין ערב דאתמול לערב דהאידנא אמרי לא [א] שאני רב ששת דאיסתנים הוה דאי טעים בצפרא מידי לאורתא לא הוה מהני ליה מיכלא: ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב: איתמר [ב] מצה צריך הסיבה מרור אין צריך הסיבה יין איתמר משמיה דרב נחמן צריך הסיבה ואיתמר משמיה דרב נחמן אין צריך הסיבה ולא פליגי הא בתרתי כסי קמאי הא בתרתי כסי בתראי [ב] אמרי לה להאי גיסא ואמרי לה להאי גיסא אמרי לה להאי גיסא תרי כסי קמאי בעו הסיבה דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות תרי כסי בתראי לא בעו הסיבה מאי דהוה הוה ואמרי לה להאי גיסא אדרבה תרי כסי בתראי בעו הסיבה ההיא שעתא דקא הויא חירות תרי כסי קמאי לא בעו הסיבה דאכתי עבדים היינו קאמר השתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי [ג] אידי ואידי [ב] בעו הסיבה. [ד] פרקדן לא שמיה הסיבה הסיבת ימין לא שמה הסיבה ולא עוד אלא שמא יקדים קנה לוושט ויבא לידי סכנה. [ה] אשה אצל בעלה [ג] לא בעיא הסיבה ואם אשה חשובה היא צריכה הסיבה [ו] בן אצל אביו בעי הסיבה איבעיא להו תלמיד אצל רבו מאי ת"ש אמר [ד] אביי כי הוינן בי מר זגינן אבירכי דהדדי כי אתינן לבי רב יוסף אמר לן [ז] לא צריכתו [ג] מורא רבך כמורא שמים מיתיבי עם הכל אדם מיסב ואפילו תלמיד אצל רבו כי תניא ההיא בשוליא דנגרי איבעיא להו שמש מאי תא שמע דאמר ריב"ל השמש שאכל כזית מצה כשהוא מיסב יצא [ח] מיסב אין לא מיסב לא שמע מינה בעי הסיבה שמע מינה. ואמר ר' יהושע בן לוי [ט] נשים חייבות בארבעה כוסות הללו שאף

בין הכוסות הללו. בין הראשון לשני: נימא קא סבר רב ששת סמוך למנחה גדולה תנן ומשום פסח. וקסבר כרבי יהודה בן בתירא דאמר כולי יומא זמן שחיטה הוא, ומאי בין הערבים, [ה] ערב דאתמול משכלה עמוד השחר לערב דהאידנא, משום הכי מתענה כולי יומא ואע"פ שלא היה פסח בימיו הואיל ומיתסרא בכך [ו]: לא, רב ששת איסתנים. מעונג היה, ואי הוה טעים מצפרא לא מצי למיטעם מלה לתיאבון לאורתא: עד שיסב. הסיבה על צד שמאל: מצה צריכה הסיבה. כבני חורין, שהוא זכר לגאולה: מרור אין צריך הסיבה. שהוא זכר לעבדות: שמא יקדים. אפרקדן קאי, שמתוך שצוארו שוחה לאחוריו שיפוי כובע הושט את פי הקנה נפתח ומתקפל למעלה והקנה פושט למעלה והמאכל נכנס לתוכו ונחנק: הוה זגינן אבירכי דהדדי. נשענין כל אחד על ברכי חבירו: בשוליא דנגרי. תלמידו של נגר המלמדו אומנות: ארבע כוסות. שלשה כנגד שלשה כוסות שנאמרו בפסוק זה [ב] וכוס פרעה בידי וגו' [ד], ורביעי ברכת המזון: שאף

רשב"ם

בין הכוסות הללו. בין הראשון לשני בין השני לשלישי, ומשום דחמרא מגרר גריר ליה הוא כדמפרש ואזיל: בין שלישי לרביעי לא ישתה. שלישי דברכת המזון, דכיון דלא חיישינן עוד לגרורי ליבא לא שרינן ליה, דנראה כמוסיף על ארבעה כוסות. ובגמרת ירושלמי [ה] גמלא למה, כדי שלא ישתכר דתו לא חזי למיגמר הלילא, ופריך התם הלא כבר משוכר הוא שהרי שתה הרבה בסעודתו, ומשני יין שבתוך המזון לא משכר שלאחר המזון משכר: נימא קסבר רב ששת סמוך למנחה גדולה תנן ומשום פסח. וקסבר לה בשחיטת פסח כר' יהודה בן בתירא דאמר כוליה יומא זמן שחיטה הוא, ומאי בין הערבים דכתיב בפסח, בין ערב דהאידנא לערב דאתמול, משכלה ערב דאתמול דהיינו משיעלה עמוד השחר לערב דהאידנא, משום הכי מתענה כוליה יומא ואע"פ שלא היה פסח בימיו הואיל ואיתסר איתסר: ואי טעם מידי בצפרא. לא מצי למיכל מצה לתיאבון לאורתא: עד שיסב. הסיבה של צד שמאל: מצה צריכה הסיבה. כשאוכל מצה של מצוה לילה הראשון, כבני חורין, שהוא זכר לגאולה: מרור אין צריך הסיבה. שהוא זכר לעבדות: דההיא שעתא משתעי בחירות. ובגאולה, שהוא אומר הגדה. השתא שמעינן מינה דארבעה כוסות צריך הסיבה מרור אין צריך הסיבה: פרקדן. פניו (א) כלפי מעלה ושוכב על אחוריו: הסיבת ימין לאו שמה הסיבה. שהרי בימינו הוא צריך לאכול: שמא יקדים. אפרקדן קאי, שמתוך שצוארו שוחה לאחוריו שפוי כובע הסותם את פי הקנה נפתח ומתקפל למעלה וקנה פושט למעלה והמאכל נכנס לתוכו ונחנק, כך פירש רבינו שלמה, וקשיא לי אמאי לא סמכיה להאי, ולא אהסיבת ימין. ורבותי פירשו שמא יקדים קנה לושט דושט הוי על (דרך) [צד] ימין ונפתח הכובע שעל פי הקנה מאיליו כשהוא מטה כלפי ימין, ואם יכנס בו המאכל הרי סכנה, שאין אוכלין ומשקין נכנסין אלא דרך הושט, ולכך נראה בעיני דאהסיבת ימין קאי מדסמכיה לדידיה: אשה אינה צריכה הסיבה. מפני אימת בעלה וכפופה לו, ומפרש בשאילתות דרב אחאי [י] לאו דרכייהו דנשי למיזגא: בן אצל אביו צריך הסיבה. דלא הוי כפוף כל כך: בי מר. רבה: הוה זגינן אבירכי דהדדי. כל אחד נשען על ברכי חבירו: כי אתינן לבי רב יוסף. דרבה מלך מקמי דרב יוסף [ז]: כמורא שמים. דכתיב (דברים ו) [ג] את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים (לעיל דף כב:), השוה מורא רבו למורא שמים: בשוליא דנגרי. תלמידו של נגר שמלמדו אומנות: שמש שאכל כזית מצה. לא גרסינן באחרונה:

אלא אי אמרת מסעד סעיד. והא דאמרינן בפ' כיצד מברכין (ברכות דף לה:) דחמרא סעיד ומשמח מפרש התם דטובא גריר פורתא סעיד: רב ששת הוה יתיב בתעניתא. לאו דוקא אלא שומר עצמו מלאכול. אי נמי היה מקבל עליו ממש תענית כדי שיהא נזכר ונזהר מלאכול. והבכורות נהגו להתענות ערב פסח דקתני במסכת סופרים (פרק כא הלכה ג) שאין מתענין בניסן אלא הבכורות בערב הפסח: נימא קא סבר רב ששת משום פסח. ואע"ג דהשתא ליכא פסח מכל מקום האיסור שהיה בזמן הבית לא בטל. ואע"ג דרבי יהודה בן בתירא לא מכשר אלא בדיעבד אבל לכתחלה אסור משום [ד] לא תשחט על חמץ [ה] לא תשחט הפסח ועדיין חמץ קיים עד ו' שעות ולא אשכחן תנא דפליג. מכל מקום כיון דדיעבד כשר סבירא ליה להחמיר שלא לאכול מן הבקר: מאי דהוה הוה. שכבר אמרו גאולה לפני הסעודה ואף על גב דמצה צריכה הסיבה ולא אמרינן מאי דהוה הוה שאני מצה שהיא עיקר סעודה יותר מיין. ועוד ביין היסב כבר בשני כוסות הראשונים. ועוד שכתובה בתורה זכר לחירות שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגאלו [ט] ואע"ג דהויא לחם עוני יש לאוכלה דרך חירות. ומה שצריך הסיבה במצה היינו כשמברכין על אכילת מצה ובאפיקומן: כולהו נמי צריכי הסיבה. וכל ד' כוסות צריכים הסיבה בשעת שתיה. ונ"ע אם שכח ולא היסב אם יחזור וישתה וכן אם בכוס שלישי לא היסב אם יכול לחזור ולשתות בהסיבה אף על גב דבין שלישי לרביעי לא ישתה: פרקדן. פניו למעלה ולא כמפרש פניו למטה [י] דאין דרך לאכול בענין זה וכן משמע בהמוכר את הספינה (ב"ב עד.) במתי מדבר דגנו אפרקיד ואזיל פרשא תותי כרעיה כדנקיט רומחא בידיה [כ]: בפני רבו אין צריך הסיבה. נראה דאביו והוא רבו נמי אין צריך דלא גרע מרבו אחר. מיהו סתם אב מלמד לבנו תורה כדאמרינן בפ"ק דקידושין (דף ל.) שהבן ירא מאביו יותר מאמו מפני שמלמדו תורה ואפי' הכי קאמר בפני אביו צריך הסיבה:

עין משפט נר מצוה

מז א מיי' פ"ו מהל' מצה הלכה (ג) [יב] טוש"ע או"ח סי' תע סעיף וסי' תעא סעיף א בהג"ה:
מח ב מיי' פ"ז שם הלכה ח סמג עשין מא טור ש"ע או"ח סי' תעה סעיף א:
מט ג מיי' שם סמג שם טוש"ע או"ח סימן תעג סעיף ב וסי' תעט סעיף א וסי' תפ סעיף א:
נ ד מיי' וסמג שם טוש"ע או"ח סימן תעב סעיף ג:
נא ה מיי' שם טוש"ע שם סעיף ד:
נב ו ז מיי' שם טור ש"ע שם סעיף ה:
נג ח מיי' שם טוש"ע שם סעיף ו:
נד ט מיי' שם הלכה ז טור ש"ע שם סעיף יד:

רבינו חננאל

רב ששת הוה יתיב בתעניתא במעלי דפסחא. ומסקנא משום דהוה אסתניס ואי הוה טעים מידי לא הוה מצי למיכל באורתא: אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב. איתמר מצה בעיא הסיבה מרור לא בעי הסיבה יין איתמר דבעי הסיבה ואיתמר דלא בעי הסיבה ואסיקנא ארבעה כסי כולהו בעו הסיבה: פרקדן פירוש רובץ לאחוריו ויש אומרים על פניו: הסיבת ימין לא שמה הסיבה ולא עוד אלא שמא יקדים קנה לושט ויבוא לידי סכנה ואינה הסיבה אלא בשמאל. אשה חשובה בעיא הסיבה זולתה לא. בן בפני אביו בעי הסיבה. תלמיד בפני רבו לא בעי הסיבה מורא רבך כמורא שמים: אמר ר"י בן לוי נשים חייבות בארבעה כוסות

ליקוטי רש"י

בין הכוסות הללו. בין שנים הראשונים לשנים האחרונים אם רצה לשתות ישתה. בין שלישי לרביעי לא ישתה. מצאתי בגמרת ירושלמי למה לא ישתה כדי שלא ישתכר דתו לא מצי למימר הלל ופריך התם והלא כבר משוכר הוא ששתה כבר הרבה בסעודתו ומשני יין שבתוך המזון אינו משכר שלאחר המזון משכר, וה"ה נמי דיין שלפני המזון אינו משכר ואם רצה לשתות בין ראשון לשני ישתה דהא לא ממעט תנא אלא בין ג' לד' [רשב"ם לקמן קיז:]. מכשיר היה בן בתירא בפסח ששחטו שחרית בארבעה עשר לשמו. דהוה ליה זמנו [זבחים יא:]. מורא רבך כמורא שמים. דהא דרשינן את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח וכ"ש לרבו, ומוראו מפורש בקדושין לא ישב במקומו ולא יסתור את דבריו [אבות פ"ד מי"ב].

מסורת הש"ס עם הוספות

א) לקמן קיז:, ב) זבחים יא:, ג) אבות פרק ד' משנה יב, ד) עיין רש"י לעיל צט:, ה) ה"ה, ו) [פרשת לו סי' עז], ז) ברכות סד., ח) [כדאיתא לעיל ה.], ט) לקמן דף קטז:, י) מובא בר"ח, כ) [וע"ע תוספות בבא בתרא עד. ד"ה וגנו ותוספות נדה יז. ד"ה אפרקיד], ל) יש להוסיף גיטין דף סז: (רש"ש).

הגהות הב"ח

(א) רשב"ם ד"ה פרקדן פניו ובטנו כלפי:

גליון הש"ס

גמרא אמרי לה להאי גיסא. שבת קט ע"א ב"ב מג ע"ב [ל]: שם אידי ואידי בעו הסיבה. עיין תשו' הרלנ"ח ח"ב סי' ע"ט:

תורה אור השלם

א) וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת עַד אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וְשָׁחֲטוּ אֹתוֹ כֹּל קְהַל עֲדַת יִשְׂרָאֵל בֵּין הָעַרְבָּיִם: [שמות יב, ו]

ב) וְכוֹס פַּרְעֹה בְּיָדִי וָאֶקַּח אֶת הָעֲנָבִים וָאֶשְׂחַט אֹתָם אֶל כּוֹס פַּרְעֹה וָאֶתֵּן אֶת הַכּוֹס עַל כַּף פַּרְעֹה: [בראשית מ, יא]

ג) אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ תִּירָא וְאֹתוֹ תַעֲבֹד וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ: [דברים ו, יג]

ד) לֹא תִשְׁחַט עַל חָמֵץ דַּם זִבְחִי וְלֹא יָלִין לַבֹּקֶר זֶבַח חַג הַפָּסַח: [שמות לד, כה]

הגהות וציונים

א] [בזבחים איתא א"ר אלעזר א"ר אושעיא וכצ"ל] (גליון): ב] ס"א כולהו נמי בעו (גליון): ג] "אצל בעלה" ליתא בכת"י ברי"ף ורא"ש ועוד ראשונים, ועי' ב"ח סי' תעב שכתב שהתלמידים הגיהו כך עפ"י פירוש הרשב"ם, ועיין חשק שלמה: ד] [צ"ל דאמר] (גליון): ה] יש להוסיף בין ערב (בארות המים): ו] בכך איתסר כצ"ל (בארות המים וכ"ה ברשב"ם):

עין משפט
נר מצוה

נה א ב מיי' פ"ז מהל' מלה הלכה ט סמג עשין מא [טור או"ח סימן תעב]:
נו ג ד מיי' וסמג שם טוש"ע או"ח סי' תעב סעיף ח:
נז ה שם סעיף טו:
נח ו מיי' שם הלכה ג טוש"ע שם סעיף טז:

רבינו חננאל

כאנשים שאף הן היו באותו הנס. **וארבעה כוסו' הללו** צריך שיהא בהן כדי מזיגת כוס יפה. וקיימא לן דכוס יפה הוא כוס של ברכה והוא רביעית: **שתאן חי** אמר רבא ידי יין יצא ידי חירות לא יצא. שתאן בבת אחת אמר רבא ידי יין יצא ידי ארבעה כוסו' לא יצא. השקה מהן בניו ובני ביתו יצא והוא דשתה רובא דכסא. **מיתיבי ארבעה כוסות הללו** צריך שיהא בהן כדי רביעית אחד חי ואחד מזוג אחד חדש ואחד ישן. **ופרקי'** כוס יפה הוא רביעית תרויהו חדא שיעורא. **ר' יהודה אומר** צריך שיהא בהן מראה יין כדכתיב אל תרא יין כי יתאדם: **ת"ר ארבעה כוסו' הללו** צריך שיהא בהן כדי רביעית[ז] אחד אנשים ואחד נשים ואחד תינוקות. **ר' יהודה היה**

תורה אור השלם

א) אַל תֵּרֶא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם כִּי יִתֵּן בַּכּוֹס עֵינוֹ יִתְהַלֵּךְ בְּמֵישָׁרִים: [משלי כג, לא]

ב) וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ: [דברים טז, יד]

ג) מִכָּל הָאֹכֶל אֲשֶׁר יֵאָכֵל אֲשֶׁר יָבוֹא עָלָיו מַיִם יִטְמָא וְכָל מַשְׁקֶה אֲשֶׁר יִשָּׁתֶה בְּכָל כְּלִי יִטְמָא: [ויקרא יא, לד]

ד) לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַסֻּכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם: [ויקרא כג, מג]

ה) וּלְאָבִיו שָׁלַח כְּזֹאת עֲשָׂרָה חֲמֹרִים נֹשְׂאִים מִטּוּב מִצְרָיִם וְעֶשֶׂר אֲתֹנֹת נֹשְׂאֹת בָּר וָלֶחֶם וּמָזוֹן לְאָבִיו לַדָּרֶךְ: [בראשית מה, כג]

שאף הן היו באותו הנס. ואי לאו האי טעמא לא היו חייבות משום דנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא[מ] אף ע"ג דארבעה כוסות דרבנן כעין דאורייתא תיקון[ט]: **היו** באותו הנס. **פי' רשב"ם** שעל ידם נגאלו וכן במגילה ע"י אסתר ובחנוכה ע"י יהודית. **וקשה** דאף משמע שאינן עיקר. ועוד דבירושלמי[י] גרים שאף הן היו באותו ספק משמע באותה סכנה דלהשמיד להרוג ולאבד. והא דאמרינן[כ] דפטורות מסוכה אע"ג דאף הן היו באותו הנס [ד] כי בסוכות הושבתי התם בעשה דאורייתא אבל בארבעה כוסות דרבנן תיקנו גם לנשים כיון שהיו באותו הנס[ל]: **שתאן** חי יצא. משמע דלכתחלה בעי מזיגה וכן בפ' שלשה שאכלו (ברכות ד' נ:) אמרינן הכל מודים בכוס של ברכה שאין מברכין עליו עד שיתן לתוכו מים **וקשה** דבפ' שלשה שאכלו (שם נא.) אמרי' י' דברים נאמרו בכוס של ברכה וצריך חי. **ורש"י פי' שם**[מ] דהא דקאמרינן דצריך חי היינו שיתנוהו חי בכוס ברכת המזון לאפוקי שלא ימזגנו בכוס זה וישפוך בכוס אחר ויברך. **ור"ת פי'** דחי דהתם היינו מזיג ולא מזיג כדאמרי' בבן סורר (סנהדרין ד' ע.) אינו נעשה בן סורר עד שישתה יין חי ומוקי לה במזיג ולא מזיג והא דמשמע בהמוליא יין (שבת ד' עו:) שמוזגו כראוי דקאמרינן כדי שימזגנו ויעמוד על רביעית היינו בברכת הארץ דאמרינן בפרק שלשה שאכלו (ברכות ד' נא.) ומוסיף בברכת הארץ ואומר ר"ת דמוסיף מים ולא כפרש"י דמוסיף יין וכן מפרש בערוך[נ]. **ובני נרבונ"א מפרשי** דחי קאי אכוס שיהא שלם ולא שבור כדאמרי' בפ' בתרא דמכות (ד' טז:) ריסק תשע נמלים וא' חי והיינו שלם דאפילו מת נמי חשיב בריה כדאמרינן בסוף גיד הנשה (חולין ד' קב:) גבי צפור טמאה בין בחייה בין במיתתה בכל שהו ואמרינן נמי (ב"ק ד' נה.) שבירתן זו היא מיתתן ואתי שפיר דכולהו עשרה דברים אכוס קיימי. **ונראה** דדוקא ביינות שלהם שהיו חזקים צריך מזיגה אבל בשלנו לא[ס]: **בבת** אחת. **נראה כפירוש רשב"ם** ששתאן רצופין **ולא כפירש"י** שעירה ארבעתן לתוך כוס אחד דשתאן משמע הרבה כוסות: **ידי** יין יצא. פי' ידי שמחת יו"ט דס"ד הואיל ותיקנו ד' כוסות לא נפיק מידי שמחת יו"ט אלא אם כן יצא ידי ארבעה כוסות: **אחד** חדש ואחד ישן. פירוש שפירש רשב"ם דישן עדיף הוא עיקר כדאמרינן (מגילה טז:) [ה] ולאביו שלח כזאת וגו' יין ישן שרוח זקנים נוחה הימנו ואמרינן (ב"ב ד' צח:) כל מילי עתיקא מעלו והא דנקט שאינו פשוט קודם פירשו[ג] לעיל בכילד צולין (ד' פה.) גבי אחד עלם כו': **רובא** דכסא. היינו כמלא לוגמיו כדפרי' לעיל[ע]. **ומיהו** לכתחילה צריך לשתות רביעית: **ואת** אמרת כדי מזיגת כוס יפה. **אית ספרים דגרסי** מאי כדי מזיגת כוס יפה לכל אחד ואחד ולפי זה ס"ד דמקשה דמזיגת כוס יפה דקאמר שמואל בין כולם קאמר דהיינו רובע רביעית הלוג ובריי' קתני רביעית הלוג יין חי בין כולן רובע רביעית לכל אחד והא דקתני אחד מזוג לא שדי ברביעית מזוג אלא כלומר אחד יכול לשתותו מזוג אבל מ"מ ברייתא לא איירי אלא בחי דסגי רביעית לכל ד'. אך קשה איך היה סבור המקשה דסגי לכולהו במזיגת כוס יפה והא איכא בהני ארבעה כוסות כוס של ברכה שהוא כוס יפה. ורשב"ם נמי הקשה הלא ברייתא סתמא קתני. **לכך נראה כספרים דגרסי** אידי ואידי חד שיעורא הוא דכדי מזיגת כוס יפה זהו רובע רביעית הלוג יין חי לכל אחד כדי שיהא רביעית עם המזיגה וה"נ מיירי ברייתא דמצרכא רביעית עם המזיגה ומתחילה היה סבור דמצרכינן יין חי הרביעית הלוג לכל אחד ואחד ומזוג אשתייה קאי ולא ארביעית דברייתא אבל לבתר דשני קאי שפיר ארביעית. **והך סוגיא** כרב נחמן וכרבא דריש המוציא (שבת ד' עו:) דסברי כוס של ברכה צריך שיהא בו רובע רביעית הלוג יין חי כדי שימזגנו ויעמוד על רביעית הלוג ושיעור הוצאת יין תנן התם דהוי כמזיגת הכוס יפה דהיינו רובע רביעית וע"י מזיגה יעמוד על רביעית כשיעור כל המשקין דקתני סיפא ושאר כל המשקין ברביעית דאביי פריך עלה התם[פ] חלא דתנן ובמזוג שני חלקי מים ועוד מים בכד ומצטרפין ונראה לפרש דלאביי צריך רביעית שלימה להוצאת שבת וכן משמע התם בההיא שמעתא דקאמר אביי עד כאן לא קאמר רבי נתן הכא דכזית בעי רביעית כו' ופרש"י דהתם לא נהירא כמו שמפורש שם[צ] וסבר דכוס של ברכה בעי רביעית יין בין חי בין מזוג אבל מים בכד לא מצטרפים:

אל תרא יין כי יתאדם. הכא מייתי האי קרא לחשיבות יין אדום ובהמוכר פירות (ב"ב צז:) פי' רשב"ם התם דמייתי לה לגריעותא ושם מפורש:

[א] שאף הן היו באותו הנס. [ג] א"ר יהודה אמר שמואל ארבעה כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי מזיגת כוס יפה שתאן חי יצא שתאן בבת אחת יצא השקה מהן לבניו ולבני ביתו יצא שתאן חי יצא אמר רבא [א] ידי יין יצא ידי חירות לא יצא שתאן בבת אחת רב אמר[ג] [ב] ידי יין יצא ידי ארבעה כוסות לא יצא השקה מהן לבניו ולבני ביתו יצא אמר רב נחמן בר יצחק [ג] והוא דאשתי רובא דכסא [ג] מיתיבי [ד] ד' כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי רביעית אחד חי ואחד מזוג אחד חדש ואחד ישן רבי יהודה אומר צריך שיהא בו טעם ומראה יין קתני מיהת כדי רביעית ואת אמרת [ב] כוס יפה אמרי אידי ואידי חד שיעורא הוא [ד] מאי כדי מזיגת כוס יפה דקאמר לכל חד וחד דהוי להו כולהו רביעית רבי יהודה אומר צריך שיהא בו טעם ומראה אמר רבא מאי טעמא דרבי יהודה דכתיב [א] אל תרא יין כי יתאדם. ת"ר הכל חייבין בארבעה כוסות הללו אחד אנשים ואחד נשים [ה] ואחד תינוקות א"ר יהודה וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין [י] אלא מחלקין להן
קליות

שאף הן היו באותו הנס. כדאמרינן (סוטה דף יא:) בשכר נשים צדקניות שבאותו הדור נגאלו, וכן גבי מקרא מגילה נמי אמרינן הכי דמשום דע"י אסתר נגאלו, וכן גבי נר חנוכה במסכת שבת (דף כג.[ה]): [כדי מזיגת כוס יפה. שיעורו רובע] רביעית כדי שימזגנו ויעמוד על רביעית לוג, דחמרא דלא דרי על חד תלת מיא לאו חמרא הוא, וקא סלקא דעתך דבין כולם קאמר שמואל דליהוי רובע רביעית יין: שתאן חי. שלא מזגו במים: בבת אחת. עירה ארבעתן לתוך כוס אחד: ידי יין יצא. ששתה ד' כוסות: ידי חירות **לא** יצא. כלומר אין זו מלוה שלימה: כדי רביעית. בין כולן, קשיא לשמואל דאמר רובע רביעית דהיינו כוס יפה: ה"ג מאי כוס יפה דקאמר שמואל, לכל חד וחד, דהוו להו כולהו רביעית: אל תרא יין כי יתאדם. אלמא יין מראה בעי:
קליות

רשב"ם

שאף הן היו באותו הנס. דאמרי' במס' סוטה (יא:) בשכר נשים לדקניות שהיו באותו הדור נגאלו, וכן גבי מקרא מגילה אמרינן הכי[י] משום דעל ידי אסתר הוה, וכן גבי חנוכה במס' שבת (ד' כג.[ה]), לשון מורינו הלוי: אמר ר"י אמר שמואל ד' כוסות הללו צריך שיהא בהן. בכל אחד כדי שיהא בהן מזיגת כוס יפה של ברכה, שיעורו רובע רביעית לוג כדי שימזגנו ויעמוד על רביעית לוג, דכל חמרא דלא דרי על חד תלת מיא לאו חמרא הוא, הכי מפרשינן לה במס' שבת בהמוליא יין (ד' עז.), והשתא קס"ד דמזיגת כוס יפה ורובע רביעית לאו חד שיעורא הוא. כוס יפה, כוס של בהמ"ז, משום דעשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה כו' כדאי' במס' ברכות (ד' נא.): שתאן חי. שלא מזגן במים, יצא, וכגון שיש בו רביעית לוג, דבציר מרביעית לאו כלום הוא, דכי היכי דמזוג בעינן רביעית בין הכל ה"נ חי בעינן רביעית: בבת אחת. עירה ארבעתן בתוך כוס אחד, כך פירש רבינו שלמה, ולא נהירא דאפי' שותה הרבה בכלי אחד לא חשיב אלא כוס אחד, דהאי רביעית אינו אלא למעוטי פחות מרביעית אבל טפי מרביעית בכוס אחד חשוב כוס אחד[ז], ונ"ל דהכי פירושו, בבת אחת שלא על סדר משנתינו אלא שתאן רצופין: השקה מהן. מכל כוס וכוס, שלא שתה כולו, כדמפרש לקמן: ידי יין יצא. ששתה ארבעה כוסות: ידי חירות **לא** יצא. כלומר אין זו מלוה שלימה, שאין חשיבות אלא ביין מזוג. והני מילי ביינות שלהן דדרו על חד תלת מיא, אבל יינות שלנו לא בעי מזיגה: ידי יין יצא. משום שמחת י"ט, כדתניא לקמן (דף קט.) [ב] ושמחת בחגך במה משמחו ביין: **אבל** ידי ארבעה כוסות **לא** יצא. וכולן חשובין כוס ראשון ולא יותר, וצריך להביא עוד שלשה כוסות על הסדר: צריך שיהא בהן כדי רביעית. כלומר בכל אחד ואחד כדי רביעית לוג: אחד חי. צריך רביעית, דבציר מרביעית לא חשיבא שתייה, כדנפקא לן [ג] מכל משקה אשר ישתה (ויקרא יא): ואחד מזוג. שהיה בו רובע רביעית יין ושלשה רבעין מים דהוי בין כולהו רביעית: ואחד ישן. שאין בו טעם יין כל כך שנעשה חלש, אי נמי חדש אין בו טעם יין: צריך שיהא בו טעם יין. למעוטי חדש וישן: ומראה. שיהא אדום: קתני מיהת כדי רביעית. לכל אחד ואחד, ואת אמרת כדי מזיגת כוס יפה לכל אחד ואחד, וס"ד דשני שיעורים הן מדלא קאמר שמואל כדי רביעית כלשון הברייתא: הכי גרסינן כמו שכתוב בספרים אידי ואידי חד שיעורא, כדי מזיגת כוס יפה היינו רביעית. תירוצא היא לומר שלשון שמואל ולשון הברייתא אחד הן, וכדי מזיגת כוס יפה דקאמר שמואל היינו רובע רביעית יין כדי שימזגנו ויעמוד על רביעית כדאמרי' בהמוליא יין (שבת עו:), כך נראית שיטה [זו] בעיני ועיקר. ורבינו (א) פי' שכך מקשה הגמ' דקס"ד דשמואל קאמר רביעית בין כולן וברייתא קאמר לכל אחד ואחד, ותירץ הגמ' דשמואל נמי קאמר לכל אחד ואחד, וקשיא לי והלא ברייתא סתמא קתני צריך שיהא בהן, ואיכא לפרושי נמי דבין כולן קאמר: **אל** תרא יין. אל תחמוד להיות רגיל בו כי יתאדם, מכלל דיין נמי מראה בעי. וטעמא נמי בעי, כדמזהר עליה שלא להשתכר בו: ואחד התינוקות. שגם הם נגאלו: וכי מה תועלת יש לתינוקות. הלא פטורין מן המלות:
קליות

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) [שבת כג. מגילה ד. ערכין ג.] עיין תוס' סוכה לח. ד"ה מי, ב) נזיר לח., ג) עיין תוס' לעיל צט: ד"ה לא יפחתו, ד) תוספתא פ"י ה"א, ה) שם איתא "שאף הן היו באותו הנס", ורש"י פי' שם דע"י אשה נעשה הנס, ועיין תוס' כאן ד"ה היו, ו) מגילה ד., ז) עי' פמ"ג או"ח סי' תעב א"א סק"א שמיישב דברי רש"י, ח) קידושין דף כט., ט) ועיין תוס' ברכות כ: ד"ה בתפלה, י) מגילה פרק ב ה"ה, כ) סוכה דף כח., ל) [ועיין תוספות מגילה ד. ד"ה שאף הן], מ) ד"ה חי ועיי"ש, נ) ערך עשר, ס) [ועיין תוספות ברכות נ: ד"ה מודים וכו'], ע) קז. ד"ה אם, פ) שבת עז., צ) עז. ד"ה ועוד מים.

הגהות הב"ח

(א) רשב"ם ד"ה ה"ג וכו' ורבינו שלמה פי' שכך מקשה וכו' קאמר רובע רביעית בין כולן:

ליקוטי רש"י

ארבעה כוסות הללו. שתיקנו חכמים צריך שיהא בין כולן רביעית לוג יין חי דהיינו בילה ומחלה כדי שימזגנו ויעמוד כל רובע רביעית שבו כדי רביעית וכגון דדרי על חד תלתא מיא למפרש התם [נזיר לח.]. **אל תרא יין.** אל תתן בו עיניך [משלי כג, לא].

הגהות וציונים

א] [ברי"ף והרא"ש ליתא תיבות **רב אמר**] (גליון). בר"ח גרס **אמר רבא**: ב] בכת"י נוסף **כדי מזיגת** וכ"ה ברשב"ם ובתוס': ג] פירשנו לעיל כצ"ל (באה"מ): ד] כגי' זו הוא בגמ' כת"י:

שֶׁאַף הֵן הָיוּ בְּאוֹתוֹ הַנֵּס - שהנס נעשה על ידן, וכפי שאמרו בסוטה (יא, ב) שבשכר נשים צדקניות נגאלו (רשב"ם). ויש שפירש, שגם הן היו באותו הנס של הגאולה (תוס'), ואף שפרעה גזר רק על הזכרים ולא על הנקבות, מכל מקום אם לא היו זכרים לא היו הנשים יכולות להתקיים (מרדכי מגילה רמז תשפ בהגה, וראה מהר"ם חלאווה). ונפקא מינה לענין עבדים שחייבים במצוות כאשה, האם חייבים בארבע כוסות, שאם הטעם בנשים הוא משום שהנס נעשה על ידן, עבדים פטורים, שהרי לא נעשה הנס על ידם, אבל אם הטעם הוא משום שגם הן ניצלו, יתכן שגם עבדים היו בכלל הגזירה וניצלו (שדי חמד מערכת חמץ ומצה טו, ח, וכע"ז בב"י או"ח תרפט ד"ה ומ"ש ועבדים, לגבי מקרא מגילה, אולם ראה שפת אמת מגילה ד, א ד"ה שאף, וחי' הגרי"ז ערכין ג, א ד"ה דאמר).

והטעם שנשים פטורות מסוכה אף שגם הן ישבו בסוכות במדבר והיו באותו הנס, כיון שסברא זו של 'אף הן היו באותו הנס' היא רק במצוות דרבנן, אבל אינה סברא לחייבן במצוות דאורייתא (תוס'). ויש שסובר שהיא סברא לחייבן גם במצוות דאורייתא (תוס' מגילה ד, א ד"ה שאף, וראה שם שני תי' בתוס' אם הן חייבות מדאורייתא או מדרבנן, וראה עוד ביאורנו לעיל צא, ב ד"ה רבי יהודה), והטעם שנשים פטורות מסוכה, משום ש'אף הן היו באותו הנס' נאמר דוקא כשהיו במצב של סכנה וניצלו, אבל הישיבה בסוכות לא היתה נס של הצלה ממצב סכנה (דבר שמואל, ע"פ מהר"ם מרוטנבורג תעג, וראה עוד ברכי יוסף או"ח תעג, טו).

ולסוברים ש'אף הם היו באותו הנס' היא סברא רק במצוות דרבנן ולא במצוות דאורייתא, נשים פטורות מסיפור יציאת מצרים (ברכי יוסף שם, בשם בית דוד). ויש סוברים, שגם לדעה זו נשים חייבות בסיפור יציאת מצרים, כיון שהן חייבות בארבע כוסות, ומסתמא לא תיקנו ארבע כוסות אלא כדי לומר עליהן הלל והגדה (ברכי יוסף שם, ע"פ תוס' סוכה לח, א ד"ה מי). ■ להלכה, נשים חייבות בארבע כוסות ובסיפור יציאת מצרים (שו"ע או"ח תעב, יד, ומשנ"ב שם, מה).

שְׁתָאָן חַי יָצָא אָמַר רָבָא יְדֵי יַיִן יָצָא יְדֵי חֵירוּת לֹא יָצָא - ידי ארבע כוסות יצא, אך אין זו מצוה שלימה, שאין חשיבות אלא ביין מזוג (רשב"ם), ולכן בדיעבד אם שתה יין חי, אינו צריך לחזור ולשתות שוב יין מזוג (ר"ן על הרי"ף ד"ה ידי). ויש שביאר, ששני דינים נאמרו בארבע כוסות: א. לברך על ארבע כוסות, כמו שנאמר בכל כוס של ברכה. ב. לשתות ארבע כוסות של יין דרך חירות. וכששתאן חי, יצא ידי חובתו בדין כוס של ברכה, אבל לא בדין שתיה דרך חירות (חי' מרן רי"ז הלוי חמץ ומצה ז, ט בדעת הרי"ף והרמב"ם, וראה עוד בסמוך). ■ להלכה, בזמננו שהיינות חלשים, יכול לכתחילה לשתות יין חי (משנ"ב תעב, כט).

שְׁתָאָן בְּבַת אַחַת - בזו אחר זו, ולא על סדר ההגדה המבואר במשניות בהמשך הפרק (רשב"ם; תוס', וראה רש"י שפירש שהוא שפך את כל הכוסות לכוס אחת). ומשמע שאם אינו שותה את הכוסות על סדר ההגדה אינו יוצא ידי חובה (ביאה"ל תעב, ח ד"ה שלא). ויש סוברים, שרק אם שתאן בבת אחת ממש לא יצא ידי חובתו, אבל אם הפסיק ביניהן, בדיעבד יצא ידי חובתו, אפילו אם לא שתאן על סדר ההגדה האמור במשניות (מאמר מרדכי תפד, ב, וביאה"ל שם, ע"פ ב"י שם ד"ה וכתב אדוני).

רַב אָמַר יְדֵי יַיִן יָצָא יְדֵי אַרְבָּעָה כּוֹסוֹת לֹא יָצָא - ידי שמחת יום טוב יצא, ידי ארבע כוסות לא יצא, כיון שכולן נחשבות ככוס אחת (רשב"ם). ואף שמבואר לעיל (עא, א) שהלילה הראשון התמעט משמחה, מכל מקום מדרבנן נוהגת שמחה גם בלילה הראשון (שאגת אריה סח). ויש סוברים, שגם בלילה הראשון יש מצות שמחה מהתורה, והמיעוט הוא רק משלמי שמחה (מנחת ברוך עט; עמק ברכה שמחת יו"ט א, בשם הגר"ח מבריסק). ויש גורסים בגמ' 'ידי חירות יצא, ידי ארבע כוסות לא יצא' (רי"ף כג, א מדפיו; רמב"ם חמץ ומצה ז, ט), כיון שבארבע כוסות נאמרו שני דינים – לברך על ארבע כוסות, ולשתות ארבע כוסות דרך חירות [ראה ביאורנו לעיל (ד"ה שתאן)], וכששותה בבת אחת יוצא ידי חובתו רק רק בדין השני שצריך לשתות ארבע כוסות דרך חירות, אבל לא יצא ידי חובתו לברך על ארבע כוסות של ברכה (חי' מרן רי"ז הלוי חמץ ומצה שם). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח תעב, ח, וראה ביאה"ל שם).

הִשְׁקָה מֵהֶן לְבָנָיו וְלִבְנֵי בֵיתוֹ יָצָא, ומדובר כאן שבניו ובני ביתו קטנים ואינם חייבים בארבע כוסות, והחידוש בזה שהוא עצמו יצא ידי חובתו אף שלא שתה את כל הכוס, אלא רק את רובה (מהר"ם חלאווה בפי' הראשון, חי' מרן רי"ז הלוי חמץ ומצה ז, ט בסוגריים, וראה תוס' לעיל צט, ב ד"ה לא [השני]). ויש מפרשים, שמדובר כאן בגדולים שחייבים בארבע כוסות, אלא שכוסו גדולה ויש בה שיעור שתיה לכל אחד ואחד מהם, והחידוש הוא שיוצאים ידי חובתם אף שהכוס מונחת רק לפניו ולא לפניהם (ר"ן על הרי"ף ד"ה השקה; מהר"ם חלאווה בתי' השני).

וְהוּא דְּאִשְׁתִּי רוּבָּא דְכָסָא, והוא שיעור מלא לוגמיו שנאמר בכל כוס של ברכה (תוס'). ויש סוברים שבארבע כוסות צריך לשתות ממש רוב כוס, וגם אם מברך על כוס שיש בה שתי רביעיות, צריך לשתות את רובה (ארחות חיים [לר"א מלוניל] ליל הפסח ו, בשם הרמב"ן והרא"ה ועוד ראשונים), וטעם הדבר, שבכל כוס של ברכה העיקר הוא הברכה, אלא שיש דין לטעום מכוס של ברכה, ולצורך זה די בטעימה מלא לוגמיו, אבל בארבע כוסות עיקר המצוה הוא לשתות את הכוס, ולכן צריך לשתות את הכוס כולה ואין די במלא לוגמיו [אלא שמדין 'רובו ככולו' די בשתיית רוב הכוס] (חי' מרן רי"ז הלוי חמץ ומצה ז, ט, וראה שם שתוס' סובר שגם בארבע כוסות נאמר רק דין טעימה, ולכן מספיק לשתות מלא לוגמיו, אולם ראה בסמוך שיש שפירשו גם לדעת התוס' חילוק כעין זה).

ודין זה שיוצא ידי חובתו כששותה מלא לוגמיו, הוא רק בדיעבד, אבל לכתחילה צריך לשתות רביעית (תוס'), כיון שדין 'רובו ככולו' נאמר רק בדיעבד ולא לכתחילה (ב"ח או"ח תעב, ו), אולם כל זה דוקא בארבע כוסות שנאמר בהן דין שתיה, אבל בקידוש שנאמר בו רק דין טעימה, יכול לכתחילה לשתות רק מלא לוגמיו ואינו צריך לשתות רביעית (ב"ח שם תפו, א והובאו דבריו בביאה"ל רעא, יג ד"ה צריך). ויש שסובר, שלכתחילה יכול לשתות מלא לוגמיו ואין צריך לשתות רביעית (תוס' רא"ש עירובין עט, ב ד"ה ואם).

■ להלכה, שיעור הכוס הוא רביעית, ולכתחילה צריך לשתות את כולה ובדיעבד די ברובה [כתוס'], ואם יש בה הרבה רביעיות, שותים ממנה כמה בני אדם כמנין רביעיות שבה. ויש אומרים, שצריך לשתות את רוב הכוס אפילו אם היא מחזיקה כמה רביעיות [כרמב"ן והרא"ה] (שו"ע או"ח תעב, ט), ולדינא צריך לשתות רק רביעית, ומכל מקום אם אין בדעתו לשתות הרבה, יקח כוס שיש בה רביעית, ולא יקח כוס גדולה שיש בה כמה רביעיות (משנ"ב שם, לג).

■ המשך במילואים עמ' 103 ■

כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁנוּ וְיִשְׁאֲלוּ, וחלוקת הקליות והאגוזים היא עצמה שינוי, לפי שבכל השנה מחלקים פירות אלו רק לאחר הסעודה, ובליל הסדר מחלקים אותם מיד בתחילת הסעודה, וכשהתינוקות יראו שינוי זה ישאלו על כך (רבינו מנוח חמץ ומצה ז, א, בדעת הרמב"ם שם, ג). ואף שעל שאלה זו אין לנו מה להשיב להם, מכל מקום על ידי שיראו שינוי זה יתבוננו לשאול גם על שאר השינויים שעושים בלילה זה, כאכילת מצה ומרור (שו"ע הרב או"ח תעב, לא). ויש שפירש, שמחלקים להם קליות ואגוזים לשמחם, כדי שישארו ערים וישאלו על השינויים שעושים בלילה זה (ב"ח או"ח תקכט, א).

וצריך לעוררם עד לאחר שאומרים 'עבדים היינו', כדי שידעו ענין יציאת מצרים, שעיקר המצוה היא לענות לבנו, ולא להניחם ללכת לישון מיד לאחר מה נשתנה (משנ"ב תעב, נ). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע שם, טז).

חוֹטְפִין מַצּוֹת בְּלֵילֵי פְּסָחִים וְכוּ', מגביהים את הקערה בשביל התינוקות שישאלו. ויש מפרשים שאוכלים מהר (רש"י; רשב"ם), והיינו שממהרים להתחיל את הסדר, כדי שלא ישנו התינוקות (משנ"ב תעב, ג), אבל אין לומר שממהרים לומר את ההגדה כדי להגיע לאכילה, כיון שהעיקר הוא ההגדה ולא האכילה. ויתכן לבאר, שממהרים בהגדה להגיע ל'מוציא מצה', כדי שהתינוקות יראו שאוכלים מצה בהסיבה ומרור בחרוסת וישאלו על כך, ואף שבסדר ההגדה תיקנו לומר מה נשתנה בתחילתה, מכל מקום עיקר שאלת התינוק היא כשהוא רואה את השינוי בעיניו (שעה"צ שם, ב).

ויש מפרשים, שחוטפים את המצות זה מזה כדי שיראו התינוקות וישאלו (רמב"ם חמץ ומצה ז, ג; מאירי), ומכאן מקור למנהג שהתינוקות חוטפים את האפיקומן בליל הסדר, שעל ידי זה לא ישנו ויתעוררו לשאול (חק יעקב תעב, ב).

חוּץ מֵעַרְבֵי פְסָחִים. ■ וכן נפסק להלכה, שאף אם עוסק בלימודו יפסיק כדי למהר לאכול (שו"ע או"ח תעב, א).

חַיָּיב אָדָם לְשַׂמֵּחַ בָּנָיו וּבְנֵי בֵיתוֹ בָּרֶגֶל שֶׁנֶּאֱמַר וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ, ולומדים זאת מהמשך הפסוק 'אתה ובנך ובתך' (ע"פ הרמב"ם יו"ט ו, יז). ויש שגורסים, 'ושמחת אתה וביתך'. ואף שפסוק זה נאמר לענין מעשר שני (ראה דברים יד, כו), לומדים שמחת יום טוב ממעשר, והעדיפה הגמ' להביא את הפסוק של מעשר, כיון שמפורש בו החיוב לשמח גם את אשתו שהיא בכלל 'ביתך' (תוס', ע"פ מהרש"א).

ולענין האם גם הנשים חייבות במצות שמחה, דעת רבי זירא שנשים עצמן חייבות במצוה זו [ומחמת שאין לה משלה, בעלה צריך לתת לה דברים שתוכל לקיים בהם מצות שמחה], ודעת אביי שהנשים עצמן פטורות [וככל מצוות עשה שהזמן גרמא שנשים פטורות (ראה קידושין לד, ב)], ורק על הבעל מוטלת מצוה לשמח את אשתו. ■ להלכה גם הנשים עצמן חייבות במצוה זו (משנ"ב תקכט, טו, ע"פ שאגת אריה סו, וראה משנ"ב מהדו' דרשו שם הע' 32).

בַּמֶּה מְשַׂמְּחָם בְּיַיִן, ואין הכוונה שמקיים את מצות השמחה בשתיית היין לבד, שחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב, אלא שהיין הוא אמצעי שעל ידו יבוא לידי שמחה, ועיקר שמחה זו הוא לשמוח בה', וכמו שכתב במדרש (שיר השירים רבה א) על פי הכתוב (שם א, ד) 'נגילה ונשמחה בך' (עמק ברכה שמחת יו"ט ב).

וכשאדם אוכל ושותה ברגל, לא ימשך ביין ובשחוק וקלות ראש ויאמר שמרבה בכך במצות השמחה, כי שכרות ושחוק וקלות ראש אינם שמחה אלא הוללות וסכלות, ולא נצטוינו אלא על שמחה שיש בה עבודת ה' (רמב"ם יו"ט ו, כ).

בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים אֵין שִׂמְחָה אֶלָּא בְּבָשָׂר שֶׁנֶּאֱמַר וְזָבַחְתָּ שְׁלָמִים וְאָכַלְתָּ שָּׁם, ומלבד מצות שמחה המתקיימת באכילת בשר כל הקרבנות, חובה להקריב לשם שמחה קרבן מיוחד הנקרא 'שלמי שמחה' (צל"ח לעיל עא, א ואבי עזרי חגיגה ב, י, בדעת הרמב"ם חגיגה א, א). ויש שכתב, שאין חיוב להקריב קרבן מיוחד לשם שמחה, אלא שאם אין לו בשר קרבן, ממילא הוא חייב להקריב כדי שיהיה בידו בשר קרבן, אבל אם יש לו בשר קרבן, יוצא באכילתו ידי מצות שמחה (ערוך לנר סוכה מח, א וחזו"א במכתב לבעל האבי עזרי סוף קרבנות, בדעת הרמב"ם).

ומצוה לאכול בשר קרבן כל יום מימי הרגל (מהר"י קורקוס חגיגה א, ד, בדעת הרמב"ם, וראה בצל"ח הנ"ל שלענין חיוב הקרבת שלמי שמחה אינו אלא פעם אחת). ויש שכתב, שיוצא באכילה אחת בשביל כל הרגל (מהר"י קורקוס שם, בדעת התוס' חגיגה ו, ב ד"ה יש, אולם ראה בגליון הש"ס שם שתמה על התוס').

וְעַכְשָׁיו שֶׁאֵין בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים, ואפילו בזמן שבית המקדש קיים, אם חל יום טוב ראשון בשבת שאין מקריבים בו נדרים ונדבות, מצוה עליו לשמוח בשאר מיני שמחה (שאגת אריה סה, ע"פ לעיל עא, א). ואף בזמן שאין בשר שלמים, קיום מצות שמחה ביום טוב בשאר מיני שמחה הוא מדאורייתא (שם, בדעת הרמב"ם והר"ן), ויש שכתב, שמן התורה אין מצות שמחה אלא בבשר קרבן, ובשאר מיני שמחה אינה אלא מצוה מדרבנן (תוס' מו"ק יד, ב ד"ה עשה, וראה תורת רפאל צב, שזו מחלוקת בירושלמי חגיגה א, ב). ■ להלכה, מצות שמחה ברגל גם בזמן הזה היא מהתורה [כהשאגת אריה] (משנ"ב תקכט, טו).

אֵין שִׂמְחָה אֶלָּא בְּיַיִן, ולא בא למעט בזה בשר, שבודאי גם בזמן הזה עיקר השמחה היא בבשר שאוכל בסעודת יום טוב, אלא שבזמן המקדש היה די בבשר שלמים אף בלא יין, ואילו בזמן הזה שאין לנו בשר שלמים, אין שמחה אלא בבשר ויין ולא בבשר לחוד (רמב"ם יו"ט ו, יח ובספר המצוות עשין נד, ע"פ ביאור היש"ש ביצה ב, ה). ויש שסובר, שבזמן המקדש עיקר השמחה היתה בבשר שלמים, כיון שהיתה בו שמחה כפולה, של הבאת שלמים ושל אכילת בשר, אבל בזמן הזה עיקר השמחה היא ביין ואין חובה לאכול בשר, ומכל מקום יש מצוה גם באכילת בשר כיון שנאמרה בו שמחה (ב"ח או"ח תקכט, א בביאור הרמב"ם, וביאה"ל שם, ב בביאור דבריו). ויש שחולק, שבזמן הזה אין מצוה כלל בבשר (ב"י שם). ■ להלכה, חייב אדם לשתות יין ברגל כדי לקיים מצות שמחה, ובבשר יש מצוה אך אינו חובה (ביאה"ל שם, וראה משנ"ב מהדו' דרשו שם הע' 33 עוד פרטים להלכה). וחייב לשמח את בני ביתו בראוי להם, הקטנים נותן להם קליות ואגוזים, והנשים קונה להם בגדים ותכשיטים כפי ממונו (שו"ע שם).

רְבִיעִית שֶׁל תּוֹרָה אֶצְבָּעַיִם עַל אֶצְבָּעַיִם וְכוּ', רביעית הלוג היא נפח של ביצה ומחצה (רשב"ם להלן ע"ב). ויש שמדדו שיעור זה והשוו אותו לשיעור האצבעות [דהיינו אגודלים] המובא כאן, ויצא להם ששיעור הנפח לפי האצבעות היה כמעט כפול משיעור הנפח של ביצה ומחצה, והוכיחו מזה שהביצים בדורות האחרונים התקטנו בכמחצית ממה שהיו בזמן חז"ל, והשיעור לפי האצבעות

■ המשך במילואים עמ' 104 ■

קליות ואגוזין בערב פסח[א] כדי שלא ישנו וישאלו אמרו עליו על רבי עקיבא[ב] שהיה מחלק קליות ואגוזין לתינוקות בערב פסח כדי שלא ישנו וישאלו תניא [א] רבי אליעזר אומר [א] חוטפין (א) מצות בלילי פסחים בשביל תינוקות שלא ישנו[ג] תניא [ג] אמרו עליו על רבי עקיבא מימיו לא אמר הגיע עת לעמוד בבהמ"ד [ב] חוץ מערבי פסחים [ג] וערב יום הכפורים בע"פ בשביל תינוקות כדי שלא ישנו וערב יוה"כ כדי שיאכילו את בניהם. ת"ר [ד] [ג] חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל שנא' [א] ושמחת בחגך[ד] במה משמחם ביין רבי יהודה אומר אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן אנשים בראוי להם ביין ונשים במאי תני רב יוסף בבבל בבגדי צבעונין בארץ ישראל בבגדי פשתן מגוהצין תניא רבי יהודה בן בתירא אומר בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר[ה] שנאמר [ב] וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך ועכשיו שאין בית המקדש קיים ° אין שמחה אלא ביין שנאמר [ג] ויין ישמח לבב אנוש. אמר רבי יצחק [ה] קסתא דמוריסא דהוה בציפורי היא הות כמין לוגא דמקדשא ובה משערין רביעית של פסח אמר רבי יוחנן תמניתא קדמייתא דהוה בטבריא הות יתירה על דא ריבעא ובה משערין רביעית של פסח א"ר חסדא רביעית של תורה אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע[ו] [ו] כדתניא [ד] ורחץ במים את כל בשרו [ד] שלא יהא דבר חוצץ בין בשרו למים [ה] במים במי מקוה את כל בשרו מים שכל גופו עולה בהן וכמה הן אמה

רשב"ם

קליות. קלי מחטים ישנים: חוטפין מצה. מגביהין את הקערה בשביל תינוקות שישאלו. ואית דמפרש חוטפין מלה אוכלין מהר, וזה הלשון עיקר מדמייתי הא דר"ע בהדה: חוץ מערבי פסחים. כדי שישנו התינוקות ביום ולא בלילה בשעת הגדה: קסתא דמורייסא. מדה שמוכרין בה את המורייס: תמנתא קדמייתא. מדה שהיתה בה כבר בטבריא: הות יתירה. על תמנתא דהשתא רביעית: ובה משערין רביעית לפסח. שהיו ממלאין אותה ומנערין אותה לתוך אותה של עכשיו עד שהיא מליאה, ומים הנשארים בתמנתא הן הן רביעית: ברום אצבעים. וברום חצי אצבע ורום חומש אצבע: ברברבתא. בגודל שיש בטפח ארבע אצבעים מהן: אמה

קליות. קלי מחטים ישנים, דחדש אסור עדיין בלילה הראשון של פסח, ומקומות יש בספרד שמייבשין חטים ישנים במחבת על גבי האור ואוכלין אותם עם אגוזים בקינוח סעודה, מפי רבינו שמואל החסיד, וגם במשנה מצינו קליות מחטים ישנים ושנויה במסכת תרומות (פ"ה משנה ג) אגב גררא, דתנן סאה תרומה טהורה שנפלה לפחות ממאה חולין טמאין תירוס ותישרף, רבי אליעזר אומר תעלה [א] ותאכל נקודים או קליות או תלוש במי פירות: חוטפין מצה. מגביהין את הקערה בשביל תינוקות שישאלו, ואית דמפרשי חוטפין מלה אוכלין מהר, שני לשונות הללו פירש רבינו. ויש גורסין מצות, מגביהין את הקערה שיש בה מלה ומרור וב' תבשילין[י]. ולי נראה חוטפין מסלקין את הלחם מיד התינוקות, שלא יהו ישנים מתוך מאכל הרבה כדרך התינוק אחר אכילתו ושוב לא ישאלו, אבל עכשיו כשחוטפים מהן לא ישנו וישאלו, כלומר לא ישנו שלא אכלו כדי שבען, וישאלו כשיראו השינויים שאנו עושין היכירא לתינוקות כדלקמן[כ], וכן מוכח לשון התוספתא[ט], דתניא רבי אליעזר אומר חוטפין מלה לתינוק כדי שלא יישן, רבי יהודה אומר משמו אפילו לא אכל אלא חזרת אחת ולא טיבל אלא פרפרת אחת חוטפין מלה לתינוק כדי שלא יישן, כלומר גוזלין. ורבינו פי' שכן עיקר אותו הלשון שפירשתי חוטפין ממהרין לאכול מדקתני הא דר"ע בתרה, ואיכא למימר דאגב גררא דקאמר כדי שלא יישן קא מייתי נמי להא עובדא דר' עקיבא דחיים שלא ישנו, ותרי מילי נינהו, רבי אליעזר איירי לחטוף מן התינוקות אחר שאכלו מעט כדי שלא יישנו, ור"ע איירי שצריך למהר לעשות הסדר טרם יישנו: חוץ מערבי פסחים. כדי שיישנו את התינוקות ביום ולא בלילה בשעת הגדה, א"נ כשמעכבין עד הלילה לאחר שהחשיך ישנים התינוקות: אנשים בראוי להם ביין. גמ' קאמר לה: קיסתא דמורייסא. מדה שמוכרין בה המורייס: ובה משערין רביעית של פסח. שממלאין אותה ומחלקין אותה לארבע כוסות, דלוג ארבע רביעיות: תמניתא. מדה, והיינו תומן ועוכלא דמסכת סוטה (דף ח:): הוות יתירא על דא. תמניתא: ובה משערין רביעית של פסח. שהיו ממלאין אותה ומנערין לתוך אותה של עכשיו עד שהיא מלאה, ומים הנשארים בתומניתא היא רביעית: [רביעית] של תורה. כגון רביעית יין של נזיר הלכה למשה מסיני (סוכה דף ו.), ורביעית דם הבאה משני מתים דנפקא לן מקרא (נזיר דף לח.), וכגון רביעית שמן לרקיקי נזיר דאיכא דיליף לה מקראי במנחות (דף פט.), ומדת חלל הכלי בריבוע הוי אצבעים אורך על אצבעים רוחב ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע, ומנא לן, ממקוה: כדתניא ורחץ במים את כל בשרו, במים במי מקוה. מים המיוחדים שנקוו מתחלה מעלמן, מדלא כתב במים[י], למעוטי שאובין דאזיל השתא ומייתי וטביל: כל בשרו. מדלא כתב בשרו משמע שכל גופו עולה בהן, שאינו נראה אלא כולו מכוסה בהן: דהיינו

חוץ מערבי פסחים. ה"ג רבינו שמואל. ולא נהירא דאטו לא יוכלו לישן בלא אביהם. וטעם שני שפירש שמא יעכבו עד שיחשך הרבה אם כן לא היו צריכין לעמוד ביום כי אם בלילה. לכן נראה דגרים לילי פסחים והיו רגילין בבית המדרש לילי י"ט כדאמרינן (ביצה דף כא.) מעשה בשמעון התימני שלא בא בלילי י"ט לבית המדרש למחר מצאו רבי יהודה בן בבא: שנאמר ושמחת אתה וביתך. תימה דהאי קרא גבי מעשר שני כתיב בפ' ראה ולא מייתי קרא דכתיב בפ' ראה גבי רגל ושמחת אתה ובנך ובתך. וי"ל דיליף ממעשר דכתיב ביתו בהדיא: בא"י בבגדי פשתן המגוהצין. אבל בבבל לא היו בקיאים לגהץ כדאמרינן (תענית כט:) גיהוץ שלנו כיבוס שלהם: [ק] במה משמחו ביין. היינו בזמן הזה אבל בזמן בית המקדש אין שמחה אלא בבשר: וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת. תימה דהאי קרא בהר עיבל כתיב ולא מייתי קרא דושמחת בחגך דדרשינן מיניה בחגיגה (דף ח.) לרבות כל מיני שמחות לשמחה מכאן אמרו ישראל יוצאין ידי חובתן בנדרים ונדבות. וי"ל משום דהכא בהדיא כתיב וזבחת שלמים ושמחת: תמניתא. פי' רשב"ם דהיינו תומן ועוכלא. ולא נהירא דבהמוכר את הספינה (ב"ב דף פט:) חשיב לוג ורביעית הלוג תומן ועוכלא וכל מדה ומדה פוחתת והולכת וכאן משמע שהיא יותר מרביעית: רביעית של תורה אצבעים. מכאן קשה על פירוש רבותיו של רבינו שלמה[ל] שפי' דרביעית בכל מקום היינו רובע הקב כי לפי זה החשבון הוא רביעית הלוג. פר"ת רום המקוה ע"ב אצבעות השלך רביעית ישאר נ"ד קח מכל עשרים אחד יעלה אצבעים וחצי אצבע וחומש וכן תקח ברוחב אחד מי"ב וכן באורך הרי אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע וכן תעשה במים ויעלה רביעית (ב) רביעית הנמצא השלך החולה ומן הנותרים קח אחד מעשרים ופעמים יוסף חלק שנים עשר[מ]. או תקח אחד מכ"ד והם ג' אצבעות חלק על חומשין והשלך העשירית ישארו שלשה עשר חומשין וחצי והם אצבעים וחצי וחומש אצבע. או קח רביעית והם י"ח אצבעים והשלך הרביעי ישארו י"ג אצבעות וחצי וטול החמישית (ג) מהר"י קחה רובע וככה תשלך וחלק החמישי קח ולך. או השלך עשירית המים ישארו ל"ו יעלה ב' שאין לכל טפח ולג' אצבעות סאה וחצי השלך מג' אצבעות העשירית כאשר השלכנו מן המים (ד). ולפי תלמוד שלנו החשבון מכוון אבל על גירסת ירושלמי[מ] דקאמר אצבעים על אצבעים ברום אצבע ומחצה ושליש אצבע וכן עשה הפייט[ל] ועל גובה חסר שתות מאצבעים והכל אחד קשה כי לפי שיעור המקוה אינו מכוון. וי"ל דירושלמי איירי באצבעות צפוריים והכא במדבריים ואצבעים וחצי וחומש הם י"ו שתותים וחומש שתות באו לירושלים נכנס הכל בי"ג שתותים וחצי באו לצפורי נכנס הכל בי"א שתותים ורביע שתות שהם אצבעים חסר שתות ונשאר רביע שתות בתלמוד שלנו יתר וכמו כן צריך למעט מרוחב כי בתלמוד שלנו איירי במרובעות וירושל' בעגולות כמו שיסד הפייט[ל] הכוס סובב אצבעים על אצבעים סובב משמע עגול ואצבעים על אצבעים עגולות עולה לאצבעים[י] על [אצבע] וחצי דמרובע יתר על העיגול רביע[מ] ואצבעים על אצבעים מרובעות מדבריות נכנסות באצבעים על אצבעים עגולות לצפוריות ויש בעגולות יותר ד' שתותי שתות שהוא אחד מתשעה חסר ממנו רביע שתות הנשאר

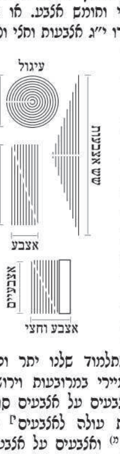

עין משפט נר מצוה

נט א ב מיי' פ"ז מהל' מלה הלכה ג סמג עשין מא טוש"ע או"ח סי' תעב סעיף א:

ס ג מיי' פ"ו מהל' י"ט הל' יז סמג לאוין עה טוש"ע או"ח סימן תקכט סעיף ב:

סא ד מיי' פי"א מהל' איסורי ביאה הלכה טז ופ"א מהל' מקוואות הל' יב סמג לאוין קיא ועשין רמח טור ש"ע י"ד סי' קלא סעיף א:

סב ה מיי' פי"א מהל' איסורי ביאה שם ופ"ד מהל' מקוואות הלכה א סמג שם טוש"ע י"ד סי' רא סעיף א:

רבינו חננאל

מחלק לתינוקות קליות ואגוזים כדי שישאלו וכן היה רבי טרפון עושה: תניא רבי אליעזר הגדול אומר חוטפין מצה בלילי הפסח בשביל התינוקות שלא ישנו וישאלו. אמרו על רבי עקיבא מימיו לא אמר הגיע זמן לעמוד מבית המדרש אלא לילי הפסח בשביל התינוקות שלא ישנו וערב יוה"כ כדי להאכיל בניו ובני ביתו: ת"ר חייב אדם לשמח ביתו ברגל רבי יהודה אומר שמחת אנשים ביין ושמחת הנשים בבבל בבגדי צבעונין ושבארץ ישראל בבגדי פשתן מגוהצין. בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר ועכשיו אין שמחה אלא ביין שנאמר ויין ישמח לבב אנוש: א"ר חסדא רביעית של תורה אצבעים על אצבעים ברום [אצבעים] וחצי אצבע [וחומש אצבע] ובגודל. כדתניא ורחץ במים את כל בשרו במים מי מקוה את כל בשרו מים שכל בשרו עולה בהן וכמה הן

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רשב"ם ד"ה קליות וכו' ר"א אומר תעלה וכו'. נ"ב יש כאן גמגום וערבוב בלשון הרשב"ם כי לשון הזה לא נמצא שם בכל המשניות באותו הפרק ול"ע להגיהו גם יפלא קצת ראית הרשב"ם משם וזה י"ל בדוחק [עיין השלמות]:

ליקוטי רש"י

חוץ מערבי פסחים. מפני עשיית פסחים ומפני התינוקות שלא ישנו. וערב יום הכפורים. שצריך לאכול מבעוד יום [סוכה כח.]. במים במי מקוה. המכונסין משמע ואע"ג דלאו חיים מדלא כתיב חיים [עירובין ד:]. משמע מים מכונסין יחדיו [עירובין יד:]. נקודתו בפתח משמע מים המיוחדים לאפוקי שאובין ומיהו מים חיים לא צריך מדכתיב בזב מים חיים (ויקרא טו) מכלל דשאר טמאין לאו מים חיים בעו ומאי במים במים המיוחדין במקוה אע"פ שהן גשמים [חגיגה יא.]. כל בשרו. משמע כל בשרו כאחד [עירובין ד:].

מסורת הש"ס עם הוספות

א) תוספתא פרק י ה"ו, ב) סוכה כח. עיי"ש שהיה ר' אליעזר ועיין השלמות, ג) [תוספתא יומא פרק ד ה"ב], ד) תוספתא פ"י ה"ג, ה) [גירסת הערוך קיסטא], ו) עירובין ד: יד. יומא לא. חגיגה יא. סוכה ו., ז) לקמן קיד., ח) קטז., ט) פרק י ה"ו, י) עי' רש"י שבת עז. ד"ה תנינא ותוס' עירובין כט: ד"ה ויעמוד, כ) שבת פרק ח ה"א וכאן סוף ה"א ושקלים פרק ג ה"ב, ל) [בפיוט פרשת שקלים אז ראית וספרת], מ) עירובין נו: וכאן שייך הציור דלעיל עיין ביאורו במהרש"א.

הגהות הב"ח

(א) גמרא חוטפין מצה בלילי פסחים בשביל תינוקות (שלא ישנו) תא"מ. ונ"ב לפי' קמא דרש"י לא גרסינן ליה: (ב) תוס' ד"ה רביעית וכו' וכן תעשה במים ויעלה רביעית הלוג כיצד רביעית הנמצא השלך החולה ומן הנותרים קח אחד מעשרים ופעמיים יוסף נ"ב פי' א' מעשרים שהוא סאה ומחצה ואח"כ יוסף שתי פעמים חלק י"ב כילד מסאה ומחצה ג' לוגין שהוא חלק י"ב מל"ו לוג ואח"כ חלק י"ב מג' לוגין היא רביעית הלוג: (ג) בא"ד וטול החמישית וכן תעשה במים קח הרובע וככה תשלך כנ"ל ותיבת מהר"י נמחק: (ד) בא"ד כאשר השלכנו מן המים מהר"י. ולפי תלמוד שלנו:

גליון הש"ס

גמרא אין שמחה אלא ביין. עי' ב"י או"ח סימן תקכ"ט וביש"ש פ"ב דביצה (סי' ה):

תורה אור השלם

א) וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ: [דברים טז, יד] וְנָתַתָּה הַכֶּסֶף בְּכֹל אֲשֶׁר תְּאַוֶּה נַפְשְׁךָ בַּבָּקָר וּבַצֹּאן וּבַיַּיִן וּבַשֵּׁכָר וּבְכֹל אֲשֶׁר תִּשְׁאָלְךָ נַפְשֶׁךָ וְאָכַלְתָּ שָּׁם לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְשָׂמַחְתָּ אַתָּה וּבֵיתֶךָ: [דברים יד, כו]

ב) וְזָבַחְתָּ שְׁלָמִים וְאָכַלְתָּ שָּׁם וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ: [דברים כז, ז]

ג) וְיַיִן יְשַׂמַּח לְבַב אֱנוֹשׁ לְהַצְהִיל פָּנִים מִשָּׁמֶן וְלֶחֶם לְבַב אֱנוֹשׁ יִסְעָד: [תהלים קד, טו]

ד) וְאִישׁ כִּי תֵצֵא מִמֶּנּוּ שִׁכְבַת זָרַע וְרָחַץ בַּמַּיִם אֶת כָּל בְּשָׂרוֹ וְטָמֵא עַד הָעָרֶב: [ויקרא טו, טז]

הגהות וציונים

א] "בערב פסח" ליתא בכת"י ובראשונים כאן ולהלן וכ"ה נכון דבלילה מחלק להם (דק"ס, עיי"ש): ב] ס"א ר' טרפון (מהרש"א, גליון): ג] ס"א כדי שישאלו (מהרש"א, גליון): ד] ושמחת אתה וביתך במה משמחם. מהרש"א ע"פ התוס' (גליון): ה] ברש"י (ר"ה ו ע"ב) מביא לשון הגמרא בבשר שלמים (רב"פ תאומים): ו] ס"א נוסף ברברבתא (גליון) כ"ה ברש"י וכן בר"ח וכת"י איתא ובגודל: ז] עיין ליקוטי רש"י מה שמובא מרש"י חגיגה יא ע"א: ח] דיבור זה צ"ל קודם ד"ה בא"י ועיין בספר אליה רבה (תקכ"ט סק"ו) טעם על מה שנתהפכו הדיבורים (מראה כהן): ט] בשו"ת הרמ"ע מפאנו סי' י כתב שר"ת כתב זאת (מתיבת "רביעית הנמצא" ועד כאן) בלשון זמר (פירוש בחרוזים) כדי לשוויי ביה סימנא: י] צ"ל עולה לאצבע וחצי על אצבע וחצי (שו"ת חת"ס או"ח קנ"ג) ולפנינו עפ"י המהרש"א וע"ע מהר"ם וחכמת מנוח:

עין משפט נר מצוה

סג א טור או"ח סימן תפו וש"ע סימן תפא סעיף ב בהגה"ה:

רבינו חננאל

אמה על אמה ברום שלש שיערו חכמי' מי מקוה ארבעים סאה. פי' רביעית של תורה ביצה ומחצה כי הלוג הוא ששה ביצים רביעית היא ביצה ומחצה ותנן לוג וחצי לוג ורביעית אלמא רביעית רביע לוג הוא. הין הוא שנים עשר לוג שנאמר שמן משחת קדש יהיה זה לי זה בגימט' י"ב (הוא) נמצא שיעור ההין י"ב לוג והן מ"ח רביעיות שהן ע"ב ביצים. **ושיעור הקב** ארבעת לוגין שהן ט"ז רביעיות כדתנן הלל אומר מלא הין מים שאובין פוסלין את המקוה וכמה שיעור ההין שנים עשר לוג ב"ש אומר תשעת קבין שהן ל"ו לוג אלמא קב ארבעת לוגין היא. **שיעור הסאה** ששת קבין שהן שני הינין שהן כ"ד לוג שהן צ"ו רביעיות שהן קמ"ד ביצים. **איפה** שלשת סאין שהן י"ח קבין שהן (ד') [וי"ו] הינין שהן (ר"צ) [ע"ב] לוגין שהן רפ"ח רביעיות שהן תל"ב ביצים. **שיעור חלה** (מעשירית) [הוא עשירית] האיפה (ועומר) א) זה הוא מ"ג ביצים וחומש ביצה וכן שיעור חלת מצה בפסח. רביעית של תורה אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע [וחומש אצבע] ובגודל שהן בתבריתא י"א אצבעות חסר חומש אצבע באצבע רוחב ובאצבע רום. **מי מקוה** אמה על אמה ברום שלש שיערום חכמים ארבעים סאה וכל סאה ששת קבין וכל קב ארבע לוגין וכל לוג ארבע רביעיות נמצא שיעור המקוה תתק"ס לוג ג' אלפים תת"מ רביעיות והאמה ו' טפחים וכל טפח ד' אצבעות בגודל כשתחלוק מ' סאה לג' אמות נמצא בכל אמה על אמה ברום [אמה] י"ג סאין ושליש סאה ונמצא באמה על אמה ברום טפח שהוא שתות אמה סאתים וחמשת לוגין ושליש לוג נמצא על זה החשבון באמה על אמה ברום אצבע שהוא רובע טפח י"ג לוג ושליש ונמצאו באמה על אמה ברום (אצבע) [אמה] י"ג אלף (ותתנ"ד) [ותתכ"ד] אצבע נמצאו (בד') [בג'] אמות אחד ומ' אלף אצבע ותע"ב אצבעות באצבע [אורך ובאצבע] רוחב ורום אצבע. **וכשתחשוב** מ' סאה שיעור המקוה בכל סאה צ"ו רביעיות כמו שבארנוהו למעלה נמצאו ג' אלפים תת"מ רביעיות שיעור המקוה. **עוד חשוב** כ"ד אורך בי"ב רוחב וקב ושני שלישי קב בו' רוחב קב חסר שתות שהוא ג' רביעיות הקב ושליש (כ"ג) [בג'] רוחב רביע הקב ושני שלישי רביע שהן עשר ביצים ברוחב אצבע שלש ביצים ושליש ביצה עד כאן מדת הרוחב מכאן ואילך מדת האורך י"ב אצבע אורך באצבע רוחב וברום אצבע ביצה ושני שלישי ביצה נמצאו ביצה ושני שלישיה [שהן] עשרה שתותי ביצה (נשאר) [מחזיק] י"ב אצבעות אורך ברום אצבע ורוחב אצבע כשתחלוק אלו י"ב אצבעות לי' שתותיהן מגיע [המשך בדף קי.]

אמה על אמה ברום שלש אמות ושיערו חכמים שיעור מי מקוה ארבעים סאה. אמר רב אשי אמר לי רבין בר חיננא שולחן של מקדש של פרקים הוה דאי ס"ד הדוקי הוה מיהדק אמתא באמתא היכי מטבליה מאי קושיא דילמא בים שעשה שלמה[א] הוה מטביל ליה[ב] דתני ר' חייא ים שעשה שלמה מחזיק מאה וחמשים מקוה טהרה: ולא יפחתו לו מארבעה: היכי מתקני רבנן מידי דאתי בה לידי סכנה והתניא לא יאכל אדם תרי ולא ישתה תרי ולא יקנח תרי ולא יעשה צרכיו תרי אמר רב נחמן אמר קרא[ג] א) ליל שמורים ליל המשומר ובא מן המזיקין רבא אמר כוס של ברכה מצטרף לטובה ואינו מצטרף לרעה רבינא אמר ארבעה כסי תקינו רבנן דרך חירות כל חד וחד

מצוה

תוספות

הנשאר בגובה שהוא אחד מכ"ד ישאר שיעור הירושלמי יתר בדבר מועט ולחומרא לא דק. ועוד מפרש דירושלמי איירי בעגולות שיוכל לרבע אצבעים על אצבעים מתוכם דהוי תילתא טפי כדאמרי'[ו] ריבועא מגו עיגולא פלגא פירוש פלגא של ריבוע הפנימי וכשתסיר שליש מגובה שהם י"ג חומשין וחצי ישארו ט' חומשין שהם אצבעים חסר חומש והתם נקט חסר שתות נקט כפי הירושלמי והירושלמי לא דק לחומרא. והא דיסד הפייט (שם) לריבוע כוס ישועות לא שהוא מרובע אלא קאמר שאותו רביעית מוכן לד' כוסות של פסח שניתקנו כנגד גאולה וישועה:

אמה על אמה. אדם מחזיק עם בגדיו אמה באמה כדאמרי' בעירובין[ז] מקומו של אדם אמה ובשמעתא דכוכין (ב"ב דף קא.) משמע דכוך מחזיק אמה עם דופני הארון אלמא גוף האדם אין מחזיק אמה ובמקוה דבעינן אמה כדי שיכנס בריות עם זרועותיו דאין נדבקין לגופו[ח]: **ברום** שלש אמות. ואע"ג דקומת אדם שלש אמות בלא הראש ולכך מצריך בכוכין ארבע אמות בשביל הראש ועובי הדפין במקוה סגי בשלש אמות דכשטובל עולין המים למעלה ומיירי כשהכלי גבוה משלש אמות דאם לא כן כשיכנס יפלו המים למטה ויחסר השיעור ובתרגום (שני פ"ט) דמגילה דחשיב שלש אמות לכל א' קטועי ראש היו[ט]: **אמתא** באמתא היכי יתיב. ° וא"ת אפילו אי אמתא באמתא יתיב תיקשי ליה היאך יכול להטביל השלחן ב) אמתים ארכו ואמה וחצי קומתו במקוה דהוי אמה על אמה. וי"ל שעם הרגלים היתה קומתו אמה וחצי והרגלים לא היו מחוברין עם השלחן וכן פירש רש"י בפרשת תרומה[י]: **בים** שעשה שלמה. ובירושלמי[כ] פריך והלא שאובין הן. ואע"ג דכלי שמחזיק מ' סאה בלח שהן כורים ביבש אינו מקבל טומאה[ל] דאין מיטלטל מלא וריקן[מ] לענין שאיבה כלי הוא כדאמרינן בי"ח דבר (שבת דף טז:) גבי המניח כלים תחת הצינור כו' ועוד ים שעשה שלמה היה של נחושת ומקבל טומאה אע"ג דאין מיטלטל מלא וריקן דדוקא כלי עץ איתקש לשק. ומשני תיפתר בשהיו רגלי השוורים שהיה עומד עליו נקובים כמוליא רמון והיו מחוברין למעיין שתחתיהן. והא דנקט כמוליא רמון היינו לבטל השוורים מתורת כלי שלא יקבל טומאה אבל להכשיר המים שבים סגי כשפופרת הנוד כדתנן בפ"ו דמקואות (משנה ה) ומטבילין בשידה תיבה ומגדל שהן נקובין כשפופרת הנוד. ומורי הר"ר יחיאל פי' דצריך כאן כמוליא רמון לפי שהשוורים מפסיקין בין הים למעיין והוה ליה כהורק מכלי אל כלי כיון דמרחקי טובא וצריך שיבואו שם מים בשפע והביא ראיה מתוספתא:[ג] **ארבעה** כוסות. ירושלמי[נ] תמן תנינן[ס] אין מבשלים יין של תרומה מפני שהוא ממעיטו ר' יהודה מתיר מפני שמשביחו א"ר יוחנן מיחלפא שיטתיה דרבי יהודה פי' דקתני[ע] תורמין יין שאינו מבושל על המבושל אבל לא מן המבושל על שאינו מבושל ולכך מחליף ותני אין מבשלין יין של תרומה מפני שממעיטו דברי רבי יהודה וחכמים מתירין מפני שמשביחו ורבי אלעזר פליג עליה התם ולא מחליף **והלכה** כרבי יוחנן וכרבנן ואם כן יוצאין ארבע כוסות במבושל ומקדשין עליו ומברכין עליו בפה"ג:

רבא אמר כוס של ברכה אין מצטרף לרעה. אע"ג דרבא גופיה קאמר לקמן[ד] וישמרך לרעה לא מצטרף וד' אין בהם משום זוגות. תירץ רשב"ם[פ] דהיינו דוקא ממזיקין אבל לכשפים איכא למיחש[צ]:

עשרה

רשב"ם

אמה על אמה ברום שלש אמות. מחזיקין ארבעים סאה, חלקהו תחלה כולו ברומו, שלש אמות יש בהן שמונה עשר טפחים, חלקם לי"ו חלקים ותמצא לכל חלק וחלק טפח וחצי אצבע, ומחזיק אחד מי"ו במ' סאה, כמה הן, ב' סאין וחצי סאה, טפח וחצי אצבע כמה חומשי אצבעות הן, עשרים ושנים וחצי חומש, (א) הטפח כ' חומשים, חצי אצבע ב' חומשין וחצי, חלוק כ"ב חומשים וחצי לחמשה חלקים תמצא בכל חלק ד' חומשין וחצי, חלוק ב' סאין וחצי סאה לחמשה חלקים תמצא בכל חלק חצי סאה, נמצא דארבע חומשין וחצי חומש מחזיק חצי סאה, ועוד ד' חומשין וחצי חומש מחזיק חצי סאה, [ועוד ד' חומשין וחצי חומש מחזיק חצי סאה], נמצא כל אמה על אמה ברום י"ג חומשין וחצי חומש מחזיק סאה וחצי סאה, חשוב סאה וחצי סאה ללוגין תמצא ל"ו לוגין, כיצד, סאה וחצי סאה תשעה קבין, ששה קבים לסאה, והקב ד' לוגין, הרי ל"ו לוגין בכלי אמה על אמה ברום י"ג חומשים וחצי חומש, חלוק הכלי באורך ורוחב לטפחים תמצא האמה על אמה ל"ו טפחים בטפח על טפח, שהאמה ו' טפחים, וכשתחלקנו לאורכו ברצועות שהן רחבות טפח תמצא בו ו' רצועות כל אחת ואחת רחבה טפח וארכה ששה, חלוק כל רצועה לארכה לשש תמצא בשש רצועות ל"ו טפחים בטפח על טפח, ומחזיק ל"ו לוגין, נמצא כלי שהוא טפח על טפח ברום י"ג חומשים וחצי חומש מחזיק לוג, וטפח ארבע אצבעות, חלוק ארבע אצבעות על ד' אצבעות שתי וערב לד' נמצא כל רביעית אצבעים על אצבעים, נמצא כל אצבעים על אצבעים ברום י"ג חומשים וחצי חומש מחזיק רביעית הלוג, חשוב י"ג חומשים וחצי ותמצא בהן אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע: **של פרקים הוה.** שיכולין לפרוק רחבו לשנים: **דאי סלקא דעתך הדוקי מיהדק.** שאין יכולין לפרוק רחבו: **היכי מצי מטבלי ליה.** הואיל ורחבו אמה בכלי שהוא אמה על אמה: **תרי.** זוגות: **ולא יעשה אדם צרכיו.** תשמיש: **כוס של ברכת המזון.** שהוא רביעי[א]: **לרעה אין מצטרף.** אבל בעלמא מצטרף כגון אם שתה שני כוסות והוא שלישי, ולרעה אין מצטרף כגון אם שתה שלש והוא רביעי:

מצוה

רשב"ם

דהיינו אמה על אמה ברום שלש אמות. צריך שיהא הכלי מלא מים שיטבול בו האדם, ושיערו חכמים דהיינו ארבעים סאה, ומינה ילפינן לרביעית של תורה. כיצד, חלקהו מתחלה כולו לרומו, רומו של מקוה שלש אמות דהיינו שמונה עשר טפחים, וחלקם לששה עשר חלקים ותמצא בכל חלק וחלק טפח וחצי אצבע גובה ברוחב אמה על אמה, ומחזיק אחד מששה עשר בארבעים סאה דהיינו שני סאין וחצי סאה, טפח וחצי אצבע כמה חומשי אצבעות הן, עשרים ושנים וחצי חומש, מד' אצבעות עשרים חומשין, ומחצי אצבע ב' חומשין וחצי, חלקם להני כ"ב חומשין וחצי לחמשה חלקים ותמצא בכל חלק וחלק ארבעה חומשין וחצי, השלך מהן שני חלקים שהן תשעה חומשין, ועכב בידך שלשה חלקים שהן שלשה עשר חומשין וחצי של רום הכלי, דהיינו רום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע, וכאשר מיעטת רום הכלי שני חלקים מחמשה ונשארו שלשה חלקים, כן תמעיט את המשקין שנשארו בידינו מארבעים סאה שני סאין וחצי דהיינו חמשה חצאין השלך השני חלקים ועכב השלשה חלקים שהן סאה וחצי, נמצא כלי של אמה מרובע ברום (ב) [א] אצבע וחצי אצבע וחומש אצבע מחזיק סאה וחצי, חלקהו לרחבו אמה על אמה יש בו ששה ושלשים חתיכות של טפח על טפח, והסאה וחצי יש להם שלשים וששה לוגין, נמצא כלי של טפח על טפח ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע מחזיק לוג, דהיינו ארבע רביעיות, חלקהו לרוחבו שתי וערב ותמצא בו ארבע פעמים אצבעים על אצבעים כנגד ארבע רביעיות, נמצא כלי של אצבעים על אצבעים ברום אצבעים וחצי אצבע וחומש אצבע מחזיק רביעית דהיינו ביצה ומחצה, לשון קצר ששמע רבינו מרבי יעקב בר יקר רבו ז"ל. איפה שלש סאין סאה ששה קבין קב ארבע לוגין לוג ששה ביצים דהיינו ארבע רביעיות, פירושא דקבא לא גרסינן כלל עד אמר רב אשי, ופירוש הוא מהלכות גדולות של רב יהודאי. אמה על אמה יש בה שלשים וששה טפחים בטפח על טפח, שהאמה ו' טפחים, וכשתחלקנו לאורכו ברצועות שהן רחבות [טפח] תמצא בו ו' [רצועות] כל אחת ואחת רחבה טפח וארכה ו' טפחים, ואח"כ חלק כל רצועה לארכה לששה תמצא בה ששה פעמים טפח על טפח, וכן לששה רצועות, הרי ל"ו טפחים: **שולחן של מקדש.** שולחן של זהב שעשה משה, וכתיב ביה (שמות כה) ב) אמתים ארכו ואמה רחבו ואמה וחצי קומתו: **של פרקים הוה.** שיכולין לפרק רוחבו לשנים, וכן רגלי השלחן אין מחוברין יפה ויכולין לפרקן: **דאי ס"ד הדוקי מיהדק.** שאין יכולין לפרק רחבו: **היכי מצי מטביל ליה.** הואיל ורחבו אמה בכלי שהוא אמה על אמה, דמקוה היה שם בעזרה כדאי' בסדר יומא (ד' לא.), א"נ באמת המים שבעזרה שבה מטבילין כלי שרת שנטמאו, והיתה רחבה אמה ועל שם כך נקראת אמה כדתנן (יומא דף נח:) אלו ואלו מתערבין באמה, ולשון ראשון לשון רבינו יעקב[ב] מדאמר רב אשי למלתיה גבי מקוה: **השלחן מקבל טומאה,** כדאמרינן בחומר בקודש (חגיגה ד' כו:) דאמר ר"ל מאי דכתיב ג) השלחן הטהור מכלל שהוא טמא: **מחזיק מאה וחמשים מקוה טהרה.** במס' עירובין[ג] מפרש מנא לן: **מי מתקני.** ארבע כוסות שהן זוגות דאתי בהו לידי סכנה, דאפילו למ"ד לקמן[ד] דארבעה אין בו משום זוגות אלא בתרי, לענין כשפים מיהא חיישינן, לקמן בשמעתין[ה]: **תרי.** זוגות, וה"ה לארבעה: **צרכיו.** תשמיש: **רבא אמר כוס של בהמ"ז.** שהוא שלישי, לרעה אינו מצטרף להשלים זוגות לסכנה אם שותה רביעי אחריו, וכי האי גוונא אמרי' לקמן[ז] וישמרך לרעה אינו מצטרף:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) מלכים א' ז כג, ב) עירובין יד., ג) [ראש השנה יא:], ד) קי., ה) קי:, ו) עירובין עו: ועיי"ש בתוס' ד"ה ורבי יוחנן, ז) [דף מח.] עיין סוכה ז:, ח) [וע"ע תוספות יומא לא. סוף ד"ה אמה] וחגיגה יא. ד"ה אמה, ט) [וע"ע תוספות שבת דף לב. ד"ה איסתכל ובעירובין מח. ד"ה גופו ובחגיגה יא. ד"ה ברום וביומא לא. ד"ה אמה ובבבא בתרא ק: ד"ה והכוכין], י) שמות כה כג, כ) יומא פ"ג ה"ח, ל) כלים פט"ו מ"א שבת לה., מ) שבת דף פג:, נ) תרומות פ"ב ה"ג פי"א ה"א ע"ז פ"ב ה"ו, ס) [תרומות פרק יא משנה א], ע) תרומות פ"ב מ"ו, פ) לקמן קי. ד"ה רבא אפקינהו וע"ע כאן ד"ה מי מתקני, צ) לקמן קי ע"ב.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה אמה וכו' וחצי חומש כי הטפח כ': (ב) רשב"ם ד"ה דהיינו אמה וכו' נמצא כלי של אמה מרובע ברום אצבעיים וחצי:

גליון הש"ס

תוס' ד"ה אמתא. **וא"ת אפילו אי אמתא.** עיין בספר ברית שלום על התורה פ' תרומה בפסוק ועשית שלחן:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רשב"ם ד"ה דהיינו וכו' ברום אצבע. נ"ל **אצבעים:**

הגהות וציונים

א] [שלישי כצ"ל (גליון): ב] בכת"י לשון רבינו ועיקר: ג] [שייך לעיל במשנה צט ע"ב] (גליון):

תורה אור השלם

א) לֵיל שִׁמֻּרִים הוּא לַייָ לְהוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם הוּא הַלַּיְלָה הַזֶּה לַייָ שִׁמֻּרִים לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם: [שמות יב, מב]

ב) וְעָשִׂיתָ שֻׁלְחָן עֲצֵי שִׁטִּים אַמָּתַיִם אָרְכּוֹ וְאַמָּה רָחְבּוֹ וְאַמָּה וָחֵצִי קֹמָתוֹ: [שמות כה, כג]

ג) וְשַׂמְתָּ אוֹתָם שְׁתַּיִם מַעֲרָכוֹת שֵׁשׁ הַמַּעֲרָכֶת עַל הַשֻּׁלְחָן הַטָּהֹר לִפְנֵי יְיָ: [ויקרא כד, ו]

ליקוטי רש"י

מקוה טהרה. ארבעים סאה [עירובין יד.].

חשק שלמה על ר"ח

א) נראה דצ"ל כמו העומר והוא מ"ג ביצים. [ועי' הלשון ברי"ף]

אַמָּה עַל אַמָּה, אדם עם בגדיו הוא אמה על אמה, ואף שבמקוה נכנס בלא בגדיו, צריך רוחב אמה בשביל הרווח שבין גופו לזרועותיו שאינו מדביקם לגופו (תוס' ד"ה אמה), וצריך אמה בריבוע, שרוחב אדם עם כריסו הוא אמה על אמה (תשב"ץ א, קכט).

בְּרוּם שָׁלֹשׁ אַמּוֹת, שקומת אדם בלא הראש היא שלש אמות, ובשעת הטבילה מרכין ראשו וצפים המים על גביו (ע"פ תוס' ד"ה ברום, ותוס' עירובין מח, א ד"ה גופו). ויש שפירשו, שמידת קומת אדם היא שלש אמות עם הראש (תוס' עירובין שם בתי' הראשון; רמב"ן ב"ב ק, ב).

וְשִׁיעֲרוּ חֲכָמִים וְכוּ', ושיעור זה הוא מן התורה לכל אדם, ואף לאדם ננס, שכך קיבלו חכמים לדרוש את הפסוק (ריב"ש רצד; תשב"ץ ג, לג). ויש שכתב, שמן התורה מספיק לטבול בשיעור מים שכל גופו עולה בהם בבת אחת, ואף בפחות משיעור ארבעים סאה, ושיעור ארבעים סאה שנקבע לכל אדם הוא מדרבנן (לבוש יו"ד רא, א).

שִׁיעוּר מֵי מִקְוֶה אַרְבָּעִים סְאָה, וכל שיש בו שיעור זה, אף שאין במידותיו 'אמה על אמה ברום שלש אמות', אם טבל בו את כל גופו כאחת עלתה לו טבילה (שו"ת הרשב"א א, תתיח; תשב"ץ א, יז, וראה שם ושם לענין גובה שיעור המים מעל לגופו לכתחילה). ואם חסר משיעור זה אפילו טיפה, לא עלתה לו טבילה (תוס' ר"ה יג, א ד"ה חסר, וראה ב"י יו"ד רא).

■ להלכה, במידת נפח של דבר שעיקרו מן התורה, יש להחמיר לחשב את שיעור הביצה פי שנים משיעורה כיום [כדעה ראשונה], אבל בדבר שעיקרו מדרבנן, אפשר להקל לחשב לפי מידת הביצה שבזמנינו [כדעה שניה] (משנ"ב תפו, א וביאה"ל רעא, יג). ויש שפסק, שלעולם יש להחמיר לחשב שיעור כביצה פי שתים משיעורה כיום [כדעה הראשונה], שכך העיקר להלכה (חזו"א או"ח לט, ו), אמנם במקום שיוצא מזה קולא, יש להחמיר לחשב לפי מידת הביצה בזמנינו [כדעה שניה] (שם, טו).

הֵיכִי מַטְבְּלֵיהּ אם ארע שנטמא השולחן (ראה מאירי).

הֵיכִי מְתַקְּנִי רַבָּנָן מִידִי דְּאָתֵי בָּהּ לִידֵי סַכָּנָה, שאף שנאמר (קהלת ח, ה) 'שומר מצוה לא ידע דבר רע', מכל מקום לא היה להם לחכמים לסמוך על הנס ולתקן לכתחילה דבר שעלול להביאו לידי סכנה (פתח עינים [לחיד"א] להלן קי, א, גליוני הש"ס שבת סג, א). ויש שכתב, שאין אומרים 'שלוחי מצוה אינן נזוקין' במקום ששכיח היזיקא, כמבואר בגמ' לעיל (ח, ב), ויתכן שגם סכנת זוגות היא דבר שהזיקו מצוי (מכתב לחזקיהו להלן קטז, א. אך ראה זוהר פר' עקב רעג, א, שאין חשש זוגות בלחם משנה משום ש'שלוחי מצוה אינן נזוקין').

לֹא יֹאכַל אָדָם תְּרֵי וְכוּ', ששדים וכשפים מזיקים לאדם שאינו נזהר מזוגות (ראה גמ' להלן קי, א-ב). וטעם הדבר שכל דבר זוגי הוא דבר מזיק, לפי שביום השני בבריאה נבראה המחלוקת (ראה בראשית רבה ד, ו), שנחלקו והובדלו בו המים העליונים והתחתונים, כמו שנאמר (בראשית א, ו) 'ויהי מבדיל בין מים למים', ובו ביום נברא הגיהנם (ראה בראשית רבה שם), ומאז והלאה מכח היום השני, כל דבר שיש בו שניות הוא סיבה לכל נזק ודבר רע (רבנו בחיי בראשית א, ד; וכע"ז במהרש"א להלן קי, א).

לֵיל שִׁמּוּרִים לַיל הַמְּשׁוּמָּר וּבָא מִן הַמַּזִּיקִין, ואין הכוונה לתחילת הפסוק שבו נאמר (שמות יב, מב) 'ליל שמורים הוא לה' להוציאם ממצרים', כי שם פירוש 'שמורים' הוא שהיה הקב"ה שומר ומצפה ללילה זה שבו יקיים את הבטחתו להוציאם ממצרים (ראה רש"י שם), אלא הכוונה היא לסוף הפסוק (שם) שבו נאמר 'שמורים לכל בני ישראל לדורותם', שפירושו הוא שלילה זה משומר מן המזיקין, וכמו שנאמר (שם, כג) 'ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף'. ומכך שנאמר 'לדורותם', יש ללמוד שלא היה זה רק לאותה שנה שבה יצאו ממצרים, אלא משומר הוא מן המזיקין בכל דור ודור (מהרש"א).

וטעם השמירה מהמזיקים בלילה זה, הוא משום ששליטת המזיקים היא בחשכת הלילה, שאז יש להם רשות להזיק, אבל לילה זה מאיר כאור יום (ראה פתח עינים [לחיד"א] בשם הזוהר פר' בא לח, א), וביום אין להם רשות להזיק (עיון יעקב). ויש שביאר בזה, שבלילה זה נגאלו עם ישראל ונכנסו ברשותו של הקב"ה, ומכח מדריגה זו לא היה כל מזיק יכול לשלוט בהם בליל יציאתם ממצרים, וכן בכל שנה ושנה, כי לילה זה מיוחד לגאולה לדורות, ולכן משומר הוא מן המזיקין (מהר"ל חי' אגדות ר"ה יא, ב).

■ להלכה, מטעם זה שהוא ליל שמורים, אם חל ליל הסדר בשבת, אין אומרים בתפילה ברכת 'מעין שבע', משום שברכה זו נתקנה עבור המאחרים לבית הכנסת שלא יזיקום המזיקים (ראה גמ' שבת כד, ב, ורש"י שם), ואינה שייכת בלילה זה שהוא משומר מן המזיקים (שו"ע או"ח תפז, א ומשנ"ב שם, ט, וראה מהדו' דרשו שם הע' 8). וכדי לזכור שהוא ליל שימורים, נהגו לפתוח את הדלת בעת אמירת ההגדה בלילה זה, בשעה שאומרים 'שפוך חמתך' (רמ"א שם תפ, א), שמראים אנו בכך שאיננו מתיראים משום דבר (משנ"ב שם, י). ועושים זאת בשעת מזיגת כוס רביעי, להראות שאין אנו חוששים לזוגות. ואומרים אז 'שפוך חמתך על הגויים', כדי לומר למזיקים שיתגרו בהם ולא בנו (הגהות חתם סופר שם, וראה עוד ברמ"א שם). עוד נוהגים מטעם זה, שלא לקרוא על המיטה רק 'פרשת שמע', ולא שאר פסוקים שקוראים בשאר לילות לשמירה מהמזיקים (רמ"א שם תפא, ב).

כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה מִצְטָרֵף לְטוֹבָה וְאֵינוֹ מִצְטָרֵף לְרָעָה, 'כוס של ברכה' הוא כוס שלישי של ברכת המזון (רש"י ורשב"ם, וכך גירסתם בגמ'), שכיון שמברך עליו ברכת המזון שהיא מדאורייתא, כוחו רב להצטרף לטובה ולא לרעה, אבל כוס ראשון אף שמברך עליו את ברכת הקידוש, אין זו ברכה דאורייתא, שהרי קידוש ביום טוב הוא מדרבנן, ועל כן אין בו כח להצטרף לטובה ולא לרעה (פתח עינים [לחיד"א]).

ומה שאמרו שאינו מצטרף לרעה, פירוש הדבר שאף אם שתה שלש כוסות והוא הרביעי, אינו מצטרף לרעה להשלים לזוגות (רש"י). ויש שפירש, שכשהוא שלישי אינו מצטרף לרעה להשלים לזוגות אם שותה אחריו כוס רביעי (רשב"ם), שבאופן זה הוא עצמו אינו הכוס של זוגות, אבל אם הוא עצמו הכוס של זוגות, מצטרף לרעה (ספר המכתם ברכות נא, ב בשם הראב"ד, בביאור הגמ' שם).

מִצְוָה בְּאַפֵּי נַפְשָׁהּ הוּא, שאף שתקנת חכמים היא לשתות ארבעה כוסות [וטעם התקנה משום דרך חירות], ולכך אם שתה כוס אחד או שני כוסות לא יצא ידי חובה, מכל מקום כיון שקבעו לעשות על כל אחד מהם מצוה בפני עצמה [ראה גמ' להלן (קיז, ב)], שעל כוס ראשון אומר קידוש, ועל כוס שני אומר את ההגדה, ועל כוס שלישי אומר ברכת המזון, ועל כוס רביעי אומר הלל, על כן כל כוס נחשב לעצמו ומשום כך אינם מצטרפים זה לזה לענין זוגות (רבינו דוד). ויש שכתבו, שכיון שכל כוס הוא מצוה בפני עצמה, אף אין הם מעכבים זה את זה [ועל כן בודאי אין בהם משום זוגות], ולפיכך אם אין לו אלא שלשה כוסות מצוה לשתותם (רש"ש לעיל קט, ב, ומרומי שדה שם לפי גירסת הרי"ף). ■ וכן נפסק להלכה [כהרש"ש] (משנ"ב תפג, א).

ומטעם שכל כוס נחשב מצוה בפני עצמה, נחלקו הראשונים האם גם לענין ברכה יברך על כל כוס 'בורא פרי הגפן' (רי"ף בשם הגאונים; רמב"ם חמץ ומצה ח, ה ו-י, רבינו דוד ור"ן על הרי"ף), ואמרו עוד טעמים בזה (רי"ף, רמב"ן במלחמות בביאור הרי"ף, רבינו דוד, מאירי). ויש שחלקו (בעל המאור; רא"ש י, כד). ■ להלכה, יש שכתב שאין מברכים 'בורא פרי הגפן' כי אם על כוס של קידוש ועל כוס של ברכת המזון [כבעל המאור והרא"ש] (שו"ע או"ח תעד, א). ויש שכתב, שמברכים 'בורא פרי הגפן' על כל כוס וכוס [כרי"ף והגאונים] (רמ"א שם).

עֲשָׂרָה כּוֹסוֹת אֵין בָּהֶם מִשּׁוּם זוּגוֹת, וכל שכן שביותר מעשרה כוסות אין משום זוגות (רשב"ם). ומה שמצינו בגמ' להלן שעד מאה ואחד כוסות יש סכנה בזוגות, הוא משום סכנת כשפים (תוס' רא"ש, ראה בגמ' להלן ע"ב, אך ראה בגמ' להלן 'ופקע שידא', וראה ביאורנו להלן ד"ה היכי). ויש שביאר, שבעשרה אין משום זוגות הואיל ועשרה הוא מנין לעצמו, שיוצא מכלל היחידות ונמנה בעשרות, ושוב אין דנים אותו לפי מנין היחידות שלו, ועל כן עשרה נחשבים כדבר אחד ולא כזוגות. או שעשירי קודש בכל מקום ואין מצטרף אלא לטובה (מהרש"א, אך לכאורה הוא שלא כדעת הרשב"ם ותוס' הרא"ש, שביותר מעשרה כל שכן שאין סכנת זוגות).

עֲשָׂרָה כּוֹסוֹת תִּיקְּנוּ חֲכָמִים בְּבֵית הָאָבֵל, שלשה קודם אכילה כדי לפתוח את בני מעיו, שלשה בתוך אכילה כדי לשרות אכילה שבמעיו, וארבעה לאחר אכילה - לאחר כל אחת מארבע הברכות שבברכת המזון (כתובות ח, ב ורש"י שם). וטעם התקנה הוא כדי להשכיח מהאבל את צערו על ידי שירבה בשתיית יין, וכמו שנאמר (משלי לא, ו) 'תנו שכר לאובד ויין למרי נפש' (רש"י שם).

הֵיכִי קָיְימִי רַבָּנָן וְתַקְּנוּ מִילְּתָא דְּאָתֵי לִידֵי סַכָּנָה, ובהכרח שאין בעשרה משום זוגות. ואף שאמרה הגמ' להלן (ע"ב) שלענין כשפים יש חשש זוגות גם בעשרה כוסות, אין זה אלא בשתיה של דבר קבוע, אבל השתיה בבית האבל אינה אלא אקראי בעלמא ודבר שאינו שכיח (חוות יאיר כו, ראה עוד דבריו בביאורנו להלן ד"ה דרבא). ויש שכתב, שאכן לא תיקנו לשתות עשרה כוסות בבית האבל אלא במקום שלא מצוי בו כישוף (קרבן תודה, ראה גם בביאורנו שם). ויש שכתב, שלדעת עולא חכמים לא חששו בתקנתם אלא לסכנת מזיקין ולא לסכנת כשפים. ולדעת רבא הסובר שחששו בתקנתם גם לסכנת כשפים (ראה רשב"ם לעיל קט, ב ד"ה ומתקני ולהלן ד"ה רבא), לשיטתו אין כל חשש בעשרה כוסות (ראה תוס'), כיון שהוא סובר (שם) שכוס של ברכה אינו מצטרף לרעה (ע"פ הגהות רא"מ הורוויץ).

וְיִשְׁמְרֶךָּ לְטוֹבָה מִצְטָרֵף לְרָעָה לֹא מִצְטָרֵף, וביאור מחלוקת האמוראים היא, שבברכת כהנים יש שישים אותיות כנגד שישים רוחות הטומאה, ואותיות אלו מצילות את האדם מן המזיקין הממונים על הזוגות (ראה שיר השירים רבה ג, ז), ולדעת רב חסדא ורבה בר רב הונא, רק תיבת 'שלום' שבסוף ברכה אחרונה מצילה מן הזוגות, לפי שהיא הסיום של שישים האותיות של ברכת כהנים, ולדעת רבה ורב יוסף, גם תיבת 'ויחנך' שבסוף ברכה שניה מצילה מן הזוגות, לפי שהיא מסיימת את רוב התיבות והאותיות של ברכת כהנים, ולדעת אביי ורבא גם 'וישמרך' שבסוף ברכה ראשונה מצילה מן הזוגות, כיון שעכ"פ גם היא מסיימת את אחת משלש הברכות שיש בהן שישים אותיות (מהרש"א).

דְּרָבָא אַפְּקִינְהוּ לְרַבָּנָן בְּאַרְבָּעָה כּוֹסוֹת, ועל אף שמבואר בגמ' להלן (ע"ב, ראה רשב"ם כאן) שלרבא כל מה שכוס של ברכה אינו מצטרף הוא רק לענין חשש מזיקין, אבל עדיין יש חשש של כשפים, מכל מקום לא חשש רבא לכשפים כשהשקה את החכמים ארבעה כוסות, משום שבשתיה באקראי אין חשש כשפים (חוות יאיר כו, אך ראה רשב"ם להלן ע"ב ד"ה חנות). או משום שבמקומו של רבא לא היו מצויות נשים מכשפות (מלא הרועים, ראה רש"י ורשב"ם להלן ע"ב ד"ה והא). ויש שביאר, שרבא ידע את גודל זכותם של תלמידיו, ולא חשש שינזקו בכשפים (ראה חולין ז, ב), אבל שדים מזיקים בבחירתם וברצונם, ויכולים להזיק גם למי שזכותו גדולה, וכלפי סכנת שדים אמר רבא שכוס רביעי אינו מצטרף לרעה, ולכן גם מצד סכנת שדים לא חשש להשקות את תלמידיו (חתם סופר השלם לעיל שם).

ויש שכתב, שמה שרבא לא חשש כאן לסכנת שדים בארבעה כוסות, משום שבדורות האמוראים האחרונים כבר לא היו השדים מזיקים כל כך (ראה רשב"ם ד"ה רבה), ותירוצי האמוראים (שם) על תקנת ארבעה כוסות, נאמרו כדי לבאר כיצד תיקנו התנאים ארבעה כוסות אף שבימיהם היה בזה סכנת מזיקין. ומה שהובא בגמ' להלן שיוסף שידא אמר לרב פפא שהיה בדורות האמוראים האחרונים - 'בארבעה מזקינן', זה דוקא למי שמקפיד על זוגות וכשעושה כך במזיד, כמבואר בגמ' שם ולהלן ע"ב, והאמוראים האחרונים רצו לקבוע בלב ההמון שלא יקפידו על כך וממילא לא ינזקו, ובכל דור אמרו עוד דברים להפחית ממנין הכוסות כדי לקבוע בלב הציבור שלא יקפידו בשתייתם וממילא לא ינזקו (פתח עינים [לחיד"א] שם).

וּמַלְכָּא לָא אִיקְּרֵי מַזִּיק, אין אלו דבריו של יוסף שידא, שהרי להלן בגמ' מובא בשם יוסף שידא שהשדים מזיקים למי ששותה זוגות, אלא כך סבר רב יוסף ע"פ דבריו של יוסף שידא, אך האמת היא כדברי האיכא דאמרי שאדרבה יש חשש גדול יותר מנזק המלך (ע"פ חי' המאירי להלן קיא, א ובן יהוידע כאן).

בִּתְרֵי קָטְלִינַן בְּאַרְבָּעָה לָא קָטְלִינַן בְּאַרְבָּעָה מַזְּקִינַן, לפי ששניים הוא עצם ועיקר כח המזיק שבזוגות, אבל ארבעה הוא לא שורש ועיקר המזיק אלא הכפלה שלו (מדברי המהרש"א, ראה דבריו בביאורנו לעיל קט, ב ד"ה לא).

מצוה באנפי נפשה היא. ולא יעשה צרכיו תרי אמאי נמלך הוא אמר אביי הכי קאמר לא יאכל תרי וישתה תרי ולא יעשה צרכיו אפילו פעם אחת[א] דילמא חליש ומיתרע. ת"ר שותה כפלים דמו בראשו אמר רב יהודה אימתי בזמן שלא ראה פני השוק אבל ראה פני השוק הרשות בידו אמר רב אשי חזינא ליה לרב חנניא בר ביבי דאכל כסא הוה נפיק וחזי אפי שוקא ולא אמרן אלא לצאת לדרך אבל בביתו לא אמר ר' זירא ולישן כלצאת לדרך דמי אמר רב פפא ולצאת לבית הכסא כלצאת לדרך דמי ובביתו לא והא רבא מני כשורי ואביי כי שתי חד כסא מנקיט ליה אימיה תרי כסי בתרי ידיה ורב נחמן בר יצחק כי הוה שתי תרי כסי מנקיט ליה שמעיה חד כסא חד כסא מנקיט ליה תרי כסי בתרי ידיה [א]אדם חשוב שאני. אמר עולא עשרה כוסות אין בהם משום זוגות עולא לטעמיה דאמר עולא ואמרי לה במתניתא תנא [ג]עשרה כוסות תיקנו חכמים בבית האבל ואי ס"ד עשרה כוסות יש בהן משום זוגות היכי קיימי רבנן ותקנו מילתא דאתי לידי סכנה אבל תמניא יש בהן משום זוגות רב חסדא ורבה בר רב הונא דאמרי תרוייהו [א]שלום לטובה מצטרף לרעה לא מצטרף אבל שיתא יש בהן משום זוגות רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו [ב]ויחונך לטובה מצטרף לרעה לא מצטרף אבל ארבעה יש בהן משום זוגות אביי ורבא דאמרי תרוייהו [ג]וישמרך לטובה מצטרף לרעה לא מצטרף ואזדא רבא לטעמיה דרבא אפקינהו לרבנן בארבעה כוסות אע"ג דאיתזק רבא בר ליואי לא חש לה למילתא דאמר ההוא משום דאותבן בפירקא הוה. אמר רב יוסף אמר לי יוסף שידא אשמדאי מלכא דשידי ממונה הוא אכולהו זוגי ומלכא לא איקרי מזיק איכא דאמרי לה להאי גיסא אדרבה מלכא [רתחנא הוא] מאי דבעי עביד [ו]שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך ואין מוחין בידו אמר רב פפא אמר לי יוסף שידא בתרי קטלינן בארבעה לא קטלינן[ב] בארבעה מזקינן בתרי בין בשוגג בין במזיד בארבעה במזיד אין בשוגג לא. ואי אישתלי ואיקרי ונפק מאי תקנתיה לינקוט זקפא דידיה דימיניה בידא דשמאליה וזקפא דשמאליה בידא דימיניה ונימא הכי אתון ואנא הא תלתא ואי שמיע ליה דאמר אתון ואנא הא ארבעה נימא ליה אתון ואנא הא חמשה ואי שמיע ליה דאמר אתון ואנא הא שיתא נימא ליה אתון ואנא הא שבעה הוה עובדא עד מאה וחד ופקע שידא. אמר אמימר אמרה לי רישתינהי דנשים כשפניות האי מאן דפגע בהו בנשים כשפניות נימא הכי חרי חמימי בדיקולא בזייא לפומייכו נשי דחרשייא קרח קרחייכי פרח פרחייכי

איבדור

מצוה באנפי נפשה היא. ואין מצטרפין זה לזה: אמאי נמלך הוא. ואין מצטרפין לזוגות[ז]: הכי קאמר לא יאכל תרי. ויעשה צרכיו אפילו פעם אחת, או אם שתה לא ישמש: דילמא חליש. מחמת תשמיש, אידי דזוגות קאי מיתרע: שלא ראה פני השוק. בין כוס לכוס: ולא אמרן. דמרעי ליה זוגות אלא לצאת לדרך אחר הזוגות, אבל לעמוד בביתו לית לן בה: מני כשורי. כששותה כוס זה מסתכל בקורה זו, וכשהוא שותה שני מסתכל באחרת, ולפי חשבון הקורות מוזהר בזוגות: כי הוה שתי חד כסא מנקטא תרי כסי. דהוו להו תלתא: אדם חשוב שאני. דמסרי שדים נפשייהו לאזוקי: עשרה כוסות דבית האבל. מפרש טעמא בכתובות בפ"ק (דף ח:): שלום. תיבה שביעית לישא ה' פניו אליך וגו': לטובה מצטרף (א). אם שתה שבעה וחזר ושתה את השמיני, אין שמיני מצטרף עמהן: אפקינהו לרבנן בארבעה. פעמים הרבה כשהיו נפטרים ממנו היה משקן, ויש פעמים שלא היה משקן אלא ארבע פעמים ונפטרין: דאותבן בפרקא הוה. שהיה רגיל להקשות בשעת הדרשה: לא אתקרי מזיק. ולא חיישינן לזוגות: בתרי. כסי, קטלינא ליה משום זוגות: איקרי ונפיק. בזוגות, מאי תקנתיה: זקפא. אגודל: ואי שמע קלא. ואפילו קול אדם או אשה דאמר ארבעה, נימא איהו חמשה: רישתינהי דנשים כשפניות. השולטות[ג] עליהם אמרה לי דבר זה: חרי חמימי בדיקולי בזייא. צואה חמה בסלים נקובים וקרועים: לפומייכו נשי חרשייתא. יזלמנו לפיכם נשים כשפניות: קרח קרחייכי. יהי רצון שימרטו אותן שערות שלכם שאתן מכשפות בהן: פרח פרחייכי. ישא הרוח אותן פירורי לחם שאתן מכשפות בהן[ה]:

איבדור

רשב"ם

מצוה באנפיה נפשיה היא. ואין מצטרפין זה לזה: נמלך הוא. דתשמיש ראשון גמרה ביאתו ובטל תאותו: הכי קאמר לא יאכל תרי. ויעשה צרכיו אפי' פעם אחת, כלומר אדם שאכל זוגות יזהר בעצמו שלא ישמש מטתו אחרי כן עד זמן מרובה, דילמא חליש מחמת תשמיש, ואידי דזוגות קאי מיתרע מזליה: כפלים. כמו זוגות: דמו בראשו. עון מיתתו על ראשו מוטל, שהוא ממית עצמו: בזמן שלא ראה פני השוק. בין כוס לכוס: ולא אמרן. דמרעי ליה זוגות אלא לצאת לדרך, אבל לעמוד בביתו לית לן בה: מני כשורי. כששותה כוס זה מסתכל בקורה זו, וכששותה שני מסתכל באחרת, ולפי חשבון הקורות יזהר בזוגות, ובכל פעם ופעם עושה כן אע"פ שאינו יוצא לדרך: אביי כי הוה שתי חד כסא מנקטא ליה אימיה תרי כסי. דהוי להו תלתא, ולכך מזמנת אותם ביחד שלא יבוא הדבר לידי שכחה ויעמוד בזוגות: אביי עיברתו אמו מת אביו, ילדתו אמו מתה אמו, והא דאמר אביי אמרה לי אם, ההיא מרבינתיה הואי, בקדושין (ד' לא:): אדם חשוב שאני. דמסרי שדים נפשייהו לאזוקי. וכל שכן טפי: עשרה כוסות אין בהן משום זוגות. עשרה כוסות תיקנו בבית האבל. בפרק קמא דכתובות[ו] מפרש טעמא: שלום. תיבה שביעית היא דכתיב ישא ה' וגו', לטובה מצטרף, אם שתה ששה ושתה השביעי מצטרף לבטל הזוגות: אבל לא לרעה. שאם ישתה כוס שמיני אחריו אין שמיני מצטרף על השביעי להזיק, וסברא הוא כיון שבירכן בשלום שהוא תיבה שביעית אין שום היזק בעולם: רבה ורב יוסף. כמו שהיו הדורות זו אחר זו היו מקילין בזוגות והולכין ופוחתין: רבא אפקינהו בארבעה. פעמים הרבה כשהיו נפטרין ממנו היה משקן, ופעמים שלא היה משקן אלא ארבעה כוסות ונפטרין. ואף על גב דתריך רבה[ז] לעיל[ו] כוס של ברכה כו', אלמא סבירא ליה דארבע יש בהן משום זוגות אי לאו משום כוס של ברכה, איכא לתרוצי דנהי דארבע להזיק ליכא למיחש לכשפים מיהא איכא למיחש כדלקמן[ח], והלכך איצטריך רבא לתרוצי לעיל הכי, דלית להו לרבנן לתקוני מילתא דאתי בה לידי סכנה ואפילו סכנת כשפים: דאותבן בפירקא. שהקשה לי בשעת הדרשה וביישני ברבים, שדרכו היה להקשות לו ברבים[ט]: לא איקרי מזיק. אין רגיל בכך, דגנאי הוא לו, ולא חיישינן לזוגות דמילתא דלא שכיחא היא, ומיהו זימנין דניזוק, והרוצה להחמיר ולעשות נטירותא יתירתא עביד: בתרי כסי קטלינן ליה. משום זוגות: איקרי ונפק. בזוגות, מהו תקנתיה: זקפא. גודל: אי שמע. ואפילו קול אדם או קול אשה דאמר ד', נימא איהו חמשה, שלא יעמוד בזוגות: עד מאה וחד. שהיה שד מונה זוגות, והוא היה מוסיף אחת שלא לעמוד בזוגות: פקע שידא. מרוב לער: רישתינהי דנשים כשפניות. גבירתן של נשים כשפניות השולטת עליהן ומלמדתן אמרה לי דבר זה: חרי חמימי בדיקולי בזייא. צואה חמה בסלים קרועין ונקובין: לפומייכו חרשייתא. לפיכם נשים כשפניות: קרח קרחייכו. יהי רצון שימרטו אותן שערות שלכם שאתם מכשפין בהן: פרח פרחייכו. הרוח ישא אותם פירורי לחם שאתם מכשפות בו[י]. ונראה לי דהאי דכתיב בנשים כשפניות ביחזקאל (יג) [ד]הנני אל כסתותיכנה אשר אתנה מצודדות שם את הנפשות לפורחות, אחד מכלי אומנות של כשוף:

איבדור

תוספות

עשרה אין בהם משום זוגות. ולית ליה דרבא דאמר לעיל[ו] כוס של ברכה אין מצטרף לרעה דלאותן עשרה כוסות איכא ברכת המזון:

ומלכא לא מקרי מזיק. **והא דתניא** לא יאכל תרי היינו משום כשפים. **ורשב"ם פירש** דפעמים מזיק:

(שייך לקמן דף קיא ע"א) **האי** מאן דפגע באיתתא כו'. **והא דאמרינן** במי שמתו (ברכות דף כ.) ר' יוחנן הוה קאזיל ויתיב אשערי טבילה כי היכי דילדן זרעא כוותיה הכא דפגע בעת שעולה מן המים ור' יוחנן אשערי טבילה יתיב. **אי נמי** התם יתיב הכא פגע. **אי נמי** רבי יוחנן היה אומר שופך בוז על וגו':

נפתח

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [ברכות יט. וש"נ], ב) [כתובות דף ח:], ג) [סנהדרין כ: בבא קמא ס: בבא בתרא ק: יבמות עו:], ד) לקמן עמוד ב, ה) עיין עירובין סד:, ו) דף ח:, ז) קט ע"ב, ח) עמוד ב, ט) עיין לעיל מ: וע"ז סה: ובתוס' שם ד"ה איתביה.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה לטובה מצטרף לרעה לא מצטרף אם שתה כו':

תורה אור השלם

א) יִשָּׂא יְיָ פָּנָיו אֵלֶיךָ וְיָשֵׂם לְךָ שָׁלוֹם: [במדבר ו, כו]

ב) יָאֵר יְיָ פָּנָיו אֵלֶיךָ וִיחֻנֶּךָּ: [במדבר ו, כה]

ג) יְבָרֶכְךָ יְיָ וְיִשְׁמְרֶךָ: [במדבר ו, כד]

ד) לָכֵן כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יְיָ הִנְנִי אֶל כִּסְּתוֹתֵיכֶנָה אֲשֶׁר אַתֵּנָה מְצֹדְדוֹת שָׁם אֶת הַנְּפָשׁוֹת לְפֹרְחוֹת וְקָרַעְתִּי אֹתָם מֵעַל זְרוֹעֹתֵיכֶם וְשִׁלַּחְתִּי אֶת הַנְּפָשׁוֹת אֲשֶׁר אַתֶּם מְצֹדְדוֹת אֶת נְפָשִׁים לְפֹרְחֹת: [יחזקאל יג, כ]

הגהות וציונים

א] ס"א לא יאכל תרי ויעשה צרכיו ולא ישתה תרי ויעשה צרכיו (גליון) ובכת"י נוסף ולא יקנח תרי ויעשה צרכיו דלמא חליש ומיתרע: ב] "בארבעה לא קטלינן" ליתא בכת"י: ג] השולטת עליהם כצ"ל (באה"מ) וכ"ה ברשב"ם: ד] [צ"ל רבא] (גליון):

רבינו חננאל

[שייך לדף קט:]

לכל שתות אצבע וחומש אצבע הוצא מהן אצבע וחומש לשתות הא' נשתיירו י"א אצבעות חסר חומש אצבע לט' שתותיהן שהן ביצה ומחצה שהיא רביעית של תורה. **עוד דרך אחרת** כשתחלוק מ"א אלף אצבע ותע"ב אצבעות לג' אלפים ותת"מ רביעיות [יגיע] י"א אצבעות פחות חומש לכל רביעית נמצאים בכל רביע י"א אצבע חסר חומש אצבע: **תאני ר"ח ים שעשה שלמה** מחזיק ק"נ מקוה טהרה. כבר פרשנוהו בעירובין במקומו פי' מבואר: **לא יפחתו לו כו'.** אפשר מתקני רבנן מילתא דאית בה סכנה והתניא לא יאכל תרי ולא ישתה תרי ולא יעשה צרכיו תרי. **ופרקי'** ליל שמורים המשומר מכל היזק. **רבא אמר** כוס של ברכה מצטרף לטובה ולא לרעה וכשתסיר כוס של ברכה נשארו ג' כוסות. **רבינא אמר** כל חדא וחדא מצוה בפני עצמה היא ואינן מצטרפין זה עם זה.

[ע"כ שייך לדף קט:]

השותה [שני] כוסות דמו בראשו ואם ראה פני השוק א) או ישן או יצא לבית הכסא אינו חושש. עשרה (זוגות) כוסות אין בהן משום זוגות מדתקנינהו רבנן בבית האבל. **וישמרך** שהוא סוף ג' תיבות. **ויחנך** שהוא סוף חמשה. **שלום** שהיא תיבה שביעית. **הני כלהו לא מצטרפי לרעה** כלומר כוס הג' אינו מצטרף עם הד' ולא הה' עם הו' ולא הז' עם הח'. **רבה בר לואי** דאיתזק משום דאותביה לרבא בפרקא. **אמר יוסף שידא** אתרי קטלינן בין בשוגג בין במזיד ארבעה במזיד מזיקין.

חשק שלמה על ר"ח

א) נראה דהיה לרבינו גי' אחרת בגמרא דאם ישן או יוצא לבית הכסא אינו חושש משום זוגות וצ"ע.

ליקוטי רש"י

עשרה כוסות. להרבות לו בשתיה כדכתיב (משלי לא) תנו שכר לאובד ויין למרי נפש [כתובות ח:]. מלך פורץ. גדר שדה אחרים לעשות לו דרך ולאוכסולין שלו דאמרינן בב"ב (דף ק:) דרך המלך אין לה שיעור [ב"ק ס:]. גדרות של אחרים לעשות לו דרך קצר מביתו לפרדסו או לכרמו [יבמות עו:].

איבדור תבלונייכי פרחא זיקא למוריקא חדתא דנקטיתו נשים כשפניות אדחנני וחננכי לא אתיתי לגו השתא דאתיתי לגו קרחנני וחננכי. במערבא לא קפדי אזוגי רב דימי מנהרדעא קפיד אפילו ארושמא דחביתא הוה עובדא ופקע חביתא כללא דמילתא כל דקפיד קפדי בהדיה ודלא קפיד לא קפדי בהדיה ומיהו [א] למיחש מיבעי. כי אתא רב דימי אמר שתי ביצים ושתי אגוזין שתי קישואין ודבר אחר הלכה למשה מסיני ומסתפקא להו לרבנן מאי ניהו דבר אחר וגזור רבנן בכולהו זוגי משום דבר אחר. והא דאמרן עשרה תמניא שיתא ארבעה אין בהן משום זוגי לא אמרן אלא לענין מזיקין אבל לענין כשפים אפילו טובא נמי חיישינן כי הא דההוא גברא דגרשה לדביתהו אזיל[א] אינסבה לחנואה כל יומא הוה אזיל ושתי חמרא [ב] הוה קא עבדא ליה כשפים ולא קא מהניא לה ביה משום דהוה מזדהר בנפשיה בזוגא יומא חד אשתי טובא ולא הוה ידע כמה שתי עד שיתסר הוה צייל ואיזדהר בנפשיה מכאן ואילך לא הוה צייל ולא איזדהר בנפשיה אפיקתיה בזוגא כי הוה אזיל גם ביה ההוא טייעא א"ל גברא קטילא הוא דאזיל הכא אזיל חבקיה לדיקלא [ג] צווח דיקלא ופקע הוא. אמר רב עוירא קערות וכברות אין בהם משום זוגות כללא דמילתא כל שגמרו בידי אדם אין בהן משום זוגות גמרו בידי שמים במילי מיני דמיכל חיישינן חנות אין בהן משום זוגות נמלך אין בהן משום זוגות אורח אין בו משום זוגות אשה אין בה משום זוגות ואי אשה חשובה חיישינן אמר רב חיננא בריה דרבי יהושע איספרגוס מצטרף לטובה ואין מצטרף לרעה אמר רבינא משמיה דרבא זוגי לחומרא ואמרי ליה זוגי לקולא אמר רב יוסף תרי דחמרא וחד דשיכרא לא מצטרף תרי דשיכרא וחד דחמרא מצטרף וסימניך [ד] זה הכלל כל המחובר לו מן החמור ממנו טמא מן הקל ממנו טהור אמר רב נחמן אמר רב תרי קמי תכא וחד אתכא מצטרפי חד מקמי תכא ותרי אתכא לא מצטרפין מתקיף לה רב משרשיא אטו אנן לתקוני תכא קא בעינן לתקוני גברא בעינן וגברא קא מיתקן וקאי (אלא א"ר משרשיא) דכולי[ג] עלמא תרי אתכא וחד לבתר תכא לא מצטרפי כי ההיא מעשה דרבה בר נחמני. אמר רב יהודה אמר שמואל כל המזוג מצטרף

רבינו חננאל

ואסיקנא כל דקפיד קפדי בהדיה. **שני ביצים** שני אגוזים שני קשואים ודבר אחר הלכה למשה מסיני וגזרו רבנן על (ד"א) [כולהו זוגי] משום ד"א שלא נתפרש. **ההוא דגרשה לדביתהו** ואזלא ואנסבא לחנואה שהוא רגיל בעלה קדמאה למשתי גביה ואשקייה זוגות כו'. **קערות וכוסות**[י] **אין בהן משום זוגות** זה הכלל כל שגמרו בידי שמים חיישינן כגון פירות וביצים. גמרו בידי אדם לא חיישינן. **אמר רב יוסף** תרי דשכרא וחד דחמרא (לא) מצטרף [תרי דחמרי וחד דשכרא לא מצטרף]. וסימנך כדתנן כל המחובר לו (הרי הוא כמוהו) [מן החמור ממנו כמון] היין טמא. (קל) [מן הקל] ממנו כמו השכר טהור. **כולי עלמא** תרי אתכא וחד בתר תכא לא מצטרף משום מעשה דרבה בר נחמני ופיר' בפרק השוכר:

רשב"ם

איבדור תבלונייכי. יהו מפוזרין תבלין שלכם: פרחיה זיקא למוריקא חדתא דנקטיתו. ישא הרוח אותו בוסס חדש שאתן אוחזות בידכן לכסף בו: אדחנני וחננכי לא אתיתי לגו. כל זמן שחסו עלי מן השמים ואני חסתי על עצמי ואתן חסתן עלי, לא באתי ביניכם: השתא דאתית לגו קרחנני וחננכי. השתא שבאתי ביניכם יודע אני שנתקררו עלי רחמיכם, וגם רחמי נתקררו שלא חסתי על עצמי. ל"א[ו] גרסי' חרי חמימי בדיקולי בזייא, לואה רותחת בסלים קרועין, יהא לפומייכו נשי חרשייתא, אותן חרי יהא מזונות לפיכם כשפניות. בתשובות הגאונים: קפיד ארושמא דחביתא. כשמוכרים יין חוקקין פגימות בחבית למספר האיפות, וקפיד עלייהו שלא יהו בזוגות: כל דקפיד. יותר מדאי קפדי בהדיה השדים להזיקו: ודלא קפיד. כ"כ לא קפדי בהדיה להזיקו: ומיהו למיחש מיבעי. אפילו מאן דלא קפיד דלא קפדינן בהדיה, דאי תימא דלא קפדי בהדיה כלל א"כ זוגות למה נזכרו בגמרא, כך היה להם לחכמים לומר לא יזהר אדם בזוגות דלא לקפדו בהדיה: ודבר אחר. עדיין יש פרי אחד שמקפידין בזוגותיו: הלכה למשה מסיני. למזקי: והא דאמרת לעיל עשרה אין בהן משום זוגות. ה"מ היכא דליכא נשים כשפניות: גם ביה. פגע בו. ל"א הבין בו שהיה מסוכן: אזל חבקיה לדקלא. מתוך חולי ודאגה נסמך עליו: ה"ג צווח דיקלא[ז] ופקע בו. והדקל יבש מכח הכשפים: קערות. אם אכל שתי קערות תבשיל: גמרו בידי שמים. חיישינן, דההוא דבר אחר דגזרו בשבילו כל זוגות, גמרו בידי שמים הוי, פירות וכל דדמי ליה: חנות אין בה משום זוגות. אם שתה בשתי חנויות לא אמרי' כשני כוסות דמי. לשון אחר ועיקר, חנות השותה בו זוגות לא קפדי מזיקין עליה, דלאו קביעותא היא, וההוא עובדא דלעיל דההוא גברא דשתה בחנות, כשפים שאני שעשתה לו גרושתו: אורח אין בו משום זוגות. דאינו יודע אם ישקוהו עוד, הלכך אכל כסא הוה ליה כנמלך: אשה. שאינה חשובה, כאורח דמיא, דאינה קבועה לשתות: אספרגוס. בלשון פרסי קורין לכרוב אספרגוס, וזהו ששנינו [ז] הנודר מן הכרוב אסור באספרגוס, ומשקין הוא שעושין מכרוב ומיין, ורגילין היו לשתותו בכל בוקר לרפואה קודם אכילה, והלכך מצטרף לטובה ולא לרעה, דמידי דרפואה הוא: לטובה. אם שתה שנים ושתה זה שלישי, מצטרף לאפוקי מזוגות: לרעה. אם שתה א' וזה שני, לא יצטרף לראשון: זוגי לחומרא. אם אינו יודע אם שתה זוגות אם לאו, ישתה, ואם שתה זוגות הואיל ודעתו לצרפן מצטרפין לטובה, ואם לא שתה זוגות נמלך [ס] ואינו מצטרף לרעה: ואמרי לה זוגי לקולא. שלא ישתה, דכיון דשתי גלי אדעתיה דקפיד אזוגות, ואי מעיקרא לא בזוגות הוה קאי והשתא שתי מצטרפי להו בהדי הדדי, הלכך לא ישתה, דאפילו אי בזוגות הוה קאי דילמא כיון דלא קפיד לא קפדי בהדיה: כל המחובר לו. גבי טומאות קאי דתנן (כלים פכ"ז) מפץ[ט] חמש על חמש מחלקת ששה על ששה, וה"ק אם יש מחלקת חמשה ואינו מקבל טומאה וטפח ממפץ מחובר לו, הואיל וחמור ממנו מצטרף לו ומקבל טומאה, אבל אם יש מפץ ארבע וטפח מחלקת מחובר לו, הואיל וקל ממנו אין מצטרף לו, הכא נמי הואיל ושתי תרי שיכרא והדר שתי חד חמרא מצטרף להם הואיל וחשוב יותר: ה"ג אמר רב נחמן תרי מקמי תכא וחד אתכא מצטרפין, חד מקמי תכא ותרי אתכא לא מצטרפי. הואיל ושתי אתכא זוגות, לא מהני ליה צירוף: ודכ"ע. אפי' לרב משרשיא, תרי אתכא וחד בתר תכא לא מצטרפי, משום מעשה דרבה בר נחמני דאצרכינהו תכא לאהדורי[ט] קמיה, בב"מ בהשוכר את הפועלים[ה], דאי חד דבתר תכא מצטרף לתרי דתכא, לשקינהו כוס שלישי בתר תכא בלא אהדורי תכא: כל המזוג. אם שתה יין מזוג ואח"כ שתה משקה מזוג אחר, המזוג מצטרף בין לרעה בין לטובה, דכיון דתרוייהו מזוגין ניהו כמין אחד חשיבי ומצטרפי:

איבדור תבלונייכי. יהו מפוזרים תבלין שלכם: פרחיה זיקא למוריקא חדתא דנקטיתו. ישא הרוח אותו כרכום חדש שאתן אוחזות בידכן לכסף בו: אדחנני ואחננכי לא (א) אתי לגו. כל זמן שחסו עלי מן השמים ואני חסתי על עצמי ואתם חסתם על ביאתי[ד], לא באתי ביניכם: והשתא דאתיתי לגו קרחנני וחננכי. הואיל ובאתי ביניכם יודע אני שנתקררו רחמיכן מעלי, וגם רחמי נתקררו שלא חסתי על עצמי: קפיד ארושמא דחביתא. כשמוכרין יין חוקקין פגימות הרבה בחבית למספר האיפות, וקפיד עלייהו רב דימי שלא יניחום בזוגות וילאו: וד"א. יש פרי אחד שמקפידין בזוגותיו: והא דאמרן לעיל עשרה תמניא כו' אין בהן משום זוגות. ה"מ היכא דליכא כשפים, נשים כשפניות: גם ביה. פגע בו: ה"ג פקע הוא וצווח דקלא. יבש הדקל מכח כשפים: קערות. אם אכל שתי קערות: חנות אין בה משום זוגות. אם שתה בשתי חנויות לא אמרינן כשתי כוסות דמי. לשון אחר, חנות השותה בה זוגות לא קפדי מזיקין עלה, דלאו קביעותא היא, וההוא עובדא דלעיל כשפים שאני: איספרגוס. משקין לשתות קודם אכילתו בבוקר: זוגי לחומרא. אם אינו יודע אם שתה זוגות אם לאו, ישתה, דאם שתה זוגות הואיל ודעתו לצרפן מצטרפין לטובה, ואם לא שתה זוגות נמלך הוא ואין מצטרפות לרעה: ואמרי לה זוגי לקולא. שלא ישתה, דכיון דשתי גלי דעתיה דקפיד אזוגות, ואי מעיקרא לאו בזוגות קאי והשתא שתי הוה מצטרפי להו וקפדי להו בהדיה: כל המחובר לו. גבי טומאות קאי דתנן (כלים פכ"ז מ"ג) מפץ[ט] חמשה על חמשה מחלצת ששה על ששה, והכי קאמר אם יש מחלצת חמשה ואינו מקבל טומאה וטפח מפץ מחובר לו, הואיל וחמור הימנו מצטרף לו ומקבל טומאה, אבל אם מפץ ארבעה וטפח מחלצת מחובר לו, הואיל וקל הוא ממנו אין מצטרף לו: ה"ג אמר רב נחמן תרי מקמי תכא וחדא אתכא מצטרפי, חד מקמי תכא ותרתי אתכא לא מצטרפי. הואיל ושתי אתכא זוגות, לא מהני ליה צירוף: ודכו"ע. אפילו רב משרשיא, תרתי אתכא וחד בתר תכא לא מצטרפי: משום מעשה דרבה בר נחמני. דאצרכינהו לאהדורי תכא קמיה, בב"מ בהשוכר את הפועלים (דף פו.): כל המזוג. אם שתה יין מזוג ואחר כך שתה משקה אחר המזוג, מצטרף בין לטובה בין לרעה:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [נדה דף סא.], ב) [גירסת הערוך צווא ועיין לעיל נו. בגמרא ובפירש"י שם ד"ה לאוי וכו' וע"ע לקמן קיא. ולוו כרעיה ובפירש"י והרשב"ם שם], ג) כלים פרק כז משנה ג, ד) [נדרים נג:], ה) [דף פו.].

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה אדחנני ואחנינכי לא אתיתי לגו:

הגהות וציונים

א] [צ"ל **אזלה**] (גליון): ב] בכת"י ובמנורת המאור נוסף **גביה**, היינו שהראשון היה שותה אצל החנווני וכן פי' הר"ח: ג] לספרים דל"ג "אלא אמר רב משרשיא" צ"ל **ודכולי** עלמא, כ"ה בראשונים וכת"י: ד] חסתם **עלי** כצ"ל (בארות המים) וכ"ה ברשב"ם: ה] יש כאן ערבוב לשון בגירסת המשנה שהביאו רש"י ורשב"ם, דשם משנה ב' איתא **העור** חמשה על חמשה **והמפץ** ששה על ששה וכמו שהביאו רש"י סוכה טז ע"א ד"ה אע"פ וצ"ע (גליון): ו] [צ"ע שפירוש ל"א זה ממש כפירוש הראשון] (גליון) עי' ראש משביר ובבניהו (ד"ה תרי) מה שביארו בזה: ז] בכת"י ה"ג צווח **הוא** ופקע **דיקלא**. **הוא מת** והדקל יבש: ח] נמלך **הוא** כצ"ל (בארות המים וכ"ה ברש"י): ט] בכת"י **לאהדורי תכא** קמיה: י] כן הוא בגמרא כת"י "וכוסות" במקום "וכברות":

בְּמַעֲרָבָא לָא קָפְדִי אַזּוּגֵי, בדורות האמוראים האחרונים, אבל בדור התנאים היו מקפידים על זוגות גם במערבא, כיון שבזמנם היתה סכנת הזוגות במלא תוקפה, שהרי בברייתא לעיל (ע"א ו-קט, ב) הזהירו מסכנת הזוגות, ורוב התנאים שחיברו את הברייתות היו בארץ ישראל (פתח עינים [לחיד"א] לעיל קט, ב, ראה עוד דבריו בביאורנו לעיל ע"א ד"ה דרבא).

כָּל דְּקָפֵיד קָפְדִי בַּהֲדֵיהּ וּדְלָא קָפֵיד לָא קָפְדִי בַּהֲדֵיהּ, מי שמקפיד ומדקדק יותר מדי להיזהר מזוגות, מקפידים השדים להזיקו, ומי שלא מקפיד כל כך, אינם מקפידים להזיקו (רשב"ם). וכן לענין ניחוש, אמרו בגמ' (נדרים לב, א) 'כל המנחש לו נחש', ופירושו הוא, שכל העוסק בניחושים, הרי הם רודפים אחריו וניזוק מחמתם, משום ש'כל דקפיד קפדי בהדיה' (רש"י ור"ן שם), וכן אמרו בירושלמי (שבת ו, ט, הובא ביפה עינים כאן) 'כל המנחש סופו לבוא עליו'.

[ולענין עין הרע, יש שדעתם, שגם בזה אומרים 'כל דלא קפיד לא קפדי בהדיה' (אגרות משה אה"ע ג, כו; הגר"י קמנצקי - במחיצת רבינו עמ' רכט; הגרי"ש אלישיב - דביר קדשו במדבר עמ' 418). ויש שכתב, שעל עין הרע לא נאמר כלל זה, וגם מי שלא חושש לזה עלול להינזק (הגר"ח קניבסקי - עין הרע בעין היהדות עמ' 406)].

וּמִיהוּ לְמֵיחַשׁ מִיבְּעֵי, ובזמן הזה אין אנו נזהרים מזוגות, משום שעתה אין המזיקים הללו מצויים בינינו (תוס' יומא עז, ב), לפי שנחלש כוחה של הסטרא אחרא. ובתחילה התבטל הנזק מזוגות בארץ ישראל מפני קדושתה [ולכן אמרו לעיל שבמערבא לא קפדי אזוגי], ואחר כך התבטל גם בבבל אף ששם מצויים יותר מזיקים (בן יהוידע לעיל קט, ב). ואף שמבואר בגמ' להלן שנאמרה בזה הלכה למשה מסיני שיש סכנה בזוגות, מקובל היה לחכמינו שהלכה זו נאמרה על תנאי כל זמן שיהיו חוששים לזוגות, אבל אם לא יחששו לכך, הותר הדבר (תורה לשמה שצג).

■ וכן נפסק להלכה, שאין צורך להיזהר מזוגות בזמן הזה (ראה ב"י או"ח קע, ד ובפמ"ג שם משב"ז ה, שעה"צ שם, כד, ערוך השולחן יו"ד קטז, יז). אך יש שהקפיד שלא לאכול זוגות מביצים אגוזים וקישואים, כיון שזו הלכה למשה מסיני כמבואר בגמ' להלן, ולכן השאיר קצת מהשני (הנהגות החזו"א בשם הגר"ח קניבסקי, הובאה בספר שמירת הגוף והנפש כח א בהע', ובספר לבנימין אמר עמ' עז).

שְׁתֵּי בֵיצִים וּשְׁתֵּי אֱגוֹזִין שְׁתֵּי קִישּׁוּאִין וְדָבָר אַחֵר הֲלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי, שהאוכלם ניזוק מהמזיקים (רשב"ם). ואין הכוונה כפשוטו שזו הלכה למשה מסיני, כי אם כן איך אמרו 'ודלא קפיד לא קפדי בהדיה', הרי חובה להקפיד על כך, אלא הכוונה היא שסכנת הזוגות היא דבר ברור וחזק כמו הלכה למשה מסיני (תפארת ישראל יומא ב יכין יב, וראה ביאורנו לעיל ד"ה וכן). ויש שכתב, שזו אכן הלכה למשה מסיני, ובאה הגמ' להודיענו בזה את חומרת האיסור שהוא הלכה למשה מסיני (הערוך ערך שב), ומכל מקום מקובל היה לחכמינו שהלכה זו נאמרה על תנאי כל זמן שיהיו חוששים לזוגות, אבל אם לא יחששו לכך, הותר הדבר (תורה לשמה שצג).

ויש שביאר, שההלכה למשה מסיני באה לומר שמותר לחשוש לזוגות ואין בזה משום דרכי האמורי (תורה לשמה שם, וראה עוד בביאורנו לעיל בסמוך).

הֲוָה קָא עָבְדָא לֵיהּ כְּשָׁפִים, ששנאה אותו מחמת שגירשה (חי' המאירי).

כָּל שֶׁגָּמְרוּ בִּידֵי אָדָם אֵין בָּהֶן מִשּׁוּם זוּגוֹת, וכיכרות נחשבות 'גמרו בידי אדם', לפי שבתחילה כשהן חיטים אינן ראויות לאכילה עד שיעשה מהן האדם פת. אבל בשתיית כוסות יין יש משום זוגות כמבואר בכל הסוגיא, כי אף שהיין הוא מעשה ידי אדם, מכל מקום הענבים עצמם ראויים לאכילה כמות שהם, וגם המיץ כנוס כבר מתחילה בתוכם, ועל כן נחשב גמרו בידי שמים (תוס' רי"ד). ויש שכתב, שרק על מאכלים נאמר כלל זה, אבל במשקים יש משום זוגות אף ב'גמרו בידי אדם', ולכן חששו לזוגות בשתיית כוסות (ערוך השולחן יו"ד קטז, יז, ראה לשון הגמ' להלן 'במילי מיני דמיכל').

ויש שביאר, שמה שאין בגמרו בידי אדם משום זוגות, הוא רק לענין דברים שהם עצמם זוגות, כמו שתי ביצים וכדו', אבל דברים שחשש הזוגות בהם הוא לא מצד עצם הדבר אלא מצד עשיית אותו מעשה פעמיים, כמו שאמרו לעיל (קט, ב) 'ולא יקנח תרי', בהם עדיין יש חשש זוגות בעשיית המעשה פעמיים, ולפיכך, אף שאין חשש זוגות בכוסות מצד שהם בעצמם שני כוסות, כיון שלזה מועיל 'גמרו בידי אדם', מכל מקום יש בזה חשש זוגות מצד המעשה ששותה פעמיים (חזו"א או"ח קכד על דף זה). לא כן בשתי כיכרות ובשתי קערות, אין כאן שני מעשים, שבשתי כיכרות הכל הוא מעשה של אכילה אחת שאין כאן הפרדה בשני כלים, וגם בשתי קערות, כיון שאין אוכלים ישירות מהקערה עצמה רק באמצעות כף וכדו', אין הכלי מפרידם לשני מעשים אלא נחשב הכל כמעשה אחד, ולכן כיון שהחשש בהם הוא רק מצד שיש כאן שני דברים בעצם, מועיל מה שגמרו בידי אדם כדי שלא יהיה בזה משום זוגות (חזו"א שם, ע"פ חי' מרן הגר"ח קניבסקי כאן הע' עח).

תְּרֵי קַמָּא תַּכָּא וְחַד אַתַּכָּא מִצְטָרְפֵי חַד מִקַּמֵּי תַּכָּא וּתְרֵי אַתַּכָּא לָא מִצְטָרְפִין, שהיין ששותה בתוך הסעודה חשוב יותר מהיין ששותה לפני הסעודה, ולכן היין שבתוך הסעודה בכוחו להצטרף עם זוגות ששתה לפני הסעודה, אבל היין שלפני הסעודה אין בכוחו להצטרף עם זוגות שישתה בתוך הסעודה [וכסברת הגמ' לעיל לענין שכר ויין] (דבר שמואל, אך העיר שבתוס' ברכות מב, ב מבואר, שהיין שלפני הסעודה שבא לגרור תאוות המאכל, חשוב מהיין שבתוך הסעודה שבא לשרות המאכל במעיו).

דְּכוּלֵּי עָלְמָא תְּרֵי אַתַּכָּא וְחַד לְבָתַר תַּכָּא לָא מִצְטָרְפִי, כיון שהיין שלאחר הסעודה אין לו שייכות ליין שבתוך הסעודה, והרי זה כנמלך לשתות שאינו מצטרף לזוגות, מה שאין כן היין שלפני הסעודה בא לפתוח את בני המעיים ואת תיאבון האדם, ולכן יש לו שייכות ליין שבתוך הסעודה (דבר שמואל, ע"פ רא"ש י, כד).

לֹא אֲמָרָן אֶלָּא חֲמִימֵי לְגוֹ קְרִירֵי וּקְרִירֵי לְגוֹ חֲמִימֵי, שדוקא באופן זה סובר רבי יוחנן שמצטרף לזוגות, משום שעירוב מים חמים וקרים נחשב לדעתו כמזיגה, ואילו שמואל סובר שאפילו באופן זה אינו נחשב מזיגה, כיון שמים חמים ומים קרים הם אותו מין ושניהם נקראים מים (רשב"ם). וביאור מחלוקתם הוא, שלדעת רבי יוחנן מים חמים שהיד סולדת בהם השתנו ובטלו מתורת מים, ולכן נחשב כמערב שני מיני משקה, ואילו לדעת שמואל גם מים חמים יש להם תורת מים (אתוון דאורייתא קונטרס אחרון הוספה לכלל ד, ע"פ מחלוקת בגמ' חולין קה, א).

אַרְבָּעָה דְּבָרִים הָעוֹשֶׂה אוֹתָן דָּמוֹ בְּרֹאשׁוֹ וּמִתְחַיֵּיב בְּנַפְשׁוֹ, משום שעל ידי עשיית הדברים הללו, רוח רעה שורה עליו ומזיקתו (רש"י ורשב"ם). ■ להלכה, דברים אלו לא הובאו ברי"ף וברמב"ם ובטור ובשו"ע, אך יש שהביאו זאת להלכה (ראה אליה רבה ג, י, פרי חדש יו"ד קטז, ט, שו"ע הרב חו"מ שמירת הגוף והנפש סי' ט).

ויש שכתבו, שהטעם שהרבה לא נהגו להיזהר בכל הדברים שנאסרו בגמ' משום שדים ורוחות, כי כיון שאינם מצויים בזמננו, אומרים בזה 'שומר פתאים ה'' (שם אריה יו"ד כז, ודמשק אליעזר [לגרא"צ פרלמוטר] יו"ד מד, ע"פ תוס' יומא עז, ב, יש"ש חולין ח, יב ותרומת הדשן ריא, וראה בביאורנו לעיל קי, ב ד"ה ומיהו, לענין זוגות). אך יש שתמה שאם כן מדוע יש דברים שחששו להם משום סכנה כזו גם בזמננו, ולכן דעתו ששומר נפשו ירחק מכל אלו (שם אריה שם, וראה גם דמשק אליעזר שם, שגם בזמננו אשרי מי שנזהר בזה). ויש שביאר בזה, שבכל העניינים הסגוליים המוזכרים בגמ', אין מקפידים עליהם כשאין על כך קבלה ומנהג (בירור הלכה ד יו"ד קטז, בשם החזו"א), כיון שמבואר בגמ' להלן (קיב, ב) שאביי גירש את כל המזיקים, ועל כן אין להקפיד אלא על דברים שהעולם חושש להם (הגר"ח קניבסקי בשם החזו"א - שמירת הגוף והנפש סי' מב הע' ה וארחות רבנו מהדו"ח ד עמ' מו, וראה להלן ד"ה שלשה).

וְהַשּׁוֹתֶה מַיִם שְׁאוּלִין, ודוקא כששותה אותם כפי שהם ללא בישול, אך אם בישלם כבר אין בהם סכנה, כיון שהשתנו. וכמו כן אם עירבם במים או במשקה אחר, בטלים הם ברוב (דרכי תשובה יו"ד קטז, ע, בשם מילי דחסידותא [לבעל הא"א מבוטשאטש]).

שְׁלֹשָׁה אֵין מְמַצְּעִין וְלֹא מִתְמַצְּעִין וְאֵלּוּ הֵן הַכֶּלֶב וְהַדֶּקֶל וְהָאִשָּׁה - לא יעבור אחד מהם בין שני אנשים, ולא יעבור איש אחד בין שנים מהם (רשב"ם). שיש בכל אלו חשש שינזק מחמת רוח רעה (ראה רשב"ם ד"ה ארבעה), או כישוף (ראה תוס' ד"ה אם, ומהרש"א), או עין רעה (ראה מצפה איתן כאן בשם זוהר חדש רות לו, ב). ועוד אמרו בגמ' (הוריות יג, ב), שהעובר בין שתי נשים ואשה העוברת בין שני אנשים, גורם לכך שיתקשה בלימודו.

ודין זה שאין ממצעין, נאמר דוקא כשהולך בדרך או ברחוב, אבל בבית אין בכך חשש סכנה (תשובת הצפנת פענח בשלמת יוסף ח, ג, וראה שם שמכל מקום קשה ללימודו; שלמת חיים תתס, וראה שם ב-תתסא מה שכתב עוד). וגם כשהולך ברחוב, אין סכנה אלא כשעובר בין שתי נשים עומדות או כשאשה עוברת בין שני אנשים עומדים, שבזה הוא שנחשב מיצוע, כיון שהעומדים קבועים במקום אחד, אבל כשכולם הולכים אין חשש, לפי שאין זה נחשב מיצוע, אלא אם כן הולכים שלשתם בצוותא (שם תתנ-תתנב). וכן אם כולם עומדים אין חשש (הערות הגרי"ש אלישיב). ויש שכתב, שהלשון 'אין ממצעין' משמע בכל אופן בין בהליכה ובין בעמידה ובין בישיבה של איש בין נשים שעוברות מהצדדים, או להיפך (הגר"ח קניבסקי שאלת רב א עז-עח, וראה מנחת יצחק י, סח, ב שהעיר, שלשון רש"י ורשב"ם הוא 'לא יעבור', ונשאר בספק).

וכמו כן, כל החשש הוא כשאין בין הנשים ארבע אמות, אבל אם יש ביניהן ארבע אמות, אין חשש (בן איש חי שנה שנה ב פר' פנחס יז, שלמת חיים תתנט). והוא הדין אם אינן עומדות זו כנגד זו, אלא באלכסון (בן איש חי שם), או אם כל אחת פניה לכיוון אחר (שלמת חיים שם; חוט שני אה"ע עמ' ע).

וממה שנאמר בגמ' 'אשה', יש שדעתו, שהחשש הוא דוקא בין שתי נשים ולא בין שתי נערות, כיון שבכל הענינים הסגוליים שנאמרו בחז"ל אין להקפיד אלא כפי מה שנאמר בלשונם, והם אמרו 'נשים' (לב אליהו א עמ' 57, בשם הגרש"ז מקלם). ויש שחלקו, שהחשש הוא גם כשעובר בין שתי נערות שאינן נשואות, משהגיע זמנן לראות (שלמת חיים תתנה-תתנו). אבל בקטנות אין חשש (חוט שני שם עמ' סט). ויש שכתב, שגם בקטנות יש חשש מגיל שלש שראויה לביאה (הערות הגרי"ש אלישיב, ובשאלת רב ב עמ' שצב).

■ להלכה, אף שדין זה לא הובא ברי"ף וברמב"ם ובטור ובשו"ע, פשוט שהוא נוהג להלכה (שלמת חיים תתסד), והובא באחרונים (אליה רבה ג, י, הגהות רעק"א או"ח קנו, א, שו"ע הרב חו"מ שמירת הגוף והנפש סי' ט), ויש שהקפידו מאד בזה (החזו"א, הובא בטעמא דקרא [לגר"ח קניבסקי] אות כט; הקהלות יעקב, הובא בארחות רבנו מהדו"ח ד עמ' קמא). ויש שכתב, שאם הוא בדרך הילוכו ואינו מתכוין לעבור ביניהן, אין לחשוש, כי 'שומר פתאים ה'', ובפרט בימינו שהערים גדולות ואי אפשר להיזהר בכך (תו יהושע ב יב, ה). ויש שדעתם, שכיון שאין איסור בכל הדברים הללו מצד הדין, אלא רק מצד זהירות מסכנה סגולית, לא אומרים בזה 'חמירא סכנתא מאיסורא', ועל כן יש לסמוך על הקולות שהקילו הפוסקים, ואם אי אפשר בענין אחר מותר לעבור (הגרש"ז אויערבך, הובא להלן בסמוך, הגרי"ש אלישיב – שאלת רב שם, וראה עוד בביאורנו לעיל ד"ה ארבעה, ולהלן ד"ה אם).

וגם כשאחת הנשים היא אשתו, קיים החשש (הגר"ח קניבסקי בשם החזו"א – שמירת הגוף והנפש סי' קיא, י בהע'). והוא הדין בשאר בני ביתו (חוט שני אה"ע עמ' סט).

ולעבור בין שתי נשים על ידי אחיזת חפץ בידו, יש שכתבו, שמועיל (תו יהושע שם, זכרון טוב ג, כח). ויש שכתב, שכל אלו הדברים אין בהם איסור מצד הדין אלא רק משום זהירות, ולכן די באחיזת חפץ של מצוה, ובשעת הדחק די באחיזת חפץ כלשהו (הגרש"ז אויערבך, הליכות שלמה תפלה ב הע' 103). ויש שכתב, שאינו מועיל, שאם לא כן היתה הגמ' מביאה עיצה זו (שלמת חיים תתסב). ויש שכתב, שמועיל דוקא במחיצה שהיא ברוחב ארבעה טפחים ובגובה עשרה טפחים (הגר"ח קניבסקי בשם החזו"א – שמירת הגוף והנפש שם, יב בהע'), או ברוב מחיצה (חוט שני שם עמ' ע).

וְאִי מְמַצְּעִין מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ וְכוּ', ודוקא בדיעבד לאחר שכבר אירע לו כך, אך אין לו לאדם למצע ולהתמצע לכתחילה ביניהם על דעת שיאמר פסוקים אלו (חוט שני אה"ע עמ' ע, וראה תוס' לעיל קי, א בתי' שלישי). ויש שכתב, שיש מקום ללמד זכות על מי שמסתמך לכתחילה לעבור ולתקן זאת על ידי אמירת הפסוקים (שלמת חיים תתסה).

■ המשך במילואים עמ' 104 ■

חוץ מן המים ור' יוחנן אמר אפילו מים אמר רב פפא לא אמרן אלא חמימי לגו קרירי וקרירי לגו חמימי אבל חמימי לגו חמימי וקרירי לגו קרירי לא. אמר ריש לקיש ארבעה דברים העושה אותן [א]דמו בראשו ומתחייב בנפשו אלו הן הנפנה בין דקל לכותל והעובר בין שני דקלים והשותה מים שאולין והעובר על מים שפוכין ואפילו שפכתו אשתו בפניו הנפנה בין דקל לכותל לא אמרן אלא דלית ליה ארבע אמות אבל אית ליה ארבע אמות לית לן בה וכי לית ליה ארבע אמות לא אמרן אלא דליכא דירכא אחרינא אבל איכא דירכא אחרינא לית לן בה והעובר בין שני דקלים לא אמרן אלא דלא פסקינהו רשות הרבים אבל פסקינהו רשות הרבים לית לן בה השותה מים שאולין לא אמרן אלא דשיילינהו קטן אבל גדול לית לן בה ואפילו שיילינהו קטן נמי לא אמרן אלא בשדה דלא שכיחי אבל בעיר דשכיחי לית לן בה ואפילו בשדה נמי לא אמרן אלא מיא אבל חמרא ושיכרא לית לן בה והעובר על מים שפוכין לא אמרן אלא דלא אפסקינהו בעפרא ולא תף בהו רוקא אבל אפסקינהו (א) או תף בהו רוקא לית לן בה ולא אמרן אלא דלא עבר עלייהו שימשא ולא עבר עלייהו שיתין [ג]ניגרי אבל עבר עלייהו שימשא ועבר עלייהו שיתין ניגרי לית לן בה ולא אמרן אלא דלא רכיב חמרא ולא סיים מסני אבל רכיב חמרא וסיים מסני לית לן בה וה"מ היכא דליכא למיחש לכשפים אבל היכא דאיכא למיחש לכשפים אע"ג דאיכא כל הני חיישינן (ב) וההוא[א] גברא דרכיב חמרא וסיים מסני וגמוד מסאניה וצוו כרעיה. ת"ר שלשה אין ממצעין ולא מתמצעין ואלו הן הכלב והדקל והאשה וי"א אף החזיר וי"א אף הנחש ואי ממצעין מאי תקנתיה אמר רב פפא נפתח [א] באל ונפסיק באל א"נ נפתח [ב] בלא ונפסיק בלא הני בי תרי דמצעא להו אשה נדה אם תחלת נדתה היא הורגת א' מהן אם סוף נדתה היא מריבה עושה בינהן מאי תקנתיה נפתח באל ונפסיק באל הני תרי נשי דיתבן בפרשת דרכים חדא בהאי גיסא דשבילא וחדא באידך גיסא ומכוונן אפייהו להדדי ודאי בכשפים עסיקן מאי תקנתיה אי איכא דירכא אחרינא ליזיל בה ואי ליכא דירכא אחרינא אי איכא איניש אחרינא בהדיה נינקטו לידייהו בהדי הדדי וניחלפו ואי ליכא איניש אחרינא נימא הכי אגרת אזלת אסיא בלוסיא מתקטלא בחיק[ב] קבל. האי מאן [ג]דפגע באיתתא בעידנא דסלקא מטבילת מצוה אי איהו קדים ומשמש אחדא ליה לדידיה רוח זנונים אי איהי קדמה ומשמשה אחדא לה לדידה רוח זנונים מאי תקנתיה לימא הכי [ג]שופך בוז על נדיבים ויתעם בתוהו לא דרך[ג]. א"ר יצחק מאי דכתיב [ד]גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי זה הישן בצל דקל יחידי ובצל לבנה ובצל דקל יחידי לא אמרן אלא דלא נפיל טולא דחבריה עילויה אבל נפל טולא דחבריה עילויה לית לן בה אלא הא דתניא הישן בצל דקל יחידי בחצר והישן בצל לבנה דמו בראשו היכי דמי אי לימא דלא נפל טולא דחבריה עילויה אפילו בשדה נמי אלא לאו שמע מינה בחצר אף על גב דנפיל טולא דחבריה עילויה שמע מינה ובצילה של לבנה לא אמרן אלא במערבה אבל במדינחתא לית לן בה.

האי

רש"י / רשב"ם

חוץ ממים. מזוגים, כגון קרירי בחמימי וחמימי בקרירי, דמיא לא מזיגא היא, ואם היה שותה בתחלה יין אין אלו מצטרפות לו: ולא אמרן. (ג) מים מזוגין אין מצטרפין ליין מזוג: ארבעה דברים. כולן משום רוח רעה: אלא דלא הוי ארבע אמות. דלא שביק רווחא [לשידא] לעבור בין דקל לכותל, משום הכי מזקא ליה: אלא דליכא דירכא אחרינא. שהשא שידא יכולה להלך בו, דעכשיו זה בא בגבולה והפסיד דרכה, ואהכי מזקא ליה: ולא אמרן. דרוח רעה שורה על המים אלא בעיר המקום לר הן שואלין ושורה עליהן. לישנא אחרינא [ד]דשרי עלייהו אלא בשדה דלא שכיחי מיא, דמסרה נפשה לאזוקא: דלא אפסקינהו בעפרא. שלא פיזר עליהן עפר: גמוד מסאני. נתכווץ המנעלין: וצוו כרעיה. ויבשו רגליו: אין ממצעין. לא יעברו בין שני אנשים: ואין מתמצעין. לא יעבור איש אחד בין שני כלבים בין שתי נשים בין שתי דקלים: נפתח באל ונסיים באל. אל מוציאם ממצרים (במדבר כג) כי לא נחש ביעקב וגו' עד מה פעל אל: נפתח בלא ונסיים בלא. לא איש אל עד לא יקימנה (שם): הורגת אחד מהן. שמזיקתן במה שעברה ביניהן: אגרא אזלת אוסייא בלוסייא. אותן שדים שאתם מתעסקות בהן: מתקטלי בחיק קבל. כבר הן הרוגים בחילים: חיק קבל. אר"ק בליסטר"א[ה], כמו ומחי קבלו יתן [בחומותיך] (בחרבותיו) (יחזקאל כו) [ה], מפי המורה [א]הגמרא והמקרא אשר שמע מפי רבו: דקל יחידי. שאין דקל אחר סמוך לו, אבל כשיש דקל אחר מסתלקת השידא לדקל האחר ואינה מזיקתו: בחצר. שהמקום צר ואין לה דרך לנטות ימין ושמאל ושורה עליו ומזיקתו:

רשב"ם

חוץ. מקרירי בחמימי וחמימי בקרירי, דהא לא מזיגא היא, דמין במין[ו] ניהו מה לי קרירי ומה לי חמימי מ"מ מין א' הוא ושם א' הוא, ואם שתה בתחל' יין מזוג אין אלו מצטרפות לו: אמר רב פפא לא אמרן כו'. אדר' יוחנן קאי דאמר אפילו מים, ובא רב פפא לפרש לא אמרן דמצטרפין אלא קרירי בחמימי וחמימי בקרירי, דהויא חשיב ר' יוחנן מזוג, אבל חמימי לגו חמימי וקרירי לגו קרירי דלכולי עלמא לא מיקרי מזוג ולא מצטרפי: ארבעה דברים כו'. משום רוח רעה, ולקמן מפרש להו חדא חדא: אלא דלא הוי ארבע אמות. דלא שבק רווחא לשידא לעבור בין דקל לכותל, משום הכי מזקא ליה: אלא דליכא דירכא אחרינא. שהשא שידא יכולה להלך בו, דעכשיו בא זה בגבולה והפסידה את דרכה, ואהכי מזקא ליה: אבל פסקתינהו. דשכיחי רבים, לית ליה רשות להזיק, שאין לו לגזול את הרבים: ולא אמרן. דשורה על המים אלא בשדה דלא שכיחי מיא, ומסרה נפשה לשתות: דלא אפסקינהו בעפרא. שלא פיזר עליהן עפר: גמוד מסאני. נתכווצו המנעלים: וצוו כרעיה. יבשו רגליו: לא ממצעין. לא יעברו בין [שני] אנשים: ולא מתמצעין. ולא יעבור איש אחד בין שני כלבים בין שתי נשים בין שני דקלים: נפתח באל ונסיים באל. אל מוציאם ממצרים וגו' כי לא נחש ביעקב וגו' עד מה פעל אל[א]: נפתח בלא ומסיים בלא. לא איש אל ויכזב וגו' עד ולא יקימנה[ב]: הורגת אחד מהן. שמזיקתן במה שעברה ביניהן: אגרת אזלא אוסיא בלוסיא. אותן שדים שאתן עוסקות בהן בכשפים: מתקטלין בחיק קבל. כבר הרוגים הן בתלים, כמו ומחי קבלו[ה], כך שמע רבינו מרבו ורבו מפי רבינו גרשום זצ"ל: אגרת. היא אגרת בת מחלת[ד], שם שידא: דקל יחידי. שאין דקל אחר סמוך לו: בצלה של לבנה. אי נמי ההולך בלילה כשהלבנה זורחת והוא הולך בצל הכתלים, שדרך השדים להלוך בלילה, ובזמן שהלבנה זורחת מתייראין לילך במקום האור והולכין במקום הצל: טולא דחבריה. אם יש דקל אחר סמוך לו מסתלקת השידא לדקל אחר ואינו מזיקתו: בחצר. שהמקום צר שאין לה דרך לנטות ימין ושמאל, ושורה עליו ומזיקתו: ובצלה של לבנה לא אמרן אלא במערבה. היינו בסוף החודש שהלבנה זורחת במזרח, ואם שוכב אצל כותל לצד המערב הוי הצל במערב: אבל במדינחא. היינו תחלת החדש שהלבנה זורחת במערב ועושה צל במזרח, כגון ששוכב אצל כותל מצד המזרח:

דמפני

תוספות

נפתח באל. פי' רשב"ם אל מוציאם ממצרים ונפתח בלא לא איש אל ויכזב. ואע"ג [ט]דאסור להתרפאות בדברי תורה להגן שרי והא דאמרי' בפ' במה אשה (שבת דף סז.) לאישתא צמירתא ליסקול סכינא וכו' ולימא ויאמר משה אסורה נא ואראה וגו' משום סכנה שרי. ור"ח פי' נפתח באל לימא הכי אל אלהים ה' הצילנו מכל רע ומכל נזק אשר בידך כח וגבורה כי אתה אל ונפתח בלא לא תטשני אלהי ולא תעזבני שמרני כאישון בת עין טרם אקרא תענני ואל תאמר לא:

אם תחלת נדה היא הורגת. יש מפרש אם עושה להן כישוף:

ואזיל

רבינו חננאל

אמר ר' יוחנן כל המזוג מצטרף ואפי' מים והנ"מ חמימי לגו קרירי או קרירי לגו חמימי: ארבעה דברים העושה אותן דמו בראשו הנפנה בין דקל לכותל והעובר בין ב' דקלים והעובר על מים שפוכין ואפי' שפכתן בתו והשותה מים שאולין ולא אמרן אלא דשיילינהו קטן בדברא [אבל שיילינהו גדול] או קטן במתא או חמרא ושכרא לית לן בה. תרי דפסקינהו נדה אם תחלת נדה היא הורגת אחד מהן ואם סוף נדה היא עושה מריבה ביניהם. מאי תקנתיה נפתח באל ונסיים באל [וי"א נפתח בלא ונסיים בלא]. יש מי שאומר יפתח פסוק באל ויסיים באל כגון (במדבר כ"ג כ"ב) אל מוציאם ממצרים עד מה פעל אל [ונפתח בלא כגון לא איש אל וגו']. ויש מי שאומר דלא אלא יפתח אל ה' הצילני מכל רע ומכל נזק וחלי ובידך כח וגבורה כי אתה אל. וכן יפתח ויאמר לא תטשני אלהי ולא תעזבני שמרני כאישון בת עין מלא שאלותי ותן לי בקשותי טרם אקראך תענני ואל תאמר לא. מאן דפגע בנדה כי סלקא מטבילת מצוה אי איהו קדים ומשמש אחד ליה רוח זנונים אי איהי קדמה ומשמשה אחדא לדידה רוח זנונים מאי תקנתיה נימא הכי שופך בוז על נדיבים וגו'.

תורה אור השלם

א) אֵל מוֹצִיאָם מִמִּצְרָיִם כְּתוֹעֲפֹת רְאֵם לוֹ: כִּי לֹא נַחַשׁ בְּיַעֲקֹב וְלֹא קֶסֶם בְּיִשְׂרָאֵל כָּעֵת יֵאָמֵר לְיַעֲקֹב וּלְיִשְׂרָאֵל מַה פָּעַל אֵל: [במדבר כג, כב-כג ועי' תוס']

ב) לֹא אִישׁ אֵל וִיכַזֵּב וּבֶן אָדָם וְיִתְנֶחָם הַהוּא אָמַר וְלֹא יַעֲשֶׂה וְדִבֶּר וְלֹא יְקִימֶנָּה: [במדבר כג, יט ועי' תוס']

ג) שֹׁפֵךְ בּוּז עַל נְדִיבִים וַיַּתְעֵם בְּתֹהוּ לֹא דָרֶךְ: [תהלים קז, מ] שׁוֹפֵךְ בּוּז עַל נְדִיבִים וּמְזִיחַ אֲפִיקִים רִפָּה: [איוב יב, כא עי' הגהות וציונים]

ד) גַּם כִּי אֵלֵךְ בְּגֵיא צַלְמָוֶת לֹא אִירָא רָע כִּי אַתָּה עִמָּדִי שִׁבְטְךָ וּמִשְׁעַנְתֶּךָ הֵמָּה יְנַחֲמֻנִי: [תהלים כג, ד]

ה) וּמְחִי קָבָלּוֹ יִתֵּן בְּחֹמוֹתָיִךְ וּמִגְדְּלֹתַיִךְ יִתֹּץ בְּחַרְבוֹתָיו: [יחזקאל כו, ט]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [עיין בפירש"י נדה יז. ד"ה דמו מובא בליקוטי רש"י], ב) עיין לקמן קיג. וברשב"ם ד"ה לא תשוור ניגרא, דניגרא היינו פסיעות עי' שם, ג) [עיין תוספות בבא מציעא פד. ד"ה יתיב אשערי טבילה] ובתוס' לעיל קי. ד"ה האי, ד) לקמן קיב ע"ב.

הגהות הב"ח

(א) גמ' אבל אפסקינהו בעפרא או תף: (ב) שם דההוא גברא דרכיב: (ג) רש"י ד"ה ולא אמרן דמים מזוגין מצטרפין כצ"ל ותיבת אין נמחק:

גליון הש"ס

תוס' ד"ה נפתח כו'. ואף על גב דאסור להתרפאות בד"ת. שבועות טו ע"ב:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] כל מקום שמזכיר רש"י המורה הוא רבו של רש"י כן מוכח בלשון רש"י בד"ה חיק קבל וכו' ובלשון הרשב"ם שם בד"ה מתקטלין וכו' ומשם נלמוד נמי דרבו דרבו של רש"י היה רבינו גרשום:

הגהות וציונים

א] [צ"ל כההוא] (גליון): ב] בחיק קבל כצ"ל (רש"ש) ע"ש: ג] [עיין ש"ך יורה דעה סוף סימן קצ"ח] (גליון), וז"ל, בעל תולדות אהרן ציין על מקרא דשופך בוז על נדיבים ומזיח אפיקים רפה [איוב יב, כא] ועל מקרא דתהלים לא ציין (וכ"ה נוסח הגמ' בכמה כת"י במקום "ויתעם בתוהו לא דרך"), ובילקו"ש מייתי ש"ס זה בתהלים וגם באיוב, ונראה שלא היה גירסתם בש"ס אלא שופך בוז על נדיבים וגו', הלכך נמרינהו לתרווייהו: ד] לישנא אחרינא לא אמרן דשרי כצ"ל (מלא הרועים): ה] קשת בליסטרה: ו] בדפו"ר דמים במים נינהו:

ליקוטי רש"י

דמו בראשו. נענש על עצמו וחובת דמו נדרשת ממנו לאחר מיתתו ורא"יה לדבר ודמו בראשו דמרגלים (יהושע ב) חובת דמו יהא מוטל בראשו. ומתחייב בנפשו. כלומר הוא גורם לעצמו [נדה יז.].

האי מאן דמפני אגרדא דדיקלא (ג): אי מיקטל קטיל. אם נקלץ האילן נהרג האיש, ואם נעקר האילן האיש מת: ה"ג הני מילי היכא דלא מנח כרעיה עילויה כו': (ד) האי מאן דמפני אגירדא דדיקלא אחדא ליה רוח פלגא. פלשדיי"ן[ג] בלע"ז: צרדא. כאב חצי הראש: חמשה טולי הוו. שרוח רעה שורה תחתיהם: טולא דכנדא. שם האילן: טולא דפרחא. צלף, קרפי"ף[ד] בלע"ז: זרדתא. שונדכיי"ר[ה]: טולא דארבא. ספינה: טולא דערבתא. צל אילן ערבה: דקשה סילויה. עלו: דבי פרחא רוחי. כך הוא שמם: דבי זרדתא. שדים שמן: דבי איגרי. המלוין בגגות, רשפי שמם: ונפקא מינה. לכתוב קמיעא בשם אילן[י], כגון אם הוזק תחת בי פרחא יכתוב לו קמיעא בשם רוחי: למאי נפקא מינה לגזויי לה. לברוח מפניה, לפי שאין לה עינים ואינה רודפתו: גזייה. ברח מפניה: כי אזלא נפקא אדיקלא. כשהלכה אחריו נתקלה ונפלה על עיקר אילן: ה"ג פקעה היא וצווח דיקלא. יבש הדקל: בר קשא. שומר העיר: ה"ג סודרא דמר דומה כי צורבא מרבנן: בדקנוה למר לא ידע ליה למימר ברוך. שאינו יודע לברך על הסודר[ז] ברוך עוטר ישראל: בחשא. כף הקדירה: והדר בכדא דכמכא. מתגלגל בתוך כד של כותח: ומשתכח בטולא דחצבא. חצב שתיאס יהושע בו לישראל את הארץ[ח]: דלא חצב גרמידא. שלא גדל אמה: ארבונא. עיורון: אדמתנא כרעיה. בעוד שרגליו לחים ממי הרחיצה: תליא בביתא. התולה פתו באויר בתוך סל אחד: תלא לסילתיה. לסלו ופת בתוכו: נישוורא. פירורין: איסרא דמזוני. מלאך הממונה לזמן מזונות: נקוד שמיה. לשון נקידו כמו מנקד אלירו[ט], לפיכך אינו רוצה שיהו פרורים נשלכים לידרס ברגל: איסרא דעניותא נבל שמיה. (ה) ושמא נכנס לבית שהוא רואה שאין נוהגים מנהג נקיות בפת: לברוקתי. כליון עינים: מפחד. ואינו יודע למה: דמסוכר

ואזיל רב פפא מימיניה. מלדד אילדודי הוה דאמרי' בפרק הממונה (יומא דף לז.) המהלך לימין רבו הרי זה בור:

תליא בביתא קשי לעניותא. **מכאן קשה לרש"י** דפירש בפרק קמא דחגיגה (דף ה.) היינו דאמרי איכסי זוזי לתליתא שכיחא לעללא לא שכיח ופי' לתליתא לקנות פת לצורך היום שתולין בסל ואין דרך לתלותו בסל דהא אמרינן הכא דקשי לעניותא. **ור"ת מפרש שם** לתליתא כשדוחקין אותו לפרוע מולא לווין אבל לקנות תבואה לאכול אינו מולא לווין[י]: לוה

האי מאן דמפני אגירדא דדיקלא אחדא ליה לדידיה רוח פלגא והאי מאן דמצלי רישיה אגירדא דדיקלא אחדא ליה רוח צרדא האי מאן דפסע אדיקלא אי מיקטל קטיל אי איעקר מיעקר ומיית (א) הנ"מ דלא מנח כרעיה עילויה אבל מנח כרעיה עילויה לית לן בה. חמשה[א] טולי הוי טולא דדיקלא יחידא טולא [א] דכנדא טולא דפרחא טולא דזרדתא [א] איכא דאמרי אף טולא דארבא וטולא דערבתא כללא דמילתא כל דנפיש ענפיה קשי טוליה וכל דקשי סילויה קשי טולי' לבר מכרו משא אע"ג דקשי סילויה לא קשי טוליה דאמרה לה שידא לברה פירחי נפשיך מכרו משא דאיהו הוא דקטיל לאבוך וקטיל לדידיה[ב] אמר רב אשי חזינא לרב כהנא דפריש מכולהו טולי. בי פרחי רוחי דבי זרדתא שידא דבי איגרי רישפי למאי נפקא מינה לקמיעא דבי פרחי בריה שאין לה עינים למאי נפקא מינה לגזוזי לה זימנא חדא הוה אזיל צורבא מרבנן לאפנויי לבי פרחי שמע דקא אתא עילויה וגזי לה כי אזלא חבקיה לדיקלא צווח דיקלא ופקעה היא [ב] פרחא דבי זרדתא שידי הא זרדתא דסמיכה למתא לא פחתא משיתין שידי למאי נפקא מינה למיכתב לה קמיעא. [ג]ההוא בר קשא דמתא דאזיל וקאי גבי זרדתא דהוה סמיך למתא עלו ביה שיתין שידי ואיסתכן אתא להדוא מרבנן דלא ידע דזרדתא דשיתין שידי היא כתב לה קמיע לחדא שידא שמע דתלו חינגא בגויה וקא משרו הכי סודריה דמר כי צורבא מרבנן בדיקנא ביה במר דלא ידע ברוך אתא ההוא מרבנן דידע דזרדתא שיתין שידי הוה כתב לה קמיעא דשיתין שידי שמע דקא אמרו פנו מנייכו מהכא. [א]קטב מרירי תרי קטבי הוו חד מקמי טיהרא וחד מבתר טיהרא דמקמי טיהרא קטב מרירי שמו ומיחזי בי כדא דכמכא והדר ביה בחשא דבתר טיהרא [ב]קטב ישוד צהרים שמו ומיחזי בי קרנא דעיזא והדר ביה כנפיא אביי הוה שקיל ואזיל ורב פפא מימיניה ורב הונא בריה דרב יהושע משמאליה חזייה להדוא קטב מרירי דקא אתי לאפיה דשמאליה אהדרא לרב פפא לשמאליה ולרב הונא בריה דרב יהושע לימיניה אמר ליה רב פפא אנא מאי שנא דלא חשש לי אמר ליה את שעתא קיימת לך מחד בתמוז עד שיתסר ביה ודאי שכיחי מכאן ואילך ספק שכיחי ספק לא שכיחי ומשתכחי בטולי דחצבא דלא חצב גרמידא ובטולי דצפרא ופניא דלא הוי גרמידא ועיקר בטולי דבית הכסא. אמר רב יוסף הני תלת מילי יהיב ארבונא לנהורא (ג) מן דסריק רישיה יבש ומן דשתי טיף טיף ומן דסיים מסני אדמייתניה כרעא תלאי בביתא קשי לעניותא כדאמרי אינשי תלא סילתא תלא מזוניה ולא אמרן אלא ריפתא אבל בישרא וכוורי לית לן בה אורחיה היא פארי בביתא קשי לעניותא [ד]נשורא בביתא קשי לעניותא בלילי שבתות ובלילי רביעיות שרו מזיקין עילויה איסרא דמזוני נקיד שמיה איסרא דעניותא נבל שמיה צעא אפומא דחצבא קשי לעניותא מאן דשתי מיא בצעי קשי לברוקתי דאכיל תחלי ולא משי ידיה מפחיד תלתין יומין

דמסוכר

רשב"ם

דמפני אגירדא דדיקלא. דקל קלוץ: רוח פלגא. מורסי"ן[ו] בלע"ז: צרדא. כאב חצי הראש: אי מקטל קטיל. אם נקלץ האילן נהרג האיש, ואם נעקר האילן האיש מת: ה"ג הני מילי היכא דלא מנח כרעיה עילויה: חמשה טולי הוו. שהרוח רעה שורה תחתיהן: טולא כנדא. שם אילן: טולא דפרחא. צלף: זרדתא. שונבי"ר[ס]: טולא דארבא. ספינה: טולא דערבתא. צל אילן ערבה: נופיה. ענפיו: סילויה. עלו: דבי פרחי רוחי. אותן שדים דבי פרחי, שמן רוחי, ולקמן מפרש למאי נפקא מינה: דבי זרדתא, שידי. שמן: דבי איגרי. המלוין בגגות, רשפי שמן: למיכתב קמיעא. בשם אלו, כגון אם הוזק תחת בי פרחי יכתוב לו קמיעא בשם רוחי: למאי נפקא מינה לגזויי מינה. לברוח מפניה, לפי שאין לה עינים ואינה רודפתו: גזייה. ברח מפניה: כי אזלא נפקא אדקלא. כשהלכה אחריו נתקלה ונפלה על עיקר אילן: הכי גרסינן פקע היא וצווח דקלא. יבש הדקל: בר קשא. שוטר העיר: דקא תלו ביה חינגא בגויה. דאילן: הכי גרסינן סודריה דמר כצורבא מרבנן, בדיקנא ליה למר ולא ידע למימר ברוך. שאינו יודע לברך על הסודר[י] ברוך עוטר ישראל בתפארה: בחשא בקדרא[ס] והדר בכדא דכמכא. מתגלגל בתוך כד של כותח: ואהדריה לרב הונא מימיניה ולרב פפא משמאליה: מאי שנא. כי אינך חושש בי אם אזוק: שעתא קיימא לך. עשיר אתה[ס] ויש לך מזל טוב, ולא תיזוק: ומשתכחא בטולא דחצובא. חצב, עשב שתיאס בו יהושע את הארץ לישראל[ט]: דלא חצב גרמידא. שלא גדל אמה: ארבונא. עיורון: ושתי טיף טיף. יין המטפטף מן החבית: אדמיתנא כרעיה. בעוד שרגליו לחים במי הרחיצה: תלאי בביתיה. התולה פתו באויר בתוך סל אחד: תלא סילתיה. סל ופת בתוכו: פארי. מורסן: נשוורא. פירורין של פת: נקיד שמיה. לשון נקיות, לפיכך אינו רוצה שיהו פירורין נשלכין לידרס ברגל: איסרא דעניותא נבל שמיה. לשון לכלוך, (ו) ושמא נכנס בבית שהוא רואה שאין נוהגין מנהג נקיון בפת: בצעא. בקערה: לברוקתי. כליון עינים: מפחיד. ואינו יודע למה:

דמסוכר

רבינו חננאל

הני תלת מילי יהבי ערבונא בנהורא מאן דסריק יבש ומאן דשתי טיף טיף ומאן דסאים מסאניה כי רטיבתא כרעיה. תלא לחמא קשי לעניותא. דאכיל תחלי ולא משי ידיה מפחד לתלתין יומין.

תורה אור השלם

א) מְזֵי רָעָב וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף וְקֶטֶב מְרִירִי וְשֶׁן בְּהֵמֹת אֲשַׁלַּח בָּם עִם חֲמַת זֹחֲלֵי עָפָר: [דברים לב, כד]

ב) מִדֶּבֶר בָּאֹפֶל יַהֲלֹךְ מִקֶּטֶב יָשׁוּד צָהֳרָיִם: [תהלים צא, ו]

ליקוטי רש"י

בר קשא. ממונה למלך ישראל היה [שבת קי.]. מושל העיר [רשב"ם ב"ב קי:]. טיהרא. צהרים פלגא דיומא [יומא טו.]. פארי. סובין [ב"ב צד:]. נשורא. פירורי אוכלין [חולין קה:].

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [גירסת הערוך דכינרא ועיין רשב"ס בבא בתרא מח: ד"ה תלי לפפין], ב) [שבת קי. וע"ש פרש"י בבא בתרא קי: וע"ש רשב"ס], ג) [חולין דף קה:], ד) [ברכות ס:], ה) בבא בתרא דף נו., ו) עי' ביצה ח: וחולין מא: ושם איתא לנקר חצירו, ז) [ברכות דף ס:], ח) כדאיתא לעיל דף מט. ולקמן קיג., ט) בבא בתרא דף נו., י) וע"ע תוס' סנהדרין עו: ד"ה והמלוה.

הגהות הב"ח

(א) גמ' ומיית והנ"מ דלא: (ב) שם מאן דסריק וכו' ומאן דשתי וכו' ומאן דסיים מסני אדמתונא כרעא: (ג) רש"י ד"ה האי מאן וכו' דדיקלא דקל (קלוף) [קצוץ] הס"ד: (ד) ד"ה האי מאן וד"ה נרדא נ"ל קודם ד"ה אי מיקטל: (ה) ד"ה איסרא דעניותא נבל שמיה נכנס לבית שרואה כצ"ל ותיבת ושמא נמחק: (ו) רשב"ם ד"ה איסרא וכו' לכלוך ואינו נכנס בבית וכו' מנהג בזיון בפת:

הגהות הגר"א

[א] גמ' טולא דזרדתא טולא דערבתא א"ד אף טולא דארבא כללא כו' כצ"ל (וזה מיושב מ"ש בהגהות הגרי"ב. וע"ע כ"א במסורת המאור[ט]): [ב] שם פרחא. נמחק:

הגהות וציונים

א] [לכאורה צ"ל ארבעה] (גליון) ועי' הג' הגר"א: ב] בכת"י וקטיל גמי לדידך: ג] שיתוק: ד] שיח בעל קוצים שמוציא תמרות קפריסין ואביונות: ה] אילן של עוזרדין: ו] צ"ל אלו וכ"ה ברשב"ם (גנזי יוסף): ז] נ"א מכת"י אישוירטי"ן, פירוש שגעון: ח] בחשא. כף הקדירה: כצ"ל (באה"מ, וכן הוא בכת"י וברש"י), וגירסתם בגמ' כהגי' בכת"י ומיחזי [או כנ"א ודמין] לבחשא והדר ביה בכדא דכמכא (דק"ס): ט] נר ו כלל א ח"א פ"ו, שם נוסף אחר טולא דכנדא טולא דתאינתא:

מֵחַד בְּתַמּוּז עַד שִׁיתְּסַר בֵּיהּ וַדַּאי שְׁכִיחֵי מִכָּאן וְאֵילָךְ סָפֵק שְׁכִיחֵי סָפֵק לֹא שְׁכִיחֵי. ■ להלכה, כיון שבמדרש נאמר (מדרש רבה איכה א, כט, ומדרש שוחר טוב תהלים צא) שקטב מרירי מצוי משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב מארבע שעות עד תשע שעות, לכך צריך להיזהר שלא ללכת יחידי בזמנים אלו, ושלא להכות התלמידים בימים אלו (שו"ע או"ח תקנא, יח). ולפי המבואר בגמ' כאן, כל שכן שצריך להיזהר בזה מאחד בתמוז עד ששה עשר בו, שאז בודאי הם מצויים (ביאה"ל שם, בשם פתחי עולם שם, וראה ברכי יוסף שם, טז, בשם מהר"ש יפה, שלפי המדרש הוא מצוי רק מי"ז בתמוז, להיפך מהגמ').

מַן דְּסָרֵיק רֵישֵׁיהּ יָבֵשׁ, אבל כששערותיו רטובות, צריך לסרקן, משום שמי שאינו מסרק ראשו תמיד ומנקהו מכינים ולכלוך, מביאו לידי עיורון (ראה גמ' נדרים פא, א, ע"פ הרא"ש והר"ן שם), לפי שמאור העינים יונק משער הראש, וכמבואר בב"ב (טז, א) שכל שערה יונקת מגומא בפני עצמה, ואילו היו שתי שערות יונקות מגומא אחת, היו מחשיכות את מאור עיניו של האדם (רא"ש נדרים שם).

■ להלכה, יש שהביאו סכנה זו של עיורון בסריקת שער יבש (שו"ע הרב חו"מ שמירת הגוף והנפש סי' ט, ערוך השולחן או"ח רס, ד). ובזמננו אין העולם נזהרים בזה, אך טוב להיזהר (לבנימין אמר עמ' קנח, בשם הגר"ח קניבסקי), וראה להלן בסמוך.

וּמַן דְּסַיֵּים מְסָנֵי אַדְּמַיְיתְנֵיהּ כַּרְעָא - מי שנועל את נעליו בעוד שרגליו לחות ממי הרחיצה, גורם הוא בכך עיוורון לעיניו (רשב"ם). ■ להלכה, יש שהביאו דין זה (שו"ע הרב חו"מ שמירת הגוף והנפש סי' ט, ערוך השולחן או"ח רס, ד), ויש שהוסיף, שבזמנם סכנת העיוורון היתה בנעילת הנעליים, כיון שהיו נועלים את נעליהם על רגלים יחפות, ובזמננו קיים החשש במי שלובש את הגרביים כשרגליו לחות מהרחיצה (שו"ע הרב חו"מ שם). ויש שכתב, שבזמננו העולם אינם מקפידים על כך, ו'שומר פתאים ה'' (תוספת שבת רס, א, הובא במחצית השקל שם). ויש שכתב, שהטעם שאין נזהרים בזה, משום שכל הסכנה לעיוורון היא רק בנעילת הנעליים על רגליים יחפות, אך בימינו שלובשים גרביים, אין בזה חשש (ליקוטי מהרי"ח הנהגת ערב שבת, ושלא כהשו"ע הרב).

תְּלַאי בְּבֵיתָא קָשֵׁי לַעֲנִיּוּתָא - התולה פיתו באויר בתוך סל, קשה לעניות (רש"י ורשב"ם). וכן אם תולה את הפת עצמה שלא בתוך סל, כגון שתולה מחרוזת של כיכרות בקורה או ביתד או בכותל (ערוך ערך סלתא).

■ להלכה, אם תולה את הפת כדי שלא תתעפש, מותר, שאין בכך בזיון אוכלין (פמ"ג או"ח שסח משב"ז ד). וכן כשתולה אותה לצורך מצוה, כגון שתולה את הפת שנשארה אצלו לאחר בדיקת חמץ שלא יטלנה עכבר [ראה שו"ע או"ח תלד, א], אין בכך חשש, משום שכשתולה לדבר מצוה אין בכך בזיון לפת (חיים לראש עמ' כד. וראה גם משנ"ב תקמ, טו), או משום ש'שומר מצוה לא ידע דבר רע' (כף החיים שם, יג). ובזמננו שנוהגים לתלות פת בתוך תיק, כגון תיקי אוכל של ילדים, יש להקל ולומר שגם בפת אין בכך זלזול (הערות הגרי"ש אלישיב; הגרש"ז אויערבך מאור השבת ב מכתב ל, ד).

נִשְׁוָרָא בְּבֵיתָא קָשֵׁי לַעֲנִיּוּתָא - פירורים של פת המושלכים על הקרקע בבית ודורכים עליהם, קשה לעניות (רשב"ם). ומדובר על פירורים שאין בהם כזית, שאף שע"פ דין אין איסור לדרוס עליהם ולאבדם בידים [כיון שאינם עומדים למאכל אדם (ע"פ משנה שבת קמג, א ותוס' שם, וראה רש"י שם), ואינם נקראים אוכל (לבוש או"ח קפ, ג)], מכל מקום קשה הדבר לעניות. אבל פירורים שיש בהם כזית, חובה לאוספם מצד הדין, משום איסור איבוד אוכלין, ואסור לאבדם אפילו אם אינו דורס עליהם אלא משליכם למים (ע"פ גמ' ברכות נב, ב ותוס' שם, ומג"א שם, ג). וכשיש הרבה פירורים שמצטרפים לשיעור כזית, יש שכתב, שאסור לאבדם מצד הדין (ברכי יוסף שם, ג, בשם הר"א גלאנטי).

והעושה דבר הקשה לעניות, הקב"ה שונאו על כך שהביא את עצמו לזה (פרישה או"ח רמא, א, הובא בפמ"ג משב"ז שם, א). וראה גם בגמ' ב"מ (לג, א, ע"פ רש"י שם) שדרשו מהפסוק 'אפס כי לא יהיה בך אביון', שיזהר אדם מלהביא עצמו לידי עניות. ויש שביאר בזה, שאף נענש על כך, משום שאמרו בגמ' (עירובין מא, ב) שדקדוקי עניות מעבירים את האדם על דעתו ועל דעת קונו (אורח נאמן קפ, יג). ולכן יש לאסוף את הפירורים כדי שלא ידרסו עליהם ויבואו לידי עניות (גמ' חולין קה, ב). וגם כשהוא בדרך צריך לאוספם כדי שלא יבוא לדרוס עליהם (עיון יעקב שם, ע"פ הגמ' שם).

■ להלכה, מצד הדין מותר לדרוס על פירורים של פת שאין בהם כזית, אך הדבר קשה לעניות. ודוקא כשדורס עליהם, שהוא ביזוי גדול, אבל אם משליכם למים אין בכך חשש לעניות, אף כשהולכים לאיבוד. וכשיש בהם כזית, חובה לאוספם מצד הדין משום איסור איבוד אוכלין, ואסור לאבדם אפילו על ידי השלכתם למים. ויש אומרים שהוא הדין כשמצטרפים יחד לכזית (שו"ע או"ח קפ, ד ומג"א שם, ג, ומשנ"ב שם, י, וראה פרטים נוספים במשנ"ב מהדו' דרשו שם).

אִיסְרָא דַּעֲנִיּוּתָא נָבָל שְׁמֵיהּ - 'איסרא דעניותא' הוא המלאך הממונה על העניות (ראה רש"י), ושמו 'נבל' מלשון ניבול ולכלוך (רשב"ם), ונכנס בבית שרואה שאין נוהגים בו מנהג נקיות בפת (רש"י ורשב"ם). ומטעם זה, גם המשתין בפני מיטתו כשהוא ערום, בא לידי עניות, כיון שהוא דבר מאוס, והמלאך הממונה על העניות נקרא 'נבל', ואוהב כל דבר מיאוס (שבת סב, ב, ורש"י שם).

דִּמְסוֹכַר וְלָא מָשֵׁי יָדֵיהּ מְפַחִיד שִׁבְעָה יוֹמֵי - 'מסוכר', הוא המקיז דם מן הכתפיים (רש"י ורשב"ם). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח ד, יט). והעושה בדיקת דם, אינו צריך ליטול ידיו, כיון שבעניינים סגוליים אין להוסיף על מה שאמרו חז"ל, ובזמנם היתה הקזת הדם לשם רפואה ולא לשם בדיקה (הגרש"ז אויערבך, בנשמת אברהם שם). ואף אחרי תרומת דם יתכן שאין צריך ליטול ידיו, כיון שאינו עושה זאת לצורך עצמו אלא עבור אחרים, ו'שומר מצוה לא ידע דבר רע' (הגרש"ז אויערבך שם). ויש שכתב, שלאחר בדיקת דם אינו צריך ליטול ידיו, אך לאחר תרומת דם צריך ליטול ידיו, שהרי היא כהקזה (הגרי"ש אלישיב - ישא יוסף, א).

דְּשָׁקִיל מַזְיֵיהּ וְלָא מָשֵׁי יָדֵיהּ מְפַחִיד תְּלָתָא יוֹמֵי. ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח ד, יט). ואין חילוק אם מסתפר בתער או במספריים (כף החיים שם, צג). וגם אם אדם אחר מספר אותו, צריך המסתפר ליטול ידיו, והמספר צריך ליטול ידיו משום נקיות (שם, צב). אבל המספר זקנו או המקצץ מפיאותיו, אינו צריך ליטול ידיו (הליכות שלמה תפלה ב, דבר הלכה י).

דְּשָׁקִיל טוּפְרֵיהּ וְלָא מָשֵׁי יָדֵיהּ מְפַחִיד חַד יוֹמָא וְלָא יָדַע מַאי קָא מְפַחִיד. ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח ד, יט). ואין חילוק בין אם נוטל ציפורני הידים או הרגלים (מגדל עז [ליעב"ץ] עליית הטהרה כט), ובין אם נטלם בכלי או בידיו (קצות השולחן ב, יא). וכשכוסס ציפורניו בפיו, יש שדעתו שאינו צריך ליטול ידיו (ראה ארחות רבינו מהדו"ח א עמ' י, בשם החזו"א). וגם אם לא נטל את הציפורנים מכל האצבעות, צריך ליטול ידיו (ארצות החיים ד, יח). וכן אם אחר נטל את ציפורניו, צריך ליטול את ידיו, אך זה שנטל לו אינו צריך (א"א שם; כף החיים שם, צב).

וכיון שהנטילה בכל אלו היא כדי להסיר רוח רעה השורה על ידי זה, צריך למהר וליטול את ידיו תיכף כדי שלא להשהות עליו רוח רעה. והנטילה צריכה להיות עד הפרק, ולכל הפחות עד סוף קשרי אצבעותיו (משנ"ב שם, לח). ואין צריך ליטול את ידיו אלא פעם אחת ולא שלש פעמים (משנ"ב שם, לט).

אוֹכְלִין וּמַשְׁקִין תַּחַת הַמִּטָּה אֲפִילּוּ מְחוּפִּין בִּכְלֵי בַּרְזֶל רוּחַ רָעָה שׁוֹרָה עֲלֵיהֶן, ולכן אסור להניחם שם [כדי שלא ינזק באכילתם ושתייתם אחר כך] (רבינו גרשום ב"ב נח, א, ע"פ הגמ' שם). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע יו"ד קטז, ה). ולענין אם הניח האם נאסרים בדיעבד, ראה שו"ע מהדו' דרשו שם.

ומשמעות לשון הגמ' 'אוכלין ומשקין', משמע בין מאכל חי ובין מבושל (בינת אדם סג, שכן הורה הגר"א), ואפילו מאכל שאינו ראוי לאוכלו כשהוא חי (בנין עולם [לגרי"א חבר] או"ח לג, טז). ויש שכתב, שבירושלמי (תרומות ח, ג) מבואר, שרק בתבשיל יש רוח רעה ולא במאכל חי, ושכן משמע בראשונים, ושכנראה זו היתה גירסתם בגמ' כאן. והוסיף, שיתכן שכיון שרבים רגילים בהנחת מאכלים חיים תחת המיטה, אין בזה חשש, לפי ש'שומר פתאים ה'' (בינת אדם שם, וכן פסק הערוך השולחן יו"ד קטז, יא. אך ראה בנין עולם שם, שגם כוונת הירושלמי היא לכל דבר מאכל אפילו חי). ויש שכתב, שאין אדם אוסר אלא אם הניח אוכלין שלו, אבל אין אדם אוסר את של חבירו (רב פעלים ד, בסוד ישרים ה).

והטעם ששורה עליהם רוח רעה, לפי ששינה אחד משישים במיתה היא (ברכות נז, ב), ושורה עליו אז רוח טומאה, וכשהוא מאהיל בשנתו על אוכלין ומשקין שתחת המיטה, הרי הם כאילו היו באהל המת ושורה עליהם רוח טומאה (תורת חיים ב"ב נח, א, ציינו בגליון הש"ס כאן). ולפי זה, אם הם נמצאים תחת המיטה בשעה שלא ישן שם אדם, אין רוח רעה שורה עליהם (שו"ת לב חיים [לר"ח פלאג'י] א, סו, וכן מבואר בדרישה יו"ד קטז, ז). וכן להיפך, אם היו תחת אדם הישן אף שלא על המיטה, שורה עליהם רוח רעה (בנין עולם שם, בשם הגר"א, וראה הערות הגרי"ש אלישיב). ויש שכתב, שגם כשאין אדם ישן על המיטה, אם היא מיטה המיוחדת לשינה, רוח רעה שורה עליהם (פרי השדה א, ד, וראה בן איש חי שנה ב פר' פנחס יד, שחשש לדעה זו). ויש שכתב, שקבלה בידו שבזמננו אין מצויה רוח רעה זו (תפארת צבי [לרבי צדוק הכהן מלובלין] א, קונטרס לסי' צא, יא).

לֹא יִשְׁתֶּה אָדָם מַיִם לֹא בְּלֵילֵי רְבִיעִיּוֹת וְלֹא בְּלֵילֵי שַׁבָּתוֹת, בחושך בלא נר (ע"פ רשב"ם ורבנו חננאל). ובימינו לא נהגו להיזהר בזה, או משום שאין רוח רעה זו מצויה, או משום 'שומר פתאים ה'', ומכל מקום טוב להיזהר (פרי חדש יו"ד קטז, ט).

שִׁבְעָה קוֹלוֹת שֶׁאָמַר דָּוִד עַל הַמַּיִם - רק הקול הראשון נאמר על המים, כמו שנאמר 'קול ה' על המים', אלא שעל שם הקול הראשון אמרו שכל השבעה קולות נאמרו על המים (מהרש"א).

עֲשֵׂה שַׁבָּתְךָ חוֹל וְאַל תִּצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת, ומדובר באופן שאם ילוה מעות לצורך שבת, לא יהיה לו מהיכן לפרוע, שאז אין לו לסמוך על הנס שיזמן לו הקב"ה ממון, אבל אם יש לו חפצים שיוכל למוכרם ולפרוע תמורתם אם לא ישיג מעות, על זה אמרו בביצה (טו, ב) 'אמר להם הקב"ה לישראל, בני לוו עלי וקדשו קדושת היום, והאמינו בי ואני פורע' (תוס' שם, ע"פ גירסת מהרש"ל ומהר"ם, וכביאור השפת אמת). ויש שכתב, ש'לוו עלי ואני פורע' נאמר כשיש לו ממי ללוות [אף אם אין לו מהיכן לפרוע], ו'עשה שבתך חול' הוא כשאין לו ממי ללוות וצריך ליטול מצדקה עבור זה (תוס' שם, ע"פ גירסת הגהות הגר"א, אך ראה שפת אמת שם שתמה על גירסא זו, מדוע לא יוכל לקחת את המעות בהלוואה במקום ליטלם כצדקה).

ומה שאמרו (שם טז, א) 'כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה וכו' חוץ מהוצאת שבתות וכו' שאם וכו' הוסיף מוסיפין לו', זה דוקא כשיש לו כעת מעות ואינו צריך ללוות מאחרים (תוס' להלן קיג, א, ע"פ מהרש"א).

■ להלכה, מי שיכול להשיג הלואה לצורכי שבת, צריך ללוות כדי לענג את השבת, אך אם אינו יודע מהיכן יוכל לפרוע, נחלקו הדעות אם צריך ללוות ולבטוח בה' שיעזור לו לפרוע, או שאסור ללוות באופן זה, והכל לפי הענין (משנ"ב רמב, ג ושעה"צ שם, יב). כלומר, שגם לדעת הסוברים שצריך ללוות, לא ילוה אלא כפי יכולתו ולא כדי לאכול כסעודת שלמה בשעתו, וגם לדעת האוסרים ללוות, מכל מקום מותר לו ללוות מעט כפי מה שמשער שיוכל לפרוע, אף שכעת אין לו מהיכן לפרוע. ובנוסף, הכל תלוי במידת ביטחונו בה', שאם הוא בעל מדרגה במידת הביטחון, יכול לסמוך על הבטחת ה' גם אם אינו יודע מהיכן יפרע, אפילו כדי לקנות צורכי שבת בהרווחה (חוט שני שבת א, א, ב).

הָכָא מִשּׁוּם פִּרְסוּמֵי נִיסָּא מוֹדֶה, אבל בשאר מצוות שאין בהן פירסומי ניסא, אינו צריך לחזר על הפתחים כדי לקיימן (אליה רבה כה, א, ע"פ ירושלמי פאה א, א). ויש שהסתפק בזה (ביאה"ל תרנו, א ד"ה אפילו, וראה דבר שמואל).

עֲשֵׂה שַׁבָּתְךָ חוֹל וְאַל תִּצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת - שיעשה שבתו חול ויאכל רק שתי סעודות [שבימיהם היו אוכלים שתי סעודות בכל יום], ולא יצטרך לבריות בשביל לאכול סעודה שלישית, אבל כשאין לו עבור שתי סעודות שבת, הרי שבתו אינה אפילו כחול,

■ המשך במילואים עמ' 104 ■

עין משפט
נר מצוה

סד א טוש"ע או"ח סי' ד סעיף יט:

סד ב [טוש"ע יו"ד סי' קטז סעיף ה ועיין רמב"ם פי"א מהל' רוצח ושמירת נפש הל"ה וברב אלפס פ"ב דע"ז עמ' כו וברא"ש שם סי' יג ול"ע]:

סה ג מיי' פ"ב מהלכות שבת הלכה ז ופ"י מהלכות מתנות עניים הלכה יח סמג עשין ל טוש"ע או"ח סימן רמב סעיף א טוש"ע יו"ד סימן רנה סעיף א:

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) [דמסובר גירסת הערוך ערך סבר ד], ב) [דרך בני אדם כשישן ידו על פלאתו. ערוך ערך פג ה] עיי"ש, ג) עבודה זרה דף יב: ע"ש [ובתוספות שם], ד) [לקמן קיג.] שבת קיח., ה) כעי"ז שבת קיח:, ו) אבות פרק ה משנה כ, ז) [נדה טז: מסכת דרך ארץ פרק ה ה"ב], ח) בבא קמא לב: בבא מציעא קז:, ט) [לקמן קיג.], י) [בבא בתרא טו:], כ) [פירוש אם רצית לשאול בדבר איסור כלומר שאתה צריך לדון דין חמור בדיני נפשות שאל לחכם גדול ועשה כהוראתו. ערוך ערך חנק], ל) [בבא בתרא כא.], מ) גיטין סז: ע"ז כט., נ) וע"ע רש"י נדה טז: ד"ה והמושיב, ס) עי' עירובין סח., ע) [וע"ע תוספות שבת קנ. ותוספות בבא בתרא קיג. ד"ה ומטו ותוספות בכורות נח.].

הגהות הב"ח

(א) גמ' מאי ניהו אמר רב פפא:

גליון הש"ס

גמ' רוח רעה שורה עליהן. עי' תורת חיים שבועות דף טו: ד"ה ריב"ל: רש"י ד"ה אל תשב. יבטלוך ויפסיקוך. עי' בסדר הדורות בסדר תנאים אות י דף קיא ע"ב [ערך רבי יהושע בן קרחה]:

הגהות וציונים

א] [לימא] (גליון): ב] [מודה] (גליון): ג] עיין בבית יוסף בטור אורח חיים סימן רמ"ב דלא גריס ליה (גליון) שם איתא דרש"י באבות לא היה גורס כאן "כדתנן" ועיי"ש בט"ז סק"א דמקיים הגירסא: ד] ס"א משום דנקט לישנא דהיתלה באילן נקט לישנא דחניקה. חכ"מ (גליון): ה] נדצ"ל שבעה:

תורה אור השלם

א) קוֹל יְיָ עַל הַמָּיִם אֵל הַכָּבוֹד הִרְעִים יְיָ עַל מַיִם רַבִּים: קוֹל יְיָ בַּכֹּחַ קוֹל יְיָ בֶּהָדָר: קוֹל יְיָ שֹׁבֵר אֲרָזִים וַיְשַׁבֵּר יְיָ אֶת אַרְזֵי הַלְּבָנוֹן: וַיַּרְקִידֵם כְּמוֹ עֵגֶל לְבָנוֹן וְשִׂרְיֹן כְּמוֹ בֶן רְאֵמִים: קוֹל יְיָ חֹצֵב לַהֲבוֹת אֵשׁ: קוֹל יְיָ יָחִיל מִדְבָּר יָחִיל יְיָ מִדְבַּר קָדֵשׁ: קוֹל יְיָ יְחוֹלֵל אַיָּלוֹת וַיֶּחֱשֹׂף יְעָרוֹת וּבְהֵיכָלוֹ כֻּלּוֹ אֹמֵר כָּבוֹד: [תהלים כט, ג-ט]

ב) הֲלֹא אַתָּה שַׂכְתָּ בַעֲדוֹ וּבְעַד בֵּיתוֹ וּבְעַד כָּל אֲשֶׁר לוֹ מִסָּבִיב מַעֲשֵׂה יָדָיו בֵּרַכְתָּ וּמִקְנֵהוּ פָּרַץ בָּאָרֶץ: [איוב א, י] ג) וְאֶת הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר פֶּתַח הַבַּיִת הִכּוּ בַּסַּנְוֵרִים מִקָּטֹן וְעַד גָּדוֹל וַיִּלְאוּ לִמְצֹא הַפָּתַח: [בראשית יט, יא] ד) לֹא יִרְעָבוּ וְלֹא יִצְמָאוּ וְלֹא יַכֵּם שָׁרָב וָשָׁמֶשׁ כִּי מְרַחֲמָם יְנַהֲגֵם וְעַל מַבּוּעֵי מַיִם יְנַהֲלֵם: [ישעיה מט, י] ה) וַעֲבַדְתֶּם אֵת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם וּבֵרַךְ אֶת לַחְמְךָ וְאֶת מֵימֶיךָ וַהֲסִרֹתִי מַחֲלָה מִקִּרְבֶּךָ: [שמות כג, כה] ו) וַיַּעַל מִשָּׁם בֵּית אֵל וְהוּא עֹלֶה בַדֶּרֶךְ וּנְעָרִים קְטַנִּים יָצְאוּ מִן הָעִיר וַיִּתְקַלְּסוּ בוֹ וַיֹּאמְרוּ לוֹ עֲלֵה קֵרֵחַ עֲלֵה קֵרֵחַ: [מלכים ב' ב, כג]

א) דמסוכר ולא משי ידיה מפחיד שבעה יומי דשקיל מזייה ולא משי ידיה מפחיד תלתא יומי דשקיל טופריה ולא משי ידיה מפחיד חד יומא ולא ידע מאי קא מפחיד ידא אאוסיא דרגא לפחדא ידא אפותא דרגא לשינתא תנא אוכלין ומשקין תחת המטה אפילו מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן. ת"ר לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות ואם שתה דמו בראשו מפני סכנה מאי סכנה רוח רעה ואם צחי מאי תקנתיה נימא [א] שבעה קולות שאמר דוד על המים והדר נישתי שנאמר א) קול ה' על המים אל הכבוד הרעים ה' על מים רבים קול ה' בכח קול ה' בהדר קול ה' שובר ארזים וישבר ה' את ארזי הלבנון קול ה' חוצב להבות אש קול ה' יחיל מדבר יחיל ה' מדבר קדש קול ה' יחולל אילות ויחשוף יערות ובהיכלו כולו אומר כבוד ואי לא נימא [א] הכי לול שפן אניגרון אנירדפין בין כוכבי יתיבנא בין בליעי שמיני אזילנא ואי לא אי איכא איניש בהדיה ניתעריה ולימא ליה פלניא בר פלנתא צחינא מיא והדר נישתי ואי לא מקרקש נכתמא אחצבא והדר נישתי ואי לא נישדי בה מידי והדר נישתי ת"ר לא ישתה אדם מים לא מן הנהרות ולא מן האגמים בלילה ואם שתה דמו בראשו מפני הסכנה מאי סכנה סכנת שברירי ואי צחי מאי תקנתיה אי איכא איניש בהדיה לימא ליה פלניא בר פלנתא צחינא מיא ואי לא נימא [א] איהו לנפשיה פלניא אמרה לי אימי איזדהר משברירי שברירי ברירי רירי ירי רי צחינא מיא בכסי חיורי: ואפילו מן התמחוי: פשיטא לא נצרכא אלא אפילו לר"ע דאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות הכא משום פרסומי ניסא מודי [ב] תנא דבי אליהו אע"פ שאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו מאי (א) נינהו אמר רב פפא כסא דהרסנא כדתנן [ג] ר' יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים. ת"ר שבעה דברים צוה ר"ע את רבי יהושע בנו בני אל תשב בגובהה של עיר ותשנה ואל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים ואל תכנס לביתך פתאום כ"ש לבית חבירך ואל תמנע מנעלים מרגליך השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצינה ועשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות והוי משתדל עם אדם שהשעה משחקת לו אמר רב פפא לא למיזבן מיניה ולא לזבוני ליה אלא למעבד שותפות בהדיה והשתא דאמר רב שמואל בר יצחק מאי דכתיב ב) מעשה ידיו ברכת כל הנוטל פרוטה מאיוב מתברך אפילו למיזבן מיניה ולזבוני ליה שפיר דמי. חמשה דברים צוה ר"ע את רבי שמעון בן יוחי כשהיה חבוש בבית האסורין אמר לו רבי למדני תורה אמר איני מלמדך אמר לו אם אין אתה מלמדני אני אומר ליוחי אבא ומוסרך למלכות אמר לו בני יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק אמר לו ומי בסכנה והלא עגל בסכנה אמר לו אם בקשת ליחנק היתלה באילן גדול וכשאתה מלמד את בנך למדהו בספר מוגה מאי היא אמר רבא ואיתימא רב משרשיא בחדתא [ד] דשבשתא כיון דעל על לא תבשל בקדירה שבישל בה חבירך מאי ניהו גרושה בחיי בעלה דאמר מר גרוש שנשא גרושה ארבע דעות במטה ואי בעית אימא אפילו באלמנה לפי

רש"י

דמסוכר. מקיז דם מן הכתפיים, לשון סיכורי [ה]: ידא אאוסיא. שרגיל להניח ידו אצל נחיריו על שפתיו: דרגא לפחדא. דרך הוא להביא לו פחד רוח רעה: לול שפן אניגרון אנירדפי. לחש הוא: בי בליעי ושמיני. הנה סביבותי אנשים כחושים ושמנים, ותניחוני ונימא ליה. לחינא מיא: הוי עז. התחזק במצוה יותר מיכולת בידך: אל תשב בגובהה של עיר ותשנה. מקום שבני העיר עוברים ושבין, שמא כשהן עוברים ושבין יבטלוך ויפסיקוך ממשנתך [ו]: ואל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים. דטרוד בגרסיה ולא במילי דציבורא: לא למיזבן מיניה ולא לזבוני ליה. דאיידי דעדיף מזליה, נלא וזכי ליה להאי: אמר ליה ר"ש בן יוחי ומי בסכנה והלא העגל בסכנה. ומה לך בכך: אם בקשת ליחנק. לומר דבר שיהיה נשמע לבריות ויקבלו ממך: היתלה באילן גדול. אמור בשם אדם גדול: בחדתא. כשהתינוק למד בחדש, כשהוא מתחיל ללמוד:

שאין

רשב"ם

דמסוכר. מקיז דם מן הכתפיים: ידא אאוסיא. שרגיל להניח ידו על שפתו אצל נחיריו: דרגא לפחדא. סולם ודרך הוא לעלות עליו פחד רוח רעה: אפותא. מצח: בלילי רביעיות. בלא נר: לול שפן אניגרון. לחש הוא: בי בליעי ושמיני. הנה סביבותי אנשים כחושים ושמנים, בחרו וקחו לכם, והניחוני: שברירי. [ג] סנורים (בראשית יט) מתרגמינן כן: לימא ליה צחינא מיא בכסי חיורי. ממונה על כוסות של חרס: הוי עז כנמר. התחזק במצות יותר משהיכולת בידך: ר' יהושע בן קרחה הוא בן ר"ע, שרבי עקיבא קרח היה, כדאמרי' במסכת [בכורות] (דף נח.) כל חכמי ישראל דומין לפני כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה: אל תשב בגובהה של עיר ותשנה. מקום שבני העיר עוברין ושבין, ויבטלוך ויפסיקוך ממשנתך: ואל תדור בעיר שראשיה ת"ח. דטריד בגירסא [ס] ולא טריד במילי דציבורא: ולא תכנס בביתך פתאום. אלא השמע את קולך להם קודם בואך, דילמא עבדי מילתא דצניעותא. [בויקרא רבה] (פכ"א) ר' יוחנן כי הוה עייל לביתא מנענע משום שנאמר ונשמע קולו בבואו אל הקודש: ואל תמנע מנעלים מרגליך. שגנאי הדבר לתלמיד חכם שילך יחף, כדאמרינן התם (שבת דף קכט.) ימכור אדם כל מה שיש לו ויקח מנעלים לרגליו: השכם ואכול כו'. מקראי נפקא לן בבבא קמא (דף צב:) ד) לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש, אי נמי מדכתיב ה) וברך את לחמך ואת מימיך והדר והסירותי מחלה מקרבך: לא למיזבן מיניה ולא לזבוני ליה. דאיידי דעדיף מזליה, נלא וזכי ליה להאי: כשהיה חבוש בבית האסורין. כדאיתא בברכות (דף סא:): איני מלמדך. שלפי שהיה עסוק בתורה נתפס, כדאמרינן בברכות (שם): אמר לו רבי שמעון בן יוחי ומי בסכנה והלא עגל בסכנה. ומה לך בכך: אם בקשת ליחנק היתלה באילן גדול. לומר דבר שישמע לבריות ויקבלו ממך, ומשום דנקט לישנא דחניקה נקט היתלה באילן [ד], למוד בפני רב ואמור שמועותיו משמו: בחדתא. כשהתינוק מתחיל ללמוד מחדש: ארבע דיעות. בשעת תשמיש, זה לבו לאשתו ראשונה וזאת לבעלה הראשון, ותניא לא ישמש אדם עם אשתו ויתן עיניו באשה אחרת ויהיו בניו קרובין לממזירין הנקראין בני גרושת הלב, במסכת נדרים (דף כ:):

שאין

תוספות

צוה רבי עקיבא את רבי יהושע בנו. פירש רשב"ם דהוא ר' יהושע בן קרחה דר"ע קרח היה כדאמרינן [בבכורות] (דף נח.) שהיה בן עזאי אומר כל חכמי ישראל דומין לפני כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה. ואין נראה שיהיה הגמרא קורא אותו בן קרחה דרך גנאי שהרי נענשו הנערים שקראו לאלישע ו) עלה קרח (מלכים ב ב) ובן עזאי קראו כן דרך בדיחותא [ע]:

שבשתא דעל על. תימה דרבא גופא אית ליה בלא יתפור (ב"ב דף כא.) שבשתא ממילא נפקא. ויש לומר דהיינו כשלומד קמי דגריס ולא דייק שיכול להבין מעצמו כשיגדל אבל כאן דאיירי בספר שאינו מוגה סומך על ספרו ואינו יוצא מידי טעותו:

ולא

רבינו חננאל

דמסוכר פי' מקיז דם ולא משי ידיה מפחד שבעה יומין. שקל מזייה ולא משי ידיה מפחד לתלתין יומין. שקל טופריה ולא משי ידיה מפחד יום אחד. דמשי רישיה ולא משי כרעיה מפחד יום אחד ולא ידע ממה מפחד. ידא אפנא דירכא לפחדא. ידא אפגא דירכא לשינתא. אוכלין ומשקין תחת המטה ואפי' מחופין בכלי ברזל רוח רעה שורה עליהן. ת"ר לא ישתה אדם בלילי רביעיות ובלילי שבתות במחשך ואי צחי למיא לימא שבעה קולות קול ה' על המים וכו' וישתה. לא ישתה אדם מן הנהרות בלילה כו': ואפי' מן התמחוי. ואסיקנא אפילו לר' עקיבא דאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות הכא משום ניסא מתיר שיקח אפילו מן התמחוי: תנא דבי אליהו אע"פ שאמר ר' עקיבא עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות עושה אדם דבר מועט בתוך ביתו כגון כסא דהרסנא כדתנן הוה עז כנמר קל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים: ששה [ה] דברים צוה ר' עקיבא לר' יהושע בנו. אל תשב בגובהה של עיר ותשנה. ואל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים. ואל תכנס לבית פתאום. ואל תמנע מנעלים מרגליך. השכם ואכול בין בקיץ בין בחורף. עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות פי' אל תאמר חייב אני לענג השבת אם אין ידך משגת אלא עשה שבתך במאכל ובמשקה ובמלבוש [כמו יום החול] ואל תצטרך לבריות. ותשתדל עם שהשעה משחקת לו להשתתף עמו ואפילו למזבן ולזבוני מיניה: חמשה דברים צוה ר' עקיבא את ר' שמעון בן יוחאי. אם בקשת ליחנק התלה באילן גדול. פי' אם רצית לשאול בדבר איסור שאל חכם גדול ועשה כהוראתו. וכשתבקש ללמד לבנך למדהו בספר מוגה דשבשתא דעל על כלומר אם יקרא בנך בטעות הטעות שנכנס בלבו כבר נכנס מי יסירהו מלבו ואל תבשל בקדרה שבשל בה חברך בין גרושה בין אלמנה.

ליקוטי רש"י

שברירי. שד הממונה על מכת סנורים. איזדהר משברירי וכו'. לחש הוא וממעט והולך מעט השד כאשר הוא שומע מיעוט תיבות אות אחר אות עד רי וכן הוא הלחש להכריתו מעט. סנוריס תרגומו שברירי (בראשית יט) [ע"ז יב:]. עשה שבתך חול. יעשה שבתו חול ולא יטיל על אחרים כבוד שבתותיו [שבת קיח.]. כסא דהרסנא. דגים המטוגנים בשמנן בקמח [שבת לז:]. דגים קטנים מטוגנים בשמן קרויין ובקמח [שם קיח:]. טיגון במורייס שומן דגים עם קמח [ע"ז לח.]. יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר. בסמוך להסיא דר"ע דקאמר עשה שבתך חול תניא לה במס' פסחים פר' ערבי פסחים ואתא לאורויי לן דלא אמר ר"ע אלא במי שהשעה דוחקת לו ביותר אבל צריך אדם לזרז עצמו כנמר וכנשר לעשות רצון אביו שבשמים לכבד שבתות וימים טובים. ג"א כנמר. אגרי"ש בלע"ז אדוק ולהוט ומחזק בכן להכורי. וקל. לרוץ מהרה בלא עצלות. וגבור. ורטילו"ש בלע"ז בעל זרוע לעסוק בכל כחך [אבות פ"ה מ"כ]. צוה ר"ע את רבי יהושע בנו. הוא יהושע בן קרחה שר' עקיבא קרח היה כדאמרי' בבכורות (דף נח.) חוץ מן הקרח הזה [שבועות ו.]. הא דגרסינן בכוליה הש"ס רבי יהושע בן קרחה היינו בן של ר"ע כדגרסינן התם (שבועות ו.) אמר לו ר' יהושע בנו של ר"ע לר"ע [בכורות נח. ועיי"ש בתוס'].

[א] שאין כל אצבעות שוות מצוה וגוף גדול אוכל פירות ולא[א] שכר מצוה וגוף טהור נושא אשה ולו בנים. ארבעה דברים צוה רבינו הקדוש את בניו אל תדור בשכנציב משום דליצני הוו ומשכו לך בליצנותא [ב] ואל תשב על מטת ארמית איכא דאמרי דלא תיגני בלא קרית שמע ואיכא דאמרי דלא תינסב גיורתא ואיכא דאמרי ארמאית ממש ומשום מעשה דרב פפא ואל תבריח עצמך מן המכס דילמא משכחו לך ושקלי מנך כל דאית לך ואל תעמוד בפני השור בשעה שעולה מן האגם מפני שהשטן מרקד בין קרניו אמר רבי[ג] שמואל בשור שחור וביומי ניסן [ד] תני רב אושעיא מרחיקין משור תם חמשים אמה משור מועד כמלא עיניו תנא משמיה דרבי מאיר ריש תורא בדיקולא סק לאיגרא ושדי דרגא מתותך אמר רב ניזהא דתורא הן הן ניזהא דאריה זה זה ניזהא דגמלא דא דא ניזהא דארבא הילני הייא הילא והילוק הוליא. אמר אביי עור ודג וכוס וחמין וביצים וכנים לבנים כולן קשין לדבר אחר עור מאן דגני אמשכא דצלא דג שיבוטא ביומי ניסן כוס שיורי כסא דהרסנא חמין חמימי דחמימי משדרו[ה] עילויה ביצים מאן דמדרך אקליפים כינים לבנים מאן דמחוור לבושיה ולא נטיר ליה תמניא יומי והדר לבוש לה בריין הנך כינים וקשין לדבר אחר. אמר רב פפא ביתא דאית ביה שונרא לא ניעול בה איניש בלא מסני מאי טעמא משום דשונרא קטיל לחוויא ואכיל ליה ואית ביה בחוויא גרמי קטיני ואי יתיב ליה גרמא דחוויא אכרעיה לא נפיק ואסתכן ליה איכא דאמרי ביתא דלית ביה שונרא לא ניעול ביה איניש [ו] בהכרא מאי טעמא דילמא מיכריך ביה חויא ולא ידע ומסתכן. ג' דברים צוה ר' ישמעאל בר' יוסי את רבי (מק"ש סימן) אל תעש מום בעצמך מאי היא לא תיהוי לך דינא בהדי תלתא דחד הוי בעל דינך ותרי סהדי [ז] ואל תעמוד על המקח בשעה שאין לך דמים אשתך טבלה אל תזקק לה לילה הראשונה אמר רב ובנדה דאורייתא הואיל והוחזק מעין פתוח דילמא משכה זיבה. שלשה דברים צוה רבי יוסי בר' יהודה את רבי אל תצא יחידי בלילה ואל תעמוד בפני הנר ערום ואל תכנס למרחץ חדש שמא תפחת עד כמה אריב"ל עד י"ב חדש ואל תעמוד בפני הנר ערום דתניא [ח] העומד בפני הנר ערום הוי נכפה [א] והמשמש מטתו לאור הנר הויין לו בנים נכפין ת"ר [ב] המשמש מטתו על מטה שתינוק ישן עליה אותו תינוק נכפה ולא אמרן אלא דלא הוי בר שתא אבל הוי בר שתא לית לן בה ולא אמרן אלא דגני להדי כרעיה אבל גני להדי רישיה לית לן בה ולא אמרן אלא דלא מנח ידיה עילויה אבל מנח ידיה עילויה לית לן בה [ט] אל תצא יחידי בלילה דתניא לא יצא יחידי בלילה לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות מפני שאגרת בת מחלת היא ושמונה עשרה רבוא של מלאכי חבלה יוצאין וכל אחד ואחד יש לו רשות לחבל בפני עצמו מעיקרא הוו שכיחי כולי יומי זמנא חדא פגעה ברבי חנינא בן דוסא אמרה ליה אי לאו דמכרזן עלך ברקיע הזהרו בחנינא ובתורתו סכנתיך אמר לה אי חשיבנא ברקיע גוזר אני עליך שלא תעבורי ביישוב לעולם אמרה ליה במטותא מינך שבק לי רווחא פורתא שבק לה לילי שבתות ולילי רביעיות ותו חדא זמנא פגעה ביה באביי אמרה ליה אי לאו דמכרזי עלך ברקיע הזהרו בנחמני ובתורתו הוה סכנתיך א"ל אי חשיבנא ברקיע גוזרני עלייכי שלא תעבורי ביישוב לעולם הא קא חזינן דעברה אמרי הני

גזייתא

רשב"ם

שאין כל האצבעות שוות. אבר תשמיש, ומתוך שאין תשמישו של זה נוח לה כשל ראשון תשנא אותו: מצוה וגוף גדול. אם תרצה לעשות מלוה וגם תשתכר בה: אוכל פירות ולא שכר. הלוה מעות לחבירך על קרקע לאכול פירות בנכייתא בזול, [שתנכה] לו דבר מועט מן הדמים כמשכנתא דסורא (ב"מ דף סז:), והיינו ריוח גדול, וגם מלוה היא, שיש לו ללוה שכר ריוח שצריך למעות לסחורה: דלא תיגני בלא ק"ש. שזהו מנהג דארמאין: ואיכא דאמרי על מטה ארמית ממש, משום מעשה דרב פפא. שהיתה ארמית אחת חייבת לו מעות, ונכנס בביתה לגבות הימנה, חנקה את בנה ונתנתו על המטה, וכשנכנס רב פפא אמרה לו שב על המטה עד שאביא מעותיך וכן עשה, כשבאתה אמרה לו המתה את בני, וברח לו מן המדינה: לא תינסוב גיורתא. משום דאמרינן גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפיה (סנהדרין לד.): מפני שהשטן מרקד. לאו דווקא, אלא משוגע כדמפרש לקמן: וביומי ניסן. שהלמחים עולין, וגם לבו ונוגח: ריש תורא בדיקולא. רבותא היא, אפילו כשראש השור בתוך הסל שהוא אוכל בו וטרוד באכילתו: שדי דרגא. פן יעלה אחריך: ניזהא דתורא. לחש על השור שלא יגחנו, כך פירש רבינו. ונראה בעיני שאינו לחש אלא גערה, שגוער בו בלשון הזה להבריחו מעליו או כדי שיעשה מלאכה, וכן כולן: ניזהא. גערה: ניזהא דארבא. כדי למושכה בחבל ולהוליכה לנהר: אמר אביי עור ודג כו'. לקמן מפרש להו ואזיל: משכא דצלא. הישן על העור קודם שתגמר עבודתו. ללא הוא עבדן, כדאמרי' בב"ב (דף ה.) ארבעה ללא וארבעה לצללא: חמימי שדא עליה. אם רגיל לשפוך מים חמין יותר מדאי על בשרו: מאן דמחוור לבושיה. ולבוש להו מקמי שמנה יומי, דאכתי לא מטו שמנה יומי שכיבסן, הנהו כינים הדרי ואיכא בהו חיותא, וקשין לדבר אחר, לרעת: בהכרא. בחושך: דחד הוי בעל דינך. ותרי לסהדו עלך, ויחלקו בין שלשתן, ומתוך שנאה שנחלקת עמהן יעשו עליך קנוניא זו לתבוע ממך: אל תעמוד על המקח. לסחור והמוכר ישראל הוא ואין לך דמים לקנות המקח ונמצאת מפסידו חנם שלא יקחנו אחר מאחר שאתה מהפך בו: בנדה דאורייתא. קודם שהחמירו על עצמן ליסב שבעה נקיים[י], ואפילו רואות כל שבעה טובלות בליל שמונה ומשמשות, ואל תזקק באותו הלילה, הואיל והיום ראתה והוחזק מעין פתוח: דילמא שפעה זיבה. בשעת תשמיש: שמא תפחת. ותמתיה חלל מלא מים: בנחמני. אביי, ולפי שגידלו רבה בר נחמני קרוי כן:

גזייתא

שאין כל האצבעות שוות. אבר תשמיש, שלא יהא תשמיש זה טוב לה כראשון ותזלזל בו: מצוה וגוף גדול. אם תרצה לעשות מלוה וגם תשתכר בה שיגדל ממונך: אוכל פירות ולא שכר. הלוה חבירך מעות על הקרקע לאכול פירות בנכייתא בזול, שתנכה לו דבר מועט מן הדמים, והיינו ריוח גדול, וגם מלוה היא, שיש ללוה שכר ריוח שצריך למעות ולסחורה: דלא תיגני בלא ק"ש. שזה מנהג הארמאין: איכא דאמרי אל תשב במטה ארמית ממש משום מעשה דרב פפא. שהיתה ארמית אחת חייבת לו מעות, ונכנס מדי יום יום בביתה לגבות הימנה, יום אחד חנקה את בנה ונתנתו על המטה, וכשנכנס רב פפא אמרה לו שב עד שאביא מעותיך, וכן עשה, כשבאתה אמרה המתה את בני, וברח מן המדינה: וביומי ניסן. שהלמחים עולין, וגם לבו בהן ונוגח: בדיקולא. בטרסקל שהוא אוכל בו: (א) ניזהא דתורא. לחש על השור שלא יגחנו[ט]: אמשכא דצלא. הישן על עור בבית העבדנין קודם שתגמר מלאכתו: חמימי דחמימי דשדא עילויה. אם רגיל לשפוך עליו מים חמים יותר מדאי על בשרו: מאן דמחוור לבושי'. ולביש להו מקמי ח' יומי, דאכתי לא מטי ח' יומי דאשלחינהו, הנהו כינים הדרי, ואכתי איכא בהו חיותא ואכלי ליה, וקשין לדבר אחר: בהדי תלתא. דהוה חד בעל דינך ותרי ליהוי סהדך: ובנדה דאורייתא. קודם שהחמירו על עצמן ליסב שבעה נקיים[י], וטובלת ביום שפסק המעין, אל תזקק באותו לילה, הואיל והיום ראתה והוחזק מעיין פתוח דילמא שפעה זיבה: שמא תפחת. ותמתיה חלל מלא מים:

עין משפט נר מצוה

סו א מיי' פכ"א מהלכות אסורי ביאה הלכה י סמג לאוין קכו טוש"ע או"ח סי' רמ סעיף יא וטוש"ע אה"ע סימן כה סעיף ה:

סז ב טוש"ע או"ח סי' רמ סעיף טז:

רבינו חננאל

מצוה וגוף גדול אוכל פירות ולו שכר. כלו' מלוה את חברו ועושה מצוה ומשתלם ממנו מן השכר. מצוה והגוף נקי נושא אשה ולו בנים: ארבעה דברים צוה רבינו את בנו אל תדור בשכנציב דליצני נינהו דילמא משכו לך. ואל תשב במטת ארמית משום מעשה דרב פפא שהיה נושה בארמאי ממון ובא לביתו לפרעו והיה לאותו ארמאי בן ומת והיה מוטל על המטה כיון שנכנס רב פפא אמר ליה שב על המטה כיון שישב על המטה צעק כי אתה הרגת את בני כו'. איכא דאמרי אל תשב אל תישן בלא ק"ש. איכא דאמרי לא תנסב גיורת. ואל תבריח עצמך מן המכס דאי משכחי ליה בידך שקלי לכוליה עסקך. ואל תעמוד בפני השור וכו'. נזהא דתורא וכו': שלשה דברים צוה ר' ישמעאל בר' יוסי את רב אל תעש מום בעצמך מאי היא לא יהוי לך דינא בהדי תלתא דחד הוי בעל דין ותרי מיניהו סהדי. ואל תעמוד על המקח בשעה שאין לך דמים שנמצאת מפחית המקח בעיני בעליו. אשתך טבלה אל תזדקק לה לילה הראשון אמר רבא בנדה דאורייתא שטובלת בתשלום שבעת ימים לראייתה הואיל והוחזק מעין פתוח אבל בסופרת שבעה נקיים לא. וכן עוד צוה ר' יוסי בר' יהודה אל תצא יחידי בלילה. ואל תעמוד בפני הנר ערום. ואל תכנס במרחץ חדשה שמא תפחת. העומד בפני הנר ערום נכפה והמשמש מטתו לאור הנר הויין לו בנים נכפים: ת"ר המשמש מטתו ותינוק קטן בה נכפה. אגרת בת מחלת שנראת לר' חנינא ולאביי פשוטה היא:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [נדה סו.], ב) ברכות ח: [וע"ש כמה שנויים בין המעשה שהובא שם ובין מה שהביא רש"י ורשב"ם], ג) ברכות לג., ד) [בתמיד לב ע"א איתא בהברא ופירש המפרש בחושך וכן איתא בערוך ערך הבר ע"ש, ועיין הוריות יב. ובכריתות ה: ובפירוש רש"י שם], ה) [בבא מציעא נח: ע"ש], ו) מסכת דרך ארץ פרק יא ה"ג ושם איתא דמו בראשו, ז) מסכת כלה הלכה כא כלה יז. ושם איתא הרי זה מגונה, ח) [ברכות מג: חולין לא.], ט) [ועיין רש"י סנהדרין מא: ד"ה מנזיהותא וכו' משמע כפירוש שכתב הרשב"ם הכא לשון גערה], י) נדה סו ע"א.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה נזהא. נ"ב ולשון נזהא הוא המדבר בקושי ובחזקה והתרסה דכך הוא הלשון להתריס פי המזיק עיין רש"י בפ' היו בודקין דף מ"א ע"ב:

ליקוטי רש"י

בלא ק"ש. שתהא מטתך דומה למטת ארמית. ארמית ממש. על מטת ארמית. ומשום מעשה דרב פפא. שאמרה לו שב על המטה והיה בנה מת מוטל עליה והיתה רוצה להעליל עליו ולומר שישב עליו והרגו [ברכות ח:]. וביומי ניסן. מתוך שעברו ימי הסתיו שהארץ יבשה ועכשיו רואה אותה מלאה דשאים זחה דעתו עליו ונכנס בו יצר הרע. שור תם. שלא נגח אדם. מועד. שנגח ג' פעמים. בדיקולא. סל שתולין בו תבן בראשו ואוכל. ושדי דרגא. לאו דוקא אלא כלומר הזהר ממנו הרבה [שם לג.]. נחמני. ונראה בעיני דעל שם שרבה בר נחמני גידל אביי בביתו ולמדו תורה שהיה יתום השיאו את שם אביו נחמני, רבה סתם הוא רבה בר נחמני [גיטין לד ע"ב].

הגהות וציונים

א] נדצ"ל ולו (רש"ש יעב"ץ), וכ"ה בכת"י, וכ"ה ברי"ח ובערוך וברשב"ם כת"י. וע"ע במהרש"א וביעב"ץ ובבן יהוידע: ב] תיבת "רבי" ליתא בכת"י ובברכות לג ע"א: ג] בכת"י דשדא כמו ברש"י ורשב"ם:

אוֹכֵל פֵּירוֹת וְלֹא שָׂכָר מִצְוָה – שתלוה מעות לחבירך, ותיטול ממנו קרקע כמשכון על מנת שתאכל מפירותיה מספר קצוב של שנים לפי שער הזול עבור פירעון הלואה. ובכך תרויח ריווח גדול, שבתמורה למעות ההלואה, תקבל פירות לפי שער הזול - שהוא פחות משויים האמיתי בשוק, וגם תקיים מצות הלואה, שהלוה נהנה מהמעות שנצרך להן לסחורה (רש"י ורשב"ם, וראה הגהות יעב"ץ ורש"ש, שיש לגרוס 'ולו' שכר בוא"ו, וכן הגירסא ברבנו חננאל. וראה מהרש"א מה שכתב לבאר אף לפי הגירסא שלפנינו).

ואף שבאופן זה המלוה משתכר מהפירות יותר מערך מעות ההלואה, אין זו ריבית, משום שהתנאי ביניהם הוא שעל כל שנה מנכה המלוה סכום קצוב מההלואה לפי כמות הפירות שמשערים שתוציא הקרקע באותה שנה, וכיון שיש אפשרות שהמלוה יפסיד אם יהיה שידפון ולא יהיו כמעט פירות, על כן מוכר לו הלוה את הפירות לפי שער הזול (ראה גמ' ב"מ סז, ב ורש"י שם, רשב"ם ב"ב לה, ב).

וְאִיכָּא דְּאָמְרִי דְּלָא תִינְסַב גִּיּוֹרְתָּא, אך אין זה כלל מוחלט, שיש גיורות צדקניות שראוי לנושאן, שהרי בועז נשא את רות ויהושע נשא את רחב אף שהיו גיורות (הגהות יעב"ץ הוריות יג, א). אולם יתכן שאין להביא ראיה מנביאים וחכמים שנשאו אשה ברוח הקודש (יעב"ץ שם ובברכות ח, ב). ויש שכתב, שאם היא בעלת מידות טובות וצנועה וגומלת חסדים, עדיף שישאנה מישראלית שאין לה מידות אלו (ספר חסידים שעז, וראה הערות הגרי"ש אלישיב).

וּמִשּׁוּם מַעֲשֶׂה דְּרַב פָּפָּא, ורב פפא עצמו לא חשש לאזהרת רבי וישב על מיטת ארמית, משום שסבר שהוא חשש רחוק, אלא שרבי ציוה לבניו להיזהר אף מחשש רחוק. או שרב פפא פירש את אזהרת רבי כפירושים האחרים שהובאו בגמ' לעיל, ורק לאחר המעשה שאירע עמו, פירשה הגמ' את דברי רבי כפשוטם (פתח עינים [לחיד"א]).

וְאַל תַּבְרִיחַ עַצְמְךָ מִן הַמֶּכֶס דִּילְמָא מַשְׁכְּחוּ לָךְ וְשָׁקְלֵי מִנָּךְ כָּל דְּאִית לָךְ, מדובר על מוכס הגובה יותר ממה שקצב המלך, ונוטל לעצמו שלא כדין, שמצד הדין מותר להבריח ממנו לולא חשש זה, אבל במוכס הגובה כדין, אסור להבריח עצמו מן המכס אף אם אין חשש שימצאו שהבריח, משום ש'דינא דמלכותא דינא' (לשמוע בלמודים ובניהו, ע"פ הגמ' ב"ק קיג, א).

מַאן דִּמְחַוֵּור לְבוּשֵׁיהּ וְלָא נָטֵיר לֵיהּ תְּמָנְיָא יוֹמֵי וַהֲדַר לָבוּשׁ לֵהּ בָּרְיָין הָנָךְ כִּינִּים, ודוקא כשהיו בבגדיו כינים ולא פילה אותם לגמרי מהבגד, אבל אם לא היו כלל כינים בבגדו, או שפילה אותם לגמרי קודם הכיבוס, יכול ללבוש את הבגד מיד לאחר הכיבוס. ועל כן בזמננו שאין מצויים כינים בבגדים, נוהגים ללבוש את הבגד מיד לאחר הכיבוס מבלי להמתין (בן יהוידע). אך יש שהקפידו בזה גם בזמננו, אם לא בשעת הדחק (הנהגות החזו"א, הובא בטעמא דקרא [לגר"ח קניבסקי] אות א, וכן נהג הקהלות יעקב, הובא בספר שמירת הגוף והנפש סי' עג אות ד).

דִּילְמָא מִיכְּרִיךְ בֵּיהּ חִוְיָא וְלָא יָדַע וּמִסְתַּכַּן, ובזמננו שנחשים אינם מצויים בבתים, יתכן שאין צריך לחשוש לכך (עבודת אהרן – אזן שומעת פ, ע"פ שו"ע יו"ד קטז, א).

וְאַל תַּעֲמוֹד בִּפְנֵי הַנֵּר עָרוֹם דְּתַנְיָא הָעוֹמֵד בִּפְנֵי הַנֵּר עָרוֹם הָוֵי נִכְפֶּה, ודוקא בגדול, אבל בקטן אין סכנה (אליה רבה רעה, יד, הובא במשנ"ב שם, כז). ויש שכתב, שגם בגדול אין סכנה אלא כשכל גופו ערום (תורת שבת שם, טז; כף החיים שם, מא). וכן אם הנר בעששית, או כשאינו בפני הנר ממש אלא אורו מגיע מהצד, אין חשש (דרכי תשובה יו"ד קטז, עז, בשם מילי דחסידותא). וכן במקוה או במקלחת וכדו', שכך היא הדרך שם והוא לצורך, אין חשש (שלמת חיים תסו; הערות הגרי"ש אלישיב; הגרש"ז אויערבך - הובא בשמירת הגוף והנפש ב מילואים לסי' רסז הע' ט). ויש שכתב, שבזמננו השתנו הטבעים, ואין בכך סכנה (תוספת שבת שם, ע"פ המג"א קעג, א).

זִמְנָא חֲדָא פָּגְעָה בְּרַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא, ומה שלא חשש רבי חנינא [וכן אביי להלן] לאזהרה שלא לצאת יחידי בלילה, משום שאין בזה איסור ממש, אלא עיצה טובה לשמירה יתירה (טורי אבן חגיגה ג, ב). ויש שכתב, שרבי חנינא ואביי לא יצאו יחידי, ומכל מקום ביקשה אגרת להזיקם, משום שהמזיקים מתקנאים בתלמידי חכמים להזיקם אף באופן זה (פני יהושע לעיל ד, א).

הִזָּהֲרוּ בַּחֲנִינָא וּבְתוֹרָתוֹ, כלומר, הזהרו בחנינא משום מעשיו הטובים, וכן הזהרו בו משום תורתו [וכך הפירוש גם להלן ב'הזהרו בנחמני ובתורתו'] (מהרש"א).

שָׁבַק לָהּ לֵילֵי שַׁבָּתוֹת וְלֵילֵי רְבִיעִיּוֹת, שבשאר הלילות מצויים בני הכפרים בדרכים בהליכתם או בחזרתם מהעיר לשמוע קריאת התורה - שבליל שני ובליל חמישי הם הולכים לעיר כדי לשמוע קריאת התורה למחרת, ויש מהם שמתעכבים בעיר וחוזרים למחרת בליל שלישי ובליל שישי. וכמו כן, מי ששבת בעיר בשבת, חוזר במוצאי שבת. אבל בליל שבת אסור ללכת מחוץ לתחום, ובליל רביעי אין להם צורך ללכת לעיר (תוס' רי"ד).

גַּזְיָיתָא נִינְהוּ וְכוּ', וכיון שאביי גזר על המזיקים שלא יעברו בישוב כלל, יש לחשוש לגזייתא בכל הלילות [אבל קודם לכן, היו הגזייתא נכנסים לחפש את סוסיהם בליל רביעי ובליל שבת (שו"ע הרב חו"מ שמירת גוף ונפש קונטרס אחרון א, ונשאר בצ"ע), ואביי [וכן רבי חנינא בן דוסא] לא בא להתיר לצאת יחידי בלילה על ידי שגירשם, אלא להועיל למי שעבר ויצא, שברוב פעמים לא יהיה ניזוק (אוצר המלך [לרבי צדוק הכהן מלובלין] דעות ה, ט, ביישוב תמיהת הטורי אבן חגיגה ג, ב).

ויש שכתב, שלאחר שגירש אביי את המזיקים, אין לחשוש להם כלל, כיון ש'גזייתא דשמטי סוסיא' הוא דבר שאינו שכיח, וכל החשש לצאת יחידי בזמן הזה הוא רק שלא במקום יישוב (טורי אבן שם. וראה עוד דבריו בביאורנו לעיל קיב, ב ד"ה זמנא, שגם קודם שגירשום ממקום יישוב, לא היה בזה חשש גמור אלא משום זהירות ושמירה יתירה).

■ להלכה, אין לצאת יחידי בלילה (רמ"א יו"ד קטז, ה), אפילו סמוך לעיר (משנ"ב קי, כח. וראה ביאורנו לעיל קיא, א ד"ה ארבעה, בשם החזו"א), אבל בתוך העיר אין חשש (הגר"ש וואזנר - קובץ מבית לוי בענייני יו"ד [סיון תשס"ח] עמ' קח). וכשהולך לאור אבוקה או לבנה, אין חשש מזיקין (ראה ברכות מג, ב). ובזמננו במקום שיש תאורה בדרכים או מפנסי המכוניות, אין חשש לצאת יחידי (שערים מצויינים בהלכה סח, ד; הגר"ח קניבסקי – עזרת אליעזר ברכות שם, וראה גם משנ"ב רלט, ט).

וְאַל תָּדוּר בְּעִיר דְּרֵישׁ מָתָא אָסְיָא – אל תדור בעיר שראש העיר הוא רופא, מפני שהוא טרוד בריפוי החולים ואינו פנוי לעסוק בצרכי העיר (רשב"ם). או להיפך, שמתוך טירדתו בצרכי העיר, מתרשל בטיפול בחולים (ריטב"א ב"ב קי, א, בשם רש"י). ויש גורסים 'אסי' במקום 'אסיא', שהורה רב לרב אסי שלא יגור בעיר שראשה הוא 'אסי', כלומר, תלמיד חכם כמותו (ערוך, ערך אסי, וכן מבואר בפי' שני ברש"י, וכהוראת רבי עקיבא לרבי יהושע בנו, ראה לעיל קיב, א), כיון שאין אימתו מוטלת על הציבור להכניע את הסוררים (הערוך שם), או משום שטרוד בלימודו ואינו עוסק כראוי בצרכי ציבור (רש"י לעיל שם). ויש שפירש, שהכוונה לפי גירסא זו היא לרב אסי עצמו, שאמר לו רב שלא יתמנה לראש עיר, כדי שלא יבטל מתלמודו מחמת צרכי העיר (ר"ת בתוס' ב"ב שם).

הֲפוֹךְ בִּנְבֵילְתָּא וְלֹא תֵּיפוֹךְ בְּמִילֵּי – הפוך בנבילה ואל תכזב ותחזור בך מדבריך (מאירי, בפי' ראשון). או שהכוונה שאל תרבה בדברים [ו'תיפוך' הוא לשון ריבוי דברים, כמאמרם 'הפוך בה והפוך בה' (אבות ה, כב)] (מאירי, בפי' שני), שריבוי דברים מביא לניבול פה [והזכיר נבילה, ששורש תיבות 'נבילה' ו'ניבול' אחד הם] (מהרש"א). ויש שביאר, שעדיף שתעבוד עבודה בזויה, ולא תהיה אומנותך ב'מילי', דהיינו בעסק של תיווך, שנעשה על ידי דיבורו עם המוכר והקונה, שאמנם היא עבודה מכובדת יותר, אך כיון שצריך לשכנע אנשים להסכים למקח, אם לא ישמור פיו ולשונו, קל לבוא לידי איסור שקר (בן יהוידע).

פְּשׁוֹט נְבֵילְתָּא בְּשׁוּקָא וְשָׁקִיל אַגְרָא – הפשט נבילה בשוק לעין כל, ואין בכך משום חילול השם כמאמרם (שבת קיד, א) על תלמיד חכם שיש לו רבב על בגדו, כי כיון שעושה זאת לצורך מלאכה, אין בכך גנאי (רשב"ם ב"ב קי, א). ואמנם ראוי אפילו לעני ביותר להסתיר את דלותו, ולצמצם מחייתו, ולא להפחית עצמו במלאכה שאינה ראויה לו, אך אם התפרסם בעניותו, ישכיר עצמו אפילו לעבודה בזויה, ואל יצטרך לבריות (מאירי שם). ■ להלכה, ירחיק אדם עצמו מן הצדקה, ויגלגל עצמו בצער, ואפילו היה חכם מכובד והֶעֱנִי, יעסוק באומנות ואפילו מנוולת, ואל יצטרך לבריות (שו"ע יו"ד רנה, א, וראה ביאה"ל רלא).

וְלֹא תֵּימָא כָּהֲנָא אֲנָא – אל תאמר 'כהן אני' (רשב"ם ב"ב קי, א; וראה תוס' קידושין ח, א ד"ה רב כהנא, בפי' ראשון, וחולין קלב, א ד"ה רב כהנא). ואף שאסור להשתמש בכהן אפילו בזמן הזה, ובדבר שהוא גם בזיון לכהן לא מועילה מחילה (ראה רמ"א או"ח קכח, מה, ומשנ"ב שם, קעה), אך בשביל שכר מזונותיו מותר (נשאל דוד או"ח א; יריעות שלמה כלי המקדש ד, ב). ויש מפרשים, שרב כהנא לא היה כהן, ואמר לו רב 'ולא תימא כהנא אנא' – אל תזכיר את שמך 'כהנא', לומר שאתה חשוב (תוס' לעיל מט, ב ד"ה אמר וב"ב קי, א ד"ה ולא תימא).

סָלְקַתְּ לְאִיגָּרָא שֵׁירוּתָךְ בַּהֲדָךְ – כשתצא לדרך ואפילו קרובה, טול מזונותיך עמך (רש"י; רשב"ם). ■ וכן הלכה, שיזהר כל אדם שיהיה עמו פת אפילו הולך למקום קרוב ושכיח שם פת, כי כמה פעמים שיקרה מקרה רח"ל בדרך (משנ"ב קי, כ).

מְאָה קָרֵי בְּמָתָא בְּזוּזָא תּוּתֵי כַּנְפָּךְ נִיהְוּוּ – אף אם מחיר המזון כה זול, שמוכרים מאה דלועין בזוז, יהיו המזונות תחת כנפי כסותך, והוציאם עמך לדרך (רש"י; רשב"ם). או שהכוונה שאפילו שמחיר הדלעת זול, אם נזדמנה לך דלעת בשדה, אל תזלזל בה, אלא הבא אותה לעיר (רבנו חננאל). או שהכוונה שאם נזדמן לך מקח בזול, וקנית אותו, שים אותו תחת כנפיך שלא יראו אותו אחרים ויתנו בו עין הרע (הערוך ערך כנף).

אָמַר לֵיהּ רַב לְחִיָּיא בְּרֵיהּ לֹא תִּשְׁתֵּי סַמָּא – אל תתרגל לשתות ממיני הסמים [אפילו סם רפואה, אם יש רפואה אחרת (רשב"ם)], שמא תתרגל להם ותפזר מעותך עליהם (רש"י בפי' ראשון; רשב"ם). או משום שאף אם יועילו למקום אחד בגוף, יזיקו בו במקום אחר (רש"י בפי' שני, ע"פ גמ' לעיל מב, ב). ויש שפירש, שהוראה זו אמר רב לחייא בנו דוקא, שהיה חלש (כמבואר בע"ז לא, ב), ולחלשים סם מזיק יותר (יעב"ץ).

וְלֹא תִּעְקַר כַּכָּא – אל תמהר לעקור שן משום חולי (רש"י), כי סופה להירפא (רשב"ם). ויש סוברים, שהכוונה רק על שן טוחנת (תוס' חולין נט, ב ד"ה נתור), שעקירתה עלולה להזיק לראיה (רבנו חננאל). ובמקום שקשה לעמוד על המצב המדויק מה יותר גרוע, העקירה או אי העקירה, לפירוש ראשון גם באופן כזה אל ימהר לעקור, אך לפירוש שני יש להקל לעקור (חוט שני טבילת כלים, פג, והוסיף, שכאשר יש כאבים, יש לצדד יותר להתיר את עקירת השן).

וְלֹא תִּקְנֵא בְּחִיוְיָא, וְלֹא תִּקְנֵא בְּאֲרַמָּאָה – אם התגלה לך שיש נחש בחורי חצרך, אל תקנא בו ותשתדל להורגו, כי בראותו שאתה מחכה להורגו, שמא ישופך פתאום, וכן בגוי (הערוך ערך כנא, ב).

שְׁלֹשָׁה אֵין מִתְקַנְּאִין בָּהֶן, ששלשתם – ואפילו תלמיד חכם – הם בעלי נקמה, וכמאמרם (יומא כב, ב) 'כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש, אינו תלמיד חכם' (עיון יעקב על עין יעקב).

גּוֹי קָטָן, וכמאמר בן עזאי (אבות ד, ג) 'אל תהי בז לכל אדם וכו', שאין לך אדם שאין לו שעה', וכמסופר בירושלמי (תרומות סוף ח), שתינוקות של בית רבן מבית מדרשו של רבי היכו גוי קטן רועה חזירים, וכשגדל נעשה מלך, ורצה לנקום ביהודים, גזר עליהם גזירה, ובזכות כמה ניסים הצליחו לשכנעו לבטל גזירתו, אך הזהירים שמכאן והלאה לא יחרחרו ריב אפילו עם גוי קטן [וכמאמרם כאן] (מגן אבות [לתשב"ץ] שם).

■ המשך במילואים עמ' 105 ■

גזייתא נינהו דשמטי סוסיא ואתו דברי להו. א"ל רב לרב אסי לא תדור במתא דלא צניף בה סוסיא ולא נבח בה כלבא ואל תדור בעיר ° דריש מתא אסיא ולא תנסיב תרתי אי נסבת תרתי נסיב תלת. א"ל רב לרב כהנא הפוך בנבילתא ולא תיפוך במילי [א] א) פשוט נבילתא בשוקא ושקול אגרא ולא תימא כהנא אנא וגברא רבא אנא וסניא בי מלתא סלקת לאיגרא שירותך בהדך מאה קרי במתא בזוזא תותי כנפיך ניהוו. א"ל רב לחייא בריה לא תשתי סמא ולא תשוור ניגרא ולא תעקר ככא ולא תקנא בחיויא ולא תקנא בארמאה תנו רבנן ג' אין מתקנאין בהן ואלו הן נכרי קטן ונחש קטן ותלמיד קטן מ"ט דמלכותיהו אחורי אודניהו קאי. א"ל רב לאיבו בריה טרחי בך בשמעתא ולא מסתייע מילתא תא אגמרך מילי דעלמא אדחלא אכרעיך זבינך זבין כל מילי זבין ותחרט בר מחמרא דזבין ולא תחרט שרי כיסך ופתח שקך קבא מארעא ולא כורא מאיגרא תמרא בחלוזך לבית סודנא רהיט ועד כמה אמר רבא עד תלתא סאה אמר רב פפא אי לא דרמאי שכרא לא איעתרי א"ד אמר רב חסדא אי לא דרמאי שכרא לא איעתרי מאי סודנא אמר רב חסדא סוד נאה וגמילות חסדים אמר רב פפא כל אגב גביא בעי כל אשראי ספק אתי ספק לא אתי ודאתי מעות רעות נינהו. ג' דברים א"ר יוחנן משום אנשי ירושלים כשאתה יוצא למלחמה אל תצא בראשונה אלא תצא באחרונה כדי שתכנס בראשונה [ב] ועשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות [ג] והוי משתדל עם מי שהשעה משחקת לו (א"ר [ט]) שלשה דברים א"ר יהושע בן לוי משום אנשי ירושלים אל תרבה בגנות [ב] משום מעשה שהיה בתך בגרה שחרר עבדך ותן לה [ד] והוי זהיר באשתך מחתנה הראשון מ"ט רב חסדא אמר משום ערוה רב כהנא אמר משום ממון [א] הא והא איתנהו. אמר רבי יוחנן שלשה מנוחלי העוה"ב אלו הן הדר בא"י והמגדל בניו לתלמוד תורה והמבדיל על היין במוצאי שבתות מאי היא דמשייר מקידושא לאבדלתא א"ר יוחנן שלשה מכריז עליהן הקב"ה בכל יום על רווק הדר בכרך ואינו חוטא ועל עני המחזיר אבידה לבעליה ועל עשיר המעשר פירותיו בצינעה רב ספרא רווק הדר בכרך הוה

רש"י

גזייתא. כשמהלכים במבואות שבילי כרמים וסוסיהן משתמטין מכאן ובורחין ביישוב, אתו ודברי להו: שראשה אסיא. רופא, ואמרי לה תלמיד חכם [ה], ותרווייהו חד טעמא: סוסיא. משום דהוא נטירותא בקרתא מאויבים ומגנבים: ולא תינסב תרי. נשים, שמא תתיעצנה עליך רעה: נסיב תלת. שאם תתיעצנה, השלישית מגלה לך: פשוט נבילתא. הפשט עורה: סלקת לאיגרא שירותך בהדך. כשתלא לדרך אפילו קרובה, לא ומזונותיך עמך: מאה קרי בזוזי תותי כנפיך להוו. אפילו המזונות בזול, אע"פ כן הוליאם עמך: לא תשתי סמא. לא תלמד לשתות סמים, מפני שתקבע להון ווסת ויהא לבך שואלך ותפזר מעות. ל"א לא תהא רגיל לשתות סממנים, כדאמרי' (לעיל מב:) כולהו שקייני [ג] דמעלי להאי קשה להאי: לא תשוור ניגרא. פסיעה גסה, שנוטלת מאור עינים [ו]: ולא תעקר ככא. שן ממש, משום חולי: דמלכותייהו אחורי אודנייהו קיימי. כלומר עתידין לגדל ותגדל אימתן וינקמו ממך: אדחלא על כרעך זבינך זבין. בעוד שהחול על רגליך כשבאת מן הדרך מכור מה שהבאת, כדי שתחזור ותקנה ותביא: שרי כיסך ופתח שקך. כלומר תקבל תחלה המעות ותנס בכיסך, ואחר כך פתח השק ותן התבואה ללוקחים: קבא מארעא ולא כורא מאיגרא. כלומר טוב לילך למקום קרוב ולהשתכר מעט, מלהשתכר הרבה במדינת הים: תמרי בחלוזך לבי סודנא רהוט. אם יש לך תמרים באותו כלי שנותנים בו תמרים, רוץ מיד לבית עושה שכר לעשות מהן שכר, שאם תמתין תאכלם בין כך ובין כך ותפסיד: מאי סודנא. למה נקרא שם [ד] השכר סודנא: סוד נאה. עלה טובה, שהרי מתעשרין הימנה: וגמילות חסדים. יכול לתת מתנה לעניים ולעשות לדקה וחסד: כל אגב גביא בעיא. כל דבר שלריך לכתוב שטר עליו כגון מלוה ואמנה, בעייא גביא, כלומר עדיין עומד הוא לגבות ויש לו טורח בו: מעות רעות. דפרע להו נהלייהו זוזא זוזא: צא באחרונה. שאם תנוס תכנס לביתך בראשונה: אל תרבה בגנות. כלומר אל תהא רגיל לעשות בית בפרהסיא במקום מגולה: משום מעשה שהיה. בדוד ובת שבע: משום ממון. שמבזבזת לו ממונך: רווק. פנוי:

תוספות

ולא תימא כהנא אנא. פירשתי באלו עוברין (לעיל דף מט: [ט]): ולא אמר רב פפא אי לאו דרמאי שיכרא לא איעתרי. ובשילהי אלו עוברין (שם) קאמר רב פפא אי לאו דנסיבי כהנתא לא איעתרי. י"ל דהא והא גרמא ליה:

עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. והא דאמרינן בפ"ב דביצה (דף טז.) דהוצאת שבתות וימים טובים אם פוחת פוחתין לו היינו בשלא אם יש לו:

דמשייר מקידושא לאבדלתא. שמונע שתייתו בשביל הבדלה ותימה דהא דוקא [י] קידוש לילה קודם לכיבוד יום [כ] אבל הבדלה אינה קודמת. ומפרש מורי הר"י דקידוש יום קרי כיבוד יום והכי איתא בירושלמי פרק שלשה שאכלו [ל] רבי יוסי בשם רבי יעקב ב"ר אדא איזהו כיבוד יום בפס"ג:

רשב"ם

גזייתא. כשהולכין במבואות שבילי כרמים וסוסיהן משתמטין ובורחין ביישוב: דרישא אסיא. [י] רופא, מפני שטרוד ברפואותיו ואינו עוסק בצרכי ציבור: ולא תדור במתא דלא צניף בה סוסיא. כלומר שאין בה סוס, משום דהוי נטירותא דקרתא מגנבי לרדוף אחריהן ולתופסן: ולא תנסוב תרתי נשי. שלא תתיעצנה עליך רעה: נסיב תלת. שאם תתיעצנה השתים, השלישית מגלה לך: פשוט נבילתא בשוקא. פשוט עורה בשכר: סלקת לאיגרא שירותך בידך. כשתלא לדרך אפי' במקום קרוב, מזונותיך עמך: מאה קרי בזוזא תותי כנפיך להוי. אפילו המזונות בזול, יהיו עמך: לא תשתי סמא. אל תשתה סמים, מפני שנקבע להם ווסת ויהא לבך שואלך ותפסיד מעות, ואפילו לרפואה לא תישתי אם אפשר לרפואה אחרת: לא תשוור ניגרא. פסיעה גסה, שנוטלת מאור העינים [ס]. ואית דמפרשי ניגרא אמת המים, ורגילין בני אדם לקפוץ מעבר זה לעבר זה לקצר דרכן: לא תעקר ככא. שן ממש, ומשום חולי, שסופו תרפא: דמלכותיהו אחורי אודנייהו קיימין. כלומר עתידין ליגדל ותגדל אימתן וינקמו ממך: אדחלא אכרעך זבינך זבין. בעוד החול על רגליך כשבאת מן הדרך מכור מה שהבאת, כדי שתחזור מהרה ותקנה ותביא ותמכרנו: זבין ותיחרט. כלומר אם יוקיר יכול אתה להתחרט על שמהרת למכור: בר מחמרא. שמא אילו לא מכרו היה מחמיץ: שרי כיסך ופתח שקיך. קבל המעות תחלה ותנס בתוך כיסך, ואח"כ פתח השק ותנם ללוקח: קבא מארעא ולא כורא מאיגרא. מוטב שילך למקום קרוב להשתכר דבר מועט, מלהשתכר הרבה במקום רחוק: תמרי בחלוזך לבי סודנא רהוט. אם יש תמרים באותו כלי שנותנין בו תמרים, מהר לעשות מהם שכר, שאם תמתין תאכלם ובין כך ובין כך תפסיד: מאי סודנא. למה נקרא עושה שכר סודנא: סוד נאה. עלה טובה היא, שהרי מתעשרין הימנה: וגמילות חסדים. יכול לתת הימנה לעניים לעשות מהן לדקה וחסד, שהרי אין בה קרן גדול: כל אגב גבייא בעיא. כל דבר שלריך לכתוב שטר עליו כגון מלוה ואמנה, גביא בעי, כלומר עדיין הוא לריך לגבות ויש בו טורח: מעות רעות. דפרע ליה ניהליה זוזא זוזא: כדי שתכנס בראשונה. אם תנוס: אל תרבה בגנות. כלומר אל תהי רגיל לעשות דבריך בפרהסיא במקום מגולה: משום מעשה שהיה. לדוד ובת שבע, דכתיב (שמואל ב יא) א) וירא (והנה) אשה רוחצת מעל הגג: משום ממון. שמבזבזת לו ממונך: דמשייר מקידושא. שיש לו מעט יין ומונע שתייתו בשביל הבדלה: רווק. פנוי:

תני

עין משפט נר מצוה

סח א מיי' פ"י מהלכות מתנות עניים הלכה יח טור שו"ע יו"ד סימן רנה סעיף א:

רבינו חננאל

אמר ליה רב לרב כהנא הפוך נבלה ולא תהפוך במילי. נשוש נבלה ושקול אגרא ולא תימא אנא גברא רבא וזילא בי מילתא. סלקת לאיגרא שירותיך בהדך. כלומר כבר סעודתך תהיה עמך. קרי בזוזא במתא ונזדמן לך קרא בשדה אל תזלזל בו אלא הביאהו בידך: אמר ליה רב לחייא בריה לא תשתה סמא דמתנהג גופך בהאי. ולא תשדי באיגרא כי המעלות מכחישות הגוף. ואל תעקר ככא מפני העין פי' ככא המכתש והוא אל צרם בלשון ישמעאל וכדכתיב (קהלת י"ב ג') ובטלו הטוחנות כי מיעטו כלומר אם יכאב לך אל תעקרהו שמא תכחש עיניך. ואל תקני בחויא ולא בארמאה שמא יפגעו בך. ולא תשוור ניגרא: אמר ליה רב לאיבו בריה טרחי בך בשמעתא ולא אסתייעא מילתא תא אגמרך מילי דעלמא. אדחלא דאורחא פי' בעודנו אבק הדרך על רגליך קודם שתרחצם זבינך זבון. כל מילי זבין ואיחרט וכו': שלשה דברים צוה ר' יהושע אל תרבה בגגות משום מעשה שהיה מעשה דדוד שעלה על הגג וראה בת שבע ושלח ולקחה. ובתך בגרה שחרר עבדך ותן לה. הוי זהיר באשתך מחתנה ראשון או בעברה או בממון: א"ר יצחק שלשה מנוחלי העוה"ב הדר בארץ ישראל. והמגדל בנו לתלמוד תורה. והמשייר יין מן הקידוש כדי להבדיל עליו. שלשה הקב"ה מכריז עליהן על רווק הדר בכרך כגון ר' הושיעא ור' חנינא דהוו יתבי בשוק של זונות ולא מדלו עינייהו ומסתכלו בהו וכד אשתבעי אמרי הכי בחיי רבנן קדישי ארעא. ועל העשיר המעשר פירותיו בצנעה. ועל עני המחזיר אבדה לבעלה. רב ספרא רווק הדר בכרך הוה כו'.

תורה אור השלם

א) וַיְהִי לְעֵת הָעֶרֶב וַיָּקָם דָּוִד מֵעַל מִשְׁכָּבוֹ וַיִּתְהַלֵּךְ עַל גַּג בֵּית הַמֶּלֶךְ וַיַּרְא אִשָּׁה רֹחֶצֶת מֵעַל הַגָּג וְהָאִשָּׁה טוֹבַת מַרְאֶה מְאֹד: [שמואל ב' יא, ב]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) בבא בתרא קי. ע"ש, ב) לעיל קיב. שבת קיח. ע"ש, ג) [לעיל קיב.], ד) [עיין בפירוש רשב"ם בבא בתרא לח: ד"ה בי חמוה ועי"ש לא.], ה) כדלעיל קיב. "ואל תדור בעיר וכו'" ועי' רש"י שם, ו) [ברכות דף מג:], ז) [ובבבא בתרא קי. מפרש ר"ת בענין אחר ע"ש בתוספות ד"ה ולא] וגורסים אסי במקום "אסיא" כלומר אתה ששמך רב אסי לא תהיה ראש שלא תתבטל מחמת צרכי צבור, ח) ברכות מג:, ט) [ד"ה אמר], י) [לעיל קה:], כ) [עיין מהרש"א בחידושי הלכות], ל) ה"ה.

הגהות הב"ח

(א) גמ' משום ממון והא:

גליון הש"ס

גמ' דריש מתא אסיא. עי' תוס' ב"ב דף קי. ד"ה ולא תימא:

הגהות וציונים

א] [ליתא בעין יעקב (גליון) ועי' השלמות: ב] ס"א בגגות (גליון). וכ"ה בר"ח וברשב"ם כת"י: ג] כדאמרינן כל מילי דמעלי (גליון): ד] נדצ"ל שם עושה השכר (כ"ה ברש"י שבע"י, וכ"ה ברשב"ם כת"י):

ליקוטי רש"י

ושקול אגרא. כלומר הפשיטנה בשכר בשוק לעין כל ואין כאן חילול השם כלל ולא קרינא ביה ומשניאי אהבו מות דדרשינן ליה במס' שבת (דף קיד.) בתלמיד חכם שיש רבב על בגדו אבל לעשות מלאכה להתפרנס אין כאן גנאי. ולא תימא כהנא אנא. כהן אני ומשוב וגנאי לי הדבר [רשב"ם ב"ב קי.]. ועשה שבתך חול. יעשה שבתו חול ולא יטיל על אחרים כבוד שבתותיו [שבת קיח.]. והוי זהיר באשתך מחתנה הראשון. אמרי לה משום חשד ואמרי לה משום ממון ואיתא להא ואיתא להא ומיהו הוא הדין לכל החתנים אלא שמן הראשון לריך ליזהר אמיו יותר [רשב"ם ב"ב צח:].

תני תנא קמיה דרבא ורב ספרא [א] צהבו פניו דרב ספרא אמר לו רבא לאו כגון מר אלא כגון רב חנינא ורב אושעיא דהוו אושכפי בארעא דישראל והוו יתבי בשוקא דזונות ועבדי להו מסאני לזונות ועיילי להו אינהו [א] מסתכלי בהו ואינהו לא מדלן עינייהו לאיסתכולי בהו ומומתייהו הכי בחייהן רבנן קדישי דבארעא דישראל: שלשה הקדוש ברוך הוא אוהבן מי שאינו כועס ומי שאינו משתכר ומי שאינו מעמיד [ב] על מדותיו שלשה הקדוש ברוך הוא שונאן ° המדבר א' בפה ואחד בלב והיודע עדות בחבירו [ב] ואינו מעיד לו [א] והרואה דבר ערוה בחבירו ומעיד בו יחידי כי הא דטוביה חטא ואתא זיגוד לחודיה ואסהיד ביה קמיה דרב פפא נגדיה לזיגוד א"ל [ג] טוביה חטא וזיגוד מינגד אמר ליה אין דכתיב [א] לא יקום עד אחד באיש ואת לחודך אסהדת ביה שם רע בעלמא קא מפקת ביה אמר רבי שמואל בר רב יצחק אמר רב מותר לשנאתו שנאמר [ב] כי תראה חמור שנאך רובץ תחת משאו מאי שונא אילימא שונא נכרי והא [ד] תניא שונא שאמרו שונא ישראל ולא שונא נכרי אלא פשיטא שונא ישראל [ב] ומי שריא למסניה והכתיב [ג] לא תשנא את אחיך בלבבך אלא דאיכא סהדי דעביד איסורא כולי עלמא נמי מיסני סני ליה מאי שנא האי אלא לאו [ג] כי האי גוונא דחזיא ביה איהו דבר ערוה רב נחמן בר יצחק אמר [ד] מצוה לשנאתו שנאמר [ד] יראת ה' שונאי [ג] רע אמר רב אחא בריה דרבא לרב אשי מהו למימרא ליה לרביה למשנייה אמר ליה אי ידע דמהימן לרביה כבי תרי לימא ליה ואי לא לא לימא ליה. תנו רבנן [ה] שלשה חייהן אינם חיים הרחמנין והרתחנין ואניני הדעת ואמר רב יוסף [ו] כולהו איתנהו בי תנו רבנן שלשה שונאין זה את זה אלו הן הכלבים והתרנגולין [ז] והחברין וי"א אף הזונות וי"א אף תלמידי חכמים שבבבל. ת"ר שלשה אוהבין זה את זה אלו הן הגרים ועבדים ועורבין ארבעה אין הדעת סובלתן אלו הן דל גאה ועשיר מכחש וזקן מנאף ופרנס מתגאה על הציבור בחנם ויש אומרים אף המגרש את אשתו פעם ראשונה ושניה ומחזירה ותנא קמא זימנא [ח] דכתובתה מרובה אי נמי יש לו בנים הימנה [ט] ולא מצי מגרש לה. חמשה דברים צוה כנען את בניו אהבו זה את זה ואהבו את הגזל ואהבו את הזמה ושנאו את אדוניכם ואל תדברו אמת ששה דברים נאמרים בסוס אוהב את הזנות ואוהב את המלחמה ורוחו גסה ומואס את השינה ואוכל הרבה ומוציא קמעה [ד] וי"א אף מבקש להרוג בעליו במלחמה. שבעה מנודין [ה] לשמים אלו הן מי שאין לו אשה ושיש לו אשה ואין לו בנים [ו] ומי שיש לו בנים ואין מגדלן לתלמוד תורה ומי שאין לו תפילין בראשו ותפילין בזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו והמונע מנעלים מרגליו וי"א [ה] אף [י] מי שאין מיסב בחבורה של מצוה. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי שמואל בר מרתא אמר רב משום רבי יוסי איש הוצל מניין [י] שאין שואלין בכלדיים שנאמר [ה] תמים תהיה עם ה' אלהיך ומניין היודע בחבירו שהוא גדול ממנו אפילו בדבר אחד שחייב לנהוג בו כבוד שנאמר [ו] כל קבל די רוח יתירא ביה [ומלכא [כ] עשית להקמותיה על כל מלכותא] והיושבת על דם טהור אסורה לשמש עד כמה אמר רב עונה [ל] תנא הוא יוסף איש הוצל (א) הוא יוסף הבבלי הוא איסי בן גור אריה הוא איסי בן יהודה הוא איסי בן גמליאל הוא איסי בן מהללאל ומה שמו איסי בן עקביה שמו הוא רבי יצחק בן טבלא הוא רבי יצחק בן חקלא הוא רבי יצחק בן אלעא (ב) הוא

רבי

רשב"ם

תני תנא. להך מתניתא שלשה מכריז הקב"ה עליהן לשבח בכל יום: מותר לשנוא אותו. הרואה דבר ערוה בחבירו יחידי, אע"פ שאינו רשאי להעיד מותר לשנאתו: אין הדעת סובלתן. אפילו הן עצמן מתחרטין לאחר זמן, ונבזין הן בפני עצמן: בכלדיים. בעלי אוב [מ]: היושבת על דם. אף על פי שפסק המעין, שלא ראתה: עונה. יום ולילה צריכין להמתין:

רבי

תני תנא. להך מתני' שלשה הקב"ה מכריז עליהן לשבח: ומומתייהו. שבועה שלהן: חטא. בעבירה: שם רע הוא דקא מפקת עילויה. מאחר שאין אתה נאמן בעדות לא יתקבל עדותך אין לך [ז] עליך מצוה להעיד, הרי אתה עובר על לאו [ז] דלא תלך רכיל (ויקרא יט): דכתיב לא יקום עד אחד וגו'. כלומר המקרא מעיד שאי אתה נאמן בעדות זו: מותר לשנאתו. הרואה יחידי דבר ערוה בחבירו, אע"פ שאינו רשאי להעיד לו מותר לשנאתו, שהרי הוא יודע בודאי שהוא רשע: מאי שונא. כלומר מי הוא שונא שאמר הכתוב: ה"ג אי נימא שונא ישראל. כלומר שהוא שונא ישראל, מי שרי למיסנייה, ומסתמא לאו ברשיעי איירי קרא: הרחמנין. יותר מדאי, והני שלשה מילי דבר התדיר בהן כל שעה, וכיון דהוא מקפיד עליהן אין חייו חיים, שאין לו מנוחה: אין הדעת סובלתן. של בריות: המתגאה על הציבור בחנם. נוהג עליהם שררה, ואינו עומד עליהן בשעת דוחקן: צוה כנען את בניו. כלומר מנהגן כן הוא כאילו צוה עליהן אביהן, ונפקא מינה שצריך אדם ליזהר מהן: בחבורת מצוה. כגון משתה של ברית מילה או בת כהן לכהן [נ]: כלדיים. בעלי אוב, כך פירש רבינו, ולא נהירא דקרא כתיב בהדיא [ח] אל תפנו אל האובות, ואני שמעתי חוזים בכוכבים [ס], וכן עיקר: תמים תהיה. להיות בוטח בו בכל קורות ונולדות הבאות לך: היושבת על דם טהור. אשה שכלו ימי טוהר שלה והגיע ליל ארבעים ואחד לזכר או ליל שמונים וא' לנקבה, שאם תראה עכשיו תהא נדה, אסורה לשמש ואע"פ שלא ראתה, דהואיל ולמודה היא עד עכשיו להיות משמשת עם ראייתה גזירה שמא תראה ותשמש: עונה. יום ולילה, כך פירש רבינו. ולא נהירא, אלא לילה אחד דהיינו ליל ארבעים ואחד, כדמפרש רבה (נדה דף סג:) אזהרה לבני ישראל שיפרשו מנשותיהן סמוך לווסתן, וכמה עונה, ומפרש או יום או לילה:

רבי

תוספות

שראה בו דבר ערוה. ואם תאמר דבאלו מציאות (ב"מ דף לב:) ושם) אמרינן אוהב לפרוק ושונא לטעון מצוה בשונא כדי לכוף את יצרו והשתא מה כפיית יצר שייך כיון דמצוה לשנאתו. וי"ל כיון שהוא שונאו גם חבירו שונא אותו דכתיב (משלי כז) [ט] כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם [ע] ובאין מתוך כך לידי שנאה גמורה ושייך כפיית יצר:

[ק] ואין לו בנים. נראה דוקא על ידי פשיעתו שאינו מתעסק בפרי' ורביה דומיא דאחריני. ומי שאין לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו מיירי בשיש לו ואינו מניחן. אי נמי אפי' אין לו ° יש לחזר ולהביא עצמו לידי חיוב כדאשכחן (סוטה דף יד.) במשה שהיה תאב ליכנס לארץ ישראל כדי לקיים מצות שבה [פ]. והא דאמרי' (שבת מט.) תפילין צריכין גוף נקי כאלישע היינו כדמפרש שלא יפיח בהן ולא יישן בהן ובשעת ק"ש כדי לקבל עליו מלכות שמים שלימה [צ] בקל יכול ליזהר:

שלשה חייהן אינם חיים הרתחנין כו'. תימה דבפרק המביא (ביצה דף לב:) תניא ג' חייהן אינם חיים המצפה לשלחן חבירו ומי שאשתו מושלת עליו ומי שייסורין מושלין בגופו ואמאי לא מני לכולהו הכא. ויש לומר דהכא לא מיירי אלא בהנך דהוו תולדת האדם משום דלעיל נמי איירי דדמי להנך שלשה הקב"ה אוהבן מי שאינו כועס: *)

*) עוד דיבורי התוס' השייכים לכאן נדפסו בדף קיד.

עין משפט נר מצוה

סט א מיי' פי"ג מהל' רוצח הלכה י"ד סמג לאוין רג טוש"ע חו"מ סימן כח סעיף א [עי' בהגה' מיי' פ"ד מהלכות עדות הל' א]:

ע ב מיי' פ"ו מהלכות דעות הלכה ה ופי"ג מהלכות רוצח הלכה יד טוש"ע חו"מ סימן ערב סעיף יא:

עא ג ד מיי' שם סמג עשין פא טור שו"ע שם:

עב ה טוש"ע יו"ד סי' רסה סעיף יב בהג"ה:

עג ו מיי' פי"א מהלכות ע"ז הלכה טז סמג לאוין כז טוש"ע יו"ד סימן קעט סעיף א:

ליקוטי רש"י

צהבו פניו. מחמת שמחה [מנחות יח.]. שמח [שם סח: וחולין ז:]. ואסהיד ביה. ביחידי שלא היה עד שני בדבר. טוביה חטא וזיגוד מינגד. ומאן היתה למשל [מכות יא.]. ואניני הדעת. שאינם יכולין לסבול שום דבר מיאוס [סוכה כט. ד"ה רב יוסף]. והחברין. אומה מבני פרסיים [שבת יא.]. שם אומה שהיתה עם פרסיים [שם מה.]. פרסיים. [גיטין ריש יז.]

רבינו חננאל

שלשה הקב"ה אוהבן מי שאינו כועס. ומי שאינו משתכר. ומי שאינו עומד על מדותיו. שלשה הקב"ה שונאן המדבר אחת בפה ואחת בלב היודע עדות לחברו ואינו מעיד לו והרואה דבר ערוה יחידי ומעיד לו כי הא דטוביא חטא אתיא זיגוד ואסהיד עליה ונתחייב מלקות כו'. שלשה חייהם אינן חיים הרחמנין והרתחנין ואניני הדעת. אמר רב יוסף כולהו איתנהו בי. ארבעה אין הדעת סובלתן דל גאה ועשיר מכחש וזקן מנאף פרנס המתגאה על הצבור בחנם ויש אומרים אף המגרש את אשתו פעם ראשונה ומחזירה. חמשה דברים צוה כנען את בניו אהבו זה את זה אהבו הגזל והזמה ושנאו אדוניכם ואל תדברו אמת: ת"ר שמונה [א] הן כמנודין לשמים מי שאין לו אשה ומי שיש לו אשה ואין לו בנים ואינו נושא אשה אחרת ומי שיש לו בן ואינו מגדלו לתלמוד תורה ומי שאינו לובש תפילין ומי שאין לו ציצית בטליתו ומי שאין לו מזוזה בביתו וההולך יחף ויש אומרי' אף מי שאינו יושב בחבורת מצוה כגון קידוש וכיוצא בו. מנין שאין שואלים לכלדים שנאמר תמים תהיה עם ה' אלהיך. מנין ליודע בחברו שגדול ממנו אפי' בדבר אחד שצריך לנהוג בו כבוד שנאמר כל קבל די רוח יתירא ביה. והיושבת על דם טהור פי' צריך להמנע בתשלו' ימי טהרה מלשמש מטתו שכל דם שרואה אחרי מלאת שלשה ושלשים יום לזכר ששה וששים יום לנקבה דם נדה הוא כך צריך להתרחק ממנה. וכמה רבא אמר עונה וכמה היא עונה או יום או לילה: הוא יוסף איש הוצל וכו'.

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [פירוש שמח עיין פירש"י במנחות יח. סח: חולין ז:] מובא בליקוטי רש"י, ב) [ז"ל רש"י מגילה כח. לא עמדתי על מדותי לשלם גמול רע למי שציערני גם בקדושין עא. פירש"י ואינו עומד על מדותיו לנטור איבה], ג) מכות יא., ד) בבא מציעא לב: ועיי"ש תוס' ד"ה ואי לא, ה) [ביצה לב: ע"ש], ו) ב"ב כג. ועיי"ש בתוד"ה לדידי, ז) [עיין פירש"י שבת יא. ד"ה חבר מובא בליקוטי רש"י], ח) [עירובין מא:], ט) [פירוש דלא מצי קאי בגירושין. מהרש"א], י) [עיין תוספות לקמן ריש קיד.], כ) [פירוש המלך היה מושב בלבו], ל) יומא נב: [וע"ש בתוספות ד"ה הוא ונדה לו: ד"ה איסי], מ) [עיין תוספות שבת קנו: ד"ה כלדאי כו' שהשיגו על פירוש רש"י דהכא], נ) עיין לעיל דף מט., ס) וכן פירש רש"י שבת קנו. וביבמות כא:, ע) יבמות דף קיז., פ) עי' שבת לב: בתוי"ט הנדפס על הגליון ד"ה בעון, צ) ברכות טו ע"א.

הגהות הב"ח

(א) גמ' הוא יוסף איש הוצל (הוא יוסף הבבלי) תא"מ ונ"ב עי' תוס' יומא דף (כ"ב ע"ב) [נב ע"ב ד"ה הוא]: (ב) שם ר' יצחק בן אלעאי ר' יצחק כצ"ל ותיבת הוא נמחק:

גליון הש"ס

גמ' המדבר אחד בפה וכו'. עיין בבא מציעא דף מט ע"א: תוס' ד"ה ואין לו בנים כו' יש לחזר. עי' מנחות דף מא ע"א:

הגהות וציונים

א] [צ"ל אינהו] (גליון): ב] בכת"י לחבירו וכ"ה בר"ח וכ"ה נכון (דק"ס): ג] [צ"ל שנאת] (גליון): ד] ס"א נוסף ומהלך על צדי דרכים (גליון) כ"ה בע"י: ה] ס"א כמנודין (גליון): ו] ס"א נוסף ואינו מגרשה (גליון) כ"ה בע"י ועי' ר"ח: ז] ואין עליך מצוה כצ"ל (באה"מ וכ"ה בכת"י): ח] [שייך לאחר ד"ה שלשה] (גליון):

תורה אור השלם

א) לא יָקוּם עֵד אֶחָד בְּאִישׁ לְכָל עָוֹן וּלְכָל חַטָּאת בְּכָל חֵטְא אֲשֶׁר יֶחֱטָא עַל פִּי שְׁנֵי עֵדִים אוֹ עַל פִּי שְׁלֹשָׁה עֵדִים יָקוּם דָּבָר: [דברים יט, טו] ב) כִּי תִרְאֶה חֲמוֹר שֹׂנַאֲךָ רֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ וְחָדַלְתָּ מֵעֲזֹב לוֹ עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ: [שמות כג, ה] ג) לֹא תִשְׂנָא אֶת אָחִיךָ בִּלְבָבֶךָ הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עֲמִיתֶךָ וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֵטְא: [ויקרא יט, יז] ד) יִרְאַת יְיָ שְׂנֹאת רָע גֵּאָה וְגָאוֹן וְדֶרֶךְ רָע וּפִי תַהְפֻּכוֹת שָׂנֵאתִי: [משלי ח, יג] ה) תָּמִים תִּהְיֶה עִם יְיָ אֱלֹהֶיךָ: [דברים יח, יג] ו) אֱדַיִן דָּנִיֵּאל דְּנָה הֲוָא מִתְנַצַּח עַל סָרְכַיָּא וַאֲחַשְׁדַּרְפְּנַיָּא כָּל קֳבֵל דִּי רוּחַ יַתִּירָא בֵּהּ וּמַלְכָּא עֲשִׁית לַהֲקָמוּתֵהּ עַל כָּל מַלְכוּתָא: [דניאל ו, ד] ז) לֹא תֵלֵךְ רָכִיל בְּעַמֶּיךָ לֹא תַעֲמֹד עַל דַּם רֵעֶךָ אֲנִי יְיָ: [ויקרא יט, טז] ח) אַל תִּפְנוּ אֶל הָאֹבֹת וְאֶל הַיִּדְּעֹנִים אַל תְּבַקְשׁוּ לְטָמְאָה בָהֶם אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם: [ויקרא יט, לא] ט) כַּמַּיִם הַפָּנִים לַפָּנִים כֵּן לֵב הָאָדָם לָאָדָם: [משלי כז, יט]

חשק שלמה על ר"ח

א) אולי חסיב תפילין בתרתי.

לָאו כְּגוֹן מַר, אֶלָּא כְּגוֹן רַב חֲנִינָא וְרַב אוֹשַׁעְיָא וְכוּ', שאמנם אמרו בסתם 'רווק הדר בכרך' ואף רב ספרא היה רווק הדר בכרך, אך ממה שמנו אותו יחד עם 'עני המחזיר אבדה לבעליה', ו'עשיר המעשר פירותיו בצנעה', שבא מעשה לידם ועמדו בנסיון, כך 'רווק הדר בכרך' דוקא אם בא מעשה לידו ועמד בנסיון, כפי שהיה לרב חנינא ורב אושעיא (פתח עינים [לחיד"א]).

וַהֲווּ יָתְבֵי בְּשׁוּקָא דְזוֹנוֹת. ואף שמבואר בב"ב (נז, ב) שההולך על שפת הנהר בשעה שנשים מכבסות שם ומגלות את שוקן, ויש לו דרך אחרת בה יכול ללכת, הוא רשע אפילו אם עוצם את עיניו, מכל מקום באופן שהוא טרוד בעבודתו ואינו בא לידי הרהור, מותר (ראה ב"מ צא, א), וכיון שהם היו טרודים בעבודתם, לכן היה מותר להם לשבת שם (שלמת חיים תתרלט).

רַבָּנָן קַדִּישֵׁי, שמפני שהיו גדורים מעריות נקראו קדושים, וכמאמר חכמינו (ויקרא רבה כד, ו) 'כל מקום שאתה מוצא גדר ערוה, אתה מוצא קדושה' (מהרש"א לעיל ע"א).

מִי שֶׁאֵינוֹ כּוֹעֵס, וּמִי שֶׁאֵינוֹ מִשְׁתַּכֵּר, וּמִי שֶׁאֵינוֹ מַעֲמִיד עַל מִדּוֹתָיו, שהוא דומה לה' יתברך בכך שהוא נבדל מן הגשמיות, שהכעס הוא דבר ששייך אצל מי שנוטה לגשמיות ומתפעל ממה שקורה לו, וכן השיכור מסיר את שכלו ממנו ונעשה כולו גשמי, וכן המעמיד על מידותיו ואינו מוחל, הוא גשמי בכך שיש לו גדר ונמנע מלצאת מגדרו, אבל מי שאין בו את המידות הללו, יש לו דמיון אל ה' יתברך שאינו גשמי, ולכן הקב"ה אוהבו, שהדומה יאהב את הדומה לו (נתיבות עולם [למהר"ל] נתיב הכעס א).

וְהַיּוֹדֵעַ עֵדוּת בַּחֲבֵירוֹ וְאֵינוֹ מֵעִיד לוֹ. בדיני נפשות חובה להעיד גם אם לא נתבע להעיד, ואילו בדיני ממונות חובה להעיד רק אם נתבע להעיד (משך חכמה ויקרא יט, טז, בדעת הרמב"ם). ויש סוברים, שגם בדיני ממונות חובה להעיד אף אם לא נתבע להעיד (ראה פתחי תשובה חו"מ כח, ד). והחובה להעיד אינה חוב ממוני, אלא מצות גמילות חסדים (דינא דגרמי לרמב"ן. וראה פתחי תשובה שם, שתמוה לפ"ז על הסוברים שאינו חייב להעיד כשלא נתבע להעיד). ומדובר באופן שכלפי שמיא גליא שלא היתה תועלת בעדותו [וכגון שהבעל דין שכנגדו העדות, היה נשבע להכחישו], אבל באופן שעדותו היתה מועילה, מלבד שהקב"ה שונאו, גם חייב ממון בדיני שמים [כמבואר בב"ק (ס, א)] (הערות הגרי"ש אלישיב).

דִּכְתִיב 'לֹא יָקוּם עֵד אֶחָד בְּאִישׁ', הוא מקור לכך שהיחיד אינו נאמן בעדותו (רשב"ם), או מקור לאיסור על בית דין לקבל עדות יחיד (רמב"ם לא תעשה רפח; חינוך מצוה תקכג), ואילו הלאו לעד המעיד יחידי שעליו הוא לוקה, הוא 'לא תלך רכיל' (רשב"ם). ויש סוברים, ש'לא יקום' הוא מקור האיסור על עד להעיד יחידי, ועל לאו זה הוא לוקה (יראים רה; סמ"ג לאוין ריג; הגהות מיימונית עדות ה, א).

והמלקות שרב פפא הלקה היו רק מכות מרדות מדרבנן, שהרי מלקות מן התורה הם רק מלקות של סנהדרין, שכבר לא היתה קיימת בזמנו (יראים שם; סמ"ג שם; הגהות מיימונית שם). וממה שרב פפא הלקהו, מוכח שכיון שאמרה תורה שאין לעד אחד נאמנות, הוא אינו מעורר בעדותו אפילו ספק קל שהאמת כדבריו (הערות הגרי"ש אלישיב שבת ל, ב). וממה שהלקהו ללא התראה, ראיה שמכות מרדות אינן צריכות התראה (רשב"ש ריג).

והאיסור להעיד יחידי הוא רק לאחר שכבר העבירה נעשתה, אך אם עדיין לא נעשתה, מותר להעיד יחידי בכדי להפרישו מאיסור. ובזנות אף אם נעשתה העבירה, מותר להעיד לבעלה כדי שידע שנאסרה עליו (יראים שם, וסמ"ג שם, המוכיחים כן מכמה גמרות, שהעידו יחידי ולא גערו בהם). ■ וכן הלכה (רמ"א חו"מ כח, א; חפץ חיים להר"ד ד, ד בהג"ה, וראה חפץ חיים מהדו' דרשו שם ביאורים ומוספים הע' 31-34).

דְּחַזְיֵא בֵּיהּ אִיהוּ דְּבַר עֶרְוָה, שאף שאינו יכול להעיד עליו, מותר לשנאותו, כיון שיודע בודאות שהוא רשע (רשב"ם). ובעבירה כזו המפורסמת לכל, מותר לשנוא אף ללא התראה [ולכן הזכירה הגמ' 'דבר ערוה' (דבר שמואל)], אך בעבירה שאינה מפורסמת, מותר לשנוא רק אם התרה בו ולא חזר בו (רמב"ם רוצח יג, יד, ע"פ חפץ חיים לשון הרע ד באר מים חיים יד), אבל ללא התראה אסור לשנוא, כי שמא עשה בשוגג ואילו היו מתרים בו היה חוזר (שם חדש על היראים לח). ויש שסובר, שמותר רק אחר כמה התראות (חינוך מצוה רלח). ואם עבר מחמת התגברות התאווה ולא מצד שהוא פורק עול, אסור לשונאו ואף מצוה לאוהבו (רמב"ם בפיהמ"ש סנהדרין י, סוף א, וראה טל תורה).

והטעם שמותר לשונאו, משום שבלאו נאמר 'לא תשנא את אחיך', ורשע זה יצא מכלל 'אחיך'. ומותר אף להכלימו, כיון שהאיסור לבייש את חבירו נלמד מ'הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא', והרשע אינו בכלל 'עמיתך' (קובץ שיעורים ב"ק אות קד, בדעת היראים, וקובץ הערות ע). ויש שסובר, שאמנם אינו בכלל 'אחיך' ומותר לשונאו, אבל לא יצא מכלל 'עמיתך' ואסור להכלימו (חפץ חיים לשון הרע ד, ד, וראה שם פרטים נוספים, וראה חפץ חיים מהדו' דרשו שם הע' 21).

רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַר מִצְוָה לְשָׂנְאוֹתוֹ בגלוי, ולהתקוטט עמו, אולי מחמת כן ישוב מדרכו הרעה. ושנאה בלב, אף רב נחמן בר יצחק מודה שהיא אינה מצוה אלא רק היתר, וכמאמרו של רב נחמן בר יצחק עצמו בתענית (ז, ב) 'כל אדם שיש לו עזות פנים וכו'', מותר לשנאותו', ולא אמר 'מצוה לשנאותו' (תועפות ראם על היראים קצה, ו).

שֶׁנֶּאֱמַר 'יִרְאַת ה' שְׂנֹאת רָע', וסיום הכתוב 'ופי תהפוכות שנאתי' בלשון יחיד, מוכיח שהפסוק מדבר על יחיד שראה אדם שעובר עבירה (מהרש"א). ■ להלכה, הרואה אדם שעובר עבירה מפורסמת בישראל ולא קיבל תוכחה, מצוה לשנאותו (ע"פ שו"ע חו"מ ערב, יא, ומשנ"ב קנו, ד, וראה משנ"ב מהד' דרשו שם הע' 10-11). אך בזמננו, מצוה לאהוב את הרשעים, כי אין מי שיודע להוכיח, ואנו דנים אותם כאנוסים (אהבת חסד, מרגניתא טבא [שבסוף הספר] יז, בשם שו"ת מהר"ם לובלין יג; וחזו"א יו"ד ב, כח).

אִי יָדַע דִּמְהֵימַן לְרַבֵּיהּ, ואין די בכך שהתלמיד שומר תורה ומדקדק במצוות ומתנהג בחסידות, כי מצד זה נאמנותו היא עדיין כעד אחד בלבד, ואסור לרבו להאמינו, אלא מדובר כשרבו יודע בידיעה גמורה שאינו משקר, לאחר שבחן זאת במשך כמה שנים, וראה שאינו משקר בשום אופן (אגרות משה או"ח א, נג). ומהימן ל'רביה' לאו דוקא, אלא אף איש סודו שיודע שמאמינו כבי תרי בכלל ההיתר (שערי תשובה ג, רכ; שבלי הלקט דין התוכחות מז).

כְּבֵי תְרֵי – כשני עדים המעידים בבית דין, שנאמנים נאמנות גמורה, אבל שנים המספרים לשון הרע שלא בבית דין, אסור להאמינם (שערי תשובה ג, רכ, ע"פ חפץ חיים לשון הרע כלל ז, ג, ובאר מים חיים שם, ז). ועל אף שגם מחוץ לבית דין עד אחד נאמן באיסורים, וכל שכן שנים המעידים, מכל מקום עדים המעידים בבית דין נאמנותם גדולה יותר, וזו הנאמנות הנצרכת כדי לקבל לשון הרע (הגר"ה זקס, ישורון לג, רנ).

■ המשך במילואים עמ' 106 ■

פְּחוֹת מְמֵּיכָלְךָ וּמִמִּשְׁתְּיָךְ וְתוֹסִיף עַל דִּירָתָךְ, צמצם בהוצאותיך למזונות, וישאר בידך ממון להוסיף על דירתך (ע"פ עיון יעקב). ויש שפירש, צמצם בהוצאותיך הגשמיים, ובכסף שתחסוך תוכל להשתמש לקיום מצוות, ולהוסיף על 'דירתך' בעולם הבא, אשר שם עיקר דירתו של אדם (בן יהוידע, באחד מהפירושים).

מִשְׁנָה. מָזְגוּ לוֹ, שבעל הבית לא ימזוג לכוס בעצמו, אלא אחר ימזוג לו, שזהו דרך חירות (תפארת ישראל יכין ט; פרי חדש או"ח תעג, א; חק יעקב שם, ח). והמזיגה, יש שפירשו, שהכוונה לשפיכת היין לכוס (ע"פ חיים לראש [לר"ח פאלאג'י] בית הכוסות ט, וע"פ שו"ע הרב תעב, יז ו-תעג, א). ויש שפירשו, שהכוונה למזיגת הכוס המוזכרת בגמ' - עירוב מים ביין (כף החיים שם תעג, א, ושער הכולל מח, יג; ויגד משה ו, יא, אך ראה רמ"א שם קפג, ב).

כּוֹס רִאשׁוֹן, מבין ארבעת הכוסות שתיקנו כנגד ארבע לשונות של גאולה הכתובים בפרשת וארא (שמות ו) 'והוצאתי' 'והצלתי' 'וגאלתי' 'ולקחתי' (ירושלמי כאן י, א). או כנגד ארבעה כוסות המוזכרים (בראשית מ, יא-יג) בפרשת חלום שר המשקים (ירושלמי שם). או כנגד ארבעה כוסות תרעלה שעתיד הקב"ה להשקות את אומות העולם, וכנגד ארבעה כוסות של ישועה שעתיד להשקות את ישראל (שם, וראה שם טעמים נוספים, וראה רש"י ורשב"ם לעיל צט, ב, אך ראה רש"י קח, א). ואין נפק"מ בין הטעמים, שכולם רמז ואסמכתא בלבד, ועיקר תקנת חז"ל היא להודות ארבע פעמים בלילה זה. ולפי הפירוש שתיקנום כנגד ארבע לשונות של גאולה, הטעם שתיקנו דוקא על כוסות של יין ולא על דבר אחר (קושיית תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי] לעיל צט, ב), משום ש'אין אומרים שירה אלא על היין' (שדי חמד חמץ ומצה טו, ו, וראה שם ה, שהגר"ח ברלין כתב נפק"מ בין הטעמים).

מְבָרֵךְ עַל הַיּוֹם וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן, ומברך גם 'שהחיינו'. ואילו 'שעשה ניסים' אינו מברך כפי שמברך בחנוכה ובפורים, משום שלהלן בהגדה מברכים ברכת 'אשר גאלנו', ואילו יברך גם 'שעשה ניסים', נמצאת אחת מהן לבטלה (ספר המנהיג פסח נח, בשם רב עמרם גאון). והטעם שלא תיקנו ברכה על מצות שתיית ארבע כוסות, כי לברך 'אשר קדשנו וכו' לשתות ארבע כוסות' אי אפשר, משום שכוס ראשונה היא גם כל שבת ויום טוב, ולברך 'לשתות שלש כוסות' גם אי אפשר, שהרי שותים ארבע (ספר המנהיג, פסח סדר לילות פסח).

גְּמָרָא. דְּבָרִים שֶׁבֵּין בֵּית שַׁמַּאי וּבֵית הִלֵּל בַּסְּעוּדָה, מחלוקת זו היא אחת מן המחלוקות בין בית שמאי ובית הלל בהלכות סעודה [בברכות (נא, ב)] (רשב"ם). ואף שכבר נשנתה מחלוקת זו שם, כאן היא עיקר מחלוקתם, ושם זה נשנה אגב מחלוקות נוספות (מלאכת שלמה).

שֶׁהַיּוֹם גּוֹרֵם לַיַּיִן שֶׁיָּבֹא – שקידוש היום גורם ליין שיבוא קודם הסעודה (רשב"ם). ואמנם בימים קדמונים היתה רגילות להביא יין קודם הסעודה לפתיחת התאבון [ראה ברכות (מב, א) ורש"י שם (ד"ה ברך, אך ראה מה שכתב שם נא, ב)], אך אין זו חובה, ואילו בפסח, קידוש היום גורם חובה להביא את היין קודם הסעודה. ויש שפירשו, 'שהיום גורם ליין שיבוא' – שהיום גורם ליין ולפת לבוא, שאסור להתענות בשבת ויום טוב (תוס' רא"ש).

וּכְבָר קִידֵּשׁ הַיּוֹם וַעֲדַיִין יַיִן לֹא בָּא – טעם נוסף יש להקדמת ברכת קדושת היום, משום שקדושת היום חלה כבר בכניסת היום, ואילו היין עדיין לא בא בשעה זו לשולחן (רשב"ם). והטעם שהוצרכו בית שמאי לומר טעם נוסף, משום שהטעם 'שהיום גורם ליין שיבוא' – דהיינו שהקידוש גורם ליין שיבוא קודם הסעודה, נכון רק לשבתות ושאר ימים טובים, אך לא בליל הסדר שבו גם אם לא היתה חובת קידוש, היתה חובה של כוס ראשונה של יין משום מצות ארבע כוסות (ערוך לנר סוכה נו, א).

והגמ' לא אמרה טעם נוסף להקדמת ברכת הקידוש לברכת היין, שברכת הקידוש היא דאורייתא וברכת היין היא דרבנן, משום שאכן אין צורך להקדים ברכה שהיא מדאורייתא לברכה שהיא מדרבנן (שאגת אריה ב ו-כב). ויש שסובר, שהגמ' לא אמרה טעם זה, משום שמקדשים את היום בתפילה, ועל כן אף ברכת הקידוש היא מדרבנן. [ולפי זה אשה שלא התפללה ומקדשת, עליה להקדים ברכת הקידוש – שאצלה היא מדאורייתא, לברכת היין – שהיא מדרבנן (צל"ח ברכות נא, ב, אך ראה שלמה משנתו שם, וביאה"ל רעא, א). אך יש סובר, שלא פלוג רבנן ולעולם ברכת היין קודמת (הגהות שואל ומשיב על הצל"ח שם)].

שֶׁהַיַּיִן גּוֹרֵם לְקִידּוּשׁ שֶׁתֵּאָמֵר, שאם אין לו יין או פת, אינו מקדש (רש"י ורשב"ם, ראה דעתם לעיל קו, ב שמקדשים על הפת, וראה מה שכתבנו שם ד"ה זימנין). ויש שסובר, שממה שהגמ' הזכירה רק את היין, ראיה שמי שאין לו יין אינו מקדש על פת (מרדכי, וכדעת ר"ת בתוס' לעיל שם ד"ה מקדש אריפתא). ויש שסובר, שאפילו מי שאין לו לא יין ולא פת, מקדש על שאר מאכלים, משום שסעודה נקראת 'לחם' בכל מקום, וכל דבר המשביע אדם הוא לחמו, ועל כן באופן זה מברך ברכה ראשונה על מה שמקדש עליו תחילה, ואחר כך ברכת היום (יעב"ץ). ■ להלכה, אם אין לו יין מקדש על הפת, אך אם יש לו יין, אינו מקדש על הפת [לחוש לדעת ר"ת הסובר שאין מקדשים על הפת] (שו"ע או"ח ערב, ט, ומשנ"ב שם, לב, וראה משנ"ב מהדו' דרשו שם סוף הע' 12). ואם אין לו יין ופת, אינו מקדש על שאר מאכלים, אלא אוכל ללא קידוש [שלא כדעת היעב"ץ] (משנ"ב רפט, י, וראה אגרות משה או"ח ד מ, כה, שכתב שאף היעב"ץ עצמו לא הזכיר דבריו להלכה בסידורו בהלכות קידוש).

בִּרְכַּת הַיַּיִן תְּדִירָה, שברכת היין נאמרת בכל עת שישתה (נמוקי יוסף; ר"י מלוניל ברכות לה, ב; ארצות החיים כה, א). ויש שסובר, שדבר שאינו של חובה אינו מוגדר 'תדיר' (ראה זבחים צא, א), וכיון שהשתיה היא רשות, ברכת היין אינה מוגדרת 'תדירה', אלא פירוש 'ברכת היין תדירה' הוא, שגם בקידוש היום של שבתות וימים טובים, בהם אין ברכת היום, וכן בהבדלה מילה אירוסין ונישואין, מברכים על היין (שאגת אריה כא).

מִשְׁנָה. הֵבִיאוּ לְפָנָיו – אחר שבירך על היין, הביאו לפניו ירקות לאכילת כרפס (רש"י; רשב"ם). ויש שפירשו, ש'הביאו לפניו' הכוונה לשולחן (רבנו חננאל), שבזמנם היו מביאים את השולחן רק לאחר הקידוש (תוס').

מְטַבֵּל בַּחֲזֶרֶת – שאם אין לו ירקות אחרים מלבד חזרת, אוכל את החזרת כבר כעת בטיבול ראשון [ונחלקו אמוראים להלן (קיד, ב - קטו, א) על איזה טיבול יברך 'על אכילת מרור'], וכיון שבזמנם כל אכילתם היתה על ידי טיבול, לכך מכנה כאן התנא את האכילה בלשון טיבול (ע"פ רש"י, רשב"ם, ותוס').

ואכילת הכרפס היא כדי להביא את התינוקות לשאול 'מה נשתנה' הלילה הזה שאנו אוכלים בו ירקות קודם סעודה שלא כפי הרגילות (רש"י ורשב"ם בהמשך המשנה. וראה טעם נוסף בתוס' להלן קטו, א ד"ה והדר), שמצות אמירת ההגדה לאומרה דרך שאלה ותשובה

■ המשך במילואים עמ' 106 ■

רבי יצחק בן אחא דשמעתא הוא רבי יצחק בן פנחס דאגדתא (א) וסימניך (א) שמעו נא אחיי ורעיי(א). אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן משמיה דר' יהודה בר' אילעי אכול בצל ושב בצל ולא תיכול אווזין ותרנגולין ויהא לבך רודף עליך פחות ממיכלך וממשתיך ותוסיף על דירתך כי אתא עולא אמר מתלא מתלין במערבא דאכיל אליתא טשי בעליתא דאכיל קקולי (ה) אקיקלי דמתא שכיב: **מתני'** מזגו לו כוס ראשון ב"ש אומרים מברך על היום ואחר כך מברך על היין וב"ה אומרים (א) מברך על היין ואחר כך מברך על היום: **גמ'** (ג) ת"ר דברים שבין ב"ש וב"ה בסעודה ב"ש אומרים מברך על היום ואח"כ מברך על היין מפני שהיום גורם ליין שיבא וכבר קידש היום ועדיין יין לא בא וב"ה אומרים (ב) מברך על היין ואח"כ מברך על היום מפני שהיין גורם לקידוש שתאמר (ג) דבר אחר ברכת היין תדירה וברכת היום אינה תדירה תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם והלכה כדברי ב"ה מאי דבר אחר וכ"ת התם תרתי והכא חדא הכא נמי תרתי נינהו תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם והלכה כדברי ב"ה פשיטא דהא נפיק בת קול איבעית אימא קודם בת קול ואי בעית אימא לאחר בת קול (ד) ורבי יהושע היא דאמר אין משגיחין בבת קול: **מתני'** הביאו לפניו (ב) מטבל בחזרת עד שמגיע לפרפרת הפת. (ג) הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין(ג) אע"פ שאין חרוסת מצוה (ד) ר"א בן(ד) צדוק אומר מצוה (ה) ובמקדש היו מביאין לפניו גופו של פסח:

רשב"ם

רבי יצחק ב"ר אחא דשמעתא. רבי יצחק סתם האמור באגדתא ר' יצחק בן פנחס הוא: שמעו נא אחיי. דשמעתא בן אחא: ולבך רודף עליך. מתאוה לאכול כל שעה שהורגלת: קקולי. ירקות: אקיקלי דמתא. על אשפות העיר מקום שאשר בני העיר יושבין, הואיל ואין תובעין לו כלום: **מתני'** מברך על היין. והוא הדין למקדש על הפת: **גמ'** שהיין גורם לקידוש שתיאמר. שאם אין לו יין או פת אינו מקדש: **מתני'** הביאו לפניו. ירקות: מטבל בחזרת. זהו לשון התלמוד, כדתניא לעיל (דף קז:) השמש מטבל בבני מעים, לפי שכל מאכלם ע"י טיבול: מטבל בחזרת. כלומר אם אין שם ירק אחר מטבל החזרת בחרוסת ואוכל: עד שמגיע לפרפרת הפת. קודם שיגיע לאותה חזרת שהוא אוכל אחר המצה שהוא מברך עליה על אכילת מרור. וטיבול ראשון כדי שיכיר תינוק וישאל, לפי שאין רגילין בני אדם לאכול ירק קודם סעודה: הביאו לפניו. אחר אותו טיבול: מצה מרור וחרוסת ושני תבשילין, ואף על פי שאין החרוסת מצוה. ולקמיה פריך הואיל ולאו מצוה אמאי מייתי לה: **גמ'** זאת

רשב"ם

רבי יצחק ב"ר אחא דשמעתא. מילתא באנפי נפשה היא, כל רבי יצחק סתם הנזכר בשמעתא הוא רבי יצחק ב"ר אחא, רבי יצחק סתם באגדתא הוא רבי יצחק בן פנחס: שמעו נא אחיי. דשמעתא בן אחא: אכול בצל ושב בצל. אכול בצל או ירקות, ותשב בצל ביתך, ואל תצטרך למכור ביתך: ולבך רודף עליך. ומתאוה לאכול כל שעה שהורגלת: דאכיל אליתא. אליה כלומר בשר שמן תמיד: טשי בעליתא. כשבאין לתובעו הקפותיו הוא נסתר, שאין בידו מה לפרוע: קקולי. ירקות: אקיקלי דמתא. על אשפות (הנהר) [העיר] מקום שאשר בני העיר יושבין הוא יושב, ואין תובעין לו כלום: **מתני'** על היין. והוא הדין למקדש על הפת, וטעמא מפרש בגמרא: **גמ'** דברים שבין בית שמאי וב"ה בסעודה. הכא לא חשיב אלא חדא מפלוגתייהו, אבל במס' ברכות (דף נא:) איכא טובא: גורם ליין שיבא. קודם סעודה: וכבר קידש היום. טעם אחר נותן לדבריו, דמשקיבלו עליו (מ) מיציאת הכוכבים קידש היום, ועדיין לא בא יין לשלחן, וכשם שקודם לכניסה כך קודם לברכה: שהיין גורם לקידוש שתיאמר. שאם אין לו יין או פת אינו מקדש, והמקדש על הפת כמקדש על היין וברכת הפת קודם: תדיר קודם. במס' זבחים (ה) נפקא לן מהאי קרא דכתיב במוספין (ב) מלבד עולת הבוקר אשר לעולת התמיד, מלבד משמע לאחר שהקרבת התמיד תקריב המוספין, וקא דרשינן אשר לעולת התמיד קרא יתירא הוא, אתא למילף דבשביל שהוא תדיר הקדימו הכתוב, ומכאן אתה דן לכל התדירין: דהא נפקא בת קול. במסכת עירובין בפ"ק(ו): ור' יהושע היא. בב"מ בפרק הזהב (ז) גבי תנור שחתכו חוליות, עמד ר' יהושע ואמר אין משגיחין(ו) בב"ק, והלכך לדידיה הוצרך לומר בזו הילכתא כב"ה, שבשאר מחלוקת דב"ש וב"ה שלא הוקבע בפירוש הלכה כב"ה ס"ל שהרוצה לעשות כדברי ב"ש עושה וכדברי ב"ה עושה, כדתניא באלו טריפות (דף מד.) ומוקמינן לה אליבא דר' יהושע: **מתני'** הביאו לפניו. הירקות, אחר שבירך על היין: מטבל בחזרת. זהו לשון התלמוד, כדתניא לעיל (קז:) השמש מטבל בבני מעיים, לפי שכל מאכלם על ידי טיבול. והאי טיבול לאו בחרוסת הוא, כדקתני לקמיה הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת מכלל דעדיין לא הביאו, והך חזרת לאו דוקא, אלא אם (כן) אין שם ירק אחר מטבל בחזרת ואוכל: עד שמגיע לפרפרת הפת. קודם שיגיע לאותה חזרת שהוא אוכל אחר מצה שהוא מברך על אכילת מרור, כדכתיב (ג) על מצות ומרורים (במדבר ט) בתחלה מצה ואח"כ מרור. וטיבול ראשון זה כדי שיכיר תינוק וישאל(מ), לפי שאין בני אדם רגילין לאכול ירק קודם סעודה: הביאו לפניו. אחר אותו טיבול: מצה וחזרת [וחרוסת] וב' תבשילין, אע"פ שאין חרוסת מצוה. ובגמרא(ט) פריך הואיל ולאו מצוה למה מייתי לה: שני תבשילין. בגמרא(י) מפרש כנגד מי: **גמ'** זאת

תוספות

(ז) **ואין** מיסב בסעודת מצוה. היינו סעודת מילה דאמר במדרש דניצול מדינה של גיהנם וסעודת נישואין בת"ח ובת כהן לכהן(ל). **ודוקא** שיש שם בני אדם מהוגנין כדאמרינן בזה בורר (סנהדרין דף כג.) נקיי הדעת שבירושלים לא היו מסובין בסעודה אלא אם כן יודעין מי מיסב עמהם:

(ח) **צריך** לנהוג בו כבוד. בשלא למד ממנו דבלמד ממנו אמרינן (אבות פ"ו מ"ג) בדוד (עשאו) [קראו] רבו אלופו אע"פ שלא למד אלא שני דברים מאחיתופל:

דאמר אין משגיחים בבת קול. וא"ת מאי שנא דקי"ל כבת קול דב"ה ולא קי"ל (נ) כב"ק דרבי אליעזר. וי"ל דהכא ב"ה הוו רובא אלא דב"ש מחדדי טפי(מ) אבל התם דב"ק היה כנגד רבים לא קי"ל הכי ובת קול לא יצתה אלא לכבודו כדקאמרינן התם מן השמים יוכיחו. וא"ת א"כ היכי קאמר רבי יהושע היא הא רבי יהושע קאי אבת קול דר"א. וי"ל מדקאמר אין משגיחין בב"ק משום דלא מן השמים(ס) היא משמע דבכל דוכתא לית לן למיזל בתר בת קול:

הביאו לפניו. פי' רשב"ם ירקות. ואין נראה מדלא קתני בהדיא הביאו לפניו חזרת כדקתני בסמוך הביאו לפניו מצה. **ונראה כפי' ר"ח** הביאו לפניו שלחן שהרי אין מביאין השלחן עד אחר קידוש(ו) ועל השלחן מונח החזרת:

מטבל בחזרת. כלומר אוכל החזרת בטיבול כמו השמש מטבל בבני מעים וכן מטבל בירקות(פ) ובקרא נמי משתעי הכי (ד) כי תקרעי בפוך עיניך (ירמיה ד) שמנחת הפוך בעינים. **ופי' רשב"ם** דהאי טיבול לאו בחרוסת דהא אכתי לא בא כדקתני סיפא הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת. **ואין זה ראיה** דהא קתני הכא חזרת ותניא נמי בסיפא. ועוד דחזרת צריך להטביל בחרוסת משום קפא(ע) **ומיהו היכא** שהטיבול ראשון הוי בשאר ירקות אין צריך לטבול בחרוסת אלא או בחומץ או במים ומלח כמו שהיה נוהג ר"ת דהא אמרי' בגמרא דחרוסת משום קפא וליכא קפא אלא במרור וכ"ש לר"א בר צדוק דקאמר(פ) מצוה זכר לטיט דלא שייך אלא במרור לזכר (ה) דוימררו את חייהם בחומר (שמות א) ועוד דלא שייך מצוה שטיבול ראשון אינו אלא להיכרא(ק). **ודלא כה"ר יוסף** שעשה בסדרו(ל) ויטבול בחרוסת וכן רבינו שלמה בסידרו וה"ר שמעיה:

עד שמגיע לפרפרת הפת. פרפרת קרי המרור שאוכל אחר המצה ופרפרת כלומר ממשכת המאכל כמו פרפראות לחכמה (אבות פ"ג מי"ח) שהירקות ממשיכות הלב למאכל **ומדקרי** למרור פרפרת הפת רמז במשנה דמצה קודמת למרור כדאמרינן בגמרא(ק):

הביאו לפניו מצה. לפי שעקרו השלחן לפני מי שאומר הגדה ועושה הסדר קתני הביאו לפניו מצה ועקירת שלחן היא כדי שישאל הבן(ר) ואביו עונה לו עדיין יביאו שלחן לעשות טיבול שני והבן ישאל למה אנו מטבילין שתי פעמים ומיד כשעוקרין מחזירין לפניו והמצה והמרור עליו שהרי צריך לומר בהגדה מצה זו מרור זה וכדאמרינן (לעיל לו. ולקמן קטו:) לחם עוני שעונין עליו דברים הרבה:

אע"פ שאין חרוסת מצוה. ואם תאמר אמאי לא אתי חרוסת דרשות ומבטל חזרת דמצוה. (א) וי"ל דכיון דכל עיקר מרור לא ניתקן רק בטיבול בחרוסת משום קפא לא מקרי ביטול בכך: זאת

ב) מִלְּבַד עֹלַת הַבֹּקֶר אֲשֶׁר לְעֹלַת הַתָּמִיד תַּעֲשׂוּ אֶת אֵלֶּה: [במדבר כח, כג] ג) בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעַרְבַּיִם יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ: [במדבר ט, יא] ד) וְאַתְּ שָׁדוּד מַה תַּעֲשִׂי כִּי תִלְבְּשִׁי שָׁנִי כִּי תַעְדִּי עֲדִי זָהָב כִּי תִקְרְעִי בַפּוּךְ עֵינַיִךְ לַשָּׁוְא תִּתְיַפִּי מָאֲסוּ בָךְ עֹגְבִים נַפְשֵׁךְ יְבַקֵּשׁוּ: [ירמיה ד, ל] ה) וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים וּבְכָל עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֵת כָּל עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ: [שמות א, יד]

עין משפט נר מצוה

עד א מיי' פ"ח מהלכות מצה הלכה א סמג עשין מא טוש"ע א"ח סי' תעג סעיף א:
עה ב מיי' פכ"ט מהל' שבת הלכה ז סמג עשין כט טוש"ע א"ח סי' רעא סעיף י:
עו ג מיי' פ"ח מהל' מצה הלכה א סמג עשין מא טוש"ע א"ח סי' תעג סעיף ד:
עז ד מיי' פ"ז מהל' מצה הלכה יא:
עח ה מיי' פ"ח מהל' מצה הלכה א:

רבינו חננאל

יצחק בר אחא דשמעתא יצחק חקולא יצחק בן אלעזר יצחק בן טבלא יצחק נפחא אלו כולן בעלי אגדות ומתנייתא ונזכר שמם פעם כך ופעם כך אבל כשמדברין מפיו שמועה מזכירין שמו רבי יצחק בר אחא. וסימנך שמעוני אחי ועמי א) הנזכר בן אחא הוא בעל השמועה: **מאן דאכל אליתא טשי בעליתא** כלומר מי שמנהגו לקנות בשר שומן באשראי ואוכל. מתחבא בעליות שלא יבוא הקצב ויאמר לו איני מניחך עד שתתן לי דמי הבשר. **אבל** מי שמנהגו לאכול ירקות שדה יושב על השוק שבאשפה ואינו חושש שאין מי שנושה בו: מתני' מזגו לו כוס ראשון ב"ש אומ' מברך על היום וכו' וב"ה אומ' מברך על היין ואחר כך מברך על היום. ת"ר דברים שבין ב"ש וב"ה בסעודה ב"ה אומר מברך על היין ואחר כך מברך על היום שהיין גורם לקדושה שתאמר ד"א ברכת היין תדירה ברכת היום אינה תדירה תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם. **והלכתא** כב"ה ואסיקנא דר' יהושע היא דאמר אין משגיחין בבת קול הוא דאמר הכא הלכה כב"ה: **הביאו לפניו מטבל בחזרת.** פי' הביאו לפניו השלחן מטבל החזרת בחרוסת ומברך בורא פרי האדמה ומפסיק עד שמגיע לפרפרת הפת והיא עת אכילת המצה: **הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת.**

חשק שלמה על ר"ח

א) נראה דצ"ל ר' יצחק הנזכר בשמעת' בן אחא הוא בעל השמועה.

ליקוטי רש"י

דברים שבין ב"ש וב"ה בסעודה. דברים שנחלקו בהלכות סעודה. **מברך על היום.** כשמקדש בערבי שבתות קידוש היום תחילה ואח"כ ברכת היין [סוכה נו.]. **שהיום גורם ליין שיבא.** כוס זה לא בא אלא בשביל שבת לקידוש [ברכות נא:]. שאם לא מפני קידוש לא היה זוקק לכוס לפני סעודה [סוכה נו.]. **וכבר קידש היום.** משקבלו עליו או מצאת הכוכבים [ברכות נא:] כלומר ועוד טעם אחר שקדש היום מאליו משחשיכה ועדיין יין לא בא לפניו [סוכה נו.].

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [מאשפות ירים אביון (תהלים קיג) מתרגמינן מקלקלתא מרים חשוכא. כך פירש"י בעבודה זרה כח. ד"ה ניקרא. וכן כתב רש"י בבא קמא כא. ד"ה אקילקלתא], ב) ברכות דף נא: סוכה דף נו. [תוספתא דברכות פרק ה הל' כה] ותוספתא פסחים פ"י ה"ב, ג) ג"ז שם בסוכה זבחים דף נא., ד) ברכות דף נב. עירובין דף ז. יבמות דף יד. בבא מציעא דף נט: חולין דף מד., ה) [דף פט.], ו) [דף יג:], ז) [דף נט:], ח) לקמן ע"ב וקטז., ט) דף קטז., י) עמוד ב, כ) עיין לעיל מט., ל) [בבא מציעא נט:], מ) יבמות יד., נ) לעיל ק:, ס) לעיל קז:, ע) לקמן קטו:, פ) לקמן קטז., צ) יוצר לשבת הגדול המתחיל אלקי הרוחות, ק) קטו., ר) לקמן קטו ע"ב.

הגהות הב"ח

(א) גמרא לאגדתא הוא וסימנך:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] תוס' ד"ה אע"פ שאין חרוסת מצוה וכו' וי"ל דכיון דכל עיקר מרור וכו'. נ"ב עיין מהר"מ ברבי תמה על תירוצם שאינו מספיק לראב"ן דס"ל חרוסת מצוה זכר לטיט. ולפע"ד נראה ברור דכוונת התוס' בזה ג"כ כהר"ן [ד"ה ואתי מרור דרבנן] דכיון דטיבול בעלמא הוא ואינו אכילה אינו מבטל וכמ"ש התוס' נמי במנחות דף כ"ב ע"ב ד"ה מכאן וכו' וא"כ אף לראב"ן א"ש באופן שתירוץ התוס' והר"ן בזה שפה אחת ודברים אחדים הם והנלענ"ד כתבתי ודוק ועיין רדב"ז חלק ג' דפוס פיורדא סי' תקמ"ד [אלף תרצב] שכתב מעין דברי אלה:

הגהות וציונים

א] [צ"ל שמעוני אחי ועמי] (גליון) והוא פסוק בדברי הימים א' כח, ב: ב] ס"א נוסף ירקות וחזרת מטבל (גליון) ועי' תוס' ותיו"ט: ג] ברי"ף ליתא (גליון) תיבות "ושני תבשילין": ד] [צ"ל ר"א ברבי צדוק] (גליון): ה] בכת"י נוסף או וכן הגיהו הרש"ש ומלא הרועים: ו] [צ"ל אין משגיחין] (גליון): ז] שייך לעיל קיג ע"ב (גליון): ח] [צ"ל דלא בשמים] (גליון) ועי' יעב"ץ:

תורה אור השלם

א) וַיָּקָם דָּוִיד הַמֶּלֶךְ עַל רַגְלָיו וַיֹּאמֶר שְׁמָעוּנִי אַחַי וְעַמִּי אֲנִי עִם לְבָבִי לִבְנוֹת בֵּית מְנוּחָה לַאֲרוֹן בְּרִית יְיָ וְלַהֲדֹם רַגְלֵי אֱלֹהֵינוּ וַהֲכִינוֹתִי לִבְנוֹת: [דברי הימים א' כח, ב]

עין משפט
נר מצוה

א [מיימון פ"ח מהלכות מלה הלכה א]:

רבינו חננאל

אמר ר"ל זאת אומרת מצות צריכות כונה דכיון דהאי חזרת לאו בעידן חיובא דמרור אכיל ליה בבורא פרי האדמה אכיל ליה לפיכך בעי טבול אחרינא דלא אכוון בקמייתא. **ואקשי' ודלמא מצות אין צריכות כונה** ואמאי מטבלינן תרי זימני כי היכי דתהוי הכירא לתינוקות וישאלו אמאי מטבלינן תרי זימני. **ואסיקנא** אפי' במרור לחודיה בעינן תרי טבולי כי היכא דלהוי היכרא לתינוקות ולאו משמע דמצות צריכות כונה. **ועוד תניא** אכלן דמאי או אכלן בלא כונה או חצאין יצא ובלבד שלא ישהה באכילת חצאין בין אכילה לאכילה יתר מכדי אכילת פרס הנה תניא בהדיא דלא בעו כונה. **ופרקי' תנאי היא** דתניא ר' יוסי אומר אע"פ שטבל בחזרת מצוה להביא לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין. לאו מכלל דר' יוסי סבר מצות צריכות כונה. **ודחי' ודלמא ר' יוסי נמי צריך תרי טבולי** כי היכי דלהוי הכירא לתינוקות. **ואמרי'** אם כן אמאי קתני מצוה אלא משום דסבר מצות צריכות כונה: **מאי שני תבשילין** אמר רב הונא אפי' סלקא וארוזא. אמר רב אשי ש"מ מדקאמר אורז מבושל דלית הלכתא כר' יוחנן בן נורי דאמר אורז מין דגן הוא. חזקיה אמר אפי' דג וביצה. רב יוסף אמר שני מיני בשר אחד זכר (א) לצלי ואחד זכר לחגיגה מבושל. ורבינא אמר אפי' גרמא ובישולא הן שני תבשילין. **אסיקנא היכא דאיכא שאר** ירקי מברך אשאר ירקי בורא פרי האדמה ואכיל וכי מטי לאכילת מרור מברך על אכילת מרור ואכיל ליה. **היכא דלית ליה** אלא חזרת בלבד היכי עביד.

חשק שלמה על ר"ח

א) נ"ל אחד צלי זכר לפסח ואחד מבושל זכר לחגיגה כנ"ל וכ"כ הרשב"ם והתוס' משמו כאן.

ליקוטי רש"י

מצות צריכות כוונה. שיהא מתכוין לשם מצות [ברכות יג.]. שהעושה מצוה צריך שיכוין בה וכו' ואי לא מכוין למצוה וכו' ואין כאן מצוה [עירובין צה:]. לצאת ידי חובתו [שם]. **מצות אין צריכות כוונה.** דבלאו מתכוין יוצא ידי חובתו [ר"ה כח:].

גמ' אמר ר"ל זאת אומרת (א) מצות צריכות כוונה כיון דלא בעידן חיובא דמרור הוא דאכיל ליה בבורא פרי האדמה הוא דאכיל ליה ודילמא לא איכוון למרור הלכך בעי למהדר לאטבולי לשם מרור דאי סלקא דעתך מצוה לא בעיא כוונה למה לך תרי טיבולי והא טביל ליה חדא זימנא ממאי דילמא לעולם (ב) מצות אין צריכות כוונה ודקאמרת תרי טיבולי למה לי כי היכי דליהוי היכירא לתינוקות וכי תימא אם כן לישמעינן שאר ירקות אי אשמעינן שאר ירקות הוה אמינא היכא דאיכא שאר ירקות הוא דבעינן תרי טיבולי אבל חזרת לחודא לא בעי תרי טיבולי קמשמע לן דאפי' חזרת בעינן תרי טיבולי כי היכי דליהוי ביה היכירא לתינוקות ועוד תניא אכלן דמאי יצא אכלן בלא מתכוין יצא אכלן לחצאין יצא ובלבד שלא ישהא בין אכילה לחבירתה יותר מכדי אכילת פרס תנאי היא דתניא רבי יוסי אומר אע"פ שטיבל בחזרת מצוה להביא לפניו חזרת וחרוסת ושני תבשילין ואכתי ממאי דילמא קסבר רבי יוסי מצות אין צריכות כוונה והאי דבעינן תרי טיבולי כי היכי דתיהוי היכירא לתינוקות א"כ מאי מצוה. מאי שני תבשילין אמר רב הונא סילקא וארוזא רבא הוה מיהדר אסילקא וארוזא (ג) הואיל ונפיק מפומיה דרב הונא אמר רב אשי שמע מינה (א) דרב הונא לית דחייש להא דרבי יוחנן בן נורי דתניא רבי יוחנן בן נורי אומר (ד) אורז מין דגן הוא וחייבין על חימוצו כרת ואדם יוצא בו ידי חובתו בפסח חזקיה אמר אפי' דג וביצה שעליו רב יוסף אמר צריך (א) שני מיני בשר אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה רבינא אמר אפילו גרמא ובישולא. פשיטא היכא דאיכא שאר ירקות מברך אשאר ירקות בורא פרי האדמה ואכיל והדר מברך על אכילת מרור ואכיל היכא דליכא אלא חסא מאי אמר רב הונא מברך מעיקרא אמרור בורא פרי האדמה ואכיל ולבסוף מברך עליה על אכילת מרור ואכיל

זאת אומרת מצות צריכות כוונה. ר"ש לקיש סבר דמתני' סתמא קתני ומיירי אפי' יכול למצוא שאר ירקות אין לו לטרוח אחר שאר ירקות אלא עושה שני טיבולין במרור והיינו משום דמצות צריכות כוונה וכיון דלא בעידן כו' ובבורא פרי האדמה הוא דאכיל ליה כלומר שלא בירך על אכילת מרור ודילמא לא איכוון ודילמא לאו דוקא כלומר ודאי לא איכוון למרור דאין מצוה אלא עד טיבול שני אחר מצה הלכך בעי למהדר ואטבולי פי' ולברך על אכילת מרור ולא נקט וברוכי משום דרב חסדא אית ליה בשמעתין[ס] דמברך על אכילת מרור בטיבול ראשון והא דקאמר ובבורא פרי האדמה אכיל ליה היינו כלומר שאינו אוכל לשם אכילת מרור אלא אכלו לצאת בבורא פרי האדמה דאי סלקא דעתך לא בעי כוונה אם כן יצא חובת מרור בטיבול ראשון אע"ג דאכלו לפני מצה וכתיב [א] על מצות ומרורים לא הויא עיכובא אמאי צריך תרי טיבולי במרור הוה ליה לאהדורי אשאר ירקות משום היכרא בטיבול ראשון ואחר מצה בטיבול שני יאכל מרור והגמרא דחי דלעולם אין צריכות כוונה ומהדרינן אשאר ירקי משום היכרא וכדי לאכול מרור אחר המצה ומתניתין קמ"ל היכא דליכא שאר ירקי דאפי' במרור בעינן תרי טיבולי כדי לאכול מרור כמצוותו ומשום היכרא ולא אמרי' שלא יאכל מרור עד לבסוף ולא נחוש להיכרא: **אכלן** דמאי יצא. אבל ודאי לא יצא אע"ג דמעשר ירק דרבנן כדאמרינן גבי מצה בכל שעה (לעיל דף לה:) אבל לא בטבל ומוקי לה בטבל טבול מדרבנן ואיתקש מרור למצה[ט] ובדמאי יצא נמי במצה משום דאי בעי מפקיר נכסיה וחזי ליה[פ]. וטעמא דהחמירו בודאי דרבנן דטבל דאורייתא מפיק התם (לעיל דף לה:) [ב] מלא תאכל עליו חמץ יצא זה שאיסורו משום בל תאכל טבל ואיתקש מצה לחמץ: **אכלן** בלא מתכוין יצא. קשיא לריש לקיש ואע"ג דריש לקיש דייק ממתניתין ע"כ מתניתין לא איירי בכל ענין אלא בדליכא שאר ירקות וקא משני תנאי היא וכיון דאיכא תנא דסבר כריש לקיש דייק שפיר ריש לקיש ממתניתין דצריכות כוונה כי מסתמא איירי בכל ענין אפי' איכא שאר ירקות: **סילקא** וארוזא. וכ"ש שני מיני בשר: **לית** דחש לה לדר' יוחנן בן נורי. וטעמא דאינו בא לידי חימוץ אלא לידי סרחון בפ' כל שעה (לעיל לה.): **שני** מיני בשר. **פירש ר"ח** צלי זכר לפסח ומבושל זכר לחגיגה. ולא נהירא דקיימא לן כבן תימא (לעיל דף ע.) דאין חגיגה נאכלת אלא צלי דמתניתין[י] אתיא כוותיה. **לכך נראה** דתרוייהו מבושלין וכן משמע לשון תבשילין: **אחד** זכר לפסח ואחד לחגיגה. **כשחל** י"ד להיות בשבת אין צריך רק בישול אחד °דחגיגת י"ד אינה דוחה את השבת[כ]. **ומיהו אומר ר"י** דמ"מ אין לחלק דדמי לחובה אם היינו מניחים מלעשות שני תבשילין וגם יש לחוש שמא לא יעשו בשאר פסחים ואין שום חשש אם אנו עושין אע"ג דלא צריך דליכא למיחש שמא יבנה בית המקדש ויאמרו אשתקד עשינו זכר לחגיגה בשבת והשתא נמי נקריבה בשבת[ל] דהקרבה מסורה לזריזין וכשיבנה משה ואהרן יהא עמנו[מ] וליכא למיטעי אך הבא להניח מלעשות שני תבשילין אין מזהירין אותו: **אמר** רב הונא מברך כו'. רב הונא סבר כריש לקיש דבעי כוונה ואפי' אית ליה שאר ירקות עביד במרור שני טיבולי:

מתקיף

זאת אומרת מצות צריכות כונה. משום הכי בעי תרי טיבולי, שמא לא נתכוון לשם מרור, הואיל ובירך בורא פרי האדמה כשאר ירקות דעלמא: **דילמא הא קמשמע לן דבעינן תרי טיבולי.** משום תינוקות שישאלו, ועבדינן היכרא טובא: **אכלן לחצאין.** אכל זית בפעם ראשונה ואכל זית בפעם שניה, ובמרור קא איירי: **תנאי היא.** דהאי תנא לית ליה צריכות כוונה, ורבי יוסי אית ליה צריכות כוונה: **שמע מינה.** מדקאמר רב הונא דמבשלין אורז בפסח ולא חייש לחימוץ, לית דחש לה לדרבי יוחנן: **אפילו דג וביצה שעליו.** שהיו רגילין להטיח את הדג בביצים: **ואחד זכר.** לחגיגת ארבעה עשר: **גרמא ובישולא.** חתיכת בשר ומן המרק: **פשיטא היכא דאיכא שאר ירקי מברך מעיקרא אירקי בורא פרי האדמה.** דאסור ליהנות מן העולם בלא ברכה, וכיון דיש לו שאר ירקות, הכי שפיר טפי שיברך בפה"א על הירקות תחלה, דהיינו ברכה הראויה להם, ויפטור את המרור הבא אחריו מברכת בפה"א, ואח"כ יברך על החזרת על אכילת מרור:

ולבסוף

רשב"ם

זאת אומרת מצות צריכות כוונה. משום הכי בעי תרי טיבולי, שמא לא נתכוון בראשון לשם מרור, הואיל ובירך עליו בפה"א כשאר ירקות דעלמא, שהרי אין עדיין אכילת מצות מרור לברך עליו על אכילת מרור עד לאחר המצה: **דילמא הא קמ"ל.** דבעינן תרי טיבולי משום תינוקות שישאלו, ועבדי היכרא טובא, ומיהו ממרור קמא יצא ידי חובתו. ומהדר[א] ר"ל א"כ דמשום היכרא דתינוקות לחוד נקט תרי טיבולי, ולאו לאשמועינן מצות צריכות כוונה, לישמעינן שאר ירקות בטיבול ראשון ומרור בטיבול שני דאיכא נמי היכר לתינוקות: **אבל במרור לחודיה לא בעינן תרי טיבולי.** דכולי האי לא עבדינן משום היכרא דתינוקות להקדים אכילת מרור קודם זמנו: **ועוד תניא.** בהדיא דמצות אין צריכות כוונה, ותיובתא דריש לקיש: **אכלן דמאי יצא.** דאי בעי מפקר לנכסיה והוי עני וחזי ליה, השתא נמי חזי ליה[פ]: **אכלן חצאין.** אכל זית בפעם ראשון ואכל זית בפעם שני, ובמרור מיירי: **תנאי היא.** דהאי תנא לית ליה מצות צריכות כוונה, ורבי יוסי אית ליה: **אע"ג שטיבל בחזרת.** טיבול קמא, היכא דליכא שאר ירקות: **מצוה להביא כו'.** כלומר מצוה להביא מן התורה, דאכתי לא קיים מצות אכילת מרור הואיל ולא נתכוון, דמצות צריכות כוונה: **אי הכי מאי מצוה להביא כו'.** מביאין הוה ליה למיתני: **סילקא.** תרדין, ורבותא היא, וכל שכן שני מיני בשר: **הואיל ונפק מפומיה דרב הונא.** בשביל חיבתו להראות הלכה כמותו: **ש"מ.** מדקאמר רב הונא שמבשלין אורז בפסח ולא חייש לחימוץ, לית דחש לדר' יוחנן בן נורי: **אפי' דג וביצה שעליו.** שהיו רגילין להטיח את הדג בביצים, והיינו רבותא דאע"ג דדמי לתבשיל אחד חשיב שני תבשילין: **ואחד זכר.** לחגיגת ארבעה עשר הבאה עם הפסח[י]: **שני מיני בשר.** צלי כנגד הפסח ומבושל כנגד חגיגה, כך פירש רבינו חננאל מרומי: **גרמא ובשולא.** חתיכת בשר ומרק שנתבשלה בו: **פשיטא היכא דאיכא שאר ירקות מברך.** מעיקרא בטיבול ראשון אשאר ירקות בורא פרי האדמה, דאסור ליהנו' מן העולם הזה בלא ברכה[י], דכיון שיש לו שאר ירקות, הכי שפיר טפי שיברך בפה"א תחלה, דהיינו ברכה הראויה להן, ויפטור את המרור מברכת פרי האדמה, ואחר כך יברך על החזרת על אכילת מרור:

ולבסוף

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) [ברכות יג. עירובין לה:], ב) [עירובין שם ראש השנה דף כח:], ג) כעי"ז בסוכה דף לב: וסנהדרין עב., ד) ברכות דף לז. לעיל דף לה., ה) לעיל לה:, ו) לעיל סט:, ז) ברכות לה., ח) קטו., ט) לקמן קכ., י) [לקמן קטז. עיין תוספות שם ד"ה כולן], כ) כמו בסוכה דף מא., ל) לעיל נט:, מ) יומא ה ע"ב.

הגהות הב"ח

(א) גמ' שמע מינה מדרב הונא דלית לחייש:

גליון הש"ס

תוס' ד"ה אחד זכר לפסח וכו' דחגיגת י"ד אינה דוחה את השבת. ע"ל נט ע"ב תוס' ד"ה בארבעה עשר שחל ובדף ע ע"ב תוספות ד"ה מאי טעמא:

תורה אור השלם

א) בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעַרְבַּיִם יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ: [במדבר ט, יא]

ב) לֹא תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ: [דברים טז, ג]

הגהות וציונים

א] משמע דלא גריס תיבות "וכי תימא" (מראה כהן). וכ"ה בכת"י בגמ':

גְּמָרָא. זֹאת אוֹמֶרֶת וְכוּ', שאילו מצוות אין צריכות כוונה, מדוע צריך לחזור ולטבל פעם שניה את החזרת, הלא כבר יצא ידי חובה בטיבול ראשון, אך אם מצוות צריכות כוונה, חוזר וטובל פעם שניה כי שמא לא חשב לשם מצוה (רש"י; רשב"ם). או שהראיה היא ממה שלא הטריחו לחזר אחר ירקות לטיבול ראשון, שאילו מצוות אין צריכות כוונה, היה לנו להטריחו לחזר אחריהם כדי שיאכל את החזרת רק לאחר אכילת המצה, וכמאמר הכתוב 'על מצות ומרורים יאכלוהו', אך כיון שמצוות צריכות כוונה, יכול לטבל טיבול ראשון בחזרת, כיון שאינו מכוון לקיים בה מצות מרור (תוס'). או שהראיה היא ממה שאת ברכת 'על אכילת מרור' תיקנו בטיבול שני, שאילו מצוות אינן צריכות כוונה וכבר יצא בטיבול ראשון, איך יברך בטיבול שני אחרי שכבר יצא ידי חובה [וריש לקיש חולק על דעת רב חסדא (להלן קטו, א) הסובר שאכן מברכים כבר בטיבול ראשון], אלא ראיה שמצוות צריכות כוונה (רבינו דוד. ותוס' לשיטתם ציינו שריש לקיש אינו חולק).

מִצְוֹת צְרִיכוֹת כַּוָּנָה - שקודם שמתחיל את המצוה יתכוון לצאת ידי חובה בעשייתה ולקיים בזה את ציווי ה' (משנ"ב ס, ז). ודין זה שנוי במחלוקת (להלן, וראה ר"ה כח, ב), ומחלוקתם היא אם חובה לכוון, אך הכל מודים שמצוה מן המובחר לכוון (משנ"ב שם). ולדעת הסובר שמצוות צריכות כוונה, הוא דין תורה (רשב"ם להלן ד"ה מצוה להביא, ופשטות הסוגיא בר"ה [שם], ע"פ ביאה"ל שם ד"ה ויש אומרים). ויש מסתפק שמא הוא מדרבנן (פמ"ג שם א"א ג). והנדון אם מצוות צריכות כוונה הוא האם הכוונה לצאת ידי חובה מעכבת, אבל כוונת טעמי המצוות, הכל מודים שאינה מעכבת (מהר"ם חלאווה, וראה משנ"ב ח, יט).

דִּילְמָא לְעוֹלָם מִצְוֹת אֵין צְרִיכוֹת כַּוָּנָה. ואף הסובר כן מודה שצריך לדעת שהוא עומד בזמן חיוב אכילת מרור, ושהוא אוכל מרור (רא"ה, המובא בר"ן). ויש שסובר, שאפילו אם אינו יודע שהוא אוכל מרור, יוצא ידי חובה כיון שנהנה (מאירי, ובר"ה [כח, א] מבואר, שאם כפאוהו פרסיים לאכול מצה יצא, כיון שנהנה, וכן בכריתות [יט, א] שהמתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה). ואף אם מצוות אינן צריכות כוונה, אם התכוון מפורש שאינו רוצה לצאת ידי חובה, אינו יוצא, שאין אדם יוצא מצוה על כורחו (מאירי; תוס' רבינו פרץ לעיל ז, ב). ויש שסובר שאפילו אם צווח שאינו רוצה לצאת ידי חובה, יוצא (רא"ה, הובא בב"י או"ח תקפט ח-ט ד"ה לפיכך, ובב"ח תרנא ד ד"ה ומ"ש בשם).

■ להלכה, יש סוברים שמצוות אינן צריכות כוונה, ויש סוברים שצריכות כוונה, וכן הלכה (שו"ע או"ח ס, ד), והוא דין תורה (ביאה"ל שם). ואם עשה מצוה ללא כוונה, יחזור ויעשה אותה שוב, אך ללא ברכה [לחוש לדעת הסוברים שלהלכה מצוות אינן צריכות כוונה וכבר יצא ידי חובתו, ונמצאת ברכתו לבטלה] (משנ"ב שם, י). ודוקא מצוות דאורייתא צריכות כוונה, אך מצוות דרבנן אינן צריכות כוונה (מג"א שם, בשם רדב"ז). ויש סוברים שאין חילוק, ואף מצוות דרבנן צריכות כוונה (משנ"ב שם, המציין שמכמה מקומות בשו"ע משמע כן, ושכך היא אף דעת הגר"א; ביאה"ל תעה, ד ד"ה לא יצא). ואם מכוון שאינו רוצה לצאת ידי חובה, אינו יוצא (משנ"ב ס, ט).

ובאכילת מצה או מרור, אם אכל ללא כוונה, כגון שאנסוהו נכרים וכדו', אם יודע שהוא ליל פסח ושהוא אוכל מצה או מרור, יצא (שו"ע שם תעה, ד), שאמנם מצוות צריכות כוונה, אך בדבר אכילה כיון שגרונו נהנה, נחשב כמתכוין (משנ"ב שם, לד), ואפשר שאפילו אם יכוין שאינו רוצה לצאת ידי חובה, יוצא (משנ"ב שם, לו, ושעה"צ שם, לו). וכמה פוסקים חולקים, ולדעתם אף בדבר אכילה לא יצא ללא כוונה (משנ"ב שם, וביאה"ל שם ד"ה לא יצא).

כִּי הֵיכִי דְּלֶיהֱוֵי הֶיכֵּרָא לְתִינוֹקוֹת, שאין די בטיבול אחד להיכר לתינוקות כריש לקיש, אלא יש צורך בשני טיבולים, ולא משום שלא כיון לצאת ידי מרור בטיבול ראשון (ע"פ רש"י רשב"ם וחי' הר"ן). ולפי הפירוש שראיית ריש לקיש היא ממה שלא הטריחו לחזר אחר שאר ירקות לטיבול ראשון (ראה לעיל ד"ה זאת אומרת), דוחה הגמ' שבאמת צריך לחזר אחר שאר ירקות, כי אם יאכל אז חזרת יצא, אלא שחידשה המשנה שאם אין לו אלא חזרת, יקיים בה את שני הטיבולים להיכר לתינוקות, אף שמחמת זה יקיים מצות מרור לפני אכילת המצה (תוס'). ולפי הפירוש שהראיה ממה שמברך 'על אכילת מרור' בטיבול שני (ראה לעיל שם), דוחה הגמ' שאכן אם אוכל חזרת בטיבול ראשון מברך עליה [כדעת רב חסדא להלן (קטו, א)], ואז טיבול שני הוא להיכר לתינוקות (רבינו דוד).

אֲכָלָן דְּמַאי, יָצָא, משום שיכול להפקיר נכסיו ויהא עני המותר לאכול דמאי (רשב"ם), וכמו במצת דמאי, שמבואר במשנה לעיל (לה, א) ובגמ' שם (ע"ב) שיוצא ידי חובה מטעם זה (תוס'). ועל אף שלמעשה לא הפקיר את נכסיו, מכל מקום יוצא בדיעבד, שכיון שהתירו דמאי לעניים אף לכתחילה, מוכח שאינו אלא איסור קל של חומרא מדרבנן, כיון שרוב עמי הארץ מעשרים, ועל כן גם עשיר יוצא בו בדיעבד (רש"י לעיל לה, ב, ע"פ ביאור הקהלות יעקב ברכות כז, ה). ויש שהסתפקו שמא יוצא במצת דמאי אף לכתחילה, כיון שמצה נקראת 'לחם עוני', ויתכן שהתירו חכמים בדמאי כל אכילת עניות (תוס' לעיל שם וחי' הר"ן שם). ולפי צד זה, אף במרור דמאי יוצא לכתחילה, כיון שהוקש למצה, אף שלא שייך בו הטעם של 'לחם עוני' (שפת אמת לעיל לט, א). אך יש סובר, שבמרור כיון שלא שייך בו הטעם של 'לחם עוני', לכולי עלמא יוצא בו רק בדיעבד [וכך מדויק ממה שלענין מרור דמאי אמרה הברייתא כאן 'יצא' שמשמע דיעבד, ואילו במצת דמאי אמרה המשנה (לעיל לה, א) 'יוצאין', שמשמע לכתחילה] (דבר שמואל).

ובמרור שהוא טבל ודאי, לא יצא, כיון שמרור הוקש למצה (ראה לעיל לו, א), ועל מצת טבל דורשת הגמ' לעיל (לה, ב) שאין יוצאים בה ידי חובה. ואף שמצת טבל איסורה מדאורייתא, ואילו מרור טבל אסור רק מדרבנן [שמעשר בחיטה הוא דאורייתא ובירק הוא מדרבנן], מכל מקום גם במצת טבל מדרבנן התבאר לעיל (שם) שאין יוצאים ידי חובה, ולכן אף האוכל מרור טבל לא יצא (תוס'). ויש שפירש, שהטעם שאין יוצאים ידי חובה בטבל ודאי גם כשהוא מדרבנן, הן במצה והן במרור, הוא משום 'מצוה הבאה בעבירה' (רש"י לעיל לה, ב, ו-לט, א), שיש 'מצוה הבאה בעבירה' גם בעבירה דרבנן (שאגת אריה צד, בדעת רש"י, ותוס' שלא פירשו כרש"י, הוא משום שלדעתם אין 'מצוה הבאה בעבירה' בעבירה דרבנן).

אֲכָלָן לַחֲצָאִין, יָצָא - שאם אכל תחילה מרור בשיעור חצי זית והפסיק פחות מכדי אכילת פרס, ושוב אכל מרור בשיעור חצי זית, יצא (רש"י; רשב"ם). אך לכתחילה צריך לבלוע את כזית המרור בבת אחת (תרומת הדשן קלט, המוכיח שכך דעת המרדכי, ומוסיף שאמנם רש"י בחולין [קג, ב] כתב שאי אפשר לבלוע כזית בבת אחת, אבל תוס' [שם ד"ה חלקו] סתרו דבריו), ולשון הברייתא 'אכלן לחצאין יצא' מוכיח כן, ש'יצא' הוא לשון בדיעבד (ביאור הגר"א או"ח תעה, ט; בית מאיר שם, א ד"ה ויאכל, המבאר שאוכל מרוסק אפשר לבלוע כזית בבית אחת). ויש סוברים, שאין צריך לבלוע כזית בבת אחת, והברייתא שכתבה לשון דיעבד, כוונתה לשוהה ומפסיק מעט באכילתו, אך אכילה ברצף היא לכתחילה (מג"א שם, ד, בשם מהרי"ל).

■ המשך במילואים עמ' 107 ■

מַתְקִיף לָהּ רַב חִסְדָּא לְאַחַר שֶׁמִּילֵּא כְּרֵיסוֹ הֵימֶנּוּ חוֹזֵר וּמְבָרֵךְ עָלֶיהָ, שלדעתו מצוות אינן צריכות כוונה, ולכן אינו יכול לברך בטיבול שני כי כבר יצא ידי חובת מרור בטיבול ראשון (חי' הר"ן לעיל קיד, ב, בפי' ראשון). אך יש סוברים, שאם רב חסדא היה סובר כך, היה לו להקשות בפירוש שזו ברכה לבטלה, אלא גם רב חסדא סובר שמצוות צריכות כוונה, ולא יוצא ידי חובת מרור בטיבול ראשון, ומכל מקום לדעתו אין זה נכון למלא כריסו מהמרור בטיבול ראשון, ולברך רק בטיבול שני (תוס').

אֶלָּא אָמַר רַב חִסְדָּא מֵעִיקָּרָא מְבָרֵךְ עָלֶיהָ בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה וְעַל אֲכִילַת מָרוֹר, ואף אם סובר רב חסדא שמצוות צריכות כוונה [ראה לעיל בסמוך] ואינו יוצא ידי חובת מרור אלא בטיבול שני, מכל מקום מועילה ברכת המרור בטיבול ראשון לפוטרו בטיבול שני [כשם שמועילה הברכה על 'תקיעות דמיושב' למרות ש'תקיעות דמעומד' הם העיקר] (תוס'). ויש שסובר, שלדעת רב חסדא כיון שמצוות צריכות כוונה, צריך לכוון לצאת בטיבול ראשון ידי חובת מרור [ולאכול ממנו כזית] (רמב"ן במלחמות; ר"ן; שעה"צ תעה, כט, בדעת רש"י ורשב"ם, שכתבו שטיבול שני הוא לתמיהת התינוקות).

■ להלכה, אם אין לו ירקות לטיבול ראשון אלא מרור, יברך עליו בטיבול ראשון 'בורא פרי האדמה' ו'על אכילת מרור' [כרב חסדא], ובטיבול שני יטבלנו בחרוסת, ויאכלנו ללא ברכה (שו"ע או"ח תעה, ב), ויוצא בו ידי חובת מרור [כתוס'] (משנ"ב שם, כו-כז, ושעה"צ שם, כד). אך הרבה פוסקים סוברים, שיכוין בטיבול ראשון לצאת בו ידי חובה, ויאכל אז כזית, ויטבלנו בחרוסת [כהרמב"ן] (משנ"ב שם, כח, ושעה"צ שם, כט).

הָכִי אָמַר הִלֵּל, האמורא (ר"ן), ויש שגורס 'רב הלל' (רא"ש), והיה דור עשירי להלל הנשיא (יעב"ץ). **מִשְּׁמֵיהּ דִּגְמָרָא** – לא אמר בשם חכם מסוים (ע"פ הערוך, ערך גמר [הרביעי]), אלא כך מקובל מכל בני הישיבה שקיבלו מרבותיהם (ע"פ רש"י יומא יד, ב).

וְאָתֵי מָרוֹר דְּרַבָּנָן וּמְבַטֵּיל לֵיהּ לְמַצָּה דְּאוֹרַיְיתָא – טעם המרור שהוא מדרבנן, מבטל את טעם המצה שהיא מדאורייתא (רש"י; רשב"ם; תוס' להלן ע"ב ד"ה ידי), שטעם המרור חזק ומבטל את טעמה החלוש של המצה מדין 'ביטול ברוב' (דבר שמואל). ואף שאין צריך להרגיש את טעם המצה, כמבואר להלן (ע"ב) שאם בלע מצה יצא, מכל מקום צריך שלמצה עצמה יהא טעם, שאם אין לה טעם אינה נחשבת מצה, וכמבואר לעיל (מא, א) שאינו יוצא במצה מבושלת (ע"פ ט"ז תעה, ט, ומג"א שם יא. ולכתחילה מבואר ברשב"ם להלן ע"ב שצריך ללעוס את המצה ולהרגיש טעמה). ויש שפירש, שאין הכוונה שהמרור מבטל את טעם המצה, שהרי בפועל עדיין יש גם טעם מצה, אלא מדרבנן צריך שטעם המצה יהא לבדו, משום מעלת וחביבות המצוה [אלא אם כן הוא טעם מצוה כמותה, או חמורה ממנה (ראה גמ' להלן)] (ר"ן ומהר"ם חלאווה בשם הרמב"ן).

והחרוסת שטובלים בה את המרור אינה מבטלת את טעם המרור, מאחר וכך תיקנו מתחילה את מצותו (תוס' לעיל קיד, א ד"ה אע"פ). או שטיבול אינו מבטל, שדרך אכילתו בכך (ר"ן, וראה הגהות מהר"ב רנשבורג על תוס' לעיל שם).

וַאֲפִילּוּ לְמַאן דְּאָמַר מִצְוֹת אֵין מְבַטְּלוֹת זוֹ אֶת זוֹ, שלדעתו אם שתי מצוות הן באותה דרגת חיוב [שתיהן דאורייתא, או שתיהן דרבנן], אין טעם מצוה אחת מבטלת חברתה, משום ששתיהן ענינן אחד, קיום מצוה (רשב"ם). שביטול לא שייך אלא אם שני הדברים שונים אחד מחבירו, אבל אם הם דומים, אדרבה, האחד מחזק את חבירו (ר"ן נדרים נב, א), ועל זה הדרך אם שתי מצוות הן באותה דרגת חיוב, אינן מבטלות זו את זו (חתם סופר השלם).

שֶׁהָיָה כּוֹרְכָן בְּבַת אַחַת וְאוֹכְלָן – את פסח מצה ומרור (ירושלמי חלה א, א; רש"י; רשב"ם; תוס' להלן קכ, א ד"ה באחרונה). וכיון שאת המצה היה אוכל רק עם הפסח, ודין הפסח להיאכל על השובע, היה הלל אוכל תחילה מצה עשירה שאין יוצאים בה חובת מצה (חי' הר"ן, ע"פ גמ' להלן שם, וראה תוס' שם). ויש שסובר, שאת הפסח לא היה כורך עמהם, אלא כורך מצה ומרור ומטבלן בחרוסת ואוכל, ואחר כך אוכל את הפסח (רמב"ם חמץ ומצה ח, ו), כיון שאין בית הבליעה מחזיק שלשה כזיתים יחד (שיעורי מחצית השקל תקנא-תקנה עמ' קצ, וראה מרדכי, ופמ"ג או"ח תעה משב"ז ז).

אֲפִילּוּ זֶה בִּפְנֵי עַצְמוֹ וְזֶה בִּפְנֵי עַצְמוֹ, שהיה יכול הכתוב לומר 'יאכלו', והיינו מבינים שהכוונה לפסח כיון שכבר אמר בתחילה 'ואכלו את הבשר בלילה הזה', אך אמר הכתוב 'יאכלוהו', ייתור 'הו' בא ללמד שאין צריך לכרוך יחד, אלא אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו (רשב"ם). ואם הכתוב לא היה אומר את 'על' וגם לא את ייתור 'הו', היינו אומרים שיכול לעשות כרצונו, לאכול שלשתם יחד או כל אחד בפני עצמו, לכך אמר הכתוב תחילה 'על' ללמד שעיקר מצוותם לאוכלם יחד, וחזר וייתר את 'הו', ללמד שאם אכלם כל אחד בפני עצמו, יצא (תוס' רא"ש).

הַשְׁתָּא דְּלָא אִיתְּמַר הִלְכְתָא לָא כְּהִלֵּל וְלָא כְּרַבָּנָן וְכוּ', שאילו נפסקה הלכה כחכמים, היה די באכילת כזית מצה בפני עצמו וכזית מרור בפני עצמו, ואילו נפסקה הלכה כהלל, תחילה היינו אוכלים כזית מצה בפני עצמו [כיון שבזמן הזה מצה היא דאורייתא ומרור הוא רק דרבנן, ואם יאכלום יחד, יבטל טעם המרור את טעם המצה], ואחר כך היינו כורכים כזית מצה עם כזית מרור 'זכר למקדש', וכזית זה של המצה אינו מבטל את טעם המרור, משום שהוא זכר למקדש ואף הוא מצוה דרבנן כמרור, ולדעת הלל מצוות אינן מבטלות זו את זו אם הן באותה דרגת חיוב. אך מאחר שלא נפסקה הלכה, איננו יכולים לעשות כאחד האופנים הנ"ל, כי אם נעשה כאופן הראשון, איננו מקיימים בכך 'כורך' לדעת הלל, ואף כדרך השניה אי אפשר לעשות, משום שלדעת חכמים שתי מצוות מבטלות זו את זו, ונמצא שהכזית השני של המצה מבטל את טעם המרור, לכן כדי לצאת את שתי השיטות, עלינו לאכול תחילה כזית מצה בפני עצמו וכזית מרור בפני עצמו, ואחר כך לאכול עוד כזית מצה עם כזית מרור כדעת הלל (ע"פ תוס' ובעל המאור).

וַהֲדַר אָכֵיל מַצָּה וַחֲסָא בַּהֲדֵי הֲדָדֵי, ללא טיבול, והראיה שב'מה נשתנה' הנוסח הוא שבלילה הזה מטבילים 'שתי פעמים', ולא 'שלש פעמים' (תלמיד הרשב"א בשם 'קצת מפרשים'; טור או"ח תעה, א, בשם ראבי"ה). ויש סוברים, שיש להטביל גם את ה'כורך', שהרי אכילת 'כורך' היא כהלל, שודאי היה מטבל באכילה זו (תלמיד הרשב"א בשם 'רוב הגאונים'; רא"ש; ר"ן). והתינוק שואל רק על שני טיבולים, על הראשון שרואה בעיניו, ועל השני שאמנם אינו רואהו עתה אבל יודע עליו, שהרי דרכם היה לטבל בסעודתם, אבל על הטיבול השלישי הוא עדיין אינו יודע, לכן אינו מזכיר אותו (תלמיד הרשב"א).

■ המשך במילואים עמ' 108 ■

מסורת הש"ס עם הוספות

א) כעי"ז בברכות לח:, ב) הלל זה אמורא היה (ר"ן), ג) [יבמות דף פו. וע"ש בפירש"י קדושין נג. ע"ש בפירש"י], ד) [לקמן קטז: קכ.], ה) עי' תוס' לקמן עמוד ב ד"ה ידי ותוס' מנחות כב: ד"ה מכאן, ו) [זבחים עט.], ז) שם ועי' תוס' לקמן קכ. ד"ה באחרונה, ח) מתני' פ"ח מ"ז דפרה ולעיל יד:, ט) קג: ד"ה רב אשי, י) ברכות מא:, כ) שם מד., ל) יוצר לשבת הגדול המתחיל אין ערוך, מ) לעיל דף קב:, נ) בתוד"ה אלא מברך, ס) [וע"ע תוספות זבחים עח. ד"ה אלא ותוספות מנחות כג: ד"ה אלא למ"ד], ע) [חולין קז:], פ) [עיין מ"ש תוספות שם ד"ה כל אחד כו' ותוספות חגיגה יח: ד"ה הנוטל].

גליון הש"ס

תוס' ד"ה מתקיף לה ר"ח וכו' מועלת הברכה שבירך בטיבול הראשון. עי' לקמן קכ ע"א תוס' ד"ה באחרונה: שם ד"ה והדר אכיל וכו' ולא שייך כאן חבילות. עיין ברכות לט ע"ב תוס' ד"ה הכל מודים:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] בגמ' אמר ר' יוחנן חולקין עליו חביריו על הלל. נ"ב עיין ביאור סוגיין ולשון רשב"ם ותוספות בשו"ת שער אפרים סי' נ"א נ"ג נ"ד ובשו"ת בית יעקב סי' ס"א באורך מאד וכמדומה שכולם שמו אחר הדלת לשון הרז"ה והרמב"ן בספר המלחמות בסוגיין יעוש"ה: ב] שם תלמוד לומר על מצות ומרורים יאכלוהו. נ"ל ומצות על מרורים יאכלוהו (שמות יב ח) וכן מוכח מפי' רשב"ם (ד"ה יאכלוהו) דכתב דכתיב לעיל ואכלו את הבשר:

תורה אור השלם

א) בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעַרְבַּיִם יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ: [במדבר ט, יא]

הגהות וציונים

א] בס"א ליתא (גליון) ועי' רש"ש: ב] דברי התוס' קאי על המשך לשון הפייט שכתב שם עוד טעם משום שאין לומר שתי ברכות כאחת (מהרש"א): ג] הרש"ש מגיה לחסר אפילו, כלומר לחסר תיבת "אפילו" וכ"ה בדפו"ר:

גמרא

מתקיף לה רב חסדא לאחר שמילא כריסו הימנו חוזר ומברך עליה אלא אמר רב חסדא מעיקרא מברך עליה בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור ואכיל ולבסוף אכיל אכילת חסא בלא ברכה בסוריא עבדי כרב הונא ורב ששת בריה דרב יהושע עביד כרב חסדא א והלכתא כוותיה דרב חסדא רב אחא בריה דרבא מהדר אשאר ירקות לאפוקי נפשיה מפלוגתא. אמר רבינא אמר לי רב משרשיא בריה דרב נתן הכי אמר הלל משמיה דגמרא לא ניכרוך איניש מצה ומרור בהדי הדדי וניכול משום דסבירא לן מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן ואתי מרור דרבנן ומבטיל ליה למצה דאורייתא ואפילו למ"ד מצות אין מבטלות זו את זו ה"מ דאורייתא בדאורייתא או דרבנן בדרבנן אבל דאורייתא ודרבנן אתי דרבנן ומבטיל ליה לדאורייתא' מאן תנא דשמעת לי' מצות אין מבטלות זו את זו הלל היא דתניא אמרו עליו על הלל שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן שנאמר א על מצות ומרורים יאכלוהו א] אמר רבי יוחנן חולקין עליו חביריו על הלל דתניא יכול יהא כורכן בבת אחת ואוכלן כדרך שהלל אוכלן תלמוד לומר ב] על מצות ומרורים יאכלוהו אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו מתקיף לה רב אשי אי הכי מאי אפילו אלא אמר רב אשי האי תנא הכי קתני יכול לא יצא בהו ידי חובתו אא"כ כורכן בבת אחת ואוכלן כדרך שהלל אוכלן תלמוד לומר על מצות ומרורים יאכלוהו אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו השתא דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן ב מברך על אכילת מצה ואכיל והדר מברך על אכילת מרור ואכיל והדר אכיל מצה וחסא בהדי הדדי בלא ברכה זכר למקדש כהלל. אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא ג כל שטיבולו במשקה צריך נטילת ידים אמר רב פפא שמע מינה האי חסא צריך

רשב"ם

ולבסוף אכיל בלא ברכה. משום דבעינן תרי טבולין: ומבטל ליה. לטעם מצה דאורייתא: שהיה כורכן בבת אחת. פסח מצה ומרור: זכר למקדש כהלל. זכר למה שהיה עושה הלל בזמן שבהמ"ק קיים שהיו אוכלים פסחיהם: צריך נטילת ידים. משום המשקין, שהידים שניות, וכל הפוסל בתרומה מטמא משקין וכו'(פ): צריך

ולבסוף אכיל בלא ברכה. משום דבעי' תרי טבולי: מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן. וטעמא מפרש בשילהי פירקין (דף קכ.): אפילו למ"ד כו'. דכיון דכי הדדי נינהו, כולהו קיום מצות נינהו ולא מבטלי אהדדי: ומבטל לה. לטעם מצה דאורייתא: כורכן בבת אחת. (מצה) פסח מצה ומרור כורכן בכרך אחד, כמו כורכו בגמי (עירובין קג:): יאכלוהו. כל אחד בפני עצמו, מדלא כתיב יאכלו (אותו[א]) והכא ידענא דאפסח קאי דכתיב לעיל ואכלו את הבשר: מתקיף לה רב אשי כו'. ומיהו חולקין עליו חביריו כרבי יוחנן, אבל מהכא לא שמעינן: והשתא דלא איתמר הילכתא לא כהלל ולא כרבנן. דהא רבנן דברייתא מודו להלל דכריכה נמי שפיר דמי, אבל ר' יוחנן קאמר דפליגי עליה דרבנן לגמרי לית להו כריכה כלל: מברך. אמצה לחודא כו': זכר למקדש כהלל. כמו שהיה עושה הלל בזמן שבית המקדש קיים שהיו אוכלים פסחים: כל שטיבולו במשקין. כגון ירק בכותח או בחומץ, צריך נטילת ידים משום משקה, שהידים שניות, וכל הפוסל את התרומה מטמא משקים להיות תחלה(פ):

צריך

תוספות

מתקיף לה רב חסדא לאחר שמילא כריסו כו'. רב חסדא נמי נראה דסבר כר"ל דבעי כוונה אעפ"כ סבר דאין נכון לברך בטיבול שני כיון שכבר מילא כריסו דאי סבר אין צריכות כוונה ה"ל למימר בהדיא דנפיק בטיבול ראשון ואם יברך בטיבול שני הויא ברכה לבטלה ולא צריך לרב חסדא להדורי אשאר ירקי ומברך לרב חסדא בטיבול ראשון על אכילת מרור אע"ג דעיקר מצות מרור לא נפיק אלא בטיבול שני אחר מצה * מועלת הברכה שבירך בטיבול ראשון לטיבול שני מאחר שאכל ממנו מעט בטיבול ראשון מידי דהוה אברכת שופר דמברך אתקיעות דישיבה ומועלת ברכה לתקיעות שבעמידה שהם עיקר ונעשות על סדר ברכות והשתא כל אלו אמוראי סברי דבעי כוונה וסתמא דמסדר הש"ס סבר הכי מדאיצטריך לפסוק כרב חסדא ואי אין צריכות כוונה פשיטא דלא יברך בטיבול שני דאפילו לא בירך בטיבול ראשון נפק ביה ואי יברך בטיבול שני הויא ברכה לבטלה. ולית הלכתא כוותיה דאבוה דשמואל דאית ליה בפרק ראוהו ב"ד (ר"ה כח.) אין צריכות כוונה דקאמר בכפאו ואכל מצה יצא ומוקי לה בכפאוהו פרסיים. והתם לא מייתי מאכלו בלא מתכוין משום דלגבי אכילה לא בעינן כוונה כולי האי כמו בתפלה ותקיעה ומש"ה נמי לא מייתי הכא ברייתות דהתם דבעו כוונה דגבי תפלה ותקיעה בעי כוונה טפי כדפרישית: **והדר** אכיל חסא בלא ברכה. **ונראה** דאין צריך לברך בפה"א אע"ג דהגדה הוי הפסק כדפרישית לעיל(ט) ולא מיפטר בברכה של טיבול ראשון מ"מ ברכת המוציא פוטרתן דהוה להו דברים הבאים בתוך הסעודה מחמת הסעודה(י) שהרי ירקות גוררין הלב וקרי ליה נמי למרור פרפרת הפת. וכן אמרי' בכילד מברכין (ברכות מב.) בירך על הפת פטר את הפרפרת פרפר' היינו דברים הממשיכים האכילה כגון דגים קטנים ותמרים וירקות והיו רגילים לאוכלם בתוך הסעודה בין מאכל למאכל ולכך פטר את הפרפרת לפי שבא לצורך שעל ידי כך אוכל יותר ואין לומר דפרפרת היינו דבר שבא ללפת בו את הפת דהא הוי בכלל הא דקתני התם(כ) למברך על העיקר ופוטר את הטפילה וקאמר נמי רבי חייא(ל) פת פוטרת כל מיני מאכל ורב פפא נמי פסיק התם(ל) הלכתא דברים הבאים תוך הסעודה מחמת הסעודה והיינו הפרפרת כדפי' אין טעונין ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם שלא מחמת הסעודה תוך הסעודה כגון תאנים וענבים שאינן באין להמשיך המאכל ולא ללפת אלא לתענוג צריכין ברכה לפניהם ולא לאחריהם אחר הסעודה אפילו פרפרת טעונין ברכה בין לפניהם בין לאחריהם וה"ר יוסף טוב עלם כתב בסדרו(ל) למה שאר ירקות באין תחלה לפטור חזרת מברכה ראויה לה. וליתא דהא משום היכירא באין. * ולא שייך כאן (מ)חבילות[ב] אלא בתרי מילי ועוד דרב חסדא מברך שתיהן אחזרת. ועוד דמשמע דלא פטר ליה פת ושמא אינו מחשיבו פרפרת הפת כיון שאינו אוכל ממנו אלא כזית: **אתי** מרור דרבנן ומבטל למצה דאורייתא. וכל שכן דאי לא הוי מרור אפי' מדרבנן דמבטל להמצה כדמשמע לקמן(נ). **והא דשרי בהקומץ** (מנחות כג:) מצה מתובלת לא אתו בשמים ומבטלו למצה דאין מן הבשמים כי אם דבר מועט(ס) **ולא כאותן שאסרו** מצה מתובלת בשם רש"י אף בימים אחרונים משום דמחמעי לה: **אלא** אמר רב אשי. **אין נראה כפירוש הקונטרס** דמשבש רב אשי מילתיה דרבי יוחנן שהרי טוב להגיה הברייתא אפילו לחסר[ג] כמו שאנו מגיהין כמה ברייתות מלשבש דברי ר' יוחנן. **אלא** רב אשי מתקיף אבני ישיבה דמפרשי דחולקין רבנן ואסרי לכרוך דא"כ מאי אפילו אלא רבנן סברי דבכל ענין מצותן בין ע"י כריכה בין כל אחד לבדו ופליגי אהלל דמצריך לכרוך ונקטי רבנן אפילו משום הלל. **וא"ת** מנא לן דסבר הלל דאין מבטלות דילמא שאני הכא דגלי קרא. ועוד הא לרבנן נמי אין מבטלות דהא אם כרכן נמי יצא. וי"ל מדסבר דלכתחלה יש לו לכרוך ובדיעבד נפיק כי לא כריך אם כן בעלמא אין מבטלות דאי מבטלות א"כ איצטריך קרא הכא להתיר כריכה ולומר דהכא לא מבטלי והלכך לרבנן דמוקי קרא בדיעבד שמעינן דבעלמא מבטלות ושאני הכא דגלי קרא: **אלא** מברך אמצה ואכיל ומברך אמרור כו'. אם היה כורך שניהם יחד תחלה הוה אתי מרור דרבנן ומבטל למצה ואם היה אוכל מצה בלא מרור תחלה כשהיה כורכן אחר כך אתי מצה דרשות ומבטל מרור דרבנן. ומיהו אי הוה קיימא לן כהלל הוה עבדינן הכי מצה לחודא והדר מצה ומרור בכריכה כיון שצריך לעשות מדרבנן מצות כריכה כהלל הוה דרבנן ודרבנן: **כל** שטיבולו במשקה צריך נטילה. **פי' בקונ'** אע"ג דקי"ל (חולין דף קו.) הנוטל ידיו לפירות ה"ז מגסי הרוח כיון דאיכא משקין וקיי"ל (פרה פ"ח משנה ז) כל הפוסל את התרומה מטמא משקין להיות תחלה הוה להו הנך פירות כמו נהמא וצריך ליטול כמו בנהמא. ואין נראה לפרש כן דאם כן כי פריך למה לי נטילת ידים הא לא נגע ומאי נפקא מיניה אפילו אי לא נגע כיון דסוף סוף אכיל משקה המטובל לא גרע מאוכל מחמת מאכיל דבעי נטילת ידים(פ). ועוד וכי לא ידע המקשה דאיכא למיחש דילמא נגע כדאמר רב פפא. **ונראה** דנטילה דהכא לא משום קדושה ונקיות כמו בנהמא אלא משום שלא יטמא המשקין להיות תחלה ויהא אסור לשתותן ולפסול את גופו כדתנן בפ"ב דחולין (דף לג.) השוחט ולא יצא מהן דם כו' הא יצא מהן דם אין נאכלין בידים מסואבות ואמרינן נמי בסדר הסיבה (ברכות דף מג.(פ)) הביאו להן יין כל אחד נוטל ידו אחת פי' שלא יטמא היין ויפסול גופו והתם סגי ביד אחת

אבל

עין משפט נר מצוה

עט א מיי' פ"ח מהל' מצה הלכה יב סמג עשין מא טוש"ע א"ח סי' תעה סעיף ב:

פ ב מיי' שם הלכה ו טוש"ע שם סעיף א:

פא ג מיי' שם הלכה א ופ"ו מהל' ברכות הלכה א סמג שם ועשין כז טוש"ע א"ח סי' תעג סעיף ו וסי' קנח סעי' ד [רב אלפס ברכות פ"ח עמ' קי וברא"ש פ' כל הבשר סי' י]:

רבינו חננאל

ואסיקנא רב חסדא אמר מברך אחזרת מעיקרא בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור ובסוף אוכל חזרת בלא ברכה והלכתא כרב חסדא. רב אחא מהדר אשאר ירקי לאפוקי נפשיה מפלוגתא: אמר רבא לא ניכול איניש מצה ומרו' בהדי' הדדי דסביר' לן (מצה) [דמרור] בזמן הזה דרבנן ואתי מרור דרבנן ומבטל מצה דאורייתא ואפי' למאן דאמר מצות אין מבטלות זו את זו ה"מ דאורייתא ודאורייתא כגון מצה ומרור בזמן שבית המקדש קיים דתרוייהו מדאורייתא אבל בזמן הזה דמרור דרבנן הוא לא. מאן תנא דאמר מצות אין מבטלות זו את זו הלל דתניא אמרו עליו על הלל שהיה כורך המרור על המצה ואוכלו בבת אחת כו'. אמר ר' יוחנן חלוקין עליו חבריו על הלל דתניא יכול לא יהא אדם יוצא ידי חובתו בפסח אלא אם כן כורכן בבת אחת מצה ומרור ואוכל כדרך שהלל אוכלן ת"ל על מצות ומרורים יאכלוהו [אפי'] זה בפני עצמו וזה בפני עצמו. השתא דלא אתמר הלכתא לא כרבנן ולא כהלל מברך אמצה לחודיה ואכיל ומברך אמרור לחודיה ואכיל והדר כריך ליה למרור אמצה ואכיל להו בבת אחת בלא ברכה זכר למקדש כהלל: אמר ר' אושעיא כל שטיבולו במשקין צריך נטילת ידים. אמר רב פפא ש"מ מדקתני מרור צריך

ליקוטי רש"י

משמיה דגמרא. דבר מקובל מכל בני הישיבה שקיבלו מרבותיהם [יומא יד:]. כך קיבל מרבו ורבו מרבו וכו' ולאו מן לעתיה [יבמות פו.]. כך נקבעה בגמרא וסגורה בפי בני בית המדרש [קידושין נג.]. מצה בזמן הזה דאורייתא. לילה הראשון חובה [רשב"ם לקמן קכ.]. שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן. ולא אתי טעם מרור ומבטל ליה לטעם מצה [זבחים עט.].

עין משפט
נר מצוה

פב א ב ג מיי' פ"ח מהל' מצה הל' ו ופ סמג עשין מא טוש"ע א"ח סי' תעה סעיף א:
פג ד [מיי' פרק ו מהל' מצה הלכה ב] טוש"ע שם סעיף ג:
פד ה מיי' שם פ"ח הלכה ב וסמג שם טוש"ע א"ח סי' תעג סעיף ד:
פה ו מיי' שם פ"ז הל' ג טוש"ע שם סעיף ו:
פו ז ח שם סעיף ז:

רבינו חננאל

נטילת ידים צריך לשקועיה משום קפא כדי שתמות הקפא שבאותו הירק מן החומץ שבחרוס'. פי' קפא תולעת דתניא [בתוספתא] דתרומות האוכל תולעים שבעקרי אילנות ואת הקפא שבירק חייב יבחושין שבחומץ ושביין א) מותרין סננן במסננת אסורין. דאי לא משקע ליה למה ליה נטילת ידים: אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא ודרש הנוטל ידיו בטבול ראשון צריך שיטול ידיו בטבול שני. ואמרי' למה לי נטילת ידים שני' הא משא ידיה חדא זימנא. ופרקי' כיון דמפסיק בינייהו ואמר אגדתא והלילא דלמא מסח דעתיה ונגע במידי דמטנף הלכך צריך נטילת ידים שניה: אמר רבא בלע מצה יצא בלע מרור לא יצא בלע מצה ומרור ידי מצה יצא ידי מרור לא יצא כרכן בסיב ובלען אף ידי מצה לא יצא. אמר רב שימי בר אשי מצה ומרור וחרוסת בפני כל אחד ואחד ואין עוקרין השלחן אלא לפני מי שאומר הגדה. רב כהנא [מ] אמר כלהו לפני מי שאומר הגדה ולמה עוקרין השלחן כדי שישאלו התינוקות כי הא דאביי הוה יתיב קמי רבא חזי דמגבה פתורא אמר אכתי לא אכילנן כו': גרסי' בפ' כיצד מברכין על הפירות אמר רב פפא הכל מודים [בפסח] שמניח פרוסה בתוך שלימה ובוצע מ"ט לחם עוני כתיב. וקיי"ל מפני שהוא יום טוב צריך לבצוע על שתי ככרות כשבת דכתיב ביה לקטו לחם משנה הלכך בפסח מניח פרוסה בתוך שלימה ובוצע ומסתברא אפרוסה ויש אומרים אשלימה. תניא לחם עוני לחם שעונין עליו דברים פי' אומר עליו הגדה מצה זו שאנו

חשק שלמה על ר"ח

א) בתוספתא שם שלפנינו הגי' אוכלין אך הגר"א ז"ל הגיה מותרין וגי' רבינו מסייע ליה להגר"א ז"ל בזה"ד קד' פ"ד קק"א תמוה לפי זה וצ"ע.

[א] צריך לשקועיה בחרוסת משום קפא דאי ס"ד לא צריך לשקועיה נטילת ידים למה לי הא לא נגע ודילמא לעולם אימא לך לא צריך לשקועיה וקפא מריחא מיית אלא למה לי נטילת ידים דילמא משקעו ליה ואמר רב פפא [ב] לא נישהי איניש מרור בחרוסת דילמא אגב חלייה דתבלין מבטיל ליה למרוריה ובעינן טעם מרור וליכא. אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא ודרש [ג] נטל ידיו בטיבול ראשון נוטל ידיו בטיבול שני אמרוה רבנן קמיה דרב פפא הא בעלמא איתמר דאי סלקא דעתך הכא איתמר למה לי נטילת ידים תרי זימני הא משא ליה ידיה חדא זימנא אמר להו רב פפא אדרבה הכא איתמר דאי ס"ד בעלמא איתמר למה לי תרי טיבולי אלא מאי הכא איתמר נטילת ידים תרי זימני למה לי הא משא ליה ידיה חדא זימנא אמרי כיון דבעי למימר אגדתא והלילא דילמא אסוחי אסחיה לדעתיה ונגע. אמר רבא [ד] בלע מצה יצא בלע מרור לא יצא בלע מצה ומרור ידי מצה יצא ידי מרור לא יצא כרכן [א] בסיב ובלען אף ידי מצה נמי לא יצא. אמר רב שימי בר אשי מצה לפני כל אחד ואחד מרור לפני כל אחד ואחד וחרוסת לפני כל אחד ואחד ואין עוקרין את השלחן אלא לפני מי שאומר הגדה רב הונא אומר כולהו נמי לפני מי שאומר הגדה [ה] והלכתא כרב הונא למה עוקרין את השולחן אמרי דבי ר' ינאי [ו] כדי שיכירו תינוקות וישאלו אביי הוה יתיב קמיה דרבה חזא דקא מדלי תכא מקמיה אמר להו עדיין לא קא אכלינן אתו[א] קא מעקרי תכא מיקמן אמר ליה רבה [ז] פטרתן מלומר מה נשתנה: [ג] אמר שמואל [א] לחם עוני (כתיב) [ח] לחם שעונין עליו דברים תניא נמי הכי לחם עוני לחם שעונין עליו דברים הרבה דבר אחר לחם עוני עני כתיב מה עני שדרכו בפרוסה אף

אבל במרור נוגע בב' ידיו וקאמר הסיבו מביאין להם מים אע"פ שכל אחד כבר נטל ידו אחת חוזר ונוטל ב' ידיו אע"ג דאמרינן (ידים פ"ב מ"א) נטל ידו אחת משטיפה אחת טהורה צריך ליטול שתיהן ולפי שנטילה ראשונה לא היתה לשם קדושה לכך סבר המקשה דבהך נטילה ליכא למיגזר שמא יגע **ולפי זה נראה** דאין לברך על אותה נטילה כיון דליכא הכא מצוה לשמוע דברי ר"א בן ערך (חולין דף קו.) וכ"ש אנן שאין אנו נזהרין מלטמאות עצמנו ומלאכול אוכלין טמאין ואין אנו צריכין לאותה נטילה והמברך הרי זה מברך ברכה לבטלה **ובכל סדרים כתיב** שצריך על הנטילה לברך ואין נראה כדפרישית: **קפא.** פי' ר"ח תולעת כדתניא[ח] התולעת שבעיקרי זיתים ושבעיקרי גפנים והקפא שבירק והיבחושין שביין וחומץ הרי אלו מותרים **וא"ת** תיקשי מינה לשמואל דאמר בסוף אלו טריפות (חולין סז.) קישות שהתליע באיביה אסור משום שרץ השורץ על הארץ. ומיהו שמואל סבר כאידך ברייתא דמייתי התם[ט]. ומיהו ק"ק דמ"מ אמאי לא מייתי הך ברייתא התם. ועוד שמואל היכי אכיל מרור בפסח וכי תימא דבדיק להו שלא יהא שם קפא א"כ אמאי צריך חרוסת כיון דליכא קפא. ושמא ברוב ירקות אין בהם קפא וסמיך שמואל ארובא ומשום סכנה דקפא[י] חיישינן למיעוטא וצריך חרוסת: **צריך** שיטול בטיבול שני. לאו דוקא נקט בטיבול שני דהא עביד ליה בתר המוציא דבעי נטילת ידים אלא אגב טיבול ראשון נקט טיבול שני והנטילה נמי גם לצורך טיבול באה: **אסוחי** מסח דעתיה ונגע. תימה מה צריך להאי טעמא תיפוק ליה דנטילה ראשונה לא היתה לשם קדושה אלא שלא יטמא את המשקין[כ]. וי"ל דס"ד דכיון שנטל יועיל אפילו לנהמא דחולין לא בעי כוונה[ל] לכן צריך להאי טעמא: **ידי** מצה יצא ידי מרור **לא יצא.** וא"ת כיון שאין במרור זה מצוה מדרבנן ליבטיל מרור להאי מצה דבהדיה. וי"ל דלא שייך ביטול אלא כשלועסן יחד דאז מבטל טעם אחד את חבירו אבל כשהם שלמים אפילו יהיה יותר מחבירו לא מבטל ליה: **מצה** לפני כל אחד ואחד מרור כו'. נראה דטעמא כדי שיטעום תיכף לברכה מיד כיון שזאת הברכה היא לשם חובה אבל בשאר ימות השנה דאין הברכה חובה אין צריך לטעום תיכף לברכה מיד: **למה** עוקרין את השלחן. דוקא שלהן שהן קטנים אבל שלנו שהן גדולים איכא טורח גדול בעקירתו נהגו לסלק הקערה לצד אחד[מ] דליהוי כעקירת שלחן **ומה שנוהגין** לסלק שני תבשילין בשעת הגבהה כדי שלא יהא נראה כמקדיש קדשים בחוץ וכן יסד ה"ר יוסף בסדרו[נ] מוסך מהקערה שני תבשילין ומגביה קערה ולימא הא לחמא עניא כו' **ולא יתכן** דהא דאמרינן[ס] בשר אינו צריך להגביה היינו בשעה שאומר פסח זה[ע] דאז ודאי נראה כאוכל קדשים: **כדי** שיכיר התינוק וישאל. כלומר ומתוך כך יבא לישאל בשאר דברים אבל במה ששאל למה אנו עוקרין השלחן לא יפטר ממה נשתנה והיא דאביי לא פי' הגמ' אלא תחלת שאילתו: מה

צריך לשקועיה בחרוסת משום קפא. ארס שבחזרת, שהשרף שבחזרת יש בו ארס כדרך הנחשים: הא לא נגע. ידו במשקה: הא בעלמא איתמר. בשאר טיבולין שאין קבע צריך שיטול ידיו לטיבול, דכשנטל ידיו לראשון לא היה יודע שסוף שני לבוא: דאי ס"ד הכא. גבי מרור איתמר, אמאי, הא משי ליה חדא זמנא בטיבול ראשון: אסחיה לדעתיה ונגע. בבשרו: בלע מצה. ולא לעסה, יצא: בלע מרור (לא) יצא. [אי] אפשר שלא טעם בו טעם מרור: בלע מצה ומרור. יחד, ולא אכל עדיין לא מזה ולא מזה, יצא ידי מצה, שאינה צריכה טעם, אבל ידי מרור לא יצא, הואיל ולא לעסו ואוכל מצה עמו אין לו שום טעם: כרכן. שניהם יחד בסיב הדקל, לא יצא, שהרי לא היה ממש בפיו לא זה ולא זה: ואין עוקרין את השלחן. א"נ להגביה קערה כשמתחיל הגדה אלא מלפני הגדול שבהן שעושה הסדר ואומר ההגדה: אף

רשב"ם

צריך לשקועיה בחרוסת משום קפא. ארס, שחזרת יש בו ארס כדרך הנחשים[ג], והלכך צריך נט"י לטיבול ראשון כדלקמן שהרי נוגע במשקין כשמשקע את החזרת בחרוסת. ור"ח פירש קפא תולעת, דתניא בתרומות[ד] התולעים שבעיקרי אילנות ואת הקפא שבירק יבחושין שבחומץ ושביין מותרין, סיננס במסננת אסורין, דכיון דפריש ממקום רביתיה הוי ליה כשרץ השורץ על הארץ כדאמרינן בשילהי אלו טריפות (חולין דף סז.), ועיקר: הא לא נגע. ידו במשקה: אגב חולייה. שנותנין בו תפוחין כדמוכח לקמן[ה] זכר לתפוח: לטיבול ראשון. של שאר ירקי: לטיבול שני. חזרת: הא בעלמא איתמר. בשאר טיבולין שבשאר ימות השנה שאינן קבע, וכשנוטל ידיו לראשון לא היה יודע שסוף שני לבוא, והסיח דעתו: דאי ס"ד הכא. גבי מרור איתמר, אמאי, הא משא ליה ידיה חדא זמנא בטיבול ראשון: אסחיה לדעתיה. ונגע בשום דבר טינוף: בלע מצה. ולא לעסה, יצא, שהרי קיים [ב] בערב תאכלו מצות (שמות יב) שהרי אכילה היא לו, ומיהו לכתחלה טעם מצה בעינן[ו]: בלע מרור לא יצא. דבעינן טעם מרור וליכא דמשום הכי קפיד רחמנא למרר את פיו של אוכל זכר [ג] לוימררו את חייהם[ז], כך מצאתי כתוב בכל הספרים ובפי' ר"ת. ורבינו פי' בלע מרור יצא, אע"פ שלא יהא בו טעם מרור, בלע מצה ומרור יחד ולא אכל עדיין לא מזה ולא מזה, ידי מצה יצא, ידי מרור לא יצא, הואיל ולא לעסו ואכל מצה עמו אין לו שום טעם. ולפי הכתוב בספרים צריך לפרש בלע מצה ומרור ידי מצה מיהו יצא, דלא תימא אף ידי מצה לא יצא דאיכא תרתי לריעותא שלא טעם טעם מצה וגם לא נגע בגרונו שהמרור חוצץ בינתים: כרכן. שניהן יחד בסיב הגדל סביב הדקל, לא יצא, שהרי לא היה ממש בפיו לא זה ולא זה, וכזורק אבן לחמת דמי: מצה לפני כל אחד ואחד. מנהג שלהן היה להסב על המטות והיה שלחן לפני כל אחד ואחד, הלכך צריך מצה ומרור לפני כל אחד ואחד על שולחנו, אבל לדידן אין צריך כי אם לפני מי שעושה הסדר והוא יחלק לכל אחד מצה ומרור[ט]: ואין עוקר את השלחן. שמצוה היא לעקור את השלחן כדלקמן כי היכי דליהוי היכרא לתינוקות. וה"מ לדידהו דהוי להו שלחן קטן לפני מי שאומר הגדה לבדו, וכן לכל אחד, אבל אנו מסלקין את הקערה שבה מצה ומרור ושני תבשילין לסוף השלחן ודי לנו בכך. ויש שנוהגין להגביה את הקערה על הכף[ג], ומוציאין הבשר מן הקערה, ולאו מלתא היא, דהא דאמרינן לקמן[י] בשר אין צריך להגביה ה"מ בשעה שאומר הגדה פסח שהיו אבותינו כו', וכיון[ד] דלא מצי למימר פסח זה אם היה מגביהו לתבשיל שהיה בידו נראה כמקדיש בהמתו מחיים, אבל כשמגביה הקערה כדי שיכיר תינוק וישאל היאך נראה כמקדיש קדשים, לפיכך אין צריך להוציא ממנה התבשיל, וגם הגבהתה חנם ואין כאן היכר לתינוק, אבל עוקרין הקערה לגמרי ויניחנה בקרן זוית כאילו כבר אכלו, כדי שיכיר התינוק וישאל, דדמי לעקירת שלחן: פטרתן מלומר מה נשתנה. דתניא לקמן[כ] חכם בנו שואלו ואם לאו שואל הוא לעצמו מה נשתנה, וכיון ששאלו לנו מה נשתנה אין אנו צריכין לומר מה נשתנה, אלא להשיב על דבריו (של בנו) [ה] לפי שנשתעבדנו במצרים אנו עושין כל הדברים הללו: אף

מסורת הש"ס
עם הוספות

א) עיין תוס' סוטה יח. ד"ה בעי, ב) לעיל דף לו., ג) עי' עירובין דף כט סוף ע"א וריש ע"ב, ד) תוספתא פ"ז הי"ב, ה) דף קטז., ו) ברכות לח:, ז) לקמן דף קטז:, ח) תוספתא תרומות פרק ז הי"ב, ט) חולין סז: ושם תוד"ה דיקא, י) לקמן קטז., כ) לעיל ע"א תוד"ה כל, ל) חולין לא., מ) ביוצר לשבת הגדול המתחיל אלקי הרוחות:

תורה אור השלם

א) לֹא תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ: [דברים טז, ג]

ב) בָּרִאשֹׁן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בָּעָרֶב: [שמות יב, יח]

ג) וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים וּבְכָל עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֵת כָּל עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ: [שמות א, יד]

הגהות וציונים

א] בכת"י ליתא תיבת "אתו". ושם הגי' וקא מעקריתו תכא וכו': ב] מדברי הרשב"ם שכתב אבל לדידן וכו' נראה שלא גרס בגמרא "והלכתא כרב הונא" (שו"ת גינת ורדים כלל א סי' מג), וכ"כ הלחם משנה הל' חמץ ומצה פ"ח ה"ב שכ"ה גירסת הרמב"ם, וע"ע בגדי ישע על המרדכי אות כט בשם המהרש"ל: ג] בכת"י על חנם ומוציאין, או שצ"ל על הכתף כמו שהוא במאירי ובספר המכתם, ועי' הלשון בבית יוסף סי' תעג ד"ה ויגביה הקערה: ד] צ"ל כיון דלא מצי למימר פסח זה ואם היה (רש"ש): ה] בכת"י נוסף, על דבריו של בנו ולפרש טעמו של דבר ולהתחיל עבדים היינו לפרעה דהיינו תשובת דבריו של בן לפי שנשתעבדנו, ועיין של"ה מסכת פסחים נר מצוה ד"ה מסירין הקערה שהקשה על הגירסא שלפנינו: ו] נדצ"ל לצד אחר: ז] צ"ל פסח שהיו אבותינו אוכלין (מראה כהן): מ] כ"ה בכת"י ובהרבה ראשונים ולא כדלפנינו בגמ' רב "הונא".

ליקוטי רש"י

אדבריה. הכניסו ומטייל עמו במבואות העיר [ביצה כט.]. שעונין עליו דברים. שגומרים עליו את ההלל ואומרים עליו הגדה [לעיל לו.].

מִשּׁוּם קָפָא – שיש בחזרת ארס, והחרוסת מבטלת אותו (רש"י; רשב"ם בפי' ראשון ולהלן קטז, א). ויש מפרשים, ש'קפא' היא תולעת הגדלה בירקות, ומזיקה אם אוכלים אותה חיה, והחרוסת ממיתה אותה (רבנו חננאל, ע"פ תוספתא; רשב"ם בפי' שני, וכתב שפי' זה עיקר). וסוברת הברייתא שאין איסור באכילת התולעת, משום שתולעת זו נוצרת בתוך הפרי, וכיון שלא פירשה ממנו, אינה בכלל 'השרץ השורץ על הארץ' (ויקרא יא, מא), ושלא כדעת שמואל [בחולין (סז, ב)] הסובר שאף באופן כזה יש איסור אכילה (רשב"ם; תוס'), ולדעתו צריך לומר שברוב הירקות אין תולעת, ולכן מצד איסור אין לחשוש, אך מצד הסכנה צריך לחשוש, משום ש'חמירא סכנתא מאיסורא' (תוס').

דְּאִי סָלְקָא דַעְתָּךְ לֹא צְרִיךְ לְשַׁקּוֹעֵיהּ נְטִילַת יָדַיִם לָמָּה לִי, אלא בהכרח שצריך לשקעו בחרוסת, שנחשבת 'משקה' משום שמערב בה יין ועושה אותה רכה זכר לדם (תוס' להלן קטז, א ד"ה צריך, אך ראה מה שכתבנו שם ד"ה וצריך לסמוכיה).

לֹא נִישַׁהֵי אִינִישׁ מָרוֹר בַּחֲרוֹסֶת, ואפילו אם אחר כך ינער את החרוסת, כי אם משהה אותו מתבטל טעמו (רבינו יונה סדר פסח, מובא בקובץ שיטות קמאי לעיל ע"א), ואכן אחר הטיבול צריך לנערה (טור או"ח תעה, א בשמו, וראה ברבינו יונה שם שכתב לנער שלא ישאר ממנה אפילו מעט). אבל ב'כורך' יטבול בחרוסת ולא ינערה, אלא יאכלנה עם המצה והמרור (ב"י תעה, ב, בשם האגור בשם מהר"י מולין). ויש סוברים, שאף ב'כורך' צריך לנערה, שהרי עושים 'זכר למקדש כהלל', וכיון שהלל היה יוצא בו ידי חובת מצה ומרור, בודאי ניער את החרוסת כדי שלא תבטל את טעם המרור (מאמר מרדכי שם, ז). ■ להלכה, לא ישהה את המרור בחרוסת, וינערה מעליו (שו"ע שם), ואף ב'כורך' צריך לנערה [כדעת המאמר מרדכי] (משנ"ב שם, יז).

דִּילְמָא אַגַּב חָלְיֵיהּ דְּתַבְלִין מְבַטֵּיל לֵיהּ לְמְרוֹרֵיהּ, ואף ששניהם מדרבנן, ולעיל (ע"א) אמרה הגמ' שמצוות מבטלות זו את זו רק אם אחת דאורייתא והשניה דרבנן, מכל מקום כיון שהמרור מוזכר בתורה והחרוסת אינה מוזכרת, נחשב המרור כדאורייתא והחרוסת כדרבנן (רבינו מנוח חמץ ומצה ח, ח).

וּבָעֵינַן טַעַם מָרוֹר וְלֵיכָּא, ולכן הנהיג הגר"א שלא לפורר את ה'חריין' קודם ביאתו מבית הכנסת, כדי שלא יפוג כל טעמו, ואינו יוצא ידי חובה, או שיפרר ביום ויניח בכלי מכוסה עד תחילת הסדר [ואז יפזרו על הקערה שלא יהא חריף מדאי, שהוא סכנה וגם בו לא יוצאים ידי חובה] (חיי אדם קל, ג, וראה נשמת אדם שם שאלה לד, ומשנ"ב תעג, לו).

וחזרת (-חסה), אף אם היא מתוקה ואין בה שום מרירות, יוצאים בה (ב"י או"ח תעג, ה, וכפשטות הירושלמי ב, ה), שסופה שהיא מתקשה ונעשית מרה (פרי חדש שם, ה). ויש שכתבו, שצריך שיהיה בה מרירות, כיון שעיקר המצוה היא זכר ל'וימררו את חייהם', וכמבואר כאן בגמ' שצריך טעם מרור (חזו"א או"ח קכד, לדף לט, א, וביאר בכוונת הירושלמי, שאף שדרך בני אדם בשאר ימות השנה לאוכלה בעודה מתוקה, מכל מקום יוצאים בה לאחר שנעשית מרה, ואין צריך שתהא מרה מתחילתה, וראה עוד קרבן העדה שם), ודי במעט מרירות כלשהי (מכתב הקהלות יעקב בסוף ספר הלכות חג בחג, וכעין זה בחק יעקב שם).

נוֹטֵל יָדָיו בְּטִיבּוּל שֵׁנִי. לשון זה הוא לאו דוקא, שהרי הנטילה היא כבר קודם לכן לצורך אכילת המצה הקודמת לאכילת המרור, אך אגב שאמר שנטל ידיו ל'טיבול ראשון', כינה נטילה זו שהיא 'בטיבול שני' והנטילה עולה גם לאכילת המרור (תוס'). ויש שפירש, שלנטילה לצורך מצה די בנטילה עד פרק היד, ומשום טיבול שני צריך נטילה עד הזרוע כמו בתרומה [ראה חולין (קו, א)] (מרדכי, סדר של פסח, בתי' ראשון).

דִּילְמָא אַסּוּחֵי אַסְּחֵיהּ לְדַעְתֵּיהּ וְנָגַע, שאם ודאי היה נוגע, היתה הנטילה חובה לברכת 'אשר גאלנו', שאסור לאומרה בידיים מטונפות, אך כיון שרק חוששים שהסיח דעתו, לברכה ידיו כשרות, ואילו לענין טומאה גזרו עליהן שיהיו 'שניות', וחייבות נטילה (רבינו דוד; ר"ן על הרי"ף ובחי'). ואם ברור לו ששמר עליהן ולא נגע במקומות המכוסים [או בכתבי הקודש (-מגילה הכתובה על קלף כדין)], אין צריך לחזור וליטול, ואם נטל אל יברך, שמא תהיה הברכה לבטלה (שבלי הלקט ריח). ■ להלכה, נטילה שהיתה לדבר שטיבולו במשקה, אין סומכים עליה עבור פת, בפרט אם לא כיוון בנטילה זו על כך, אך אין מברכים על הנטילה שנוטל שנית עבור הפת (ראה שו"ע ורמ"א או"ח קנח, ז), ולכן מן הנכון לטמא את ידיו קודם הנטילה השניה, כדי שיוכל לברך עליה (ביאה"ל תעה, א ד"ה יטול ידיו, וראה מבית לוי – פסח, יג הע' מ, והליכות שלמה פסח עמ' עדר).

בָּלַע מַצָּה יָצָא, שבליעה נחשבת 'אכילה', וקיים מאמר הכתוב בערב 'תאכלו' מצות, ואין צורך להרגיש טעם מצה, אך יש צורך שיהא לה טעם, כי אם אין לה טעם, הרי הוא כאוכל משהו אחר שאינו מצה [ולכן אם בישל מצה, אינו יוצא בה ידי חובה, כמבואר לעיל (מא, א)] (ט"ז תעה, ט; מג"א שם, יא). ולכתחילה ילעס אותה, להרגיש טעמה (רשב"ם). ודין זה שבבליעה יוצא ידי חובה, נכון גם לשאר אכילות מצוה, ורבא אמרה על מצה אגב שרצה לומר שבלע מרור לא יצא (מנחת חינוך מצוה ו אות א). ויש שסובר, שלשון הגמ' בכמה מקומות 'טעם מצה' (ראה ברכות לח, ב), מוכיח כי דחתה הגמ' את דברי רבא, וסוברת שאף אם בלע מצה לא יצא, וחובה להרגיש טעמה (מאירי, בשם 'יש דוחין', ובדעת הרי"ף שהשמיט הלכה זו). ■ להלכה, בלע מצה יצא (שו"ע או"ח תעה, ג), אך לכתחילה ילעס אותה להרגיש טעמה בפיו (משנ"ב שם, כט, וראה ביאה"ל תנד, ד ד"ה אין).

בָּלַע מָרוֹר לֹא יָצָא, שצריך להרגיש את המרירות בפיו, זכר למרירות שהיתה לאבותינו במצרים (רשב"ם). ויש להסתפק אם צריך ללעוס את כל הכזית, להרגיש מרירות של כזית, או די בלעיסה קצרה כדי להרגיש מרירות כל שהיא, ואת השאר אפשר לבלוע (מנחת שלמה). ויש גורסים 'בלע מרור יצא', שגם באופן זה מרגישים טעם מרור (רשב"ם בשם רש"י; רבינו מנוח ולחם משנה חמץ ומצה ו, ב, בדעת הרמב"ם שם). ■ להלכה, בלע מרור לא יצא [כגירסת רשב"ם] (שו"ע או"ח תעה, ג).

בָּלַע מַצָּה וּמָרוֹר, יְדֵי מַצָּה יָצָא, יְדֵי מָרוֹר לֹא יָצָא. אם לעיל גורסים 'בלע מרור לא יצא' [ראה בד"ה הקודם], כל שכן שכשבלע מצה ומרור לא יצא ידי מרור, רק החידוש הוא לענין המצה, שאף שבאופן זה יש 'תרתי לריעותא', שלא הרגיש טעם מצה, וגם המרור חוצץ בין הגרון למצה, אעפ"כ יצא ידי חובת מצה (רשב"ם). ואם לעיל גורסים 'בלע מרור יצא', החידוש הוא שכשבלע מצה ומרור יחד לא יצא ידי מרור, משום שבאופן כזה ודאי לא מרגישים טעם מרור (רשב"ם), או משום שהמרור טפל למצה (ארחות חיים [לר"א מלוניל] חמץ ומצה קיב; רבינו מנוח ולחם משנה חמץ ומצה ו, ב, בדעת הרמב"ם שם).

■ המשך במילואים עמ' 108 ■

אַף כָּאן בִּפְרוּסָה. ומלבד המצה הפרוסה לקיום דין אכילת מצה, מביא עוד שתי מצות שלמות ל'לחם משנה', כשאר שבתות וימים טובים, ובוצע על אחת מהן (רש"י; רשב"ם; תוס'), או על שתיהן, הפרוסה והשלימה (רש"י ברכות לט, ב). ויש סוברים, שמלבד המצה הפרוסה די במצה שלימה אחת, ואף שמצוה לבצוע בשבתות ובימים טובים על שתי ככרות, בא דין 'לחם עוני' ומגרע שאחת מהם תהא פרוסה, ודין לחם משנה מתקיים בהם (רי"ף; רבינו דוד; רמב"ם חמץ ומצה ח, ו). ויש סוברים, שאם חל פסח בשבת – יבצע על שתי מצות שלמות, ואם חל בחול – יבצע על מצה שלימה אחת יחד עם הפרוסה (טור או"ח תעה, ז, בשם 'חילוף מנהגים' ובה"ג).

ואת ברכת 'המוציא' יכוין לברך על השלמה, כשאר ימים טובים (רש"י; רשב"ם), או משום שהיא ברכה 'תדירה' (סידור רש"י שפד; תניא רבתי מח, בשם רבינו גרשום). וברכת 'על אכילת מצה' יכוין לברך על הפרוסה [משום שהיא באה משום 'לחם עוני' (ספר המכתם)], ובוצעים משתיהם יחד, וכך מנהג העולם (ר"י בתוס'). ויש סוברים ההיפך, ש'המוציא' יברך על הפרוסה [כדרכו של העני לברך כל השנה 'המוציא' על הפרוסה (תשב"ץ צט)], ו'על אכילת מצה' יברך על השלימה (טור או"ח תעה, א, בשם 'יש מי שאומר'). ויש סוברים, שאת שתי הברכות יברך רק על הפרוסה, וגם יבצע עליה, אלא שמניח את הפרוסה בתוך השלימה, שיהא נראה כאילו בוצע על השלימה (ה"ר מנחם מיוני, וה"ר יום טוב בתוס' כאן ובברכות לט, ב ד"ה הכל), ש'המוציא' שמברכים תחילה ראוי לברך על הפרוסה כדרכו של עני, וכיון שבירכו עליה 'המוציא' ראוי לברך עליה אף 'על אכילת מצה', 'הואיל ועבידנא בה חדא מצוה, נעביד בה מצוה אחריתי' (ספר המכתם).

■ להלכה, יקח שלשה מצות (שו"ע או"ח תעג, ד), שנים ל'לחם משנה' כשאר ימים טובים, והאמצעית יבצעה לשתים, חציה לקיום מצות אכילת מצה, וכמאמר הכתוב 'לחם עוני', שדרכו של עני בפרוסה [וחציה השני לאפיקומן (משנ"ב שם יח, ו-נז)]. יניח את הפרוסה בין השלמות, יברך 'המוציא', ישמיט את התחתונה, ויברך 'על אכילת מצה' הן על השלמה העליונה, והן על הפרוסה האמצעית (שו"ע שם תעה, א, ומשנ"ב שם, ב), לצאת גם את הדעות הסוברות ש'המוציא' על השלמה ו'על אכילת מצה' על הפרוסה, וגם את הדעות הסוברות להיפך (ביאה"ל שם ד"ה ויברך).

מַה דַּרְכּוֹ שֶׁל עָנִי הוּא מַסִּיק וְאִשְׁתּוֹ אוֹפָה וְכוּ', שיראים שמא יצטנן התנור קודם שישלימו להכין את העיסה [ולא יהא להם עצים להסקה שניה (ריבב"ן)], לכן הם מזדרזים ושניהם מתעסקים בעיסה יחד, האיש מסיק והאשה אופה (רשב"ם). ויש שפירש, שעושים זאת לזרז האפיה מחמת רעבונם (ר"ן). או משום שאין להם עבדים, אף כאן אפילו הם עשירים יזדרזו שהוא יסיק ואשתו תאפה, שלא יבוא לידי חימוץ (שבלי הלקט ריח). ■ להלכה, הרא"ש היה משתדל במצת מצוה ועומד על עשייתה, ומזרז את העוסקים בהם ומסייע בעריכתן, וכן ראוי לכל אדם לעשות, להיטפל הוא עצמו במצוה (שו"ע או"ח תס, ב), משום 'מה דרכו של עני' וכו' (הגר"א שם, ב), ומשום ש'מצוה בו יותר מבשלוחו' (משנ"ב שם, ה, ע"פ מג"א שם) [ולכתחילה יזהר כן בכל המצות, כי רבה בהם מכשלה (משנ"ב שם, ו)].

וְאִי לֹא מִצְוָה, מִשּׁוּם מַאי מַיְיתֵי לָהּ, אָמַר רַבִּי אַמֵּי מִשּׁוּם קָפָא, ולדעת תנא קמא הוא רק משום סכנה, ואינו מצוה, ורבי אליעזר ברבי צדוק [במשנה] סובר שהוא מצוה [זכר לתפוח או לטיט, ראה גמ' להלן] (רא"ש י, כה). ויש שסובר שבתירוץ מחדש רבי אמי שאף תנא קמא מודה שהחרוסת מצוה, אלא שלדעת תנא קמא הוא גם משום סכנה, ולכן לא מברכים עליו [כדרך שלא מברכים על מים אחרונים, ראה תוס' חולין (קה, א ד"ה מים)], ואילו לדעת רבי אליעזר ברבי צדוק הוא רק מצוה, ולכן מברכים עליו (רמב"ם בפיהמ"ש לעיל קיד, א, ע"פ מרומי שדה שם).

וְצָרִיךְ לְסַמּוֹכֵיהּ זֵכֶר לַטִּיט – לעשותו עבה וסמיך (רש"י; רשב"ם). ובירושלמי נחלקו, יש סוברים לעשותו עבה וסמיך זכר לטיט, ויש סוברים לעשותו רך זכר לדם. ומנהג העולם לעשות כשתי הדעות, בתחילה עושים אותו עבה וסמיך, ואחר כך עושים אותו רך (תוס'; טור או"ח תעג, ג, בשם רבינו יחיאל). ■ להלכה, יעשה את החרוסת עבה, זכר לטיט, ואחר כך נותנים בו מעט חומץ או יין אדום לרככו, ויהא זכר לדם (רמ"א תעג, ה, ומשנ"ב שם, מח).

מִשְׁנָה. מָזְגוּ לוֹ כּוֹס שֵׁנִי, כדי לומר עליו את ההגדה וחציו הראשון של הלל (מאירי), או כדי להתמיה את התינוקות לשאול מדוע מוזגים עתה קודם הסעודה (רא"ש הלכות פסחים בקצרה; טור או"ח תעג, ז), והיה מן הראוי למזוג הכוס לאחר אמירת ההגדה לפני אמירת 'לפיכך', אך מקדימים ומוזגים כעת, כדי לעוררם לשאול 'מה נשתנה' (שו"ע הרב שם, מ, משנ"ב שם, סז).

וְכָאן הַבֵּן שׁוֹאֵל אָבִיו – 'כאן' הכוונה ששואל על מזיגת הכוס, מדוע מוזגים כוס שני לפני הסעודה (רש"י; רשב"ם), שאין דרך לשתות פעמיים קודם הסעודה (רשב"ץ מאמר חמץ), או שידוע לבן שכל השנה מוזגים את כוס שני לברך עליו ברכת המזון, ושואל את אביו איך מוזגים כאשר עדיין לא אכלנו (נמוקי יוסף). ויש שפירש, שהיה הבן יכול לשאול כבר קודם, על אכילת הירק [- הכרפס] לפני הסעודה, שלא כבכל השנה, אך 'חכם באחור ישבחנה' (משלי כט, יא) להמתין בשאלתו, אולי יפרשו לו את טעם השינוי, או אולי יראה עוד שינויים וישאל על כולם יחד, אך כשרואה שמוזגים כוס שני ועוד לא פירשו לו, 'כאן' הוא שואל (תפארת ישראל יכין, כה). ויש שפירשו 'וכאן הבן שואל' אינו הולך על מזיגת הכוס שני אלא על עקירת השולחן (ר"ן; מהר"ם חלאווה). ויש שגורס 'וכן' הבן שואל, מלשון הכתוב (במדבר כז, ז) 'כן בנות צלפחד', כלומר נכון וראוי שהבן ישאל על מזיגת הכוס (רשב"ם בשם רש"י, שקיבל מרבו רבי יעקב בר יקר).

ומה שכתבה המשנה 'הבן שואל', הוא לאו דוקא אלא אף בת בכלל (ע"פ מהרי"ל מנהגים, סדר ההגדה כד). ■ להלכה, אחר אמירת 'הא לחמא עניא' וסילוק הקערה, מוזגים מיד כוס שני (שו"ע או"ח תעג, ז), ולא ימתין במזיגת הכוס עד שיגיע ל'לפיכך' שבאמירתו צריך לאחוז את הכוס, אלא מיד אחר סילוק הקערה מוזג (משנ"ב שם, סז). אם אין לו בן, בתו שואלתו (קיצור שולחן ערוך קיט, ד; ערוך השולחן תעג, כא). והאם שאלה זו [מדוע מוזגים כוס שני] פוטרת משאלת 'מה נשתנה' או לא, ראה מה שכתבנו לעיל (קטו, א ד"ה פטרתן).

מַה נִּשְׁתַּנָּה. ולא אמר 'למה נשתנה', אלא 'מה נשתנה' בלשון התפעלות, כמאמר הכתוב (במדבר כד, ה) 'מה טובו אהליך יעקב', או 'מה גדלו מעשיך ה'' (תהלים צב, ו), שמתפעל עד כמה גדלו השינויים בלילה הזה, ותמה מה הטעם לשינויים הללו (ערוך השולחן תעג, כא, ובהגדה של פסח שלו ליל שימורים ד"ה עבדים היינו).

הַלַּיְלָה הַזֶּה מָרוֹר, ולא אומרים 'כולו מרור' [כפי שאומרים 'כולו מצה'], משום שבטיבול ראשון אוכלים שאר ירקות (תוס'),

■ המשך בעמ' הבא ■

[א]אף כאן בפרוסה דבר אחר מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה [ב]אף כאן נמי הוא מסיק ואשתו אופה: אע"פ שאין חרוסת מצוה: ואי לא מצוה משום מאי מייתי לה א"ר אמי משום קפא אמר רב אסי קפא דחסא חמא קפא דחמא כרתי [קפא דכרתי חמימי] קפא דכולהו חמימי אדהכי והכי נימא הכי קפא קפא דכירנא לך ולשב בנתיך ולתמני כלתך: רבי אלעזר בר' צדוק אומר מצוה וכו': מאי מצוה רבי לוי אומר [ג]זכר לתפוח ור' יוחנן אומר זכר לטיט אמר אביי [ד]הלכך צריך לקהוייה וצריך לסמוכיה לקהוייה זכר לתפוח וצריך לסמוכיה זכר לטיט תניא כוותיה דרבי יוחנן תבלין זכר לתבן חרוסת זכר לטיט אמר רבי אלעזר בר' צדוק כך היו אומרים תגרי [ו]חרך שבירושלים בואו וטלו לכם תבלין למצוה: **מתני'** [ה]מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל אביו ואם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הלילה הזה מרור שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל [ז]הלילה הזה כולו צלי שבכל הלילות אין[א] אנו חייבים לטבל אפילו פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים. ולפי דעתו של בן אביו מלמדו מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש [א]מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה: **גמ'** ת"ר [י]חכם בנו שואלו ואם אינו חכם אשתו שואלתו ואם לאו הוא שואל לעצמו ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעין בהלכות הפסח שואלין זה לזה מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות: שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים: מתקיף לה רבא אטו כל יומא לא סגיא דלא מטבלא חדא זימנא אלא אמר רבא הכי קתני שבכל הלילות אין אנו חייבין לטבל אפילו פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים מתקיף לה רב ספרא חיובא לדרדקי אלא אמר רב ספרא הכי קתני אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים: מתחיל בגנות ומסיים בשבח: מאי בגנות רב אמר מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו [ושמואל] אמר עבדים היינו אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא מאי בעי למימר ליה אמר ליה בעי לאודויי ולשבוחי א"ל [א]פטרתן מלומר מה נשתנה[ב] [י]פתח ואמר עבדים היינו: **מתני'** רבן גמליאל היה אומר [ח]כל [ג]שלא אמר שלשה

רש"י

אף כאן בפרוסה. לברך על אכילת מצה, ושתי שלימות מייתי משום ברכת המוציא, דלא גרע משאר ימים טובים שצריך לבצוע על שתי ככרות שלימות, ובוצע מאחת מהשלימות: אף כאן הוא מסיק ואשתו אופה. כדי שלא תחמיץ: משום קפא. שרף החזרת קשה ויש בו ארס: קפא דחסא חמא. מי שאכל חזרת ומלה בשביל הקפא, יאכל נינון וירפא: קפא דחמא כרתי. מי שאכל נינון וקשה לו, יאכל כרתי: חמימי. ישתה מים חמין: קפא דכולהו חמימי. ארס של כל ירקות, חמין רפואה להן: זכר לתפוח. שהיו יולדות בניהן שם בלא עצב, שלא יכירו בהן מצריים, דכתיב [ב]תחת התפוח עוררתיך (שיר ח)[ג]: לסמוכיה. להטיל ולכתוש בו [ד] הרבה כדי שיהיה עב: וצריך לקהוייה. להטיל בו תפוחים ויין ומילתא דאית בו קיוהא: צריך לקהוייה. זכר לתפוח, וצריך לסמוכיה זכר לטיט: תבלין. ירקות שמטילין בחרוסת זכר לתבן, וחרוסת שכותשים בו הלק זכר לטיט: תגרי חרך. חנונים היושבים אצל חלונותיהם ומוכרין, כמו [ג]מציץ מן החרכים (שם ב): **מתני'** וכאן הבן שואל אביו. כאן במזיגת כוס שני, הבן שואל את אביו מה נשתנה עכשיו שמוזגין כוס שני קודם אכילה:

גמרא

רשב"ם

אף כאן בפרוסה. לברך על אכילת מצה, ושתי שלימות מייתינן משום המוציא, דלא גרע משאר ימים טובים שצריך לבצוע על שתי ככרות[ז], ובוצע מאחת מהשלימות: דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה. ונותנו מיד לתנור כשנגמר היסקו, שירא שמא יצטנן התנור קודם שיזדמן, עוסקין שניהם זה בהיסק התנור וזו בעיסה, אף כאן הוא מסיק ואשתו אופה כדי שלא תחמיץ: משום קפא. שרף החזרת קשה הוא והרי הוא כארס: קפא דחסא. מי שאכל חזרת ומלה בשביל הקפא, יאכל נינון וירפא: קפא דחמא כרתי. מי שאכל נינון וקשה לו, יאכל כרתי, כרישים: חמימי. ישתה מים חמין: קפא דכולהו חמימי. ארס של כל הירקות, מים חמין רפואה להם: זכר לתפוח. במסכת סוטה (דף יא:) שהיו יולדות שם בניהם בלא עצב, שלא יכירו בהן מצריים, דכתיב [ב]תחת התפוח עוררתיך (שיר ח): לסמוכיה. לכתוש בו ירקות הרבה כדי שיהא עבה: וצריך לקהוייה. להטיל בו תפוחין דאית ביה קיוהא זכר לתפוח, וצריך לסמוכיה זכר לטיט: תבלין. בשמים שמטילין בחרוסת זכר לתבן, וחרס[ה] שכותשין בו הדק זכר לטיט: תגרי חרך. כמו [ג]מציץ מן החרכים (שם ב), חנונים היושבים אצל חנויותיהן[ו] ומוכרין: **מתני'** וכאן הבן שואל את אביו. כאן במזיגת כוס שני, הבן שואל את אביו אם הוא חכם מה נשתנה עכשיו שמוזגין כוס שני קודם אכילה. ורבינו קבל מרבו ר' יעקב בן יקר וכן הבן שואל, כמו [ד]כן בנות צלפחד (במדבר כז), כלומר דין הוא שיהא שואל במזיגת כוס שני מה נשתנה: מטבילין פעם אחת. טיבול ירקות בתוך הסעודה, ובגמרא פריך לה: שתי פעמים. טיבול ראשון לשאר ירקות, וטיבול שני למרור: הלילה הזה כולו צלי. בזמן שבית המקדש קיים היה שואל כן: ולפי דעתו של בן אביו מלמדו. אם מבין הרבה יפרש הכל: מתחיל בגנות. מפרש בגמרא: **גמ'** אטו כל יומי לא סגיא דלא מטבלינן. דקתני שבכל הלילות (אין) אנו מטבילין פעם אחת. אבל אשבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות ליכא למיפרך הכי, דהתם ה"ק בכל הלילות אין אנו מחזרין אחר מרור: חיובא לדרדקי. בתמיה, הא משום הכירא לתינוקות כדי שישאלו קעבדינן[ס]: אלא אמר רב ספרא כו'. מהכא שמעינן דהכי אית לן למימר שבכל הלילות אין אנו מטבילין [אפילו] פעם אחת, והאומר אין אנו חייבין לטבל שיבוש הוא בידו: פתח ואמר. לאחר שאילת הבן[ז] התחיל לומר עבדים היינו, וגומר הגדה בשבח והודאה, כלומר כן עשה לנו הקב"ה שהיינו עבדים והוציאנו משם:

מתני'

תוספות

מה דרכו של עני בפרוסה. **נראה** דגם המוציא צריך לברך על הפרוסה. וכן משמע בפ' כיצד מברכין (ברכות דף לט:) דקאמר הכל מודים לענין פסח שמניח פרוסה בתוך השלימות ובוצע פי' אפילו למ"ד מברך על השלימה ופוטר את הפתיתין מודה לענין פסח דאינו מברך על השלימה אלא על הפרוסה משום מה דרכו של עני כו' ומניחה בתוך השלימה כדי שיהא נראה שבצע על השלימה ומשמע דלענין המוציא קמיירי. וקאמר בתר הכי א"ר חייא בר אבא[ס] בשבת חייב לבצוע על שני ככרות שנאמר לקטו לחם משנה ועיקר מילתיה דר' חייא בר אבא בפרק כל כתבי (שבת ד' קיז:) אלא להכי מייתי התם אחר פסח לומר שצריך שם מצה שלישית משום לחם משנה וחייב לבצוע על שתי ככרות בין בשבת בין בי"ט דאי לאו הכי למה הביא שם מילתיה דר' חייא וכן פסק רב אלפס[י] דצריך לבצוע על שתי ככרות ביום טוב והטעם לפי שהיה לחם משנה יורד בערבי ימים טובים וקשה שאנו מתפללים באתה קדשת וברכתו מכל הימים וקדשתו מכל הזמנים ואמרינן (במכילתא פרש' בשלח[כ]) במן ברכו במן קדשו משמע בי"ט היה מן יורד. [מ]וכן היה נוהג ה"ר מנחם מיוני וה"ר יום טוב שהיו מברכין הכל על הפרוסה. **אך** ר"י היה מברך המוציא על השלימה והדר על אכילת מצה על הפרוסה ובוצע משתיהן יחד וכן עמא דבר ולכך עושין על השלישית כריכה כדי לקיים מצוה בשלשתן:

צריך לסמוכיה וצריך לקהוייה. ובירושלמי[ט] אמר אית לעבדי[פ] זכר לדם ומשום הכי קרי ליה[י] טיבולו במשקה וכן עמא דבר לסמוכי ובשעת אכילה מקלשין אותו ביין והומץ. **ובתשובת הגאונים מפרש** לעשות חרוסת בפירות שנדמה לכנסת ישראל בשיר השירים [ב]תחת התפוח עוררתיך [ה]כפלח הרמון [ו]התאנה חנטה [ז]אמרתי אעלה בתמר אגוז [ח]אל גנת אגוז ושקדים על שם ששקד הקב"ה על הקץ: **תגרי** חרך שבירושלים. משמע דהלכה כר' אלעזר בר' צדוק וגם בספרים כתב ר' יוסי ונימוקו עמו[ס] וכן עשה ה"ר יוסף בסדרו חרוסת זכר לטיט:

הלילה הזה מרור. הא דלא אמר כולו מרור משום דאכלינן שאר ירקות בטיבול ראשון[ס]: **כולו** צלי. רב חסדא מוקי לה באלו דברים (לעיל ע.) כבן תימא דאמר חגיגה הבאה עם הפסח היא נאכלת אלא צלי ואע"ג דקאמר התם ואמר רב חסדא ובפרקין ליתיה דרך הגמרא כן:

*) **ואמרתם** זבח פסח הוא. פי' באמירה שצריך לומר פסח זה שאנו אוכלין ואיתקש מצה ומרור לפסח[ל] וה"ל נמי מצה זו מרור זה:

*) **לפיכך** אנחנו כו'. י"א שבע הודאות ולא יותר כנגד ז' רקיעים[מ]:

*) שייך לעמוד ב

וחותם

עין משפט נר מצוה

פז א מיי' פ"ח מהל' מלה הל' ו סמג עשין מא טוש"ע א"ח סי' תעה סעיף א וסי' תעג סעי' ו:
פח ב טוש"ע א"ח סי' תמ סעיף ב:
פט ג ד מיי' פ"ז מהל' מלה הל' יא סמג עשין מא טוש"ע א"ח סי' תעג סעיף ה בהג"ה:
צ ה ו מיי' פ"ז מהל' מלה הלכה ב ופ"ח הלכה ב סמג שם טוש"ע שם ס"ז:
צא ז שם סעי' ז בהג"ה:
צב ח מיי' פ"ז שם הל' ה ופ"ח הל' ד:

רבינו חננאל

אוכלין כו'. ד"א לחם עוני מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה וכו': אע"פ שאין חרוסת מצוה. ואמאי מייתי ליה משום קפא כדפירשנו למעלה. ר' אליעזר בר' צדוק [אומר] החרוסת מצוה. והביא ראיה לדבריו שכך היו תגרי ירושלים אומרים קחו לכם תבלין [למצוה] מכלל שחרוסת מצוה. מאי מצוה ר' לוי אמ' זכר לתפוח שנאמר (שיר ח ה) תחת התפוח עוררתיך וגו'. ר' יוחנן אומר זכר לטיט. אמר אביי הלכך צריך לקיוהא זכר לתפוח וצריך לסמוכיה זכר לטיט. תגרי חרך שבירושלים היו אומרין בואו וקחו לכם תבלין למצוה כגון קנמון וכיוצא בו זכר לתבן שבטיט: מתני' מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל וכו'. ת"ר אם היה הבן חכם הבן שואל את אביו ואם לאו אשתו שואלתו ואפי' שני תלמידי חכמים הבקיאין בהלכות הפסח שואלין זה את זה מה נשתנה וכו'. ואסיק' אמר רבא שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפי' פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים. מתחיל בגנות מאי היא אמר רבא מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו. רב יוסף אמר עבדים היינו לפרעה. והאידנא עבדינן כתרוייהו:

תורה אור השלם

א) וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֶיךָ אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיְמָה וַיָּגָר שָׁם בִּמְתֵי מְעָט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל עָצוּם וָרָב: [דברים כו, ה]

ב) מִי זֹאת עֹלָה מִן הַמִּדְבָּר מִתְרַפֶּקֶת עַל דּוֹדָהּ תַּחַת הַתַּפּוּחַ עוֹרַרְתִּיךָ שָׁמָּה חִבְּלַתְךָ אִמֶּךָ שָׁמָּה חִבְּלָה יְלָדַתְךָ: [שיר השירים ח, ה]

ג) דּוֹמֶה דוֹדִי לִצְבִי אוֹ לְעֹפֶר הָאַיָּלִים הִנֵּה זֶה עוֹמֵד אַחַר כָּתְלֵנוּ מַשְׁגִּיחַ מִן הַחַלֹּנוֹת מֵצִיץ מִן הַחֲרַכִּים: [שיר השירים ב, ט]

ד) כֵּן בְּנוֹת צְלָפְחָד דֹּבְרֹת נָתֹן תִּתֵּן לָהֶם אֲחֻזַּת נַחֲלָה בְּתוֹךְ אֲחֵי אֲבִיהֶם וְהַעֲבַרְתָּ אֶת נַחֲלַת אֲבִיהֶן לָהֶן: [במדבר כז, ז]

ה) כְּחוּט הַשָּׁנִי שִׂפְתֹתַיִךְ וּמִדְבָּרֵיךְ נָאוֶה כְּפֶלַח הָרִמּוֹן רַקָּתֵךְ מִבַּעַד לְצַמָּתֵךְ: [שיר השירים ד, ג]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [גירסת הערוך הרך], ב) [לעיל ע.], ג) סוטה יא:, ד) ברכות לט:, ה) לעיל קיד:, ו) עמ' עד, ז) צ"ל פרשת יתרו מסכ' דבחדש סוף פרשה ז, ח) [וע"ע תוספות עירובין לח: ד"ה ואין ותוספות ביצה ב: ד"ה והיה], ט) כאן, י) לעיל קטו:, כ) גיטין סז. ועי' השלמות, ל) לקמן קכ., מ) כמו במנחות לט ע"א.

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] גמ' אמר ליה פטרתן מלומר מה נשתנה. נ"ב עיין לעיל דף קטו ע"ב בתוספות ד"ה כדי שיכיר וכו' ובפרי חדש סי' תעג ס"ק ז' ודו"ק:

הגהות וציונים

א] [שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת ועיין תוי"ט ובמשנה שבמשניות וכן בפיסקא בגמ' דבסמוך] (גליון): ב] "א"ל פטרתן מלומר מה נשתנה" ליתא בכת"י וכן משמע מפי' רשב"ם ד"ה ואמר (של תורה) ועיין מהר"ב רנשבורג ונמוקי הגרי"ב בילקו"מ: ג] [נ"א נוסף מין] (גליון): ד] בו ירקות הרבה כצ"ל (בארות המים) וכ"ה ברשב"ם וברש"י שעל הריף: ה] [צ"ל והרוסת] (גליון) ועי' תוס' יו"ט ד"ה וחרוסת ומלאכת שלמה וברכי יוסף או"ח סי' תעג סי"ב: ו] אצל חלונותיהם כצ"ל (מנחם משיב נפש) וכ"ה ברש"י: ז] בכת"י לאחר תשובת העבד התחיל וכו' וגמר ההגדה בשבח וכו' והוציאנו ברכוש גדול, ועי' השלמות: ס] [בברכות שם ובשבת קיז ע"ב איתא רבי אבא] (גליון): ט] יש להוסיף דעבדי רבה זכר לדם, כ"ה בירושלמי ובראשונים שהביאו את דברי הירושלמי:

ליקוטי רש"י

לקהוייה. מחוסק לשון קיהוי וכו' [לעיל ל: ד"ה בית חרוסת]. הלילה הזה כולו צלי. ואפילו החגיגה [לעיל ע.].

ו) הַתְּאֵנָה חָנְטָה פַגֶּיהָ וְהַגְּפָנִים סְמָדַר נָתְנוּ רֵיחַ קוּמִי לָךְ רַעְיָתִי יָפָתִי וּלְכִי לָךְ: [שיר השירים ב, יג] ז) אָמַרְתִּי אֶעֱלֶה בְתָמָר אֹחֲזָה בְּסַנְסִנָּיו וְיִהְיוּ נָא שָׁדַיִךְ כְּאֶשְׁכְּלוֹת הַגֶּפֶן וְרֵיחַ אַפֵּךְ כַּתַּפּוּחִים: [שיר השירים ז, ט] ח) אֶל גִּנַּת אֱגוֹז יָרַדְתִּי לִרְאוֹת בְּאִבֵּי הַנָּחַל לִרְאוֹת הֲפָרְחָה הַגֶּפֶן הֵנֵצוּ הָרִמֹּנִים: [שיר השירים ו, יא]

כלומר שאפילו ששנינו לעיל (קיד, א) שמי שאין לו שאר ירקות, אוכל חזרת לטיבול ראשון, כיון שיכול לאכול שאר ירקות לטיבול ראשון, רק שבפועל אין לו, אינו יכול לומר 'כולו מרור' (תוס' יו"ט; יד דוד). ויש גורסים 'כולו מרור' (ריטב"א בהגדה של פסח, בשם רש"י; מעשה רוקח), והכוונה שבלילה זה אפילו שאר ירקות שאנו אוכלים בטיבול ראשון מרים הם לנו, זכר למרירות שעשו לנו במצרים (ריטב"א שם, בשם רש"י, וראה שתמה עליו ומבאר באופן אחר). ויש שאינם גורסים שאלה זו כלל, ולדעתם שואלים רק שלש שאלות (ירושלמי; רי"ף; רא"ש). ■ להלכה, לא יאמר הלילה הזה 'כולו מרור', אלא 'מרור' (לבוש או"ח תעג, ז; ערוך השולחן או"ח תעג, כא).

הַלַּיְלָה הַזֶּה כּוּלּוֹ צָלִי, שאלה זו נשאלת רק לדעת בן תימא (לעיל ע, א) הסובר שאף החגיגה הבאה עם הפסח נאכלת רק צלי, ודרך הגמ' להזכיר דבר במקום אחד, ולא לחזור ולהזכירו במקומו הראוי שנית (תוס', וראה מה שכתבנו לעיל קיד, ב ד"ה צריך שני). ואמנם מותר לאכול גם בלילה זה בשר אחר מבושל, אך כיון שלעיל (קיד, א) שנינו שמביאים לשולחן שני תבשילין, זכר לפסח וזכר לחגיגה, ומסתבר שבזמן המקדש היו מביאים כעת לשולחן את קרבן הפסח ואת קרבן החגיגה עמו, ואילו את שאר מאכלי הסעודה היו מביאים רק סמוך לאכילתן, ומאחר ורואה הבן לפניו כעת רק צלי, לכן שואל מדוע הלילה הזה 'כולו צלי', ואילו לדעת חכמים שהחגיגה יכולה להיות מבושלת, אינו שואל שאלה זו (רש"ש, המוסיף שלאור זה מיושב מדוע איננו שואלים על הארבע כוסות, כיון שהם אינם לפנינו).

ושאלה זו נשאלה רק בזמן שבית המקדש היה קיים (רשב"ם), וב'הא לחמא עניא' לא השמיטו אמירת 'כל דצריך ייתי ויפסח', שאפשר לפרשו שכל הצריך לחוג את חג הפסח, יבוא ויחוג עמנו (רשב"ץ מאמר חמץ). ומאחר ויש ענין לשאול ארבע שאלות, כנגד ארבע גאולות, ארבעה בנים וארבע כוסות, לאחר החורבן אנו שואלים 'שבכל הלילות אנו אוכלים בין יושבים ובין מסובין, הלילה הזה כולנו מסובין'. והטעם ששאלה זו לא נזכרה בגמ', משום שבזמנם לא היה שינוי בהסיבה בלילה זה, כיון שהיה דרכם להסב בכל השנה, ואילו אנו אין דרכנו להסב (פירוש הגר"א להגדה של פסח ד"ה מה נשתנה). אך יש שכתב, כי הבן שואל חמש שאלות, על הטיבול, מצה, צלי, מרור והסיבה (רמב"ם חמץ ומצה ח, ב).

הַלַּיְלָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְעָמִים. ואף שהתינוק עדיין לא ראה טיבול שני, הוא שואל עליו, משום שאחרי שהביאו מצה ועקרו את השולחן, הוא תמה על כך באזני אביו, והאב מסביר לו כי יחזירו אותו לטיבול שני, והוא שואל למה מטבילין שתי פעמים (תוס' לעיל קיד, א ד"ה הביאו). או שמבין התינוק מדעתו שיטבילו פעם שנית, כי כן היה דרכם לטבל בסעודה, ואחרי שראה שקודם הסעודה הטבילו פעם אחת, הוא שואל למה הלילה הזה מטבילים שתי פעמים (תלמיד הרשב"א, מובא בקובץ שיטות קמאי לעיל קטו, א). ואם את ה'כורך' אוכל בטיבול, ראה מה שכתבנו לעיל (קטו, א ד"ה והדר).

וּלְפִי דַּעְתּוֹ שֶׁל בֵּן אָבִיו מְלַמְּדוֹ, אם מבין יפרש לו הכל (רשב"ם). שאם הוא קטן או טיפש, אומר לו: בני, כולנו במצרים היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה, ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחירות, ואם היה הבן גדול וחכם, מודיעו מה שאירע לנו במצרים, וניסים שנעשו לנו על ידי משה רבינו, הכל לפי דעתו של הבן (רמב"ם חמץ ומצה ז, ב).

מַתְחִיל בִּגְנוּת וּמְסַיֵּים בְּשֶׁבַח, כדי לשבח ולהודות לה' יתברך ש'מאשפות ירים אביון' (ריטב"א בהגדה של פסח). או משום שביום שמחת לבו של אדם ראוי לו לזכור תחילה שפלותו וגנותו, כדי שלא תזוח דעתו עליו, ובהכרח גם יודה וישבח יותר (מהרש"א ח"א). או משום שידיעה ברורה של דבר, היא רק לאחר העמדת הדבר ההפכי שלו, כך הכרה אמיתית של ה'שבח' היא רק אחר העמדת 'הגנות' תחילה (מהר"ל נצח ישראל, א, ובגבורות ה' נב, כתב שני טעמים נוספים). והגמ' להלן תבאר מה היא הגנות, וראה להלן (ד"ה רב אמר), שם ביארנו מה הוא השבח.

ואף שמצות עשה להזכיר יציאת מצרים כל יום ביום ובלילה, שנאמר (דברים טז, ג) 'למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך' (רמב"ם קריאת שמע א, ג), אלא שבכל השנה יוצאים ידי חובה בזכירה בהרהור, ואילו בליל ט"ו בניסן צריך להזכיר דוקא בפה (פמ"ג פתיחה לקריאת שמע, ד). ויש סוברים, שאף בכל השנה לא יוצאים ידי חובה בהרהור (חינוך מצוה של; שאגת אריה יג), אלא שכל השנה המצוה היא 'להזכיר' יציאת מצרים, ובליל ט"ו בניסן המצוה היא 'לספר' את יציאת מצרים, והחילוק בין זכירה לסיפור הוא כדלהלן: [א] בזכירה אין צורך אלא להזכיר לעצמו את יציאת מצרים, ואילו סיפור הוא לספר לאחר דרך שאלה ותשובה, ואפילו אם אין לו אחר, יספר לעצמו דרך שאלה ותשובה. [ב] בזכירה די להזכיר את יציאת מצרים בלבד, ואילו בסיפור צריך לתאר את כל ההשתלשלות, ולהתחיל בגנות ולסיים בשבח. [ג] בזכירה אין חובה להזכיר את טעמי המצוה, אבל בסיפור חובה להזכיר את טעמי מצוות הלילה, וכמאמר רבן גמליאל [במשנה הבאה] 'כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, ואלו הן פסח מצה ומרור' וכו' (עמק ברכה [להר"א פומרנצ'יק] הגדה א, ששמע מהגרי"ז בשם אביו הגר"ח, בדעת הרמב"ם; חי' הגר"ח סטנסיל על הש"ס), וכיון שמצוות צריכות כוונה, צריכים לכוון לצאת המצוה בשלשה דברים אלו (הגר"ח סטנסיל שם). ויש סוברים שגם בליל ט"ו בניסן יוצא ידי חובה בזכירה (אבודרהם בסדר ההגדה, בשם הרי"ף, ומנחת חינוך מצוה כא אות א, בדעת הפרי חדש תעג, ו, שיוצא ידי חובה בהזכרת יציאת מצרים שבקידוש). וחילוק נוסף בין 'זכירה' ל'סיפור', שבסיפור יציאת מצרים כלול גם לעסוק בהלכות השייכות ליציאת מצרים (הגדה של פסח מבית לוי, קי ו-קטז, בשם הגרי"ז. וראה מה שכתבנו להלן ד"ה ואם אין בן דעת, וראה עוד מועד לדוד א, מד-מה).

וְדוֹרֵשׁ מֵאֲרַמִּי אוֹבֵד אָבִי עַד שֶׁיִּגְמוֹר כָּל הַפָּרָשָׁה כּוּלָּהּ, כיון שבברית בין הבתרים נאמר לאברהם אבינו 'כי גר יהיה זרעך וגו', ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה', ואמרו חכמים (מכילתא בא) שחשבון הארבע מאות שנה מתחיל בלידת יצחק, שהרי אברהם ויצחק היו גֵרים בארץ פלשתים ויעקב גלה לבית לבן, ולכן עולים שנים אלו למנין הגלות, וזה משמיענו הכתוב 'ארמי אובד אבי וגו'', שהגלות החלה עוד טרם ירידתם למצרים (ריטב"א בהגדה של פסח). ויש שפירש, שכיון שהמצה נקראת 'לחם עוני', משום ש'עונין עליו דברים הרבה' (ראה לעיל קטו, ב), לכן דורשים גם פרשה זו, בה נאמר 'וענית' ואמרת וגו' (אור שמח חמץ ומצה ז, ד).

גְּמָרָא. אִשְׁתּוֹ שׁוֹאַלְתּוֹ, שאין חובה להגיד דוקא לבן [או לבת, ראה לעיל (ד"ה וכאן הבן שואל)], וסיפור יציאת מצרים הוא גם לאשתו או בינו לבין עצמו, אך דיבר הכתוב בהווה והזכיר 'והגדת לבנך', והידור מצוה בלבד הוא (האדר"ת, מובא בספר הזכרון יהודה לקדשו, כ).

ומצות סיפור יציאת מצרים נוהגת מדאורייתא בזכרים וגם בנקבות (חינוך מצוה כא; חזון יחזקאל ר"ה ב, ו בחידושים, בדעת הרמב"ם, שבספר המצוות סוף מצות עשה מנה את המצוות שנשים פטורות, ומצוה זו לא מנאה, וראה מנחת חינוך שם, י). ומה ש'אשתו שואלתו' אינו ראיה, כי אפשר ששואלתו בכדי שהוא יקיים מצותו בענייתו לה (מנחת חינוך שם). והטעם שהן חייבות אפילו שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, הוא לא משום 'שאף הן היו באותו הנס', כי סברא זו מחייבת רק מדרבנן (מנחת חינוך שם, ע"פ תוס' לעיל קח, ב ד"ה היו, ומגילה ד, א ד"ה שאף), אלא שאחד מתנאי המצוה של מצה הוא סיפור יציאת מצרים עליה, ולכן נקראת 'לחם עוני' – 'שעונין עליו דברים הרבה', וכיון שהן חייבות במצה, הן חייבות אף בסיפור (הסטייפלר במכתב המובא בקובץ תשובות א, נב, וראה שם שהגרי"ש אלישיב כתב טעם נוסף). ויש שסובר, שחיוב נשים בסיפור יציאת מצרים הוא רק מדרבנן (חיי אדם קל, יב, וראה תוס' סוכה לח, א ד"ה מי, ומנחת חינוך שם). ■ להלכה, נשים חייבות בסיפור יציאת מצרים (שו"ע או"ח תעב, יד, ומשנ"ב שם, מה. ואם מדאורייתא או מדרבנן, ראה משנ"ב מהדו' דרשו שם הע' 49).

וְאִם לָאו הוּא שׁוֹאֵל לְעַצְמוֹ, שהדיבור בפה מעורר את הלב (חינוך מצוה כא).

וַאֲפִילּוּ שְׁנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁיּוֹדְעִין בְּהִלְכוֹת הַפֶּסַח שׁוֹאֲלִין זֶה לָזֶה, כי סיפור יציאת מצרים ענינו פירסום נפלאות וניסים שעשה הקב"ה, ולכן לבנו שאינו יודע המצוה כלל, מתקיימת המצוה יותר, שכך הפירסום גדול יותר, ואפילו שני תלמידי חכמים שכבר יודעים כל ענין הפסח, מצוה עליהם לספר ולדבר, כי סיפור בפה יש בו פירסום גדול יותר (מהר"ל גבורות ה', ב). ואין צריכים לשאול זה לזה, אלא האחד שואל את חבירו 'מה נשתנה', ואחר כך מתחילים שניהם 'עבדים היינו' (שו"ע הרב תעג, מ). ויש שסובר ששואלין 'זה לזה' הוא דוקא, ולא מועיל שרק האחד ישאל את חבירו, וחבירו יצא מדין 'שומע כעונה' (הערות הגרי"ש אלישיב כאן ובברכות כב, ב, בדעת הרמ"א תעג, ז שכתב שאם הבן או האשה שואלים, אין צריך לומר 'מה נשתנה', ומשמע שכאשר תלמיד חכם שואל את חבירו, כן צריך לומר). ■ להלכה, תלמיד חכם אחד שואל את חבירו, ואין הנשאל צריך לומר 'מה נשתנה' [כדעת שו"ע הרב] (משנ"ב תעג, ע, וראה משנ"ב מהדו' דרשו שם הע' 74, אם מועיל 'שומע כעונה').

רַב אָמַר מִתְּחִלָּה עוֹבְדֵי עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ, וּשְׁמוּאֵל אָמַר עֲבָדִים הָיִינוּ. לדעת רב מזכירים רק 'מתחילה', ואילו לדעת שמואל רק 'עבדים היינו', ואנו נוהגים לעשות כדעת שניהם (רבנו חננאל). ויש שסובר שלא נחלקו את מה להזכיר, כי אילו נחלקו, במנהגנו אנו עושים שלא כדעת שניהם, אלא נחלקו את מה להזכיר תחילה, אם 'מתחילה עובדי עבודה זרה' כפי סדר המאורעות, או מ'עבדים היינו' שהוא עיקר הנס (ריטב"א בהגדה של פסח).

והשבח הוא היפך הגנות, ואם הגנות היא 'מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו', אם כן השבח הוא 'ועכשיו קירבנו המקום לעבודתו', ואילו הגנות היא 'עבדים היינו', השבח הוא 'ויוציאנו ה' אלוקינו משם וגו'' (ע"פ רמב"ם חמץ ומצה ז, ד).

אֲמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן לְדָרוּ עַבְדֵּיהּ וְכוּ'. מביאה הגמ' מעשה זה להוכיח שהלכה כדעת הסובר שהגנות היא מ'עבדים היינו' (ר"י בר יקר, בפירושו לתפילות; אבודרהם בסדר ההגדה).

מִשְׁנָה. רַבָּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר וְכוּ', 'היה אומר' ענינו שהיה רגיל לומר כך [ראה רע"ב (אבות א, ג)], אף כאן היה רגיל לומר זאת כל שנה ושנה, הזכיר והזהיר את העומדים לפניו לשאול ולדרוש זאת (שושנים לדוד [לר"ד פארדו], ע"פ רע"ב אבות א, ג).

שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים [שנאמר א) ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח וגו'] מצה על שום שנגאלו אבותינו ממצרים [שנאמר ב) ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים וגו'] מרור על שום שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים [שנאמר ג) וימררו את חייהם וגו']. אבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שנאמר ד) והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים. בלפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס [א] למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו הוציאנו מעבדות לחרות מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב ומאפלה לאור גדול ומשעבוד לגאולה ונאמר לפניו הללויה. [ב] עד היכן הוא אומר בש"א עד אם הבנים שמחה ובה"א געד חלמיש למעינו מים. וחותם בגאולה ר"ט אומר אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים ולא היה חותם רבי עקיבא אומר כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הפסחים ומן הזבחים[א] כו' עד בא"י גאל ישראל: **גמ'** אמר רבא צריך שיאמר ה) ואותנו הוציא משם אמר רבא דמצה צריך להגביה ומרור צריך להגביה בשר א"צ להגביה ולא עוד אלא שנראה כאוכל קדשים בחוץ. אמר רב אחא בר יעקב סומא פטור מלומר הגדה כתיב הכא ד) בעבור זה וכתיב התם ו) ז) בננו זה מה להלן פרט לסומא[ב] אף כאן פרט לסומין איני והאמר מרימר שאלתינהו לרבנן דבי רב יוסף מאן דאמר[ג] אגדתא בי רב יוסף מ"ד[ד] אגדתא בי רב ששת אמרו רב ששת קסברי רבנן מצה בזמן הזה דרבנן מכלל דרב אחא בר יעקב סבר ד) מצה בזמן הזה דאורייתא והא ה) רב אחא בר יעקב הוא דאמר מצה בזמן הזה דרבנן קסבר ו) כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תיקון לרב ששת ולרב יוסף נמי הא ודאי כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תיקון הכי השתא בשלמא התם מדהוה ליה למיכתב ו) בננו הוא וכתיב בננו זה ש"מ פרט לסומין הוא דאתא אבל הכא אי לאו בעבור זה מאי לכתוב אלא בעבור מצה ומרור הוא דאתא: לפיכך אנחנו חייבין:

א"ר

רשב"ם

גמ' צריך להגביה. כשהוא אומר מצה זו שאנו אוכלין: בשר אין מגביה. כשהוא אומר פסח שהיו אבותינו (במצרים) אוכלים לא יגביה הבשר שהוא זכר לפסח: ה"ג[ד] בשר אינו צריך להגביה, ולא עוד אלא שנראה כמקדיש כו': אין צריך להגביה. דהא לא מצי למימר פסח זה: רב יוסף ורב ששת מאורי עינים היו: הא הוא דאמר. בסופא דהאי פירקא (דף קכ.) אחד זה ואחד זה דרבנן:

אחת

מתני' שלשה דברים הללו. [שלא פירש] (שפירש) טעמן:[ה] גמ' צריך שיאמר. פסוק זה ואותנו הוציא משם, שצריך להראות את עצמו כאילו יצא משם, שאף אותנו גאל הקב"ה: צריך להגביה. כשאומר מצה זו שאנו אוכלין, מרור זה שאנו אוכלין, כדי להראותן למסובים ותחבב מצוה בעיניהן, וכן בתשובת הגאונים דהא דאמרינן צריך להגביה היינו במצה זו דאגדתא: בשר. של מיני[ו] תבשילין אין צריך להגביה, כשהן אומרים פסח שהיו אבותינו אוכלין ולא[ז] יגביה הבשר שהוא זכר לפסח: ה"ג[ד] בשר אין צריך להגביה ולא עוד אלא שנראה כמקדיש בהמתו: אין צריך להגביה. דהא לא מצי למימר פסח זה, ולא עוד אלא אם היה מגביהו נראה כמי שמקדיש בהמתו מחיים לפסח[ס]: פרט לסומין. מדכתיב זה משמע שיכירוהו בראיית העין: רב ששת ורב יוסף מאורי עינים הוו[ע]: קסברי רבנן. רב ששת ורב יוסף: רב אחא בר יעקב הוא דאמר. בסופא דהאי פירקא (דף קכ.) אחד זה ואחד זה מדרבנן: כעין דאורייתא תקון. וכשם שבזמן שבית המקדש קיים פטור, השתא נמי פטור ואינו מוציא אחרים ידי חובתן: בעבור מצה ומרור הוא דאתא. לכך אני אוכל מצה ומרור, זכר למה שעשו לי בצאתי ממצרים. ורב ששת ורב יוסף גזירה שוה לא גמרי: **מתני'** וחותם בגאולה. מסיים את ההגדה בברכת גאולה, והשתא לא מפרש היאך מברכין אותה, ולקמן פליגי בה רבי טרפון ורבי עקיבא בההיא ברכה, דלרבי טרפון פותח בברוך ואינו חותם בברוך מידי דהוה אברכת פירות וברכת המצות דכולה הודאה היא[ו], ולר' עקיבא חותם בה נמי בברוך לפי שמוסיף בה דברי ריצוי ובקשה: [ע] כן יגיענו וגו'. והיינו דעבדינן כר"ע מחבירו[כ]. ות"ק דקאמר וחותם בגאולה אינו תנא שלישי, דא"כ אמאי עבדינן כר"ע הואיל ורבנן פליגי עליה, הא אין הלכה כר"ע מחבירו, והא דקאמר ת"ק וחותם בגאולה ד"ה היא, ולא בא למעט מילתייהו דר"ט ור"ע, אלא לאשמעינן שמסיימין בברכת גאולה, דלא תימא אין מברכין כלל בסיום הגדה כי אם ברכת היין לבד על הכוס השני. וראיה לדבר במסכת כתובות בפרק אע"פ (דף נז.) דאיכא נמי פלוגתייהו דר' טרפון ור"ע כה"ג דפליגי בסתם משנה, דתנן הגיע זמן ולא נישאו אוכלת משלו ואוכלת בתרומה, ר' טרפון אומר נותנין לה הכל תרומה, ר"ע אומר מחצה חולין ומחצה תרומה, וכי היכי דפליגי התם ר"ט ור"ע בפירושא דאוכלת בתרומה ולאו תלתא תנאי הוו, הכי נמי פליגי תרוייהו הכא בפירושא וחותם בגאולה ולאו תלתא תנאי הוו, שהתנא סתם דבריו בין הכא בין בכתובות, והדר מפרש לה בפלוגתא דר"ט ור"ע. וחותם דתנא קמא סיום בעלמא, ואינו חותם דר"ט חתימת סוף ברכה היא:

*) **גמ'** הללויה. תיבה אחת היא כמו הילול, כגון [א] ז) תחתיה ח) הגזרה והבניה (יחזקאל מא), וכמו כן כסיה: ידידיה. ויקרא שמו ידידיה (ש"ב יב), נתן הנביא קרא כן לשלמה: מרחביה. כמו מרחב: אחת. כלומר תיבה אחת היא, ואין התיבה נחלקת לשנים: לרב מאי. מפליג פליג או אוסופי מוסיף, אבל רבה פשיטא דפליג, מדקאמר בלבד: חביבי. דודי ר' חייא[ל]: הללו בהך גיסא. בסוף שיטה, ויה בתחלת שיטה אחרת: בהלולים הרבה. בהללויה הרבה, וכולהו הללויה דריש ליה הכי, אלמא תיבה אחת היא: בתהלה. ט) תהלה לדוד: בתפלה. י) תפלה לעני כי יעטוף, כ) תפלה למשה: בהודאה. ל) הודו לה' כי טוב: שיר שבתורה. מ) אז ישיר משה: משה וישראל כו'. כלומר באותו פשיטא לן דמשה וישראל באותה שעה שעלו מן הים תיקנוהו ולא היה מקודם לכן, אבל הלל דראשי חדשים וימים טובים מי תיקנו: על כל פרק ופרק ועל[מ] כל רגל ורגל ועל כל צרה שלא תבא עליהן. לישנא מעליא נקט, כלומר שאם ח"ו תבא צרה עליהן ויושעו ממנה אומרים אותה על גאולתן, כגון חנוכה: דוד אמרן. על המאורעות שאירעו: כל אלו. תפלות: הלל זה. בספר תהלים, שאנו אומרים על כל פרק ופרק: משה וישראל אמרוהו. דכתיב ביה נ) בצאת ישראל ממצרים היה ראה וינוס, ואח"כ קבעו דוד בספרו: אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן. מיציאת מצרים ועד דוד ולא אמרו עליו הלל: ד"א פסלו של מיכה עומד בבכי. באותו מקום, דבימי דוד היה דכתיב ביה ס) עד גלות כל הארץ (שופטים יח), וישראל אומרים הלל שכתוב בו ע) כמוהם יהיו עושיהם, בתמיה, אלא ודאי על הים נאמר תחלה ושוב לא פסק, כך שמעתי. ול"ג בבכי כינוי הוא לגנאי, כלומר עומד בשמחה: וישראל אמרו[ן] לפניו ל"ג, ואי גרסינן ליה מפרשינן ליה כמו בפני הבית בעודו קיים: כנגד ציבור. כנסת ישראל, שנתנבא על גלותן והתפלל עליהן: ניצוח וניגון לעתיד לבא. כל מקום שנאמר ניצוח למנצח בנגינות, לעתיד לבא הוא מדבר. ולא ידענא היכי משמע, אלא הכי הוה קים להו: ע"י תורגמן. הוא אומר ואחר משמיע לרבים, והיינו משכיל, לואם לתורגמן:

לדוד

*) מכאן שייך לדף קיז ע"א

תוספות

וחותם בגאולה. ת"ק לא פי' כיצד ופליגי במילתיה ר"ט ור"ע לר' טרפון אינו חותם בברוך שלא היה מאריך בדברי בקשה ולא היה אומר אלא הודאה ור"ע סבר דחותם בה בברוך לפי שמאריך בדברי בקשה ואומר כן ה' אלהינו יגיענו כו' וקי"ל (עירובין דף מו:) הלכה כר' עקיבא מחבירו. וכן אמרינו בסנהדרין (דף כח.) גבי לא ירבה לו נשים ובריש חזקת הבתים (ב"ב דף כח.) דפליגי תנאי במילתיה דתנא קמא[מ]:

ה"ג [י] ונאמר לפניו שירה חדשה (א) וכן נודה לך שיר חדש על גאולתנו. דהכי תניא במכילתא[ס] כל השירות לשון נקבה חוץ משירה דלעתיד דלשון זכר כלומר שהנקבה יש לה צער לידה אף כל הנסים יש אחריהם צער חוץ מלעתיד שאין אחריה צער וכן יסד הפייט בזולת[ע] אי פתרוס שירות אלה לשון נקבה מיוסדים כי תשועתם כיולדה וגו' תוקף שיר אחרון בזכרים לא יולדים שירו לה' שיר חדש כו'. וגרסינן [ונאכל] שם מן הזבחים ומן הפסחים שחגיגת ארבעה עשר נאכלת קודם לפסח לפי שהפסח נאכל על השובע[פ]:

ה"ג

עין משפט נר מצוה

צג א מיי' פ"ז מהל' מצה הלכה ו:

צד ב ג מיי' פ"ח שם הלכה ה:

צה ד מיי' שם הל' ד וסמג עשין מא טוש"ע או"ח סי' תעג סעיף ז:

רבינו חננאל

אמר רבא מצה צריך להגביה כשאומ' מצה זו שאנו אוכלין וכו' וכן מרור צריך להגביהו אבל בשר אינו צריך להגביהו מפני שנראה כמקדיש בשר ואוכל קדשים בחוץ. אמר רב אחא בר יעקב סומא פסול לומר הגדה כו' ואסיקנא כשר הוא לומר הגדה דמצה בזמן הזה דרבנן. ואקשי' מכלל דרב אחא בר יעקב סבר מצה בזמן הזה דאורייתא והא איהו דאמר בסוף פירקי' מצה בזמן הזה דרבנן. ופרקי' קסבר כל דתקינו רבנן כעין דאורי' תקון. מאי בעבור זה בעבור מצ' ומרו' הוא:

ליקוטי רש"י

בננו זה. משמע שרואים אותו [סנהדרין עא.]. מצה בזמן הזה דאורייתא. לילה הראשון חובה [רשב"ם לקמן קכ.]. מדהוה ליה למיכתב בננו הוא. סורר ומורה ומשמע הוא שלקה בפניהם ומלכתיב זה שמראין באצבעו עליו ולא סומין [סנהדרין עא:].

תורה אור השלם

א) ואמרתם זבח פסח הוא ליי אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקד העם וישתחוו: [שמות יב, כז]

ב) ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות כי לא חמץ כי גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם: [שמות יב, לט]

ג) וימררו את חייהם בעבדה קשה בחמר ובלבנים ובכל עבדה בשדה את כל עבדתם אשר עבדו בהם בפרך: [שמות א, יד]

ד) והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה יי לי בצאתי ממצרים: [שמות יג, ח]

ה) ואותנו הוציא משם למען הביא אתנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבתינו: [דברים ו, כג]

ו) ואמרו אל זקני עירו בננו זה סורר ומרה איננו שמע בקלנו זולל וסבא: [דברים כא, כ]

ז) כי חסדך גדול עלי והצלת נפשי משאול תחתיה: [תהלים פו, יג, ע"פ הרש"ש ועיין מהר"ב רנשבורג]

ח) ומדד את הבית ארך מאה אמה והגזרה והבניה וקירותיה ארך מאה אמה: [יחזקאל מא, יג] ט) תהלה לדוד ארוממך אלוהי המלך ואברכה שמך לעולם ועד: [תהלים קמה, א] י) תפלה לעני כי יעטף ולפני יי ישפך שיחו: [תהלים קב, א]

כ) תפלה למשה איש האלהים אדני מעון אתה היית לנו בדר ודר: [תהלים צ, א] ל) הללויה הודו ליי כי טוב כי לעולם חסדו: [תהלים קו, א] מ) אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת ליי ויאמרו לאמר אשירה ליי כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים: [שמות טו, א] נ) בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לעז: [תהלים קיד, א] ס) ויקימו להם בני דן את הפסל ויהונתן בן גרשם בן מנשה הוא ובניו היו כהנים לשבט הדני עד יום גלות הארץ: [שופטים יח, ל. ע"פ הרש"ש] ע) כמוהם יהיו עשיהם כל אשר בטח בהם: [תהלים קטו, ח]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [ברכות כ.], ב) לקמן קיז., ג) [סנהדרין עא:], ד) [לעיל דף קטו.], ה) [לקמן קכ.], ו) [לעיל ל: וש"נ], ז) [סנהדרין עא:], ח) לעיל נג., ט) רב ששת סגי נהור ברכות נח. ורב יוסף קידושין לא. ב"ק פז., י) לעיל דף קה., כ) עירובין דף מו:, ל) לעיל ד., מ) [וע"ע תוספות לעיל דף פג. ד"ה ר"ש], נ) [השל"ה דף קמב ע"ב קמג ע"א (מסכת פסחים נר מצוה) האריך בביאור דברי תוספות הללו], ס) בפסוק אז ישיר בסוף, ע) [שביעי ואחרון של פסח], פ) לעיל ע ע"א.

הגהות הב"ח

(א) תוס' ד"ה ה"ג ונא' לפניו שירה חדשה ובסוף גרסינן ונודה לך:

גליון הש"ס

גמ' קסברי רבנן מצה בזה"ז דרבנן. עי' מגילה יט ע"ב תוס' ד"ה ור"י:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] רשב"ם ד"ה הללויה וכו' תחתיה וכו'. נ"ב תחתיה הוא ביחזקאל כ"ד ה' וה"ל לכתוב תחת כפרש"י שם והגזרה והבניה הוא ביחזקאל מ"א י"ג והמ"ל הגזיר והבנין לפרש"י ורד"ק שם אלא שלרך הכתוב לקיים התיבה באותיות י' ה' וכה"ג הללויה דהכא [עיין השלמות]:

הגהות וציונים

א] [מן הזבחים ומן הפסחים כצ"ל, וכן איתא במשנה שבמשניות ובריי"ף והרא"ש והרמב"ם] (גליון) וכ"ה בתוס' ד"ה ה"ג ונאמר (רש"ש), ובריי"ף הגירסא "מן הפסחים ומן הזבחים" ועיין ב"ח ס"ס תעג: ב] [מה להלן פרט לסומין אף כאן פרט לסומא, כצ"ל (גליון): ג] מאן אמר כצ"ל (מהרש"א): ד] עיין מהרש"ל כוונת הגירסא: ה] [הנראה כי בגמרא של הרשב"ם היה המשנה נחלקת לשתים] (גליון) והמשך פי' המשנה הוא להלן ד"ה מתני' וחותם בגאולה: ו] צ"ל של שני (גליון) וכ"ה בכת"י: ז] לא יגביה כצ"ל (רש"ש): ס] הכל דיבור אחד (רש"ש): מ] על כל כצ"ל (רש"ש). ותיבות "על כל רגל ורגל" הם מדברי רשב"ם, והס"ד, ואח"כ מה"ד ועל כל צרה (מראה אש, דבש תמר) וכן פירש בפסקי הרי"ד שפרק היינו יו"ט הבא לפרקים: ן] ס"א עמדו (גליון) וברש"ש איתא דצ"ל אומרים לפניו: כ] עוד דיבורי התוס' השייכים לכאן נדפסו בע"א:

לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ – ידי חובת מצות פסח מצה ומרור (אבודרהם בסדר ההגדה; כל בו, נא; מהרש"א), משום שאמר הכתוב "ואמרתם' זבח פסח הוא', שצריך לומר 'פסח זה שאנו אוכלין' וכו' בשעת אכילת הפסח, שעל ידי אמירה הוא נעשה פסח, והקיש הכתוב מצה ומרור לפסח (תוס' לעיל ע"א ד"ה ואמרתם, ע"פ ערוך לנר סוכה כח, א). ויש סוברים ש'לא יצא ידי חובתו' הכוונה, שאם לא הזכיר פסח מצה ומרור, לא ידי חובת מצות סיפור יציאת מצרים (מאירי; רשב"ץ בפירושו להגדה; רמב"ם חמץ ומצה ז, ה), ולכן התנא בפאה (א, א) לא שנה את סיפור יציאת מצרים בין המצוות שאין להם שיעור, כיון שאם לא אמר שלשה דברים אלו לא יצא ידי חובה, הרי יש לה שיעור למטה (משנה ראשונה שם). ונפק"מ לפסח שני, שאם חובת האמירה היא ממצות אכילת הפסח, גם בו צריך לאומרם, אך אם חובת האמירה היא ממצות סיפור יציאת מצרים, בפסח שני שאין מצות סיפור יציאת מצרים, לא צריך לאומרם (בנין ציון [לבעל הערוך לנר] ל).

יש סוברים 'שלא יצא ידי חובתו' הוא כפשוטו (תוס' שם, ע"פ ביכורי יעקב תרכה, ג). ויש שסובר, ש'לא יצא ידי חובתו' כראוי, אבל יצא ידי חובת עיקר המצוה (ר"ן), והוא אם אומר 'הוציאנו ממצרים' (פמ"ג פתיחה להל' קריאת שמע, אך ב-תעט א"א ב, הסתפק בזה). ■ להלכה, כל שלא אמר שלשה דברים אלו, לא יצא ידי חובה (משנ"ב תעג, סד, ומשמע שלא יצא ידי חובה כלל) של מצות סיפור יציאת מצרים [כדעה שניה] (חיי אדם קל, יא).

פֶּסַח – מלשון חמלה (תרגום אונקלוס שמות יב, יג). ויש שפירש מלשון פסיעה ודילוג, שהקב"ה דילג מבית מצרי לבית מצרי, וישראל הדר בבית אמצעי שביניהם נמלט (רש"י שם). ויש שפירש מלשון מנוחה [מלשון 'עיור ופיסח', שהוא במנוחה מחמת שאינו יכול ללכת], שהיתה לנוגף מנוחה בבתי ישראל שלא נגפם (רשב"ץ בפירושו להגדה, מביא פירוש זה ודוחה דבריו).

עַל שׁוּם שֶׁפָּסַח הַמָּקוֹם עַל בָּתֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם. נוסח זה אמרו נכדו של רבן גמליאל הזקן שהיה בזמן הבית, הוא 'רבן גמליאל דיבנה' שהיה בזמן חורבן הבית, וראה הבית בבניינו, ובימיו היו עושים פסח אף לאחר חורבן הבית [משום שקרבן פסח אפשר להקריב אף לאחר החורבן], אך מעת שהפסיקו להקריב, הנוסח הוא 'פסח שהיו אבותינו אוכלים במצרים על שום' וכו' (רשב"ץ בפי' יבין שמועה על ההגדה, ע"פ שו"ת מהר"ץ חיות ב).

שֶׁנֶּאֱמַר וַיֹּאפוּ אֶת הַבָּצֵק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם וְגוֹ', ומסיים הכתוב (שמות יב, לט) 'כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה'. ואמנם כבר נצטוו לאכול מצה במצרים, אך הקב"ה הרואה הצופה והמביט על העתיד, ציום לאכול במצרים על שם הנס העתיד להיות להם למחרת (שבלי הלקט יח, אך ראה מהרש"א שכתב שאין סברא שיצטוו על שם העתיד, ומפרש באופן אחר ע"פ הסוד).

ואילו היו יכולים להתמהמה, היו משהים את הבצק ואופים חמץ למחרת, כי לא נצטוו באיסור חמץ אלא בליל ט"ו בלבד בלבד (מהר"ם חלאווה; צל"ח, וכתב שנאסרו גם ביום י"ד שלא לשחוט את הפסח על החמץ). ויש שסובר, שבאיסור חמץ היו אסורים בליל ט"ו וביומו, וזה באיסור אכילה, אבל איסור 'בל יראה' לא היה בפסח מצרים (ר"ן על הרי"ף), לפי שאיסור 'בל יראה' נאמר בתורה בפרשת 'והיה כי יביאך' (שמות יג, ה), הרי שנאסרו ב'בל יראה' רק מביאתם לארץ (תוס' יו"ט, אך ראה רמב"ן שמות שם).

בְּכָל דּוֹר וָדוֹר חַיָּיב אָדָם לִרְאוֹת אֶת עַצְמוֹ כְּאִילּוּ הוּא יָצָא מִמִּצְרַיִם, ועל דבר זה ציוה הקב"ה בתורה (דברים ה, טו) 'וזכרת כי עבד היית', כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית (רמב"ם חמץ ומצה ז, ו). ולחשוב בעיניו כאילו הוא יצא ממצרים, רק אדם גדול במדרגה יכול לחשוב, וממה שחייבו חכמים כל אדם בזאת, ראיה שהכוונה רק לקרב את הנס של יציאת מצרים אל החוש, לצייר במחשבה אילו היה עבד והיו מוציאים אותו משם, היה מתבונן בגדלות זה שהוציאו, והיה מוסר עצמו וכל אשר לו אליו, וזה יביאו למסור עצמו וכל אשר לו לאדון ברוך הוא (חכמה ומוסר [לסבא מקלם] א, מאמר כז). ואחרי שפירט רבן גמליאל מהי חובת ההגדה, סמכה המשנה מאמר זה, להורות כי מצות ההגדה שחייב אדם לומר שלא רק את אבותינו גאל אלא אף אותנו הוציא משם (רשב"ץ בפירושו להגדה). ויש שגורס 'להראות את עצמו' (רמב"ם שם).

לְפִיכָךְ אֲנַחְנוּ חַיָּיבִים לְהוֹדוֹת לְהַלֵּל, שיש שני דיני הלל, דין הלל של 'קריאה', בימים הקבועים לאמירת הלל, ודין הלל של 'שירה' – אמירת הלל על הצלה מצרה (שיטת הגאונים, המובאת בר"ן כו, ב מדפי הרי"ף), והלל זה אי אפשר לומר על הצלה של אחרים, אלא רק הניצול עצמו משורר על הצלתו, והלל של ליל הסדר הוא הלל של שירה, ולכן 'חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים', ואז 'לפיכך אנחנו חייבים להודות' (חי' הגרי"ז על התורה, הגדה של פסח, וראה גם חי' מרן הגרי"ז הלוי חנוכה ג, ו, וראה מה שכתבנו להלן ד"ה עד היכן).

לְשַׁבֵּחַ לְפָאֵר לְרוֹמֵם וְכוּ', תשע לשונות של שבח אלו יחד עם 'הללויה', סך הכל עשרה לשונות שבח, כנגד עשרה לשונות של שבח שמבואר להלן (קיז, א) שאמר דוד המלך בספר תהלים (הרוקח בפירושו להגדה). ויש סוברים, שיש לומר שבעה לשונות שבח, כנגד שבעה רקיעים [להודות, להלל, לשבח, לפאר, לרומם, להדר ולקלס] ולא יותר (תוס' לעיל ע"א ד"ה לפיכך). ואמירת לשונות השבח, הוא משום ששנינו במכילתא (בשלח סוף א, וראה מדרש תנחומא יתרו ג) שכשהיו המצריים רודפים אחרי ישראל, היו מחרפים ומגדפים בכל מיני גידופין, ואילו ישראל היו מרוממים בכל מיני שבח (ריטב"א בהגדה של פסח).

וּלְקַלֵּס. יש סוברים שאין ראוי לומר 'לקלס', שהוא לשון בזיון, וכמאמר הכתוב (תהלים עט, ד) 'לעג וקלס' (רשב"ץ בפירושו להגדה בשם 'יש אומרים'; ריטב"א בהגדה של פסח, וראה טור או"ח נו, ג, וב"י שם). אך יש סוברים שנכון להשתמש בו, שרבותינו במדרשים משתמשים בכמה מקומות בלשון זה לשבח, וכמאמר הכתובים (חבקוק א, י) 'והוא במלכים יתקלס', וכן 'לא היית בזונה לקלס אתנן' (יחזקאל טז, לא), ושאר מילות השבח שמקדימים מראים לכל שאף 'לקלס' הוא לשון שבח (רשב"ץ בפירושו להגדה), והוא אחד מהשמות המשמשים דבר והיפוכו לשבח ולגנאי (רש"י סוטה כז, א, המוסיף ש'קלס' פירושו דיבור יתר, וראה הכתב והקבלה שמות ח, כב).

וְנֹאמַר לְפָנָיו הַלְלוּיָהּ. ויש גורסים ונאמר לפניו 'שירה חדשה' הללויה (תוס'; מרדכי). ויש לומר בהגדה 'ונאמר' בסגול דהיינו לשעבר, ופירושו שבני ישראל אמרו שירה על גאולתם (של"ה נר מצוה מט-נא). אך ברוב נוסחאות ההגדות הגירסא היא 'ונאמר' בחולם, ופירושו שאנו נאמר כעת הלל, ומשום שהלל זה אינו זיכרון לנס שהיה בעבר, אלא על הנס שלנו עתה, וכמאמרם שבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים (עמק

■ המשך בעמ' הבא ■

ברכה [לגר"א פומרנצ'יק] הגדה ג, וראה דרישה או"ח תעג, ח). ■ להלכה, יאמר 'נאמר' בסגול (משנ"ב תעג, עא). ויש שסובר שצריך לומר בחולם (כתר ראש [לגר"ח מוואלאזין] קא).

עַד הֵיכָן הוּא אוֹמֵר. והטעם שמחלקים את אמירת ההלל לפני הסעודה ולאחריה, משום ש'אין אומרים שירה אלא על היין' (ברכות לה, א), ולכך תיקנו להדר ולומר שבח על כל כוס מארבעת הכוסות, כוס ראשונה בקידוש, כוס שלישית בברכת המזון, כוס רביעית בהלל, וכיון שההגדה היא רק סיפור דברים בעלמא, מהדרים לומר על כוס שני את תחילת ההלל (מרדכי בסדר של פסח; ארחות חיים ליל פסח; אבודרהם בסדר ההגדה). ויש שפירש, שמחלקים את אמירת ההלל משום רצון להזדרז לאכילת המצה [כמבואר לעיל (קט, א) שממהרים בכדי שהתינוקות לא ישנו] (תוס' יו"ט). ואמנם בכל הלל אין מפסיקים באמצע קריאתו, אך הלל זה אינו מדין 'קריאה' אלא מדין 'שירה', לכן אין חוששים להפסק בו (חי' מרן רי"ז הלוי חנוכה ג, ו, וראה מה שכתבנו לעיל ד"ה לפיכך).

ומטעם זה שמפסיקים באמצע אמירתה, גם לא מברכים ברכה על קריאת הלל זה [אפילו שאומרים את כולו] (ר"ן להלן כו א-ב מדפי הרי"ף, בשם רב האי גאון; רשב"א ברכות יא, א, בשם כמה גאונים, וראה תוס' שם יד, א ד"ה ימים). או שברכת 'לפיכך' וכו' שאומרים לפני הלל, היא ברכה גם על ההלל (ארחות חיים ליל פסח סא). או משום שעיקר התקנה היתה לקרוא את ההלל בתפילת ערבית בבית הכנסת [ואף מי שלא היה בו, אינו מברך על קריאתו, שלא יהיו שניים בבית אחד, זה קורא ומברך וזה אינו קורא ומברך] (רשב"א שם). ויש סוברים, שמברכים על קריאתה, ולא חוששים להפסק, וכמו שאומרים 'אשרי' וכדו' בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד ולא חוששים להפסק, כי כך הוא סידרו של יום, אף כאן אין הסעודה הפסק, כך תיקנו מצות קריאת הלל בלילה זה, וזהו סידרו של יום (רשב"א שם, בשם 'קצת מן הרבנים הגאונים'; ר"ן להלן שם, המוכיח כן מהירושלמי ברכות א, ה; טור שם בשם ריצב"א, מהר"ם מרוטנבורג ועוד). ויש מקומות שנוהגים לקרוא את ההלל בבית הכנסת בציבור, כדי שלא יצטרכו לברך עליו בשעת ההגדה, ומה טוב ומה נעים מנהג זה (טור שם, ומוכיח כן ממסכת סופרים כ, ט).

■ להלכה, לדעת השו"ע, גומרים את ההלל בבית הכנסת בתפילת ערבית, בברכה תחילה וסוף (שו"ע או"ח תפז, ד), ולדעת הרמ"א, במקומותם לא נהגו לאומרו בבית הכנסת כלל (שם). ומנהגנו, ראה משנ"ב מהדו' דרשו שם (הע' 16).

בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים עַד אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה, וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים עַד חַלָּמִישׁ לְמַעְיְנוֹ מָיִם, וביאור מחלוקתם, הובא בתוספתא (י, ו) ובירושלמי (י, ה) שבית שמאי אמרו לבית הלל 'וכי כבר יצאו, שמזכירין יציאת מצרים', ובית הלל אמרו לבית שמאי 'אפילו הוא ממתין עד קרות הגבר, הרי אלו לא יצאו עד שש שעות ביום, היאך אומר את הגאולה ועדיין לא נגאלו, והלא לא יצאו אלא בחצי היום, שנאמר 'ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל וגו'', אלא מכיון שהתחיל במצוה אומרים לו מרק [- גמור], ובית שמאי סוברים שרק את הפרק הראשון של הלל שנאמר בו 'הללו עבדי ה' – ולא עבדי פרעה, אפשר לאומרו בלילה קודם חצות, מפני שכבר בטל מהם השיעבוד עוד בלילה, אבל את הפרק השני של הלל שכתוב בו יציאת מצרים, איך אפשר לאומרו קודם חצות, כשעדיין לא יצאו בו, ואין אומרים שירה אלא לאחר הנס. אך בית הלל סוברים שכיון שחלק מן הנס – כגון כאן ביטול השיעבוד – כבר נעשה, אפשר להתחיל לומר שירה, ואחרי שמתחיל בשירה מורים לו לומר גם את המשך השירה (עמק ברכה [לגר"א פומרנצ'יק] קכד-קכה).

לְמוֹעֲדִים וְלִרְגָלִים אֲחֵרִים, 'מועדים' – הם ראש השנה ויום הכיפורים, ו'רגלים אחרים' – הם שלשה רגלים פסח שבועות וסוכות, שאמנם אף הם בכלל המועדים, אך אנו מתפללים שנזכה לעלות לרגל לירושלים בכל רגל ורגל משלשתן (אבודרהם בסדר ההגדה; ר"י ב"ר יקר בפירושו לתפילות בפי' ראשון). ויש שפירש, ש'מועדים' – הכוונה לשלשה רגלים בימי גלותנו, כי 'רגלים' נקראו בלשון זה רק משום שעולים בהם לרגל, ומבקשים אנו שאפילו אם עוד לא הגיעה עת גאולתנו, יגיענו ל'מועדים' אחרים אפילו בימי גלותנו, ומוסיפים אנו לבקש 'ולרגלים', שכבר תגיע השעה שיהיו נקראים המועדים 'רגלים', ותזכנו לעלות לרגל לירושלים הבנויה (שם בפי' שני).

הַבָּאִים לִקְרָאתֵנוּ לְשָׁלוֹם, שאמר הכתוב (ישעיה ס, כב) 'אני ה' בעתה אחישנה', ודרשו (סנהדרין צח, ב) לא זכו – בעתה, זכו – אחישנה, ומבקשים אנו שנזכה ויחיש הדבר לקצר את הזמן, ולא נצריך דרכנו ללכת אל הימים, אלא הם יצאו לקראתנו ויקצרו דרכנו (ר"י ב"ר יקר בפי' לתפילות).

וְנֹאכַל שָׁם (מִן הַפְּסָחִים וּמִן הַזְּבָחִים) [מִן הַזְּבָחִים וּמִן הַפְּסָחִים]. 'זבחים' הם חגיגת ארבעה עשר הנאכלת לפני קרבן פסח, ומאחר וחובה לאכול את הפסח על השובע (ראה לעיל ע, א), דינו להיאכל אחר החגיגה, לכן אף בברכה יש להזכיר כפי סדר האכילה, ולהקדים את ה'זבחים' ל'פסחים' (תוס'; תוס' רבינו פרץ; מרדכי כאן וב'הסדר בקצרה'; ועוד). ויש שסובר, שכיון ש'הפסחים' הם תדיר, וכשערב פסח חל בשבת לא הקריבו את ה'זבחים' (ראה לעיל סט, א), אם כן הם אינם תדירים, ויש להקדים את התדיר, ולכך הנוסח הנכון הוא 'מן הפסחים ומן הזבחים' (מהרי"ל בהלכות ההגדה, בשם מהר"ש). ויש שסובר, שהנכון לומר 'מן הזבחים ומן הפסחים', מלבד אם פסח חל במוצאי שבת, שכיון שביום כזה לא הקריבו את ה'זבחים' בשבת, יאמר בו 'מן הפסחים ומן הזבחים' (מהר"י וייל קצג). ■ להלכה, יאמר תמיד 'מן הזבחים ומן הפסחים' [כדעה ראשונה] (משנ"ב תעג, עב, וראה שעה"צ שם פ, מדוע גם כשפסח חל במוצאי שבת יאמר כך).

גְּמָרָא. צָרִיךְ שֶׁיֹּאמַר 'וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם', משום שאמרו בברכות (נד, א, ראה הגהות הגר"א שם) שאין אדם מברך על נס שנעשה לאבותיו, אלא רק הוא ובנו ובן בנו, אך כיון ש'אותנו הוציא משם' – שאילולא גאל את אבותינו, היינו אף אנו משועבדים לפרעה – יכולים אנו לברך ברכת 'אשר גאלנו' (מהר"ם חלאווה).

מַצָּה צָרִיךְ לְהַגְבִּיהַּ, וּמָרוֹר צָרִיךְ לְהַגְבִּיהַּ, כשאומר 'מצה זו שאנו אוכלין', וכשאומר 'מרור זה שאנו אוכלין', כדי להראותם למסובים, ולחבב את המצוות בעיניהם (רשב"ם), וסומא אל יגביהם, שהרי אינו רואה אותם [וכמבואר בגמ' להלן שבעבור 'זה' ממעט סומין] (פמ"ג או"ח תעג משב"ז ט), אלא יאמר 'מצה שאנו אוכלים' וכו' (חק יעקב שם, לט). ויש סוברים, שכיון שמגביה את הקערה עם המצות והמרור, יכול לומר כרגיל (מאירי). ■ להלכה, כשאומר 'מצה זו' ו'מרור זה' צריך להגביהם, לחבב המצוות על המסובים (שו"ע או"ח שם, ז), וסומא יגביה את הקערה ויאמר כרגיל (חיי אדם קל, יא).

בָּשָׂר אֵין צָרִיךְ לְהַגְבִּיהַּ, אבל מכל מקום יסתכל עליו (מהר"י וייל קצג).

וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁנִּרְאֶה כְּאוֹכֵל קָדָשִׁים בַּחוּץ. והיינו שאף אסור להגביה את הבשר לפי שנראה כאילו הוא מקדיש את הבהמה מחיים לפסח (רש"י; רשב"ם). ויש גורסים 'בשר אין צריך להגביה, מפני שנראה כמקדיש בשר ואוכל קדשים בחוץ' (רבנו חננאל; מהר"ם חלאווה, ועוד), ולדעתם אין איסור להגביה את הבשר, רק אין צורך להגביהו, וסוברים שמה שמבואר בגמ' לעיל (נג, א) שאסור לומר 'בשר זה לפסח', איסור זה הוא רק בחייה, אבל לאחר שחיטתה מותרת האמירה, ולכן אין איסור להגביה את הבשר בשעת אמירת ההגדה, ואילו הסוברים שאסור להגביה, סוברים שאיסור אמירת 'בשר זה לפסח' הוא אף לאחר שחיטתה [וכדעת רש"י ותוס' (שם)], מחשש שיאמרו שהקדישה בחייה, או מפני שנראה שמקדישה לדמיה (שו"ת מהרי"ל נח, ו). ■ להלכה, לא יאחוז בידו הבשר שהוא זכר לפסח (משנ"ב תעג, עב).

סוּמָא פָּטוּר מִלּוֹמַר הַגָּדָה. ואין להוכיח מכאן שאין הלכה כדעת רבי יהודה (ב"ק פז, א) שסומא פטור מכל מצוות שבתורה, שלדבריו אין צורך בלימוד מיוחד לפוטרו מלומר הגדה. דיש לדחות שיתכן ומודה רבי יהודה שחייב מדרבנן, ורב אחא הביא את הכתוב 'בעבור זה' כאסמכתא לפוטרו אף מדרבנן (ע"פ מרדכי מגילה, תשצח). ויש שכתב להוכיח שהלכה שסומא חייב בכל המצוות, ממה שמרימר בירר מי אמר את ההגדה, ולא בירר מי אומר את הקידוש ושאר דברים כל השנה, אך כיון שהלכה שסומא חייב בכל המצוות שבתורה יכול להוציאם ידי חובה, ולכן בירר רק על ההגדה (ביאור הגר"א או"ח תרעה, ב).

כְּתִיב הָכָא בַּעֲבוּר זֶה וּכְתִיב הָתָם בְּנֵנוּ זֶה, וזו גזירה שוה, כשאר גזירות שוות שבש"ס (רשב"ם להלן ד"ה בעבור, וראה רש"ש). ויש סוברים שאין זו גזירה שוה, שאם כן איך תמהה הגמ' מיד ורוצה לדחות דברי רב אחא בר יעקב, אלא הוא רק טעם להוראתו, כשם ששם אנו דורשים מ'בננו זה' למעט סומין, אף כאן נמעט מ'בעבור זה' סומין (חי' הר"ן; רבינו דוד).

אָמְרוּ רַב יוֹסֵף וְכוּ' אָמְרוּ רַב שֵׁשֶׁת. וממה שהוציאו אחרים ידי חובתן על אף שהיו סומין, ראיה שסומא חייב בהגדה. ואין הראיה ממה שאמרו לעצמם את ההגדה ואף בירכו ברכת 'אשר גאלנו', ואילו הסומא פטור בהגדה אינו יכול לברך וברכתו לבטלה, משום שאף הפטור ממצוה רשאי לקיימה ואף לברך עליה (תוס' ר"ה לג, א ד"ה הא, וראה תוס' עירובין צו, א ד"ה דילמא). ומכאן ראיה שיוצאים ידי חובת מצות סיפור יציאת מצרים על ידי 'שומע כעונה', שהרי רב יוסף ורב ששת אמרו והוציאו אחרים ידי חובתן (מנחת חינוך מצוה כא אות ד, וראה הר צבי או"ח נז, ומה שכתבנו לעיל קטו, ב ד"ה לפני מי). ■ להלכה, סומא חייב בכל המצוות שבתורה [כדעת חכמים החולקים על רבי יהודה], ואף מוציא אחרים ידי חובה (משנ"ב נג, מא), ואף חייב בקריאת ההגדה מן התורה (פרי חדש או"ח תעג, ז; שו"ע הרב שם, נב).

קָסָבְרִי רַבָּנָן מַצָּה בִּזְמַן הַזֶּה דְּרַבָּנָן, וכיון שדרשו במכילתא (פר' בא) "והגדת לבנך ביום ההוא וגו'" – בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך', הרי תלה הכתוב מצות סיפור יציאת מצרים במצה, וכיון שמצה בזמן הזה דרבנן, ואין זו שעה שמצה ומרור מונחים לפניך, אף סיפור יציאת מצרים היא מדרבנן (בשמים ראש [המיוחס לרא"ש] קעג).

אָמַר רַב חִסְדָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן הַלְלוּיָהּ וְכוּ' אַחַת הֵן – והיא לשון הילול (רשב"ם לעיל קטז, ב), ולכך אותיות 'י-ה' הן חול, ונמחקות, או שהן שתי תיבות, ולכך אותיות י-ה הן קודש ואינן נמחקות (ירושלמי סוכה ג, י; מגילה א, ט שנחלקו בזה אמוראים).

רַבָּה אָמַר מֶרְחַבְיָהּ בִּלְבַד. יש סובר, שהכל מודים שהמילה 'יה' בשמות כסיה וידידיה הן שמו של הקב"ה, אלא שלדעת הסובר שהן תיבה אחת, הן שמות אדם על שמו של הקב"ה, וכשמות חזקיה, ירמיה, זכריה, צפניה ועוד, ואפשר למוחקן, ולדעת הסובר שהן שתי שמות, אם כן י-ה הוא שם קודש ואסור למוחקו (מהרש"א). ויש שסובר, שלא נחלקו באופן הכתיבה, כי איך יכולים לחלוק, נפתח ספר ונראה איך כתוב בו, אלא הכל מסכימים שהן נכתבים ברצף כמו תיבה אחת, אלא נחלקו אם אכן הן תיבה אחת ממש, ואם חילקן לשנים פסול, או הן שני תיבות הנכתבות כמו תיבה אחת, ואם חילקן לשנים כשר (טיב גיטין, קונטרס השמות כלל א, קצג).

וּפְלִיגָא דִּידֵיהּ אַדִּידֵיהּ, אין הכוונה שסותר משנתו, אלא שלפעמים 'הללויה' היא תיבה אחת, ולפעמים שתי תיבות (הגהות רא"מ הורוויץ).

שִׁיר שֶׁבַּתּוֹרָה מֹשֶׁה וְיִשְׂרָאֵל אֲמָרוּהוּ וְכוּ' וְהַלֵּל זֶה מִי אֲמָרוֹ, כלומר שאילו לא היה מפורש בתורה שמשה וישראל אמרו שירת הים, היינו סבורים לומר שהם אמרו הלל, כיון שהוא נס ראשון שנעשה לישראל, אך כיון שמפורש בתורה שהם אמרו שירת הים, עולה השאלה 'הלל זה מי אמרו' (מהרש"א), ומכאן ראיה שאמירת הלל היא מצוה מדאורייתא (רמב"ן בהשגות לספר המצוות שורש א ד"ה והפליאה). וראה מה שכתבנו להלן (ד"ה על כל פרק, וד"ה אפשר ישראל).

נְבִיאִים שֶׁבֵּינֵיהֶן – משה אהרן ומרים, ו'אצילי בני ישראל' וכל שבהם רוח הקודש (רמב"ן בהשגות לספר המצוות שורש א ד"ה והפליאה).

עַל כָּל פֶּרֶק וּפֶרֶק וְעַל כָּל צָרָה וְצָרָה שֶׁלֹּא תָּבֹא עֲלֵיהֶן – 'על כל פרק ופרק' הכוונה שתיקנו לקרוא הלל ברגלים, ו'ועל כל צרה וצרה שלא תבוא עליהן' הכוונה שנגאלו מצרה כגון חנוכה (רשב"ם), שתיקנו הנביאים לומר הלל בכל שנה רק על נס הנעשה לכל ישראל (תוס' סוכה מד, ב ד"ה כאן; רבינו יונה ברכות ז, ב מדפי הרי"ף). אך יש סובר, שכל יחיד שאירע לו צרה ונגאל הימנה, רשאי לקבוע אמירת הלל לעצמו באותו יום בכל שנה, אלא שאינו מברך עליה, וכן הדין בציבור, שיסדו הנביאים לאומרו על כל צרה וצרה כשנגאלים הימנה (מאירי). ויש שסובר, שהלל על גאולה מצרה הוא דאורייתא, ובימים הקבועים לאמירתם הוא דרבנן (מגיד משנה חנוכה ג, ו, וראה כסף משנה שם). ויש שני דיני אמירת הלל, אמירת הלל על צרה בגדר 'שירה', ואילו בימים הקבועים לאמירתם הוא דין 'קריאה' (חי' מרן רי"ז הלוי שם, וראה מה שכתבנו לעיל קטז, ב ד"ה לפיכך וד"ה עד היכן). ויש שסובר, כי בשנה שבה נעשה הנס החיוב מדאורייתא, ובשנים לאחר מכן מדרבנן (העמק שאלה כו, א, בדעת השאילתות). ■ להלכה, הלל [אפילו בימים שגומרים בהם את ההלל], חיובו הוא מדרבנן (ביאה"ל תכב, ב ד"ה הלל וד"ה למקום שטעה, וראה משנ"ב מהדו' דרשו תרפג הע' 2 ד"ה ובגדר).

אַל תִּיקְרֵי כָּלּוּ אֶלָּא כָּל אֵלּוּ, שאין לפרש 'כלו' כפשוטו, שנסתיימו תפילותיו, שאם כן היה צריך פסוק זה להיות אחרון שבתהלים (מהרש"א).

אֶפְשָׁר יִשְׂרָאֵל שָׁחֲטוּ אֶת פִּסְחֵיהֶן וְנָטְלוּ לוּלְבֵיהֶן וְלֹא אָמְרוּ שִׁירָה – שכיון שדבר מצוה הוא, טעון הלל (רש"י לעיל צה, ב). ולא כל מצוה טעונה אמירת הלל, אלא מצוה המתקיימת בעזרה (ראה מאירי לעיל שם ע"א, וראה חי' מרן רי"ז הלוי [במדבר כג, מ], שההלל בשעת נטילת לולב יסודו מהנאמר 'ושמחתם וגו'' הנאמר על נטילת לולב במקדש), או שהוא מורה על ניצחון ישראל על המצרים בפסח, ועל ניצחונם של ישראל בדין הימים הנוראים (שואל ומשיב מהדו"ת ד, קלה), והלל זה נאמר בעזרה על ידי ישראל השוחטים את הפסח, והוא מלבד הלל נוסף שנאמר באותה שעה על ידי הלויים מדין שירה על הקרבן, בליווי נגינת החליל (חי' מרן רי"ז הלוי קרבן פסח, בדעת רש"י, ע"פ ערכין י, א).

ומכאן ראיה שאמירת הלל היא מצוה מדאורייתא, שאילו היא מדרבנן מה התמיהה, יתכן שישראל שוחטים פסחים ונוטלים לולב ולא אומרים שירה משום שעדיין לא תיקנו אמירתה, אלא ראיה שהיא דאורייתא, והיא בכלל מצות שמחת הרגל שהוא דאורייתא, כנאמר 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ותקעתם בחצוצרות וגו'', או הלכה למשה מסיני [מלבד הלל של ראשי חדשים שאינו בכלל הרגלים והוא מדרבנן] (רמב"ן ספר המצוות שורש א, וכן דעת הבה"ג שמנאה במנין מצוותיו, יראים [השלם], רסב). ויש סוברים שהלל הוא דרבנן (רמב"ם שם, ובחנוכה ג-ו), ולכן המסופק אם קרא את ההלל אינו צריך לקרוא, ש'ספק דרבנן לקולא' (שאגת אריה סט).

פִּסְלוֹ שֶׁל מִיכָה. הוא לא היה עבודה זרה גמורה, שהרי ביבמות (עח, ב) מבואר שבימי דוד חיפשו עבודה זרה בכל גבול ישראל ולא מצאו [וגם עבר עם ישראל את הים, ואף היה עמהם במעמד הר סיני שזכו שם לגילוי שכינה פנים בפנים, וכן התערב ענן המערכה עם ענן קרבנות פסל מיכה (ילקוט שמעוני שופטים עב), ולא יתכן שכל אלו היו אילו היה זה עבודה זרה כפשוטו (מכתב מאליהו אלול ר"ה, ר)], אלא היה בו ענין עבודה זרה בצורת הדברים, לא בתוכן ובמהות (לקט שיחות מוסר ג, ריב).

כָּל שִׁירוֹת וְתוּשְׁבָּחוֹת שֶׁאָמַר דָּוִד בְּסֵפֶר תְּהִלִּים, 'כל שירות ותשבחות' לאו דוקא, שהרי הרבה מזמורים מפורשים שהם כנגד צרת עצמו, והרבה מהם מפורשים כנגד צרת הציבור, אלא שנחלקו על אלו שלא מפורט בהם כנגד צרת מי נאמרו (מהרש"א).

לְדָוִד מִזְמוֹר, מְלַמֵּד שֶׁשָּׁרְתָה עָלָיו שְׁכִינָה וְאַחַר כָּךְ אָמַר שִׁירָה, שכאשר לא היה צריך הכנה וכבר התעלה, שרתה עליו מיד שכינה, והשיר היה כבר מתוך השראת השכינה, והוא היה השתפכות של ההתעלות, וכשנאמר 'מזמור לדוד' היה צריך הכנה להשראת השכינה, ואמירת השיר היתה ללא השראת השכינה, אלא התרומם והתעלה על ידי השיר, ומחמתו שרתה עליו שכינה (ע"פ פי' רש"ר הירש תהלים ג, א, ושם מ, א). ומכאן יש ללמוד, שאל יאמר אדם, שאינו מוכן למדרגה מסויימת עכשיו, כי יש בידה של פעולה חיצונית להשפיע על הפנימיות, אם רק חפץ בכך, וכדוד שנקט באמצעים המביאים לידי שמחה, אשר על ידם אחר כך שרתה עליו רוח הקודש (מאמרי פחד יצחק סוכות, קי).

וְלֹא מִתּוֹךְ קַלּוּת רֹאשׁ – זחיחות, היפך כובד ראש (רש"י ברכות לא, א), וליצנות (רש"י שבת ל, ב).

דְּבַר שִׂמְחָה שֶׁל מִצְוָה, כגון מה שמצינו באלישע הנביא, שכיון שהניגון שניגנו לפניו היה בכדי שתשרה עליו רוח הקודש, נחשב 'שמחה של מצוה' (רשב"ם), כיון שהניגון הביא לידי רוח הקודש שהוא מצוה, נחשב הניגון שמחה של מצוה אפילו שבשעת הניגון עדיין לא היתה השמחה שמחה של מצוה (ביאורים מהגרנ"ה על מעשה רב, אות קנט). ויש שפירש 'שמחה של מצוה' כגון הכנסת כלה (רש"י שבת ל, ב).

■ המשך במילואים עמ' 109 ■

א"ר חסדא א"ר יוחנן הללויה [א] וכסיה [ב] וידידיה אחת הן רב אמר כסיה [ג] ומרחב יה אחת הן רבה[א] אמר מרחב יה בלבד איבעיא להו מרחב יה לרב חסדא מאי תיקו איבעיא להו ידידיה לרב מאי ת"ש דאמר רב ידידיה נחלק לשנים לפיכך ידיד חול יה קודש איבעיא להו הללויה לרב מאי ת"ש דאמר רב חזינא תילי דבי חביבי דכתיב בהו הללו בחד גיסא ויה בחד גיסא ופליגא דריב"ל דאמר ריב"ל מאי הללויה הללוהו בהלולים הרבה ופליגא דידיה אדידיה דאמר ריב"ל בעשרה מאמרות של שבח נאמר ספר תהלים בניצוח בנגון במשכיל במזמור בשיר באשרי בתהלה בתפלה בהודאה בהללויה גדול מכולן הללויה שכולל שם ושבח בבת אחת. אמר רב יהודה אמר שמואל שיר שבתורה משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים והלל זה מי אמרו נביאים שביניהן תקנו להן לישראל שיהו אומרין אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן תניא היה ר"מ אומר כל תושבחות האמורות בספר תהלים כלן דוד אמרן שנאמר [ד] כלו תפלות דוד בן ישי אל תיקרי כלו אלא כל אלו הלל זה מי אמרו רבי יוסי אומר אלעזר בני אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים וחלוקין עליו חביריו לומר שדוד אמרו ונראין דבריו מדבריהן [א] אפשר ישראל שחטו את פסחיהן ונטלו לולביהן ולא אמרו שירה דבר אחר פסלו של מיכה עומד בבכי וישראל אומרים את ההלל: ת"ר כל שירות ותושבחות שאמר דוד בספר תהלים רבי אליעזר אומר כנגד עצמו אמרן רבי יהושע אומר כנגד ציבור אמרן וחכ"א יש מהן כנגד ציבור ויש מהן כנגד עצמו האמורות בלשון יחיד כנגד עצמו האמורות בלשון רבים כנגד ציבור ניצוח וניגון לעתיד לבא משכיל על ידי תורגמן לדוד מזמור מלמד ששרתה עליו שכינה ואחר כך אמר שירה מזמור לדוד מלמד שאמר שירה ואחר כך שרתה עליו שכינה [ד] ללמדך שאין השכינה שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך דבר שמחה של מצוה שנאמר [ה] ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה' אמר רב יהודה אמר רב וכן לדבר הלכה אמר רב נחמן וכן לחלום טוב איני [ג] והאמר רב גידל אמר רב כל ת"ח היושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מר תכוינה שנאמר [ו] שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר [ז] אל תקרי שושנים אלא ששונים אל תקרי מור עובר אלא מר עבר[ב] לא קשיא הא ברבה הא בתלמידא ואי בעית אימא הא והא ברבה ולא קשיא הא מקמי דפתח והא לבתר דפתח כי הא דרבה מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא ובדחו רבנן ולבסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא. ת"ר הלל זה מי אמרו ר"א אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על הים הם אמרו [ז] לא לנו ה' לא לנו משיבה רוח הקודש ואמרה להן [ח] למעני למעני אעשה רבי יהודה אומר יהושע וישראל אמרוהו בשעה שעמדו עליהן מלכי כנען הם אמרו לא לנו ומשיבה וכו' רבי אלעזר המודעי אומר דבורה וברק אמרוהו בשעה שעמד עליהם סיסרא הם אמרו לא לנו ורוח הקודש משיבה ואומרת להם למעני למעני אעשה ר' אלעזר בן עזריה אומר חזקיה וסייעתו אמרוהו בשעה שעמד עליהם סנחריב הם אמרו לא לנו ומשיבה וכו' רבי עקיבא אומר חנניה מישאל ועזריה אמרוהו בשעה שעמד עליהם נבוכדנצר הרשע הם אמרו לא לנו ומשיבה וכו' רבי יוסי הגלילי אומר מרדכי ואסתר אמרוהו בשעה שעמד עליהם המן הרשע הם אמרו לא לנו ומשיבה וכו' וחכמים אומרים נביאים שביניהן תיקנו להם לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהם לישראל ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן[ה]: אמר רב חסדא הללויה סוף פירקא רבה בר רב הונא אמר הללויה ריש פירקא אמר רב חסדא חזינא להו לתילי דבי רב חנין בר רב דכתיב בהו הללויה באמצע פירקא אלמא מספקא ליה אמר רב חנין בר רבא הכל מודים [ט] בתהלת ה' ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד (הללויה) הללויה דבתריה ריש פירקא [י] רשע יראה וכעס שניו יחרק ונמס תאות רשעים תאבד הללויה דבתריה ריש פירקא [כ] ושעומדים בבית ה' הללויה דבתריה ריש פירקא קראי מוסיפין אף את אלו [ל] מנחל בדרך ישתה על כן ירים ראש הללויה דבתריה ריש פירקא [מ] ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם הללויה דבתריה ריש פירקא נימא כתנאי [נ] עד היכן הוא אומר בית שמאי אומרים עד [נ] אם הבנים שמחה ובית הלל אומרים [ב] עד [ס] חלמיש למעינו מים ותניא אידך עד היכן הוא אומר בית שמאי אומרים עד [ע] בצאת ישראל ממצרים ובית הלל אומרים עד [ז] לא לנו ה' לא לנו

מאי

רשב"ם

אחת היא. כלומר תיבה אחת היא, ואין התיבה נחלקת לשנים: הללו בהך גיסא. בסוף שיטה, ויה בתחלת שיטה האחרת: שיר שבתורה. אז ישיר משה: ועל כל צרה שלא תבא עליהם. לישנא מעליא הוא דנקט, כלומר שאם חס ושלום תבוא צרה עליהן ויושעו ממנה אומרים אותו על גאולתן, כגון חנוכה: כל תפלות[ג]. כל מזמורים הפותחים בתפלה, כגון [פ] תפלה לעני כי יעטוף (תהלים קב): אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן. מיציאת מצרים ועד דוד ולא אמרו עליו הלל: דבר אחר פסלו של מיכה עומד. בימי דוד בבכי, באותו מקום, וישראל אומרים הלל שכתוב בו [צ] כמוהם יהיו עושיהם וגו', אלא ודאי על הים נאמר תחלה ושוב לא פסק: ניצוח וניגון לעתיד לבא. כל מקום שנאמר למנצח בנגינות, מלעתיד הוא מדבר: ע"י מתורגמן. הוא אומר ואחר מפרש: יהושע וכל ישראל אמרוהו. כלומר אף יהושע וכל ישראל אמרוהו: הללויה. כולהו דבספר תהלים: קראי מוסיפין. בעלי מקרא מוסיפין אף אלו:

רשב"ם

[ד] לדוד מזמור. משמע תחלה היה לדוד רוח הקודש ואח"כ מזמור: מזמור לדוד. משמע מתוך המזמור באה שכינה לדוד: ללמד מכאן כו'. מכאן אתה למד, וגם מפסוק אחר מוכיח שנאמר ועתה קחו לי מנגן וגו': שמחה של מצוה. כי הך דקחו לי מנגן שהיה מתכוין שתשרה עליו שכינה: וכן לחלום. אם הולך לישן מתוך שמחה רואה חלום טוב: הא ברבה. צריך ללמוד מתוך דבר שמחה: שעמדו על הים. לאחר שעברו, כדכתיב (תהלים קיד) הים ראה וינוס, והתפללו לא לנו פן יעבור פרעה וחילו אחריהם: יהושע וכל ישראל אמרוהו. כלומר אף ישראל ויהושע אמרוהו, וכן פירש רבינו. ולא נהירא לי, שאם כן בכולן אתה צריך לפרש כן, ואם כן מאי בינייהו ובין חכמים שאומרים נביאים שביניהן אמרוהו וכו' ואתי למימר דכל הני דאמרן לעיל אמרוהו על צרתן שהרי תקנוהו נביאים לכך, אלא כל אחד מן התנאים הכי קים ליה מרביה: הללויה ריש פירקא. כולהו הנך דספר תהלים שאין בו כי אם אחת לבדו בין פרק לפרק, אבל מקום שיש שני פעמים הללויה בין פרק לפרק לא פליגי רב חסדא ורבה בר רב הונא דחד מלעיל וחד מלרע: קראי מוסיפין. בעלי מקרא מוסיפין אף אלו:

תוספות

ה"ג **שעומדים** בבית ה' בחצרות בית אלהינו הללויה דבתריה ריש פירקא. ולא גרסינן [ק] העומדים בבית ה' בלילות דאם כן ה"ל למינקט [ר] יברכך ה' מציון שזהו פסוק למעלה מהללויה ולא ה"ל למינקט שלשה פסוקים למעלה לכך נראה דגרסינן כדפרישית ולפי זה אנו צריכין לומר בו[ה] [ש] הללויה הללו את שם ה' הללו עבדי ה' שעומדים בבית ה' וגו' שלמעלה מזה אינו תחלת המזמור דלא יתכן שיהיה המזמור שני פסוקים ° ועוד דאמרינן במדרש [ו] קמ"ז מזמורים יש בספר תהלים כנגד שנות יעקב[ס] אלא הוא סופו של שיר המעלות הנה ברכו וגו'. ואתי שפיר דקאמרינן[ו] לקמן [ט] רב אחא בר יעקב דמתחיל הלל הגדול מכי יעקב בחר לו יה דהוי תחלת המזמור דבע"א לא יתכן שיהיה מתחיל הלל מאמצע המזמור:

עין משפט נר מצוה

צז א מיי' פ"ז מהלכות יסודי התורה הל' ז:
צז ב מיי' פ"ח מהלכות חנוכה הל' ה סמג עשין מח טור או"ח סי' תרעג:

רבינו חננאל

ענין דהללויה כסיה ידידיה דבור אחד הוא. ת"ש ידידיה נחלק לשנים לפיכך ידיד חול יה קודש: אמר ר"י בן לוי בעשרה דברים נאמר ספר תהלים בנצוח בנגון במשכיל במזמור בשיר באשרי בתפלה בתהלה בהודאה בהלל גדול שבכלן הללויה שכולל שם ושבח בבת אחת: ת"ר שיר שבתורה משה וישראל אמרוה בשעה שעמדו על הים. הלל זה הללויה הללו עבדי ה' נביאים תקנוהו שיהו אומרין על כל פרק ועל כל צרה שנגאלין ממנה וכו'. ר"מ אומר כל שירות שבתילים דוד אמרן כו' עד וכי פסל מיכה עומד בבכי וישראל אומרין שירה ופשוטה היא: תניא כל שיר האמור בתלים בלשון יחיד דוד אמרו בפני עצמו וכל האמור בלשון רבים כנגד צבור אמרו וכל האמור בנצוח בניגון לעתיד לבוא וכל האמור במשכיל על ידי תורגמן אמרו וכל האמור לדוד מזמור שרתה שכינה עליו ואחר כך מזמור וכל האמור מזמור לדוד אמר שירה ואח"כ שרתה עליו שכינה ללמדך שאין השכינה שורה לא מתוך עצבות וכו' עד אלא מתוך שמחה שנא' ועתה קחו לי מנגן וכו'. וכן להלכה וכן לחלום טוב ואסיקנא כי הא דרבא מקמי דלפתח בשמעתא הוה אמר מילתא דבדיחותא קמי רבנן לבדוחי לביהו והדר הוה יתיב באימתא ופתח בשמעתא וכל שכן תלמיד דלא ליתיב אלא באימתא: ת"ר רבי אליעזר אומר הלל זה משה וישראל אמרוהו בשעה שעמד עליהם פרעה אמרו הן לא לנו משיבה רוח הקדש למעני למעני אעשה. ר' יהושע אומר יהושע וישראל אמרוהו וכו'. ר' אלעזר המודעי אומר דבורה וברק אמרוהו כו'. ר' אלעזר בן עזריה אומר חנניה מישאל ועזריה אמרוהו כו'. ר' יוסי הגלילי אומר מרדכי ואסתר אמרוהו. וחכמים אומרים נביאים שביניהם תקנוהו שיהו אומרין אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שתבוא עליהן ולכשנגאלין אומרין אותו על גאולתן: מתני' עד היכן אומר ב"ה אומרים עד חלמיש למעינו מים. והלכה כב"ה.

ליקוטי רש"י

אפשר כו' ולא אמרו שירה. דכיון דדבר מצוה הוא טעון הלל [לעיל צה:]. ולא מתוך שחוק. שחוק ממש שאין דעת שוחק מיושבת עליו ואפילו אינו של לצון מ"מ אין בו ישוב. קלות ראש. לצון [שבת ל:]. מילוף של כובד ראש מתוך זמות לב ועתק [ברכות לא.].

[המשך בעמוד ב]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) לעיל דף נה:, ב) שבת דף ל: ע"ש (ברכות דף לא.), ג) שבת ל:, ד) שבת דף פח: [ודף ל:], ה) עיין תוס' סוכה מד: סוד"ה כאן, ו) [לעיל דף קטז:], ז) [ובמסכת סופרים פרק טז הלכה יא], ס) בראשית מז כח, ט) קיח ע"א.

גליון הש"ס

תוס' ד"ה שעומדים וכו' ועוד דאמרינן במדרש. וכ"ה במס' סופרים פט"ז הלכה י"א וירושל' פט"ז לשבת:

הגהות וציונים

א] [גירסת מהרש"ל ותוי"ט פרק ד משנה ה דמסכת סוכה רבא ע"ש] (גליון) המהרש"ל הוא ביש"ש גיטין פ"ד סל"א בשמות גיטין שלו אות י ועי' השלמות: ב] בעין יעקב ובכת"י מר עובר, ועי' השלמות: ג] רש"י גרס בגמ' כל תפלות האמורות בספר תהלים (מראה אש, וכ"ה בגמ' כת"י): ד] תחילת דיבורי הרשב"ם השייך לכאן נדפס בדף קטז ע"ב: ה] כי הללויה כצ"ל (רש"ש): ו] דקאמר לקמן כצ"ל (באה"מ):

תורה אור השלם

א) וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ מִלְחָמָה לַייָ בַּעֲמָלֵק מִדֹּר דֹּר: [שמות יז, טז]
ב) וַיִּשְׁלַח בְּיַד נָתָן הַנָּבִיא וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יְדִידְיָה בַּעֲבוּר יְיָ: [שמואל ב' יב, כה]
ג) מִן הַמֵּצַר קָרָאתִי יָּהּ עָנָנִי בַמֶּרְחָב יָהּ: [תהלים קיח ה]
ד) כָּלּוּ תְפִלּוֹת דָּוִד בֶּן יִשָׁי: [תהלים עב, כ]
ה) וְעַתָּה קְחוּ לִי מְנַגֵּן וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן וַתְּהִי עָלָיו יַד יְיָ: [מלכים ב ג, טו]
ו) לְחָיָו כַּעֲרוּגַת הַבֹּשֶׂם מִגְדְּלוֹת מֶרְקָחִים שִׂפְתוֹתָיו שׁוֹשַׁנִּים נֹטְפוֹת מוֹר עֹבֵר: [שיר השירים ה, יג]
ז) לֹא לָנוּ יְיָ לֹא לָנוּ כִּי לְשִׁמְךָ תֵּן כָּבוֹד עַל חַסְדְּךָ עַל אֲמִתֶּךָ: [תהלים קטו, א]
ח) לְמַעֲנִי לְמַעֲנִי אֶעֱשֶׂה כִּי אֵיךְ יֵחָל וּכְבוֹדִי לְאַחֵר לֹא אֶתֵּן: [ישעיה מח, יא]
ט) תְּהִלַּת יְיָ יְדַבֶּר פִּי וִיבָרֵךְ כָּל בָּשָׂר שֵׁם קָדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד: [תהלים קמה, כא]
י) רָשָׁע יִרְאֶה וְכָעָס שִׁנָּיו יַחֲרֹק וְנָמָס תַּאֲוַת רְשָׁעִים תֹּאבֵד: [תהלים קיב, י]
כ) שֶׁעֹמְדִים בְּבֵית יְיָ בְּחַצְרוֹת בֵּית אֱלֹהֵינוּ: הַלְלוּ יָהּ כִּי טוֹב יְיָ זַמְּרוּ לִשְׁמוֹ כִּי נָעִים: [תהלים קלה, ב-ג]
ל) מִנַּחַל בַּדֶּרֶךְ יִשְׁתֶּה עַל כֵּן יָרִים רֹאשׁ: [תהלים קי, ז]
מ) רֵאשִׁית חָכְמָה יִרְאַת יְיָ שֵׂכֶל טוֹב לְכָל עֹשֵׂיהֶם תְּהִלָּתוֹ עֹמֶדֶת לָעַד: [תהלים קיא, י] נ) מוֹשִׁיבִי עֲקֶרֶת הַבַּיִת אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה הַלְלוּיָהּ: [תהלים קיג, ט] ס) הַהֹפְכִי הַצּוּר אֲגַם מָיִם חַלָּמִישׁ לְמַעְיְנוֹ מָיִם: [תהלים קיד, ח]
ע) בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לֹעֵז: [תהלים קיד, א] פ) תְּפִלָּה לְעָנִי כִי יַעֲטֹף וְלִפְנֵי יְיָ יִשְׁפֹּךְ שִׂיחוֹ: [תהלים קב, א] צ) כְּמוֹהֶם יִהְיוּ עֹשֵׂיהֶם כֹּל אֲשֶׁר בֹּטֵחַ בָּהֶם: [תהלים קטו, ח] ק) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת הִנֵּה בָּרְכוּ אֶת יְיָ כָּל עַבְדֵי יְיָ הָעֹמְדִים בְּבֵית יְיָ בַּלֵּילוֹת: [תהלים קלד, א] ר) יְבָרֶכְךָ יְיָ מִצִּיּוֹן עֹשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ: [תהלים קלד, ג] ש) הַלְלוּ יָהּ הַלְלוּ אֶת שֵׁם יְיָ הַלְלוּ עַבְדֵי יְיָ: שֶׁעֹמְדִים בְּבֵית יְיָ בְּחַצְרוֹת בֵּית אֱלֹהֵינוּ: [תהלים קלה, א-ב]

עין משפט
נר מצוה

צח א מיי׳ פ״ב מהלכות תפלה הלכה ה ופכ״ט מהלכות שבת הלכה ב והלכה יט סמג עשין יט כט טור או״ח סימן רסח וטוש״ע או״ח סימן תפז סעיף א:
צט ב מיי׳ פ״ז ופ״ח מהלכות מצה הלכה י סמג עשין מא טוש״ע או״ח סימן תעט סעיף א:
ק ג מיי׳ וסמג שם טוש״ע או״ח סי׳ תפ סעיף א:
קא ד מיי׳ פ״ז שם וסמג שם טוש״ע או״ח סימן תעג סעיף ג:
קב ה מיי׳ וסמג שם טוש״ע או״ח סי׳ תעט סעיף א:

רבינו חננאל

וחותם בגאולה. אמרי ק״ש והלל חותמין גאל ישראל צלותא גואל ישראל מאי טעמא רחמי נינהו. אמ׳ רבי זירא ברכה דקידוש אשר קדשנו במצותיו אבל של תפלה קדשנו במצותיך מאי טעמא דתפלה רחמי נינהו. וצריך שיזכיר יציאת מצרים (בלילות) [בקידוש היום] כתיב הכא זכור את יום השבת לקדשו וכתיב התם למען תזכור את יום צאתך וגו׳. אמר רבה בר זירא בצלותא חותמין מצמיח קרן ישועה בהפטרה מגן דוד שנאמר ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ. תאני רב יוסף שחותמין בהפטרה מגן דוד כדרך שחותמין בתפלה מגן אברהם. אמר ריש לקיש ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם ואברכך זהו שאומרים אלהי יצחק ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב יכול יהו חותמין בכלן ת״ל והיה ברכה אין חותמין אלא בך בלבד. אמר רבא אשכחתינהו לסבי דפומבדיתא דהוו אמרו בשבתא בין בקידושא בין בצלותא מקדש השבת ביום טוב בין בצלותא בין בקידושא מקדש ישראל והזמנים ואמינא להו אנא אדרבא כו׳. ואסיקנא כסבי דפומבדיתא מדאמר רבינא אנא אקלעי לסורא לגבי מרימר ונחית שליח צבור לקמיה ואמר כסבי דפומבדיתא והוו כולי עלמא משתקי ליה ואמר להו מרימר שבקוה דהלכתא כסבי דפומבדיתא: מזגו לו כוס שלישי ברך על מזונו. אמר לו רבינא לרבא ש״מ ברכה טעונה כוס אמר ליה ארבע כוסות דתקון רבנן דרך חירות כל חד וחד נעביד ביה מצוה. רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר.

למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים. לכך קבעו זכר ליציאת מצרים. ושמעתי מהר״מ שיש במדרש לפי שבמצרים עבדו בהם בישראל בפרך ופר״ך בא״ת ב״ש וג״ל שהם מלאכות ארבעים חסר אחת וכשנגאלו ממצרים הזהירם על השבת לשבות מאות׳ ל״ט מלאכות: (י) **רביעי** אומר עליו הלל הגדול. רביעי גרסי׳ ולא גרסינן חמישי **ולה״ר יוסף טוב עלם** שכתב בסדרו (כ) קימעא לשתות מים יכנס אם חולה הוא או איסטניס ואי בעי משתיא חמרא משום אונס לומר בחמישי הלל הגדול ישתנם **תימה** כיון שאוסר לשתות איך תיקנו כוס חמישי הא ארבע כוסות תיקנו ולא חמישי. **וכן מה שאוסר** לשתות אפי׳ מים הא לא מבטלי טעם מצה דאפילו אחר הפסח לא אסר לקמן (ל) רק מיני מיכלא אבל מיני מישתיא אפילו יין לא מצינן לאסור והא דאמרינן בין שלישי לרביעי לא ישתה מפרש בירושלמי (ט) שלא ישתכר ושלא יוכל לומר הלל וכן פסק רבי׳ שמואל לקמן (ל) דכל שתיה מותרת ואפי׳ לפי המפרשים בין שלישי לרביעי לא ישתה שלא יבטל טעם מצה מ״מ במים לא מיירי אלא ביין דומיא בין ראשון לשני ישתה דמיירי ביין כי היכי דניגרריה לליביה כדאמרי׳ לעיל [קח.] **ומיהו** רוב עמא דבר לשתות וגם רב אלפס (מ) התיר מים ולא אסר רק יין:

קסבר עד ועד בכלל. ואי אמינא עד בצאת סברי עלמא דאף בצאת בכלל, משום הכי אמר עד אם הבנים שמחה ותו לא: [עד ולא עד בכלל]. ואי הוה אמינא עד אם הבנים הוה משמע עד אם הבנים ולא אם הבנים בכלל: ה״ג כתיב הכא למען תזכור את יום לאתך וגו׳ וכתיב התם זכור את יום השבת לקדשו: כשם הגדולים. כאברהם כיצחק ויעקב: דברבים איתא. משום כבוד רבים אומר מקדש ישראל:
ה״ג

מאי לאו בהא קמיפלגי למ״ד עד אם הבנים שמחה סבר הללויה ריש פירקא ומאן דאמר עד בצאת ישראל סבר הללויה סוף פירקא רב חסדא מתרץ לטעמיה דכולי עלמא סברי הללויה סוף פירקא מ״ד עד בצאת ישראל שפיר ומאן דאמר עד אם הבנים שמחה [א] עד ועד בכלל ונימא עד הללויה וכי תימא דלא ידעינן הי הללויה ונימא הללויה של אם הבנים שמחה קשיא רבה בר רב הונא מתרץ לטעמיה דכולי עלמא הללויה ריש פירקא מאן דאמר עד אם הבנים שמחה שפיר ומאן דאמר עד בצאת ישראל סבר עד ולא עד בכלל ונימא עד הללויה וכי תימא דלא ידעינן הי הללויה ונימא עד הללויה שבבצאת ישראל קשיא: וחותם בגאולה: אמר רבא ק״ש והלל גאל ישראל דצלותא גואל ישראל מ״ט דרחמי נינהו אמר רבי זירא דקידושא אשר קדשנו במצותיו [א] וצונו דצלותא קדשנו במצותיך מ״ט דרחמי נינהו אמר רב אחא בר יעקב וצריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום כתיב הכא (א) למען תזכור את יום וכתיב התם (ב) זכור את יום השבת לקדשו. אמר רבה בר שילא דצלותא מצמיח קרן ישועה דאפטרתא מגן דוד (ג) ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים תני רב יוסף זהו שאומרים מגן דוד א״ר שמעון בן לקיש (ד) ואעשך לגוי גדול זהו שאומרים אלהי אברהם ואברכך זהו שאומרים אלהי יצחק ואגדלה שמך זהו שאומרים אלהי יעקב יכול יהו חותמין בכולן ת״ל והיה ברכה בך חותמין ואין חותמין בכולן. אמר רבא אשכחתינא לסבי דפומבדיתא דיתבי וקאמרי [א] בשבתא בין בצלותא בין בקידושא מקדש השבת ביומא טבא בין בצלותא ובין בקידושא מקדש ישראל והזמנים ואמינא להו אנא אדרבה דצלותא בין בשבתא בין ביומא טבא מקדש ישראל בקידושא דשבתא מקדש השבת ביומא טבא מקדש ישראל והזמנים ואנא אמינא טעמא דידי וטעמא דידכו טעמא דידכו שבת דקביעא וקיימא בין בצלותא ובין בקידושא מקדש השבת יומא טבא דישראל הוא דקבעי ליה דקמעברי ירחי וקבעי לשני מקדש ישראל והזמנים טעמא דידי צלותא דברבים איתא מקדש ישראל קידוש דביחיד איתא בשבת מקדש השבת ביום טוב מקדש ישראל והזמנים ולא היא צלותא ביחיד מי ליתיה וקידושא ברבים מי ליתיה ורבא סבר זיל בתר עיקר עולא בר רב נחית קמיה דרבא אמר כסבי דפומבדיתא ולא א״ל ולא מידי אלמא הדר ביה רבא רב נתן אבוה דרב הונא (ג) בריה דרב נתן נחית קמיה דרב פפא אמר כסבי דפומבדיתא ושבחיה רב פפא אמר רבינא אנא איקלע לסורא קמיה דמרימר ונחית קמיה שלוחא דציבורא ואמר כסבי דפומבדיתא והוו משתקי ליה כולי עלמא אמר להו שבקוהו הילכתא כסבי דפומבדיתא ולא הוו משתקו ליה[א]: **מתני׳** (ג) מזגו לו כוס שלישי מברך על מזונו (ג) רביעי גומר עליו את הלל ואומר עליו ברכת השיר. (ד) בין הכוסות הללו אם רוצה לשתות ישתה (ה) בין שלישי לרביעי לא ישתה: **גמ׳** א״ל רב חנן לרבא ש״מ (ו) ברכת המזון טעונה כוס א״ל ארבע כסי תיקנו רבנן דרך חירות כל חד וחד נעביד ביה מצוה: רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר:
מאי

רשב״ם

מאי לאו בהא קמיפלגי. דהנך תנאי אליבא דב״ש בהללויה פליגי אי סוף פירקא הוא אי ריש פירקא הוא, הלכך האי נקט מילתיה בהך לישנא והאי מילתיה באידך לישנא, אבל אליבא דבית הלל דליכא הללויה עד (ב) חלמיש למעינו מים לא פליגי כו׳ (ג), אלא איידי דמיחלפי מילתיה דב״ש משום הללויה אי ריש פירקא הוה אי לא, מיחלפי נמי מילתייהו דבית הלל למינקט האי מילתיה סוף פירקא ואידך ריש פירקא, כי היכי דאמרי אליבא דב״ש: מ״ד עד בצאת סבר עד ולא עד בכלל. ואי הוה אמר עד אם הבנים הוה משמע ולא אם הבנים שמחה בכלל: ומ״ד עד אם הבנים קסבר עד ועד בכלל. ואי הוה אמר [עד] בצאת הוה משמע דאף בצאת בכלל, ופלוגתייהו אליבא דבית הלל איכא לפרושי נמי בכה״ג: ונימא עד הללויה. למ״ד עד ולא עד בכלל: קרית שמע. ברכת גאולה שאחר ק״ש: והלל. של ערבי פסחים שחותם גאל ישראל כר״ע דמתניתין, (ד) שמספר ומשבח על גאולת ישראל שעברה: דצלותא גואל ישראל. שאנו מתפללין על העתיד: דקידושא וקדשנו. דהודאה היא על שעבר: דצלותא קדשנו. לפי שאנו אומרים אותה באמצע תפלה ראוי לאומרה בלשון בקשה: צריך שיזכיר יציאת מצרים בקידוש היום. בין בכוס בין בתפלה (ה), של שבת בגזירה שוה דפסח, ובשאר מועדים במה מלינו מפסח: ה״ג כתיב הכא למען תזכור את יום לאתך וכתיב התם זכור את יום השבת: דאפטרתא. במסכת סופרים (פרק יג (ט)) תניא להו לברכות דהפטרה ומפרש דמגן דוד אומר, ובצלותא שייך לומר טפי מצמיח קרן ישועה, משום דרחמי נינהו ואנו מבקשין שיצמיח קרן ישועה לישראל. ורבינו שלמה היה אומר משום הכי לא שייך למימר בתפלה מגן דוד שכבר אמרנו מגן אברהם, ותרי חתימות כהדדי לא שייך בתפלה: כשם הגדולים אשר בארץ. נתן הנביא אמר לדוד כן מפי הקב״ה, שכשם שחותמים במגן אברהם חותמין במגן דוד. הגדולים, אברהם יצחק ויעקב, ואע״ג דבשלשתן לא חתמינן, היינו לפי שאין חותמין בשתים (י) כדכתיב והיה ברכה, מיהו שלשתן נזכרין בברכת אבות, אבל דוד שהוא יחיד בברכה הקבועה לו במי יחתומו אם לא במגן דוד: סבי דפומבדיתא. רב יהודה ורב עינא, בסוף פרק ראשון דסנהדרין (דף יז:) בשבתא. בשבת דעלמא שאינו י״ט: יומא טבא. בלא שבתא, דאילו בשבת ויום טוב חתים תרוייהו מקדש השבת וישראל והזמנים, כדמפרש במסכת ביצה (דף יז.): שבתא דקביעא וקיימא. משֵשת ימי בראשית, ואינה תלויה בקביעת החודש: דברבים איתא. משום כבוד רבים אומר מקדש ישראל: קידוש ברבים מי ליתא. בבית הכנסת (כ) ובסעודת חתן: **מתני׳** ברכת השיר. בגמרא מפרש (ל): בין הכוסות הללו. בין שנים הראשונים לשנים האחרונים, אם רצה לשתות ישתה: בין ג׳ לד׳ לא ישתה. מצאתי בגמרת ירושלמי (ט), למה לא ישתה, כדי שלא ישתכר, דתו לא מצי למימר הלל, ופריך התם והלא כבר משוכר הוא ששתה כבר הרבה בסעודתו, ומשני יין שבתוך המזון אינו משכר, שלאחר המזון משכר. וה״ה נמי דיין שלפני המזון אינו משכר, ואם רצה לשתות בין ראשון לשני ישתה, דהא לא ממעט תנא אלא בין ג׳ לד׳: **גמ׳** ש״מ ברכת המזון טעונה כוס. דהא במסכת ברכות לא מתנייא בהדיא דטעונה כוס, אלא מדיוקא שמעינן ליה דאמר בריש פירקא (קה:) שמעת מינה מהא מתניתא תמני ש״מ ברכת המזון טעונה כוס, ולימא נמי דממתני׳ שמעינן ליה: ה״ג ארבע כוסות תקינו להו רבנן וכל חד וחד נעביד ביה מצוה. כלומר ראוי שיעשה בו מצוה, אבל בשאר ימות השנה לא בעי כוס, שאף כאן אין הכוס בא בשביל ברכת המזון:
יהללוך

מסורת הש״ס
עם הוספות

א) [ברכות דף כו: וש״נ], ב) [עיין לעיל מג: מ״ש שם עה״ג], ג) [לעיל קח.] ועיין תוס׳ לעיל קג: ד״ה רב אשי, ד) [לעיל קה:] ועיין תוס׳ שם ד״ה שמע מינה, ה) [מהלכה ט ואילך], ו) ברכות מט., ז) לעיל ק:, ח) לקמן קיח., ט) פ״י ה״ו, י) [לשבת הגדול סמוך לסוף פיוט קודם אסל סדור פסח], כ) קיט:, ל) [קכ. בסוף הסוגיא], מ) סוף עמ׳ עה.

הגהות הגר״א

[א] גמרא דקידושא אשר קדשנו במצותיו דצלותא כו׳:

הגהות וציונים

א] ס״א נוסף והילכתא כסבי דפומבדיתא (גליון): ב] הללויה אחר חלמיש (כת״י): ג] תיבת ״כו״ מיותר ועיין רש״ש: ד] בכת״י וברש״י שעל הרי״ף, כאן הס״ד ואח״כ מה״ד גאל ישראל שמספר כו׳ וכן הגיה הרש״ש: ה] נראה דבנוסח התפילה שלו נזכר יציאת מצרים. וע״ע מראה כהן בילקו״מ: ו] שייך לגמ׳ בתחילת הדף הבא (מראה כהן):

תורה אור השלם

א) לֹא תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ: [דברים טז, ג]
ב) זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ: [שמות כ, ח]
ג) וָאֶהְיֶה עִמְּךָ בְּכֹל אֲשֶׁר הָלַכְתָּ וָאַכְרִתָה אֶת כָּל אֹיְבֶיךָ מִפָּנֶיךָ וְעָשִׂתִי לְךָ שֵׁם גָּדוֹל כְּשֵׁם הַגְּדֹלִים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ: [שמואל ב׳ ז, ט]
ד) וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וַאֲבָרֶכְךָ וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וֶהְיֵה בְּרָכָה: [בראשית יב, ב]

ליקוטי רש״י
[שייך לעמוד א]

דבר שמחה של מצוה. כגון הכנסת כלה. קחו לי מנגן. מצוה היא להשרות עליו שכינה. וכן לדבר הלכה. צריך לפתוח במילי דבדיחותא ברישא. וכן לחלום טוב. אם בא לישן מתוך שמחה מראין לו חלום טוב. נוטפות מור. מרירות מחמת אימה. ובדחו רבנן. נפתח לבם מחמת השמחה [שבת ל:].

[ע״כ שייך לעמוד א]

בין הכוסות הללו. בין הראשון לשני בין השני לשלישי ומשום דאמרה מגרר גריר ליה הוא כדמפרש ואזיל. בין שלישי לרביעי לא ישתה. שלישי דברכת המזון דכיון דלא איישינן עוד לגרירי ליבא לא שרינן ליה דנראה כמוסיף על ארבעה כוסות [רשב״ם לעיל קח.].

וְצָרִיךְ שֶׁיַּזְכִּיר יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּקִידּוּשׁ הַיּוֹם בשבת, הן בקידוש על הכוס, והן בתפילה (רשב"ם; מחזור ויטרי קג), שכיון שבדברות ראשונות הזכירה תורה (שמות כ, יא) את שבת בראשית, ובדברות אחרונות הזכירה (דברים ה, טו) את יציאת מצרים, לכן בקידוש על הכוס אנו מזכירים הן 'זכרון למעשה בראשית' והן 'זכר ליציאת מצרים', כך גם בקידוש בתפילה – בליל שבת ובשחרית, יש להזכיר את שניהם 'זכר למעשה בראשית וליציאת מצרים' (כל בו לה).

והטעם שבנוסחאות שלנו אנו מזכירים 'זכר ליציאת מצרים' בשבתות רק על הכוס, ובתפילה – שהיא עיקר הקידוש מן התורה, איננו מזכירים, ורק בימים טובים אנו מזכירים 'זכר ליציאת מצרים' הן בתפילה והן על הכוס (תמיהת התוס' רי"ד [תליתאה] והרש"ש), משום שחיוב הזכרת יציאת מצרים בקידוש נלמד מן הכתוב 'זכור את יום השבת לקדשו', ולעיל (קו, א) דרשו 'זוכרהו על היין', לכן מזכירים רק על הכוס (ר"י בר יקר בפירוש לתפילות). או בכדי שלא יצאו בו ידי חובת קידוש, משום שצריך קידוש במקום סעודה ועל הכוס [ראה מה שכתבנו להלן (ד"ה וכתיב)] (דבר שמואל, בשם הגר"פ אפשטיין).

כְּתִיב הָכָא לְמַעַן תִּזְכּוֹר אֶת יוֹם, וּכְתִיב הָתָם זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ, ובגזירה שווה זו למדים, שכשם שיש לזכור את השבת על ידי קידוש, כך יש לזכור יציאת מצרים בליל פסח על ידי קידוש, ושוב לומדים על ידי הגזירה שווה, שכשם שמזכירים יציאת מצרים בקידוש בפסח, כך יש להזכירה בקידוש בשבת [ואף שכל לילה צריך להזכיר יציאת מצרים, אלא ששם הלימוד שיש לו רשות להזכיר כל הלילה, ואילו בשבת מקפיד הכתוב שיזכיר זאת בשעת קידוש דוקא (ביאה"ל רעא, א ד"ה מיד)], ואת חובת הזכרת יציאת מצרים בשאר מועדים, למדים ב'בנין אב' מפסח (רשב"ם, ע"פ תהלה לדוד רעא, א, וראה מהרש"א שהקשה מדוע אי אפשר ללמוד אף את הזכרת יציאת מצרים בקידוש בשבת מבנין אב זה).

והטעם שהוצרך ללמוד זכירת יציאת מצרים בשבת מפסח, על אף שבשבת גופא מוזכר בדברות אחרונות (דברים ה, טו) 'וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים', משום ש'וזכרת' שם נסוב רק על העבדות במצרים, לא על היציאה ממנה (ר"י בר יקר בפירוש לתפילות; מהרש"א, המוסיף שמתוס' שהזכירו את ל"ט המלאכות שהיו עובדים במצרים ונגאלו מהן, משמע שזכירת העבדות נחשבת גם זכירת היציאה, וראה כל בו לה, הנזכר לעיל ד"ה וצריך).

וגזירה שווה גמורה היא, המלמדת שהחיוב להזכיר יציאת מצרים בשעת קידוש הוא מדאורייתא, וכיון שבנוסחאות שלנו בתפילת שבת איננו מזכירים יציאת מצרים (ראה מה שכתבנו לעיל ד"ה וצריך), אין יוצאים ידי חובת קידוש דאורייתא בתפילה (מנחת חינוך מצוה לא אות ו, התמה על המג"א רעא, א והדגול מרבבה שם, והפמ"ג בא"א ומשב"ז שם, א, שלדעתם יוצאים ידי חובה בתפילה; ערוך השולחן שם ג, בדעת הירושלמי). ויש סוברים שהגזירה שווה היא אסמכתא בעלמא, ויוצאים ידי חובת קידוש דאורייתא בתפילה אף שאין מזכירים יציאת מצרים, ולהזכיר יציאת מצרים בשעת קידוש הוא דין דרבנן (מג"א שם, וביאה"ל שם ד"ה מיד, בביאור ראשון בדעתו; תהלה לדוד שם, ע"פ רש"י ורשב"ם, וראה תוס' רי"ד), ונפק"מ אם קטן [שלא התפלל] יכול להוציא בקידוש גדול שהתפלל (דרך החיים קמג, א), וכן אם בודאי התפלל אך ספק לו אם קידש, האם צריך לחזור ולקדש (פמ"ג שם בא"א שם). ■ להלכה, לכתחילה יש להימנע מלצאת ידי קידוש על ידי קטן [לחוש לדעה ראשונה], בדיעבד יוצאים ידי חובת קידוש מדאורייתא בתפילה [כדעה שניה] (משנ"ב שם, ב, וביאה"ל שם).

זֶהוּ שֶׁאוֹמְרִים 'מָגֵן דָּוִד'. שכשם שחותמים ב'מגן אברהם', חותמים 'מגן דוד', ואף שאיננו מזכירים את שלשת האבות בחתימה משום ש'אין חותמין בשנים' (ראה ברכות מט, א), אבל מכל מקום שלשתם מוזכרים בברכת אבות (רשב"ם). ויש שפירש, שהכוונה לברכת 'מעין שבע', כשם שמזכירים בה 'מגן אבות', בזכות שלשת האבות, כך אומרים 'מגן דוד' (פתח עינים [לחיד"א]).

יָכוֹל יְהוּ חוֹתְמִין בְּכוּלָּן, אין הכוונה כפשוטו שיחתמו בכולם, שהרי 'אין חותמין בשנים' (ברכות מט, א), אלא הכוונה מנין שחותמים באברהם, ולא ביצחק או יעקב (קרבן נתנאל).

אַלְמָא הֲדַר בֵּיהּ רָבָא. ובדיעבד, אם חתם בשבת או ביום טוב 'מקדש ישראל' כרבא, יצא (מג"א תפז, ב), ואמנם מבואר בגמ', שרבא חזר בו והודה לסבי דפומבדיתא שבשבת צריך לחתום 'מקדש השבת', וביום טוב 'מקדש ישראל והזמנים' (קושיית הקרבן נתנאל ביצה ב ז, צ, והנשמת אדם כח, ג), אך בגמ' להלן משמע שהעושה כדברי רבא טרם שחזר בו, יצא (שפת אמת ביצה יז, א), שרב פפא שיבח את רב נתן אבוה דרב הונא שנהג כפומבדיתא, משמע שהוא רק לכתחילה, וכן מרימר שהורה לבני עירו שרצו לנהוג כרבא שלא לגעור בש"ץ שנהג כזקני פומבדיתא, משמע שהנוהג כרבא יצא (חתנו של השפת אמת [בסוגריים שם]). ויש סוברים שאם חתם 'מקדש ישראל', לא יצא (אליה רבה שם, י). ■ וכן הלכה [כדעה שניה] (משנ"ב שם, ב, ושעה"צ שם, א).

מִשְׁנָה. בֵּין שְׁלִישִׁי לִרְבִיעִי לֹא יִשְׁתֶּה, כדי שלא ישתכר וישכח לגמור את ההלל, או שחוששים שיאמרו בשכרות. ובין כוס שני לכוס שלישי יכול לשתות, משום שיין שבתוך הסעודה אינו משכר (רשב"ם כאן, ולעיל קח, א בפי' שני, תוס', רא"ש, ע"פ ירושלמי י, ו), וכך גם בין כוס ראשון לכוס שני יכול לשתות, משום שיין שלפני הסעודה אינו משכר (רשב"ם). ויש שסובר שבין כוס ראשון לכוס שני אף מצוה לשתות הרבה, כדי לעורר את התיאבון לאכילת מצה (מרדכי ב'הסדר בקצרה', הובא בב"ח או"ח תעג, ב ד"ה ואם ירצה לשתות). יש סוברים שההיתר לשתות בין כוס ראשון לכוס שני הוא רק עד מזיגת כוס שני ואמירת ההגדה (רמב"ן במלחמות כד, א מדפי הרי"ף; ר"ן שם). ויש סוברים שמותר לשתות אף בשעת אמירת ההגדה (תוס' לעיל קג, ב ד"ה רב אשי; בעל המאור שם, וראה ביאורנו לעיל קי, א ד"ה וכיון שכל). ויש שחולק וסובר שיין שלפני הסעודה משכר, ואסור לשתות בין כוס ראשון לכוס שני, והמשנה לא הזכירה איסור זה, כיון שלא שכיח לשתות לפני הסעודה כל כך הרבה (כל בו נ, הובא בב"י שם, ג ד"ה ואם ירצה לשתות, והגר"א בביאורו שם, ח, מוכיח כן מהירושלמי, מובא בשעה"צ תעג, יט).

ויש סוברים, שהטעם ש'בין שלישי לרביעי לא ישתה', משום שנראה כמוסיף על הכוסות, ובין הכוסות הראשונים אמנם גם שם שייך טעם איסור זה, אך התירו חכמים לשתות בכדי שתיאכל המצה לתיאבון, והיין מעורר אותו (רשב"ם לעיל קח, א בפי' ראשון; רא"ש לעיל כ, ועוד). ויש סוברים, שהטעם ש'בין שלישי לרביעי לא ישתה' כדי שטעם המצה ישאר בפיו (תוס'), בשעת סיפור ביציאת מצרים שאנו חייבים בו כל הלילה (ארחות חיים [לר"א מלוניל] הל' ליל הפסח, כח).

■ המשך במילואים עמ' 109 ■

רַב יְהוּדָה אָמַר 'יְהַלְלוּךָ' וְכוּ', ונקראת 'ברכת השיר', משום שהיא ברכת שבח (רשב"ם). ואף שבכל קריאת הלל חותמים בברכה זו, הוצרך התנא להשמיענו שאף בלילה זה חותמים בברכת ההלל, משום שבשאר זמני קריאת הלל, חתימת הברכה תלויה במנהג (ראה להלן קיט, ב, ומשנה סוכה לח, א, ובגמ' שם לט, א), אך בלילה זה חותמים גם במקומות שלא נוהגים לחתום (תוס', בפי' ראשון; רא"ש בפי' שני). או שהחידוש הוא, שמברכים ברכה זו בסדר פסח אף שהוא לילה (תוס', בפי' שני). ויש שכתב, שמכאן ראיה שלא מברכים קודם חציו השני של ההלל שאומרו לאחר הסעודה, וחידשה המשנה, שאף שאין מברכים לפני חציו השני, מברכים לאחריו (רא"ש בפי' ראשון). ובנדון זה האם מברכים על ההלל בתחילתו, ראה מה שכתבנו לעיל (קטז, ב ד"ה עד היכן).

וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר 'נִשְׁמַת כָּל חַי', כלומר, שמלבד 'יהללוך' אומר גם 'נשמת כל חי' (רשב"ם; תוס'). וחותם בברוך אחר כל אחת מהן (רשב"ם). ויש שסובר, שאומר 'יהללוך' ואינו חותם, ואומר 'נשמת כל חי' ו'ישתבח' וחותם בה, ואינו חותם אחר 'יהללוך', שכך מוכח מלשון 'ברכת' השיר שהוא לשון יחיד (תוס', בשם ר"ח כהן). ויש שסובר, שדעת רבי יוחנן שאומר רק 'נשמת כל חי' (טור או"ח תפ, א, שכתב בשם רשב"ם, שכיון שלא נפסקה הלכה כרב יהודה או כרבי יוחנן, עושים כשניהם, הרי שלדעת רבי יוחנן אומר רק 'נשמת כל חי').

■ להלכה, יש שכתב, שאחר גמר ההלל אומר 'הלל הגדול', ואחר כך 'נשמת כל חי' ו'ישתבח' ואינו חותם בה, ואז יאמר 'יהללוך' וחותם בה (שו"ע שם). ויש נוהגים לומר 'יהללוך' מיד אחר ההלל ואינו חותם בה, אלא אומר 'ישתבח' וחותם בה [כדעת תוס' בשם ר"ח כהן] (משנ"ב שם, ה, ומביא שתי נוסחאות אם חותם 'מלך מהולל בתשבחות', או 'הבוחר בשירי זמרה' וכו', כמו שאומרים בישתבח תמיד. וראה שעה"צ שם, ה). ויש שסובר, שאין אומרים 'יהללוך' כלל [כרבי יוחנן, ע"פ גירסת הטור בשם רשב"ם] (מעשה רב קצא).

רְבִיעִי גּוֹמֵר עָלָיו אֶת הַהַלֵּל וְאוֹמֵר הַלֵּל הַגָּדוֹל. ולא גורסים 'חמישי אמר עליו הלל הגדול', אלא אסור לשתות כוס חמישי אפילו אם יאמר עליו הלל הגדול (רא"ש; טור או"ח תפא, א). ויש שסובר, שאם הוא צמא וצריך דוקא יין [כגון שהוא חולה או איסטניס שאינו יכול לשתות מים], ישתה כוס חמישי ויקרא עליו הלל הגדול (תוס' לעיל קיז, ב ד"ה רביעי, בשם ה"ר יוסף טוב עלם). ויש סוברים, שלכל אדם מותר לשתות כוס חמישי ואומר עליו הלל הגדול (טור שם, בשם רב האי גאון ורב סעדיה גאון).

ויש שגורס, 'רביעי גומר עליו את ההלל, חמישי אומר עליו הלל הגדול' (רי"ף). וכוס זה הוא כנגד 'והבאתי' (ראב"ד על הרי"ף, ובתמים דעים ל). וגם לגירסא זו, אין היתר לכל אדם לשתות כוס חמישי ולקרוא עליו הלל הגדול, אלא רק אם הוא צמא (רי"ף להלן כו, ב מדפיו). אבל ללא אמירת הלל הגדול אסור לשתות כוס חמישי, מפני שנראה כמוסיף על הכוסות (ראה מה שכתבנו לעיל קיז, ב ד"ה בין שלישי לרביעי), וכמי שמתחיל בסדר אחר ורוצה לאכול שוב קרבן פסח, והרי אין נמנים על שני פסחים, ועוד, שאם כן אכילתו את הפסח הראשון היתה שלא על השובע (רמב"ן במלחמות, בדעת הרי"ף). ויש שסובר לפי גירסא זו, שמצוה מן המובחר לשתות כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול (רמב"ם חמץ ומצה ח, י, ע"פ הר"ן). ויש שסובר לפי גירסא זו, שלדעת רבי טרפון כוס חמישי הוא חובה, וחולק על המשנה שאמרה לעיל (צט, ב) שלא יפחתו לעני מישראל מארבע כוסות, ולדעתו לא יפחתו לו מחמש כוסות (ר"ז הלוי, המובא בר"ן).

■ להלכה, לדעת השו"ע אסור לשתות כוס חמישית, אפילו אם אומר עליה הלל הגדול [כדעה ראשונה] (או"ח תפא, א). ולדעת הרמ"א, מי שהוא איסטניס או תאב מאד לשתות יין, יכול לשתות כוס חמישית, אם קורא עליה את ההלל הגדול [כדעת ה"ר יוסף טוב עלם] (שם, וראה ביאה"ל שם). ויש שהיה שותה כוס זו באמצע הסעודה (ארחות רבנו ב, פט [מהדורה חדשה]).

וְיֵשׁ אוֹמְרִים 'ה' רוֹעִי לֹא אֶחְסָר', להודות על המזון שאכלו (רשב"ם). ולפי הגירסא שאומר זאת על כוס חמישי [ראה לעיל בסמוך], יש שפירש, שכיון שכוס חמישי הוא כנגד 'והבאתי אתכם אל הארץ' (שמות ו, ח), לכן אומרים מזמור זה שנאמר בו 'בנאות דשא ירביצני' (הגהות רא"מ הורוויץ).

קָשִׁין מְזוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם כִּפְלַיִים כַּיּוֹלֵדָה, והטעם שהחמיר ה' בעונשו יותר משל האשה, כיון שהאדם עצמו הוזהר מן הקב"ה, ואילו האשה שמעה רק מפי האדם שהקב"ה הזהיר, ועוד לפי שהוא חכם יותר ממנה, וכמאמר הכתוב (קהלת א, יח) 'ויוסיף דעת יוסיף מכאוב' (עץ יוסף על עין יעקב).

אֲנִי וַחֲמוֹרִי נֹאכַל בְּאֵבוּס אֶחָד, שכיון שטבע החמור נולד מסוג המזון אותו הוא אוכל, חשש אדם הראשון שאם יהא מאכלו כמאכל החמור, יהא אף טבעו כטבע החמור, ונתקררה דעתו כשאמר לו ה' שמאכלו יהא דגן המביא דעת לאדם, וכמו שאמרה הגמ' (סוכה מב, ב) שקטן האוכל כזית דגן, מוסיף דעת (מהרש"א).

כֵּיוָן שֶׁאָמַר לוֹ 'בְּזֵעַת אַפֶּךָ תֹּאכַל לֶחֶם' נִתְקָרְרָה דַּעְתּוֹ, הסביר הקב"ה לאדם הראשון כי טעה בהבנת דבריו הראשונים, שמה שאמר לו 'וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה', אין הכוונה כפשוטו שיאכל עשבים ממש, אלא הכוונה שלא תצמיח לו הארץ גלוסקאות, אלא תוציא שיבולים הדומים לעשב, ויצטרך לטרוח ולהתייגע להוציא מהם לחם (בן יהוידע).

קָשִׁין מְזוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם כִּקְרִיעַת יַם סוּף, שכאשר זן הקב"ה את האדם, נס גדול הוא עושה לו כנס קריעת ים סוף, וללמדנו שצריך להרבות בבקשת רחמים על פרנסתו (רשב"ם). ואין הכוונה שהנס גדול וקשה לפני ה', כי הכל שווה לפניו, אלא הכוונה שאנו מצידנו צריכים להתבונן ולהכיר את הנס הגדול ושאין זה טבע כלל ועיקר, ועל ידי התפילה נקבע זאת בלבנו (מכתב מאליהו א, 179).

כָּל הַמְבַזֶּה אֶת הַמּוֹעֲדוֹת כְּאִילּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה - שעושה מלאכה בחול המועד (רשב"ם; רש"י אבות ג, יא, בפי' ראשון), ולדעתם איסור מלאכה בחולו של מועד הוא דאורייתא (תוס' חגיגה יח, א ד"ה חולו, בדעת רשב"ם). ויש סוברים שהוא מדרבנן (תוס' שם). ויש שפירשו, ש'המבזה את המועדות' הוא הנוהג בימי חול המועד מנהג חול באכילה ושתיה (רש"י אבות שם בפי' שני; רמב"ם יו"ט ו, טז). ולדעת המפרשים שעושה בהם מלאכה, מה שנקטו לשון 'המבזה' ולא 'המחלל', מפני שהטעם שעושה מלאכה בחול המועד הוא מחמת שמבזה את הימים הללו וסובר שאין בהם כל כך קדושה (רבינו יונה אבות שם). ומה שנקטו לשון 'מועדות' ולא 'רגלים', כי 'מועד' הוא מלשון חיבור והתוועדות, כשנים הנפגשים ומתוועדים יחד, כך ברגלים הקב"ה מתוועד עם ישראל ומתחבר עמהם, וכלשון הכתוב 'ונועדתי לך' (שמות כה, כב), והמבזה את 'המועדות' מראה שאינו רוצה בחיבור הזה, ולכך הוא כאילו עובד עבודה זרה (מהר"ל מפראג חי' אגדות מכות כג, א).

■ המשך במילואים עמ' 110 ■

מאי ברכת השיר רב יהודה אמר א) יהללוך ה' אלהינו ורבי יוחנן אמר ב) נשמת כל חי ת"ר רביעי[א] גומר עליו את ההלל ואומר הלל הגדול דברי ר"ט וי"א א) ה' רועי לא אחסר[ב] מהיכן הלל הגדול רבי[ג] יהודה אומר ג ב) מהודו עד ג) נהרות בבל ורבי יוחנן אומר ד) משיר המעלות עד נהרות בבל רב אחא בר יעקב אמר ה) מכי יעקב בחר לו יה עד נהרות בבל ולמה נקרא שמו הלל הגדול א"ר יוחנן מפני שהקב"ה יושב ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה. א"ר יהושע בן לוי הני עשרים וששה הודו כנגד מי כנגד כ"ו דורות שברא הקב"ה בעולמו ולא נתן להם תורה וזן אותם בחסדו. אמר רב חסדא[ג] מאי דכתיב ב) הודו לה' כי טוב הודו לה' שגובה חובתו של אדם בטובתו עשיר בשורו (ואת) עני בשיו יתום בביצתו אלמנה בתרנגולתה. א"ר יוחנן קשין מזונותיו של אדם כפליים כיולדה דאילו ביולדה כתיב ו) בעצב ובמזונות כתיב ז) בעצבון א"ר[ד] יוחנן קשין מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה דאילו בגאולה כתיב ח) המלאך הגואל אותי מכל רע מלאך בעלמא ואילו במזונות כתיב ט) האלהים הרועה אותי א"ר יהושע בן לוי ג) בשעה שאמר הקב"ה לאדם י) וקוץ ודרדר תצמיח לך זלגו עיניו דמעות אמר לפניו רבש"ע אני וחמורי נאכל באבוס אחד כיון שאמר לו יא) בזעת אפך תאכל לחם נתקררה דעתו אמר ר"ש בן לקיש אשרינו אם[ה] עמדנו בראשונה ועדיין לא פלטינן מינה דקא אכלינן עיסבי דדברא אמר רב שיזבי משמיה דרבי אלעזר בן עזריה קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף דכתיב יב) נותן לחם לכל בשר וסמיך ליה יג) לגוזר ים סוף לגזרים אמר ר' אלעזר בן עזריה ג) קשין נקביו של אדם כיום המיתה וכקריעת ים סוף שנאמר יד) מהר צועה להפתח א] וכתיב בתריה רוגע הים ויהמו גליו. ד) ואמר רב ששת משום ר' אלעזר בן עזריה ו כל המבזה את המועדות כאילו עובד ע"ז שנאמר טו) אלהי מסכה לא תעשה לך וכתיב בתריה את חג המצות תשמור ואמר רב ששת משום ר' אלעזר בן עזריה כל המספר לשון הרע וכל המקבל לשון הרע וכל המעיד עדות שקר בחבירו ראוי להשליכו לכלבים שנאמר טז) לכלב תשליכון אותו וכתיב בתריה יז) לא תשא שמע שוא וקרי ביה לא תשיא. וכי מאחר דאיכא הלל הגדול אנן מ"ט אמרינן האי משום שיש בו ה' דברים הללו יציאת מצרים וקריעת ים סוף ומתן תורה ותחיית המתים וחבלו של משיח יציאת מצרים דכתיב יח) בצאת ישראל ממצרים וקריעת ים סוף דכתיב יט) הים ראה וינוס מתן תורה דכתיב כ) ההרים רקדו כאילים תחיית המתים דכתיב כא) אתהלך לפני ה'[ו] חבלו של משיח דכתיב כב) לא לנו ה' לא לנו וא"ר יוחנן לא לנו ה' לא לנו זו שעבוד מלכיות איכא דאמרי אמר רבי יוחנן לא לנו ה' לא לנו זו מלחמת גוג ומגוג רב נחמן בר יצחק אמר מפני שיש בו מילוט נפשות של צדיקים מגיהנם שנא' כג) אנה ה' מלטה נפשי חזקיה אמר מפני שיש בו ירידתן של צדיקים לכבשן האש ועלייתן ממנו ירידתן דכתיב לא לנו ה' לא לנו ° אמר חנניה כי לשמך תן כבוד אמר מישאל על חסדך ועל אמיתך אמר עזריה למה יאמרו הגוים אמרו כולן עלייתן מכבשן האש דכתיב כד) הללו את ה' כל גוים אמר חנניה שבחוהו כל האומים אמר מישאל כי גבר עלינו חסדו אמר עזריה ואמת ה' לעולם הללויה אמרו כולן ויש אומרים ואמת ה' לעולם גבריאל אמרו בשעה שהפיל נמרוד הרשע את אברהם אבינו לתוך כבשן האש אמר גבריאל לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע ארד ואצנן ואציל את הצדיק מכבשן האש אמר לו הקב"ה אני יחיד בעולמי והוא יחיד בעולמו נאה ליחיד להציל את היחיד ולפי שהקב"ה ז) אינו מקפח שכר כל בריה אמר תזכה ותציל שלשה מבני בניו דרש[ז] ר' שמעון השילוני בשעה שהפיל נבוכדנצר הרשע [את] חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש עמד ° יורקמו שר הברד לפני הקב"ה אמר לפניו רבש"ע ארד ואצנן את הכבשן ואציל לצדיקים הללו מכבשן האש אמר לו גבריאל אין גבורתו של הקב"ה בכך שאתה שר [של] ברד והכל יודעין שהמים מכבין את האש אלא אני שר של אש ארד ואקרר מבפנים

רשב"ם

ה"ג רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו הלל הגדול: שהקדוש ברוך הוא יושב ברומו של עולם כו'. דכתיב הודו לאל השמים נותן לחם לכל בשר, והיינו דבר גדול: עשיר בשורו. מפסידו ממון [ומכפר] על גופו: קשין נקביו של אדם. כשהוא עצור, כיום המיתה:

יהללוך. י) (נשמת כל חי) וגומרין בו בא"י מלך מהולל בתשבחות, וזו היא ברכת השיר דמתניתין כלומר ברכת השבח: ור' יוחנן אמר נשמת כל חי. אף נשמת, דהיינו ברכת השיר דמתני', דאילו יהללוך אנו אומרים בכל יום שאומרים בו את ההלל, ומאי שנא ליל פסח דנקט אם לא להוסיף עוד ברכה אחרת, והיינו דאמר[ס] הלכה כרבי יוחנן בתרוייהו, וקבעוהו לאחר הלל הגדול שצריך לאומרן[ע] כדלקמן, דהשתא איכא ברכה בכל חדא וחדא והכי הויא מילתא שפיר, כך נראה בעיני: ה"ג ת"ר רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו הלל הגדול: ה' רועי. על שם המזון שאכלו צריך לומר: שהקדוש ברוך הוא יושב ברומו של עולם כו'. דכתיב ביה נותן לחם לכל בשר, והיינו דבר גדול: בטובתו. בטובה שהשפיע לו. והכי משמע, כי טוב כי לעולם חסדו, חסד הוא עושה לעולם בכי טוב, כלומר בטוב שנתן לו: עשיר בשורו עני בשיו. מפסידו ממון ומכפר על גופו: בעצבון. תרי משמע: בקריעת ים סוף. כלומר נס גדול עושה לו הקדוש ברוך הוא למי שנותן לו מזונות כאשר עשה לישראל שקרע להם ים סוף, ונפקא מיניה למבעי רחמי: קשין נקביו של אדם. כשהוא עצור: צועה. לשון עצור וחגור, כמו כו) צועה ברב כוחו (ישעיה סג): כל המבזה את המועדות. שעושה מלאכה בחולו של מועד[ז], דכתיב את חג המצות תשמור ונפקא לן במסכת חגיגה (יח.) איסור מלאכה בחולו של מועד: המקבל לשון הרע. שמקבלו ומאמינו על חבירו. [ומיהו] אע"ג דלקבוליה לא מיבעי ליה, למיחש ליה מיבעי, כדמפרש במסכת נדה (דף סא.): וקרי ביה לא תשיא. נראה בעיני דלא גרסינן ליה, דכולהו משתמע מלא תשא, שכשמספר או מעיד הרי נושא בפיו שמע שוא: וכי מאחר דאיכא הלל הגדול. שמשובח יותר כמו שפירש רבי יוחנן למעלה משום דכתיב ביה נותן לחם לכל בשר, אנן מאי טעמא אמרינן האי הלילא על כל פרק ופרק ועל כל צרה שלא תבא על הציבור לכשנגאלין[ח]: חמשה דברים. דמיירו נמי בגאולה: ההרים רקדו כאילים. בשעת מתן תורה, דכתיב (תהלים סח) כז) למה תרצדון הרים וגו'[ט]: גבריאל אמרו. כשניצולו חנניה מישאל ועזריה, והוא היה שם דכתיב (דניאל ג) כה) ורויה די רביעאה דמי לבר אלהין. לפי שהקדוש ברוך הוא הבטיחו על כך כשנשלך אברהם באור כשדים, וכשקיים לו אמר ואמת ה' לעולם שקיים הבטחתו: בשעה שהפיל נמרוד. שעל שם כן נקרא אמרפל, על שם שאמר והפיל את אברהם בכבשן[י]:

מאי ברכת השיר רב יהודה אמר יהללוך. **וקמ"ל** דאפילו במקום שלא נהגו לברך אחריו[י] בלילי פסח צריך לברך דאי נהגו פשיטא. **א"נ** דאפילו במקום שנהגו ה"א דוקא בימים אבל בלילה אין צריך לברך קא משמע לן: **רבי** יוחנן אמר נשמת כל חי. **נראה** ה"פ אף נשמת כל חי אחר יהללוך דאי לא תימא הכי אנן כמאן עבדינן וקורא נשמת כל חי ברכת השיר לפי שבשבתות אומרים אותו אחר פסוקי דזמרה. **ורבינו חיים כהן** לא היה חותם ביהללוך כי אם בנשמת לבדו משום דלישנא דברכת השיר משמע חדא ברכה: **מהודו** עד על נהרות בבל. וכן אנו עושים כח) ורננו צדיקים בה' אינו מן המזמור:

ולאקדים

עין משפט נר מצוה

קג א ב ג מיי' פ"ח מהל' חו"מ הלכה י וסמג שם טוש"ע או"ח סימן תפ סעיף א:

קד ד מיי' פ"ז מהל' י"ט הלכה טז:

רבינו חננאל

מאי ברכת השיר ר' יהודה אומר יהללוך ר' יוחנן אומר נשמת כל חי. ת"ר חמישי אומר עליו הלל הגדול דברי ר"ט וי"א ה' רועי לא אחסר. **מהיכן הוא אומר הלל הגדול** רב אמר מהודו עד על נהרות בבל ר' יוחנן אומר משיר המעלות עד על נהרות בבל רב אחא בר יעקב אמר מכי יעקב בחר לו יה ועד על נהרות בבל. **למה נקרא הלל הגדול** אמר רבי יוחנן מפני שהקב"ה יושב ברומו של עולם ומחלק מזון לכל בריה: **אמר רבי יהושע בן לוי** כ"ו הודו כנגד כ"ו דור שלא היתה להם תורה וזנם הקב"ה בחסדו. **מאי דכתיב הודו לה' כי טוב** הודו למי שגובה חובו של אדם בטובתו פי' מכל אדם כפי השג ידו עשיר בשורו עני בשיו אלמנה בתרנגולתה יתום בביצתו: **א"ר יוחנן קשין מזונותיו של אדם** כפלים כיולדה [דאילו] ביולדה כתיב בעצב תלדי בנים ובמזונות כתיב בעצבון תאכלנה. ר' אלעזר אומר כקריעת ים סוף שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים וסמיך ליה נותן לחם לכל בשר. רבי לוי אמר יתר מן הגאולה שנאמר המלאך הגואל אותי מכל רע על ידי מלאך ובמזונות כתיב האלהים הרועה אותי. רבי אלעזר בן עזריה אומר כקריעת ים סוף שנאמר מהר צועה להפתח וכתיב בתריה רוגע הים ויהמו גליו ה' צבאות שמו. רבי חמא ברבי חנינא אמר כיום המיתה שנאמר לא ימות לשחת ולא יחסר לחמו: **אמר רב ששת** קשין נקביו של אדם כקריעת ים סוף שנאמר מהר צועה להפתח וכתיב בתריה רוגע הים וגו'. **אמר רב ששת** המבזה את המועדות כאלו עובד ע"ז שנא' אלהי מסכה וגו' וכתיב בתריה את חג המצות תשמור. **ועוד אמר [רב ששת** משום ראב"ע] המספר לה"ר והמקבלו והמעיד עדות שקר ראוי להשליכו לכלבים שנא' לא תשא שמע שוא וסמיך ליה לכלב תשליכון אותו: **ואקשי' וכי מאחר דאיכא הלל הגדול** מאי טעמא שבקי' ליה וקרינן להאי. **ופריק ר' יוחנן מפני שיש בו ה' דברים** יציאת מצרים שנא' בצאת ישראל ממצרים קריעת ים סוף שנאמר הים ראה וינוס מתן תורה שנאמר ההרים רקדו כאילים תחיית המתים שנאמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים חבלו של

[המשך בעמוד ב]

ליקוטי רש"י

חג המצות תשמור. מפרש בחגיגה (דף יח.) אם בראשון ובשביעי הרי כבר אמור הא לא בא להזהיר אלא על חולו של מועד שאסור בעשיית מלאכה [מכות כג.].

תורה אור השלם

[המשך מטור א]

שוא אל תשת ידך עם רשע להית עד חמס: [שמות כג, א] יח) בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לעז: [תהלים קיד, א] יט) הים ראה וינס הירדן יסב לאחור: [תהלים קיד, ג] כ) ההרים רקדו כאילים גבעות כבני צאן: [תהלים קיד, ד] כא) אתהלך לפני יי בארצות החיים: [תהלים קטז, ט] כב) לא לנו יי לא לנו כי לשמך תן כבוד על חסדך על אמתך: [תהלים קטו, א] כג) ובשם יי אקרא אנה יי מלטה נפשי: [תהלים קטז, ד] כד) הללו את יי כל גוים שבחוהו כל האמים: כי גבר עלינו חסדו ואמת יי לעולם הללו יה: [תהלים קיז, א-ב] כה) ענה ואמר הא אנה חזה גברין ארבעה שרין מהלכין בגוא נורא וחבל לא איתי בהון ורוה די רביעאה דמה לבר אלהין: [דניאל ג, כה] כו) מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה זה הדור בלבושו צעה ברב כחו אני מדבר בצדקה רב להושיע: [ישעיה סג, א] כז) למה תרצדון הרים גבננים ההר חמד אלהים לשבתו אף יי ישכן לנצח: [תהלים סח, יז] כח) רננו צדיקים ביי לישרים נאוה תהלה: [תהלים לג, א]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) עי' מדרש שוח"ט שדורש מזמור זה על יציאת מצרים, ב) [עיין אבות דרבי נתן סוף פרק א], ג) [עיין בעין יעקב וילקוט ישעיה סימן נא], ד) מכות כג., ה) [נזיר כג. בבא קמא לח: הוריות י:], ו) עיין בטור סימן תפ מה שהביא בשם הרשב"ם, ז) עיין תוס' חגיגה יח. ד"ה חולו שחולק עליו, ח) לעיל קיז., ט) ילקוט שם בתהלים, י) [עירובין דף נג.], כ) לקמן קיט ע"ב.

גליון הש"ס

גמרא אמר חנניה וכו'. עי' ירושלמי פ"ט דסוטה הל' ו וביפ"מ שם: שם יורקמו שר הברד. עי' ריש תענית תוס' ד"ה ויסמע:

הגהות מהר"ב רנשבורג

א] גמ' מהר צועה להפתח. נ"ב חסר קיפא דקרא ולא ימות ועי' מהרש"א בח"א:

הגהות וציונים

א] כאן שייך התוס' שהובא לעיל קיז ע"ב ד"ה רביעי. ובכת"י ת"ר **חמישי** גומר וכו' וכ"ה בר"ח ובריי"ף עיי"ש במאור ובמלחמות ובראב"ש, וזה כוונת רש"י ורשב"ם בד"ה ה"ג (מראה כהן): ב] צ"ל **רב** יהודה (רש"ש) וכ"ה בדפו"י ובראשונים: ג] ס"א **ואמר ר' יהושע בן לוי** (גליון): ד] [צ"ל **ואמר** ר'] (גליון): ה] ס"א **שלא** עמדנו בראשונה **אמר אביי** ועדיין (גליון) עיין מהרש"א בח"א: ו] בכת"י נוסף **בארצות החיים** וכ"ה בראשונים ועי' מהרש"א בח"א: ז] בכת"י ובעין יעקב **כדדרש**: ח] בכת"י והיינו **דאמרינן לתרוייהו דהלכתא כר' יוחנן** וקבעוהו: ט] בכת"י שצריך **לאומרו** וכן הגיה הרש"ש:

תורה אור השלם

א) מזמור לדוד יי רעי לא אחסר: [תהלים כג, א]

ב) הודו ליי כי טוב כי לעולם חסדו: [תהלים קלו, א]

ג) על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון: [תהלים קלז, א]

ד) שיר המעלות הנה ברכו את יי כל עבדי יי העמדים בבית יי בלילות: [תהלים קלד, א] עיין השלמות

ה) כי יעקב בחר לו יה ישראל לסגלתו: [תהלים קלה, ד]

ו) אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרנך בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך: [בראשית ג, טז]

ז) ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר צויתיך לאמר לא תאכל ממנו ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה כל ימי חייך: [בראשית ג, יז]

ח) המלאך הגאל אתי מכל רע יברך את הנערים ויקרא בהם שמי ושם אבתי אברהם ויצחק וידגו לרב בקרב הארץ: [בראשית מח, טז] ט) ויברך את יוסף ויאמר האלהים אשר התהלכו אבתי לפניו אברהם ויצחק האלהים הרעה אתי מעודי עד היום הזה: [בראשית מח, טו] י) וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה: [בראשית ג, יח] יא) בזעת אפיך תאכל לחם עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת כי עפר אתה ואל עפר תשוב: [בראשית ג, יט] יב) נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו: [תהלים קלו, כה] יג) לגזר ים סוף לגזרים כי לעולם חסדו: [תהלים קלו, יג] יד) מהר צעה להפתח ולא ימות לשחת ולא יחסר לחמו: ואנכי יי אלהיך רגע הים ויהמו גליו יי צבאות שמו: [ישעיה נא, יד-טו] טו) אלהי מסכה לא תעשה לך: את חג המצות תשמר שבעת ימים תאכל מצות אשר צויתך למועד חדש האביב כי בחדש האביב יצאת ממצרים: [שמות לד, יז-יח] טז) ואנשי קדש תהיון לי ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשלכון אתו: [שמות כב, ל] יז) לא תשא שמע

ואקדיה מבחוץ ואעשה [א] נס בתוך נס אמר לו הקב"ה רד באותה שעה פתח גבריאל ואמר [א] ואמת ה' לעולם ר' נתן אומר ואמת ה' לעולם דגים שבים אמרוהו כדרב הונא דאמר רב הונא ישראל שבאותו הדור מקטני אמנה היו [ב] וכדדרש רבה בר מרי מאי דכתיב [ב] וימרו על ים בים סוף מלמד שהמרו ישראל באותה שעה ואמרו כשם שאנו עולין מצד אחד כך מצריים עולים מצד אחר אמר לו הקב"ה לשר של ים פלוט אותן ליבשה אמר לפניו רבש"ע כלום יש עבד שנותן לו רבו מתנה וחוזר ונוטל ממנו אמר לו אתן לך אחד ומחצה שבהן אמר לו רבש"ע יש עבד שתובע את רבו אמר לו נחל קישון יהא לי ערב מיד פלט אותן ליבשה ובאו ישראל וראו אותן שנאמר [ג] וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים מאי אחד ומחצה שבהן דאילו בפרעה כתיב [ד] שש מאות רכב בחור ואילו בסיסרא כתיב [ה] תשע מאות רכב ברזל כי אתא סיסרא [אתא עלייהו בדקרי דפרזלא הוציא הקב"ה עליהם כוכבים ממסילותם דכתיב] [ו] מן שמים נלחמו הכוכבים כיון דנחיתו כוכבי שמים עלייהו אקדירו הני דקרי דפרזלא נחיתו לאקרורי למיסחי נפשייהו בנחל קישון אמר לו הקב"ה לנחל קישון לך והשלם ערבונך מיד גרפם נחל קישון והשליכן לים שנאמר [ז] נחל קישון גרפם נחל קדומים מאי נחל קדומים נחל שנעשה ערב מקדם באותה שעה פתחו דגים של ים ואמרו [א] ואמת ה' לעולם. אמר רבי שמעון בן לקיש מאי דכתיב [ח] מושיבי עקרת הבית אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע שמוני בניך [ג] כחולדה זו הדרה בעיקרי בתים. דרש רבא [ד] מאי דכתיב [ט] אהבתי כי ישמע ה' אמרה כנסת ישראל רבש"ע אימת אני אהובה לפניך בזמן שתשמע קול תחנוני [י] דלותי ולי יהושיע אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אע"פ שדלה אני במצות לך אני ולי נאה להושיע. אמר רב כהנא כשחלה רבי ישמעאל בר' יוסי שלח לו רבי אמור לנו שנים ושלשה דברים שאמרת לנו משום אביך שלח לו כך אמר אבא מאי דכתיב [כ] הללו את ה' כל גוים אומות העולם מאי עבידתיהו ה"ק הללו את ה' כל גוים אגבורות ונפלאות דעביד בהדייהו כל שכן אנו דגבר עלינו חסדו אמר לו[א] ועוד חדא עתידה מצרים שתביא דורון למשיח כסבור אינו מקבל מהם אמר לו הקב"ה למשיח קבל מהם אכסניא עשו לבני במצרים מיד [ל] יאתיו חשמנים מני מצרים נשאה כוש ק"ו בעצמה ומה הללו שנשתעבדו בהן כך אני שלא נשתעבדתי בהן לא כ"ש אמר לו הקב"ה קבל מהם מיד [ל] כוש תריץ ידיו לאלהים נשאה מלכות [רומי] הרשעה ק"ו בעצמה ומה הללו שאין אחיהן כך אנו שאנו אחיהן לא כ"ש אמר לו הקדוש ברוך הוא לגבריאל[ב] [מ] גער חית קנה געור חיה וקנה לך עדה דבר אחר געור חית קנה שדרה בין הקנים דכתיב [נ] יכרסמנה חזיר מיער וזיז שדי ירענה אמר[ג] רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן געור בחיה שכל מעשיה נכתבין בקולמוס אחד [מ] עדת אבירים בעגלי עמים ששחטו אבירים כעגלים שאין להם בעלים [מ] מתרפס ברצי כסף שפושטין יד לקבל ממון ואין עושין רצון בעלים [מ] פיזר[ד] עמים קרבות יחפצון מי גרם להם לישראל שיתפזרו לבין אומות העולם קריבות שהיו חפצין בהן ועוד שלח לו שלש מאות וששים וחמשה שווקים בכרך גדול של רומי וכל אחד ואחד היו בו שלש מאות וששים וחמשה בירניות וכל בירנית ובירנית היו בו שלש מאות וששים וחמשה מעלות וכל מעלה ומעלה היו בו כדי לזון את כל העולם כולו אמר רבי ישמעאל[ה] לרבי ואמרי לה לר' ישמעאל בר יוסי הני למן [א"ל] לך ולחברך ולחברותך שנאמר [ס] סחרה ואתננה קודש לה' לא יאצר ולא יחסן כי ליושבים לפני ה' יהיה וגו' מאי לא יאצר תני רב יוסף לא יאצר זה בית אוצר ולא יחסן זה בית גניזה מאי כי ליושבים לפני ה' אמר רבי אלעזר

מן שמים נלחמו הכוכבי' ממסילותם. במקומן היו עומדים ולאשן מגיע עד לארץ וכן פירש"י בנימוקי מקרא[ט] **ותימה** למ"ד בפ' מי שהיה (לעיל לד.) כל העולם כולו תחת כוכב א' עומד האיך ירדו הכוכבים הלא מאחד נתמלא העולם. י"ל דלא איירי אלא בכוכבים של גלגל שהן מזלות קבועים[י] אבל שאר כוכבים קטנים הם[כ]:

כמלודה

ואקדיה מבחוץ. לשרוף את הזורקים אותן לתוך האור, דכתיב (דניאל ג) [ע] גובריא אילך די הסיקו לשדרך מישך ועבד נגו קטיל הימון שביבא דנורא: ואמת ה' לעולם. שקיים לי דברו ושמר לי הבטחתו שהבטיחני להציל מבני בניו של אברהם: שנתן לו רבו מתנה. פרנסה לדגים: ה"ג כיון דנחיתו כוכבי שמיא עלייהו נחיתו לאקורי נפשייהו בנחל קישון: ואמת ה' לעולם. ששילם לנו מתנותינו מחיל פרעה להתפרנס ממנו: שמוני בניך. מרוב חטאתם בגלות: כחולדה זו שדרה בעיקרי בתים. והיינו עקרת הבית: אומות העולם מאי עבידתייהו. לשבוחי משום דגבר עלינו חסדו, הא עלן לשבוחי: אגבורות ונפלאות. דחזיתו שעשה לי[ס]: וקנה עדה. ישראל: בין הקנים. ביער: חזיר מיער. זה אדום שכתוב בה (שם ז) [פ] אכלה ומדקה ושארא ברגלה רפסה[י], וזה דרכו של חזיר: שכל מעשיה נכתבים בקולמוס אחד. כלומר פה אחד להם להרע: מתרפס. מתיר פס, פושט יד: ברצי. כלומר מתנים עם ישראל לעשות רצונם בשוחד שהם מקבלים, ואין מקיימין דבריהם:

זה

רשב"ם

ואקדיה מבחוץ. לשרוף את הזורקין אותן לתוך האור, כדכתיב [ע] גובריא אילך די הסיקו לשדרך וגו' עד קטיל הימון שביבא דנורא: פלוט אותן ליבשה. וניתנו לקבורה שם בזכות שאמרו (שמות יד) [צ] כי ה' נלחם להם במצרים, והיינו דכתיב (שם טו) [ק] נטית ימינך תבלעמו ארץ, שנשבע הקב"ה לארץ שלא תענש על קבורתן[ו]: שנותן לו רבו מתנה. פרנסה לדגים: כיון דנחיתו כוכבי שמיא עלייהו נחיתו לאקורי נפשייהו בנחל קישון: [ז] פתחו דגים. שבים: נחל קישון גרפם לים. כדכתיב (קהלת א) [ר] כל הנחלים הולכים אל הים: ואמת ה' לעולם. ששילם לנו מתנותינו מחיל פרעה להתפרנס ממנו: אמרה כנסת ישראל. הזקנים והחשובים שבהן אמרו על שאינם חשובים כל כך, כדמשמע אם הבנים שהאם צועקת על הבנים שמוה עקרת הבית: שמוני בניך. מרוב חטאתם בגלות: כחולדה זו הדרה בעיקרי בתים. והיינו עקרת הבית: אני אהובה לפניך. אהבתי משמע כמו אהבתני, כלומר אהבת אותי: לי נאה להושיע. יותר מכל האומות, שהרי ישראל ייחדוך: כשחלה רבי ישמעאל ברבי יוסי שלח לו כו'. בהרבה מקומות בש"ס[ח] מלינו שלח לו רבי לרבי ישמעאל ברבי יוסי בחליו כן, והדברים שהשיב לו כאן לא השיב לו פעם אחרת, ושמא חלאים הרבה חלה רבי ישמעאל ובכל פעם ופעם שלח לו רבי והוא משיב לו, אי נמי כולן השיבן בפעם אחת וגמ"ס סידרן במסכתות כל אחת על מקומה: אומות העולם מאי עבידתייהו. לשבוחי משום דעלינו גבר חסדו, הא עלן לשבוחיה: אגבורות ונפלאות. דחזינן שעשה בעולם, וכל שכן אנו כי גבר עלינו חסדו יותר מכל אומה ולשון: יאתיו חשמנים. דורונות, למלך המשיח לירושלים, כדכתיב לעיל מיניה [ל] מהיכלך על ירושלים לך יובילו מלכים שי: געור חיה. אומה הרשעה: וקנה לך עדה. ישראל. ולית דמפרשי מצרים וכוש דכתיב אבירים, ולא נהירא, דהתם עדה ישראל: קנה. דריש לשון קנים: בין הקנים. ביער, דחזיר ביער זו אדום שכתוב בה [פ] אכלה ומדקה ושארא ברגלה רפסה, זה דרכו של חזיר: נכתבין בקולמוס אחד. כלומר כולן פה אחד להרע לישראל, אם בא ישראל לדין לפניהם כולן מחייבין אותו. מדכתיב קנה ולא כתיב קנים משמע קולמוס אחד: בעגלי עמים. עגלים של כל העולם הפקר שאין להם בעלים: מתרפס. מתיר פס, פושט יד: ברצי. כלומר מתנין עם ישראל לעשות רצונם בשוחד שהן מקבלין, ואין מקיימין דבריהן: בירניות. מגדלים: לחברותך. לחברי חבירך: בית אוצרותיהן. של תירוש דגן ויצהר: ולא יחסן. לשון חוסן: זה בית גניזה. של כסף וזהב הגנוזין וטמונים במחק ובחוסן: זה

רבינו חננאל

[שייך לעמוד א]

משיח שנאמר לא לנו ה' לא לנו. רב נחמן אמר מפני שיש בו מלוט הצדיקים מגיהנם שנאמר אנא ה' מלטה נפשי: **ענין אברהם אבינו** שהפילו נמרוד לכבשן האש. **וענין** חנניה מישאל ועזריה שהפילן נבוכדנצר לכבשן האש.

[ע"כ שייך לעמוד א]

וענין וימרו על ים בים סוף ישראל שבאותו הדור קטני אמנה היו אמרו כשם שאנו עולין מצד זה כך המצרים עלו מן הצד האחר וכו'. **אמרה כנסת ישראל** אע"פ שדלה אני מן המצות לי נאה להושיע. אהבתי כי ישמע ה'. **הללו** את ה' כל גוים וכל שכן אנו דגבר עלינו חסדו. **וענין** יאתיו חשמנים מני מצרים למלך המשיח. **לא יאצר** ולא יחסן כי ליושבים

תורה אור השלם

א) כִּי גָבַר עָלֵינוּ חַסְדּוֹ וֶאֱמֶת יְיָ לְעוֹלָם הַלְלוּ יָהּ: [תהלים קיז, ב]

ב) אֲבוֹתֵינוּ בְמִצְרַיִם לֹא הִשְׂכִּילוּ נִפְלְאוֹתֶיךָ לֹא זָכְרוּ אֶת רֹב חֲסָדֶיךָ וַיַּמְרוּ עַל יָם בְּיַם סוּף: [תהלים קו, ז]

ג) וַיּוֹשַׁע יְיָ בַּיּוֹם הַהוּא אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרָיִם וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת מִצְרַיִם מֵת עַל שְׂפַת הַיָּם: [שמות יד, ל]

ד) וַיִּקַּח שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב בָּחוּר וְכֹל רֶכֶב מִצְרָיִם וְשָׁלִשִׁם עַל כֻּלּוֹ: [שמות יד, ז]

ה) וַיַּזְעֵק סִיסְרָא אֶת כָּל רִכְבּוֹ תְּשַׁע מֵאוֹת רֶכֶב בַּרְזֶל וְאֶת כָּל הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ מֵחֲרֹשֶׁת הַגּוֹיִם אֶל נַחַל קִישׁוֹן: [שופטים ד, יג]

ו) מִן שָׁמַיִם נִלְחָמוּ הַכּוֹכָבִים מִמְּסִלּוֹתָם נִלְחֲמוּ עִם סִיסְרָא: [שופטים ה, כ]

ז) נַחַל קִישׁוֹן גְּרָפָם נַחַל קְדוּמִים נַחַל קִישׁוֹן תִּדְרְכִי נַפְשִׁי עֹז: [שופטים ה, כא]

ח) מוֹשִׁיבִי עֲקֶרֶת הַבַּיִת אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה הַלְלוּיָהּ: [תהלים קיג, ט]

ט) אָהַבְתִּי כִּי יִשְׁמַע יְיָ אֶת קוֹלִי תַּחֲנוּנָי: [תהלים קטז, א]

י) שֹׁמֵר פְּתָאִים יְיָ דַּלּוֹתִי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ: [תהלים קטז, ו]

כ) הַלְלוּ אֶת יְיָ כָּל גּוֹיִם שַׁבְּחוּהוּ כָּל הָאֻמִּים: כִּי גָבַר עָלֵינוּ חַסְדּוֹ וֶאֱמֶת יְיָ לְעוֹלָם הַלְלוּ יָהּ: [תהלים קיז, א-ב]

ל) מֵהֵיכָלֶךָ עַל יְרוּשָׁלָםִ לְךָ יוֹבִילוּ מְלָכִים שָׁי: יֶאֱתָיוּ חַשְׁמַנִּים מִנִּי מִצְרָיִם כּוּשׁ תָּרִיץ יָדָיו לֵאלֹהִים: [תהלים סח, ל-לב]

מ) גְּעַר חַיַּת קָנֶה עֲדַת אַבִּירִים בְּעֶגְלֵי עַמִּים מִתְרַפֵּס בְּרַצֵּי כָסֶף בִּזַּר עַמִּים קְרָבוֹת יֶחְפָּצוּ: [תהלים סח, לא]

נ) יְכַרְסְמֶנָּה חֲזִיר מִיָּעַר וְזִיז שָׂדַי יִרְעֶנָּה: [תהלים פ, יד]

ס) וְהָיָה סַחְרָהּ וְאֶתְנַנָּהּ קֹדֶשׁ לַייָ לֹא יֵאָצֵר וְלֹא יֵחָסֵן כִּי לַיֹּשְׁבִים לִפְנֵי יְיָ יִהְיֶה סַחְרָהּ לֶאֱכֹל לְשָׂבְעָה וְלִמְכַסֶּה עָתִיק: [ישעיה כג, יח]

ע) כָּל קֳבֵל דְּנָה מִן דִּי מִלַּת מַלְכָּא מַחְצְפָה וְאַתּוּנָא אֵזֵה יַתִּירָא גֻּבְרַיָּא אִלֵּךְ דִּי הַסִּקוּ לְשַׁדְרַךְ מֵישַׁךְ וַעֲבֵד נְגוֹ קַטִּל הִמּוֹן שְׁבִיבָא דִּי נוּרָא: [דניאל ג, כב]

פ) בָּאתַר דְּנָה חָזֵה הֲוֵית בְּחֶזְוֵי לֵילְיָא וַאֲרוּ חֵיוָה רְבִיעָאָה דְּחִילָה וְאֵימְתָנִי וְתַקִּיפָא יַתִּירָא וְשִׁנַּיִן דִּי פַרְזֶל לַהּ רַבְרְבָן אָכְלָה וּמַדֱּקָה וּשְׁאָרָא בְּרַגְלַהּ רָפְסָה וְהִיא מְשַׁנְּיָה מִן כָּל חֵיוָתָא דִּי קָדָמַהּ וְקַרְנַיִן עֲשַׂר לַהּ: [דניאל ז, ז]

צ) וַיָּסַר אֵת אֹפַן מַרְכְּבֹתָיו וַיְנַהֲגֵהוּ בִּכְבֵדֻת וַיֹּאמֶר מִצְרַיִם אָנוּסָה מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל כִּי יְיָ נִלְחָם לָהֶם בְּמִצְרָיִם: [שמות יד, כה]

ק) נָטִיתָ יְמִינְךָ תִּבְלָעֵמוֹ אָרֶץ: [שמות טו, יב]

ר) כָּל הַנְּחָלִים הֹלְכִים אֶל הַיָּם וְהַיָּם אֵינֶנּוּ מָלֵא אֶל מְקוֹם שֶׁהַנְּחָלִים הֹלְכִים שָׁם הֵם שָׁבִים לָלָכֶת: [קהלת א, ז]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [שבת לג. חולין קכז.], ב) ערכין טו. ועיין תוס' שם ד"ה כשם, ג) [חולין כ:], ד) ראש השנה יז. ע"ש, ה) עיין מהרש"א בח"א, ו) ב"ר פ' מ"ד והנה אימה וכו', ז) מכילתא בפ' נשית וכו' עיי"ש, ח) שבת טו. ע"ז ח:, ט) רש"י שופטים ה כ ועיין יעב"ץ כאן בילקו"מ, י) עיין לעיל צד ע"ב, כ) [וע"ע תוספות לעיל לד. ד"ה כל ותוספות חגיגה יב. ד"ה מסוף].

הגהות וציונים

א] [דגבר עלינו חסדו ועוד שלח לו עתידה] (גליון): ב] "לגבריאל" ליתא בכת"י ובכל הספרים וכ"ה ישר דא"ל פי' למשיח (דק"ס) ועיין מהרש"א: ג] [אולי מלת "אמר" טעות הדפוס] (גליון): ד] [בקרא כתיב בזר] (גליון) וכ"ה בגמרא דפרי': ה] [אמר רבי שמעון ברבי לרבי ואמרי לה רבי ישמעאל ב"ר יוסי לרבי הני למן כצ"ל] (גליון): ו] צ"ל קודם ד"ה ואמת (גליון):

ליקוטי רש"י

שהמרו. מורדים [ערכין טו.]. שדלה אני במצות. כגון בינוניים שאין זכיותיהן מכריעין לתלות להם בזכותם. ולי יהושיע. להטות כלפי חסד [ר"ה יז.].

וְאֶעֱשֶׂה נֵס בְּתוֹךְ נֵס, שציוון הכבשן על ידי שר הברד מוכיח רק כי ביד הקב"ה להתגבר על הטבע ולבטלו, והוא כעין שני אנשים נלחמים, שהגיבור מביניהם גובר על שכנגדו החלש ממנו ומנצחו, אבל מכל מקום השני גיבור אף הוא, אלא שהוא חלש מן הראשון, אבל צינון על ידי שר האש מוכיח שאין עוד מלבדו, ואין הטבע יכול לפעול כלום בלעדי רצונו ית', והכל בטל כלפיו (שם משמואל וישלח כט, בשם בעל העקידה).

דָּגִים שֶׁבַּיָּם אָמָרוּהוּ, וכיון שאין לדגים כח דיבור, יתכן שהכוונה היא שהשר והמלאך שלהם הוא המשורר (מהרש"א).

מְלַמֵּד שֶׁהִמְרוּ יִשְׂרָאֵל בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, כי אף בשעה שאדם רואה ניסים כה גדולים מול עיניו, היצר הרע מסיתו ומדיחו לעבירה ולחטא, ולעולם האדם במצב של מלחמה אם לבחור בטוב וברע, גם כאשר הטוב הוא דבר פשוט ומובן (מחשבת מוסר ב, תעג-תעד).

כְּשֵׁם שֶׁאָנוּ עוֹלִין מִצַּד אֶחָד, כָּךְ מִצְרִיִּים עוֹלִים מִצַּד אַחֵר, ולא היו קטני אמנה כל כך עד שסברו שהקב"ה יעשה ניסים גם למצרים ויעבירם את הים, אך כיון שקריעת ים סוף לא היתה בקו ישר מצד לצד, אלא בצורת קשת, וחזרו לאותו צד ממנו יצאו רק במרחק מהמקום בו נכנסו, לכן חששו שהמצרים יחזרו לאחוריהם ויעלו ליבשה מהיכן שנכנסו לים, וירדפו שם אחרי בני ישראל וישיגום (תוס' ערכין טו, א ד"ה כשם).

כְּלוּם יֵשׁ עֶבֶד שֶׁנּוֹתֵן לוֹ רַבּוֹ מַתָּנָה וְחוֹזֵר וְנוֹטֵל מִמֶּנּוּ, שאמנם 'מה שקנה עבד קנה רבו', וגם יכול האדון לומר לעבדו 'עשה עמי ואיני זנך', אבל אין זה דרך ארץ לקחת ממנו מזון שכבר נתן לו (מהרש"א).

אֶתֵּן לְךָ אֶחָד וּמֶחֱצָה שֶׁבָּהֶן, ואין בכך איסור ריבית, משום שמעולם לא היתה כאן באמת הלוואה, שהרי כאמור 'מה שקנה עבד קנה רבו', והקב"ה אדון כל והכל שלו, אלא שבמידת טובו נותן אחד ומחצה (פתח עינים [לחיד"א]). או יש כאן סמך לדעת רב הסובר (ב"מ עה, א) שמותר אדם להלוות לבניו ולבני ביתו בריבית, כדי להטעימן טעם ריבית [שידעו כמה מצטער ומיצר הנותנו, ויבינו כמה עונשו גדול (רש"י שם)], וכיון שכולם הם בניו ובני ביתו של הקב"ה, מותר לו ללוות בריבית (חתם סופר בשלח ד"ה נחל קדומים).

נַחַל קִישׁוֹן יְהֵא לִי עָרֵב, ואף שב'סתם ערב' צריך לתבוע את הלוה תחילה, אך כיון שכל הצורך בקבלת הערבות של נחל קישון היתה בגלל ש'אין עבד תובע את רבו', בוודאי כוונתו היתה לקבל על עצמו להיות 'ערב קבלן' שיכולים לתובעו תחילה (מהרש"א).

דְּאִילּוּ בְּפַרְעֹה כְּתִיב שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב בָּחוּר, ואף שבהמשך הפסוק מבואר שהיו למצרים שם עוד רכבים, כמו שנאמר 'וכל רכב מצרים', לא היו חשובים כל כך, אלא היו טפלים לשרים החשובים שהיו בשש מאות רכב, וכך גם אצל סיסרא, היו תשע מאות חשובים והשאר טפלים להם, ומה שאמרה הגמ' שהיו בשל סיסרא אחד ומחצה על של מצרים, זה ביחס לרכבי השרים החשובים (תוס' ערכין טו, א ד"ה אחד ומחצה).

פָּתְחוּ דָּגִים שֶׁל יָם וְאָמְרוּ וֶאֱמֶת ה' לְעוֹלָם, ותחילת המזמור אף היא נדרשת על קריעת ים סוף ומלחמת סיסרא, 'הללו את ה' כל גוים' – על ניסים של קריעת ים סוף שהיו מפורסמים בכל הגוים, כי כל המימות שבעולם נבקעו בשעת קריעת ים סוף. 'שבחוהו כל האומים' – על מלחמת סיסרא, שנס זה היה מפורסם בכל האומות, שראו שהכוכבים נלחמו ממסילותם (מהרש"א).

מַאי דִּכְתִיב מוֹשִׁיבִי עֲקֶרֶת הַבַּיִת וְכוּ', שְׁמוּנֵי בָּנֶיךָ כְּחוּלְדָּה זוֹ הַדָּרָה בְּעִיקָּרֵי בָתִּים – שהזקנים והחשובים שבעם התלוננו ואמרו, כי בניך פשוטי ישראל חטאו בגלות, וזלזלו בנו ומחשיבים אותנו כחולדה המתגוררת ביסודות הבתים (ע"פ רש"י ורשב"ם). ואחרי תלונה זו המשך הפסוק 'אם הבנים שמחה' (קושיית המהרש"א) הוא, שכנסת ישראל שהיא השכינה והיום היא בגלות בבחינת 'עקרה', לעתיד לבוא תשוב להיות בבחינת 'אם הבנים שמחה' (ראש משביר).

אַף עַל פִּי שֶׁדַּלָּה אֲנִי בְּמִצְוֹת, לְךָ אֲנִי וְלִי נָאֶה לְהוֹשִׁיעַ, משום שאני מייחדת אותך, ולכן אף שדלה אני במצוות, יש לי זכות זו של הייחוד (רשב"ם), וכמאמר רשב"י (סוטה מב, א) שאמר להן הקב"ה לישראל, אפילו לא קיימתם אלא קריאת שמע שחרית וערבית, אי אתם נמסרים בידם (עץ יוסף על עיון יעקב, בשם איי הים). ויש שפירש, 'דלה אני במצוות' כגון בינונים שאין זכויותיהם מכריעים דינם לזכות, יטה ה' יתברך כלפי חסד (רש"י ר"ה יז, א).

הַלְלוּ אֶת ה' כָּל גּוֹיִם, אַגְּבוּרוֹת וְנִפְלָאוֹת דְּעָבֵיד בַּהֲדַיְיהוּ – שעליהם להלל על גבורות ונפלאות שנעשו להם (רשב"ם). ויש שפירש, שעליהם להודות על גבורות ונפלאות שנעשו לישראל (רש"י, והקשה המהרש"א, שלפירושו אין מובן לתיבות 'דעביד בהדייהו', וראה הגהות וציונים בגליון הגמ' מהדו' עוז והדר אותיות ג, ו-נ). ולפירוש זה, היישוב על קושיית הגמ' 'אומות העולם מאי עבידתייהו', הוא שיש הרבה גזירות וצרות שאומות העולם רוצים להשית ולהרע לנו, והקב"ה מיפר עצתם וישראל אינם יודעים מאומה, ועל אומות העולם שיודעים את גודל חסדיו להודות לו על כך, כל שכן ישראל שגבר עליהם חסדו (פתח עינים [לחיד"א], ובדומה לזה בחי' הגרי"ז על התורה ויתרו, בשם רבי איצלה מוואלוזי'ן). או שהכוונה שמצינו שני סוגי ברכות, ברכות הודאה על טובותיו כגון ברכת 'הטוב והמטיב', וברכות שבח כגון ברכת 'עושה מעשה בראשית', וכאשר עושה ה' ניסים לישראל וכל העולם מכיר גבורותיו, על אומות העולם לברך ברכות השבח, כל שכן ישראל, שעליהם לברך אף ברכות הודאה (חי' מרן רי"ז הלוי על התורה, תהלים, על הפסוק 'שירו לה' שיר חדש').

שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים וַחֲמִשָּׁה שְׁוָוקִים בִּכְרַךְ גָּדוֹל שֶׁל רוֹמִי, כנגד שס"ה ימות השנה לפי מחזור החמה, וכמבואר בגמ' בסוכה (כט, א) שאומות העולם מונים את ימות השנה לפי החמה, וכל עניינם ומזלם תלוי בה (מהרש"א). ואגדה זו אינה כפשוטה, שהרי לא צריך את רבי יוסי בשביל כך, שכן אפשר לשלוח כל אדם לבדוק זאת, גם לא היה עוסק רבי ישמעאל בחוליו בעניינים של מה בכך (בן יהוידע, וראה שמפרש על דרך הדרש).

הַמַּכִּיר מְקוֹם חֲבֵירוֹ בַּיְּשִׁיבָה - שיודע להצביע על המקומות בישיבה למי הם, וזאת מחמת רגילותו לשבת בה תמיד (רש"י; רשב"ם). ויש שפירש, שסדר המקומות חלוק, במשתה הוא לפי הגיל, שמושיבים את הזקן יותר במקום מכובד יותר, ואילו בישיבה הוא לפי החכמה, שמושיבים את החכם יותר במקום מכובד יותר (ראה ב"ב קכ, א), ומעלת 'המכיר מקום חבירו בישיבה' היא שמכיר מעלת חבירו בתורה ובחכמה, שהיא גדולה משלו, משתדל להידבק בו, ולא לקנאות בו (ע"פ מאירי [המובא בקובץ שיטות קמאי] ומהרש"א לעיל קיח, ב, בפי' השני).

הַמְקַבֵּל פְּנֵי חֲבֵירוֹ בַּיְּשִׁיבָה - שהוא מקדים לבוא לפני כולם, ומקבל פני חבריו, ולא חבריו מקבלים פניו, וכמאמרו של רבי אליעזר (סוכה כח, א) 'שלא קדמני אדם בבית המדרש' (מהרש"א, בפי' השני).

הַמְגַלֶּה דְּבָרִים שֶׁכִּיסָּה עַתִּיק יוֹמִין, מַאי נִינְהוּ טַעֲמֵי תוֹרָה - דברים שכיסה הקב"ה שהוא עתיק יומין, ונתן רשות לגלותם, המגלה אותם זוכה לנאמר בפסוק זה (רשב"ם). ואף שרוב המצוות שבתורה לא יתגלו טעמיהן, כמבואר בגמ' בסנהדרין (כא, ב), כדי שלא יאמרו בני אדם שטעמי מצוה מסויימת אינה שייכת להם ויכשלו, מכשול זה שייך במצוה שהתורה גילתה טעמה, שיכולה להביא לידי מכשול, אבל דבר שהתורה כיסתה טעמו, גם אם החכמים נותנים בו טעם לא יביא לידי מכשול (מהרש"א, בתי' הראשון). או יש לחלק בין 'טעמי התורה' לבין 'טעמי המצוות' (מהרש"א, בתי' השני), והכוונה שטעמי המצוות לא התגלו, אבל טעמי תורה, פירושיה וכוונותיה – הדברים הסתומים שבה, מתגלים (הגר"ח קניבסקי, בהקדמה לספרו למכסה עתיק, ע"פ הרש"ש).

מַאי דִּכְתִיב 'לַמְנַצֵּחַ מִזְמוֹר לְדָוִד', שהיה צריך הכתוב לומר 'לנוצח', ואילו 'למנצח' הוא לשון מפעיל, שמשמעו שהוא נותן לבריות לנצחו (רש"י; רשב"ם). ויש שפירש, שלעיל (קיז, א) אמר רבי יהושע בן לוי כי בעשרה מאמרות של שבח נאמר ספר תהילים, שנים מתוכם הם ניצוח ומזמור, אם כן מהו 'למנצח מזמור', מדוע צריך שני שבחים יחדיו (מהרש"א).

זֶה יָדוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁפְּרוּסָה תַּחַת כַּנְפֵי הַחַיּוֹת כְּדֵי לְקַבֵּל בַּעֲלֵי תְשׁוּבָה מִיַּד מִדַּת הַדִּין, והיד היא המחתרת שעושה הקב"ה ברקיע לשבים בתשובה (ראה סנהדרין קג, א ורש"י שם על מנשה), והם גם הפתח הקטן שבאות ה"א, הדומה לאכסדרה, שכל הרוצה לצאת יוצא, ורגל הה"א התלויה, שבינה לבין האות עצמה יש פתח צר, שאם חוזר בתשובה, מחזירים אותו דרך פתח צר זה (ראה מנחות כט, ב), כדי שיהיה נסתר ממידת הדין (ראשית חכמה שער התשובה א).

עֲשָׂאוּהָ כִּמְצוּדָה זוֹ שֶׁאֵין בָּהּ דָּגָן, ואף שבביזת הים רואים שהיה עדיין רכוש רב למצרים, זה היה משאר ערי מצרים, אבל מה שבני ישראל 'וינצלו את מצרים' ושאלו כסף וזהב ושמלות, זה היה רק משכניהם המצרים ברעמסס, וממצרים עיר המלוכה, ואותם העלו עמהם, אבל בשאר מדינת מצרים נשאר הון רב, ופרעה בעת שרדף אחריהם קיבץ כל חילו וכל עמו מכל ארצו, ומרכושם היתה ביזת הים (צל"ח ברכות ט, ב, בשם בנו רבי ישראל). או היתה מאוצרות פרעה [שבני ישראל ניצלו רק את העם, ולא את אוצרות פרעה] (ענף יוסף על עין יעקב, שם).

כִּמְצוּלָה שֶׁאֵין בָּהּ דָּגִים, שלדעת רב אמי בני ישראל רוקנו רק את האוצרות שיוסף הכניס למצרים, כמו שמוריקין את המצודה מן הדגן שנותנים לתוכה, ואילו ריש לקיש סובר שרוקנו את כל הכסף והזהב שהיה במצרים גם קודם יוסף, כמו שמוריקין את המצולה מדגים הגדלים בה (הגהות רא"מ הורוויץ).

שָׁלֹשׁ מַטְמוֹנִיּוֹת הִטְמִין יוֹסֵף בְּמִצְרַיִם וְכוּ'. אין מקור בכתובים לכך, אך קבלה היתה בידם כן. ומימרא זו חולקת על המימרא הקודמת האומרת שישראל העלו ממצרים את כל הכסף שיוסף צבר (מהרש"א סנהדרין קי, א), או יש לומר שהמימרא לעיל עוסקת באוצרות הגלויים, ומימרא זו באוצרות הטמונים (מהרש"א כאן).

וְאַחַת גְּנוּזָה לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא, היינו לימות המשיח, שאילו לעתיד לבוא, מדוע יצטרכו הצדיקים ממון (באר שבע סנהדרין קי, א), ואף אם הכוונה לימות המשיח, יש להבין מדוע אז יצטרכו למטמון זה, הלא הטובה תהא מושפעת הרבה, ועל המעדנים מצויין כעפר [כמבואר ברמב"ם (מלכים יב, ה)] (שיעורי משמר הלוי סנהדרין שם).

'עוֹשֶׁר שָׁמוּר לִבְעָלָיו לְרָעָתוֹ', אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ זוֹ עָשְׁרוֹ שֶׁל קֹרַח, שעל ידי רוב ממונו נתגאה ונטרד מן העולם (רשב"ם; רש"י קהלת ה, יב), ומטעם זה, אף ממונו נבלע באדמה עמו (עיון יעקב על עין יעקב סנהדרין שם). ויש שפירש, שאמרו בגמ' (גיטין נט, א) שמימות משה עד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד, וכן מימות רבי עד רב אשי, וטעם הדבר, כי כל מי שנשלם חלק תורה על ידו, צריך שיהיה מושלם גם בתורה וגם בגדולה מכל ישראל, וכיון ש'מקרא' נשלם על ידי משה רבינו, 'משנה' על ידי רבי, ו'תלמוד' על ידי רב אשי, בהכרח היו הם מושלמים גם בתורה וגם בגדולה, והבאים אחריהם אינם יכולים לחלוק עליהם בשום אופן (מהר"ם שי"ף שם), ולכן קרח שרצה לחלוק על משה רבינו, הוכרח להקדים כי משה רבינו אינו גדול גם בתורה וגם בגדולה, והוא גדול ממנו לפחות בעושר, ולכן יכול לחלוק עליו (חתם סופר, תרומה ד"ה במס' גיטין).

זֶה מָמוֹנוֹ שֶׁל אָדָם שֶׁמַּעֲמִידוֹ עַל רַגְלָיו, ולכן מי שמפסיד ממונו נקרא (ראה משנה כתובות קח, ב, ורש"י שם) 'פושט רגל' (תורה לשמה [לבן איש חי] שצב).

מַשּׂאוֹי שְׁלֹשׁ מֵאוֹת, לאו דוקא, וכן כל שלש מאות שבש"ס (רשב"ם). והטעם שכל גוזמות שבש"ס הם עד שלש מאות, שאות שי"ן הוא המספר הגדול ביותר בעולם הזה, ואילו תי"ו הוא כבר מעולם הבא (פרי צדיק ויגש יב, בשם הרה"ק מאיזביצא). **פִּרְדוֹת לְבָנוֹת**, שכיון שמכת פרדה לבנה היא קשה ומסוכנת (ראה יומא מט, א, וחולין ז, ב), לכן היה המשאוי על פרדות לבנות דוקא, שאנשים יפחדו להתקרב לגנוב מהאוצרות (מהרש"א סנהדרין שם; הגהות יעב"ץ שם).

וְכוּלְּהוּ אַקְלִידֵי וְקַלְיפֵי דְּגִלְדָּא - המפתחות והמנעולים היו של שקי עור (רשב"ם; רש"י סנהדרין שם, בפי' שני). ויש שפירשו, שהמפתחות והמנעולים היו של עור (רש"י שם, בפי' ראשון), כי אילו היו של ברזל, לא היו מסוגלות הפרדות לשאת משא כבד כזה (יד רמה שם).

'אָנָּא ה' הוֹשִׁיעָה נָּא' אָמְרוּ אֶחָיו, 'אָנָּא ה' הַצְלִיחָה' נָּא אָמַר דָּוִד. ועל אף שבדרך כלל אסור להפסיק באמצע פסוק (ראה מגילה כב, א), אך כיון ששני חצאי פסוק זה נאמרו על ידי אנשים שונים, אנו נוהגים שהשליח ציבור אומר 'אנא ה' הושיעה נא' ומפסיק, והציבור עונים אחריו 'אנא ה' הושיעה נא' (תוס' סוכה לח, ב ד"ה הוא אומר).

זה המכיר מקום חבירו בישיבה איכא דאמרי אמר ר"א זה המקבל פני חבירו בישיבה מאי [א]למכסה עתיק (יומין) זה המכסה דברים שכיסה עתיק יומין ומאי נינהו סתרי תורה ואיכא דאמרי זה המגלה דברים שכיסה עתיק יומין מאי נינהו טעמי תורה. אמר רב כהנא משום רבי ישמעאל ברבי יוסי מאי דכתיב [ב]למנצח מזמור לדוד זמרו למי שנוצחין אותו ושמח בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם בשר ודם מנצחין אותו ועצב אבל הקב"ה נוצחין אותו ושמח שנאמר [ג]ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו. אמר רב כהנא משום רבי ישמעאל בר' יוסי [א] אמר ר"ש בן לקיש משום רבי יהודה נשיאה מאי דכתיב [ד]וידי אדם מתחת כנפיהם ידו כתיב זה ידו של הקדוש ברוך הוא שפרוסה תחת כנפי החיות כדי לקבל בעלי תשובה מיד [ב] מדת הדין. אמר רב יהודה אמר שמואל כל כסף וזהב שבעולם יוסף לקטו והביאו למצרים שנאמר [ה]וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא אין לי אלא שבארץ מצרים ושבארץ כנען בשאר ארצות מנין תלמוד לומר [ו]וכל הארץ באו מצרימה וכשעלו ישראל ממצרים העלוהו עמהן שנאמר [ז]וינצלו את מצרים [א] רב אסי אמר עשאוה כמצודה זו שאין בה דגן רבי שמעון [ג] אמר כמצולה שאין בה דגים והיה מונח עד רחבעם בא שישק מלך מצרים ונטלו מרחבעם [ב] שנאמר [ח]ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים [על ירושלים] ויקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך בא זרח מלך כוש ונטלו משישק בא אסא ונטלו מזרח מלך כוש ושיגרו להדרימון[ד] בן טברימון באו בני עמון ונטלום מהדרימון בן טברימון בא יהושפט ונטלו מבני עמון והיה מונח עד אחז בא סנחריב ונטלו מאחז בא חזקיה ונטלו מסנחריב והיה מונח עד צדקיה באו כשדיים ונטלוהו מצדקיה באו פרסיים ונטלוהו מכשדיים באו יוונים ונטלוהו מפרסיים באו רומיים ונטלוהו מיד יוונים ועדיין מונח ברומי. [ג] אמר רבי חמא בר[ה] חנינא שלש מטמוניות הטמין יוסף במצרים אחת נתגלה [ד] לקרח ואחת נתגלה [ה] לאנטונינוס בן אסוירוס ואחת גנוזה לצדיקים לעתיד לבא [ט]עושר שמור לבעליו לרעתו אמר רבי שמעון בן לקיש זו עשרו של קרח (שנאמר[ו]) [י]ואת כל היקום אשר ברגליהם א"ר אלעזר זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו [ו] א"ר לוי משאוי שלש מאות פרדות לבנות היו מפתחות בית גנזיו של קרח וכולהו אקלידי וקליפי דגלדא: (דיא"ש אדי"ש כשד"ך מאוד"ך[ז] סימן) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן [כ]אודך כי עניתני [ח] אמר דוד אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה אמר ישי מאת ה' היתה זאת [ט] אמרו אחיו זה היום עשה ה' [י] אמר שמואל אנא ה' הושיעה נא אמרו אחיו אנא ה' הצליחה נא אמר דוד ברוך הבא בשם ה' אמר ישי ברכנוכם מבית ה' אמר שמואל אל ה' ויאר לנו אמרו כולן אסרו חג בעבותים אמר שמואל אלי אתה ואודך [כ] אמר דוד אלהי ארוממך אמרו כולן: [ז] תנן התם מקום שנהגו לכפול

רש"י

זה המכיר מקום חבירו בישיבה. שיודע לומר זה מקום מיושב לפלוני וזה של פלוני, דהואיל ומכיר הוא מקום כולם רגיל הוא לישב שם תמיד: סתרי תורה. מעשה מרכבה ומעשה בראשית: למנצח. מדלא כתיב לנצח משמע שנותן כח לבריות לנצחו: [ל]מפני מדת הדין. שמקטרגת ואומרת לא תקבלם, והוא מקבלם בסתר: לולי משה בחירו. אלמא משתבח ביה קרא במשה וקרי ליה בחירו משום דהשיב חמתו מהשחית, אלמא שמח הוא בכך: כמצודה זו. שפורסים לעופות לצוד ואין בה דגן, ואין עוף נפנה אליה: מלחמתו של זרח במצרים גמרא, אבל מלחמת זרח באסא קראי[ח]: ושיגרו להדרימון. מלך ארם, לעזור לו על בעשא מלך ישראל, וקראי נינהו[ט], ומלחמת יהושפט בעמונים קראי[י]. ודרך הראשונים להביא גנזיהם עמהם במלחמתם, כדי שימשך לבם אחר ממונם ולא יברחו: שמעמידו על רגליו. שמשמח לבו: אקלידי. מפתחות: וקולפי. פותחות שקורין בלע"ז שרדור"א[מ]: דגלדי. של מרצופים של עור, שנושאים על סוסים וחמורים וגמלים: אבן מאסו הבונים. כלומר דוד שמימיו רועה צאן היה, ונעשה ראש. ונפלאת בעינינו לשון רבים אמרו אחיו: זה היום עשה ה'. שמואל היה מתנבא עליהם שסופן לגיל ולשמוח, שיושיעם מיד אויביהם: הושיעה נא אמרו אחיו. כלומר על ידי דוד, ודוד אמר הצליחה נא שיצליח במלכותו: ברכנוכם אמר שמואל. שיברך כולם, כלומר מברכין אנו אתכם: לנו. לשון רבים: אסרו חג בעבותים. הביאו זבחים ושלמים הרבה לשמוח: לכפול

רשב"ם

זה המכיר מקום חבירו בישיבה. שיודע לומר זה מקום פלוני וזה מקום פלוני, דהואיל ומכיר מקום חבירו רגיל הוא לישב תמיד שם: עתיק יומין. זה הקדוש ברוך הוא, דכתיב (דניאל ז) [ל]ועתיק יומין יתיב: סתרי התורה. מעשה המרכבה ומעשה בראשית ופירושו של שם כדכתיב (שמות ג) [מ]זה שמי לעלם, והמכסה היינו שאינו מוסר אותם לכל אדם אלא למי שלבו דואג כדאמרינן בפרק אין דורשין (חגיגה דף יג.): זה המגלה דברים שכיסן עתיק יומין. והכי משמע למכסה סתרי תורה שהיו מכוסין מתחלה, ועתיק יומיא גילן ונתן רשות לגלותן, ומי שמגלה אותן זוכה למה שאמור בפסוק זה: למנצח. לשון מפעיל, מדלא כתיב לנוצח משמע שנותן נילות לבריותיו שינצחוהו: לולי משה בחירו. אלמא קרי ליה בחירו משום דעומד בפרץ לפניו, ומדמשבח ביה משמע שמח הוא בכך: מפני מדת הדין. שמקטרגת ואומרת לא תקבלם, והוא מקבלם בסתר: גבי מצודה גרסינן דגן, שדרך ליתן דגן במצודה שפורסין לפני העופות, כשאין בה דגן אין עוף נפנה אליה. גבי מצולה דהיינו מים גרסינן דגים: וינצלו. דרשינן לשון מצודה: מלחמתו של זרח במצרים גמרא, אבל מלחמתו של זרח באסא קראי בד"ה (ב' יד): ושיגרו להדרימון. מלך ארם, לעזור לו על בעשא מלך ישראל, וקראי נינהו (שם ב' טז): באו בני עמון ונטלוהו כו'. גמרא. מלחמת יהושפט בעמונים קראי. ודרך הראשונים להביא גנזיהן עמם במלחמתם, כדי שימשך לבם אחר ממונם ולא יברחו, וכשהן מנוצחין הנוצחין נוטלים ממונן: מלחמת סנחריב באחז קראי חזקיהו נטלו מסנחריב כשבא המלאך והכה המחנה[נ]: כשדיים תפשו את צדקיהו. קראי. פרסיים קבלו המלכות מכשדים דכתיב (דניאל ה) [ס]פריסת מלכותך ויהיבת למדי ופרס. ויוונים קיבלו המלכות מפרסיים מפורש בספר יוסיפון, וגם רומיים שקיבלו המלכות מיוונים מפורש שם ובפ"ק דע"ז (דף ח:): זה עשרו של קרח. שעל ידי רוב ממונו נתגאה ונטרד מן העולם: משוי שלש מאות. לאו דוקא, וכן כל שלש מאות שבש"ס: אקלידי. מפתחות: וקולפי. פותחות: דגילדי. מרצופין של עור, ואעפ"כ היה משוי שלש מאות פרדות: אבן מאסו הבונים. זה דוד שהיה צעיר באחיו ורועה: נפלאת בעינינו. לשון רבים אמרו אחיו: זה היום עשה ה'. שמואל היה מתנבא שסופן לגיל ולשמוח בו, שיושיעם מאויביהם: הצליחה נא אמר דוד. שיצליח במלכותו: אסרו חג בעבותים. הביאו זבחים ושלמים הרבה לשמוח, ומתן דמן למזבח: לכפול

מסורת הש"ס עם הוספות

א) ברכות דף ט: ע"ש, ב) לעיל דף פז:, ג) [סנהדרין] חלק קי. ע"ש, ד) עי' ירושלמי סנהדרין פ"י ה"א (סב:), במדבר רבה יח טו, ה) עי' ע"ז י ע"א-ע"ב, ו) סנהדרין דף קי., ז) סוכה לח., ח) דברי הימים ב' יד, ט) דברי הימים ב' טז, י) דברי הימים ב' כ, כ) עיין לעיל דף נ., ל) עיין מלכים ב' טז ח ודברי הימים ב' כח כ (ותגלת פלאסר הוא סנחריב. סנהדרין צד.), מ) מלכים ב' כה, נ) פ"ט.

הגהות וציונים

א] [בר' יוסי ורבנן אמרי אמר ר"ש בן לקיש] (גליון): ב] ס"א מפני (גליון): ג] [בן לקיש כצ"ל וכן איתא בברכות ט: וכן איתא בילקוט] (גליון): ד] [צ"ל להדדרימון בן טברימון וכו' מהדדרימון בן טברימון] (גליון): ה] [צ"ל ברבי] (גליון): ו] [בסנהדרין ליתא תיבת שנאמר] (גליון) ועיי"ש במהרש"א: ז] בכת"י ובעין יעקב כשד"ך כולן מאודך ולמטה ועיין מלא הרועים: ח] בכת"י נוסף ותהי לי לישועה: ט] בכת"י נוסף היא נפלאת בעינינו וכ"ה ברשב"ם: י] בכת"י נוסף נגילה ונשמחה בו: כ] בכת"י ובעין יעקב אלי אתה ואודך אלהי ארוממך אמר דוד הודו לה' כי טוב אמרו כולן. והיא הנוסחא הנכונה (דק"ס) וכן הגיה היפה עינים: ל] שייך אחר ד"ה לולי: מ] מנעול:

רבינו חננאל

לפני ה' זה המקבל פני חבירו בישיבה. וידי אדם מתחת כנפיהם ידו כתיב ידו של הקב"ה שהיא פשוטה לקבל שבים מפני מדת הדין כל אלו דברים פשוטין הן: ענין כל כסף שבעולם לקטו יוסף והביאו לפרעה כשעלו ישראל ממצרים נטלוהו שעשו מצרים כמצולה שאין בה דגן איכא דאמרי כמצודה. בא שישק נטלו מרחבעם בא זרח נטלו משישק וכו'. ואת כל היקום אשר ברגליהם זו עשרו של אדם שמעמידו על רגליו. א"ר לוי משאוי שלש מאות פרדות היו מפתחות גנזיו של קרח וכלהו אקלידי קלפי דגילדאי: אמר רבי יונתן אודך כי עניתני אמר דוד אבן מאסו הבונים אמר ישי מאת ה' היתה זאת אמרו אחיו זה היום עשה ה' אמר שמואל: תנן התם מקום

ליקוטי רש"י

כמצודה שאין בה דגן. דרך ליידי עופות לזרוק דגן תחת מצודות כדי שיבאו עופות ונלכדין וכשאין בה דגן אין עוף פונה אליה כך ריקנו [את] המצרים מכל ממונם. וינצלו. כתרגומו ורוקינו. כמצולה שאין בה דגים. כמו מצולות ים כלומר בתוך התהום אין מצויין דגים אלא על שפת הים היכא דאיכא מזון [ברכות ט:].

[שייך לעמוד ב]

לכפול. כל פסוק ופסוק, ונהגו כן מפני שיש פרשה שכולה כפולה הודו תחלה וסוף יאמר נא שלשה פעמים קראתי יה ענני במרחב יה ה' לי ה' לי טוב לחסות טוב לחסות סבוני סבוני דחה דחיתני ויהי לי לישועה קול רנה וישועה ימין ה' ימין ה' לא אמות ולמות לא נתנני פתחו לי שערי זה השער וגו' אבל מאודך ולמטה אינו כפול והיינו דאמרינן לקמן (דף לט.) מוסיף לכפול מאודך ולמטה [סוכה לח.].

תורה אור השלם

א) והיה סחרה ואתננה קדש ליי לא יאצר ולא יחסן כי לישבים לפני יי יהיה סחרה לאכל לשבעה ולמכסה עתיק: [ישעיה כג, יח]

ב) למנצח מזמור לדוד: [תהלים יג, א]

ג) ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית: [תהלים קו, כג]

ד) כתיב וידו קרי וידי אדם מתחת כנפיהם על ארבעת רבעיהם ופניהם וכנפיהם לארבעתם: [יחזקאל א, ח]

ה) וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען בשבר אשר הם שברים ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה: [בראשית מז, יד] ו) וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף כי חזק הרעב בכל הארץ: [בראשית מא, נז] ז) ויי נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום וינצלו את מצרים: [שמות יב, לו] ח) ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלם: ויקח את אצרות בית יי ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח ויקח את כל מגני הזהב אשר עשה שלמה: [מלכים א' יד, כה-כו] ט) יש רעה חולה ראיתי תחת השמש עשר שמור לבעליו לרעתו: [קהלת ה, יב] י) ואשר עשה לדתן ולאבירם בני אליאב בן ראובן אשר פצתה הארץ את פיה ותבלעם ואת בתיהם ואת אהליהם ואת כל היקום אשר ברגליהם בקרב כל ישראל: [דברים יא, ו] כ) אודך כי עניתני ותהי לי לישועה: אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה: מאת יי היתה זאת היא נפלאת בעינינו: זה היום עשה יי נגילה ונשמחה בו: אנא יי הושיעה נא אנא יי הצליחה נא: ברוך הבא בשם יי ברכנוכם מבית יי: אל יי ויאר לנו אסרו חג בעבתים עד קרנות המזבח: אלי אתה ואודך אלהי ארוממך: הודו ליי כי טוב כי לעולם חסדו: [תהלים קיח, כא-כט] ל) חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתב לבושה כתלג חור ושער ראשה כעמר נקא כרסיה שביבין די נור גלגלוהי נור דלק: [דניאל ז, ט] מ) ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל יי אלהי אבתיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר: [שמות ג, טו] נ) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך יי ויך במחנה אשור מאה שמונים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים: [מלכים ב' יט, לה] ס) פרס פריסת מלכותך ויהיבת למדי ופרס: [דניאל ה, כח]

לכפול יכפול לפשוט יפשוט לברך אחריו יברך הכל כמנהג המדינה אמר אביי לא שנו אלא לאחריו אבל לפניו [מצוה] לברך דא"ר יהודה אמר שמואל כל המצות מברך עליהן עובר לעשייתן מאי משמע דהאי עובר לישנא דאקדומי הוא א"ר נחמן בר יצחק דכתיב א) וירץ אחימעץ דרך הככר ויעבור את הכושי אביי אמר מהכא ב) והוא עבר לפניהם איכא דאמרי מהכא ג) ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם תניא רבי כופל בה דברים רבי אלעזר בן פרטא מוסיף בה דברים מאי מוסיף אמר אביי מוסיף לכפול מאודך ולמטה. דרש רב עוירא זימנין א"ל משמיה דרב[א] וזימנין א"ל משמיה דרב אשי מאי דכתיב ד) ויגדל הילד ויגמל עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק לאחר שאוכלין ושותין נותנין לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך ואומר להן איני מברך שיצא ממני ישמעאל אומר[ב] לו ליצחק טול וברך אומר להן איני מברך שיצא ממני עשו אומר לו ליעקב טול וברך אומר להם איני מברך שנשאתי שתי אחיות בחייהן שעתידה תורה לאוסרן עלי אומר לו למשה טול וברך אומר להם איני מברך שלא זכיתי ליכנס לארץ ישראל לא בחיי ולא במותי אומר לו ליהושע טול וברך אומר להן איני מברך שלא זכיתי לבן דכתיב (יהושע בן נון) ה) נון בנו יהושע בנו אומר לו לדוד טול וברך אומר להן אני אברך ולי נאה לברך שנאמר ו) כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא: **מתני'** [ו]אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן: **גמ'** מאי אפיקומן אמר רב שלא יעקרו מחבורה לחבורה ושמואל אמר כגון אורדילאי לי וגוזלייא לאבא ורב חנינא בר שילא ורבי יוחנן אמרי[ג] כגון תמרים קליות ואגוזים תניא כוותיה דרבי יוחנן אין מפטירין אחר הפסח כגון תמרים קליות ואגוזים. אמר רב יהודה אמר שמואל אין מפטירין אחר מצה אפיקומן תנן אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן הוא דלא אבל לאחר מצה מפטירין לא מיבעיא קאמר לא מיבעיא אחר מצה דלא נפיש טעמיהו אבל לאחר הפסח דנפיש טעמיה ולא מצי עבוריה לית לן בה קמשמע לן נימא מסייע ליה הסופגנין והדובשנין והאיסקריטין אדם ממלא כריסו מהן ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה אין

בראשונה

אבל לפניו מצוה לברך. לפי מה שפירש[ה] לעיל דהפסוקים לא הוו הפסק וברכה אחרונה היא חתימת הראשונה לא יתכן כאן דאיך יברך לפניו ולא יחתום אחריו מהר"י: **אמר** רב שלא יעקרו מחבורה לחבורה. רב מוקי למתניתין כדר' יהודה דסבר דאין הפסח נאכל בשני מקומות והכי אוקימנא סתמא פרק כיצד צולין (לעיל ד' פו.) שתי חבורות שהיו אוכלות בבית אחד אלו הופכין פניהם ואוכלין ואלו הופכין פניהם ואוכלין והשמש[ו] באמצע פירוש משום היכרא וכשהשמש עומד למזוג קופץ את פיו עד שמגיע אצל חבורתו ומוקי לה בגמרא כרבי יהודה **והיינו דוקא** בפסח אבל מצה לא אשכחן בשום דוכתא דליתסר בשתי מקומות ואי משום דאתקש לפסח[ל] להא על כרחיך לא איתקש דאי לא תימא הכי ליפרך ממתני' לרב דאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן הא אחר מצה מפטירין ולא מצי לשנויי כדמשני לשמואל דלגבי שני מקומות לא הוי רבותא פסח טפי ממצה אלא ודאי רב לא איירי אלא בפסח **והא דקאמרינן לקמן**[ק] אביי הוה יתיב קמיה דרבה והוה קא מנמנם **פי' הקונטרס** לקמן[ר] אע"ג דלא הוי בזמן הפסח הא איתקש מצה לפסח. ולא נהירא **ובירושלמי**[ש] **מפרש לה** גבי תענית דאמרינן פ"ק דתענית[ת] ישן אסור לאכול ולא שנו אלא ישן ממש אבל מתנמנם לא ורבה הוה מתנמנם ובעי למיסר בתר הכי וקמייתי ראיה מפסח דכי היכי דפסח לא חשיב נמנום בעלמא כשינה מעליא לענין שני מקומות ה"נ לא חשיב נמנום לענין תענית דלמחר לאיתסורי באכילה בתר הכי:

לכפול. כל ההלל: כופל דברים. מעט היה כופל, כגון מברוך הבא ולמטה: נון בנו וגו'. ממשפחת אפרים בן יוסף חשיב ואזיל עד יהושע, ולא משכח ברא ליהושע: **מתני'** מפטירין. לשון[י] הנפטר מחבירו, כשנפטרין מן הסעודה מביאין מיני המתיקה: **גמ'** ארדילאי לי. כגון אני שרגיל לאכול כמהין ופטריות לאחר סעודתי: וגוזליא לאבא. לרב, שהיה רגיל לאכול גוזלים לאחר סעודתו, ולשון אפיקומן הוציאו והביאו מיני מתיקה: אין מפטירין אחר מצה אפיקומן. שצריך לאכול מצה בגמר הסעודה זכר למצה הנאכלת עם הפסח, וזו היא מצה הבלועה שאנו אוכלין באחרונה לשם חובת מצה אותה שלאחר אכילה, ועל כרחינו אנו מברכין על אכילת מצה בראשונה (הואיל ו) [אע"פ שאינה] באה לשם חובה, כדאמר רב חסדא לעיל (דף קטו.) גבי מרור דלאחר שמילא כריסו הימנו היאך חוזר ומברך עליו, הכי נמי גבי מצה, הלכך (א) תרוייהו מברך ברישא, והדר אכיל מצה באחרונה בלא ברכה, אבל לא מרור דלאו חובה הוא:

בראשונה

רשב"ם

לכפול. את ההלל: כופל בה דברים. מעט היה כופל, מברוך הבא ולמטה: מאודך ולמטה. ולי נראה[ד] משום כבוד ישי ושמואל ודוד ואחיו שאמרוהו מאודך ולמטה כדאמרן לעיל כופלין אותו. ויש לשונות אחרות ולא נהירא: ולא במותי. שנקבר מול בית פעור, ולא זכו עצמותיו ליכנס בארץ כעצמות יוסף שנקברו בארץ, כדכתיב (יהושע כד) ז) ואת עצמות יוסף קברו בשכם, והיינו דכתיב (דברים ד) ח) כי אנכי מת בארץ הזאת, בחוצה לארץ, ח) אינני עובר את הירדן, אפילו לאחר מיתה לא יעברו עצמותי את הירדן[כ]: נון בנו יהושע בנו. ממשפחת אפרים חשיב בדברי הימים עד יהושע, ולא משכח קרא ברא ליהושע: **מתני'** מפטירין. לשון[י] הנפטר מחבירו, כלומר כשנפטרין מן הסעודה אין מסיימין אותה באפיקומן, ובגמרא מפרש: **גמ'** אמר רב שלא יעקרו מחבורה לחבורה. אחר שאכלו הפסח בחבורה לא ילכו בחבורה אחרת לאכול לא פת ולא שום דבר, גזירה דילמא אתי למיכל את הפסח בשני מקומות, ואנן תנן סתמא כרבי יהודה בכיצד צולין (לעיל דף פו.) דפסח נאכל בשתי חבורות ואין האוכל אוכל הפסח בשני מקומות, והך מילתא דרב אוקמיה התם בשעת אכילה, אבל לאחר אכילה יכול ליעקר לומר הלל בחבורה אחרת, ולא קפיד אלא לאכול בב' מקומות, אבל לאכול דברים אחרים במקומן הראשון שרי רב, ובלבד שלא יעקור לאוכלן עם חבורה אחרת, והיינו דפליג עליה שמואל ורבי יוחנן ואמרי כל דבר אסור לאכול אפילו בחבורתו ראשונה. וליכא לפרושי שלא יעקרו מחבורה לחבורה דלאחר שאכלו קצת מן הפסח לא יאכלו ממנו בחבורה אחרת, דהא סתם לן תנא בכיצד צולין (שם) וכשהשמש עומד למזוג קופץ את פיו עד שמגיע אצל חבורתו, ותרי סתמי למה. ולרב הכי משמע ליה אפיקומן אפיקו מנייכו, הוציאו כליכם מכאן ונלך ונאכל במקום אחר: כגון ארדילאי לי וגוזליא לאבא. לרב, דשמואל הוה רגיל לאכול בקינוח סעודה כמהין ופטריות, ורב רגיל לאכול אחר סעודתו גוזלות, ולשון אפיקומן הוציאו והביאו מיני מתיקה, ואתא שמואל למימר דלא מיבעיא שלא יעקור מחבורתו לחבורה אחרת, אלא אפילו בחבורתו אסור לאכול כלום אחר הפסח, שלא יאבד ממנו טעם הפסח, ולפי שדינו ליאכל בסוף על השבע[נ], וכן כל קרבנות, כדכתיב (במדבר יח) ט) למשחה לגדולה כדרך שהמלכים [מ] אוכלין: אבא. כך שמו של רב, אלא בכבוד קורין אותו רב בבבל הכי כמו שקורין לרבי יהודה הנשיא בארץ ישראל רבינו, וכן מוכיח בשחיטת חולין (דף קלז:) דאמרי' מאן ריש סידרא בבבל אבא אריכא ורב מיירי שהיה רב ארוך בדורו כדאמרינן במסכת נדה (דף כד:)[ס]. ורבי יוחנן כשמואל סבירא ליה, אלא שהיה רגיל באלו בקינוח סעודה: אין מפטירין אחר המצה אפיקומן. שצריך לאכול מצה בגמר סעודתו זכר למצה הנאכלת עם הפסח בכריכה, וזו היא מצה הבלועה שאנו אוכלין באחרונה לשם חובה, ועל כרחינו אנו מברכין על אכילת מצה בראשונה אע"פ שאינה לשם חובה, כדאמר רב חסדא לעיל[ע] גבי מרור דלאחר שמילא כריסו ממנו היאך חוזר ומברך עליו, הלכך מברך אתרוייהו ברישא, והדר אכיל מצה באחרונה, ואחר אותה מצה אין נפטרין ממנה באכילת דבר אחר, שלא לשכח טעמה. ובמצה בזמן הזה איירי דליכא פסח בהדה, דאי בזמן דאיכא פסח, הא בהדיא תנן אין מפטירין אחר פסח אפיקומן והיינו אחר פסח ומצה הנאכלת עמו: אחר הפסח הוא דלא. אכיל, בזמן דאיכא פסח, דאין אוכלין אפיקומן אחר הפסח והמצה שעמו: אחר מצה. בלא פסח, מפטירין: סופגנין. רקיקין העשויין כספוג, מתוך שעיסתן רכה אין תורת לחם עליהן[ע], ואנן בעינן לחם דכתיב (דברים טז) י) לחם עוני: דובשנין. מטוגנין בשמן ודבש, ואינו לחם עוני אלא לחם עשיר[פ]:

בראשונה

עין משפט
נר מצוה

קה א מיי' פ"ג מהל' תפלה הלכה יא טוש"ע או"ח סימן תכב סעיף ג:

קו ב ג מיי' פ"ח מהל' מצה הלכה ט סמג עשין מא טוש"ע או"ח סי' תעח סעיף א:

רבינו חננאל

שנהגו לכפול יכפול לפשוט יפשוט לברך אחריו יברך. **תניא** ר' כופל בה דברים מאי היא מוסיף לכפול מאודך ולמטה: **ענין** שגומל הקב"ה חסד לזרע **יצחק** אחר שאוכלין ושותין אומר [לו] לאברהם טול ברך אומר איני מברך שיצא ממני ישמעאל וכו' עד נותנין לדוד ואומר אני אברך ולי נאה לברך שנא' כוס ישועות אשא וגו': **אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן.** מאי אפיקומן רב אמר שלא יעקרו מחבורה זו ויאכלו פסח בחבורה אחרת. ושמואל אמר שלא יאכלו אחר הפסח אפילו באותה חבורה כגון קליות ואגוזים וכיוצא בהם וכל שכן בשר וכיוצא בו שמפיגין מתוך פיהם ומפכחין טעמו של פסח. תניא כותיה דרבי יוחנן אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן כגון קליות ואגוזין: **אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל אין מפטירין אחר מצה אפיקומן** ואקשי' עליה והא אנן לא תנן אלא אין מפטירין אחר הפסח הא אחר מצה מפטירין. **ופרקי' לא מיבעיא** קאמר לא מיבעיא מצה דלא נפיש טעמה ואתי טעמא דהני לפכוחי דמצה אלא פסח דנפיש טעמיה ולא אתו הני מפכחי טעמיה אימא מפטירין אחר הפסח קמ"ל דאין מפטירין. **נימא מסייע ליה** הסופגנין והדובשנין והאסקריטין אדם ממלא כריסו מהם ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. **דייקי' מינה** מדקתני באחרונה

ליקוטי רש"י

[התחלה בעמוד א]

לא שנו. דתליא ברכה במנהג אלא ברכה שלאחריו [שם לט.]. **עובר.** קודם כמו ויעבר את הכושי קדמו במיתת אבשלום [לעיל ז:]. **ויעבור את הכושי.** קדמו לרוץ לפניו [סוכה לט.]. ויקדם את הכושי [מגילה כא:]. קדם לפניו [נדה סג.]. **ויעבר מלכם לפניהם.** יקדים לילך בראש [לעיל ז:]. **כופל בה דברים.** מאמא והלאה. **מוסיף בה.** בהלל מוסיף לכפול על כפילתו של רבי. **מאודך ולמטה.** כדפרי' לעיל שכל המזמור כפול מראשו ועד כאן [סוכה לט.]. **אין מפטירין.** כשהגיע זמנו להפטר מן הסעודה דהיינו אחר הפסח שהוא נאכל באחרונה על השבע שכן חובת כל הקרבנות כדקיימא לן (סוטה טו.) למשחה לגדולה כדרך שהמלכים אוכלין אין נפטרין על ידי אפיקומן. **אמר רב שלא יעקרו** מחבורה לחבורה. אפיקומן לשון הוציאו כליכם מכאן ונלך ונאכל עוד בחבורה אחרת [לעיל פו.]. **אורדילאי לי** וגוזלייא לאבא. שמואל מביאין עליו ארדילא בקנוח סעודה וכן כמהין ופטריות ולרב היו מביאין גוזלות ושמואל היה קורא לרב אבא לכבודו [ברכות מז.]. **והאיסקריטין.** עשויין כלפיות למתרגמינן איסקריטון שלשין עיסתן רכה מאד [לעיל לז.].

מסורת הש"ם
עם הוספות

א) סוכה לט. מגילה כא., **ב)** לעיל ז: מנחות לה: ושי"נ, **ג)** [נדה סג.], **ד)** [סוכה לט. תוספתא פרק י'], **ה)** עיין עירובין סג סוע"א ומגילה יד סוף ע"ב, **ו)** לעיל פו., **ז)** [ברכות דף מז.], **ח)** [תוספתא פ"י ה"ח], **ט)** [תוספתא פ"ב הי"ג], **י)** [ברכות סד.], **כ)** ספרי פ' בהעלותך סי' עח, **ל)** לעיל ע., **מ)** [סוטה טו.], **נ)** ועי' רשב"ם ב"ב נב. ד"ה אבא ותוס' יבמות נז: ד"ה אמר וחולין לח. ד"ה אצטריך, **ס)** [קטו.], **ע)** עיין לעיל לז., **פ)** לעיל לו., **צ)** לקמן קכ., **ק)** קכ:, **ר)** קכ. ד"ה ישנו כולן, **ש)** ליתא לפנינו ועי' הלשון בהגהות אשר"י אות קז, **ת)** יב ע"א.

הגהות הב"ח

(א) רש"י ד"ה אין מפטירין וכו' הלכך אתרווייהו:

הגהות וציונים

א] [צ"ל זמנין א"ל משמיה דרב **אמי** וזמנין א"ל משמיה דרב **אסי**] (גליון): **ב]** **אומרים** לו כצ"ל וכן בכל הענין (יעב"ץ) וכ"ה בכת"י: **ג]** צ"ל **אמרו** (גליון) וכ"ה ברי"ף ורא"ש. ובכת"י ורב חנינא בר שילא **אמר רבי** יוחנן כגון כו' ועיין בהגהות בן אריה בילק"מ: **ד]** נדצ"ל **נראה לי** (מצור דבש): **ה]** **שפירשנו** לעיל כצ"ל והוא לעיל קד ע"ב ד"ה חוץ (רש"ש): **ו]** בנוסח המשנה שלפנינו איתא **והמיחם** באמצע ועיין מהרש"א:

תורה אור השלם

א) וַיְהִי מָה אָרוּץ וַיֹּאמֶר לוֹ רוּץ וַיָּרָץ אֲחִימַעַץ דֶּרֶךְ הַכִּכָּר וַיַּעֲבֹר אֶת הַכּוּשִׁי: [שמואל ב' יח, כג]

ב) וְהוּא עָבַר לִפְנֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה שֶׁבַע פְּעָמִים עַד גִּשְׁתּוֹ עַד אָחִיו: [בראשית לג, ג]

ג) עָלָה הַפֹּרֵץ לִפְנֵיהֶם פָּרְצוּ וַיַּעֲבֹרוּ שַׁעַר וַיֵּצְאוּ בוֹ וַיַּעֲבֹר מַלְכָּם לִפְנֵיהֶם וַיְיָ בְּרֹאשָׁם: [מיכה ב, יג]

ד) וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגָּמַל וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָדוֹל בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת יִצְחָק: [בראשית כא, ח]

ה) נוֹן בְּנוֹ יְהוֹשֻׁעַ בְּנוֹ: [דברי הימים א' ז, כז]

ו) כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא וּבְשֵׁם יְיָ אֶקְרָא: [תהלים קטז, יג]

ז) וְאֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הֶעֱלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בִשְׁכֶם בְּחֶלְקַת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר קָנָה יַעֲקֹב מֵאֵת בְּנֵי חֲמוֹר אֲבִי שְׁכֶם בְּמֵאָה קְשִׂיטָה וַיִּהְיוּ לִבְנֵי יוֹסֵף לְנַחֲלָה: [יהושע כד, לב]

ח) כִּי אָנֹכִי מֵת בָּאָרֶץ הַזֹּאת אֵינֶנִּי עֹבֵר אֶת הַיַּרְדֵּן וְאַתֶּם עֹבְרִים וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת: [דברים ד, כב]

ט) וַיְדַבֵּר יְיָ אֶל אַהֲרֹן וַאֲנִי הִנֵּה נָתַתִּי לְךָ אֶת מִשְׁמֶרֶת תְּרוּמֹתָי לְכָל קָדְשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ נְתַתִּים לְמָשְׁחָה וּלְבָנֶיךָ לְחָק עוֹלָם: [במדבר יח, ח]

י) לֹא תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ: [דברים טז, ג]

מָקוֹם שֶׁנָּהֲגוּ לִכְפּוֹל יִכְפּוֹל, את כל ההלל (רש"י; מאירי סוכה לח, א), ויש שסובר שרק את הפסוקים מ'אודך כי עניתני' עד סוף ההלל כופלים (רש"י סוכה שם; רמב"ם בפיהמ"ש סוכה ג, יא), כי עד שם יש בהלל כפילויות רבות ['הודו' ו'אמר נא' כמה פעמים, וכדו'], ומשם והלאה אין כפילויות, על כן כופלים פסוקים אלו (רש"י שם). או משום כבוד ישי ושמואל ודוד ואחיו שחיברום [כמבואר לעיל (ע"א)] (רשב"ם להלן ד"ה מאודך ולמטה). והכפילות היא פסוק פסוק (רש"י שם; מאירי שם). ויש שסובר שהכפילות היא מילה מילה (רמב"ם שם, וראה ערוך לנר שם לט, א, שביאר כן אף דברי הרמב"ם בחנוכה ג, יא שכתב 'כופלין כל דבר ודבר').

וחידוש המשנה הוא, שמנהג מקום מחייב גם בענין כזה של סדר התפילה. או שמא מנהג מקום בענין כזה אינו מחייב, אך דרך ארץ לא לשנות ממנהגם (ברכת אברהם [לר"א ארלנגר] סוכה לח, א).

לְבָרֵךְ אַחֲרָיו יְבָרֵךְ, שבמקום שנהגו לברך ברכה נוספת מלבד 'יהללוך', יברך, שאין כוונת המשנה לברכת 'יהללוך', כי היא אינה ברכת חתימה להלל, אלא ברכה בפני עצמה הנקראת 'ברכת השיר' [ראה מה שכתבנו לעיל (קיח, א ד"ה רב יהודה)], שהרי בליל הסדר קודם ההלל אין מברכים, ואילו אחר ההלל את 'יהללוך' מברכים, ולא מצינו דבר שמברכים לאחריו ואין מברכים לפניו (מאירי סוכה לח, א, בשם 'יש מפרשים'). ויש שפירש, שהכוונה לברכת 'יהללוך', שמלבד 'יהללוך' לא היו מברכים ברכה נוספת, ו'יהללוך' היא ברכת חתימה להלל, ומה שבליל הסדר מברכים אחר ההלל ואין מברכים לפניו, זאת משום שסומכים על הברכה שבירכו בבית הכנסת [ראה מה שכתבנו לעיל (קטז, ב ד"ה עד היכן)], או משום שמפסיקים באכילה באמצע ההלל, לכן הפקיעו את הברכה שלפניה, אבל הברכה שלאחריה, אחרי שתיקנוה לברכה לחיתום ההלל, לא זזה ממקומה (ע"פ תוס' לעיל קיח, א ד"ה מאי, ומאירי סוכה שם).

כָּל הַמִּצְוֹת מְבָרֵךְ עֲלֵיהֶן עוֹבֵר לַעֲשִׂיָּיתָן, כדי שיתקדש תחילה בברכה, ויגלה ויודיע שהוא עושה אותה מפני מצות השי"ת. ועוד, כי הברכות מעבודת הנפש, וראוי להקדים עבודת הנפש למעשה שהוא עבודת הגוף (ריטב"א לעיל ז, ב). ודקדק ואמר כל 'המצוות', לא למעט 'ברכות הנהנין', שהרי חובה לברכן קודם אכילה, כי אסור ליהנות מן העולם הזה ללא ברכה [ופשיטא שחובה לברכן 'עובר לעשייתן', ושמואל לא הוצרך לחדש זאת (אבודרהם, ברכות המצוות ומשפטיהם)], אלא ממעט 'ברכות השבח', כגון הרואה את הים הגדול וכדו', שאינו יכול לברכן אלא לאחר ראיה או שמיעה [ובירושלמי (ברכות ט, ג) אמרו, שיברכן תוך כדי דיבור]. גם דקדק ואמר 'עובר' לעשייתן, שמשמעו תיכף למעשה, ולא אמר 'קודם' לעשייתן, שמשמעו אף בריחוק זמן קצת (ריטב"א שם; מאירי שם). ■ להלכה, כל המצוות מברך עליהן 'עובר לעשייתן' (שו"ע או"ח כה, ח, ו-קנח, יא), ואם לא בירך 'עובר לעשייתן', שוב אינו מברך (רמ"א שם תלב, א, ומשנ"ב שם, ד, ו-קנח, מד).

אַבַּיֵי אָמַר מֵהָכָא 'וְהוּא עָבַר לִפְנֵיהֶם', ורב נחמן יצחק הביא מקור מן הנביאים, משום שסבר שהראיה מהתורה מ'והוא עבר לפניהם' אינה ראיה גמורה, כי תיבת 'לפניהם' מוכיחה על תיבת 'עבר' שהכוונה לשון הקדמה (כפות תמרים סוכה לט, א). ואביי דקדק דברי שמואל שאמר 'עובר' לעשייתן ולא 'קודם' לעשייתן' (ראה מה שכתבנו בד"ה הקודם), ללמד שאפשר לקיים דין 'עובר לעשייתן' בשתי אופנים, אופן אחד למדים מהפסוק 'ויעבור את הכושי', שבפסוק זה היה אחימעץ בתחילה מאחורי הכושי, ולאחר מכן עבר עליו והקדימו, כך יתחיל לברך, ימשיך בקיום המצוה, ויסיים את הברכה [ויש שכתב לעשות כן בנטילת לולב, להתחיל לברך, ותוך כדי הברכה ליטול את הלולב (ספר הפרדס לרש"י, בפסקי הלכות מר"י בן פלט), ויש שכתב לעשות כן בעטיפת טלית (שו"ע הרב או"ח ח, ב)], ואופן שני למדים [לפי האיכא דאמרי] מהפסוק 'והוא עבר לפניהם', שמשמעו שמתחילה עד סוף היה לפניהם, כך יכול לברך את כל הברכה קודם עשיית המצוה, ושתי האופנים ראויים [ומצוה שאי אפשר לעשותה בשעת הברכה, בהכרח לעשות כך לברך קודם עשיית המצוה] (מרומי שדה לעיל ז, ב).

אָמַר אַבַּיֵי מוֹסִיף לִכְפּוֹל מֵאוֹדְךָ לְמַטָּה. ■ להלכה, כפילות הפסוקים, כל מקום כמנהגו (שו"ע או"ח תכב, ג), ובמקומותינו המנהג לכפול מ'אודך' עד סוף ההלל [כאביי] (משנ"ב שם, יט).

מַאי דִּכְתִיב 'וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגָּמַל', עָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַעֲשׂוֹת סְעוּדָה לַצַּדִּיקִים וְכוּ', שתיבת 'ויגמל' מיותרת, שהרי כתובה תיבה זו שוב בהמשך הפסוק 'ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק', אלא ללמד על סעודה של לעתיד לבוא היא באה (מהרש"א). או משום שאין דרך לעשות סעודה ביום בו נגמל הילד מחלבו [שהרי יום שמפרידים אותו ממזונו הרגיל בו, יום צער הוא לו], לכן נדרש על לעתיד לבוא (פי' הרי"ף על עין יעקב, בפי' השני).

נוֹתְנִין לוֹ לְאַבְרָהָם אָבִינוּ כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה לְבָרֵךְ, כמבואר בברכות (מז, א) שהגדול שבחבורה מברך (מהרש"א).

אֵינִי מְבָרֵךְ שֶׁיָּצָא מִמֶּנִּי יִשְׁמָעֵאל, על אף שאין זה באשמתו, מכל מקום פגם הדבר במעלתו, ועדיף שאחר יברך (הערות הגרי"ש אלישיב). ואף שדרשו חז"ל את הכתוב 'ואתה תבוא אל אבותיך בשלום', בישרוהו שעשה ישמעאל תשובה, המדרשים חלוקים (אהל ישרים [לר"א ענתיבי], שער הגמול).

אֵינִי מְבָרֵךְ שֶׁנָּשָׂאתִי שְׁתֵּי אֲחָיוֹת בְּחַיֵּיהֶן שֶׁעֲתִידָה תּוֹרָה לְאוֹסְרָן עָלַי. ועל אף שקיימו האבות כל המצוות, ואפילו עירובי תבשילין (ראה יומא כח, ב), זה היה בארץ ישראל, ואילו יעקב נשא את שתי האחיות בחוץ לארץ (רמב"ן בראשית כו, ה). ויש שפירש, שנשאן משום שלא מצא בדור צדקניות כמותן, וגם משום שאחת לבדה לא היתה יכולה להוליד את כל שנים עשר השבטים, ואעפ"כ לא רצה לברך, כי מאחר והתורה עתידה לאסור זאת, יש בכך גנאי (דעת זקנים מבעלי התוס' בראשית לז, לה).

לֹא בְּחַיַּי וְלֹא בְמוֹתִי. ומכאן ראיה שזכות לאדם להיכנס לארץ ישראל אם לא בחייו, לפחות לאחר מותו (כפתור ופרח [לרבי אשתורי הפרחי], י).

אֲנִי אֲבָרֵךְ וְלִי נָאֶה לְבָרֵךְ, ואף שאבשלום בנו היה רשע, אך אמרו חכמים (סוטה י, ב) שדוד אמר שמונה פעמים 'בני', שבעה פעמים כדי להוציאו מגיהנום, ופעם שמינית [לדעת האיכא דאמרי שם] להעלותו לגן עדן, אין כאן חסרון (הערות הגרי"ש אלישיב).

מַשְׁנָה. אֵין מַפְטִירִין, מלשון הנפטר מחבירו, שכאשר מסיימים ומסתלקים מן הסעודה, אין מסיימים אותה באפיקומן [ולהלן יתבאר פירוש המילה 'אפיקומן', ולדעת רב בגמ' אין לסיים את הסעודה במקום זה וללכת לאכול במקום אחר, ולדעת שמואל אין מסיימים את הסעודה בדברים הרגילים לאכול בסוף, אלא בקרבן פסח] (רש"י, רשב"ם, אבודרהם סדר ההגדה). או מלשון 'יפטירו בשפה' (תהלים כב, ח), שאין רשאים לפתוח את הפה לאחר אכילת הפסח

■ המשך במילואים עמ' 110 ■

מַפְטִירִין אַחַר מַצָּה אֲפִיקוֹמָן, אף שהמצה נאכלת זכר לפסח, אין נוהגים בה את הדין שאין לאכול אחריה (ע"פ ר"ן על הרי"ף), לפי שאין צריך לאכול את המצה על השובע (תוס' ד"ה מפטירין, מאירי). ואינו סובר כדעת רב יוסף בשם שמואל לעיל (קיט, ב) שאף במצה יש דין שלא ישכח טעמה (ע"פ הרשב"ם, ראה ביאורנו לעיל קיט, ב ד"ה אמר), או שכיון שהמצה היא רק זכר לפסח, אין נוהג בו כדין הפסח (ע"פ הרמב"ן, ראה שם).

דִּילְמָא אָתֵי לְמֵיכַל אֲכִילָה גַּסָּה אֵימָא לֹא קָא מַשְׁמַע לָן, ויכול לאכול את המצה בסוף הסעודה לכתחילה, לפי שבאותה סעודה אין חשש לאכילה גסה, שכל זמן שלא הפסיק אכילתו תאוותו נמשכת ולא יבא לידי אכילה גסה, אבל מבעוד יום אסור [ראה לעיל (קז, ב)], משום שמסעודה לסעודה חוששים שיבא לידי אכילה גסה (רבינו דוד, חי' הר"ן).

וּמָרוֹר דְּרַבָּנָן - שתיקנו לאוכלו זכר ל'וימררו את חייהם'. ותיקנו זאת רק אם אוכל גם מצה, אבל אם אין לו מצה לא תיקנו לאכול מרור, שאם אינו עושה זכר לגאולה אינו עושה זכר ל'וימררו' (חסדי דוד על התוספתא פסחים סוף פרק ב, וראה שפת אמת קרבן פסח ח, ב, שהסתפק בזה).

דִּכְתִיב עַל מַצּוֹת וּמְרוֹרִים בִּזְמַן דְּאִיכָּא פֶּסַח יֵשׁ מָרוֹר, מאחר שתלתה התורה חיוב מרור עם חיוב הפסח, נלמד שמרור אינה מצות עשה בפני עצמה, אלא פסח ומרור הם מצות עשה אחת לאכול את המרור יחד עם הפסח, אבל אכילת מרור בלא פסח אינה מצוה כלל, אכן, כשאין מצה ומרור, יוצאים בפסח לבדו (רמב"ם חמץ ומצה ז, יב וספר המצוות עשה נו, רמב"ן שמות יב, ח). ויש שפירשו, שבזמן הבית שיש חובת פסח, אף אם אינו אוכל פסח חייב באכילת מרור (מאירי לעיל כח, ב, ביאור הגר"י פערלא על הרס"ג עשה מז, בדעת הרס"ג, חי' הגר"ח סי' מא בדעת רש"י). ויש שפירש, שזהו רק לדעת רבא שאין מצוה באכילת מרור בלא פסח, אבל לדעת ר' אחא בר יעקב בגמ' להלן, בזמן שיש פסח אף מי שאינו אוכל קרבן פסח כגון טמא וערל, חייב באכילת מצה ובמרור (מנחת חינוך מצוה יז אות כז).

מַצָּה וּמָרוֹר נַמִּי לֹא נֵיכוֹל קָא מַשְׁמַע לָן, מרור אינו אוכל לפי שאינם אוכלים קרבן פסח, ובין לדעת רבא ובין לדעת רב אחא בר יעקב מצות אכילת מרור תלויה באכילת קרבן פסח, ונקטה הגמ' מרור בשיגרת לשון, שבדרך כלל מצה ומרור מוזכרים יחדיו (ע"פ רבינו דוד וחי' הר"ן לעיל כח, ב). ויש שכתב, שבא הכתוב להתיר אכילת מצה ומרור למי שאינו אוכל פסח, אבל אין באכילת המרור קיום מצוה (מעשה ניסים [לר"א בן הרמב"ם] ו, מנחת חינוך מצוה יז אות כז בדעת הרמב"ם). ויש שכתב, שאף שאינו אוכל קרבן פסח חייב לאכול מרור, וכוונת דברי רבא הם דוקא בזמן הזה לפי שאינו ראוי לקרבן פסח, אבל בזמן הבית אף מי שאינו אוכל קרבן פסח חייב בין במצה ובין במרור (ע"פ מאירי שם בפי' ראשון, מעשה ניסים שם, בשם ר' דניאל הבבלי, חי' הגר"ח סי' מא, בדעת רש"י).

דְּלֹא גָּרְעֵי מֵעָרֵל – שלא מל מחמת אונס, כגון שמתו אחיו מחמת מילה (רש"י לעיל כח, ב), אבל אם לא מל מחמת שהוא משומד, הרי הוא בכלל 'בן נכר' (רש"י שמות יב, מח). ויש שסבור, שמי שמתו אחיו מחמת מילה אינו נחשב 'ערל' שהרי אסור לו למול, אלא ערל היינו מי שהוא מומר לערלות (תוס' זבחים כב, ב, בשם ר"ת), ולדעה זו, 'בן נכר' הוא דוקא המשומד לעבודה זרה, ואין ללמוד ממנו למי שאינו מל במזיד, שהמשומד לעבודה זרה נקרא משומד לכל התורה (רא"ם שמות שם, מג). והאיסור הוא על ערל עצמו, שאין לו לאכול ואם אכל לוקה (רמב"ם ספר המצוות ל"ת קכז, וקרבן פסח ט, ז).

וּבֶן נֵכָר - שבו נאמר 'כל בן נכר לא יאכל בו' (שמות יב, מג). ובן נכר הוא ישראל רשע וערל לב העושה עבירות במזיד, אף שאינו מומר לכל התורה, ונקרא בן נכר לפי שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים (ע"פ אונקלוס שם, רש"י לעיל כח, ב, וזבחים יח, ב), ומדובר שלאחר שחיטת קרבן פסח עשה תשובה וכעת הוא ישראל גמור, ומה שאינו יכול לאכול קרבן פסח כיון שלא נמנה עליו, אבל מצה הוא אוכל (תוס' ד"ה כל). ויש שפירש, שבן נכר הוא המשומד לעבוד עבודה זרה ואינו רוצה להיות משומד למצוות הפסח, ומכל מקום אינו יכול לאכול קרבן פסח אלא רק מצה (מאירי לעיל כח, ב בפי' האחרון, רמב"ם קרבן פסח ט, ז, ספר המצוות ל"ת קכח), ויש שפירש, שמדובר על גוי או ישראל משומד שאינם מודים בקרבן פסח ונכרים הם אצל קרבן פסח, וכן הדין שכל מי שלא נמנה על קרבן פסח נכרי הוא (בכור שור שמות יב, מג).

ואיסור 'בן נכר', הינו למאכיל, שלא הזהירה התורה את בן הנכר שלא יאכל, כיון שאינו מקיים מצוות ה', אבל המאכיל עובר בלאו אלא שאינו לוקה (רמב"ם ספר המצוות שם וקרבן פסח שם, ע"פ מנחת חינוך מצוה יג אות א, ורלב"ג שמות שם), מפני שלא אמרה התורה בפירוש 'לא תאכילום' (כסף משנה קרבן פסח שם). ויש שכתב, שיש איסור על ה'בן נכר' שלא יאכל קרבן פסח (סמ"ג לאוין שנג).

מַה שְּׁבִיעִי רְשׁוּת אַף שֵׁשֶׁת יָמִים רְשׁוּת - שבשאר הימים יכול לאכול בשר בלא לחם, ואינו חייב לאכול מצה (רשב"ם). ויש שכתבו, שבשאר הימים אף שאינו חיוב, מכל מקום אם אכל מצה מקיים מצוה זו, ומה שאמרו 'רשות' אינו אלא לגבי החיוב של הלילה הראשון (חזקוני שמות יב, ח, ע"פ שו"ת חתם סופר יו"ד קצא; משנ"ב תעה, מה, בשם הגר"א), ואף לדעת הסוברים שמקיים מצוה באכילת מצה בכל שאר הימים, אין לברך 'על אכילת מצה' (מהרש"ם רט, ובהשמטות). ויש שביארו, שאין גדר המצוה עצם אכילת המצה כל שבעה, אלא המצוה היא באכילת דבר הראוי להחמיץ כשהוא מצה, ומתקיים בכך הרחקה ופרישה מחמץ ב'קום ועשה', וענין זה מתקיים גם באכילת מצה שאינה שמורה (חוט שני פסח יז, כג, וראה מועד לדוד מועדים נד, הרחבת הדברים).

מִשְׁנָה. יָשְׁנוּ מִקְצָתָן - לאחר שהתחילו באכילת הפסח או המצה הנאכלת זכר לקרבן פסח (רש"י, רשב"ם), לפי דעתם שרק המצה הנאכלת בסוף הסעודה היא לשם חובה (מרומי שדה לעיל קיט, ב [וראה להלן דעת הסוברים שדין המשנה נאמר רק בקרבן פסח]. ויש הסוברים, שאף אם נרדם מיד לאחר שהתחיל סעודתו (דרכי משה או"ח תעח אות ב, בשם מהרי"ל, רמב"ם חמץ ומצה ח, יד), לפי שדעתם שהמצה הנאכלת בתחילת הסעודה היא לשם חובה (מרומי שדה שם).

יֹאכֵלוּ, אף אלו שישנו יכולים להמשיך ולאכול (ר"ן על הרי"ף).

כּוּלָּן לֹא יֹאכֵלוּ, שאין קרבן פסח נאכל בשני מקומות, וכן הדין באכילת מצה אחרונה שהוא זכר לפסח (רש"י, רשב"ם). ויש שפירש שדין המשנה הוא רק לענין קרבן פסח שאינה נאכלת בשני מקומות, אבל לא לענין מצה שנאכלת בשני מקומות (תוס' לעיל קיט, ב ד"ה אמר, בעל המאור). או שטעם האיסור הוא משום היסח הדעת בקדשים, וזה אינו שייך במצה (ראב"ד על הרי"ף, בשם הירושלמי י, ז, וחמץ ומצה ח, יד). ויש שכתב, שהטעם שאינם יכולים להמשיך ולאכול את הפסח, כיון שישן סילק סעודתו ואין מפטירין 'אחר הפסח' אפיקומן [וכדעת שמואל ורבי יוחנן (לעיל קיט, ב) שאף באותו מקום אסור לאכול], ולהלכה שאין מפטירין 'אחר מצה' אפיקומן, הדין נוהג אף במצה (מגיד משנה חמץ ומצה ח, יד, בדעת הרמב"ם).

בראשונה לא לא מיבעיא קאמר לא מיבעיא בראשונה דקאכיל לתיאבון אבל באחרונה דילמא אתי למיכל אכילה גסה אימא לא קמ"ל מר זוטרא מתני הכי אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל מפטירין אחר המצה אפיקומן נימא מסייע ליה אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן אחר הפסח [הוא] דלא אבל אחר מצה מפטירין לא מיבעיא קאמר לא מיבעיא אחר מצה דלא נפיש טעמיה אבל לאחר פסח אימא לא קמ"ל מיתיבי הסופגנין והדובשנין והאיסקריטין אדם ממלא כריסו מהן ובלבד שיאכל (אכילת) כזית מצה באחרונה באחרונה אין בראשונה לא לא מיבעיא קאמר לא מיבעיא בראשונה דקאכיל לתיאבון אבל באחרונה דאתי למיכלה אכילה גסה אימא לא קמ"ל: אמר רבא (א) [א] מצה בזמן הזה דאורייתא [ב] ומרור דרבנן ומאי שנא מרור דכתיב [א] על מצות ומרורים (א) בזמן דאיכא פסח יש מרור ובזמן דליכא פסח ליכא מרור מצה נמי הא כתיב על מצות ומרורים (ב) מצה מיהדר הדר ביה קרא [ב] בערב תאכלו (ג) מצות [ג] ורב אחא בר יעקב אמר אחד זה ואחד זה דרבנן אלא הכתיב בערב תאכלו מצות ההיא [ג] מיבעי ליה לטמא ושהיה בדרך רחוקה דס"ד אמינא כיון דפסח לא אכלי מצה ומרור נמי לא ניכול קמ"ל ורבא אמר לך טמא ושהיה בדרך רחוקה לא צריך קרא דלא גרעי מערל ובן נכר דתניא [ג] כל ערל לא יאכל בו [ד] בו אינו אוכל אבל אוכל במצה ומרור ואידך [ה] כתיב בהאי וכתיב בהאי וצריכי תניא כוותיה דרבא [ד] ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה' אלהיך [ו] [ג] מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות מאי טעמא הוי דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא יכול אף לילה הראשון רשות תלמוד לומר [א] על מצות ומרורים יאכלוהו אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מנין ת"ל [ב] בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה: **מתני'** [ד] ישנו מקצתן יאכלו כולן לא יאכלו

ר'

רשב"ם

בראשונה לא. דאין אדם רשאי לאכול כלום אחר מצת חובה: מה שביעי רשות. דכתיב וביום השביעי עצרת דלא כתיב תאכלו מצות, שהרי הוציאו מן הכלל: אף ששת ימים רשות. שאם רוצה יכול לאכול בשר בלא לחם או להתענות: **מתני'** כולם לא יאכלו. אם התחילו לאכול פסחם וישנו ועדיין לא אכלו כל פסחם, לא יאכלו, דנראין כאוכלי פסחם בשתי חבורות[א]. או בזמן הזה שאין פסח, אם ישנו כולם (ד): **גמ'**

עד

רשב"ם

בראשונה לא. דאין אדם רשאי לאכול כלום אחר מצת חובה: מצה בזמן הזה דאורייתא. לילה הראשון חובה: ההיא מבעי ליה לטמא ושהיה בדרך רחוקה. ובזמן שביהמ"ק קיים: כתיב בהאי וכתיב בהאי וצריכא. דטמא ושהיה בדרך רחוקה לא יליף מערל ובן נכר, דהא אית ליה תשלומין לפסח שני[י], הלכך לא יאכל מצה בראשון עד שיעשה פסח שני ויקיים על מצות ומרורים יאכלוהו, אבל ערל ובן נכר דין הוא שיאכלו מצה בראשון דהא לא אכלי בשני. ואי כתב רחמנא בערב תאכלו מצות, הוה מוקמי לה בערל ובן נכר משום דלית ליה תשלומין, אבל טמא ודרך רחוקה דאית להו תשלומין לא ליחייבו בראשון, הלכך כתב רחמנא טמא ושהיה בדרך רחוקה[כ]: שביעי רשות. דכתיב וביום השביעי עצרת ולא כתיב תאכל מצות, שהרי הוציאו מן הכלל: אף ששת ימים רשות. שאם רצה לאכול בשר בלא לחם או להתענות הרשות בידו: הוי דבר שהיה בכלל. דכתיב שבעת ימים תאכל מצות, ויצא מן הכלל בהאי קרא דששת ימים כתיב ללמד שהיא רשות, ולא ללמד על עצמו לבדו אלא ללמד על הכלל כולו דהיינו ז' ימים, דזו אחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן. מהכא שמעינן דמצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן, דהא תניא כוותיה דרבא, וקיימא לן נמי כר' יוחנן דאמר[מ] דאין אוכלין אחר מצת חובה שבאחרונה כלום דלא ליבטיל טעם מצה מיניה, אבל שתיית יין לא מיבטליה, דשתיה לא מבטלא אכילה מיניה: **מתני'** ישנו כולן לא יאכלו. אם התחילו לאכול פסחן וישנו, לא יאכלו, דנראה כאוכל פסחו בב' מקומות, דמאחר שישנו הסיחו דעתן לאכול עוד, וחשיב ליה תנא כאכילת שני מקומות, ותומרא בעלמא הוא. וליכא לפרושי משום דדמי לאכילת שתי חבורות, משום דאם כן קשיא סתמא אסתמא, דהא בכילד צולין (לעיל דף פו.) סתם לן כר' יהודה דפסח נאכל בשתי חבורות אבל אין האוכל אוכל בשני מקומות, הלכך טעמא דמתני' משום אכילת שני מקומות. והוא הדין נמי במצה בזמן הזה, לאחר שהתחיל לאכול מצת חובה באחרונה וישן, הפסק אכילה היא, ושוב לא יאכל, משום דעבידא זכר לפסח בזמן שבית המקדש קיים, וכן מוכיח בגמרא דאפילו בזמן הזה איירי תנא, וליכא לפרושי טעמו משום דאין מפטירין אחר מצה אפיקומן, דאם כן תקשי לאידך לישנא דאמרינן מפטירין אמאי לא אותביניה מיניה לעיל:

רבי

תוספות

באחרונה אין בראשונה לא. **פי'** בראשונה בלא אחרונה לא כגון דלית ליה אלא כזית מצה ותו לא דטוב לאוכלו על השובע ולהיות טעם מצה בפיו אבל ודאי אי אית ליה מצה לכל סעודתו טוב לו לאכול מצה בתחלה לתיאבון ולברך עליה ואח"כ בגמר סעודתו יאכל כזית מצה ויהיה טעם מצה בפיו. ועיקר מצוה על הראשונה שהיא באה לתיאבון וגם יהא לבסוף טעם מצה בפיו באותו כזית אחרון **ואפילו** אם עיקר מצוה באחרונה אין זה תימה אם אנו מברכין על הראשונה כדי לפטור המצה של אחרונה שהרי אין לברך על האחרונה משום שלאחר שמילא כריסו הוא אבל יכול הוא לברך על הראשונה ותיפטר האחרונה שהיא עיקר המצוה כדפרישית לעיל[ט] לרב חסדא גבי תרי טיבולי דמרור וכן נ"ל להלל[י] שהיה כורך מצה ופסח בסוף הסעודה והכי הוי אכיל מצה דאורייתא אם כן בתחלת סעודה היה מברך על המצה ואוכל דמועלת אותה ברכה לברכת מצה עם הפסח שבסוף **ומיהו** להאי פירוש' דלעיל[כ] דלרב חסדא בעי לחזור על שאר ירקות לטיבול ראשון כדי שיברך על המרור בטיבול שני א"כ ה"נ יחזור כמו כן על הסופגנין לאכול בתחלה כדי שיברך על אכילת מצה לבסוף. מיהו לפי' אחר[ל] שגם לרב חסדא אין צריך לחזור על שאר ירקות אלא מברך על המרור בטיבול ראשון ובאותה ברכה יצא בטיבול שני ה"נ יברך על מצה דמתחלה ויצא בשל מצות מצה שלבסוף: **מפטירין** אחר מצה אפיקומן. וא"ת אחר הפסח מאי טעמא אין מפטירין הא נפיש טעמיה טפי ממצה. יש לומר כדמפרש בירושלמי[מ] דמשום הכי נאכל על השובע שלא יבא לידי שבירת עצם וכתיב (שמות יב) [ה] ועצם לא תשברו בו ומש"ה אין אוכלין שום דבר. וא"ת הא במנחה נמי אמרי' בתמורה (דף כג.) ובמנחות (דף כא:) דנאכלת על השובע וליכא למימר האי טעמא. י"ל דהתם ה"ט שלא יצא משלחן רבו רעב אבל במצה לא שייך האי טעמא דלאו משלחן רבו הויא כולי האי. וחגיגה הבאה עם הפסח אע"ג דאיכא למ"ד[נ] דאית בה משום שבירת עצם ואפ"ה אינה נאכלת על השובע היינו משום דפסח [ס] בן שנתו הוא ורכיך וחיישינן לשבירת עצם אבל חגיגה לא. ומאן דאמר אין מפטירין אחר מצה ופסח אם כן לא ס"ל כטעם הירושלמי אלא סבר דבעינן שיהא טעם מצה ופסח בפיו: **כל** בן נכר לא יאכל בו בו אינו אוכל. אין לפרש בו אינו חייב לאכול דהא ודאי חייב לאכול דהא חייב בכל המצות אלא שאינו רוצה. ונראה לפרש דמיירי בישראל מומר בשעת שחיטה וחזר ועשה תשובה וקאמר אף על גב דישראל מעליא הוא כיון שלא נמנה עליו בשעת שחיטה שוב אינו אוכל בו אבל אוכל הוא במצה ובמרור[פ] וערל היינו שמתו אחיו מחמת מילה[ע] וחייב בכל המצות ומקיים כולן אלא שאינו בפסח. **ובפרק** מי שהיה טמא (לעיל צו.) גרסינן תרוייהו כל ערל לא יאכל בו כל בן נכר לא יאכל בו למה לי ומשני צריכי דאי אתמר ערל משום דמאיס כו' לכאורה משמע דאיצטריך גופיה דקרא ולא נהירא דלמה לי צריכותא אפילו דמו להדדי לגמרי וכי מזהירין מן הדין[פ] פשיטא דתרוייהו צריכי למכתב אלא אדיוקא דקראי קאי דדייקינן בו הוא דאינו אוכל אבל אוכל הוא במצה ובמרור קיימא הך צריכותא והכי מיפרשא התם צריכא דאי אשמעינן כלומר תרוייהו צריכי לדיוקא דקרא אבל אוכל הוא במצה ובמרור דאי אשמעינן ערל משום דלבו לשמים אבל בן נכר אימא לא ואי אשמעינן בן נכר משום דלא מאיס אבל ערל אימא לא ואף על גב דגמרא לא קאמר הכי ליכא למיחש שלא בא להשמיענו אלא שחלוקים זה מזה והוי כאילו צריכי לגופייהו ודכוותה אשכחן בפ"ק דב"ק (דף ג.)[ל] גבי [י] ושלח דמשמע שן ומשמע רגל כו': (שייך לעיל) **רב** אחא בר יעקב אמר אחד זה ואחד זה מדרבנן. ל"ע בההיא סוגיא דפרק כל שעה (לעיל דף כח:) דמשמע בין לר' יהודה בין לר"ש סבירא להו דהוי דאורייתא מר נפקא לן[ג] מעליו מדכתיב שבעת ימים תאכל עליו מצות [ד] דעליו מיותר לומר דעליו של פסח הוא חייב לאכול מצות ומר נפקא לן מבערב תאכלו מצות כדרבא. וי"ל דההיא פלוגתא אליבא דרבא ולא כרב אחא בר יעקב. ומ"מ תימה דרבי יהודה מצריך קרא לטמא ושהיה בדרך רחוקה וערל ובן נכר כסברת רב אחא בר יעקב דלית הילכתא כוותיה ואנן קיימא לן [ק] כרבי יהודה לגבי רבי שמעון:

מצה

עין משפט נר מצוה

קז א מיי' פ"ו מהלכות מצה הלכה א סמג עשין מ:

קח ב מיי' פ"ז מהל' מצה הלכה יב:

קט ג מיי' פ"ו מהלכות מצה הל' א סמג שם טוש"ע או"ח סי' תעה סעיף ז:

קי ד מיי' פ"ח מהל' מצה הלכה יד ופ"ח מהל' קרבן פסח הל' טו סמג עשין רכו טוש"ע או"ח סי' תעח סעיף ב:

גליון הש"ס

תוס' ד"ה מפטירין וכו' דפסח בן שנתו הוא ורכיך. עי' תשובת מעיל לדקה סי' ו':

רבינו חננאל

ש"מ אין מפטירין אחר מצה אפיקומן. **ודחי'** דלמא לעולם מפטירין וה"ק בראשונה דלתאבון קא אכיל (זה) לה למצה ודאי נפיק אלא אפי' באחרונה דאיכא למימר דלמא אתא למיכל למצה אכילה גסה קמ"ל. מר זוטרא מתני להא דשמואל מפטירין אחר מצה אפיקומן לימא מתני' מסייע ליה אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן כו': **אמר רבה** מצה בזמן הזה דאורייתא מרור מדרבנן מאי שנא מרור דכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו בזמן דאיכא פסח איכא מרור והאידנא דליכא פסח אמרור נמי לא איחייב אי הכי אמצה נמי דהא על מצות ומרורים כתיב מרור דומיא דמצה. **ופרקי'** לא מצה הדר אהדרה קרא בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה אע"ג דליכא פסח. רב אחא בר יעקב אמר אחד מצה ואחד מרור בזמן הזה דרבנן. **תניא כותיה דרבא** ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת מה שביעי רשות אף ששי[ס] נמי רשות מאי טעמא שביעי הזה ליה דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל שנאמר ששת ימים תאכל מצות יצא שביעי ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כלו יצא שאכילת (פסח) [מצה] באלו הימים רשות. **יכול** אף לילה הראשון רשות ת"ל על מצות ומרורים אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים אין בית המקדש קיים מנין ת"ל בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה. וקיימא לן כרבה דמצה דאורייתא ומרור בזמן הזה דרבנן: **מתני' ישנו** מקצתן יאכלו כלן לא יאכלו

ליקוטי רש"י

לטמא ושהיה בדרך רחוקה. שאף על פי שאינו עושה פסח חייב באכילת מצה. **לא ניכול.** לא נתחייב. **ערל.** שמתו אחיו מחמת מילה. **בן נכר.** מי שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים ולא לכל התורה. **כתיב בהאי.** ערל ובן נכר וכתיב טמא ושהיה בדרך רחוקה דליכול מצות ואף על גב דמאי יליף מיניה [לעיל כח:].

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [לעיל קטו. קטז:], **ב)** [שם קטז:], **ג)** לעיל כח:, **ד)** שם ודף נו., **ה)** [לעיל כח: ע"ש], **ו)** מכילתא פרשת בא, **ז)** לעיל צב:, **ח)** עי' שו"ת שואל ומשיב מהדו"ת ח"ד סי' קמד, **ט)** [קטו. בד"ה והלר] (לכאורה צ"ל בד"ה מתקיף), **י)** לעיל קטו., **כ)** דף קטו. בתוס' ד"ה והדר וכו' וה"ר יוסף טוב עלם, **ל)** שם בתוד"ה מתקיף, **מ)** פ"י ה"ד, **נ)** [לעיל ע.], **ס)** ועיין בתוס' לעיל דף כח: ד"ה כל ערל ויבמות עא. ד"ה בו, **ע)** עי' תוס' שם ד"ה ערל, **פ)** לעיל דף כד., **צ)** עיין רש"ש מש"כ בזה וע"ע בילקו"מ, **ק)** [עירובין מו:].

הגהות הב"ח

(א) גמרא ומרורים יאכלוהו בזמן דאיכא: **(ב)** שם ומרורים יאכלוהו מצה מיהדר: **(ג)** שם הדר ביה קרא בערב תאכלו. נ"ב ל"ע בתוס' פ"ק דקדושין דף לז ע"ב ד"ה מושב וכד"ה בזמן משמע דגרסינן הכא קרא דבכל מושבותיכם תאכלו מצות (שמות יב כ) וע"ש וכן הקשו תוס' לעיל דף כח ע"ב: **(ד)** רשב"י ד"ה כולם לא וכו' אם ישנו כולם אחר שני כוסות הראשונים שלאחר הסידור לכוסות האחרונים הפסק סעודה הוא לא יאכלו הס"ד [הגהה זו צ"ב ועי' השלמות]:

תורה אור השלם

א) בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעַרְבַּיִם יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ: [במדבר ט, יא]

ב) בָּרִאשֹׁן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בָּעָרֶב: [שמות יב, יח]

ג) וְכִי יָגוּר אִתְּךָ גֵּר וְעָשָׂה פֶסַח לַיְיָ הִמּוֹל לוֹ כָל זָכָר וְאָז יִקְרַב לַעֲשֹׂתוֹ וְהָיָה כְּאֶזְרַח הָאָרֶץ וְכָל עָרֵל לֹא יֹאכַל בּוֹ: [שמות יב, מח]

ד) שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצֶרֶת לַיְיָ אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה: [דברים טז, ח]

ה) בְּבַיִת אֶחָד יֵאָכֵל לֹא תוֹצִיא מִן הַבַּיִת מִן הַבָּשָׂר חוּצָה וְעֶצֶם לֹא תִשְׁבְּרוּ בוֹ: [שמות יב, מו]

ו) כִּי יַבְעֶר אִישׁ שָׂדֶה אוֹ כֶרֶם וְשִׁלַּח אֶת בְּעִירֹה וּבִעֵר בִּשְׂדֵה אַחֵר מֵיטַב שָׂדֵהוּ וּמֵיטַב כַּרְמוֹ יְשַׁלֵּם: [שמות כב, ד]

הגהות וציונים

א] [מקומות עיין בפירוש הרשב"ם דהכי מוכח] (גליון): **ב]** בכת"י ודפו"י כתב רחמנא **ערל ובן נכר** וכצ"ל (דק"ס): **ג]** מר נפקא **ליה** כצ"ל וכצ"ל גם בסמוך. מהרש"א (גליון): **ד]** מתיבת "דעליו" עד "ומר" ל"ג (מהרש"א) והצל"ח והרש"ש מקיימים הגי': **ס]** נדצ"ל **ששה**:

מלא תותירו עד בקר נפקא. אע"ג דדרשינן מיניה (לעיל דף פג:) ליתן לו בקר שני לשריפתו דנפקא לן מהתם דאין שורפין קדשים בי"ט אית מאן דמפיק ליה בפ"ב דשבת (דף כד:) ובמכילתין [ט] מדוכתא אחרינא: **אמר** רבא אכל מצה בזמן הזה כו'. **יש מפרשים** [י] דכך הלכה דהא סתם מתני' כוותיה. **ואין זה ראיה** דהא פרק ב' דמגילה (דף כ:) אשכחן סתמא אחרינא דלא כוותיה דתנן זה הכלל כל דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה לאתויי אכילת פסחים ודלא כר"א בן עזריה [כ] דאמר אכילת פסחים עד חצות היינו [ג] ודאי מדאורייתא ובתר הכי פסול למיכל אבל הא דאמרינן הקטר חלבים ואימורים עד חצות כדאמרינן בריש ברכות (דף ב.) לא הוי אלא מדרבנן אפילו לראב"ע משום הכי אם עיכב להקטיר עד חצות לא נפסל בכך דהא מן התורה היו כשירים עד הבקר וחכמים לא עשו סייג לדבר להביאם לבית הפסול קודם הזמן ובפ' המזבח מקדש (זבחים פו:) נמי מוכח הא דחצות עושה (פיגול) [עיכול] מדרבנן. וההוא דבפרק איזהו מקומן (שם נז:) דקאמ' דמתני' דהפסח אינו נאכל אלא עד חצות ר"א בן עזריה היא ופריך ממאי דאורייתא דלמא מדרבנן ור"ע היא ומשני א"כ מאי אלא פירוש אי הוה מדרבנן לא ה"ל למיתני אלא דהא לעיל גבי תודה וחטאת תנא עד חצות ולא תנא אלא דאפילו אירע דעבר על דברי חכמים ולא אכל קודם חצות לא נפסל ואוכלו לאחר חצות כדמשמע פ"ק דברכות (דף ט.) גבי ק"ש בההוא מעשה דבאו בניו של ר"ג מבית המשתה ומ"מ איכא סייג דעבר על דברי חכמים אם לא אכל קודם חצות וה"ג התם א"כ מאי אלא ותו כי הנך מה הנך דאורייתא כלומר מה הנהו דאינו נאכל אלא למנויו ואלי היינו דאורייית' אף הנך נמי דעד חצות דאורייתא ורבי אלעזר בן עזריה היא: [עי' תוס' זבחים נז: ד"ה ואב"א ותוס' מגילה כא. ד"ה לאתויי]:

ר' יוסי אומר [א] נתנמנמו יאכלו נרדמו לא יאכלו. הפסח אחר חצות מטמא את הידים [א] [ב] הפגול והנותר מטמאין את הידים: **גמ'** ר' יוסי אומר נתנמנמו יאכלו נרדמו לא יאכלו [ג] ה"ד נתנמנם אמר רב אשי [ג] נים ולא נים תיר ולא תיר כגון דקרי ליה ועני ולא ידע לאהדורי סברא וכי מדכרו ליה מדכר אביי הוה יתיב קמיה דרבה חזא דקא נמנם א"ל מינם קא נאים מר א"ל מינומי קא מנמנמנא ותנן נתנמנמו יאכלו נרדמו לא יאכלו: הפסח אחר חצות מטמא את הידים וכו': אלמא מחצות ה"ל נותר מאן תנא אמר רב יוסף ר"א בן עזריה הוא [ד] דתניא [א] ואכלו את הבשר בלילה הזה ר"א בן עזריה אומר נאמר כאן בלילה הזה ונאמר להלן [ב] ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה מה להלן עד חצות אף כאן עד חצות אמר לו ר"ע [ה] והלא (א) נאמר [ג] חפזון עד שעת חפזון אם כן מה ת"ל בלילה יכול יהא נאכל כקדשים ביום ת"ל בלילה [ו] בלילה הוא נאכל ואינו נאכל ביום ור"ע האי הזה מאי עביד ליה מיבעי ליה למעוטי לילה אחר הוא דאתא ס"ד אמינא הואיל ופסח קדשים קלים ושלמים קדשים קלים מה שלמים נאכלים לשני ימים ולילה אחד אף פסח אוקים לילות במקום ימים ויהא נאכל לשני לילות ויום אחד כתב רחמנא הזה ור"א בן עזריה אמר לך [ד] מלא תותירו עד בקר נפקא הא ור"ע אמר לך אי לא כתב רחמנא הזה הוה אמינא מאי בקר [ז] בקר שני ור"א אמר לך כל היכא דכתב בקר בקר ראשון הוא. אמר רבא [ג] אכל מצה בזמן הזה אחר חצות לר' אלעזר בן עזריה לא יצא ידי חובתו פשיטא דכיון דאיתקש לפסח כפסח דמי מהו דתימא הא אפקיה קרא מהיקישא קמשמע לן דכי אהדריה קרא למילתא קמייתא אהדריה: הפיגול והנותר מטמא את הידים (וכו'): [ס] רב הונא ורב חסדא חד אמר משום חשדי כהונה וחד אמר משום עצלי כהונה חד אמר כזית וחד אמר [ד] כביצה

חד

עד שעת חפזון. שנבהלו לצאת, והיינו עד הבקר: **ויום אחד.** ט"ו המפסיק בין הלילות, דלא ליהוי נותר עד ט"ז: **הא אפקיה קרא מהיקישא.** דפסח, דכתיב (שמות יב) (בערב תאכלו מצות) [ה) ששת ימים כו'], ואקשיה בהיקישא[א] ו) דעל מצות ומרורים יאכלוהו (במדבר ט): **קמ"ל דכי אהדריה קרא.** (שבעת ימים תאכל מצות) [בערב כו'] (שמות יב) למילתיה קמייתא אהדריה, לעמוד במקום הפסח ולאכול עד חצות:

חד

רשב"ם

רבי יוסי אומר נתנמנמו יאכלו. ארישא קאי, דקאמר ת"ק ישנו מקצתן יאכלו, ואתא למימר ה"מ אם נתנמנמו, אבל אם נרדמו אפילו מקצתן לא יאכלו לכשיעורו, הכי מוכח בגמרא, והכי הילכתא, דהא רבה קאי כוותיה כדאמר בגמרא: **הפסח אחר חצות מטמא את הידים.** דה"ל נותר מחצות ואילך, ורבנן גזרו על הנותר לטמא את הידים כדמפרש טעמא בגמרא: **גמ' לאהדורי סברא.** במילתא דצריכא סברא, כגון ששואלין אותו היכן הנחת כלי זה: **וכי מדכרו ליה.** הנחתו במקום פלוני מידכר ואומר הן או לאו: **הוה מנמנם.** רבה, לאחר שהתחיל לאכול מצת חובה באחרונה: **נתנמנמו יאכלו.** תנן, אבל אם הוא ישן אפילו הוא לבדו שוב לא היה אוכל, דס"ל כרבי יוסי דאמר נרדמו אפילו מקצתן לא יאכלו: **אלמא מחצות הוא דה"ל נותר.** והא כתיב (שמות יב) [ד] לא תותירו ממנו עד בקר אלמא עד בקר לא הוי נותר: **ר"א בן עזריה היא.** דנפקא ליה מקרא דאכילת פסח עד חצות, ומחצות הוי נותר, והאי דכתיב לא תותירו ממנו עד בקר, לשריפה אתא, דעד בקר לאו בר שריפה הוא, כדתניא בפ"ק דברכות (דף ט.) ר"א בן עזריה אומר בערב אתה זובח וכבא השמש אתה אוכל מועד צאתך ממצרים אתה שורף. אבל כר"ע דפליג עליה לא מיתוקמא, דלדידיה לא ה"ל נותר עד הבקר ולא מטמא ידים אלא מבוקר ואילך ואף על גב דלדידיה נמי אכילת פסחים עד חצות כדין לכל הנאכלין ליום ולילה, רבנן הוא דעבדי הרחקה יתירא להרחיק את האדם מן העבירה כדתנן בפ"ק דברכות (ב.), שמא יאכל ממנו לאחר שעלה עמוד השחר ויתחייב כרת, ומוטב שיבואו קדשים לבית הפסול למעט זמן אכילתו שלא לאכול אחר חצות משיאכל עד בקר ויבא לידי כרת: **שעת חפזון.** שנחפזו לצאת, והיינו עמוד השחר, כדכתיב (שמות יב) ז) לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, ור"א בן עזריה סבר חפזון דמצרים, בשעת מכת בכורות, שעל ידיה נחפזו למהר לשלחם מן הארץ, הכי מפ' בברכות (דף ט.): **יכול יהא נאכל כשאר קדשים.** ביום שחיטתו, כדרך תודה שאף היא זמן אכילתה יום אחד ואוכל כל יום שחיטתה והלילה עד הבוקר מן התורה, דכתיב (ויקרא ז) ח) ביום קרבנו יאכל לא יניח ממנו עד בקר: **שלמים נאכלין לשני ימים ולילה אחד.** שבינתים, דכתיב (שם יט) ט) ביום זבחכם יאכל וממחרת: **אף פסח.** נמי הואיל ואינו נאכל אלא בלילה נוקים שני לילות במקום שני ימים של שלמים ויהא נאכל לשני לילות ויום אחד, לא שיאכלנו ביום אלא שיהא שהות זמן שלא יפסל באכילה בשביל המתנת היום ויאכלנו בליל השני, קמ"ל, כן פירש רבינו במסכת ברכות (שם). ולי נראה שאף ביום שבינתים יאכל, דהא בלילה הזה[ב] לא בא למעט אלא יום שחיטתו שלפני לילה הראשון של פסח, אבל מכאן ואילך יאכלנו עד עמוד השחר של ליל שני, קמ"ל: **מהו דתימא אפקיה.** רחמנא לחובת מצה בלילה הראשון מהיקישא דאקשיה רחמנא כפסח בהאי קרא ו) דעל מצות ומרורים יאכלוהו, ואפקיה רחמנא בהאי קרא ה) ששת ימים תאכל (עליו) מצות וביום השביעי מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות ולילה הראשון נמי במשמע, אלמא אפקיה רחמנא מהיקישא דעל מצות ומרורים לחובת מצה לילה הראשון ואוקמיה ארשות: **קמ"ל דכי אהדריה קרא.** לחובת מצה בלילה הראשון בזמן הזה דכתיב י) בערב תאכלו מצות, דהכי נפקא לן לעיל, **למילתא קמייתא אהדריה,** לאכילה עד חצות כבזמן דאיכא פסח: **חד אמר משום חשדי כהונה.** לקמן מפרש דאפיגול קאי: **וחד אמר משום עצלי כהונה.** לקמן מפרש דאנותר קאי, ולא פליגי אלא חד מפרש טעמא דפיגול וחד מפרש טעמא דנותר:

חד

עין משפט נר מצוה

קיא א מיי' פ"ח מהל' חמץ ומצה הלכה יד ופ"ח מהל' קרבן פסח הלכה טו טוש"ע או"ח סי' תעח סעיף ב:

קיב ב מיי' פ"ח מהל' שאר אבות הטומאו' הלכה ג:

קיג ג טוש"ע או"ח סי' תעז סעיף א:

קיד ד מיי' פ"ח מהל' שאר אבות הטומאו' הלכה ג:

רבינו חננאל

נתנמנמו יאכלו. היכי דמי נתנמנמו אמר רב אשי נים ולא נים תיר ולא תיר כגון דקרי ליה ועני ולא ידע לאהדורי סברא וכי מדכרי ליה מדכר. **אביי הוה יתיב קמיה דרבא** חזייה דהוה קא מנמנם אמר ליה מינם קא ניים מר אמר ליה מתנמנומי קא מנמנם ונתנמנמו יאכלו תנן: **הפסח אחר חצות מטמא את הידים.** אלמא מחצות הוה ליה נותר מאן תנא אמר רב יוסף ר' אלעזר בן עזריה הוא דתניא ואכלו את הבשר בלילה הזה כתיב הכא בלילה הזה וכתיב התם ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה מה להלן עד חצות שנא' כחצות הלילה אף כאן נמי עד חצות: **אמר רבא לא אכל מצה בזמן הזה אלא לאחר חצות** לר' אלעזר בן עזריה לא יצא ידי אכילת מצה פשיטא כיון דאתקיש לפסח שנא' על מצות ומרורים יאכלוהו כפסח דמי מהו דתימא אפקה קרא מהקישא דפסח שנאמר בערב תאכלו מצות קמ"ל דכי אהדריה קרא למלתיה קמייתא אהדריה כלומר לדוכתיה אהדריה עד חצות כפסח. **ואע"ג** דר' עקיבא פליג עליה כותיה קיימא לן דסתם מתני' כותיה: **הפיגול והנותר מטמאין את הידים.** רב הונא ורב חסדא חד אמר משום חשדי כהונה שלא יגע בו הכהן לטלטלו ויחשדו אותו הכהנים כי לאכלו מטלטלו לפיכך גזרו בו טומאה שלא יגע בו כלל. וחד אמר משום עצלי כהונה כלומר גזרו עליו טומאה מפני שנתעצלו הכהנים באכילתו ובא לידי נותר:

ליקוטי רש"י

הפיגול והנותר. של קדשים [לעיל טו:]. **מטמאין את הידים.** מדרבנן [לעיל פה.]. **תיר.** ער כדמתרגמינן (בראשית מא) ויקץ ואיתער. **אהדורי סברא.** אם צריך ממנו דבר שצריך הרהור אינו יודע לומר בעוד שמתנמנם [תענית יב:]. דבר הבא מבינת הלב [מגילה יח:]. **וכי מדכרו** ליה מדכר. כוס שמעת מדכר [תענית יב:]. **מאן תנא.** דאינו נאכל אלא עד חצות. **עד שעת חפזון.** שהם נחפזים לצאת והיינו לאור הבוקר כדכתיב (שמות יב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר. **יכול יהא נאכל בקדשים.** ביום. ביום זבחתו קודם שחיטתו [זבחים נז:]. **חד אמר משום חשדי כהונה.** שחשודין לפגל קרבן משום איבה גזרו על הפיגול שיטמא את הידים כדי שיהא זה צריך להטביל ידיו קודם שיגע בקודש ויטריחוהו. **וחד אמר משום עצלי כהונה.** המתעצלים באכילת קדשים גזרו טומאה על הנותר כדי להטריחם עליהם. בין פיגול בין נותר בכזית גזור רבנן לטמאן [לעיל פה.].

מסורת הש"ם עם הוספות

א) לעיל דף טו: ודף פה., **ב)** תענית דף יב. מגילה דף יח: יבמות דף נד. נדה דף סג., **ג)** [עיין תוספות תענית יב: ותוספות נדה סג. ד"ה נים], **ד)** מגילה דף כא. ברכות דף ט. זבחים דף נז: [ונזכר גם לעיל עא.], **ה)** מכילתא דר"י פרשת בא, **ו)** [לעיל מא:], **ז)** [עיין תוספות לעיל עא: ד"ה כל], **ח)** לעיל פה., **ט)** [לעיל פג:], **י)** כ"ה ברה"ח, **כ)** [שם כא.].

הגהות הב"ח

(א) גמ' אמר לו ר"ע והלא כבר נאמר בחפזון:

הגהות וציונים

א] ואפקי' מהיקשא כצ"ל (מלא הרועים): **ב]** "הזה" נמחק (מהרש"א) ועיין רש"ש שמקיים הגי': **ג]** נדצ"ל והיינו:

תורה אור השלם

א) וְאָכְלוּ אֶת הַבָּשָׂר בַּלַּיְלָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ וּמַצּוֹת עַל מְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ: [שמות יב, ח]

ב) וְעָבַרְתִּי בְאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה וְהִכֵּיתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְיָ: [שמות יב, יב]

ג) וְכָכָה תֹּאכְלוּ אֹתוֹ מָתְנֵיכֶם חֲגֻרִים נַעֲלֵיכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וּמַקֶּלְכֶם בְּיֶדְכֶם וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחִפָּזוֹן פֶּסַח הוּא לַייָ: [שמות יב, יא]

ד) וְלֹא תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר וְהַנֹּתָר מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר בָּאֵשׁ תִּשְׂרֹפוּ: [שמות יב, י]

ה) שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצֶרֶת לַייָ אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה: [דברים טז, ח]

ו) בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם בֵּין הָעַרְבַּיִם יַעֲשׂוּ אֹתוֹ עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ: [במדבר ט, יא]

ז) וּלְקַחְתֶּם אֲגֻדַּת אֵזוֹב וּטְבַלְתֶּם בַּדָּם אֲשֶׁר בַּסַּף וְהִגַּעְתֶּם אֶל הַמַּשְׁקוֹף וְאֶל שְׁתֵּי הַמְּזוּזֹת מִן הַדָּם אֲשֶׁר בַּסָּף וְאַתֶּם לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח בֵּיתוֹ עַד בֹּקֶר: [שמות יב, כב]

ח) וּבְשַׂר זֶבַח תּוֹדַת שְׁלָמָיו בְּיוֹם קָרְבָּנוֹ יֵאָכֵל לֹא יַנִּיחַ מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר: [ויקרא ז, טו]

ט) בְּיוֹם זִבְחֲכֶם יֵאָכֵל וּמִמָּחֳרָת וְהַנּוֹתָר עַד יוֹם הַשְּׁלִישִׁי בָּאֵשׁ יִשָּׂרֵף: [ויקרא יט, ו]

י) בָּרִאשֹׁן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בָּעָרֶב: [שמות יב, יח]

רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר נִתְנַמְנְמוּ יֹאכֵלוּ נִרְדְּמוּ לֹא יֹאכֵלוּ, שדעתו להחמיר, שכל שישנו אפילו מקצתם אין יכולים היושנים להמשיך ולאכול, אולם אם לא ישנו אלא נמנמו מקצתן, יכולים להמשיך ולאכול, וחולק על ת"ק שאם ישנו מקצתן יאכלו (רשב"ם), ויש שמפרשים, שרבי יוסי חולק על דברי ת"ק שאמר שאם נרדמו כולם לא יאכלו, ודעתו להקל שאם לא נרדמו ממש אלא נמנמו אפילו כולם, יכולים לחזור ולאכול (מאירי, רמב"ם חמץ ומצה ח, יד, טור או"ח תעה, בשם ר"י). ■ להלכה, הדין נוהג במצה הנאכלת בסוף הסעודה לאפיקומן, ולא קודם לכן [כדעת רש"י ורשב"ם, לעיל ע"א], ורק אם נרדמו כולם אינם יכולים לחזור ולאכול, אבל אם נמנמו כולם או נרדמו מקצתן, כולם חוזרים לאכול [כדעת הרמב"ם ור"י, שדברי רבי יוסי להקל] (שו"ע או"ח תעה, ב וביאה"ל שם).

גְּמָרָא. אַבַּיֵי הֲוָה יָתֵיב קַמֵּיהּ דְּרַבָּה בליל הסדר, ומוכח שהדין נאמר אף במצה, שהרי רבה לאחר החורבן היה, וכדעת רבי יוסי שנרדם אפילו ששאר בני החבורה ערים אינו חוזר ואוכל (רשב"ם לעיל ע"א). ויש שפירשו, שרבה אכל לבדו, ורק כיון שהיה יחידי אם נרדם לא יכל להמשיך לאכול (מעשה רקח, לדעת הרמב"ם חמץ ומצה ח, יד). ויש שסובר, שהמעשה היה בליל תענית, שהנרדם חל עליו התענית ואין לו לחזור ולאכול אף שעדיין לא עלה השחר, והגמ' הביאה דין זה ללמוד מדין הפסח שהמתנמנם אינו נחשב לישן ויכול לחזור ולאכול (תוס' לעיל קיט, ב ד"ה אמר). ויש שביארו, שנמנם באמצע סעודה, והנדון הוא אם נחשב הפסק וצריך לחזור ולברך (בעל העיטור מצה ומרור, פסקי רי"ד), ויש שפירש שהמעשה היה ב'ליל הסדר' והנדון הוא אם נחשב כהיסח הדעת מהסעודה, ואם רוצה לשוב ולאכול עוד מצה צריך ליטול ידיו ולברך המוציא, ולא באיסור אכילה (ראב"ד חמץ ומצה שם, ומגיד משנה שם). ויש שכתב, שלענין סעודה אף אם נרדם בתוך אכילתו אינו נחשב להיסח הדעת מהסעודה, ואינו חוזר ומברך [והנדון כאן הוא רק מדיני אכילת פסח ומצה בליל פסח] (רא"ש תענית א, יד). ■ להלכה אם ישן שינת ארעי באמצע הסעודה, אינו נחשב הפסק [אבל נטילת ידיים צריך], אבל אם ישן שינת קבע על מיטתו, נחשב הפסק וצריך לחזור ולברך (שו"ע או"ח קעח, ז ומשנ"ב שם, מח).

רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה הוּא, ולדעתו כיון שהוא נאסר באכילה בחצות מהתורה, חל עליו שם נותר מהתורה ומטמא את הידיים (רשב"ם), ויש שכתב, שמהתורה אינו נחשב נותר ואינו נפסל אלא בבוקר, אלא כיון שמצות אכילתו היא רק עד חצות ושוב אסור לאוכלו ואם אוכלו עובר באיסור, גזרו רבנן שיטמא את הידיים מחצות כדין נותר (רמ"ע מפאנו א [וראה צל"ח ברכות ט, א, וחי' הגרי"ז זבחים נז, ב בשם הגר"ח, שדין אכילת הפסח עד חצות אינו דין בקרבן אלא הוא דין במצוה של אכילת קרבן פסח כהדין לאוכלו צלי בלבד, ומצד הקרבן הוא עד הבוקר, ולכן אינו נעשה נותר עד הבוקר]). ויש שכתב, שאף שגם בשאר קדשים גזרו חכמים שלא לאוכלם אחר חצות (ברכות ב, א), לא גזרו בהם שיטמא את הידיים מחצות, בכדי שלא להוסיף טומאה, אולם בקרבן פסח כיון שבחצות מפסיד את מצות אכילת קרבן פסח מהתורה [אף שיכול לאוכלו מדין קדשים], גזרו בו שיטמא את הידיים מחצות (אור שמח חמץ ומצה ו, א).

וְעָבַרְתִּי בְאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה מַה לְהַלָּן עַד חֲצוֹת, מכת בכורות היתה בחצות ולא קודם לכן, ואי אפשר ברגע אחד לאכול את קרבן פסח, ועל כרחך זמן חצות הנלמד מהכתוב הוא או לתחילת זמן תחילת אכילתו או לסוף זמן אכילתו, ולמד רבי אלעזר בן עזריה מהכתוב 'בלילה הזה', רק את סוף זמן אכילת המצה, אבל את הדין שתחילת הלילה הוא זמן תחילת אכילת המצה, הוא למד מהכתוב (דברים טז, ו) 'כבוא השמש' (צל"ח ברכות ט, א), ויש שכתבו, שהקב"ה עבר במצרים קודם חצות, ומכת בכורות היתה בחצות, ולמד רבי אלעזר בן עזריה מהכתוב 'ועברתי בלילה הזה' שיש לאוכלו בזמן שעבר הקב"ה בארץ מצרים קודם חצות (בני יששכר ד, ה, אילת השחר זבחים נז, ב, בביאורו השני).

אָמַר לוֹ רַבִּי עֲקִיבָא וַהֲלֹא נֶאֱמַר חִפָּזוֹן עַד שְׁעַת חִפָּזוֹן - שמהתורה יכול לאכול קרבן פסח עד עלות השחר שהוא שעת חיפזון, אולם אף לדעת רבי עקיבא אין לאוכלו אחר חצות מדרבנן (רשב"ם, רש"י לעיל צג, ב). ויש שסובר, שמדרבנן יש לאוכלו קודם חצות משום סייג, אבל אם עבר ולא אכל עד חצות, לא נפסל ויאכל לאחר חצות (תוס' ד"ה אמר, ע"פ דבר שמואל). ויש שסובר, שלדעת רבי עקיבא מותר לאכול קרבן פסח עד הבוקר אפילו מדרבנן, ולא עשו בו סייג עד חצות כבשאר קדשים (רשב"א ברכות ט, א), לפי שלדעת רבי עקיבא עיקר מצות אכילת הפסח מהתורה היא מחצות ועד הבוקר, לא עשו סייג לעקור את עיקר דין התורה, או שכיון שקרבן פסח אינו נאכל אלא למנויו ועל השובע, לא עשו סייג שיכול לגרום להביא קדשים לידי פסול (פני יהושע ברכות שם).

וִיהֵא נֶאֱכָל לִשְׁנֵי לֵילוֹת וְיוֹם אֶחָד, וביום שבין שני הלילות אין לאכול, ככתוב 'ואכלו את הבשר בלילה הזה', אלא שאינו נפסל בהמתנת היום שבין שני הלילות (רשב"ם בשם רש"י). ויש שכתב, שאף ביום שבין שני הלילות יכול לאכול, והכתוב 'בלילה הזה' ממעט רק את היום שבו נשחט קרבן הפסח שאין לאוכלו ביום עד הלילה (רשב"ם). ויש שכתב, שכוונת הגמ' שעד חצות אוכל את הפסח כדין קרבן פסח הנלמד מהכתוב 'חפזון', אולם לאחר חצות יכול לאוכלו כדין קדשים לשני לילות ויום אחד, ואין בו מצות פסח (אור שמח חמץ ומצה ו, א), ואף שרבי עקיבא למד מהכתוב 'בחפזון' שאינו נאכל אלא עד עלות השחר, היה אפשר להעמיד את הכתוב 'בחפזון' לפסח שהיה במצרים בלבד, אבל קרבן פסח שנעשה בשנים שאחר מכן, יהיה נאכל לשני לילות ויום אחד (הגהות רא"מ הורוויץ).

לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ. וכיון שהלכה כרבי אלעזר בן עזריה, להלכה מצות אכילת מצה היא רק עד חצות (רבנו חננאל, תוס' ד"ה אמר, בשם י"מ). ויש להחמיר אף במצה של אפיקומן (ר"ן על הרי"ף; תוס' מגילה כא, א ד"ה לאתויי) שהוא זכר לפסח (משנ"ב תעז, ו). ויש שכתבו, שמצות אכילת מצה היא כל הלילה (רמב"ם חמץ ומצה ו, א), שאין הלכה כרבי אלעזר בן עזריה אלא כרבי עקיבא (מגיד משנה שם). ויש שכתבו, שאפשר שאף לדעת רבי עקיבא גזרו שלא לאוכלה אחר חצות (רא"ש י, לח). ■ להלכה, יש ליזהר לאכול מצת אפיקומן קודם חצות (שו"ע או"ח תעז, א, ראה ב"י שם שספק שמא הלכה כראב"ע, וכן שאפשר שגם לר"ע גזרו עד חצות כדעת הרא"ש), וכל שכן יש ליזהר על אכילת כזית מצה ראשונה שיהיה קודם חצות, ואם עבר חצות הלילה ולא אכל אף את המצה הראשונה, אין לו לברך 'על אכילת מצה' (משנ"ב וביאה"ל שם) [באבני נזר (או"ח שפא, ה) כתב, שאם זמן חצות מתקרב, שיאכל מצה ויתנה שאם הלכה כר"ע אינו מתכוין לאכילת אפיקומן, ואם הלכה כרבי אלעזר בן עזריה שזמן אכילתה הוא עד חצות, יצא במצה זו ידי מצות אפיקומן, ובמנחת יצחק (ט, מז) הביא בשם הגרי"ז, שיעשה כן בלא תנאי. והוסיף (שם, מח), שעדיף שלא להתנות, כיון שלר"ע לכתחילה יש לאכול קודם חצות, ובאגרות משה (או"ח ה לח, ח) כתב שאין לעשות כדברי האבני נזר, ובהערות הגרי"ש אלישיב כתב, שאין לעשות כן אלא כשהוא מיסב אצל אחרים ומוכרח לאכול עמהם, וראה עוד להורות נתן (ד, מא-מב), ובמועדים וזמנים (ז, קפח)].

■ המשך במילואים עמ' 111 ■

מִשּׁוּם חֲשַׁדֵי כְהוּנָּה, שחששו שמא כשיש איבה ביניהם לבעלים, יפגלו במזיד בכדי שיפסיד הבעלים, ויאמרו 'שוגגים היינו', שהמפגל בשוגג פטור מלשלם (ע"פ רש"י בפי' ראשון ולעיל פה, א; רשב"ם). ויש שפירש, שחששו שמא כדי להרוויח ישחט הכהן במזיד שלמים לשם חטאת, כיון שבשלמים אינו אוכל ממנו אלא חזה ושוק, וישחטנו לשם חטאת שנאכל כולו לכהנים ויפסלנו (רש"י בפי' השני), ולא חששו שמשום איבה יפגלו במחשבה חוץ לזמנו, כיון שיצטרכו לשלם לבעלים, וחששו רק שיחשבו לשם חטאת, שאף שלא עלו לבעלים לשם חובה, מכל מקום הקרבן נחשב שלהם ולכן פטור הכהן מלשלם (שו"ת חת"ס יו"ד פח). ואף שאם שחט כהן שלמים לשם חטאת נשאר דינו כשלמים, ולא יהיה לכהן אלא חזה תנופה ושוק כדין שלמים, מכל מקום חוששים שהכהן יטעה לחשוב שיהיה לקרבן דין חטאת, וכל הקרבן יהיה שלו (שו"ת חת"ס ח"ה סי' רד). ויש שפירש, שפיגול מטמא את הידיים כדי שלא יחשדו בכהן הנוגע בו שנגיעתו בו היא כדי לאוכלו, על כן גזרו טומאה על הנוגע בו, ומתוך כך לא יגע בו כלל ולא יבוא לידי חשד (רבנו חננאל לעיל קכ, ב, ערוך ערך חשד, בפי' הראשון).

מִשְׁנָה. בֵּירַךְ בִּרְכַּת הַפֶּסַח, נוסח הברכה הוא 'לאכול הפסח' (רשב"ם, רש"י זבחים לז, א, ר"י מלוניל). ויש שכתבו, שנוסח הברכה הוא 'על אכילת הפסח' (רש"י, רמב"ם חמץ ומצה ח, ז). ואף שמצווה שאי אפשר לעשותה על ידי שליח אין מברכים עליה בלשון 'על' (לעיל ז, א, ראה ביאורנו שם ד"ה לבער), באכילת הפסח תיקנו שיברך בלשון 'על', לפי שעיקר המצוה לאוכלו בחבורה ואחד מברך להוציא את כולם, לפרסם שמצותו בחבורה (ע"פ מגדל עוז ברכות יא, טו). או שנסמכו על לשון הכתוב 'על מצות ומרורים יאכלהו' (ע"פ חק יעקב תלב, ב). או שכאשר מברך לאחר תחילת המצוה, מברך בלשון 'על', וכיון שתחילת המצוה היתה בשחיטת הקרבן, מברך בלשון 'על' (חסדי דוד על התוספתא י, ח, ע"פ רמב"ם ברכות יא, טו).

פָּטַר אֶת שֶׁל זֶבַח - בין את ברכת הזבח על אכילת קרבן חגיגה, ובין את ברכת הזבח על אכילת נדרים ונדבות שהקריב ערב הפסח ואוכלם בליל הסדר (רשב"ם בפי' השני, ר"י מלוניל), שאף שאר זבחים מצות עשה על הבעלים לאוכלם, ומברכים על אכילתם (מקדש דוד קונטרס מעניני קדשים ה) [וראה רש"י ברכות (מח, ב), שכתב על הפסוק (שמואל א ט, יג) 'כי הוא יברך הזבח' – 'מלמד שמברכים על אכילת זבחים']. ויש שפירשו, שהכוונה לחגיגה בלבד (רמב"ם, ורע"ב בפירוש המשנה), אבל אכילת שאר זבחים לבעלים אינה מצות עשה, ואין מברכים על אכילתם, ורק קרבן חגיגה שכל הקרבתו היא לצורך אכילה [שאין מקריבים אותו אלא באופן שהחבורה גדולה ויש הרבה אוכלים, בכדי שיהיה קרבן פסח נאכל על השובע (ראה לעיל ע, א)] מברכים עליו (מקדש דוד שם). ולפי פירוש זה, מה שאמר הכתוב (שמואל שם) 'כי הוא יברך הזבח', זו ברכה על שחיטת הקרבן ולא על אכילתו (העמק שאלה חיי שרה שאילתא טז).

ואף שנוסח ברכת הפסח שונה מברכת הזבח, יכול לפטור בברכת הפסח את ברכת הזבח, לפי שרבי ישמעאל סובר שאף החגיגה נקראת פסח [כדעת רב לעיל (ע, ב)], ככתוב (דברים טז, ב) 'וזבחת פסח בקר וצאן', ו'צאן' האמור בכתוב נדרש על קרבן חגיגה (צל"ח). ויש שכתב, שכיון שעיקר מצות אכילת קרבן חגיגה היא כדי שיאכל הפסח על השובע, נמצא שאף החגיגה היא בכלל מצות אכילת הפסח, ולכן נפטרת בברכת הפסח (ברכת מרדכי בין פסח לעצרת, ט).

והאופן בו ברכת הפסח נצרכת לפטור את ברכת חגיגה - אף שקרבן חגיגה נאכל קודם לקרבן פסח בכדי שהפסח יאכל על השובע (ראה לעיל ע, א), הוא למי שאוכל בתחילה קרבן פסח ומשאיר ממנו כזית לאוכלו על השובע לאחר קרבן חגיגה (ר"י מלוניל, מהר"ם חלאווה לעיל קיט, ב). ויש שביאר, שמדובר באופן ששכח לברך על אכילת חגיגה, ואף לאחר שגמר אכילתו עדיין הוא חייב לברך למפרע, וכאשר מברך על הפסח יוצא למפרע גם על אכילת החגיגה (אור זרוע קריאת שמע כה, בשם רבי משה בר"י, אולם התוס' לעיל קטו, א ד"ה מתקיף, סוברים, שהמברך לאחר שכבר יצא ידי חובה, ברכתו לבטלה). ויש שביאר, שדין המשנה נאמר על מי שטעה ובירך על החגיגה את ברכת הפסח ולהיפך (רבינו מנוח חמץ ומצה ח, ז).

בֵּירַךְ אֶת שֶׁל זֶבַח, נוסח הברכה הוא 'לאכול הזבח' (רשב"ם). ויש שכתבו, שהנוסח הוא 'על אכילת שלמים' (רש"י, פסקי רי"ד). ויש שכתב, שהנוסח הוא 'על אכילת הזבח' (רמב"ם חמץ ומצה ח, ז).

גְּמָרָא. לְדִבְרֵי רַבִּי עֲקִיבָא לֹא שְׁפִיכָה בִּכְלַל זְרִיקָה, וכיון שאינם שווים באופן מתן הדם על המזבח, והוא לעיכובא, אין ברכת הפסח יכולה לפטור את החגיגה, וכן להיפך (רש"י ורשב"ם). ויש שכתבו, שעיקר טעמו של רבי ישמעאל שברכת הפסח פוטרת את הזבח, כיון שהפסח הוא העיקר והחגיגה טפילה לו [שאכילת החגיגה היא לצורך הפסח שיאכל על השובע] (ראה תוס' שכך פירשו רש"י בשם הירושלמי, ור' חיים כהן), ואילו לדעת רבי עקיבא, כיון ששונים באופן עשייתם, ששפיכה אינה בכלל זריקה, אין אחד נכלל בחבירו אף שהזבח טפל לקרבן פסח (ע"פ בנין עולם או"ח כט, וכע"ז באילת השחר זבחים לז, א). ויש שכתבו, שמלשון הגמ' 'כשתמצא לומר', משמע שספק הוא בידם אם זה טעם מחלוקתם, ולמסקנת הגמ' אף לרבי עקיבא שפיכה בכלל זריקה, וטעם מחלוקתם הוא, שלדעת רבי ישמעאל הפסח הוא העיקר ופוטר בברכתו את החגיגה הטפלה לו, ולדעת רבי עקיבא אינם עיקר וטפל אלא שתי מצוות נפרדות, ולכן אף שבירך על הפסח לא פטר את החגיגה (מהר"ם בן חביב ב, שא, וחזו"א זבחים טז, ו, בדעת הרמב"ם).

חד תני אפיגול וחד תני אנותר מאן דתני אפיגול משום חשדי כהונה מאן דתני אנותר משום עצלי כהונה חד אמר כזית וחד אמר כביצה מאן דאמר כזית [א] כאיסורו ומאן דאמר כביצה כטומאתו: **מתני'** [ב] בירך ברכת הפסח פטר את של זבח בירך את של זבח לא פטר את של פסח דברי רבי ישמעאל רבי עקיבא אומר [א] לא זו פוטרת זו ולא זו פוטרת זו: **גמ'** כשתמצא לומר לדברי רבי ישמעאל זריקה בכלל שפיכה ולא שפיכה בכלל זריקה לדברי רבי עקיבא [ג] לא שפיכה בכלל זריקה ולא זריקה בכלל שפיכה:

רבי

הדרן עלך ערבי פסחים וסליקא לה מסכת פסחים

חד תני אפיגול וחד תני אנותר. חד מפרש טעמא דמתניתין מאי טעמא מטמא פיגול את הידים, וחד מפרש טעמא דנותר מאי טעמא נותר מטמא את הידים: משום חשדי כהונה. גזרו עליו טומאה, שלא יפגלוהו ברצון להפסיד את הבעלים, ועוד דשלמים הן ואין לכהן בהן אלא חזה ושוק, וישחטם במזיד לשם חטאת כדי לאוכלן כולם, ומשום הכי גזרו טומאה: משום עצלי כהונה. שלא יתעצלו באכילתן: חד אמר כזית. מהן מטמא את הידים, וח"א בכביצה: מתני' ברכת הפסח. על אכילת פסחים: על של זבח. חגיגת ארבעה עשר, ומברכין על אכילת שלמים: גמ' שירי דם[א] בזריקה מרחוק, דלא איכפת ליה אם נופלים שיריים על היסוד או לא, שירי דם הפסח בשפיכה בנחת כדי שיפלו על היסוד: לא שפיכה בכלל זריקה. כלומר שאם נותן פסח בזריקה ושלמים בשפיכה לא עשה כלום, וכיון דאין דומין זה לזה במתן דמים אין ברכת האחד פוטרת האחר: הכי גרסינן במתניתין, בירך על הזבח לא פטר את הפסח, על הפסח פטר את של זבח, דברי ר' ישמעאל. והכא גרסינן לדברי ר' ישמעאל זריקה בכלל שפיכה ולא שפיכה בכלל זריקה, ופירוש אם נתן פסח בזריקה לא עשה כלום, אבל אם נתן שלמים בשפיכה יצא, לפיכך ברכת הפסח פוטרת את של שלמים שהשלמים בכלל פסח במתן דמים, ושל שלמים אינה פוטרת את של פסח לפי שאין פסח במתן דמו בכלל שלמים:

הדרן עלך ערבי פסחים וסליקא לה מסכת פסחים

רשב"ם

חד תני אפיגול וחד תני אנותר. חד מפרש טעמא דמתניתין מ"ט פיגול מטמא את הידים, וחד מפרש טעמא דמתניתין מאי טעמא נותר מטמא את הידים: משום חשדי כהונה. גזרו חכמים טומאה, שלא יפגלוהו ברצון להפסיד את הבעלים ויאמרו שוגגין היינו. ורבינו פירש עוד טעם אחר, לפי ששלמים הם ואין לכהן בהן אלא חזה ושוק, וישחטם במזיד לשם חטאת כדי לאוכלן כולן, ולא נהירא, דאין פיגול אלא בשוחט על מנת לאכול ממנו חוץ לזמנו [ב], והשוחט שלמים לשם חטאת אין כאן פיגול אלא שלא עלו לבעלים לשם חובה[ז]: משום עצלי כהונה. שלא יתעצלו באכילה, וה"ה לישראל: חד אמר כזית. מהן מטמא את הידים, וחד אמר כביצה, ובהא לחוד הוא דפליגי: כאיסורו. איסור אכילתו בכזית: כטומאתו. טומאת אוכלין בכביצה לטמא אחרים: מתני' ברכת הפסח וברכת הזבח מפרש בתוספתא (זבחים[ט]), איזו ברכת הפסח בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וצונו לאכול הפסח, אי זו היא ברכת הזבח בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצותיו וצונו לאכול הזבח, והאי זבח היינו חגיגת י"ד הבאה עם הפסח[י], אי נמי נדרים ונדבות שהקריב ערב הפסח ואוכלן בלילי הפסח: פלוגתא דרבי ישמעאל ור' עקיבא מפרשינן טעמא בגמ': הכי גרסינן בירך על הזבח לא פטר את הפסח, בירך על הפסח פטר את הזבח, דברי ר' ישמעאל: גמ' ה"ג לכשת"ל לדברי ר"י זריקה בכלל שפיכה ולא שפיכה בכלל זריקה. במס' זבחים בפ' בית שמאי (דף לז.) שמעינן ליה לר' ישמעאל דאמר דפסח בשפיכה ולא בזריקה, דתניא ר' ישמעאל אומר מתוך שנאמר [א] אך בכור שור וגו' למדנו לבכור שטעון מתן דמים ואימורין לגבי מזבח, מעשר ופסח מנין תלמוד לומר [ב] ודם זבחיך ישפך, דאילו לשאר קרבנות לא צריך דבכולהו כתיב [ג] זריקה, והשתא דקאמר רבי ישמעאל דפסח בשפיכה, ושמעית ליה במתניתין דאמר בברכת הפסח הוא נפטר מברכת הזבח ואינו נפטר משל פסח בברכת הזבח, אמור מעתה הניתנין בזריקה כגון שאר זבחים שניתנו בשפיכה כפסח יצא, כדתניא בהדיא בפרק בית שמאי (שם) מנין לניתנין בזריקה שנתנן בשפיכה יצא תלמוד לומר ודם זבחיך ישפך, אבל הניתנין בשפיכה כגון פסח שנתנן בזריקה כשלמים וכל שאר זבחים לא יצא, דומיא דברכת פסח והזבח דקאמר נמי ר' ישמעאל במתניתין כי האי גוונא: ולדברי ר' עקיבא כו'. כדאמרינן נמי במתני' גבי ברכת הפסח והזבח שאין זו פוטרת את זו, ור"ע נמי סבר דפסח (נמי) בשפיכה, דלא אשכחן תנא דאמר בזריקה אלא רבי יוסי הגלילי בפרק תמיד נשחט (לעיל סד:) דנפקא ליה [א] מאת דמם תזרוק על המזבח דבכור, את דמו לא נאמר אלא דמם, לימד על בכור מעשר ופסח שטעונין זריקה, והיא זריקה דפסח מתנה אחת היא כנגד היסוד מרחוק, ולא כזריקת שאר קרבנות שהן שתי מתנות שהן ארבע, ומקראי מפיק להו במסכת זבחים בפרק איזהו מקומן (דף מז.) מדכתיב סביב [ג] בעולה סביב [ד] בחטאת סביב [ג] באשם דשלש כתובין הבאין כאחד אין מלמדין. זריקה מרחוק ושתי מתנות שהן ארבע, ופסח מתנה אחת מרחוק כדפרישית, שפיכה מקרוב עומד על היסוד ושופך שם. בכולהו קרבנות כתיב [ג] זריקה, לבד מחטאת שמתנותיהן באצבע על הקרנות כדכתיבי [ד] קראי:

רבי

תוספות

כשתמצא לומר לדברי ר' ישמעאל זריקה בכלל שפיכה ולא שפיכה בכלל זריקה לדברי ר' עקיבא כו'. אם כן מוכח מכאן דלר' ישמעאל הניתנין בזריקה שנתנן בשפיכה יצא וכן מוכיח נמי כאן דס"ל דפסח בשפיכה הוא והכי נמי מוכח בפסחים בפרק האשה (דף פט.) דפריך[ג] דאלו פסח בשפיכה ושלמים בזריקה ומשני מאי נפקא מינה והתניא מנין לניתנין בזריקה שנתן בשפיכה שיצא כו' אלמא אית ליה תרתי פסח בשפיכה וזריקה בכלל שפיכה דזריקה עומד מרחוק וזורק את הדם ליסוד ושפיכה עומד על היסוד ושופך **וקשה** דבזבחים פרק בית שמאי (דף לז.) משמע מאן דאית ליה פסח בשפיכה לא מצי סבר נזרקין שנתנן בשפיכה יצא וכן איפכא מאן דאית ליה נזרקין שנתנן בשפיכה יצא לית ליה פסח בשפיכה דקאמר [ב] ודם זבחיך ישפך והא מיבעי ליה לכדתניא מנין לניתנין בזריקה שנתנן בשפיכה יצא ת"ל ודם זבחיך ישפך ומשני סבר לה כרבי עקיבא דאמר לא זריקה בכלל שפיכה וכו' פי' וההיא דרשא מנין לניתנין בזריקה לר' ישמעאל היא ופריך ואכתי מיבעיא ליה לכדתניא ר' ישמעאל אומר מתוך שנאמר [א] אך בכור שור או בכור כשב וגו' את דמם תזרוק למדנו לבכור שטעון מתן דמים למזבח מעשר ופסח מנין ת"ל ודם זבחיך ישפך ומשני סבר לה כריה"ג דאמר פסח נמי בזריקה והדר פריך ליה [ור' ישמעאל] האי קרא מפיק ליה הכי ומפיק ליה הכי וקאמר תרי תנאי אליבא דר' ישמעאל אלמא ההוא תנא דר' ישמעאל דלעיל דנזרקין שנתנן בשפיכה יצא ויליף מדם זבחיך ישפך לית ליה להאי תנא דרבי ישמעאל דיליף מההוא קרא פסח בשפיכה. **וי"ל** דודאי ר' ישמעאל אית ליה תרתי וניתנין בזריקה שנתנן בשפיכה יצא נפיק ליה מסברא דמה לי זריקה מרחוק ומה לי שפיכה בקרוב וקרא כי אתא [לפסח] בשפיכה הוא דאתא והאי דלא משני ליה הכי כדפריך ליה ור' ישמעאל האי קרא היכי מפיק ליה הכי וכו' משום דדרשא של רבי יוסי הגלילי פשוט ליה טפי **והתם פי' הקונט'** ור' ישמעאל האי קרא דודם זבחיך ישפך מפיק ליה להכי לניתנין בזריקה שנתן בשפיכה יצא וע"כ ההיא דניתנין לא אתיא כרבי עקיבא דאי אתיא אמאי קאמר רבי עקיבא אין ברכת פסח פוטרת של זבח והלא שלמים בכלל פסח והכל בשפיכה מההיא דניתנין ואי נמי הוה ס"ל לרבי עקיבא פסח בזריקה כרבי יוסי הגלילי כל שכן דשניהם פוטרין זה את זה ואכתי קדרים ליה [תו] להוא קרא לפסח בשפיכה ומשני תרי תנאי וכו' האי תנא דר' ישמעאל דיליף מודם זבחיך ישפך פסח בשפיכה לית ליה פסח פוטר את הזבח ובהא לא פליג רבי ישמעאל ארבי עקיבא דהא כיון דדריש מיניה פסח בשפיכה תו לית ליה למילף מיניה דניתנין בזריקה שנתן בשפיכה יצא והאי תנא דר' ישמעאל דיליף מיניה דניתנין בזריקה שנתן בשפיכה יצא לית ליה פסח בשפיכה אלא בזריקה כשלמים מיהו הא סברא דידיה דפליג ארבי עקיבא דפסח עיקר וזבח טפל ע"כ פסח פוטר את הזבח ולא ברכת זבח את הפסח ובפסחים דירושלמי[ו] אמר האי טעמא עכ"ל. וקשה דלעיל הוכחנו מהנהו דפסחים דאית להו תרווייהו וכדכתבינן לעיל. **ורשב"ם פירש[ח] הכי** כשתמצא לומר לדברי ר' ישמעאל זריקה בכלל כו' מתוך דבריו למדנו דקאמר בירך על הפסח וכו' א"כ ס"ל דפסח בזריקה ומעתה אייתר ליה ודם זבחיך ישפך לומר דזריקה בכלל שפיכה וכל הנזרקין אם נתנן בשפיכה יצא ול"ג ושפיכה[ד] בכלל זריקה דהא אין שום קרבן דמצותו לכתחלה בשפיכה. וקשה ההיא דפ' האשה. **ור' חיים כהן פי'** כשתמצא לומר לדברי ר' ישמעאל זריקה בכלל שפיכה ושפיכה בכלל זריקה כך היא גירסא בספרים ישנים כלומר כל הקרבנות בזריקה ובשפיכה ואין להקפיד וברכת פסחים על עיקר לפטור את הטפל ולא הטפל את העיקר. [וקשה] והלא אית ליה נמי דפסחים מצותו בשפיכה דוקא אם כן אין זה זריקה: (וע"ע תוס' זבחים לז. ד"ה תרי תנאי וכו'):

הדרן עלך ערבי פסחים וסליקא לה מסכת פסחים

עין משפט נר מצוה

קטו א [מיי' פ"ח מהל' חמץ ומצה הלכה ז]:

רבינו חננאל

הא דתנן מטמאין את הידים רב הונא ורב חסדא חד מתני טומאה אפגול וחד מתני אנותר. חד מתני כזית כאיסורו וחד מתני כביצה כטומאתו: ברך ברכת הפסח פטר את של זבח וכו'. תאנא איזו היא ברכת הזבח אומר אקב"ו לאכל הזבח. וקי"ל הפסח דמו בשפיכה כדתנן כהן הקרוב אצל המזבח זורקה זריקה אחת כנגד היסוד והזבח כגון השלמים וכיוצא בהן דמן בזריקה. ואמרינן כשתמצא לומר לדברי רבי ישמעאל דאמר ברכת הפסח פוטרת של זבח ואינו צריך לברך על הזבח ברכה בפני עצמה אבל ברכת הזבח אינה פוטרת של פסח. הרי זריקה בכלל שפיכה כלומר הטעון זריקה אם תזרקהו בשפיכה יצא. אבל אין שפיכה בכלל זריקה הטעון שפיכה ואם יזרקהו לא יצא אלא טעון שפיכה. לדברי ר' עקיבא דאמר לא זו פוטרת זו ולא זו פוטרת זו לא שפיכה בכלל זריקה ולא זריקה בכלל שפיכה:

תורה אור השלם

א) אַךְ בְּכוֹר שׁוֹר אוֹ בְכוֹר כֶּשֶׂב אוֹ בְכוֹר עֵז לֹא תִפְדֶּה קֹדֶשׁ הֵם אֶת דָּמָם תִּזְרֹק עַל הַמִּזְבֵּחַ וְאֶת חֶלְבָּם תַּקְטִיר אִשֶּׁה לְרֵיחַ נִיחֹחַ לַייָ: [במדבר יח, יז]

ב) וְעָשִׂיתָ עֹלֹתֶיךָ הַבָּשָׂר וְהַדָּם עַל מִזְבַּח יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְדַם זְבָחֶיךָ יִשָּׁפֵךְ עַל מִזְבַּח יְיָ אֱלֹהֶיךָ וְהַבָּשָׂר תֹּאכֵל: [דברים יב, כז]

ג) [עולה] וְשָׁחַט אֶת בֶּן הַבָּקָר לִפְנֵי יְיָ וְהִקְרִיבוּ בְּנֵי אַהֲרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת הַדָּם וְזָרְקוּ אֶת הַדָּם עַל הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב אֲשֶׁר פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד: [ויקרא א, ה]
[שלמים] וְסָמַךְ יָדוֹ עַל רֹאשׁ קָרְבָּנוֹ וּשְׁחָטוֹ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד וְזָרְקוּ בְּנֵי אַהֲרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת הַדָּם עַל הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב: [ויקרא ג, ב]
[אשם] בִּמְקוֹם אֲשֶׁר יִשְׁחֲטוּ אֶת הָעֹלָה יִשְׁחֲטוּ אֶת הָאָשָׁם וְאֶת דָּמוֹ יִזְרֹק עַל הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב: [ויקרא ז, ב]

ד) וַיִּשְׁחָט וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת הַדָּם וַיִּתֵּן עַל קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב בְּאֶצְבָּעוֹ וַיְחַטֵּא אֶת הַמִּזְבֵּחַ וְאֶת הַדָּם יָצַק אֶל יְסוֹד הַמִּזְבֵּחַ וַיְקַדְּשֵׁהוּ לְכַפֵּר עָלָיו: [ויקרא ח, טו]

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [לעיל מט: ברכות מט:], ב) זבחים דף לז., ג) [שם], ד) זבחים ב., ה) [פסחים פרק י ה"ח], ו) לעיל סט:, ז) סוף פ"י, ח) ברשב"ם לפנינו ליתא (מהרש"א).

הגהות וציונים

א] דם הזבח כצ"ל (מלא הרועים): ב] בכת"י נוסף או להקטיר למחר: ג] דפריך דאלו פסח בשפיכה ושלמים בזריקה ופריך מאי. כן נראה להגיה (רש"ש, עי"ש): ד] ול"ג ולא שפיכה כצ"ל, מהרש"א (גליון):

ליקוטי רש"י

כאיסורו. כשיעור איסור אכילתו שהוא חייב עליו בכזית. **כטומאתו.** כשיעור טומאת אוכלים דאורייתא בכביצה [לעיל פה.]. **בירך ברכת הפסח פטר את של זבח.** חגיגת ארבעה עשר שבאה עם הפסח כשהחבורה מרובה ושנינו בתוספתא דפסחים על הפסח הוא אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו לאכול את הפסח, ועל הזבח הוא אומר אשר קדשנו במצותיו וצונו לאכול את הזבח ואם בירך על הפסח פטר את הזבח. **כשתמצא לומר.** כשתתקדק בדבריהם ותעמוד על מכונו תמצא [לעיל יא:]. **כשתמצא לומר לדברי ר' ישמעאל זריקה בכלל שפיכה.** דקסבר רבי ישמעאל זריקה בכלל שפיכה כדאמרינן לעיל מנין לניתנין בזריקה שנתנן בשפיכה שיצא הלכך מתן דם זבח שהוא שלמים שכתוב בו זריקה בכלל מתן דם פסח שכתוב בו שפיכה כדאמרינן לקמן וכי בירך על הפסח פטר את הזבח שהזבח בכלל פסח אבל בירך על הזבח לא פטר את הפסח שלא מצינו לניתנין בשפיכה שכשרין בזריקה הלכך אין פסח בכלל שלמים. **לדברי ר' עקיבא לא שפיכה בכלל זריקה וכו'.** דלית ליה ניתנין בזריקה שנתנן בשפיכה יצא דהא דפסח בשפיכה מודם זבחיך ישפך נפקא לן לקמן ותרתי לא דרשת מיניה ולקמן פריך לרבי ישמעאל היכי דריש ליה להכי ולהכי [זבחים לז.]. **זריקה.** למרחוק ולא בשפיכה בנחת מקריב הכלי לכותל המזבח [לעיל סד ע"ב].

רבי שמלאי איקלע לפדיון הבן בעו מיניה פשיטא על פדיון הבן אשר קדשנו במצותיו וצונו על פדיון הבן אבי הבן מברך ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה כהן מברך או אבי הבן מברך כהן מברך דקמטי הנאה לידיה או אבי הבן מברך דקא עביד מצוה לא הוה בידיה אתא שאיל בי מדרשא אמרו ליה [א] אבי הבן מברך שתים והילכתא אבי הבן מברך שתים:

הדרן עלך ערבי פסחים וסליקא לך מסכת פסחים

רשב"ם

רבי שמלאי איקלע כו'. משום דאיירי מתניתין בשני מיני ברכות באדם אחד ומעשה אחד התלוי זה בזה כגון פסח וזבח שחגיגה באה עם הפסח, משום הכי נקט נמי להאי עובדא דאבי הבן מברך שתים:

הדרן עלך ערבי פסחים וסליקא לך מסכת פסחים

אחר השלמת המסכת יאמר זה ויועיל לזכרון בעזרת השם יתברך:

*) **הַדְרָן** עֲלָךְ מַסֶּכֶת פְּסָחִים וְהַדְרָךְ עֲלָן דַּעְתָּן עֲלָךְ מַסֶּכֶת פְּסָחִים וְדַעְתָּךְ עֲלָן לָא נִתְנְשֵׁי מִנָּךְ מַסֶּכֶת פְּסָחִים וְלָא תִתְנְשֵׁי מִנָּן לָא בְּעָלְמָא הָדֵין וְלָא בְּעָלְמָא דְּאָתֵי: ג"פ

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁתְּהֵא תוֹרָתְךָ אֻמָּנוּתֵנוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה וּתְהֵא עִמָּנוּ לָעוֹלָם הַבָּא **) חֲנִינָא בַּר פָּפָּא רָמִי בַּר פָּפָּא נַחְמָן בַּר פָּפָּא אַחַאי בַּר פָּפָּא אַבָּא מָרִי בַּר פָּפָּא רָפְרָם בַּר פָּפָּא רָכִישׁ בַּר פָּפָּא סוּרְחָב בַּר פָּפָּא אַדָּא בַּר פָּפָּא דָּרוּ בַּר פָּפָּא:

הַעֲרֶב נָא יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶת דִּבְרֵי תוֹרָתְךָ בְּפִינוּ וּבְפִיפִיּוֹת עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל וְנִהְיֶה כֻּלָּנוּ אֲנַחְנוּ וְצֶאֱצָאֵינוּ וְצֶאֱצָאֵי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל כֻּלָּנוּ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ וְלוֹמְדֵי תוֹרָתֶךָ: מֵאֹיְבַי תְּחַכְּמֵנִי מִצְוֹתֶךָ כִּי לְעוֹלָם הִיא לִי: יְהִי לִבִּי תָמִים בְּחֻקֶּיךָ לְמַעַן לֹא אֵבוֹשׁ: לְעוֹלָם לֹא אֶשְׁכַּח פִּקּוּדֶיךָ כִּי בָם חִיִּיתָנִי: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ לַמְּדֵנִי חֻקֶּיךָ: אָמֵן אָמֵן אָמֵן סֶלָה וָעֶד:

מוֹדִים אֲנַחְנוּ לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁשַּׂמְתָּ חֶלְקֵנוּ מִיּוֹשְׁבֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ וְלֹא שַׂמְתָּ חֶלְקֵנוּ מִיּוֹשְׁבֵי קְרָנוֹת שֶׁאָנוּ מַשְׁכִּימִים וְהֵם מַשְׁכִּימִים אָנוּ מַשְׁכִּימִים לְדִבְרֵי תוֹרָה וְהֵם מַשְׁכִּימִים לִדְבָרִים בְּטֵלִים אָנוּ עֲמֵלִים וְהֵם עֲמֵלִים אָנוּ עֲמֵלִים וּמְקַבְּלִים שָׂכָר וְהֵם עֲמֵלִים וְאֵינָם מְקַבְּלִים שָׂכָר אָנוּ רָצִים וְהֵם רָצִים אָנוּ רָצִים לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא וְהֵם רָצִים לִבְאֵר שַׁחַת שֶׁנֶּאֱמַר וְאַתָּה אֱלֹהִים תּוֹרִדֵם לִבְאֵר שַׁחַת אַנְשֵׁי דָמִים וּמִרְמָה לֹא יֶחֱצוּ יְמֵיהֶם וַאֲנִי אֶבְטַח בָּךְ:

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהַי כְּשֵׁם שֶׁעֲזַרְתַּנִי לְסַיֵּם מַסֶּכֶת פְּסָחִים כֵּן תַּעַזְרֵנִי לְהַתְחִיל מַסֶּכְתּוֹת וּסְפָרִים [קְדוֹשִׁים (יעב"ץ)] אֲחֵרִים וּלְסַיְּמָם לִלְמוֹד וּלְלַמֵּד לִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת וּלְקַיֵּם אֶת כָּל דִּבְרֵי תַלְמוּד תּוֹרָתְךָ בְּאַהֲבָה. וּזְכוּת כָּל הַתַּנָּאִים וַאֲמוֹרָאִים וְתַלְמִידֵי חֲכָמִים יַעֲמוֹד לִי וּלְזַרְעִי שֶׁלֹּא תָמוּשׁ הַתּוֹרָה מִפִּי וּמִפִּי זַרְעִי וְזֶרַע זַרְעִי עַד עוֹלָם. וְתִתְקַיֵּם בִּי בְּהִתְהַלֶּכְךָ תַּנְחֶה אֹתָךְ בְּשָׁכְבְּךָ תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ וַהֲקִיצוֹתָ הִיא תְשִׂיחֶךָ: כִּי בִי יִרְבּוּ יָמֶיךָ וְיוֹסִיפוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים: אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ בִּשְׂמֹאלָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד: יְיָ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בַשָּׁלוֹם:

יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵהּ רַבָּא בְּעָלְמָא דִּי הוּא עָתִיד לְאִתְחַדָּתָא (נ"א לְחַדָּתָא) וּלְאַחֲיָאָה מֵתַיָּא וּלְאַסָּקָא יָתְהוֹן לְחַיֵּי עָלְמָא וּלְמִבְנֵא קַרְתָּא דִירוּשְׁלֵם וּלְשַׁכְלָלָא הֵיכְלֵהּ בְּגַוַּהּ וּלְמֶעְקַר פָּלְחָנָא נֻכְרָאָה מִן אַרְעָא וְלַאֲתָבָא פָּלְחָנָא דִי שְׁמַיָּא לְאַתְרֵהּ וְיַמְלִיךְ קֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא בְּמַלְכוּתֵהּ וִיקָרֵהּ [וְיַצְמַח פֻּרְקָנֵהּ וִיקָרֵב מְשִׁיחֵהּ] בְּחַיֵּיכוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בַּעֲגָלָא וּבִזְמַן קָרִיב וְאִמְרוּ אָמֵן: יְהֵא שְׁמֵהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלַם וּלְעָלְמֵי עָלְמַיָּא. יִתְבָּרַךְ וְיִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא וְיִתְהַדָּר וְיִתְעַלֶּה וְיִתְהַלָּל שְׁמֵהּ דְּקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא. לְעֵלָּא מִן כָּל (בעשי"ת לְעֵלָּא וּלְעֵלָּא מִכָּל) בִּרְכָתָא וְשִׁירָתָא תֻּשְׁבְּחָתָא וְנֶחֱמָתָא דַּאֲמִירָן בְּעָלְמָא וְאִמְרוּ אָמֵן:

נוסח אשכנז

עַל יִשְׂרָאֵל וְעַל רַבָּנָן וְעַל תַּלְמִידֵיהוֹן וְעַל כָּל תַּלְמִידֵי תַלְמִידֵיהוֹן וְעַל כָּל מָאן דְּעָסְקִין בְּאוֹרַיְתָא דִּי בְאַתְרָא (קַדִּישָׁא) הָדֵין וְדִי בְכָל אֲתַר וַאֲתַר. יְהֵא לְהוֹן וּלְכוֹן שְׁלָמָא רַבָּא חִנָּא וְחִסְדָּא וְרַחֲמִין וְחַיִּין אֲרִיכִין וּמְזוֹנָא רְוִיחֵי וּפֻרְקָנָא מִן קֳדָם אֲבוּהוֹן דִּי בִשְׁמַיָּא וְאַרְעָא וְאִמְרוּ אָמֵן: יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא וְחַיִּים טוֹבִים עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן: עֹשֶׂה שָׁלוֹם (בעשי"ת הַשָּׁלוֹם) בִּמְרוֹמָיו הוּא בְּרַחֲמָיו יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן:

נוסח עדות המזרח

עַל יִשְׂרָאֵל וְעַל רַבָּנָן וְעַל תַּלְמִידֵיהוֹן וְעַל כָּל תַּלְמִידֵי תַלְמִידֵיהוֹן דְּעָסְקִין בְּאוֹרַיְתָא קַדִּשְׁתָּא דִּי בְאַתְרָא הָדֵין וְדִי בְּכָל אֲתַר וַאֲתַר. יְהֵא לָנָא וּלְהוֹן וּלְכוֹן חִנָּא וְחִסְדָּא וְרַחֲמֵי, מִן קֳדָם מָארֵי שְׁמַיָּא וְאַרְעָא, וְאִמְרוּ אָמֵן: יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא, חַיִּים וְשָׂבָע, וִישׁוּעָה וְנֶחָמָה, וְשֵׁיזָבָא, וּרְפוּאָה, וּגְאֻלָּה, וּסְלִיחָה וְכַפָּרָה, וְרֶוַח וְהַצָּלָה, לָנוּ וּלְכָל־עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל, וְאִמְרוּ אָמֵן: עֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו הוּא בְּרַחֲמָיו יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל־עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן:

עין משפט נר מצוה

קטז א מיי' פי"א מהל' ביכורים הלכה ה סמג עשין קמד טור ש"ע י"ד סי' שה סעיף י:

רבינו חננאל

רבי שמלאי איקלע לפדיון הבן אמרו ליה על פדיון הבן פשיטא לן דודאי אבי הבן מברך אלא שהחיינו מאן מברך הכהן מברך או אבי הבן מברך. ופשטוה מבי מדרשא אבי הבן מברך שתים על פדיון הבן ושהחיינו:

סליקא מסכתא ברחמי שמיא וסימנהא נהור"א דכל שעת"א עב"ר לאת"ר תדיר"א איל"ן איכדי"ן איתת"א דאיסתאב"ת ברמש"א.

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [עיין תוספות בכורות דף מט. ד"ה לאמ' וכו'] ותוס' סוכה מו. ד"ה העושה ב'.

*) [פי' הגון ע"ז תמצא בספר החיים שחיבר אחי הגאון מהר"ל מפראג בספר זכיות ח"א פ"ב]. וז"ל ישראל אינם מהודרים לפני השם יתברך רק בשביל התורה שבעל פה, שהוא הסימן המובהק המבדיל בין ישראל לעמים וכו', על כן אנו נוהגין לומר בכל סיום מסכתא "הדרן עלך והדרך עלן".
וגם אין מי שנותן דעתו על התורה שבעל פה שלא תשכח ח"ו רק אנו, וזהו "דעתן עלך".
וכן התורה שבעל פה היא המגינה על ישראל, ולכך נקרא "גמרא" שהוא ר"ת של ג'בריאל מ'יכאל ר'פאל א'וריאל, לומר כי העוסק בגמרא חונה מלאך ה' סביב לו להצילו, מימינו מיכאל, ומשמאלו גבריאל, ומלפניו אוריאל, ומאחוריו רפאל, ועל ראשו שכינת אל הבוחר בדברי חכמים. וזהו "דעתך עלן", כלומר השגחתך עלן.
והואיל וישראל והתורה שבעל פה הן שני תאמי צביה, ראוי ש"לא יתנשו זה מזה לא בעלמא דין ולא בעלמא דאתי".
ולהיות שתלמוד אינו חביב ומהודר כל כך רק אצל בעלי התורה אבל לא אצל יושבי הקרנות, על כן אנו מודים "ששם חלקנו מיושבי בית המדרש ולא שם חלקנו מיושבי הקרנות".

**) [בסיומא בסוף תשובת הרמ"א ז"ל וכן בסוף יש"ש בב"ק כתוב רמזים על הזכרת שמות הללו]:
[ולפנינו נדפס בים של שלמה סוף פרק מרובה הן דברי הים של שלמה והן דברי הרמ"א. וז"ל הים של שלמה: הא לך דין הסיום: גרסינן בפרק כל כתבי, אמר אביי תיתי לי דכי חזינא צורבא מדרבנן דשלים מסכתא, עבידנא יומא טבא לרבנן. מכאן נהגו כל ישראל לסיים בשמעתא, וליתן שבח והודיה למקום, ולפרסם אותה שמחה שזכה לכך, שעושין סעודה בעת שמסיימין. וראייה ממסכת תענית ומביאו נמי בריש פרק יש נוחלין. לא היו ימים טובים לישראל כיום הכיפורים וט"ו באב. ומסיק בגמרא בשלמא יום כיפור יום סליחה ומחילה הוא. אלא ט"ו באב מאי טעמא. ומפרש כמה טעמים. עד דמסיק לבסוף, רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו יום שפוסקים בו מלכרות עצים למערכה כו', ופירושו, לפי שפסקו אותו היום להשלים מצוה גדולה היו שמחים ונחשב להם ליום טוב. ואם כן השלמת הספר אין לך מצוה גדולה מזו.
ובפרט היכא שדעתו להתחיל אחר כך ספר אחר. וכן כתב לשם הר"ן שמהא שמעינן שמנהג ישראל הוא לשמוח ולעשות יום טוב בהשלמת המצוה. ומהא דפרק כל כתבי משמע, דאפילו מי שלא סיים מסכתא זו, מצוה רבה שישמח עם המסיים. דהא אביי אע"ג דהוא גופא לא סיים, אפילו הכי עביד יומא טבא לרבנן. ומשמע שהיה מזמין אף אחרים עמו, דהא לא אמר עבידנא ליה יומא טבא אלא לרבנן קאמר. ומה שפירש רש"י לפי שהיה אביי ראש ישיבה, לאו משום דאחר לא היה עושה. אלא דקשה לרש"י וכי לא היה בדורו של אביי שום אחד שהיה מהדר ועושה זולתו מאחר שהיא מצוה רבה. על כן פירש משום שהיה ראש ישיבה והוא קודם למצוה זולתו. והנה פקח עינך וראה אף שאביי היה אחד מן החולים, ומצמצם ביותר כדאיתא בפרק במה מדליקין אביי חש בהדרונקא. אמר רבא ידענא ביה בנחמני דמכפין נפשיה כו'. אפילו הכי עביד יומא טבא לרבנן, מחמת רוב חיבת המצוה. ומשמע נמי מהא דאביי דאפילו יחיד שסיים מחוייבים אחרים לסיים עמו, כהאי עובדא דאביי. ואין לומר דהתם איירי שהצורבא מרבנן סיים עם כל המתיבתא בכה"ג עביד ליה אביי סיום. זה אינו, חדא דלישנא צורבא מדרבנן משמע תלמיד חכם ותיק יחידי ולא ריש מתיבתא. דאל"כ הל"ל ריש מתיבתא. ועוד מסתמא איירי דומיא דאינך דמסיק תיתי לי דכי חזינא צורבא מרבנן כו' עד דלא מהפכי, א"כ כותיה דאיירי בצורבא מרבנן לחוד. ועוד נראה היכא דאמר תלמודא צורבא מרבנן משמע דוקא איהו לחוד'. מדאמר תלמודא אמר רבא שרי צורבא מדרבנן לאודעיה נפשיה באתריה דלא ידעי ליה. ואי לישנא דצורבא מדרבנן משמע עם כל המתיבתא. אם כן מה צריך לאודעיה נפשיה. הלא מסתמא כבר יודעין אותו. אלא ש"מ עיקר כדפירשתי. ולעיל בסימן ל"ו כתבתי שהיא סעודת מצוה ממש וע"ש: **סליק דין הסיום** וכתב שם המגיה וז"ל: והואיל שדין הסיום אתא לידן, וכאן הוא מקומו, גם אמרתי לצרף ולחבר לזה דרוש נאה אף נעים ויפה ומקובל שהעתקתי בימי חורפי מגדול וחכם אחד שהעתיקו בשם שארו וקרובו של הגאון המחבר ספר הגדול הזה. הלא הוא מרנא ורבנא המאיר עיני ישראל בחיבוריו הגאון הגדול כמהור"ר משה איסרל"ש זצ"ל ומש"ה אל אלהים על"ה ומה טוב ומה נעים שבת אחי"ם גם יחד בישיבה של מעלה. הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו. אי"ש אי"ש לפי מדרגת מחיצתו ופרגדו: וז"ל: דרוש נאה וכונה גדולה. לסיום מסכתא מהמאור הגולה: הנה מה שנוהגין ורגילין אנו להזכיר בסיום כל מסכתא רב פפא עם עשרה בניו שהיו מאירים וגדולים בתורה ע"י שהיה עושה להם סעודה בסיום המסכתא כי עשיר היה והיה מחזיק לעוסקי התורה. לכן זכה שמזכירין אותו עם עשרה בניו הרומזים כאלו הזכרו עשרת הדברות, כי מלת רב פפא הוא רמז על מעלת משה רבינו ע"ה שנאמר בו דבר אתה עמנו ונשמעה. ועיקר מעלתו של משה רבינו שדבר עם השי"ת פ"ה אל פ"ה שהוא אותיות פפ"א. ואיתא במדרש לחד מאן דאמר דאנכי אינו בכלל הדברות, ופתח באנכי רק להודיע מי הוא המצוה. על כן בא מלת פפ"א להוציא מלבו של אותו המאן דאמר כי נוטרי"קון של פפ"א פת"ח פ"א, שבגימטריא אנכ"י. נגד מצות לא יהיה לך וגו', שנאמר בעובדי עבודה זרה לא תחנם, והוא בהיפך משאר בני אדם שראוי לחננם ולרחם עליהם, כמו שדרשו ז"ל והלכת בדרכיו מה הוא חנון אף אתה תהא חנון. לכן נקרא האחד חנינא. נגד לא תעשה לך פסל, שלבסוף אחר העשייה ינחם על העשייה, שרואה שפה להם ולא ידברו, והם הן הם פשוטי וגולמי כלי עץ. נקרא האחד נחמן מלשון נחמתי כי עשיתים. נגד לא תשא, שהוא לשון רוממות והתנשאות, שלא יחשוב האדם שבזה מנשא ומכבד השם שנשבע בשמו וכמו שנשבע יוסף בחי פרעה. וכן מצינו שהיו נשבעין בחיי המלך. נקרא האחד רמי שהוא לשון רוממות. נגד מצות זכור את יום השבת, נקרא האחד אד"א, שבגימטריא שש, נגד ששת ימי המעשה. ונגד כבד [את אביך ואת אמך], נקרא האחד אבא מורי, שהוא הכבוד שהבן קורא לאביו אבא מורי. נגד לא תרצח נקרא האחד אחאי (לאן) [לשון] אחוה. כי כשיחשוב כל אחד לחבירו כאח לא ירצחנו, וכמו שנאמר ואהבת לרעך כמוך. ואף כי הרציחה הראשונה שהיתה בעולם היתה בשני אחים, שקין הרג את הבל אחיו. וכנגד לא תנאף שדרך המנאפים לקרוץ ולרמוז בעינים, כמו שנאמר קורץ בעיניו, נקרא האחד רפרם, מלשון רפרף בעיניו. ונגד לא תגנוב, נקרא האחד רכיש, מלשון רכוש, כי הגונב אפילו נפשות גונב כדי למוכרו. נגד לא תענה, נקרא האחד סורחב, מלשון סרח בת אשר, שהיא העידה ליעקב שיוסף חי אמר לה כה תחיי. וכנגד לא תחמוד, שנאמר בו בית ואשת רעיך, נקרא האחד דרו, מלשון דירת בית, וגם האשה נקראת בית, כמו שאמר רבי יוסי מעולם לא קריתי לאשתי אלא ביתי כו': וכמו שמתחילין אחר סיום התורה בשמחת תורה בראשית, שאין עומדין על הפרק וכן בסיום התורה אין עומדים כדי שלא ליתן פתחון פה לשטן לקטרג לומר שכבר סיימו התורה ומבטלין ח"ו מהתורה. לכן מתחילין מיד וחוזרין לעסוק בתורה לקרות מבראשית. ולזה ירמוז בני רב פפא בעשרה שמות אלו נגד העשרה מאמרות שבהן נברא העולם בשביל התורה הנקראת ראשית. וארז"ל בראשית נמי מאמר א' הוא. ולהיות כי העולם נברא בחסד וחנינא מאת השם כמו שנאמר עולם בחסד יבנה לכן נקרא אחד חנינא. ונגד ויאמר אלהים יהי אור וגו', שארז"ל שאור שנברא ביום ראשון גנזו הקב"ה לצדיקים והבדילו לעתיד לבא, נקרא האחד רמי, מלשון תרומות והבדלה. ונגד ויאמר אלהים יהי רקיע, שאמרו חז"ל, שהמים התחתונים בוכים עד שנחמן הקב"ה ואמר להן שעתידין להתקרב על גבי המזבח נקרא האחד נחמן. וכנגד ויאמר יקוו המים וגו' שאמרו רז"ל שים אוקינוס מקיף הארץ והארץ נראה מתוכן, נקרא האחד סורחב מלשון סרח המשכן. וכנגד מאמר תדשא הארץ דשא וגו', ונאמר וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ עד ואד יעלה מן הארץ, נקרא האחד אדא, מלשון אד. ונגד מאמר יהיו מאורות שנבראו מתחלה שניהם גדולים, הרומזים על יעקב ועשו שהיו אחים. ולכן הגוים מונים לחמה וישראל ללבנה. ועל זה אמרו רז"ל שהמאורות לוקין על שני אחים שנשפך דמם כמים כו', לכן נקרא האחד אחא. ונגד מאמר ישרצו המים שרץ נפש חיה, והדגים פרים ורבים יותר מכל בעלי חיים, לכן נקרא האחד רפרם, מלשון פריה ורביה. ונגד מאמר תוצא הארץ נפש חיה וגו', והם נבראו לעבוד עבודת משא, בכתף ישאו כל צרכי בני אדם, לכן נקרא האחד דרו, מלשון דרו באגרה [ביצה ל.]. ונגד מאמר נעשה אדם בצלמנו שנברא האדם יחיד והוא היה אב לכל הבאים אחריו, נקרא האחד אבא מורי. ונגד מאמר הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע, וזה הוא עיקר ממונם ורכושם של אדם שהיה להם לאכול זרע השדה, לכן נקרא האחד רכיש. עכ"ל דברי הגאון הגדול כמהר"ר משה איסרל"ש זצ"ל:

רַבִּי שִׂמְלַאי אִיקְלַע לְפִדְיוֹן הַבֵּן וְכוּ', הובא דין זה כאן, משום שדנו בו בשני מיני ברכות באדם אחד מחמת מעשה אחד, בדומה למשנה שדנה בקרבן פסח וקרבן חגיגה שהן שתי ברכות באדם אחד הבאות יחד, שהחגיגה באה עם הפסח (רשב"ם). ויש שביאר, שהסתפקו בכהן ואבי הבן מי מהם מוציא את חבירו בברכת 'שהחיינו', בדומה למשנה שדנה האם ברכת הפסח פוטרת את ברכת חגיגה (רש"ש, וראה להלן ביאור הגמ' לדבריו). ויש שביאר, שלפי שאמרו לעיל (ע"א) שברכת החגיגה יכולה לפטור את ברכת קרבן פסח לולי שמתן הדם על המזבח שונה, אף שקרבן חגיגה הוא רשות (ראה לעיל ע, א) וקרבן פסח הוא חובה, הסתפקו האם הכהן יכול לפטור את אבי הבן בברכת 'שהחיינו', אף שלכהן ברכה זו אינה אלא רשות [כדין ברכת 'שהחיינו' על הנאה מפרי חדש (ראה עירובין מ, ב)], ולאבי הבן היא חובה, ופשטו שאין הכהן יכול להוציא את האב, ואינו דומה לקרבן חגיגה שלפעמים הוא חובה מדרבנן באופן שיש הרבה אוכלים, כדי שיאכל קרבן פסח על השובע (זרע אמת פסחים לב).

בָּעוּ מִינֵּיהּ פְּשִׁיטָא עַל פִּדְיוֹן הַבֵּן וְכוּ' אֲבִי הַבֵּן מְבָרֵךְ, הזכירו בשאלתם את ברכת פדיון הבן אף שלא הסתפקו אלא בברכת 'שהחיינו', כיון שיסוד שאלתם הוא שכיון ששניהם יחד מקיימים את מצות פדיון הבן, האב בנתינתו והכהן בקבלתו, ואבי הבן מברך על הפדיון, יתכן ואת ברכת 'שהחיינו' תיקנו שיברך הכהן, בכדי שלכל אחד מהם תהיה ברכה (כתב סופר יו"ד קמז). ויש שכתב, שיסוד שאלתם הוא שכיון שברכת הפדיון היא בנוסח 'על פדיון' ולא 'לפדות', מוכח שניתן לפדות על ידי שליח [שכל מצוה שניתן לעשותה על ידי שליח, הברכה היא בנוסח 'על' (ראה לעיל ז, ב)], וכיון ששליח העושה מצוה אינו מברך 'שהחיינו', יתכן שתיקנו חכמים שהכהן יברך תמיד אף באופן שהאב עצמו פודה (צל"ח בביאור הראשון [וראה להלן שיש הסוברים שאף שליח מברך 'שהחיינו']). או שברכת הפדיון היא בנוסח 'על', כיון שאין המצוה נגמרת עד שיקבל הכהן, ונמצא שהוא חלק מהמצוה, ואם כן יתכן שהכהן מברך 'שהחיינו' (צל"ח בביאורו השני).

בָּרוּךְ שֶׁהֶחֱיָינוּ וְכוּ' – וחיוב 'שהחיינו' על האב במצות פדיון הבן יותר משאר מצוות, הוא לפי שיש בה גם שמחה, ששמח האב שיצא בנו מכלל נפל (בעל המאור; שו"ת הרשב"א א, קכו). או משום שהיא מצוה שאינה שכיחה (תוס' בכורות מט, א ד"ה לאחר, רמב"ם ברכות יא, ט). או משום שהיא מצוה התלויה בזמן, שעד שלשים יום אינו ראוי לפדיון (ר"ן על הרי"ף). והנפקא מינה בין הביאורים, באופן שמת הבן לאחר שלשים יום ופודה אותו האב לאחר שמת, האם יברך האב ברכת 'שהחיינו' על הפדיון כיון שיש לו שמחה בעשיית המצוה, או שכיון שיש לו עגמת נפש אינו מברך (תוס' בכורות שם, רא"ש פדיון בכור, א, בשם ר"י).

כֹּהֵן מְבָרֵךְ דְּקָמְטֵי הֲנָאָה לְיָדֵיהּ אוֹ אֲבִי הַבֵּן מְבָרֵךְ דְּקָא עָבֵיד מִצְוָה – שניהם צריכים לברך, רק הספק הוא מי יברך ויוציא את חבירו, ופשטה הגמ' שעל אבי הבן לברך משום שהוא מקיים מצוה, ויוציא את הכהן שחובת ברכתו היא ברכת הנהנין (ע"פ רש"ש, ושו"ת חת"ס יו"ד רצט, והעמק שאלה שאילתא קעא, וראה להלן דעות הראשונים שלמסקנת הגמ' אין על הכהן חובת ברכת 'שהחיינו' כלל). או שהספק היה האם יש בפדיון הבן שמחה לאב ולכן עדיף שהוא יברך ויוציא את הכהן, או שאין בו שמחה לאב ועדיף שיברך הכהן שיש לו שמחה בקבלת הכסף (שו"ת חת"ס שם, רצד).

וְהִלְכְתָא אֲבִי הַבֵּן מְבָרֵךְ, ואין הכהן מברך, שאף שיש לו הנאה בקבלת חמש סלעים, מכל מקום כיון שעל ידי שקיבל הפסידו שאר הכהנים, אינו יכול לברך על הנאתו (מאירי). ויש שביאר את הטעם שאין הכהן מברך, לפי שבכל דבר התלוי בשניים אין מברך אלא אחד, וכשאר מתנות כהונה שהכהן המקבל אינו מברך, וכמו בכל מקח וממכר שהקונה מברך 'שהחיינו' ולא המוכר, אף אם יש לו הנאה מרובה מהמכירה (שו"ת הרשב"א א, שלח, בתירוצו השני). ויש שכתבו, שהכהן חייב ב'שהחיינו' ואבי הבן מוציאו ידי חובה (ע"פ רש"ש, ושו"ת חת"ס יו"ד רצט, והעמק שאלה שאילתא קעא, ראה ביאורנו לעיל ד"ה כהן).

שְׁתַּיִם, בדוקא אמרו 'שתים', כי רק באופן שהאב מברך על הפדיון הוא מברך גם 'שהחיינו' ומוציא את הכהן, שכיון שכבר בירך ברכה אחת יברך אף את השניה, אבל במקום שהאב אינו פודה בעצמו כגון שפודה על ידי שליח, או באופן שהפדיון נעשה על ספק בכור שאין האב מברך על הפדיון, הכהן מברך 'שהחיינו' (ע"פ כתב סופר יו"ד קמז, וכע"ז בהעמק שאלה שאילתא קעא [והוסיף, שלדעת החת"ס שם רצט, אם לא התכוון האב להוציא או הכהן לצאת, חייב הכהן לברך אף שכבר בירך האב]). ויש שכתבו, שגם כשפודה על ידי שליח, השליח מברך אף את ברכת 'שהחיינו' (דרישה יו"ד שה, ג, שו"ת חת"ס יו"ד רצח [שלא כדעת הצל"ח [ראה לעיל ד"ה בעו] שאין השליח מברך 'שהחיינו']).

וברכת 'שהחיינו' של האב היא קודם שנותן לכהן את הפדיון (רמב"ם ביכורים יא, ה). ויש אומרים, שמברך 'שהחיינו' לאחר הנתינה לכהן (הר"י קורקוס שם, בשם אורחות חיים). ■ להלכה, אבי הבן מברך 'על פדיון הבן' ו'שהחיינו', ואחר כך נותן הפדיון לכהן (שו"ע יו"ד שה, י, וראה דרך אמונה ביכורים שם עוד פרטים בזה).

מילואים

המשך מעמוד צט:

בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים מִן הַמִּנְחָה וּלְמַעְלָה הוּא דְּאָסִיר סָמוּךְ לַמִּנְחָה שָׁרֵי, אֲבָל בְּעֶרֶב הַפֶּסַח אֲפִילּוּ סָמוּךְ לַמִּנְחָה נַמִּי אָסוּר, והיינו שבערבי שבתות וימים טובים, טעם איסור האכילה מן המנחה ולמעלה הוא גם כדי שימנע זמן ממושך מאכילה ויהיה תאב לאכול בערב, וגם משום שמזמן זה ואילך יש לחוש שמא ימשך באכילתו עד סמוך לחשכה ויכנס לשבת כשהוא שבע. ואמנם לענין שיהיה תאב לאכול בערב אין טעם בתוספת של חצי שעה סמוך למנחה, אולם לענין החשש שמא ימשך יש טעם בתוספת זו, ובערב פסח החמירו בכך משום חומר חיוב מצה, אף שאין זה שכיח שימשך כל כך (הר צבי, בפי' ראשון).

המשך מעמוד קא.

כִּי הֲוָה מְקַדֵּשׁ אָמַר לָן וְכוּ', ומשמע, שלאחר שרבה כבר קידש, אמר להם שיטעמו כדי שיחשב קידוש במקום סעודה. ומכאן, שגם אם בשעת הקידוש לא היה בדעתו לאכול במקום הקידוש, אם אחר כך נמלך ואכל שם, נחשב קידוש במקום סעודה (ט"ז או"ח רעג, ב, והביא מכאן ראיה לדעת הרמ"א המובאת להלן). ויש שדחה, שודאי שרבה אמר להם זאת קודם שקידש, ובשעת הקידוש היתה דעתם לאכול במקום הקידוש, שאם לא כן, נמצא שלא כיוונו לצאת ידי חובת קידוש, וגם אם יאכלו אחר כך לא יצאו ידי חובה (קרבן נתנאל על הרא"ש י, ה אות ע, ונתיב חיים שם). ■ להלכה, אף אם היה בדעתו לאכול לאחר זמן, ונמלך ואכל לאלתר, נחשב קידוש במקום סעודה (רמ"א שם, ומשנ"ב שם, יג).

טְעִימוּ מִידֵּי – היינו טעימת לחם, אבל טעימת מיני תרגימא אינה נחשבת 'סעודה' [בסעודה ראשונה ושניה שהן עיקר כבוד שבת, ורק בסעודה שלישית מועילה], ואינו נחשב בכך 'קידוש במקום סעודה' (תוס ד"ה טעימו; רא"ש י, ה). ויש סוברים, שאף בפירות ובמיני תרגימא יוצאים ידי חובת סעודת שבת [ולשיטתם גם בטעימה כזו נחשב 'קידוש במקום סעודה'] (רמב"ן רשב"א ור"ן שבת קיז, ב). ■ להלכה, דוקא אם אכל פת או מיני תרגימא מחמשת מיני דגן נחשב 'קידוש במקום סעודה', אבל אם אכל פירות, אינו נחשב 'קידוש במקום סעודה' (שו"ע או"ח רעג, ה, ומשנ"ב שם. וראה שם פרטים נוספים, וכן בשו"ע שם רעד, ד).

דִּילְמָא אַדְּאָזְלִיתוּ לְאוּשְׁפִּיזָא מִתְעַקְרָא לְכוּ שְׁרָגָא וְכוּ', וכיון שלא תוכלו לאכול שם בלא נר, נמצא שהקידוש שתעשו שם לא יהיה במקום אכילה (ע"פ רשב"ם, מהרש"א בדעת תוס', ורא"ש י, ה). ויש שפירשו, שחשש שמא לא יוכלו לקדש שם בלא נר, שצריך לקדש במקום נר, אבל לא חשש מחמת האכילה, כי אפשר לאכול גם בלא נר (תוס' רבינו פרץ; רא"ש שם, בשם יש אומרים. וראה רא"ש שם שדחה, שאפשר לקדש בלא נר). ויש שכתבו, שצריך לאכול סעודת שבת דוקא במקום הנר, משום 'עונג שבת' [וממילא צריך לקדש במקום הנר] (תוס' שבת כה, ב ד"ה הדלקת; מרדכי שבת רמז רצד).

■ להלכה, יש אומרים שאין לקדש אלא לאור הנר [כדעת רבינו פרץ], ויש אומרים שאין הקידוש תלוי בנר [כדעת הרא"ש], ואם הוא נהנה בחצר יותר מפני האויר או מפני הזבובים, מקדש בחצר ואוכל שם אף שאינו רואה את הנר, שהנרות לעונג נצטוו ולא לצער, וכן הלכה (שו"ע או"ח רעג, ז), והיינו במצטער הרבה אם יאכל במקום הנר, אבל אם אינו מצטער כל כך, צריך לאכול דוקא במקום הנר [כדעת התוס' והמרדכי בשבת, שצריך לאכול דוקא במקום הנר, וממילא צריך לקדש שם, שאין קידוש אלא במקום סעודה] (משנ"ב שם, לב, וביאה"ל שם ד"ה והכי).

וּבְקִידּוּשָׁא דְהָכָא לֹא נָפְקִיתוּ דְּאֵין קִידּוּשׁ אֶלָּא בִּמְקוֹם סְעוּדָה, שדין זה שאם קידש שלא במקום סעודה אינו יוצא ידי חובה, אינו רק דין מצד הסעודה שצריך לסעוד במקום הקידוש [וממילא אם אינו סועד כלל, יוצא ידי חובת קידוש אף שאין הקידוש במקום סעודה], אלא הוא גם דין בקידוש עצמו, שיקדש דוקא במקום סעודה, ולכן גם באופן שאינו אוכל כלל אינו יוצא ידי קידוש (ר"ן, ע"פ משאת משה פסחים קמה, וימלא פי תהלתך [להגראי"ל שטיינמן] עיונים בתפילה עמ' שפח, וראה ביאורנו לעיל ד"ה אין קידוש). ■ וכן הלכה (שו"ע או"ח רעג, ג).

מַתִּירִין מִבֶּגֶד לְבֶגֶד - מתירים ציציות מטלית זו וקושרים אותן בטלית אחרת (רשב"ם), אבל אסור להתיר ציציות מהטלית שלא על מנת לקושרן בטלית אחרת (תוס' שבת כב, א ד"ה רב), מפני שמבזה טלית של מצוה בחינם (ט"ז או"ח טו, ב). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע שם, א. וראה במשנ"ב שם פרטים נוספים).

וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר אַף יְדֵי יַיִן נַמִּי יָצְאוּ, ואינם צריכים לחזור ולברך על היין ששותים בביתם בתוך הסעודה (רשב"ם). ודוקא כששתו בבית הכנסת, אבל אם לא שתו בבית הכנסת, צריכים לברך על היין בביתם, שההליכה לבית נחשבת הפסק, כשם שאם שחו בין הברכה ששמעו מהמקדש לבין שתיית היין, נחשבת השיחה הפסק וצריכים לברך על היין (תוס' ד"ה ורבי יוחנן). ויש שסוברים, שגם אם לא שתו בבית הכנסת, אין ההליכה נחשבת הפסק, כיון שהמקדש כבר שתה מהיין, ואפילו אם שחו קודם ששתו, לאחר שהמקדש כבר שתה, אין השיחה נחשבת הפסק (ע"פ מג"א או"ח קסז, יט וביאור הגר"א שם, כז, בדעת הרוקח שכט והאור זרוע א, קמד, המובאים ברמ"א שם, ו). ■ להלכה, השומע ברכה מחבירו ושח, צריך לחזור ולברך, ודוקא כששח קודם שהמברך אכל או שתה, אבל אם שח לאחר מכן, אין השיחה נחשבת הפסק [כדעת הרוקח והאור זרוע] (רמ"א שם. וראה במשנ"ב מהדו' דרשו שם הע' 32 ביאור דעתו). ורוב האחרונים חולקים וסוברים שכשם שאם המברך עצמו שח קודם שאכל או שתה צריך לחזור ולברך, כך גם השומע ששח קודם שאכל או שתה בעצמו, צריך לחזור ולברך [כדעת תוס'] (משנ"ב שם, מג).

המשך מעמוד קג:

ומה שלא ענה לו רבא מיד, משום שבתחילה הבין שכוונתו לשאול מדוע הטריח עצמו השמש להביא אבוקה אף שכבר יש נר על השולחן, והרי להלכה אין לטרוח אחר הנר במוצאי שבת (ראה ברכות נג, ב), ועל זה באמת השיב לו רבא שהשמש לדעתו עשה, אבל לאחר מכן שהכיר שכוונתו לשאול על עצם מה שנראה שהוא סובר שיש ענין להביא אבוקה, על זה השיב לו רבא שודאי שאבוקה היא מצוה מן המובחר (תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי]; אור זרוע שבת צד). ויש שפירש שלא ענה לו מיד כדי לחבב עליו את הדבר (תוס' רא"ש, וראה הגהות יעב"ץ).

■ להלכה, מצוה מן המובחר לברך על אבוקה, ובדיעבד יכול לברך גם על נר אחד, וידליק נר מיוחד לצורך הבדלה ולא יסמוך על הנר שבביתו (שו"ע או"ח רצח, ב), אבל אין זה לעיכובא (משנ"ב שם, ז). ושתי פתילות בנר של שמן נחשבות אבוקה, ובנר של שעוה צריך

שיהיה פירודן ניכר וכמו בשני נרות קלועים (רמ"א שם ומשנ"ב שם, ח).

המשך מעמוד קה.

במוצאי שבת, מבדיל במשך השבוע (מנחת חינוך מצוה לא אות ט, ע"פ מחלוקת הראשונים המובאת ברא"ש ברכות ג, ב, וראה הערות הגרי"ש אלישיב, שמדברי הרשב"ם ד"ה דאי, משמע כדעה הראשונה).

מְקַדֵּשׁ וְהוֹלֵךְ כָּל הַיּוֹם כּוּלוֹ, אפילו אם הזיד ולא קידש בליל שבת (רמב"ם שבת כט, ד), כיון שהקידוש בשבת ביום הוא מעיקר החיוב, ולא כתשלומין לקידוש של ליל שבת (ב"ח או"ח רעא, ח). ויש שסובר, שרק אם שכח ולא קידש בלילה יכול לקדש ביום, אבל אם הזיד ולא קידש בלילה, אינו יכול לקדש ביום (טור או"ח רעא, בשם רב עמרם גאון), כיון שהקידוש ביום הוא תשלומין לקידוש של ליל שבת, ודין תשלומין נאמר רק בשוגג ולא במזיד (ב"ח שם, וראה עוד מנחת חינוך מצוה לא אות ט ושו"ת חת"ס או"ח יז, שדנו אם מחלוקת זו תלויה במחלוקת הראשונים לגבי הבדלה שהובאה לעיל ד"ה מבדיל).

■ להלכה, אם לא קידש בליל שבת, בין בשוגג ובין במזיד, מקדש בשבת ביום [כהרמב"ם] (שו"ע או"ח רעא, ח, וראה משנ"ב שם, לט, מה הדין כשנזכר שלא קידש בבין השמשות של מוצאי שבת).

כְּבוֹד יוֹם וּכְבוֹד לַיְלָה כְּבוֹד יוֹם קוֹדֵם, שאם אין לו הרבה יין ומיני מגדים, יניחם לסעודת היום ולא יאכלם בלילה (רש"י; רשב"ם), כיון שהקדושה מוסיפה והולכת, והיום קדוש יותר מהלילה (שו"ת חת"ס או"ח, יז). ויש שפירש, שבפסוק שממנו לומדים שצריך לאכול בשבת, נאמר 'אכלוהו היום', ומשמע שעיקר סעודת שבת היא ביום ולא בלילה (חסדי דוד על התוספתא ברכות ג, יב [אינו מודפס בש"ס וילנא], ר"ש סירילאו ברכות ז, ה, וראה בירור הלכה [זילבר] ז או"ח תקכט, אם דין זה נוהג גם ביום טוב). ■ וכן נפסק להלכה (משנ"ב רעא, ט).

וְאִם אֵין לוֹ אֶלָּא כּוֹס אֶחָד אוֹמֵר עָלָיו קִידּוּשׁ הַיּוֹם, והטעם שלא אומרים לו לקדש בליל שבת על הפת, וישאיר את היין לכבוד היום, כיון שמצוה מן המובחר לקדש על היין, וחביבה מצוה בשעתה (נתיב חיים ומגן גיבורים או"ח קפב, א, אולם ראה מג"א שם, א). וברייתא זו מדברת באדם שיין חביב עליו יותר מפת, אבל אדם שפת חביבה עליו יותר מיין, יכול לכתחילה לקדש על הפת כמבואר להלן (קו, א), ואדם זה יקדש בליל שבת על הפת, וישאיר את היין לכבוד היום (מאירי; השלמה, ביאה"ל רעא, ג ד"ה מוטב).

המשך מעמוד קה:

הַמְבָרֵךְ צָרִיךְ שֶׁיִּטְעוֹם מלא לוגמיו (גמ' להלן קז, א), או הוא או אחד מהשומעים (רשב"ם, אולם ראה ביאורנו לעיל ק, ב ד"ה ידי קידוש, שיש סוברים שדוקא המברך צריך לטעום), והטעם, משום שגנאי הוא לכוס של ברכה שיברכו עליו 'בורא פרי הגפן' ולא ישתו ממנה (רש"י עירובין מ, ב ד"ה ליתביה; ראב"ן עירובין שצז, וראה רש"ש), אולם גם אם אינו שותה מהכוס, הברכה אינה ברכה לבטלה, כיון שכך תיקנו חכמים, שכל שירה הנאמרת על היין, יאמרו בה ברכת 'בורא פרי הגפן', שהיא עיקר השירה המיוחדת ליין (שו"ע הרב או"ח קצ, ד, וכע"ז בבית מאיר יו"ד רסה ד"ה הגה). ויש סוברים, שאם לא טעמו מהכוס, הרי זו ברכה לבטלה (רשב"א עירובין מ, ב ד"ה ליתביה; ריטב"א שם ד"ה המברך, וראה רש"י ר"ה כט, ב ד"ה מהו). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח קצ, א-ד).

טְעָמוֹ פְּגָמוֹ, כיון שעל ידי הטעימה, נחשב היין שנשאר בכוס כשיורי כוסות (רמב"ם שבת כט, טז). והטעם שאינו יכול להעביר לאחר ההבדלה שיעור טעימה לכוס אחרת ולשתות ממנה – ובאופן זה היין שנשאר בכוס אינו פגום ויכול לברך עליו ברכת המזון – כיון שצריך לשתות מכוס שיש בה רביעית [ואין די בכך שאמר את ההבדלה על כוס כזו], ואם יעביר רביעית מכוסו לכוס אחרת, לא תישאר לו רביעית יין לברכת המזון [שהרי מדובר שאין לו אלא כוס אחת, דהיינו שאין לו שיעור שתי רביעיות (ראה ביאורנו להלן קו, א ד"ה מאי)] (תוס', וראה שו"ע או"ח רעא, יא, ומג"א שם, כד). והוא הדין שלא מועיל לשפוך קצת יין או מים לכוס ולתקנה (רעק"א, וראה שם שלמסקנת הגמ' יכול לשפוך לתוכה יין או מים ולתקנה).

טָעַם מַבְדִּיל. ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח רצט, ה).

המשך מעמוד קו.

אותה לסעודה כדרך שסומכים את הקידוש לסעודה בליל שבת, ולכן מותר לאכול לפני קידוש היום, שאינו נחשב כלל כקידוש (רבינו דוד; מהר"ם חלאווה [וראה שש"כ נ הע' יז, שמשום כך סבר הגרי"ז סולוביצ'יק שכל אחד מהמסובים צריך לטעום יין בקידוש זה]. וראה עוד רבינו דוד שם, שלסברא זו צריך לקדש גם בסעודה שלישית). ■ להלכה, אסור לטעום לפני קידוש היום (שו"ע או"ח רפט, א).

ומכיון שבקידוש זה מברכים רק 'בורא פרי הגפן', אינו כברכת המצוות שאפילו אם יצא ידי חובתו יכול להוציא אחרים מדין 'ערבות', אלא דינו כברכת הנהנין שרק אם מברך לעצמו יכול להוציא אחרים ידי חובתם (תוס' רבינו פרץ [המובא במרדכי]; ריטב"א). ויש סוברים, שאף שזו ברכת הנהנין, כיון שמצוה עליו לקדש ביום, יכול להוציא אחרים ידי חובתם אף אם אינו מברך לעצמו (ב"י או"ח רעג ד"ה יכול, בשם רבינו ירוחם והרא"ש). ■ וכן נפסק להלכה (רמ"א שם, ד).

לִיקַדֵּישׁ לָן מַר קִידּוּשָׁא רַבָּה, וקוראים לו 'קידושא רבה' משום שברכת הגפן נאמרת בכל הקידושים (רשב"ם). ויש מפרשים, שנקרא 'קידושא רבה' בלשון סגי נהור (תוס' רי"ד; ר"ן, וראה רבינו דוד בשם מורו [הרמב"ן] שיש בזה סוד נעלם).

אָמַר בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן וְאַגֵּיד בֵּיהּ - האריך בברכה והמתין לראות אם ישתה אחד מהמסובים מהכוס, או שיאמרו לו להמשיך ולברך את ברכת הקידוש של הלילה כמנהגם (רשב"ם). ומכאן מוכח שהנמצא במקום שנוהגים לברך ברכה שהוא אינו נוהג לברך, רשאי לאומרה ולהוציאם ידי חובתם, אף שלשיטתו היא ברכה לבטלה (חיים שאל [לחיד"א] א, צט; אגרות משה או"ח ב, צד. וראה אגרות משה שם, שגם אם אינו ש"ץ, אם כולם מברכים ויהיה ניכר שאינו מברך עמם, עליו לברך עמם). ויש מפרשים, שרב אשי הסתפק שמא הם שכחו לקדש בלילה, ורוצים שיקדש להם עתה במקום הקידוש של הלילה (ספר המכתם; הגהות רא"מ הורוויץ).

חֲזְיֵיהּ לְהַהוּא סָבָא דְּגָחֵין וְשָׁתֵי, ששתה מהכוס שלפניו לפני ששתה המקדש, ואף שאמרו בברכות (מז, א) שאין המסובין רשאין לאכול עד שיטעום המברך, היינו רק כשהם צריכים לפת או ליין שנמצאים לפניו, אבל אם מונחת לפניהם כוס שלמה שאינה פגומה, יכולים לשתותה לפני המקדש, אף שהוא מוציאם

ידי חובתם בברכה (תוס'). ויש מפרשים, שאותו סבא לא שתה לפני רב אשי, אלא רק פשט את ידו לכוסו (ריטב"א, וכעי"ז ברא"ש י טז). ■ להלכה, אם מונחת כוס שלמה שאינה פגומה לפני המסובים, יכולים לטעום ממנה לפני שטעם המקדש מכוסו (שו"ע או"ח רעא, טז).

עַד רְבִיעִי בְּשַׁבָּת, ודין זה הוא רק בהבדלה של מוצאי שבת, ששלשת הימים שאחרי שבת שייכים לשבת שעברה ויכול להבדיל בהם, אבל אם לא הבדיל במוצאי יום טוב, אין לו תשלומין לאחר מכן (הגהות רעק"א או"ח רצט, ו, בשם חכמי פראג). ויש שסובר, שביום הראשון שאחרי יום טוב יכול להבדיל, כיון שהיום הולך אחר הלילה [וכמבואר להלן (קז, א, ראה ביאורנו שם) לדעת הסוברים שאם לא הבדיל במוצאי שבת אינו מבדיל אלא ביום ראשון, שהוא מטעם זה שהיום הולך אחר הלילה, וגם הסוברים שמבדיל עד יום שלישי מודים בכך, אלא שהם סוברים שמטעם אחר ניתן להבדיל עד יום שלישי] (רעק"א שם, וכעי"ז בכל בו נח, אולם ראה שערי תשובה או"ח תצא, א).

לְעִנְיַן גִּיטִּין חֲדָא בְּשַׁבְּתָא וְכוּ' - אם אמר לה הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתיים זוז, לפני או אחרי שבת (רשב"ם, וראה רש"ש שתמה שאם אמר לה ע"מ שתתני לי לפני שבת, כל שכן שמועיל אם נתנה לו לפני יום רביעי). ויש שפירש, שאם אמר לעדים כתבו ותנו גט לאשתי לפני שבת, יתנו לה מיום רביעי עד יום שישי, ואם אמר להם לתת לה אחרי שבת, יתנו לה מיום ראשון עד יום שלישי (רמב"ם גירושין ט, כג, וראה ביאור נוסף ברש"י גיטין עז, א ד"ה לאחר). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע אה"ע קמד, ו, וראה שם שאם נתנו לה לאחר הזמן שאמר להם, הרי זו ספק מגורשת).

אֲבָל לֹא עַל הָאוּר, לפי שברכת האש שייכת רק למוצאי שבת הואיל והאש נבראה בה (רשב"ם, ע"פ הגמ' לעיל נד, א), וברכה זו ברכת השבח היא, ואינה ברכת הנהנין על מה שנהנה מהאש, כיון שברכת הנהנין נתקנה רק על הנאות שנכנסות לגוף האדם, אבל האש אינה נכנסת לגוף האדם (תוס' לעיל נג, ב ד"ה אין, וכעי"ז ברא"ש ברכות ח, ג). ויש סוברים ש'בורא מאורי האש' היא ברכת הנהנין, והטעם שלא מברכים אותה בכל פעם שנהנה מהאש, כיון שבמשך השבוע נהנה כל הזמן מהאש, ורק לאחר שבת מברך ברכה זו, לפי שבשבת הפסיק ליהנות מהאש. ואם לא בירך על האש במוצאי שבת, מברך עליה במשך השבוע, והגמ' כאן שאומרת שאינו מברך על האור באמצע השבוע, מדברת כשבירך על האש במוצאי שבת ללא כוס, ובאה להשמיענו שברכת האש אינה קשורה להבדלה, ולכן למחרת כשמזדמנת לו כוס ומבדיל אינו מברך על האש (ספר המכתם; רשב"ץ ברכות נג, ב ד"ה גרסי' בפרק, וראה ארחות חיים [לר"א מלוניל] הבדלה כב). ■ להלכה, מברך 'בורא מאורי האש' רק במוצאי שבת ולא במשך השבוע (שו"ע או"ח רצט, ו, וראה עוד משנ"ב תקנו, א, שלכתחילה לא יהנה מהאש לפני שמברך).

המשך מעמוד קו:

אִישְׁתְּלִי וְטָעַים מִידֵּי, ואף שאין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידי צדיקים [כמבואר בגיטין (ז, א)], היינו דוקא במאכלות אסורות, אבל כאן המאכל עצמו מותר באכילה, אלא שאסור לאכול בזמן זה (תוס', וראה תוס' שבת יב, ב ד"ה ור' נתן). ויש שפירש, שהקב"ה לא מביא תקלה לאחרים על ידי צדיקים, אבל בדבר שנוגע להם, יתכן שגם צדיקים יכשלו, שהרי נאמר בקהלת (ז, כ) 'כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא' (רמב"ן חולין ז, א ד"ה הא דאמרינן).

המשך מעמוד קז.

הַמְקַדֵּשׁ וְטָעַם מְלֹא לוּגְמָא יָצָא, ואין צריך שדוקא המקדש יטעם מהכוס, אלא אפשר שאחד מהמסובים יטעם מהכוס במקום המקדש (רשב"ם; רא"ש י, יח), אולם צריך שאדם אחד ישתה כמלא לוגמיו, ואין שתיית שנים מצטרפת לכמלא לוגמיו, כיון שדין הטעימה הוא משום שצריך ליהנות מכוס של ברכה, וכששותה פחות ממלא לוגמיו אין זו שתיה של הנאה (רא"ש שם). ויש סוברים, ששתיית כמה אנשים מצטרפת לשיעור מלא לוגמיו, ואין צריך שאחד ישתה כמלא לוגמיו לבד (ריטב"א עירובין עט, ב ד"ה הא, בשם התוס'), כיון שדין הטעימה הוא כדי לתת כבוד לכוס של ברכה, וגם כאשר שנים שותים ביחד כשיעור מלא לוגמיו, יש בכך כבוד לכוס (תוספת שבת רעא, לז, והובאו דבריו בשעה"צ שם, סה), אולם צריך שלא יהיה הפסק יותר מכדי אכילת פרס בין השתיות של כל המסובים (משנ"ב שם, לג, אולם ראה אפיקי ים ב, ב). ויש סוברים, שהמקדש בעצמו צריך לשתות מלא לוגמיו מן הכוס (טור או"ח רעא, בשם הגאונים), כיון שקידוש מדאורייתא הוא, ולעיל (קו, א) למדו מן הכתוב שצריך לאומרו על היין, אבל בשאר כוסות של ברכה שאינן מדאורייתא, יכול אחד מהמסובים לשתות מהכוס, ואין צריך שהמברך בעצמו ישתה (לבוש או"ח רעא, יד, וראה עוד שו"ע הרב או"ח קצ, ד). ■ להלכה, הובאו שלש הדעות, ולכתחילה ראוי שהמקדש בעצמו ישתה מלא לוגמיו, אולם בדיעבד שתיית כל המסובים מצטרפת למלא לוגמיו, אם אין ביניהם יותר מכדי אכילת פרס (שו"ע שם, יד, ומשנ"ב שם, עג).

ושיעור 'כמלא לוגמיו', הוא שממלא צד אחד של פיו במשקה, ונראה כאילו שני הצדדים מלאים משקה, ושיעור זה נמדד בכל אדם לפי מה שהוא, ובאדם בינוני השיעור הוא רוב רביעית (תוס', ע"פ גמ' יומא, פ, א וגמ' להלן קח, ב, וראה עוד תוס' שבת עו, ב ד"ה ויעמוד), ומכל מקום מי שמלא לוגמיו גדול מרביעית, אינו צריך לשתות יותר מרביעית, שהיא שיעור שתיה בכל התורה כולה (חי' הר"ן, וראה ביאה"ל רעא, יג ד"ה והוא רובו, שהסתפק מה דינו של אדם קטן, שמלא לוגמיו שלו הוא פחות מרוב רביעית). ויש שסובר, שמלא לוגמיו הוא פחות מרביעית, אך יתכן שהוא יותר מרוב רביעית (ר"ן על הרי"ף יומא ג, א ד"ה מלא, וראה חי' הר"ן כאן). ■ להלכה, צריך לשתות רוב רביעית [כתוס'] (שו"ע שם, וראה בביאה"ל שם שהשו"ע כתב כן רק לגבי קידוש, שדין הטעימה הוא רק מדרבנן).

וְאִם לָאו לֹא יָצָא - ידי המצוה כתיקונה, אבל בדיעבד אף אם לא טעם כלל יצא (ב"י או"ח רעא ד"ה ונראה לי). ויש סוברים שגם בדיעבד לא יצא (מג"א שם, לב). ■ וכן נפסק להלכה (משנ"ב שם, סד, וראה עוד משנ"ב שם, עח).

סָמוּךְ לְמִנְחָה גְּדוֹלָה תְּנַן וּמִשּׁוּם פֶּסַח וְכוּ', - וזמן מנחה גדולה הוא משש שעות ומחצה, שהוא זמן שחיטת תמיד של בין הערביים, כשמקדימים לשוחטו כגון בערב פסח שחל בשבת (רשב"ם, ע"פ משנה לעיל נח, א), ואף שגם בערב פסח שחל בשבת, הפסח נשחט משבע שעות ומחצה כמבואר במשנה (שם), ואם כן די בכך שנאסור עליו לאכול משעה שביעית, שהוא חצי שעה קודם זמן שחיטת הפסח, מכל מקום כיון שבדיעבד פסח שנשחט

משש שעות ומחצה קודם תמיד של בין הערביים כשר, אסרו עליו לאכול משעה שישית (אור חדש).

המשך מעמוד קח.

הֲסִיבַּת יָמִין לֹא שְׁמָהּ הֲסִיבָּה, וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁמָּא יַקְדִּים וְכוּ', ולטעם הראשון שהסיבת ימין אינה הסיבה משום שצריך לאכול בימינו (ראה רשב"ם), איטר שרגיל לאכול בשמאלו יכול להסב על ימינו, אבל לטעם השני שהוא משום חשש סכנה, גם איטר צריך להסב לשמאלו (רא"ש י, כ), וכיון ש'חמירא סכנתא מאיסורא', גם איטר יסב על צד שמאלו (תרומת הדשן קלו), אולם בדיעבד אם היסב על ימינו יצא ידי חובתו, שהרי זו דרך חירות שלו, שדרכו לאכול בשמאל (פמ"ג משב"ז תעב, ב). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע שם, ג, ומשנ"ב שם, יא).

אִשָּׁה אֵצֶל בַּעְלָהּ לֹא בָּעֲיָא הֲסִיבָּה, שאימת בעלה עליה (רשב"ם), אבל אלמנה או גרושה חייבות בהסיבה (רא"ש י, כ). ואף שמבואר בסמוך שבן מיסב אצל אביו למרות שהוא מצווה במוראו, היינו משום שאין דרך האב להקפיד על בנו, אבל דרך הבעל להקפיד על אשתו (מחזיק ברכה תעב, ג, ובכך מיישב את קושיית הב"ח שם, ד). ויש שפירש, שאשה פטורה מהסיבה משום שאין דרכן של נשים לשבת בהסיבה (רשב"ם בשם השאילתות), ולביאור זה גם אלמנה או גרושה פטורות מהסיבה (רא"ש שם, וראה בביאור הגר"א תעב, ד וברש"ש, שלא גורסים בגמ' 'אצל בעלה').

וְאִם אִשָּׁה חֲשׁוּבָה הִיא צְרִיכָה הֲסִיבָּה, ו'אשה חשובה', היא אשה שאין לה בעל והיא בעלת הבית, או אפילו אם יש לה בעל, וכגון שהיא יראת ה' ובת גדולי הדור ואשת חיל, או שיש לה עבדים ושפחות למלאכתה (רבינו מנוח חמץ ומצה ז, ח, וראה ברוקח רפג, שאשה חשובה היא אשה שאין בעלה מקפיד עליה). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח תעב, ד), ונשים שלנו כולן חשובות הן וצריכות הסיבה, אולם למעשה נהגו הנשים שלא להסב משום שסומכים על דעת הראבי"ה שכיום לא צריך להסב כלל (רמ"א שם, וראה משנ"ב מהדו' דרשו שם הע' 16, מדוע סמכו על הראבי"ה רק בנשים ולא באנשים).

בֵּן אֵצֶל אָבִיו בָּעֵי הֲסִיבָּה, כיון שהבן אינו כפוף כל כך לאביו (רשב"ם), ומסתמא האב מוחל לבנו (שאילתות עז; אבודרהם סדר ההגדה ד"ה ושתיית), ולכן אפילו אם הבן הוא תלמידו מותר לו להסב בפניו, ואם האב אינו מוחל לבנו אסור לו להסב, אך יתכן שבטלה דעתו אצל כל אדם (חק יעקב תעב, ט). והטעם שאם אינו מוחל אסור להסב, אף שמצות כיבוד אב נדחית מפני מצוות דרבנן, משום שאם אביו אינו מוחל לו, אין ההסיבה שלו דרך חירות, ואין בזה קיום מצוה של הסיבה (דבר שמואל, וראה עוד בסמוך בשם הגרי"ז). ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח תעב, ה, וראה משנ"ב דרשו שם הע' 20, מה הדין כשהאב אומר שאינו מוחל לו).

תַּלְמִיד אֵצֶל רַבּוֹ מַאי, וספק הגמ' הוא גם ברבו שאינו מובהק (תוס' רבינו פרץ; רא"ש י, כ, וראה שם שהביאו לזה ראיה מהמשך הגמ'), ואף שכל השנה אין איסור להסב בפני רבו שאינו מובהק [כמבואר בשו"ע (יו"ד רמב, טז)], מכל מקום הטעם שתלמיד אינו מיסב לפני רבו הוא לא משום מצות מורא רבו, אלא שכיון שיושב לפני רבו, אין ההסיבה שלו דרך חירות, שהרי הוא חייב בכבודו, וממילא אינו יכול לקיים מצות הסיבה (הגדת מבית לוי עמ' צד בשם הגרי"ז, אולם ראה בשאילתות עז, שהנדון בגמ' האם עדיף לקיים מצות הסיבה, או לקיים מצות כבוד רבו).

זְגִינָן אַבִּירְכֵי דַּהֲדָדֵי - כל אחד נשען על ברכי חבירו (רשב"ם), אבל אם נשען על ברכי עצמו, אין זו הסיבה, שנראה כאבל ולא דרך חירות (מהרי"ל סדר ההגדה כ). ■ וכן נפסק להלכה (משנ"ב תעב, ח).

לֹא צְרִיכְתוּ מוֹרָא רַבָּךְ כְּמוֹרָא שָׁמַיִם, ומכיון שהם פטורים מהסיבה, ממילא אסור להם להסב, שהרי מורא רבך כמורא שמים (דרישה או"ח תעב, ו). ויש מפרשים, שרבה נתן להם רשות להסב, ולכן אכלו בהסיבה, אלא שהם סברו שכיון שרבה נתן להם רשות להסב, הם חייבים בהסיבה, ורב יוסף אמר להם שגם לאחר שנתן להם רשות אינם חייבים להסב, שכיון שהם יראים ממנו פטורים מהסיבה (ב"ח שם, ד, וכעי"ז בב"י שם ד"ה אלא אם כן, וראה גבורות ה' [למהר"ל] מח). ■ להלכה, תלמיד אצל רבו אסור לו להסב אפילו אינו רבו מובהק, ואם נתן לו רבו רשות חייב להסב (שו"ע שם, ה, ע"פ משנ"ב שם, טו-טז).

בְּשׁוּלְיָא דְנַגָּרֵי, ואף שאינו מצווה לכבדו, מכל מקום היה מקום לומר שכיון שבכל יום הוא רגיל לכבדו ואין דרכו לנהוג דרך חירות בפניו, פטור מהסיבה (שאילתות עז).

שְׁמַע מִינָּהּ בָּעֵי הֲסִיבָּה שְׁמַע מִינָּהּ. ■ וכן נפסק להלכה (שו"ע או"ח תעב, ו).

המשך מעמוד קח:

רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר צָרִיךְ שֶׁיְּהֵא בּוֹ טַעַם וּמַרְאֶה יַיִן - 'טעם' בא למעט יין חדש או ישן, ו'מראה' היינו שיהיה אדום (רשב"ם). ויש סוברים שרבי יהודה אינו חולק על תנא קמא, וגם הוא מודה שביין חדש וישן וחי ומזוג יתכן שיהיה טעם ומראה יין, רק מוסיף שאכן צריך שיהיה בו טעם ומראה יין, ותנא קמא אינו חולק על כך (רבינו דוד; רמב"ן ב"ב צז, ב ד"ה חמר).

מַאי טַעְמָא דְּרַבִּי יְהוּדָה דִּכְתִיב אַל תֵּרֶא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם, ומשמע שיין לבן פסול אפילו בדיעבד (רבינו דוד; רמב"ן ב"ב צז, ב ד"ה חמר). ויש שסובר, שרק לכתחילה צריך יין אדום אבל בדיעבד יין לבן כשר (תשב"ץ א פה, וראה שם שכן משמע בירושלמי). ■ להלכה, יין לבן כשר לקידוש ולארבע כוסות (שו"ע או"ח ערב, ד, ו-תעב, יא, ובהלכות קידוש הביא השו"ע דעת הרמב"ן שיין לבן פסול, וכתב שמנהג העולם להקל), אך מצוה לכתחילה לחזר אחר יין אדום [כהתשב"ץ], אלא שאם אין לו יין אדום או שהיין הלבן משובח ממנו, מותר לכתחילה לקדש על יין לבן (רמ"א תעב, יא; משנ"ב ערב, י).

וְאֶחָד תִּינוֹקוֹת, אָמַר רַבִּי יְהוּדָה וְכִי מַה תּוֹעֶלֶת וְכוּ', ומחלוקתם היא בקטנים שלא הגיעו לחינוך, שלפי תנא קמא חייבים בארבע כוסות כיון שגם הם נגאלו, ולפי רבי יהודה פטורים מארבע כוסות, אבל קטנים שהגיעו לחינוך, גם לפי רבי יהודה חייבים בארבע כוסות כשם שחייבים בכל המצוות (ברכת אברהם, לפי הרשב"ם, וראה דבר שמואל). ויש מפרשים, שלתנא קמא תינוק שהגיע לחינוך חייב משום חינוך, ורבי יהודה סובר שאין בכך חינוך כיון שאינו נהנה מהיין (רבינו דוד; וכעי"ז בחי' הר"ן). ■ להלכה, תינוקות שהגיעו לחינוך מצוה לתת לכל אחד מהם ארבע כוסות (שו"ע או"ח תעב, טו), אבל אין זה חיוב, כיון שהרבה פוסקים סוברים כדעת רבי יהודה שלא נתקנו ארבע כוסות לקטנים [כרבינו דוד והר"ן] (משנ"ב שם, מו, ושעה"צ שם, ס).

המשך מעמוד קט.

הוא העיקר, לפי שמידת האצבעות אינה משתנה, ואילו מידת הביצים משתנה ממקום למקום ומזמן לזמן, ועוד, שאין לומר שמידת האצבעות גדלה ממה שהיתה בימי התנאים, כי ידוע שהדורות הולכים ומתמעטים (תשב"ץ ג, לג; צל"ח להלן קטז, ב), ובשיעור הנוגע לדין דאורייתא [כשיעור מקוה ארבעים סאה] יש להחמיר כשיעור הגדול (תשב"ץ שם), אך לא להקל [כגון לענין ברכה על הפרשת חלה או לענין שיעור אכילה ביום הכיפורים] (צל"ח שם, ותשובה מאהבה ג, תז, בדעתו). אולם יש שמדדו את מידת האצבע הבינונית ויצא להם שהיא שווה לשיעור הביצה המצויה אצלנו ובכך עלו להם השיעורים כהוגן (מנחת ברוך עה; שיעורי תורה [מהגר"ח נאה] שער ג, על פי דברי הרמב"ם בפיהמ"ש עדויות א, ב).

והשיעורים לפי המידות המצויות בזמננו, לדעה הראשונה שיעור ביצה הוא 100 מ"ל ושיעור רביעית הוא 150 מ"ל [בגימטריא 'כוס הגון'], ושיעור אצבע הוא בין 2.4 ל-2.5 ס"מ (חזו"א או"ח לט, ז ושיעורין של תורה [מהגרי"י קניבסקי] ז), ולדעה השניה שיעור ביצה הוא כ-58 מ"ל ושיעור רביעית הוא 86 מ"ל [בגימטריא 'כוס'], ושיעור אצבע הוא כ-2 ס"מ (שיעורי תורה הנ"ל, אך לענין מקוה, ראה שם עמ' רסא שיש להחמיר כשיעור הגדול).

בְּמַיִם בְּמֵי מִקְוֶה - מים שנקוו והתאספו מעצמם ולא נשאבו על ידי כלי, שממה שאמרה תורה 'בַּמַּיִם' בפתח תחת האות בית ולא בשוא, משמע במים מיוחדים שנקוו מתחילה מעצמם, ולא במים שאובים שאינם מוכנים לכך מתחילה אלא הובאו כעת לצורך הטבילה (רשב"ם ורש"י חגיגה יא, א). ויש שכתבו, ש'מי מקוה' פירושם מים מכונסים ועומדים, להוציא מים זוחלים שפסולים לטבילה (תוס' שם ד"ה במי). ויש שסוברים, שפסול 'שאובין' אינו מן התורה אלא מדרבנן (תוס' ב"ב סו, ב בשם ר"י).

שֶׁכָּל גּוּפוֹ עוֹלֶה בָּהֶן - מים שכל גופו מכוסה בהן (רשב"ם). ויש שפירש 'עולה' מלשון ביטול (ראה תרומות ד, ז), דהיינו מים בשיעור כזה שכל גופו מתבטל בהם ואינו יוצא לחוץ (ריב"ש רצד).

המשך מעמוד קיא.

אִם תְּחִלַּת נִדָּתָהּ הִיא הוֹרֶגֶת אֶחָד מֵהֶן - שמזיקה להם בכך שעוברת ביניהם (רש"י ורשב"ם). ויש שפירש, שזה דוקא אם עושה להם כישוף (תוס' בשם יש מפרש). ויש שכתב, שזה דוקא אם הזדמן באותה שעה לשם איזה שד מזיק, ועל ידי שעברה הנדה ביניהם יש בשד כח להזיקם. ולכן בימינו שנחלשה הסטרא אחרא והתמעטו המזיקים, אין בכך חשש, אך לכתחילה טוב להיזהר מכך גם בזמננו (בן יהוידע ובהשמטות). ויש שכתב, שהסכנה היא דוקא בעת שרואה דם, ודוקא כשמתכוונת לעבור ביניהם, ולכן לא הובא דין זה בפוסקים [כדי שלא לעורר אותה לכוון לכך] (שלמת חיים תתנז).

הַאי מַאן דְּפָגַע בְּאִיתְּתָא בְּעִידְּנָא דְּסַלְקָא מִטְּבִילַת מִצְוָה, ודוקא כשפוגע בה בעת שעולה מהמים ממש (תוס' לעיל קי, א). או שזה דוקא כשפוגע בה בדרך מקרה, ולא כשיושב שם בקביעות (שם). ויש שסבר, שאין לחלק בזה ובכל מקרה צריך לעשות את התקנה שמביאה הגמ' (תוס' לעיל שם בתי' השלישי).

מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ לֵימָא הָכִי וְכוּ', וגם האשה שפגעה בו בעלייתה מהטבילה צריכה לומר כך, ואינה נתקנת באמירת האיש (מהרש"א ב"מ פד, א). ויש שכתב, שהיא נתקנת באמירתו, ולכן לא אמרה הגמ' 'לימרו הכי' בלשון רבים (דבר שמואל, ע"פ תוס' לעיל קי, א).

שׁוֹפֵךְ בּוּז עַל נְדִיבִים וַיַּתְעֵם בְּתֹהוּ לֹא דָרֶךְ, זהו פסוק בתהלים (קז, מ). ויש שגרסו בגמ' 'שופך בוז על נדיבים וגו'' (ש"ך יו"ד קצח, סא, בדעת התולדות אהרן, וכך היא גירסת רבנו חננאל), ופירשו שהכוונה היא לפסוק באיוב (יב, כא) 'שופך בוז על נדיבים ומזיח אפיקים רפה' (תולדות אהרן שם). ■ להלכה, יאמר את שני הפסוקים (ש"ך שם).

המשך מעמוד קיב.

ויטול מן הצדקה (ע"פ שבת קיח, א). ובאופן זה שכבר הוצרך ליטול מהצדקה, נותנים לו גם עבור סעודה שלישית (תוס' שם ובב"ב ט, א). ■ וכן נפסק להלכה (משנ"ב רמב, א).

אֲבָל עוֹשֶׂה הוּא דָּבָר מוּעָט בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ וְכוּ' כָּסָא דְהַרְסָנָא, כלומר, שאף שלצורך סעודה שלישית אין ראוי להצטרך לבריות (ראה לעיל בסמוך), מכל מקום לצורך עשיית כסא דהרסנא לכבוד שבת, לא ימנע מליטול מן הצדקה אם אין לו משל עצמו (עיון יעקב). ויש שכתבו, שגם עבור כסא דהרסנא אומרים 'עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות', וכוונת התנא דבי אליהו, שאף שהוא מצומצם במעותיו, מכל מקום אם יש לו מעט ממון בשווי של מעט יותר משיעור שלש סעודות, מחוייב הוא להוציא זאת עבור שבת בשביל לקיים שלש סעודות וכסא דהרסנא, ואין לו לצמצם מהמעט שיש לו מחשש שידלדל מצבו לגמרי ויבוא לידי כך שיצטרך לבריות, אלא יענג את השבת במה שיש לו, ויבטח בה' שיוסיף לו כנגד מה שהוציא לכבוד שבת (משנ"ב רמב, א, ע"פ הביאה"ל שם ד"ה ולא). ■ וכן נפסק להלכה (משנ"ב שם, וראה שעה"צ שם, ד).

וְאַל תִּמְנַע מִנְעָלִים מֵרַגְלֶיךָ, שגנאי הדבר לתלמיד חכם שילך יחף (רשב"ם). וגם לכל אדם בזיון הוא להלך יחף בשוק (ראה גמ' שבת קכט, א ורש"י שם), ואף מנודה הוא לשמים אם עושה כך (גמ' להלן קיג, ב), אלא שזה דוקא כשהולך כך בתוך העיר, ואילו לתלמיד חכם, גנאי הוא גם כשהולך כך מחוץ לעיר (לב חיים [לר"ח פאלאג'י] א, נט, וראה שם שכוונת הגמ' בשבת שם, שאף לכל אדם ראוי לנהוג כך). ויש שכתב, מפני שהרגל מועדת להינזק [ואינו דוקא בתלמיד חכם אלא בכל אדם] (מאירי). ויש שפירש, משום צינה (מהרש"א שבת שם).

■ להלכה, לא ילך אדם יחף (רמ"א או"ח ב, ו). אך בארצות ערב שרגילים ללכת שם יחפים, מותר. וכן אם הולך יחף לשם תשובה על עוונותיו, מותר (משנ"ב שם, יד).

אָמַר לוֹ רַבִּי לַמְּדֵנִי תּוֹרָה אָמַר אֵינִי מְלַמֶּדְךָ, כמבואר בגמ' (ברכות סא, ב) שרבי עקיבא עצמו נתפס להריגה משום שעבר על גזירת המלכות ועסק בתורה (רשב"ם). וחשש לחייו של רבי שמעון שיענש גם הוא כמותו על ידי המלכות. ובתחילה סבר רבי עקיבא שלא שכיח היזיקא והתורה מגינה ומצילה מן הסכנה (ראה סוטה כא, א), ואחר שנתפס הבין שהתורה אינה מצילה מיסורי העולם הזה אלא מעבירות ועונשי העולם הבא (הגהות יעב"ץ).

אִם אֵין אַתָּה מְלַמְּדֵנִי אֲנִי אוֹמֵר לְיוֹחַי אַבָּא וּמוֹסֶרְךָ לַמַּלְכוּת, שיוחי היה מקורב למלכות, ולפי שרבי עקיבא סירב ללמדו תורה, סבר רבי שמעון שמותר למוסרו למלכות, וכמבואר בסנהדרין

(צב, א) שכל המונע הלכה מפי תלמיד - 'מנקבים אותו ככברה', ועוד אמרו (שם צט, א), שהלומד תורה ואינו מלמדה, זה הוא (במדבר טו, לא) 'דבר ה' בזה', ונאמר עליו (שם) 'הכרת תכרת הנפש ההיא' (עיון יעקב).

ואף שכבר היה רבי עקיבא חבוש בבית האסורים על שלימד תורה, איים עליו רבי שמעון שיאמר אביו למלכות שעשה דבר חמור יותר (מהרש"א). או שכוונתו היתה, שאביו שהיה מקורב למלכות, לא ישתדל עבור הצלתו מידי המלכות (הגהות יעב"ץ).

אִם בִּקַּשְׁתָּ לֵיחָנֵק הִיתָּלֶה בְּאִילָן גָּדוֹל – אם רוצה אתה שיתקבלו דבריך, אמור אותם בשם אדם גדול (רש"י). ואף שאין האמת כן, מותר לו לשנות כדי שיתקבלו דבריו (מג"א קנו, ב). אך אם אינו צריך לשנות כדי שיקבלו ממנו, אסור לו לשנות, ועל זה אמרו בגמ' (ברכות כז, א, ע"פ רבינו יונה שם) שאסור לאדם לומר בשם רבו מה שלא שמע מפי רבו (אליה רבה שם). ויש שכתב בכוונת הגמ' שם, שאומר בשם רבו דבר שאפשר לדחות אותו, ועל ידי זה אפשר שיגרום בזיון לרבו, אבל דבר שבטוח בו, יכול לומר בשם רבו אף אם לא אמר, כשיודע ברבו שאינו מקפיד על כך (מחצית השקל שם). ויש שביאר כוונת הגמ' כאן, שאם רוצה אתה שיתקבלו דבריך, תלמד אצל אדם גדול ואז כשתאמר שמועות מפיו יהיו דבריך מקובלים (רשב"ם). ויש שביאר, שאם יש לך שאלה בהלכה ורצונך לדעת כיצד לנהוג, תשאל אדם גדול ועשה כפי הוראתו (רבנו חננאל). ולפי שני הפירושים הללו, אין היתר בשום מקרה לשנות ולומר בשם רבו דבר שלא שמע מפיו (נשאל דוד יו"ד טז).

המשך מעמוד קיג.

דְּמַלְכוּתַיְיהוּ אֲחוֹרֵי אוּדְנַיְיהוּ קָאֵי. הזכיר אוזניים, משום שעיקר הפעולות נעשות על ידי שלשה אברים שבראש, עין, אוזן ופה, אלא שהעיניים והפה פועלים רק בעזרת האדם, בפתיחת עפעפיו ופיו, לא כן האוזן שאינה צריכה עזר האדם, והדיבור נכנס אליה פתאום וללא כל עזרתו, וכך גם מלכותם, יכולה לבוא לפתע וללא כל עזרה מבני אדם (בן יהוידע).

טַרְחִי בָּךְ בִּשְׁמַעְתָּא וְלָא מִסְתַּיֵּיע מִילְּתָא, שאיבו לא הצליח בתורה, ולמדו רב דרך ארץ איך לעסוק במשא ומתן (תוכחת חיים [לר"ח פאלאג'י] בראשית; עין הבדולח, בפי' ראשון).

תָּא אַגְמְרָךְ מִילֵּי דְעָלְמָא, שגדולי החכמים היו מזהירים את בניהם ומודיעים להם דברים, מהם היו למדים מוסר, תועלת ושמירת נזק (ראה מאירי לעיל קיב, א). ודברים אלו, מאחר והם מאמרי גמרא, הם דברי תורה גמורים (דובר צדק [ר' צדוק הכהן], פר' אחרי), ואף פוסקים על פיהם הלכה למעשה. ומה שאין למדים הלכה מדברי אגדה (ירושלמי חגיגה א, ח), זה רק כשהם נגד סברא או סוגיא (שבות יעקב ב, קעח, ע"פ ט"ז חו"מ עב, ב ד"ה וכתב בהג"ה אשרי, שהוציא מהגמ' כאן הלכה למעשה).

אַדְּחָלָא אַכְּרָעָיךְ זַבִּין – בעוד החול עדיין על רגליך בחזרתך מן הדרך שהלכת בה לקנות סחורה, מכור את סחורתך מיד, כדי שתוכל לחזור לשם ולקנות סחורה נוספת (רש"י; רשב"ם). או שהכוונה שאם יש קונים החפצים לקנות סחורתך, מכור להם מיד, שאם תאריך איתם במשא ומתן, יספיקו לחקור על טיב הסחורה ורצון קנייתם עלול להתקרר ולא יקנו (חוסן יהושע ב, ו).

סוֹד נָאֶה - עיצה טובה היא להתעשרות (רש"י; רשב"ם). ויש שפירש, שיש כעין סוד בעשיית השכר, מפני שהתמרים עומדים בעיקר לאכילה, ורוב בני אדם אינם יודעים כיצד לעשות מהם שכר לשתיה (מהרש"א).

כָּל אַגַּב גְּבִיָא בָּעֵי - כל דבר שצריך לכתוב עליו שטר, כגון הלוואה, או מכירה בהקפה (ראה רש"י ב"ב קכב, א ד"ה אית), אף אם כתבו שטר, עדיין יש צורך בגביה אשר יש בה טורח (רש"י; רשב"ם). ואינו בא חלילה להרפות ידיים מלהלוות ממון, שהיא מצוה מן התורה 'אם כסף תלוה את עמי', רק מזהיר לנהוג נכון, בלקיחת ערב, כתיבת תאריך וכדו' (הערות הגרי"ש אלישיב).

כְּשֶׁאַתָּה יוֹצֵא לַמִּלְחָמָה אַל תֵּצֵא בָּרִאשׁוֹנָה וְכוּ', שאם תנוסו במלחמה, תיכנס אתה הראשון לביתך (רש"י; רשב"ם). ואמנם אם כולם יעשו כן, לא יהא מי שיצא ראשונה (קושיית המהרש"א), אך מזהירו שאם אפשר לו לא לצאת ראשונה יעשה כן, ואל ירוץ למלחמה (הערות הגרי"ש אלישיב). ועיצה זו נכונה דוקא למלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה, אדרבה יצא בראשונה (יעב"ץ).

וַעֲשֵׂה שַׁבַּתְּךָ חוֹל וְאַל תִּצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת. ראה מה שכתבנו לעיל (קיב, א).

בִּתְּךָ בָּגְרָה, ויש לחוש לקלקול לכל אשה שהגיעה לבגרות, ואל לך לעכב אותה להינשא (שו"ת הריטב"א, מג), והמעכבה נקרא חוטא (מהרי"ט א, קלא).

שַׁחְרֵר עַבְדְּךָ וְתֵן לָהּ - אם הוא עבד שאתה בקי בו שהוא ירא שמים, אלא שמחמת היחוס אינך רוצה ליקחנו לחתן (שלמת חיים תתרלח). וקיום המצוה להשיאה, דוחה עשה של 'לעולם בהם תעבודו' [לדעת הסוברים שיש עשה, ראה גיטין (לח, א-ב)] (שבות יעקב א, עז). ויש שסובר, שהאב בלבד שעליו המצוה להשיאה, הוא הרשאי לעבור על עשה זה, אך לא אחרים (מור ואהלות, אוהל ברכות והודאות כא). ויש מצדד, שאמרו כן דרך הפלגה וגוזמא, ואין הכוונה שמותר לעבור על איסור כדי להשיאה (עזר מקודש אה"ע נא).

וֶהֱוֵי זָהִיר בְּאִשְׁתְּךָ מֵחֲתָנָהּ הָרִאשׁוֹן, והוא הדין מכל החתנים, אלא שמן הראשון צריך להיזהר יותר (רשב"ם ב"ב צח, ב). ויש שסובר, שהזהירות היא מהחתן הראשון דוקא (מאירי יבמות נב, א).

וְהַמְגַדֵּל בָּנָיו לְתַלְמוּד תּוֹרָה, שבזמן חז"ל – קודם תקנת רבי יהושע בן גמלא שתיקן להושיב מלמדי תינוקות (ראה ב"ב כא, ב), היתה טירחה מרובה לגדל בניו לתלמוד תורה, והחפץ לגדל בניו לתלמוד תורה, היה צריך להתייגע וללמד אותם בעצמו, לכן נוחל עולם הבא (הערות הגרי"ש אלישיב). ויש שכתב, שעל ידי לימודו מזכה הבן את אביו לחיי עולם הבא (בן יהוידע), שמבואר בגמ' (קידושין כט, ב וברש"י שם) שאם אין לאב די ממון כדי שילמד תורה גם הוא וגם בנו, והבן זריז וחריף ממנו ותלמודו מתקיים בידו, בנו קודם ללמוד תורה והאב יטרח לפרנסו, ואז אפילו שהאב לא למד בעצמו, הוא זוכה מכח בנו (הערות הגרי"ש אלישיב ליקוטים פאה א, א).

דִּמְשַׁיֵּיר מִקִּידוּשָׁא לְאַבְדַּלְתָּא, שיש לו רק מעט יין, ומונע עצמו מלשתות יותר מכדי חובת הקידוש, כדי לשייר את הנותר להבדלה (רשב"ם). ומדובר כשיש לו די יין הן לקידוש הלילה והן לקידוש היום, שהם קודמים להבדלה, ואת הנותר לאחר קידוש הלילה והיום, משייר להבדלה ואינו שותהו בסעודתו בשביל כבוד היום, לפי שהבדלה קודמת לכבוד היום (תוס', ע"פ מהרש"א). ויש שסובר, שיש לו יין או לקידוש או להבדלה, ומקדש על הפת, כדי שיהא לו

יין להבדלה שאי אפשר לקיימה בפת (טור או"ח רצו, ד, ע"פ מהרש"א, שהקשה שיבדיל בתפילה ועוד קושיות, וראה דבר שמואל). ■ להלכה, מי שאין לו יין גם לקידוש ולהבדלה, יבדיל על היין ויקדש על הפת (שו"ע או"ח רעא, יא, ו-רצו, ד). ויש סוברים, שקידוש הלילה עדיף מהבדלה [אף שיכול לקדש על הפת] (משנ"ב רעא, נו).

רַוְוק הָדָר בִּכְרַךְ, דקדק ואמר 'בכרך', משום שבעלי הנאה ובעלי תאווה גרים בכרכים יותר מאשר בכפרים [כמבואר בעירובין (כא, ב) ורש"י שם] (מהר"ל נתיבות עולם, נתיב כח היצר ג; יפה תלמוד א).

המשך מעמוד קיג:

כּוּלְּהוּ אִיתַנְהוּ בִּי, ואמר זאת כדי ללמד שבכח האדם להתגבר על יצרו, שאף שהיה בטבעו רחמן רתחן ואנין טעם, התגבר ועשה היפך טבעו (פתח עינים [לחיד"א], בתי' שני). או שאמר זאת בכדי שיתפללו עליו, וכמאמרם (שבת סז, א) שמי שיש לו צער, יודיענו לרבים ויתפללו עליו (הערות הגרי"ש אלישיב).

וְיֵשׁ אוֹמְרִים אַף מִי שֶׁאֵין מֵיסֵב בַּחֲבוּרָה שֶׁל מִצְוָה, כגון משתה של ברית מילה, או סעודת נישואי בת כהן לכהן (רשב"ם), או לתלמיד חכם (תוס', הנדפס להלן קיד, א). או מי שאינו מיסב בקידוש (רבנו חננאל), כלומר, בסעודה שהיו עושים לקידוש החודש (אמרי אמת ליקוטים, בשם אחיו הרמ"מ מפאביניץ; דברי יציב יו"ד קסג, ג, אולם ראה קונ' תפילה ורפואה עמ' כח בשם הגר"ח קניבסקי, שהכוונה לכל סעודה של מצוה). והנידוי למי שאינו מיסב בחבורה זו, הוא רק אם מסבים שם בני אדם מהוגנים, וכמאמר הגמ' בסנהדרין (כג, א) שנקיי הדעת שבירושלים לא היו מסובים בסעודת מצוה, אלא אם כן היו יודעים מי יסב עמהם. ■ להלכה, מי שאינו אוכל בסעודת מילה, הוא מנודה לשמים, אך אם נמצאים שם בני אדם שאינם מהוגנים, אינו צריך לאכול עמהם (רמ"א יו"ד רסה, יב). וכיון שמי שאינו מיסב בסעודת מצות מנודה, נכון שלא להזמין לסעודת ברית, שמא לא יוכל המוזמן להשתתף ויהא מנודה חלילה לשמים (פתחי תשובה שם, יח).

מִנַּיִן שֶׁאֵין שׁוֹאֲלִין בְּכַלְדִּיִּים שֶׁנֶּאֱמַר 'תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ', 'כלדיים' הם בעלי אוב (רש"י). והטעם שהביאה הגמ' את המקור לכך מ'תמים תהיה' ולא מהנאמר במפורש בענין זה - (ויקרא יט, לא) 'אל תפנו אל האובות' (קושיית רשב"ם), משום שפסוק זה מדבר כשפונה אדם אל בעל האוב ומבקש שיעשה מעשה עבורו, אך אם בעל האוב עשה מעשה מעצמו, ולאחר מעשה בא אדם ושואלו מה חידוש יש בעולם, אין בזה אלא משום 'תמים תהיה' (ב"י יו"ד קעט, טז ד"ה ובתשובות, בשם שו"ת הרשב"א המיוחס לרמב"ן רפג). ויש שפירש, ש'כלדיים' הם החוזים בכוכבים (רשב"ם, וראה מסורת הש"ס), והציווי שלא לשאול בהם נלמד מ'תמים תהיה', שהיא מצות עשה שנייחד לבנו לה' לבדו, שהוא לבדו עושה כל. שדברי החוזים בכוכבים אין הכרח שיתקיימו, אלא הכל תלוי במעשינו, וה' משנה את מערכות השמים לפי רצונו (רמב"ן דברים יח, יג, ובספר המצוות שכחת העשין ח).

הוּא יוֹסֵף אִישׁ הוּצָל הוּא יוֹסֵף הַבַּבְלִי וְכוּ', והטעם שהיו לו ולאביו כל השמות הללו (קושיית המהרש"א), יתכן שהיה זה בשעת השמד שהיו בורחים ממקום למקום, והיו משנים שמם ושם אביהם, כדי שלא יכירום (הלכות קטנות ב, שח).

המשך מעמוד קיד.

(שו"ע הרב או"ח תעג, יד). ואין לנו תשובה לתמיהה זו, אך על ידה יבואו לשאול על שאר השינויים שבלילה זה (פרי חדש שם, ו). או משיבים להם, שאכילת ירק בטיבול קודם הסעודה היא דרך חירות (ב"ח שם; פמ"ג שם משב"ז ז, וראה מועד לדוד א, מג). ורק עורך הסדר חייב בכרפס (שבלי הלקט ריח). ויש שסובר, שכל המסובים חייבים (רמב"ם חמץ ומצה ח, ב, וראה מועד לדוד שם).

וטיבול ראשון זה, יש סוברים, שהוא בחרוסת (רש"י; רבנו חננאל; תוס' בשם כמה ראשונים; רמב"ם חמץ ומצה שם). בין אם אוכל שאר ירקות, ובין אם אוכל חזרת (רמב"ם שם; טור או"ח תעג, בשם רב עמרם גאון). ויש סוברים, שאם אוכל שאר ירקות, מטבל בחומץ או במי מלח ואינו מטבל בחרוסת, שהרי רק להלן מוזכר במשנה שהביאו לפניו את החרוסת, ומשמע שכעת עדיין אינה לפניו (ע"פ רשב"ם ותוס'), שהחובה לטבל בחרוסת היא רק אם אוכל חזרת, להפגת חריפותו המסוכנת [ראה להלן (קטו, ב)] (תוס'), אך אם רוצה לטבל גם שאר ירקות בחרוסת, הרשות בידו (הגהות מיימונית שם, בדעת ר"ת). ויש שסובר, שכיון שאחר כך צריך לטבל בחרוסת את המרור שהוא למצוה, אין ראוי שכעת יטביל ירקות בחרוסת ולאחר שימלא כריסו ממנה יביאנה למצוה (רא"ש). ויש שסובר, שאפילו אם אוכל חזרת, אין מטביל בחרוסת אלא בשאר דברים (רשב"ם), שכיון שטיבול זה הוא רק לתמיהת התינוקות, לא חששו חכמים לאוכלו ללא הטבלה בחרוסת, וכפי שכל השנה אוכלים אותו ללא הטבלה בחרוסת, ורק באכילת מרור שהיא מצוה, הזהירו חכמים להטבילו שלא יהא בו חשש סכנה (רא"ש, בשם רבינו יונה), שמצוה שעושים אותה באופן שיש בו סכנה, לא יוצאים בה ידי חובה, ועל כן חששו לסכנה בעשיית מצוה יותר מבדבר הרשות (עונג יו"ט מא, בהגה"ה). ואף ש'שומר מצוה לא ידע דבר רע' (קושיית היעב"ץ בלחם שמים), אך במקום ששכיח היזיקא לא אומרים כן, כמבואר בגמ' לעיל (ח, ב) לענין 'שלוחי מצוה אינן נזוקין' (דברי מלכיאל ב נג, ו). או משום שכל שאפשר לו לעשות את המצוה בלי סכנה, אין להתיר לו לעשותה בסכנה (אשל אברהם [תאומים] קמא יו"ד קו; מכתב לחזקיהו, וראה גם ביאורנו לעיל קט, א ד"ה היכי).

ושיעור אכילת כרפס, יש סוברים שצריך כזית, משום שאין אכילה פחות מכזית (רמב"ם שם; ב"ח שם בשם המרדכי והמהר"ל מפראג). ויש סוברים שאין צריך כזית, שהרי בברכה על הכרפס לא מזכירים לשון 'אכילה' אלא רק 'בורא פרי האדמה' (רא"ש להלן ע"ב; טור), וכיון שאינו אלא לתמיהת התינוקות, די בכלשהו (מגיד משנה והגהות מיימונית שם). ■ להלכה, מטבל בחומץ (שו"ע או"ח תעג, ו), או במי מלח (רמ"א שם, ד, ומשנ"ב שם, נד), או ביין (משנ"ב שם), אך לא בחרוסת, כי טיבול בחרוסת הוא רק בטיבול שני [וכדעת הרא"ש] (משנ"ב שם). ושיעורו פחות מכזית [כדעה שניה], וכדי שלא יתחייב בברכה אחרונה יקח דוקא פחות מכזית (שו"ע שם, ו, וראה משנ"ב שם, נג).

עַד שֶׁמַּגִּיעַ לְפַרְפֶּרֶת הַפַּת – קודם שמגיע לחזרת שאוכלים לאחר הפת למצות מרור - יש לו לאכול טיבול ראשון לפני הסעודה, בכדי שישאלו התינוקות. שעיקר מצות אכילת מרור היא אחר המצה [ולכן נקראת פרפרת הפת (תוס')], וכנאמר (במדבר ט, יא) 'על מצות ומרורים יאכלוהו' (רש"י; רשב"ם, וראה רבנו חננאל ומאירי). וכינה התנא את החזרת 'פרפרת', משום שהירקות מושכים לאכילה (תוס'). ויש מפרשים ש'פרפרת הפת' הכוונה למצה, ונקראת כן כיון

שעשויה דקה כרקיקים, ודומה לפת הבאה בכיסנין, וכל העשוי כמין פת, קרוי 'פרפרת', והמצה נקראת 'פרפרת הפת' – פרפרת שהיא פת (רבינו דוד בשם רבו, וראה מה שתמה עליו).

הֵבִיאוּ לְפָנָיו וְכוּ', שלאחר טיבול ראשון עוקרים את השולחן, בכדי שישאלו התינוקות מדוע עוקרים, והאב יענה שעוד יביאו את השולחן לטיבול שני, וישאלו למה הלילה אנו מטבילים שתי פעמים (כמבואר להלן קטו, ב), ואומרת המשנה, שאחרי העקירה מחזירים את השולחן עליו מונחים המצה והמרור (תוס', לשיטתם לעיל [ד"ה הביאו לפניו – הראשון], ש'הביאו לפניו' שכתבה המשנה לעיל, הכוונה לשולחן). ויש שפירש, שבתחילה מביאים רק את החזרת [ולכן לעיל המשנה סתמה 'הביאו לפניו', ולא פירטה מה הביאו, וסמכה על מה שכתבה מיד 'מטבל בחזרת'], וכעת הביאו לפניו את המצה החזרת והחרוסת וגופו של פסח (רבינו דוד). והטעם שמביאים כבר כעת דברים אלו שאינו אוכל מהם עתה, משום הצורך לומר עליהם את ההגדה (תוס'), או כדי שישאלו התינוקות (ר"ן. והרשב"ץ ביבין שמועה [מאמר חמץ פרק שלשה ועשרים], כתב את שני הטעמים).

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּרַבִּי צָדוֹק אוֹמֵר מִצְוָה, ולדעתו כיון שהחרוסת מצוה, מברכים עליה 'אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת חרוסת' (רמב"ם בפיהמ"ש). ויש שסובר, שאף אם היא מצוה אין מברכים עליה (רמב"ם חמץ ומצה ז, יא, וכתבו הלחם משנה שם, והב"ח או"ח תעה, ו, שהרמב"ם חזר בו בפסקיו ממה שכתב בפיהמ"ש), משום שהחרוסת טפילה למרור, ולכך אין לברך עליה בפני עצמה (טור שם, א, וראה התעוררות תשובה א, לב, שמסתפק שמא כוונת הטור על ברכת הנהנין).

המשך מעמוד קיד:

והטעם שצריך כזית, משום שנאמר (במדבר ט, יא) 'על מצות ומרורים יאכלוהו', ואין אכילה פחות מכזית (יראים צד; הגהות מיימונית חמץ ומצה ח, ד, וראה שעה"צ תעה, יב), ואפילו בזמן הזה שמרור דרבנן, 'כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון' (שם חדש על היראים, שלכן היראים דקדק לכתוב דין זה על המרור ולא כתב זאת אף על המצה, לחדש שאפילו בזמן הזה חובה במרור בכזית). ויש שסובר שאין דין כזית מצד המצוה, אלא רק משום שבברכה 'על אכילת מרור' מזכירים לשון אכילה [ו'יאכלוהו' שבכתוב, חוזר על הפסח והמצה שהוזכרו בתחילת הפסוק, ולא על המרור] (שאגת אריה ק, בדעת הרא"ש כאן). ויש שסובר, שכיון שמרור הוקש למצה, צריך למרור כזית מצד המצוה, אלא שאיננו יכולים להמציא מליבנו על אלו דינים הוקשו, ומטבע הברכה שטבעו חכמים 'על אכילת מרור' מוכיח שהוקשו לכזית (חתם סופר או"ח קמ, בדעת הרא"ש). ■ להלכה, יקח כזית למרור (שו"ע שם, א), ולכתחילה צריך לאכול כזית ולבולעו בבת אחת (משנ"ב שם, מא), אך אדם חלוש, יאכל מעט מעט בכדי שיעור אכילת פרס (שעה"צ תעג, ס).

וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יִשְׁהֶא בֵּין אֲכִילָה לַחֲבֶירְתָּהּ יוֹתֵר מִכְּדֵי אֲכִילַת פְּרָס. הלשון 'שלא ישהא בין אכילה לחבירתה' אינו מדוקדק, כי צריך שלא ישהה מתחילת אכילה ראשונה של החצי זית הראשון עד סוף אכילה שניה של החצי זית השני יותר מכדי אכילת פרס (ע"פ מג"א תעה, טו). ■ וכן הלכה (שו"ע שם, ו, ומשנ"ב שם, מ. וראה משנ"ב מהדו' דרשו שם הע' 41 מהו השיעור).

סִילְקָא וְאָרוֹזָא, וכל שכן שני מיני בשר (רשב"ם; תוס'). ויש שפירש, שסילקא וארוזא דוקא, אך לא בשר, כדי שלא יראה כאוכל בשר קדשים בחוץ [ראה להלן (קטז, ב)] (רש"ש).

שְׁמַע מִינָּהּ מִדְּרַב הוּנָא לֵית דְּחָיֵישׁ לְהָא דְּרַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נוּרִי, שאין דרך האמוראים לחשוש ולהחמיר כדעת היחיד שאין הלכה כמותו (ריטב"א ר"ה לד, א).

אוֹרֶז מִין דָּגָן הוּא, וְחַיָּיבִין עַל חִימּוּצוֹ כָּרֵת. וחכמים החולקים סוברים, שהאורז אינו בא לידי חימוץ אלא לידי סירחון (גמ' לעיל לה, א, המובאת כאן בתוס'). ובדקו אם באים הם לידי חימוץ, אך נחלקו רבי יוחנן בן נורי וחכמים על תוצאות הבדיקה, האם זה נחשב חימוץ או סירחון (ירושלמי חלה א, א, ע"פ ביאור הגר"ח קניבסקי שם).

ויש הנוהגים איסור באכילת אורז וכל מיני קטניות בפסח משום שהם דומים לדגן, וגם עושים מהם פת, ועלולים עמי-ארצות להחליף ביניהם (מרדכי לעיל פרק כל שעה, תקפח), ומשום שלפעמים מעורבת בהם תבואה, ואי אפשר לבררו יפה (טור או"ח תנג, א, ובהגהות מיימוניות המובא בב"י שם, מביא את שני הטעמים), וחומרא יתירה היא, ולא נהגו כן (טור שם), זולתי האשכנזים (ב"י שם). ■ להלכה, אורז וקטניות מותרים [כדעה ראשונה] (שו"ע שם, א), והמנהג באשכנז להחמיר, ואין לשנות [כדעה שניה] (רמ"א שם. וראה משנ"ב שם, ז, ובמשנ"ב מהדו' דרשו הע' 6-13 פרטים נוספים).

אֲפִילּוּ דָּג וּבֵיצָה שֶׁעָלָיו, שהיה דרכם לטוח את הדג בביצים (רש"י; רשב"ם). או שהכוונה לביצים טרופות בתבשיל של דגים (מאירי, בפי' ראשון). או שהכוונה לביצה שבמעי הדגה (שם, בפי' שני). והחידוש בדין זה הוא, שאפילו שנדמים לתבשיל אחד, הם נחשבים שני תבשילים (רשב"ם).

צָרִיךְ שְׁנֵי מִינֵי בָשָׂר, צלי זכר לפסח, ומבושל זכר לחגיגה (רבנו חננאל, ורשב"ם ותוס' בשמו). ויש סוברים, ששני המינים יכולים להיות מבושלים, וכמשמעות לשון המשנה 'הביאו לפניו שני תבשילין' (תוס', התמהים על רבנו חננאל, שהלכה כבן תימא [לעיל ע, א] שהחגיגה שהוקשה לפסח באה צלי כמותו, אך כיון שהם רק לזכר בעלמא, אין צורך שיהיו דוקא צלויים), וכל שכן שהם יכולים להיות צלויים (מהרש"א, בדעת תוס').

אֶחָד זֵכֶר לַפֶּסַח וְאֶחָד זֵכֶר לַחֲגִיגָה. וגם שאר האמוראים סוברים ששני התבשילים הם זכר לפסח ולחגיגה, אלא שרב יוסף סבר, שכיון שהם זכר לפסח ולחגיגה, צריכים להיות בשר כמותם (ר"ן).

גַּרְמָא – חתיכת בשר (רש"י; רשב"ם). ויש שפירש, עצם [שכך הוא תרגומו בכל מקום], ואין הכוונה לעצם בלבד, אלא עצם שמעט בשר דבוק עליה (ר"ן). ורבינא שאמר 'גרמא ובישולא' מיקל מכולם, שאף אלו מועילים לשני מינים, וכל שכן דג וביצה שעליו או סילקא וארוזא, ואין צריך לומר שני מיני בשר (ב"ח תעג, ה, בדעת הטור ועוד ראשונים). ויש סוברים שרבינא סובר כרב יוסף שאין לוקחים דג וביצה, או סילקא וארוזא, אך חולק עליו בזה שלדעת רב יוסף צריך שני מיני בשר, והוא סבור שלא צריך שני מינים (ב"ח שם, בדעת כמה ראשונים).

■ להלכה, מביאים שני תבשילין, אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה, ונהגו בזרוע צלויה [על שם 'זרוע נטויה' שהראה הקב"ה במצרים, ולא מבושלת, זכר לקרבן פסח שהיה צלי], ובביצה מבושלת [זכר לחגיגה שאינה צריכה צלי, וכדעת הרמב"ם (קרבן פסח י, יג) שאין הלכה כבן תימא] (שו"ע או"ח תעג, ד, ומשנ"ב שם, כז-ל,

ושעה"צ שם, לד), והוא הדין צלויה, וכן המנהג (רמ"א שם). וכל שכן שאפשר שני מיני בשר, אחד צלי ואחד מבושל (משנ"ב שם, כג). ויש שהקפידו על ביצה דוקא, שבארמית היא נקראת 'ביעא', כלומר 'בעי רחמנא למפרק יתנא', או כזכר לאבלות בית המקדש, שאיננו יכולים להקריב קרבן פסח (משנ"ב שם). וצריך שיהיה מעט בשר על הזרוע, שהרי הזכרון הוא לבשר קרבן הפסח [כר"ן]. ומי שאין לו זרוע, יקח שאר בשר אף בלא עצם (משנ"ב שם, כז, וראה שם כב, ו-לב פרטים נוספים).

מְבָרֵךְ אַשְּׁאָר יְרָקוֹת בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה, ופוטר בברכה זו גם את המרור (רש"י; רשב"ם), שאמירת ההגדה אינה נחשבת הפסק (רא"ש, בביאור דעתם). ויש סוברים, שאמירת ההגדה נחשבת הפסק, והברכה על הכרפס אינה פוטרת את המרור (תוס' להלן קטו, א ד"ה והדר), ולכן צריך לברך אחר אכילת הכרפס 'בורא נפשות' (תוס' לעיל קג, ב ד"ה רב אשי), אך אין מברכים על המרור 'בורא פרי האדמה', משום שברכת 'המוציא' פוטרתו, כיון שמרור הוא כשאר ירקות המושכים את הלב למאכל שמבואר בברכות (מא, ב) שברכת 'המוציא' פוטרתן, לפי שנחשבים 'דברים הבאים מחמת הסעודה' (תוס' להלן שם). ■ להלכה, יקח לכרפס מין ירק שברכתו 'בורא פרי האדמה', ויכוין לפטור בברכה גם את המרור [כרש"י ורשב"ם], ויאכל פחות מכזית, כדי לא להכניס עצמו לידי המחלוקת אם מברכים 'בורא נפשות' אחר הכרפס (שו"ע או"ח תעג, ו, משנ"ב שם כ, נג, ו-נה).

המשך מעמוד קטו.

■ להלכה, אחר שאוכל מצה לבד ומרור לבד, כורך כזית מצה עם כזית מרור, ואומר 'זכר למקדש כהלל' וכו' ואוכלם בהסיבה (שו"ע או"ח תעה, א ומשנ"ב שם, טז). ולענין טבילת ה'כורך' בחרוסת, יש שסובר שטובל (שו"ע שם), ויש שסובר שאינו טובל (רמ"א שם), ועיקר ההלכה שטובל, אך במקום שנוהגים שלא לטבול אין צריך לטבול (משנ"ב שם, יט). ולא ישיח שיחת חולין עד אחר ה'כורך', כדי שהברכות שבירך על המצה והמרור יעלו לו גם על זה (שו"ע שם), ובדיעבד אם סח בינתיים, אינו צריך לחזור ולברך (משנ"ב שם, כד).

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר רַב אוֹשַׁעְיָא וְכוּ'. הקדמה. חכמים גזרו על 'סתם ידים' שלא נטהרו שיהיו כדין 'שני לטומאה', כך שאם נוגע בידיו בתרומה או בקדשים, נעשים 'שלישי' ואסורים באכילה (ראה שבת יג, ב - טו, א, והטעם שגזרו זאת, ראה שם יד, א ורש"י שם). בנוגע למשקין גזרו חכמים גזירה נוספת, שכל דבר שיש לו דין 'שני לטומאה', אם נגע במשקה אפילו של חולין, עושה אותו 'ראשון' (ראה פרה ח, ז, ולעיל יד, ב; ובתפארת ישראל שם יכין לה, טעם הגזירה). אי לזאת, מאחר וידים הן 'שני לטומאה', אם נגע בידיו במשקין עשאן 'ראשון'. ולכן אדם הלוקח מאכל בידים שאינן טהורות ומטבילו במשקה, ידיו מטמאות את המשקה להיות 'ראשון', והמשקה מטמא את המאכל להיות 'שני' (רש"י; רשב"ם).

כָּל שֶׁטִּיבּוּלוֹ בְּמַשְׁקֶה צָרִיךְ נְטִילַת יָדַיִם, כדי שלא יטמאו ידיו את המשקין ויהיו 'ראשון', ויחזרו ויטמאו את המאכל להיות 'שני' (רש"י; רשב"ם). ואף שאין איסור לאכול חולין טמאים, תיקנו חכמים נטילת ידים לפני אכילת דבר שטיבולו במשקה, משום קדושה ונקיות, וכמו שתיקנו נטילת ידים מטעם זה לפני אכילת פת (תוס' בשם רש"י, וראה מהרש"א). ויש שפירשו, שהנטילה היא משום 'סרך תרומה' [שאילו היה מאכל זה תרומה, היו הכהנים צריכים ליטול ידיהם כדי שלא יטמאוהו בנגיעתם, וכדי שהכהנים יהיו רגילים בנטילה זו, גזרו כך על כל ישראל, והשאירו את התקנה גם בזמן הזה, כי במהרה יבנה המקדש], וכמו שתיקנו נטילת ידים מטעם זה לפני אכילת פת (רבינו יונה ברכות מא, א מדפי הרי"ף; רא"ש חולין ח, י). ויש סוברים, שיש איסור לטמא את גופו על ידי אכילת ושתיית חולין טמאים, וזה טעם תקנת נטילת ידים על דבר שטיבולו במשקה, כדי שלא יטמאו את המשקים וייעשו ראשון לטומאה, ויהיה אסור בהם משום שפוסל את גופו, ולפי טעם זה, בזמננו שאיננו נזהרים מלטמא עצמנו ולאכול אוכלים טמאים, אין צורך ליטול (תוס').

■ להלכה, צריך ליטול ידים על דבר שטיבולו במשקה, ואפילו אם אין ידיו נוגעות במשקה (שו"ע או"ח קנח, ד), גזירה שמא יגע בו (משנ"ב שם, יט, ראה בגמ' להלן ע"ב). ויש שכתבו, שהעולם נוהגים לא ליטול, ויש להם על מה שיסמוכו [כתוס']. אבל הרבה אחרונים החמירו מאד בזה, ולדעתם חובת הנטילה היא גם בזמן הזה, והגר"א החמיר בזה מאד, ולדעתו נטילה זו היא אף בברכה, ולכן אף שהעולם נוהגים לא לברך, אין להקל לאכול בלי נטילה (משנ"ב שם, כ, וראה שם פרטים נוספים).

המשך מעמוד קטו:

כְּרָכָן בְּסִיב וּבְלָעָן, אַף יְדֵי מַצָּה נַמִּי לֹא יָצָא, שהן המצה והן המרור לא היו ממש בפיו (רש"י), ודומה לזורק אבן לחמת (רשב"ם, וראה רש"ש). ויש שפירשו שאין דרך אכילה בכך (ר"ן; תוס' סוטה יח, א ד"ה בעי, וראה פמ"ג או"ח תעה א"א יא).

והחילוק בין בלע מצה ומרור – שידי מצה יצא, לכרכן בסיב – שאף ידי מצה לא יצא, כי המרור מתפרק בזמן האכילה, והמצה נוגעת בגרון, אך הסיב אינו מתפרק, וחוצץ בין המצה לגרון (מאירי). או שהמרור טפל למצה, ואילו הסיב אינו טפל (מגיד משנה חמץ ומצה ו, ב, בדעת הרמב"ם שם). ויש שביאר, שהסיב אינו 'אוכל', ו'מין שלא במינו חוצץ', לא כן המרור הוא 'אוכל', ו'מין במינו אינו חוצץ'. ולפי זה אם כרך את המצה באוכל אחר, יצא (פרי חדש או"ח תעה, ג, ע"פ תוספתא זבין ה, ו, ורמב"ם שאר אבות הטומאות ג, ה. אך במאירי ובערוך ערך סב [ד] מבואר, שהסיב ראוי לאכילה). ■ להלכה, כרך מצה או מרור בסיב, לא יצא (שו"ע או"ח תעה, ג). אך אם כרכן באוכל אחר, יצא [כהפרי חדש] (משנ"ב שם, לג).

מַצָּה לִפְנֵי כָּל אֶחָד וְאֶחָד וְכוּ', שמנהגם היה להסב על מיטות, ולפני כל אחד היה שולחן, לכך צריכים מצה מרור וחרוסת לפני כל אחד ואחד (רשב"ם), בכדי שיהיו מזומנים להם לאכילה מיד אחר הברכה שהיא חובה, לא כן בשאר ימות השנה שאין הברכות חובה (תוס', וראה מחצית השקל קסז, יט ד"ה מצה, שתוס' מפרשים את הרשב"ם, אך ראה דבר שמואל). שכל השנה אין האכילה מצוה, אלא דין הוא על המברך לאכול סמוך לברכת הנהנין ולא להפסיק בשיחה, ואחרי שהמברך טעם, רשאים השומעים להפסיק בשיחה אפילו קודם שהם טועמים, אבל במצה ובמרור אסורים להפסיק בשיחה עד טעימתם (מג"א שם יט, בשם הדברי חמודות ברכות ו, סד, בדעת תוס', וכדעת הרמ"א שם בשם הרוקח שכט). ויש שסובר, שהשומעים אף הם אסורים להפסיק בשיחה קודם טעימתם, ואם שחו לא יצאו ידי חובת הברכה [כמבואר בתוס' לעיל (קא, א ד"ה ורבי יוחנן)], אלא שבכל השנה כיון שאין האכילה מצוה, רשאים להפסיק בשתיקה, ואילו מצה ומרור שאכילתם מצוה, צריך להיזהר שלא תהא כל

הפסקה בין הברכה לטעימה, אפילו בשתיקה (מג"א שם, בדעת תוס', וגינת ורדים או"ח כלל א, מג בדעתם).

רַב הוּנָא אוֹמֵר כּוּלְּהוּ נַמִּי לִפְנֵי מִי שֶׁאוֹמֵר הַגָּדָה, שלדעתו כיון שאכילה זו היא בסעודה, יש להקל בדיניה כשאר סעודות הרשות (גינת ורדים שם). או שלדעתו מעלה זו שהמסובים יאכלו מהמצה והמרור שהמברך בירך עליהם ואפילו שיפסיקו בשתיקה, עדיפה על מעלת טעימה תיכף לברכה (שם).

ובזמננו שאיננו מסבים על מיטות, ואין שולחן לפני כל אחד, אין צורך להניח מצה ומרור לפני כל אחד אפילו לדעת רב שימי בר אשי, אלא מניחים לפני עושה הסדר, והוא מחלק להם (רשב"ם), ובנקל יכול לתת להם, וכשיברך את הברכה יטעמו תיכף לשמיעת הברכה (גינת ורדים שם).

וְהִלְכְתָא כְּרַב הוּנָא. ■ וכן הלכה, שמביאים לפני בעל הבית קערה ובה מצות מרור וחרוסת (שו"ע או"ח תעג, ד), אבל לפני שאר בני הבית אין צריך, אלא נוטלים משל בעל הבית, ואפילו במקומות שיש שולחן קטן לפני כל אחד, כל שכן במקומנו שכולם יושבים על יד שולחן אחד (משנ"ב שם, יז). ולהפסיק בשיחה בין הברכה לאכילה, בכל ימות השנה אסור לשומעים להפסיק, אף לאחר שכבר טעם הבוצע (משנ"ב קסז, מג, שכך דעת כמעט כל האחרונים, ושלא כהרמ"א).

עוֹקְרִין אֶת הַשּׁוּלְחָן. ובזמננו שיושבים כולם על יד שולחן גדול וטורח לעוקרו, מסלקים את הקערה עם המצות והמרור שעמה לסוף השולחן, ודיו (רשב"ם; תוס' ועוד ראשונים). ומלבד שלש המצות שבקערה, אין להניח מצות על השולחן, כי איך יהא היכר לתינוק בסילוק הקערה [שהיא במקום סילוק השולחן], אם נשארות מצות על השולחן (מהרי"ל בסדר ההגדה, מובא במג"א תעג, כו). ויש שסובר, שכדי שיהא היכר לתינוקות, יש להסיר גם את כל צרכי הסעודה (ספר המנהיג פסח, ע). ■ להלכה, קודם אמירת 'מה נשתנה' יסירו את הקערה והמצות, ויניחום בסוף השולחן (שו"ע או"ח שם, ו, אך ראה מג"א שם, כה). ואם השולחן קטן, יסירם לגמרי מעל השולחן, כי אם לא כן, אין שינוי לתינוק (משנ"ב שם, סה). ומלבד שלשת המצות של הקערה, אל יניח על השולחן מצות עד הסעודה (משנ"ב שם, סו).

לִפְנֵי מִי שֶׁאוֹמֵר הַגָּדָה, שמנהגם היה שאחד קורא את ההגדה, והאחרים שומעים (ר"ן; מאירי), ויוצאים ידי חובה מדין 'שומע כעונה' (כנסת הגדולה או"ח תעא, בשם תשובת הרא"ם; וכך נהג הגר"א, כמובא במעשה רב קצא, וראה מה שכתבנו להלן קטז, ב ד"ה אמרו רב יוסף), וכך נכון לנהוג משום 'ברוב עם הדרת מלך' (שו"ע הרב שם תעג, כד). ויש שנהג לקרוא בקול, והאחרים קראו עמו בלחש (לקט יושר, שכך נהג רבו התרומת הדשן). ■ להלכה, אפשר לצאת ידי חובת אמירת הגדה בשמיעה מאחר (ביאה"ל תעב, ח ד"ה שלא כסדר, ומשנ"ב תעג, סד, וראה ערוך השולחן שם, כ).

פְּטָרְתָּן מִלּוֹמַר 'מַה נִּשְׁתַּנָּה', שבמשנה ובברייתא להלן (קטז, א) מבואר, שכשהבן חכם הוא שואל את אביו 'מה נשתנה' ואין האב צריך לשאול בעצמו, וכיון ששאל אביי 'מה נשתנה' על עקירת השולחן, נפטר רבה מלשאול 'מה נשתנה', והיה יכול להתחיל מיד 'עבדים היינו' (ע"פ רשב"ם, רוקח רפג, ומהרי"ל מנהגים סדר ההגדה כד). ויש סוברים, שהתמיהה על עקירת השולחן אינה פוטרת מלשאול 'מה נשתנה', אלא היא רק מביאה את הבן לשאול 'מה נשתנה', שכאשר ישאל הבן מדוע מסלקים את השולחן לפני הסעודה, יענהו אביו שעוד יחזירו אותו לטיבול שני, וישאל מדוע מטבילים שתי פעמים, ואת שאר השאלות (תוס' כאן, ולעיל קיד, א ד"ה הביאו לפניו מצה, וכן משמע במשנ"ב תעג, סט).

לֶחֶם שֶׁעוֹנִין עָלָיו דְּבָרִים הַרְבֵּה - שגומרים עליו את ההלל, ואומרים עליו הגדה (רש"י לעיל לו, א). ויש שפירש, שאומרים עליו בהגדה 'מצה זו שאנו אוכלים' וכו' (רבנו חננאל). ויש שפירש 'דברים הרבה', שהמרור הוא רמז רק על השיעבוד, ואילו הפסח רמז רק על הגאולה, אך המצה רומזת גם על השיעבוד ['כהא לחמא עניא' וכו'], וגם על הגאולה ['כי בחפזון יצאת ממצרים'] (דרשות כתב סופר [מכון דעת סופר], רצג, ובשו"ת או"ח צא, ותמה על פירוש רש"י מה הטעם רק המצה נקראת 'עוני' ולא גם הפסח והמרור, וראה גבורות ה' [למהר"ל] נא).

המשך מעמוד קיז.

שֶׁנֶּאֱמַר 'וְעַתָּה קְחוּ לִי מְנַגֵּן וגו'', ושאין השכינה שורה מתוך עצלות, שחוק וקלות ראש, סברא היא (מהרש"א שבת שם ל, ב).

אָמַר מִילְּתָא דִּבְדִיחוּתָא - ודאי אין הכוונה לפרש כפשוטו, אלא שאמר דברי תורה שמשמחים את הלב, אף שאינם אליבא דהלכתא, אך מחדדים את התלמידים, או שהכוונה לדברי אגדה המושכים לב לדברי תורה (פני יהושע פתיחה למס' כתובות). ויש שפירש, 'מילתא דבדיחותא' כפשוטו, אלא שכוונתו לשם שמים, ונחשב מצוה כשאר ענייני רשות שאם עשייתם היא לשם שמים, עבודת ה' היא (דברות משה שבת כו, פ).

הַלֵּל זֶה וכו' מֹשֶׁה וְיִשְׂרָאֵל אֲמָרוּהוּ בְּשָׁעָה שֶׁעָמְדוּ עַל הַיָּם. ומאחר והכהונה עדיין לא ניתנה לאהרן, איך יאמרו 'בית אהרן' (קושיית המהרש"א), אלא את עיקר ההלל אמרו משה וישראל, ודוד המלך הוסיף עליה (ע"פ עיון יעקב על עין יעקב, ומרגניתא טבא על ספר המצוות שורש ראשון, י). והטעם שההלל לא נכתב בתורה, כמו שירת 'אז ישיר' שנכתבה, משום שאילו היתה כתובה בתורה היינו סוברים שאומרים אותו רק על נס שלא כדרך הטבע כקריעת ים סוף וכדו', ומשלא נכתב בתורה, למדנו שצריכים לאומרו על כל ישועה הבאה לישראל (מאיר בת עין).

חִזְקִיָּה וְסִיִּיעָתוֹ אֲמָרוּהוּ. ואף שדוד המלך שקדם להם כבר אמרו בתהלים ברוח הקודש, מכל מקום נחלקו מי הראשון שאמרו כשבח על נס (הערות הגרי"ש אלישיב).

קְרָאֵי מוֹסִיפִין אַף אֶת אֵלּוּ, שהפסוקים הקודמים הנאמרים בפסוקי דזמרה ובהלל היו ידועים לכל, אך הפסוקים שדלהלן כיון שאינם ידועים לכל, בעלי הקריאה הוסיפום (הגהות רא"מ הורוויץ).

המשך מעמוד קיז:

ונפק"מ בין הטעמים, האם מותר לשתות יין אחר ארבעת הכוסות, שאם בכדי שיוכל לומר את ההלל, אחרי שכבר אמרו יכול לשתות [ויש סוברים, שכיון שמצוה לספר ביציאת מצרים כל הלילה עד שתחטפנו שינה (תוספתא), לא ישתה לאחר ארבע כוסות, כדי שלא ישתכר ויפסיד מצוה זו (רא"ש שם; ביאור הגר"א או"ח תפא, א)], ואם בכדי שישאר טעם המצה בפיו, אף לאחר ארבעת הכוסות אסור (תוס'), וכן אם משום שנראה כמוסיף על הכוסות, אסור (מרדכי שם).

■ להלכה, בין כוס שלישי לרביעי לא ישתה (שו"ע או"ח תעט, א), שמא ישתכר ויישן ולא יגמור את ההלל [כטעם הראשון], וכן לא יוכל לספר ביציאת מצרים כל הלילה [כדעת הרא"ש והגר"א], או משום שנראה כמוסיף על הכוסות [כטעם השני] (משנ"ב שם, ה). ובין כוס ראשון לכוס שני לא ישתה, אם לא לצורך גדול [לחוש לדעת הכל בו] (שו"ע שם תעג, ג, ומשנ"ב שם, טו, וראה משנ"ב שם, טז), ומותר רק עד מזיגת כוס שני [כדעת הרמב"ן] (שו"ע שם, א, משנ"ב שם, ד, וביאה"ל שם ג ד"ה הרשות בידו). ואחר ארבע כוסות, אסור לשתות (שו"ע שם תפא, א), משום שלא יהא נראה כמוסיף על הכוסות, או משום שמבטל טעם מצה (משנ"ב שם, א, וראה שם טעמים ופרטים נוספים, וראה מה שכתבנו להלן קיח, א ד"ה רביעי).

גְּמָרָא. שְׁמַע מִינַּהּ בִּרְכַּת הַמָּזוֹן טְעוּנָה כּוֹס. ואין להוכיח מכאן שברכת המזון טעונה כוס ליחיד, אלא רק אם שלשה אכלו יחד, דעיקר ארבע כוסות לא נתקנו ליחיד אלא לשלשה, כמבואר במדרש תהלים (קיג, ג) שאין הלל נאמר בפחות משלשה (רא"ש). או יש לומר, שאף שארבע כוסות נתקנו אף ליחיד, ואעפ"כ אין להוכיח מכאן שברכת המזון טעונה כוס ליחיד, שכוונת הגמ' שכיון שכל השנה ברכת המזון טעונה כוס בשלשה, תיקנו בפסח כוס לברכת המזון אף ליחיד, אבל אם אינה טעונה כוס כל השנה בשלשה, לא היו חכמים מתקנים לה כוס בפסח, אלא היו מתקנים שיר לכוס שלישי (תוס' לעיל קה, ב ד"ה שמע מינה [השלישי]; רא"ש לעיל, יד). ■ להלכה, ראה מה שכתבנו לעיל (קה, ב ד"ה ברכה טעונה כוס).

כֹּל חַד וְחַד נַעֲבֵיד בֵּיהּ מִצְוָה. ומכאן מקור לעשות כורך במצה השלישית [שעל הראשונה מברכים 'המוציא', ועל השניה 'על אכילת מצה'], כדי שיקיימו מצוה בכל מצה (ביאור הגר"א או"ח תעה, יא).

המשך מעמוד קיח.

וְכָל הַמְקַבֵּל לָשׁוֹן הָרָע – שמקבלו ומאמינו (רשב"ם). ויש שסובר שאיסור לשון הרע הוא אפילו אם בדעתו בעת השמיעה לא לקבל את הדבר, שכן עצם הטית אוזן לשמיעת לשון הרע אסורה (חרדים כג). ■ וכן הלכה (חפץ חיים לשון הרע ו, ב, ובאר מים חיים ב, אך ראה שם פרטים נוספים).

רָאוּי לְהַשְׁלִיכוֹ לִכְלָבִים, אחרי מותו, שאינו בצורת אדם, ואינו ראוי להיקרא אדם אחר המוות אלא 'נמשל כבהמות נדמו' (מאירי מכות כג, א). וביאור הענין הוא, שהדיבור הוא המבדיל בין אדם לבעל חי, וכל העושה בו שימוש לרעה, מאבד את כבודו האנושי, ויורד מתחת למדרגת הבהמה (רש"ר הירש שמות כג, א).

והטעם שראוי להשליך מספר לשון הרע 'לכלבים' דוקא, כי הם בעת הצורך ידעו לא לחרוץ לשונם, וכמאמר הכתוב 'ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו', והמספר שאינו חורץ לשונו, ראוי להשליכו לפניהם (שמירת הלשון א שער הזכירה ח, בשם המהר"ל. וראה נתיבות עולם נתיב הלשון ז; מהרש"א מכות שם). או משום שדרכו של הכלב להגביה קולו ולהבעית תמיד, ולפעמים אפילו לנשוך גם את ההולך לתומו, וכן דרך בעל לשון הרע, לקלקל בקולו על הכל, על כולם הוא מוצא עוולות ומבזה אותם, על כן ראוי להשליכו לכלבים ויבעיתוהו וינשכוהו כמידתו (שמירת הלשון ב, יד). גם רמזו בזה שלפעמים מענישים אותו שיתגלגל בכלב (חרדים לג).

מַתַּן תּוֹרָה דִּכְתִיב הֶהָרִים רָקְדוּ כְאֵילִים, כפשוטו ממש, שהר סיני חרד והזדעזע [כמו שנאמר (שמות יט, יח) 'ויחרד כל ההר מאד'] כמו שמזדעזעים ההרים ברעידת אדמה ואולי אף יותר מכך, ואין זה משל, וכפי ש'הים ראה וינוס, הירדן יסוב לאחור' הוא כפשוטו ואינו משל (רמב"ן שמות כ, טו). וגם כל ההרים בעולם רקדו והזדעזעו בשעת מתן תורה (זוהר פר' יתרו; אבן עזרא תהלים סח, ח, בשם 'כל המפרשים'). ויש שסובר, שהר סיני בלבד רקד (אבן עזרא תהלים שם).

המשך מעמוד קיט:

בסוף סעודה ולומר אפיקומן [ולהלן יתבאר מה נכלל באיסור, ולדעת רב פירושו שאין לומר הוציאו את הכלים ללכת לאכול במקום אחר, ולדעת שמואל פירושו שאין לומר הוציאו והביאו מיני מתיקה] (רע"ב, בביאור הראשון). ויש שביאר, שאין פותחים את הפה לאכול אפיקומן לאחר הפסח (יעב"ץ, בביאור ההגדה).

אַחַר הַפֶּסַח, קרבן הפסח נאכל בסוף הסעודה כיון שצריך לאוכלו על השובע [ראה לעיל (ע, א) וראה שם מה שביארנו] לאחר שאכלו קרבן חגיגה בתחילת הסעודה, ודין המשנה לעיל (קיד, א) שיש להביא את קרבן פסח בתחילת הסעודה, הוא באופן שהאוכלים מועטים ולא הביאו חגיגה, ולכן אוכלים את הפסח בתחילה ומשאירים כזית לכל אחד מהמנויים לסוף הסעודה בכדי שיאכל על השובע, ולאחר אכילה האחרונה אין מפטירין (מהר"ם חלאווה, בביאורו השני).

אֲפִיקוֹמָן - תיבה זו מורכבת משני מילים 'אפיקו', כלומר הוציאו 'מן', ולדעת רב בגמ', פירושו כלים, שאין להוציא כלים כדי לאכול במקום אחר, שמא יבא לאכול את הפסח בשני מקומות, אבל באותו מקום מותר לאכול. ולדעת שמואל 'מן' פירושו דברים הרגילים לאכול בקינוח סעודה, שאין לאכול קינוח סעודה לאחר שאכלו קרבן פסח אפילו באותו מקום שאכלו את הפסח (ע"פ רש"י כאן ולעיל פו, א, רשב"ם, ומאירי). ויש שפירשו לדעת שמואל, שאפיקומן הוא מילה יוונית אחת, שסעודה גדולה נקראת בלשונם אפיקומס, ומה שנאכל בסופה נקרא בלשונם 'אפיקומן' (תוס' רעק"א בשם התשב"י).

גְּמָרָא. אָמַר רַב שֶׁלֹּא יַעַקְרוּ מֵחֲבוּרָה לַחֲבוּרָה, שקרבן פסח אינו נאכל לאותו אדם בשני מקומות כדעת רבי יהודה לעיל (פו, א), וגזרו שלא יאכל כלום במקום אחר שמא יבא לאכול גם מהקרבן פסח במקום אחר (רש"י שם, ורשב"ם ותוס' ד"ה אמר), ויש שפירש, שמשנתינו גם לדעת רבי שמעון (שם) שמותר לאכול קרבן פסח בשני מקומות, כיון שגם לדעתו אסור לחלק מבני החבורה ללכת לאכול את הפסח במקום אחר, שאין הפסח נאכל בשתי חבורות, ולכן גזרו שלא יאכלו כלל במקום אחר (רבינו דוד).

אוֹרְדִּילָאֵי - כמהין ופטריות (רש"י; רשב"ם). ולדבריו וכן לדעת רבי יוחנן [בהמשך הגמ'], אין לאכול כלל אף במקום שאכלו את הפסח, בכדי שלא יאבד ממנו טעם הפסח (רשב"ם), ועל ידי זה יהיה לו היכר שלא יחזור ויאכל, ואז נמצא שהפסח נאכל באמצע הסעודה שלא על השובע (ר"ן על הרי"ף בדעת רשב"ם, רמב"ן במלחמות), ועשו הרחקה שלא יאכל שום דבר אפילו מיני מתיקה שהדרך לאוכלם בסוף הסעודה (קרבן נתנאל לד, י), או להראות שאכילתו חביבה עליו (מהר"י קורקוס פסח ח, ג, וכעי"ז בסדר היום [סדר ההגדה]), ויש שפירש, כדי שלא ישכח לומר את ההלל (בעל

המאור, וראה מאירי), ולטעם זה איסור האכילה לאחר הפסח הינו עד לאחר אמירת ההלל (ספר הפרדס [לרבינו אשר] ט, טז כה, וראה ברמב"ן במלחמות בהשגתו על הבעל המאור).

ויש שפירש, 'אורדילאי' הם מיני עופות, ואף לדעת שמואל ורבי יוחנן האיסור הוא שמא יאכל עוד מהפסח במקום אחר, אלא ששמואל אסר רק מיני בשר, לפי שטעם הבשר משכח את טעם הפסח ויבא לאכול שוב פסח במקום אחר, ורבי יוחנן אסר גם מיני מתיקה, שאף בהם יש חשש שיעבירו טעם הפסח מפיו ויבא לאכול פסח במקום אחר (ר"ן על הרי"ף; רמב"ן במלחמות).

אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל אֵין מַפְטִירִין אַחַר מַצָּה אֲפִיקוֹמָן, בזמננו שאין קרבן פסח, אוכלים מצה בסוף הסעודה לזכר המצה שהיתה נאכלת כשבית המקדש היה קיים יחד עם הפסח בסוף הסעודה, והיא המצה שמקיימים בה מצות אכילת מצה, ואין לאכול אחריה שלא לשכח טעמה (ע"פ רש"י ורשב"ם, וראה תוס' להלן קכ, א ד"ה מפטירין). ומצה זו נקראת בלשוננו אפיקומן (ב"י או"ח תעח, א), מטעם שנאכלת במקום מיני מתיקה שרגילים לאכול בסוף הסעודה, וחביבות המצוה מתוקה כמיני מתיקה (לבוש שם), שצריך לספר ביציאת מצרים כל הלילה, ולכך אמרו שישאר טעם המצה בפיו כל הלילה ויספר בהם כל הלילה (כל בו, ליל הסדר בשם רש"י). ויש שביארו, שאכילת המצה בתחילת הסדר היא לשם חובה, והמצה בסוף הסעודה אינה לשם חובה אלא היא רק זכר לפסח שהיה נאכל על השובע, ועל כן דינה כדין הפסח שאין לאכול אחריו (רא"ש, רמב"ן במלחמות).

■ להלכה, המצה הנאכלת באחרונה היא זכר לקרבן פסח [כדעת הרא"ש] (שו"ע או"ח תעז, א), ולכתחילה יאכל לאפיקומן שני כזיתים, אחד זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עם הפסח (משנ"ב שם, א), ויכוין בברכת 'על אכילת מצה', גם על אכילת מצה אחרונה, כדעת רש"י ורשב"ם (שעה"צ שם, ד). ולאחר האפיקומן אין לאכול כלל דבר [כדעת רבי יוחנן, וכמבואר בגמ' בדעת שמואל שאף לאחר מצה אסור] (שו"ע שם תעח, א).

וּבִלְבַד שֶׁיֹּאכַל כְּזַיִת מַצָּה בָּאַחֲרוֹנָה - שאין לו אלא כזית מצה, ולכן יאכל בתחילת הסעודה דברים שאין יוצאים בהם ידי חובת מצה, ולבסוף יאכל את המצה כדי שיאכלנה על השובע, וישאר עם טעם מצה בפיו (תוס' להלן קכ, א ד"ה באחרונה). ויש שפירש, שהברייתא עוסקת בזמן הבית שיש גם קרבן פסח, ולכן מוטב שיאכל את המצה לבסוף יחד עם הפסח שצריך שיהיה נאכל על השובע לקיים 'על מצות ומרורים יאכלוהו', אבל בזמן הזה שאין קרבן פסח, אין להמתין לסוף הסעודה אלא יאכלנה לשם חובה בתחילת הסעודה לתאבון (רא"ש). ■ להלכה, מי שאין אלא כזית מצה שמורה בלבד, אוכל בתחילה מצות שאינם שמורות ולבסוף אוכל את המצה השמורה [כדעת התוס'] (שו"ע או"ח תפב, א).

המשך מעמוד קכ:

דְּכֵיוָן דְּאִיתַּקַּשׁ לְפֶסַח כְּפֶסַח דָּמֵי, וההיקש נאמר רק לענין זמן האכילה עד חצות (ראה מרדכי רמז תקמג, בשם ר"י מפריש), ומה שמצאנו שהוקש אף לעניין אמירה, שצריך לומר מצה זו שאנו אוכלים ומרור זה וכו' (ראה תוס' לעיל קטז, א ד"ה ואמרתם), אינו אלא מדרבנן (פרי חדש או"ח תנח, א). ויש שכתבו, שההיקש הוא אף לענין עשייתו, ולכן יש לאפות את המצות הנאכלות לשם חובה בזמן הקרבת קרבן פסח לאחר שביער את החמץ (שו"ת רש"י, רצו, מרדכי שם, בשם ר"ש משאנץ, הרוקח דין אכילת מצה, לז), ואם אפה קודם חצות, אינו יכול לצאת בהם ידי חובה (ריקאנטי קס, בדעת רש"י), ואף לדעתם לא הוקש לדחות שבת באפייתו, שאין זה היקש ממש אלא גילוי מילתא (רדב"ז ו, ב אלפים ריג), או משום שבפסח לא הוזכר במפורש שדוחה שבת (מועדי ה' על הסמ"ג ל"ת עט). ויש שכתב, שהוקש מצה לפסח אף לעניין שמצוה לאוכלו בתחילת הלילה, שבקרבן פסח נאמר (דברים טז, ו) 'כבוא השמש' (אור שמח חמץ ומצה ו, א).

■ להלכה, אף מצות שנאפו קודם חצות כשרים למצת מצוה, אלא שיש נוהגים לאפות לאחר חצות, ורוב ישראל אינם נוהגים כן (שו"ע או"ח תנח, א ומשנ"ב שם א, ו-ג).

הָא אַפְקֵיהּ קְרָא מֵהֶיקֵּישָׁא - וכיון שלא הוקש אכילת מצה לאכילת קרבן פסח, אף בלילה הראשון אין חיוב לאכול מצה ואינו רק רשות, וחזר הכתוב ולימד להקיש שאף בזמן הזה חייב לאכול מצה בלילה הראשון וזמנו עד חצות (רשב"ם), ויש שפירש, שכיון שלא הוקש, אין דין לאכול מצה קודם חצות, וזמנה כל הלילה, וחזר הכתוב ולימד שאף זמן אכילת מצה בלילה הראשון הוא עד חצות (רבנו חננאל).

תלמוד בבלי המבואר

שָׂפָה בְּרוּרָה

פירוש בהיר וצח
משולב על סדר הגמרא
מיוסד ע"פ רש"י והראשונים ז"ל
בשפה ברורה ונעימה

פסחים

עוז והדר

ברכות
שבת
עירובין
פסחים שקלים
ראש השנה יומא
סוכה ביצה
תענית, מגילה מועד קטן חגיגה
יבמות
כתובות
נדרים
נזיר סוטה
גיטין
קידושין
בבא קמא
בבא מציעא
בבא בתרא
סנהדרין
מכות שבועות
עבודה זרה הוריות עדיות
זבחים
מנחות
חולין
בכורות
ערכין תמורה
כריתות מעילה תמיד מדות
נדה

ההפניות באותיות אלו: [א] הן למדור ה'עיונים'
המופיע במהדורה המלאה של 'שפה ברורה'

תלמוד בבלי עוז והדר המבואר
שפה ברורה
יוצא לאור על ידי
ממלכת התורה עוז והדר

©
כל הזכויות שמורות
ממלכת התורה "עוז והדר"
Rabbi Y. Leifer
8 Truman Ave.
New Square, N.Y. 10977

היות ומושקע במהדורה חדשה מפוארת זו הון רב ויגיעה רבה, לכן ע"פ דין תורה ולהבדיל עפ"י הזכויות בכל המדינות אנו אוסרים בכל תוקף כל הדפסה צילום והעתקה כולל העתקה חלקית מספר זה, וכן אין לתרגם או לאחסן במחשב או לקלוט בכל דרך שהיא כל חלק שהוא מהספר, וכן אין לעשות כל שימוש מסחרי בחומר הנדפס, בביאורים במקורות ובכל ההוספות. ואין הספר נמכר אלא על מנת שלא יעשה בו שימוש שלא כדין. ושארית ישראל לא יעשו עולה.

הפצה והזמנות:
'היכלי תורה'
בארץ ישראל: טלפון 9924603(02) פקס5435884(03)
בארה"ב: Tel. (718)437-0054 Fax. (718)437-3514
באירופה: Tel. 44-20-8806-0176

נדפס על נייר חו"ל שאין בו חשש חילול שבת

נדפס בארץ ישראל
Printed in E. ISRAEL

מהדורה שלישית - שנת תש"פ

הארות והערות יתקבלו בברכה
בת.ד. 9359 בית שמש פקס: 03-5423180
editor@oz-vehadar.com

לתרומות והנצחות: 845-406-9099
oiz@oizusa.com
PO Box 340 Monsey NY 10952

תלמוד בבלי ״עוז והדר״ המבואר
שפה ברורה

יוצא לאור על ידי
ממלכת התורה ׳עוז והדר׳

בנשיאות הגאון רבי **יהושע לייפער** שליט״א
אב״ד דק״ק ׳באר משה׳ מאנסי
מייסד ונשיא ממלכת התורה ״עוז והדר״

ראש בית המדרש ועורך ראשי
הרב מנחם מנדל פומרנץ

עורכי הביאורים במסכת פסחים

הרב שמואל חיים חדש
עורך אחראי וראש המערכת

הרב יהודה אבני
הרב אלעד אברמצ׳יק
הרב יהודה לייב אגסי
הרב שמחה אולמן
הרב בצלאל אוירבך
הרב מאיר אסחייק
הרב ישראל גד בוים
הרב שמואל ניסן ברוורמן
הרב אברהם בריסק
הרב מרדכי גורביץ
הרב מאיר גריינר

הרב מרדכי דוד גרוסגליק
הרב נתנאל זילבר
הרב ישראל איסר זית
הרב ישראל כהן
הרב אברהם יוסף כץ
הרב רן יוסף לב
הרב אלעזר לוי
הרב יוסף שלמה מאיר
הרב דוד מושקוביץ
הרב אברהם מישקין
הרב יצחק מרמרוש

הרב אפרים סגל
הרב יואל סלומון
הרב מרדכי פופוביץ
הרב שמואל פורטנוי
הרב עקיבא פרוינדליך
הרב נתנאל צלמון
הרב נפתלי קראוס
הרב שרגא רוזנטל
הרב יעקב רוזנקרנץ
הרב רפאל שטלברג
הרב דוד שפריי

מבקרים:

הרב יאיר אנסבכר
הרב מתתיהו הוכברגר
הרב שמעון וויס
הרב ישראל יעקבי
הרב עדי כהן
הרב רן יוסף לב
הרב פנחס לייטנר
הרב לייביש לסקר
הרב סער מיזל

הרב אברהם סלומון
הרב מרדכי עמירם
הרב משה פריד
הרב פנחס פרידמן
הרב מיכאל קליין
הרב חזקיה צבי קנר
הרב אברהם קסטלניץ
הרב שלמה רוזנבאום
הרב אברהם משה רוזנבוים

הרב חיים רוזנטל
הרב שמעון שוולב
הרב חסדיאל שופק
הרב מתתיהו שטיגל
הרב יהונתן שינדלר
הרב יוסף שמעוני
הרב מנשה שנייבוים
הרב אליהו שנקר
הרב דוד שפירא

שינון התלמוד:

הרב שמואל בלוי
הרב זאב בלעדי
הרב ישי דויטש
הרב מנשה דייטש
הרב אהרן דוד הוכברג
הרב דוד הוכמן
הרב יוסף וולף
הרב יצחק זאב ויסבקר
הרב אלחנן וכסלר
הרב צבי טורק

הרב נתן צבי כהן
הרב פנחס לובלינג
הרב ישראל זאב לוונטהל
הרב מרדכי אהרן ליברמן
הרב פנחס לייטנר
הרב יהושע לינטופ
הרב יוסף שלמה מאיר
הרב יהושע מלוביצקי
הרב משה פלדמן

הרב מנדל פרנקל
הרב דוד קוגל
הרב חיים קופולוביץ
הרב מנחם מנדל קרויזר
הרב יוסף רדליך
הרב שמואל רובינשטיין
הרב זאב רוזובסקי
הרב משה צבי רוזנבך
הרב אהרן שיף
הרב אליהו שנקר

חברי המערכת:

הרב ישראל זייברט
הרב לייביש לסקר
הרב יעקב מרדכי סופר

הרב משה פישביין
הרב משה פלדמן
הרב יצחק אביגדור קלוגמן

הרב יצחק קפלר
הרב ישראל רכניצר
הרב שמעון שפיצר

פרק עשירי - ערבי פסחים

אחר שהתבארו בפרקים הקודמים דיני ביעור חמץ, ודיני קרבן פסח, יבוארו בפרק זה סדר ליל פסח ומצוותיו.

משנה המשנה מבארת דין איסור אכילה בערב פסח: **עֶרֶב**[א] **פְּסָחִים** - ביום ארבעה עשר בניסן **סָמוּךְ** [-חצי שעה קודם[ב]] **לְ**זמן תפילת **מִנְחָה** קטנה[ג], כלומר, מסוף תשע שעות זמניות מתחילת היום, שהם תחילת שעה עשירית[ד], **לֹא יֹאכַל**[ה] **אָדָם** פת[ו] **עַד שֶׁתֶּחְשַׁךְ** - שתשקע השמש[ז][ב], כדי שבלילה יהיה רעב[ח], ויאכל מצה של מצוה[ט] לתאבון, שכך הוא הידור המצוה[י][ג].

המשנה מתחילה לבאר את דיני ליל פסח. ובתחילה מבארת דין הסיבה: **אֲפִילּוּ עָנִי שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל**[יא], **לֹא יֹאכַל**[יב] בליל פסח **עַד שֶׁיָּסֵב** - שישב מוטה על מיטה[יג] ועל יד שולחן[יד] כדרך בני חורין, זכר לחירות[טו].

חכמים תקנו לשתות ארבע כוסות של יין בליל פסח. מתחילה המשנה לבאר דין זה: **וְלֹא יִפְחֲתוּ לוֹ** - ולא יתנו גבאי הצדקה לעני פחות[טז] **מֵאַרְבַּע כּוֹסוֹת שֶׁל יַיִן** שתקנו חכמים לשתות בליל פסח[יז]. **וַאֲפִילּוּ** הוא עני ביותר המתפרנס **מִן הַתַּמְחוּי** של צדקה[יח], חייב לחזור אחר ארבע כוסות, אם לא קיבלם מגבאי הצדקה[יט].

★

גמרא שנינו במשנה, ערב פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך.

מקשה הגמרא: **מַאי אִירְיָא** - מדוע נקט התנא במשנתנו לענין איסור האכילה מן הזמן הסמוך למנחה, דווקא '**עַרְבֵי פְּסָחִים**', והרי **אֲפִילּוּ בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת** וְערבי שאר **יָמִים טוֹבִים נַמִּי** - גם כן הדין כן לדעת רבי יהודה[כ], **דְּתַנְיָא** בברייתא, **לֹא יֹאכַל אָדָם בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת** וְערבי **יָמִים טוֹבִים מִן** זמן **הַמִּנְחָה וּלְמַעְלָה**[כא], **כְּדֵי שֶׁיִּכָּנֵס לַשַּׁבָּת** וליום טוב **כְּשֶׁהוּא תַּאֵוָה** - כשהוא מתאוה לאכול, ויהיו הקידוש וסעודת שבת ויום טוב חביבים עליו, ולא יאכל את סעודתו על השובע, **דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה. רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר**, אם רצה **אוֹכֵל וְהוֹלֵךְ עַד שֶׁתֶּחְשַׁךְ** - שתשקע השמש, ואין איסור להתחיל לאכול בערבי שבתות וימים טובים מזמן המנחה ולמעלה. אם כן קשה, מדוע שנה התנא במשנתנו את דינו רק בערבי פסחים, ולא בכל ערבי שבתות וימים טובים כרבי יהודה.

מתרצת הגמרא: **אָמַר רַב הוּנָא, לֹא צְרִיכָא** - לא הוצרכה משנתנו ללמדנו את דין איסור האכילה בערב פסח סמוך למנחה, **אֶלָּא לְ**שיטת **רַבִּי יוֹסֵי, דְּאָמַר** בברייתא, שבערב שבת ושאר יום טוב **אוֹכֵל וְהוֹלֵךְ עַד שֶׁתֶּחְשַׁךְ**, ולשיטתו ביארה המשנה, **דְּהָנֵי מִילֵּי** - דברים אלו, כלומר דין זה שמותר לאכול עד חשיכה, אינו אלא **בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים, אֲבָל בְּעֶרֶב הַפֶּסַח, מִשּׁוּם חִיּוּבָא דְּ**אכילת **מַצָּה** בליל פסח שהיא מן התורה[כב][ה], **מוֹדֶה** רבי יוסי שאסור להתחיל לאכול מן הזמן הסמוך למנחה, כדי שלא תהיה המצה נאכלת על השובע[כג].

תירוץ נוסף: **רַב פָּפָּא אָמַר, אֲפִילּוּ תֵּימָא** - אפילו אם תאמר שדברי משנתנו הם גם בשיטת **רַבִּי יְהוּדָה**, שנה התנא דינו דווקא בערבי פסחים ולא שנאו בערבי שבתות וימים טובים, משום **דְּהָתָם** - שם **בְּעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת וְשאר יָמִים טוֹבִים**, רק **מִן** זמן **הַמִּנְחָה** קטנה עצמו **וּלְמַעְלָה**, שהוא מתשע שעות ומחצה, דעת רבי יהודה **הוּא דְּאָסִיר** לאכול, כמו ששנינו בברייתא 'מן המנחה ולמעלה', אך **סָמוּךְ לַמִּנְחָה** - חצי שעה קודם לזמן המנחה, כלומר מסוף תשע שעות, **שָׁרֵי** - מותר לאכול, **אֲבָל בְּעֶרֶב הַפֶּסַח, אֲפִילּוּ מִסָּמוּךְ לַמִּנְחָה נַמִּי** - גם כן **אָסוּר** לאכול, כפי ששנינו במשנה, ולכך לא שנה התנא במשנתנו ערבי שבתות ושאר ימים טובים[ו].

מקשה הגמרא על תירוצו של רב פפא: **וְכִי בְּעֶרֶב שַׁבָּת סָמוּךְ לַמִּנְחָה שָׁרֵי** - מותר לאכול לשיטת רבי יהודה, **וְהָתַנְיָא** - והלא שנינו בברייתא אחרת, **לֹא יֹאכַל אָדָם בְּעֶרֶב שַׁבָּת וְיָמִים טוֹבִים מִ**סוף **תֵּשַׁע שָׁעוֹת וּלְמַעְלָה**, שזמן זה הוא חצי שעה קודם לזמן מנחה קטנה שהוא בתשע שעות ומחצה, **כְּדֵי שֶׁיִּכָּנֵס לַשַּׁבָּת כְּשֶׁהוּא תַּאֵוָה, דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה. רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר**, אם רצה **אוֹכֵל וְהוֹלֵךְ עַד שֶׁתֶּחְשַׁךְ**. הרי מפורש בברייתא שאף בערבי שבתות ושאר ימים טובים אסר רבי יהודה לאכול כבר מסמוך למנחה[כד], ואם כן אין לתרץ שמשנתנו נשנתה אף בשיטת רבי יהודה, ונקטה ערבי פסחים משום שבשאר ערבי ימים טובים לא אסר רבי יהודה לאכול אלא מזמן מנחה ממש.

מתרצת הגמרא: **אָמַר מָר זוּטְרָא, מָאן לֵימָא לָן** - מי יאמר לנו **דְּ**ברייתא זו השניה **מְתָרַצְתָּא הִיא** - גירסתה מתוקנת יותר מן הראשונה, שלכך אתה מוכיח ממנה שלדעת רבי יהודה אף בערבי שבתות וימים טובים אסור לאכול כבר מסמוך לזמן מנחה,

---

א. **כן** היא גירסת רש"י, והתוספות (ד"ה ערב) בלשונם השניה. וביארו התוספות את לשון המשנה 'ערב' בלשון יחיד ו'פסחים' בלשון רבים, שהוא ערב ששוחטים בו הרבה פסחים [כלומר, קרבנות פסח רבים]. ביאור נוסף כתבו התוספות, שכוונת המשנה לערב פסח ראשון ולערב פסח שני [כלומר, ערב של אחד משני הפסחים, לאדם טהור בערב פסח ראשון, ולטמא בערב פסח שני. הגהות הרא"מ הורוויץ (בתוס' שם)]. ובלשונם הראשונה גרסו התוספות, 'ערבי' בלשון רבים, וכן גרס בתוספות שבמרדכי (ד"ה פירש), וביאר, שכוונת המשנה לערב הפסח שבכל שנה ושנה. ב. **רש"י** (ד"ה מקמע) ורשב"ם (ד"ה ערבי). ג. **רשב"ם** (ד"ה ערבי), כמסקנת הגמרא לקמן (קז:). ד. **זמן** תפילת מנחה הוא אחר שש שעות זמניות ומחצה מתחילת היום, עד הערב [או עד שעה ורבע קודם השקיעה לדעת רבי יהודה], שהוא הזמן הכשר לשחיטת קרבן התמיד של בין הערבים, שתפילת מנחה נתקנה כנגדו. זמן זה נחלק לשתים, משעה תשע ומחצה שהיא השעה שבה שוחטים בכל יום את התמיד של בין הערבים [כמבואר לעיל (נח.)], נקרא זמן מנחה קטנה, וקודם לכן נקרא זמן מנחה גדולה [מלשון הפסוק (בראשית כט ז) 'הן עוד היום גדול'. מה"ר אברהם פראג (הו"ד בפרישה או"ח סי' רלג אות ה)]. ברכות (כו ע"א וע"ב). ה. **כלומר**, לא יתחיל לאכול. ר"ן (על הרי"ף, ד"ה לא). אך אם התחיל לאכול קודם לכן, אינו צריך להפסיק עד חשיכה. רשב"ם (לקמן ק. ד"ה אמר לו רשב"ג) ותוספות (שם ד"ה אין). אמנם אם יודע שתמשך סעודתו אחר תשע שעות, לא יתחיל. רש"י (לקמן קז: ד"ה אין) ורשב"ם (שם ד"ה רבותיה, ד"ה סוף). ו. **כמבואר** לקמן (קז:), שמיני תרגימא [פירות ובשר. רשב"ם (שם ד"ה תרגימא)] וירק מותר לאכול. ופת זו, היא מצה עשירה, כלומר, מצה שנילושה במי פירות. שהרי חמץ אסור באכילה מן התורה מחצות היום, כמבואר לעיל (ד:) [ומדרבנן מתחילת שעה חמישית לרבי יהודה, ומתחילת שעה שישית לרבי מאיר, כמבואר לעיל (יא:)], ומצה אין לאכול בערב פסח כמבואר בירושלמי (פסחים פ"י ה"א), ורק מצה עשירה כיון שאין יוצאים בה ידי חובת מצת מצוה, כמבואר לעיל (לה.), מותרת באכילה בערב פסח, קודם סמוך למנחה. תוספות (ד"ה לא יאכל)[א]. ז. **כלומר**, עד סוף השקיעה, שהוא זמן צאת הכוכבים. מהר"ם חלאה (ד"ה עד). ואפילו התפלל כבר תפילת מנחה, שאם לא התפלל אסור לאכול אף בשאר ימות השנה מסמוך לזמן מנחה קטנה, כמבואר במסכת שבת (ט:). תוספות (ד"ה לא יאכל). ח. **רמב"ם** (פירוש המשניות פ"י מ"א). וכן מבואר בזוהר (אמור צה.). ט. **מצוה** מן התורה לאכול מצה בלילה הראשון של פסח, שנאמר (שמות יב יח) 'בראשון בארבעה עשר יום לחודש בערב תאכלו מצות'. י. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה לא). יא. **החידוש** בעני הוא, שלא נאמר שכיון שאין לו על מה להשען בהסבתו [שאין לו כרים וכסתות אלא ספסל. תוספות שבמרדכי (ד"ה אפילו) וריטב"א (ד"ה ואפילו)] אין זה דרך חירות ופטור מהסיבה, אלא אף הוא חייב בהסיבה. תוספות (ד"ה ואפילו). אופן נוסף ביארו התוספות, ש'אפילו עני שבישראל' מוסב על 'סמוך למנחה לא יאכל אדם', והחידוש הוא, שאפילו עני שלא אכל כמה ימים לא יאכל עד שתחשך. יב. **ראה** בגמרא לקמן (קח.) מה צריך לאכול בהסיבה, ומה אין צריך. יג. **כלומר**, מיסב על גבי המיטה כשהוא מוטה על צדו השמאלי, ורגליו מונחות על הארץ. רש"י (ברכות מו: ד"ה בזמן שהן שתי). יד. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה ואפילו). וביארו בשם הגר"ח הלוי (סטנסיל סי' לג), שאין דרך חירות בלא שולחן. טו. **שלפי** שדרך עבדים לאכול מעומד, על כן בליל פסח אנו אוכלים מסובים, להודיע שיצאנו מעבדות לחירות. ירושלמי (פסחים פ"י ה"א). והוא כדי שנתעורר לשבח את הקדוש ברוך הוא שגאלנו מעבדות לחירות. מאירי (ד"ה ואפילו). טז. **כשם** שביאור המשנה (פאה פ"ח מ"ז) 'אין פוחתין לעני וכו' מככר בפונדיון' הוא, שגבאי הצדקה לא יפחתו לעני, שהרי לא בו תלוי הדבר כמה יקבל מהצדקה, אף כאן ביאורו שגבאי הצדקה לא יפחתו לעני מארבע כוסות, ואין ביאורו שהעני לא יפחות מארבע כוסות. אכן אף אם לא נתנו לו, צריך העני לחזור בכל כוחו אחר ארבע כוסות, אלא שהדרך הוא שגבאי הצדקה נותנים לעניים ארבע כוסות. רשב"ם (ד"ה ולא). יז. **טעם** מצות שתיית ארבע כוסות בליל פסח, מבואר במדרש (ב"ר פח ד) ובירושלמי (פסחים פ"י ה"א), שהם כנגד ארבע לשונות של גאולה האמורים בענין גאולת מצרים (שמות ו ו-ז) 'והוצאתי' 'והצלתי' 'וגאלתי' 'ולקחתי'. רש"י (ד"ה ארבע) ורשב"ם (ד"ה ולא)[ד]. סדר שתיית הכוסות יבואר להלן (קיד. קטז. קיז:). יח. **שאף** מזון שתי סעודות אין לו, כמבואר במשנה (פאה פ"ח מ"ז), שמי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מתמחוי של צדקה. רש"י ורשב"ם (ד"ה ואפילו). ה'תמחוי' הוא קערה שלתוכה גבאי הצדקה מלקטים מאכלים מן הבתים בכל יום, לצורך העניים. רש"י (שבת קיח. ד"ה תמחוי) ורמב"ם (פירוש המשניות פ"י מ"א, פאה פ"ח מ"ז). יט. **ואפילו** ימכור מלבושו או ילוה או ישכיר עצמו, בשביל יין לארבע כוסות. רשב"ם (שם). אמנם רבינו יחיאל (הו"ד בתוספות שבמרדכי ד"ה ואפילו) ביאר את לשון המשנה 'אפילו מן התמחוי', שמוסב על גבאי הצדקה [כשם שהלשון 'ולא יפחתו' מוסב על גבאי הצדקה], שאפילו יש לעני מזון שתי סעודות [ואסור לו להתפרנס מן התמחוי] אך אין לו יין לארבע כוסות, יתנו לו גבאי הצדקה יין לארבע כוסות מן התמחוי. וכן ביאר המהרש"א (בתוס' ד"ה לא - השני) בדעת התוספות. ובתוספות הרא"ש (ד"ה לא - השני) כתב בשם רבינו יחיאל, שאף הלשון 'ולא יפחתו' מוסב על העני, שאפילו אין לו אלא מזון שתי סעודות, ימכרם כדי לקנות ארבע כוסות, אף שעל ידי כן יצטרך לטול סעודותיו מהתמחוי. כ. **הטעם** שסבר המקשן שאין להעמיד את המשנה כדברי רבי יוסי, מבואר בהערה לקמן על סוף תירוץ רב הונא. וביארו התוספות (ד"ה מאי), שאין לתרץ שנקט התנא ערבי פסחים משום שעומד בהלכות פסח, כשם שמתרצת הגמרא לעיל (לז.) קושיא דומה, ובאמת הוא הדין לערבי שבתות ושאר ימים טובים, משום שאין טעם זה מספיק כדי שיניח התנא ערבי שבתות התדירים בכל שבוע, וינקוט רק ערבי פסחים שאינם תדירים כל כך. עוד יש לומר, שכיון שאנו עלולים לטעות שדין זה הוא רק בערב פסח משום מצות אכילת מצה, היה לתנא לבאר שזהו אף בערבי שבתות ושאר ימים טובים. כא. **המקשן** היה סבור, שדברי התנא 'מן המנחה ולמעלה' הם לאו דווקא, ובאמת הזמן הוא מסמוך למנחה כבמשנתנו. תוספות (ד"ה מן). כב. **שנאמר** (שמות יב יח) 'בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות'. רשב"ם (ד"ה משום). כג. **והמקשן** סבר, שרבי יוסי מתיר אף בערב פסח, משום שסובר שאף שיש מקום להחמיר בערב פסח מחמת הטעם שמצות אכילת מצה בליל פסח היא מן התורה, מצד שני יש להקל בו כיון שאינו יכול לאכול בו אלא מצה עשירה, שאינה משביעה כל כך, ולכן אין להחמיר בו יותר מערב שבת שיכול לאכול בו פת ממש. צל"ח (ד"ה אבל). כד. **והמבואר** בברייתא הראשונה שהאיסור הוא מזמן המנחה אינו בדווקא, אלא הוא מסמוך לזמן זה. על פי רש"י ורשב"ם (לקמן ק. ד"ה אלא מחוורתא).

דִּילְמָא מְשַׁבַּשְׁתָּא הִיא - שמא גירסת ברייתא זו משובשת, שהיה לו לתנא לשנות בדברי רבי יהודה, מתשע שעות ומחצה, או לשנות מן המנחה ולמעלה, כבברייתא הראשונה[א], ועל כן לא קשה ממנה על רב פפא.

דוחה הגמרא את תירוץ מר זוטרא: אָמַר לֵיהּ מְרֵימָר למר זוטרא, **וְאִיתֵּימָא** - ויש אומרים שאמר זאת **רַב יֵימָר** למר זוטרא, ברייתא זו אינה משובשת, שהרי **אֲנָא אִיקְלְעֵי לְפִירְקֵיהּ** - הזדמנתי לדרשתו[ב] **דְּרַב פִּנְחָס בְּרֵיהּ דְּרַב אַמִּי, וְקָם תַּנָּא וְתָנֵי קַמֵּיהּ** - ועמד אחד החכמים [הרגיל לשנות ברייתות] ושנה לפניו את הברייתא השניה כגירסתה לפנינו 'מתשע שעות ולמעלה', **וְקִיבְּלָהּ מִינֵּיהּ** - וקיבל ממנו רב פנחס ברייתא זו, ולא אמר שמשובשת היא. הרי שגירסתה מתוקנת, ונדחה תירוצו של מר זוטרא.

מאחר שנדחה תירוצו של מר זוטרא, חוזרת הגמרא לקושייתה על תירוצו של רב פפא: אִי הָכִי - אם כך שגירסת הברייתא מתוקנת, ולדעת רבי יהודה דין ערבי שבתות וימים טובים שוה לערב פסח, שאסור לאכול כבר מסמוך לזמן המנחה, **קַשְׁיָא** - קשה על תירוצו של רב פפא שהעמיד את משנתנו כשיטת רבי יהודה, מדוע אם כן נקט התנא של משנתנו דווקא ערבי פסחים, ולא שנה ערבי שבתות ושאר ימים טובים.

מסיקה הגמרא: אֶלָּא מְחַוַּורְתָּא - דבר ברור הוא שיש לתרץ **כִּדְרַב הוּנָא** - כתירוצו של רב הונא, שמשנתנו האוסרת לאכול מסמוך לזמן המנחה דווקא בערב פסח, היא כשיטת רבי יוסי הסובר שבערבי שבתות ושאר ימים טובים מותר לאכול עד שתחשך[ג].

מקשה הגמרא אף על תירוצו של רב הונא: וּלְרַב הוּנָא שתירץ שמשנתנו האוסרת להתחיל לאכול מן הזמן הסמוך למנחה בערב פסח היא כשיטת רבי יוסי שמודה בזה לרבי יהודה בערב פסח, **מִי נִיחָא** - האם הדבר מיושב, **וְהָאָמַר** - והרי אמר **רַבִּי יִרְמְיָה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, וְאִיתֵּימָא** - ויש אומרים שדבר זה **אָמַר רַבִּי אֲבָהוּ אָמַר רַבִּי יוֹסֵי בַּר רַבִּי חֲנִינָא, הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוּדָה בְּעֶרֶב הַפֶּסַח** שאסור להתחיל לאכול מסמוך למנחה, **וַהֲלָכָה כְּרַבִּי יוֹסֵי בְּעֶרֶב שַׁבָּת** שהולך ואוכל עד חשיכה. **מדייקת הגמרא:** מכך שהוצרכו האמוראים לפסוק **'הֲלָכָה כְּרַבִּי יְהוּדָה בְּעֶרֶב הַפֶּסַח', מִכְּלָל** - משמע מזה **דְּפָלִיג** [-שחולק] **רַבִּי יוֹסֵי בְּתַרְוַיְיהוּ** - בשניהם, גם בערב שבת וגם בערב פסח, וכשם שחולק על דברי רבי יהודה וסובר שבערב שבת מותר לאכול עד חשיכה, כך סובר גם לענין ערב פסח. וקשה על רב הונא שהעמיד את משנתנו האוסרת לאכול בערב פסח מסמוך למנחה כרבי יוסי[ד].

מתרצת הגמרא: לֹא, המדוייק מדברי האמוראים שרבי יוסי חולק על רבי יהודה בערב פסח, אין זה בדין התחלת האכילה מסמוך למנחה, אלא בדין אחר. וכך מדוייקים דבריהם, **'הֲלָכָה** כרבי יהודה בערב פסח' **מִכְּלָל** - משמע מזה **דִּפְלִיגֵי** - שחולקים רבי יהודה ורבי יוסי בערב פסח **בְּהַפְסָקָה** מלאכול משחשיכה, כמבואר לקמן, ובזה הוצרכו לפסוק כרבי יהודה. אך בדין התחלת האכילה מסמוך למנחה מודה רבי יוסי לרבי יהודה בערב פסח שאסור, והוצרכה משנתנו ללמדנו דין זה לשיטתו, כתירוץ רב הונא[[א]].

מביאה הגמרא את מקור מחלוקת רבי יהודה ורבי יוסי לענין הפסקה: דְּתַנְיָא[ה] בתוספתא (ברכות פ"ה ה"א, ה"ג), **מַפְסִיקִין לְשַׁבָּתוֹת** - אם התחילו לאכול בערב שבת בהיתר קודם לזמן הסמוך למנחה והמשיכו לאכול עד הלילה[ו], מיד כשחשיכה צריכים להפסיק לאכול[ז], ועוקרים את השולחן ממקומו[ח], ומקדשים קידוש היום על היין ואחר כך מברכים ברכת המזון[ט], **דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה. רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, אֵין מַפְסִיקִין**[י][[ב]], אלא מסיימים סעודתם אף אחר חשיכה ומברכים ברכת המזון, ואחר כך יקדשו על היין[יא][[ג]].

מביאה הברייתא מעשה בענין זה: וּמַעֲשֶׂה בְּרַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל [וְרַבִּי יְהוּדָה] וְרַבִּי יוֹסֵי, שֶׁהָיוּ מְסוּבִּין ואוכלים בערב שבת **בְּעַכּוֹ, וְקָדַשׁ עֲלֵיהֶם הַיּוֹם** - והחשיך היום וקדש יום השבת. **אָמַר לוֹ רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל לְרַבִּי יוֹסֵי, בְּרַבִּי**[יב], **רְצוֹנְךָ שֶׁנַּפְסִיק** מלאכול ונקדש קידוש היום, **וְנֵיחוּשׁ לְדִבְרֵי יְהוּדָה חֲבֵירֵנוּ** הסובר שמפסיקים לשבתות[יג], כמבואר בתחילת הברייתא. **אָמַר לוֹ** רבי יוסי לרבן שמעון בן גמליאל, **בְּכָל יוֹם וָיוֹם אַתָּה מְחַבֵּב דְּבָרַיי לִפְנֵי רַבִּי יְהוּדָה** ופוסק הלכה כמותי[[ד]], **וְעַכְשָׁיו אַתָּה מְחַבֵּב דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה בְּפָנַי** ופוסק הלכה כמותו, והוסיף לתמוה במליצת לשון הפסוק (אסתר ז ח) **'הֲגַם לִכְבּוֹשׁ אֶת הַמַּלְכָּה**[יד] **עִמִּי בַּבָּיִת',** כלומר, בפני אתה מביישני, לנהוג שלא כדעתי. **אָמַר לוֹ** רבן שמעון בן גמליאל לרבי יוסי, **אִם כֵּן,** כיון שמחית בידי שלא להפסיק[טו], **לֹא נַפְסִיק** מלאכול, **שֶׁמָּא יִרְאוּ הַתַּלְמִידִים** שאנו מפסיקים **וְיִקְבְּעוּ** בטעות **הֲלָכָה לְדוֹרוֹת** שמפסיקים כרבי יהודה. **אָמְרוּ, לֹא זָזוּ מִשָּׁם עַד שֶׁקָּבְעוּ הֲלָכָה כְּרַבִּי יוֹסֵי** שאין מפסיקים.

★

הגמרא מבארת את ההלכה במחלוקת אם מפסיקים לשבתות: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, אֵין הֲלָכָה לֹא כְּרַבִּי יְהוּדָה הסובר שהאוכל בערב שבת ויום טוב צריך להפסיק סעודתו לגמרי משתחשך, ולסלק את השולחן ולברך ברכת המזון, **וְלֹא כְּרַבִּי יוֹסֵי** הסובר שאינו צריך להפסיק כלל, אלא יגמור סעודתו אפילו אחר חשיכה ויברך ברכת המזון ואחר כך יקדש, **אֶלָּא** ההלכה היא, כשתחשך, **פּוֹרֵס מַפָּה** על המאכל[טז], **וּמְקַדֵּשׁ** קידוש היום, ואחר כך ממשיך לאכול עד שגומר סעודתו[יז][[ה]].

מקשה הגמרא על דברי רב יהודה: אֵינִי - האם כך הם דברי שמואל, **וְהָא** - והרי **אָמַר רַב תַּחֲלִיפָא בַּר אַבְדִּימִי אָמַר שְׁמוּאֵל, כְּשֵׁם שֶׁמַּפְסִיקִין** הסעודה **לְקִידּוּשׁ** משתחשך, אף אם התחיל בהיתר,

---

א. **והברייתא** הראשונה המבארת שאין רבי יהודה אוסר לאכול בערב שבת ויום טוב אלא מזמן המנחה, היא העיקר, משום שלפי ברייתא זו אפשר לתרץ את המשנה בין לדעת רבי יהודה ובין לדעת רבי יוסי. תוספות (ד"ה דילמא). ב. **על** פי רש"י (עירובין סה: ד"ה בשלהי). ג. **ומה** ששנינו בברייתא הראשונה שלדעת רבי יהודה איסור האכילה בערב שבת ושאר יום טוב הוא מזמן המנחה, אינו בדווקא, אלא הכוונה מסמוך לזמן המנחה, וכפי ששנינו בברייתא השניה. רש"י ורשב"ם (ד"ה אלא מחוורתא). ד. **אין** זו קושיא על רב הונא עצמו, שהרי שמא אינו סובר כאמוראים המובאים כאן, אלא סובר שרבי יוסי אינו חולק על רבי יהודה בערב פסח, אלא זו הקושיא, שלשיטתנו שמקובל בידינו שהעיקר כתירוץ רב הונא, וכן אנו סוברים כשיטה זו שרבי יוסי אינו מודה לרבי יהודה בערב פסח, כיצד אם כן נתרץ את המשנה. וכוונת הגמרא באומרה 'ולרב הונא מי ניחא' הוא 'ולתירוץ רב הונא מי ניחא'. תוספות שבמרדכי (לעיל לט: ד"ה מאי). ה. **יש** הגורסים 'כדתניא', ראה בהערה לקמן. ו. **רשב"ם** (ד"ה מפסיקין). אבל התחילו באיסור, מפסיקים אף לרבי יוסי [וכגון בערב פסח]. תוספות (ד"ה אין). ז. **ולא** די שיקדש וימשיך לאכול, משום שצריך שיהיה ניכר שאוכל סעודת שבת, שלא יראה שאינו אלא מסיים את סעודת החול. פסקי הרי"ד (ד"ה אמר). ח. **דרכם** היה לסלק השולחן מלפני המסובים קודם ברכת המזון, כמבואר במסכת ברכות (מג.). ואף שמברך ברכת המזון אחר קידוש [לפי שיטה אחת, וראה בהערה להלן], יש לעקור השולחן קודם קידוש. תוספות (ד"ה מפסיקין). ט. **שכיון** שהגיע זמן הקידוש יש לקדש תחילה. רשב"ם (לקמן קב. ד"ה ה"ג). או משום שקודם הקידוש אינו יכול לטעום מכוס ברכת המזון. תוספות (ד"ה מפסיקין). כן מבואר בברייתא לקמן (קב.), על פי גירסת רש"י (שם ד"ה ואומר, ד"ה ושני), רשב"ם (שם) בלשונו הראשונה, ותוספות (שם) בלשונם השניה. אמנם הרשב"ם (שם) בלשונו השניה, והתוספות בלשונם הראשונה (שם, ולהלן קב: ד"ה ראשון) גרסו, שתחילה מברך ברכת המזון ואחר כך מקדש קידוש היום. י. **ואף** שאסר רבי יוסי להתחיל לאכול בערב פסח מסמוך למנחה, משום חיוב אכילת מצה מדאורייתא שלא יאכלנה בלילה אכילה גסה, כמבואר לעיל (לט:), מכל מקום אם התחיל לאכול בהיתר, אינו צריך להפסיק מטעם זה, ואין לחוש שכשיגמור סעודתו יבוא לאכול את מצת המצוה כשהוא שבע, משום שכשהוא אוכל והולך בני מעיו פתוחים, ולא יבוא לידי אכילה גסה, אך אם יפסיק יסתמו בני מעיו ויוכל לבוא לידי אכילה גסה באכילת מצה בלילה. רבינו דוד וחידושי הר"ן (ד"ה הלכה). יא. **רשב"ם** (ד"ה ולא), כמבואר לקמן (קב:). אף שלשון הברייתא היא 'מפסיקין לשבתות', כוונתה אף לערב פסח, שהרי לדעת רבי יוסי שבערב שבת מותר להתחיל לאכול אין חידוש בזה שאין צריך להפסיק, ורק לענין ערב פסח שמודה שאסור להתחיל, יש חידוש במה שסובר שאין צריך להפסיק. ולכך אומרת הגמרא לעיל 'דתניא', שמברייתא זו ההוכחה, שחולקים רבי יהודה ורבי יוסי לענין הפסקה בערבי פסחים. רבינו יחיאל (הו"ד בתוספות ד"ה מכלל). אך בתוספות הרא"ש (ד"ה הלכה) דחה ראיה זו [וכן הקשה בגליון הש"ס], שהרי רבי יוסי סובר שאין מפסיקים אפילו אחר חשיכה, שאז מודה שאסור להתחיל, אם כן יש לומר שדברי רבי יוסי הם בערב שבת, והחידוש הוא שאף שאסור להתחיל אחר חשיכה, אין צריך להפסיק. אמנם התוספות (ד"ה מכלל) ביארו, שהברייתא עוסקת בערב שבת ולא בערב פסח, ולכך גרסו 'כדתניא', כלומר, אף שמחלוקת רבי יהודה ורבי יוסי לענין הפסקה בערב פסח אינה מבוארת בברייתא זו, אך קבלה ביד חכמים שכשם שחולקים בברייתא זו לענין הפסקה בערב שבת, כך חולקים לענין הפסקה בערב פסח. יב. **כך** קרא רבן שמעון בן גמליאל לרבי יוסי, והוא כינוי לגדול הדור. רשב"ם (ד"ה ברבי). שהוא נוטריקון 'אב רבי'. הגהות היעב"ץ (יבמות קה: ד"ה ברבי). יג. **ר"ן** (על הרי"ף, ד"ה ולענין). ובמאור הקטן (ד"ה כתב) ביאר, שכיון שרבי יהודה היה מיסב עמם, והפסיק מלאכול משחשיכה וביקש לברך ברכת המזון, חשש רבן שמעון בן גמליאל לכבודו, שיהיה הוא מפסיק וממתין לברכה והם ממשיכים באכילה, ולכן רצה להפסיק כדי שיוכל לזמן. ואף שכאשר אחד סיים לאכול ושנים ממשיכים אינם צריכים להפסיק עבורו כדי לזמן, כמבואר במסכת ברכות (מה:), מכל מקום רבן שמעון בן גמליאל רצה לכבדו. ולפי זה אין גורסים בברייתא 'ניחוש לדברי יהודה' כי אם 'ניחוש ליהודה', כלומר לכבודו. אמנם רבי יוסי השיב לו, אם נפסיק יאמרו שהלכה היא שמפסיקים לשבתות, ולא יבינו שהטעם שהפסקנו הוא לכבודו של רבי יהודה, והסכים רבן שמעון בן גמליאל לדבריו. יד. **שבזה** שפוסק רבן שמעון בן גמליאל שלא כדבריו, הוא ככובש ממנו [שהרי תמיד פוסק כמותו] הלכה מהלכות שבת שנקראת מלכה [כמבואר במסכת שבת (קיט.)]. על פי תוספות חכמי אנגליה (ד"ה המלכה). טו. **תוספות** (ד"ה ססיו). ובתחילה לא חשש רבן שמעון בן גמליאל שיטעו התלמידים, משום שיבינו שהפסיקו לכבודו של רבי יהודה, אבל אחר שמיחה רבי יוסי, אם היו מפסיקים היו למדים מזה התלמידים שהפסיקו משום שהלכה כרבי יהודה. שדה יצחק (ד"ה א"ל). טז. **פריסת** מפה זו היא כבשאר שבתות, שאם הביא את הלחם קודם הקידוש צריך לכסותו בשעת הקידוש, כמבואר לקמן (ע"ב). אופן נוסף יש לומר, שפריסת המפה היא כעין עקירת השולחן לרבי יהודה. רשב"ם (ד"ה ולא). יז. **שמואל** סבר שאין צריך להפסיק כלל, וכמבואר בברייתא לעיל שהלכה כרבי יוסי, אך החמיר קצת שלא לגמור הסעודה קודם הקידוש, אלא יקדש בתוך סעודתו, ואחר כך יגמור לאכול. רשב"ם (ד"ה ולא).

כָּךְ אם היו אוכלים בשבת והגיע הלילה של מוצאי שבת, **מַפְסִיקִין** אכילתם **לְצוֹרֶךְ הַבְדָּלָה** ומבדילים[א]. **מדייקת הגמרא: מַאי** - מהו ביאור דברי שמואל **מַפְסִיקִין** להבדלה, **לָאו** - האם אין כוונתו **לַעֲקִירַת שׁוּלְחָן** לצורך ברכת המזון[ב], ומלשונו 'כשם שמפסיקים לקידוש כך מפסיקים להבדלה' משמע שאף בקידוש לא די בפריסת מפה[ג] אלא מפסיקים בעקירת השולחן וברכת המזון כרבי יהודה, וכיצד אמר רב יהודה ששמואל פסק לא כרבי יהודה ולא כרבי יוסי. **מתרצת הגמרא: לֹא**, אין כוונת רב תחליפא בר אבדימי לומר בשם שמואל שמפסיקים בעקירת השולחן, אלא אף הוא כוונתו **לְהפסקה** בפריסת **מַפָּה** על המאכל וקידוש בתוך הסעודה, וכדברי רב יהודה בשם שמואל, ואין כאן קושיא[א].

★

הגמרא מביאה מעשה המלמדנו דין פריסת מפה על הלחם בשעת הקידוש: **רַבָּה בַּר רַב הוּנָא אִיקְלַע** - נזדמן בערב שבת **לְבֵי רֵישׁ גָּלוּתָא**, ואחר שהחשיך כששבו מבית הכנסת[ד], **אַיְיתוּ תַּכָּא קַמֵּיהּ** - הביאו את הלחם על השולחן[ה] לפניו, **פְּרַס** רבה בר רב הונא תחילה **מַפָּה** על גבי הלחם[ו] וְאחר כך **קִידֵּשׁ** קידוש היום.

מביאה הגמרא ראיה לדין זה[ז]: **תַּנְיָא נַמִּי הָכִי** - שנינו כן בברייתא כמנהגו של רבה בר רב הונא, (וְשָׁוִין[ח]) **שֶׁאֵין מְבִיאִין אֶת** הלחם על **הַשּׁוּלְחָן** בליל שבת[ט][ב] **אֶלָּא אִם כֵּן קִידֵּשׁ**[י], **וְאִם הֵבִיא** את הלחם על השולחן קודם קידוש[ג], **פּוֹרֵס מַפָּה** על הלחם **וּמְקַדֵּשׁ**[יא]. הרי שמפורש בברייתא כמנהגו של רבה בר רב הונא[ה].

★

הגמרא מביאה שתי ברייתות המבארות במה מודים רבי יוסי ורבי יהודה זה לזה לענין אכילה בערב שבת ובערב יום טוב: תָּנֵי חֲדָא - שנינו בברייתא אחת, **שָׁוִין** רבי יהודה ורבי יוסי החולקים לעיל (צט: ק.) לענין התחלת אכילה ולענין הפסקת האכילה בערב שבת ובערב יום טוב, **שֶׁאֵין מַתְחִילִין** לאכול מסמוך לזמן המנחה והלאה. **וְתַנְיָא אִידָךְ** - ושנינו בברייתא אחרת, **שָׁוִין** רבי יהודה ורבי יוסי **שֶׁמַּתְחִילִין** - שמותר להתחיל לאכול.

מבארת הגמרא את הברייתות. מקשה הגמרא: בִּשְׁלָמָא - מובן הדבר **הָא דְּתַנְיָא** - מה ששנינו בברייתא הראשונה **שֶׁשָּׁוִין** רבי יוסי ורבי יהודה **שֶׁאֵין מַתְחִילִין** לאכול, שכן **מַשְׁכַּחַת לָהּ** - מוצא אתה דין זה **בְּעֶרֶב הַפֶּסַח**, כמבואר בגמרא לעיל (צט:), שרבי יוסי מודה לדברי רבי יהודה בערב פסח, שאסור להתחיל לאכול מן הזמן הסמוך למנחה, כמבואר בתירוצו של רב הונא שם[יב]. **אֶלָּא הָא דְּתַנְיָא** - אלא מה ששנינו בברייתא השניה **שֶׁשָּׁוִין** רבי יוסי ורבי יהודה **שֶׁמַּתְחִילִין** - שמותר להתחיל לאכול, **אֵימַת** - צריך ביאור על איזה זמן מדובר בברייתא, **אִי נֵימָא** - אם נאמר שמדובר **בְּעֶרֶב שַׁבָּת**, שרבי יהודה ורבי יוסי שוים בדין זה שמותר להתחיל לאכול בערב שבת אחר הזמן הסמוך למנחה, **הָא מִיפְלָג פְּלִיגִי** - והרי בזה נחלקו בברייתא לעיל (שם), ולדעת רבי יהודה אין להתחיל לאכול מזמן זה.

מתרצת הגמרא: לֹא קַשְׁיָא, כָּאן - המבואר בברייתא לפנינו שלדעת כולם מותר להתחיל לאכול, מדובר בערב שבת **קוֹדֶם תְּשַׁעָה** - לפני סוף השעה התשיעית שהוא הזמן הסמוך למנחה[יג], ואילו **כָּאן** - המבואר בברייתא לעיל שנחלקו רבי יוסי ורבי יהודה בדבר, מדובר בערב שבת **לְאַחַר תְּשַׁעָה** - אחר סוף השעה התשיעית, שלדעת רבי יהודה אסור להתחיל לאכול ואילו לדעת רבי יוסי מותר, כמבואר שם בברייתא.

★

נאמר בתורה (שמות כ ח) '**זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ**', **ודרשו חכמים** (לקמן קו.), **שיש לזכור את השבת על ידי שמקדשה על היין בכניסתה**[יד]**. הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים, אם הקידוש צריך להיות במקומה של הסעודה או לא: אוֹתָם בְּנֵי אָדָם**[טו] **שֶׁקִּידְּשׁוּ בְּבֵית הַכְּנֶסֶת** - ששמעו קידוש מן שליח הציבור בבית הכנסת בלילי שבתות וימים טובים, **אָמַר רַב, יְדֵי** חובת ברכת **הַיַּיִן לֹא יָצְאוּ**, וכשבאים לביתם, אם רוצים לשתות יין צריכים לברך לפניו אף אם שתו מן היין בבית הכנסת[טז], משום שבזה שעקרו ממקומם נחשב שהסיחו דעתם[יז], אבל **יְדֵי** חובת **קִידּוּשׁ יָצְאוּ**, אף אם לא טעמו מן היין[יח], ושוב אינם צריכים לקדש כשיבואו לביתם, משום שדעת רב, שהקידוש אינו צריך להיות במקום הסעודה, ויכול לקדש במקום אחד ולאכול במקום אחר[יט].

וּשְׁמוּאֵל אָמַר,

א. **דעת** רב (לקמן קה.), שאין צריך להפסיק כלל להבדלה, אלא מבדיל אחר שגומר סעודתו. ב. **שהרי** טעם פריסת המפה הוא כדי שיראה שהסעודה באה לכבוד השבת, כמבואר בהערה להלן, וטעם זה אינו שייך בהבדלה [שהרי אין צורך שתבוא הסעודה לכבוד מוצאי שבת]. רבינו פרץ (הו"ד בתוספות שבמרדכי ד"ה מלי). דרכם היה לאכול כל אחד על שולחן קטן לעצמו, והיו רגילים לסלקם מלפני המסובים קודם ברכת המזון, כמבואר במסכת ברכות (מב.). אמנם אנו שאוכלים על שולחן אחד גדול, אין ראוי לסלקו קודם ברכת המזון. תוספות (ד"ה לאו). ג. **רשב"ם** (ד"ה מלי). ד. **רשב"ם** (ד"ה ה"ג) בלשונו הראשונה, ותוספות (ד"ה איקלע). אך רש"י (ד"ה איקלע) והרשב"ם (שם) בלשונו השניה ביארו, שהיו מסובים ואוכלים מבעוד יום, וכיון שקדש יום השבת, פרס מפה על המאכל וקידש, כדינו של שמואל לעיל. ה. **רשב"ם** (ד"ה ה"ג). אמנם בתוספות (ד"ה שאין) מבואר, שאף את השולחן עצמו עם הלחם שעליו מביאים אחרי הקידוש. 'תכא' הוא שולחן. רש"י (גיטין סז: ד"ה תכא). ו. **מפני** שרצונו היה שיביאו את הלחם על השולחן אחר הקידוש, כדין הברייתא לקמן, וכמו שמצינו במשניות להלן (קיד.) שהיו מביאים את המאכל אחר הקידוש, לכך פרס מפה על הלחם שהוא כעין סילוק השולחן, ואחר כך קידש. רשב"ם (ד"ה ה"ג). ז. **ראה** בעיוני הפשט לסוף הברייתא, שיש ראשונים המבארים שמברייתא זו אין ראיה למנהגו של רבה בר רב הונא, כי אם לדין אחר. ח. **דעת** הרשב"ם (ד"ה ה"ג, ד"ה ושוין), שיש לגרוס 'תניא נמי הכי אין מביאין' וכו', ואין לגרוס כאן 'ושוין', ורק משום שבברייתות לקמן שנינו 'שוין' טעו המעתיקים לכתוב כן אף כאן. אמנם כתבו הרשב"ם ותוספות (ד"ה ושוין) ליישב גירסא זו, שרבי יהודה ורבי יוסי החולקים אם המתחיל לאכול בערב שבת צריך להפסיק כשחשיכה, שוים בהלכה זו שאם לא התחיל מבעוד יום ובא לקדש בלילה, שלא יביא את השולחן קודם הקידוש, אף שאין דעתו לאכול עד אחר הקידוש. ביאור נוסף כתב הרשב"ם, שבית שמאי ובית הלל החולקים במסכת ברכות (נא:), אם יש ליטול ידים תחילה לסעודה ואחר כך למזוג את הכוס ולקדש ולאכול מכח זו הנטילה, או שתחילה יש למזוג את הכוס לקידוש ולקדש ואחר כך ליטול ידים ולאכול, בהלכה זו שוים, שאת השולחן עם המאכל לא יביאו עד אחר הקידוש. ט. **ראה** בעיוני הפשט על סוף הברייתא, אם דין זה הוא אף בסעודת יום השבת. י. **אף** שמבואר במסכת שבת (קיט:) שצריך השולחן להיות ערוך מבעוד יום, אפשר שיהיה השולחן ערוך במקום אחר, ויביאנו אחר הקידוש. תוספות (ד"ה שאין). אמנם כתב בהעמק שאלה (פרשת יתרו שאילתא נד אות ט), שלשיטת הרשב"ם (ד"ה ה"ג) הסובר שרק את הלחם יש להביא אחר הקידוש, אין זו קושיא, משום שיש לומר שיהיה השולחן ערוך מבעוד יום בלא הלחם, ואת הלחם לבדו יביאו אחר הקידוש. עוד כתבו התוספות, שדווקא את השולחנות שלהם שהיו קטנים ומונחים בפני כל אחד מן המסובים יש להביא אחר הקידוש, אבל אנו שאוכלים על שולחן אחד גדול, וקשה לעורכו במקום אחר ולהביאו אחר הקידוש בלי להפסיק הרבה בין הקידוש לסעודה, לכתחילה עורכו במקומו, ופורס עליו מפה עד אחר הקידוש, כדין המבואר בהמשך הברייתא. יא. **טעם** שאין מביאים את הלחם על השולחן קודם הקידוש, ביאר בשאילתות (פרשת יתרו שאילתא נד, הו"ד ברשב"ם ד"ה ה"ג), שהוא כדי שיראה שסעודה זו באה לכבוד שבת, ולכך אף אם הביאו כבר את הלחם על השולחן קודם הקידוש, יש לפרוס עליו מפה ולהסירה לאחר הקידוש, כדי שיראה שסעודה זו היא לכבוד השבת. וראה טעמים נוספים לפריסת המפה, בעיוני הפשט[ד]. יב. **וכמו** שמשמע ברש"י (לעיל צט: ד"ה אסילו), בתוספות (לעיל ק. ד"ה דילמא) ובתוספות הרשב"א משאנץ (שם ד"ה ודילמא), שאף רב פפא המתרץ שם תירוץ אחר, מודה לרב הונא בזה, שרבי יוסי מודה לרבי יהודה בערב פסח. יג. **וחידוש** הברייתא הוא, שאף לדעת רבי יהודה, אם התחיל לאכול בהיתר קודם הזמן הסמוך למנחה, אוכל והולך עד שתחשך. רשב"ם (ד"ה כאן קודם) ותוספות חכמי אנגליה (ד"ה כאן). ובתוספות שבמרדכי (ד"ה כאן) ביאר באופן אחר, שחידוש הברייתא הוא, שאף לדעת רבי יהודה מותר להתחיל לאכול סמוך לסוף השעה התשיעית, אף על פי שיודע שלא יסיים אכילתו קודם שתעבור השעה תשיעית [אמנם הרשב"ם לקמן (קו: ד"ה רבותינו, ד"ה סוף) חולק על דין זה, וסובר שלדעת רבי יהודה, אם יודע שתמשך סעודתו אחר שעה תשיעית, אסור לו להתחיל לאכול]. יד. **ראה** בתוספות לקמן (קו. ד"ה זוכרהו), אם הקידוש על היין הוא מן התורה, או שהקידוש לבדו הוא מן התורה, וחכמים תיקנו לקדש על היין. טו. **כלומר**, באותם המקומות שנהגו לקדש על היין בבית הכנסת, דהיינו במקומות שהיו מצויים אורחים [כמבואר להלן (קא.), שעיקר תקנת הקידוש בבית הכנסת היא עבור האורחים האוכלים בבית הכנסת], אמנם במקומות שלא היו מצויים אורחים, אף בזמן הגמרא לא היו נוהגים לקדש על היין בבית הכנסת. שב יעקב (או"ח סי' יד). ובחתם סופר (ד"ה אותם) ביאר, 'אותם' שאין להם בני בית, שכיונו לצאת ידי חובתם בקידוש זה. שאילו אותם שיש להם בני בית שצריכים להוציאם בביתם ידי חובת קידוש, אינם מכוונים לצאת ידי חובת קידוש במה שמקדש שליח הציבור. טז. **רשב"ם** (ד"ה ידי יין). וכן כתבו התוספות (להלן קא. ד"ה ורבי). וראה בזה לקמן (קא.) בהערה על דברי רבי יוחנן, שנחלקו הראשונים בדין זה. אבל המקדש בביתו על היין, אינו צריך לברך ברכת בורא פרי הגפן על היין ששותה בתוך הסעודה, משום שברכת היין שבקידוש פוטרתו, כמבואר במשנה במסכת ברכות (מב.), שהמברך על היין לפני הסעודה פוטר את היין שאחר הסעודה קודם ברכת המזון [וכל שכן את היין שבתוך הסעודה. תוספות (ד"ה ידי יין)], ומבואר בגמרא (שם ע"ב), שהמשנה עוסקת בשבתות ובימים טובים, והוא משום שבהם אדם קובע את סעודתו על היין. רשב"ם (ד"ה ידי יין). יז. **רשב"ם** (ד"ה ידי יין). כמבואר לקמן (קא:), שהמברך על דבר מאכל ואוכל ממנו במקום אחד, ורוצה לחזור ולאכול ממנו במקום אחר, צריך לברך עליו בשנית. יח. **שאף** שמבואר לקמן (קז.) שהמקדש צריך שיטעם מן היין, אך במסכת עירובין (מ:) מבואר שאפילו טעם אחד יצאו כולם ואינם צריכים לטעום. אמנם לכתחילה ראוי שיטעמו כולם. רשב"ם (ד"ה ידי קידוש). יט. **רשב"ם** (שם).

אַף יְדֵי חובת קִידּוּשׁ **לֹא יָצְאוּ**, כיון שאינם סועדים בבית הכנסת, ולדעת שמואל צריך לקדש במקום הסעודה, כמבואר להלן, על כן צריכים לקדש בביתם בשנית.

שואלת הגמרא על דברי רב: אֶלָּא לְדעת **רַב**, שיצא השומע ידי חובתו בקידוש ששמע בבית הכנסת, **לָמָּה לֵיהּ לְקַדּוּשֵׁי בְּבֵיתֵיהּ** - מפני מה צריך לחזור ולקדש בביתו. **משיבה הגמרא:** לכך חוזר ומקדש בביתו, **כְּדֵי לְהוֹצִיא** ידי חובת קידוש את **בָּנָיו וּבְנֵי בֵיתוֹ** שלא שמעו קידוש בבית הכנסת[א].

שואלת הגמרא אף על דברי שמואל: **וּ**לדעת **שְׁמוּאֵל**, מאחר שאין הציבור יוצאים ידי חובתם במה שמקדשים בבית הכנסת, **לָמָּה לִי לְקַדּוּשֵׁי בְּבֵי כְנִישְׁתָּא** - מפני מה צריך לקדש בבית הכנסת. **משיבה הגמרא:** לכך מקדשים בבית הכנסת כדי **לְאַפּוּקֵי** - להוציא את **הָאוֹרְחִים יְדֵי חוֹבָתָן**[א], **דְּאָכְלוּ וְשָׁתוּ וְגָנוּ** [-ישנים[ב]] **בְּבֵי כְנִישְׁתָּא**[ב], ועבורם הקידוש בבית הכנסת הוא במקום סעודתם[ג].

מבארת הגמרא טעמו של שמואל, שאין יוצאים ידי חובה בקידוש שבבית הכנסת: וְאָזְדָא שְׁמוּאֵל לְטַעְמֵיהּ - ודבר זה שאמר שמואל, שאין יוצאים ידי חובת קידוש בקידוש שבבית הכנסת, לשיטתו אמרו, **דְּאָמַר שְׁמוּאֵל, אֵין** מקיימים מצות **קִידּוּשׁ אֶלָּא בִּמְקוֹם הַסְּעוּדָּה**, ואם קידש ולא אכל באותו מקום, לא יצא ידי חובת קידוש[ד].

הגמרא דנה בדעת שמואל: סָבוּר מִינָּהּ - מדברי שמואל שאותם המקדשים בבית הכנסת ואוכלים בביתם לא יצאו ידי חובת קידוש משום שאינו במקום סעודה, היו סבורים התלמידים בני הישיבה ללמוד[ה], **הָנֵי מִילֵּי** - שדברים אלו, שצריך לחזור ולקדש אם שינה מקומו אחר הקידוש לסעוד במקום אחר, אינם אלא אם שינה מקומו ועבר **מִבַּיִת** שקידש בו **לְבַיִת** אחר לאכול בו[ו], **אֲבָל** אם עבר **מִמָּקוֹם לְמָקוֹם**[ג] **בְּחַד בֵּיתָא** - בבית אחד, כגון שקידש בבית ועלה לסעוד בעלייתו, **לֹא** צריך לחזור ולקדש, משום שנחשב כקידוש במקום הסעודה. **אָמַר לְהוּ רַב עָנָן בַּר תַּחְלִיפָא** לתלמידים, אין הדבר כן, שהרי **זִימְנִין סַגִּיאִין הֲוָה קָאֵימְנָא קַמֵּיהּ דִּשְׁמוּאֵל** - פעמים רבות הייתי עומד בשבת לפני שמואל, ובהגיע זמן הסעודה, **נְחִית מֵאִיגְּרָא לְאַרְעָא** - ירד מגג הבית לארץ [למקום הסעודה], **וַהֲדַר מְקַדֵּשׁ** - ולאחר מכן קידש[ז], משום שלדעתו נחשב שינוי מקום אפילו ממקום למקום בבית אחד, ולכך לא קידש בגג הבית כיון שלא היה במקום הסעודה[ד].

מביאה הגמרא דעת אמוראים נוספים הסוברים כשמואל, שאין קידוש אלא במקום סעודה: וְאַף רַב הוּנָא סָבַר שֶׁאֵין קִידּוּשׁ אֶלָּא בִּמְקוֹם סְעוּדָּה. מביאה הגמרא מעשה להוכיח שכן דעת רב הונא: דְּרַב הוּנָא קַדֵּישׁ, וְאִיתְעַקַּרָא לֵיהּ שְׁרָגָא - ואחר שקידש קודם שאכל נפל נרו וכבה, ולא יכול היה לאכול שם בחשיכה, **וְעַיְּילֵי לֵיהּ לְמָנֵיהּ לְבֵי גְּנָנֵיהּ**[ח] **דְּרַבָּה בְּרֵיהּ** - והעלו לו כלי סעודתו[ט] לבית חופת רבה בנו, **דַּהֲוָה שְׁרָגָא** - ששם בבית המשתה היו נרות דולקים, **וְקַדֵּישׁ** שם בשנית, **וּטְעֵים מִידֵּי** - ואכל שם דבר מה. **אַלְמָא קָסָבַר** - מוכח מכך שרב הונא קידש בשנית, שסובר, **שֶׁאֵין קִידּוּשׁ אֶלָּא בִּמְקוֹם סְעוּדָּה**, ולכך לא יצא ידי חובתו בקידוש הראשון.

אמורא נוסף הסובר כן: וְאַף רַבָּה סָבַר, שֶׁאֵין קִידּוּשׁ אֶלָּא בִּמְקוֹם סְעוּדָּה. מוכיחה הגמרא שכן דעת רבה: דְּאָמַר אַבַּיֵי, כִּי הֲוֵינָא בֵּי מָר - כאשר הייתי בביתו של רבה[י], **כִּי הֲוָה מְקַדֵּשׁ** - כאשר היה מקדש בשבת, והיינו רוצים ללכת לבתינו, **אָמַר לָן טְעִימוּ מִידֵּי** - תאכלו כאן דבר מה, כדי שתצאו ידי חובתכם בקידוש שקידשתי[יא], **דִּילְמָא אַדְּאָזְלִיתוּ לְאוּשְׁפִּיזָא מִתְעַקְּרָא לְכוּ שְׁרָגָא** - שמא עד שתלכו ותגיעו למקום אכסנייתכם יכבה שם הנר, **וְלָא מְקַדֵּשׁ לְכוּ** - ולא תוכלו לקדש ולאכול סעודתכם **בְּבֵית הָאֲכִילָה** שלכם משום שאין דרך לאכול בלא נר[יב], [ואפילו לא תחששו לכך ותלכו לישון בלא לאכול, ותהיו סבורים שיצאתם ידי חובת קידוש בקידוש ששמעתם כאן[יג], **בְּקִידּוּשָׁא דְּהָכָא לָא נָפְקִיתוּ** - בקידוש ששמעתם כאן לא תצאו ידי חובתכם אם לא תטעמו כלום[ה], משום **דְּאֵין קִידּוּשׁ אֶלָּא בִּמְקוֹם סְעוּדָּה.**

מקשה הגמרא על דברי אביי: אֵינִי - האם נהג רבה כשמואל, **וְהָאָמַר אַבַּיֵי, כָּל מִילֵּי דְּמָר הֲוָה עָבִיד כְּרַב** - בכל דבריו של רבה, בדברים שנחלקו רב ושמואל, היה נוהג כדעת רב, **לְבַר מֵהָנֵי תְּלָת** - חוץ משלשה דברים אלו, **דְּעָבִיד** - שהיה נוהג בהם **כִּשְׁמוּאֵל**, ואלו הם: א. נחלקו רב ושמואל (מנחות מא:), אם מותר להתיר חוטי ציצית הקשורים בטלית אחת על מנת לקשרם בטלית אחרת, רב אוסר, ושמואל מתיר[יד]. ונהג רבה כדעת שמואל **שֶׁמַּתִּירִין** חוטי ציצית **מִבֶּגֶד** אחד וקושרים אותם **לְבֶגֶד** אחר[טו]. ב. נחלקו רב ושמואל (שבת כב.), אם מותר להדליק נר חנוכה מנר חנוכה אחר[טז], רב אוסר, ושמואל מתיר[יז]. **וְאַף** בזה נהג רבה כדעת שמואל **שֶׁמַּדְלִיקִין מִנֵּר לְנֵר**, ואינו צריך להדליק מנר שאינו של חנוכה. ג. עוד נחלקו רב ושמואל (שם), לדעת רב הלכה כרבי יהודה (ביצה כג.) שדבר שאינו מתכוין אסור, כלומר, שאסור לעשות מלאכה מותרת אם על ידי כך תיעשה מלאכה אסורה אף שאינו מתכוין למלאכה האסורה, ואילו לדעת שמואל הלכה כרבי שמעון (שם) שמותר[יח]. **וְאַף** בזה נהג רבה כשמואל **שֶׁהֲלָכָה כְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בִּגְרִירָה** שמותרת משום שאינו מתכוין, **דְּתַנְיָא, רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר, גּוֹרֵר אָדָם מִטָּה כִּסֵּא וְסַפְסָל** על גבי קרקע **בְּשַׁבָּת**, אף אם על ידי כך נעשה חריץ בקרקע[יט], **וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יִתְכַּוֵּין לַעֲשׂוֹת חָרִיץ**, משום שסובר רבי שמעון שדבר שאינו מתכוין מותר. ואם כן קשה, כיון שבכל דבריו נהג רבה כרב, מפני מה הצריך קידוש במקום סעודה כשמואל.

מתרצת הגמרא: ביאור דברי אביי שרבה היה נוהג תמיד כרב, הוא שדווקא **כְּחוּמְרֵי דְּרַב הֲוָה עָבִיד** - במקום שרב מחמיר היה רבה נוהג כדעתו, לבד משלושת הדברים שהוזכרו לעיל שהיה מיקל כשמואל, אבל **כְּקוּלֵּי דְּרַב** - במקום שרב מיקל **לָא הֲוָה עָבִיד** - לא היה נוהג כדעתו[ו]. וכיון שכאן רב מיקל לומר שאף אם קידש שלא במקום סעודתו יצא ידי חובתו, לכך היה רבה נוהג להחמיר כשמואל[כ].

★

חוזרת הגמרא לענין השומעים קידוש בבית הכנסת, ומביאה דעה נוספת: וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, השומעים קידוש בבית הכנסת, יצאו ידי חובתם כרב, **וְאַף יְדֵי** ברכת **הַיַּיִן נַמִּי יָצְאוּ**, אם שתו מן היין בבית הכנסת[כא], ואם רוצים לשתות יין בביתם אינם צריכים לברך עליו בשנית, שכיון שדעתם לשתות בביתם, אין יציאתם מבית הכנסת נחשבת היסח הדעת.

מבארת הגמרא את טעם רבי יוחנן, שיצאו ידי ברכת היין: וְאָזְדָא רַבִּי יוֹחָנָן לְטַעְמֵיהּ - ודבר זה שאמר רבי יוחנן, שאף ידי ברכת היין יצאו, לשיטתו אמר זאת, **דְּאָמַר רַבִּי חֲנִין בַּר אַבַּיֵי אָמַר רַבִּי פְּדָת אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, אֶחָד שִׁינּוּי יַיִן** - דין אחד הוא אם שינה את היין, כגון שבירך על יין מחבית אחת ושתה, ואחר כך הביאו לפניו יין מחבית אחרת שטעמו שונה, ורוצה לשתות ממנו,

---

א. **ואף** שבהכרח צריך כל אדם שיש לו בני בית לחזור ולקדש בביתו כדי להוציא את בני ביתו ידי חובתם, הקידוש שבבית הכנסת נצרך כדי להוציא ידי חובתם את אותם אנשים מבני העיר שאין להם בני בית, שאחר ששמעו קידוש בבית הכנסת שוב אינם צריכים לחזור ולקדש בביתם. תוספות (ד"ה ולשמואל). ב. **על** פי רש"י (גיטין סח. ד"ה רוה). ג. **ואף** ששליח הציבור המקדש אינו אוכל בבית הכנסת ואינו יוצא ידי חובתו בקידוש זה, מוציא הוא את האורחים ידי חובתם, משום שהוא מקום סעודתם. רשב"ם (ד"ה והלכה). וכשם שאחר שיצא כבר ידי חובתו יכול להוציא אחרים ידי חובתם, ככל ברכות המצוות, כמבואר בגמרא (ר"ה כט.), כך אף קודם שיצא ידי חובתו, יכול להוציא אחרים ידי חובתם, אף שאינו יוצא בקידוש זה. מהר"ם חלאווה (ד"ה ושמואל). ד. **שנאמר** (ישעיה נח יג) 'וקראת לשבת עונג', ודרשו חכמים, במקום שאתה קורא לשבת, כלומר מקדש את השבת, שם יהיה העונג שהוא הסעודה. טעם נוסף, שכיון שנקבע הקידוש על היין, כדרשת הברייתא לקמן (קו.) מן הפסוק (שמות כ ח) 'זכור את יום השבת לקדשו', זוכרהו על היין, מן הסתם נקבע על היין שבא בשעת הסעודה, שהוא חשוב. רשב"ם (ד"ה אף). ה. **על** פי רש"י (ביצה לו: ד"ה סבור). ו. **וכאותם** שמקדשים בבית הכנסת ואוכלים בביתם. ר"ן (על הרי"ף, ד"ה סבור). וכן מבואר ברשב"ם (ד"ה ה"מ) על פי נוסחת כתב יד. הגהות וציונים. ז. **כן** ביארו השפת אמת (ד"ה זמנין) בפירושו השני, הצל"ח (ד"ה זמנין) ובהגהות רא"מ הורוויץ (ד"ה ותמיה), והיינו שלא היה שמואל מקדש בגג כלל, אלא ההוכחה ממעשיו היא, שאף שהיה לו יין מוכן לקידוש בגג, לא היה מקדש שם, אלא היה יורד מן הגג קודם הקידוש ומקדש למטה, ומזה ההוכחה שסבר שאם היה מקדש בגג היה נחשב הדבר שינוי מקום ולא היה הקידוש במקום הסעודה. אמנם בפסקי רי"ד (לעיל ק: ד"ה אותם) ביאר, ששמואל קידש תחילה בגג ולאחר מכן קידש שוב בבית, ומכך הוכיח רב ענן שדעת שמואל שאפילו בבית אחד שייך שינוי מקום. ומפרש הפסקי רי"ד (שם) שלכתחילה לא היה עושה שמואל כך לקדש שתי פעמים, אלא מדובר כגון שאחר שקידש בגג נפל נרו וכבה, והוצרך לרדת לסעוד בבית, ועל כן קידש בשנית. וכן פירש השפת אמת (שם) בפירושו הראשון שהיה מקדש תחילה בגג כדי להוציא אחרים האוכלים שם ידי חובתם, ואחר כך היה יורד לארץ למקום סעודתו, ושם היה חוזר ומקדש כדי לצאת בעצמו ידי חובת קידוש. ח. **תרגום** 'גננא' הוא 'חופה'. רש"י (גיטין נז. ד"ה גננא). ט. **רשב"ם** (ד"ה איתעקרא), על פי דקדוקי סופרים. י. **אביי** מכנה את רבה בר נחמני בכינוי 'מר', משום שהיה רבו. רש"י (גיטין נט: ד"ה לכדמר). יא. **אחר** שקידש אמר להם כן, כדין המבואר בבית יוסף (או"ח סי' רעג ד"ה מי), שאף אם בשעת הקידוש היתה דעתו שלא לאכול במקום הקידוש, אם אחר הקידוש נמלך בדעתו ואכל שם, נחשב הדבר קידוש במקום סעודה ויצא ידי חובת קידוש. ט"ז (שם סק"ג). יב. **מהר"ם** חלאווה (ד"ה ולא), רא"ש (סי' ה'), וכן ביאר המהרש"א (בתוס' ד"ה ובקידושא) בדעת התוספות. אמנם בתוספות שבמרדכי (ד"ה אדאזליתו) כתב, שאין לקדש בלא נר, ועל כן אם יכבה נרם לא יוכלו לקדש בבית אכסנייתם. יג. **המכתם** (ד"ה ובקידושא) ור"י מלוניל (ד"ה טעימו). יד. **טעם** רב שאוסר, משום שכשמתיר חוטי ציצית מבגד, מבטל את המצוה מן הבגד. תוספות (מנחות מא: ד"ה רב). וטעם שמואל שמתיר, משום שסובר שמוטב שיהיו חוטי הציצית בבגד שלובש, מאשר בבגד שאינו לובש. אף שסובר שמואל במסכת מנחות (מא.), שחייב להטיל ציצית אף בבגדים שאינו לובש, אך סובר שאם אין לו חוטי ציצית לכל בגדיו, מוטב להטילם בזה שלובש כדי שתהיה המצוה עליו. תוספות (ד"ה מתירין, ומנחות שם). טו. **אכן** לדעת כולם, אין להתיר חוטי ציצית מבגד שלא על מנת לקשרם בבגד אחר. תוספות (שבת כב. ד"ה רב). טז. **אך** לצרכי חולין לדעת כולם אסור, משום שזהו ביזוי מצוה. שבת (שם). יז. **בטעם** רב נחלקו אמוראים במסכת שבת (שם), אחד סובר, שהוא ביזוי המצוה, שמדליק בה קיסם שאינו של מצוה כדי להעביר האש לנר אחר. ואחד סובר, שהוא משום שנראה כלוקח מאורו של הנר ומכחיש את נר המצוה. ושמואל לא חשש לטעמים אלו. יח. **ודווקא** באופן שאין הדבר מוכרח שתיעשה המלאכה האסורה, אלא אפשר שלא תיעשה, אך אם בודאי תיעשה המלאכה האסורה, הדבר אסור אף אם אינו מתכוין, אף לדעת רבי שמעון. שבת (קלג.). יט. **שהוא** תולדה של מלאכת חורש או מלאכת בונה [המבוארות במסכת שבת (עג: קג.)] האסורות בשבת. רש"י (שם כב. ד"ה הלכה). כ. **כיון** שרב הונא רבה ואביי סוברים כשמואל, למדנו שהלכה כמותו. רשב"ם (ד"ה והלכה) ותוספות (לעיל ק: ד"ה ידי קידוש). כא. **רשב"ם** (לעיל ק: ד"ה ידי יין) ותוספות (ד"ה ולדי). וכתבו התוספות בטעם הדבר, שאם לא שתו מן היין בבית הכנסת, נמצא שיש הפסק בין הברכה לשתיית היין בביתם. אמנם הרוקח (סי' שכט ד"ה אין) והאור זרוע (ח"ב סי' קמד) כתבו, שכיון שטעם המברך יצאו השומעים בטעימתו, ושוב אין נחשב להם הפסק במה שהפסיקו קודם שטעמו, ועל כן יש לבאר בדעת רבי יוחנן, שאף אם לא טעמו מן היין בבית הכנסת יכולים לשתות בביתם בלא לברך עליו בשנית.

וְאֶחָד שִׁינּוּי מָקוֹם - ודין אחד הוא אם בירך על מאכל ואכל במקום אחד, ואחר כך שינה מקומו ורוצה לאכול במקום אחר, ולא הסיח דעתו מלאכול בינתים[א], שבשניהם **אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ** בשנית ברכה ראשונה[ב]. וזהו כשיטתו במה שאמר שהשותים מיין הקידוש בבית הכנסת אינם צריכים לברך בשנית ברכה ראשונה על היין ששותים בביתם.

מקשה הגמרא: **מֵיתִיבֵי** - הקשו בני הישיבה על דברי רבי יוחנן, שנינו בברייתא, **שִׁינּוּי מָקוֹם** בתוך אכילתו גורם **שֶׁצָּרִיךְ לְבָרֵךְ** ברכה ראשונה בשנית[ג], אבל **שִׁינּוּי** ממין **יַיִן** אחד למין יין אחר **אֵין** גורם **שֶׁצָּרִיךְ** לשוב **וּלְבָרֵךְ** ברכה ראשונה בשנית. הרי מפורש בברייתא כדעת רב ושמואל הסוברים שצריך לברך בשנית אחר שינוי מקום, וקשה על רבי יוחנן הסובר שאין מברכים בשנית אחר שינוי מקום.

אומרת הגמרא: **תְּיוּבְתָּא** - לכאורה דבר זה הוא פירכא **דְּרַבִּי יוֹחָנָן** - לדברי רבי יוחנן. מסיקה הגמרא: **תְּיוּבְתָּא** - אכן פירכא היא, ונדחו דבריו[ד].

★

הגמרא דנה בדיני שינוי מקום בברכות: **יָתִיב** [-ישב] **רַב אִידִי בַּר אָבִין קַמֵּיהּ** [-לפני] **דְּרַב חִסְדָּא, וְיָתִיב רַב חִסְדָּא וְקָאָמַר** [-והיה אומר] **מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב הוּנָא, הָא דְּאָמְרַת** - המבואר בברייתא לעיל, **שֶׁשִּׁינּוּי מָקוֹם** בתוך אכילתו גורם **שֶׁצָּרִיךְ לְבָרֵךְ** בשנית, **לֹא שָׁנוּ** כן **אֶלָּא** כאשר שינה מקומו **מִבַּיִת לְבַיִת, אֲבָל** אם שינה מקומו **מִמָּקוֹם לְמָקוֹם** בבית אחד, כגון שבירך ואכל בבית ועלה לעלייתו[ה], **לֹא** - אינו צריך לברך בשנית. **אָמַר לֵיהּ רַב אִידִי בַּר אָבִין** לרב חסדא, **הָכִי תְּנִינָא לֵיהּ** - כדברים אלו שנינו **בְּמַתְנִיתָא דְּבֵי רַב הִינָק** - בברייתא השנויה בבית מדרשו של רב הינק, **וְאָמְרֵי לֵיהּ** - ויש אומרים ששנינו כן **בְּמַתְנִיתָא דְּבֵי בַּר הִינָק** - בברייתא השנויה בבית מדרשו של בר הינק, **כְּוָותָיךְ** - כדבריך בשם רב הונא.

שואלת הגמרא: **וְאֶלָּא רַב הוּנָא מַתְנִיתָא קָא מַשְׁמַע לָן** - וכי רב הונא מלמדנו דבר השנוי כבר בברייתא, ומה מוסיף הוא על דבריה. **משיבה הגמרא: רַב הוּנָא מַתְנִיתָא לֹא שְׁמִיעַ לֵיהּ** - רב הונא לא היה יודע ברייתא זו, ולכך אמר דבר השנוי כבר בברייתא[ב].

★

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים, על אלו דברים צריך לחזור ולברך אחרי שינוי מקום: **וְתוּ יָתִיב** [-ושוב ישב] **רַב חִסְדָּא וְקָאָמַר מִשְּׁמֵיהּ דְּנַפְשֵׁיהּ** - והיה אומר בשם עצמו, **הָא דְּאָמְרַת** - המבואר לעיל בברייתא **שֶׁשִּׁינּוּי מָקוֹם** בתוך אכילתו גורם **שֶׁצָּרִיךְ לְבָרֵךְ** בשנית, **לֹא אֲמָרָן** - אין הדברים אמורים **אֶלָּא בִּדְבָרִים שֶׁאֵין טְעוּנִין בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶן בִּמְקוֹמָן** - דברים שאין צריך לברך עליהם ברכה אחרונה דווקא במקום שאכלם, כגון מים ופירות, משום שאין להם ברכה אחרונה מיוחדת אלא ברכת בורא נפשות, ולכך כיון שאינו צריך לשוב למקום אכילתו כדי לברך, אם הלך למקום אחר אחרי שאכל נחשב שינוי המקום לגמר הסעודה, וכששב אוכל הרי סעודה אחרת היא, וצריך לברך שם ברכה ראשונה בשנית, **אֲבָל דְּבָרִים הַטְּעוּנִין בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶן בִּמְקוֹמָן** - דברים שצריך לברך עליהם ברכה אחרונה דווקא במקום שאכלם, כגון שבעת המינים[ו], והוא משום שיש להם ברכה אחרונה חשובה לעצמם, ברכת מעין שלש[ז], אם אכלם ושינה את מקומו קודם שבירך ברכה אחרונה ורוצה לאכול במקום השני[ח], **אֵין צָרִיךְ לְבָרֵךְ** ברכה ראשונה בשנית. **מַאי טַעְמָא** [-מהו הטעם], משום **דִּלְקִיבְעָא קַמָּא הָדַר** - כיון שהלך לאכול במקום אחר ולא בירך ברכה אחרונה, מוכח שעל דעת קביעות סעודתו הראשונה הלך, ובכוונתו להמשיך סעודתו הראשונה במקום השני ולברך ברכה אחרונה על שתיהן, ועל כן אינו צריך לברך ברכה ראשונה בשנית[ט].

וְרַב שֵׁשֶׁת אָמַר, אֶחָד זֶה וְאֶחָד זֶה - בין דברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם, ובין דברים שאינם טעונים ברכה לאחריהם במקומם [שאינם משבעת המינים], אם שינה מקומו בתוך אכילתם ורוצה להמשיך לאכול, **צָרִיךְ לְבָרֵךְ** ברכה ראשונה בשנית.

מקשה הגמרא: **מֵיתִיבֵי** - הקשו בני הישיבה על דברי רב חסדא, ששנינו בברייתא, **בְּנֵי חֲבוּרָה שֶׁהָיוּ מְסוּבִּין לִשְׁתּוֹת**[י], **וְעָקְרוּ רַגְלֵיהֶן** ממקומם **לָצֵאת לִקְרַאת חָתָן אוֹ לִקְרַאת כַּלָּה** ללוותם ולשמחם[יא], **כְּשֶׁהֵן יוֹצְאִין** ממקומם **אֵין טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְמַפְרֵעַ** - ברכה אחרונה קודם יציאתם, כיון שעתידים לחזור למקומם, **וּכְשֶׁהֵן חוֹזְרִין** למקומם ורוצים להמשיך באכילתם, **אֵין טְעוּנִין** לברך בשנית **בְּרָכָה לְכַתְּחִלָּה** - ברכה ראשונה. מבארת הברייתא, **בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים**, שאינם צריכים לברך ברכה אחרונה קודם יציאתם וברכה ראשונה אחר חזרתם, באופן **שֶׁלֹּא** יצאו כולם אלא **הִנִּיחוּ שָׁם** במקום אכילתם, אדם **זָקֵן אוֹ חוֹלֶה** שלא יצא אתם לקראת החתן או הכלה[יב], **אֲבָל** אם יצאו כולם **וְלֹא הִנִּיחוּ שָׁם לֹא זָקֵן וְלֹא חוֹלֶה, כְּשֶׁהֵן יוֹצְאִין** הם **טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְמַפְרֵעַ**[ג], **וּכְשֶׁהֵן חוֹזְרִין** הם **טְעוּנִין** לברך בשנית **בְּרָכָה לְכַתְּחִלָּה** קודם שימשיכו לאכול.

מדייקת הגמרא בלשון הברייתא: **מִדְּקָתָנֵי** '**עָקְרוּ רַגְלֵיהֶן**' שמשמע שמיהרו לצאת, משמע שדווקא משום שמיהרו לצאת לקראת חתן או כלה יצאו בלא לברך ברכה אחרונה, אבל בלא זה היו מברכים ברכה אחרונה במקומם קודם שיצאו[יג][ד], **מִכְּלָל** - משמע מזה, **דִּבִדְבָרִים הַטְּעוּנִין בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶן בִּמְקוֹמָן עָסְקִינַן** [-הברייתא עוסקת], **וְטַעְמָא** - וטעם הברייתא, שרק משום **דְּהִנִּיחוּ שָׁם זָקֵן אוֹ חוֹלֶה**, שלא יצאו כולם, הדין **הוּא דִּכְשֶׁהֵן יוֹצְאִין אֵין** הם **טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְמַפְרֵעַ, וּכְשֶׁהֵן חוֹזְרִין אֵין** הם **טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְכַתְּחִלָּה, אֲבָל** אם **לֹא הִנִּיחוּ שָׁם זָקֵן אוֹ חוֹלֶה**, אזי יהיה הדין **שֶׁכְּשֶׁהֵן יוֹצְאִין** הם **טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְמַפְרֵעַ, וּכְשֶׁהֵן חוֹזְרִין** הם **טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְכַתְּחִלָּה**. אם כן **קַשְׁיָא לְרַב חִסְדָּא**, הסובר שבדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם אין שינוי מקום מחייב לברך ברכה ראשונה בשנית, אפילו כשהמשיך לאכול במקום אחר, ובברייתא מוכח שאף בדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם, שינוי המקום מחייב לברך ברכה ראשונה בשנית אפילו חזרו למקומם הראשון.

מתרצת הגמרא: **אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק,**

א. **רשב"ם** (ד"ה ואחד) ורבינו דוד (לעיל ע"א ד"ה אחד). ב. **דווקא** ברכה ראשונה, אבל ברכת הטוב והמטיב צריך לברך בשינוי יין, כמבואר במסכת ברכות (נט:). וזהו באופן ששינה מחבית לחבית, כמבואר בירושלמי (ברכות פ"ו ה"ח), ודווקא אם שינה ליין משובח מן הראשון. רש"י (ברכות נט: ד"ה שינוי יין) ורשב"ם (לעיל ע"א ד"ה אחד). אמנם תוספות (שם ד"ה שינוי) והרשב"א (ברכות נט: ד"ה שינוי) כתבו, שאף אם שינה ליין גרוע מן הראשון מברך הטוב והמטיב, אלא אם כן הוא יין גרוע שאין יכול לשתותו אלא בדוחק. ג. **וזהו** בין אם בירך ואכל במקום אחד ושינה את מקומו ורוצה להמשיך לאכול במקום השני, ובין אם חזר למקומו הראשון ורוצה להמשיך לאכול שם, בשניהם צריך לברך בשנית ברכה ראשונה. ר"ן (על הרי"ף, ד"ה אבל, ד"ה וטעמא). ד. **אף** שמבואר להלן בדברי רב חסדא, שדין הברייתא הוא דווקא בדברים שאינם טעונים ברכה אחריהם במקומם, אבל בדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם אף התנא של הברייתא יודה שאין שינוי המקום מצריך ברכה בשנית, הגמרא אינה מתרצת שדברי רבי יוחנן אמורים בדברים הטעונים ברכה אחריהם במקומם, וממילא אין קושיא על דבריו מן הברייתא, משום שאם היה סובר כן רבי יוחנן היה לו לפרש זאת בדבריו, שיש לאמורא לפרש את דבריו יותר מן הברייתא. אופן נוסף יש לבאר, שהיו יודעים המקשים שרבי יוחנן אמר את דבריו בכל ענין, אבל על דברי הברייתא לא היתה להם ידיעה באיזה ענין הם אמורים, שכן הברייתא קדמה להם זמן רב, ולכן יכולים היו לפרש שדבריה אמורים רק בדברים שאינם טעונים ברכה לאחריהם במקומם. רשב"ם (ד"ה לקיבעיה). ה. **רש"י** (ד"ה ממקום). וראה דיעות אחרות בראשונים בעיוני הפשט[א]. ו. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה אבל) ורמב"ם (ברכות פ"ד ה"א). ואלו שבעת המינים המנויים בפסוק (דברים ח ח) חיטה, שעורה, גפן, תאנה, רמון, זית ותמר, שמברך אחר אכילתם ברכה אחת מעין שלש, כמבואר במסכת ברכות (מד.). אך הרי"ף, התוספות (ד"ה אלא) והרא"ש (סי' ו) כתבו, שרק פת ומיני מזונות מחמשת מיני דגן בלבד, טעונים ברכה לאחריהם במקומם. ודעת הרשב"א (ברכות נג: ד"ה מסלוקא), שרק פת ממש שמברכים אחריה ברכת המזון, טעונה ברכה אחריה במקומה. ז. **נחלקו** בית שמאי ובית הלל במשנה (ברכות נא:), בדין מי שאכל ושכח ולא ברך והלך למקום אחר, שלדעת בית שמאי צריך לחזור למקומו ולברך, ולדעת בית הלל יברך במקום שנזכר, ומסוגייתנו למדנו, שיש לבאר שנחלקו דווקא בשבעת המינים שמברך אחריהם ברכת מעין שלש שהיא ברכה ארוכה וחשובה כברכת המזון, ועל כן טעונים ברכה לאחריהם במקומם, אבל שאר דברים אף לכתחילה אין צריך לברך אחריהם במקומם. רשב"ם (ד"ה אבל). ח. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה אבל). אמנם רבינו דוד (ד"ה הא), מהר"ם חלאווה (ד"ה הא - השני), המאירי (ד"ה כבר - השני) ובחדושי הר"ן (ד"ה לא) כתבו, שדין זה הוא רק אם אחר שהלך חזר למקומו הראשון, אבל במקום האחר לא מועילה לו הברכה שבירך במקום הראשון, ולעולם צריך לברך ברכה ראשונה בשנית. ט. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה אבל, ד"ה לקיבעיה). ולדעת הראשונים שהובאו בהערה לעיל, שדין זה הוא רק באופן שחזר למקומו הראשון, ביאור דברי הגמרא 'לקיבעיה קמא הדר' הוא, שהרי חוזר למקומו הראשון כדי לברך שם ברכה אחרונה, ועל כן אינו צריך לברך שם בשנית. י. **אין** לגרוס 'יין'. רשב"ם (ד"ה שהיו). משום שהגמרא להלן מדייקת מלשון הברייתא 'עקרו' שהברייתא עוסקת בדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם, ואם גורסים 'יין' שהוא משבעת המינים, הרי מפורש שהברייתא עוסקת בדבר הטעון ברכה לאחריו במקומו לדעת רש"י ורשב"ם (ד"ה אבל), ואין הגמרא צריכה ללמוד דבר זה מדיוק. תוספות (ד"ה אלא). וכתבו עוד התוספות, שאין לגרוס בלשון הברייתא 'יין' אף לשיטתם (שם) [המבוארת בהערה לעיל] שאין היין טעון ברכה אחרונה במקומו כי אם פת ומיני מזונות, שהרי מבואר בגמרא שהברייתא עוסקת בדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם. וביאר בגנזי יוסף (בתוס' שם), שלשיטת הרשב"ם אין צורך למחוק תיבת 'לשתות', שהרי עדיין אין הוכחה מלשון זו אם שתו יין או שאר משקים, אמנם לדעת התוספות אף תיבת 'לשתות' אין לגרוס, שהרי לשיטתם מדובר בברייתא שהיו אוכלים ולא שהיו שותים. יא. **מצוה** לשמח חתן וכלה. כתובות (יז.). ומצוה ללוות את הכלה מבית אביה לבית חופתה. רש"י (מגילה כט. ד"ה להכנסת). יב. **שכיון** שנשארו מן המסובים, לא נעקרה קביעותם, וכשחוזרים ממשיכים קביעותם הראשונה. והוא הדין אם הניחו שם בחור ובריא, אלא שהדרך הוא שנשארים הזקן או החולה שאינם יכולים לצאת לקראת החתן והכלה. בית יוסף (או"ח סי' קעח סעיפים א-ג ד"ה ומ"ש לרי"ף). יג. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה מדקתני).

מַאן תְּנָא - מי הוא התנא ששנה ברייתא זו העוסקת בענין **עֲקִירוֹת** - בדין מי שעקר ממקומו קודם ברכה אחרונה, שמבואר בה שאף בדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם צריך לברך ברכה ראשונה בשנית אחר שינוי מקום, **רַבִּי יְהוּדָה** הוא, **דְּתַנְיָא** בברייתא אחרת, **חֲבֵרִים**[א] **שֶׁהָיוּ מְסוּבִּין** לאכול, **וְעָקְרוּ רַגְלֵיהֶם לֵילֵךְ לְבֵית הַכְּנֶסֶת** להתפלל[ב] **אוֹ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ**[ג], **כְּשֶׁהֵן יוֹצְאִין** ממקומם **אֵין** הם **טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְמַפְרֵעַ** - ברכה אחרונה קודם שיצאו, **וּכְשֶׁהֵן חוֹזְרִין** למקומם ורוצים להמשיך באכילתם **אֵין** הם **טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְכַתְּחִלָּה** - ברכה ראשונה. **אָמַר רַבִּי יְהוּדָה, בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים** שאינם טעונים ברכה אחרונה קודם יציאתם וברכה ראשונה לאחר חזרתם, **בִּזְמַן שֶׁהִנִּיחוּ שָׁם** - במקום אכילתם **מִקְצָת** מן **הַחֲבֵרִים** שלא יצאו, **אֲבָל** אם **לֹא הִנִּיחוּ שָׁם מִקְצָת חֲבֵרִים, כְּשֶׁהֵן יוֹצְאִין** הם **טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְמַפְרֵעַ** קודם יציאתם, **וּכְשֶׁהֵן חוֹזְרִין** הם **טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְכַתְּחִלָּה** קודם שימשיכו באכילתם. וכיון שעל דברי חכמים בברייתא נקט רבי יהודה בלשונו 'במה דברים אמורים', משמע מכך שחכמים חולקים על דבריו[ד] וסוברים שאף באופן שיצאו כולם ולא הניחו שם מקצת חברים, כשחוזרים אינם צריכים לברך ברכה ראשונה בשנית קודם שימשיכו באכילתם, ואם כן הברייתא לעיל (קא:) שמבואר בה שאם לא הניחו זקן או חולה ויצאו, כשחוזרים צריכים לברך בשנית ברכה ראשונה, כדעת רבי יהודה היא שנויה, וממילא אין להקשות ממנה על רב חסדא משום שאמר את דבריו כדעת חכמים.

מדייקת הגמרא את דברי הברייתא ומקשה על דעת רבי יוחנן: **אֶלָּא טַעְמָא** - הטעם שחכמים חולקים על דעת רבי יהודה הוא משום **דִּבְדְבָרִים הַטְּעוּנִין בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶן בִּמְקוֹמָן** אנו עוסקים, שהרי שנינו 'עקרו' כדיוק הגמרא לעיל[ה] (קא:), משום כך סוברים חכמים **דִּכְשֶׁהֵן יוֹצְאִין אֵין טְעוּנִין בְּרָכָה לְמַפְרֵעַ** קודם שיצאו, **וּכְשֶׁהֵן חוֹזְרִין, אֵין טְעוּנִין בְּרָכָה לְכַתְּחִלָּה** קודם שימשיכו באכילתם, כיון שאין יציאתם נחשבת לגמר הסעודה, אלא ממשיכים סעודתם במקום אחר, **אֲבָל בִּדְבָרִים שֶׁאֵין טְעוּנִין בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶן בִּמְקוֹמָן**, שבהם הברייתא אינה עוסקת, לא יהיה הדין כן, אלא בזה יודו חכמים לרבי יהודה, **וַאֲפִילּוּ לְרַבָּנָן**, כיון ששינו החברים את מקומם, **כְּשֶׁהֵן יוֹצְאִין** הם **טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְמַפְרֵעַ** - ברכה אחרונה קודם שיצאו[[א]], **וּכְשֶׁהֵן חוֹזְרִין** הם **טְעוּנִין** לברך **בְּרָכָה לְכַתְּחִילָּה** - ברכה ראשונה קודם שימשיכו באכילתם, כיון שיציאתם נחשבת לגמר הסעודה וכעת היא סעודה חדשה[ו]. **לֵימָא תֶּיהֱוֵי תְּיוּבְתָּא דְּרַבִּי יוֹחָנָן** - האם נאמר שברייתא זו היא פירכא לדעת רבי יוחנן (לעיל קא.), הסובר שהמשנה מקומו בתוך סעודתו אינו צריך לברך בשנית, ולא חילק בין דברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם לבין דברים שאינם טעונים ברכה לאחריהם במקומם.

שואלת הגמרא על המקשן: **וְלָאו מִי אוֹתְבִינֵיהּ חֲדָא זִימְנָא** - וכי לא דחינו את דברי רבי יוחנן כבר פעם אחת לעיל (קא:), ומה תועלת תהיה אם אף מכאן ידחו דבריו. משיבה הגמרא: **נֵימָא מֵהָא נַמִּי תֶּיהֱוֵי תְּיוּבְתָּא** - כוונת המקשן שנאמר שאף מכאן תהיה פירכא לרבי יוחנן, שאף אם נתרץ את הקושיא מן הברייתא הראשונה או שתדחה הברייתא הראשונה מחמת ברייתות אחרות, תהיה מברייתא זו פירכא לרבי יוחנן.

מתרצת הגמרא את הקושיא על דברי רבי יוחנן: **אָמַר לָךְ רַבִּי יוֹחָנָן** לתרץ את קושייתך, אכן לדעת חכמים **הוּא הַדִּין דַּאֲפִילּוּ דְּבָרִים שֶׁאֵין טְעוּנִין בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶם בִּמְקוֹמָן, נַמִּי** [-גם כן] **אֵין צְרִיכִין לְבָרֵךְ** לפניהם ברכה ראשונה בשנית אחר שינוי מקום, ודברי רבי יוחנן הם כדברי חכמים, **וְהָא דְּקָתָנֵי** - ומה ששנינו **'עָקְרוּ רַגְלֵיהֶן'** שמשמע שהברייתא עוסקת דווקא בדברים הטעונים ברכה אחריהם במקומם, זהו **לְהוֹדִיעֲךָ כֹּחוֹ** - את גודל חידושו **דְּרַבִּי יְהוּדָה, דַּאֲפִילּוּ בִּדְבָרִים שֶׁטְּעוּנִין בְּרָכָה לְאַחֲרֵיהֶן בִּמְקוֹמָן, טַעְמָא** - הטעם שרבי יהודה מודה שכשיוצאים באמצע הסעודה אין מברכים ברכה אחרונה קודם יציאתם וברכה ראשונה אחר חזרתם, הוא דווקא משום **דְּהִנִּיחוּ** שם **מִקְצָת חֲבֵרִים** ולא יצאו כולם, **אֲבָל** אם יצאו כולם **וְלֹא הִנִּיחוּ מִקְצָת חֲבֵרִים, כְּשֶׁהֵן יוֹצְאִין טְעוּנִין בְּרָכָה לְמַפְרֵעַ** קודם יציאתם **וּכְשֶׁהֵן חוֹזְרִין טְעוּנִין בְּרָכָה לְכַתְּחִלָּה**, ודין זה שכשהם יוצאים טעונים ברכה למפרע, לא היה יכול רבי יהודה לחדש בדברים שאין טעונים ברכה לאחריהם במקומם, משום שכיון שאינם טעונים ברכה לאחריהם במקומם, אינם צריכים לברך קודם שיצאו[ז][[ב]].

הגמרא מביאה ברייתא כדעת רב חסדא (לעיל קא:), הסובר שבדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם אין שינוי מקום מצריך לברך בשנית: **תַּנְיָא כְּוָותֵיהּ דְּרַב חִסְדָּא**[[ג]] - שנינו בברייתא כדעת רב חסדא, **חֲבֵרִים שֶׁהָיוּ מְסוּבִּין לִשְׁתּוֹת יַיִן** שהוא מהדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם[[ד]], **וְעָקְרוּ רַגְלֵיהֶן** ויצאו קודם שבירכו ברכה אחרונה, **וְאחר כך חָזְרוּ** ורוצים להמשיך לשתות יין, **אֵין צְרִיכִין לְבָרֵךְ** בשנית ברכה ראשונה. וזהו כדברי רב חסדא, שבדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם לא נאמר הדין ששינוי מקום צריך לברך[ח].

★

הגמרא חוזרת למחלוקת רבי יהודה ורבי יוסי המבוארת לעיל (ק.), בענין האוכל בערב שבת, אם צריך להפסיק סעודתו משהחשיך היום, ומבארת את סדר הקידוש וברכת המזון לשיטתם: **תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא, **בְּנֵי חֲבוּרָה שֶׁהָיוּ מְסוּבִּין** לאכול בערב שבת ויום טוב[ט], **וְקָדַשׁ עֲלֵיהֶן הַיּוֹם** - החשיך היום[י], צריכים להפסיק את סעודת החול ולברך ברכת המזון[יא], אך כיון שהגיע זמן הקידוש יש לקדש תחילה[יב], ולכך **מְבִיאִין לוֹ** למקדש[יג] **כּוֹס שֶׁל יַיִן, וְאוֹמֵר עָלָיו קְדוּשַּׁת הַיּוֹם** תחילה, **וְאחר** כך מביאים לו כוס יין **שֵׁנִי וְאוֹמֵר עָלָיו בִּרְכַּת הַמָּזוֹן**[יד], ואחר כך אוכלים סעודה חדשה לכבוד השבת[טו], **דִּבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה. רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר**, אין צריך להפסיק כלל את הסעודה כדי לאכול סעודה חדשה לכבוד השבת, אלא **אוֹכֵל וְהוֹלֵךְ** - ממשיך בסעודתו **עַד שֶׁתֶּחְשַׁךְ**[טז] וגומר סעודתו[יז].

א. **נקט** 'חברים' שהם תלמידי חכמים, משום ששונה שעקרו רגליהם לילך לבית המדרש. רשב"ם (ד"ה ה"ג תניא). ב. **תוספות** (ד"ה ועקרו). והמאירי (לעיל קא: ד"ה ומילך) ביאר, שיצאו לשמוע קדיש או קדושה. ג. **לשמוע** הדרשה. מאירי (שם). ד. **כדעת** רבי יוחנן במסכת עירובין (סב.), שכאשר נוקט רבי יהודה בלשונו 'במה דברים אמורים' כוונתו לחלוק על דברי חכמים, וכאשר נוקט את הלשון 'אימתי' כוונתו לפרש את דברי חכמים ולא לחלוק עליהם. רשב"ם (ד"ה א"ר). ה. **שהלשון** 'עקרו' הוא לשון מהירות, ומשמע שדווקא משום שמיהרו לצאת לא בירכו ביציאתם, אבל אם לא היו ממהרים, היו מברכים במקומם קודם יציאתם, אם כן בהכרח שהברייתא עוסקת בדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם. רש"י ורשב"ם (לעיל קא: ד"ה מדקתני). וראה בעיוני הפשט (על דיוק הגמרא מן הברייתא לעיל קא:) ביאורים נוספים בדיוק מן הברייתא שעוסקת בדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם. ו. **כמבואר** ברשב"ם לעיל (קא: ד"ה בדברים). ז. **רשב"ם** (ד"ה להודיעך). ח. **למדנו** מכאן שהלכה כרב חסדא שבדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם אין שינוי מקום מצריך לברך ברכה ראשונה בשנית. רשב"ם (ד"ה ה"ג תניא). ואף שהברייתא עוסקת באופן שחזרו למקומם הראשון, יש מכאן ראיה לדעת רב חסדא אף באופן שרוצה לאכול במקום אחר, משום שכיון שטעם שינוי מקום שצריך לברך הוא משום שעמידתו ממקומו הוא גמר סעודתו, אם כן אין לחלק בין רוצה לאכול במקום אחר ובין חזר למקומו הראשון, וכיון שמצינו שבדברים הטעונים ברכה לאחריהם במקומם אין צריך לברך ברכה ראשונה בשנית באופן שחזר למקומו, הוא הדין אף באופן שרוצה לאכול במקום אחר. תוספות (ד"ה תניא). ט. **וכן** בערב פסח. תוספות (לעיל ק. ד"ה מכלל). וכגון שהתחילו קודם שעה עשירית, שאכילתם היא בהיתר, ולכך אינם צריכים להפסיק את אכילתם קודם שקדש היום, אכן אם התחילו אחר השעה העשירית [בכל ערב שבת ויום טוב לדעת רבי יהודה, ובערב פסח אף לדעת רבי יוסי], שאכילתם היא באיסור, צריכים להפסיק [מיד. כן משמע בפרי מגדים (או"ח סי' רעא אשל אברהם סק"א)]. תוספות (ק. ד"ה אין). י. **רשב"ם** (לעיל ק. ד"ה מפסיקין, וד"ה וקדש). וראה עוד בזה בהערה להלן (על דברי הגמרא 'עד שתחשך'), אימתי הוא זמן זה. יא. **כמבואר** בדעת רבי יהודה לעיל (ק.). וטעמו הוא משום שיש להפסיק ולהפריש בין סעודת החול לסעודת השבת, שלא יראה שאינו אוכל סעודת שבת אלא מסיים את סעודת החול. פסקי הרי"ד (ד"ה ת"ל, לעיל ק: ד"ה אמר). יב. **רש"י** (ד"ה ושני) ורשב"ם (ד"ה ה"ג מנו). ובתוספות (להלן ע"ג ד"ה ה"ג) ביארו הטעם שיש לקדש קודם ברכת המזון, שהוא משום שאינו יכול לטעום מכוס ברכת המזון קודם קידוש. ובמאור הקטן (ד"ה והא) כתב, שכיון שהקידוש הוא הגורם להפסקת הסעודה, לכך צריך לקדש תחילה. ובראב"ד (השגות על המאור הקטן ד"ה והא) ביאר הטעם שמקדש תחילה, משום שעכשיו הוא זמן הקידוש, ואין זה זמנה של ברכת המזון, וכעין המבואר בגמרא (ברכות כו:), שמי שלא התפלל מנחה בשבת וצריך להשלימה בתפילת ערבית פעמיים במוצאי שבת, אומר ברכת אתה חוננתנו בתפילה הראשונה, שכיון שהוא זמן תפילת ערבית, מתפלל ערבית תחילה שהיא מצוה בשעתה, ואחר כך מתפלל את ההשלמה למנחה. וכן מבואר בגמרא (שם כח.), שאם לא התפלל מוסף והגיע שעת תפילת מנחה, יש לו להתפלל מנחה תחילה, משום שכעת הוא זמנה, ואחר כך יתפלל מוסף. יג. **דהיינו** לגדול שבהם, שהוא מוציא את כולם ידי חובתם. קרבן תודה (ד"ה ת"ר). יד. **כמבואר** בגמרא לקמן (קה:), שיש לברך ברכת המזון על הכוס. ובגמרא להלן (ע"ב) יתבאר מפני מה צריכים שני כוסות ואין די בכוס אחד. מה ששנינו שתחילה מקדש ואחר כך מברך ברכת המזון, כן היא גירסת רש"י (ד"ה ואומר, ד"ה ושני), הרשב"ם (ד"ה ה"ג מנו) בלשונו הראשון ותוספות (לעיל ק. ד"ה מפסיקין, להלן ע"ב ד"ה ה"ג) בלשונם השני. אמנם גירסת הרשב"ם בלשונו השני והתוספות (שם) בלשונם הראשון, 'ראשון אומר עליו ברכת המזון ושני אומר עליו קידוש היום', שתחילה יש לו לברך ברכת המזון כדי להפסיק את סעודת החול, ואחר כך יש לקדש סמוך לסעודת שבת, שצריך לאכול סעודה חדשה לכבוד השבת. טו. **על** פי תוספות (לקמן ע"ב ד"ה ה"ג). טז. **כן** היא גירסת הרי"ף והרמב"ן (מלחמת ה' לקמן קה. ד"ה אמר). וביאר הר"ן (על הרי"ף ד"ה ר' יוסי), שכיון שרבי יהודה מצריך להפסיק מיד כשקדש היום, שזמן זה הוא בבין השמשות קודם צאת הכוכבים, כמבואר בגמרא (ברכות ג:) וברש"י (שם ד"ה משעה שקדש), לכך אמר רבי יוסי שרשאי להמשיך אף אחרי כן עד שתחשך, דהיינו עד צאת הכוכבים, אמנם הוא הדין שיכול להמשיך בסעודתו אף אחר שתחשך. אמנם הרשב"ם (ד"ה ר' יוסי) [כן כתבו מהר"ם חלאווה (ד"ה ר' יוסי) ועוד ראשונים בשמו], הראב"ד (השגות על המאור הקטן ד"ה ולאן) והרמב"ן (שם) בלשונו השני, גרסו 'הולכין ואוכלין משתחשך', ולגירסא זו מפורש בדברי רבי יוסי שרשאים להמשיך לאכול עד שיסיימו, אפילו אחר שתחשך. ובמהר"ם חלאווה (ד"ה ר' יוסי) כתב, שיש הגורסים 'אוכלין והולכין עד שיגמרו'. יז. **כדעתו** המבוארת לעיל (ק.), שאין צריך להפסיק כלל את הסעודה אף אחר שקדש היום.

מוסיף רבי יוסי ומבאר: אחר **שֶׁגָּמְרוּ** סעודתם, מביאים למברך שני כוסות של יין, **הַכּוֹס הָרִאשׁוֹן מְבָרֵךְ עָלָיו בִּרְכַּת הַמָּזוֹן**[א], וְהכוס **הַשֵּׁנִי אוֹמֵר עָלָיו קְדוּשַּׁת הַיּוֹם**, ואין צריך לאכול סעודה נוספת לכבוד שבת אחר הקידוש[ב][א].

הגמרא דנה בדברי רבי יוסי. שואלת הגמרא: אַמַּאי - מפני מה מחלק רבי יוסי את הברכות לשני כוסות, כוס אחד לברכת המזון וכוס אחד לברכת קידוש, **וְנֵימְרִינְהוּ לְתַרְוַיְיהוּ אַחֲדָא כָּסָא** - שיאמר את שתי הברכות על כוס אחד[ג].

משיבה הגמרא: אָמַר רַב הוּנָא אָמַר רַב שֵׁשֶׁת, לכך אין לומר ברכת המזון וקידוש על כוס אחד, משום **שֶׁאֵין אוֹמְרִים שְׁתֵּי קְדוּשּׁוֹת,** כלומר שתי מצוות[ד], כגון ברכת המזון וקידוש, **עַל כּוֹס אֶחָד.**

מבררת הגמרא: מַאי טַעֲמָא אין אומרים שתי קדושות על כוס אחד. **מבארת הגמרא: אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, לְפִי שֶׁאֵין עוֹשִׂין** את **הַמִּצְוֹת** אגודות יחד **כַּחֲבִילוֹת חֲבִילוֹת,** משום שנראה בכך שהמצוות הן כמשא עליו[ה].

מקשה הגמרא על תשובת רב ששת: וְלָא - וכי אין אומרים שתי קדושות על כוס אחד, **וְהָא תַּנְיָא** - והלא שנינו בברייתא, **הַנִּכְנָס לְבֵיתוֹ בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת,** ובא להבדיל על הכוס, **מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן** תחילה ברכת 'בורא פרי הגפן'[ו], ועדיין אינו שותהו, וְאחר כך מברך **עַל הַמָּאוֹר** - על הנר ברכת 'בורא מאורי האש'[ז], וְאחר כך מברך **עַל הַבְּשָׂמִים** ברכת 'בורא מיני בשמים'[ח], **וְאַחַר כָּךְ אוֹמֵר** את ברכת **הַהַבְדָּלָה עַל הַכּוֹס,** ושותהו[ט]. **מוסיפה הברייתא: וְאִם אֵין לוֹ אֶלָּא כּוֹס אֶחָד** של יין, לא יברך עליו מיד, אלא **מַנִּיחוֹ לְאַחַר הַמָּזוֹן** - משאיר את הכוס עד אחרי שיאכל[ב], **וּמְשַׁלְשְׁלָן** - מחבר כשלשלת את כל הברכות **כּוּלָּן לְאַחֲרָיו** - לאחרי ברכת המזון[י], כלומר, אומר ברכת המזון על הכוס, ואחר כך אומר עליו את כל ברכות ההבדלה ושותה את הכוס, ועל ידי כך נמצא שבירך ברכת המזון והבדיל על הכוס. הרי שמבואר בברייתא, שאם אין לו אלא כוס אחד אומר עליו שתי קדושות, דהיינו ברכת המזון והבדלה, ושלא כדברי רב ששת.

מתרצת הגמרא: אֵין לוֹ אלא כוס יין אחד **שָׁאנֵי** - שונה הדין בזה, ובאופן זה יכול לומר שתי קדושות על כוס אחד, אבל אם יש לו יין לשני כוסות, אין לו לומר שתי קדושות על כוס אחד.

ממשיכה הגמרא ומקשה: וְהָא יוֹם טוֹב שֶׁחָל לִהְיוֹת אַחַר הַשַּׁבָּת - במוצאי שבת, שצריך לומר גם הבדלה על השבת וגם קידוש על היום טוב, וביום טוב ראשון של פסח[יא] בהכרח **דְּאִית לֵיהּ** - שיש לו הרבה כוסות, **וְאָמַר רַב** שמקדש ומבדיל על כוס אחד, וסדר הברכות הוא **יקנ"ה** - יין, קידוש, נר, הבדלה[יב]. מבואר, שאף כאשר יש לו שני כוסות אומר קידוש והבדלה על כוס אחד[ג], וקשה על דברי רב ששת.

מתרצת הגמרא: אָמְרֵי - אמרו בני הישיבה, **מִדְּלָא אָמַר** רב שצריך לברך אף ברכת **זְמַן** - ברכת שהחיינו, **מִכְּלָל** - משמע מזה **דְּבִשְׁבִיעִי שֶׁל פֶּסַח עָסְקִינַן**[יג], שהוא היום טוב היחידי שאין אומרים בו ברכת שהחיינו[יד], ואפשר שהוא עני, **דְּכָל מַאי דַּהֲוָה לֵיהּ** - שכל אוכלים ומשקים שהכין לימי הפסח **אֲכִיל לֵיהּ** - אכלם בימי הפסח שקדמו לו[טו], **וְלֵית לֵיהּ** - וכעת אין לו יין לשני כוסות, ולא נותר לו אלא יין לכוס אחד, ולכך אומר קידוש והבדלה על כוס אחד.

ממשיכה הגמרא להקשות: וְהָא יוֹם טוֹב רִאשׁוֹן דְּוַדַּאי **אִית לֵיהּ** - יש לו יין לשני כוסות, ואפילו הוא עני[טז], **וְאָמַר אַבַּיֵי** שאם חל במוצאי שבת מקדש ומבדיל על כוס אחד, וסדר הברכות הוא **יקזנ"ה** - יין, קידוש, זמן, נר, הבדלה, **וְרָבָא אָמַר,** סדר הברכות הוא **יקנה"ז** - יין, קידוש, נר, הבדלה, זמן[יז]. וכיון שהזכירו האמוראים את ברכת הזמן, בהכרח שעוסקים ביום טוב ראשון[יח], ומבואר בדבריהם, שאומר שתי קדושות, קידוש והבדלה על כוס אחד, אף שיש לו שני כוסות, וחוזרת הקושיא על דברי רב ששת.

מתרצת הגמרא: אֶלָּא[ד] באמת אף כשיש לו יין לשני כוסות אומר קידוש והבדלה על כוס אחד, משום **שֶׁהַבְדָּלָה וְקִידּוּשׁ חֲדָא מִילְּתָא הִיא** - דבר אחד הם, ואינם נחשבים שתי קדושות, משום ששניהם נאמרים משום קדושת ימים טובים, שאף בהבדלה מזכיר את קדושת יום טוב[יט], ולכך אומרם שניהם על כוס אחד אף אם יש לו שני כוסות, אבל **בִּרְכַּת הַמָּזוֹן וְקִידּוּשׁ תְּרֵי מִילֵּי נִינְהוּ** - שני דברים הם, ולכך אמר רב ששת שאין לומר את שניהם על כוס אחד, אלא יש לומר כל אחד על כוס בפני עצמו.

★

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים לגבי סדר קידוש והבדלה ביום טוב שחל במוצאי שבת: גּוּפָא - נשוב למימרא שהובאה לעיל ונבאר אותה. **יוֹם טוֹב שֶׁחָל לִהְיוֹת אַחַר הַשַּׁבָּת** - במוצאי שבת, וצריך עתה לקדש את יום טוב בכניסתו, ולהבדיל על הכוס בצאת השבת. נחלקו אמוראים בסדר הברכות[כ], **רַב אָמַר, יקנ"ה** - יין, קידוש, נר, הבדלה. דהיינו, תחילה יברך על היין 'בורא פרי הגפן', שכן ברכת היין לעולם קודמת לברכות הקידוש וההבדלה[כא], ולאחר מכן יקדש את יום טוב בכניסתו, לפי שדעת רב היא שברכת קידוש קודמת לברכת הבדלה[כב], ואחר כך יברך על הנר 'בורא מאורי האש', ויאמר ברכת 'המבדיל', כמו בשאר מוצאי שבתות שברכת הנר קודמת לברכת ההבדלה[כג].

וּשְׁמוּאֵל אָמַר, ינה"ק - יין, נר, הבדלה, קידוש. שכן הוא סובר שברכת הבדלה קודמת לברכת קידוש[כד], ועל כן אומרים תחילה את סדר ההבדלה שבכל מוצאי שבת [יין, נר, וברכת המבדיל], ולאחר מכן מוסיפים את ברכת הקידוש[כה].

א. **מברך** ברכת המזון קודם קידוש, משום שהיא תדירה מן הקידוש, ותדיר קודם לשאינו תדיר, כמבואר להלן (קיד.). טעם נוסף, שכיון שהתחילו לאכול קודם שקדש היום, התחייבו בברכת המזון לפני הקידוש, ולכך מברכים תחילה ברכת המזון. המאור הקטן (ד"ה והא).

ב. **ואף** שצריך לאכול סעודה בשבת, סעודה זו שסיימה אחר שקדש היום עולה לו לסעודת שבת, כמבואר בתוספתא (ברכות פ"ה ה"ד) בדברי רבי יוסי, שצריך לומר 'רצה והחליצנו' בברכת המזון שמברך אחר סעודה זו, ואם כן מוכח שזו סעודת שבת. ואף שצריך שיהיה הקידוש במקום סעודה [כמבואר דעת שמואל ואמוראים נוספים לעיל (קא.)], כיון שסומך הקידוש לסעודה שאכל, נחשב הדבר לקידוש במקום סעודה, אף שהוא לאחריה. תוספות (ד"ה ונימרינהו, ולעיל ק. ד"ה רבי).

ג. **שאלת** הגמרא היא דווקא על דעת רבי יוסי, משום שלדעת רבי יהודה לא קשה, שכיון שיש להפסיק את סעודת החול ולעקור את השולחן, אין לומר את שתי הברכות על כוס אחד. רשב"ם (ד"ה ולימרינהו).

ד. **אף** את ברכת המזון מכנה הגמרא בלשון 'קדושה' כשם שמכונה קידוש היום. רשב"ם (ד"ה שני).

ה. **שבזה** שאוגד את המצוות כחבילות, נראה שרוצה להיפטר מהן במהרה כאדם שממהר לפרוק משאו. רש"י (סוטה ח. ד"ה חבילות).

ו. **לכך** מברך על היין תחילה, משום שברכתו תדירה, ותדיר קודם לשאינו תדיר, כמבואר לקמן (קיד.). רשב"ם (ד"ה מברך).

ז. **לכך** מברך על האש לפני הבשמים, שכיון שנהנה מן הנר מיד, יש לו לברך עליו תחילה. ריטב"א (ברכות נב: ד"ה לא). והטעם שמברכים על הנר במוצאי שבת, מבואר בגמרא לעיל (נג:), משום שתחילת בריאתה של האש היה במוצאי שבת, וכמבואר שם (נד.), שבמוצאי שבת בראשית, נתן הקדוש ברוך הוא דעת באדם הראשון, ונטל שתי אבנים ושפשפן זו בזו ויצאה מהן אש.

ח. **במוצאי** שבת יש להריח בשמים כדי ליישב את דעת האדם אחר איבוד הנשמה היתירה שנותן הקדוש ברוך הוא באדם בערב שבת ונוטלה במוצאי שבת, כמבואר במסכת ביצה (טז.). תוספות (ד"ה רב, ביצה לג: ד"ה מי).

ט. **סדר** זה הוא כדעת בית שמאי לדברי רבי יהודה, כמבואר במסכת ברכות (נב.). הטעם שמברך ברכת ההבדלה בסוף, שכיון שברכת היין הנר והבשמים קצרות, וברכת ההבדלה ארוכה, לכך אומרם תחילה ואחר כך אומר ברכת ההבדלה.

י. **'משלשלן'** הוא מלשון שלשלת, כלומר, שמחבר את ברכות ההבדלה יחד עם ברכת המזון. רשב"ם (ד"ה על).

יא. **סברה** הגמרא שהברייתא עוסקת בליל יום טוב ראשון של פסח, שמחויב לשתות ארבעה כוסות, שאפילו עני שבישראל מחויב בהם, כמבואר במשנה לעיל (צט:), ולכך יש לו הרבה כוסות. רשב"ם (ד"ה דלית). אמנם התוספות (ד"ה דלית) ביארו, שכיון שהוא תחילת החג, מן הסתם מכין הרבה, ויש לו יותר מכוס אחד.

יב. **טעמו** של רב בסדר הברכות יבואר להלן. והטעם שאינו מברך על הבשמים, ראה להלן בהערה על דברי רב בסוף העמוד.

יג. **דהיינו** ביום טוב שני של גלויות של שביעי של פסח, שהרי יום טוב ראשון שלו אינו חל לעולם במוצאי שבת. תוספות שבמרדכי (ד"ה והא).

יד. **כמבואר** במסכת סוכה (מז.). והוא משום ששביעי של פסח אינו רגל בפני עצמו, וכבר בירך ברכת שהחיינו על חג הפסח ביום טוב הראשון. רמב"ם (שבת פכ"ט הכ"ג). ובשמיני עצרת מברך שהחיינו משום שהוא רגל בפני עצמו. סוכה (שם ע"ב).

טו. **לשיטת** הרשב"ם (ד"ה דלית) [שהובא בהערה לעיל] ביאורו, שכבר שתה את ארבעה הכוסות בליל הסדר, ולא נותר לו ליום טוב אחרון יותר מיין לכוס אחד. ולשיטת התוספות (ד"ה דלית) ביארו, שאף שמכין הרבה לצורך החג, אך עד סוף החג כבר אכל ושתה כל מה שהכין ולא נותר לו אלא כוס יין אחד.

טז. **שהרי** בליל יום טוב ראשון של פסח מחויב לשתות ארבעה כוסות, ואפילו הוא עני ביותר מחייבים גבאי הצדקה לתת לו יין לארבעה כוסות, כמבואר במשנה לעיל (צט:). רש"י ורשב"ם (ד"ה והא). והתוספות (ד"ה דלית) ביארו, שבכל יום טוב ראשון יש לו יותר מכוס אחד, משום שבתחילת החג מן הסתם מכין הרבה לכל החג, ויש לו יותר מכוס אחד.

יז. **מחלוקת** אביי ורבא תתבאר להלן (קג.).

יח. **ואין** לתרץ שהוא בשמיני עצרת שאומר בו זמן, והוא סוף החג ויתכן שכל מה שהיה לו אכל כבר, משום שכיון שהוא רגל בפני עצמו אף בעבורו רגילים להכין הרבה. תוספות (ד"ה דלית).

יט. **שהרי** מברך 'המבדיל בין קדש לקדש' [שהוא בין קדושת שבת לקדושת יום טוב], כמבואר בגמרא לקמן (קד.) ובמשנה במסכת חולין (כו:). רש"י (ד"ה קידוש), רשב"ם (ד"ה קידושא) ורא"ש (סי' ח).

כ. **מחלוקת** זו היא בשביעי של פסח שחל במוצאי שבת, שאין בו ברכת 'זמן' [='שהחיינו']. רי"ף. ולהלן (קג.) יבואר בגמרא מה הדין בשאר ימים טובים שיש בהם גם ברכת 'זמן'. כתב הרשב"ם (ד"ה גופא), שמשמע מדברי הגמרא שבסתם הבדלה מודים הכל שמברך תחילה על היין, ואחר כך על הנר, ולאחר מכן ברכת ההבדלה [ולענין ברכת הבשמים ראה הערה להלן], ולא נחלקו אלא כשחל יום טוב במוצאי שבת, שצריך להוסיף את ברכת הקידוש, והיא הגורמת לשנות את שאר הברכות מסדרן.

כא. **כדעת** בית הלל, שנחלקו עם בית שמאי במסכת ברכות (נא:), לגבי סדר הברכות בקידוש של שבתות וימים טובים. דעת בית שמאי, שמברך תחילה על קידוש היום, ורק לאחר מכן מברך על היין, ואילו דעת בית הלל, שתחילה מברך על היין ורק לאחר מכן על קידוש היום. ומבארת הגמרא שם את סברות מחלוקתם, שלדעת בית שמאי יש להקדים את קידוש היום משני טעמים, האחד, ש'היום גורם ליין שיבוא', דהיינו, שיין זה לא בא אלא כדי לקדש את השבת. והטעם השני, ש'כבר קידש היום ועדיין יין לא בא', כלומר, שתחילה נכנס היום, ורק לאחר מכן בא היין לשולחן, וכשם שקדמה השבת לכניסה, כך היא קודמת לברכה. ולדעת בית הלל יש להקדים את ברכת היין משני טעמים, האחד, ש'היין גורם לקדושה שתאמר', דהיינו, שאם אין יין לא מקדשים [וכשמקדשים על הפת הרי היא עומדת במקום יין, ומברכים עליה תחילה], והשני, 'תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם', כלומר, מאחר וברכת היין תדירה יותר מברכת קידוש היום, לפיכך יש להקדימה.

כב. **לפי** שהוא סובר שברכת קדושת היום עדיפה מהבדלה, או שהוא סובר שאפילו אם אינה עדיפה יש להקדימה, שכן אם יקדים את ברכת ההבדלה יהא נראה כאילו קדושת היום היא עליו למשא, ורוצה כבר לפורקה הימנו. רשב"ם (ד"ה רב). והמהר"ם חלאוה (ד"ה רב) כתב, שטעם הדבר שקידוש קודם להבדלה הוא משום ד'עיולי יומא עדיף', כלומר, שעדיף להכניס תחילה את יום טוב, מלהוציא את השבת [וכתב בביאור הגר"א (או"ח סי' תרמג סק"ט), שמאחר והרשב"ם לא נקט טעם זה יש ללמוד שהוא סובר ש'אפוקי יומא עדיף'].

כג. **וחותם** בה 'המבדיל בין קודש לקודש'. רמב"ם (שבת פכ"ט הכ"ג).

כד. **טעם** הדבר מבואר בדברי הגמרא להלן (קג.) 'משל למלך שיוצא ואפרכוס [=שר] נכנס, מלוין את המלך ואחר כך יוצאים לקראת אפרכוס', דהיינו, שתחילה יש ללוות את שבת המלכה ביציאתה בברכת ההבדלה, ורק לאחר מכן לקבל את פני יום טוב [שחשיבותו פחותה משבת, וכעין שר כלפי המלך] בברכת הקידוש.

כה. **כתב** הרשב"ם (ד"ה ושמואל), שטעם הדבר שאין האמוראים נותנים סימן לברכת הבשמים, לפי שאין מברכים עליהם ביום טוב שחל במוצאי שבת, שכן טעם הדבר שמברכים על הבשמים בכל מוצאי שבת הוא כדי להשיב את נפש האדם לאחר שמסתלקת הימנו ה'נשמה יתירה' של שבת, וטעם זה אינו שייך ביום טוב שחל במוצאי שבת, שכן גם ביום טוב יש לאדם 'נשמה יתירה' כבשבת[ה].

וְרַבָּה אָמַר, יהנ"ק - 'יין', 'הבדלה', 'נר', 'קידוש'. לפי שהוא סובר כשמואל, שיש להקדים את ברכת ההבדלה לברכת הקידוש, אך מאידך הוא סובר שאין ראוי לסמוך אותן יחדיו, שכן סותרות הן זו לזו[א], ועל כן קבע ביניהם את ברכת 'מאורי האש'[ב]. וברכת היין ראשונה לדעתו משום שהוא 'תדיר'.

וְלֵוִי אָמַר, קני"ה - 'קידוש', 'נר', 'יין', 'הבדלה'. שכן הוא סובר כרב, שקידוש קודם להבדלה, אך נחלק עליו לגבי ברכת היין, וסובר שיש לסמוך אותה לברכת ההבדלה, שאם לא כן אין נראה הדבר שמבדיל על היין[ג].

וְרַבָּנָן אָמְרֵי, קינ"ה - 'קידוש', 'יין', 'נר', 'הבדלה'. וסוברים כרב, שקידוש קודם להבדלה, וכלוי, שיש לסמוך את ברכת היין לברכת ההבדלה, אלא שהם סוברים שיש להקדים את ברכת הנר לברכת ההבדלה, כמו בכל מוצאי שבת, ולפיכך קבעו תחילה את ברכת הקידוש, ולאחריה סדר הבדלה הרגיל, יין, נר והבדלה[ד].

מָר בְּרֵיהּ דְּרַבְנָא אָמַר, נקי"ה - 'נר', 'קידוש', 'יין', 'הבדלה'. וטעמו, שיש להקדים קידוש להבדלה, כרב, וכן צריך לסמוך את ברכת היין להבדלה, כלוי, אך הוא סובר שיש להקדים את ברכת הנר לכל הברכות, לפי שהוא נהנה ממנו תחילה[ה].

מָרְתָּא אָמַר מִשְּׁמֵיהּ דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, ניה"ק - 'נר', 'יין', 'הבדלה', 'קידוש'. שהבדלה קודמת לקידוש, כשמואל, והיין קודם להם שהוא 'תדיר'[ו].

שְׁלַח לֵיהּ אֲבוּהָ [-אביו] **דִּשְׁמוּאֵל לְרַבִּי, יְלַמְּדֵנוּ רַבֵּינוּ, סֵדֶר הַבְדָּלוֹת הֵיאָךְ** - כיצד מבדילים ביום טוב שחל במוצאי שבת. **שְׁלַח לֵיהּ** רבי, **כָּךְ אָמַר רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בַּר רַבִּי יוֹסֵי, שֶׁאָמַר מִשּׁוּם אָבִיו, שֶׁאָמַר מִשּׁוּם רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה, נהי"ק** - 'נר', 'הבדלה', 'יין', 'קידוש'. שכן הוא סובר שהבדלה קודמת לקידוש, ודעתו היא שיש לקבוע את ברכת היין בין הבדלה לקידוש מאחר והוא נתקן על שניהם, אבל ברכת הנר ניתן לאומרה אף בלא כוס.

הגמרא מבארת את טעם הסוברים שברכת הבדלה קודמת לברכת הקידוש: **אָמַר רַבִּי חֲנִינָא, מָשָׁל** - משולים דבריו **דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה**, הסובר שהבדלה קודמת לקידוש. **לְמֶלֶךְ שֶׁיּוֹצֵא** מן העיר, **וּ**באותה שעה **אִפַּרְכוֹס** [-שר"ח] **נִכְנָס** לעיר, אזי בני העיר **מְלַוִּין** תחילה **אֶת הַמֶּלֶךְ, וְאַחַר כָּךְ** הם **יוֹצְאִים לִקְרַאת הָאִפַּרְכוֹס** לקבל פניו. כך ישראל מלוים תחילה את שבת המלכה בברכת הבדלה, ולאחר מכן מקבלים את היום טוב בברכת הקידוש[ט].

הגמרא מבארת מה יהא הדין לשיטת רב כשמוסיפים ברכת 'זמן': מַאי הָוֵי עֲלָהּ - מה יהא עליה, כלומר, מה יהא הדין לשיטת רב הסובר 'יקנ"ה', באופן שמוסיפים גם את ברכת 'זמן' ['שהחיינו'], היכן יש להוסיף אותה[יא].

מביאה הגמרא מחלוקת אמוראים בענין זה: אַבָּיֵי אָמַר, יקזנ"ה - 'יין', 'קידוש', 'זמן', 'נר', 'הבדלה'. וטעמו, שמאחר ומתחיל לקדש יש לו לגמור את כל ענין הקידוש עד סופו, וברכת ה'זמן' אחר הקידוש היא נמשכת, שהרי קדושת היום היא הגורמת לברכת ה'זמן', אבל ההבדלה אינה גורמת לומר ברכה זו[יב].

וְרָבָא אָמַר, יקנה"ז - 'יין', 'קידוש', 'נר', 'הבדלה', 'זמן'. וטעמו, שכשם שבקידוש סתם אומרים את ברכת ה'זמן' לבסוף, כך יש לאומרה אף כאן בסוף כל הברכות, אחר ברכות הנר וההבדלה[יג].

מסיקה הגמרא: **וְהִילְכְתָא** - והלכה כְּדברי **רָבָא**[יד].

★

הגמרא מביאה מעשה בענין סדר ברכות הבדלה שבכל מוצאי שבת: רַב הוּנָא בַּר יְהוּדָה אִיקְלַע [-נזדמן] **לְבֵי** [-לבית] **רָבָא** במוצאי שבת[טו], **אַיְיתוּ לְקַמַּיְיהוּ** - הביאו לפניהם **מָאוֹר** [-נר] **וּבְשָׂמִים** להבדלה. **בְּרֵיךְ רָבָא אַבְּשָׂמִים בְּרֵישָׁא** - בירך רבא על הבשמים תחילה[טז], **וַהֲדַר אַמָּאוֹר** - ואחר כך בירך על הנר[יז]. **אָמַר לֵיהּ** רב הונא בר יהודה לרבא, לאחר שגמר את ההבדלה, **וְהָא** [-והרי] **בֵּין בֵּית שַׁמַּאי וּבֵין בֵּית הִילֵּל** סוברים שמברכים על **הַמָּאוֹר בְּרֵישָׁא** - תחילה, **וַהֲדַר אַבְּשָׂמִים** - ורק לאחר מכן מברכים על הבשמים, ומדוע הקדמת את ברכת הבשמים לברכת הנר.

מבררת הגמרא: **וּמַאי הִיא** - והיכן מצינו את דבריהם של בית שמאי ובית הלל. מבארת הגמרא: **דִּתְנַן** - שכך שנינו במסכת ברכות (נא:), לגבי אדם שאין לו אלא כוס יין אחת, והוא צריך גם להבדיל בה וגם לברך עליה ברכת המזון[יח], שנחלקו בית שמאי ובית הלל כיצד יאמר את סדר הברכות. **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים**, סדר הברכות כך הוא, **נֵר**, וּברכת **הַמָּזוֹן, בְּשָׂמִים, וְהַבְדָּלָה**[יט]. **וּבֵית הִילֵּל אוֹמְרִים**, יברך כסדר הזה, **נֵר, וּבְשָׂמִים**, וּברכת **הַמָּזוֹן, וְהַבְדָּלָה**[כ]. ומתבאר מדברי המשנה, שבין בית שמאי ובין בית הלל מודים שברכת הנר קודמת לברכת הבשמים, ולא נחלקו אלא לגבי ברכת המזון, אם קודמת היא לבשמים או לא, ולפיכך תמה רב הונא בר יהודה על רבא, שהקדים את ברכת הבשמים לברכת הנר.

הגמרא מביאה את תשובת רבא לקושיא זו: עָנֵי רָבָא בָּתְרֵיהּ - ענה רבא אחר דברי רב הונא בר יהודה, **וְאָמַר** לו כך, משנה **זוֹ** שאתה שונה **דִּבְרֵי רַבִּי מֵאִיר** היא, שכך שנה את מחלוקת בית שמאי ובית הלל[כא]. **אֲבָל רַבִּי**

א. **שהקידוש** מקדש את היום בקדושה חמורה, ואילו ההבדלה מכחישה את קדושתו. רשב"ם (ד"ה ורבה). ב. **ובענין** זה הוא סובר כרב, שקבע את ברכת הנר בין קידוש להבדלה. רשב"ם (שם) [אולם טעמו של רב בזה שעדיף לנהוג כפי הסדר הנהוג בשאר מוצאי שבתות, כמבואר ברשב"ם (לעיל קב: ד"ה רב)]. עוד כתב, שבירושלמי (ברכות פ"ח ה"א) גרס כאן 'לוי' במקום 'רבה', ונראה שהיא הגירסא הנכונה, ויש לגרוס כאן 'לוי אמר יהנ"ק, רבה אמר קני"ה', לפי שלוי היה חבירם של רב ושמואל, ומסתבר שהביאה הגמרא את דבריו אחר דבריהם, ואילו רבה היה בדור מאוחר יותר. אמנם התוספות (ד"ה רבה) כתבו שאין הכרח לומר כן, לפי שהגמרא סידרה את שיטות האמוראים בקבוצות, תחילה הביאה את דעת הסוברים שברכת היין תחילה, 'יקנ"ה, ינה"ק, יהנ"ק', לאחר מכן הביאה את דעת הסוברים שברכת הקידוש קודמת לכולם 'קני"ה, קינ"ה', ולבסוף הביאה את דעת הסוברים שיש לפתוח בברכת הנר תחילה 'נקי"ה, ניה"ק'. ולפיכך לא כתבה אותם הגמרא על פי סדר הדורות, כפי הרגילות בכל מקום. אמנם כתבו התוספות, שבירושלמי משמע כדברי הרשב"ם. ג. **והרי** עיקר הבדלה לא נתקנה אלא על היין, אבל קידוש ניתן לאומרו אף על הפת, כמבואר בדברי הגמרא להלן (קו:). רשב"ם (ד"ה קני"ה). וכתבו על כך התוספות (ד"ה קני"ה), שהרשב"ם כתב כן לפי שיטתו (להלן קו: ד"ה דמבדלא), שניתן לקדש אף על הפת. אבל לשיטת רבינו תם (שם ד"ה מקדש) שאין מקדשים אלא על היין, צריך לבאר שאם היה מרחיק את ברכת היין מברכת ההבדלה יאמרו שאינו בא אלא מחמת הקידוש, שהוא לכבוד יום טוב, ולפיכך קבעוהו סמוך להבדלה, ללמד שהוא בא גם לצורכה [אולם בהבדלה, שאינה לכבוד יום טוב, אין חשש שלאחר שהורחק היין מהקידוש יאמרו שהיין בא מחמת הבדלה ולא מחמת קידוש]. עוד כתב הרשב"ם, שאף שבכל מוצאי שבת מקדימים את ברכת היין לברכת הנר, ואין חוששים שיראה הדבר כאילו אינו מבדיל על היין, היינו לפי שאין שם קידוש, אבל ביום טוב שחל במוצאי שבת שיש בו קידוש אם ירחיק את ברכת היין מברכת הבדלה, יראה הדבר שהיין בא מחמת הקידוש ולא מחמת ההבדלה. ד. **רשב"ם** (ד"ה קינ"ה). ובאופן נוסף כתב לבאר שיטתם, שהם רוצים להבדיל בין ברכת הקידוש לברכת ההבדלה ככל האפשר, ועל כן קבעו את ברכת הקידוש בתחילת כל הברכות, ואת ברכת ההבדלה בסופן. ה. **שהרי** בכל מוצאי שבת ברכת הנר קודמת לברכת הבדלה, לפי שנהנה בו תחילה, ומטעם זה יש להקדימו ביום טוב שחל במוצאי שבת אף לברכת הקידוש. ואי אפשר לאומרו לאחר ברכת היין, כמו בכל מוצאי שבת [שברכת היין קודמת לברכת הנר משום ש'תדיר קודם'], שאם כן יש הפסק בין ברכת היין לברכת ההבדלה, ונראה הדבר שאין היין בא אלא מחמת הקידוש. רשב"ם (ד"ה נקי"ה). ו. **הרשב"ם** לא ביאר שיטה זו. וכתב בדקדוקי סופרים, שנראה הדבר שלא גרס כן. ואף בכתבי יד אין גורסים שיטה זו. ז. **טעם** הדבר שהקדים את ברכת הנר לברכת היין, אף שבכל מוצאי שבת היין קודם, לפי שאם יקדים את ברכת היין תפסיק ברכת הנר בין היין לקידוש [ומה שאינה מפסקת בכל מוצאי שבת בין היין להבדלה, היינו משום שהיא מסדר ההבדלה, אבל הקידוש ענין אחר הוא]. דברי פנחס (גרויסלייט, ד"ה ניה"ק). ובשלמי תודה (דלנג, ד"ה מרתא) כתב, שאם יקדים היין לנר נראה הדבר שאומר ברכת היין רק על ההבדלה ולא על הקידוש, אך עתה שמשנה הסדר מכל מוצאי שבת ומקדים את הנר יש בכך היכר שברכת היין נאמרת גם על הקידוש. ואינו רוצה לקבוע היין בין הבדלה לקידוש, לפי שאז יטעו לומר שברכת היין נאמרת רק על הקידוש שלאחריה, ולא על ההבדלה שלפניה. ח. **כתב** במוסף הערוך (ערך אפרכוס), ש'אפרכוס' היינו שר העיר, בלשון יוני. ט. **שכן** דרגתו של יום טוב פחותה משבת, והרי זה כעין ההפרש בין שר למלך. י. **דהיינו** בכל ימים טובים, חוץ משביעי של פסח שאין אומרים בו 'שהחיינו', מאחר ואינו נידון כרגל בפני עצמו. יא. **ראה** הגהות וציונים, שבכתבי יד אין גורסים התיבות 'מאי הוי עלה', אלא גורסים 'היכא דאיכא זמן היכי עביד'. וכעין זה גרס הרא"ש (סי' ט). יב. **רשב"ם** (ד"ה ה"ג). ובצל"ח (ד"ה אביי) כתב, שלולי דברי הרשב"ם היה מפרש, שטעמו של אביי הוא משום שרוצה להפסיק בין ברכת הקידוש לברכת הבדלה ככל האפשר [וכעין שכתב הרשב"ם לעיל (ד"ה קינ"ה)]. יג. **וטעמו** בזה, שברכת 'זמן' אין צריכה כוס, אלא ניתן לאומרה אפילו בשוק, ולפיכך קבעוה בסוף. רשב"ם (ד"ה ה"ג). ובהגהות רא"מ הורוויץ (ברשב"ם ד"ה משל) תמה על כך, שהרי ודאי לכתחילה מצוה לומר אף את ברכת 'זמן' על הכוס, שאם לא כן לא היה לאביי לחלוק ולומר שמפסיק ואומרה בין קידוש להבדלה. ועל כן כתב, שלולי דברי הרשב"ם היה נראה לפרש את טעמו של רבא באופן אחר, שמאחר וההבדלה באה מזמן לזמן, ראוי לסדר את ברכת ה'זמן' אחריה, שתחול אף עליה. יד. **כתבו** התוספות (ד"ה והלכתא), שלא הוצרכה הגמרא לפסוק הלכה כרבא לגבי אביי, שהרי כלל הוא בידינו שבכל מחלוקת אביי ורבא ההלכה היא כדברי רבא [חוץ מ'יע"ל קג"ם'], אלא הכוונה בזה לפסוק כמותו במה שנקט להלכה כשיטת רב, הסובר שסדר הברכות הוא 'יקנ"ה', ולהוציא מדעות החולקים עליו, שנתבארו בדברי הגמרא לעיל. וכעין זה כתב בתוספות רי"ד (תניינא, ד"ה והלכתא). אלא שכתב לבאר באופן נוסף, שאכן כוונת הגמרא לפסוק כרבא במחלוקתו עם אביי, והוצרכה לכך לפי שהיה זה קודם שנפסקה הלכה כרבא בכל מקום שבו נחלק עם אביי, וכאן נפסקה הלכה כמותו בראשונה, ומכאן ואילך נפסקה הלכה כמותו בכל מקום. טו. **'במוצאי** שבת של חול'. רשב"ם (ד"ה רב הונא). כלומר, בסתם מוצאי שבת, ולא ביום טוב שחל במוצאי שבת, כפי שעסקה הגמרא עד עתה. טז. **מיד** לאחר ברכת 'בורא פרי הגפן'. יז. **ולאחר** מכן בירך 'המבדיל בין קודש לחול'. יח. **והיינו** באופן שאכל סעודה בשבת, והחשיך עליו היום, וצריך עתה לברך על המזון, ואין בידו אלא כוס אחת של יין, ולפיכך הוא צריך גם להבדיל עליה וגם לברך עליה ברכת המזון. ר"ן (על הרי"ף, ד"ה גר). יט. **על** הנר מברך תחילה מפני שנהנה בו מיד, ואחר כך על המזון מפני שכבר אכל, ואין להפסיק בין הסעודה לברכת המזון בדברים אחרים, ואחר כך מברך על הבשמים, לפי שהם באים לכבוד שבת, שהיתה לו 'נשמה יתירה' בשבת ומריח בשמים לרפואה על שאבדה ממנו, ולאחר מכן הבדלה. תוספות הרא"ש (ברכות נב: ד"ה ב"ש). כ. **טעמם** של בית הלל, שמאחר והבשמים באים לכבוד שבת יש להקדימם לברכת המזון. תוספות הרא"ש (שם). לא נתפרש בדברי בית שמאי ובית הלל אימתי יברך 'בורא פרי הגפן' על היין. ומדברי הירושלמי במסכת ברכות (פ"ח ה"א) מתבאר שמברך על היין אחר המזון. וכן כתב המאירי (ברכות נב: ד"ה המשנה החמישית). וכן מתבאר מדברי התוספות לעיל (קב: ד"ה יקנ"ה). ואף על פי שבהבדלה ללא ברכת המזון מברך על היין בתחילה שהוא תדיר, כאן יש להקדים את ברכת המזון, שאם יברך על היין קודם ברכת המזון יצטרך לשוב ולברך עליו לאחריה, לפי שברכת המזון מפסיקה בין ברכה לשתיה. תוספות (שם), וכן כתב בתוספות הרא"ש (ברכות נב: ד"ה ב"ש). והוסיף עוד שני טעמים להקדים את ברכת המזון לברכת היין: א. שברכת המזון גורמת ליין שיבוא. ב. שברכת המזון תדירה מברכת היין. כא. **אף** שנשנית המשנה שם בסתם, ולא נתפרש מי שנאה, מכל מקום כלל הוא בידינו 'סתם משנה רבי מאיר היא'. רשב"ם (ד"ה זו). אמנם בתוספות (ד"ה ואמר) כתבו, שיש הגורסים בדברי המשנה שם במפורש 'דברי רבי מאיר', שאם לא כן תקשה סתירה בדברי רבי יוחנן, שמצד אחד הוא פוסק בסוגייתנו [להלן בסמוך] כדעת בית הלל לפי ביאורו של רבי יהודה, ומצד שני הוא נוקט בכל מקום ש'הלכה כסתם משנה'. אלא בהכרח צריך לומר שהוא סובר שאין זו 'סתם משנה', אלא היה שונה בה במפורש 'דברי רבי מאיר'.

יְהוּדָה אוֹמֵר, שֶׁלֹּא נֶחְלְקוּ בֵּית שַׁמַּאי וּבֵית הִילֵּל עַל הַמָּזוֹן שֶׁהוּא בַּתְּחִלָּה - שמברכים עליו בתחילה[כב], **וְעַל הַבְדָּלָה שֶׁהִיא בְּסוֹף** כל הברכות[כג], **עַל מָה נֶחְלְקוּ** בית שמאי ובית הלל, **עַל** ברכת **הַמָּאוֹר וְעַל** ברכת **הַבְּשָׂמִים, שֶׁבֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים,** מברך תחילה על **הַמָּאוֹר וְאַחַר כָּךְ** על **הַבְּשָׂמִים, וּבֵית הִילֵּל אוֹמְרִים,** מברך תחילה על **הַבְּשָׂמִים וְאַחַר כָּךְ** על **הַמָּאוֹר**[כד]. **וְאָמַר** על כך **רַבִּי יוֹחָנָן, נָהֲגוּ הָעָם** להלכה **כְּדעת בֵּית הִילֵּל, וְאַלִּיבָּא** [-וכפי שיטתן] **דְּרַבִּי יְהוּדָה**[כה], דהיינו, שמברכים כסדר הזה, מזון, בשמים, נר והבדלה. ונמצא, שיש להקדים את ברכת הבשמים לברכת הנר[כו].

★

הגמרא מביאה מעשה נוסף באמורא שנזדמן לבית רבא, ועוברת לדון בענין ברכה ראשונה על כוס יין של ברכת המזון[כז]: **רַב יַעֲקֹב בַּר אַבָּא אִיקְלַע** [-נזדמן] **לְבֵי** [-לביתו של] **רָבָא** ביום השבת[כח]. **חַזְיֵהּ** - ראהו רב יעקב לרבא, **דְּבָרֵיךְ** - שבירך ברכת **'בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן' אַכָּסָא קַמָּא** - על כוס ראשון של יין ששתה[כט], ולאחר סיום הסעודה וברכת המזון **הֲדַר בָּרֵיךְ** - חזר רבא ובירך 'בורא פרי הגפן' **אַכָּסָא דְבִרְכְתָא** - על כוס היין שבירך עליה ברכת המזון[ל], **וְאִישְׁתֵּי** - ושתה לאותה הכוס. **אָמַר לֵיהּ** רב יעקב לרבא, **לָמָּה לָךְ כּוּלֵּי הַאי** - מדוע צריך אתה לכל זה, לברך 'בורא פרי הגפן' כמה פעמים, **הָא בָּרֵיךְ לַן מַר חֲדָא זִימְנָא** - הרי כבר ברכת פעם אחת, וברכה זו פוטרת אף את כוס היין של ברכת המזון.

אָמַר לֵיהּ רבא לרב יעקב, **כִּי הֲוֵינַן בֵּי רֵישׁ גָּלוּתָא הָכִי עַבְדִינַן** - כשהיינו בביתו של ראש הגולה כך עשינו, שברכנו 'בורא פרי הגפן' על כל כוס של יין שהוגשה לפנינו.

אָמַר לֵיהּ רב יעקב לרבא, **תֵּינַח בֵּי רֵישׁ גָּלוּתָא דְּהָכִי (עביד) [עַבְדִינַן]**[לא] - מיושב הדבר שהיינו עושים כן בבית ראש הגולה, **דְּסָפֵק מַיְיתֵי לַן סָפֵק לֹא מַיְיתֵי לַן**[לב] - לפי שמסופקים היינו מתחילה, בשעה שהביאו לנו כוס אחת של יין, אם יביאו לנו לאחר מכן כוס נוספת, ולפיכך כאשר ברכנו על הכוס הראשונה לא נתכוונו לפטור בברכה זו כוס אחרת, ועל כן הוצרכנו לחזור ולברך על כל כוס וכוס[א]. אבל **הָכָא** - כאן, **הָא מַנַּח כָּסָא קַמָּן וְדַעְתָּן עִילָּוֵיהּ** - הרי מונחת הכוס לפנינו ודעתנו עליה, שכבר מתחילה כשברכת על הכוס הראשונה יודע היית שתשתה לאחר הסעודה כוס של ברכת המזון, ונתכוונת לפוטרה בברכה הראשונה, ואם כן מדוע הוצרכת לשוב ולברך עליה 'בורא פרי הגפן'[לג].

ומחמת קושיא זו השיב רבא לרב יעקב טעם אחר. **אָמַר לֵיהּ** רבא, **אֲנָא עַבְדִי** - אני נהגתי בזה **כְּתַלְמִידֵי דְּרַב.** שכן מעשה היה, **דְּרַב בְּרוֹנָא וְרַב חֲנַנְאֵל תַּלְמִידֵי דְּרַב הֲווּ יָתְבֵי בִּסְעוּדְתָא** - יושבים היו בסעודה,

---

כב. **שמאחר** וגמר סעודתו נתחייב מתחילה בברכת המזון, וכלל הוא בידינו (לעיל סד:) 'אין מעבירין על המצוות'. רשב"ם (ד"ה על). כג. **שכן** יש לו לאחר את הוצאת השבת, שלא תהא נראית עליו כמשאוי. רע"ב (ברכות פ"ח מ"ה). כד. **טעמם** של בית שמאי, שמאחר ונהנה מיד מן המאור צריך לברך עליו לאלתר. וטעמם של בית הלל, שמאחר והבשמים באים לכבוד שבת [להשיב הנפש מיציאת הנשמה היתירה], יש להקדים את ברכתם לברכת הנר. שיטה מקובצת (ברכות נב: ד"ה נמ). כה. **כתבו** התוספות (ד"ה ואמר), שמה שאמר רבי יוחנן 'נהגו העם כבית הלל ואליבא דרבי יהודה', אין כוונתו למשמעות 'נהגו' כפי שנתבארה במסכת תענית (כו:), שהכוונה בזה שהעושה כן אין מוחים בידו, אך אין מורים כן הלכה למעשה, אלא כוונת רבי יוחנן שכך היא הוראת ההלכה למעשה [שאם לא כן, כיצד נהג כך רבא לכתחילה. חתם סופר (ד"ה ואמר)]. ובתוספות במסכת ברכות (נג: ד"ה נהגו) הוסיפו בביאור הענין, וכתבו, שבמקום שיש בו מחלוקת אמוראים, אחד אומר 'הלכה', והשני אומר 'נהגו', בזה מתבאר שכוונתו היא שאין מורים כן הלכה למעשה, אלא שהעושה כן אין מוחים בידו, אבל כשאין מחלוקת בדבר, אלא נאמר בסתם 'נהגו', אזי כן היא הוראת ההלכה למעשה. כו. **בטעם** הדבר שנקטה הגמרא בלשון 'עני רבא בתריה' [ולא 'אמר ליה רבא' וכדומה], כתב לבאר בספר קרבן תודה (ד"ה עני), על פי דברי התוספות (ד"ה ואמר), שכתבו שיש מחלוקת גירסאות בדברי המשנה במסכת ברכות, האם שנויה היא בסתם, או שיש לגרוס שם במפורש 'דברי רבי מאיר'. ולפי זה ביאר הענין כך, שרב הונא ידע אף הוא שרבי יהודה חולק על רבי מאיר בביאור מחלוקתם של בית שמאי ובית הלל, אלא שסבור היה שהמשנה בברכות נשנית בסתם כדעת רבי מאיר, ולפיכך נוקטים אנו להלכה כמותה [ואף שאמר רבי יוחנן 'נהגו העם כבית הלל ואליבא דרבי יהודה', אין כוונתו שזו היא הוראת ההלכה למעשה, אלא שאם נהגו כן אין מוחים בידם, ראה הערה לעיל מדברי התוספות בזה], ועל כך 'עני רבא בתריה', שאין הדבר כן, אלא שיש להמשיך ולגרוס בתוך דברי המשנה את התיבות 'דברי רבי מאיר', ונמצא שאין זו 'סתם משנה' אלא מחלוקת תנאים, ונוקטים אנו להלכה כדעת רבי יהודה. כז. **הגמרא** מביאה מעשה זה כדי לדון בענין הבדלה בו עסקנו, אלא שהיא מבארת תחילה את כל המעשה, ובדרך אגב דנה בענין הברכה על יין של ברכת המזון, ולהלן (ע"ב) היא מביאה את המשך מעשה זה לענין דיני הבדלה. יש להקדים לפני סוגיא זו, שהשותה יין בתוך הסעודה, אפילו אם שותהו בשביל לשרות האכילה במעיו [שבאופן זה בדרך כלל אינו מברך על משקים בתוך הסעודה], צריך לברך עליו בפני עצמו ברכת 'בורא פרי הגפן', משום שהוא חשוב ואינו נפטר בברכת 'המוציא' כשאר מאכלים הבאים בתוך הסעודה [ואף אם כיון בפירוש לפוטרו בברכת 'המוציא']. שו"ע (או"ח סי' קעד ס"א) ומשנ"ב (שם סק"א). ומה שתדון הגמרא, הוא בכוס של ברכת המזון, האם יש לברך עליה שוב או שנפטרה בברכה שבירך על הכוס הראשון. כח. **כמבואר** בדברי הגמרא להלן (ע"ב), שלאחר מכן הגיע זמן ההבדלה במוצאי שבת. כט. **כתבו** התוספות (ד"ה בריך), שכוס זו של קידוש היתה. אמנם רש"י (ד"ה אכסא) כתב 'כשמתחיל לשתות'. וכתב באור חדש (ד"ה ר"י), שיתכן שרש"י סובר שמעשה זה היה בסעודה שלישית, שאין מקדשים בה על הכוס, שהרי להלן (ע"ב) מבואר שלאחר מכן הגיע זמן ההבדלה, ולפיכך נקט רש"י ששתה סתם, ולא העמיד ביין של קידוש כהתוספות. ל. **כפי** שאנו נוהגים. רשב"ם (ד"ה אכסא). לא. **על** פי הגהת הב"ח. לב. **רש"י** והרשב"ם והתוספות גורסים במקום התיבות 'דהכי עביד דספק מייתי לן ספק לא מייתי לן', את התיבות 'לא הוו ידעיתו אי משקו לכו תו בתר כסא קמא אי לא'. וכן היא הגירסא בכתבי יד. ראה דקדוקי סופרים. לג. **נתבארו** הדברים לפי שיטת הרשב"ם, שהיו נוהגים בבית ראש הגולה לברך על כל כוס, לפי שלא היו יודעים אם יתנו להם עוד יין. ובתוספות (ד"ה לא) תמהו על כך, שהרי מדברי רבא משמע שהיו נוהגים בבית ראש הגולה לברך על כוס ראשונה ואחרונה, כפי שעשה הוא עצמו, ולא שהיו מברכים על כל כוס [ודוחק לומר שלא היו שותים שם יין כלל באמצע הסעודה]. ולפיכך פירשו באופן אחר, שאכן לא היו מברכים בבית ראש הגולה על הכוסות ששתו באמצע הסעודה, אלא על הכוס הראשונה בלבד, לפי שיודעים היו מתחילה שיתנו להם עוד יין לשתות, אבל בברכת המזון לא היו נותנים כוס אלא לאותו שבירך, והיו שאר המסובים מסתפקים אם יגיע אליהם יין מאותה הכוס [לפי שהיו מסובים שם אנשים רבים. תוספות שבמרדכי (ד"ה לא)], ועל כן לא פטרו כוס זו בברכתם הראשונה, והוצרכו לחזור ולברך עליה אחר ברכת המזון.

קָאֵי עֲלַיְיהוּ - עמד עליהם לשמשם **רַב יֵיבָא סָבָא. אָמְרוּ לֵיהּ** רב ברונא ורב חננאל לרב ייבא סבא, **הַב לָן וְנִיבְרִיךְ** - מזוג לנו כוס יין ונברך עליה ברכת המזון[א]. **לְסוֹף** - לבסוף חזרו בהם מכוונתם לברך עתה ברכת המזון, **וְאָמְרוּ לֵיהּ** לרב ייבא סבא **הַב לָן וְנִישְׁתֵּי** - מזוג לנו כוס יין ונשתה. **אָמַר לְהוּ** רב ייבא סבא, **הָכִי** [-כך] **אָמַר רַב, כֵּיוָן דְּאַמְרִיתוּ הַב לָן וְנִיבְרִיךְ** - מאחר ואמרתם 'מזוג לנו יין ונברך', **אִיתַּסְרָא לְכוּ לְמִישְׁתֵּי** - נאסרה עליכם מעתה השתייה, עד שתברכו תחילה ברכת המזון[ב]. **מַאי טַעְמָא** - ומה הוא טעמו של דבר, משום **דְּאַסְחִיתוּ דַּעְתַּיְיכוּ** - משעה שנתתם דעתכם לברך ברכת המזון הסחתם דעתכם מלאכול ולשתות עוד.

מתבאר ממעשה זה, שברכת המזון מסיחה את הדעת מהסעודה, וצריך לחזור ולברך לאחריה אם רוצה לאכול או לשתות[ג], ומטעם זה נהג רבא לשוב ולברך 'בורא פרי הגפן' אחר ברכת המזון, אף שכבר בירך מקודם לכן על היין ששתה[א].

הגמרא מביאה מעשה נוסף בענין זה: אַמֵּימָר וּמָר זוּטְרָא וְרַב אַשִׁי הֲווּ יָתְבִי בִּסְעוּדָה - יושבים היו בסעודה, בימות החול[ב], **וְקָאֵי עֲלַיְיהוּ** - ועמד עליהם לשמשם **רַב אַחָא בְּרֵיהּ** [-בנו] **דְּרָבָא.** ונחלקו אמוראים אלו בהנהגתם לגבי הברכה על כוסות היין ששתו. **אַמֵּימָר, בְּרֵיךְ עַל כָּל כָּסָא וְכָסָא** - בירך 'בורא פרי הגפן' בכל פעם ששתה יין, אפילו באמצע הסעודה, **וּמָר זוּטְרָא, בְּרֵיךְ אַכָּסָא קַמָּא וְאַכָּסָא בַּתְרָא** - בירך רק על הכוס הראשונה והאחרונה, דהיינו, זו שלאחר ברכת המזון, **רַב אַשִׁי, בְּרֵיךְ אַכָּסָא קַמָּא וְתוּ לָא בְּרֵיךְ** - בירך על הכוס הראשונה בלבד, ושוב לא בירך כלל.

אָמַר לְהוּ [-להם] **רַב אַחָא בַּר רָבָא, אֲנַן כְּמַאן נַעֲבִיד** - אנו כשיטת מי נעשה, מאחר שכל אחד מכם נוהג באופן אחר.

ומכיון ששאל מהם כיצד היא ההלכה, ביאר לו כל אחד מהאמוראים את טעם הנהגתו: אַמֵּימָר אָמַר, טעם הדבר שאני מברך על כל כוס, לפי שבכל פעם שאני שותה **נִמְלָךְ אֲנָא** - מתייעץ אני בדעתי לשתות. כלומר, מתחילה כששתיתי כוס אחת הסחתי דעתי מלשתות עוד, ולאחר מכן חזרתי בי, ונתייעצתי בליבי לשתות כוס אחת נוספת, ועל כן חזרתי וברכתי עליה, ושוב הסחתי דעתי מלשתות עוד, וחזרתי ונמלכתי לשוב ולשתות, ולכך הוצרכתי לברך על כל כוס[ד].

מָר זוּטְרָא אָמַר, אֲנָא דַּעֲבְדִי - אני שברכתי על הכוס הראשונה והאחרונה, נהגתי **כְּדַעַת תַּלְמִידֵי דְּרַב**[ה], שמהנהגתם למדתי שצריך לחזור ולברך על כוס של ברכת המזון, אף שכבר ברכתי מתחילה על היין שבתוך המזון.

וְרַב אַשִׁי אָמַר, טעם הדבר שנהגתי לברך על כוס ראשונה בלבד, ולא חזרתי לברך על היין שאחר ברכת המזון כשיטתם של תלמידי רב, לפי שאני סובר **דְּלֵית הִילְכְתָא** - שאין הלכה **כְּתַלְמִידֵי דְּרַב,** ולא אמר רב דין זה מעולם, אלא הוא סובר שהמברך ברכת המזון אינו מסיח דעתו מלשתות. והראיה לכך היא, **דְּהָא** - שהרי מצינו מחלוקת אמוראים (לעיל קב:) לגבי סדר הברכות בקידוש והבדלה של **יוֹם טוֹב שֶׁחָל לִהְיוֹת אַחַר הַשַּׁבָּת, וְאָמַר** בזה **רַב,** שסדר הברכות הוא **יקנ"ה** - 'יין', 'קידוש', 'נר', 'הבדלה'. דהיינו, שמברך בתחילה 'בורא פרי הגפן', וברכה זו מועילה הן לקידוש והן להבדלה, ואין צריך לברך 'בורא פרי הגפן' שתי פעמים. ויש ללמוד משם, שכשם שסובר רב שברכת הקידוש אינה מפסקת בין ברכת 'בורא פרי הגפן' לברכת הבדלה, כך ברכת המזון אינה מפסקת את הברכות שבירך מקודם לכן, ועל כן המברך 'בורא פרי הגפן' בתוך הסעודה אינו צריך לשוב ולברך אחר ברכת המזון[ו][ג].

הגמרא דוחה את דברי רב אשי: וְלָא הִיא - אין לדמות הדינים זה לזה, משום **דְּהָתָם** - שם, גבי 'הב לן ונבריך', **עֲקַר דַּעְתֵּיהּ מִמִּשְׁתְּיָא** - עקר האומר את דעתו מלשתות עוד, ולפיכך הוא צריך לשוב ולברך 'בורא פרי הגפן' אחר ברכת המזון, אבל **הָכָא** - כאן, לגבי יום טוב שחל במוצאי שבת, **לָא עֲקַר דַּעְתֵּיהּ מִמִּשְׁתְּיָא** - לא עקר המקדש את דעתו מלשתות, שהרי עדיין לא שתה, ודעתו לשתות בסיום כל הברכות[ד], ועל כן אינו צריך לברך 'בורא פרי הגפן' שתי פעמים[ה].

★

הגמרא שבה למעשה של רב יעקב בר אבא (לעיל ע"א), **שנזדמן בשבת לביתו של רבא, וחוזרת לדון בענין הבדלה**[ז]**: כִּי מְטָא לְאַבְדוֹלֵי** - כאשר יצאה השבת והגיע זמן ההבדלה, **קָם שַׁמָּעֵיהּ** - קם שמשו של רבא, **וְאַדְלִיק אֲבוּקָה מִשְּׁרָגָא** - והדליק אבוקה מנר שעמד שם, לצורך ברכת 'בורא מאורי האש'[ח].

אָמַר לֵיהּ רב יעקב לרבא, לאחר גמר ההבדלה, **לָמָּה לָךְ כּוּלֵּי הַאי** - מדוע צריך אתה לכל זה, להדליק אבוקה מן הנר, **הָא מַנְּחָא שְׁרָגָא** - הרי מונח הנר לפניך, ויכול אתה לברך עליו ברכת 'בורא מאורי האש'.

אָמַר לֵיהּ רבא לרב יעקב, **שַׁמָּעָא מִדַּעְתֵּיהּ דְּנַפְשֵׁיהּ קָא עָבִיד** - השמש מדעת עצמו עשה כן, ולא צויתיו לעשות זאת.

אָמַר לֵיהּ רב יעקב לרבא, **אִי לָא שְׁמִיעַ לֵיהּ מִינֵּיהּ דְּמָר, לָא הֲוָה עָבִיד** - אם לא ששמע השמש ממך שיש מצוה לברך על אבוקה, לא היה עושה כן מדעתו.

אָמַר לֵיהּ רבא לרב יעקב, **לָא סָבַר לֵיהּ מָר** - וכי אין אתה סובר שהדלקת **אֲבוּקָה לְצוֹרֶךְ הַבְדָּלָה הִיא מִצְוָה מִן הַמּוּבְחָר**[ט][ו].

הגמרא ממשיכה לבאר את הנהגתו של רבא בסדר ההבדלה, באותו מעשה עם רב יעקב בר אבא: פְּתַח רבא בברכת ההבדלה, **וְאָמַר** 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, **הַמַּבְדִּיל בֵּין קוֹדֶשׁ לְחוֹל, בֵּין אוֹר לְחֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה,** ברוך אתה ה' המבדיל בין קודש לחול'.

אָמַר לֵיהּ רב יעקב לרבא לאחר גמר ההבדלה, **לָמָּה לָךְ כּוּלֵּי הַאי** - מדוע צריך אתה לכל זה, לומר בברכה זו ארבעה ענינים של 'הבדלה', **וְהָאָמַר** [-והרי אמר] **רַב יְהוּדָה אָמַר** [-בשם] **רַב, 'הַמַּבְדִּיל בֵּין קוֹדֶשׁ לְחוֹל' זוֹ הִיא הַבְדָּלָתוֹ שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא,** ולא היה אומר יותר מכך.

אָמַר לֵיהּ רבא לרב יעקב, **אֲנָא כְּהָא סְבִירָא לִי** - אני סובר כשיטה זו, **דְּאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר רַבִּי אוֹשַׁעְיָא, הַפּוֹחֵת** - הממעט לומר עניני 'הבדלה' בברכת ההבדלה, **לֹא יִפְחוֹת מִשָּׁלֹשׁ** 'הבדלות'[יא], **וְהַמּוֹסִיף** - המרבה ב'הבדלות', **לֹא יוֹסִיף עַל שֶׁבַע** 'הבדלות'[יב]. ושיטה זו חולקת על רבי יהודה הנשיא, וסוברת שאין די לומר רק 'המבדיל בין קודש לחול'[יג].

אָמַר לֵיהּ רב יעקב לרבא,

א. **רש"י** במסכת חולין (פו: ד"ה הב). ב. **כן** היא דעת רש"י (ד"ה כיון), והרשב"ם (ד"ה לימ), שמאחר ואמרו 'הב לן ונברך' נאסרו בשתיית יין עד שיברכו תחילה ברכת המזון [ולאחר מכן 'בורא פרי הגפן']. אמנם התוספות לעיל (קא: ד"ה כסתן) כתבו, שכוונת רב ייבא סבא היתה שמאחר והסיחו דעתם מן השתיה אינם רשאים לשוב ולשתות עד שיברכו תחילה 'בורא פרי הגפן', אבל מכל מקום רשאים הם לשתות קודם ברכת המזון. וכן כתב רש"י במסכת חולין (פו: ד"ה כיון דאמר) [וכתב הב"ח (או"ח ריס סי' קעט), שרש"י שם חזר בו משיטתו כאן]. וכן היא דעת הרי"ף והרבה ראשונים בסוגייתנו. ג. **שהרי** אפילו הכנה לברכת המזון באמירת 'הב לן ונברך' מסיחה את הדעת מהסעודה, וכל שכן ברכת המזון עצמה. ד. **ומכל** מקום לא היה צריך לברך ברכה אחרונה אחר כל כוס, לפי שברכת המזון פוטרת את ברכת מעין שלש [ראה בעיוני הפשט]. תוספות (ד"ה נמלך). ה. **היינו** המעשה שהביאה הגמרא לעיל בסמוך, ברב ברונא ורב חננאל תלמידי רב, שאמר להם רב ייבא סבא 'הכי אמר רב, כיון דאמריתו הב לן וניבריך איתסרא לכו למשתי', שמשם למד רבא לעיל שברכת המזון מפסקת לברכה, וצריך לשוב ולברך לאחריה 'בורא פרי הגפן'. ו. **ונמצא** אם כן, שהדין שאמר רב ייבא סבא בשמו של רב [שהאומר 'הב לן ונברך' צריך לחזור ולברך על היין] אינו נכון, שאם לא כן יש להקשות סתירה בדברי רב. רשב"ם (ד"ה ולמר). ז. **אלא** שביארה הגמרא תחילה את מעשהו של רבא כסדרו, ולכן עברה לדון בענין ברכה ראשונה על יין הבא בתוך הסעודה, ולכן גם הפסיקה בינתיים במעשה שאירע עם אמימר ומר זוטרא ורב אשי, שהיו יושבים בסעודה, כדי להשמיענו שאמימר ומר זוטרא סוברים כרבא, שמברכים 'בורא פרי הגפן' על כוס של ברכת המזון, ואילו רב אשי נחלק עליו. רשב"ם (ד"ה כי). והוסיף, שאי אפשר לומר שהגמרא חוזרת עתה למעשה שהביאה לעיל (ע"א) לגבי רב הונא בר יהודה שנקלע לביתו של רבא [ודן עמו בענין סדר ברכות הנר והבשמים], לפי ששם כבר נזכר שהבדיל רבא, ואילו כאן משמע שרק עתה הגיע זמן ההבדלה. וכמו כן יקשה לפי זה מדוע הביאה הגמרא באמצע הענין את המעשה עם רב יעקב שנקלע לבית רבא. ח. **'אבוקה'** עשויה משתי פתילות או יותר, שאינן צמודות ויש הפסק ביניהן, אך אורותיהן מגיעים זה לזה. וכל שאין הפסק ביניהן, או שאין אורותיהן מגיעים זה לזה, נקרא 'נר'. משנ"ב (סי' רצח ס"ב סק"ח). ט. **טעם** הדבר שמצוה מן המובחר לברך על אבוקה, מאחר ומברכים 'בורא מאורי האש' בלשון רבים, שכן גוונים הרבה יש באש [כמבואר במסכת ברכות (נב:)], ולפיכך עדיף לברך על אבוקה שניכרים בה יותר גוונים אלו. ר"ן (על הרי"ף, ד"ה לא). ומדברי הרא"ש (סו"פ, כלל יד סי' ג) מתבאר, שטעם הדבר הוא משום שאור האבוקה מרובה משל הנר. וכן כתב הלבוש (או"ח סי' רצח סק"ג). י. **מדברי** הרשב"ם (ד"ה ה"ג) נראה שהוסיף כאן התיבות 'בין אור לחושך', אמנם בדקדוקי סופרים כתב שהוא טעות סופר. יא. **היינו** 'בין קודש לחול, בין אור לחושך ובין ישראל לעמים'. וטעם הדבר שלא יפחות משלש הבדלות אלו, לפי ששלשתן תלויות במוצאי שבת, שכן היא מבדילה בין שבת קודש לימות החול, וכמו כן במוצאי שבת נבראה האש, ואף ההבדל שבין ישראל לעמים ניכר על ידי השבת שהיא 'אות' בין ישראל לקדוש ברוך הוא. ספר המנהיג (הלכות שבת, סוף סי' עו, עמ' רג). יב. **שכן** מצינו בתורה רק שבעה ענינים שנאמר בהם לשון 'הבדלה', כמבואר בדברי הגמרא להלן (קד.). ר"ן (על הרי"ף, ד"ה והמוסיף). יג. **הקשה** באור חדש (להלן קד. ד"ה מיתיבי), כיצד הניח רבא את שיטת רבי יהודה הנשיא שהוא תנא, ועשה כדעת רבי אושעיא שהוא אמורא. ואדרבה, קשה על רבי אושעיא כיצד הוא חולק על רבי יהודה הנשיא. ותירץ, שיש תנא הסובר כדעת רבי אושעיא, שאין פוחתים משלש 'הבדלות', עיין שם שהאריך בזה. וראה עוד בענין זה בצל"ח (שם ד"ה מיתיבי).

וְהָא מָר לֹא תְּלָתָא אָמַר וְלֹא שֶׁבַע אָמַר - והרי לא אמרת שלש 'הבדלות', ואף לא שבע, אלא ארבע, ומה ראית לעשות כן[א].

אָמַר לֵיהּ רבא לרב יעקב, **אִיבְּרָא** - באמת אמרתי רק שלש 'הבדלות', ומה שהוספתי לומר '**בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה**', אין זה ממנין ה'הבדלות', אלא הוספה זו **מֵעֵין** ענין **הַחֲתִימָה** של הברכה **הִיא**, שמאחר וחותמים בה 'המבדיל בין קודש לחול' יש להוסיף בסמוך לסיום הברכה את ענין ההבדלה בין יום השבת לששת ימי המעשה. **וְאָמַר** - שהרי כך אמר **רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, הַמַּבְדִּיל**[ב] **צָרִיךְ שֶׁיֹּאמַר מֵעֵין** ענין **הַחֲתִימָה** של הברכה **סָמוּךְ לַחֲתִימָתוֹ**.

הגמרא מביאה דעה החולקת על שמואל: **וּפוּמְבְּדִיתָאֵי אָמְרֵי** - ובני פומבדיתא אמרו, צריך שיאמר **מֵעֵין פְּתִיחָתָן** - מעין הענין שבו פותחת הברכה, **סָמוּךְ לַחֲתִימָתָן**[ג] - בסמוך לסיומה, ולא מעין הענין שבו חותמת הברכה[ד].

מבררת הגמרא: **מַאי בֵּינַיְיהוּ** - מהו ההבדל בין שמואל לבני פומבדיתא, הרי גם בפתיחה וגם בחתימה של ברכת הבדלה אומרים 'המבדיל בין קודש לחול', וכן הוא ברוב הברכות, שפתיחתן וחתימתן מענין אחד, ונמצא שאין חילוק בין אם אומרים בסוף הברכה מעין הפתיחה ובין אם אומרים מעין החתימה.

מבארת הגמרא: **אִיכָּא בֵּינַיְיהוּ** - יש הבדל ביניהם לגבי **יוֹם טוֹב שֶׁחָל לִהְיוֹת אַחַר הַשַּׁבָּת** - במוצאי שבת, שאז פתיחת ברכת הבדלה היא 'ברוך אתה וכו' המבדיל בין קודש לחול', כמו בשאר מוצאי שבתות, אבל חתימת הברכה עוסקת בענין אחר, **דְּחָתְמִינַן** - שחותמים בה 'המבדיל **בֵּין קֹדֶשׁ לְקוֹדֶשׁ**'. ונמצא, **שלְמַאן דְּאָמַר** - לדעת הסובר שיש לומר בברכות **מֵעֵין** ענין **פְּתִיחָתָן בִּסָמוּךְ לַחֲתִימָתָן, לֹא בָּעֵי לְמֵימַר** - אין צריך להוסיף ולומר קודם חתימת הברכה '**בֵּין קְדוּשַּׁת שַׁבָּת לִקְדוּשַּׁת יוֹם טוֹב הִבְדַּלְתָּ**', אלא די להזכיר הבדלה 'בין יום השביעי לששת ימי המעשה', כמו בכל מוצאי שבת, שהיא מעין הפתיחה, **וּמַאן דְּאָמַר** - ולדעת הסובר שיש להזכיר בברכות **מֵעֵין** ענין **חֲתִימָתָן בִּסָמוּךְ לַחֲתִימָתָן, בָּעֵי לְמֵימַר** - צריך להוסיף ולומר לקראת סיום הברכה '**בֵּין קְדוּשַּׁת שַׁבָּת לִקְדוּשַּׁת יוֹם טוֹב הִבְדַּלְתָּ**', כדי להזכיר הבדלה בין קודש לקודש בסמוך לחתימת הברכה[א].

הגמרא שבה לעסוק במימרא של רבי אושעיא, בענין מספר ה'הבדלות' שיש להזכיר בכל מוצאי שבת: גּוּפָא - נשוב לעצם דברי רבי אושעיא שהובאו לעיל, ונבאר אותם. **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר רַבִּי אוֹשַׁעְיָא, הַפּוֹחֵת** - הממעט להזכיר ענייני 'הבדלה' בברכת ההבדלה, **לֹא יִפְחוֹת מִשָּׁלֹשׁ** 'הבדלות', **וְהַמּוֹסִיף** - המרבה, **לֹא יוֹסִיף עַל שֶׁבַע** הבדלות.

מֵיתִיבֵי - הקשו בני הישיבה. שנינו בברייתא, **אוֹמֵר** אדם '**הַבְדָּלוֹת**' **בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּתוֹת, וּבְמוֹצָאֵי יָמִים טוֹבִים**[ה], **וּבְמוֹצָאֵי יוֹם הַכִּפּוּרִים**[ו], **וּבְמוֹצָאֵי שַׁבָּת לְיוֹם טוֹב** - כשיוצאת שבת ונכנס יום טוב, **וּבְמוֹצָאֵי יוֹם טוֹב לְחוּלּוֹ שֶׁל מוֹעֵד** - כשיוצא יום טוב ונכנס חול המועד, **אֲבָל לֹא בְּמוֹצָאֵי יוֹם טוֹב לַשַּׁבָּת** - אין אומרים הבדלה כשיוצא יום טוב ונכנסת שבת[ז].

ומפרשת הברייתא את מנין ה'הבדלות' שיש להזכיר בברכת הבדלה: הָרָגִיל - זה שבקי באמירת כמה ענייני הבדלה, **אוֹמֵר הַרְבֵּה** 'הבדלות', **וְזֶה שֶׁאֵינוֹ רָגִיל** בהן, **אוֹמֵר** רק 'הבדלה' **אַחַת**. מבואר אם כן מדברי הברייתא, שלא כדעת רבי אושעיא, הסובר שאין לפחות משלש 'הבדלות'[ח].

מתרצת הגמרא: **תַּנָּאֵי הִיא** - דין זה במחלוקת תנאים הוא עומד. **דְּאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, אותו תנא המכונה '**בְּנָן שֶׁל קְדוֹשִׁים**' **אוֹמֵר**, שיש לומר רק 'הבדלה' **אַחַת**[ב], אבל תנאים אחרים שהיו בדורו נחלקו עליו, **וְנָהֲגוּ הָעָם** על פיהם **לוֹמַר שָׁלֹשׁ** 'הבדלות'. ורבי אושעיא סובר כדעת תנאים אלו.

מבררת הגמרא: **מַאן נִיהוּ** - מי הוא התנא המכונה '**בְּנָן שֶׁל קְדוֹשִׁים**'. **מבארת הגמרא**: תנא זה הוא **רַבִּי מְנַחֵם בַּר סִימַאי. וְאַמַּאי קָרוּ לֵיהּ** - ומדוע קראו לו '**בְּנָן שֶׁל קְדוֹשִׁים**', משום **דְּלֹא אִיסְתַּכֵּל בְּצוּרְתָא דְּזוּזָא** - שלא היה מסתכל בצורה החקוקה על המטבעות[ט][ג].

שְׁלַח (ליה) [לְהוּ][י] - לבני הישיבה, **רַב שְׁמוּאֵל בַּר אִידִי, חֲנַנְיָא אָחִי אוֹמֵר**, שיש לומר רק 'הבדלה' **אַחַת**.

ומסיקה הגמרא: **וְלֵית הִלְכְתָא כְּוָותֵיהּ** - ואין הלכה כמותו, אלא צריך לומר לפחות שלש הבדלות[יא].

הגמרא מביאה מימרא בענין ה'הבדלות' הנאמרות בברכת הבדלה: אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הַמַּבְדִּיל צָרִיךְ שֶׁיֹּאמַר מֵעֵין ה'הַבְדָּלוֹת' הָאֲמוּרוֹת בַּתּוֹרָה. כלומר, שכאשר הוא מזכיר בברכתו ענייני 'הבדלות', לא יזכיר אלא את הענינים שנאמר עליהם לשון 'הבדלה' בתורה[יב].

הגמרא מקשה על דברי רבי יהושע בן לוי: מֵיתִיבֵי - הקשו בני הישיבה. שנינו בברייתא, **סֵדֶר** שבע **הַבְדָּלוֹת** הנאמרות בברכת הבדלה[יג], **הֵיאָךְ** - כיצד, **אוֹמֵר הַמַּבְדִּיל בֵּין קוֹדֶשׁ לְחוֹל, בֵּין אוֹר לְחוֹשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים, וּבֵין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה**[יד], **בֵּין טָמֵא לְטָהוֹר, בֵּין הַיָּם לֶחָרָבָה** [-ליבשה], **בֵּין מַיִם הָעֶלְיוֹנִים** [-שמעל לרקיע] **לַמַּיִם הַתַּחְתּוֹנִים** [-שמתחת לרקיע], **בֵּין כֹּהֲנִים לִלְוִיִּם**[טו] **וְיִשְׂרְאֵלִים**[טז]. **וְחוֹתֵם** את הברכה **בְּסֵדֶר**[יז] **בְּרֵאשִׁית**, כלומר, אומר בחתימתו 'ברוך אתה ה', סודר בראשית'. לפי שבמוצאי שבת התחיל הקדוש ברוך הוא לסדר את מעשה בראשית. **וַאֲחֵרִים אוֹמְרִים**[יח], שחותם הברכה **בְּ'יוֹצֵר בְּרֵאשִׁית'**[יט]. **רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, חוֹתֵם** 'ברוך אתה ה', **מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל**', שמכל עולמו שיצר במעשה בראשית, לא קידש הבורא אלא את ישראל[כ].

עתה מפרשת הגמרא כיצד יש להוכיח מן הברייתא שלא כדברי רבי יהושע בן לוי: וְאִם אִיתָא - ואם אמת הדבר, שאין מזכירים אלא ענינים שנאמר עליהם בתורה לשון 'הבדלה', **הָא** - הרי '**בֵּין הַיָּם לֶחָרָבָה**' **לֹא כְּתִיבָא בֵּיהּ הַבְדָּלָה** בתורה, ואף על פי כן מזכירים זאת בסדר ה'הבדלות'[כא].

א. **ומכיון** שלא בא רבא לתפוס את השיעור המועט, אלא בא להרבות בשבח, היה לו לומר שבע. רשב"ם (ד"ה והא). ואילו בתוספות רבינו פרץ (ד"ה והא) ביאר, שרב יעקב הקשה לרבא, שלא היה לו לומר ארבע מן הדין, כיון שמה שתיקנו לומר או שלש או שבע זה בדווקא, ולא שרשאי אדם לומר כמה הבדלות שירצה, בין שלש לשבע. וכעין זה כתבו התוספות (ד"ה ומר), שתיקנו חכמים לומר בדווקא שלש 'הבדלות' או שבע, כנגד איזה דבר. ב. **בכתבי** יד הגירסא היא 'כל הברכות כולן צריך שיאמר' וכו', וכן גרסו הרבה מן הראשונים. הגהות וציונים. ג. **נקטה** הגמרא לשון רבים, לפי שהיא עוסקת גם בשאר ברכות, ולא רק בברכת הבדלה. וראה בהערה לעיל שיש שגרסו 'כל הברכות כולן' וכו'. ד. **כתב** במהר"ם חלאוה (ד"ה כל), שיש אומרים שהכל מודים שצריך לומר 'מעין הפתיחה', אלא שנחלקו אם צריך גם 'מעין חתימה', לדעת שמואל צריך להזכיר שניהם, ואילו לדעת בני פומבדיתא יש להזכיר רק מעין הפתיחה. והוסיף, שמכל מקום אין בכך חילוק לענין הבדלה, שהיא פותחת ומסיימת בענין הבדלה בין קודש לחול, ולפיכך אומרים את התיבות 'בין יום השביעי לששת ימי המעשה' לדעת הכל. ה. **מבואר** בגמרא במסכת חולין (כו:), שאומרים בהבדלה זו גם את התיבות 'בין יום השביעי לששת ימי המעשה', כמו בכל מוצאי שבת, אף כשחל יום טוב באמצע שבוע, מאחר וההבדלה זו היא מסדר ההבדלות הכתובות בתורה. ו. **טעם** הדבר שמנתה הברייתא את 'מוצאי יום הכיפורים' בפני עצמו, אף שנכלל ב'מוצאי יום טוב', לפי שנשתנתה הבדלת מוצאי יום הכיפורים משאר מוצאי יום טוב, בכך שמברכים בה 'בורא מאורי האש'. דבר שמואל (ד"ה ובמוצאי). ז. **שכן** כאשר המלך נכנס לעיר ובאותה שעה יוצא משם שר, הכל נמשכים לקבל פני המלך, ואינם יוצאים ללוות את השר [ואף כאן מקדשים את השבת, אך אין מלוים את יום טוב בברכת הבדלה, מאחר שחשיבותו פחותה משל השבת]. רשב"ם (ד"ה אבל). ח. **ואין** לומר שמימרתו של רבי אושעיא עוסקת באדם 'הרגיל', דהיינו שהוא בקי לומר כמה 'הבדלות', שאם כן היה לו לפרש את דבריו, כדרך האמוראים שאינם סותמים דבריהם. אור חדש (ד"ה מיתיבי). ט. **כלומר**, רבי מנחם עצמו הוא זה שלא הסתכל בצורה שעל המטבע [ולא אביו], ומכל מקום נאמר עליו השבח 'בנן של קדושים' [ולא 'קדוש'], לפי שתלו את קדושתו באביו, שגם הוא היה קדוש. תוספות (ד"ה לא). ובתוספות רבינו פרץ (ד"ה רבי) כתב, שלכבודו של רבי מנחם ברבי סימאי קראוהו 'בנן של קדושים', וכעין שמצינו במסכת סנהדרין (נב.) שאפילו לרשע בן צדיק קוראים 'רשע בן רשע' כדי לבזותו, ועל דרך זו קוראים לצדיק 'צדיק בן צדיק'. י. **על** פי הגהות וציונים. יא. **הגמרא** במסכת שבת (קנ:) מביאה מימרות של אמוראים שהיו נוהגים לומר במוצאי שבת 'המבדיל בין קודש לחול' ולעשות מלאכה. ומשמע מכך, שדי לומר 'הבדלה' אחת במוצאי שבת. וכתב על כך הרי"ף (כאן), שמכל מקום מאחר ונהגו העם לומר שלש, מעתה אין די באמירת 'הבדלה' אחת, מאחר ש'מנהגא מילתא היא'. וכתב הר"ן (על הרי"ף, ד"ה הוה), שמדברי הרי"ף מבואר שפירש הגמרא שם לענין הבדלה גמורה על הכוס, וסובר שאמרו כן בשם ומלכות. אך כתב שרש"י במסכת שבת (קנ: ד"ה המבדיל, ד"ה ועבדינן), פירש שאמירה זו לא היתה על הכוס, אלא היו אומרים כן בלא שם ומלכות, להיכר סתם, ללוות את המלך, ולאחר אמירה זו היו עושים מלאכה, אך לא אוכלים ושותים, עד ששבו והבדילו על הכוס הבדלה גמורה [ובה היו אומרים שלש 'הבדלות']. יב. **כגון** אלו המנויים בברייתא, המובאת בדברי הגמרא בסמוך. יג. **היינו** למי שרוצה להרבות בענייני 'הבדלות', וכפי שנתבאר לעיל, ש'המוסיף לא יוסיף על שבע'. יד. **הבדלה** זו אינה ממנין שבע 'הבדלות', מאחר ואין מוסיפים אותה אלא כדי לסיים בדבר שהוא מעין החתימה של הברכה. רשב"ם (ד"ה סדר). עוד כתב (ד"ה ותוס), שטעם הדבר שהברייתא מונה את 'בין יום השביעי לששת ימי המעשה' באמצע ה'הבדלות', אף שאומרים אותה סמוך לחתימה, לפי שרצתה הברייתא לסמוך אותה לשלושת ה'הבדלות' הראשונות, 'בין קודש לחול, בין אור לחושך, בין ישראל לעמים', שכן באופן שאומר אדם רק את שלושת 'הבדלות' אלו [כמנהגנו], עליו לסיים באמירת 'בין יום השביעי לששת ימי המעשה' קודם חתימת הברכה, אבל באופן שאומר אדם את כל שבעת ה'הבדלות' אינו אומר באמצע 'בין יום השביעי לששת ימי המעשה', אלא רק לאחר סיום כולן, בסמוך לחתימת הברכה. טו. **הרשב"ם** גורס 'ולוים'. טז. **להלן** בסמוך מפרשת הגמרא כוונת הבדלה זו. יז. **בכתבי** יד הגירסא 'בסודר', וכן נראה מדברי הרשב"ם (ד"ה ותוס). דקדוקי סופרים. יח. **הכוונה** לתנא רבי מאיר, כמבואר בהוריות (יג.), שהיה רבן שמעון בן גמליאל 'נשיא', רבי מאיר 'חכם' ורבי נתן 'אב בית דין', והיו הציבור קמים בפני כל אחד מהם, ותיקן רבן שמעון בן גמליאל שיעמדו רק מפני ה'נשיא' [ועשה זאת להיכר שה'נשיא' הוא הנכבד מביניהם], ונתייעצו רבי מאיר ורבי נתן להעבירו מנשיאותו [על ידי שיבקשוהו ללמדם מסכת 'עוקצין' שאינה סדורה לו, וכך ימצא שהם ראויים ממנו לנשיאות], וכשנודע לו הדבר קנסם שלא יֵאָמרו הלכות בשמם, אלא מה שיאמר רבי מאיר יֵאָמר בשם 'אחרים', ומה שיאמר רבי נתן יֵאָמר בשם 'יש אומרים'. יט. **משום** שכל הבריאה נוצרה ביום הראשון, אלא שכל דבר נקבע במקומו ביום אחר. תוספות רבינו פרץ (ד"ה אחרים). כ. **רשב"ם** (ד"ה מקדש). והוסיף, שלפיכך שייכת חתימה זו במוצאי שבת [שאז התחיל הקדוש ברוך הוא ביצירת מעשה בראשית]. ובתוספות רבינו פרץ (ד"ה מקדש) כתב, שפירושו של הרשב"ם דחוק [שכן לפירושו אין זה 'מעין החתימה']. ועל כן פירש, ש'מקדש ישראל' היינו שישראל מקדשים את יום השבת על ידי ששומרים אותו ושובתים בו, ולפי זה, מה שמסיימים 'בין יום השביעי לששת ימי המעשה' הוא 'מעין החתימה'. והרמ"ע מפאנו (סו"ת, סי' יח) כתב, שהיה מקום לסבור שכשם שבשעת יציאת השבת פוקעת קדושת היום, כך פוקעת גם קדושת ישראל [שכן קדושת השבת היא יסוד קדושת ישראל. בית האוצר (ענגיל, ח"א סי' כ)], ועל כן חותם בה 'מקדש ישראל', ללמד שאין הדבר כן. כא. **אמנם** שאר ה'הבדלות' שנזכרו בברייתא מצינו בהן לשון 'הבדלה' בתורה, שכן לגבי 'קודש וחול' ו'טמא וטהור' נאמר (ויקרא י י) 'ולהבדיל בין הקודש ובין החול, ובין הטמא ובין הטהור', ולענין 'אור וחושך' נאמר (בראשית א ד) 'ויבדל אלהים בין האור ובין החושך', ולענין 'מים עליונים ותחתונים' נאמר (שם א ז) 'ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע', ולגבי 'ישראל והעמים' נאמר (ויקרא כ כו) 'ואבדיל אתכם מן העמים'. אבל בין הים לחרבה לא נזכרה 'הבדלה' בתורה. ואף בין שבת לימות החול לא נזכרה 'הבדלה', אלא שאינה ממנין ה'הבדלות', שהרי 'מעין חתימה' היא. רשב"ם (ד"ה ותוס).

מתרצת הגמרא: סַמֵּי - הסר **מִכָּאן** את התיבות **'בֵּין הַיָּם לֶחָרָבָה'**. כלומר, יש לשַׁנות את גירסת הברייתא, ולמחוק את ענין ההבדלה בין הים לחרבה, שלא נזכר עליו בתורה לשון הבדלה[ד].

שבה הגמרא ומקשה: אִי הָכִי - אם כן, שיש למחוק את 'בין הים לחרבה', נמצא שחסרנו ממנין שבע 'הבדלות', שהרי **'בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה' נַמִּי** - גם כן אינו מן המנין, לפי **שמֵעֵין חֲתִימָה הוּא**[כב], **בְּצַר חֲדָא** - ונחסר בכך עוד אחד מן המנין, **ו**מעתה **לֵיכָּא שֶׁבַע** - אין אתה מוצא שבע 'הבדלות', אלא שש בלבד.

מתרצת הגמרא: אָמְרֵי - אמרו בני הישיבה, הבדלת **'בין כֹּהֲנִים לְוִיִּם וְיִשְׂרְאֵלִים' תַּרֵי מִילֵּי נִינְהוּ** - שתי 'הבדלות' יש בה, האחת, הבדלה **בֵּין לְוִיִּם לְיִשְׂרְאֵלִים**, שהובדלו הלויים מתוך כל ישראל, **דִּכְתִיב** - שכן נאמר בהם (דברים י ח) **'בָּעֵת הַהִוא הִבְדִּיל ה' אֶת שֵׁבֶט הַלֵּוִי'**, וההבדלה השניה היא **בֵּין הַכֹּהֲנִים לַלְוִיִּם**, שהובדלו הכהנים מתוך שבט לוי, **דִּכְתִיב** - שכן נאמר בהם (דברי הימים א' כג יג) **'בְּנֵי עַמְרָם אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה, וַיִּבָּדֵל אַהֲרֹן לְהַקְדִּישׁוֹ קֹדֶשׁ קָדָשִׁים'**[כג].

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים כיצד יש לחתום למעשה בברכת ההבדלה:

מבררת הגמרא: מְחַתַּם מַאי חָתִים - כיצד חותמים את ברכת ההבדלה. **מבארת הגמרא: רַב אָמַר**, חותם 'ברוך אתה ה' **מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל**', כשיטת רבי יוסי ברבי יהודה שהובאה לעיל בברייתא. **וּשְׁמוּאֵל אָמַר**, חותם 'ברוך אתה ה', **הַמַּבְדִּיל בֵּין קוֹדֶשׁ לְחוֹל**'[כד].

אומרת הגמרא: לָיֵיט עֲלָהּ - מקלל היה **אַבַּיֵי**[כה], **וְאִיתֵּימָא** - ויש אומרים שהיה זה **רַב יוֹסֵף, אַהָא דְּרַב** - את הנוהג כדעת רב, לחתום 'מקדש ישראל'[כו].

הגמרא מביאה שיטה נוספת בענין זה: תַּנְיָא - שנו בברייתא **מִשְּׁמֵיהּ** [-משמו] **דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָא, כָּל הַחוֹתֵם** בברכת הבדלה גם **'מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל'** וְגם **'הַמַּבְדִּיל בֵּין קוֹדֶשׁ לְחוֹל', מַאֲרִיכִין לוֹ יָמָיו וּשְׁנוֹתָיו.**

כב. **היינו** לדעת הסוברים שחותם ב'סודר בראשית', ונמצא ש'בין יום השביעי לששת ימי המעשה' הוא מענין החתימה [שכן העולם נסדר בששה ימים]. רשב"ם (ד"ה מעין). וכן לדעת הסובר שחותם ב'יוצר בראשית' יש כאן סיום בענין החתימה. אמנם לדעת הסובר שחותם 'מקדש ישראל' יש לתמוה, מה ענין יום השביעי וששת ימי המעשה לקדושת ישראל, ואדרבה, צריך היה לסיים את ה'הבדלות' בענין ההבדלה שבין כהנים ולויים וישראלים, ובזה היה מעין החתימה של 'מקדש ישראל'. וביארו בזה התוספות (ד"ה בין), ש'בין יום השביעי לששת ימי המעשה' הוא מעין ענין קדושת ישראל, שכן קדשנו הקדוש ברוך הוא במצוותיו ונתן לנו את השבת. אבל אם היה מסיים בהבדלה שבין כהנים ולוים וישראלים לא היה זה מעין ענין קדושת ישראל, שהרי לא הוזכרה כאן הוספה בקדושת ישראל אלא המעטה, שקדושתם אינה חמורה כקדושת כהנים ולוים. [ומדברי הרשב"ם משמע, שלדעת הסובר שיש לחתום 'מקדש ישראל' אזי הסיום 'בין יום השביעי' וכו' אינו 'מעין חתימה'. וראה בהערה לעיל, שמשום כך כתב תוספות רבינו פרץ שפירוש הרשב"ם ב'מקדש ישראל' דחוק, וראה שם שפירש באופן אחר]. כג. **בבן** יהוידע (ד"ה סלך) תמה, שהרי ישנן 'הבדלות' נוספות בתורה שלא נזכרו בברייתא, שנאמר (ויקרא כ כה) 'והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה', וכן נאמר (בראשית א יד) 'להבדיל בין היום ובין הלילה', ועוד נאמר (שמות כו לג) 'והבדילה הפרוכת לכם בין הקודש ובין קודש הקדשים'. וראה ב'ילקוט ביאורים' מה שביאר בזה. כד. **כלומר**, שמואל אינו סובר כשיטת אחד מן התנאים שנזכרו לעיל בברייתא [שנחלקו אם חותם 'סודר בראשית' או 'יוצר בראשית' או 'מקדש ישראל'], אלא הוא סובר כדעת חכמים במסכת חולין (כו:), הסוברים שביום טוב שחל במוצאי שבת חותמים 'המבדיל בין קודש לקודש', ולמד מכך שמואל שבסתם מוצאי שבת היו חותמים 'המבדיל בין קודש לחול'. רשב"ם (ד"ה ושמואל). והוסיף, שבהכרח צריך לומר ששמואל נסמך על שיטת חכמים, שאם לא כן, יקשה כשיטת מי הוא סובר, וכיצד נחלק על כל התנאים שנזכרו בברייתא כאן, ומדוע נוקטים אנו להלכה כשיטתו. כה. **כתבו** התוספות במסכת כתובות (ג: ד"ה פשיט), שכל אמורא היה לו לשון מיוחד לקושיא או תשובה, שנוקט בו בכל הש"ס, כמו שמצינו שאומרת הגמרא בכמה מקומות 'פשיט רב אחאי', 'מגדף בה רבי אבהו', 'תהי בה רבי יוחנן', 'לייט עלה אביי' [ואף שמצינו לשון 'לייט' גם אצל אחרים, כמו אצל רב (שבת קכ:), מכל מקום אצל אביי מצינו לשון זה כמה פעמים]. כו. **טעם** הדבר שהחמיר אביי כל כך לקלל את הנוהג לחתום 'מקדש ישראל', כדי להוציא מדעת הנוצרים המקדשים את יום ראשון בשבוע [והחותם במוצאי שבת 'מקדש ישראל' נראה כמקדש את יום ראשון]. הגהות רא"מ הורוויץ (ד"ה לייט). והוסיף, שמטעם זה נקטה הגמרא 'לייט עלה אביי אהא דרב', ולא נקטה 'אהא דרבי יוסי ברבי יהודה', אף שהוא אמר זאת לפני רב, לפי שבזמן רבי יוסי ברבי יהודה עדיין לא פקרו המינים, ולא היה כאן מקום לטעות, אבל בזמן רב כבר פקרו, והיה צריך להוציא מדעת הנוטים אליהם. וברמ"ע מפאנו (שו"ת, סי' יח) כתב לבאר על פי דרכו [ראה הערה לעיל], שביאר בטעם החתימה 'מקדש ישראל' שבאה ללמדנו שאין קדושת ישראל פוקעת בצאת השבת, וסבר אביי שניתן לטעות משום כך שאדרבה קדושת ישראל מתרבה בצאת השבת, ויש בכך זלזול בכבוד השבת, ועל כן היה מקלל את החותמים כן.

מסיקה הגמרא: **וְלֵית הִלְכְתָא כְּוָותֵיהּ** - אין הלכה כרבי יהושע בן חנניא, לפי שאין חותמים ברכה בשני ענינים שונים[א], אלא כדעת שמואל, שחותמים רק 'ברוך המבדיל בין קודש לחול'[ב].

הגמרא מביאה מעשה בענין ברכת הבדלה: **עוּלָּא אִיקְלַע** [-נזדמן] **לְפוּמְבְּדִיתָא** ושבת שם. במוצאי שבת **אֲמַר לֵיהּ רַב יְהוּדָה לְרַב יִצְחָק בְּרֵיהּ** [-בנו], **זִיל אַמְטֵי לֵיהּ כַּלְכָּלָה דְּפֵירֵי** - לך הבא לו [-לעולא] סל מלא פירות, **וַחֲזֵי הֵיכִי אַבְדֵּיל** - ועל ידי כן תראה כיצד הוא אומר את ברכת ההבדלה[ג]. **לָא אֲזַל** - לא הלך רב יצחק עצמו לעולא, אלא **שַׁדַּר לֵיהּ לְאַבַּיֵי** - שלח את אביי לשם[ד]. **כִּי אֲתָא אַבַּיֵי** - כאשר שב אביי מהליכתו לעולא, **אֲמַר לֵיהּ** רב יצחק, **הֵיכִי אֲמַר** - כיצד אמר עולא את ברכת ההבדלה. **אֲמַר לֵיהּ** אביי, **'בָּרוּךְ הַמַּבְדִּיל בֵּין קוֹדֶשׁ לְחוֹל'**[ה] **אֲמַר** עולא, **וְתוּ לָא** - ולא יותר מזה[ו]. **אֲתָא לְקַמֵּיהּ דַּאֲבוּהּ** - בא רב יצחק לפני רב יהודה אביו, **אֲמַר לֵיהּ** רב יהודה, **הֵיכִי אֲמַר** - כיצד אמר עולא את ברכת ההבדלה. **אֲמַר לֵיהּ** רב יצחק, **אֲנָא לָא אַזְלִי** - אני לא הלכתי בעצמי לעולא, אלא **אֲנָא שַׁדְּרִיתֵיהּ לְאַבַּיֵי** - אני שלחתי את אביי, **וַאֲמַר לִי** שכך אמר עולא, 'ברוך **הַמַּבְדִּיל בֵּין קוֹדֶשׁ לְחוֹל'**. כעס רב יהודה על רב יצחק בנו על אשר לא הלך בעצמו, **וַאֲמַר לֵיהּ, רַבְרְבָנוּתֵיהּ דְּמַר וּסְרָרוּתֵיהּ דְּמַר גָּרְמָא לֵיהּ לְמַר דְּלָא תֵּימָא שְׁמַעְתֵּיהּ מִפּוּמֵיהּ** - גאוותך והנהגתך בשררה גרמה לך שלא תֹּאמַר שמועה זו של עולא מפיך, אלא מפיו של אביי[ז].

הגמרא מקשה על עולא מברייתא: **מֵיתִיבֵי** - הקשו בני הישיבה. שנינו בברייתא, **כָּל הַבְּרָכוֹת כּוּלָּן, פּוֹתֵחַ** בהן **בְּ**אמירת **'בָּרוּךְ** אתה ה'', **וְכֵן חוֹתֵם בָּהֶן בְּ**אמירת **'בָּרוּךְ** אתה ה''[ח], **חוּץ מִבִּרְכַּת הַמִּצְוֹת**, כגון 'להתעטף בציצית' ו'על נטילת לולב', **וּבִרְכַּת הַפֵּירוֹת**, כגון 'בורא פרי העץ', **וּבְרָכָה הַסְּמוּכָה לַחֲבֶירְתָּהּ**, דהיינו, שיש לפניה ברכה אחרת, כמו הברכות של תפילת 'שמונה עשרה'[ט], **וְכֵן בְּרָכָה אַחֲרוֹנָה שֶׁבִּקְרִיַּת שְׁמַע**, דהיינו ברכת 'אמת ויציב'[י]. **שֶׁיֵּשׁ מֵהֶן** - מאלו הברכות שהוזכרו, **שֶׁפּוֹתֵחַ (בָּהֶן) בְּ'בָרוּךְ' וְאֵין חוֹתֵם בְּ'בָרוּךְ'**, כמו ברכת המצוות והפירות[יא], **וְיֵשׁ מֵהֶן שֶׁחוֹתֵם בְּ'בָרוּךְ' וְאֵין פּוֹתֵחַ בְּ'בָרוּךְ'**, כמו ברכה הסמוכה לחברתה [לאחריה][יב][א], וברכה אחרונה שבקריאת שמע[יג][ב]. **וּ**ברכת **'הַטּוֹב וְהַמֵּטִיב'** שבברכת המזון, דהיינו ברכת 'האל, אבינו, מלכנו' וכו', אף על פי שהיא 'סמוכה לחברתה', שהרי קדמו לה כל הברכות ש'בברכת המזון', מכל מקום **פּוֹתֵחַ** בה **בְּ'בָרוּךְ'**, לפי שנתקנה כברכה בפני עצמה, ולא כהמשך לברכות שלפניה[יד], **וְאֵינוֹ חוֹתֵם** בה **בְּ'בָרוּךְ'**[טו].

א. **כמבואר** במסכת ברכות (מט.). אמנם רבי יהושע בן חנניא סובר כדעת החולק שם, שניתן לחתום ברכה בשני ענינים. תוספות (ד"ה ולית).

ב. **שהרי** קילל אביי את הנוהג כדעת רב. רשב"ם (ד"ה ולית).

ג. **רשב"ם** (ד"ה זיל). ומהר"ם חלאוה (ד"ה אמר) ביאר, שכיון שירצה לאכול מן הפירות, יבדיל [שהרי אסור לאכול לפני הבדלה על הכוס].

ד. **בחידושי** הגרז"ר בענגיס (ח"ג סי' יח) הקשה, כיצד לא קיים רב יצחק את מצוות רב יהודה אביו, שציוהו לילך לראות כיצד עולא מבדיל, ואי אפשר לומר שנתכוין לקיימה על ידי שליח, שהרי 'כיבוד אב' הוא מצוה שבגופו, ואין מועיל בה שליחות. והוסיף, שאפילו אם נאמר שכאן מועילה שליחות, מאחר ועיקר כוונתו של רב יהודה היתה לדעת באיזה אופן הבדיל עולא, וכוונה זו מתקיימת אף על ידי שליח, מכל מקום הרי כלל הוא בידינו (קידושין מא.) 'מצוה בו יותר מבשלוחו'. וכתב, שיש להוכיח מכאן כדעת הרשב"א במסכת יבמות (ו. ד"ה מה), שכתב בשם רבינו חננאל, שאין אדם חייב מן התורה לקיים מצוות אביו אלא במה שיש לאביו הנאה, כמו ששנינו במסכת קידושין (לא:) 'איזהו כיבוד, מאכיל ומשקה' וכו', אבל אם אמר לו אביו לעשות דבר שאין לו בו הנאה [כמו במעשה זה, שאמר לו לראות כיצד עולא מבדיל], אינו חייב לשמוע בקולו.

ה. **אמר** זאת בשם ומלכות. רבינו חננאל (ד"ה עולא) ומהר"ם חלאוה (ד"ה אמר).

ו. **כלומר**, שלא חתם ברכת הבדלה ב'ברוך', וכמו כן לא אמר בה 'הבדלות' נוספות. רש"י (ד"ה המבדיל), וכן הוא ברשב"ם כתב יד [ראה הגהות וציונים]. אמנם התוספות (להלן קה. ד"ה קסבר) הקשו על כך מסוגיית הגמרא בסמוך [ראה הערה שם], ועל כן פירשו שעולא היה אומר את כל שאר ה'הבדלות' המנויות לעיל, אלא שלא חתם ברכה זו כלל [דהיינו, שהיה אומר 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם, המבדיל בין קודש לחול, בין אור לחושך ובין ישראל לעמים'].

ז. **ובכך** הפסדת את הזכות שיהיו שפתותיך דובבות בקבר בשעת אמירת שמועה זו, כמו שאמרו חכמים (יבמות צז.) 'כל תלמיד חכם שאומרים דבר שמועה מפיו שפתותיו דובבות בקבר'. רשב"ם (ד"ה דלא). כתב בשו"ת מהר"י ברונא (סי' קלט), שיש להוכיח ממעשה זה שרשאי אדם לקרוא לבנו 'מר', ואין בכך פחיתות בכבוד האב. ומבואר מדבריו, שאף על פי שכעס רב יהודה על רב יצחק בנו וגער בו, מכל מקום פנה אליו בלשון כבוד. אמנם בדבש תמר (ברשב"ם ד"ה סרורותיה) ביאר בדעת הרשב"ם, שהוקשה לו מדוע חזר רב יהודה וקרא לבנו 'מר' שלש פעמים, ועל כך פירש הרשב"ם 'כעס עליו על שלא הלך הוא בעצמו', דהיינו, שלא קרא לו כן דרך כבוד, אלא אדרבה, בדרך תוכחה על שנוהג בהתנשאות.

ח. **והיינו** משום חביבות הברכה, וכעין המבואר במסכת ברכות (י.) 'כל פרשה שהיתה חביבה על דוד, פתח בה באשרי, וסיים בה באשרי', וכן הרבה מזמורים פותחים ב'הללויה' ומסיימים ב'הללויה'. תוספות הרא"ש (ברכות מו. ד"ה כל).

ט. **חוץ** מברכת 'אבות', שהיא הראשונה מברכות 'שמונה עשרה' ואינה סמוכה לברכה אחרת, ולפיכך היא פותחת ב'ברוך'.

י. **וכן** ברכת 'אמת ואמונה' בערבית. וראה הערה להלן שאף ברכה זו נידונת כ'סמוכה לחברתה', לברכה שקודם 'קריאת שמע', אלא שיש בכך חידוש, לפי ש'קריאת שמע' מפסקת ביניהם, ולפיכך היא נמנית בברייתא בפני עצמה.

יא. **וטעם** הדבר הוא, לפי שברכות קצרות הן, ואין בהן ריבוי דברים, שאין מפסיקים בהם בדברי תחינה או ריצוי [וממילא 'פתיחתן זו היא חתימתן']. רשב"ם (ד"ה חוץ). תוספות (ד"ה ברכת ולהלן קה. ד"ה הולכה).

יב. **לפי** שהיא נפטרת על ידי הברכה הקודמת לה, שנפתחה ב'ברוך'. רשב"ם (ד"ה יש - הסני). מבואר מדבריו, שפתיחת הברכה הראשונה היא הפוטרת את פתיחתה של ה'ברכה הסמוכה לחברתה'. אמנם התוספות (ד"ה חוץ) כתבו, שחתימת הברכה הראשונה היא הפוטרת את פתיחתה של הברכה שלאחריה. ולכאורה היה מקום לחלק בין השיטות, לענין ברכה קצרה הפותחת ב'ברוך' ואינה חותמת ב'ברוך', אם פוטרת את פתיחת הברכה שלאחריה. שלדברי הרשב"ם פוטרת היא, מאחר ופותחת ב'ברוך', אך לדברי התוספות אינה פוטרת, מאחר שאינה חותמת ב'ברוך'. אך יש לדחות שגם לדברי התוספות תהיה פוטרת, משום שברכות קצרות 'פתיחתן זוהי חתימתן' [כדברי התוספות (שם) בשם ר"ת], ואם כן נחשבת פתיחתה כחתימה, ותהיה פוטרת את הברכה שלאחריה. דבר שמואל (ד"ה וברכה).

יג. **אף** היא נידונת כ'ברכה הסמוכה לחברתה', לברכה שקודם קריאת שמע, למרות שיש הפסק ביניהן, לפי שהתיבות 'אמת ויציב' מחוברות לתיבות 'אני ה' אלהיכם' שבסוף פרשת 'ויאמר', וכמבואר במסכת ברכות (יד:) שצריך לסמוך את תיבת 'אמת' לתיבות אלו, כמאמר הכתוב (ירמיה י י) 'וה' אלהים אמת', ונמצא שברכה זו נידונת כהמשכה של 'קריאת שמע', והרי היא סמוכה לברכה שלפני 'קריאת שמע'. רשב"ם (ד"ה וברכה אחרונה). ובחידושי הר"ן (ד"ה וברכה) הביא בשם הרא"ה (ברכות מו. ד"ה אמר), שטעם הדבר שאין קריאת שמע מפסקת בין הברכה שלפניה לברכה שלאחריה, לפי שמצוה אינה מפסקת לענין דין 'ברכה הסמוכה לחברתה'. ותמה עליו הר"ן, שאם כן, לא היה לנו לפתוח ב'ברוך' בברכה שאחר קריאת המגילה, לפי שהיא סמוכה לברכה שקודם הקריאה, ואין מצות הקריאה מפסקת ביניהם. ועל כן נחלק עליו, וכתב שאכן מצוה מפסקת בין הברכות, וטעם הדבר שאין קריאת שמע מפסקת הוא כדברי הרשב"ם [שהובאו לעיל].

יד. **שהרי** הברכות שלפניה ב'ברכת המזון' נתקנו להודות על המזון, ומן התורה הם [אלא שנתקנו על ידי משה, יהושע, דוד ושלמה, על פי דבר ה'. ראשון לציון (ברכות מו: ד"ה והטוב)], ואילו ברכה זו חכמים תקנוה בפני עצמה שלא על המזון, אלא כדי להודות על כך שהרוגי ביתר לא הסריחו ונתנו לקבורה, כמבואר בברכות (מח:) [ולפיכך תיקנו לומר בה 'הטוב והמטיב', 'הטוב' שלא הסריחו, ו'המטיב' שנתנו לקבורה]. רשב"ם (ד"ה וברכת), על פי הוספה מכתבי יד [ראה הגהות וציונים].

טו. **טעם** הדבר שאינו חותם בה, לפי שמלכתחילה נתקנה בלשון קצרה, 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הטוב והמטיב', ורק לאחר מכן הוסיפו בה דברים, כדי להזכיר בה 'מלכות' שלש פעמים, כמבואר במסכת ברכות (מט.), ולפיכך נידונת כולה כהודאה אחת, כמו ברכת הפירות והמצוות, ואינה צריכה חתימה. רשב"ם (ד"ה וברכת). והתוספות (ד"ה הטוב) כתבו, שאף על פי שמאריכים קצת בברכה זו מכל מקום אינה נידונת כברכה 'ארוכה', מאחר ואין בה כמה ענינים, אלא הכל ענין אחד, שמזכיר שם שמים בהרבה לשונות, 'מלכנו, יוצרנו, קדושנו, קדוש יעקב, רוענו' וכו'. ועל כן אין ראוי לחתום בה ב'ברוך'.

קַשְׁיָא לְעוּלָּא - דברי הברייתא קשים הם לשיטת עולא, שפתח את ברכת הבדלה ב'ברוך המבדיל', אך לא חתם בה מאומה[א].

מתרצת הגמרא: אָמַר לָךְ עוּלָּא - יכול עולא לתרץ לך על קושיא זו, ולומר **דְהָא נַמִּי כְּבִרְכַּת הַמִּצְוֹת דָּמְיָא** - שאף ברכת הבדלה דומה לברכת המצוות, שאין חותמים בה ב'ברוך', שהרי **בִּרְכַּת הַמִּצְוֹת מַאי טַעֲמָא** - מה הוא הטעם שאין חותמים בה, **מִשּׁוּם** דְעניין אחד של **הוֹדָאָה** לה' **הִיא**, ואין בה הפסק של ענינים אחרים, **הָא נַמִּי** - אף ברכת הבדלה ענין אחד של **הוֹדָאָה הִיא**, ואין מפסיקים בה בדברי תחינה או ריצוי, ועל כן אינה צריכה חתימה[ב][א].

★

לעיל (ק.) נתבאר שנחלקו רבי יהודה ורבי יוסי בהתחיל לאכול סעודה בערב שבת והיה אוכל והולך עד הלילה, אם צריך להפסיק סעודתו בכניסת השבת. רבי יהודה סובר שמפסיקים מלאכול ועוקרים את השולחן[ג], ומקדשים קידוש היום[ד]. ורבי יוסי סובר שאין צריך להפסיק אלא ממשיך סעודתו ולאחר שגומר מברך ברכת המזון ומקדש קידוש היום. ואמר שמואל, אין הלכה לא כרבי יהודה ולא כרבי יוסי, אלא פורס מפה על המאכל באמצע הסעודה ומקדש קידוש היום, וחוזר ואוכל וגומר סעודתו.

הגמרא מביאה מעשה בענין זה שאכלו סעודה בערב שבת וקידש היום באמצע: רַב חֲנַנְיָא בַּר שְׁלַמְיָא וְתַלְמִידֵי דְּרַב הֲווּ יָתְבֵי בִּסְעוּדְתָא - היו יושבים בסעודה בערב שבת והאריכו בה עד שחשיכה, **וְקָאֵי עֲלַוַיְיהוּ** - והיה עומד עליהם ומשמשם[ה] **רַב הַמְנוּנָא סָבָא. אָמְרוּ לֵיהּ** רב חנניא בר שלמיא ותלמידי רב לרב המנונא סבא, **זִיל חֲזִי אִי מְקַדִּישׁ יוֹמָא** - לך וראה אם כבר שקעה חמה ונכנסה שבת, שאם אכן שקעה חמה **נַפְסִיק** את סעודת החול בעקירת השולחן, **וְנִיקְבְּעֵיהּ לְשַׁבְּתָא** - ונקבע את סעודתינו לשם סעודת שבת![ו]

אָמַר לְהוּ - אמר להם רב המנונא סבא, אף אם אכן שקעה חמה **לֹא צְרִיכִיתוּ** - אינכם צריכים להפסיק את הסעודה בעקירת השולחן כדי להבדיל בין סעודת חול לסעודת שבת, משום **דְּשַׁבְּתָא קָבְעָה נַפְשָׁהּ** - השבת עצמה קובעת את הסעודה לשם סעודת שבת, שכיון שהשבת אוסרת לאכול מעת כניסתה עד שיקדשו, זהו עצמו ההפסק וההבדלה בין סעודת החול לסעודת השבת, ומשום כן די לכם לפרוס מפה ולקדש.

ומוכיח רב המנונא סבא כדבריו: דְּאָמַר רַב, כְּשֵׁם שֶׁהַשַּׁבָּת קוֹבַעַת לְמַעֲשֵׂר, שאכילת ארעי בשבת נחשבת כקבע לענין חיוב מעשרות, שאסור לאכול בשבת פירות שלא עישרם אף אותם המותרים באכילת ארעי בחול[ז], ואפילו אם התחיל לאכול בערב שבת אכילת ארעי מפירות טבל ובאמצע אכילתו נכנסה שבת, לא יגמור[ח]. **כָּךְ שַׁבָּת קוֹבַעַת לְקִידּוּשׁ**, שאף אם התחיל לאכול בחול אין המשך הסעודה בשבת נחשבת סעודת חול כי אם סעודת שבת ואסור לטעום כלום משחשיכה עד שיפרוס מפה ויקדש[ב]. הרי מוכח מדברי רב, שמשחשיכה נחשבת כל אכילה כסעודת שבת מאליה, ואין צריך להפסיק בעקירת שולחן כדי לקבוע את הסעודה לסעודת שבת[ג].

הגמרא דנה בדברי רב: סָבוּר מִינָּהּ - מדברי רב היו סבורים התלמידים, **כִּי הֵיכִי** - כשם דְּכניסת השבת **קָבְעָה לְקִידּוּשׁ**, שאם היו אוכלים בערב שבת והגיע בין השמשות של שבת אסורים להמשיך באכילתם עד שיקדשו, **כָּךְ** יציאת השבת **קָבְעָה לְהַבְדָּלָה**, שאם היו אוכלים בשבת והגיע הלילה אסורים להמשיך באכילתם עד שיבדילו[ט]. **אָמַר לְהוּ רַב עַמְרָם** לתלמידים, **הָכִי אָמַר רַב, לְקִידּוּשׁ קוֹבַעַת** השבת, **וְלֹא לְהַבְדָּלָה קוֹבַעַת**, שכיון שהתחיל לאכול בשבת מבעוד יום, כבוד השבת הוא שיגמור סעודתו אף לאחר שהחשיך[ה], ורק אחרי שיגמור סעודתו יבדיל[י].

ומסייגת הגמרא דין זה ששבת אינה קובעת להבדלה: **וְהָנֵי מִילֵּי** - ודין זה ששבת אינה קובעת להבדלה, אין זה אלא **לְעִנְיַן מִיפְסָק דְּלָא מַפְסְקִינַן** - לענין הפסקה שאם התחיל סעודה בשבת אין צריך להפסיק כדי להבדיל, **אֲבָל אַתְחוּלֵי** - להתחיל סעודה במוצאי שבת לפני שהבדיל **לָא מַתְחְלִינַן** - אסור להתחיל.

וּמִיפְסָק נַמִּי - וזה שאם התחיל סעודתו אין צריך להפסיק להבדלה, **לָא אֲמָרָן אֶלָּא בַּאֲכִילָה, אֲבָל בִּשְׁתִיָּה לֹא** נאמר דין זה, משום ששתיה אינה חשובה[יא], ואם היה שותה מבעוד יום צריך להפסיק לשתות משחשיכה ולהבדיל[יב].

וּשְׁתִיָּה - ודין זה שאין להתחיל בשתיה קודם שיבדיל **נַמִּי לָא אֲמָרָן אֶלָּא בְּחַמְרָא וְשִׁיכְרָא** - ביין ושיכר[יג], **אֲבָל מַיָּא** [-מים] **לֵית לָן בָּהּ** - אין לנו בהם דין זה ומותר אף להתחיל לשתות מים אף אחר שחשיכה קודם שיבדיל.

וּפְלִיגָא דְּרַב הוּנָא - ועל דין זה שמותר לשתות מים קודם הבדלה מצינו שחולק רב הונא, **דְּרַב הוּנָא חַזְיֵיהּ לְהַהוּא גַּבְרָא** - רב הונא ראה אדם אחד **דְּשָׁתָה מַיָּא** - ששתה מים במוצאי שבת אחר חשיכה **קוֹדֶם הַבְדָּלָה. אָמַר לֵיהּ, לָא מִיסְתְּפֵי מַר** - וכי אינך מתיירא מֵמחלת **הָאַסְכָּרָה**[יד], **דְּתַנְיָא מִשְּׁמֵיהּ דְּרַבִּי עֲקִיבָא, כָּל הַטּוֹעֵם כְּלוּם** במוצאי שבת **קוֹדֶם שֶׁיַּבְדִּיל**, נענש שתהיה **מִיתָתוֹ בְּאַסְכָּרָה**[טו]. הרי שסובר רב הונא שאף מים אין לשתות אחר חשיכה קודם הבדלה.

הגמרא מביאה דעה נוספת החולקת על רב הונא: רַבָּנָן דְּבֵי רַב אַשִׁי - התלמידים בבית מדרשו של רב אשי, **לָא קָפְדֵי אַמַּיָּא** - לא היו מקפידים שלא לשתות מים קודם הבדלה[טז], שסברו שהדבר מותר[יז].

★

הגמרא דנה עד מתי יכול לקדש קידוש של ליל שבת. מסתפקת הגמרא: בְּעָא מִינֵּיהּ רָבִינָא מֵרַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, מִי שֶׁלֹּא קִידֵּשׁ בְּעֶרֶב שַׁבָּת [-בליל שבת], **מַהוּ** דינו, האם נאמר **שֶׁיְּקַדֵּשׁ וְהוֹלֵךְ כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ** עד מוצאי שבת, או לא.

משיבה הגמרא: **אָמַר לֵיהּ** רב נחמן בר יצחק לרבינא, **מִדְּאָמְרֵי בְּנֵי רַבִּי חִיָּיא, שֶׁמִּי שֶׁלֹּא הִבְדִּיל בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת מַבְדִּיל וְהוֹלֵךְ כָּל הַשַּׁבָּת כּוּלּוֹ** - כל השבוע עד יום רביעי[יח], **הָכָא נַמִּי** - כמו כן יש ללמוד שאף כאן לענין קידוש, **מִי שֶׁלֹּא קִידֵּשׁ בְּעֶרֶב שַׁבָּת מְקַדֵּשׁ וְהוֹלֵךְ כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ**.

מקשה הגמרא: **אֵיתִיבֵיהּ**, שנינו בברייתא, **לֵילֵי שַׁבָּת וְלֵילֵי יוֹם טוֹב, יֵשׁ בָּהֶן קְדוּשָּׁה עַל הַכּוֹס** - יש לקדש בהם על כוס יין, **וְיֵשׁ** לומר **בָּהֶן הַזְכָּרָה** [-שמזכירים את היום] **בְּבִרְכַּת הַמָּזוֹן**, 'רצה והחליצנו' בשבת, ו'יעלה ויבוא' ביום טוב. אבל **שַׁבָּת וְיוֹם טוֹב** ביום, **אֵין בָּהֶם קְדוּשָּׁה עַל הַכּוֹס**[יט], **וְיֵשׁ** לומר **בָּהֶן הַזְכָּרָה בְּבִרְכַּת הַמָּזוֹן**. מסיימת הגמרא את הקושיא: **וְאִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ** - ואם עלה בדעתך שמִי **שֶׁלֹּא קִידֵּשׁ בְּעֶרֶב שַׁבָּת** דינו **שֶׁמְּקַדֵּשׁ וְהוֹלֵךְ כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ**, אם כן **שַׁבָּת וְיוֹם טוֹב** ביום **נַמִּי מַשְׁכַּחַת לְהוּ** - גם שייך למצוא **דְּיֵשׁ בָּהֶן קְדוּשָּׁה עַל הַכּוֹס**, כגון באופן **דְּאִי לָא קִידֵּשׁ מֵאוּרְתָּא** - שאם לא קידש בלילה **שֶׁמְּקַדֵּשׁ לְמָחָר** ביום, ומכך שפסקה הברייתא שאין בשבת ויום טוב ביום קידוש מוכח שאם לא קידש בלילה אינו יכול לקדש ביום.

מתרצת הגמרא: **אָמַר לֵיהּ** רב נחמן בר יצחק לרבינא, אין להוכיח מן הברייתא שאין כלל אפשרות לקדש ביום, משום **דְּאִי לָא קָתָנֵי** - אין התנא שונה בזו הברייתא אופן שאינו מצוי כגון אם אירע שלא קידש בליל שבת[כ], אמנם יש לומר שאם אירע שלא קידש בליל שבת מקדש והולך כל היום.

מוסיפה הגמרא להקשות: **אֵיתִיבֵיהּ**, שנינו בברייתא, **כְּבוֹד יוֹם** [-יום השבת] **וּכְבוֹד לַיְלָה** [-ליל שבת], **כְּבוֹד יוֹם קוֹדֵם**. כגון שיש לו יין או מיני מגדים המספיקים לסעודה אחת בלבד, יניח היין ומיני המגדים ליום השבת. **וּ**לענין קידוש **אִם אֵין לוֹ אֶלָּא כּוֹס** יין **אֶחָד, אוֹמֵר עָלָיו** בליל שבת

א. **ולכאורה** ברכת ההבדלה אינה לא כברכת המצוות ולא כברכת הפירות שבהן אין חותמים ב'ברוך', כמבואר לעיל בברייתא. ב. **ואין** היא דומה לברכת הקידוש, שמזכירים בה את שבת השבת, או ברכת 'יוצר אור' שיש בה הפסק בקשת תחנונים 'ברחמיך הרבים רחם עלינו', או ברכת אבות, שיש בה דברי ריצוי, ועל כן נידונות ברכות אלו כ'ארוכות' וצריך לפתוח ולסיים בהן בשבחו של מקום, דהיינו באמירת 'ברוך אתה ה'', אבל ברכת הבדלה 'קצרה' היא, ואין בה ריבוי ענינים, ועל כן די בפתיחה בלא חתימה. רשב"ם (ד"ה הא). ג. **כך** היה דרכם לסלק את השולחן לפני ברכת המזון. תוספות (לעיל ק. ד"ה מפסיקין). ד. **לגבי** ברכת המזון ראה בתוספות (לעיל ק. ד"ה מפסיקין) שתלוי בשתי גירסאות אם מברכים לפני הקידוש או מיד לאחר הקידוש. ה. **רשב"ם** (לעיל קג: ד"ה קאי). ו. **כדעת** רבי יהודה לעיל (ק.), שהאוכל בערב שבת וחשכה, צריך להפסיק אכילתו ולעקור השולחן. תוספות הרשב"א (לעיל ק. ד"ה כשם). ז. **במשנה** (מעשרות פ"א מ"ה) מבואר שמותר לאכול מפירות טבל אכילת עראי עד שיכנסו מן השדה לבית [לדעת רבי ינאי, או אף לחצר לדעת רבי יוחנן. בבא מציעא (פז:-פח.)] אבל לא אכילת קבע. אמנם מבואר במשנה (תרומות פ"ח מ"ג), שאין לאכול בשבת פירות טבל אפילו אכילת ארעי, אף אם עדיין לא הובאו לבית, והטעם מבואר במסכת ביצה (לד:), שכיון שאכילת שבת נקראת עונג כאמור (ישעיה נח יג) 'וקראת לשבת עונג', נחשבת אכילתה כאכילת קבע ואין שייך בה היתר אכילת עראי. ח. **כדעת** רבי יהושע בתרומות (פ"ח מ"ג) [לפי הגירסא המובאת במפרשי המשנה 'ורבי יהושע אומר לא יגמור'], והובא דבריו בביצה (לה.), והלכה כמותו. חידושי הר"ן (ד"ה סוק פזי). ט. **וצריכים** לפרוס מפה על המאכל ולהבדיל, ואחר כך ימשיכו באכילתם. רשב"ם (ד"ה קן). וראה עיוני הפשט[ד] מה שהובא בדברי רשב"ם אלו. י. **וחולק** רב על שמואל הסובר (לעיל ק:) שכשם שיש להפסיק הסעודה כדי לקדש, כך צריך להפסיק הסעודה כדי להבדיל. רא"ש (סי' יב). יא. **רש"י** (ד"ה הני) ורשב"ם (ד"ה והני - הסני). יב. **ודווקא** בשתיה שלא בתוך הסעודה, שאין בה קביעות, אבל שתיה שבתוך הסעודה מותרת. תוספות (ד"ה אבל). יג. **אבל** שאר משקים שאין ראוי להבדיל עליהם דינם כמים. רבינו יהונתן מלוניל ונמוקי יוסף (ד"ה אבל). אמנם הטור (או"ח סי' רצט) והשולחן ערוך (שם ס"א) פסקו, שכל שאר משקים לבד ממים דינם כיין ושיכר. יד. **חולי** המתחיל במעיים וגומר בגרון. רש"י (שבת לג. ד"ה אסכרה). טו. **שמיתה** קשה היא, כמבואר במסכת ברכות (ח.), שתשע מאות ושלשה מיני מיתות נבראו בעולם, ומיתה ממחלת האסכרה היא הקשה שבכולן. טז. **וסברו** שהמבואר בברייתא לעיל בשם רבי עקיבא, שהטועם קודם הבדלה מיתתו באסכרה, אינו אמור בשתיית מים כי אם בשאר דברים. תוספות (ד"ה לא). יז. **אבל** קודם הקידוש היו מקפידים שלא לשתות מים, משום כבוד השבת, וכן ההלכה. רשב"ם (ד"ה לא). ולמדנו מכאן שאם היו סועדים בשבת והחשיך, ממשיכים וגומרים הסעודה ומזמנים, ואחר כך מבדילים. רשב"ם (שם). ואף על פי שכל מצות הקבוע להם זמן לא אסרו אלא לקבוע סעודה משהגיע זמנן משום גזרה שמא ימשך בסעודה ויעבור הזמן, אבל טעימה בעלמא מותר שאין לחוש בה שמא ימשך ויעבור הזמן, מכל מקום בקידוש וכן בהבדלה החמירו יותר לפי שעיקר מצותן הוא בתחילת זמנם דהיינו סמוך לכניסת השבת וסמוך ליציאתו. שו"ע הרב (או"ח סי' רעא ס"ט). יח. **כמבואר** להלן (קו.). ומיום רביעי והלאה אין להבדיל, משום שמיום רביעי נחשב שייך לשבת הבאה. רש"י ורשב"ם (שם ד"ה עד). יט. **וקדושא** רבא שאנו אומרים 'בורא פרי הגפן', אינו קרוי קדושה על הכוס. מאירי (ד"ה לילי). כ. **וכגון** שפשע או שאירע לו מקרה ולא קיים את דברי חכמים. רשב"ם (ד"ה דאי).

קִידּוּשׁ הַיּוֹם, כלומר אומר עליו את הקידוש שאומרים בלילה שמקדשים את יום השבת, ולא יניחנו למחר ליום, **מִפְּנֵי שֶׁקִּידּוּשׁ הַיּוֹם** - מה שמקדשים את יום השבת בליל שבת על הכוס **קוֹדֶם לִכְבוֹד יוֹם** - לשתיית יין ביום בתוך הסעודה שהוא מכבוד היום[א] (**וּכְבוֹד לֵילְיָא**[ב] - ולשתיית יין או שאר מיני מגדים בתוך הסעודה בלילה).

מסיימת הגמרא את הקושיא: וְאִם אִיתָא - ואם אכן מי שלא קידש בליל שבת מקדש למחר ביום השבת, מדוע כשיש לו רק כוס אחד מקדש עליו בלילה, **לִישַׁבְּקֵיהּ** - יניחנו **עַד לְמָחָר** ביום השבת, **וְלִיעֲבִיד בֵּיהּ תַּרְתֵּי** - ויקיים בו את שתי המצוות, גם קידוש היום וגם כבוד היום שעדיף הוא מכבוד הלילה וכמבואר[ג].

מתרצת הגמרא: אָמַר לֵיהּ רב נחמן בר יצחק לרבינא, אף שמי שלא קידש בלילה יכול לקדש ביום, מכל מקום **חֲבִיבָה מִצְוָה בִּשְׁעָתָהּ** - חביב הדבר למהר[ד] לקיים המצוה בשעתה[ה], לכך מוטב למהר לקדש את השבת בליל שבת ולא להמתין למחר, אף שלמחר יוכל לקיים מלבד מצוה זו אף מצות כבוד יום.

תמהה הגמרא על תירוצו של רב נחמן בר יצחק: וּמִי אָמְרִינַן לענין ברכה **שֶׁחֲבִיבָה מִצְוָה בִּשְׁעָתָהּ, וְהָא תַּנְיָא, הַנִּכְנָס לְבֵיתוֹ בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת** ובא להבדיל על הכוס, **מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן** תחילה ברכת 'בורא פרי הגפן', **וְאַחַר כָּךְ** מברך **עַל הַמָּאוֹר** - על הנר ברכת 'בורא מאורי האש' **וְעַל הַבְּשָׂמִים** ברכת 'בורא מיני בשמים'[ו], **וְאַחַר כָּךְ אוֹמֵר** את ברכת **הַהַבְדָּלָה עַל הַכּוֹס**[ז]. **וְאִם אֵין לוֹ אֶלָּא כּוֹס** יין **אֶחָד**, וכדי שבסעודה שיאכל במוצאי שבת יוכל לברך ברכת המזון על הכוס, לא יבדיל כעת על היין, אלא **מַנִּיחוֹ עַד לְאַחַר הַמָּזוֹן** - לאחר הסעודה[ח], **וּמְשַׁלְשְׁלָן כּוּלָּן לְאַחֲרָיו** - מחבר את כל ברכות ההבדלה יחד עם ברכת המזון, דהיינו מברך ברכת המזון על הכוס, ואחר כך מברך עליו את כל ברכות ההבדלה[ט]. **מסיימת הגמרא את הקושיא:** על כל פנים מבואר בברייתא שכאשר אין לו אלא כוס אחד מבדיל אחר הסעודה, **וְלָא אָמְרִינַן** שמשום **שֶׁחֲבִיבָה מִצְוָה בִּשְׁעָתָהּ** יש להבדיל מיד במוצאי שבת קודם הסעודה, וקשה לרב נחמן בר יצחק הסובר שאף לענין ברכה אומרים חביבה מצוה בשעתה.

מבארת הגמרא: אָמַר לֵיהּ רב נחמן בר יצחק לרבינא, **אֲנָא לָא חֲכִימָאָה אֲנָא** - אינני חכם שאומַר סברא זו שחביבה מצוה בשעתה מדעתי, **וְלָא חוֹזָאָה אֲנָא** - אינני מגיד[י] שאומַר סברא זו בנבואה, **וְלָא יְחִידָאָה אֲנָא** - ולא אמרתיה בשם דעת יחיד, **אֶלָּא גְּמָרָנָא וְסַדְרָנָא אֲנָא** - כך שמעתי בישיבה ומסדר אני שמועותי לפני רבותי[יא], **וְכֵן מוֹרִין בְּבֵי מִדְרְשָׁא כְּוָותִי** - וכך מורים בבית המדרש כמותי שחביבה מצוה בשעתה, ומכל מקום לענין הבדלה כל מה שאפשר לאחרו עדיף **דְּשָׁאנֵי לָן בֵּין עַיּוֹלֵי יוֹמָא לְאַפּוֹקֵי יוֹמָא** - ישנו חילוק בין הכנסת יום השבת על ידי הקידוש להוצאתו על ידי ההבדלה, **עַיּוֹלֵי יוֹמָא** - הכנסת יום השבת על ידי הקידוש, **כָּל כַּמָּה דְּמַקְדְּמִינַן לֵיהּ** - כל מה שאנו יכולים להקדימה **עָדִיף, וּמְחַבְּבִינַן לֵיהּ** - ומשום שחביבה מצוה בשעתה וזריזים מקדימים למצוות אנו מעדיפים לקדש בלילה כדי שתבוא עלינו השבת מהרה, אבל **אַפּוֹקֵי יוֹמָא** - להוציא את יום השבת על ידי הבדלה, **מְאַחֲרִינַן לֵיהּ** - אנו מאחרים על ידי כל סיבה שאנו יכולים למצוא, **כִּי הֵיכִי דְּלָא לֶיהֱוֵי עֲלָן כְּטוּנָא** - כדי שלא תהיה השבת עלינו כמשא שאנו ממהרים לפורקה, ומשום כך אין אומרים חביבה מצוה בשעתה לגבי הבדלה, ואם אין לו אלא כוס אחד מניחו עד לאחר המזון ומשלשלן כולן לאחריו.

הגמרא לומדת הלכות רבות מהברייתא של הנכנס לביתו במוצאי שבת: שְׁמַע מִינָּהּ מֵהָא מַתְנִיתָא - יש ללמוד מזו הברייתא **תַּמְנֵי** - שמונה הלכות.

א. **שְׁמַע מִינָּהּ, הַמַּבְדִּיל בִּתְפִלָּה** שאמר 'אתה חוננתנו' בברכת 'חונן הדעת', **צָרִיךְ שֶׁיַּבְדִּיל** אף **עַל הַכּוֹס** ולא די במה שהבדיל בתפילתו, שמבואר בברייתא שהנכנס לביתו במוצאי שבת אחר שהתפלל צריך להבדיל על הכוס, וסתם בני אדם מבדילים בתפילה.

ב. **וּשְׁמַע מִינָּהּ, בְּרָכָה** - ברכת המזון **טְעוּנָה כּוֹס** - יש לברכה על כוס יין[יב], כמבואר בברייתא שאם יש לו רק כוס אחד אין לו להבדיל מיד אלא ימתין עד לאחר סעודתו, כדי שיוכל לברך ברכת המזון על הכוס[יג].

ג. **וּשְׁמַע מִינָּהּ, כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה צָרִיךְ** שיהיה בו **שִׁיעוּר** רביעית הלוג[יד], ואם אין בו שיעור אינו יכול לברך עליו ברכה הטעונה כוס, כמבואר בברייתא שאם אין לו אלא כוס אחד, יש להותירו לאחר הסעודה ולא להבדיל עליו מיד, ואם אינו צריך שיעור מדוע אינו יכול לחלקו לשנים, מחצה להבדלה ומחצה לברכת המזון[טו], אלא ודאי כוס של ברכה צריך שיעור.

ד. **וּשְׁמַע מִינָּהּ, הַמְבָרֵךְ** ברכה על כוס, **צָרִיךְ שֶׁיִּטְעוֹם** מן היין, ואם לא טעם לא יצא ידי חובה[טז], שאם אינו צריך לטעום, מפני מה מבואר בברייתא שאם יש לו רק כוס אחד אינו יכול להבדיל עליו מיד אלא צריך להותירו לאחר הסעודה, והרי יכול להבדיל קודם הסעודה ולא לטעום מן הכוס, ואחר כך יאכל הסעודה ויברך על אותו הכוס ברכת המזון.

ה. **וּשְׁמַע מִינָּהּ, טְעָמוֹ פְּגָמוֹ** - אם טעם מהכוס פגמו ואינו ראוי עוד לומר עליו ברכה הטעונה כוס[יז], שאם לא כן, מפני מה מבואר בברייתא שאם יש לו רק כוס אחד אינו יכול להבדיל עליו מיד אלא צריך להותירו לאחר הסעודה, והרי יכול להבדיל קודם שיאכל, ולטעום מעט מן היין, ואחר הסעודה יברך עליו ברכת המזון[יח].

ו. **וּשְׁמַע מִינָּהּ**, אף אם **טָעַם** מאכל קודם הבדלה **מַבְדִּיל** ואינו צריך להמתין מלהבדיל עד למחר קודם שיאכל[יט].

א. **והוא** הדין שקידוש הלילה קודם לקידוש היום, דקידוש הלילה עיקרו הוא מדאורייתא, וקידוש היום הוא רק מדרבנן. משנה ברורה (סי' רעא סק"ח). ב. **מהרש"ל** (ד"ה וכבוד) כתב, שיש למחוק תיבות 'וכבוד לילה'. אמנם הרא"ש (סי' יג) גרס תיבות אלו. ג. **ואף** שאינו שותה את הכוס בתוך הסעודה אלא לפניה, נחשב קצת כבוד יום בכך. רשב"ם (ד"ה ולעביד). ולסברת המקשן אינו צריך לימנע מאכילה בליל שבת אף שעדיין לא קידש, הואיל והטעם שממתין מלקדש עד למחר הוא כדי לקיים בכוס מצוה נוספת. מאירי (לעיל ע"א ד"ה כבוד). ד. **רש"י** (לעיל סח: ד"ה כסילין). ה. **כמבואר** בגמרא לעיל (שם), שאף שהקטרת חלבי ואברי הקרבנות הקרבים בשבת כשרה כל הלילה של מוצאי שבת, מכל מקום אין ממתינים להקטירם במוצאי שבת, אלא מקטירים אותם בשבת כפי שדרשו (במדבר כח י) 'עולת שבת בשבתו'. רשב"ם (ד"ה חביבה). ו. **כשיטת** בית שמאי לדעת רבי יהודה שמברך על המאור ואחר כך על הבשמים, כמבואר בברכות (נב.). ז. **הטעם** שמברך ברכת ההבדלה לבסוף, שכיון שברכת היין הנר והבשמים קצרות, וברכת ההבדלה ארוכה, לכך אומרם תחילה ואחר כך אומר ברכת ההבדלה. רשב"ם (לעיל קג: ד"ה על). ח. **ואף** שאסור לאכול קודם שיבדיל כמבואר לעיל (ע"א), מכל מקום באופן שאין לו אלא כוס אחד, מותר לו לאכול קודם הבדלה, כדי שיוכל לברך ברכת המזון על הכוס. תוספות (לעיל קג: ד"ה מניחו). ורבינו ניסים (הו"ד בתוספות שם) ביאר שמדובר כאן שהתחיל לאכול מבעוד יום, ואחר שהחשיך וצריך להבדיל, מברך ברכת המזון וברכות הבדלה על כוס אחד. ט. '**משלשלן**' מלשון שלשלת, שמחברם יחד עם ברכת המזון. רשב"ם (לעיל קג: ד"ה משלשלן). י. 'חוזה' ו'מגיד' הם כינויים לנביא הרואה ואומר עתידות. על פי רש"י (ישעיה מז יג, עמוס ז יב). יא. **עד** כאן פירשנו כפי שפירש רש"י (ד"ה לא ואילך). וברשב"ם (ד"ה וסדרנא) הביא עוד פירוש מתלמידי רבינו יצחק שגרס 'לא חכימא ולא גמרנא אנא אלא מסדרנא אנא', וביאר, לא חכם אני לומר מה שאמרתי מעצמי שמקדש והולך כל היום כולו, וגם מה שתירצתי שחביבה מצוה בשעתה, ולא גמרנא אנא, כלומר, לא למדתי דבר זה מרבותי, אלא סדרנא אנא, כלומר, נתתי אל ליבי לברר את כל סדרי ברכות הקידוש וההבדלה עד שעמדתי על עיקרם וסדרם להורותם לעולם. יב. **שכן** הוא דרך כבוד ושבח נאה לסדר שבחו וברכתו יתברך עם הכוס שבידו, וככתוב (תהלים קטז יג) 'כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא'. לבוש התכלת (סי' קפב ס"א). יג. **משמע** קצת שאפילו יחיד המברך ברכת המזון צריך לברך על הכוס, וכך סובר גם רשב"ם, וכן משמע במדרש שוחר טוב (פ"ד). ורבינו יחיאל הוכיח שאף יחיד צריך לברך על הכוס שאם לא כן למה מניחו לכוס לאחר המזון, יבדיל לפני הסעודה ויאכלו אחר כך כל אחד בנפרד שלא יתחייבו בכוס. אמנם העולם אין נוהגין לברך ברכת המזון על הכוס אלא בשלושה. תוספות (ד"ה שמע מינה ברכה). יד. **כמבואר** במסכת שבת (עו:). טו. **שודאי** לא שייך שלא ימצא כלי אחר בביתו, משום שמסתמא לא מדובר באדם עני כל כך. תוספות (ד"ה וש"מ). טז. **שגנאי** הוא לכוס של ברכה שלא יהנה אדם ממנו לאלתר, שתהא ברכת היין דבורא פרי הגפן שלא לצורך. רש"י (עירובין מ: ד"ה ליטעמיה). ואף אם לא טעם המברך אלא אחד מן השומעים, אפילו הוא קטן, יצאו כולם ידי חובתם, כמבואר במסכת עירובין (מ:). רשב"ם (ד"ה וש"מ המברך). ובשיעור הטעימה נחלקו התנאים לקמן (קז.), אם די בטעימת כל שהוא, או שיש לו לטעום כמלא לוגמיו. יז. **במהר"ם** חלאוה (ד"ה וש"מ טעמו) ובלבוש התכלת (סי' קפב ס"ג) ביארו, שכיון שנוטל כוס של ברכה לכבוד ה', אין ראוי שיהיה פגום, משום הכתוב (מלאכי א ח) 'וכי תגישון עיור לזבוח אין רע וכי תגישו פיסח וחולה אין רע הקריבהו נא לפחתך הירצך או הישא פניך'. ופגימה הרי היא כמום. וביאורו, שכיון שאם שתה אדם מן הכוס נמאס לשתיית אדם אחר, כמבואר במסכת דרך ארץ רבה (פ"ט), ואינו ראוי להגישו לאדם חשוב, שוב אינו ראוי לכוס של ברכה. יבשר טוב (סי' כה). ודווקא ברכה הטעונה כוס, כגון קידוש והבדלה וברכת המזון, אין לברך על כוס פגום, אבל אם רוצה לשתות מכוס פגום חייב לברך בורא פרי הגפן, שאסור להנות מהעולם הזה בלי ברכה. רש"י ורשב"ם (להלן קו. ד"ה קפיד). יח. **ואף** שאם יטעם יתמעט מן השיעור וכבר נתבאר שכוס טעונה שיעור, הגמרא הבינה שמדובר ביש לו יותר מרביעית אלא שאין לו שתי רביעיות כשיעור שתי כוסות, לכך הוכיחה הגמרא, שכיון שאינו יכול להבדיל ולטעום מלא לוגמיו ולהותיר רביעית לכוס של ברכת המזון, מוכח שאם טעמו פגמו. ואין להקשות, שאף שטעמו פגמו, הרי עדיין יכול היה לעשות כן על ידי שישפוך מעט מן היין לכוס אחר או שישפוך לידו ויטעם, שבאופן זה אין הכוס נפגם ויוכל לברך על הרביעית שנשאר בכוס ברכת המזון, אינו יכול לעשות כן, משום שבכוס של חובה כקידוש והבדלה, אף שאינו חייב לשתות רביעית, יש לשתות מכוס שיש בה רביעית יין. תוספות (ד"ה שמע מינה טעמו). יט. **ושלא** כדעת הסובר לקמן (קו:), שאם טעם אינו יכול להבדיל עד למחר קודם שיאכל. רשב"ם (ד"ה וש"מ טעם).

ז. **וּשְׁמַע מִינָּהּ, אוֹמֵר שְׁתֵּי קְדוּשּׁוֹת**, כלומר שתי מצוות[א] הטעונות כוס, כגון ברכת המזון והבדלה, **עַל כּוֹס אֶחָד**, אם אין לו אלא כוס אחד, אף שכאשר יש לו שני כוסות, מבואר בגמרא לעיל (קב:) שאין לומר שתי קדושות על כוס אחד[ב].

ח. **וּשְׁמַע מִינָּהּ**, ששיטת ברייתא זו **כְּבֵית שַׁמַּאי הִיא וְאַלִּיבָּא דְּרַבִּי יְהוּדָה** שביאר שלבית שמאי מברכים על הנר תחילה ואחר כך על הבשמים ולבית הלל תחילה על הבשמים ואחר כך על הנר[ג].

רב אשי אינו מונה אלא שבע הלכות הנלמדות מן הברייתא: רַב אַשִׁי אָמַר, אין ללמוד מן הברייתא אלא שבע הלכות, משום ששני הדינים **טְעָמוֹ פְּגָמוֹ, וְכוֹס שֶׁל בְּרָכָה צָרִיךְ שִׁיעוּר, חֲדָא מִילְּתָא הִיא** - דבר אחד הם, **וְהָכִי קָאָמַר, מַאי טַעֲמָא טְעָמוֹ פְּגָמוֹ** - מהו הטעם שאם טעמו לכוס של הבדלה פגמו ושוב אינו ראוי לברכת המזון, שעל כן מבואר בברייתא שכשאין לו אלא כוס אחד אינו מבדיל על הכוס קודם שיאכל כיון שיוכרח לטעום ממנו ושוב לא יוכל לברך עליו ברכת המזון אלא מניחו לאחר הסעודה כדי לברך ברכת המזון ולהבדיל על אותו הכוס, **מִשּׁוּם דְּכוֹס שֶׁל בְּרָכָה צָרִיךְ שִׁיעוּר**, וכיון שטעם מן הכוס נחסר מן השיעור. אכן אם היה הכוס גדול, ובטעימתו לא נחסר משיעור רביעית, אין הכוס נפגם בטעימה זו[ד]. נמצא שאין ללמוד מן הברייתא אלא ש'כוס של ברכה צריך שיעור'[ה].

★

הגמרא מביאה דעות שונות באיזה אופן נעשה היין פגום: רַבִּי יַעֲקֹב בַּר אִידִי קָפִיד אַחַצְבָּא פְּגִימָא - הקפיד אף על כדי של יין פגום, כלומר שאם שתה אדם מכד של יין[ו] שוב לא היה מברך על היין שבכד[ז]. **רַב אִידִי בַּר שִׁישָׁא קָפִיד אַכָּסָא פְּגִימָא** - הקפיד דווקא אם שתה אדם מן הכוס עצמו, אבל אם שתה מן הכד לא הקפיד. **מַר בַּר רַב אַשִׁי קָפִיד אֲפִילּוּ אַחֲבִיתָא פְּגִימְתָּא** - הקפיד אפילו שתה אדם מחבית של יין שוב לא היה מברך על היין שבחבית[ח].

★

הגמרא מביאה ברייתא הדורשת מן המקרא את חובת הקידוש בלילה וביום: תָּנוּ רַבָּנָן, נאמר בכתוב (שמות כ ח) **'זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ'**, ויש לדרוש את המקרא כך, **'זוֹכְרֵהוּ עַל הַיַּיִן'**. כלומר, שיש לקדש את השבת בהזכרת ברכה על כוס של יין[ט][א]. **אֵין לִי** - ועדיין אין אני יודע את חובת הקידוש **אֶלָּא בַּיּוֹם**, שהרי נאמר בפסוק 'זכור את יום', אך קידוש **בַּלַּיְלָה מִנַּיִן** יש ללמוד. **תַּלְמוּד לוֹמַר 'זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ**, ומתיבת 'לקדשו' יש לרבות את קידוש הלילה, שהוא בזמן שמתקדש יום השבת בכניסתו[יא].

הגמרא מקשה על כך שתי קושיות: שנינו בברייתא **'בַּלַּיְלָה מִנַּיִן'**. כלומר, שפשוט הדבר שיש לדרוש את עיקר הכתוב על קידוש היום, אלא שיש לברר מהיכן לומדים שיש חיוב קידוש אף בלילה. ועל כך יש לתמוה, **אַדְּרַבָּה**, הרי **עִיקַּר קִדּוּשָׁא בַּלַּיְלָה הוּא (קָדֵישׁ[יב])** - עיקר מצות קידוש בלילה היא, שכן מתיבת 'לקדשו' יש ללמוד **דְּכִי קָדֵישׁ תְּחִלַּת יוֹמָא בָּעֵי לְקִידּוּשֵׁי** - שהשעה שבה מתקדש היום בכניסתו היא הראויה לקדש על הכוס.

וְתוּ - ועוד יש להקשות, על מה ששנינו בברייתא **'בַּלַּיְלָה מִנַּיִן, תַּלְמוּד לוֹמַר זָכוֹר אֶת יוֹם'**, שהרי **הַתַּנָּא מֵיהֲדַר אַלֵּילְיָה** - מחזר אחר דרשה לרבות את קידוש הלילה, **וְקָא נָסִיב לֵיהּ קְרָא דִּימָמָא** - וכיצד הוא מביא על כך מקרא העוסק בקידוש היום.

מתרצת הגמרא: **הָכִי קָאָמַר** - כך יש לגרוס בדברי הברייתא, נאמר בכתוב **'זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ'**, ויש ללמוד מכך שצריך להיות **זוֹכְרֵהוּ עַל הַיַּיִן בִּכְנִיסָתוֹ** - בכניסת השבת, דהיינו בקידוש הלילה. ועדיין **אֵין לִי** - אין אני יודע דין קידוש **אֶלָּא בַּלַּיְלָה, בַּיּוֹם מִנַּיִן, תַּלְמוּד לוֹמַר 'זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת'**[יג], ויש לרבות מתיבת 'יום' גם את קידוש היום, אף שאינו עיקר כקידוש הלילה[יד].

הגמרא מבררת את נוסח ברכת קידוש היום: בַּיּוֹם מַאי מְבָרֵךְ - איזו ברכה מברכים בקידוש היום[טו]. **אָמַר רַב יְהוּדָה, 'בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן'**. כלומר, אין אומרים ברכה על הקידוש כלל, אלא מברכים 'בורא פרי הגפן' על כוס יין ושותים[טז].

מביאה הגמרא מעשה בענין זה: רַב אַשִׁי אִיקְלַע [-נזדמן] **לְעִיר מְחוֹזָא, אָמְרוּ לֵיהּ** - אמרו לו בני העיר ביום השבת, **לִיקַדֵּישׁ לָן מָר** - יקדש לנו הרב **'קִידּוּשָׁא רַבָּה'** - קידוש גדול[יז]. **הַבוּ לֵיהּ** - נתנו לו כוס יין לקדש עליה. **סָבַר** - חשב רב אשי, **מַאי נִיהוּ** - מה היא כוונתם שאקדש להם **'קִידּוּשָׁא רַבָּה'**, **אָמַר** לעצמו, **מִכְּדִי** - הרי **כָּל הַבְּרָכוֹת כּוּלָּן** של קידוש על היין **'בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן' אָמְרֵי בְּרֵישָׁא** - פותחות הן בברכת 'בורא פרי הגפן', ולפיכך **אָמַר** על הכוס ברכת **'בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן', וְאַגִּיד בֵּיהּ** - והאריך בה, כדי לראות אם ימהר אחד מן המסובים להכין עצמו לשתות, ובכך יבין שאין הם מברכים עוד ברכה בקידוש זה[יח]. ואכן **חַזְיֵיהּ** - ראה רב אשי **לְהַהוּא סָבָא** - לזקן אחד, **דְּגָחִין וְשָׁתֵי** - שהתכופף לשתות מכוס שהיתה לפניו[ג]. **קְרֵי אַנַּפְשֵׁיהּ** - קרא רב אשי על עצמו את המקרא (קהלת ב יד) **'הֶחָכָם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ'**[ד].

★

הגמרא מבארת דין מי שלא הבדיל במוצאי שבת: אָמְרֵי בְּנֵי רַבִּי חִיָּיא, מִי שֶׁלֹּא הִבְדִּיל בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת מַבְדִּיל וְהוֹלֵךְ בְּכָל הַשַּׁבָּת [-השבוע] **כּוּלּוֹ**.

מבררת הגמרא: **וְעַד כַּמָּה** - עד איזה יום ניתן עוד להבדיל. **אָמַר רַבִּי זֵירָא, עַד יוֹם רְבִיעִי בְּשַׁבָּת**. דהיינו, בימי ראשון שני ושלישי, שהם נידונים אחר השבת שעברה, אבל מיום רביעי ואילך נגררים הימים אחר השבת הבאה, ושוב אי אפשר להשלים בהם את הבדלת השבת שעברה[יט].

כִּי הָא - וכמו שמצינו דין זה לגבי ענין אחר, **דְּיָתִיב** [-שישב] **רַבִּי זֵירָא קַמֵּיהּ** [-לפני] **דְּרַב אַסִּי, וְאָמְרֵי לָהּ** - ויש אומרים שישב **רַב אַסִּי קַמֵּיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן, וְיָתִיב וְקָאָמַר** - וישב רב אסי[כ] ואמר דין זה, **לְעִנְיַן** דין **גִּיטִּין, חֲדָא בְּשַׁבְּתָא תְּרֵי וּתְלָתָא** - יום ראשון בשבוע, וכן יום שני ושלישי, **בָּתַר שַׁבְּתָא** - נמשכים אחר השבת שעברה, ולפיכך אם אמר אדם לאשתו 'הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתיים זוז אחר השבת', אם נתנה לו עד סוף יום שלישי הרי זו מגורשת, אבל אם נתנה לו מיום רביעי ואילך אינה מגורשת.

א. **הלשון** שתי קדושות, נאמר לעיל (קג:) גבי אופן שאומר קידוש וברכת המזון על הכוס. וביאר הרשב"ם (שם ד"ה שני) שקורא לברכת המזון בלשון 'קדושה' כקידוש היום, כלומר שתי מצוות. ב. **משום** שאין לעשות את המצוות חבילות חבילות, כמבואר לעיל (קב:). שנראה שרוצה להיפטר מהן במהרה כאדם הממהר לפרוק משאו. רש"י (סוטה ח. ד"ה חבילות) ורשב"ם (לעיל קב: ד"ה חבילות). ג. **נחלקו** רבי מאיר ורבי יהודה, במה נחלקו בית שמאי ובית הלל לענין סדר ברכות ההבדלה. דעת רבי מאיר מבוארת במשנה (ברכות נא:), שהכל מודים שמברך על הנר תחילה ואחר כך על הבשמים, אולם נחלקו אימתי מברך ברכת המזון כאשר מבדיל אחר הסעודה, לדעת בית שמאי מברך ברכת המזון קודם שמברך על הבשמים, ולדעת בית הלל מברך על הבשמים ואחר כך מברך ברכת המזון. ואילו דעת רבי יהודה מבוארת בגמרא (שם נב. לעיל קג.), שהכל מודים שמברך ברכת המזון קודם כל ברכות ההבדלה, אך בזה נחלקו, שלדעת בית שמאי מברך תמיד על הנר תחילה ואחר כך על הבשמים, ולדעת בית הלל מברך על הבשמים קודם שמברך על הנר. ד. **מדברי** רש"י והרשב"ם (ד"ה מטוס) משמע שדעת רב אשי, שאם טעם מן הכוס לא פגם אותו מלהיות כוס של ברכה. אמנם התוספות (ד"ה מטוס) כתבו, שאף רב אשי מודה שאם טעמו פגמו, ולא נחלק על כל האמוראים להלן הסוברים כן, אך סובר שאין הוכחה לדין זה מן הברייתא. ה. **הגמרא** לעיל שהוכיחה מהברייתא גם דין זה שאם טעמו פגמו, סברה שמה ששנינו בברייתא שאין לו אלא כוס אחד, אין הכוונה שיש לו רק רביעית יין אחת מצומצמת, אלא שאין לו שתי רביעיות, ולכך הוכיחה הגמרא, שכיון שאינו יכול להבדיל ולטעום מלא לוגמיו ולהותיר רביעית לכוס של ברכת המזון, מוכח שאם טעמו פגמו. אמנם רב אשי סבר שאין להוכיח דין זה מן הברייתא, משום שיש לומר שמדובר בברייתא שאין לו כדי מלא לוגמיו יתר על רביעית, ולכך אם יטעם מן הכוס כמלא לוגמיו יחסר לו מן השיעור, ואין ראיה שהטעימה פוגמת את היין. ו. **על** פי רש"י (ב"ב צו. ד"ה כדנייד). תוספות (לעיל קה: ד"ה שמע מינה טעמו). ז. **דווקא** כששתה מן הכד עצמו, וכן לדעת מר בר רב אשי להלן מן החבית עצמה, אבל אם שפך ממנו לכוס ושתה מן הכוס, לא נפגם היין שבכד או בחבית בכך. ראב"ד (שבת פכ"ט הט"ז) על פי ביאור המגיד משנה. ח. **אף** אם שפך אחר כך את היין לכוס. ריטב"א (הלכות ברכות פ"ח ה"ד). ודווקא ברכה הטעונה כוס כגון קידוש והבדלה יש להקפיד שלא לברך על יין פגום, אבל אם רוצה לשתות חייב לברך בורא פרי הגפן אף על יין פגום, שאסור להנות מהעולם הזה בלי ברכה. רש"י ורשב"ם (ד"ה קפיד). בביאור הגר"א (או"ח סי' קפב ס"ג) הביא ביאור נוסף מהו 'קפיד אחצבא פגימא', שחצבא הוא כד של מים, שאין למזוג כוס של ברכה במים פגומים. ט. **וזהו** דווקא בחבית קטנה, אבל בחבית של עץ גדולה אין להקפיד. רשב"ם (ד"ה אפילו). וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' קפב ס"ג). אמנם המאירי (לעיל קה: ד"ה הפיסי) כתב שאף בחבית גדולה יש להקפיד, וכן פסק במג"א (שם סק"ח). וכל הדין שאין לברך על יין פגום הוא דווקא לכתחילה, אבל אם אין לו אלא יין פגום, יכול לקדש עליו, שכן משמע מהלשון 'קפיד'. רשב"ם (ד"ה קפיד). ותמהו התוספות (ד"ה קפיד), אם כן כיצד באין לו אלא כוס אחד התירו לו לאכול לפני הבדלה כדי שלא יהא הכוס פגום לברכת המזון. וכתבו מיהו ראוי רשב"ם לסמוך עליו בשעת הדחק. אמנם רבינו יואל (הו"ד בטור או"ח סי' קפב) כתב, שאין לברך על יין פגום אפילו אין לו יין אחר. ובשו"ע (או"ח סי' קפב ס"ז) נפסק שבשעת הדחק מברכים על כוס פגום. י. **שכן** מצינו 'זכירה' בכתובים לגבי יין, שנאמר (הושע יד ח) 'זכרו כיין לבנון', וכן נאמר (שיר השירים א ד) 'נזכירה דודיך מיין'. תוספות (ד"ה זוכרהו). יא. **רשב"ם** (ד"ה לקדשו). אמנם רבינו חננאל (ד"ה ת"ר) כתב, שריבוי הלילה נדרש מתיבת 'זכור'. ומדברי תוספות הרא"ש (ד"ה ועוד) מתבאר, שהריבוי לקידוש הלילה הוא מתיבת 'את' [שהרי כל 'אתין' ריבויין הן]. יב. **הרשב"ם** (ד"ה ה"ג) אינו גורס תיבה זו. יג. **כתב** הרשב"ם (ד"ה הכי), שטעם הדבר שאין הגמרא אומרת 'חסורי מחסרא והכי קתני', לפי שאין חסר בלשון הברייתא כלום, אלא ששנויה בהיפוך, שבמקום שהיה לתנא לומר 'אין לי אלא בלילה, ביום מנין', טעה ואמר 'אין לי אלא ביום, בלילה מנין'. יד. **כתב** הר"ן (על הרי"ף, ד"ה אין), שבהכרח צריך לומר שדרשה זו היא אסמכתא בעלמא, שאין הקידוש של יום מן התורה אלא מדרבנן, שאם לא כן, מדוע אין אומרים בקידוש זה אלא ברכת 'בורא פרי הגפן' בלבד [כמבואר בדברי הגמרא להלן בסמוך]. טו. **שכן** אי אפשר לומר שחוזרים ומברכים בו את ברכת קידוש הלילה, שהרי שנינו לעיל (קה.) 'לילי שבת ולילי יום טוב יש בהן קדושה על הכוס וכו', שבת ויום טוב אין בהם קדושה על הכוס', דהיינו שאין אומרים ביום השבת את ברכת הקידוש. רשב"ם (ד"ה ביום). טז. **וטעם** הדבר הוא משום כבוד שבת, לחלק בין סעודת חול [שבה אוכלים פת תחילה ואחר כך שותים יין] לסעודת שבת, והוא כעין ענין שיר, ש'אין אומרים שירה אלא על היין' (ברכות לה.). רשב"ם (ד"ה אמר) בשם השאילתות (פר' יתרו סי' נד). יז. **כוונתם** היתה לברכת 'בורא פרי הגפן', וקראו לברכה זו בשם 'קידושא רבא' מפני שבכל הקידושים אומרים אותה. רשב"ם (ד"ה קידושא). ובתוספות רי"ד (ד"ה ליקדיש) כתב, שקידוש היום נקרא כן בדרך כבוד, לפי שקטן הוא מקידוש הלילה, וכדרך שקוראים לסומא 'סגי נהור' [-מרובה באור]. ורבינו דוד (ד"ה הא) כתב בשם רבו, שטעם הדבר שקוראים אותו 'קידושא רבא' הוא 'סוד נעלם'. יח. **ואם** לא יתכונן אחד מהם לשתות יבין שאומרים הם ביום ברכת קידוש של לילה, ובאופן כזה היה מברך להם כמנהגם. רשב"ם (ד"ה ואגיד), לפי גירסת הב"ח בהגהותיו[ב]. יט. **ראה** עוד בדין השלמת הבדלה בסוגיית הגמרא להלן (קז.) ובהערות שם. כ. **לפי** גירסת ה'אמרי לה'. ולפי הגירסא הראשונה רבי זירא הוא שאמר דין זה.

ואילו **אַרְבָּע וְחַמְשָׁא וּמַעֲלֵי יוֹמָא** - יום רביעי וחמישי ושישי[כא], **קַמֵּי שַׁבְּתָא** - נמשכים אחר השבת העתידה לבוא. ולפיכך אם אמר אדם לאשתו 'על מנת שתתני לי קודם השבת', ונתנה אותם ביום רביעי או חמישי או שישי הרי זו מגורשת[ה].

אָמַר רַב יַעֲקֹב בַּר אִידִי, אֲבָל לֹא מברך **עַל הָאוּר** - על האש. דהיינו, אף שניתן להשלים את ההבדלה עד ליום רביעי, מכל מקום אין לברך ברכת 'בורא מאורי האש' אלא במוצאי שבת בלבד, והמבדיל בימים שלאחר מכן אינו מברך ברכה זו[כב][ו].

★

הגמרא מבררת דין המפסיק בקידוש בין נטילת ידים לסעודה: **אָמַר רַב בְּרוֹנָא אָמַר רַב,**

כא. **יום** שישי נקרא 'מעלי יומא', דהיינו שעולה ובא היום החשוב, יום השבת. על פי דברי הערוך (ערך מעלי). כב. **שכן** טעם הדבר שמברכים על הנר במוצאי שבת משום שתחילת ברייתו הוא, כמבואר בדברי הגמרא לעיל (נד.), ולפיכך אין מברכים עליו אלא במוצאי שבת בדווקא. רשב"ם (ד"ה אבל).

הַנּוֹטֵל יָדָיו לסעודה קודם קידוש[א], לֹא יְקַדֵּשׁ על היין אחר הנטילה, מאחר והקידוש מפסיק בין נטילה לאכילה, והרי זה כהיסח הדעת[ב]. אלא אדם אחר יקדש, והוא יֵצֵא ידי חובתו בשמיעה ושתיה[ג]. [וְכֵן אָמַר רַב אֲדָא בַּר אַהֲבָה אָמַר רַב, נָטַל יָדָיו לֹא יְקַדֵּשׁ[ד]].

אָמַר לְהוּ רַב יִצְחָק בַּר שְׁמוּאֵל בַּר מַרְתָּא לרב ברונא ולרב אדא בר אהבה, אַכַּתִּי לֹא נָח נַפְשֵׁיהּ דְּרַב שְׁכַחְנִינְהוּ לִשְׁמַעְתְּתֵיהּ - עדיין לא נפטר רב מן העולם וכבר שכחנו את ההלכות שלימד לנו. זִמְנִין סַגִּיאִין הֲוָה קָאִימְנָא קַמֵּיהּ דְּרַב - הרי פעמים רבות הייתי עומד לפני רב בשעת הקידוש, ונוכחתי לראות דִּזִימְנִין דַּחֲבִיבָא עֲלֵיהּ רִיפְתָּא מְקַדֵּשׁ אַרִיפְתָּא - שפעמים שהיתה הפת חביבה לו, כשהיה רעב, היה מקדש עליה, זִימְנִין דַּחֲבִיבָא לֵיהּ חַמְרָא מְקַדֵּשׁ אַחַמְרָא - ופעמים שהיה היין חביב לו, כשהיה צמא, וקידש עליו. ומאחר שלפעמים היה מקדש על הפת, יש להוכיח מכך שמותר ליטול ידים קודם קידוש, ואין בכך היסח הדעת בין נטילה לאכילה, שהרי המקדש על הפת בהכרח צריך ליטול ידיו תחילה[ה].

הגמרא מבארת את דינו של הטועם קודם קידוש או הבדלה: אָמַר רַב הוּנָא אָמַר רַב, אדם שֶׁטָּעַם דבר מאכל קודם קידוש הלילה, אפילו אם טעם רק דבר מועט ובשגגה[ו], שוב אֵינוֹ מְקַדֵּשׁ באותו הלילה, אלא רק למחר קודם סעודה[ז].

★

בְּעָא מִינֵּיהּ [-שאל] רַב חָנָא בַּר חִינְנָא מֵרַב הוּנָא, אדם שֶׁטָּעַם דבר מאכל במוצאי שבת קודם הבדלה, מַהוּ שֶׁיַּבְדִּיל לאחר מכן.

אָמַר לֵיהּ רב הונא, אֲנִי אוֹמֵר שאף אם טָעַם רשאי הוא להיות מַבְדִּיל לאחר מכן, ואין צריך להחמיר בהבדלה כמו בקידוש[ח], וְאילו רַב אַסִּי אָמַר, שאם טָעַם קודם הבדלה שוב אֵינוֹ מַבְדִּיל[ט].

מביאה הגמרא מעשה בענין זה: רַב יִרְמְיָה בַּר אַבָּא אִיקְלַע [-נזדמן] לְבֵי [-לביתו של] רַב אַסִּי. אִישְׁתְּלֵי וּטְעִים מִידִי - שכח רב ירמיה וטעם דבר מאכל קודם הבדלה[י]. לאחר מכן הַבוּ לֵיהּ כָּסָא וְאַבְדֵּיל - הביאו לו כוס של יין והבדיל עליו. אָמְרָה לֵיהּ דְּבֵיתְהוּ - אמרה אשתו של רב אסי לרב אסי, וְהָא מָר לֹא עָבִיד הָכִי - והרי אתה אינך נוהג כן, אלא סובר אתה 'טעם אינו מבדיל'. אָמַר לָהּ רב אסי, שִׁבְקֵיהּ - הניחי לו, כְּרַבֵּיהּ סְבִירָא לֵיהּ - הוא סובר כשיטת רבו, רב, שאמר רב הונא בשמו 'טעם מבדיל'[יא].

הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים בדעת שמואל בענין זה[יב]: אָמַר רַב יוֹסֵף [אָמַר רַב יְהוּדָה[יג]] אָמַר שְׁמוּאֵל, אדם שֶׁטָּעַם דבר מאכל קודם קידוש שוב אֵינוֹ מְקַדֵּשׁ, וכן אדם שֶׁטָּעַם דבר מאכל קודם הבדלה שוב אֵינוֹ מַבְדִּיל. וְרַבָּה אָמַר [-בשם] רַב נַחְמָן אָמַר שְׁמוּאֵל, אף אם טָעַם קודם קידוש רשאי הוא להיות מְקַדֵּשׁ לאחר מכן, וְאף אם טָעַם קודם הבדלה רשאי הוא להיות מַבְדִּיל.

א. **כלומר**, שנתכוין מתחילה ליטול ידיו לסעודה על דעת שיקדש בין נטילה לאכילה, אך אין כוונתו ליטול ידים לצורך שתיית היין, שהרי שנינו (חולין קו.) 'הנוטל ידיו לפירות הרי זה מגסי הרוח'. רשב"ם (ד"ה נטל).

ב. **ואם** קידש, צריך לשוב וליטול ידיו שנית אחר הקידוש קודם האכילה, שכך שנינו (ברכות נג:) 'תכף לנטילת ידים סעודה'. ומכל מקום אין לעשות כן, ליטול ידים שתי פעמים, שהרי הברכה שמברך בנטילה הראשונה היא לבטלה, ולפיכך לא אמר 'נטל ידיו מקדש וחוזר ונוטל ידיו'. רשב"ם (ד"ה נטל). עוד כתב, שיש ללמוד מכאן שהנוטל ידיו לסעודה לא יבדיל על הכוס בין נטילה לאכילה, וקל וחומר הוא, שהרי קידוש במקום סעודה הוא, ואף על פי כן יש בזה היסח דעת מן הנטילה, וכל שכן לענין הבדלה שאינה במקום סעודה. ומתבאר מדבריו, שדין זה ש'הנוטל ידיו לא יקדש' נאמר אף לדעת הסובר 'קידוש במקום סעודה'. אמנם הרא"ש (סי' טז) כתב, שרב שאמר דין זה סובר כשיטתו (לעיל ק:) ש'יש קידוש שלא במקום סעודה', ונמצא שאין הקידוש שייך לסעודה, ועל כן הוא מפסיק בין נטילה לאכילה, אבל לשמואל הסובר ש'אין קידוש אלא במקום סעודה', נמצא שהקידוש הוא התחלת הסעודה, ולפיכך אין הוא מפסיק בין נטילה לאכילה.

ג. **ובאופן** כזה אין כאן היסח הדעת, מאחר שהוא עצמו אינו מברך. רשב"ם (ד"ה נטל). וכתב בתוספות רבינו פרץ (ד"ה הנוטל), שאף רשאי אדם לכתחילה ליטול ידיו קודם קידוש על מנת לשמוע מאחר המקדש, ולפיכך לא נקטה הגמרא בלשון 'אסור ליטול ידיו קודם קידוש', כיון שאין האיסור אלא כשמקדש בעצמו.

ד. **כן** היא הגירסא ברי"ף, וכן הגיה הב"ח. שכן מוכח מדברי הגמרא להלן בסמוך ['אמר להו רב יצחק'] שמימרא זו נאמרה על ידי שנים.

ה. **וכן** היא ההלכה, שמי שנטל ידיו קודם קידוש אינו צריך לחזור וליטול ידיו שנית אחר הקידוש. ואין לחלק בזה בין מקדש על פת למקדש על יין, שאם כן היה לו לרב ברונא להשיב לרב יצחק שאין להוכיח ממה שרב קידש על הפת לענין קידוש על היין. רשב"ם (ד"ה דחביבא). ובתוספות (ד"ה מקדש) תמהו על כך, שהרי ודאי יש מקום לחלק ביניהם, שכן המקדש על היין מפסיק בקידוש בין הנטילה לברכת המוציא, אבל המקדש על הפת מברך מיד בתחילת הקידוש [בסמוך לנטילה] 'המוציא לחם מן הארץ', אלא שהוא מפסיק בין ברכת 'המוציא' לאכילת הפת באמירת הקידוש, והפסקה כזו מותרת, שכן צורך סעודה היא, וכמבואר במסכת ברכות (מ.). [ובתוספות רבינו פרץ (ד"ה זמנין) הוסיף בזה, שכאשר אדם מקדש על הפת הוא נוטלה בידיו, וממילא אינו מסיח דעתו ממנה. וראה שם שהוסיף עוד כמה קושיות על שיטת הרשב"ם]. וכתבו התוספות, שיש ליישב קושיא זו [על דרך פירוש הרשב"ם], שפעמים שהיתה דעתו של רב לקדש על הפת, והיה נוטל את ידיו, ולאחר מכן נמלך בדעתו ומקדש על היין, והיה סומך על נטילה ראשונה שנטל קודם הקידוש, ובהכרח שאין זה הפסק [אמנם הרשב"ם עצמו אינו סובר כן][א].

ו. **כן** מוכח מהמשך דברי הגמרא, לגבי המעשה של רב ירמיה ששכח וטעם דבר מועט קודם הבדלה.

ז. **כן** היא שיטת הרשב"ם והתוספות (ד"ה טעם). וראה בדבר שמואל (ד"ה טעם), שצריך לומר לכאורה לשיטה זו, שמשום קנס יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, שהרי הוא מבטל את מצות קידוש הלילה שהיא מן התורה, בעוד שקידוש היום אינו אלא מדברי חכמים. אמנם כתב שלפי השיטות הסוברות שיוצאים ידי חובת קידוש מן התורה בתפילה, וקידוש על היין הוא מדרבנן [ראה הערה לעיל ע"א], מיושב הענין. ובאופן נוסף כתב ליישב, על פי מה שצידד המנחת חינוך (מצוה לא), שמי שלא קידש בלילה חייב בקידוש היום מן התורה, ונמצא שאין עוקרים ממנו מצות קידוש. אמנם במהר"ם חלאוה (ד"ה אמר) הביא בשם הראב"ד, שהקשה כיצד ימשיך אותו אדם לאכול בלא קידוש, וכי 'מי שאכל שום וריחו נודף, יחזור ויאכל שום אחר כדי שיהא ריחו נודף' (ברכות נא.). ועל כן הוא מפרש שהכוונה היא שאסור לו לקדש בעצמו, מפני שנראה כמבזה את המצוה, אבל אחרים מקדשים לו ומוציאים אותו ידי חובתו. וכתב בדבר שמואל (שם), שלשיטה זו צריך לומר שאם אינו מוצא מי שיקדש לו רשאי לקדש בעצמו.

ח. **לדעת** הסוברים שחיוב הבדלה הוא מדברי חכמים, מבואר מדוע יש להחמיר בקידוש שחיובו מן התורה יותר מהבדלה, אמנם לדעת הסוברים שגם הבדלה חיובה מן התורה צריך לתת טעם בדבר מדוע מחמירים בקידוש יותר. דבר שמואל (ד"ה אני).

ט. **כלומר**, אינו רשאי לאכול במוצאי שבת, אלא ימתין עד למחר ויבדיל קודם אכילה. על פי דברי רשב"ם ותוספות (לעיל קה: ד"ה ש"מ טעם).

י. **נתקשו** התוספות (ד"ה אישתלי), כיצד יתכן שנכשל רב ירמיה באכילה קודם הבדלה, 'השתא בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידן, צדיקים עצמן לא כל שכן' (יבמות צט:). ותירצו, שכלל זה נאמר רק במקום שהמאכל עצמו אסור ['שגנאי הוא לצדיק ביותר'. תוספות במסכת שבת (יב: ד"ה רבי)], אבל כאן לא אכל רב ירמיה דבר איסור אלא דבר היתר בשעת איסור, ואכילה כזו אינה מגונה כל כך, ויכולים אף צדיקים להיכשל בה.

יא. **כן** פירשו רש"י (ד"ה כרביה) והרשב"ם (ד"ה שבקיה), שרב הונא שאמר 'טעם מבדיל' אמר כן בשם רבו רב. ובתוספות (ד"ה שבקיה) הקשו על דבריהם, שהרי רב אסי גם היה תלמידו של רב, ואילו מהלשון 'כרביה סבירא ליה' משמע שהיה זה רבו של רב ירמיה ולא רבו של רב אסי. ועל כן פירשו ש'כרביה סבירא ליה' היינו רב הונא, שהיה רבו של רב ירמיה.

יב. **כן** משמע מפשטות דברי הגמרא. אמנם בהגהות יעב"ץ (ד"ה אמר) כתב, שאחד מהם שמע משמואל בערב, והשני שמע ממנו בבוקר שלאחריו, אחר שחזר בו.

יג. **כן** היא הגירסא בכתבי יד, שהרי רב יוסף לא היה בדורו של שמואל.

הגמרא מביאה פסקי הלכה בדיני קידוש והבדלה: **אָמַר רָבָא, הִילְכְתָא** - נוקטים אנו להלכה, שאדם **שֶׁטָּעַם** קודם קידוש רשאי להיות **מְקַדֵּשׁ** לאחר מכן, **וְכֵן** אדם **שֶׁטָּעַם** קודם הבדלה **מַבְדִּיל** לאחר האכילה. **וּמִי שֶׁלֹּא קִידֵּשׁ בְּעֶרֶב** [-בליל] **שַׁבָּת**, רשאי להיות **מְקַדֵּשׁ וְהוֹלֵךְ** במשך **כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ**[א], **עַד מוֹצָאֵי שַׁבָּת. וּמִי שֶׁלֹּא הִבְדִּיל בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת, מַבְדִּיל וְהוֹלֵךְ** במשך **כָּל הַשַּׁבָּת** [-השבוע] **כּוּלּוֹ**, עד יום רביעי[ב].

הגמרא מביאה לשון אחר בדברי רבא: **אַמֵּימָר, פָּתַח**[ג] **לָהּ לְהָא שְׁמַעְתָּא דְּרָבָא בְּהַאי לִישָּׁנָא** - היה אומר את פסק ההלכה משמו של רבא בלשון זה. **אָמַר רָבָא, הִילְכְתָא** מי **שֶׁטָּעַם** קודם קידוש רשאי להיות **מְקַדֵּשׁ** לאחר מכן, ומי **שֶׁטָּעַם** קודם הבדלה רשאי להיות **מַבְדִּיל. מִי שֶׁלֹּא קִידֵּשׁ בְּעֶרֶב שַׁבָּת, מְקַדֵּשׁ וְהוֹלֵךְ** במשך **כָּל הַיּוֹם כּוּלּוֹ. מִי שֶׁלֹּא הִבְדִּיל בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת, מַבְדִּיל וְהוֹלֵךְ** במשך **כָּל הַיּוֹם** שלאחריו **כּוּלּוֹ**. כלומר, לפי לשון זה שאמר אמימר, לא התיר רבא להשלים את ההבדלה במשך כל השבוע [דהיינו עד יום רביעי], אלא רק ביום ראשון לבדו[א].

הגמרא מביאה מעשה בענין הבדלה על 'חמר מדינה': **אָמְרֵי לֵיהּ** [-אמרו לו] **מָר יְנוּקָא וּמָר קְשִׁישָׁא בְּרֵיהּ** [-בנין] **דְּרַב חִסְדָּא**[ד] **לְרַב אַשִׁי, זִימְנָא חֲדָא אִיקְלַע אַמֵּימָר לְאַתְרִין** - פעם אחת נזדמן אמימר למקומנו, **וְלֹא הֲוָה לָן חַמְרָא** - ולא היה לנו יין להבדלה. **אַיְיתִינָא לֵיהּ שִׁיכְרָא וְלֹא אַבְדִּיל** - הבאנו לו שיכר[ה], ולא רצה להבדיל עליו, **וּבָת טְוָות** - והלך לישון כשהוא מעונה בלא אכילה[ו]. **לִמְחַר** - ביום ראשון, **טְרַחְנָא וְאַיְיתִינָא לֵיהּ חַמְרָא** - טרחנו והבאנו לו יין, **וְאַבְדִּיל וּטְעַים מִידִּי** - והבדיל עליו, ולאחר מכן טעם דבר מה[ז]. **לְשָׁנָה** האחרת **תּוּ אִיקְלַע לְאַתְרִין** - שוב הזדמן אמימר למקומנו, ואף הפעם **לֹא הֲוָה לָן חַמְרָא אַיְיתִינָא שִׁיכְרָא** - לא היה לנו יין להבדלה והבאנו שיכר[ח]. **אָמַר** אמימר, **אִי הָכִי** - אם כן, שלעולם אין היין מצוי בעיר הזאת אלא השיכר, נמצא שהשיכר **חֲמַר מְדִינָה הוּא** - כיין של מדינה זו הוא נידון[ט], **אַבְדִּיל וּטְעִים מִידִּי** - הבדיל על השיכר וטעם דבר מה[ז].

שְׁמַע מִינָּהּ תְּלָת - ויש ללמוד ממעשה זה שלשה דינים: האחד, **שְׁמַע מִינָּהּ שֶׁהַמַּבְדִּיל בִּתְפִלָּה** באמירת 'אתה חוננתנו' **צָרִיךְ שֶׁיַּבְדִּיל** גם **עַל הַכּוֹס**, שהרי אמימר הבדיל בתפילה, ואף על פי כן רצה להבדיל על הכוס[יא]. הדין השני שיש ללמוד ממעשה זה, **וּשְׁמַע מִינָּהּ אָסוּר לוֹ לְאָדָם שֶׁיֹּאכַל**[יב] **קוֹדֶם שֶׁיַּבְדִּיל**, ולפיכך לן אמימר כשהוא מעונה[יג]. והשלישי, **וּשְׁמַע מִינָּהּ מִי שֶׁלֹּא הִבְדִּיל בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּת מַבְדִּיל וְהוֹלֵךְ** במשך **כָּל הַשַּׁבָּת** [-השבוע] **כּוּלּוֹ**[יד], שהרי אמימר לא הבדיל במוצאי שבת, והשלים את ההבדלה למחרת[טו].

הגמרא דנה בענין קידוש והבדלה על שיכר: **בְּעָא מִינֵּיהּ** [-שאל] **רַב הוּנָא מֵרַב חִסְדָּא**[טז], **מַהוּ לְקַדּוּשֵׁי אַשִּׁיכְרָא** - האם מותר לקדש על שיכר העשוי מתמרים[יז], במקום שאין היין מצוי[יח].

אָמַר לו רב חסדא, **הַשְׁתָּא** - מעתה יש לתמוה, **וּמַה פִּירְזוּמָא** - שיכר העשוי משעורים, **וּתְאֵינֵי** - ושיכר העשוי מתאנים, **וְאַסְנֵי** - ושיכר העשוי מפירות הסנה, כגון תותים[יט], שהם משובחים יותר משיכר העשוי מתמרים, **דְּבְעַאי מִינֵּיהּ** - ששאלתי **מֵרַב** אם מותר לקדש עליהם, **וְרַב** שאל זאת **מֵרַבִּי חִיָּיא, וְרַבִּי חִיָּיא** שאל זאת **מֵרַבִּי, וְלֹא פְּשַׁט לֵיהּ** רבי את הספק, דהיינו, שלא התיר לו לקדש עליהם, **שִׁיכְרָא** - סתם שיכר העשוי מן התמרים, **מִיבַּעְיָא** - האם צריך לומר שאין מקדשים עליו.

סְבוּר מִינָּהּ - סברו התלמידים ששמעו דין זה ממנו, **קַדּוּשֵׁי הוּא דְּלָא מְקַדְּשִׁינַן עִילָּוֵיהּ** - שרק קידוש אין עושים על השיכר, **אֲבָל אַבְדּוּלֵי מַבְדְּלִינַן** - מותר להבדיל עליו. **אָמַר לְהוּ** [-להם] **רַב חִסְדָּא, הָכִי** [-כך] **אָמַר רַב, כְּשֵׁם שֶׁאֵין מְקַדְּשִׁין עָלָיו** - על השיכר, **כָּךְ אֵין מַבְדִּילִין עָלָיו. אִיתְּמַר נַמִּי** - וכן נאמר בבית המדרש, **אָמַר רַב תַּחֲלִיפָא בַּר אֲבִימִי אָמַר שְׁמוּאֵל, כְּשֵׁם שֶׁאֵין מְקַדְּשִׁין עָלָיו כָּךְ אֵין מַבְדִּילִין עָלָיו**[כ].

הגמרא מביאה מעשה בענין קידוש על שיכר: **לֵוִי שַׁדַּר לֵיהּ** [-שלח לו] **לְרַבִּי שִׁיכְרָא בַּר תְּלֵיסַר מְגָנֵי** - שיכר שנעשה על ידי כתישת שלש עשרה ערימות של תמרים[כא]. **טְעָמֵיהּ** - טעם רבי לשיכר זה, **הֲוָה בְּסִים טוּבָא** - והיה טעמו ערב לו ביותר. **אָמַר** רבי, שיכר **כְּגוֹן זֶה רָאוּי לְקַדֵּשׁ עָלָיו** בשבת, **וְלוֹמַר עָלָיו כָּל שִׁירוֹת וְתוּשְׁבָּחוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. בְּלֵילְיָא צַעֲרֵיהּ** - בלילה גרמה שתיית השיכר צער הגוף לרבי[כב], **אָמַר, מְיַסְּרָן וּמְפַיֵּיס** - משקה זה שגורם לצער הגוף, וכי ראוי הוא לפייס ולרצות לקדוש ברוך הוא על ידי אמירת קידוש עליו[כג].

הגמרא מביאה מימרות של אמוראים בענין הרחקה משתיית שיכר: **אָמַר רַב יוֹסֵף, אֶדּוֹר בְּרַבִּים** - אנדור בפני אנשים רבים, שהוא נדר שאין לו הפרה[כד], **דְּלָא אֶישְׁתֵּי שִׁיכְרָא** - שלא אשתה שיכר.

אָמַר רָבָא, אֶישְׁתֵּי מֵי זוֹרְיוֹן - מעדיף אני לשתות מים ששורים בהם פשתן, שהם סרוחים ביותר, **וְלֹא אֶישְׁתֵּי שִׁיכְרָא** - ולא לשתות שיכר.

וְעוֹד אָמַר רָבָא, תֶּיהֱוֵי שַׁקְיוּתֵיהּ שִׁיכְרָא - תהיה שתייתו שיכר, **מַאן דִּמְקַדֵּשׁ אַשִּׁיכְרָא** - למי שמקדש על השיכר. כלומר, אדם שמקדש על שיכר אף כשיש יין בביתו יענש מן השמים מדה כנגד מדה, שלא תשיג ידו לקנות יין ויוכרח לשתות רק שיכר.

הגמרא מביאה מעשה שאירע עם רב בענין קידוש על שיכר: **רַב, אַשְׁכְּחֵיהּ רַב הוּנָא** - מצאו רב הונא לרב, **דְּקָדֵישׁ אַשִּׁיכְרָא** - שהיה מקדש על שיכר, אף שהיה יין בעירו, לפי שהיה השיכר חביב עליו[כה]. **אָמַר לֵיהּ** - אמר לו רב הונא לרב, **שָׁרֵי אַבָּא לְמִיקְנֵי אִיסְתִּירֵי מִשִּׁיכְרָא** - התחיל אבא[כו] להרויח מעות מן השיכר. כלומר, מאחר והתחלת לעסוק בעשיית שיכר, והנך משתכר בו, לפיכך חביב הוא בעיניך לקדש עליו.

א. **ואומר** כל הקידוש של לילה, מלבד 'ויכולו'. שו"ע (או"ח סי' רעא ס"ח). ובמשנה ברורה (שם ס"ק מ) ביאר את טעם הדבר שאין אומרים ביום 'ויכולו', לפי שבלילה היתה גמר מלאכת השם יתברך. ב. **כפי** שנתבאר בדברי הגמרא לעיל (קו.), שהימים ראשון שני ושלישי נמשכים אחר השבת שעברה, ולפיכך ניתן להשלים בהם את ההבדלה, אבל מיום רביעי ואילך נמשכים הימים אחר השבת הבאה. ג. **בתוספות** (ד"ה אמימר) גרסו 'מתני'. ד. **'שני** בנים היו לרב חסדא, ושם שניהם שוין, אלא שהגדול קורין לו מר קשישא, ולצעיר קורין לו מר ינוקא'. רש"י במסכת כתובות (סט: ד"ה מר). אמנם התוספות במסכת בבא בתרא (ז: ד"ה מר) כתבו 'מר ינוקא הוא הגדול, ועל שם שנולד בינקותו [-בצעירותו] של רב חסדא קרי ליה מר ינוקא, ומר קשישא הוא הצעיר, ונולד בקשישותו של רב חסדא'. ה. **סתם** שיכר שלהם היה של תמרים. רשב"ם (להלן ד"ה ואסני). ו. **והוא** מלשון המקרא בדניאל (ו יט) 'אדין אזל מלכא להיכליה ובת טות' [אז הלך המלך אל היכלו ולן בלא אכילה. מצודת דוד (שם)]. ז. **ואילו** לא היה מוצא יין אף ביום ראשון, רשאי היה לאכול בלא הבדלה, שאין אדם מחויב לישב בתענית עד שיבדיל, אלא במוצאי שבת בלבד. רי"ף. ובמהר"ם חלאוה (ד"ה וש"מ) כתב, שאף במוצאי שבת אינו מחויב לישב בתענית, שלא אמרו חכמים 'אסור לאדם שיטעום קודם שיבדיל' אלא באופן שיש לו כוס, ואמימר שלן בתענית מנהג חסידות נהג, ורצה להחמיר על עצמו. וראה בשו"ע (או"ח סי' רצו ס"ג) שכתב 'אם אין לו יין ולא שכר ושאר משקין, יש אומרים שמותר לו לאכול, ויש אומרים שאם מצפה שיהיה לו למחר לא יאכל עד למחר שיבדיל'. ח. **הרש"ש** (ד"ה לשנה) תמה, מאחר וכבר הביאו לו שיכר בפעם הקודמת ולא רצה להבדיל עליו, מדוע הביאו לו שוב. ותירץ, שאכן בפעם השניה הם לא הביאו לו את השיכר שיבדיל עליו, אלא הביאוהו לצורך עצמם, שכך היה מנהגם תמיד להבדיל על השיכר. ולפיכך בפעם הראשונה נאמר 'אייתינא ליה שכרא', אבל בפעם השניה נאמר 'אייתינא שיכרא'. ט. **'פירוש** חמר מדינה, יין ששותין בני המדינה כולה, והוא יינם, ואין להם זולתו'. רבינו חננאל (ד"ה פי'). י. **וכן** היא ההלכה שכאשר אין יין בעיר אלא שיכר מבדילים עליו. אבל מים אינם נקראים 'חמר מדינה', ואין מבדילים עליהם, אפילו במקום שאין יין ושיכר. רשב"ם (ד"ה סמך). יא. **הגמרא** במסכת ברכות (לג.) מביאה דעת כמה אמוראים הסוברים ש'המבדיל בתפילה צריך שיבדיל על הכוס'. אמנם לאחר מכן היא מביאה ברייתא שבה מבואר ש'אם הבדיל בזו ובזו ינוחו לו ברכות על ראשו', ומשמע מכך שאין צריך להבדיל בשניהם. יב. **התוספות** במסכת שבת (ט: ד"ה לימא) גרסו 'שיטעום כלום'. יג. **ראה** הערה לעיל, שלדעת מהר"ם חלאוה, לא נאמר איסור זה אלא כשיש לפניו כוס, ואמימר רצה להחמיר על עצמו אפילו שלא היה לו כוס. וכן נתבאר שם שדעת הרי"ף אינה כן, אלא הוא סובר שחייב להתענות במוצאי שבת. ומכל מקום מודים הכל שאינו צריך להתענות אם אינו מוצא כוס ביום ראשון. יד. **אי** אפשר ללמוד ממעשה זה אלא לענין השלמת הבדלה ביום שלאחריו, שהרי אמימר הבדיל ביום ראשון, ומכל מקום נקטה הגמרא 'כל השבת' לפי שכן היא ההלכה [כלומר, עד יום רביעי]. תוספות (ד"ה ושמע). ורבינו דוד (ד"ה אמר) גרס בדברי הגמרא כאן 'מבדיל והולך כל היום כולו', אך כתב שאין להוכיח מכאן שאמימר סובר שאי אפשר להשלים לאחר יום ראשון, אלא כאן היה המעשה כך, וממילא לא ניתן להוכיח ממנו לגבי השלמה של יותר מיום אחד. טו. **טעם** הדבר שאין הגמרא מונה אף את ההלכה שמותר להבדיל על שיכר כשהוא 'חמר מדינה', לפי שאינה מונה עתה אלא הלכות בסדרי הבדלה. רשב"ם (ד"ה שמעת). ובאופן אחר כתב, שדבר פשוט הוא שאם אין יין בעיר טוב להבדיל על השיכר משלא יבדיל כלל, ואין צריך להשמיענו זאת. טז. **הרא"ש** גורס 'בעא מיניה רב חסדא מרב הונא', וכן הגיה הב"ח (אות א), והיינו משום שרב הונא היה רבו של רב חסדא, וכיצד יתכן הדבר שישאל הרב מן התלמיד. אמנם בהגהות יעב"ץ (ד"ה בעא) יישב הגירסא שלפנינו, וביאר שהיה רב הונא שואל מרב חסדא תלמידו כדי לנסותו אם ידע להשיב, וכפי שמצינו במקומות רבים שהיה הרב שואל מתלמידו כדי לחדדו. יז. **סתם** שיכר שלהם היה עשוי מתמרים. רשב"ם (ד"ה ואסני). יח. **כן** פירש הרשב"ם (ד"ה מהו). ונקט הרא"ש (סי' יז) בדעת הרשב"ם, שהספק הוא במקום שהשיכר 'חמר מדינה'. אמנם הרא"ש עצמו נוטה לפרש, שהספק הוא במקום שהשיכר אינו 'חמר מדינה', וכן כתבו התוספות לעיל (קו: ד"ה מקדש). וברש"ש (ברשב"ם ד"ה מקדש) כתב, שניתן לפרש כן אף בדעת הרשב"ם, שאין כוונתו להעמיד הספק באופן שאין יין בעיר כלל, שאז השיכר הוא חמר מדינה, אלא באופן שאין היין מצוי כל כך, אך עדיין ניתן להשיגו, ולפיכך אין השיכר נעשה 'חמר מדינה'. יט. **'סנה'** הוא שם כללי לשיחים קוצניים, ויש מהם שגדלים בהם תותים, ועושים מהם שיכר. כ. **נתבאר** בהערה לעיל שנחלקו הראשונים אם הספק היה באופן שהשיכר הוא 'חמר מדינה' או לא. ונמצא, שלדעת הסוברים שהספק הוא ב'חמר מדינה', אזי סובר רב שאין מקדשים ומבדילים על השיכר אף כשהוא 'חמר מדינה', ונחלק בזה על אמימר, הסובר [במעשה שהובא לעיל בגמרא] שמותר להבדיל על חמר מדינה. אמנם לדעת הסוברים שהספק הוא באופן שאין השיכר 'חמר מדינה', אזי יתכן שמודה רב שכאשר השיכר הוא 'חמר מדינה' מותר לקדש ולהבדיל עליו. כא. **כלומר**, אופן עשיית שיכר תמרים הוא על ידי שריית התמרים במים, עד שיקלטו המים את טעם התמרים. ואילו לוי נטל את המים לאחר ששרה בהם תמרים, וחזר ושרה בהם תמרים אחרים, וחזר ועשה כן שלש עשרה פעמים, עד שהשביח השיכר ביותר. וביאור תיבת 'מגני' הוא מלשון 'מגירה', שהוא סכין גדול המשמש לצורך כתישה ושבירה, על שם שכתש ושיבר תמרים רבים, כמאמר הכתוב (בראשית יד כ) 'אשר מגן צריך בידיך', שהוא לשון שבירה. על פי דברי הרשב"ם (ד"ה תליסר). רבינו חננאל (ד"ה שכרא) מפרש ענין שיכר זה באופן אחר, שסינן אותו בשלש עשרה מסננות, כלומר, שהורק מכלי אל כלי [ובכך ניקהו מכל הפסולת שבו]. כב. **שכן** התמרים משלשלים הם, כמבואר במסכת כתובות (י:). רשב"ם (ד"ה לעריה). כג. **רשב"ם** (ד"ה מיסכן). ורבינו חננאל (ד"ה מיסכן) פירש, ש'מיסרן' היינו שמסיר את הדעת, כמו מסית שבא בדברים רכים, כך השיכר הוא מתוק ומפתה בני אדם לשתותו, ו'מפיס' הכוונה מצער, מלשון 'המפיס מורסא' (שבת ג.). ולפי שני פירושים אלו משמע שהיתה מסקנתו של רבי שאין לקדש עליו. אמנם רש"י (ד"ה מיסכן) פירש באופן אחר, שכוונת רבי היתה שאף על פי שהשיכר מצער את האדם לאחר שתייתו, מכל מקום בשעת השתיה הוא מפייסו, כלומר, שהוא טוב וראוי לומר עליו קידוש והבדלה. כד. **כך** סובר רב יוסף, שנדר בפני רבים אין לו הפרה. אמנם אין הלכה כן, אלא נדר שהודר ברבים יש לו הפרה, ורק נדר שהוא 'על דעת רבים' אין לו הפרה. תוספות (ד"ה אדור). כה. **וסובר** בזה רב כשיטתו, שיש לאדם לקדש על מה שחביב בעיניו, וכפי שנתבאר לעיל (קו:), שכאשר היתה הפת חביבה על רב היה מקדש עליה, וכאשר היה היין חביב לו קידש עליו. רשב"ם (ד"ה מקדש). כו. **'אבא'** הוא רב. ונחלקו הראשונים מה היה שמו האמיתי. דעת רש"י במסכת ברכות (מז. ד"ה איתו), שהיה שמו

הגמרא מביאה ברייתא המבארת אם שיכר ראוי ל'כוס של ברכה': **תָּנוּ רַבָּנָן, אֵין מְקַדְּשִׁין אֶלָּא עַל הַיַּיִן**[כז]**, וְאֵין מְבָרְכִין אֶלָּא עַל הַיַּיִן.**

סברה הגמרא, שכוונת הברייתא היא שאין מברכים ברכה ראשונה אלא על היין. ועל כן היא מקשה: **אַטּוּ אַשִׁיכְרָא וְאַמַּיָּא מִי לֹא מְבָרְכִין עֲלַיְיהוּ** - האם אין מברכים על שיכר ומים קודם שתייתם '**שֶׁהַכֹּל נִהְיָה בִּדְבָרוֹ**'.

אָמַר אַבָּיֵי, הָכִי קָאָמַר - כך כוונת הברייתא לומר, **אֵין אוֹמְרִים הָבֵא כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה לְבָרֵךְ** עליו ברכת המזון **אֶלָּא עַל הַיַּיִן**, ולא על שיכר או מים.

הגמרא מביאה ברייתא נוספת העוסקת בדיני קידוש: **תָּנוּ רַבָּנָן, אֵין מְקַדְּשִׁין עַל הַשֵּׁכָר, מִשּׁוּם** [-משמו של] **רַבִּי אֶלְעָזָר בַּר רַבִּי שִׁמְעוֹן אָמְרוּ, מְקַדְּשִׁין** אף על השיכר[ב].

דין נוסף: **מְטְעִימַת**[כח] **יַיִן כָּל שֶׁהוּא.** כלומר, די בכך שיטעם המקדש 'משהו' מכוס של קידוש[כט]. **רַבִּי יוֹסֵי בַּר יְהוּדָה אוֹמֵר**, צריך שישתה **מְלֹא לוּגְמָא**[ל], דהיינו, שיהא פיו מלא ביין[לא].

עוד בענין שתיית מלא לוגמיו: **אָמַר רַב הוּנָא אָמַר רַב, וְכֵן תָּנֵי** [-שנה ברייתא] **רַב גִּידֵּל דְּמִן** [-ממקום ששמו] **נָרֶשׁ, הַמְקַדֵּשׁ וְטָעַם מְלֹא לוּגְמָא יָצָא, וְאִם לָאו** - אם לא טעם כשיעור זה, **לֹא יָצָא**[לב].

אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אֲנָא תְּנֵינָא לָהּ - אני שניתי ברייתא זו בשמו של רב גידול, אך **לֹא** בשם **גִּידּוּל בַּר מְנַשְּׁיָא וְלֹא** בשם **גִּידּוּל בַּר מַנְיוּמֵי**[לג], **אֶלָּא** בשם רב **גִּידּוּל סְתָמָא.** כלומר, אין אני יודע איזה רב גידול שנה ברייתא זו.

מבררת הגמרא: **לְמַאי נָפְקָא מִינָּהּ** - מה חילוק יש בדבר, לידע איזה רב גידול שנה ברייתא זו. מבארת הגמרא: **לְמִירְמָא דִּידֵיהּ אַדִּידֵיהּ** - להקשות משמועה אחת של רב גידול על שמועה אחרת שלו. שאילו היינו יודעים מי הוא ששנה ברייתא זו יכולים היינו להקשות עליו משמועה אחרת שאמר, אך מאחר ואין יודעים זאת אי אפשר להקשות.

★

שנינו במשנה: ערב פסחים **סָמוּךְ לַמִּנְחָה** לא יאכל אדם עד שתחשך.

הגמרא מסתפקת באיזו 'מנחה' עוסקת המשנה: **אִיבַּעְיָא לְהוּ** - נסתפקו בני הישיבה, האם **סָמוּךְ לְזמן 'מִנְחָה גְּדוֹלָה' תְּנַן** - שנינו במשנה, שאסור לקבוע סעודה על הפת, דהיינו מחצות היום והלאה[לד], שהוא סוף שעה שישית ותחילת שביעית, **אוֹ דִּילְמָא** - או שמא **סָמוּךְ לְזמן 'מִנְחָה קְטַנָּה' תְּנַן** - שנינו במשנה, דהיינו, מסוף שעה תשיעית של היום ותחילת שעה עשירית[לה].

הגמרא מבארת את צדדי הספק: האם **סָמוּךְ לְמִנְחָה גְּדוֹלָה תְּנַן** - שנינו במשנה שלא לקבוע סעודה על הפת, **וְ**טעם האיסור הוא **מִשּׁוּם** הקרבת קרבן **פֶּסַח** בזמנו, שחששו חכמים שאם יקבע אדם סעודה על הפת סמוך לזמן מנחה גדולה **דִּילְמָא אָתֵי לְמִימְשַׁךְ** - שמא יבוא להימשך בסעודתו,

'רב', אלא שקראו לו בשם 'אבא' כדי לכבדו. ואילו דעת הרשב"ם (להלן קיט: ד"ה אבא), שהיה שמו 'אבא', אלא שקראו לו בבבל 'רב' כדי לכבדו, כשם שהיו קוראים בארץ ישראל לרבי יהודה הנשיא 'רבינו'. כז. **אין** הכוונה למעט שאין מקדשים על הפת, אלא להוציא את השיכר. ר"ן (על הרי"ף, ד"ה אין מקדשין). כח. **רבינו** חננאל (ד"ה ת"ר אין מקדשין) גורס 'וטעימת'. כט. **דהיינו**, אותה טעימה ששנינו בה לעיל (קה:) 'המקדש צריך שיטעום', דייה בכל שהוא. רשב"ם (ד"ה מטעמת). ל. **בכתבי** יד והרבה ראשונים הגירסא היא 'מלא לוגמיו'. הגהות וציונים. לא. '**פירוש** מלא לוגמיו, מלא פיו'. הערוך (ערך לגם). כתבו התוספות (ד"ה אם), שיש לפרש את ענין 'מלא לוגמיו' כאן כפי המבואר במסכת יומא (פ.), שאין הכוונה 'מלא לוגמיו' ממש, דהיינו, שיהיה פיו מלא בשני צידיו, 'אלא כל שאילו יסלקנו לצד אחד ויראה כמלוא לוגמיו'. והוסיפו, שבהכרח יש לפרש כן, לפי שבסוגיית הגמרא שם מבואר ש'מלא לוגמיו' הוא יותר מרביעית, ואילו כוס של קידוש אינה אלא רביעית. אלא ודאי הכוונה שיהא צד אחד של פיו מלא, והוא שיעור רוב רביעית, שהוא רוב כוס של קידוש ששיעורה ברביעית. עוד כתבו התוספות, ששיעור 'מלא לוגמיו' נמדד בכל אדם כפי גודלו, שאמנם בסתם אדם שיעורו ברוב רביעית, כפי שנתבאר, אבל עוג מלך הבשן צריך שיעור גדול הרבה יותר. אמנם רבינו דוד (ד"ה ומלא) כתב, שגם עוג מלך הבשן די לו לשתות רביעית מכוס של קידוש, שהרי נתנו חכמים שיעור לכוס של קידוש שתהא מחזקת רביעית, שהוא שיעור חשוב, ואין לך אדם שצריך לשתות יותר משיעור זה, אלא שבאו חכמים להקל על האדם, שאם מלא לוגמיו הוא פחות מרביעית די לו שישתה מלא לוגמיו, ואינו צריך לשתות רביעית. ובמהר"ם חלאוה (ד"ה המקדש) כתב, שלגבי כוס של קידוש אין דנים כלל בכל אדם כפי שיעור מלא לוגמיו, אלא משערים לכולם כפי מלא לוגמיו של אדם בינוני, ולא אמרו חכמים לשער לכל אדם כפי גודלו אלא לענין יום הכיפורים, ששם תלוי האיסור בהנאה, וכל אדם נהנה בשיעור אחר. לב. **וכן** היא ההלכה, שאם לא טעם מלא לוגמיו לא יצא, אמנם אין צריך שיטעום המקדש בדווקא, אלא די בכך שיטעם אחד מן המסובים, ובזה יצאו כולם ידי חובתם, אף אלו שלא טעמו. רשב"ם (ד"ה וטעם). אמנם במהר"ם חלאוה (ד"ה המקדש) כתב בשם הגאונים, שדווקא בשאר כוסות של ברכה יכול אחר לטעום, אבל בכוס של קידוש צריך שהמקדש עצמו ישתה. לג. **בכתבי** יד נוסף 'ולא גידול דמין נרש'. הגהות וציונים. לד. **זמן** 'מנחה גדולה' הוא תחילת הזמן הראוי להקרבת תמיד של בין הערבים, שלפעמים היו מקדימים את עשייתו עד לשעה שש ומחצה, כגון בערב פסח שחל בערב שבת, כמו שנתבאר לעיל בפרק תמיד נשחט (נח.), ו'סמוך' למנחה הכוונה חצי שעה קודם לכן, דהיינו מחצות היום, שהוא סוף שעה שישית ותחילת שעה שביעית. על פי דברי הרשב"ם כאן (ד"ה מנחה), ולעיל (צט: ד"ה ערבי). לה. **זמן** 'מנחה קטנה' הוא סוף הקרבת תמיד של בין הערבים ביום רגיל, שהוא לאחר תשע שעות ומחצה מתחילת היום, כמו ששנינו לעיל (נח.) 'תמיד נשחט בשמונה ומחצה וקרב בתשע ומחצה', ו'סמוך' למנחה הכוונה חצי שעה קודם לכן, דהיינו מסוף שעה תשיעית ותחילת עשירית. רשב"ם (לעיל צט: ד"ה ערבי).

וְאָתֵי לְאִימְנוּעֵי מִלְּמֶיעְבַּד פִּסְחָא - ויבוא להימנע מלעשות פסח[א]. **אוֹ דִּילְמָא** - או שמא **סָמוּךְ לִ**זמן **מִנְחָה קְטַנָּה תְּנַן, וּמִשּׁוּם** אכילת **מַצָּה,** לפי שחששו חכמים שאם יקבע אדם סעודתו סמוך לזמן מנחה קטנה **דִּילְמָא אָתֵי לְמֵיכְלָהּ לְמַצָּה** - שמא יבוא לאכול את המצה **אֲכִילָה גַּסָּה**[ב], דהיינו, שיאכל הרבה בערב פסח, עד שלא יוכל לאכול את המצה בערב אלא בקושי[ג], ואכילה כזו אין עליה שם 'אכילה'[א], ונמצא שאינו מקיים מִצְוַת אכילת מצה[ב].

הגמרא פושטת את הספק מברייתא: אָמַר רָבִינָא, תָּא שְׁמַע - בוא ושמע ראיה לפשוט הספק. שנינו בברייתא: **אֲפִילּוּ אַגְרִיפַּס הַמֶּלֶךְ**[ד], **שֶׁהוּא רָגִיל לֶאֱכוֹל** סעודה ראשונה ביום **בְּתֵשַׁע שָׁעוֹת** - בשעה תשיעית של היום[ה], מכל מקום **אוֹתוֹ הַיּוֹם** של ערב פסח **לֹא יֹאכַל** סעודה **עַד שֶׁתֶּחְשַׁךְ.**

ומבאר רבינא כיצד יש לפשוט מכך את הספק: אִי אָמְרַת בִּשְׁלָמָא - דברי הברייתא מבוארים הם, אם תאמר **שֶׁסָּמוּךְ לְמִנְחָה קְטַנָּה תְּנַן** - שנינו במשנה, כלומר, שהאיסור לקבוע סעודה בערב פסח הוא רק מסוף שעה תשיעית, **דְּהַיְינוּ רְבוּתֵיהּ דְּאַגְרִיפַּס** - שזה הוא החידוש שנקטה הברייתא לגבי אגריפס, שאף על פי שהיה נוהג להתחיל סעודתו בתחילת השעה התשיעית, קודם זמן האיסור, מכל מקום אסור לו לאכול בערב פסח, מאחר ויהיה נמשך בסעודתו אחר השעה התשיעית, ואז יחול עליו איסור אכילה. **אֶלָּא אִי אָמְרַת** - אבל אם תאמר, **סָמוּךְ לְמִנְחָה גְּדוֹלָה תְּנַן** - שנינו במשנה, כלומר, שזמן איסור אכילה בערב פסח מתחיל כבר מסוף שעה שישית, אם כן, **מַאי רְבוּתֵיהּ דְּאַגְרִיפַּס** - מה הוא החידוש שנקטה הברייתא לגבי אגריפס, שאף הוא נאסר באכילה, הרי **חָל אִיסּוּר עֲלֵיהּ מֵעִיקָּרָא** - כבר חל עליו איסור אכילה מסוף שעה שישית, ופשוט הדבר שבהגיע זמן סעודתו בשעה תשיעית אסור לו לאכול, וכי משום שלא אכל עד עתה סבורים היינו להתיר לו איסור אכילה בערב פסח.

מקשה הגמרא: אֶלָּא מאי - מה כוונתך להוכיח מכך, **שֶׁסָּמוּךְ לְמִנְחָה קְטַנָּה תְּנַן** - שנינו במשנה, כלומר, שלא נאסרה האכילה בערב פסח אלא מסוף שעה תשיעית, **סוֹף סוֹף מַאי רְבוּתֵיהּ דְּאַגְרִיפַּס** - מכל מקום עדיין יש לתמוה מה הוא החידוש שנאמר בברייתא לגבי אגריפס, שאסור לו להתחיל סעודתו בשעה תשיעית, **הָא מָטְיָא לֵיהּ זְמַן אִיסּוּרָא** - הרי מגיע אליו זמן האיסור. כלומר, שאף על פי שהוא מתחיל את סעודתו קודם זמן האיסור, מכל מקום מאחר ודעתו להמשיך בסעודתו אף בזמן האיסור פשוט הדבר שאסור לו להתחיל הסעודה[ו].

מתרצת הגמרא: מַהוּ דְּתֵימָא - שמא תאמר, **תֵּשַׁע שָׁעוֹת לְאַגְרִיפַּס כְּאַרְבַּע שָׁעוֹת דִּידָן דָּמֵי** - שיש לדמות את אכילת אגריפס בשעה תשיעית לאכילה שלנו בשעה רביעית[ח], דהיינו, כשם שאנו רשאים לאכול בערב פסח בשעה רביעית של היום, כפי רגילותינו בכל יום, ואין חוששים שמחמת כן לא נאכל מצה לתיאבון בערב, כך יהא אגריפס רשאי לאכול בשעה תשיעית, כפי רגילותו בכל יום, שהרי אין זה מונע ממנו בכל יום לאכול בערב לתיאבון, **קָא מַשְׁמַע לָן** - לפיכך הוצרכה הברייתא להשמיענו שאין הדין כן, אלא אפילו אגריפס אינו רשאי לאכול בערב פסח עד שתחשך[ט].

הגמרא מפרשת דברים המותרים באכילה בערב פסח: אָמַר רַבִּי (יוסי) [אַסִּי'], אף על פי שאין אדם רשאי לקבוע סעודתו על הפת בערב פסח סמוך למנחה, **אֲבָל מְטַבֵּיל הוּא** [-אוכל על ידי טיבול[יא]] **בְּמִינֵי תַּרְגִּימָא**, כלומר, רשאי הוא לאכול מן המנחה והלאה פירות ובשר בלא לחם[יב].

רַבִּי יִצְחָק מְטַבֵּיל בְּיַרְקֵי - היה אוכל ירקות מן המנחה והלאה, לפי שאינם משביעים, אלא גוררים תאות המאכל[יג].

תַּנְיָא נַמִּי הָכִי - ואכן שנינו כן בברייתא, שמותר לאדם לאכול מן המנחה ולמעלה מיני תרגימא, כדי למשוך הלב לסעודת הערב, **הַשַּׁמָּשׁ מְטַבֵּיל בִּבְנֵי מֵעַיִין** - רשאי לאכול בערב פסח מן המנחה ולמעלה בני מעיים, של בהמות שנשחטו לצורך סעודת יום טוב[יד], **וְנוֹתְנָן** - ואף נותן מהם **לִפְנֵי הָאוֹרְחִים** המנויים עמו על הפסח, כדי שיאכלו בערב מצה ופסח לתיאבון. **וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין רְאָיָה** גמורה **לַדָּבָר**, שאכילה מביאה תיאבון לאכילה נוספת, מכל מקום יש **זֵכֶר לַדָּבָר** - קצת ראיה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (ירמיה ד ג) **'נִירוּ לָכֶם נִיר וְאַל תִּזְרְעוּ אֶל קוֹצִים'** - חירשו את האדמה תחילה להמית השורשים, כדי שלא תזרעו לאחר מכן על קוצים. ויש להביא דוגמא ממקרא זה, שכשם שהחרישה נצרכת כדי שתוכל האדמה לקבל לאחר מכן את הזריעה, ואם אין הקרקע חרושה אינה מקבלת הזרע, כך אכילת דברים שאינם משביעים גורמת לפתיחת המעיים והרחבתם[טו], ועל ידי כן מקבל האדם לאחר מכן את מאכלי הסעודה לתיאבון[ג].

הגמרא מביאה הנהגתו של רבא בערב פסח: רָבָא הֲוָה שָׁתֵי חַמְרָא כּוּלֵּי מַעֲלֵי יוֹמָא דְּפִיסְחָא - היה שותה יין בכל היום של ערב פסח, **כִּי הֵיכִי דְּנִיגְרְרֵיהּ לְלִיבֵּיהּ** - כדי ששתיית היין תגרור את תאבון ליבו, **דְּנֵיכוּל מַצָּה טְפֵי לְאוּרְתָּא** - ועל ידי כן יאכל את המצה יותר בתיאבון[טז].

אָמַר רָבָא, מְנָא אֲמִינָא לָהּ - מנין למדתי לומר דבר זה, **דְּחַמְרָא מִיגְרַר גָּרִיר** - ששתיה [מרובה[יז]] של יין גוררת את התיאבון, **דִּתְנַן** - שכך שנינו (לקמן קח:),

---

א. **ואף** לאחר סיום הקרבת הפסח אסרו חכמים את האכילה עד הערב, לפי שחששו שמא ימהר אדם לאכול, ויעשה מתחילה את הפסח שלא כראוי. תוספות (ד"ה ולמי).

ב. **אך** אין לחוש בשעה זו שימנע מעשיית פסח, שהרי בערבי פסחים היה גמר הקרבת התמיד בשעה שמונה ומחצה, דהיינו באמצע השעה התשיעית [כמו ששנינו לעיל (נח.) 'בערבי פסחים נשחט בשבע ומחצה וקרב בשמונה ומחצה'], ומיד אחר גמר הקרבת התמיד היו שוחטים את קרבן הפסח, נמצא שבסוף השעה התשיעית [שהוא הזמן הסמוך למנחה קטנה] כבר נשחט הפסח, ואין לחוש שמא ימנע מלעשותו, אלא החשש הוא רק שיאכל המצה אכילה גסה. רשב"ם (ד"ה לו).

ג. **ר"ן** (על הרי"ף, ד"ה אכילה).

ד. **'מלך** כשר היה, ממלכי חשמונאי'. רשב"ם (ד"ה אגריפס). ובתוספות (ד"ה אפי') כתבו, שלא דייק הרשב"ם בדבריו, שהרי מצינו במסכת סוטה (מא.) שכאשר הגיע אגריפס בקריאת 'משנה תורה' ב'הקהל' [אחת לשבע שנים בחג הסוכות שאחר השנה השביעית מקהילים את העם לעזרה, וקורא המלך בפניהם ספר דברים] אל המקרא (דברים יז טו) 'מקרב אחיך תשים עליך מלך, לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא' זלגו עיניו דמעות, והיינו לפי שלא היה אביו מישראל. ואכן רש"י שם (ד"ה אגריפס) כתב, 'מלך ישראל היה, מזרעו של הורדוס [שהיה עבד כנעני לבית חשמונאי, ומרד בהם והרגם, כמבואר במסכת בבא בתרא (ג:)], והוא שנחרב בית המקדש בימיו'.

ה. **בטעם** הדבר שהיה אוכל בשעה מאוחרת כל כך, כתבו התוספות (ד"ה סמוך) בשם 'יש מפרשים', שמאחר ודרך מלכים לעמוד משנתם בשעה שלישית ביום, כמבואר במסכת ברכות (ט:), ודרך תלמידי חכמים לאכול את סעודתם בשעה שישית לקימתם, כמבואר בדברי הגמרא לעיל (יב:), לפיכך היה אגריפס אוכל בשעה תשיעית, שהיא שעה שישית לקימתו, כדי לנהוג בעצמו מנהג תלמיד חכם. אמנם כתבו התוספות לדחות פירוש זה, שכן הגמרא להלן בסמוך אומרת 'מהו דתימא תשע שעות לאגריפס כארבע שעות לדידן דמי', דהיינו, שהיא מדמה אותו לאדם רגיל האוכל בשעה רביעית, ואילו היה פירוש זה נכון היה לה לומר 'מהו דתימא תשע שעות לאגריפס כשש שעות לתלמיד חכם'.

ו. **תיבה** זו נוספה על פי הגהות הב"ח.

ז. **שאפילו** רבי יוסי, הסובר (לעיל ק.) שאם התחיל אדם לאכול בהיתר בערב פסח אינו צריך להפסיק כשמגיע זמן האיסור, מודה שאסור לאגריפס להתחיל לאכול בשעה תשיעית, כיון שדעתו מתחילה היתה להמשיך הסעודה לאחר זמן האיסור, והרי זה כאילו מתחיל לאכול אחר זמן האיסור. רשב"ם (ד"ה סוף).

ח. **שכך** היא דרך סתם בני אדם לאכול בשעה רביעית ביום, כמבואר בדברי הגמרא לעיל (יב:).

ט. **נמצא** שלמסקנת הדברים נפשט הספק של הגמרא, ש'סמוך למנחה' היינו סמוך למנחה קטנה, ומשום החשש שיאכל למצה 'אכילה גסה', והחידוש לגבי אגריפס הוא שאין אומרים ששעה תשיעית שלו היא כשעה רביעית שלנו. אבל אם היתה כוונת המשנה לאסור האכילה סמוך לזמן מנחה גדולה, משום החשש שימנע מעשיית פסח, אין שום חידוש לגבי אגריפס, שכן לענין חשש זה אין חילוק בינו לשאר בני אדם. רשב"ם (ד"ה מהו).

י. **כן** הגיה ה'גליון', על פי גירסת הרי"ף. הגהות וציונים.

יא. **שכל** מאכלם היה על ידי טיבול. רשב"ם (ד"ה תרגימא). והרי"ף גורס 'מטפל', כלומר 'מתעסק'.

יב. **כן** פירש הרשב"ם (ד"ה תרגימא), ש'מיני תרגימא' היינו פירות ובשר. והתוספות (ד"ה מיני) תמהו עליו, שהרי מבואר בתוספתא ברכות (פ"ד ה"ד) שעל 'מיני תרגימא' מברכים 'בורא מיני מזונות'. ובהכרח שהכוונה היא לדבר מאכל העשוי מחמשת מיני דגן. אמנם כתבו התוספות, שהגמרא במסכת יומא (עט:) נוקטת בתירוץ אחד ש'מיני תרגימא' היינו פירות. ורש"י במסכת סוכה (כז. ד"ה במיני) כתב, ש'מיני תרגימא' הם פרפראות ומעדנים, כגון פירות וכיסנין וקפלוטות מבושלות.

יג. **כתב** הרשב"ם (ד"ה בירקא), שלא היה רבי יצחק אוכל ירק כל השנה, אלא בערב פסח בלבד, לפי שהוא גורר התיאבון, וכמו שאמר רב חסדא במסכת שבת (קמ:), שתלמיד חכם לא יאכל ירק, לפי שהוא גורר את הלב לאכול הרבה.

יד. **רשב"ם** (ד"ה השמש). וכוונתו, שדווקא בני מעיים של סתם בהמות ניתן לאכול מהם בערב פסח, אבל בני מעיים של קרבן פסח אסורים באכילה עד הלילה. וכן כתב בספר המכתם (ד"ה השמש). אמנם במחצית השקל (סי' תעא סק"ג) פירש, שהיה אוכל בני מעיים של הקרבן פסח שהיה מתעסק בו. וכן כתב בצפנת פענח (ערכין פ"ג ה"ג). וביאר, שדינם של בני מעיים הוא כדינם של גידים רכים, שאינם נידונים כחלק מן הקרבן, ועל כן מותר לאוכלם מבעוד יום.

טו. **כן** היתה הדרך בזמנם לאכול מיני תרגימא וירקות בפתיחת הסעודה כדי לעורר התיאבון, וכפי ששנינו במסכת ברכות (מג.) 'ברך על הפרפרת לא פטר את הפת', דהיינו, שהיו אוכלים פרפרת קודם הפת. רשב"ם (ד"ה בירקא).

טז. **כן** משמע מלשון הרי"ף 'כי היכי דתתהני ליה מצה לאורתא', שהכוונה שיאכל המצה יותר לתיאבון. וכעין זה כתב הרשב"ם לעיל (ד"ה בירקא) לענין אכילת ירק 'דמגרר ליבא למיכל, ואוכל מצה לתיאבון יותר'. אמנם בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' תמח סק"ז) נקט, שכוונת הגמרא 'דניכול מצה טפי' היינו שיאכל יותר מצה, ולפיכך כתב להוכיח מכאן שאף על פי שיוצא אדם ידי חובת אכילת מצה בכזית אחד, מכל מקום כל מה שמוסיף ואוכל מקיים עוד מצוה.

יז. **הר"ן** (בפירושים, ד"ה מנא) גורס 'דחמרא טובא מגרר גריר', ומבאר, שלפיכך נקט רבא 'חמרא טובא' לפי שרק שתיה מרובה של יין גוררת התיאבון, אבל שתיה מועטת משביעה, כמבואר במסכת ברכות (לה:).

בֵּין הַכּוֹסוֹת הַלָּלוּ - בין כוס ראשון לכוס שני של ארבע כוסות, או בין שני לשלישי, **אִם רָצָה** אדם **לִשְׁתּוֹת** עוד יין **יִשְׁתֶּה**, אבל **בֵּין** כוס **שְׁלִישִׁי לָרְבִיעִי לֹא יִשְׁתֶּה**, לפי שהוא נראה כמוסיף על הכוסות[א]. ומבאר רבא כיצד יש להוכיח מן המשנה ששתיית יין אינה משביעה, אלא גוררת תאוות המאכל. **וְאִי אָמְרַתְּ מִסְעָד סָעֵיד** - ואם תאמר ששתיית יין משביעה, אם כן **אַמַּאי יִשְׁתֶּה** - מדוע רשאי הוא לשתות בין הכוסות הראשונות, **הָא קָא אָכִיל לְמַצָּה אֲכִילָה גַּסָּה** - הרי יש לחוש שישבע ביותר משתיית היין, ויאכל לאחר מכן את המצה ב'אכילה גסה', דהיינו, שלא יוכל לאוכלה אלא בקושי, ונמצא שאינו מקיים המצוה. **אֶלָּא שְׁמַע מִינָּהּ מִגְרָר גָּרֵיר** - בהכרח יש ללמוד מכך ששתיית יין גוררת תאוות האכילה ואינה משביעה[ב].

הגמרא מביאה הנהגתו של רב ששת בערב פסח: **רַב שֵׁשֶׁת הֲוָה יָתִיב בְּתַעֲנִיתָא כָּל מַעֲלֵי יוֹמָא דְּפִסְחָא** - היה יושב בתענית בכל היום של ערב פסח[ג].

מבררת הגמרא: **נֵימָא** - האם יש לומר בטעם הדבר, **דְּקָא סָבַר** - שסובר **רַב שֵׁשֶׁת, סָמוּךְ לְמִנְחָה גְּדוֹלָה תְּנַן** - שנינו במשנתנו, דהיינו, שאיסור קביעת סעודה בערב פסח הוא מתחילת שעה שביעית, **וּמִשּׁוּם פִּסְחָא הוּא** - וטעם האיסור הוא משום קרבן פסח, שחששו חכמים **דִּילְמָא מִימְשֵׁךְ** - שמא ימשך אדם בסעודתו, **וְאָתֵי לְאִימְנוּעֵי מִלְּמֶעְבַּד פִּיסְחָא הוּא** - ויבוא להימנע מלעשות הפסח[ד], **וְסָבַר לָהּ כִּי הָא** - וסובר רב ששת כמו מימרא זו **דְּאָמַר רַבִּי אוֹשַׁעְיָא אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר, מַכְשִׁיר הָיָה בֶּן בְּתֵירָא בְּקָרְבַּן פֶּסַח שֶׁשְּׁחָטוֹ שַׁחֲרִית** [-בבוקר] **בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר** בניסן **לִשְׁמוֹ** - לשם פסח. **וּמְצַפְּרָא זְמַן פִּסְחָא הוּא** - ונמצא אם כן, שזמן הקרבת הפסח מתחיל מן הבוקר של יום ארבעה עשר בניסן, **דְּכוּלֵּי יוֹמָא חֲזֵי לְפִסְחָא** - שכל אותו יום ראוי להקרבת הפסח, משום **דְּסָבַר** בן בתירא שכוונת הכתוב (שמות יב ו) 'וְשָׁחֲטוּ אֹתוֹ כֹּל קְהַל עֲדַת יִשְׂרָאֵל **בֵּין הָעַרְבָּיִם**' כך היא, **בֵּין** סיום **הָעֶרֶב דְּאֶתְמוֹל**, דהיינו משיעלה עמוד השחר של יום ארבעה עשר, ועד **לְעֶרֶב דְּהָאִידְנָא** - עד שקיעת החמה של יום זה[ה]. כלומר, דעת בן בתירא היא שאף על פי שעיקר זמן הקרבת הפסח הוא אחר חצות היום, מכל מקום בדיעבד ניתן להקריבו מהבוקר, וסברה הגמרא שרב ששת סובר כשיטה זו, ולפיכך נהג שלא לאכול במשך כל היום, שכן לשיטתו איסור האכילה בערב פסח תלוי בזמן ההקרבה, שכל זמן שמותר להקריב אסור לאכול, כדי שלא ימנע מלהקריב[ו].

דוחה הגמרא: **אָמְרֵי** - אמרו בני הישיבה, **לֹא** - אין הכרח לבאר כך בשיטת רב ששת, אלא **שָׁאנֵי רַב שֵׁשֶׁת דְּאִיסְתְּנִיס הֲוָה** - שונה הדבר לגבי רב ששת שהיה אדם מעונג ומפונק[ז], **דְּאִי טָעֵים בְּצַפְרָא מִידִי** - שאילו היה טועם בבוקר איזה דבר מאכל, **לְאוּרְתָּא לֹא הֲוָה מְהַנֵּי לֵיהּ מֵיכְלָא** - לא היה אוכל לתיאבון בערב, ולפיכך הוצרך להימנע מאכילה ביום ארבעה עשר כולו, כדי שיאכל בערב מצה לתיאבון[ח].

★

שנינו במשנה: **וַאֲפִילוּ עָנִי שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל לֹא יֹאכַל עַד שֶׁיָּסֵב.** הגמרא מבארת באילו דברים צריך להסב בליל פסח: **אִיתְּמַר**, באכילת כזית **מַצָּה** בליל פסח[ט] **צָרִיךְ הֲסִיבָּה**[א] על צד שמאל כבני חורין, כיון שהיא זכר לגאולת מצרים[י]. ובאכילת **הַמָּרוֹר אֵין צָרִיךְ הֲסִיבָּה**, כיון שהיא זכר לעבדות, ואין להתנהג בזה כבני חורין[יא].

הגמרא מבארת מתי יש חיוב הסיבה בארבע כוסות: בשתיית **יַיִן** של ארבע כוסות נאמרו שתי שמועות בשם רב נחמן, **אִיתְּמַר מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב נַחְמָן שֶׁצָּרִיךְ הֲסִיבָּה, וְאִיתְּמַר מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב נַחְמָן שֶׁאֵין צָרִיךְ הֲסִיבָּה.** ומבארת הגמרא: **וְלָא פְּלִיגֵי** - שתי השמועות לא נחלקו, **הָא בִּתְרֵתֵי כָּסֵי קַמָּאֵי** - אחת השמועות עוסקת בשתי הכוסות הראשונות, **הָא בִּתְרֵתֵי כָּסֵי בַּתְרָאֵי** - והאחרת עוסקת בשתי הכוסות האחרונות.

מוסיפה הגמרא: **אָמְרֵי לָהּ לְהַאי גִּיסָא וְאָמְרֵי לָהּ לְהַאי גִּיסָא** - יש שאמרו את החילוק בין הכוסות הראשונות לאחרונות לצד זה, ויש שאמרוהו לצד זה. ומבארת הגמרא את דבריה: **אָמְרֵי לָהּ לְהַאי גִּיסָא, תְּרֵי כָּסֵי קַמָּאֵי** - שתי הכוסות הראשונות שנתקנו על אמירת ההגדה, **בָּעוּ הֲסִיבָּה** - צריך להסב בהם, משום **דְּהַשְׁתָּא הוּא דְּקָא מַתְחֲלָא לָהּ חֵירוּת** - שבהם מתחילה החירות, שעסוקים בגאולת מצרים, ואז מתאים להסב דרך חירות, אבל **תְּרֵי כָּסֵי בַּתְרָאֵי** - שתי הכוסות האחרונות **לֹא בָּעוּ** בהם **הֲסִיבָּה**, שהרי נתקנו אחר אמירת ההגדה, **וּמַאי דַּהֲוָה הֲוָה** - כבר סיפרו את גאולת מצרים, וכעת כבר אין צורך להסב[יב]. **וְאָמְרֵי לָהּ לְהַאי גִּיסָא** - ויש שאמרו להיפך, **אַדְּרַבָּה תְּרֵי כָּסֵי בַּתְרָאֵי** שנתקנו אחר אמירת ההגדה **בָּעוּ הֲסִיבָּה**, משום דבה**הִיא שַׁעְתָּא דְּקָא הָוְיָא חֵירוּת** - שהיא כבר שעת החירות, שסיים לספר על השעבוד והגיע לגאולה באמירת ההגדה, אבל **תְּרֵי כָּסֵי קַמָּאֵי** שבשעת אמירת ההגדה, **לֹא בָּעוּ הֲסִיבָּה**, משום **דְּאַכַּתִּי** [-שעדיין] '**עֲבָדִים הָיִינוּ**' **קָאָמַר** בהגדה, ועדיין לא הגיע לספר על הגאולה. מסיקה הגמרא: **הַשְׁתָּא דְּאִיתְּמַר הָכִי וְאִיתְּמַר הָכִי** - עתה שנאמר בלשון הראשון שחיוב ההסיבה בכוסות הראשונות, ובלשון השני שחיוב ההסיבה בכוסות האחרונות, **אִידִי וְאִידִי** - כל הארבע כוסות **בָּעוּ הֲסִיבָּה** מספק[ב].

הגמרא מבארת כיצד אין להסב: **פְּרַקְדָּן** - השוכב על אחוריו ופניו כלפי מעלה[יג], **לֹא שְׁמֵיהּ הֲסִיבָּה**, שאין זה דרך חירות[יד]. וכן **הֲסִיבַּת** [-מוטה על צד] **יָמִין, לֹא שְׁמָהּ הֲסִיבָּה**, שהרי צריך לאכול בימינו, וכשמוטה לימינו אינו יכול לאכול ביד ימין. **וְלֹא עוֹד, אֶלָּא** שיש חשש **שֶׁמָּא** כשיהא מוטה לימינו[טו] **יַקְדִּים קָנֶה לְוֶושֶׁט** - יפתח הכובע שעל הקנה[טז], ויכנס בו המאכל, **וְיָבֹא לִידֵי סַכָּנָה**[ג].

הגמרא מבארת מי חייב בהסיבה: **אִשָּׁה** האוכלת **אֵצֶל בַּעְלָהּ לֹא בָּעֲיָא** [-אינה צריכה] **הֲסִיבָּה**, מפני שכפופה לבעלה ואימתו עליה[יז]. **וְאִם אִשָּׁה חֲשׁוּבָה הִיא**, שאין בעלה מקפיד עליה[ה], **צְרִיכָה הֲסִיבָּה**[יח].

א. **כלומר**, מעיקר הדין צריך היה לאסור על האדם לשתות אף בין הכוסות הראשונות, לפי שנראה הדבר כאילו הוא מוסיף על ארבע כוסות שתיקנו חכמים, אלא שהתירו חכמים את השתיה בין הכוסות הראשונות כדי לעורר את תיאבונו לאכילת מצה, שכך טבע היין שהוא גורר את התיאבון, אך מכוס שלישי ואילך אין צריך לכך, שהרי כבר בירכו על המזון, ולפיכך נאסרה השתיה בין כוס שלישי לרביעי. רשב"ם (ד"ה בין הכוסות וד"ה בין שלישי), על פי ביאור החזון איש (או"ח סי' קכד, חידושים על מסכת פסחים, לדף לט.). אמנם הביא הרשב"ם עוד את דברי הירושלמי (פ"י ה"ו), שביאר באופן אחר, שטעם הדבר שאסור לשתות בין כוס שלישי לרביעי הוא משום שיש לחוש שמא ישתכר ולא יוכל לגמור לקרוא את ההלל, אך בין הכוסות הראשונות אין חוששים לכך, כיון שיין שבתוך המזון [וכן יין שקודם המזון. רשב"ם (להלן קיז: ד"ה בין ג')] אינו משכר, אבל יין שאחר המזון משכר. ב. **אף** שמבואר במסכת ברכות (לה:) שהיין משביע, כבר נתבאר שם שאין הדברים אמורים אלא באופן ששותה מעט, אך אם שותה הרבה גורם היין לגרור התיאבון. תוספות (ד"ה אלא). ובתוספות רבינו פרץ (ד"ה דמגרר) הוסיף בזה, שמכל מקום מבוארת ראיית הגמרא שהיין גורר ואינו משביע, לפי שכאן בהכרח מדובר בשתיה מרובה, שהרי הוא שותה שתי כוסות של 'ארבע כוסות', ובניהן עוד כוס אחת לפחות, ובאופן כזה אכן שתיית היין גוררת ואינה משביעה, ויאכל לאחר מכן את המצה לתיאבון. ג. **ראה** הערה להלן בסוף הסוגיא בגדר תענית זו. ד. **כמבואר** בדברי הגמרא לעיל (קז.), שאם כוונת המשנה לאסור את קביעות הסעודה סמוך למנחה גדולה, אזי בהכרח טעם האיסור הוא משום החשש שמא ימנע מהקרבת הפסח. ה. **דהיינו**, בפשוטו ביאור כוונת הכתוב 'בין הערביים' כך הוא, בין עריבת היום לעריבת הלילה, כלומר, בין הזמן שהיום נוטה לערוב, שהוא מחצות היום ואילך, ועד תחילת הלילה [על פי רש"י בפירוש התורה (שמות יב ו)]. ואם מפרשים הפסוק כך אסור להקריב את הפסח בבוקר, שאין זה בתוך הזמן שציותה התורה. אמנם בן בתירא מפרש את הכתוב באופן אחר, שהכוונה היא בין סוף הערב הקודם, שהוא תחילת היום של ארבעה עשר בניסן, לבין הערב הבא, שהוא סוף אותו היום, ונמצא לפי זה שניתן להקריב את הפסח במשך כל היום כולו. ו. **אף** שלא היה בית המקדש קיים בימיו, מכל מקום הואיל ונאסרה האכילה בזמן המקדש נאסרה לעולם. רשב"ם (ד"ה נימא). כתבו התוספות (ד"ה נימא), שאף על פי שגם בן בתירא מודה שלכתחילה אין להקריב את הפסח בבוקר, משום האיסור 'לא תשחט על חמץ דם זבחי' (שמות לד כה), שאסור לאדם לשחוט את הפסח כל זמן שהחמץ קיים, דהיינו עד חצות, מכל מקום מאחר והוא סובר שבדיעבד אם הקריב בבוקר יצא ידי חובתו, לפיכך סברה הגמרא שהחמיר רב ששת על עצמו שלא לאכול מן הבוקר. ז. **רש"י** במסכת ברכות (טז: ד"ה לקן). ח. **כתבו** התוספות (ד"ה רב ששת), שאין הכוונה שהיה רב ששת מקבל על עצמו תענית ממש, אלא היה שומר עצמו מלאכול. ובאופן נוסף כתבו, שאכן היה מקבל על עצמו תענית, כדי שיהא נזכר ונזהר מלאכול. משמע מדברי התוספות, שאף אם לא קיבל על עצמו תענית ממש, מכל מקום לא היה טועם כלום. ובתוספות הרא"ש (ד"ה רב ששת) כתב, שלפי מה שסברה הגמרא מתחילה שטעם איסור האכילה לרב ששת הוא משום שמא ימנע מעשיית הפסח, אזי בהכרח צריך לומר שלא התענה ממש, אלא שלא אכל סעודה קבועה אפילו בבוקר [אבל אכל מאכלים שלא בקביעות סעודה], אמנם לפי מסקנת הגמרא שטעמו הוא משום שהיה איסטניס, ואם היה טועם דבר מאכל בבוקר שוב לא היה אוכל המצה לתיאבון, אזי צריך לומר שאכן היה מתענה ממש [כלומר, שלא היה טועם כלום]. וראה שם עוד שכתב, שמדברי הירושלמי משמע שאף לפי הטעם של קרבן פסח לא היה רב ששת טועם כלום. ט. **לדעת** רש"י ורשב"ם להלן (קיט: ד"ה אין) עיקר מצה של מצוה היא אפיקומן, והמצה שאוכלים לפני כן אינה חובה אלא רשות, וממילא במצת האפיקומן יש להסב. והתוס' (ד"ה מצה) כתבו, שיש להסב בכזית שמברכים עליו בתחילה על אכילת מצה ובאפיקומן. ומהרמב"ם (חמץ ומצה פ"ז ה"ח) משמע שאין צריך הסיבה באפיקומן. אמנם כתב שמכל מקום אם היסב בשאר אכילתו ושתייתו הרי זה משובח. ובתרומת הדשן (פסקים סי' קנג) דייק, שמדברי כולם רואים שבכזית של המוציא ודאי אין צריך להסב. אולם כתב הפרי מגדים (או"ח סי' תעב א"א סק"ד) שאין אנו יודעים איזה כזית הוא להמוציא ואיזה למצה, וממילא צריך לאכול את שניהם בהסיבה. ובדיעבד אם אכל רק כזית אחד בהסיבה, יצא. י. **ועל** ידי שיתנהג בחירות יתעורר לשבח את ה' על שהוציאנו משעבוד לגאולה. מאירי (לט: ד"ה ולסי'). יא. **ואם** רצה להסב, רשאי. בית יוסף (סי' תעה). ובמחצית השקל (שם סק"ו) כתב בדעת המגן אברהם שהוא רק בדיעבד, ולכתחילה אין להסב. יב. **תוספות** (ד"ה מצה). והוסיפו, שמה שצריך להסב במצה אף שכבר אמרו את ההגדה, לפי שהיא עיקר הסעודה. ועוד, שעל היין כבר היסב קודם. ועוד, שמצה כתוב בתורה שהיא זכר חירות, והיינו שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגאלו, ולכן יש לאוכלה בהסיבה אף שכבר הזכיר קודם לכן את יציאת מצרים. יג. **רשב"ם** ותוספות (ד"ה פרקדן). והרמב"ם (חמץ ומצה פ"ז ה"ח) כתב, המיסב על ערפו או על פניו. וביאר המגיד משנה (שם) שלדעת הרמב"ם כל שאינו מוטה על צדו קרוי פרקדן. ובערוך (ערך פרקד - הראשון) הביא שיש מפרשים ששוכב על פניו. וראה בתוספות (נדה יד. ד"ה אפרקיד) שדחו פירוש זה. יד. **לבוש** (סי' תעב ס"ג). ובערוך השלחן (שם ס"ה) הוסיף עוד, שאין זה דרך כבוד. טו. **רשב"ם** (ד"ה שמא) [וראה הערה הבאה]. אולם רש"י והר"ן (על הרי"ף, ד"ה פרקדן) פירשו, שהוא טעם לפרקדן, וביאר רש"י, שמתוך שצוארו שוחה לאחוריו, שיפוי כובע הסותם את פי הקנה נפתח ומתקפל למעלה, והקנה פושט למעלה והמאכל נכנס לתוכו ונחנק. והקשה הרשב"ם על פירושו של רש"י, שאם היה זה טעם לפרקדן, היה צריך לסמוך טעם זה לדין פרקדן ולא לדין הסיבת ימין. ותירץ הרדב"ז (ח"ג סי' תקפד), שדרך התלמוד להביא כמה כללים ואחר כך את הטעם, ואף שאין הטעם על כל הכללים. טז. **הקנה** הוא הצינור של הנשימה, והושט הוא הצינור שדרכו נכנס האוכל, ובשעת האכילה נסגר הכובע שעל הקנה, אולם כיון שהושט בצד ימין, אם יטה עצמו לימינו יכול להפתח הכובע שעל הקנה. ובשבולי הלקט (סי' ריח) כתב, שהסכנה היא מחמת שאוכל ביד ימינו, ואם מיסב על ימינו אינו יכול להביא את ידו אל פיו, ולפיכך צריך לעקם ראשו ומחמת כן יש חשש שמא יקדים קנה לושט ויסתכן. יז. **רשב"ם** (ד"ה אשה). ועוד פירש בשם השאילתות (סי' נו שאילתא עז), שאין דרך נשים להסב[ד]. והנפקא מינה בין הפירושים, שלפירוש הרשב"ם אלמנה וגרושה צריכות להסב, ולפירוש השאילתות אינן צריכות להסב. רא"ש (סי' כ). יח. **וכתב** המרדכי (תוספת מערכי פסחים ד"ה ולסב) בשם תוספות, שכל הנשים שלנו הן חשובות. והביאו הרמ"א (או"ח סי' תעב ס"ד). והוסיף, שהטעם שלא נוהגות נשים להסב, משום שסמכו על דעת הראבי"ה (סי' תקכה) שאין להסב כלל בזמן הזה.

בֵּן האוכל אֵצֶל אָבִיו, בָּעֵי הֲסִיבָּה, משום שאינו כפוף כל כך לאביו[יט].

הגמרא מבארת האם תלמיד מיסב אצל רבו: **אִיבַּעְיָא לְהוּ, תַּלְמִיד** האוכל **אֵצֶל רַבּוֹ, מַאי**, האם צריך להסב או לא[כ]. **פושטת הגמרא: תָּא שְׁמַע** ראיה לפשוט את הספק, **(אמר) [דְּאָמַר[כא]] אַבַּיֵי, כִּי הָוֵינַן בֵּי מָר** - כשהיינו אצל רבה [שהיה רבינו] בליל הסדר, **זְגֵינַן אַבִּירְכֵּי דַּהֲדָדֵי** - כל אחד היה נשען בהסיבתו על ברכי חבירו. ולאחר פטירת רבה, **כִּי אֲתֵינַן** [-כשבאנו] **לְבֵי רַב יוֹסֵף**, שהוא נתמנה לראש הישיבה אחר רבה, **אָמַר לָן** רב יוסף, **לֹא צְרִיכִתוּ** - אינכם צריכים להסב[כב], משום **שמוֹרָא רַבָּךְ כְּמוֹרָא שָׁמַיִם**[כג], שאין להראות חירות וקלות ראש בפני רבו[כד], וכיון שכן יש לכם איסור להסב[כה].

מקשה הגמרא: **מֵיתִיבֵי, עִם הַכֹּל** יש חיוב **לְאָדָם** להיות **מֵיסֵב** בליל הסדר, **וַאֲפִילּוּ תַּלְמִיד אֵצֶל רַבּוֹ**. ומדוע אמר רב יוסף שאין תלמיד מיסב בפני רבו. **מתרצת הגמרא: כִּי תַּנְיָא הַהִיא** - מה ששנינו בברייתא שתלמיד מיסב אצל רבו, מדובר **בְּשׁוּלְיָא דְנַגָּרֵי** - בתלמיד של נגר המלמדו אומנות, שאין אצלו דין 'מורא רבך'[כו].

הגמרא מבארת האם שמש צריך להסב: **אִיבַּעְיָא לְהוּ, שַׁמָּשׁ** המשמש לפני בעל הבית או לפני חבורה[כז], **מַאי**, האם צריך להסב. **פושטת הגמרא: תָּא שְׁמַע** ראיה לפשוט את הספק, **דְּאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הַשַּׁמָּשׁ שֶׁאָכַל כַּזַּיִת מַצָּה כְּשֶׁהוּא מֵיסֵב, יָצָא** ידי חובה. ויש לדייק, דווקא אם **מֵיסֵב, אִין** - יצא, אבל אם **לֹא מֵיסֵב** כלל, **לֹא** יצא. **שְׁמַע מִינָּהּ** ששמש **בָּעֵי** [-צריך] **הֲסִיבָּה**. מסיקה הגמרא: אכן **שְׁמַע מִינָּהּ** שהשמש צריך הסיבה[כח].

★

מימרא נוספת מרבי יהושע בן לוי בהלכות ליל הסדר: **וְאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, נָשִׁים חַיָּיבוֹת** בשתיית **אַרְבָּעָה כּוֹסוֹת הַלָּלוּ** בליל הסדר[ז], ואף שהיא מצות עשה שהזמן גרמא[כט],

---

יט. **רשב"ם** (ד"ה בן). והמאירי (ד"ה בן) פירש, שאף שחייב הבן במורא אביו, נוח לאביו בכך ומוחל על כבודו. ובחק יעקב (שם סק"ט) הסתפק לפירוש זה באופן שאין האב מוחל על כבודו האם בטלה דעתו אצל כל אדם. והמהר"ל (גבורות ה' פמ"ח) כתב, שאין הבן חייב במורא אביו רק בדבר שכשעושהו נראה כמיקל בכבוד אביו, אבל להסב דרך כבוד מותר. כ. **האם** מצות כבוד רבו עדיף או מצות הסיבה עדיפה. שאילתות (סי' נו שאילתא עז). כא. **על** פי גליון. כב. **ומה** שהסבו אצל רבה, משום שהוא נתן להם רשות. בית יוסף (או"ח סי' תעב ד"ה ומש"כ אלא"כ). אולם בהגהות מיימונית (סמ"ג ומגה"מ ס"ז אות ד) כתב בשם רבינו שמחה, שרבה ורב יוסף נחלקו האם תלמיד מיסב בפני רבו. כג. **נלמד** מהפסוק (דברים ו יג) 'את ה' אלהיך תירא', ודרשו לעיל (כב:) לרבות תלמידי חכמים. והיינו שיראת תלמידי חכמים נדרשת מאותו הפסוק שנאמר בו יראת ה' ללמדנו שהשוה הכתוב מורא תלמידי חכמים למורא ה'. רשב"ם (ד"ה כמורא)[ו]. כד. **לבוש** (או"ח סי' תע"ג ס"ה). דין זה הוא אף ברבו שאינו מובהק, וההוכחה, שבסמוך לא מצאה הגמרא אופן שאין חיוב לתלמיד להסב בפני רבו אלא רק בשוליא דנגרי. כה. **על** פי דרישה (שם אות ו). והב"ח (שם ס"ד) ביאר, שרב יוסף נתן להם רשות להסב, אלא שאמר להם שאף שנותן להם רשות אין להם חיוב להסב, שיכולים להתנצל שאינם רוצים להסב משום מורא רבך, אבל כשלא קיבל רשות יש גם איסור. כו. **וחידשה** הברייתא שאף שבכל השנה הוא מכבד את רבו, אינו נחשב כאשה שאין דרכה להסב. שאילתות (סי' נו שאילתא עז). וכתב בשאילת שלום (שם אות סג), שביאר כן לשיטתו [הובא בהערה לעיל] שאשה פטורה משום שאין דרכה להסב. ולפירוש הרשב"ם [הובא שם] שאשה פטורה משום שכפופה לבעלה, החידוש כאן שאינו כפוף לרבו כמו אשה לבעלה, משום שאינו כפוף לו מדין תורה כאשה, שהרי יכול לחזור בו ולא להיות תלמידו, ומה שכפוף אליו אינו אלא מחמת הנאתו. כז. **שאילתות** (שם). כח. **והטעם**, כיון שאינו בעול יראה אלא בעניני שימושו. ועוד, שלילה זה הוא כעין קריאת דרור לכל. מאירי (ד"ה בן). כט. **ואף** שאין מצות ארבע כוסות מדאורייתא אלא מדרבנן, חכמים תיקנו דבריהם כעין של תורה, ומאחר ומצוה שהזמן גרמא היא נשים היו צריכות להפטר ממנה. מאירי (ד"ה אלרבע).

משום **שֶׁאַף הֵן** [-הנשים] **הָיוּ בְּאוֹתוֹ הַנֵּס** של יציאת מצרים, שהנס נעשה על ידן[א].

הגמרא מביאה דינים נוספים בענין ארבע כוסות: **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, אַרְבָּעָה כּוֹסוֹת הַלָּלוּ צָרִיךְ שֶׁיְּהֵא בָּהֶן** [-בכל אחד מהם] שיעור **כְּדֵי מְזִיגַת כּוֹס יָפֶה** של ברכת המזון[ב], שהוא רובע רביעית הלוג יין חי, שאחר שימזגנו [-יערבנו] במים יהיה שיעורו רביעית הלוג[ג], שהוא שיעור כוס לברכת המזון. **שְׁתָאָן** [-את ארבע הכוסות] מיין **חַי**, בלי מזיגת מים, **יָצָא** ידי חובתו[ד]. וכן אם **שְׁתָאָן בְּבַת אַחַת** - ברציפות, ולא שתה כל כוס בזמן המיועד לו על פי הסדר ששנו במשניות להלן[ה], **יָצָא.** וכן אם **הִשְׁקָה מֵהֶן** [-מכל כוס] **לְבָנָיו וְלִבְנֵי בֵיתוֹ**, ולא שתה את כולו בעצמו וכפי שתבאר הגמרא בסמוך, **יָצָא.**

הגמרא מבארת את דברי שמואל: **שְׁתָאָן חַי יָצָא, אָמַר רָבָא**, הכוונה היא **שִׁידֵי יַיִן** [-שתיית ארבע כוסות[ו]] **יָצָא**, אבל **יְדֵי מצות חֵירוּת לֹא יָצָא**, כלומר שאין זה קיום מצוה בשלימות, שאין חשיבות אלא ביין מזוג[ז].

ומה שאמר שמואל **שְׁתָאָן בְּבַת אַחַת** יצא, **רַב אָמַר**[ח], הכוונה היא **שִׁידֵי יַיִן** [-ידי חובת שמחת יום טוב[ט]] **יָצָא, יְדֵי** חובת מצות **אַרְבָּעָה כּוֹסוֹת לֹא יָצָא**[ג], אלא נחשב ככוס אחת, וצריך לשתות עוד שלש כוסות על הסדר[י].

ומה שאמר שמואל **הִשְׁקָה מֵהֶן לְבָנָיו וְלִבְנֵי בֵיתוֹ יָצָא, אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, וְהוּא** דווקא **דְּאִשְׁתֵּי רוּבָּא דְּכָסָא** - ששתה את רוב הכוס[יא], ואת השאר השקה לבני ביתו[יב], אבל אם לא שתה רוב כוס, לא יצא.

הגמרא מקשה על דברי שמואל שצריך שיהא בהן כדי מזיגת כוס יפה: מֵיתִיבֵי, שנינו בברייתא, **אַרְבָּעָה כּוֹסוֹת הַלָּלוּ** שתיקנו לשתות בליל פסח, **צָרִיךְ שֶׁיְּהֵא בָּהֶן כְּדֵי** שיעור **רְבִיעִית** בכל כוס, **אֶחָד חַי וְאֶחָד מָזוּג** - בין אם היין חי[יג] ובין אם הוא מזוג[יד], וכן **אֶחָד חָדָשׁ וְאֶחָד יָשָׁן** - בין אם היין חדש שאין טעם היין שבו חזק כל כך, ובין אם הוא ישן שהוא משובח[טו], בכל אופן צריך שיהא רביעית. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, צָרִיךְ שֶׁיְּהֵא בּוֹ טַעַם** יין המשכר[טז], ולא יין חדש שאין בו טעם יין[יז], וְכן צריך שיהא בו **מַרְאֵה יַיִן** שהוא אדום[יח]. **מדייקת הגמרא: קָתָנֵי מִיהַת** - מכל מקום שנינו בברייתא, שצריך שיהא בהם **כְּדֵי רְבִיעִית, וְאַתְּ אָמְרַתְּ** שיהא כדי מזיגת **כּוֹס יָפֶה**, והבינה הגמרא שהם שני שיעורים[יט]. **מתרצת הגמרא: אָמְרֵי, אִידִי וְאִידִי** [-כדי רביעית וכדי מזיגת כוס יפה] **חַד שִׁיעוּרָא הוּא, (מאי כדי מזיגת כוס יפה דקאמר לכל חד וחד דהוי להו כולהו רביעית) [וּכְדֵי מְזִיגַת כּוֹס יָפֶה** שאמר שמואל הכוונה רובע רביעית יין, שכשמוזגו בשלשה חלקים מים יהא רביעית, **וְהַיְינוּ רְבִיעִית** האמורה בברייתא][כ].

שנינו בברייתא לעיל: **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר צָרִיךְ שֶׁיְּהֵא בּוֹ טַעַם וּמַרְאֶה** יין. **הגמרא מבארת מנין שצריך טעם ומראה יין: אָמַר רָבָא, מַאי טַעְמָא דְּרַבִּי יְהוּדָה** שצריך טעם ומראה יין. **דִּכְתִיב** (משלי כג לא) **'אַל תֵּרֶא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם'**, כלומר, אל תחמוד להיות רגיל ביין שהוא במראה אדום והוא נחמד ומשובח[כא]. ומוכח שיין צריך להיות אדום, וממה שמזהיר שלא ישתכר בו מוכח שצריך שיהיה בו טעם יין.

תָּנוּ רַבָּנָן, הַכֹּל חַיָּיבִין בְּאַרְבָּעָה כּוֹסוֹת הַלָּלוּ, אֶחָד אֲנָשִׁים וְאֶחָד נָשִׁים וְאֶחָד תִּינוֹקוֹת, שגם הם נגאלו ממצרים. **אָמַר רַבִּי יְהוּדָה, וְכִי מַה תּוֹעֶלֶת יֵשׁ לַתִּינוֹקוֹת בְּיַיִן**, הרי הם פטורים ממצוות[כב], **אֶלָּא מְחַלְּקִין לָהֶן**

א. **כמבואר** בסוטה (יא:) שבשכר נשים צדקניות נגאלו אבותינו ממצרים. רשב"ם (ד"ה שאף). והקשו התוספות (ד"ה היו), שהלשון 'אף' משמע שאין הנשים עיקר, ואילו לפירוש זה שהגמרא עוסקת בסיבת הנס, הרי הן עיקר, שסיבת הנס היתה על ידן. ולכן פירשו, שאף הנשים היו בסכנה במצרים, ונגאלו על ידי נס יציאת מצרים[א]. ב. **הטעם** שכוס ברכת המזון נקרא 'כוס יפה', משום שצריך ליפותו, כמבואר בברכות (נא.) עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה. רש"י (שבת עו: ד"ה כוס) ורשב"ם (ד"ה אמר). ג. **שעל** כל חלק אחד של יין מוזגים שלשה חלקים של מים, כמבואר בשבת (עז.). רשב"ם (שם). ד. **אם** היה שם רביעית יין בכל כוס, ולא מספיק שיהא רובע רביעית, כיון שפחות מרביעית אינו כלום. רשב"ם (ד"ה שתאן). ה. **רשב"ם** (ד"ה בבת). ורש"י (ד"ה בבת) פירש, שעירה את ארבעתן לכוס אחד ושתאן כאחד. והקשה הרשב"ם (שם), הרי אף אם שותה בכוס גדול שיש שם הרבה רביעיות נחשב לו ככוס אחד, ומה החידוש במה שאמרו בסמוך שאינו יוצא ידי חובת ארבע כוסות, מדוע שנחשוב שיעלה לו לארבע כוסות. וביאר המהר"ל (גבורות ה' פמ"ח ד"ה שתאן בבת) את מחלוקתם, שרש"י סבר שבכוס גדול די אם שותה רביעית אחת, ולכן היה מקום לומר שאם שותה ארבע רביעיות יעלה לו לארבע כוסות. אולם הרשב"ם סבר שאף בכוס גדול יש לשתות רוב כוס, וממילא אין צד שיעלה לו לארבע כוסות. וראה מחלוקת בענין זה בהערה להלן. ובשיירי קרבן (על הירושלמי, שבת ריש פ"ח ד"ה הלא) כתב, שהחידוש לדעת רש"י, שאף שהיו בתחילה בארבע כוסות נפרדים נחשב רק לכוס אחד. ו. **רשב"ם** (ד"ה ידי - הראשון). ומדוייק כן ממה שלא נקט בהמשך דבריו 'ידי ארבע כוסות לא יצא' כפי שנקט לקמן בסמוך. רבינו דוד (ד"ה שתאן חי). והרי"ף והרא"ש (סי' כה) גרסו במפורש 'ידי ארבע כוסות יצא'. ז. **דווקא** ביינות שלהם שהיו חזקים והיו מוסיפים שלשה חלקים מים על חלק אחד של יין, אבל יינות שלנו אינם צריכים מזיגה. רשב"ם (ד"ה ידי חירות). ח. **הרי"ף** והרא"ש (סי' כה) לא גרסו תיבות אלו. גליון. ט. **כמבואר** להלן (קט.) ששמחה היא ביין. רשב"ם (ד"ה ידי - השלישי). והחידוש הוא שלא נאמר שכיון שתיקנו ארבע כוסות אינו יוצא ידי שמחה עד שיצא ידי ארבע כוסות. תוספות (ד"ה ידי)[ב]. י. **לפירוש** הרשב"ם (ד"ה אבל) מבואר בסוגייתנו שכל שלא שתה כסדר המשנה לא יצא ידי ארבע כוסות. והקשה רבינו דוד (ד"ה שתאן בבת), וכי עם הארץ שאינו יודע את הסדר לא יצא ידי חובת ארבע כוסות. ולכן פירש, ששתה אותם בזה אחר זה בלי לשהות בינתים, והטעם, משום שנראה כשתיה אחת, שכן דרך הצמא לשתות כמה כוסות בזה אחר זה. יא. **כתב** בארחות חיים (ליל פסח אות ו) בשם הרמב"ן ועוד ראשונים, שגם בכוס גדול המחזיק כמה רביעיות יש לשתות רוב כוס. וכתב הב"ח (סי' תעב ד"ה ומ"ש ול"נ), שדייק כן מכך שנקטה הגמרא בלשון 'רובא דכסא', ולא חילקה בגודל הכוס. אולם המאירי (ד"ה השקה) כתב, שדי בשתיית רביעית או רוב רביעית. ומה שנקטו לשון 'רובא דכסא', משום שמן הסתם רוב הכוסות הם בשיעור רביעית. וכן כתבו תוספות (ד"ה רובא, ולעיל קז. ד"ה אלא), ששיעור 'רובא דכסא' היינו מלא לוגמיו, ובאדם בינוני הוא רוב רביעית, ובאדם גדול יותר השיעור יותר גדול. יב. **אין** להוכיח שבני ביתו יוצאים ידי חובת ארבע כוסות בשמיעתם ממנו, שאפשר שמדובר כאן שיש לבני ביתו חוץ מזה כוס בפני עצמם, או שמדובר בבניו הקטנים שלא הגיעו לחינוך. תוספות לעיל (צט: ד"ה לא - השלישי). והר"ן (על הרי"ף, ד"ה השקה וד"ה והוא) ביאר, שמדובר שיש בכוס שיעור מרובה כדי שישתה כל אחד מבני הבית רוב רביעית, ומשום כך יוצאים בו ידי חובתם [והיינו כדעת הסוברים שגם בכוס גדול די בשתיית רוב רביעית]. והחידוש, שאין צריך כוס נפרד לכל אחד ואחד. יג. **גם** ביין חי צריך רביעית, שפחות מרביעית אינה נחשבת שתיה, כמו שדרשו מ'כל משקה אשר ישתה' (ויקרא יא לד) [והיינו משקה ששותים בבת אחת. על פי תורת האשם (סי' ה אות א ד"ה ולריך)]. רשב"ם (ד"ה אחד). ותמה בתורת האשם (שם ד"ה ובלבך), היכן מצינו בחז"ל שדרשו דרשה זו. וכתב, שיש מימרות שהיו לפני הראשונים ואינם לפנינו. וראה לעיל שפירש הרשב"ם (ד"ה שתאן) שפחות מרביעית אינו כלום, ולא דרשה זו. יד. **במזוג** די ברביעית יחד עם המים. רשב"ם (ד"ה ואחד מזוג). טו. **רשב"ם** (ד"ה ואחד ישן) בפירוש השני, וכתבו התוספות (ד"ה אחד) שפירוש זה הוא העיקר. ובפירוש הראשון פירש הרשב"ם, שאדרבה, יין ישן גרוע מחדש, משום שנחלש טעמו. ובחסדי דוד (על התוספתא, פ"י ה"א) דייק מדברי הרשב"ם להלן [ראה הערה הבאה] שאין אלו שני פירושים, אלא שיש חידוש גם בחדש וגם בישן, בחדש משום שאין טעמו חזק כל כך, ובישן משום שנחלש טעמו [ומדובר בישן ביותר, שכבר נחלש טעמו]. אולם תוספות (שם) הבינו ברשב"ם שהם שני פירושים. טז. **ע"פ** הרשב"ם להלן (ד"ה אל). יז. **הרשב"ם** (ד"ה לריך) כתב, ש'טעם' יין בא למעט חדש וישן. וכוונתו, לפי פירושו השני לעיל שחדש אין בו טעם יין, בא למעט חדש, ולפי הפירוש הראשון שישן נחלש טעמו, בא למעט ישן. דבר שמואל (אליעזרוב, ברכ"ס שם). אולם בחסדי דוד (שם) דייק מלשונו שבא למעט 'חדש וישן' ולא 'חדש או ישן', שרבי יהודה ממעט גם חדש וגם ישן, והיינו משום שאין הפירושים חולקים, וכמבואר בהערה הקודמת [ולפי זה החידוש בדברי תנא קמא הוא גם בחדש וגם בישן]. וכן פירש הרי"ץ גיאות (הל' פסחים ד"ה אחד) בדברי רבי יהודה. וכתב הטעם, שפעמים שאין בחדש וישן טעם ומראה יין, חדש שעדיין לא הגיע לכלל יין, וישן שפג טעמו ומראהו. יח. **מדברי** הרשב"ם (ד"ה לריך) בענין חדש וישן נראה שרבי יהודה חולק על תנא קמא. והרי"ץ גיאות (שם) כתב, שנחלקו גם האם צריך מראה יין. אבל הרמב"ן (ב"ב לז: ד"ה סמר) כתב, שלא נחלקו תנא קמא ורבי יהודה, ורבי יהודה מפרש את דברי תנא קמא. וכן כתב התשב"ץ (ח"א סי' סה). וביאר, שרבי יהודה מפרש את דברי תנא קמא כך, שמה שאמר אחד חי ואחד מזוג לא כל מזוג אלא דווקא אם יש לו טעם יין, ולא שמזוג מדאי הרבה, ומה שאמר אחד חדש ואחד ישן לא בכל ישן אלא דווקא אם יש לו מראה יין. יט. **דייקה** הגמרא ששיעור 'כדי מזיגת כוס יפה' אינו רביעית ממה שלא אמר שמואל 'כדי רביעית'. כ. **כך** היא גירסת הרשב"ם ופירושו. רשב"ם (ד"ה קתני). ורש"י (ד"ה ה"ג) גרס כגירסת הגמרא שלנו [הובא כאן בסוגריים עגולות], ופירש (ד"ה כדי), שקושיית הגמרא על דברי שמואל היא, שהוא אמר שדי ברובע רביעית, ובברייתא שנינו שצריך רביעית. ותירצו, שמה שאמר שמואל כדי מזיגת כוס יפה שהוא רובע רביעית היינו לכל אחד מהכוסות, וממילא לכל הכוסות יחד יש רביעית, וכפי הנאמר בברייתא[ד]. כא. **על** פי רשב"ם (ד"ה אל) ומצודת דוד (משלי שם). והמהרש"א (ח"א ד"ה מ"ט) פירש, שעל ידי שרואה אדמימות היין מתגבר אצלו תאות השכרות. כב. **רשב"ם** (ד"ה ואחד התינוקות וד"ה וכי). והקשה רבינו דוד (ד"ה אמר), לדעת תנא קמא מה שייך לחייב קטנים, ואף שנגאלו גם הם, הלא אין שייך לחייבם. ולכן פירש, שתנא קמא מחייב קטנים מדין חינוך. ועל כך אמר רבי יהודה, שכל המצוות זמן חינוכן היא משעה שיודע לעשותה כמות שהיא, וכאן כיון שאין הקטנים שמחים ביין ואין זה להם דרך חירות, אין צריך לחנכם לכך. וכן פירש הר"ן (ד"ה מה תועלת) את דברי רבי יהודה. ובתורת רפאל (סי' עט) כתב, שרבי יהודה סבר שאין חיוב חינוך במצוות דרבנן.

קְלָיוֹת [-חיטים קלויים באש[א]] וֶאֱגוֹזִין בְּעֶרֶב פֶּסַח[ב], כְּדֵי שֶׁהתינוקות יראו שינוי שמקדימים לתת להם את הקליות ואגוזים לפני הסעודה, ולֹא יִשְׁנוּ בליל הסדר וְיִשְׁאֲלוּ מה נשתנה[ג]. ומביאה הברייתא מעשה בענין זה: אָמְרוּ עָלָיו עַל רַבִּי עֲקִיבָא, שֶׁהָיָה מְחַלֵּק קְלָיוֹת וֶאֱגוֹזִין לַתִּינוֹקוֹת בְּעֶרֶב פֶּסַח, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁנוּ וְיִשְׁאֲלוּ.

וכעין זה תַּנְיָא - שנינו בברייתא, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, חוֹטְפִין מַצּוֹת - מסלקים המצות מיד התינוקות בְּלֵילֵי פְּסָחִים אחר שאכלו מעט, בִּשְׁבִיל שלא יאכלו הַתִּינוֹקוֹת כדי שביעתם ויתעייפו, כדי שֶׁלֹּא יִשְׁנוּ, וישאלו את הקושיות כשיראו את השינויים שאנו עושים[ד].

הגמרא מביאה ברייתא נוספת בענין שנת התינוקות: תַּנְיָא, אָמְרוּ עָלָיו עַל רַבִּי עֲקִיבָא, שמִּיָּמָיו לֹא אָמַר 'הִגִּיעַ עֵת לַעֲמוֹד' בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, כלומר, מעולם לא אמר בבית המדרש ללומדים 'הגיע הזמן לעמוד' כדי שילכו לבתיהם, חוּץ מֵעַרְבֵי פְּסָחִים וְעֶרֶב יוֹם הַכִּפּוּרִים. והטעם שבזמנים אלו אמר כך, בְּעַרְבֵי פְּסָחִים אמר שילכו לבתיהם, בִּשְׁבִיל שיראו שישנו הַתִּינוֹקוֹת בערב פסח, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁנוּ בליל הסדר[ה]. וּבְעֶרֶב יוֹם הַכִּפּוּרִים אמר שילכו לבתיהם, כְּדֵי שֶׁיַּאֲכִילוּ אֶת בְּנֵיהֶם[א], שמצוה לאכול בערב יום הכיפורים, כמו ששנינו (ברכות ח:) שהאוכל ושותה בערב יום כיפור, כאילו התענה תשיעי ועשירי[ו].

★

הגמרא מביאה ברייתא המבארת כיצד מקיימים מצות שמחה ברגל: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, חַיָּיב אָדָם לְשַׂמֵּחַ את בָּנָיו וְאת בְּנֵי בֵיתוֹ בָּרֶגֶל, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים טז יד) 'וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ'[ז]. ומבארת הברייתא, בַּמֶּה מְשַׂמְּחָם, בְּשתיית יַיִן[ח]. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, אין השמחה שוה בכולם, אלא אֲנָשִׁים בְּדבר הָרָאוּי לָהֶם ושמחים בו, וְנָשִׁים בְּדבר הָרָאוּי לָהֶן ושמחות בו. מבררת הגמרא: אֲנָשִׁים בְּרָאוּי לָהֶם, היינו בְּשתיית יַיִן[ט], וְיש לברר נָשִׁים בראוי להן, בְּמַאי משמחן. מבארת הגמרא: תָּנֵי רַב יוֹסֵף, בְּבָבֶל משמחן בְּקניית בְּגָדֵי צִבְעוֹנִין, וּבְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל משמחן בְּקניית בִּגְדֵי פִּשְׁתָּן מְגוּהָצִין[י].

הגמרא מביאה ברייתא נוספת בענין מצות שמחה ברגל: תַּנְיָא בברייתא, רַבִּי יְהוּדָה בֶּן בְּתֵירָא אוֹמֵר, בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים אֵין מקיימים מצות שִׂמְחָה אֶלָּא בְּאכילת בָּשָׂר שלמים, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כז ז) 'וְזָבַחְתָּ שְׁלָמִים וְאָכַלְתָּ שָּׁם וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ'[יא]. וְעַכְשָׁיו - בזמן הזה שֶׁאֵין בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים, ואין בשר שלמים[יב], אֵין שִׂמְחָה אֶלָּא בְּשתיית יַיִן[ב], שמצאנו לשון שמחה ביין, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קד טו) 'וְיַיִן יְשַׂמַּח לְבַב אֱנוֹשׁ'.

★

הגמרא מבארת איך משערים רביעית לארבע כוסות: אָמַר רַבִּי יִצְחָק, קַסְתָּא דְמוּרְיָסָא [-כלי שהמוכרים מודדים בו את המורייס[יג]] דַּהֲוָה בְּצִיפּוֹרִי, הִיא הֲוַת כְּמִין לוּגָּא דְמִקְדְּשָׁא - מידתה היתה כשיעור לוג שהיה במקדש, וּבָהּ מְשַׁעֲרִין רְבִיעִית יין לארבע כוסות שֶׁל ליל פֶּסַח, שמחלקים את מידתה לארבעה חלקים, וכל חלק הוא רביעית הלוג[יד].

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, תְּמַנְיְיתָא קַדְמַיְיתָא דַּהֲוָה בִּטְבֶרְיָא - מידת תומן[טו] הקדומה שהיתה בטבריה, הֲוַת יְתֵירָה עַל דָּא - היתה יתירה על מידת תומן שבימינו, רִיבְעָא - רביעית הלוג, וּבָהּ מְשַׁעֲרִין רְבִיעִית יין לארבע כוסות שֶׁל פֶּסַח, שממלאים את מידת התומן הקדומה, ושופכים למידת התומן שבימינו, ומה שנשאר זו היא מידת רביעית.

אָמַר רַב חִסְדָּא, רְבִיעִית שֶׁל תּוֹרָה - שיעור מידת רביעית שמצאנו בתורה[טז], חלל מידת הכלי המכיל מידה זו בריבוע הוא באורך אֶצְבָּעַיִם [-שתי אצבעות] עַל רוחב אֶצְבָּעַיִם, בְּרוּם [-בגובה] אֶצְבָּעַיִם וְעוד חֲצִי אֶצְבַּע וְעוד חוֹמֶשׁ אֶצְבַּע. והראיה לכך: כִּדְתַנְיָא בברייתא, נאמר לגבי טבילת הטמא (ויקרא טו טז) 'וְרָחַץ בַּמַּיִם אֶת כָּל בְּשָׂרוֹ', ודרשו, שֶׁלֹּא יְהֵא דָּבָר חוֹצֵץ בֵּין בְּשָׂרוֹ לַמַּיִם[יז]. וממה שלא נאמר 'בְּמַיִם' אלא 'בַּמַּיִם' דורשים שיש לטבול בְּמֵי מִקְוֶה - במים המקווים [-אסופים] ועומדים לכך מעצמם, ולא שישאב מים ויטבול בהם[יח]. וממה שלא נאמר 'את בשרו', אלא 'אֶת כָּל בְּשָׂרוֹ', משמע שיש לטבול בְּמַיִם שֶׁכָּל גּוּפוֹ עוֹלֶה [-מתכסה[ד]] בָּהֶן בבת אחת[יט]. ומבארת הברייתא: וְכַמָּה הֵן שיעור מידת המים שכל גופו עולה בהם,

א. מהתבואה הישנה, שהרי התבואה החדשה עדיין אסורה בליל ראשון של פסח מדין חדש. רשב"ם (ד"ה קליות). וראב"ן (ד"ה ולתינוקת) פירש, שהם כעין אגוזים הגדלים על ארזים. ב. בכל כתבי יד אין תיבות 'בערב פסח', וכן בר"ח (ד"ה ר' יהודה) ובראש (סי' כא). והטעם שאין לגרוס כן, שהרי בלילה מחלקים להם. דקדוקי סופרים (אות ל). ג. כיון שבדרך כלל אין מחלקים מינים אלו אלא לאחר הסעודה. רבינו מנוח (חמץ ומצה פ"ז ה"א). ומתוך שיתחילו לשאול יתעוררו לשאול על שאר השינויים שעושים. ע"פ פרי חדש (סי' תעג סק"ו). אולם המאירי (קח: ד"ה התינוקות) כתב, שאין הכוונה שישאלו על נתינת הקליות, אלא שמחמת שמחלקים להם קליות ואגוזים הם לא ישנו, ועל ידי כן יראו את השינויים שעושים בלילה זה וישאלו מה נשתנה. וכן פירש הב"ח (סי' תקכט ד"ה עוד) בדעת הרמב"ם. ד. רשב"ם (ד"ה חוטפין). ורש"י (ד"ה חוטפין) פירש, שמגביהים את הקערה בשביל שישאלו התינוקות [ולפירוש זה אין לגרוס תיבות 'שלא ישנו', שהרי אין מגביהים כדי שלא ישנו. הגהות הב"ח (אות א)]. ועוד פירש, שאוכלים מהר כדי שלא ישנו התינוקות וישאלו. וסיים, שפירוש זה עיקר, שהרי מיד אחרי זה הביאה הגמרא את המעשה של רבי עקיבא שזירז את הלומדים ללכת לבתיהם, ולפירוש זה מובן הקשר בין הדברים. אולם הרשב"ם (שם) דחה ראייתו, שאפשר שכיון שהזכירו שעושים פעולה כדי שלא ישנו התינוקות, הביאו גם את המעשה של רבי עקיבא שחשש שלא ישנו התינוקות. עוד הביא הרשב"ם, שיש שגרסו 'חוטפין מצוות', ופירשו, שמגביהים את הקערה שיש בה כמה מצוות, דהיינו מצה ומרור ושני תבשילין. והמאירי (קח: ד"ה התינוקות) פירש, שמתעסקים במצות דרך חטיפה, כדי שישתעשעו התינוקות ולא ישנו. ה. רשב"ם ורש"י (ד"ה חוץ). והקשו התוספות (ד"ה חוץ) על פירוש זה, הרי יכולים התינוקות לישן ללא אביהם. ועוד פירש הרשב"ם, ש'בשביל התינוקות' היינו שלא יתעכבו מלשוב לבתיהם עד הלילה, שאם יעשו כן כבר ישנו התינוקות. וגם על פירוש זה הקשו התוספות, שהרי אף אם ילכו מיד אחר שיחשך גם לא ישנו התינוקות. ולכן גרסו 'לילי פסחים', והיינו שהיו רגילים ללמוד בבית מדרש בליל יום טוב, ובליל פסח היו הולכים מיד לבתיהם כדי שלא יתאחרו עד שישנו התינוקות. ו. ריטב"א (סוכה כח. ד"ה גירסא). ובחדושי הר"י מלוניל (ד"ה וערבי) פירש, שיאכילו את בניהם כדי שיוכלו להתענות ביום הכיפורים, ולא יאכלו בסוף היום במרוצה שמא יחשך היום ולא יאכלו התינוקות די סיפוקם. ז. ובתוספות (ד"ה שנאמר) גרסו 'ושמחת אתה וביתך', והוא פסוק שנאמר לגבי מעשר שני (דברים יד כו). וביארו את גירסתם, שמה שלא הביאה הברייתא את הפסוק 'ושמחת בחגך' שנאמר לגבי המועדים, משום ששם במעשר שני נאמר במפורש 'וביתך'. וראה הערה הבאה. ח. היינו בזמן הזה, אבל בזמן הבית אין שמחה אלא בבשר. תוספות (ד"ה במה). ובקרבן תודה (בתוס' שם) ביאר על פי זה את גירסת התוספות [ראה הערה קודמת], שמשום כך הביאו את הפסוק במעשר שני, ששם נאמר 'בבקר ובצאן וביין ובשכר', ללמד שבזמן בית המקדש השמחה היא 'בבקר ובצאן', ובזמן הזה השמחה היא 'ביין ובשכר'. ט. בתוספתא (שם) ובירושלמי (ה"א) הגירסא, וקטנים בראוי להם. ופירשו בירושלמי, שהכוונה לאגוזים ולוזים. וכתב בחסדי דוד (שם), שבקטנים גם תנא קמא מודה שאין שמחתם ביין, שהרי היין מזיק להם. י. אבל בבבל אין שמחתן בבגדי פשתן מגוהצין, משום שלא היו בקיאים בגיהוץ. תוספות (ד"ה בבלי). וכתב בגליוני הש"ס (בתוס' שם), שביארו כך, משום שאין לפרש שלא היו משתמשים בבבל בכלי פשתן, שהרי מוכח בבבא בתרא (צא.) שבבבל היו רגילים בכלי פשתן יותר מארץ ישראל. יא. פסוק זה אמר משה לישראל בהר עיבל, שכשיעברו את הירדן יקימו מזבח, ויקריבו עליו שלמים. ומה שלא הביאו את הפסוק שנאמר ברגלים (דברים טז יד) 'ושמחת בחגך', משום שבפסוק שנאמר בהר עיבל נאמר במפורש שמחה על ידי שלמים. תוספות (ד"ה חבמת). יב. כתבו התוספות (מו"ק יד: ד"ה עשה), ששמחה בזמן הזה שאינה בבשר שלמים אינה אלא מדרבנן. אמנם בדעת הרמב"ם (יו"ט פ"ו הל' יז-יח) כתב בשאגת אריה (סי' סה), שמדאורייתא המצוה לשמוח בכל דבר המשמח, ולא אמרו אין שמחה אלא בבשר שלמים אלא למצוה מן המובחר, אולם כשאין שמחה בשלמי שמחה אפשר לקיים את מצות שמחה בכל דבר המשמח. יג. הוא שמן של דגים. רש"י (ע"ז כט: ד"ה המורייס). יד. רשב"ם (ד"ה וכה). ודעת רבותיו של רש"י (הובא בתוס' ד"ה לביעית), שרביעית היינו רביעית הקב, והוא לוג. ולדעה זו כלי זה של מורייס שהיתה מידתו לוג, היא עצמה שיעור רביעית הקב הנצרך לארבע כוסות. טו. הרשב"ם (ד"ה תמניתא) כתב, שהיא מידת תומן שהוזכרה בסוטה (מ:) יחד עם עוכלא. והקשו התוספות (ד"ה תמניתא), שהרי בבבא בתרא (פט:) מנו גם כן את כל השיעורים שמנו בסוטה, ומוכח שם שכל אחד יותר קטן מקודמו, ושם שנו את תומן אחרי רביעית הלוג, והיינו שמידתה פחותה מרביעית, ואילו כאן משמע שהיא יותר מרביעית, שהרי לא מסתבר שהתוספת שהיתה בטבריה [שהיא שיעור רביעית] היתה יותר מכל מידת התומן שבימינו. אלא מוכח שאין זו מידת התומן האמורה שם אלא מידה אחרת היא. טז. כגון רביעית יין של נזיר שהיא הלכה למשה מסיני, כמבואר בסוכה (ו.). ורביעית דם הבאה משני מתים שנלמד מ'ועל כל נפשות מת לא יבא' (ויקרא כא יא), כמבואר בנזיר (לח.). ורביעית שמן לרקיקי נזיר, לדעת רבי עקיבא (מנחות פט.) נלמד מן הפסוקים. רשב"ם (ד"ה רביעית). והעיר הרש"ש (בהגה"ס שם), שלדעת רבי אלעזר בן עזריה שנחלק שם על רבי עקיבא גם כן רביעית שמן ברקיקי נזיר היא רביעית של תורה, שהרי אמר שם שהיא הלכה למשה מסיני, ולא גרע מרביעית יין של נזיר שהיא גם הלכה למשה מסיני, והזכירו הרשב"ם. ובבבא בתרא (נח:) כתב הרשב"ם (ד"ה רביעית) עוד, שנקרא רביעית של תורה משום ארבע כוסות ששיעורם ברביעית, ומצאו להם סמך מן התורה מארבע לשונות של גאולה האמורים בפרשה. יז. בכל הדפוסים לא נזכרה דרשה זו. דקדוקי סופרים (אות ג). ובבבא קמא (פב.) למדו זאת מ'ורחץ את בשרו במים' (ויקרא יד ט), ופירש רש"י (שם ד"ה בשרו) ש'בשרו במים' משמע שיגע בשרו במים. יח. רשב"ם (ד"ה כלמניא). וביתר ביאור ברש"י (חגיגה יא. ד"ה במים). והקשו תוספות (שם ד"ה במי), הרי בתורת כהנים (שמיני פ"ט) דרשו למעט מים שאובים מהפסוק (ויקרא יא לו) 'אך מעין ובור מקוה מים'. ולכן פירשו, ש'מי מקוה' היינו שהמים עומדים על מקומם, ובא למעט אם המים זוחלים ממקומם[ג]. יט. רש"י (עירובין ד: ד"ה כל). וכתב בטורי אבן (חגיגה יא. ד"ה את), שהכוונה שלא יטבול במים מועטים את כל גופו במספר פעמים, כל פעם מחצה. אבל שלא די בטבילת מקצת גופו אין צריך לריבוי 'כל'.

אורך **אַמָּה עַל** רוחב **אַמָּה**[א] מרובע[ב], **בְּרוּם** [-בגובה] **שָׁלֹשׁ אַמּוֹת**[ג], **וּלפי זה שִׁיעֲרוּ חֲכָמִים שֶׁשִּׁיעוּר מֵי מִקְוֶה** הוא **אַרְבָּעִים סְאָה**[ד], שזו כמות המים הנכנסת באמה על אמה ברום שלש.

ועל פי שיעור זה יוצא ששיעור רביעית הוא אצבעיים על אצבעיים בגובה אצבעיים וחצי אצבע וחומש אצבע, וכדלהלן. בגובה שלש אמות יש שמונה עשר טפחים [שכל אמה היא ששה טפחים], ואם נחלק את שמונה עשר הטפחים לששה עשר חלקים, נקבל בכל חלק טפח ועוד חצי אצבע [שטפח הוא ארבע אצבעות[ה]] ברוחב אמה על אמה. עכשיו נחלק את הארבעים סאה לששה עשר חלקים, נקבל בכל חלק שתים וחצי סאה. נמצא שגובה טפח ועוד חצי אצבע ברוחב אמה על אמה מחזיק שתים וחצי סאה [ציור א].

עתה נחשב את הטפח וחצי אצבע [שהם ארבע וחצי אצבעות] בחמישיות האצבע [דהיינו נחלק כל אצבע לחמשה חלקים], נקבל עשרים ושתים חומשי אצבעות ועוד חצי חומש אצבע[ו]. ונחלקם לחמשה חלקים, נקבל בכל חלק ארבע וחצי חומשי אצבעות. ניקח מהם שלשה חלקים [של ארבע וחצי חומשי אצבעות], נקבל שלש עשרה וחצי חומשי אצבעות, שהם שתים וחצי אצבעות ועוד חומש אצבע[ז], ברוחב אמה על אמה. עכשיו נחלק באותו היחס את השתים וחצי סאה, דהיינו נחלקם לחמשה חלקים, בכל חלק נקבל חצי סאה, וניקח מהם שלשה חלקים דהיינו סאה ומחצה. נמצא ששתים וחצי אצבעות ועוד חומש אצבע ברוחב אמה על אמה, מחזיק סאה ומחצה [ציור ב].

עתה נחלק את המקוה לרוחבו, דהיינו נחלק אמה לשש רצועות, נקבל בכל רצועה טפח על אמה. נחלק כל רצועה לששה חלקים, נקבל שלשים וששה חלקים של טפח על טפח. עכשיו נחלק באותו היחס את הסאה וחצי לשלשים וששה חלקים, נקבל לוג. שכל סאה היא ששה קבים, וסאה וחצי הם תשעה קבים, וכל קב הוא ארבעה לוגים, ואם כן תשעה קבים הם שלשים ושש לוגים. נמצא שכל חלק הוא לוג. נמצא שטפח על טפח בגובה אצבעיים וחצי ועוד חומש אצבע מחזיק לוג [ציור ג].

עתה נחלק כל טפח על טפח לארבעה חלקים מרובעים, נקבל בכל חלק שתי אצבעות על שתי אצבעות [שטפח הוא ארבע אצבעות]. וכן באותו היחס נחלק את הלוג לארבעה חלקים, ונקבל רביעית הלוג. נמצא שאצבעיים על אצבעיים בגובה אצבעיים וחצי ועוד חומש אצבע מחזיק רביעית הלוג [ציור ד].

★

הגמרא מבארת כיצד הטבילו את השלחן של בית המקדש כשנטמא: אָמַר רַב אַשִׁי, אָמַר לִי רָבִין בַּר חִינְנָא, שׁוּלְחָן שֶׁל בית **הַמִּקְדָּשׁ** שהיה מונח עליו לחם הפנים, **שֶׁל פְּרָקִים הֲוָה** - היה עשוי מכמה חלקים, והיו יכולים לפרק את רחבו לשנים. **דְּאִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ הַדּוּקֵי הֲוָה מִיהְדַּק** - שאם עולה בדעתך שהיה מחובר ולא היו יכולים לפרקו, אם כן קשה, הרי מידת השולחן היתה שתי אמות אורך על אמה רוחב[ח], ואם יטמא השולחן[ט] לא יהיו יכולים

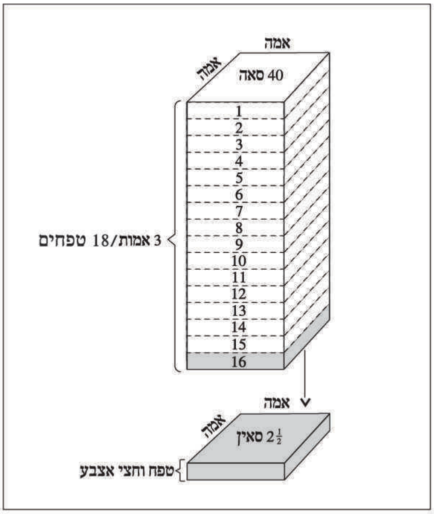

ציור א

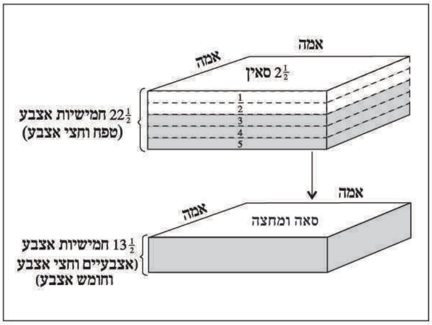

ציור ב

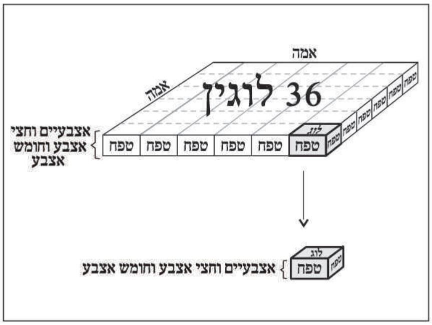

ציור ג

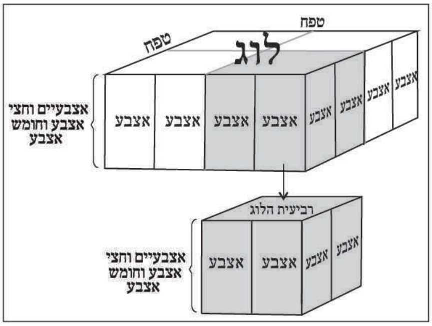

ציור ד

א. **שאדם** עם בגדיו רוחבו אמה, ובלא בגדיו הוא פחות מאמה, ויכול להכנס בריוח עם זרועותיו ולא יצטרך להדביקם לגופו. תוספות (ד"ה אמה) ע"פ בארות המים (בתוס' שם). ב. **בית** יוסף (יו"ד ריש סי' רא) ורש"ש (עירובין ד: ד"ה וכמה). ומה שלא אמרו שדי באמה על אמה בעיגול, כתב בתשב"ץ (ח"א סי' קכט), שרוחבו של אדם אמה וגם עובי כריסו אמה, ואם כן בכריסו הוא אמה על אמה בריבוע. אמנם ראה לעיל (ע"א בהערות) בשם החתם סופר שעביו של אדם הוא חצי אמה, ויתר המקום הוא כדי שיהיה רוב מים, וממילא הוא טעם אף שיהיה מרובע. ג. **ואף** שגובה אדם שלש אמות בלי הראש, די בשיעור שלש אמות, שכיון שנכנס למים עולים המים למעלה. תוספות (ד"ה בכוס) וכן כתבו בעירובין (מח. ד"ה גופו) בתירוץ השני, והוסיפו, שגם מרכין ראשו קצת כשנכנס למים. אולם הרמב"ן (ב"ב ק: ד"ה הכופן) כתב, שגובה אדם עם ראשו שלש אמות. וכן כתבו תוספות (עירובין שם) בתירוץ הראשון. ד. **ואף** אם הוא רחב מאמה ופחות משלש אמות גובה, אם יש בו ארבעים סאה וכל גופו עולה בהם בפעם אחת, כשר לטבילה. רשב"א (טו"ת, ח"א סי' תמיט) ורבינו ירוחם (אדם וחוה נתיב כו חלק ה). ה. **שאחר** שחילקנו לכל חלק טפח [שהם ששה עשר טפחים] נשארו עוד שני טפחים, שהם שמונה אצבעות, נמצא לכל חלק נוסף עוד חצי אצבע. ו. **הטפח** הוא ארבע אצבעות שהם עשרים חומשי אצבעות, והחצי אצבע הוא שתים וחצי חומשי אצבע. ז. **עשר** חומשים הם שתי אצבעות, ועוד שתים וחצי חומשים הם חצי אצבע, ונשאר עוד חומש אצבע. ח. **שנאמר** (שמות כה כג) 'ועשית שלחן עצי שטים אמתים ארכו ואמה רחבו ואמה וחצי קומתו'. ט. **בחגיגה** (כו:) דרשו שהשולחן מקבל טומאה, מהפסוק (ויקרא כד ו) 'השלחן הטהור', שמשמע שיכול להיות טמא. רשב"ם (ד"ה שולחן).

להטבילו במקוה', שאף אם יכניס אותו לרוחבו, **אַמְּתָא בְּאַמְּתָא** הֵיכִי מַטְבְּלֵיהּ - איך אפשר להכניס כלי בגודל אמה למקוה שחללו אמה בצמצום, הרי צריך שיהיה חלל המקוה גדול קצת יותר מהכלי הנכנס לתוכו. אלא בהכרח שהשולחן היה מתפרק לרוחבו, והיו מטבילים כל חלק בנפרד[יא][ב]. **דוחה הגמרא את הראיה:** אפשר לומר שלא היו יכולים לפרק את השולחן, **וּמַאי קוּשְׁיָא** - ומה שהקשו איך הטבילוהו, **דִּילְמָא** לא היה מטבילו במקוה, אלא **בְּיָם שֶׁעָשָׂה שְׁלֹמֹה** המלך בבית המקדש[יב] **הֲוָה מַטְבִּיל לֵיהּ** - היה מטבילו. **דְּתָנֵי רַבִּי חִיָּיא, יָם שֶׁעָשָׂה שְׁלֹמֹה** בבית המקדש היה **מַחֲזִיק** מים בשיעור **מֵאָה וַחֲמִשִּׁים מִקְוֶה טָהֳרָה**[יג], ושם היה אפשר להטביל את השולחן בלי לפרקו.

★

שנינו במשנה: **וְלֹא יִפְחֲתוּ לוֹ** [-לעני] **מֵאַרְבָּעָה** כוסות של יין. **הגמרא מבארת מדוע לא חששו חכמים לזוגות בארבע כוסות. מקשה הגמרא:** הרי ארבע כוסות הם זוגות[ד], **וְהֵיכִי מְתַקְּנֵי רַבָּנַן מִידֵי דְּאָתֵי בָּהּ לִידֵי סַכָּנָה**[יד] - כיצד מתקנים חכמים תקנה[טו] שאפשר לבא מכך לידי סכנה[טז][ה]. **וְהָתַנְיָא** בברייתא, **לֹא יֹאכַל אָדָם** ממאכל אחד **תְּרֵי** - שתים[יז], כגון שתי ביצים או שני אגוזים, וְכן **לֹא יִשְׁתֶּה תְּרֵי** - שתי כוסות, **וְלֹא יְקַנֵּחַ** עצמו בבית הכסא **תְּרֵי** פעמים, **וְלֹא יַעֲשֶׂה צְרָכָיו** [-ישמש מיטתו] **תְּרֵי** פעמים[יח]. ומדוע תיקנו חכמים ארבע כוסות בליל פסח ולא חששו לזוגות.

מתרצת הגמרא: אָמַר רַב נַחְמָן, בלילה זה אין לחשוש ממזיקים, **דְּאָמַר קְרָא** על ליל פסח (שמות יב מב) **'לֵיל שִׁמֻּרִים** הוּא לַה' וגו' שִׁמֻּרִים לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם'[יט], והכוונה **לֵיל הַמְשׁוּמָּר וּבָא מִן הַמַּזִּיקִין,** ואין חשש שינזקו בלילה זה מזוגות, ולכן לא חששו חכמים לתקן שישתו ארבע כוסות.

תירוץ נוסף: רָבָא אָמַר, כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה [-של ברכת המזון[כ]] שהוא הכוס השלישי, **מִצְטָרֵף לְטוֹבָה** - מצטרף לשתי הכוסות הראשונים להוציאם מידי זוגות, **וְאֵינוֹ מִצְטָרֵף לְרָעָה** - אם שותה כוס רביעי אחריו אין הכוס השלישי מצטרף לזוגות, וכאילו שתה רק שלש כוסות[כא].

תירוץ נוסף: רָבִינָא אָמַר, אַרְבָּעָה כָּסֵי [-כוסות] **תַּקִּינוּ רַבָּנַן** בליל פסח **דֶּרֶךְ חֵירוּת**[כב], אולם אין הם מצוה אחת, אלא **כָּל חַד וְחַד** - כל כוס וכוס

י. **הכוונה** למקוה שהיתה במקדש, כמבואר ביומא (לא.), והיא היתה אמה על אמה בצמצום[א]. או שהכוונה לאמת המים שהיתה רחבה אמה, ועל שם כך נקראת אמה, ובה היו מטבילים כלי שרת. רשב"ם (ד"ה סיפי). והוסיף, שהעיקר כמו הפירוש הראשון, שהרי רב אשי אמר את דבריו לגבי מקוה. יא. **וכן** היו יכולים לפרק את הרגלים, שהרי גובה השולחן היה אמה וחצי, ואינו נכנס במקוה שרחבו אמה. רשב"ם (ד"ה טבל) ותוספות (ד"ה לאמתא)[ג]. יב. **שלמה** המלך הביא לבית המקדש גיגית גדולה עשר אמות על עשר אמות ברום חמש אמות, והעמידה על שנים עשר דמויות בקר מנחושת, כמבואר בדברי הימים (ב׳ ד ב-ד). וכתבו תוספות (ד"ה ים), שברגלי השוורים היה נקב, והתחבר למעיין שתחתם, כדי שלא יפסלו המים משום שאובים. יג. **החשבון** הוא כך, גודל הים היה עשר אמות על עשר אמות ברום חמש אמות. שלושת האמות התחתונות היו מרובעות ושתי האמות העליונות היו עגולות. ואם כן בשלש אמות התחתונות ברוחב עשר אמות על עשר אמות כשנחלקם לעשר רצועות, נקבל עשר רצועות של אורך עשר אמות ברוחב אמה בגובה שלש אמות, וכשנחלק כל רצועה לעשר חלקים, נקבל מאה חלקים של אמה על אמה בגובה שלש אמות, הרי מאה מידות מקוה [שמידת מקוה היא אמה על אמה ברום שלש אמות]. ושתי אמות העליונות של הים, כשנחלקם לאמות [אם היו מרובעות], נקבל מאה חלקים של אמה על אמה בגובה שתי אמות. עתה יש להוריד מה שהריבוע יותר על העיגול [משום הקרנות של הריבוע שאין בעיגול], שהוא רבע [שכל עיגול שהוא ברוחב אמה על אמה, יש בהיקפו שלש אמות, ובריבוע יש בהיקפו ארבע אמות], כשנוריד רבע ממאה, שהוא עשרים וחמש, ישאר בידינו שבעים וחמש חלקים של אמה על אמה בגובה שתי אמות. וכשנניח אותם אחת על השניה, נקבל אמה על אמה בגובה מאה וחמישים אמות. וכאשר נחלקם לחלקים של גובה שלש אמות שהיא מידת המקוה, הרי חמשים חלקים. אם כן יש בידינו עוד חמשים מידות מקוה נוספות, ויחד עם מאה מידות המקוה שהיו בשלש אמות התחתונות, הרי מאה וחמשים מידות מקוה. כן מבואר בעירובין (יד:). יד. **ואין** לומר שאכן יש לשתות עוד כוס בתוך הסעודה, שאם כן היו צריכים לתת לעני חמש כוסות. עולת אהרן (ד"ה ולא). טו. **השאלה** היא רק על התקנה, איך תיקנו דבר המביא לידי סכנה, אבל אחר התקנה ודאי ש'שומר מצוה לא ידע דבר רע' (קהלת ח ה). פתח עינים (להלן קי. ד"ה סיפי). טז. **ואף** לסוברים להלן (קי.) שחשש זוגות הוא רק בשתים ולא בארבע, מכל מקום יש לחשוש לכשפים. רשב"ם (ד"ה מי). ובקרבן נתנאל (סי׳ כד אות ה) כתב, שרבא שסובר להלן שבארבע אין חשש לזוגות, אכן מתרץ בסמוך שכוס של ברכה [שהוא כוס שלישי] מצטרף לטובה ולא לרעה. יז. **בענין** זהירות מזוגות, אמרו בגמרא להלן (קי:) שהוא הלכה למשה מסיני. ואמרו להלן (קי.) שהמזיקים ממונים להזיק את מי שלא נזהר בזוגות [וראה בר"ן כאן (ד"ה לא יאכל) שכתב שבזוגות חוששים לכשפים]. יח. **זהו** דווקא אם אין כוונתו לשם שמים, אבל אם כוונתו לשם שמים, כמו שמצינו (עירובין ק:) שאמר רבא, הרוצה לעשות כל בניו זכרים, יבעול וישנה. באופן זה אינו ניזוק. פנים מסבירות (ד"ה לא). יט. **דרשו** זאת מסוף הפסוק 'שמורים וגו' לדורותם', שמשומר ובא מן המזיקים לכל הדורות, אבל תחילת הפסוק 'ליל שמורים', פירש רש"י בחומש (שם), שהכוונה שהיה ה' שומר ומצפה לקיים הבטחתו. מהרש"א (ח"א ד"ה ליל). ובספר פנים מסבירות (ד"ה א"ק) פירש, שדרשו זאת מתחילת הפסוק, והיינו שבפסוק קודם לזה כתוב 'בעצם היום הזה יצאו' בלשון עבר, וכאן נאמר 'ליל שמורים הוא', ולא נאמר 'היתה', ומוכח שהכוונה שמשומר בכל הדורות. כ. **מה** שלא אמר זאת על כוס של קידוש, משום שברכת המזון היא מדאורייתא, אבל קידוש של יום טוב הוא מדרבנן. פתח עינים (ד"ה רבא). וראה לעיל דברי הקרבן נתנאל שנקט כוס של ברכה משום שהוא שלישי. כא. **וכעין** שמצינו לקמן (קי.) ש'וישמרך' אינו מצטרף לרעה. רשב"ם (ד"ה רבא). ובעיון יעקב (ד"ה מצטרף) פירש, מצטרף לטובה לצאת ידי ארבע כוסות. ואין מצטרף לרעה לחשוש לזוגות. כב. **מה** שתלו שכל אחד מצוה בפני עצמו במה שתיקנו ארבע כוסות דרך חירות, ביאר בפתח עינים (ד"ה רבינא), שדרך חירות היינו שה' גאל את היהודים בארבע לשונות של גאולה, והיינו, 'והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים' (שמות ו ו) שהוציאם מתוקף השעבוד, וזה היה בניסן קודם יציאתם ממצרים, כשהתחילו המכות והקילו מעבודתם, 'והצלתי אתכם מעבודתם' (שם) היינו ביטול העבודה, וזה היה בחודש תשרי, שבטלה עבודתם, 'וגאלתי אתכם' (שם) היינו יציאת מצרים, וזה היה בניסן, 'ולקחתי אתכם לי לעם' (שם ו ז) היינו קבלת התורה, וזה היה בסיון. וחכמים תיקנו כוס כנגד כל לשון של גאולה, וכיון שכל כוס מרמז על תקופה אחרת, הדין נותן שכל אחד ידרש לעצמו ויהיה מצוה בפני עצמו. אולם הרי"ף לא גרס את התיבות 'תיקנו רבנן דרך חירות'.

מִצְוָה בְּאַפֵּי נַפְשָׁהּ [-בפני עצמה] הוּא, ואין הכוסות מצטרפים למנין אחד[א], ואין בזה חשש זוגות.

שנינו בברייתא לעיל: לֹא יַעֲשֶׂה צְרָכָיו תְּרֵי. מקשה הגמרא: אַמַּאי יש כאן זוגות, הרי כשגמר ביאתו הראשונה בטלה תאוותו, ועתה נִמְלָךְ הוּא לשמש פעם נוספת[א]. מתרצת הגמרא: אָמַר אַבַּיֵי, אכן בעשיית צרכיו פעם שניה אין זוגות, והברייתא הָכִי קָאָמַר, לֹא יֹאכַל תְּרֵי וְלֹא יִשְׁתֶּה תְּרֵי. וְאם אכל או שתה שתים, לֹא יַעֲשֶׂה צְרָכָיו אֲפִילּוּ פַּעַם אַחַת עד זמן מרובה, שיש חשש דִּילְמָא חָלִישׁ וּמִיתְּרַע - שמא יחלה מחמת תשמיש, וירע מזלו מחמת הזוגות[ב].

הגמרא מביאה ברייתא נוספת בענין זוגות: תָּנוּ רַבָּנָן, הַשּׁוֹתֶה כְּפְלַיִם - זוגות[ג], דָּמוֹ בְּרֹאשׁוֹ - עון מיתתו שגרם לעצמו מוטל על ראשו. אָמַר רַב יְהוּדָה, אֵימָתַי אין לשתות זוגות, בִּזְמַן שֶׁלֹּא רָאָה פְּנֵי הַשּׁוּק בין כוס לכוס, אֲבָל אם רָאָה פְּנֵי הַשּׁוּק אחר כוס ראשונה, הָרְשׁוּת בְּיָדוֹ לשתות עוד כוס. אָמַר רַב אַשִׁי, חֲזֵינָא לֵיהּ [-ראיתיו] לְרַב חֲנַנְיָא בַּר בִּיבִי דְּנהג כן, וּאַכָּל כָּסָא הֲוָה נָפִיק וְחָזֵי אַפֵּי שׁוּקָא - אחר כל כוס היה יוצא ורואה פני השוק.

מבארת הגמרא: וְלֹא אֲמָרָן שיש חשש שינזק, אֶלָּא כשדעתו לָצֵאת לַדֶּרֶךְ אחר אכילתו או שתייתו, אֲבָל אם נשאר בְּבֵיתוֹ, לֹא צריך לחשוש. אָמַר רַבִּי זֵירָא, וְאם הולך לִישַׁן, כְּלָצֵאת לַדֶּרֶךְ דָּמֵי, ויש לו לחשוש מזוגות. אָמַר רַב פָּפָּא, וְלָצֵאת לְבֵית הַכִּסֵּא, כְּלָצֵאת לַדֶּרֶךְ דָּמֵי, ויש לו לחשוש[ב].

מקשה הגמרא: וְכי בְּבֵיתוֹ לֹא צריך לחשוש, וְהָא רָבָא בשתייתו מָנֵי כְּשׁוּרֵי - היה מונה קורות, בכוס הראשונה הסתכל על קורה אחת, ובכוס השניה הסתכל על קורה שניה, וכן הלאה, לידע מספר הכוסות ולהזהר מזוגות. וכך עשה אף כשלא היה יוצא לשוק[ג]. וְכן אַבַּיֵי כִּי שָׁתֵי חַד כָּסָא - כששתה כוס אחת, מְנַקִּיט לֵיהּ אִימֵּיהּ תְּרֵי כָּסֵי בִּתְרֵי יְדֵיהּ - היתה אמו[ד] אוחזת עוד שתי כוסות בשתי ידיה, ויחד הם שלש כוסות, כדי שלא ישכח וישתה זוגות. וְכן רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, כִּי הֲוָה שָׁתֵי תְּרֵי כָּסֵי, מְנַקִּיט לֵיהּ שַׁמָּעֵיהּ חַד כָּסָא - כששתה שתי כוסות החזיק שמשו כוס אחת[ד], וכששתה חַד כָּסָא, מְנַקִּיט לֵיהּ - החזיק שמשו תְּרֵי כָּסֵי בִּתְרֵי יְדֵיהּ. ומכל אלו רואים שאף שלא יצאו לדרך חששו מזוגות. מתרצת הגמרא: לעולם אין חשש כשהוא בביתו, ואמוראים אלו חששו משום שאָדָם חָשׁוּב שָׁאנִי, שהמזיקים מוסרים נפשם כדי להזיקו, וצריך לחשוש אף בביתו.

הגמרא מביאה מחלוקת עד כמה כוסות יש לחשוש לזוגות: אָמַר עוּלָּא, עֲשָׂרָה כּוֹסוֹת[ה] אֵין בָּהֶם מִשּׁוּם זוּגוֹת, משום שאינו נמנה עם המספרים הקודמים, אלא הוא מספר בפני עצמו, דהיינו פעם אחת עשרה[ו]. מבארת הגמרא: עוּלָּא לְטַעְמֵיהּ - הולך לשיטתו, דְּאָמַר עוּלָּא, וְאָמְרֵי לָהּ בְּמַתְנִיתָא תָּנָא - ויש שאמרו ששנינו כך בברייתא, עֲשָׂרָה כּוֹסוֹת יין תִּיקְּנוּ חֲכָמִים להשקות האבלים בְּבֵית הָאֵבֶל[ז]. וְאִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ - ואם יעלה בדעתך שֶׁעֲשָׂרָה כּוֹסוֹת יֵשׁ בָּהֶן מִשּׁוּם זוּגוֹת, יקשה הֵיכִי קָיְימִי רַבָּנָן וְתַקְּנוּ מִילְּתָא דְּאָתֵי לִידֵי סַכָּנָה - כיצד עמדו חכמים ותיקנו תקנה[ח] שאפשר לבא מכך לידי סכנה[ה]. ומוכח שבעשר כוסות אין חשש זוגות[ט]. אֲבָל תַּמְנְיָא - שמונה כוסות, יֵשׁ בָּהֶן מִשּׁוּם זוּגוֹת.

רַב חִסְדָּא וְרַבָּה בַּר רַב הוּנָא דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ, כוס שביעי שהוא כמנין 'שָׁלוֹם', שהיא תיבה שביעית בפסוק (במדבר ו כו) 'יִשָּׂא ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ וְיָשֵׂם לְךָ שָׁלוֹם' שבברכת כהנים, לְטוֹבָה מִצְטָרֵף - לבטל הזוגות של שש כוסות ששתה קודם לכן, אבל לְרָעָה לֹא מִצְטָרֵף - אם שתה כוס שמיני אחריו אין הכוס השביעי מצטרף, ונחשב ששתה רק שבע כוסות. שכיון שבירכן בתיבה שביעית בשלום, מסתבר שאין יותר היזק בעולם. אֲבָל שִׁיתָּא - שש כוסות, יֵשׁ בָּהֶן מִשּׁוּם זוּגוֹת.

רַבָּה וְרַב יוֹסֵף דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ, כוס חמישי שהוא כמנין 'וִיחֻנֶּךָּ', שהיא תיבה חמישית בפסוק (שם ו כה) 'יָאֵר ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ וִיחֻנֶּךָּ', לְטוֹבָה מִצְטָרֵף, לְרָעָה לֹא מִצְטָרֵף, ואף בששה אין משום זוגות, אֲבָל אַרְבָּעָה כוסות יֵשׁ בָּהֶן מִשּׁוּם זוּגוֹת.

אַבַּיֵי וְרָבָא דְּאָמְרֵי תַּרְוַיְיהוּ, כוס שלישי שהוא כמנין 'וְיִשְׁמְרֶךָ' שבפסוק (שם ו כד) 'יְבָרֶכְךָ ה' וְיִשְׁמְרֶךָ', לְטוֹבָה מִצְטָרֵף, לְרָעָה לֹא מִצְטָרֵף, ואף בארבעה אין משום זוגות, ואין חשש זוגות אלא בשתי כוסות בלבד[ו]. מוסיפה הגמרא: וְאָזְדָא רָבָא לְטַעְמֵיהּ - והולך רבא לשיטתו, דְּרָבָא כשהיו החכמים יוצאים ממנו, היה נוהג להשקותם, ופעמים דאַפְּקִינְהוּ לְרַבָּנָן בְּאַרְבָּעָה כּוֹסוֹת - שהוציאם אחר ששתו רק ארבע כוסות, ולא חשש שישתו כוס נוסף. הרי שסבר שאין חשש בארבע כוסות[ז]. וְאַף עַל גַּב דְּאִיתַּזַּק רָבָא בַּר לִיוַאי בדרך אחר שהשקהו רבא ארבע כוסות, לֹא חָשׁ לָהּ לְמִילְּתָא - לא חשש רבא שניזק מחמת הזוגות, דְּאָמַר רבא על כך, הַהוּא - מה שרבא בר ליואי ניזק, מִשּׁוּם דְּאוֹתְבַן בְּפִירְקָא הֲוָה - שהקשה לי בשעת הדרשה ובייישני ברבים[י][ח].

הגמרא מבארת האם צריך להזהר מזוגות: אָמַר רַב יוֹסֵף, אָמַר לִי יוֹסֵף שִׁידָא [-השד], אַשְׁמְדַאי מַלְכָּא דְּשֵׁידֵי [-מלך השדים] מְמוּנֶּה הוּא אַכּוּלְּהוּ זוּגֵי - על כל הזוגות. וְהרי מַלְכָּא לֹא אִיקְרֵי [-לא נקרא] מַזִּיק[יא], ואינו רגיל להזיק, ואין צריך לחשוש לכך[יב]. אִיכָּא דְּאָמְרֵי לָהּ לְהַאי גִּיסָא - יש שפירשו לצד השני, אַדְּרַבָּה, מַלְכָּא [רַתְחָנָא [-כעסן] הוּא], מַאי דְּבָעֵי עָבִיד - עושה מה שרוצה, שֶׁהרי הַמֶּלֶךְ פּוֹרֵץ גָּדֵר לַעֲשׂוֹת לוֹ דֶּרֶךְ, וְאֵין מוֹחִין בְּיָדוֹ אף אם מזיק לאחרים, ואם רוצה יכול להזיק לעושים זוגות.

הגמרא מבארת חילוק בין שתה שתים לשתה ארבע: אָמַר רַב פָּפָּא, אָמַר לִי יוֹסֵף שִׁידָא, יש חילוק בין שתי כוסות לארבע, דִּבִתְרֵי קָטְלִינַן - השותה שתים אנו הורגים אותו, אבל בְּשותה אַרְבָּעָה, לֹא קָטְלִינַן - אין אנו הורגים אותו, אך מכל מקום בְּאַרְבָּעָה מַזְּקִינַן - מזיקים אותו. ועוד חילוק, בִּתְרֵי כוסות שהורגים, הוא בֵּין אם שתה בְּשׁוֹגֵג וּבֵין אם שתה בְּמֵזִיד, אבל בְּאַרְבָּעָה שמזיקים, דווקא השותה בְּמֵזִיד, אִין - מזיקים אותו, אבל השותה בְּשׁוֹגֵג, לֹא מזיקים אותו.

שנינו לעיל שהחשש מזוגות הוא דווקא ביוצא לדרך, הגמרא מבארת מה יעשה אם יצא לדרך. מבארת הגמרא: וְאִי אִישְׁתְּלֵי וְאִיקְרֵי וְנָפַק - אם שכח ויצא לדרך אחר 'זוגות', מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ שלא ינזק. לִינְקוֹט זִקְפָּא דִּידֵיהּ דְּיַמִּינֵיהּ בִּידָא דִּשְׂמָאלֵיהּ וְזִקְפָּא דִּשְׂמָאלֵיהּ בִּידָא דְּיַמִּינֵיהּ - שיאחוז אגודל של יד ימינו ביד שמאלו, ואגודל של יד שמאלו ביד ימינו[יג], וְנֵימָא הָכִי - ויאמר כך, אַתּוּן וַאֲנָא הָא תְּלָתָא - אתם ואני הרי שלש, ואין כאן זוגות. וְאִי שְׁמִיעַ לֵיהּ דְּאָמַר - ואם שומע קול[יד] שעונה לו, אַתּוּן וַאֲנָא הָא אַרְבְּעָה - אתם ואני הרי ארבעה, וממילא הוא עומד בזוגות, נֵימָא לֵיהּ - שיענה לו, אַתּוּן וַאֲנָא הָא חַמְשָׁה, ואין כאן זוגות. וְאִי שְׁמִיעַ לֵיהּ שוב קול דְּאָמַר, אַתּוּן וַאֲנָא הָא שִׁיתָּא [-שש], נֵימָא לֵיהּ, אַתּוּן וַאֲנָא הָא שִׁבְעָה, וכן הלאה. מספרת הגמרא: הֲוָה עוּבְדָא - היה מעשה באדם שיצא לדרך אחר זוגות, ועשה סגולה זו, והוסיף עליו השד, והוא הוסיף על השד עַד שהגיע לְמֵאָה וְחַד, וּפְקַע [-והתבטל] שִׁידָא מרוב צער[טו].

הגמרא מבארת כיצד להנצל מנשים מכשפות: אָמַר אַמֵּימָר, אָמְרָה לִי רֵישְׁתִּינְהִי [-מנהיגתן] דְּנָשִׁים כַּשְׁפָנִיּוֹת, ומלמדת אותן כשפים, הַאי מַאן דְּפָגַע בְּהוּ [-מי שפגע] בְּנָשִׁים כַּשְׁפָנִיּוֹת, כדי שלא ינזק מהן נֵימָא הָכִי, חָרֵי חַמִּימֵי בְּדִיקוּלָא בְּזָוְיָא לְפוּמַיְיכוּ נָשֵׁי דְּהַרְשַׁיָּיא - צואה חמה בסלים קרועים ונקובים יהיה לפיכן[טז], נשים כשפניות, יהי רצון דְּקָרַח קָרְחַיְיכִי - שימרטו אותן שערות שלכן שאתן מכשפות בהן, וכן פָּרַח פַּרְחַיְיכִי - שהרוח תשא את פירורי הלחם שאתן מכשפות בהן[יז].

א. וששנינו להלן (ע"ב) נמלך אין בהן משום זוגות. רש"ש (ד"ה אמאי). ב. רשב"ם (ד"ה הכי). והרש"ש (ד"ה דילמא) ביאר, שגם 'מיתרע' היינו שיחלה, מלשון קצירי ומריעי. ג. דהיינו שתים או ארבע וכן הלאה. ד. היינו אומנתו שגידלה אותו, שהרי אמו מתה מיד אחר לידתו, כמבואר בקידושין (לא:). רשב"ם (ד"ה אביי). ה. וכל שכן יותר מעשרה. רשב"ם (ד"ה עשרה - הראשון). וכן מוכח בכתובות (ח:) שאמרו עשרה כוסות תיקנו חכמים בבית האבל וכו', הוסיפו עליהם ארבעה. פתח עינים (ד"ה אמר). ו. מהרש"א (ד"ה עשרה). ועוד פירש, שעשירי בכל מקום הוא קודש, ואינו מצטרף לרעה. ז. שלשה קודם אכילה, כדי לפתוח בני מעיו, ושלשה בתוך אכילה, כדי לשרות אכילה שבמעיו, וארבעה לאחר אכילה, כנגד הזן וברכת הארץ ובונה ירושלים והטוב והמטיב. כמבואר בכתובות (שם). ח. השאלה היא רק איך תיקנו דבר המביא לסכנה, אבל אחר התקנה ודאי ש'שומר מצוה לא ידע דבר רע' (קהלת ח ה). פתח עינים (ד"ה היכי). ט. אמנם חשש כשפים יש גם בעשרה כוסות, כמבואר בגמרא להלן (ע"ב). וכתב בקרבן תודה (ד"ה י'), שתקנת עשרה כוסות היתה רק במקום שלא שכיח כשפים, אבל במקום ששכיח כשפים יש להוסיף עוד כוס. אולם בחוות יאיר (סי' כו) כתב, שבבית האבל שהוא רק באקראי, אין צריך לחשוש מכשפים. י. שהיה רגיל להקשות לו ברבים. רשב"ם (ד"ה דאותבן). וראה לעיל (מ:) ובעבודה זרה (סה:) שאמרו 'איתיביה רבה בר ליואי לרבא', וחזר בו רבא. יא. אלו הם דברי רב יוסף, ולא דברי יוסף שידא, שהרי אמרו בסמוך שבשתים הם הורגים. ואף רב יוסף הודה לכך אחר שדחו דבריו באיכא דאמרי. חידושי המאירי (ד"ה אמר). יב. אמנם לפעמים ניזקו ממנו, אלא שאין זה שכיח, והרוצה להחמיר יעשה שמירה יתירה. רשב"ם (ד"ה לא)[ט]. יג. שהיזק הזוגות הוא מפני שעשה שנים, ולא עשה רמז לאחדות ה', ולכן תקנתו שיחבר ימין ושמאל לרמוז שמהשנים נעשה אחד. עין אליהו (ד"ה מאי). יד. ואף קול אדם או אשה. רשב"ם (ד"ה אי). טו. רשב"ם (ד"ה פקע). והמהרש"א (ס"א ד"ה עד) ביאר, שאף הסובר שבעשרה יש משום זוגות, מכל מקום במאה אין משום זוגות, שהוא כולל את כל המספרים בכח אחד. ועוד, שהוא נחשב קודש קדשים, שהוא מעשר מן המעשר שנותן הלוי לכהן. טז. רשב"ם (ד"ה חרי). ובבניהו (ד"ה חרי) כתב, שיש לגרוס ברשב"ם 'קורעין ונוקבין', והיינו שהסלים יקרעו את הפה שלהן. ובכך מבואר מה החילוק בין פירוש זה לפירוש השני שביאר הרשב"ם להלן (ע"ב, ד"ה הפסא) ששם פירש 'בסלים קרועין'. יז. רשב"ם (ד"ה פרח). ועוד פירש, שהוא כלי אומנות של כישוף. וכן מה שנאמר (יחזקאל יג כ) 'הִנְנִי אֶל כִּסְּתוֹתֵיכֶנָה אֲשֶׁר אַתֵּנָה מְצֹדְדוֹת שָׁם אֶת הַנְּפָשׁוֹת לְפֹרְחוֹת', לפורחות היינו אחד מכלי האומנות של הכישוף[י].

וְאִיבַדּוּר תַּבְלוֹנַיְיכִי - יתפזרו התבלינים שלכן, וּפָרְחָא זִיקָא לְמוֹרִיקָא חַדְתָּא דְּנָקְטִיתוּ - ישא הרוח את אותו בושם חדש שאתן אוחזות בידכן לכשף בו, נָשִׁים כַּשְׁפָנִיּוֹת, אַדְּחֲנָנִי וַחֲנַנְכִי - כל זמן שחסו עלי משמים וחסתי על עצמי ואתן חסתן עלי, לָא אֲתֵיתִי לְגַוּ - לא באתי ביניכן, הַשְׁתָּא דַּאֲתֵיתִי לְגַוּ - כעת שבאתי ביניכן, יודע אני דְּקָרְחָנְנִי וַחֲנַנְכִי - שנתקררו עלי רחמיכם, וגם רחמי נתקררו שלא חסתי על עצמי[א].

הגמרא מבארת כיצד יש לנהוג בענין זוגות: בְּמַעֲרָבָא [-בארץ ישראל] לָא קָפְדֵי אַזּוּגֵי - לא הקפידו להמנע מזוגות[א]. ואילו רַב דִּימִי מִנְּהַרְדְּעָא קָפִיד אֲפִילּוּ אַרוּשְׁמָא דַּחֲבִיתָא - הקפיד אף על פגימות החבית[ב] שלא יצאו בזוגות. הגמרא מביאה מעשה בענין זה: הֲוָה עוּבְדָא - היה מעשה ורשמו חבית בזוגות, וּפָקַע חֲבִיתָא - ונבקעה החבית. כְּלָלָא דְּמִילְּתָא, כֹּל דְּקָפִיד יותר מדאי על זוגות, קָפְדֵי המזיקים בַּהֲדֵיהּ, ומזיקים אותו. וּמִי דְּלָא קָפִיד כל כך, לָא קָפְדֵי המזיקים בַּהֲדֵיהּ, וּמִיהוּ לְמֵיחַשׁ מִיבָּעֵי - צריך לחוש לדבר, שאם לא כן מדוע הזכירו זה בגמרא, היה לחכמים לומר שלא יקפידו על זוגות, ולא ינזקו[ג].

הגמרא מבארת באלו דברים מקפידים המזיקים בזוגות: כִּי אֲתָא [-כשבא] רַב דִּימִי מארץ ישראל לבבל, אָמַר, המזיקים מקפידים על זוגות בִּשְׁתֵּי בֵּיצִים וּשְׁתֵּי אֱגוֹזִין וּשְׁתֵּי קִישׁוּאִין[ב], וְעוֹד דָּבָר אַחֵר - פרי אחר שלא התפרש מה הוא. וזהו הֲלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי[ד]. וּמִסְתַּפְּקָא לְהוּ לְרַבָּנָן מַאי נִיהוּ [-מה הוא] הַדָּבָר אַחֵר שמקפידים עליו, וְלכן גְּזוּר רַבָּנָן בְּכוּלְּהוּ זוּגֵי, מִשּׁוּם חשש שמא זהו הַדָּבָר אַחֵר.

מוסיפה הגמרא: וְהָא דַּאֲמָרָן - מה שאמרו האמוראים לעיל (ע"א) שבַּעֲשָׂרָה או בִּתְמַנְיָא [-שמונה] או בְּשִׁיתָּא [-ששה] או בְּאַרְבָּעָה, אֵין בָּהֶן מִשּׁוּם זוּגֵי, כל אחד לפי שיטתו, לָא אֲמָרָן שאין בהם זוגות, אֶלָּא לְעִנְיַן מַזִּיקִין, אֲבָל לְעִנְיַן כְּשָׁפִים, אם יש שם נשים כשפניות, אֲפִילּוּ טוּבָא [-יותר מעשרה] נַמִּי חָיְישִׁינַן. הגמרא מביאה מעשה בענין זה: כִּי הָא דְּהַהוּא גַּבְרָא דְּגָרְשַׁהּ לִדְבֵיתְהוּ - כמו המעשה באדם שגירש את אשתו (אזיל) [אָזְלָה[ה]] אִינַּסְבָה לְחֶנְוָאָה - הלכה האשה ונישאה לחנוני המוכר יין, כָּל יוֹמָא הֲוָה הבעל הראשון אָזִיל וְשָׁתֵי חַמְרָא - הולך לשתות יין אצל בעלה השני[ג], הֲוָה קָא עָבְדָא לֵיהּ - היתה האשה עושה לו כְּשָׁפִים, וְלָא קָא מְהַנְיָא לָהּ בֵּיהּ - ולא הועיל לה להזיקו, מִשּׁוּם דַּהֲוָה מִזְדְּהַר בְּנַפְשֵׁיהּ בשתייתו מזוּגָא. יוֹמָא חַד אִשְׁתֵּי טוּבָא - שתה הרבה, וְלָא הֲוָה יָדַע כַּמָּה שָׁתֵי, עַד שִׁיתְסַר הֲוָה צָיֵיל - עד ששה עשר כוסות עדיין היה צלול בדעתו, וְאִיזְדְּהַר בְּנַפְשֵׁיהּ מזוגות, אבל מִכָּאן וְאֵילָךְ לָא הֲוָה צָיֵיל, וְלָא אִיזְדְּהַר בְּנַפְשֵׁיהּ מזוגות, אַפִּיקְתֵּיהּ בְּזוּגָא - והוציאתו משם אחר ששתה זוגות, ושלטו בו הכשפים, כִּי הֲוָה אָזִיל, גָּס בֵּיהּ [-פגש בו] הַהוּא טַיְיעָא - סוחר ערבי[ו], אָמַר לֵיהּ אותו ערבי, גַּבְרָא קְטִילָא הוּא דְּאָזִיל הָכָא - אדם מת הולך כאן, שראה ששלטו בו הכשפים, אֲזַל חַבְּקֵיהּ לְדִיקְלָא - הלך האיש ונשען על הדקל מרוב חולי ודאגה, צָוַוח [-יבש] דִּיקְלָא מכח הכשפים, וּפָקַע - ונבקע האיש הַהוּא ומת.

כלל נוסף בענין זוגות: אָמַר רַב עֲוִירָא, האוכל תבשיל בשתי קְעָרוֹת, וְהאוכל שתי כִּכָּרוֹת, אֵין בָּהֶם מִשּׁוּם זוּגוֹת. כְּלָלָא דְּמִילְּתָא, כָּל דבר שֶׁגְּמָרוֹ בִּידֵי אָדָם, כגון קערות או ככרות, אֵין בָּהֶן מִשּׁוּם זוּגוֹת, אבל גְּמָרוֹ בִּידֵי שָׁמַיִם בְּמִילֵּי מִינֵי דְּמֵיכַל - במיני מאכלים כגון ביצים ופירות, חָיְישִׁינַן מזוגות. כיון שהדבר אחר שעליו נאמר בהלכה למשה מסיני שהמזיקים מקפידים ומחמתו חוששין לשאר זוגות, גמרו בידי שמים[ז].

אופנים שאין בהם היזק זוגות: השותה בַּחֲנוּת, אֵין בָּהֶן מִשּׁוּם זוּגוֹת, שאין זה קביעות, ואין המזיקים מקפידים עליו[ח]. וכן השותה כוס אחת, ולא חשב לשתות עוד כוס, וְנִמְלָךְ לשתות עוד כוס, אינם מצטרפים[ט], וְאֵין בָּהֶן מִשּׁוּם זוּגוֹת. וכן אוֹרֵחַ שאינו יודע אם ישקוהו עוד, בכל כוס הרי הוא כנמלך, וְאֵין בּוֹ מִשּׁוּם זוּגוֹת. וכן אִשָּׁה שאינה קבועה לשתות הרי היא כנמלך, וְאֵין בָּהּ מִשּׁוּם זוּגוֹת. וְאִי אִשָּׁה חֲשׁוּבָה היא שקבועה לשתות, חָיְישִׁינַן בה לזוגות.

אָמַר רַב חִינְנָא בְּרֵיהּ דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ, אִיסְפַּרְגּוֹס - משקה העשוי מכרוב ויין[י], אם שותהו אחר שני כוסות, מִצְטָרֵף לְטוֹבָה להוציא מזוגות, וְאם שותהו אחר כוס אחת, כיון שהוא דבר רפואה, אֵין הוא מִצְטָרֵף לְרָעָה להעמידו בזוגות.

הגמרא מבארת מה עושים בספק זוגות: אָמַר רָבִינָא מִשְּׁמֵיהּ דְּרָבָא, זוּגֵי לְחוּמְרָא - המסתפק אם שתה זוגות, יחמיר וישתה עוד כוס. שאם שתה קודם זוגות, כיון שדעתו לצרפם, מצטרפת כוס זו להוציא מזוגות. ואם לא שתה זוגות, כיון שנמלך כעת לשתות עוד כוס, לא תצטרף כוס זו להעמידו בזוגות. לשון אחר: וְאָמְרֵי לַהּ, זוּגֵי לְקוּלָּא, ולא ישתה עוד כוס. שאם ישתה יראה שחושש מזוגות, ויגרום שאם לא שתה קודם זוגות וכוס זו תצטרף לזוגות, יקפידו איתו המזיקים. אבל כשלא ישתה, אף אם שתה זוגות, כיון שלא הקפיד לא יקפידו איתו המזיקים[יא].

האם יין ושכר מצטרפים לענין זוגות: אָמַר רַב יוֹסֵף, תְּרֵי דְּחַמְרָא וְחַד דְּשִׁיכְרָא - שני כוסות יין, וכוס אחת שכר, לָא מִצְטָרֵף השכר להוציא מזוגות. אבל תְּרֵי דְּשִׁיכְרָא וְחַד דְּחַמְרָא, מִצְטָרֵף היין להוציא מזוגות. שלפי שהיין חשוב מהשכר הוא מצטרף אליו. וְסִימָנָיךְ לזכור זאת, על פי מה ששנינו (כלים פכ"ז מ"ב) לגבי שיעור לטומאת מדרס[יב], שיעור העור חמשה טפחים על חמשה טפחים, ושיעור המפץ[יג] ששה טפחים על ששה טפחים[יד], ושנינו (שם פכ"ז מ"ג), זֶה הַכְּלָל, כָּל הַמְחוּבָּר לוֹ מִן הֶחָמוּר מִמֶּנּוּ, כלומר, מפץ חמשה טפחים ומחובר לו טפח אחד עור, כיון שעור חמור ממפץ [ששיעור טומאתו קטן יותר] מצטרף להשלים את המפץ לשיעור טומאתו, והמפץ טָמֵא. אבל מִן הַקַּל מִמֶּנּוּ, כלומר, ארבעה טפחים עור ומחובר לו טפח אחד מפץ, אין המפץ הקל מצטרף להשלימו, והעור טָהוֹר. וכן נזכור כאן שיין החשוב מצטרף לשכר להוציאו מזוגות, אבל שכר הקל אין מצטרף ליין להוציאו מזוגות.

האם שתיה שלפני הסעודה ושבתוך הסעודה מצטרפים לענין זוגות: אָמַר רַב נַחְמָן אָמַר רַב, השותה תְּרֵי קַמֵּא תַּכָּא - שתי כוסות לפני השולחן, דהיינו לפני סעודתו, וְכוס חַד אַתַּכָּא - על שולחנו, מִצְטָרְפֵי להוציא מזוגות. אבל כוס חַד מִקַּמֵּי תַּכָּא, וּתְרֵי כוסות אַתַּכָּא, לָא מִצְטָרְפִין להוציא מזוגות[טו].

דעה החולקת: מַתְקִיף לָהּ רַב מְשַׁרְשְׁיָא, אָטוּ אֲנַן לְתַקּוּנֵי תַּכָּא קָא בָּעִינַן - וכי אנו צריכים לתקן שולחנו שלא יהא זוגות, הרי לְתַקּוּנֵי גַּבְרָא בָּעִינַן - רצוננו לתקן את האדם שלא יעמוד בזוגות, וְגַבְרָא קָא מִיתַּקַּן וְקָאֵי, ששתה שלשה כוסות[טז].

מוסיפה הגמרא ומבארת: (אֶלָּא אָמַר רַב מְשַׁרְשְׁיָא) וְדִכוּלֵּי עָלְמָא [רב ורב משרשיא] סוברים, דִּתְרֵי אַתַּכָּא - שתי כוסות על שולחנו, וְחַד לְבָתַר תַּכָּא - אחר סעודתו, לָא מִצְטָרְפֵי[יז]. כִּי הַהִיא מַעֲשֶׂה שמצינו (ב"מ פו.), דְּרַבָּה בַּר נַחְמָנִי השקוהו שתי כוסות, ולקחו השולחן מלפניו, וחזר פרצופו לאחור מחמת הזוגות. ואמר להם, שיחזירו השולחן ויחשב עדיין בתוך הסעודה וישקוהו עוד כוס, וכך עשו ונתרפא[יח]. וממה שהוצרכו להחזיר השולחן מוכח שכוס שאחר הסעודה אינה מצטרפת לכוסות שבסעודה.

כלל נוסף בענין זוגות: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, כָּל משקה הַמָּזוּג - שתה יין מזוג ומשקה מזוג אחר עמו, מִצְטָרֵף בין לרעה בין לטובה[יט], כיון ששניהם מזוגים ונחשבים למין אחד,

---

א. דרש 'קרחנני' לשתי תיבות 'קר חנני', והיינו נתקררו הרחמים. בארות המים (ברש"י ד"ה והשתא). ב. כשהיו מוכרים יין, היו חורטים רשימות בחבית לדעת כמה מידות איפה יש בה. רשב"ם (ד"ה קפיד). ג. רשב"ם (שם). ובעבודת אהרן (אות לד) פירש, שיש לחוש לכשפים, וכמבואר להלן שיש לחוש לכשפים אפילו בהרבה. ד. ומה שאמרו לעיל שבארץ ישראל לא הקפידו על זוגות, הוא משום שההלכה למשה מסיני נאמרה על תנאי כל זמן שמקפידים על כך. תורה לשמה (שו"ת, סי' קלג). ובתפארת ישראל (יומא פ"ב יכין אות יג) כתב, שמה שאמרו הלכה למשה מסיני הוא לאו דווקא, אלא הכוונה דבר חזק כהלכה למשה מסיני. ה. הוגה על פי גליון (הגהות וציונים). ו. רש"י (ברכות ו: ד"ה טלף). ז. ומה שאמרו בכל הסוגיא שבכוסות יין יש משום זוגות, פירש בתוספות רי"ד (ד"ה קערות), שיין נחשב גמרו בידי שמים, כיון שהענבים היוצאים מן הארץ ראויים לאכילה, וגם היין נברא כשהוא כנוס בתוכו, אבל חטים אינם ראויים לאכילה עד שיעשה מהם פת[ד]. ח. ומה ששנינו לעיל במעשה שגירש את אשתו ושתה בחנות וניזוק, שם ניזוק מכשפים. רשב"ם (ד"ה חנות) בפירוש השני. וכתב, שפירוש זה עיקר. ובפירוש הראשון פירש, שהשותה בשתי חנויות אין זה נחשב כשתי כוסות. ט. רש"י לעיל (ע"א, ד"ה אמאי). י. בלשון פרסי קוראים לכרוב איספרגוס, ורגילים לשתות ממנו בכל בוקר לרפואה קודם האכילה. רשב"ם (ד"ה איספרגוס). ובערוך (ערך אספרגוס) פירש, שאיספרגוס בלשון יון הוא יין של בוקר. יא. רשב"ם (ד"ה זוגי, ד"ה ואמרי). ובתשובות הגאונים (הרפ"ע, עמ' 109) כתבו, שנחלקו האם חוששים לספק זוגות. יב. כלי הראוי למרכב או למשכב או למושב, אם הוא מונח תחת הזב, הרי הוא טמא מדרס בין אם הזב עמד או ישב או שכב או נשען או נתלה עליו. ואף אם אין הזב נוגע בו, כגון עשר מצעות זו על גבי זו וישב הזב על העליונה, כולן טמאות מדרס. מדרס הזב נעשה אב הטומאה ומטמא אדם וכלים, שנאמר (ויקרא טו ה) 'ואיש אשר יגע במשכבו וגו' וטמא עד הערב'. כלי נעשה מדרס רק אם הוא ראוי למדרס, ושיערו חכמים בכל דבר בכמה הוא ראוי למדרס. משנה זו מבארת בכל סוג מה שיעורו לטומאת מדרס. יג. כמין מחצלת רכה העשויה מקנים. רש"י (שבת סד. ד"ה מפץ). יד. רש"י ורשב"ם (ד"ה כל המחובר) כתבו, שמפץ שיעורו חמשה על חמשה ומחצלת ששה על ששה. והעיר בגליון, שבמשנה שם שנינו שהעור חמשה על חמשה ומפץ ששה על ששה. וכן העיר הרש"ש (ברשב"ם שם). טו. ששתיית יין בסעודה היא חשובה, ומצטרפת להוציא מזוגות שקודם הסעודה, אבל שתיה שלא בסעודה היא פחות חשובה, ואינה מצטרפת לשתיה שבסעודה. דבר שמואל (ד"ה דכו"ע). טז. שגם השתיה לפני הסעודה היא לצורך הסעודה, שבא לגרור ולמשוך תאוותו לסעודה, וכעין שנפסק (או"ח סי' קעד ס"ד) שברכת היין שלפני הסעודה פוטרת את היין שבתוך הסעודה. וכן פסק הרא"ש (סי' כד) שברכת המזון פוטרת את היין שלפני הסעודה. דבר שמואל (שם). יז. שאין כוס זו שייכת לסעודה ואינה המשך ליין שבסעודתו. דבר שמואל (שם). יח. ואף שהיה אורח, כיון שידע שיתנו לו כל צרכו אינו נחשב כנמלך. תוספות הרא"ש (ב"מ פו. ד"ה והדר). יט. בין אם המשקה האחר הוא שני להחשיבם כזוגות, ובין אם הוא שלישי להוציא מזוגות.

חוּץ מִן הַמַּיִם, שאף אם מזג מים קרים בחמים או חמים בקרים, מין אחד הם ואין זה מזיגה, ואינם מצטרפים ליין מזוג. וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר, אֲפִילּוּ מַיִם מזוגים מצטרפים ליין מזוג. אָמַר רַב פָּפָּא, מה שאמר רבי יוחנן שמים מזוגים מצטרפים, לֹא אֲמָרַן אֶלָּא במזג חֲמִימֵי לְגוֹ קְרִירֵי - חמים לתוך קרים, וְכן קְרִירֵי לְגוֹ [-לתוך] חֲמִימֵי, אֲבָל מזג מים חֲמִימֵי לְגוֹ חֲמִימֵי וּקְרִירֵי לְגוֹ קְרִירֵי, לֹא מצטרף ליין מזוג.

★

הגמרא מבארת ארבעה דברים מסוכנים: אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, אַרְבָּעָה דְּבָרִים מסוכנים משום רוח רעה, וְהָעוֹשֶׂה אוֹתָן דָּמוֹ בְּרֹאשׁוֹ וּמִתְחַיֵּיב בְּנַפְשׁוֹ - עון מיתתו שגרם לעצמו על ראשו, ויענש על כך[א]. וְאֵלּוּ הֵן, הַנִּפְנֶה [-עושה צרכיו] בֵּין דֶּקֶל לַכּוֹתֶל. וְהָעוֹבֵר בֵּין שְׁנֵי דְקָלִים, שהם מקום הילוך שדים, וכשמונע מהם לעבור מזיקים אותו. וְהַשּׁוֹתֶה מַיִם שהם שְׁאוּלִין מאדם אחר[ב]. וְהָעוֹבֵר עַל מַיִם שְׁפוּכִין על הארץ, וַאֲפִילּוּ שְׁפָכַתּוּ אִשְׁתּוֹ בְּפָנָיו, שהרוח רעה מוסרת עצמה לשתות מהן.

הגמרא מבארת באיזה אופן נאמרו ארבעת הדברים: מה שאמר ריש לקיש הַנִּפְנֶה בֵּין דֶּקֶל לַכּוֹתֶל מתחייב בנפשו, לֹא אֲמָרַן שיש סכנה, אֶלָּא באופן דְּלֵית לֵיהּ אַרְבַּע אַמּוֹת בין הדקל לכותל, שאז לא השאיר ריוח לשד לעבור, ומזיקו, אֲבָל אִית לֵיהּ אַרְבַּע אַמּוֹת בין הדקל לכותל, לֵית לָן בָּהּ - אין לנו חשש בכך, שכיון שיש לשד מקום לעבור לא יזיקו. וְכן כִּי לֵית לֵיהּ אַרְבַּע אַמּוֹת, לֹא אֲמָרַן שיש סכנה בכך, אֶלָּא דְּלֵיכָּא דִּירְכָּא אַחֲרִינָא - שאין לשד דרך אחרת ללכת בה, שעכשיו זה בא בגבולו ומפסיד את דרכו, ולכן מזיקו, אֲבָל אִיכָּא דִּירְכָּא אַחֲרִינָא, לֵית לָן בָּהּ חשש.

ומה שאמר שהָעוֹבֵר בֵּין שְׁנֵי דְקָלִים מתחייב בנפשו, לֹא אֲמָרַן שיש סכנה, אֶלָּא באופן דְּלָא פַּסְקִינְהוּ [-שלא מפסיק בין שני הדקלים] רְשׁוּת הָרַבִּים, אֲבָל פַּסְקִינְהוּ רְשׁוּת הָרַבִּים, כיון שמצויים שם רבים לֵית לָן בָּהּ חשש, כיון שאין לו רשות להזיק שם, שאין לו לגזול את הרבים.

ומה שאמר שהַשּׁוֹתֶה מַיִם שְׁאוּלִין מתחייב בנפשו, לֹא אֲמָרַן אֶלָּא דְּשַׁיְילִינְהוּ - ששאל אותם קָטָן, אֲבָל אם גָּדוֹל שאלם, לֵית לָן בָּהּ חשש. וַאֲפִילּוּ שַׁיְילִינְהוּ קָטָן נַמִּי לֹא אֲמָרַן שיש חשש, אֶלָּא כאשר הם בְּשָׂדֶה, דְּלָא שְׁכִיחִי שם מים, והרוח רעה מוסרת עצמה לשתות, וכששואל הקטן מים היא שורה עליהם, אֲבָל בְּעִיר דִּשְׁכִיחִי שם מים, לֵית לָן בָּהּ. שאינה מוסרת עצמה לשתותם[[א]]. וַאֲפִילּוּ בְּשָׂדֶה נַמִּי לֹא אֲמָרַן שיש חשש, אֶלָּא בְּמַיָּא [-מים], אֲבָל בְּחַמְרָא וְשִׁיכְרָא [-יין או שכר], לֵית לָן בָּהּ, שהרוח רעה שורה רק על מים.

ומה שאמר שהָעוֹבֵר עַל מַיִם שְׁפוּכִין מתחייב בנפשו, לֹא אֲמָרַן אֶלָּא באופן דְּלָא אַפְּסְקִינְהוּ בְּעַפְרָא - שלא פיזר עליהם עפר, וְכן לֹא תָּף בְּהוּ רוּקָא - לא ירק לתוכם רוק, אֲבָל אַפְּסְקִינְהוּ בעפר אוֹ תָּף בְּהוּ רוּקָא, לֵית לָן בָּהּ. וְכן לֹא אֲמָרַן שיש סכנה לעבור על מים שפוכים, אֶלָּא דְּלָא עָבַר עֲלַיְיהוּ שִׁימְשָׁא - שלא זרחה עליהם השמש, וְכן לֹא עָבַר עֲלַיְיהוּ שִׁיתִּין נִיגְרֵי - לא עברו עליהם ששים פסיעות, אֲבָל אם עָבַר עֲלַיְיהוּ שִׁימְשָׁא, וְכן אם עָבַר עֲלַיְיהוּ שִׁיתִּין נִיגְרֵי, לֵית לָן בָּהּ. וְכן לֹא אֲמָרַן שיש חשש, אֶלָּא באופן דְּהעובר עליהם לֹא רְכִיב חֲמָרָא - לא רוכב על חמור, וְכן לֹא סָיֵים מְסָנֵי - אינו נועל מנעלים, אֲבָל אם הוא רְכִיב חֲמָרָא, וְכן אם סָיֵים מְסָנֵי, לֵית לָן בָּהּ[ג].

מוסיפה הגמרא: וְהָנֵי מִילֵּי - מה שתנאים אלו מועילים, הֵיכָא דְּלֵיכָּא לְמֵיחַשׁ לִכְשָׁפִים - במקום שאין חשש לכשפים, אֲבָל הֵיכָא דְּאִיכָּא לְמֵיחַשׁ לִכְשָׁפִים, אַף עַל גַּב דְּאִיכָּא את כָּל הָנֵי תנאים, חָיְישִׁינַן. (והההוא) [כְּהַהוּא[ד]] גַּבְרָא - כאותו אדם דְּעבר על מים שפוכים, והיה רְכִיב חֲמָרָא וְסָיֵים מְסָנֵי, ולא הועיל לו להנצל, וְגָמוּד מְסָאנֵיהּ - ונתכווצו מנעליו, וְצָווּ כַּרְעֵיהּ - ויבשו רגליו.

★

הגמרא מביאה ברייתא על דברים המזיקים ומה תקנתן: תָּנוּ רַבָּנָן, שְׁלֹשָׁה דברים אֵין מְמַצְּעִין - לא יעברו בין שני אנשים, וְכן לֹא מִתְמַצְּעִין - לא יעבור איש אחד ביניהם[ה], שאפשר לבא מכך לידי סכנה. וְאֵלּוּ הֵן, הַכֶּלֶב וְהַדֶּקֶל וְהָאִשָּׁה. וְיֵשׁ אוֹמְרִים אַף הַחֲזִיר. וְיֵשׁ אוֹמְרִים אַף הַנָּחָשׁ. מבארת הגמרא: וְאִי מְמַצְּעִין' [-ואם הם עברו בין שני אנשים] מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ להנצל מהסכנה. אָמַר רַב פָּפָּא, נִפְתַּח - שיפתח בפסוק המתחיל בְּתיבת 'אֵל', וְנִפְסִיק - ושיפסיק בפסוק שנגמר בְּתיבת 'אֵל', דהיינו הפסוק 'אֵל מוֹצִיאָם מִמִּצְרָיִם כְּתוֹעֲפֹת רְאֵם לוֹ', והפסוק שאחריו 'כִּי לֹא נַחַשׁ בְּיַעֲקֹב וְלֹא קֶסֶם בְּיִשְׂרָאֵל כָּעֵת יֵאָמֵר לְיַעֲקֹב וּלְיִשְׂרָאֵל מַה פָּעַל אֵל' (במדבר כג כב-כג). אִי נַמִּי - אופן נוסף, נִפְתַּח בְּ'לֹא' וְנִפְסִיק בְּ'לֹא', והיינו הפסוק 'לֹא אִישׁ אֵל וִיכַזֵּב וּבֶן אָדָם וְיִתְנֶחָם הַהוּא אָמַר וְלֹא יַעֲשֶׂה וְדִבֶּר וְלֹא יְקִימֶנָּה' (שם כג יט)[[ב]].

הגמרא מבארת את הסכנות בדברים אלו: הָנֵי בֵּי תְּרֵי דְּמִצַּעָא לְהוּ - שני אנשים שעוברת ביניהם אִשָּׁה נִדָּה[ו], אִם בִּתְחִלַּת ימי נִדָּתָהּ הִיא, הוֹרֶגֶת[ח] אֶחָד מֵהֶן[ט], ואִם בסוֹף ימי נִדָּתָהּ הִיא, מְרִיבָה היא עוֹשָׂה בֵּינֵיהֶן. מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ שלא ינזקו, נִפְתַּח בְּ'אֵל' וְנִפְסִיק בְּ'אֵל'[[ג]].

עוד בענין זה: הָנֵי תְּרֵי נָשֵׁי דְּיָתְבָן [-שתי נשים היושבות] בְּפָרָשַׁת דְּרָכִים, חֲדָא בְּהַאי גִּיסָא דְּשְׁבִילָא - אחת בצד זה של השביל, וַחֲדָא בְּאִידָךְ גִּיסָא - והשניה בצד השני, וּמְכַוְּונָן אַפַּיְיהוּ לַהֲדָדֵי - ופניהם מכוונות זו לזו, וַדַּאי בִּכְשָׁפִים עֲסִיקָן - ודאי שעוסקות בכשפים, מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ שלא ינזק, אִי אִיכָּא דִּירְכָּא אַחֲרִינָא לֵיזִיל בָּהּ - אם יש דרך אחרת, שילך בה. וְאִי לֵיכָּא דִּירְכָּא אַחֲרִינָא, אִי אִיכָּא אִינִישׁ אַחֲרִינָא בַּהֲדֵיהּ - אם יש אתו אדם נוסף, נִינְקְטוּ לִידַיְיהוּ בַּהֲדֵי הֲדָדֵי וְנִיחַלְּפוּ - יתנו ידיהם זה לזה וכך יעברו. וְאִי לֵיכָּא אִינִישׁ אַחֲרִינָא שיעבור עמו, נֵימָא הָכִי - שיאמר כך, אותן השדים הקרויין אִגְּרַת' אָזְלַת אָסְיָא בְּלוּסְיָא, שאתן עוסקות בהם בכשפים, מִתְקַטְּלָא בְּחֵיק קֶבֶל - כבר הרוגים הם בחצים.

מוסיפה הגמרא: הַאי מַאן דְּפָגַע בְּאִיתְּתָא בְּעִידְּנָא דְּסָלְקָא [-הפוגע[[ד]] באשה בשעה שהיא עולה] מִטְּבִילַת מִצְוָה, אִי אִיהוּ קָדֵים - אם הוא מקדים וּמְשַׁמֵּשׁ מטתו לפניה, אָחֲדָא לֵיהּ לְדִידֵיהּ [-אוחזת אותו] רוּחַ זְנוּנִים, וְאִי אִיהִי קָדְמָה - ואם היא מקדימה וּמְשַׁמְּשָׁה לפניו, אָחֲדָא לָהּ לְדִידָהּ [-אוחזת אותה] רוּחַ זְנוּנִים. מבארת הגמרא: מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ להנצל מכך. לֵימָא הָכִי[יא] כדי להחליש את רוח תאות הזנונים[יב], 'שׁוֹפֵךְ בּוּז עַל נְדִיבִים וַיַּתְעֵם בְּתֹהוּ לֹא דָרֶךְ' (תהלים קז מ)[יג].

★

דברים נוספים שיש בהם סכנה: אָמַר רַבִּי יִצְחָק, מַאי דִּכְתִיב - מה פירוש הפסוק (שם כג ד) 'גַּם כִּי אֵלֵךְ בְּגֵיא צַלְמָוֶת לֹא אִירָא רָע כִּי אַתָּה עִמָּדִי', מה נחשב 'גיא צלמות' שיש בו סכנה. זֶה הַיָּשֵׁן בְּצֵל דֶּקֶל יְחִידִי[יד], שאין דקל אחר סמוך לו, וּבְצֵל הַלְּבָנָה - כשהלבנה מאירה יש צל מהכתלים והוא הולך בצילם[טו].

הגמרא מבארת מתי נאמרו דברים אלו: וּבְצֵל דֶּקֶל יְחִידִי לֹא אֲמָרַן שיש סכנה לישן תחתיו, אֶלָּא דְּלָא נָפֵיל טוּלָּא דְּחַבְרֵיהּ עִילָּוֵיהּ - כשלא נופל צל דקל הסמוך לו על הדקל שישן תחתיו, אֲבָל נָפַל טוּלָּא דְּחַבְרֵיהּ עִילָּוֵיהּ, לֵית לָן בָּהּ, כיון שמסתלק השד לדקל השני ואינו מזיקו.

מבררת הגמרא: אֶלָּא הָא דְּתַנְיָא, הַיָּשֵׁן בְּצֵל דֶּקֶל יְחִידִי בֶּחָצֵר, שהמקום צר ואין לשד מקום לנטות משם, ומזיקו, וְהַיָּשֵׁן בְּצֵל לְבָנָה, דָּמוֹ בְּרֹאשׁוֹ. ומשמע שבצל דקל יש סכנה רק בחצר, הֵיכִי דָּמֵי - במה מדובר כאן, אִי לֵימָא שמדובר דְּלָא נָפַל טוּלָּא דְּחַבְרֵיהּ עִילָּוֵיהּ, אם כן אֲפִילּוּ בְּשָׂדֶה נַמִּי יש סכנה. מבארת הגמרא: אֶלָּא לָאו שְׁמַע מִינָּהּ ממה שהברייתא נקטה דווקא חצר, שבֶּחָצֵר יש סכנה אַף עַל גַּב דְּנָפֵיל טוּלָּא דְּחַבְרֵיהּ עִילָּוֵיהּ. מסיקה הגמרא: אכן שְׁמַע מִינָּהּ.

וּבְצִילָּהּ שֶׁל לְבָנָה, לֹא אֲמָרַן שיש סכנה, אֶלָּא בסוף החודש, שהלבנה זורחת במזרח והצל בְּמַעֲרָבָהּ של הכותל, אֲבָל בתחילת החודש שהלבנה זורחת במערב והצל בְּמַדִינְחָתָא - במזרח, לֵית לָן בָּהּ.

א. רש"י (נדה יז. ד"ה דמו). ב. ואם בישל את המים אין חשש בכך, כיון שנעשה בהם שינוי מכפי ששאלם, וכן אם עירבם ברוב מים שלו בטלים ברוב. דרכי תשובה (יו"ד סי' קטז סק"ע) בשם מילי דחסידותא (אות ז). ג. דהיינו שרוח רעה מזיקה לעובר על מים שפוכים רק אם אין את כל התנאים האלו, שלא פיזר עפר, ולא רק לתוך המים, ולא עברה עליהם השמש, ולא עברו עליהם ששים פסיעות, ואינו רוכב על חמור, ואינו נועל מנעלים. אבל אם יש אחד מתנאים אלו אינה מזיקה אותו. הלכות גדולות (סוף סי' על הלכות תמורה). ד. ע"פ הגהות וציונים. ה. דווקא אם הם מכוונים זה כנגד זה, אבל אם אחד עומד ואחד יושב אין חשש. וכן אם יש ארבע אמות ביניהם אין חשש. בן איש חי (שנה שניה פנחס אות יז). ובשלמת חיים (ח"ג סי' לה) כתב, שדווקא כשעובר בין שתי נשים עומדות וכן להיפך, אבל כשכולם הולכים אין חשש. ו. ובערוך (ערך פן השני) גרס 'ואי פצא', וביאר שהוא לשון הליכה. ז. בשלמת חיים (שם סי' לד) כתב, שזה דווקא בזמן ראייתה ממש. ח. בבן יהוידע (ד"ה אם) כתב, שאין הכוונה ממש שהורגת אותם, אלא שמזיקה אותם. וכן אפשר לפרש בדברי הרשב"ם (ד"ה הורגת). ט. ובתוספות (ד"ה אם) כתבו, שזהו דווקא אם היא עושה להם כשפים. ובבן יהוידע (שם) כתב, שזהו דווקא אם עובר שם מזיק באותה שעה. י. היא אגרת בת מחלת, שם של שידה. רשב"ם (ד"ה אגרת). וכתב המהרש"א (להלן קיב: ח"א ד"ה אגרת), שאולי היא בת מחלת אשת עשו שהולידה רוחות ושדים, ולכן נאמר בה (בראשית כו לה) 'ותהיין מורת רוח' וגו'. יא. ממה שלא אמרו 'לימרו הכי', משמע שאמירת האיש מועילה גם לאשה. דבר שמואל (ד"ה נראה). יב. מהרש"א (ח"א ד"ה לימא). יג. ובש"ך (יו"ד סי' קנז ס"ק סא) מסיק, שיש לומר גם את הפסוק באיוב (יב כא) 'שופך בוז על נדיבים ומזיח אפיקים רפה'. יד. שדרך דקלים להיות ב'גי' שהוא עמק, ו'גיא צלמות' היינו בצל דקלים. מהרש"א (ח"א ד"ה זה). טו. שדרך השדים ללכת בלילה, וכשהלבנה מאירה הם הולכים בחושך בצל הכתלים. רשב"ם (ד"ה בצלה)[[ה]].

הגמרא מבארת כמה אופני היזק שעל ידי דקל: **הַאי מַאן דְּמִפְּנֵי אַגִּירְדָּא דְּדִיקְלָא** - העושה צרכיו על דקל קצוץ[א], **אַחֲדָא לֵיהּ לְדִידֵיהּ רוּחַ פַּלְגָּא** - אוחזת אותו חולי השיתוק[ב]. **וְהַאי מַאן דְּמַצְלֵי רֵישֵׁיהּ אַגִּירְדָּא דְּדִיקְלָא** - המטה ראשו על דקל קצוץ, **אַחֲדָא לֵיהּ רוּחַ צִרְדָּא** - אוחז אותו כאב חצי הראש[ג]. **הַאי מַאן דְּפָסְעֵי אַדִּיקְלָא** - הפוסע ומדלג על גבי דקל, **אִי מִיקְטַל** - אם נקצץ הדקל, **קָטִיל** - נהרג האיש, **וְאִי אִיעֲקַר** - נעקר הדקל, **מִיעֲקַר וּמָיֵית** - נעקר האיש ומת. מבארת הגמרא: מה שאמרנו שהאיש נהרג או מת, **הָנֵי מִילֵּי דְּלָא מַנַּח כַּרְעֵיהּ עִילָּוֵיהּ** - שלא הניח רגלו על הדקל, אלא דילג מעליו, **אֲבָל** אם **מַנַּח כַּרְעֵיהּ עִילָּוֵיהּ** ודרך עליו, **לֵית לָן בָּהּ** חשש.

★

הגמרא מבארת כמה מיני צל שרוח רעה שורה בהם: **חֲמִשָּׁה טוּלֵּי הָוֵי** - חמישה מיני צל הם שרוח רעה שורה בהם, **טוּלָּא דְּדִיקְלָא יְחִידָא** - צל של דקל יחידי, **וטוּלָּא** דְּאילן הקרוי **כַּנְדָּא, טוּלָּא דְּפַרְחָא** - של צלף, **וטוּלָּא דְּזְרַדְתָּא** - של עץ עוזרדין[ד]. **אִיכָּא דְּאָמְרֵי אַף טוּלָּא דְּאַרְבָּא** - של ספינה, **וְטוּלָּא דַּעֲרַבְתָּא** - של עץ ערבה. **כְּלָלָא דְמִילְּתָא, כָּל** אילן **דְּנָפִישׁ עַנְפֵיהּ** - שענפיו מרובים, **קָשֵׁי טוּלֵיהּ** - צילו קשה ומסוכן. **וְכֵן כָּל** אילן **דְּקָשֵׁי סִילְוֵיהּ** - שעצו קשה, **קָשֵׁי טוּלֵיהּ, לְבַר מֵ**אילן הקרוי **כְּרוּ מָשָׁא**[ה], **דְּאַף עַל גַּב דְּקָשֵׁי סִילְוֵיהּ** [-שעצו קשה] **לָא קָשֵׁי טוּלֵיהּ** - אין צילו קשה. והטעם, **דְּאָמְרָה לָהּ שִׁידָא לִבְרָהּ** - שאמרה השידה לבנה, **פִּירְחֵי נַפְשָׁךְ** - תבריח את עצמך **מִכְּרוּ מָשָׁא, דְּאִיהוּ הוּא דִּקְטִיל לַאֲבוּךְ וּקְטִיל לְדִידֵיהּ** - שהוא הרג את אביך[ו], ויהרוג גם אותך. נמצא שאין השדים נמצאים בצילו. מביאה הגמרא הנהגה בענין זה: **אָמַר רַב אַשִׁי, חֲזֵינָא לְרַב כַּהֲנָא** - ראיתי את רב כהנא **דְּפָרֵישׁ מִכּוּלְּהוּ טוּלֵּי** - שפרש מכל מיני צל, ולא שהה תחתיהם.

★

הגמרא מבארת את שמות השדים המצויים במקומות שונים: השדים המצויים **בֵּי פִּרְחֵי** - בעץ צלף, **רוּחֵי** שמם. והשדים **דְּ**מצויים **בֵּי זְרַדְתָּא** - בעץ עוזרדין, **שִׁידָא** שמם. והשדים **דְּ**מצויים **בֵּי אִיגָּרֵי** - על הגגות, **רִישְׁפֵּי** שמם. מבארת הגמרא: **לְמַאי נָפְקָא מִינָּהּ** - איזה ענין יצא מכך שנדע את שמותם, **לִכְתִיבַת קְמִיעָא** בשמותם, כגון אם ניזוק תחת עץ צלף יכתבו בשם רוחי.

הגמרא מבארת כיצד להזהר מהשד שתחת הצלף: השד **דְּ**מצוי **בֵּי פִּרְחֵי** - בעץ צלף, היא **בְּרִיָּה שֶׁאֵין לָהּ עֵינַיִם**. מבארת הגמרא: **לְמַאי נָפְקָא מִינָּהּ** אם יש לה עינים או לא, לדעת שאפשר **לְגַזּוֹזֵי לָהּ** - לברוח מפניה, שכיון שאין לה עינים אינה רודפת אחריו[ז].

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: **זִימְנָא חֲדָא** - פעם אחת **הֲוָה אָזִיל צוּרְבָא מֵרַבָּנַן לְאִפְּנוּיֵי** - הלך תלמיד חכם להתפנות מתחת **לְבֵי פִּרְחֵי, שְׁמַע** התלמיד חכם **דְּקָא אָתְיָא** - שבא הרוח **עִילָּוֵיהּ, וְגַזִּי לָהּ** - וברח מפניה, **כִּי אַזְלָא חַבְקֵיהּ לְדִיקְלָא** - כשהלכה הרוח אחריו נתקלה בעיקר הדקל, **צָוַוח דִּיקְלָא** - יבש הדקל **וּפְקַעָה הִיא**[ח] - והרוח נבקעה ונשברה.

הגמרא מבארת על השדים שתחת העוזרדין: **פִּרְחָא דְּבֵי זְרַדְתָּא** - השדים שתחת העוזרדין, **שִׁידֵי** שמם, כמבואר לעיל. מוסיפה הגמרא: **הָא זְרַדְתָּא דִּסְמִיכָה לְמָתָא** - עץ עוזרדין הסמוך לעיר, **לָא פָּחֲתָא מִשִּׁיתִּין שִׁידֵי** - אין בו פחות משישים שדים. מבארת הגמרא: **לְמַאי נָפְקָא מִינָּהּ** כמה שדים יש שם, **לְמִיכְתַּב לָהּ קְמִיעָא** - לכתוב קמיע לפי מספר השדים שיש שם.

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: **הַהוּא בַּר קָשָׁא דְּמָתָא** - שוטר העיר[ט] **דְּאָזֵיל וְקָאֵי** - שהלך ועמד **לְגַבֵּי** אילן **זְרַדְתָּא דַּהֲוָה סָמִיךְ לְמָתָא, עָלוּ בֵּיהּ שִׁיתִּין שִׁידֵי וְאִיסְתַּכַּן** - עלו עליו שישים שדים, והסתכן. **אֲתָא לְהַהוּא מֵרַבָּנַן** - בא לפני אחד החכמים **דְּלָא יָדַע דְּזְרַדְתָּא דְּשִׁיתִּין שִׁידֵי הִיא** - שיש בה שישים שדים, **וּכְתַב לָהּ** התלמיד חכם **קְמִיעַ לַחֲדָא שִׁידָא** - לשד אחד שלא יזיקהו. לאחר מכן **שְׁמַע** השוטר **דְּתָלוּ חִינְגָּא בְּגַוֵּויהּ** - שתלו השדים מחולי בתוך האילן, **וְקָא מְשָׁרוּ הָכִי** - והם שרים כך, **סוּדָרֵיהּ דְּמָר כִּי צוּרְבָא מֵרַבָּנַן** - הסודר של האדון הזה דומה לסודר של תלמיד חכם, אבל **בְּדִיקְנָא בֵּיהּ בְּמָר דְּלָא יָדַע בָּרוּךְ** - בדקנו ומצאנו שאינו יודע לברך על הסודר ברכת עוטר ישראל בתפארה[א]. **אֲתָא הַהוּא מֵרַבָּנַן** - בא אחד החכמים **דְּיָדַע דְּזְרַדְתָּא שִׁיתִּין שִׁידֵי הֲוָה** - שידע שבעץ עוזרדין יש שישים שדים, **וּכְתַב לָהּ קְמִיעָא דְּשִׁיתִּין שִׁידֵי. וּשְׁמַע דְּקָא אָמְרוּ** השדים זה לזה, **פַּנּוּ מָנַיְיכוּ מֵהָכָא** - הוציאו כליכם מכאן.

★

הגמרא דנה על השד הנקרא קטב: נאמר בפסוק (דברים לב כד) **'קֶטֶב מְרִירִי'**. מבארת הגמרא: **תְּרֵי קִטְבֵי הָווּ** - יש שני שדים הנקראים קטב, **חַד** בא **מִקַּמֵּי טִיהֲרָא** - לפני הצהרים, **וְחַד** בא **מִבָּתַר טִיהֲרָא** - אחר הצהרים. השד **דְּמִקַּמֵּי טִיהֲרָא 'קֶטֶב מְרִירִי' שְׁמוֹ, וּמִיחֲזֵי בֵּי כַּדָּא דְּכַמְכָּא** - ונראה בתוך כד של כותח, **וְהָדַר בֵּיהּ בַּחֲשָׁא**[יא] - וחוזר ומסובב בתוכו ככף של קדירה. והשד **דְּבָתַר טִיהֲרָא 'קֶטֶב יָשׁוּד צָהֳרָיִם' שְׁמוֹ**, האמור בתהלים (צא ו), **וּמִיחֲזֵי בֵּי קַרְנָא דְּעִיזָּא** - ונראה בקרני העז, **וְהָדַר בֵּיהּ כְּנַפְיָא** - וחוזר ומסובב שם כמו נפה.

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: **אַבַּיֵּי הֲוָה שָׁקֵיל וְאָזֵיל** - היה הולך בדרך[יב], **וְאָזֵיל רַב פָּפָּא מִצַּד יְמִינֵיהּ, וְרַב הוּנָא בְּרֵיהּ דְּרַב יְהוֹשֻׁעַ מִצַּד שְׂמָאלֵיהּ**, באמצע הדרך **חַזְיֵיהּ** - ראה אביי **לְהַהוּא קֶטֶב מְרִירִי דְּקָא אָתֵי לְאַפֵּיהּ דִּשְׂמָאלֵיהּ** - שבא לקראתם בצד שמאל, **אַהַדְרָא** [-העביר] **לְרַב פָּפָּא לִשְׂמָאלֵיהּ, וּלְרַב הוּנָא בְּרֵיהּ דְּרַב יְהוֹשֻׁעַ לִימִינֵיהּ. אָמַר לֵיהּ רַב פָּפָּא, אֲנָא מַאי שְׁנָא דְּלָא חָשַׁשׁ לִי** - מדוע אינך חושש שאני ינזק ממנו. **אָמַר לֵיהּ** אביי לרב פפא, **אַתְּ שַׁעְתָּא קָיְימַת לָךְ** - השעה עומדת לך, שאתה עשיר[יג] ויש לך מזל טוב, ולא תנזק.

הגמרא מבארת מתי מצוי קטב מרירי: **מֵחַד בְּתַמּוּז** - מראש חדש תמוז **עַד שִׁיתְּסַר בֵּיהּ** - עד ט"ז בתמוז, **וַדַּאי שְׁכִיחִי** הקטב מרירי[ב]. **מִכָּאן וְאֵילָךְ** - מאחר ט"ז בתמוז, **סָפֵק שְׁכִיחִי סָפֵק לָא שְׁכִיחִי. וּמִשְׁתַּכְּחִי** [-ומצויים] **בְּטוּלֵּי דְּחַצְבָּא דְּלָא חָצַב גַּרְמִידָא** - בצל עשב החצב[יד] שלא גדל אמה, וְכן מצויים **בְּטוּלֵּי דְּצַפְרָא וּפַנְיָא דְּלָא הָוֵי גַּרְמִידָא** - בצל הבוקר והערב שאין בהם אמה, וְבעִיקָּר מצויים **בְּטוּלֵּי דְּבֵית הַכִּסֵּא**.

★

שלשה דברים המביאים לידי עיורון: **אָמַר רַב יוֹסֵף, הָנֵי תְּלָת מִילֵּי** - שלשה דברים אלו **יָהֵיב אַרְבּוֹנָא לִנְהוֹרָא** - מביאים לידי עיורון. ואלו הם, **מַן דְּסָרֵיק רֵישֵׁיהּ יָבֵשׁ** - המסרק ראשו כששערותיו יבשות, **וּמַן דְּשָׁתֵי טִיף טִיף** - השותה מיין המטפטף מהחבית, **וּמַן דְּסָיֵים מְסָנֵי אַדְמַיְיתְנֵיהּ כַּרְעָא** - הנועל מנעליו כשרגליו לחות ממי הרחיצה.

★

דברים המביאים לידי עניות: **תְּלָאֵי בְּבֵיתָא** - התולה פיתו באויר בתוך סל אחד[טו], **קָשֵׁי לַעֲנִיּוּתָא** - קשה ומביא לעניות. **כִּדְאָמְרֵי אִינְשֵׁי** - כמו שרגילים אנשים לומר, **תְּלָא סִילְתָּא** - התולה סל ופת בתוכו, **תְּלָא מְזוֹנֵיהּ** - מרחיק מזונותיו[טז]. מבארת הגמרא: **וְלָא אֲמַרַן** שקשה לעניות, **אֶלָּא** כשתולה **רִיפְתָּא** - לחם, **אֲבָל** אם תולה **בִּישְׂרָא וְכַוְורֵי** - בשר או דגים, **לֵית לָן בָּהּ** חשש, משום **דְּאוֹרְחֵיהּ הִיא** - שהדרך לתלותם.

פָּאֲרֵי בְּבֵיתָא - מורסן בבית[יז], **קָשֵׁי לַעֲנִיּוּתָא** - קשה ומביא לעניות. וכן **נִשְׁוָרָא** [-פירורים של לחם] **בְּבֵיתָא, קָשֵׁי לַעֲנִיּוּתָא. וּבְלֵילֵי שַׁבָּתוֹת וּבְלֵילֵי רְבִיעִית** גם **שָׁרוּ מַזִּיקִין עִילָּוֵיהּ** - שורים מזיקים על הפירורים.

הגמרא מבארת מדוע המשליך פירורים גורם לעניות: **אִיסְּרָא דִּמְזוֹנֵי** - השר הממונה על המזונות, **נְקִיד שְׁמֵיהּ**, מלשון נקיות, ולכן אינו רוצה שיהיו פירורים מושלכים ונדרסים ברגל. **וְאִיסְּרָא דַּעֲנִיּוּתָא** - השר הממונה על העניות, **נָבָל שְׁמֵיהּ**, מלשון ליכלוך, ונכנס בבית שאין נוהגים מנהג נקיון בפת.

המניח **צְעָא** [-קערה] **אַפּוּמָּא דְּחַצְבָּא** - על פי הכד, **קָשֵׁי לַעֲנִיּוּתָא**.

דברים נוספים שיש להזהר מהם: **מַאן דְּשָׁתֵי מַיָּא בְּצָעֵי**[יח] - מי ששותה מים מהקערה, **קָשֵׁי לְבִרְוּקְתִּי** - לכליון עינים. **דְּאָכֵיל תַּחְלֵי** - האוכל שחליים **וְלָא מָשֵׁי יְדֵיהּ** - ולא רוחץ ידיו, **מְפַחֵיד תְּלָתִין יוֹמִין** - מפחד שלושים יום ואינו יודע מדוע.

א. **רשב"ם** (ד"ה דמפני). ובערוך (ערך גרד - הראשון) פירש, שנפנה על קליפת העץ. ובחידושי המאירי (ד"ה גידלא) גרס 'גידרא', ופירש, גדר שסביב הדקל. ב. **רשב"ם** (ד"ה האי - השני) על פי לעזי רש"י. וכן פירש בחידושי המאירי (ד"ה רוח). ובערוך (שם) פירש, כאב חצי הראש. ג. **רשב"ם** (ד"ה צרדא). ובערוך (ערך צרדה - השני) פירש, שחוזר פרצופו לאחוריו. ובבן יהוידע (חולין קה: ד"ה משום) פירש, שהוא חולי עקימת האצבעות. ונקראת צרדא, מלשון צרא לדא, והיינו שהיא צרה לחברותיה, שאינה שוה עמם. ד. **בדקדוקי** סופרים (אות ס) הביא גרסאות שמוסיפים כאן 'טולא דתאינתא', והכריח כמותם, שאם לא כן הם רק ארבע. ובהגהות הגר"א (אות א) גרס 'טולא דערבתא' לפני תיבות 'איכא דאמרי', והוא הצל החמישי. ובקרבן תודה (ד"ה חמשה) ביאר, שצל של עץ דקל נחשב לשנים, של חצר ושל שדה, כמבואר לעיל (ע"א). ה. **בערוך** (ערך כרמשא) גרס 'כרמושא', ופירש שהוא עץ של תורמוסין. ו. **בנמוקי** שזבני (ד"ה דאמרה) ביאר, שריח אילן זה קשה, והשד מת מריחו. ז. **רשב"ם** (ד"ה למאי). ובערוך (ערך גז - החמישי) פירש, לעקל את הדרך שלא תתפוס אותו. ח. **והרשב"ם** (ד"ה ה"ג - הראשון) גרס 'פקע היא וצווח דקלא'. ט. **רשב"ם** (ד"ה בר). ובבבא בתרא (קי: ד"ה בר) פירש, מושל העיר. ורש"י (סוכה קי. ד"ה בר) פירש, ממונה למלך. י. **על הפסוק** (שמות טו כ) 'בתפים ובמחולות' מתרגמים 'בתופים ובחנגין'. ערוך (ערך חנג - השני). ונראה שמחול הוא כלי שיר, וכן הובא במכילתא (בשלח מס' דשירה פ"י) שבני ישראל התקינו להם במצרים תופים ומחולות. אמנם רש"י (שמות שם) שינה מלשון המכילתא ולא הביא את תיבת 'מחולות'. וכתב בצידה לדרך (שם ד"ה אם) שרש"י סבר שמחול אינו כלי זמר, אלא הכוונה לריקודים. וכן בגמרא (סוכה נג.) 'דקא אזיל לחינגא' פירש רש"י (ד"ה לחינגא) שנקרא 'חינגא' על שם שסובבין את השוק מחולות מחולות עגולות של בני אדם. יא. **רש"י** (ד"ה בחשא וד"ה והדר) והרשב"ם (ד"ה בחשא) גרסו 'בחשא בקדרא והדר בכדא דכמכא', ופירשו, שבוחש בקדירה ומתגלגל בתוך כד של כותח. יב. **'שקיל** ואזיל' היינו לקח עצמו והלך. מיוחס לר"ן (שבת קח: ד"ה הוה). יג. **רשב"ם** (ד"ה שעתא). וכמבואר לעיל (מט.) ולהלן (קיג.) שהיה עשיר. רש"ש (ברשב"ם שם). ובחידושי המאירי (ד"ה קיימא) פירש, שטבעך חזק ואינך מתיירא. יד. **שבו** תיחם יהושע את הארץ. רשב"ם (ד"ה ומשתכחא). כמבואר בבבא בתרא (נו.), ופירש רשב"ם שם (ד"ה שבו), שהוא יונק רק מתחתיו, ולא מן הצדדים. טו. **רשב"ם** (ד"ה סלא). ובשולחן ערוך הרב (שמירת הגוף והנפש ס"ט) כתב, שאף אם תולה בלי סל. טז. **חידושי המאירי** (ד"ה סלא). יז. **דווקא** אם מפוזרים בבית ונדרסים ברגל, אבל בתוך כלי אין חשש. כף החיים (יו"ד סי' קטו אות קלט). יח. **ובחידושי המאירי** (ד"ה מיא) גרס 'מיא דביצעא', ופירש, מים של אגם.

דִּמְסוֹכַר - המקיז דם מהכתפיים וְלָא מָשֵׁי יְדֵיהּ - ולא רחץ ידיו, מְפַחֵיד - אוחזו פחד שִׁבְעָה יוֹמֵי. דְּשָׁקֵיל מַזַּיֵּיהּ - הנוטל שערותיו וְלָא מָשֵׁי יְדֵיהּ, מְפַחֵיד תְּלָתָא יוֹמֵי - שלשה ימים. דְּשָׁקֵיל טוּפְרֵיהּ - הנוטל צפרניו וְלָא מָשֵׁי יְדֵיהּ, מְפַחֵיד חַד יוֹמָא. וְכל אלו המפחדים, לָא יָדַע מַאי קָא מְפַחֵיד - אינו יודע מדוע הוא מפחד.

מוסיפה הגמרא: יְדָא אַאוּסְיָא - הרגיל לתת ידו על שפתו ליד נחיריו, דַּרְגָּא לְפַחְדָּא - הוא סולם ודרך שיעלה עליו פחד רוח רעה. יְדָא אַפּוּתָא - הנותן ידו על מצחו, דַּרְגָּא לְשִׁינְתָא - הוא סולם ודרך להרדם.

הגמרא מביאה ברייתא בענין רוח רעה: תָּנָא בברייתא, אוֹכָלִין וּמַשְׁקִין הנמצאים תַּחַת הַמִּטָּה[א], אֲפִילּוּ אם הם מְחוּפִּין בִּכְלֵי בַּרְזֶל, רוּחַ רָעָה שׁוֹרָה עֲלֵיהֶן[ב].

שתיית מים בלילי רביעיות ולילי שבתות: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, לֹא יִשְׁתֶּה אָדָם מַיִם בלי נר[ג] לֹא בְּלֵילֵי רְבִיעִיּוֹת וְלֹא בְּלֵילֵי שַׁבָּתוֹת, וְאִם שָׁתָה, דָּמוֹ בְּרֹאשׁוֹ - עון מיתתו שמביא על עצמו יהא על ראשו, מִפְּנֵי שיש סַכָּנָה בשתיית מים בזמנים אלו. מבארת הגמרא: מַאי הַסַּכָּנָה שיש בדבר, סכנת רוּחַ רָעָה השורה על המים בלילות אלו. וְאִם צָחֵי - ואם הוא צמא מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ שיוכל לשתות, (נימא) [לֵימָא[ד]] את הַשִּׁבְעָה קוֹלוֹת שֶׁאָמַר דָּוִד עַל הַמַּיִם[ה], וַהֲדַר נִישְׁתֵּי - ואחר כך ישתה. מבארת הגמרא מה הם השבעה קולות: שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים כט ג-ט) [א.] 'קוֹל ה' עַל הַמָּיִם, אֵל הַכָּבוֹד הִרְעִים ה' עַל מַיִם רַבִּים, [ב.] קוֹל ה' בַּכֹּחַ, [ג.] קוֹל ה' בֶּהָדָר, [ד.] קוֹל ה' שֹׁבֵר אֲרָזִים וַיְשַׁבֵּר ה' אֶת אַרְזֵי הַלְּבָנוֹן, [ה.] קוֹל ה' חֹצֵב לַהֲבוֹת אֵשׁ, [ו.] קוֹל ה' יָחִיל מִדְבָּר יָחִיל ה' מִדְבַּר קָדֵשׁ, [ז.] קוֹל ה' יְחוֹלֵל אַיָּלוֹת וַיֶּחֱשֹׂף יְעָרוֹת וּבְהֵיכָלוֹ כֻּלּוֹ אֹמֵר כָּבוֹד'. וְאִי לָא - ואם אינו יכול לומר זאת[ו], (נימא) [לֵימָא] הָכִי, לוּל שְׁפָן אֲנִיגְרוֹן אֲנִירְדְּפִין - מין לחש, בֵּין כּוֹכְבֵי יָתִיבְנָא - אני יושב בין כוכבים, בֵּין בְּלִיעֵי שַׁמִּינֵי אָזִילְנָא - אני הולך בין אנשים כחושים ושמנים, בחרו לכם אחד מהם והניחו אותי. וְאִי לָא יכול לומר גם זאת[ז], אִי אִיכָּא אִינִישׁ בַּהֲדֵיהּ - אם יש אדם נוסף איתו, אם הוא ישן, נִיתְעֲרֵיהּ - שיעורר אותו משנתו[ח], וְלֵימָא לֵיהּ, פְּלָנְיָא בַּר פְּלָנְתָא צְחִינָא מַיָּא - פלוני בן פלונית צמא אני למים[ט], וַהֲדַר נִישְׁתֵּי - ואחר כך ישתה. וְאִי לָא נמצא איתו אדם נוסף, מְקַרְקֵשׁ נַכְתְּמָא אַחַצְבָּא - שיקשקש עם כיסוי הכד על הכד של המים, שיישמע כאילו יש אדם נוסף איתו[י], וַהֲדַר נִישְׁתֵּי. וְאִי לָא - אין לו כיסוי לקשקש על הכד, נִישְׁדֵּי בָּהּ מִידֵי - שישליך בכד דבר מה, וַהֲדַר נִישְׁתֵּי.

שתיית מים מנהרות ואגמים בלילה: תָּנוּ רַבָּנָן בברייתא, לֹא יִשְׁתֶּה אָדָם מַיִם לֹא מִן הַנְּהָרוֹת וְלֹא מִן הָאֲגַמִּים[יא] בַּלַּיְלָה, וְאִם שָׁתָה, דָּמוֹ בְּרֹאשׁוֹ - עון מיתתו על ראשו, מִפְּנֵי הַסַּכָּנָה שיש בשתיה זו. מבארת הגמרא: מַאי סַכָּנָה יש בשתיה זו, סַכָּנַת שַׁבְרִירִי - מכת עורון, שהשד הממונה על מכת עורון נקרא כן[יב]. וְאִי צָחֵי - ואם הוא צמא מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ שיוכל לשתות, אִי אִיכָּא אִינִישׁ נוסף בַּהֲדֵיהּ, לֵימָא לֵיהּ פְּלָנְיָא בַּר פְּלָנְתָא צְחִינָא מַיָּא. וְאִי לָא נמצא איתו אדם נוסף, (נימא) [לֵימָא] אִיהוּ לְנַפְשֵׁיהּ - שיאמר לעצמו בשמו, פְּלָנְיָא, אָמְרָה לִי אִימִּי אִיזְדְּהַר מִשַּׁבְרִירִי שַׁבְרִירִי בְּרִירִי רִירִי יְרִי רִי - הוא לחש, שהשד מתמעט כששומע שבכל פעם שמזכירים שמו ממעטים אות נוספת[יג]. וממשיך לומר צְחִינָא מַיָּא בְּכָסֵי חִיוָּרֵי - אני צמא לשתות מים בכוסות חרס לבנות, שהשד הזה ממונה על הכוסות של חרס[יד].

★

שנינו במשנה: וַאֲפִילּוּ עני שמתפרנס מִן הַתַּמְחוּי וכו', אם לא הביא לו גבאי הצדקה יין לארבע כוסות, ימכור מלבושו ויקנה יין לארבע כוסות[טו]. הגמרא מבארת מה החידוש בדברי המשנה. שואלת הגמרא: פְּשִׁיטָא שימכור את מלבושו כדי לקנות יין לארבע כוסות, שהרי יש לו לעשות כל מה שביכולתו כדי לקיים את המצוות[טז]. משיבה הגמרא: לָא נִצְרְכָא דין זה אֶלָּא כדי לומר שאֲפִילּוּ לְדַעַת רַבִּי עֲקִיבָא דְּאָמַר עֲשֵׂה שַׁבַּתְּךָ[א] כיום חוֹל שלא תרבה בה בסעודה, וְאַל תִּצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת[ב], והיינו שאין אדם צריך להתבזות ולמכור את בגדו בשביל כבוד השבת. והיה מקום לומר שגם עבור ארבע כוסות אינו צריך להתבזות ולמכור בגדו, ולכן הוצרכה המשנה לחדש, דְּהָכָא לענין ארבע כוסות, כיון שיש בהם מִשּׁוּם פִּרְסוּמֵי נִיסָּא, שאומרים עליהם הגדה ויציאת מצרים, גם רבי עקיבא (מודי) [מוֹדֶה[יז]] שצריך למכור מלבושו ולקנות יין[יח].

הגמרא מבארת שדינו של רבי עקיבא אינו בכל אופן: תָּנָא דְּבֵי אֵלִיָּהוּ, אַף עַל פִּי שֶׁאָמַר רַבִּי עֲקִיבָא עֲשֵׂה שַׁבַּתְּךָ חוֹל וְאַל תִּצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת, לא אמר כן אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, אֲבָל צריך אדם להצטמצם בשאר ימות השבוע[יט], וְעוֹשֶׂה הוּא דָּבָר מוּעָט בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ לכבוד שבת[כ]. מבארת הגמרא: מַאי נִיהוּ - מה הוא הדבר המועט שיש לו לעשות, אָמַר רַב פָּפָּא, כָּסָא דְּהַרְסָנָא - דגים מטוגנים עם קמח בשמן שלהן[כא]. והראיה שיש לעשות דבר מועט: כִּדְתְנַן במשנה (אבות פ"ה מ"כ), רַבִּי יְהוּדָה בֶּן תֵּימָא אוֹמֵר, הֱוֵי עַז כַּנָּמֵר - התחזק במצוות יותר מהיכולת שבידך[כב], וְכן תהיה קַל כַּנֶּשֶׁר וְרָץ כַּצְּבִי וְגִבּוֹר כָּאֲרִי[ד], לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם. ומבואר שיש לו להוסיף דבר מועט לכבוד שבת יותר מיכולתו.

★

תָּנוּ רַבָּנָן, שִׁבְעָה דְּבָרִים צִוָּה רַבִּי עֲקִיבָא אֶת רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בְּנוֹ[כג], א. בְּנִי, אַל תֵּשֵׁב בְּגוֹבְהָהּ שֶׁל עִיר [מקום שבני אדם עוברים ושבים], וְתִשְׁנֶה שם את לימודך, כדי שלא יפסיקוך מלימודך[כד]. ב. וְאַל תָּדוּר בְּעִיר שֶׁרָאשֶׁיהָ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, כיון שהם טרודים בלימודם ולא בענייני העיר[כה]. ג. וְאַל תִּכָּנֵס לְבֵיתְךָ פִּתְאוֹם, אלא השמע קולך קודם שתכנס[כו], שמא עושים שם דבר צניעות, וְכָל שֶׁכֵּן שלא תכנס פתאום לְבֵית חֲבֵירְךָ. ד. וְאַל תִּמְנַע מִנְעָלִים מֵרַגְלֶיךָ, שגנאי לתלמיד חכם לילך יחף[כז]. ה. הַשְׁכֵּם בבוקר

א. **בשבות** יעקב (שו"ת, ח"ג סי' קס) כתב, שדין זה הוא דווקא לכתחילה, אבל בדיעבד מותר לאכול ממאכלים אלו. אולם בבינת אדם (כלל סג) כתב בשם הגר"א, שיש לאסור אפילו בדיעבד. ב. **הטעם**, משום ששינה היא אחד משישים במיתה, ונשמתו של אדם יוצאת בשנתו, ולכן שורה עליו רוח טומאה, והוא מאהיל על האוכלים, והרי הם כאילו באהל המת ושורה עליהם רוח טומאה. תורת חיים (ב"ב נח. ד"ה כל). ולפי זה כתב בלב חיים (שו"ת ח"א סי' סו), שדין זה הוא דווקא כשישן במיטתו והאוכלים תחתיה. אולם בפרי השדה (שו"ת ח"א סי' ד) כתב, שבמיטה המיוחדת לשינה אף בשעה שאין ישן על מיטתו שורה רוח רעה על האוכלים. ג. **רשב"ם** (ד"ה בלילי). והיינו שהרוח רעה שורה רק באישון לילה ואפילה. פרי חדש (יו"ד סי' קטז סק"ט). והוסיף, שהיום אין מקפידים על כך, או משום שאין הרוח רעה מצויה, או משום 'שומר פתאים ה''. וסיים, שמכל מקום טוב להיזהר. ד. **ע"פ** הגהות וציונים, וכן בסמוך. ה. **נקראים** כן משום שהקול הראשון הוא 'קול ה' על המים'. מהרש"א (ח"א ד"ה נימא). וביאר, ששבעה קולות אלו הם שבע קדושות של ה' יתברך, והם מבריחים את הרוח רעה שעל המים. ו. **שאין** לו מתוך מה לאמרם, ודברים שבכתב אין אתה רשאי לומר בעל פה. קרבן תודה (ד"ה לימא). ז. **שמפחד** להשתמש בלחשים. קרבן תודה (שם). ח. **ע"פ** רש"י בעבודה זרה (יב: ד"ה ליתרייה). ט. **וזה** אינו לחש אלא סגולה. קרבן תודה (שם). וביאר עוד בבן יהוידע (ד"ה פלניא), שכשקורא לחבירו תרגיש הרוח רעה שיש עמו עוד אחד, ולא תתגרה בו להזיקו בשתיית המים. ומה שמזכיר שם אמו, כדי שהרוח תשמע שני שמות ותחשוב שיש עוד שנים עמו, ואמרו (ברכות מג:) שלשלשה אין נראים המזיקים כל עיקר. י. **רש"י** (ע"ז שם ד"ה נקרקש). יא. **רש"י** (שם ד"ה שברירי) כתב, שאין לגרוס 'לא מן הנהרות ולא מן האגמים', משום שגם מהכלים אין לשתות. יב. **רש"י** (שם). שתרגום של 'סַנְוֵרִים' (בראשית יט יא) הוא שברירייא. יג. **רש"י** (שם ד"ה איזדהר). ובחדושי המאירי (ד"ה שברירי) פירש, שמתמעט פחד דמיונו במיעוט התיבה. יד. **רשב"ם** (ד"ה לימא). ונראה כוונתו שאחר שנתמעט השד אינו צריך לחשוש ממנו. ובעיני יצחק (ד"ה ס"ל) ביאר, שמזיקים אלו מזיקים רק למי שאינו מכיר בהם, ומטעם זה הם מזיקים רק בלילה. ולכן אומר להם ששמע מאמו את הסימנים להכירם. ומטעם זה הוא גם מחסר שמם, להראות שיודע את שמם. ולפי זה ביאר, שמה שאומר צחינא מיא בכסי חיורי, היינו שהוא מביט בכוסו כמו בכוס צח ולבן להכיר את המזיקים, וכך הם יסתלקו ממנו. טו. **רשב"ם** במשנה (לעיל צט: ד"ה ואפילו). ותוספות (שם ד"ה לא - העני) פירשו, שהעני לא ימנע עצמו מלקחת מהתמחוי לארבע כוסות. טז. **מרומי** שדה (ד"ה פשיטא) לפי שיטת הרשב"ם במשנה [וראה להלן פירושו לדעת התוספות]. אולם באור חדש (ד"ה בפיסקא) ביאר, שגם לפירוש הרשב"ם יש לפרש שקושיית הגמרא על הרישא שלא יפחתו לו מארבע כוסות, והקשו שפשוט שיתנו לו מהצדקה לארבע כוסות. ומה שהביאו בפיסקא את הסיפא 'אפילו מן התמחוי', משום שמהרישא לבד אין ראיה שמדובר לקחת מהצדקה, שאולי הכוונה שהאדם לא יפחות מארבע כוסות של יין, אבל בסיפא שכתוב אפילו מן התמחוי, משמע שגם ברישא מדובר בעני המתפרנס מהצדקה, שצריך לתת לו יין לארבע כוסות, ועל זה שאלו פשיטא. יז. **ע"פ** הגהות וציונים. יח. **מרומי** שדה (ד"ה פשיטא) לפי שיטת הרשב"ם במשנה. אולם לדעת תוספות במשנה (ד"ה לא - העני) שהכוונה שלא ימנע עצמו מלקחת מהתמחוי לארבע כוסות. ביאר במרומי שדה, שהקשו פשיטא שהוא צריך לקבל מן התמחוי תבשילים מרובים ולמוכרם לצורך ארבע כוסות. ותירצו, שהחידוש הוא מן התמחוי, שכיון שיש לו בושה גדולה בכך, שכולם יבינו שהוא מן התמחוי, והרי לצורך כבוד השבת אמר רבי עקיבא שאין צריך להתבזות, ולכן חידשה המשנה שכאן משום פרסומי ניסא יש לו להתבזות כדי לקנות יין לארבע כוסות[ג]. יט. **טור** (או"ח סי' רמב) על פי רש"י (אבות פ"ה מ"כ ד"ה יהודה). כ. **הט"ז** (או"ח סי' רמב סק"א) כתב, שדברים אלו נאמרו למי שיכול לצמצם עצמו ולהכין דבר מועט לכבוד שבת, אבל מי שאין לו כלל, על זה אמר רבי עקיבא עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. אולם בעיון יעקב (ד"ה אבל) כתב, שאף עני שאין לו כלום, מכל מקום יעשה דבר מועט אף שיצטרך לבריות. כא. **רש"י** (יומא פד. ד"ה כסא). ובערוך (ערך הרסנא) פירש, דגים קטנים מבושלים בקמח וחומץ. כב. **רשב"ם** (ד"ה הוי). והיינו שהנמר אינו גיבור כאריה, אבל מחמת עזותו קופץ לעשות דברים יותר מכחו. נתן פריו (ד"ה הוי). כג. **הוא** רבי יהושע בן קרחה, ונקרא כן משום שרבי עקיבא היה קרח, כמו שמצינו (בכורות נח.) שאמר בן עזאי כל חכמי ישראל דומים עלי כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה. רשב"ם (ד"ה ר')[ה]. כד. **רשב"ם** (ד"ה אל תשב). ורש"י בנדה (טז: ד"ה והמשיב) פירש, שהלומד בגובה ההר נראה מגסי הרוח. ובעיון יעקב (ד"ה אל) פירש, שהתורה נמשלה למים שיורדים למקום נמוך. ובבן יהוידע (ד"ה ואל תשב) הקשה על פירוש הרשב"ם, שהיה צריך לומר אל תשב במקום עוברים ושבים. ולכן ביאר, שעיר הבנויה על ההר, אין בתיה שוים בגובהם, ובבתים שבתחתית ההר יש חסרון, ששם נאסף כל הזבל והעיפוש של העיר, ויש שם ריח לא טוב, אולם גם בגובה ההר יש חסרון, שאם באה רוח קשה, היא מבלבלת את דעתם של הגרים שם. והטוב ביותר לגור באמצע ההר, ששם אין את ריח העיפוש, וכן אין רוח קשה. ועל תחתית ההר לא היה צריך לצוותו, כיון שכל אחד רואה שאין טוב לגור שם, אלא בגובה ההר ששם יש צד שירצה לגור, שיש שם אויר טוב, ציוהו שלא יגור שם מפני הרוח סערה. כה. **רשב"ם** (ד"ה ואל תדור). ומה שלא צוהו על עיר שראשיה רופאים, כמו שצוה רב את רב אסי להלן (קיג.), וגם שם הטעם משום שטרוד ברפואתו. ביאר הרשב"ש (שו"ת סי' תקמה), משום שתלמיד חכם טרוד תמיד בלימודו, אבל רופא טרוד רק לעיתים, ורבי עקיבא לא חשש רק לטירדה שכיחה, ורב חשש אף לטירדת רופא. ובבן יהוידע (ד"ה ואל תדור) פירש, שלא ידור בעיר שראשיה תלמידי חכמים משום שיש חשש שימנו אותו לראש עליהם ויתבטל מלימוד תורה. ועוד פירש, שהדרך הוא שראשי העם מוכיחים את בני העיר, והעם שונאים אותם, ואם ראשיה הם תלמידי חכמים, נמצא שבמקום זה שונאים את התלמידי חכמים. כו. **וכעין** זה מצינו במדרש (ויק"ר כא ח), שרבי יוחנן כשהיה נכנס לביתו [במדרש שם כתוב שהיה עולה לשאול בשלום רבי חנינא] היה משמיע קולו, משום שנאמר (שמות כח לה) 'ונשמע קולו בבואו אל הקודש'. רשב"ם (ד"ה ואל תכנס). כז. **כמו** שאמרו בשבת (קכט.), ימכור אדם כל מה שיש לו ויקח מנעלים לרגליו. רשב"ם (ד"ה ואל תמנע). והמאירי (ד"ה מגדולי) כתב, שצוה לו כן כדי שלא ינזק ברגלו. והמהרש"א (שבת שם) פירש, כדי שלא יצטנן. ומה שהוצרך להזהירו על כך, לפי שמצינו בשבת (קנג.) שהלך רבי יהושע בן קרחה בלא מנעלים. קרבן אש"ה (ד"ה ז'). ובסדר הדורות (תנאים אות י קיא:) הוסיף, שהיה רגיל כן מנעוריו, שהיה רבי עקיבא עני, ולכן הוצרך לצוותו על כך.

וָאֱכוֹל, ובכך תנצל **בַּקַּיִץ מִפְּנֵי הַחַמָּה, וּבַחוֹרֶף מִפְּנֵי הַצִּינָּה**[כח]. ו. **וַעֲשֵׂה שַׁבַּתְּךָ חוֹל וְאַל תִּצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת**. ז. **וֶהֱוֵי מִשְׁתַּדֵּל** להתעסק בממון **עִם אָדָם שֶׁהַשָּׁעָה מְשַׂחֶקֶת לוֹ** - שהשעה משמחת אותו בהרווחת ממון רב[כט], לפי שמזלו הטוב משפיע גם על המתעסק עמו. **אָמַר רַב פָּפָּא**, מה שאמר רבי עקיבא להשתדל עם אדם שהשעה משחקת לו, **לֹא** הכוונה **לְמִיזְבַּן מִינֵּיהּ** - לקנות ממנו, וְכן **לֹא לְזַבּוּנֵי לֵיהּ** - למכור לו, שכיון שיש לו מזל טוב, יהא הוא המרויח מעסק זה. **אֶלָּא** כוונתו **לְמֶעְבַּד שׁוּתָּפוּת בַּהֲדֵיהּ** - לעשות שותפות עמו, ולחלוק עמו ברווחים. מוסיפה הגמרא: **וְהַשְׁתָּא דְּאָמַר רַב שְׁמוּאֵל בַּר יִצְחָק, מַאי דִּכְתִיב** על הצלחת איוב (איוב א י) '**מַעֲשֵׂה יָדָיו בֵּרַכְתָּ**', ללמדנו **שֶׁכָּל הַנּוֹטֵל פְּרוּטָה מֵאִיּוֹב מִתְבָּרֵךְ**. ונלמד מכך שטוב להתעסק עם אדם שמזלו טוב, **וַאֲפִילּוּ לְמִיזְבַּן מִינֵּיהּ וּלְזַבּוּנֵי לֵיהּ שַׁפִּיר דָּמֵי**, שכיון שחל ברכת ה׳ על ממונו, כל הנוטל ממנו דבר מתברך[ל].

★

חֲמִשָּׁה דְּבָרִים צִוָּה רַבִּי עֲקִיבָא אֶת רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַי כְּשֶׁהָיָה רבי עקיבא **חָבוּשׁ בְּבֵית הָאֲסוּרִין** משום שעבר על גזירת המלכות ולימד תורה, **אָמַר לוֹ** רבי שמעון, **רַבִּי, לַמְּדֵנִי תּוֹרָה. אָמַר** לו רבי עקיבא, **אֵינִי מְלַמֶּדְךָ**, שהרי חבשו אותי מחמת שלימדתי תורה, ואם אלמדך תבוא גם אתה לידי סכנה. **אָמַר לוֹ** רבי שמעון, **אִם אֵין אַתָּה מְלַמְּדֵנִי, אֲנִי אוֹמֵר לְיוֹחַי אַבָּא** שלי, שהוא מקורב למלכות[לא], **וּמוֹסְרֵךְ לַמַּלְכוּת**[לב]. **אָמַר לוֹ** רבי עקיבא, **בְּנִי, יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁהָעֵגֶל רוֹצֶה לִינַק פָּרָה רוֹצָה לְהָנִיק**, שהחלב שבדדיה מכביד עליה ומצערה, ומכל מקום כשהעגל בסכנת חנק אין הפרה מניקתו[לג]. וכן אני רוצה ללמדך יותר ממה שאתה רוצה ללמוד ממני, אלא שאני חושש שתתפס מחמת כן. **אָמַר לוֹ** רבי שמעון, וְהרי **מִי בְּסַכָּנָה** אם תלמדני, **וַהֲלֹא עֵגֶל בְּסַכָּנָה**, כלומר אני, שאתה כבר נתפסת ואינך בסכנה, ומה אכפת לך אם אמסור נפשי על לימוד תורה. **אָמַר לוֹ** רבי עקיבא חמשה דברים, א. **אִם בִּקַּשְׁתָּ לֵיחָנֵק הִיתָּלֶה בְּאִילָן גָּדוֹל**, שאז המיתה בטוחה. כלומר, אם אתה רוצה ללמד תורה לבריות ויקבלו ממך, תלמד לפני רב גדול ותאמר דבריו בשמו[לד]. ב. **וּכְשֶׁאַתָּה מְלַמֵּד אֶת בִּנְךָ** תורה שבכתב[לה], **לַמְּדֵהוּ בְּסֵפֶר מוּגָּה** מטעויות[לו]. מבארת הגמרא: **מַאי הִיא** - באיזה לימוד הזהיר על לימוד הבן ולא על לימוד האב[לז], **אָמַר רָבָא וְאִיתֵּימָא רַב מְשַׁרְשְׁיָא, בְּחַדְתָּא** - בבן שלומד לימוד חדש בספר זה[לח]. והטעם שצריך כל כך להקפיד בלימודו, משום **דְּשַׁבְּשְׁתָּא** - לימוד משובש, **כֵּיוָן דְּעָל עָל** - כיון שנכנס בראשו קשה להוציאו ולהבין את הדברים לאשורם[לט]. ג. **לֹא תְּבַשֵּׁל בִּקְדֵירָה שֶׁבִּישֵּׁל בָּהּ חֲבֵירְךָ**. מבארת הגמרא: **מַאי נִיהוּ** - מה הכוונה בזה, שלא ישא **גְּרוּשָׁה**, שהרי לא בחנם הוציאה זה מביתו. וכל שכן **בְּחַיֵּי בַּעְלָהּ**[מ], **דְּאָמַר מַר, גָּרוּשׁ שֶׁנָּשָׂא גְּרוּשָׁה**, בשעת תשמיש יש **אַרְבַּע דֵּעוֹת בַּמִּטָּה** - הוא חושב על אשתו הראשונה, והיא חושבת על בעלה הראשון[מא]. **וְאִי בָּעֵית אֵימָא**, שדברי רבי עקיבא נאמרו **אֲפִילּוּ בְּנוֹשֵׂא אַלְמָנָה**, והטעם, **לְפִי**

כח. **בבבא** קמא (נג:) למדו זאת מהפסוק (ישעיה מט י) 'לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש'. או מהפסוק (שמות כג כה) 'וברך את לחמך ואת מימיך', מכאן ואילך 'והסירותי מחלה מקרבך'.

כט. '**משחקת**' הוא מלשון שחוק ושמחה. בן יהוידע (ד"ה והוי). ועוד פירש, מלשון טפח שוחק, דהיינו מרווח, כך ימיו כפולים באיכות מחמת רוב טובה.

ל. **אוהב** ישראל (משפטים ד"ה או ילמד).

לא. **עיון** יעקב (ד"ה אני). וביאר, שהוא סבר שכיון שרצה למונעו מלימוד תורה מותר למוסרו למלכות.

לב. **ואף** שכבר נתפס מחמת שלימד תורה, מכל מקום היה מוסרו על דבר גרוע מזה. מהרש"א (ח"א ד"ה ליוחאי). ובלשמוע בלמודים (ד"ה אם) ביאר, שהיה יוחי ממונה מטעם המלך לגבות מיסים, ולא היה גובה מתלמידי חכמים, ואמר לו רבי שמעון, שאם לא ילמדו תורה, יאמר לאביו למוסרו למלכות שחייב לשלם מיסים. ובספר במדבר יהודה (ד"ה ממסה) ביאר להיפך, שאמר לו שימסור למלכות שבא ללמוד ממנו תורה ולא רצה ללמדו, ועל ידי זה ישחררו אותו מבית האסורים, וידע שרבי עקיבא לא יסכים לכך, שהרי אמר, כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה 'בכל נפשך' אפילו נוטל את נשמתך, מתי יבא לידי ואקיימנו, כמבואר בברכות (סא:).

לג. **בן** יהוידע (ד"ה ובדלך).

לד. **כיון** שנקט אילן גדול, נקט לשון חניקה. רשב"ם (ד"ה ואם) ע"פ גרסת הגליון. ורש"י (ד"ה אם) ביאר, שאם רצונך שיתקבלו דבריך אמור זאת בשם אדם גדול[1]. וכעין זה ביאר בעיון יעקב (ד"ה אם), שאם אתה רוצה לחנוק את חבריך שלא יוכלו לענות על דבריך, תאמר זאת בשם אדם גדול. ובבן יהוידע (שם) פירש, שכיון שרבי עקיבא דימה במשל את לימוד התורה בסכנה להנקת העגל בסכנת חניקה, לכן כשראה שמוסר נפשו על התורה, אמר לו, התורה הזאת שנאמרה במשל על סכנת חנק, השתדל ללמוד בשעת הסכנה מאדם גדול שזכותו תגן עליך.

לה. **שהרי** הם לא היו לומדים תורה שבעל פה מתוך הספר. בן יהוידע (ד"ה למדהו).

לו. **ובערוך** (ערך ספר - השני) פירש עוד, שלא יהא מטושטש.

לז. **בן** יהוידע (שם).

לח. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה בחדתא). והקשה המהרש"א (ח"א ד"ה דשבשתא), שלשון 'חדתא' לא משמע שהתינוק לומד מחדש. ועוד, שבפרק לא יחפור (ב"ב כא.) אמרו 'שבשתא כיון דעל על' ולא אמרו שהוא דווקא 'בחדתא'. וכתב שלולי פירושם היה נראה לפרש, שהכוונה לספר חדש שלא הוגה מעולם. ובבניהו (ד"ה למדהו) כתב בשם בנו רבי יעקב, שהחידוש הוא שאף שמלמד את בנו הקטן שמקבץ אותיות למילים, ואינו לומד עדיין את הכתוב בספר, שילמדו רק בספר מוגה, שלא יעלה לו טעות כגון כבש וכשב, ואחר כך לא יצא מידי טעותו.

לט. **ואף** שרבא עצמו סבר (ב"ב כא.) 'שבשתא ממילא נפקא', שם מדובר שלומד בעל פה, אבל כשלומד מתוך ספר, סומך על ספרו, ואינו יוצא מידי טעותו. תוספות (ד"ה שבשתא).

מ. **מאירי** (ד"ה ומהם). ומשמע שיש חשש גם אחר מות בעלה הראשון. אולם בבן יהוידע (ד"ה ולא תבשל) ביאר, שרק בחיי בעלה הראשון יש חשש שתזכור ממנו ויהיה לה געגועים עליו, אבל אם מת, גזירה על המת שישתכח מן הלב.

מא. **והוא** בכלל מה ששנינו בנדרים (כ:), לא ישמש אדם עם אשתו ויתן עיניו באשה אחרת ויהיו בניו קרובים לממזרים, והם קרואים בני גרושת הלב. רשב"ם (ד"ה ארבע). והמהרש"א (ח"א ד"ה ד') הקשה, שמה שנאמר שם בני גרושת הלב, היינו אשה שבלבו לגרשה, ולא על הנושא גרושה. וביאר בבארות המים (גרשב"ס שם), שכשם שכאשר בלבו לגרשה בניו קרובים לממזרים, משום שחוטא בלבו, כך הנושא אשה וחושב על אשתו הראשונה הוא חוטא בלבו, ובניו קרובים לממזרים.

שֶׁאֵין כָּל אֶצְבָּעוֹת [-אבר תשמיש] **שָׁווֹת**, וכיון שאין תשמיש השני נוח לה כמו הראשון תשנא אותו. ד. אם תרצה לעשות **מִצְוָה וְגוּף גָּדוֹל**, דהיינו שתעשה מצוה וגם תשתכר ממנה[א], **אוֹכֵל פֵּירוֹת (ולא) [וְלוֹ**[ב]**] שָׂכָר** - תלוה מעותיך על קרקע של הלוה, על מנת שתאכל את פירות הקרקע בנכייתא, כלומר, שבשביל אכילת הפירות תנקה מסכום ההלואה סכום מועט בכל חודש, ובכך יהיה לך ריוח גדול, וגם מצוה של ההלואה שהלוה נהנה מהמעות. ה. אם תרצה לעשות **מִצְוָה וְ**על ידי המצוה יהיה לך **גוּף טָהוֹר**, תהיה **נוֹשֵׂא אִשָּׁה** ועל ידי זה יהיה גופך טהור מהרהור עבירה[ג], **וְלוֹ בָּנִים**, ותקיים בכך מצות פריה ורביה[ד].

★

אגב שהביאו לעיל הוראות שהורה רבי עקיבא, מביאה הגמרא הוראות שהורה רבי: **אַרְבָּעָה דְּבָרִים צִוָּה רַבֵּינוּ הַקָּדוֹשׁ אֶת בָּנָיו**, א. **אַל תָּדוּר בְּ**מקום הנקרא **שֶׁכְנְצִיב, מִשּׁוּם דְּלֵיצָנֵי הָווּ** - שבני העיר שם ליצנים, **וּמָשְׁכוּ לָךְ בְּלֵיצָנוּתָא** - ויגררו אותך לליצנות[ה]. ב. **וְאַל תֵּשֵׁב עַל מִטַּת אֲרַמִּית**. ומבארת הגמרא הכוונה: **אִיכָּא דְּאָמְרֵי, דְּלָא תִּיגְנֵי** [-אל תשכב על מטתך] **בְּלָא קְרִיַּת שְׁמַע** שעל המיטה, שכך מנהג הארמאים[ו]. **וְאִיכָּא דְּאָמְרֵי, דְּלָא תִּינְסַב גִּיּוֹרְתָּא** - אל תשא גיורת, כיון שישאר רושם מהוריה הגויים על הבנים שתלד[ז], כמו שאמרו (סנהדרין לב.) גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפיה[ח]. **וְאִיכָּא דְּאָמְרֵי**, שלא תשב על מיטה של **אֲרַמָּאִית מַמָּשׁ, וּמִשּׁוּם מַעֲשֶׂה דְּרַב פָּפָּא**[ט], שהיתה ארמאית חייבת לו כסף, וכשבא לגבות חובו, חנקה את בנה והניחתו על המיטה, וכשנכנס אצלה אמרה לו שב על המיטה עד שאביא מעותיך, וישב[י], וכשבאה אמרה לו המתה את בני, וברח מהמדינה[יא]. ג. **וְאַל תַּבְרִיחַ עַצְמְךָ** להפטר **מִן הַמֶּכֶס**, אף באופן שאתה פטור מן הדין[יב], **דִּילְמָא מַשְׁכְּחוּ לָךְ** - אולי ימצאו אותך, **וְשָׁקְלֵי מִנָּךְ כָּל דְּאִית לָךְ** - ויקחו ממך כל מה שיש לך, יותר מסכום המכס. ד. **וְאַל תַּעֲמוֹד בִּפְנֵי הַשּׁוֹר בְּשָׁעָה שֶׁעוֹלֶה מִן הָאֲגַם, מִפְּנֵי שֶׁהַשָּׂטָן מְרַקֵּד בֵּין קַרְנָיו**, כלומר שאז ליבו גס וגורם לו לנגוח[יג]. ומבארת הגמרא: **אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל**, מה שציוה רבי לא לעמוד בפני השור כשעולה מן האגם, היינו **בְּשׁוֹר שָׁחוֹר**, שהשחרות מורה על קריבת הנזק[יד], **וּבְיוֹמֵי נִיסָן**, שבזמן הזה הצמחים עולים, וכשרואה אותם לבו גס וגורם לו לנגוח[טו].

הגמרא מביאה ברייתא מהו שיעור ההרחקה משור: **תָּנֵי רַב אוֹשַׁעְיָא, מַרְחִיקִין** [-מתרחקים] **מִשּׁוֹר תָּם** שלא נגח אדם, **חֲמִשִּׁים אַמָּה, וּמִשּׁוֹר מוּעָד** שנגח שלש פעמים[טז], מתרחקים **כִּמְלֹא עֵינָיו** - עד מקום ששוב אינו רואהו.

ברייתא נוספת שמבארת בגוזמא את שיעור ההרחקה[יז]: **תָּנָא מִשְּׁמֵיהּ דְּרַבִּי מֵאִיר**, אפילו **כשרֵישׁ תּוֹרָא בְּדִיקוּלָא** - ראש השור נמצא בתוך הסל שאוכל ממנו וטרוד באכילתו, **סַק לְאִיגָּרָא** - תעלה לגג, **וּשְׁדֵי דַּרְגָּא מִתּוּתָךְ** - ותשליך הסולם מתחתיך, כדי שהשור לא יעלה אחריך[יח].

אָמַר רַב, נִיזְהָא דְּתוֹרָא - הגערה שגוערים בשור להבריחו מעליו, או כדי שיעשה מלאכה[יט], היא **הֵן הֵן. נִיזְהָא דְּאַרְיֵה**, היא **זֶה זֶה. נִיזְהָא דְּגַמְלָא**, היא **דָּא דָּא**[כ]. **נִיזְהָא דְּאַרְבָּא** - גערת הספינה, לזרז את הספנים למושכה בחבל ולהוליכה לנהר, היא **הִילְנִי הַיְיא** [-מהר[כא]] **הִילָא וְהִילּוּק הוּלְיָא**[כב].

★

הגמרא מביאה דברים המביאים לידי צרעת: **אָמַר אַבַּיֵי, עוֹר, וְדָג, וְכוֹס, וְחַמִּין, וּבֵיצִים, וְכִנִּים לְבָנִים, כּוּלָּן קָשִׁין לְדָבָר אַחֵר** - לצרעת[כג]. ומבארת הגמרא: **עוֹר**, היינו **מַאן דְּגָנֵי אַמַּשְׁכָא דְּצַלָּא** - הישן על עור קודם שנגמר עיבודו[כד]. **דָּג**, היינו האוכל דג ששמו **שִׁיבּוּטָא**[כה] **בְּיוֹמֵי נִיסָן. כּוֹס**, היינו האוכל **מִשְּׁיוּרֵי כַּסָּא דְּהַרְסָנָא** - דגים מטוגנים בשמנן בקמח[כו] שאכל חבירו. **חַמִּין**, היינו **חַמִּימֵי דְּחַמִּימֵי מְשַׁדְּרוּ עִילָּוֵיהּ**[כז] - הרגיל לשפוך על בשרו מים חמים מאד. **בֵּיצִים**, היינו **מַאן דִּמְדָרֵךְ אַקְּלִיפֵּי** - הדורך על קליפות ביצים. **כִּינִּים לְבָנִים**, היינו **מַאן דִּמְחַוַּור לְבוּשֵׁיהּ** - המכבס בגדיו שיש בהם כינים, **וְלָא נְטִיר לֵיהּ תְּמָנְיָא יוֹמֵי וְהָדַר לָבוּשׁ לְהּ** - וחוזר ולובשם בלא שממתין שמונה ימים מכביסתם[כח], **בָּרְיָין הָנָךְ כִּינִּים** - חוזרים ומבריאים כינים אלו ויש בהם חיות[כט], **וְקָשִׁין לְדָבָר אַחֵר** - לצרעת.

עוד ענייני סכנה שיש להיזהר מהם: **אָמַר רַב פָּפָּא, בֵּיתָא דְּאִית בֵּיהּ שׁוּנְרָא** - בית שיש בו חתול, **לָא נֵיעוּל בָּהּ אִינִישׁ בְּלָא מְסָנֵי** - לא יכנס בו אדם בלא מנעלים. **מַאי טַעְמָא, מִשּׁוּם דְּשׁוּנְרָא קָטֵיל לְחִיוְיָא וְאָכִיל לֵיהּ** - שהחתול הורג את הנחש שבבית ואוכלו, **וְאִית בֵּיהּ בְּחִיוְיָא גַּרְמֵי קְטִינֵי** - ויש בנחש עצמות קטנות, **וְאִי יָתִיב לֵהּ גַּרְמָא דְּחִיוְיָא אַכַּרְעֵיהּ** - ואם ישב עצם הנחש על רגלו, **לָא נָפִיק** - לא יצא ממנו, **וְאִסְתַּכַּן לֵיהּ** - ויסתכן. **אִיכָּא דְּאָמְרֵי** שאמר רב פפא, **בֵּיתָא דְּלֵית בֵּיהּ שׁוּנְרָא** - בית שאין בו חתול, **לָא נֵיעוּל בֵּיהּ אִינִישׁ בְּהַכְרָא** - לא יכנס בו אדם בחושך. **מַאי טַעְמָא, דִּילְמָא מִיכְּרִיךְ בֵּיהּ חִוְיָא** - אולי יכרך בו נחש, **וְלָא יָדַע** בכך מחמת החשיכה, **וּמִסְתַּכֵּן**[ל].

★

שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים צִוָּה רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּרַבִּי יוֹסֵי אֶת רַבִּי, (מק"ש סִימָן) א. **אַל תַּעַשׂ מוּם בְּעַצְמְךָ** - אל תגרום נזק לעצמך[לא]. מבארת הגמרא: **מַאי הִיא** - על איזה נזק הכוונה, **לָא תִּיהֱוֵי לָךְ דִּינָא בַּהֲדֵי תְּלָתָא** - על תלך לדין תורה עם שלשה בעלי דינים, כיון שמחמת השנאה שנחלקת עמהם יעשו קנוניא נגדך, ויאמרו **דְּחַד הָוֵי בַּעַל דִּינָךְ וּתְרֵי סָהֲדֵי** - שאחד מהם הוא בעל דין והשנים האחרים יעידו לטובתו, ויחלקו את הכסף ביניהם. ב. **וְאַל תַּעֲמוֹד עַל הַמֶּקַח** כאילו אתה רוצה לקנותו, **בְּשָׁעָה שֶׁאֵין לְךָ דָּמִים**, אם המוכר ישראל, כיון שאתה גורם לו הפסד שאחרים לא יבואו לקנות את החפץ, שיחשבו שאתה רוצה לקנותו ודינך כעני המהפך בחררה[לב]. ג. **אִשְׁתְּךָ טְבֻלָּה,**

א. **רשב"ם** (ד"ה אוכל). והערוך (ערך גף - הרביעי) פירש, שממונו נשמר, שהמעות יכולות להיגנב, ואילו הקרקע אינה נגנבת. ב. **מנחם** משיב נפש (ד"ה אוכל) על פי פירוש הרשב"ם (ד"ה אוכל). וכן היא הגירסא בר"ח (ד"ה מלוה). וכן כתב היעב"ץ (ד"ה אוכל). והוסיף, שאפשר לדחוק ולפרש את הגירסא 'ולא', והיינו שאין לו שכר מהסחורה שבמעותיו, אלא השכר ללוה. והמהרש"א (ח"א ד"ה מלוה) פירש [עפ"י הגירסא 'ולא'], שמצות הלואה היא מצוה גדולה, וזהו 'גוף גדול', ו'לא שכר' היינו שמה שאוכל פירותיה בעולם הזה אינו שכר, ולא מגרע מהקרן ששמור לעולם הבא. ג. **והמהרש"א** (שם) פירש, שגוף המצוה בטהרה, כמבואר ביומא (עב:) 'יראת ה' טהורה עומדת לעד', אמר רבי חנינא, זה הלומד תורה בטהרה. מאי היא, נושא אשה ואחר כך לומד תורה. ד. **חידושי** המאירי (ד"ה מלוה). וכן פירש באגרות משה (אה"ע ח"א סי' א). ועוד פירש, שאף על פי שיש לו בנים מאשתו הראשונה, מצוה לישא אשה, כדי להנצל מהרהורי עבירה. ה. **הזהירו** על כך, משום שאמרו (נדרים נ:) 'יומא דמחייך ביה רבי אתיא פורענותא לעלמא', ולכן הזהיר גם לבנו שיזהר שלא תבא פורענות לעולם. עין אליהו (ד"ה ארבעה). ובבניהו (ד"ה משום) פירש, שאין הכוונה שימשך לליצנות ממש, אלא שימשכו אותו בשאלות שבדו מליבם כדי להתלוצץ מדברי הלכה, ויבטל זמנו בתשובותיהם. ו. **רשב"ם** (ד"ה דלא). והקשה המהרש"א (ברכות ח: ד"ה א"ד), מדוע נקטו במי שלא מקיים מצות קריאת שמע שהוא נוהג מנהג ארמאין יותר מכל מצוה אחרת. ולכן פירש, שאין לומר קריאת שמע שעל המיטה בלשון ארמית, כיון שהיא נאמרת ביחיד, וכדי להנצל מהמזיקים, ואין מלאכי השרת מכירים בלשון ארמית ואינם נזקקים לתפילתו, לכן יש לאומרה דווקא בלשון הקודש, ואם אמרה בלשון ארמית נחשב כאילו לא אמרה. והבן יהוידע (ד"ה לא) פירש, שאם לא קורא קריאת שמע נדבקים בו החיצונים, ולכן נקרא מיטה ארמית. ז. **הגהות** יעב"ץ (ברכות ח: ד"ה וא"ד). ח. **רשב"ם** (ד"ה לא). ובדקדוקי סופרים (ברכות שם) הביא גירסא 'דלית לה זכות אבהתא'. והיעב"ץ (בדק"ס שם) פירש, משום שקשים גרים לישראל כספחת, לפי שאינם מדקדקים במצוות, ויש חשש שתכשילהו באיסורים בדברי מאכל. ט. **אין** הכוונה למעשה של רב פפא עצמו, שהרי רבי היה הרבה קודם רב פפא, אלא רבי צוה כך משום עלילה, והגמרא מבארת שהוא כעין המעשה של רב פפא. מקום שמואל (ברכות ט: ד"ה אמר). י. **מה** שלא חשש לצוואת רבי שלא לישב על מיטה ארמית, משום שסבר שהוא חשש רחוק, ורבי ציוה לבניו לחשוש גם לחשש רחוק. או שרב פפא פירש כמו הפירושים האחרים. פתח עינים (ד"ה ואע"ג). יא. **רשב"ם** (ד"ה וא"ד). ובברכות (ח:) הגירסא היא 'אמר לה, איני יושב עד שתגביהי את המטה. הגביהה את המטה, ומצאו שם תינוק מת'. יב. **דהיינו** במוכס שלוקח יותר מן הקצבה שקצב לו המלך. שאם לא כן הרי חייב לשלם מן הדין, שהרי דינא דמלכותא דינא. בניהו (ד"ה לא). יג. **השטן** מרקד בין קרניו הוא לאו דווקא, אלא הכוונה שהוא משוגע וליבו גס, כמבואר להלן. רשב"ם (ד"ה מפני). יד. **יסוד** יוסף (פכ"ג). טו. **רשב"ם** (ד"ה וביומי). והקשה בפנים מסבירות (ד"ה ואל), שלפי זה היה צריך יותר לנגוח בימי אייר, שאז הצמחים גדלים יותר. ולכן פירש, שבחודש ניסן מזל שור עולה אחר שתי שעות ביום עד סוף ארבע שעות, ואז הם עיקר שעות אכילת השור, וגם מזלו שולט בעולם, ולכן הוא מסוכן ביותר. אבל באייר מזל שור עולה בשתי שעות הראשונות ביום, וכיון שלא אכל עדיין כל צרכו אין לבו גס עליו. טז. **רש"י** בברכות (נג. ד"ה שור, ד"ה מועד). ולפי זה לא מבואר כמה שיעור ההרחקה משור שנגח פעם או פעמיים. אולם המפרש בשולחן ערוך (או"ח סי' קד ס"ד) ביאר, ששור תם הכוונה שאינו רגיל להזיק. והיינו שלא נגח שלש פעמים. יז. **על** פי רש"י בברכות (שם ד"ה ושדי), שכוונת הברייתא שיש להיזהר ממנו מאד. יח. **בברכות** (שם) נאמר על שתי הברייתות האלו את דברי שמואל, שמדובר בשור שחור ובימי ניסן. יט. **רשב"ם** (ד"ה ניזהא). אולם רש"י (ד"ה ניזהא) פירש, שהוא לחש נגד השור. ובהגהות הב"ח (אות א) כתב גם בדעת רש"י ש'ניזהא' היינו גערה, וכאן הכוונה שהלחש בא לגעור ולהתריס נגד המזיק שלא יזיקנו. כ. **כתב** בבן יהוידע (ד"ה ניזהא), שלפעמים יושב הגמל בארץ ואינו זז ממקומו אף אם יכוהו מכת מות, ועל ידי לחש זה יקום ממקומו. כא. **ערוך** (ערך היא). כב. **במשך** חכמה (שמות יד כא) ביאר, שכדי לעורר את הבעלי חיים עושים קולות פשוטים וחוזרים עליהם, אבל לעורר את כוח האדם המדבר הוא על ידי קולות משונים, שעל ידי זה מתעורר כוחו למשוך בחבל. כג. **רשב"ם** (ד"ה מהן). כד. **צללא** הוא מעבד עורות, כמו שאמרו בבבא בתרא (ה.) 'ארבעה לצלא וארבעה לצללא'. רשב"ם (ד"ה משכא) [וכתב בבארות המים (בדק"ס שם) שהרשב"ם גרס 'אמשכה דצללא']. ורש"י (ד"ה אמשכא) כתב, שישן על עור זה בבית העבדנין. כה. **על** פי רש"י בשבת (קי: ד"ה לישא). כו. **רש"י** (יומא סד. ד"ה כסא). ובערוך (ערך הרסנא) פירש, דגים קטנים מבושלים בקמח וחומץ. כז. **הרשב"ם** (ד"ה חמימי) גרס 'דשדא עליה'. כח. **רשב"ם** (ד"ה מהן). ורש"י (ד"ה מהן) פירש, שלא עברו שמונה ימים מיום שהפשיטם. אבל אם עברו מיום שהפשיטם שמונה ימים יכול ללבשם אף אם כבסם באותו יום. מלא הרועים (בדק"ס שם). כט. **אמנם** זהו דווקא אם יש בהם כינים ולא פילה אותם קודם הכיבוס, אבל אם לא היה בהם כינים, או שפילה את הכינים קודם הכביסה, אין צריך להמתין שמונה ימים. ומטעם זה אין נוהגים היום להמתין שמונה ימים אחר הכיבוס. בן יהוידע (ד"ה מהן). ובעבודת אהרן (אזן שומעת אות ס) כתב, שאין נוהגים היום להמתין משום שהכיבוס היום יותר טוב. ל. **ובזמן** הזה אין חוששים לכך, כיון שאין מצויים היום נחשים בינינו. עבודת אהרן (שם). לא. **חידושי** המאירי (ד"ה אל). והעיר הבן יהוידע (ד"ה אל), שהיה צריך לומר 'אל תעש נזק לעצמך', ומדוע כתוב 'מום'. וביאר, שבתחילה היה כתוב 'מו"ם', שהוא ר"ת 'משא ומתן' או 'מקח וממכר', והכוונה שלא יהא לך עסק במקח בעצמך בלי סרסור, שאם תעשה בעצמך עסק עם שלשה אנשים הם יכולים לעשות קנוניא ולהוציא ממך ממון שלא כדין, אבל אם תעשה באמצעות סרסור, הוא יעיד עליהם שהם בעלי דינים. לב. **שהדין** הוא שאדם העומד לקנות חפץ אסור להקדימו ולקנות את החפץ, כמבואר בקידושין (נט.) עני מהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו, נקרא רשע. ע"פ רשב"ם (ד"ה אל). ורבינו חננאל (ד"ה שלשה) פירש, שכשעומד על המקח בלא דמים הוא מפחית את המקח בעיני המוכר. ובבן יהוידע (ד"ה אל) פירש להיפך, שאם יעמוד אדם אצל המוכר ויראה שאדם זה בא גם לקנות, יעלה את המחיר כדי לגמור את המקח, ויגרום הפסד ללוקח בחינם. אולם בחידושי המאירי (ד"ה שאין) פירש, שיצער את עצמו כשלא יוכל לקנותו.

אַל תִּזָּקֵק לָהּ לַיְלָה הָרִאשׁוֹנָה, מהטעם שיבואר בסמוך. **אָמַר רַב, וּבְנִדָּה דְּאוֹרַיְיתָא**, כלומר קודם שקבלו הנשים על עצמן לישב על כל דם שבעה ימים נקיים קודם טבילה[לג], אלא ממתינה מיום תחילת ראייתה שבעה ימים, ואף אם ראתה כל השבעה ימים טובלת בליל שמיני ומותרת לבעלה כדין נדה דאורייתא, והו**איל וְהוּחְזַק מַעְיָן** הדם **פָּתוּחַ** ביום השביעי, יש לחשוש **דִּילְמָא** עדיין **מָשְׁכָה זִיבָה** והיא תראה דם בשעת תשמיש, ולכן לא ישמש בלילה הראשון.

★

שְׁלֹשָׁה דְבָרִים צִוָּה רַבִּי יוֹסֵי בְּרַבִּי יְהוּדָה אֶת רַבִּי, א. **אַל תֵּצֵא** לדרך **יְחִידִי בַּלַּיְלָה**. ב. **וְאַל תַּעֲמוֹד בִּפְנֵי הַנֵּר עָרוֹם**. ובסמוך תבאר הגמרא שתי צוואות אלו. ג. **וְאַל תִּכָּנֵס לְמֶרְחָץ חָדָשׁ**, כיון שעדיין לא ידוע אם קורות הריצפה חזקים מספיק, **וְשֶׁמָּא תִּפָּחֵת** קורת הריצפה מתחתיך, ותחתיה יש חלל מלא מים שנשפכו ממי הרחיצה[לד], ותיפול לתוכה. **מבארת הגמרא: עַד כַּמָּה** נחשב בית מרחץ חדש ויש חשש להכנס לתוכו. **אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, עַד שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ.**

הגמרא מבארת את הצוואה השניה של רבי יוסי: **וְאַל תַּעֲמוֹד בִּפְנֵי הַנֵּר עָרוֹם**, **דְּתַנְיָא**, **הָעוֹמֵד בִּפְנֵי הַנֵּר**[לה] **עָרוֹם**[לו], **הָוֵי נִכְפֶּה** - חולה בחולי שנופל מחמתו לארץ[לז]. **וְהַמְשַׁמֵּשׁ מִטָּתוֹ לְאוֹר הַנֵּר, הָוְיָין לוֹ בָּנִים נִכְפִּין** - בניו יחלו במחלה זו[לח].

הגמרא מביאה ברייתא בענין זה: **תָּנוּ רַבָּנָן, הַמְשַׁמֵּשׁ מִטָּתוֹ עַל מִטָּה שֶׁתִּינוֹק יָשֵׁן עָלֶיהָ, אוֹתוֹ תִּינוֹק נִכְפֶּה**. מבארת הגמרא: **וְלֹא אֲמָרָן** שאותו תינוק נכפה, **אֶלָּא דְּלָא הָוֵי בַּר שַׁתָּא** - שעדיין אינו בן שנה, **אֲבָל הָוֵי בַּר שַׁתָּא, לֵית לָן בָּהּ** - אין חשש. **וְלֹא אֲמָרָן** בפחות מבן שנה שיהיה נכפה, **אֶלָּא דְּגָנֵי לַהֲדֵי כַּרְעֵיהּ** - שהתינוק שוכב לצד רגלי המשמש, **אֲבָל גָּנֵי לַהֲדֵי רֵישֵׁיהּ** - אם שוכב לצד ראשו, **לֵית לָן בָּהּ**. וְכן **לֹא אֲמָרָן אֶלָּא דְּלָא מַנַּח יְדֵיהּ עִילָּוֵיהּ** - שאינו מניח את ידו על התינוק, **אֲבָל מַנַּח יְדֵיהּ עִילָּוֵיהּ, לֵית לָן בָּהּ**[לט].

הגמרא מבארת את הצוואה הראשונה של רבי יוסי: **אַל תֵּצֵא יְחִידִי בַּלַּיְלָה**, **דְּתַנְיָא, לֹא יֵצֵא יְחִידִי בַּלַּיְלָה לֹא בְּלֵילֵי רְבִיעִיּוֹת וְלֹא בְּלֵילֵי שַׁבָּתוֹת**[מ], **מִפְּנֵי שֶׁאִגְּרַת בַּת מַחֲלַת**[מא], **הִיא** יוצאת, **וּשְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה רִבּוֹא שֶׁל מַלְאֲכֵי חַבָּלָה יוֹצְאִין** עימה, **וְכָל אֶחָד וְאֶחָד יֵשׁ לוֹ רְשׁוּת לְחַבֵּל בִּפְנֵי עַצְמוֹ.**

הגמרא מבארת מה הביא לכך שהם מזיקים דווקא בלילות אלו: **מֵעִיקָּרָא** - בתחילה **הֲווּ שְׁכִיחִי כּוּלֵּי יוֹמָא**[מב] - היו מלאכי חבלה מצויים בכל ימות השבוע, **זִמְנָא חֲדָא** - פעם אחת **פָּגְעָה** [-פגשה] אגרת **בְּרַבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא**[מג], **אָמְרָה לֵיהּ** אגרת לרבי חנינא, **אִי לָאו דְּמַכְרְזָן עֲלָךְ** - שהכריזו עליך **בְּרְקִיעַ הִזָּהֲרוּ** מלפגוע **בַּחֲנִינָא** משום מעשיו הטובים, וְכן הזהרו מלפגוע **בְּתוֹרָתוֹ**[מד], **סַכַּנְתִּיךְ** - הייתי מסכנת אותך. **אָמַר לָהּ** רבי חנינא, **אִי חֲשִׁיבְנָא** - אם אני חשוב **בְּרְקִיעַ, גּוֹזֵר אֲנִי עָלַיִךְ שֶׁלֹּא תַּעֲבוֹרִי בְּיִישּׁוּב לְעוֹלָם**, **אָמְרָה לֵיהּ** אגרת, **בְּמָטוּתָא מִינָּךְ** - בבקשה ממך, **שְׁבוֹק לִי רְוָוחָא פּוּרְתָּא** - הנח לי זמן מועט שאוכל לעבור בישוב, **שְׁבַק לָהּ** - הניח לה רבי חנינא **לֵילֵי שַׁבָּתוֹת וְלֵילֵי רְבִיעִיּוֹת**, לפי שבלילות אלו אין אנשים מצויים בדרכים[מה]. **וְתוּ חֲדָא זִמְנָא** - ושוב פעם אחת **פָּגְעָה בֵּיהּ** אגרת **בְּאַבַּיֵי, אָמְרָה לֵיהּ** אגרת לאביי, **אִי לָאו דְּמַכְרְזִי עֲלָךְ בְּרְקִיעַ הִזָּהֲרוּ בְּנַחְמָנִי**[מו] **וּבְתוֹרָתוֹ**[מז], **הֲוָה סַכַּנְתִּיךְ** - הייתי מסכנת אותך. **אָמַר לָהּ** אביי, **אִי חֲשִׁיבְנָא בְּרְקִיעַ גּוֹזְרַנִי עֲלַיְיכִי שֶׁלֹּא תַּעֲבוֹרִי בְּיִישּׁוּב לְעוֹלָם**[מח]. מקשה הגמרא: **הָא קָא חָזֵינַן דְּעָבְרָה** - הרי אנו רואים שהיא עוברת בישוב. מתרצת הגמרא: **אָמְרֵי, הָנֵי**

לג. **כמאמר** רבי זירא בנדה (סו.), בנות ישראל החמירו על עצמן שאפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבות עליה שבעה נקיים. לד. **רש"י** (ברכות ס. ד"ה מתותיה). לה. **דווקא** בפני הנר דהיינו בסמוך לו, אבל בריחוק מקום אין חשש. ומטעם זה אפשר ללכת לבית המרחץ בלילה, כיון שעומד בריחוק מקום מהנר. ראשי בשמים (או"ח סי' ו) ומקור חיים (או"ח סי' ה). ובקובץ ישורון (כרך טו עמ' קמג) הביא מכתב מהגרש"ז אוירבך, שהחסרון בדבר זה הוא משום שאין זה מדרכי הצניעות, ובמקום שהדרך לילך ערום אין חשש אף בפני הנר. לו. **היינו** בגדול, אבל בקטן אין חשש. אליה רבה (או"ח סי' ערה אות יד). וכן החשש הוא דווקא בערום כולו, אבל אם חלקו מכוסה אין חשש. כף החיים (שם ס"ק מא). ובתוספת שבת (שם ס"ק טז) כתב, שהיום נשתנו הטבעים ואין חשש זה כלל. לז. **רש"י** (שבת קנ. ד"ה נכפה). והמפרש בשולחן ערוך (חו"מ סי' לג ס"י) פירש, שיש לו שגעון שמפילו לארץ. ובבן יהוידע (ד"ה הויין) כתב, שגם החולי של עקימות ידים והאצבעות בכלל זה. לח. **הן** הבנים שיולדו מביאה זו, והן הבנים שכבר התעברו והם במעי אשתו. כף החיים (או"ח סי' רמ ס"ק סט) בשם עץ חיים (שער המצוות, בראשית). לט. **במסכת** כלה רבתי (פ"א הכ"ג) אמרו, 'ולא אמרן אלא דלא ניים, אבל ניים לית לן בה'. אולם באגודה (ד"ה המשמש) כתב שהחשש הוא דווקא בישן. מ. **יש** להעיר, הרי צוואת רבי יוסי היתה שלא יצא יחידי בלילה, וראייתו מהברייתא הוא רק לענין לילי רביעיות ולילי שבתות. דבר שמואל (ד"ה אל). מא. **אפשר** שהיא מחלת בת ישמעאל אשת עשו, שהולידה רוחות ושידים. מהרש"א (ח"א ד"ה אגרת). מב. **בדפוס** ישן הגירסא 'כולי יומי', וכן כתב הרש"ש. ובכתב יד הגירסא 'כל יומא'. מג. **צריך** לומר שלא הלך לבד [וכן אביי בסמוך], שהרי אסור לצאת יחידי בלילה, ואף על פי כן רצתה לפגוע בו, כיון שמתקנאים בתלמידי חכמים יותר, והרי זה כשכיח הזיקא. פני יהושע לעיל (ד. בתוד"ה שנאמר). ובטורי אבן (חגיגה ג: ד"ה איזה) ביאר, שהם הלכו במקום ישוב, ובמקום ישוב לא היה חשש גם קודם לכן, כיון שאינם שכיחים שם. מד. **כך** ביאר המהרש"א (ח"א ד"ה אי) שהם שני דברים. ובקרבן תורה (ד"ה הזהרו) ביאר, שהרשות שניתן להם להזיק הוא רק ליוצא יחידי, ולא לשנים, ואבוקה כשנים, כמבואר בברכות (מג:), ונאמר (משלי ו כג) 'נר מצוה ותורה אור', ולכן אמרו 'הזהרו ברבי חנינא ובתורתו', שכיון שתורתו מאירה כאבוקה אין רשות לפגוע בו, שהוא כשנים. מה. **אבל** בשאר הלילות מצויים אנשים בדרכים, לפי שבאים בני הכפרים לשמוע קריאת התורה בעיר, בליל שני באים לעיר כדי לשמוע ביום שני קריאת התורה, ויש שמתעכבים בעיר כל היום וחוזרים בליל שלישי. ובליל חמישי מגיעים לעיר לקריאת התורה של יום חמישי, ויש שחוזרים בליל שישי. ובליל ראשון חוזרים אלו ששהו בעיר בשבת. אבל בליל רביעי אין מצויים בדרכים, ובליל שבת אסור להלך בדרכים. תוספות רי"ד (ד"ה שבק). מו. **היינו** אביי, ונקרא כך משום שגדל אצל רבה בר נחמני. רשב"ם (ד"ה בנחמני). מז. **גם** כאן הכוונה לשני דברים, 'בנחמני' משום מעשיו הטובים, 'ובתורתו'. מהרש"א (שם). מח. **ואחר** שגזר אביי שלא יעברו בישוב לעולם, אין חשש לצאת בכל הלילות במקום ישוב. טורי אבן (חגיגה ג: ד"ה איזה). אולם הפוסקים (רמ"א יו"ד סי' קטז ס"ה, שו"ע הרב שמירת גוף ונפש ס"ו) כתבו, שגם בזמן הזה אין לצאת יחידי בלילה. וביאר בקונטרס אחרון (שם אות א), שאחר שאסר עליהם אביי שלא יעברו כלל בישוב, יש יותר לחשוש לגזייתא המבואר בסמוך. וראה בטורי אבן שם שדחה סברא זו, שא"כ תקנתו של אביי הביאה לקלקלה.

גָּזְיָיתָא נִינְהוּ - אלו מהשדים שעוברים במבואות שבילי הכרמים, **דִּלפעמים שָׁמְטֵי סוּסָיָא** - סוסיהם[א] משתמטים לישוב[ב], **וְאָתוּ דָּבְרֵי לְהוּ** - והשדים באים אחריהם להנהיגם חזרה לדרכם, אולם חוץ מכך אינם נכנסים לישוב כללי[ג].

★

הגמרא מביאה הנהגות שצוה רב לרב אסי: **(וְ)אָמַר לֵיהּ רַב לְרַב אַסִּי** שלש הנהגות, א. **לֹא תָּדוּר בְּמָתָא** [-אל תגור בעיר] **דְּלָא צָנִיף בָּהּ סוּסְיָא** - שאין הסוס צונף שם[ד], **וְלָא נָבַח בָּהּ כַּלְבָּא** - ואין הכלב נובח שם, והיינו בעיר שאין בה סוסים וכלבים[ה], לפי שהם שומרים על העיר מגנבים, שאפשר לרדוף אחרי הגנבים לתופסם[ו]. ב. **וְאַל תָּדוּר בְּעִיר דְּרֵישׁ מָתָא אַסְיָא** - שראש העיר הוא רופא[ז], משום שהוא טרוד ברפואותיו ואינו פנוי לעסוק בצרכי העיר. ג. **וְלָא תִּנְסִיב תַּרְתֵּי** - אל תישא שתי נשים[ח], שלא יתייעצו ביניהם להרע לך. **וְאִי נָסְבַת תַּרְתֵּי** - ואם נשאת שתי נשים, **נְסִיב תְּלָת** - תישא אשה שלישית, שאם שתים מהן יתייעצו ביניהם להרע לך השלישית תגלה לך[ט].

★

הגמרא מביאה הנהגות שצוה רב לרב כהנא: **אָמַר לֵיהּ רַב לְרַב כָּהֲנָא**, א. **הֲפוֹךְ בִּנְבֵילְתָּא** - עדיף לעסוק בנבילה, **וְלָא תֵּיפוֹךְ בְּמִילֵּי** - ולא לכזב ולחזור ממקח[י]. ב. **פְּשׁוֹט נְבֵילְתָּא בְּשׁוּקָא** - עדיף שתפשיט את עור הנבילה בשוק לעין כל[יא], **וּשְׁקִיל אַגְרָא** - וטול שכר ותתפרנס מכך, ולא תטול מהצדקה[יב], **וְלָא תֵּימָא כָּהֲנָא אֲנָא** - ואל תאמר כהן אני[יג], וְכן **גַּבְרָא רַבָּא אֲנָא** - אדם גדול אני, **וְסָנְיָא בִּי מִלְּתָא** - ומאוס לי דבר זה[יד]. ג. **סָלְקַת לְאִיגָּרָא** - כשתצא לדרך אפילו למקום קרוב כעליה לגג, **שֵׁירוּתָךְ בַּהֲדָךְ** - סעודתך תהיה אתך, כלומר, קח מזונותיך אתך[טו]. ואף אם המזונות זולים **דְּמֵאָה קָרֵי בְּמָתָא בְּזוּזָא** - שמאה דלועים נמכרים בעיר בזוז אחד, מכל מקום **תּוּתֵי כְּנָפָּךְ נֶיהֱווּ** - יהיו מזונות תחת כנפות בגדיך בצאתך לדרך[טז].

★

הגמרא מביאה הנהגות שצוה רב לחייא בנו: **אָמַר לֵיהּ רַב לְחִיָּיא בְּרֵיהּ** [-בנו], א. **לָא תִּשְׁתֵּי סַמָּא** - אל תשתה סמים[יז], ואפילו לרפואה אם אפשר ברפואה אחרת, מפני שהאדם נמשך אחריהם ותצטרך להוציא ממון הרבה[יח]. ב. **וְלָא תִּשְׁוַור נִיגְרָא** - אל תפסע פסיעה גסה, מפני שהיא נוטלת ממאור עיניו של אדם[יט]. ג. **וְלָא תַּעֲקַר כַּכָּא** - אל תעקור שן משום חולי, שסופה להתרפאות, ואם יעקרנה יפסידה לגמרי[כ]. ד. **וְלָא תִּתְגָּרֵא בְּחִיוְיָא** - אם יתגלה לך נחש בחצרך, אל תתגרה בו, שמא ירגיש שאתה חפץ להורגו ויקדים להכישך[כא]. ה. וְכן **לָא תִּתְגָּרֵא בְּאַרְמָאָה** - אל תתגרה בנכרי, כמבואר בסמוך.

הגמרא מביאה ברייתא המבארת במי אין להתקנאות: **תָּנוּ רַבָּנָן, שְׁלֹשָׁה אֵין מִתְקַנְּאִין בָּהֶן, וְאֵלּוּ הֵן, נָכְרִי קָטָן**[כב], **וְנָחָשׁ קָטָן, וְתַלְמִיד קָטָן.** ומבארת הגמרא: **מַאי טַעְמָא** אין להתגרות בהם, משום **דְּמַלְכוּתַיְיהוּ אֲחוֹרֵי אוּדְנַיְיהוּ קָאֵי** - שגדולתם עומדת מאחורי אוזניהם[כג]. כלומר, עתידים לגדול, וינקמו במי שהתגרה בהם בקטנותם[כד].

★

הגמרא מביאה הנהגות שלימד רב את איבו בנו: **אָמַר לֵיהּ רַב לְאֵיבוּ בְּרֵיהּ, טְרַחִי בָּךְ בִּשְׁמַעְתָּא** - טרחתי ללמדך תלמוד, **וְלָא מִסְתַּיַּיע מִילְּתָא** שתצליח בלימודך, **תָּא אַגְמְרָךְ מִילֵּי דְּעָלְמָא** - בא ואלמדך מענייני העולם. א. **אַדְּחָלָא אַכַּרְעָיךְ זְבִינָךְ זַבִּין** - כשעדיין החול על רגליך, דהיינו מיד שאתה בא עם הסחורה שקנית מכור אותה, כדי שתוכל מיד לקנות סחורה אחרת ולמוכרה. ב. **כָּל מִילֵּי זַבִּין וּתְהַדֵּט** - כל דבר שמכרת ואחר כך התייקר, אתה יכול להתחרט על שמיהרת למכור, **בַּר מֵחַמְרָא דְּזַבִּין וְלָא תֵּהָדֵט** - חוץ מיין שאף אם מכרת והתייקר אל תתחרט, שאם היית משתהה מלמכרו היה מחמיץ בידך. ג. כשאתה בא למכור סחורה, קודם **שְׁרֵי כִּיסָךְ** - קבל המעות ותנם בתוך כיסך, ואחר כך **פְּתַח שַׂקָּיךְ** לתת לקונה הסחורה, ואל תמכור בהקפה אף ליום אחד[כה]. ד. **קַבָּא מֵאַרְעָא וְלָא כּוֹרָא מֵאִיגָּרָא** - עדיף להרויח קב מהארץ מלהרויח כור [שהוא מאה שמונים קבין] מהגג, דהיינו עדיף להרויח ריוח מועט במקום קרוב מריוח מרובה במקום רחוק[כו]. ה. **תַּמְרָא בְּחַלְוּזָךְ** - אם יש לך תמרים בכלי המיועד לתמרים, **לְבֵית סוּדְנָא רְהִיט** - רוץ לבית עושה השכר לעשות מהם שכר, שאם לא תמהר אתה עלול לאכול התמרים, ותפסיד את כל התמרים ולא יהיה לך במה לעשות שכר. מבארת הגמרא: **וְעַד כַּמָּה** תמרים יש למהר לעשות מהם שכר. **אָמַר רָבָא, עַד תְּלָתָא** [-שלש] **סְאָה.** אבל אם יש לו יותר משלש סאה, גם אם יאכל מהם עדיין ישאר לו מספיק תמרים לעשות מהם שכר.

הגמרא מבארת את מעלת עשיית השכר: **אָמַר רַב פָּפָּא, אִי לָא דְּרְמַאי שִׁכְרָא** - אם לא שהטלתי תאנים לעשות מהם שכר, **לָא אִיעַתְּרִי**[כז] - לא הייתי מתעשר[כח]. **אִיכָּא דְּאָמְרֵי**, לא רב פפא אמר זאת, אלא **אָמַר רַב חִסְדָּא, אִי לָא דְּרְמַאי שִׁכְרָא לָא אִיעַתְּרִי.** מבארת הגמרא: **מַאי סוּדְנָא** - מדוע עושה השכר נקרא סודנא, **אָמַר רַב חִסְדָּא**, משום שיש בו **סוֹד נָאֶה** - עצה טובה לעשות שכר שהרי יתעשר ממנו, וְכן יש בו **גְּמִילוּת חֲסָדִים**, שכיון שאין צריך לקרן גדול, יכול לתת ממנו לעניים[כט] ומהשאר יעשה שכר.

★

הגמרא מביאה הנהגות שאמר רב פפא: **אָמַר רַב פָּפָּא, כָּל אַגַּב** - כל דבר שכותבים עליו שטר, כגון הלואה, עדיין **גְּבִיָּא בָּעֵי** - צריך לגבותו, ויש טורח

א. **הכוונה** לרוחות רעות שהם המרכב לרוחות הגדולות כדוגמת הסוסים. בן יהוידע (ד"ה הני). ב. **רשב"ם** (ד"ה גזייתא). וכעין זה פירש בערוך (ערך גז - השמישי). ולפירושם 'גזייתא' היינו מבואות ושבילים. אולם בבן יהוידע (שם) פירש, ש'גזייתא' הוא מלשון בידול, דהיינו שהסוסים נבדלו ונשמטו ממקום החייל. ג. **ערוך** (שם). ד. **השמעת** הקול של הסוס נקראת צניפה. ערוך (ערך צנף). ה. **רשב"ם** (ד"ה ולא מלוו). וכוונתו שמה שאמרו 'צניף' הוא לאו דווקא, אלא העיקר שיש שם סוס. ונקטו 'צניף' משום שדרך הסוס לצנוף. אבני שיש (כרשב"ם שם). אולם בבן יהוידע (ד"ה דלא) ביאר, שהטעם שתלו הדבר בצניפת הסוסים ובנביחת הכלבים, משום שעיר שאין לה חומה ודלתות, צריכה שמירה יתירה מגנבים שבאים בחשכה ובורחים, אולם אם הסוסים צונפים והכלבים נובחים, שומעים הגנבים את קולם ומבינים שירגישו בהם שומרי העיר על ידי נביחת הכלבים, וירדפו אחריהם עם הסוסים שלהם, ולא באים לגנוב. אולם עיר שלא נשמע בה צניפת הסוסים ונביחת הכלבים, באים הגנבים לגנוב. ו. **רשב"ם** (שם). ורש"י (ד"ה סוסיא) הוסיף, שהם שמירה גם מאויבים. ז. **רש"י** (ד"ה שלאסיא) ורשב"ם (ד"ה דרישא). עוד פירש רש"י, שראשה תלמיד חכם. וגם לפירוש זה הכוונה שהוא עסוק בלימודו ולא בצרכי העיר. ובבן יהוידע (ד"ה אל) ביאר, שהרופא מתנהג כל הזמן על פי כללי הרפואה, ואם האויר קר או חם אומר שכעת צריך להישאר בבית ולא לצאת לצרכי העיר, וכן כשיגיע זמן האכילה, יאמר שאם יאחר האכילה יזיק לגופו, ולכן אין זה טוב שהוא יהיה הראש, אלא צריך שיהא אחד שלא יעצרו אותו הגשם והשלג והחום והרעבון והצמאון, וירוץ כסוס בעסקי הציבור. ועל פי זה ביאר מדוע נקט דווקא רופא ולא צוה שלא יהא ראש שהוא בעל עסקים. ובתוספות (ב"ב קי. ד"ה ולא) גרסו 'אסי' בלא אל"ף בסופו, ופירשו, שרב ציוה לרב אסי, אתה ששמך אסי אל תהא ראש העיר, כדי שלא תתבטל מלימודך מחמת צרכי הציבור. ח. **היינו** כשאינה אשה רעה, אבל כשהיא רעה וכתובתה מרובה, אמר רבא ביבמות (סג.) אשה רעה וכתובתה מרובה, צרתה בצדה, דהיינו ישא אחרת אצלה. מנחת יהודה (ד"ה ולא). ט. **רשב"ם** (ד"ה נסיב). וביפה תלמוד (ד"ה ולא) פירש, שלא ישא שתי נשים משום זוגות, ולכן אם נשא שתים צריך לישא שלישית. י. **מאירי** (ד"ה וכן הטילו). ועוד פירש, ש'תיפוך' הוא לשון ריבוי, כלשון המשנה (אבות פ"ה מכ"ב) 'הפוך בה והפוך בה', והיינו שלא ירבה בדיבור. וכן פירש המהרש"א (ח"א ד"ה ולא). וביאר, שאם יעסוק בדיבור יבא מתוך כך לניבול פה. והוסיף, שמחמת כן נקטו שעדיף לעסוק בנבילה, משום לשון נופל על לשון, נבילה וניבול. ובבן יהוידע (ד"ה הפוך) פירש, שכוונתו לגנות את מלאכת הסרסור, שפרנסתו בדיבור, וכדי להתפרנס הוא בא לשקר ולגנוב דעת הבריות, ואמר שעדיף לעסוק במלאכה בזויה ומאוסה כנבילה, ולא לעסוק בשקר וגניבת דעת. יא. **ואין** בכך משום חילול השם כמו שאמרו (שבת קיד.) בתלמיד חכם שיש לו רבב על בגדו, שמשום שעושה זאת כדי להתפרנס אין כאן גנאי. רשב"ם (ב"ב קי. ד"ה וטול). יב. **רש"י** (אבות פ"א מ"ט). יג. **רשב"ם** (ב"ב שם ד"ה ה"ג). אולם תוספות (ב"ב שם, ולעיל מט: ד"ה אמר) פירשו, שהתכוין שלא יאמר רב כהנא שמי ואדם גדול אני. והוכיחו שם שרב כהנא לא היה כהן. ובתוספות בחולין (קלג. ד"ה רב) כתבו שהיו שני רב כהנא. יד. **הרמב"ם** (פ"ח מ"ג ה"י) פסק שכך צריך לנהוג, ומי שאינו עוסק לפרנסתו מחלל את השם ומבזה את התורה, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה. אולם התשב"ץ (ח"א סי' קמח) כתב, שהיא הנהגה טובה, ותלמידים הנוהגים כך יש להם שכר טוב על עמלם. אולם הפרנסים הממונים על הציבור אין להם לעסוק במלאכה בדורות שלנו, כיון שהתמעטו בני עליה, ואם גם הם יעסקו לפרנסתם יזדלזלו בפני העם. טו. **רשב"ם** (ד"ה סלקת). ובעיני יצחק (ד"ה אי) פירש, אם אתה הולך לסעוד לפני מי שגדול ממך שתתבייש לומר לו שאתה רעב, תהא סעודתך אתך, שלא תסבול חרפת רעב. אבל אם סועד אצל אנשים כמותו, אין צריך לכך. טז. **רשב"ם** (ד"ה סלקת, ד"ה מאה). ורבינו חננאל (ד"ה אמר - הראשון) פירש שהוא דבר נוסף, שאף כשהמזונות בעיר בזול, אל תזלזל בהם, ואם מצאת דלעת בשדה הביאהו עמך. וכן פירש הערוך (ערך כנף). ועוד פירש, אם קנית סחורה בזול, שים אותה תחת כנפיך, שלא יראוה אחרים ויהיה לך עין הרע. יז. **היעב"ץ** (ד"ה א"ל) כתב, שדווקא לבנו צוה כן שהיה חולה, כמבואר בעבודה זרה (לא:) שמי שחולה הסם גורם לו שיחלה יותר. יח. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה לא תשתי). עוד פירש רש"י, אל תהא רגיל לשתות סממנים, שמה שטוב לדבר אחד קשה לדבר אחר, כמבואר לעיל (מב:). יט. **רשב"ם** (ד"ה לא תשוור). ועוד פירש, אל תדלג על אמת המים כדי לקצר דרכך. כ. **רשב"ם** (ד"ה לא תעקר). ורבינו חננאל (ד"ה ולא) פירש שהכוונה לשן טוחנת [וכן פירשו תוספות בחולין (נט: ד"ה נמוך)], שאם יעקרנה שמא יכחש מאור עיניו. כא. **ערוך** (ערך כבל - השני). כב. **לאו** דווקא קטן בגיל, אלא אף קטן בחשיבות, שיכול פתאום לגדול ולהיות חשוב. בן יהוידע (ד"ה שלשה). כג. **מה** שהמשיל זאת לאזנים, משום שעיקר פעולות האדם נעשים בשלושת האברים שבראש, עינים אזנים ופה, ולעין ולפה יש דלתות שצריך לפתחם כשרוצה להשתמש בהם, ואילו האוזן אין לה דלת, וכל מה שמדברים נכנס לאוזן. ורצה לרמז בכך, שגם גדולתם יכולה לבא פתאום בלא פעולת עזר מאחרים. בן יהוידע (שם). כד. **רשב"ם** (ד"ה דמלכותייהו). ולענין תלמיד חכם מבואר ביומא (כג.) 'כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש, אינו תלמיד חכם'. יעב"ץ (שם). אולם בבן יהוידע (ד"ה אמנם) ביאר, שהחשש בתלמיד קטן הוא, אולי יצטרך לבא ללמוד בפניו, ויכלם על שהתגרה בו בקטנותו. כה. **בן** יהוידע (ד"ה שרי). והקשה בקרבן תודה (ד"ה שרי), איך צוה לו שלא יגמול חסד עם הלוקחים. וביאר, שהדין הוא שאם היה אונאה במקח והמתין הלוקח בכדי שיראה לתגר או לקרובו שוב אינו יכול לתבוע את המוכר, אמנם הסכימו הפוסקים שזהו רק בנתן מעות, אבל אם עדיין לא נתן מעות, נאמן הלוקח שלא ידע שהתאנה במיגו שהיה מכחיש את המכירה. ולכן אמר לו שקודם יקח את המעות ורק אחר כך יתן את הסחורה. כו. **רשב"ם** (ד"ה קבא). והמהרש"א (ח"א ד"ה קבא) פירש, שלימד אותו שעדיף לו לזרוע בקרקע שלו יותר מלקנות תבואה בשוק, ואף שאין לו בזריעה ריוח יותר מקניית תבואה, וכמו שאמר רב פפא ביבמות (סג.), משום שהזריעה מתברכת, ואינה כלה מהר. כז. **יש** להעיר, וכי חסר לה' דרכים להעשירו, הלא הרבה שלוחים למקום, ומדוע תלה זאת בעשיית השכר. וביאר בעין אליהו (ד"ה אמר - הראשון), שכוונתו להמשך דברי הגמרא שעושה השכר נקרא סודנא משום שיש בו סוד נאה וגמילות חסדים, וכוונתו שהתעשר בזכות גמילות החסדים שעשה, שהיא מהדברים שאוכלים פירותיהם בעולם הזה. כח. **לרב** פפא היתה אומנות לעשות שכר שלא ביוקר, וגם שיהיה בריא לגוף, אבל כל עושי השכר אם עושים שלא ביוקר אינו בריא לגוף, ולכן רב פפא התעשר מכך. אבל אין לומר שכל אחד יהיה יכול לעשות שכר ולהתעשר. בן יהוידע (ד"ה ועוד). כט. **רשב"ם** (ד"ה וגמילות). ובעיון יעקב (ד"ה וגמילות) כתב, שצדקה היא לעניים ואילו גמילות חסדים האמורה כאן היא אף לעשירים. ופירש, שעל ידי שמתעשר מכניס אורחים ונותן להם לשתות מהשכר.

בדבר[ל]. וכן **כָּל** מכירה **בַּאַשְׁרַאי** - בהקפה[לא], **סָפֵק אָתֵי סָפֵק לֹא אָתֵי** - ספק אם יבואו המעות או לא, **וּדְאָתֵי** - וגם כשהם באים, **מָעוֹת רָעוֹת נִינְהוּ**, כגון שפורע לו דינר דינר, ואינם נשמרים כמו סכום גדול.

★

הנהגות נוספות שאמר רבי יוחנן: **שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשּׁוּם אַנְשֵׁי יְרוּשָׁלַיִם**, א. **כְּשֶׁאַתָּה יוֹצֵא לַמִּלְחָמָה**[לב], **אַל תֵּצֵא בָּרִאשׁוֹנָה** - אל תצא בגדוד החיל הראשון שיוצא, **אֶלָּא תֵּצֵא בָּאַחֲרוֹנָה** - בגדוד החיל האחרון שיוצא, **כְּדֵי שֶׁ**אם תצטרך לנוס מהמלחמה, אתה **תִּכָּנֵס בָּרִאשׁוֹנָה** לביתך[לג]. ב. **וַעֲשֵׂה שַׁבַּתְּךָ** כיום **חוֹל** באכילה מועטת, **וְאַל תִּצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת** לצורך אכילה מרובה. ג. **וֶהֱוֵי מִשְׁתַּדֵּל** להתעסק יחד **עִם מִי שֶׁהַשָּׁעָה מְשַׂחֶקֶת לוֹ** - שהשעה משמחת אותו בהרווחת ממון רב[לד], לפי שמזלו הטוב ישפיע גם על המתעסק עמו.

★

הנהגות נוספות שאמר רבי יהושע בן לוי: **(אָמַר רַב) שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי מִשּׁוּם אַנְשֵׁי יְרוּשָׁלַיִם**, א. **אַל תַּרְבֶּה בְּגַגּוֹת**[לה] - אל תהיה רגיל לעשות דבריך במקום מגולה, **מִשּׁוּם מַעֲשֶׂה שֶׁהָיָה** בבת שבע, שרחצה על הגג, ודוד ראה אותה, וגרם להרוג את אוריה החיתי בעלה כדי לשאתה, כמבואר בנביא (שמואל ב' פי"א)[לו]. ב. **בְּתוֹךְ בָּגְרָה** תמהר להשיאה, ואם אין לך למי להשיאה, **שַׁחְרֵר עַבְדְּךָ וְתֵן לָהּ** אותו שישאנה[לז]. ג. **וֶהֱוֵי זָהִיר בְּאִשְׁתְּךָ מֵחֲתָנָהּ הָרִאשׁוֹן**[לח], שסתם חמות אוהבת את חתנה[לט]. **מבארת הגמרא: מַאי טַעְמָא** - איזה קלקול יכול לבא מכך. **רַב חִסְדָּא אָמַר, מִשּׁוּם עֶרְוָה** - שמא יבואו לידי זנות. **רַב כָּהֲנָא אָמַר, מִשּׁוּם מָמוֹן** - שמבזבזת עבורו את ממונך. מסיקה הגמרא: **הָא וְהָא אִיתַנְהוּ** - שתי החששות ישנם, משום ערוה ומשום ממון.

★

הגמרא מבארת מי הם נוחלי עולם הבא: **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שְׁלֹשָׁה הֵם מִנּוֹחֲלֵי הָעוֹלָם הַבָּא**[מ], **וְאֵלּוּ הֵן**, א. **הַדָּר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל**[מא]. ב. **וְהַמְגַדֵּל בָּנָיו לְתַלְמוּד תּוֹרָה**[מב]. ג. **וְהַמַּבְדִּיל עַל הַיַּיִן בְּמוֹצָאֵי שַׁבָּתוֹת**[מג]. מבררת הגמרא: **מַאי הִיא** - מה הכוונה המבדיל על היין שזוכה בכך לנחול עולם הבא. **מבארת הגמרא: דְּ**מונע שתייתו בסעודה **וּמְשַׁיֵּיר** את היין הנשאר **מִקִּידּוּשָׁא לְצוֹרֶךְ אַבְדַּלְתָּא**[מד].

★

הגמרא מביאה שלשה שהקב"ה מכריז בשבחם לשמרם מהמזיקים: **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, שְׁלֹשָׁה מַכְרִיז עֲלֵיהֶן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּכָל יוֹם** בשבחם, שיזהרו המזיקים מלהזיקם[מה], משום שאף שהעבירה מזומנת לפניהם הם מתגברים עליה[מו], א. **עַל רַוָּוק** [-פנוי] **הַדָּר בִּכְרַךְ** - בעיר גדולה, ויש לו נסיונות לחטוא, **וְאֵינוֹ חוֹטֵא**. ב. **וְעַל עָנִי הַ**מוצא אבידה ובידו לקחתה לעצמו, ואף על פי כן **מַחֲזִיר** את **הָאֲבֵידָה לִבְעָלֶיהָ**. ג. **וְעַל עָשִׁיר הַמְעַשֵּׂר פֵּירוֹתָיו בְּצִינְעָה**, אף שיודע שיכבדוהו אם יעשר בפרהסיא[מז].

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: **רַב סַפְרָא, רַוָּוק הַדָּר בִּכְרַךְ הֲוָה,**

ל. **רשב"ם** (ד"ה כל). והמהרש"א (ח"א ד"ה גביה) פירש, שאף אם הלוה משעבד לך מטלטלין אגב קרקע, עדיין צריך גביה, ויכול הוא להפסידם או להביאם למי שאינך יכול לגבות ממנו. לא. **ראה** רש"י בבבא בתרא (כג. ד"ה אים), שביאר שאשראי היינו מכירה באמנה. לב. **היינו** במלחמת הרשות, שאילו במלחמת מצוה, הרי שליחי מצוה אינם ניזוקים. או שאף במלחמת מצוה, לפי ששכיח ההיזק יש לחשוש אף בשליחי מצוה, והיוצא בראש הצבא צריך זכות גדולה. יעב"ץ (ד"ה למלחמה). לג. **רש"י** (ד"ה אל) ורשב"ם (ד"ה כדי). והקשה המהרש"א (ח"א ד"ה תצא), אם הטעם משום סכנה, היה צריך לפרש משום שיש סכנה להיות ראשון מול פני המלחמה. ועוד, אם כולם ילכו בסוף, מי ילך בראשונה. ותירץ בבן יהוידע (ד"ה כשאתה), שאין הכוונה שיצא בסוף הגדוד, שהרי אין באפשרותו לעשות דבר זה, שדבר זה מחליטים ראשי הצבא, ואת הגיבורים והפקחים הם שמים ראשונים, אלא הכוונה שבודאי אין כל החיילים יוצאים בגדוד אחד, אלא מחלקים אותם לכמה גדודים, ועל זה יעץ לו שישמיט עצמו ויתחבר לגדוד שיוצא אחרון. ובשדה יצחק (ברש"י ד"ה אל) פירש, שמדובר ביוצא מעצמו ומרצונו אחרי המלחמה, שאין בו סכנה, אבל בעלי המלחמה עצמם אף היוצא אחרון אינו יכול לנוס מעצמו, שהרי הם מעמידים זקיפים המקפחים את הבורח מן המלחמה. לד. **'משחקת'** מלשון שחוק ושמחה. בן יהוידע לעיל (קיב. ד"ה והוי). ועוד פירש, מלשון טפח שוחק, דהיינו מרווח, שכך ימיו כפולים באיכות מחמת רוב טובה. לה. **המהרש"א** (ח"א ד"ה אל) כתב שיש לגרוס 'בגגות', והיינו במקום מגולה, וכן היה במעשה עם בת שבע בסמוך שרחצה על הגג. לו. **רשב"ם** (ד"ה אל, ד"ה משום). ובפנים מסבירות (ד"ה אל) פירש, אל תרבה בגנות אחרים, משום מעשה שהיה שאמרו לרב יהודה על אדם שהיה קורא לאנשים עבדים, וקרא עליו רב יהודה שהוא עבד, משום שכל הפוסל במומו פוסל, כמבואר בקידושין (ע.). לז. **על** פי רש"י (דה"י א' ב לה). ואף שהמשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר (ויקרא כה מו) 'לעולם בהם תעבודו', האיסור הוא משום שאסור לתת להם מתנת חנם, ובמקום מצוה שמשחררם לצורכו, לא גזרו. כמו שמצינו (גיטין לח:) שרבי אליעזר שחרר עבדו כדי להשלימו לעשרה. גליוני הש"ס (ד"ה בתך) ע"פ הר"ן (גיטין שם). לח. **הוא** הדין שיש להיזהר מכל החתנים, אלא שבמיוחד יש להיזהר מחתנה הראשון. רשב"ם (ב"ב לח: ד"ה בי). לט. **רש"י** (קידושין יג: ד"ה ועל חתנא). מ. **בעין** אליהו (ד"ה א"ל) ביאר, שנקט דווקא את שלושת הדברים האלו, משום שרבי יוחנן לשיטתו במדרש רבה (שה"ש ח י) שגינה את יושבי בבל, וסבר שמצוה לדור בארץ ישראל. וכן אמר (ב"ב קטז.) שכל מי שאינו מניח תלמיד, הקב"ה מתמלא עליו עברה. ולכן אמר את שני הדברים האלו. והוסיף שם המגיה, שאמר רבי יוחנן בשבועות (יח:) המבדיל על היין במוצאי שבתות הויין לו בנים זכרים, נמצא שאם מבדיל על היין זוכה לבנים, ויכול לגדלם לתורה, ועל ידי שלשה דברים אלו זוכה לנחול עולם הבא. מא. **חז"ל** אמרו שלשה נקנים על ידי יסורים, תורה ארץ ישראל ועולם הבא, והדר בארץ ישראל קנה אותה כבר ביסורים, וממילא הוא מנוחלי עולם הבא. בן יהוידע (ד"ה שלשה מנוחלי). מב. **ועל** ידי שהבן לומד תורה מזכה את אביו לנחול עולם הבא. בן יהוידע (שם). מג. **שבת** היא מעין עולם הבא, והיין מרמז על יין המשומר, ולכן המכבד את השבת ביציאתה ביין זוכה לנחול עולם הבא. בן יהוידע (שם). מד. **אבל** קידוש עצמו קודם להבדלה. מהרש"א בביאור דברי התוספות (ד"ה דמשייר). אולם הביא שדעת הטור (או"ח סוף סי' רצו) שאם יש לו יין רק לכוס אחת, אינו מקדש על היין אלא על הפת, ומשייר את היין להבדלה. והפרישה (שם ס"ק טו) פירש, שיש לו יין בריות, והכוונה שעדיף להשאיר מכוס של קידוש להבדלה, שכיון שעשה בו מצוה אחת יעשה בו מצוה שניה. מה. **מהרש"א** (ח"א ד"ה ג'). ובעיון יעקב (ד"ה ג') פירש, ששלשה אלו מתגברים על יצרם מאד, וממילא יצרם מתגבר עליהם, כמו שאמרו (סוכה נב.) כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו, ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול להתגבר עליו, ולכן מכריז עליהם הקב"ה בעצמו להיזהר מהם. ובעין אליהו (ד"ה שלשה) פירש, שהקב"ה מכריז ומפרסם מעשיהם הטובים. מו. **ואף** שיש שכובשים את יצרם יותר מאלו, מכל מקום עיקר התאוה היא היוצאת ממירוץ הטבעי והתאוה גוברת עליו ביתר עוז ובידו לעשותו. ענף יוסף (ד"ה אמר). מז. **ענף** יוסף (שם). ובפרשת דרכים (דרוש כא) פירש, שהחידוש הוא שאף שחס על ממונו, שיש לו הרבה מעשרות, והוא יכול למצוא תחבולות להפטר מהמעשר, ולא יהא בכך זלזול כיון שמעשר בצנעה, אף על פי כן אינו עושה כן אלא מעשר פירותיו.

ומעשה היה דתָּנֵי תַּנָּא קַמֵּיהּ דְּרָבָא וְרַב סַפְרָא - ששנה חכם לפני רבא ורב ספרא את הברייתא ששנינו לעיל (ע״א) ששלשה הקב״ה מכריז עליהם בשבחן, ואחד מהם הוא רווק הדר בכרך ואינו חוטא, וּצְהַבוּ [-האירו[א]] פָּנָיו דְּרַב סַפְרָא משמחה[ב], אָמַר לוֹ רָבָא, לָאו כְּגוֹן מָר - אין כוונת הברייתא על אדם כמותך, שאתה יושב כל היום בבית המדרש, ואינך מתהלך בעיר, וממילא אין לך פיתויים, אֶלָּא כוונתה לִכְגוֹן רַב חֲנִינָא וְרַב אוֹשַׁעְיָא, דַּהֲווּ אוּשְׁכְּפֵי בְּאַרְעָא דְּיִשְׂרָאֵל - שהיו סנדלרים[ג] בארץ ישראל, וַהֲווּ יָתְבִי בְּשׁוּקָא דְּזוֹנוֹת - והיו יושבים בשוק של זונות, וְעָבְדִי לְהוּ מְסָאנֵי לְזוֹנוֹת - ועושים מנעלים לזונות, וְעָיְילֵי לְהוּ - והיו מכניסים להם את המנעלים אחר עשייתם, אִינְהוּ מִסְתַּכְּלֵי בְּהוּ - הזונות הביטו בהם, וְאִינְהוּ לֹא מַדְלְן עֵינַיְיהוּ לְאִיסְתַּכּוּלֵי בְּהוּ - ורב חנינא ורב אושעיא לא היו מגביהים עיניהם להביט בזונות[א]. וּמוֹמְתַיְיהוּ הָכִי - וכשהיו בני אדם נשבעים, כך היה לשון שבועתם, בְּחַיֵּיהֶן רַבָּנָן קַדִּישֵׁי דְּבְאַרְעָא דְּיִשְׂרָאֵל - בחיי החכמים הקדושים שבארץ ישראל, וכוונתם על רב חנינא ורב אושעיא[ד], וכינו אותם 'קדושים' משום פרישותם מהעריות[ה].

★

הגמרא מביאה שלשה אנשים שה' אוהבם ושלשה שה' שונאם: שְׁלֹשָׁה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹהֲבָן[ו], א. מִי שֶׁאֵינוֹ כּוֹעֵס[ז] אף לדבר מצוה[ח]. ב. וּמִי שֶׁאֵינוֹ מִשְׁתַּכֵּר[ט]. ג. וּמִי שֶׁאֵינוֹ מַעֲמִיד עַל מִדּוֹתָיו - לשלם רעה למי שציערו[י][ב]. וּשְׁלֹשָׁה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׂוֹנְאָן[יא], א. הַמְדַבֵּר דבר אֶחָד בַּפֶּה וְדבר אֶחָד בַּלֵּב, דהיינו שאומר אחרת ממה שחושב בליבו. ב. וְהַיּוֹדֵעַ עֵדוּת (בחבירו) [לְטובת חֲבֵירוֹ[יב]] וְאֵינוֹ מֵעִיד לוֹ. ג. וְהָרוֹאֶה דְּבַר עֶרְוָה - עבירה של עריות בַּחֲבֵירוֹ, וּמֵעִיד בּוֹ יְחִידִי[יג].

הגמרא מביאה מעשה בענין עד יחידי: כִּי הָא - כמו שהיה מעשה דְּאדם ששמו טוֹבִיָּה חֲטָא בעבירה, וַאֲתָא זִיגּוּד לְחוּדֵיהּ וְאַסְהִיד בֵּיהּ - ובא אדם ששמו זיגוד לבדו והעיד עליו קַמֵּיהּ [-לפני] דְּרַב פָּפָּא, נַגְדֵּיהּ - הלקה רב פפא לְזִיגּוּד. אָמַר לֵיהּ זיגוד, וכי מן היושר שטוֹבִיָּה חֲטָא, וְאילו זִיגּוּד שלא חטא מִינְגַּד - לוקה. אָמַר לֵיהּ רב פפא, אִין - אכן, בדין אתה לוקה, דִּכְתִיב (דברים יט טו) 'לֹא יָקוּם עֵד אֶחָד בְּאִישׁ', הרי שאין לעד אחד נאמנות, וְאַתְּ לְחוּדָךְ אַסְהֲדַתְּ בֵּיהּ - ואתה העדת בו לבדך, ומאחר ואינך נאמן, אין לך מצוה להעיד, וכיון שכך שֵׁם רָע בְּעָלְמָא קָא מַפְּקַתְּ בֵּיהּ - הוצאת עליו שם רע, ועברת בלאו של 'לֹא תֵלֵךְ רָכִיל בְּעַמֶּיךָ'[יד] (ויקרא יט טז), ועל כך יש לך ללקות.

הגמרא מבארת את דין הרואה דבר עבירה בחבירו: אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר רַב יִצְחָק אָמַר רַב, אף שהרואה דבר ערוה בחבירו אסור להעיד עליו יחידי, מכל מקום מוּתָּר לו לִשְׂנֹאתוֹ, שהרי הוא יודע שהוא רשע. שֶׁנֶּאֱמַר במצות פריקה (שמות כג ה) 'כִּי תִרְאֶה חֲמוֹר שֹׂנַאֲךָ רֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ וגו' עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ'. כלומר, התורה מצוה על השונא לחבירו לפרוק משא בהמתו שרובצת תחת משאה. ויש לברר, מַאי שׂוֹנֵא - את מי הוא שונא שהתורה מצוה לו לפרוק משאו. אִילֵימָא - אם תאמר שהכוונה שהוא שׂוֹנֵא נָכְרִי, וְהָא תַּנְיָא בברייתא, שׂוֹנֵא שֶׁאָמְרוּ שיש חיוב לפרוק משאו, הכוונה לשׂוֹנֵא יִשְׂרָאֵל, וְלֹא שׂוֹנֵא נָכְרִי, שהרי אין כלל חיוב לפרוק משאו. אֶלָּא פְּשִׁיטָא שכוונת התורה לשׂוֹנֵא יִשְׂרָאֵל. וקשה, וּמִי שָׁרְיָא לְמִסְנְיֵיהּ - וכי מותר לשנוא אדם מישראל[טו], וְהָכְתִיב (ויקרא יט יז) 'לֹא תִשְׂנָא אֶת אָחִיךָ בִּלְבָבֶךָ'. אֶלָּא תאמר שהתורה מדברת באופן דְּאִיכָּא סָהֲדֵי דְּעָבִיד אִיסּוּרָא - שיש שני עדים המעידים עליו שעשה איסור, והתורה ציותה לפרוק משאו, עדיין קשה, מדוע נאמר 'חמור שונאך' שמשמע שהוא שונא רק שלך[טז], הרי מאחר שהעידו עליו שני עדים שעבר עבירה, כּוּלֵּי עָלְמָא נַמִּי מִיסְנֵי סָנֵי לֵיהּ - לכולם יש לשנוא אותו[יז], ולא רק זה שבא לפרוק עמו, וּמַאי שְׁנָא הַאי - מה שונה זה הבא לפרוק שאמרה עליו התורה 'שונאך'. אֶלָּא לָאו - האם לא מוכרחים לומר שמדובר בְּכִי הַאי גַּוְונָא - באופן זה, דְּהבא לפרוק חֲזָא בֵּיהּ אִיהוּ דְּבַר עֶרְוָה - ראה בו דבר ערוה לבדו, ומחמת שהוא עד יחידי אסור לו להעיד בו, ולכן אין כל העולם שונאים אותו, ורק זה שראה אותו שונאו, ועל שונא זה אמרה התורה שחייב לעזור לו לפרוק משאו[יח]. ומכך שהתורה קראה לו 'שונאך', מוכח שמותר לו לשנאתו. רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַר, אַף מִצְוָה לִשְׂנֹאתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ח יג) 'יִרְאַת ה' (שונאי) [שְׂנֹאת] רָע וגו' וּפִי תַהְפֻּכוֹת שָׂנֵאתִי'[יט].

הגמרא מבארת אם מותר לתלמיד לספר לרבו על אדם שעבר עבירה: אָמַר רַב אַחָא בְּרֵיהּ דְּרָבָא לְרַב אַשִׁי, תלמיד שראה אדם שעבר עבירה, מַהוּ לְמֵימְרָא לֵיהּ לְרַבֵּיהּ - האם מותר לספר זאת לרבו [של המספר] לְמִשְׂנְיֵיהּ - כדי שרבו ישנא את העובר עבירה. אָמַר לֵיהּ רב אשי לרב אחא, אִי יָדַע דִּמְהֵימַן לְרַבֵּיהּ כְּבֵי תְרֵי - אם יודע שהוא נאמן לרבו כשני עדים המעידים בבית דין[כ], לֵימָא לֵיהּ - שיספר לרבו[כא], וְאִי לֹא יודע שנאמן לרבו כשני עדים, לֹא לֵימָא לֵיהּ.

★

שלשה שחייהם אינם חיים: תָּנוּ רַבָּנָן, שְׁלֹשָׁה מיני אנשים יש בטבעם[כב] דבר המטריד אותם בכל שעה, וְחַיֵּיהֶן אֵינָם חַיִּים, שאין להם מנוחה, ואלו הם, א. הָרַחֲמָנִין יותר מדאי[כג]. ב. וְהָרַתְחָנִין - הכעסנים יותר מדאי[כד]. ג. וַאֲנִינֵי הַדַּעַת - המקפיד יותר מדאי בדבר המאוס[כה]. וְאָמַר רַב יוֹסֵף, כּוּלְּהוּ - כל הטבעים האמורים כאן אִיתַנְהוּ בִּי - ישנם בי[ה].

★

שלשה השונאים זה את זה ושלשה האוהבים זה את זה: תָּנוּ רַבָּנָן, שְׁלֹשָׁה שׂוֹנְאִין זֶה אֶת זֶה[כו], וְאֵלּוּ הֵן, הַכְּלָבִים, וְהַתַּרְנְגוֹלִין, וְהַחַבָּרִין - פרסיים שהיו נקראים כך[כז]. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁאַף הַזּוֹנוֹת שונאות זו את זו[כח]. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, שֶׁאַף תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁבְּבָבֶל שונאים זה את זה[כט], שהיו מקשים זה לזה בלשון עז וחמה[ל].

תָּנוּ רַבָּנָן, שְׁלֹשָׁה אוֹהֲבִין זֶה אֶת זֶה, וְאֵלּוּ הֵן, הַגֵּרִים וַעֲבָדִים וְעוֹרְבִין[לא].

★

ארבעה שאין הדעת סובלתם: אַרְבָּעָה מיני אנשים אֵין הַדַּעַת של הבריות סוֹבַלְתָּן[לב], וְאֵלּוּ הֵן: א. דַּל [-עני] גֵּאֶה, אף שאין לו במה להתגאות.

א. **ערוך** (ערך צהב - הראשון). ב. **רש״י** במנחות (יח. ד״ה צהבו). ובחולין (ז:) פירש רש״י (ד״ה צהבו), שצהבו פניו היינו שמח. ג. **ערוך** (ערך אשכף - הראשון). ד. **בדקדוקי** סופרים (אות ט) הביא, שבמנורת המאור (נר א כלל ג חלק ג ס״ב ד״ה ומי) הגירסא 'ויימא בהון רבנן הכי', ופירש, שהחכמים היו נשבעים בשם רב חנינא ורב אושעיא שנקראו קדושים. ובבן יהוידע (ד״ה הכי) פירש, שהכוונה לשבועת רב חנינא ורב אושעיא, שאף על פי שהיו כל כך נזהרים בגדרי הקדושה, עדיין סברו שאינם ראויים להקרות קדושים, אלא החכמים הגדולים מהם, ולכן היו נשבעים בשמם. או שכוונתם שכל גבורתם בקדושה היא בזכות החכמים הגדולים שבארץ ישראל.

ה. **וכמאמר** חז״ל (ויק״ר כד ו) כל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה. מהרש״א (ע״א ח״א ד״ה במי).

ו. **משום** שיש להם מידות טובות, והאהוב למטה אהוב גם למעלה. מהרש״א (ח״א ד״ה ג') ועיון יעקב (ד״ה ג' - הראשון).

ז. **שהרגזן** שנוא בין הבריות. עיון יעקב (שם).

ח. **כגון** רב שאינו כועס על תלמידו בשביל לימוד התורה. שאילו במילי דעלמא הרי אמרו כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה, ואין לומר שמי שאינו כועס הוא במעלה גדולה כל כך. בן יהוידע (ד״ה מי).

ט. **שהמשתכר** מגלה סוד שבין אדם לחבירו, וגורם למריבות. עיון יעקב (שם).

י. **רש״י** (מגילה כח. ד״ה ולא עמדתי). ובשדה יצחק (ד״ה שלשה) ביאר, שאף משיב טובה למי שעשה לו רעה והפסידו ממון.

יא. **משום** שיש להם מידות רעות בדברים שבין אדם לחבירו, ומי שאינו נוח לבריות אינו נוח למקום. מהרש״א (שם). ובעיון יעקב (ד״ה ג' - השני) פירש, שבדבר המסור ללב נאמר בו 'ויראת מאלהיך', והמנויים כאן גלוי מחשבתם הרעה רק לפני ה'.

יב. **כן** היא הגירסא בכת״י וכן היא גירסת ר״ח. דקדוקי סופרים (אות כ).

יג. **החידוש** בדבר ערוה יותר משאר עבירות, שאף שמותר לשנאתו אף בלא התראה, כמבואר בסמוך, מכל מקום אסור להעיד עליו יחידי, וכל שכן בשאר איסורים. ואף בממון, אם אינו מחייבו שבועה, אסור לו להעיד. דבר שמואל (ד״ה והרואה).

יד. **רשב״ם** (ד״ה שם). וביאר בשו״ת בית דוד (חו״מ סי׳ ו ד״ה ולפימ״ש), שהביא הרשב״ם פסוק נוסף, משום שסבר ש'לא יקום עד אחד' הוא דין על בית דין ולא על העד. וכן דייק מלשון הגמרא 'שם רע בעלמא קא מפקת ביה', והפסוק 'לא יקום' לא נאמר על שם רע. אולם ביראים (סי׳ לד, רה) כתב, שלקה משום הלאו של 'לא יקום עד אחד באיש'. אמנם מסקנת היראים, שלא לקה כלל מדאורייתא, שהרי אין מלקות נוהגים בזמן הזה, אלא הכוונה מלקות מדרבנן. וכן כתב הרשב״א (שו״ת, ח״ג סי׳ קפד). והרי״ף (שו״ת ח״ג סי׳ מ) כתב, שלקה משום שהוציא שם רע, ונאמר שם 'ויסרו אותו' (דברים כב יח).

טו. **שהרי** מסתבר שאין כוונת התורה לדבר על רשעים השונאים זה את זה. רשב״ם (ד״ה ה״ג)[ג].

טז. **עבודת** הלוי (ד״ה כו״ע).

יז. **שכתוב** 'לא תשנא את אחיך', והוא אינו בכלל אחיך. יראים (סי׳ קלה). ובקובץ שעורים (ב״ק אות קד) הוכיח מדברי תוספות (ד״ה שלשה), שמותר לשנאתו רק על העבירה שעשה, אבל אם שונאו שנאה גמורה עובר על 'לא תשנא את אחיך'.

יח. **ואף** שהוא רשע ציותה התורה לפרוק משאו, כיון שיכול מחמת בהילותו על ממונו לבא לידי סכנה, והתורה חסה על נפשות ישראל בין צדיקים ובין רשעים, מאחר שהם נלוים אל עם ה' ומאמינים בעיקרי הדת. רמב״ם (רוצח פי״ג הי״ד). והוסיף במנחת חינוך (מצוה פ אות יב), שמצות פריקה נוהגת גם אם עבר עבירה ברבים שכולם שונאים אותו.

יט. **הוכחת** הגמרא שהפסוק מדבר אפילו על יחיד שראה אדם עובר עבירה, היא ממה שנאמר בסוף הפסוק 'שנאתי' בלשון יחיד, ואם מדובר שהעידו עדים שעבר עבירה כולם מצווים לשנאתו. מהרש״א (ח״א ד״ה מצוה).

כ. **חפץ** חיים (לשון הרע כלל ז באר״מ סק״ו). אבל אם נאמן עליו כשני אנשים בעלמא, לא יאמר לרבו, שאסור לו לקבל ממנו לשון הרע, שהרי אסור לקבל לשון הרע אף משנים.

כא. **בשבלי** הלקט (ח״ב סי׳ מז) כתב, דלאו דווקא רבו, אלא כל אדם שהוא נאמן לו כשני עדים. ובחפץ חיים (לשון הרע כלל ד באר״מ ס״ק כח) כתב, שמותר לספר רק למי שהוא יודע בו שהוא איש סוד ולא יספר זאת לאחרים, וישנאהו רק לפי שעה עד שיחזור בו, אבל לאיש אחר אסור לספר אף אם נאמן עליו כשנים[ד].

כב. **תוספות** (ד״ה שלשה).

כג. **רשב״ם** (ד״ה הרחמנין). שמדת הרחמנות מדה טובה היא, אלא שהמרחם יותר מדאי אינו טוב. מהרש״א (ד״ה הרחמנין).

כד. **שאילו** מעט רתחנות מידה טובה היא, שמצינו בתלמיד חכם שהתורה מרתחת בו (תענית ד.). מהרש״א (שם).

כה. **מהרש״א** (שם).

כו. **כיון** שהם גדולים וחשובים הם מקנאים ושונאים זה את זה. עיון יעקב (ד״ה ג' אוהבין). והמהר״ל (נתיבות עולם נתיב התורה פי״ג) פירש, שכיון שהם מחולקים משאר הברואים, הם מחולקים גם ביניהם ושונאים זה את זה, עיי״ש.

כז. **רש״י** (יבמות סג: ד״ה חברי, שבת יא. ד״ה חבר [ובביצה (ו. ד״ה דאיכא) פירש, שהיו בימי הפרסיים]. אולם התוספות (שבת שם ד״ה ולא) כתבו, שהפרסיים היו בבבל מימי כורש, והחברים הגיעו בימי רבי יוחנן. והרש״ש (ד״ה שלשה) פירש, ש'חברין' היינו בני אדם שהם בחבורה אחת של מינוי ושררה, וכן בני מסחר אחד, שברוב הדברים אינם מסכימים לדעה אחת, ובאים לידי שנאה.

כח. **ותנא** קמא לא מנה את הזונות, משום ששנינו בשבת (לד.) שהזונות מפרכסות זו את זו, דהיינו מסדרות לחברותיהן את שערותיהן שיהיו נאות. ואף ששונאות זו את זו בלבן, אבל בגלוי הן מראות אהבה זו לזו. בן יהוידע (ד״ה וי״א - הראשון).

כט. **ותנא** קמא מנה רק מה שבכל מינו שונא זה את זה, ובתלמידי חכמים, אלו שבארץ ישראל אינם שונאים זה לזה. בן יהוידע (שם).

ל. **רש״י** (סנהדרין כד. ד״ה מחבלים). אבל תלמידי חכמים שבארץ ישראל מנעימין זה לזה בהלכה, כמבואר בסנהדרין (שם), ופירש רש״י (שם), שהיו נוחים יחד ומעיינים יחד, ומתקן זה את דברי זה, והשמועה יוצאה לאור.

לא. **כיון** ששלשה אלו שפלים ונבזים בעיני עצמם, לכן הם אוהבים זה את זה. עיון יעקב (שם).

לב. **רשב״ם** (ד״ה אין). ורש״י (ד״ה אין) פירש, שהם נבזים אפילו בעיני עצמם, שאחר זמן מתחרטים על מעשיהם.

ב. **וְעָשִׁיר** שיש לו ממון רב, ואף על פי כן הוא **מְכַחֵשׁ** וכופר ממון חבירו[ו]. ג. **וְזָקֵן** שאין תאוותו בתקפה, ואף על פי כן הוא **מְנָאֵף**. ד. **וּפַרְנָס הַמִּתְגָּאֶה עַל הַצִּיבּוּר** ונוהג בהם שררה **בְּחִנָּם**, שאינו עומד להם בשעת דחקם[לג]. **וְיֵשׁ אוֹמְרִים, אַף הַמְגָרֵשׁ אֶת אִשְׁתּוֹ פַּעַם רִאשׁוֹנָה** וחזר ונשאה, וְגירשה פעם **שְׁנִיָּה וּמַחֲזִירָהּ** פעם שלישית, אין הדעת סובלתו. מבארת הגמרא: **וְתַנָּא קַמָּא** שלא מנה מחזיר גרושתו פעמיים, משום **דְּזִימְנָא** - לפעמים מחזירה משום **דִּכְתוּבָּתָהּ** שהתחייב בשעת הנישואין היא **מְרוּבָּה**, ואין לו מהיכן לשלם ומעדיף להחזירה[ז]. **אִי נַמִּי**, באופן **שֶׁיֵּשׁ לוֹ בָּנִים הֵימֶנָּה**, ואינו רוצה להפרד מהם, וְלכן **לָא מָצֵי מְגָרֵשׁ לָהּ** גירושי עולם, ואף אם כועס עליה חוזר בו לאחר זמן[לד].

★

הנהגות רעות שציוה כנען את בניו: **חֲמִשָּׁה דְבָרִים צִוָּה כְּנַעַן אֶת בָּנָיו**[לה] מאחר שנתקללו להיות עבדים, ככתוב (בראשית ט כו) 'וִיהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ', א. **אֶהֱבוּ זֶה אֶת זֶה**, כמבואר לעיל שעבדים אוהבים זה את זה[ח]. ב. **וְאֶהֱבוּ אֶת הַגָּזֵל**, כמבואר במשנה (אבות פ"ב מ"ז) 'מרבה עבדים מרבה גזל'. ג. **וְאֶהֱבוּ אֶת הַזִּמָּה**, כמבואר במשנה (שם) 'מרבה שפחות מרבה זמה'. ד. **וְשִׂנְאוּ אֶת אֲדוֹנֵיכֶם**, שלכל אחד מבניו יש אדון, לפי שקללם נח שהם יהיו עבדים. ה. **וְאַל תְּדַבְּרוּ אֱמֶת**, ככתוב (הושע יב ח) 'כְּנַעַן בְּיָדוֹ מֹאזְנֵי מִרְמָה'[לו].

★

ששה דברים שנאמרו במנהגו של סוס: **שִׁשָּׁה דְּבָרִים נֶאֶמְרוּ בַּסּוּס**[לז]: א. **אוֹהֵב אֶת הַזְּנוּת**. ב. **וְאוֹהֵב אֶת הַמִּלְחָמָה**. ג. **וְרוּחוֹ גַּסָּה**[לח]. ד. **וּמוֹאֵס אֶת הַשֵּׁינָה**[לט][ט]. ה. **וְאוֹכֵל הַרְבֵּה** ו. **וּמוֹצִיא קִמְעָה**. **וְיֵשׁ אוֹמְרִים, אַף מְבַקֵּשׁ** הסוס **לַהֲרוֹג** את **בְּעָלָיו** הרוכב עליו **בַּמִּלְחָמָה**.

★

שבעה אנשים המנודים לשמים: **שִׁבְעָה** מיני אנשים **מְנוּדִּין לַשָּׁמַיִם, אֵלּוּ הֵן**: א. **יְהוּדִי**[מ] **שֶׁאֵין לוֹ אִשָּׁה**[מא], ואינו מתעסק בפריה ורביה. ב. **וְשֶׁיֵּשׁ לוֹ אִשָּׁה וְאֵין לוֹ בָּנִים** מחמת פשיעתו[מב]. ג. **וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ בָּנִים וְאֵין מְגַדְּלָן לְתַלְמוּד תּוֹרָה**. ד. **וּמִי שֶׁאֵין לוֹ תְּפִילִּין בְּרֹאשׁוֹ וּתְפִילִּין בִּזְרוֹעוֹ**, כלומר, שיש לו תפילין ואינו מניחם[מג]. ה. **וְכֵן מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ בגד של ארבע כנפות**, ואינו שם **צִיצִית בְּבִגְדוֹ**[מד]. ו. **וְכֵן מִי שאין לוֹ מְזוּזָה בְּפִתְחוֹ**[י]. ז. **וְהַמּוֹנֵעַ מִנְעָלִים מֵרַגְלָיו** ומראה שהוא נשכח מטובותיו של ה'[מה]. **וְיֵשׁ אוֹמְרִים, אַף מִי שֶׁאֵין מֵיסֵב בַּחֲבוּרָה שֶׁל מִצְוָה**, כגון סעודת ברית מילה[מו], או סעודת כהן שנשא בת כהן[מז].

★

הגמרא מביאה הלכות בשם רבי יוסי איש הוצל: **אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חַנָּה אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר מַרְתָּא אָמַר רַב מִשּׁוּם** [-בשם] **רַבִּי יוֹסֵי אִישׁ הוּצָל** שלש הלכות: א. **מִנַּיִין שֶׁאֵין שׁוֹאֲלִין בַּכַּלְדִּיִּים** - חוזים בכוכבים[מח], **שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים יח יג) **'תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ'**, כלומר, בטח בה' בכל הקורות הבאות עליך בלי לחקור אחר העתידות[מט]. ב. **וּמִנַּיִין שֶׁהַיּוֹדֵעַ בַּחֲבֵירוֹ שֶׁהוּא גָּדוֹל מִמֶּנּוּ אֲפִילּוּ בְּדָבָר אֶחָד שֶׁחַיָּיב לִנְהוֹג בּוֹ כָּבוֹד**, ואף אם לא למד ממנו כלום[נ], **שֶׁנֶּאֱמַר** בדניאל (ו ד) שהיה משרי המלך דריוש, ואמר המלך, **'כָּל קֳבֵל דִּי רוּחַ יַתִּירָא בֵּיהּ** - כיון שהיתה לו [לדניאל] רוח וחכמה יתירה, [לכן **וּמַלְכָּא עֲשִׁית לַהֲקָמוּתֵיהּ עַל כָּל מַלְכוּתָא'** - המלך היה חושב בליבו[נא] למנותו למושל על כל המלכות], וזהו הכבוד שרצה לנהוג בו. ג. **וְהַיּוֹשֶׁבֶת עַל דַּם טָהוֹר** - אשה שכלו ימי טוהר שלה[נב], דהיינו ליל יום ארבעים ואחד אחר לידת זכר, או ליל יום שמונים ואחד אחר לידת נקבה[נג], **אֲסוּרָה לְשַׁמֵּשׁ**. והטעם, כיון שהיתה רגילה עד עתה לשמש עם ראייתה, יש חשש שגם עתה לא תפרוש אף אם תראה, לכן אסרו לה לשמש אף בלי ראייה[נד]. מבררת הגמרא: **עַד כַּמָּה** - עד מתי אסורה לשמש. מבארת הגמרא: **אָמַר רַב, עוֹנָה** אחת, דהיינו כל אותו הלילה[נה].

הגמרא מביאה שלרבי יוסי איש הוצל היו שמות נוספים: **תָּנָא** - שנינו בברייתא, **הוּא** שנקרא כאן **יוֹסֵף אִישׁ הוּצָל** שאמר את שלשת ההלכות האמורות, **הוּא** הנקרא במקומות אחרים **יוֹסֵף הַבַּבְלִי**, וכן **הוּא** נקרא **אִיסִי בֶּן גּוּר אַרְיֵה**, וכן **הוּא** נקרא **אִיסִי בֶּן יְהוּדָה**, וכן **הוּא** נקרא **אִיסִי בֶּן גַּמְלִיאֵל**, וכן **הוּא** נקרא **אִיסִי בֶּן מַהֲלַלְאֵל**. **וּמָה שְׁמוֹ, אִיסִי בֶּן עֲקַבְיָה שְׁמוֹ**[נו]. וכן מצינו חכם אחר עם הרבה שמות, **הוּא** הנקרא **רַבִּי יִצְחָק בֶּן טַבְלָא, הוּא** נקרא גם **רַבִּי יִצְחָק בֶּן חַקְלָא**, וכן **הוּא** נקרא **רַבִּי יִצְחָק בֶּן אַלְעָא**.

אגב כך מביאה הגמרא דבר נוסף: **הוּא**[נז]

לג. **רשב"ם** (ד"ה המתגאה). והיעב"ץ (ד"ה ופרנס) פירש, שנחשבת גאותו בחנם, כיון שגדולתו לא באה מחמת מעלתו, אלא מחמת הציבור, כמו שמצינו (ברכות לב.) שאמר ה' למשה 'כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל'. לד. **יעב"ץ** (ד"ה א"נ). וכן משמע במהרש"א (ח"א ד"ה ולא). וביאר בחידושי משנה (ד"ה יש), שסיבה זו שייכת דווקא אם נודע לו שהיא מעוברת רק אחר הגירושין. לה. **כלומר**, בדברים אלו נהגו הכנענים כאילו ציום כנען אביהם, ונפקא מינה שצריך להזהר מהם בדברים אלו. רשב"ם (ד"ה צוה). ובלקוטי רבנו בצלאל אשכנזי (ברש"י ד"ה צוה) הביא בשם תוספות כ"י, שכנען עצמו ציום. וכן כתב במחזור ויטרי (אבות פ"ב מ"ז), שכנען עצמו ציוה להם לטובתם, שמחמת מנהגיהם הרעים ישחררו אותם אדוניהם מעבדותם. לו. **מהרש"א** (ח"א ד"ה צוה). וביאר בעיון יעקב (ד"ה ואל), שאם יאמרו אמת יתגלה קלונם בגזל וזימה וששנאו את אדוניהם, לכן מוכרחים הם לשקר להכחיש את מעשיהם הרעים. לז. **ואף** אם התנה בקניית סוס שיהא נקי ממום, ויש בו מומים אלו, אין זה מקח טעות, שכך טבע הסוסים. בניהו (ד"ה ששה). לח. **שכאשר** מקשטים אותו חושב שזה עבורו, ומתמלא גאוה, ואינו יודע שזה עבור האיש שהולך לרכב עליו. אריה שאג (נוה לדיקים אות שסד). לט. **כמבואר** בסוכה (כו:) ששינת הסוס היא שישים נשימות. אמרי שמאי (ד"ה סוס). מ. **צ"ל** 'מי'. יעב"ץ (ד"ה יהודי). וכן הגירסא ברבינו חננאל ובעין יעקב. ובדקדוקי סופרים (אות כ) כתב, שתיבת 'יהודי' היא מן הצנזורה. וביאר בספר אמת ליעקב (קמנלקי, ד"ה שבעה) ששינו לכתוב 'יהודי', משום שכומרי רומי והיושב בותיקן אין להם אשה, ויחשבו שהכוונה אליהם. מא. **דווקא** מחמת שאינו רוצה, אבל אם יש דבר המונעו מלישא אשה פטור, כמו שמצינו לעיל כמה אמוראים שהיו רווקים. מב. **תוספות** (ד"ה ואין). שדה יצחק (ד"ה אמר). ובעין יעקב הגירסא 'ומי שיש לו אשה ואין לו בנים, ואינו מגרשה', והיינו שאינו מגרשה כדי לשאת אשה אחרת הראויה להוליד. מג. **תוספות** (שם), וראה הערה הבאה. מד. **תוספות** (שם). ועוד פירשו, שאף אם אין לו, יש לו לקנות כדי להכניס עצמו בחיוב. וכתב המהרש"א (בתוס' שם), שהפירוש השני, שיש לו להביא עצמו לידי חיוב, אינו שייך בתפילין, שהם חיוב הגוף, וודאי שחייב לקנות אם אין לו, אבל ציצית כל זמן שאין לו בגד של ארבע כנפות אין עליו חיוב ציצית, וע"ז אמרו שיש לו להכניס עצמו בחיוב. וראה שם מש"כ ליישב. מה. **וממעט** בכך כבוד שמים, שה' ברא כל צרכי האדם ולא חיסר בעולמו כלום, ולכן הוא מנודה לשמים. עין אליהו (ד"ה שבעה). ובעיון יעקב (ד"ה ומונע) פירש, שעובר על הפסוק (ירמיה ב כה) 'מנעי רגליך מיחף'. ועוד פירש, שהוא מתנהג כמנודה שאסור בנעילת הסנדל. מו. **הטעם** שהוא מנודה לשמים, כתב במגן אבות לרשב"ץ (אבות פ"ג מ"ג), משום שהיה מנהגם לומר דברי תורה בסעודה. מז. **רשב"ם** (ד"ה בחבורה). ובתוספות להלן (קיד. ד"ה ואין) הוסיפו תלמיד חכם לכהן. וכן שנינו לעיל (מט.) 'כל סעודה שאינה של מצוה וכו', אמר רבי יוחנן כגון בת כהן לישראל'. ומסיקה הגמרא שם, שבת כהן לתלמיד חכם עליו נאמר 'הרוצה שיתעשר ידבק בזרעו של אהרן כל שכן שתורה וכהונה מעשרתן'. מח. **רשב"ם** (ד"ה כלדיים). ורש"י (ד"ה בכלדיים) פירש, דהיינו בעלי אוב. ודחה הרשב"ם (שם), שדין זה נלמד ממה שנאמר (ויקרא יט לא) 'אל תפנו אל האובות'[יא]. מט. **עפ"י** רשב"ם (ד"ה תמים) ורש"י (דברים שם). נ. **שאם** למד ממנו, שנינו באבות (פ"ו מ"ג) שדוד קרא לאחיתופל רבו ואלופו על שני דברים בלבד. תוספות (קיד. ד"ה לרין). וביאר המהרש"א (בתוס' שם), שאם לא למד ממנו כלום, אינו צריך לנהוג בו כרבו, אלא לנהוג בו כבוד. נא. **'עשית'** היינו 'חשב', כמו 'אבדו עשתונותיו' (תהלים קמו ד) דהיינו אבדו מחשבותיו. מצודת ציון (שם). נב. **רשב"ם** (ד"ה היושבת). והמאירי (ד"ה היושבת) ביאר, שהכוונה לאשה שסמוכה לוסתה, שנתעורר הדם לצאת, והיא עדיין טהורה, אלא שגזרו חכמים שתפרוש מבעלה קודם וסתה. נג. **יולדת** אחר לידתה טמאה לבעלה, בלידת זכר שבעה ימים, ובלידת נקבה שבועיים. ואחר ימים אלו הם ימי טוהר, שאם תראה דם בימים אלו אינה נטמאת, והם שלשים ושלשה ימים לזכר, וששים וששה ימים לנקבה. וממילא בלידת זכר נגמרים ימי טוהר אחר ארבעים יום, ובלידת נקבה אחר שמונים יום. ואחר ימים אלו אם רואה דם נטמאת. נד. **רשב"ם** (שם). ובהלכות גדולות (סי' מג) כתב הטעם, משום שנכנסת מימי טהרה לימי טומאה, הרי היא כתחילת נדה, וצריכה לפרוש עונה אחת. והראב"ד (בעלי הנפש שער תיקון הוסתות סוף סי' ד) כתב, שעונה זו היא להיכר שהתחילו ימי טומאה ויפרוש ממנה בנדתה כראוי. נה. **רשב"ם** (ד"ה עונה). ורש"י (ד"ה עונה) פירש, יום ולילה. ודחה הרשב"ם, שעונה היינו או יום או לילה, וכן פירש רש"י בנדה (סג: ד"ה אסורה). נו. **מפני** גזירות השמד היו משנים את שם אביהם כשהיו בורחים ממקום למקום, כדי שלא יכירום. הלכות קטנות (ח"ב סי' שמ). והמהרש"א בנדה (לו: ח"א ד"ה אנא) כתב, שמפני מעלת אביו היו לו כל השמות הללו. נז. **הב"ח** מחק תיבה זו.

רַבִּי יִצְחָק בֶּן אַחָא דִשְׁמַעְתָּא - סתם רבי יצחק המובא בשמועה של הלכה, הוא רבי יצחק בן אחא, **הוּא**[א] **רַבִּי יִצְחָק בֶּן פִּנְחָס דְאַגַּדְתָּא** - וסתם רבי יצחק המובא באגדות הוא רבי יצחק בן פנחס. **וְסִימָנֵיךְ** לזכור בכל מקום איזה רבי יצחק אמר זאת, הוא מהכתוב **(שמעו נא אחיי ורעיי) [שְׁמָעוּנִי אַחַי וְעַמִּי** (דה״י א׳ כח ב)**]**, והיינו ש׳שמעוני אחי׳ מזכיר שבשמעתא הוא רבי יצחק בן אחא, וממילא באגדות הוא רבי יצחק בן פנחס.

★

הגמרא מביאה מאמרים במעלת צמצום ההוצאות על דברי מאכל: **אָמַר רַבָּה בַּר בַּר חַנָּה אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן מִשְּׁמֵיהּ דְּרַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי אִילְעַאי, אֱכוֹל בָּצָל וְשֵׁב בַּצֵּל** - עדיף לאכול ירקות ובצל שהם מאכלים בזול, ותוכל לישב בצל ביתך, שלא תצטרך למכרו, **וְלֹא תֵיכוֹל אַוָּזִין וְתַרְנְגוֹלִין** ותתרגל לאכול מטעמים, **וְיֵהֵא לִבְּךָ** מתאוה להם בכל שעה **וְרוֹדֵף עָלֶיךָ** להשיגם, וכשלא תשיגם תמכור ביתך כדי להשיגם[ב]. **פְּחוֹת מִמֵּיכָלְךָ וּמִמִּשְׁתְּיָךְ** - תפחות ממאכלך ומשתייתך ועל ידי זה ישאר בידך ממון, **וְתוֹסִיף עַל דִּירָתָךְ**[ג].

כִּי אֲתָא עוּלָּא מארץ ישראל לבבל, **אָמַר, מַתְלָא מַתְלִין בְּמַעֲרָבָא** - משל משלו בארץ ישראל[ד], **דְּאָכִיל אַלְיְתָא** - הרגיל לאכול אליה, **טָשֵׁי בְּעַלִּיתָא** - הוא מסתתר בעליה, כלומר הרגיל לאכול בשר שמן[ה], ממונו כלה, וכשבאים לתבוע ממנו שישלם הקפותיו, הוא מסתתר, כיון שאין לו מנין לשלם[ו]. אולם **דְּאָכִיל קָקוּלֵי** - האוכל ירקות[ז], **אַקִּיקְלֵי דְּמָתָא שָׁכִיב** - יושב על אשפות העיר[ח], דהיינו במקום ישיבת שאר בני העיר, ואין איש תובעו[ט].

★ ★ ★

משנה המשנה מתחילה בביאור הסדר שעושים בליל פסח קודם הסעודה[י], ותחילה יתבארו דיני הכוס הראשון מארבעת הכוסות, שהוא כוס הקידוש[יא]. המקדש על הכוס בליל יום טוב מברך ברכת ׳בורא פרי הגפן׳ על יין הקידוש, וברכת ׳מקדש ישראל והזמנים׳ על קדושת היום[יב]. המשנה מביאה מחלוקת תנאים בסדרן של ברכות אלו: **מָזְגוּ לוֹ** למקדש[יג] **כּוֹס רִאשׁוֹן** של ארבעה כוסות, שעליו הוא אומר את קידוש היום, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים**, תחילה הוא **מְבָרֵךְ עַל הַיּוֹם** - ברכת קידוש היום, **וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן** בורא פרי הגפן[יד]. **וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים**, תחילה הוא **מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן** בורא פרי הגפן, **וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַיּוֹם** - ברכת הקידוש[טו].

★

גמרא הגמרא מביאה ברייתא המבארת את טעמי המחלוקת: **תָּנוּ רַבָּנָן** בברייתא (תוספתא ברכות פ״ה הכ״ה), אלו הם **הַדְּבָרִים שֶׁיֵּשׁ** בהם מחלוקת **בֵּין בֵּית שַׁמַּאי וּבֵית הִלֵּל בְּהִלְכוֹת סְעוּדָה**[טז], **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים**, בקידוש ליל שבת ויום טוב **מְבָרֵךְ** תחילה **עַל הַיּוֹם** - ברכת קידוש היום, **וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן**, בורא פרי הגפן. וטעמם הוא, **מִפְּנֵי שֶׁהַיּוֹם** הקדוש הוא **הַגּוֹרֵם לַיַּיִן שֶׁיָּבֹא** קודם הסעודה[יז], שאלמלא קדושת היום, לא היתה חובת קידוש ולא היו שותים יין קודם הסעודה, ולכן מן הדין להקדים את ברכת קידוש היום לברכת היין. טעם נוסף שהצריכו להקדים ברכת קידוש היום, הואיל **וּכְבָר קִידֵּשׁ הַיּוֹם** - חלה קדושת היום מיד בצאת הכוכבים[יח], **וּבְשָׁעָה** זו **עֲדַיִין הַיַּיִן** לקידוש **לֹא בָּא** לשולחן[יט], ולכן דין הוא שכשם שקידוש היום קודם ליין בכניסתו, כך יהא קודם לו בברכתו.

וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים, מְבָרֵךְ עַל הַיַּיִן וְאַחַר כָּךְ מְבָרֵךְ עַל הַיּוֹם, מִפְּנֵי שֶׁהַיַּיִן המזומן לו לקידוש הוא **הַגּוֹרֵם לְ**ברכת **הַקִּידּוּשׁ שֶׁתֵּאָמֵר**, שאלמלא היה לו יין או פת לקדש עליהם, לא היה יכול לברך את ברכת הקידוש[כ], ולכן דין הוא להקדים את ברכת היין[כא] לברכת הקידוש. **דָּבָר אַחֵר** - טעם נוסף שהצריכו להקדים ברכת היין, מפני **שֶׁבִּרְכַּת הַיַּיִן תְּדִירָה**, שהרי נוהגת היא בכל ימות השנה, **וּבִרְכַּת הַיּוֹם אֵינָהּ תְּדִירָה** כמותה, שאינה נוהגת אלא בשבתות וימים טובים[כב], וכלל הוא בידינו שכאשר יש לפנינו **תָּדִיר וְשֶׁאֵינוֹ תָּדִיר, הַתָּדִיר קוֹדֵם**[כג], ועל כן יש להקדים את ברכת היין.

מסיימת הברייתא: **וְהִילְכְתָא כְּדִבְרֵי בֵּית הִלֵּל**.

הגמרא מבארת את דברי הברייתא. שואלת הגמרא: **מַאי דָּבָר אַחֵר** - מדוע בית הלל נזקקו להזכיר טעם נוסף לשיטתם[כד].

משיבה הגמרא: אחר שבית הלל ביארו טעמם הראשון להקדמת ברכת היין, משום שהיין גורם לברכת הקידוש שתאמר, עדיין **וְכִי תֵּימָא** - אם תרצה לומר שמכל מקום יש להקדים את ברכת היום, משום **דְּהָתָם** לענין ברכת היום ישנם **תַּרְתֵּי** - שני טעמים להקדימה, **וְאִילּוּ הָכָא** לענין ברכת היין ישנו רק **חֲדָא** - טעם אחד להקדימה. לכן נזקקו בית הלל להוסיף **דְּהָכָא נַמִּי תַּרְתֵּי נִינְהוּ** - גם כאן לענין ברכת היין ישנם שני טעמים להקדימה, שכן יש גם את הטעם **שֶׁתָּדִיר וְשֶׁאֵינוֹ תָּדִיר תָּדִיר קוֹדֵם**.

הגמרא ממשיכה בביאור דברי הברייתא. שנינו בסוף הברייתא: **׳וַהֲלָכָה כְּדִבְרֵי בֵּית הִלֵּל׳**. שואלת הגמרא: **פְּשִׁיטָא** שהלכה כבית הלל, **דְּהָא נָפִיק בַּת קוֹל** - שהרי יצאה בת קול מן השמים ואמרה שהלכה כבית הלל (עירובין יג:), ומדוע הוצרכה הברייתא להשמיע זאת.

משיבה הגמרא: אִיבָּעֵית אֵימָא - אם תרצה תיישב שהברייתא נשנתה **קוֹדֶם** שיצאה ה**בַּת קוֹל**, ולכן הוצרך התנא להשמיע שכך ההלכה. **וְאִי בָּעֵית אֵימָא** - ואם תרצה תיישב שאמנם הברייתא נשנתה **לְאַחַר** שיצאה **בַּת קוֹל**, **וּ**ברייתא זו כשיטת **רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ הִיא, דְּאָמַר** (ב״מ נט:), **אֵין מַשְׁגִּיחִין בְּ**פסק הלכה שנמסר על ידי **בַּת קוֹל**, מפני שהתורה כבר ירדה מהשמים ונמסרה לבני אדם[כה]. ולשיטתו, בשאר מחלוקות בית שמאי ובית הלל הרוצה לעשות כבית שמאי עושה והרוצה לעשות כבית הלל עושה[כו]. על כן משמיעה הברייתא שאפילו לרבי יהושע, במחלוקת זו נקבעה ההלכה כבית הלל[כז].

★ ★ ★

א. **בגנזי** יוסף (קיג: ד״ה הוא) כתב שיש למחוק תיבה זו, כמו שהב״ח מחק את תיבת ׳הוא׳ לפני תיבות ׳רבי יצחק בן אחא. אמנם מהגהות הב״ח (אות א) נראה שגרס ׳רבי יצחק בן אחא דשמעתא הוא, רבי יצחק בן פנחס דאגדתא הוא. ב. **מילין** דרבנן (אות קטו). ובעין אליהו (ד״ה אכבב״ח) פירש, שכיון שהוא להוט אחר תאוותיו צריך הוא לרדוף אחר הפרנסה במדינות רחוקות. ג. **בעיון** יעקב (ד״ה פחות) ביאר, שהוא פירוש של המאמר הקודם שעל ידי שמקמץ ממאכלו יכול לשבת בצל ביתו ולהרחיבה. ובבן יהוידע (ד״ה פחות) פירש שתוסיף על דירתך היינו תוספת עליה. וביאר, שלגור בעליה יש מעלה מצד המגורים, אולם יש חסרון שצריך לעלות לשם במדרגות, אולם זה חסרון הוא רק לממלא כריסו, אולם הפוחת ממאכלו יכול לבנות עליה לביתו ולגור בעליה ולא יהא לו קושי לעלות לשם. ד. **מה** שאמרו זאת רק בארץ ישראל, משום שבבבל היו עניים וגם מי שצמצם היה נצרך ללוות מאחרים, אבל בארץ ישראל היו עשירים, ומי שהיה מצמצם בהוצאותיו היה יכול להסתפק בשלו בלא ללוות מאחרים. עין אליהו (ד״ה כי). ה. **רשב״ם** (ד״ה דאכיל). ורבינו חננאל (ד״ה מאן) הוסיף שקונה באשראי. ו. **רשב״ם** (ד״ה טשי). ובבן יהוידע (ד״ה דאכיל) פירש, שאין האדם יכול לסבול הרבה שומן, ויגרום לו לחולי מעיים, ויצטרך להסתגר בעלייתו, שיציאתו מזיקה לו. ז. **רשב״ם** (ד״ה קקולי). ובחדושי המאירי (ד״ה דאכיל) הביא, שיש מפרשים שהם דגים קטנים כעין תולעים המצויים בזול. ח. **קיקלי** היינו אשפה, כמו שפירש רש״י (ע״ז כח. ד״ה ניקלא, ב״ק כג. ד״ה אקילקלתא) שעל הפסוק (תהלים קיג ז) ׳מאשפות ירים אביון׳ מתרגמינן מקלקלתא מרים חשוכא. גליון. ט. **רשב״ם** (ד״ה אקיקלי). ובבן יהוידע (שם) הוסיף, שהדרך היתה שהאשפות היו בקצה העיר, ושם היה מקום הקצבים, וכיון שאדם זה אין לו חוב לקצבים, יכול להיות ביתו ליד האשפות שהוא בסמוך לקצבים. אבל הרגיל לאכול בשר אינו יכול לגור שם כיון שחייב ממון לקצבים. י. **מאירי** (ד״ה המשנה). יא. **חכמים** תיקנו לשתות ארבעה כוסות בליל הסדר דרך חירות, אך סידרו שבכל אחת מהכוסות הללו תתקיים מצוה אחרת (לקמן קיז:), על כן אנו אומרים את הקידוש על הכוס הראשון, את ההגדה עם חצי ההלל וברכת ׳גאל ישראל׳ על הכוס השני, את ברכת המזון על הכוס השלישי, ואת השלמת ההלל והלל הגדול על הכוס הרביעי. וסדר מצוות אלו יתבאר לקמן בהמשך הפרק. יב. **וכן** מברך ׳שהחיינו׳ [מלבד ביום טוב אחרון של פסח]. יג. **ראה** תוספות לעיל (קט: ד״ה לא - הסגי) שדנו אם במצות ארבעה כוסות די למזוג לפני בעל הבית והוא מוציא את בני ביתו ידי חובתם, או שמא צריך למזוג כוס לכל אחד מבני הבית. יד. **והוא** הדין לענין ברכת ׳המוציא׳ במקדש על הפת. רשב״ם (ד״ה שהיין). טו. **מחלוקת** זו שייכת גם בכל קידוש של ליל שבת ויום טוב, ואינה דווקא בליל הסדר, כמפורש במשנה בברכות (נא:), וכפי שיתבאר בברייתא בגמרא. טז. **במסכת** ברכות (נא:) נשנו מחלוקות בדינים נוספים בסעודה, וכאן הובאה רק המחלוקת בדין המוזכר במשנתנו. יז. **רשב״ם** (ד״ה קודם), וכן פירש רש״י בסוכה (נו. ד״ה שהיום). וביאר תוספות הרא״ש (ד״ה שהיום) בשיטתו שאף על פי שהיתה דרכם לשתות יין קודם הסעודה [כמבואר בברכות (מג.)], מכל מקום היום גורם שתהיה הבאת היין קודם הסעודה חובה. יח. **או** כשקיבלה על עצמו. רשב״ם (ד״ה וכבר). יט. **ואף** על פי שמותר לקדש על הכוס מבעוד יום, עוד קודם שחלה קדושת היום. ביאר הרשב״א (ברכות נא: ד״ה וכבר), שגם המקדש מבעוד יום חל עליו איסור מלאכה בשעה שהוא אומר קדושה על הכוס [והיינו שמיד כשהוא נוטל הכוס לקדש נאסר במלאכה וכבר קדש היום אצלו עוד קודם שיקדש. ריטב״א (ברכות נא: ד״ה שהיין). והרשב״ץ (ברכות שם ד״ה וכבר) כתב שמיד כשקיבל עליו לקדש כבר נאסר במלאכה]. ועוד אפשר, שכוונת הברייתא היא שיש לנהוג בברכות אלו על פי רוב, ועל הרוב אין מקדשים עד שתחשך. כ. **ואף** אם קידוש על הכוס מדרבנן [ראה תוספות לעיל (קו. ד״ה זוכרהו)], ואם כן גם מי שאין לו כוס חייב לקדש מן התורה, מכל מקום היין גורם לקידוש שתאמר, מפני שאת חובת הקידוש מן התורה מקיימים בברכת ׳מקדש השבת׳ בתפילה, ואף שחכמים תיקנו לחזור ולקדש על הכוס, אך כשאין לו כוס [או פת] אינו חוזר ומקדש, ונמצא שהיין גורם לאמירת הקידוש. תוספות רי״ד (ד״ה שהיין, ובפסקיו ד״ה ת״ר). כא. **או** את ברכת הפת, במקדש על הפת. כב. **בשאגת** אריה (סי׳ כא) כתב שאין הכוונה שברכת היין תדירה משום שנאמרת גם בימי החול, שהרי אין חובה לשתות יין בימי החול, ואם כן אין זה ׳תדיר׳ אלא ׳מצוי׳, אלא משום שמלבד שבאה כחובה בקידוש, באה כחובה גם בהבדלה ובברכת אירוסין ונישואין. ובארצות החיים למלבי״ם (סי׳ כה סק״א) חולק עליו, שהרי גם במי שמקדש על הלחם ברכת ׳המוציא׳ קודמת לברכת היום משום הטעם שתדיר קודם, והרי ברכת המוציא אינה חובה בהבדלה ובברכת אירוסין ונישואין. לכן חידש, שדבר שהוא מצוי בכל יום, נקרא ׳תדיר׳ ולא ׳מצוי׳, ולכן, ברכת היין נחשבת לתדירה מאחר ומצויה היא בשתיית היין שבכל יום. ובמנחת ביכורים (תוספתא ברכות פ״ה הכ״ה) ביאר, שברכת היין תדירה כיון שמברכים על הכוס אף בכל ברכת המזון. כג. **דין** זה נלמד בגמרא בזבחים (פט.) מהפסוק (במדבר כח כג) ׳מלבד עולת הבוקר אשר לעולת התמיד תעשו את אלה׳, שמיתור התיבות ׳אשר לעולת התמיד׳ למדים שהטעם שעולת הבקר קודמת למוסף הוא מפני שהיא קרבן תמיד ותדיר. רשב״ם (ד״ה תדיר). ומפני זה סוברים בית הלל שיש להקדים את ברכת היין, אף על פי שלהקדמת ברכת הקידוש יש שני טעמים, וגם להקדמת ברכת היין יש שני טעמים, מכל מקום טעם זה שנלמד מפסוק, עדיף. שלמי תודה (ברכות נא: ד״ה ה״ג). כד. **הריטב״א** בברכות (נא: ד״ה מאי) העיר, הלא גם בית שמאי הביאו שני טעמים לשיטתם, ומדוע מקשה הגמרא רק על בית הלל. ותירץ, שדרך הגמרא להקשות כן רק במקומות שבהם נאמר בפירוש הלשון ׳דבר אחר׳ או ׳ואומר׳, וכיון שבית שמאי לא הזכירו לשון כזו, אין הגמרא מקשה על דבריהם. כה. **שנאמר** (דברים ל יב) ׳לא בשמים היא׳. כו. **כמבואר** בחולין (מד.) לשיטת רבי יהושע. כז. **דברי** רבי יהושע שאין משגיחין בבת קול נשנו במסכת בבא מציעא (נט:) על מעשה שהיה שנחלקו רבי אליעזר וחכמים בדין מדיני טהרות [תנור של עכנאי], עד שאמר רבי אליעזר ׳אם הלכה כמותי מן השמים יוכיחו׳, יצאתה בת קול ואמרה ׳מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום׳, עמד רבי יהושע על רגליו ואמר ׳לא בשמים היא׳. והקשו בתוספות (ד״ה לאמר), מדוע באותה מחלוקת שנחלקו רבי אליעזר וחכמים נקבעה ההלכה כחכמים, ואין מתחשבים בבת קול שאמרה שהלכה כרבי אליעזר, ואילו במחלוקות בית שמאי ובית הלל אנו פוסקים הלכה כבית הלל בכל מקום כהוראת הבת קול. ותירצו, שהבת קול שיצאה להורות כרבי אליעזר היתה

משנה המשנה ממשיכה בביאור סדר ליל פסח מאחר הקידוש עד מזיגת הכוס השני: לאחר ששתה את הכוס הראשון, **הֵבִיאוּ לְפָנָיו** ירקות[כח], שכן נהגו לאכול ירק בלילה זה לפני הסעודה כדי שיכירו התינוקות בשינוי וישאלו 'מה נשתנה'[כט], שהרי אין בני אדם רגילים לאכול ירק קודם הסעודה.

אם הוא ירק שאינו מחמשת מיני מרור, יטבל אותו בחומץ או מי מלח ויאכל[ל], ואם אין לו אלא חזרת שהיא מין ממיני המרור[לא], **מְטַבֵּל בַּחֲזֶרֶת** - אוכל את החזרת בטיבול שמטבלה בחרוסת[לב], **עַד שֶׁמַּגִּיעַ לְפַרְפֶּרֶת הַפַּת** - ואכילת חזרת זו היא עוד קודם שיגיע לאותה אכילת מרור[לג] שאחר המצה שעליה מברך 'על אכילת מרור'[לד], מפני שעיקר מצות מרור היא אחר אכילת המצה, שנאמר (במדבר ט יא) 'עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ', מצה תחילה ואחריה מרור[לה].

ממשיכה המשנה: אחר שאכל ירק בטיבול הראשון, **הֵבִיאוּ לְפָנָיו מַצָּה**, שבה יקיים מצות אכילת מצה, **וַחֲזֶרֶת**, שבה יקיים מצות מרור, מפני שעליו לומר עתה את ההגדה, ובשעת אמירת ההגדה צריך שיהיו המצה והמרור מונחים לפניו[לו]. **וּ**מביאים לפניו גם **חֲרוֹסֶת**, שהיא תערובת פירות שיש בה חמיצות[לז], שמטבלים בה את המרור, **וְ**כן מביאים **שְׁנֵי** מיני **תַבְשִׁילִין**[לח].

המשנה מביאה מחלוקת האם יש מצוה בטיבול בחרוסת: מביאים לפניו את החרוסת **אַף עַל פִּי שֶׁאֵין** הטיבול ב**חֲרוֹסֶת מִצְוָה**[לט]. **רַבִּי אֶלְעָזָר (בן) [בְּרַבִּי**[מ]**] צָדוֹק** חולק **וְאוֹמֵר**, שהטיבול בחרוסת הוא **מִצְוָה**[מא].

מסיימת המשנה: **וּבַמִּקְדָּשׁ** - בזמן שבית המקדש היה קיים, **הָיוּ מְבִיאִין לְפָנָיו** אחר אכילת הירק, אף את **גּוּפוֹ שֶׁל** קרבן **הַפֶּסַח**.

★

כנגד דברי הרבים, ולכן אין הלכה כמותה, ואף הבת קול עצמה לא יצאה אלא לכבודו של רבי אליעזר, לפי שאמר 'אם הלכה כמותי מן השמים יוכיחו'. אך במחלוקת בית הלל ובית שמאי, הלא בית הלל היו הרבים, ולא נזקקו לבת קול אלא מפני שבית שמאי היו מחודדים יותר מבית הלל, ולכן היה עולה על הדעת לנהוג כדבריהם (יבמות יד.), ובאופן זה אנו נוהגים כהוראת הבת קול. ומכל מקום משמעות לשונו של רבי יהושע היא שלעולם אין משגיחים בבת קול לענין פסק הלכה, שהרי אמר 'לא בשמים היא'.

כח. **במשנה** שנינו 'הביאו לפניו, מטבל בחזרת', ולא התפרש מה הביאו לפניו. רש"י ורשב"ם (ד"ה הביאו - הראשון) פירשו, שהביאו לפניו ירקות. רבינו חננאל, הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ח ה"א) ותוספות (ד"ה הביאו - הראשון) פירשו, שלאחר הקידוש הביאו לפניו את השולחן לסעודה [כמבואר לעיל (ק:)], ועל השולחן מונחת החזרת.

כט. **מצוה** היא שיהא סיפור יציאת מצרים בליל הסדר בדרך של תשובה על שאלת הבן, ועל כן אנו משתדלים שישאלו הבנים 'מה נשתנה'. ובשו"ת הרא"ש (כלל כד סי' ב) משמע שאין מצוה לספר בפיו את סיפור יציאת מצרים בליל הסדר, אלא רק אם ישאל הבן, מפרשים לו. החיד"א (שו"ת טוב עין סי' יח אות סו) מצדד, שלדעת הרא"ש הדין השנוי לקמן (קטז.) שגם אם אין לו בן שישאלנו, הוא שואל את עצמו, הוא משום חיבוב מצוה, אך מן הדין אין בכך אפילו מצוה דרבנן. והגרי"פ פערלא (בביאורו לספר המצוות לרס"ג עשה לג) כתב, שלדעת הרא"ש כשבנו שואלו חייב מן התורה בסיפור יציאת מצרים, וכשאין בנו שואלו חיובו רק מדרבנן. וכן החיוב ללמד את בנו לשאול, אינו אלא מדרבנן [ועיין בספר עמק ברכה (פומרנצ'יק, הגדה אות א) שהגר"ח מבריסק ביאר שלשה דינים הנוהגים במצוות סיפור יציאת מצרים: א. שיהא הסיפור דווקא בדרך שאלה ותשובה. ב. שיספר את כל השתלשלות המעשה, ועל כן שנינו במשנה (לקמן קטז.) שצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח. ג. שיזכיר גם את טעמי המצוות של לילה זה, כמו ששנינו לקמן (קטז:) 'כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו'].

ל. **תוספות** (ד"ה מטבל). וראה בסמוך דעת שאר הראשונים.

לא. **משנה** (לעיל לט.).

לב. **רבינו** חננאל ורש"י (ד"ה מטבל - השני) פירשו, שגם הטיבול הראשון שמטבל קודם הסעודה הוא בחרוסת. ורשב"ם (ד"ה מטבל) כתב, שטיבול זה אינו בחרוסת, כמו שמשמע מהמשך המשנה שבטיבול הראשון עדיין לא הובאה לפניו החרוסת, שהרי שם שנינו 'הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת'. ותוספות (ד"ה מטבל) מסיקים שיש חילוק בדבר, אם יש לו ירקות אחרים לטיבול ראשון יכול לטבול אותם בחומץ או במים ומלח, ואין צורך בחרוסת, אך אם אין לו אלא חזרת, צריך לטבול בחרוסת כבר בטיבול הראשון. ודעת רבי יוסף טוב עלם (יוצרות לשבת הגדול ד"ה אלקי הרוחות) והרמב"ם (חמץ ומצה פ"ח ה"ב), שטיבול ראשון הוא בחרוסת אפילו כשיש לו שאר ירקות.

לג. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה עד). ופירשו התוספות (ד"ה עד), שהחזרת נקראת 'פרפרת הפת' משום שירקות מושכים את הלב לאכילה. אמנם הר"ן (על הרי"ף ד"ה עד) כתב בשם הרמב"ן, ש'פרפרת הפת' היינו המצה, ונקראת כך כיון שעשויה כרקיק דק כעין פרפראות. יש גורסים עד שמגיע לפרפר את הפת, [ראה תוספות יום טוב (פ"י מ"ג), ובשינויי נוסחאות שבמשניות], ופירושו, עד שיגיע לשעת בציעת הפת [מלשון פירורים].

לד. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה עד), וכדעת רב הונא בגמרא (ע"ב). אך להלכה נפסק בגמרא (להלן קטו.) כרב חסדא, שבאופן שלא היה לו אלא חזרת לטיבול הראשון, עליו לברך 'על אכילת מרור' בטיבול הראשון, ובטיבול השני לא יברך.

לה. **נחלקו** הראשונים האם בטיבול הראשון צריך לאכול כזית ירק, או שמא די גם בפחות מכזית. הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ח ה"ב), הראב"ן (פסחים, ד"ה ונוטל) והמרדכי (סדר הפסח בקצרה ד"ה בלילי) כתבו שצריך כזית לכל אחד מן המסובים. אך הגהות מיימוניות, הרשב"א (שו"ת, ח"א סי' רמא), הרא"ש (סי' כה), הריטב"א (הלכות סדר ההגדה ד"ה ואחר שקדש) ועוד, סוברים שאין צריך כזית.

לו. **כיון** שצריך לומר בהגדה 'מצה זו' 'מרור זה'. ועוד, שהמצה נקראת 'לחם עוני', משום שעונים עליו דברים הרבה (להלן קטו:), והיינו קריאת ההלל וההגדה. תוספות (ד"ה הביאו - השני).

לז. **רמב"ם** (פירוש המשניות). וראה רש"י לעיל (ל: ד"ה בית הרוסת).

לח. **הגמרא** (להלן ע"ב) תבאר מדוע מביאים שני תבשילין אלו. בביאור שתי ההבאות המוזכרות במשנה נחלקו הראשונים: א. רש"י ורשב"ם (ד"ה הביאו - הראשון) פירשו, שבהבאה הראשונה מביאים לפניו ירקות. ובהבאה השניה מביאים את הדברים המפורשים במשנה. והטעם שבראשונה לא התפרש מה יביאו לפניו, ביארו רבינו דוד והר"ן (ד"ה הביאו), שמאחר ובהבאה הראשונה מביאים לפניו את הירקות שנאכלים מיד, כיון שישנה התנא 'מטבל בחזרת', מאליו יובן שאת החזרת הביאו לפניו. אך בהבאה השניה מובאים דברים שאינם נאכלים אלא לאחר ההגדה, ולכן צריך לפרט מהם הדברים שצריכים להיות לפניו עתה. ב. דעת תוספות (ד"ה הביאו - הראשון וד"ה הביאו - השני) שבשתי ההבאות הביאו לפניו את השולחן, ובשתיהן היו מונחים כל הדברים על השולחן, גם חזרת וגם מצה (מהרש"א בתוס' ד"ה הביאו - השני). והטעם שזקוקים להביא את השולחן פעמיים הוא משום שמצוה לעקור מלפניו את השולחן לאחר הטיבול הראשון, כמבואר בגמרא (להלן קטו:), ועל כן שנה התנא שמביאים לפניו את השולחן בשנית, ועליו מונחים המצה, החזרת, החרוסת ושני תבשילים.

לט. **הגמרא** (להלן קטז.) תבאר מדוע מביאים אותה מאחר שאין בה מצוה.

מ. **ע"פ** הגהות וציונים בשם גליון.

מא. **הגמרא** (שם) תבאר מהי המצוה לטבל בחרוסת. וכתב הרמב"ם בפירוש המשניות, שלדעת רבי אלעזר ברבי צדוק צריך לברך קודם אכילת החרוסת 'אשר קדשנו במצוותיו וצוונו על אכילת חרוסת'. אמנם מדבריו בחיבורו (חמץ ומצה פ"ז הי"א) מוכח שאפילו לרבי אלעזר ברבי צדוק אין מברכים על החרוסת. וכתבו המאירי (ד"ה ר' אלעזר) והלחם משנה (שם) שהרמב"ם חזר בו מדבריו שבפירוש המשניות.

גמרא ריש לקיש מביא ראיה מהמשנה לדין 'מצוות צריכות כוונה': **אָמַר רֵישׁ לָקִישׁ, זֹאת אוֹמֶרֶת** - משנתנו, ששנינו בה 'מטבל בחזרת עד שמגיע לפרפרת הפת', שגם מי שאין לו לטיבול ראשון[א] אלא חזרת, צריך לטבל פעם שניה בחזרת אחרי שיאכל מצה, הרי היא מלמדת **שמִצְוֹת צְרִיכוֹת כַּוָּונָה** כדי לצאת ידי חובתן, וכל שלא כיון לקיום המצוה, לא יצא ידי חובתו[ב], שהרי **כֵּיוָן דְּלָא בְּעִידָּן חִיּוּבָא דְּמָרוֹר הוּא דְּאָכִיל לֵיהּ** - מאחר שכאשר אכל חזרת בטיבול הראשון עדיין לא היתה זו שעת חיוב אכילת מרור, מפני שעיקר חיוב מרור הוא רק לאחר אכילת המצה[ג], **וּבְבוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה הוּא דְּאָכִיל לֵיהּ** - ובירך על אכילה זו רק ברכת 'בורא פרי האדמה' כאוכל שאר ירקות, ולא 'על אכילת מרור', וְעל כן יש לחשוש **דִּילְמָא לָא אִיכַּוַּון לְמָרוֹר** - שמא לא התכוין באכילתו לקיום מצות מרור[ד], ולא יצא ידי חובתו, **הִלְכָּךְ בָּעֵי לְמֶהְדַּר לְאַטְבּוּלֵי** - לכן חייבה המשנה לחזור ולטבל בחזרת לאחר אכילת המצה, כדי שיאכלנה אז **לְשֵׁם** קיום מצות **מָרוֹר. דְּאִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ** - שאם עולה בדעתך לומר **שמִצְוָה לָא בָּעְיָא** [-אינה צריכה] **כַּוָּונָה**, אם כן **לָמָּה לָךְ תְּרֵי טִיבּוּלֵי** - מדוע צריך שני טיבולים, **וְהָא טְבִיל לֵיהּ חֲדָא זִימְנָא** - והלא כבר טיבל פעם אחת בחזרת, ויצא בטיבול זה ידי חובת מרור, ומדוע יטבל שוב לאחר אכילת המצה[ה].

דוחה הגמרא את ראיית ריש לקיש: מִמַּאי - ממה למדת לומר כך, **דִּילְמָא לְעוֹלָם מִצְוֹת אֵין צְרִיכוֹת כַּוָּונָה** כדי לצאת ידי חובה, והאוכל חזרת בטיבול הראשון, יצא ידי חובת מרור[ו], **וּדְקָאָמְרַתְּ תְּרֵי טִיבּוּלֵי לָמָּה לִי** - ומה ששאלת, אם כן מדוע צריך שני טיבולים, והלא כבר יצא ידי חובת מרור בטיבול הראשון. יש להשיב, שאף על פי שכבר קיים מצות מרור, מטבל שנית בחזרת **כִּי הֵיכִי דְּלֶיהֱוֵי הֶיכֵּירָא לְתִינוֹקוֹת** - כדי שיהיה תוספת היכר לתינוקות שלילה זה אינו כשאר הלילות[ז], ויבואו לשאול 'מה נשתנה'.

הגמרא מבקשת לקיים את הוכחת ריש לקיש: וְכִי תֵּימָא[ח] - ואם תרצה לומר שבהכרח הטעם לשני הטיבולים הוא משום שמצוות צריכות כוונה, כי אילו היה הטעם רק משום היכר התינוקות **אִם כֵּן לִישְׁמְעִינַן** - ישמיענו התנא שגם כאשר מטבל טיבול ראשון **בִּשְׁאָר יְרָקוֹת** שאין יוצאין בהם ידי מרור, וטיבול שני בחזרת, יש בכך היכר לתינוקות, ומדוע השמיענו באופן שלא מצא אלא חזרת, אם לא כדי להורות שמצוות צריכות כוונה[ט].

דוחה הגמרא: אין לומר כך, משום **דְּאִי אַשְׁמְעִינַן** - אילו היה התנא משמיע דין טיבול ראשון **בִּשְׁאָר יְרָקוֹת, הֲוָה אָמִינָא** - הייתי טועה לומר **דְהֵיכָא דְּאִיכָּא** - שהיכן שיש לו גם **שְׁאָר יְרָקוֹת, הוּא דְּבָעִינַן תְּרֵי טִיבּוּלֵי** - אז צריך שני טיבולים משום היכר התינוקות, **אֲבָל** כשיש לו **חֲזֶרֶת לְחוּדָא** [-בלבד], **לָא בָּעֵי תְּרֵי טִיבּוּלֵי** - לא הצריכו שני טיבולים, שכיון שמצוות אינן צריכות כוונה, כשיטבל טיבול ראשון בחזרת כבר יצא ידי חובת מרור קודם עיקר זמנה, ומשום היכר התינוקות, אין להקדים את מצות אכילת מרור לפני זמנה, ועל כן באופן זה לא יטבל קודם הסעודה כלל, **קָמַשְׁמַע לָן** - לכן נקט התנא טיבול ראשון בחזרת ומשמיענו בכך **דַּאֲפִילּוּ** כשיש לו רק **חֲזֶרֶת, בָּעִינַן תְּרֵי טִיבּוּלֵי** - צריך שני טיבולים, **כִּי הֵיכִי דְּלֶיהֱוֵי בֵּיהּ הֶיכֵּירָא** - כדי שיהיה היכר **לְתִינוֹקוֹת**[י].

הגמרא מוסיפה להקשות על ריש לקיש, ומוכיחה מברייתא שמצוות אינן צריכות כוונה: וְעוֹד תַּנְיָא בברייתא לענין מצות מרור, שאף על פי שהאוכל ירקות של מרור כשהם טבל, שאינם מעושרים, לא יצא ידי חובה[יא], אך אם **אֲכָלָן דְּמַאי** - שלקחם מעם הארץ ויש ספק האם הלה עישר אותם או לא, וחייבו חכמים להפריש מהם מעשרות מספק, וזה לא הפריש מהם, אף על פי כן **יָצָא** ידי חובה, מפני שחכמים התירו לעניים אכילת פירות דמאי, ולכן אף אם אכלם עשיר יצא ידי חובה, שמאחר שבידו להפקיר את נכסיו ולהיות עני, די בכך לענין איסור דמאי שאינו אלא חומרת חכמים, שהרי מן התורה הפירות בחזקת מעושרים, כיון שרוב עמי הארץ מעשרים את פירותיהם[יב].

וכן אם **אֲכָלָן** - את המרור **בְּלֹא מִתְכַּוֵּין** - שלא התכוין לקיים המצוה, **יָצָא** ידי חובה, מפני שמצוות אינן צריכות כוונה.

וכן אם **אֲכָלָן לַחֲצָאִין** - שאכל תחילה כשיעור חצי זית וחזר ואכל כחצי זית נוסף, **יָצָא** ידי חובה, מפני ששתי האכילות מצטרפות לשיעור כזית[יג], **וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יִשְׁהֶא בֵּין** תחילת **הָאֲכִילָה** הראשונה **לַחֲבֶירְתָּהּ** - לסיום האכילה השניה[יד] **יוֹתֵר מִשִּׁיעוּר 'כְּדֵי אֲכִילַת פְּרָס'**[טו], שאם שהה יותר משיעור זה שוב אין האכילות מצטרפות, והרי הוא כמי שאכל פחות מכזית מרור שאינו יוצא ידי חובה.

וממה ששנינו בברייתא שהאוכל מרור בלא כוונה יצא ידי חובה, מוכח שמצוות אינן צריכות כוונה, וקשה על ריש לקיש[טז].

מתרצת הגמרא את דברי ריש לקיש: דין 'מצוות צריכות כוונה' **תַּנָּאֵי הִיא** - שנוי במחלוקת תנאים, שהתנא ששנה לעיל 'אכלן בלא מתכוין יצא' סובר שמצוות אינן צריכות כוונה, ואילו רבי יוסי חולק, **דְּתַנְיָא** בברייתא אחרת, **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר**, מי שאין לו ירק אחר, כי אם חזרת, **אַף עַל פִּי שֶׁכְּבָר טִיבֵּל** טיבול ראשון **בַּחֲזֶרֶת**, מכל מקום **מִצְוָה לְהָבִיא לְפָנָיו** שנית **חֲזֶרֶת וַחֲרוֹסֶת** לצורך טיבול שני שאחר אכילת מצה, **וּשְׁנֵי תַּבְשִׁילִין.** ומוכח מדבריו שבאכילת חזרת בטיבול הראשון לא קיים מצות מרור, מפני שלא התכוין לצאת ידי חובה, ומצוות צריכות כוונה, ועל כן עדיין מצוה להביא לפניו חזרת בשנית.

שואלת הגמרא: וְאַכַּתִּי מִמַּאי - ועדיין מנין מוכח שלדעת רבי יוסי מצוות צריכות כוונה, **דִּילְמָא קָסָבַר** [-שמא סובר] **רַבִּי יוֹסֵי 'מִצְוֹת אֵין צְרִיכוֹת כַּוָּונָה'**, ואמנם כבר יצא ידי חובתו בטיבול הראשון, **וְהַאי דְּבָעִינַן תְּרֵי טִיבּוּלֵי** - ומה שצריך שני טיבולים בחזרת, **כִּי הֵיכִי דְּתֶיהֱוֵי הֶיכֵּירָא לְתִינוֹקוֹת** - כדי שיהיה היכר לתינוקות וישאלו על כך.

משיבה הגמרא: אִם כֵּן, שחובת הטיבול השני בחזרת הינה רק משום היכר לתינוקות, **מַאי מִצְוָה** - מהו שאמר רבי יוסי שאף על פי שטיבל בחזרת, מצוה להביא לפניו חזרת, והלא אין בזה מצוה מן התורה[יז], כיון שקיים כבר מצות אכילת מרור, ולא היה לו לומר אלא 'מביאין לפניו חזרת וחרוסת'[יח]. אלא בודאי דעת רבי יוסי היא שמצוות צריכות כוונה, וכיון שבטיבול ראשון לא התכוין לצאת, מצוה להביא לפניו חזרת שנית לקיום מצות מרור.

א. **'הטיבול** הראשון' הוא אכילת הירק לאחר הקידוש [בסדר ההגדה שלנו נקרא טיבול זה 'כרפס'] ו'הטיבול השני' הוא אכילת המרור, לאחר המצה. ב. **ודין** זה שנוי במחלוקת, מפני שדעת רבא במסכת ראש השנה (כח.) שמצוות אינן צריכות כוונה. ג. **כמו** שנאמר (במדבר ט יא) 'על מצות ומרורים', שמפסוק זה למדים שהסדר הנכון הוא שבתחלה יאכל מצה ורק אחר כך את המרור. רשב"ם (לעיל ע"א ד"ה עד). ואף על פי כן אין סדר זה מעכב, מאחר שלא נכתב בפסוק זה שיהא עיכוב בדבר. תוספות (ד"ה אלא). ד. **רשב"ם** (ד"ה אלא). ותוספות (ד"ה אלא) כתבו, שהלשון 'דילמא לא איכוון למרור' אינו בדווקא, אך הכוונה שבודאי לא התכוין באותה שעה לקיום מצות מרור, שהרי עדיין לא הגיע זמנה. ה. **הראשונים** התקשו [ראה תוספות רבינו פרץ (ד"ה אלא)], הלא גם אם מצוות צריכות כוונה לא מובן לשם מה צריך לטבל פעמיים בחזרת, שהרי די היה בטיבול השני כדי לקיים מצות מרור. ואם מודה ריש לקיש שמטבל לשם היכר לתינוקות, אם כן נסתרה ראייתו, שהרי גם אם מצוות אינן צריכות כוונה יש לפרש שהצורך בשני טיבולים הוא כדי שיהיה היכר לתינוקות, וכפי שאכן דוחה הגמרא את הראיה. ותירץ תוספות רבינו פרץ, שריש לקיש בודאי ידע שהצורך בשני טיבולים הוא משום היכר, אלא שהגמרא לא עמדה על כוונת דבריו וסברה שראייתו היא מכח הקושיא מדוע צריך שני טיבולים, ומתוך המשא ומתן בגמרא מתבררת לבסוף כוונת ריש לקיש, שראייתו היא משום שאם כוונת התנא להשמיענו שני טיבולים רק משום היכר, היה מדבר באופן שהטיבול הראשון הוא בשאר ירקות, ומכיון שנקט התנא אופן ששני הטיבולים הם בחזרת משמע שכוונתו להשמיע שבטיבול הראשון לא יצא ידי חובה. ותוספות (ד"ה אלא) תירצו, שריש לקיש ידע שאחד הטיבולים הוא לצורך היכר, אך הבין מדברי המשנה שמותר לכתחילה לטבל את שני הטיבולים בחזרת, ואין צורך לחזור אחרי ירקות אחרים, ודין זה מתיישב רק אם מצוות צריכות כוונה, שאינו יוצא כלל ידי חובת מרור בטיבול הראשון, ולכן אין חשש להשתמש אז בחזרת, אך אם מצוות אינן צריכות כוונה, היאך נתיר לו להשתמש לכתחילה בחזרת בטיבול הראשון, ולהקדים את קיום מצות מרור טרם זמנה. ו. **ובתנאי** שידע שהירק שהוא אוכל הוא מרור, ושעתה הוא זמן חיוב אכילת מרור. רא"ה (סו"ד בר"ן על הרי"ף ד"ה גמ') ומאירי (ד"ה כבר - הראשון). ואם התכוין בפירוש שלא לצאת ידי חובה, מועילה כוונתו, אף למאן דאמר 'מצוות אינן צריכות כוונה'. תוספות בסוכה (לט. ד"ה עובר) ומאירי (ד"ה כבר - הראשון). אך אין לדחות את ראיית ריש לקיש ולומר שלדעת הסובר מצוות אין צריכות כוונה אינו יוצא ידי חובת מרור בטיבול ראשון מפני שמכוין לא לצאת, משום שמכל מקום לא היה להם לחכמים לתקן לאכול מרור בטיבול ראשון משום היכר, כיון שאכילת מרור היא מצוה המסורה לכל, ויש שלא יזהרו לכוון שלא לצאת, ויבואו לידי תקלה שיעשו בטיבול שני ברכה לבטלה. חזון איש (או"ח סי' קכד לדף קיד:). ז. **וההיכר** הוא בטיבול השני, מחמת ריבוי הטיבולים שלא בתוך עיקר הסעודה, שהרי גם הטיבול השני הוא מיד לאחר אכילת המצה וקודם עיקר הסעודה. או שההיכר הוא בטיבול הראשון, אף על פי שמקיימים בו מצות מרור, אך עיקר המצוה הוא במרור הנאכל בטיבול השני לאחר המצה, והטיבול הראשון הוא משום היכר, אלא שמכל מקום יוצא בו ידי חובה. מאירי (ד"ה כבר - הראשון). ח. **משמעות** דברי הרשב"ם (ד"ה דילמא) שאינו גורס את התיבות 'וכי תימא', ולגירסתו דברים אלו הם תשובת ריש לקיש על דחיית הגמרא. מראה כהן (ד"ה וכי). וכך היא הגירסא בכתבי יד. הגהות וציונים. ט. **ולכן** הגם שטיבל טיבול ראשון בחזרת, לא יצא ידי חובת מרור, וצריך טיבול שני לקיום המצוה. י. **לדעת** תוספות רבינו פרץ (סו"ד לעיל) שראיית ריש לקיש היתה, מדוע הזכיר התנא שני טיבולים בחזרת ולא דיבר על טיבול ראשון בשאר ירקות, דחיית הגמרא, שיש בכך חידוש, שאפילו כשהטיבול הראשון בחזרת, צריך שני טיבולים. לדעת תוספות שהראיה היתה מדוע מותר לכתחילה לטבל שני טיבולים בחזרת, דחיית הגמרא היא, שבאמת צריך לחזר אחר שאר ירקות, אלא שהתנא משמיע שאפילו כשאין לו שאר ירקות יטבל פעמיים בחזרת. יא. **לא** נתפרש בגמרא הטעם שלא יוצאים ידי חובה במרור של טבל. ובתוספות (ד"ה אכלן) כתבו, שדין זה נדרש מהיקש מרור למצה [שכן מצה הוקשה למרור, ראה לעיל (לו. לט.-לט: ועוד], ובמצה דורשת הגמרא (שם לה:) שאין יוצאים בה ידי חובה כשהיא טבל. ואף על פי שטבל במצה הוא מן התורה, ובמרור אינו אלא מדרבנן, שהרי חובת מעשר ירק היא מדבריהם, ביארו תוספות, שחכמים החמירו גם בטבל דרבנן כמבואר בגמרא לעיל (שם) שאין יוצאים במצה אף כשאינה טבולה אלא מדרבנן, כגון שעשויה מתבואה שגדלה בעציץ שאינו נקוב, והוא הדין למרור. אמנם ברש"י לעיל (שם ד"ה טבול, לט. ד"ה ודמאי) מבואר שהפסול בטבל דרבנן, בין במצה ובין במרור, הוא משום 'מצוה הבאה בעבירה'. יב. **רש"י** (לעיל לה: ד"ה הספא). ועיין שם (ד"ה טבול) שמכל מקום אינו יוצא אלא בדיעבד. יג. **ולאכילת** מרור צריך שיעור כזית. משנה (לעיל לט.). ועיין שאגת אריה (סי' ק). יד. **רש"י** (סוכה עה. ד"ה אלא). טו. **פרס** הוא חצי, לשון 'פרוסה'. 'כדי אכילת פרס' הוא הזמן הנצרך לאכילת חצי ככר שחכמים השתמשו בה כדי ללמדנו שיעורים שונים השייכים לכמה מדיני התורה. ובמשנה בעירובין (פב:) נחלקו תנאים בככר זו, אם שיעורה הוא כשש ביצים [ואם כן 'כדי אכילת פרס' היינו כדי אכילת כשלש ביצים] או כשמונה ביצים [ו'כדי אכילת פרס' הוא כדי אכילת כארבע ביצים]. טז. **ואף** על פי שריש לקיש הביא ראיה לדבריו מן המשנה, הלא כבר הקשתה הגמרא על ראייתו, וביארה שהמשנה מתפרשת גם אם מצוות אינן צריכות כוונה. תוספות (ד"ה אכלן). יז. **הרשב"ם** (ד"ה מצוה) פירש בדברי רבי יוסי שיש מצוה 'מן התורה' להביא לפניו מרור. והרש"ש (ברשב"ם שם) העיר, שדבריו אינם בדווקא, שהרי מרור בזמן הזה מדרבנן. יח. **מפני** שעל דברים הנעשים משום היכר התינוקות לא שייך לשון 'מצוה'. ר"ן (על הרי"ף, ד"ה מצוה). והיינו משום שהיכר התינוקות אינה מצוה אפילו מתקנת חכמים. ב"ח (או"ח סי' תעג אות ה). ומכל מקום כתבו תוספות בראש השנה (כח. ד"ה אמר רבא) שאין זו ראיה גמורה, מפני שאפשר לדחות ולומר ש'מצוה' המוזכרת בדברי רבי יוסי היא משום היכר התינוקות.

ומצינו אם כן שנחלקו תנאים בדינו של ריש לקיש, ודברי ריש לקיש הם כשיטת רבי יוסי[יט].

★

שנינו במשנה: 'הביאו לפניו מצה וחרוסת וחזרת ושני תבשילין'. הגמרא מבארת מה הם ה'שני תבשילין' ששנינו במשנה. מבררת הגמרא: **מַאי** - מהם **שְׁנֵי הַתַּבְשִׁילִין.** משיבה הגמרא: **אָמַר רַב הוּנָא,** אין צורך להביא דווקא מיני בשר, אלא אפילו **סִילְקָא וְאָרוּזָא** - תבשיל של תרד ותבשיל של אורז, וכל שכן שני מיני בשר[כ]. מביאה הגמרא מעשה בענין זה: **רָבָא הֲוָה מִיהֲדַר אַסִּילְקָא וְאָרוּזָא** - היה מחזר לקחת דווקא תרד ואורז, **הוֹאִיל וּנְפִיק מִפּוּמֵיהּ דְּרַב הוּנָא** - הואיל ויצא כן מפיו של רב הונא[כא], ומתוך חיבתו ביקש להראות שהלכה כמותו.

הגמרא לומדת דין נוסף מדברי רב הונא: **אָמַר רַב אַשִׁי, שְׁמַע מִינָּהּ [מִ]דְּרַב**[כב] **הוּנָא** - מוכח מדברי רב הונא שהורה להביא תבשיל של אורז, **דְּלֵית דְּחָיֵישׁ** - שאין מי שחושש **לְהָא** [-להלכה זו] **דְּרַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נוּרִי** הסובר שאורז הבא במים דינו כחמץ לכל דבריו. **דְּתַנְיָא** בברייתא, **רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נוּרִי אוֹמֵר, אוֹרֶז, מִין** ממיני **הַדָּגָן הוּא,** וְעל כן **חַיָּיבִין עַל חִימּוּצוֹ כָּרֵת** - אם עירבוהו במים באופן המחמיץ, האוכלו בפסח חייב כרת, וְכן מטעם זה רשאי **אָדָם** לאפות מצה מאורז, **וְיוֹצֵא בּוֹ יְדֵי חוֹבָתוֹ** - ידי חובת אכילת מצה **בְּפֶסַח,** שמאחר שמין דגן הוא ושייך בו חימוץ, כשר הוא לאפות ממנו מצה למצוה[כג]. ונמצא לדבריו שתבשיל של אורז הוא חמץ, ואסור בפסח, ואילו מדברי רב הונא שהורה להביא תבשיל של אורז, מוכח שסובר שאינו חמץ.

הגמרא חוזרת לענין שני התבשילים, ומביאה דעות נוספות מהם: **חִזְקִיָּה אָמַר,** אין צריך שני תבשילים נפרדים לגמרי, אלא **אֲפִילּוּ דָּג וּבֵיצָה שֶׁעָלָיו** - שטחו ביצה על הדג[כד], והרי הם נראים כתבשיל אחד, מכל מקום לענין זה דינם כשני תבשילים, ודי בכך.

רַב יוֹסֵף אָמַר, צָרִיךְ ששני התבשילים יהיו **מִשְּׁנֵי מִינֵי בָּשָׂר** דווקא, **הָאֶחָד** צלוי **זֵכֶר לְקָרְבַּן פֶּסַח** שנאכל צלי, **וְאֶחָד** מבושל **זֵכֶר לְקָרְבַּן חֲגִיגָה** הבא עם הפסח בארבעה עשר בניסן[כה].

רָבִינָא אָמַר, רשאי להביא **אֲפִילּוּ גַּרְמָא** - חתיכת בשר, **וּבִישּׁוּלָא** - והמרק שבתוכו נתבשלה[כו].

★

הגמרא דנה מה מברך כשמטבל טיבול ראשון בחזרת. מבארת הגמרא: **פְּשִׁיטָא** דְּהֵיכָא **דְּאִיכָּא** - כאשר יש לו **שְׁאָר יְרָקוֹת** לטיבול הראשון, **מְבָרֵךְ** בטיבול ראשון **אַשְּׁאָר יְרָקוֹת** ברכת **'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה',** ככל אוכל ירק שמברך כך משום שאסור להנות מהעולם הזה בלא ברכה[כז], **וְאָכִיל** - ויאכל. **וַהֲדַר** - ואחר כך, כשיגיע לטיבול השני, **מְבָרֵךְ** על החזרת ברכת **'עַל אֲכִילַת מָרוֹר', וְאָכִיל.** מסתפקת הגמרא: **הֵיכָא דְּלֵיכָּא** - כאשר אין לו **אֶלָּא חַסָּא** - חזרת[כח] לשני הטיבולים, **מַאי** - מה דינו, האם יברך גם את ברכת 'על אכילת מרור' בטיבול הראשון, או לא.

משיבה הגמרא: **אָמַר רַב הוּנָא, מְבָרֵךְ מֵעִיקָּרָא אַמָּרוֹר** - מברך מתחילה, בטיבול הראשון, על החזרת **'בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה', וְאָכִיל, וּלְבַסּוֹף** כשיגיע לטיבול השני, **מְבָרֵךְ עֲלֶיהָ 'עַל אֲכִילַת מָרוֹר' וְאָכִיל**[כט].

יט. **בתירוץ** זה מתורצת גם הקושיא הראשונה שהקשתה הגמרא על ריש לקיש, כיצד הוכיח ממשנתנו שמצוות צריכות כוונה, והלא יש לפרש את המשנה כשאין לו ירק אחר לטיבול ראשון, שמטבל פעמיים בחזרת משום היכר התינוקות. אך לאחר שריש לקיש מצא תנא שסובר בפירוש 'מצוות צריכות כוונה', מובן שיש לו לפרש את משנתנו שמדובר בה בכל מקרה, גם כאשר יש לו ירקות אחרים, ואף על פי כן רשאי לטבל פעמיים בחזרת משום שמצוות צריכות כוונה ואינו מתכוין לצאת ידי חובה בטיבול הראשון. תוספות (ד"ה אלנו, ולשיטתם בד"ה זאת). כ. **רשב"ם** ותוספות (ד"ה סילקא). וכתב הרש"ש (ברשב"ם שם) שלולי דבריהם היה אפשר לפרש שדווקא תרדים ואורז, אבל תבשילי בשר לא, כדי שלא יהא נראה כאוכל קדשים בחוץ. כא. **אף** על פי שלא הזכירם אלא לדוגמא בעלמא. ר"ן (על הרי"ף, ד"ה מאי). כב. **ע"פ** הגהות הב"ח. כג. **כדרשת** הגמרא לעיל (לה.) 'לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות' (דברים טז ג), דברים הבאים לידי חימוץ אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה, ודברים שאינם באים לידי חימוץ אין יוצא בהן ידי חובת מצה. וחכמים החולקים עליו סוברים, שאורז אינו בא לידי חימוץ אלא לידי סירחון, ועל כן אין יוצאים בו ידי חובת מצה. כד. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה אפילו). והמאירי (ד"ה כבר - השני) הביא יש מפרשים דהיינו תבשיל של דגה עם הביצים שבמעיה. כה. **ענין** חגיגת ארבעה עשר מבואר במשנה לעיל (סט:) ובגמרא שם. ושם נתבאר שלדעת התנא של אותה משנה, חגיגה זו אינה חובה, והקרבתה היא רק כדי שיאכלו את בשרה לפני אכילת הפסח, כדי שיהא הפסח נאכל על השובע. ואילו לדעת בן תימא (שם ע.) מצות הקרבת חגיגת ארבעה עשר היא חובה הנלמדת מפסוק, ודינים מיוחדים נאמרו בה, להשוותה לקרבן פסח. דעת רבינו חננאל (ד"ה מאי), הרי"ף והרשב"ם (ד"ה שני), ששני התבשילים, שהם לדעת רב יוסף שני מיני בשר, צריכים להיות דווקא צלי כנגד הפסח, ומבושל כנגד חגיגה. ותוספות (ד"ה שני) הקשו, שהרי הלכה כדעת בן תימא הסובר שחגיגת ארבעה עשר דינה כפסח ואינה נאכלת אלא צלי, ואף המשנה בפרקנו (לקמן קטז.) סוברת כך. ולכן כתבו, ששתי חתיכות הבשר הבאות כנגד הפסח והחגיגה הינן מבושלות, כלשון המשנה 'ושני תבשילין'. וביאר המהרש"א (בתוס' שם), שאין מקפידים כלל לצלותם מפני שאינם אלא לזכר בעלמא. בדברי רב יוסף מפורש ששני התבשילים הם זכר לפסח ולחגיגה, ושאר האמוראים לא פירשו כלל את טעם הבאתם. אך רבינו דוד (ד"ה הא) והר"ן (מידושים ד"ה אמר, על הרי"ף ד"ה רב יוסף) כתבו שאף שאר האמוראים מודים בכך, אלא שרב יוסף אמר טעם זה בפירוש כדי לבאר מדוע הצריך שני מיני בשר דווקא. כו. **בגמרא** הוזכרו ארבע שיטות מהם שני התבשילים: א. לרב הונא, אפילו תרד ואורז. ב. לחזקיה, אפילו דג וביצה שעליו. ג. לרב יוסף, שני מיני בשר. ד. לרבינא, אפילו מרק עם חתיכת בשר. וכתב הר"ן (על הרי"ף ד"ה אפילו דג וד"ה ובשולא) שאפשר שרבינא וחזקיה מודים לרב יוסף בזה שצריך על כל פנים להביא תבשיל של בשר, אלא שאינם מצריכים שיהיו שני מיני בשר, ולכן לרבינא מועיל תבשיל הבשר עם המרק שהתבשל בו כשני תבשילים, וחזקיה מיקל יותר, שאפילו בשר דגים נחשב לענין זה כבשר, כפי שנחשב בשר לענין נדר (נדרים נד:). כז. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה פשיטא). והוסיפו, שיפטור בברכה זו את המרור מברכת בורא פרי האדמה. ותוספות לקמן (קטו. ד"ה והדר) כתבו, שאין ברכת בורא פרי האדמה של טיבול ראשון פוטרת את המרור, מפני שההגדה היא הפסק. ולדעתם ברכת המוציא של המצה פוטרת את המרור מחיוב ברכת 'בורא פרי האדמה'. והרא"ש (סי' כו) תירץ את שיטת רש"י ורשב"ם, שאף על פי שמצינו שהגדה היא הפסק לענין נטילת ידים (לקמן קטו:), היינו שחוששים שמא הסיח דעתו ונגע במקום הטינופת, אבל לענין אכילה אין היא הפסק או היסח הדעת, ועל כן ברכת טיבול ראשון מועילה לטיבול השני. כח. **גמרא** (לעיל לט.). כט. **רב** הונא סובר ש'מצוות צריכות כוונה', ולא יצא ידי חובת מרור בטיבול הראשון שאכלו ללא כוונה, ועל כן אינו מברך 'על אכילת מרור' עד שיטבל שנית לאחר המצה. תוספות (ד"ה אמר), רבינו דוד (ד"ה היכא) ועוד. רבים מהראשונים [ראב"ד (בהשגות, ברכות פי"א הט"ו), רמב"ן (מידושים לעיל ז. ד"ה ולענין אכילת), רבינו דוד (ד"ה גרסת), מהר"ם חלאווה (ד"ה ה"ג), ר"ן (על הרי"ף ד"ה בדלב) ועוד] גורסים בגמרא 'פשיטא היכא דאיכא שאר ירקות וכו' מברך לאכול מרור ואכיל, היכא דליכא אלא חסא מאי, אמר רב הונא, מברך מעיקרא אמרור בורא פרי האדמה ואכיל ולבסוף מברך עליה על אכילת מרור ואכיל'. וביארו שכל אימת שאוכל מרור לפני שטעם ממנו, מברך 'לאכול מרור', כשאר כל המצוות שמברך עליהן עובר לעשייתן, שברכתן ב'למ"ד' ולא ב'על'. אבל בדינו של רב הונא, כיון שכבר מילא כריסו מהמרור בטיבול ראשון, אף על פי שלא אכלו לשם מרור, הרי זה כמברך לאחר קיום המצוה, ומברך 'על' אכילת מרור', ולא בלמ"ד. אמנם בדברי הרי"ף הגירסא היא 'על אכילת מרור' בין בתחילה ובין בסוף, כפי הגירסא שלפנינו בגמרא, וכן דעת הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ח ה"ו, יג).

רב חסדא מקשה על רב הונא: **מַתְקִיף לָהּ רַב חִסְדָּא**, היאך יברך 'על אכילת מרור' בטיבול השני, וכי **לְאַחַר שֶׁ**כבר **מִילֵּא** את **כְּרֵיסוֹ הֵימֶנּוּ** - ממנו, בטיבול הראשון, **חוֹזֵר וּמְבָרֵךְ עָלֶיהָ** - על המרור ברכת 'על אכילת מרור' בטיבול השני.

רב חסדא חולק על רב הונא: **אֶלָּא אָמַר רַב חִסְדָּא**, באופן זה שאין לו ירק אחר לטיבול ראשון אלא חזרת, **מֵעִיקָּרָא** - מתחילה, בטיבול הראשון, **מְבָרֵךְ עָלֶיהָ** גם ברכת '**בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה**' וְגם ברכת '**עַל אֲכִילַת מָרוֹר**', **וְאָכִיל**, ומקיים באכילה זו מצות מרור[א], **וּלְבַסּוֹף** - בטיבול השני **אָכִיל אֲכִילַת חַסָּא** - אוכל מהחזרת **בְּלֹא בְּרָכָה** כלל, ואכילה זו הינה כדי לקיים שני טיבולים[ב].

הגמרא מביאה את מנהגי האמוראים בדין זה: **בְּסוּרְיָא עָבְדִי** - היו עושים **כְּרַב הוּנָא**, לברך על החזרת בטיבול הראשון רק 'בורא פרי האדמה', ובטיבול השני 'על אכילת מרור'. **וְרַב שֵׁשֶׁת בְּרֵיהּ דְּרַב יְהוֹשֻׁעַ**[ג] **עָבִיד** - עשה **כְּרַב חִסְדָּא**, שבירך על החזרת את שתי הברכות בטיבול הראשון, ובטיבול השני לא בירך כלל.

פוסקת הגמרא: **וְהִלְכְתָא כְּוָותֵיהּ דְּרַב חִסְדָּא.**

מוסיפה הגמרא: **רַב אַחָא בְּרֵיהּ דְּרָבָא מְהַדֵּר** - היה מחזר **אַשְּׁאָר יַרְקוֹת** - למצוא שאר ירקות שאינם ממין מרור לטיבול ראשון, כדי **לְאַפּוּקֵי נַפְשֵׁיהּ מִפְּלוּגְתָּא** - להוציא את עצמו ממחלוקת רב הונא ורב חסדא, כיון שבאופן זה לדעת כולם מברך 'בורא פרי האדמה' בטיבול ראשון ו'על אכילת מרור' בטיבול שני.

★

הגמרא עוסקת בהלכות אכילת מרור[ד], ומבארת תחילה אם המצה והמרור נאכלים יחדיו או כל אחד בפני עצמו: **אָמַר רָבִינָא, אָמַר לִי רַב מְשַׁרְשְׁיָא בְּרֵיהּ דְּרַב נָתָן, הָכִי אָמַר הִלֵּל** האמורא[ה] **מִשְּׁמֵיהּ דִּגְמָרָא** - שכך מקובל מכל בני הישיבה, שקיבלו מרבותיהם[ו], **לֹא נִיכְרוֹךְ אִינִישׁ** - לא יכרוך אדם **מַצָּה וּמָרוֹר בַּהֲדֵי הֲדָדֵי** - ביחד, **וְנֵיכוּל** - ויאכלם כך כדי לצאת ידי חובתו, **מִשּׁוּם דִּסְבִירָא לָן** - שאנו סוברים שמצות **מַצָּה** אף **בִּזְמַן הַזֶּה**, שאין לנו קרבן פסח, חיובה נוהג **מִדְּאוֹרַיְיתָא**, וְאילו מצות **מָרוֹר** בזמן הזה נוהגת רק **מִדְּרַבָּנָן**[ז], וְלכן אם יאכלם כשהם כרוכים זה בזה, **אָתֵי** - בא **הַמָּרוֹר** שמצותו **מִדְּרַבָּנָן**, והרי הוא לגבי דאורייתא כמאכל של רשות, שאין מצוה באכילתו[ח], **וּמְבַטֵּיל לֵיהּ לְמַצָּה** - והוא מבטל את טעם המצה שמצותה **מִדְּאוֹרַיְיתָא**, ואינו יוצא ידי חובת אכילת מצה[ט].

מוסיפה הגמרא: **וַאֲפִילּוּ לְמַאן דְּאָמַר שֶׁמִּצְוֹת אֵין מְבַטְּלוֹת זוֹ אֶת זוֹ** - שכאשר אדם אוכל שני מאכלים שיש מצוה באכילתם, אין המצוה האחת מתבטלת על ידי השניה[י], **הָנֵי מִילֵּי** - דברים אלו אינם אמורים אלא כאשר כרך מאכל שיש באכילתו מצוה **דְּאוֹרַיְיתָא בְּ**מאכל אחר שיש באכילתו מצוה אחרת **מִדְּאוֹרַיְיתָא, אוֹ** שכרך מאכל שיש בו מצוה **דְּרַבָּנָן בְּ**מאכל שיש בו מצוה **דְּרַבָּנָן** אחרת, שמאחר ששתי המצוות שוות בחומרתן, הרי שתיהן קיום מצוה, ואינן מבטלות זו את זו, **אֲבָל** כאן, שבמצה יש מצוה **דְּאוֹרַיְיתָא**, וכרכה במרור שמצותו רק מִדְּרַבָּנָן, הרי המרור נחשב כדבר הרשות לגבי המצה, ובזה לדעת כולם **אָתֵי** - בא המרור שהוא **מִדְּרַבָּנָן וּמְבַטֵּיל לֵיהּ לְמַצָּה** שהיא **מִדְּאוֹרַיְיתָא**[יא], ועל כן אין לאכול את המצה והמרור כשהם כרוכים זה בזה.

מבררת הגמרא: **מַאן תַּנָּא דְּשָׁמְעַתְּ לֵיהּ** - מי הוא התנא ששמעת ממנו שסובר **מִצְוֹת אֵין מְבַטְּלוֹת זוֹ אֶת זוֹ**. משיבה הגמרא: הלכה זו מדברי התנא **הִלֵּל** הזקן **הִיא**, **דְּתַנְיָא** בברייתא, **אָמְרוּ עָלָיו עַל הִלֵּל**, שחי בזמן בית המקדש[יב] כשקרב קרבן הפסח כהלכתו[יג], וחובת פסח מצה ומרור נהגה בימיו מן התורה[יד], **שֶׁהָיָה כּוֹרְכָן** - את הפסח, מצה ומרור[טו] **בְּבַת אַחַת** - בכריכה אחת, **וְאוֹכְלָן** כך[טז], **שֶׁנֶּאֱמַר** לגבי קרבן פסח שני (במדבר ט יא) **'עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ'**, ומשמע שאכילת הפסח תהיה עם המצה והמרור[יז]. ומוכח שהלל לא חשש שהמצוות יבטלו זו את זו[יח].

הגמרא מביאה שחכמים חולקים על הלל: **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, חוֹלְקִין עָלָיו חֲבֵירָיו** החכמים **עַל הִלֵּל** הזקן, ולדעתם אסור לאכול פסח מצה ומרור בכריכה אחת[יט], **דְּתַנְיָא, יָכוֹל יְהֵא כּוֹרְכָן** - את הפסח מצה ומרור **בְּבַת אַחַת וְאוֹכְלָן, כְּדֶרֶךְ שֶׁהִלֵּל** כורכן **וְאוֹכְלָן, תַּלְמוּד לוֹמַר 'עַל מַצּוֹת וּמְרוֹרִים יֹאכְלוּהוּ'**, ומתוך שהיה אפשר לומר 'יֹאכְלוּ'[כ], ונאמר 'יאכלוהו', לשון יחיד, משמע **שֶׁאֲפִילּוּ**[כא] אם יאכל את **זֶה בִּפְנֵי עַצְמוֹ** וְאת **זֶה בִּפְנֵי עַצְמוֹ** קיים את מצותו כדין.

מקשה רב אשי על דברי רבי יוחנן: **מַתְקִיף לָהּ רַב אַשִׁי, אִי הָכִי** - אם כדבריך שחכמים שבברייתא זו אוסרים לאכול בכריכה, אם כן **מַאי** - מהו שאמרו **'אֲפִילּוּ'** זה בפני עצמו וזה בפני עצמו, שמשמע שרשאי לאכול כפי שירצה, או בכריכה או אפילו בלא כריכה. אך ודאי אין במשמעות דבריהם איסור לאכול בכריכה[כב].

רב אשי מבאר את שיטת חכמים באופן אחר: **אֶלָּא אָמַר רַב אַשִׁי, הַאי תַּנָּא הָכִי קָתָנֵי** - התנא של ברייתא זו שנה כך, **יָכוֹל לֹא יֵצֵא בְּהוּ** - בפסח

א. **כך** משמעות רש"י ורשב"ם (ד"ה ולבסוף), שלרב חסדא מקיים מצות מרור בטיבול הראשון, והשני הוא רק כדי לקיים שני טיבולים. וראה בסמוך שהדברים תלויים במחלוקת ראשונים. ב. **בדברי** רב חסדא נחלקו הראשונים, המאירי (קיד: ד"ה כל) פירש שלדעתו מצוות אינן צריכות כוונה, ולכן יוצא ידי חובת מרור בטיבול הראשון. וקושייתו על רב הונא היא, 'וכי לאחר שמילא כריסו הימנו', כלומר, לאחר שעשה בו כל צרכיו ויצא ידי חובת אכילת מרור בטיבול הראשון, 'חוזר ומברך עליה', והלא היא ברכה לבטלה. ותוספות (ד"ה מתקיף) פירשו שרב חסדא מודה ש'מצוות צריכות כוונה', ועל כן לא יצא ידי חובה בטיבול הראשון, ומכל מקום הקשה על רב הונא, שאין ראוי לברך על המרור אחר שכבר מילא כריסו הימנו בטיבול ראשון. והיינו משום שהדבר יראה כחוכא ואיטלולא שיברך לאחר שכבר מילא כריסו ממנו. ר"ן (על הרי"ף ד"ה היכא). לפי שיטת הראשונים שלדעת רב חסדא מצוות צריכות כוונה, ישנה מחלוקת נוספת, האם יוצא ידי חובת מרור בטיבול הראשון או השני, דעת הרמב"ן (שם) שמוטל עליו לכוין בטיבול הראשון לצאת ידי חובת אכילת מרור. ודעת תוספות (שם) שאינו מכוין בטיבול ראשון לצאת ידי חובה, ומקיים את עיקר המצוה בטיבול השני, ומכל מקום מברך בראשון, וברכה זו מועילה לפטור את הטיבול השני שהוא עיקר המצוה, מאחר שמכל מקום אכל ממנו מעט גם בראשון. ג. **לא** נמצא אמורא בשם זה בכל הש"ס, ובדקדוקי סופרים הביא גירסת כתב יד, רב שישא בריה דרב אידי. ד. **משום** שבמשנה מוזכרת הבאת החזרת למרור, ואף אכילתו רמוזה לדעת מקצת הראשונים בתיבות 'עד שהוא מגיע לפרפרת הפת' (ראה לעיל קיד: בהערה), ואין אכילת מרור מוזכרת עוד במשנה בפרק זה, כי אם בשאלת הבן (לקמן קטז.). ה. **ר"ן** (על הרי"ף ד"ה הכי). ו. **רש"י** (יומא יד: ד"ה משמיה). ז. **כפי** שדורשת הגמרא לקמן (קכ.) מפסוקים שמרור אינו נוהג מן התורה בלא פסח, ומצה נוהגת. ח. **רמב"ן** (מלחמת ה' ד"ה ועוד). ט. **ומכל** מקום חרוסת הנאכלת עם המרור בודאי אינה מבטלת את מצות מרור, אף לדעת הסובר שבחרוסת אין מצוה, שמאחר שמתחילה נתקנה מצות מרור עם טיבול בחרוסת, אינה מבטלת אותו. תוספות (לעיל קיד. ד"ה אמי). עוד כתבו תוספות (ד"ה אמי), שתבלינים המעורבים במצה אינם מבטלים אותה, מפני שאין מהם בעיסה כי אם דבר מועט. י. **והגמרא** תבאר בסמוך מי הוא הסובר כך. יא. **מבואר** בסוגייתנו שלדעת כולם האוכל מאכל של מצוה בתערובת מאכל אחר, בטלה המצוה, אלא שהמחלוקת אם מצוות מבטלות זו את זו היא האם דין זה נאמר דווקא כשאכל את המצוה בתערובת מאכל של רשות, או אפילו אם אכלו בתערובת מאכל של מצוה כמותו. ונאמרו כמה ביאורים בביאור דין זה שהמצוות בטלות בתערובת: א. יש מפרשים כמשמעות דברי רש"י ורשב"ם (ד"ה ומבטל), וכן כתב רבינו דוד (ד"ה ואסי) כ'אפשר לומר', וראה עוד להלן, שביטול זה הוא ככל שאר דיני ביטול בתערובת, שהמיעוט בטל ברוב. ואף אם תהיה בתערובת כמות גדולה מהמצה, וכמות פחותה מהמרור, עדיין אפשר שתתבטל המצה ברוב, משום שכאשר הוא לועס את התערובת בפיו, נבלל מין לתוך חבירו, ויתכן שיבלל מעט מהמצה בתוך רוב מהמרור, ואז יחסר מהשיעור הדרוש לקיום המצוה [על פי לשון רש"י בזבחים (עח. ד"ה אי) לענין תערובת איסורים, והוא הדין לענין תערובת מאכלי מצוה, כפי שמדמה שם הגמרא (עט.) ביטול איסורים זה בזה לביטול מצוות זו בזו]. ולביאור זה, כאשר כרך שתי מצוות שחומרתן שוה ואכלן כך, לדעת הסובר 'מצוות אין מבטלות זו את זו', נאמרה הלכה מיוחדת במצוות שאין האחת מבטלת את חבירתה. ב. הרמב"ן (הובאו דבריו ברבינו דוד, ובמהדו"ס מלואים ד"ה ואסי, וכן הוא במאירי ד"ה ולענין) מפרש, שביטול מצוות זו בזו אינו מדין ביטול ברוב או ביטול טעם, אלא חומרא מיוחדת היא במצוות מחמת מעלתן, שצריך לעשותן כל אחת בפני עצמה, ואם עשה שתיים בבת אחת, המצוה בטלה ממנו [לדעת הסובר 'מצוות מבטלות זו את זו', או אם אכל דבר הרשות ביחד עם דבר מצוה לדעת כולם]. ג. רבינו דוד (שם) פירש, שענין ביטול המצוות הוא 'ביטול האכילה', שאף על פי שהמאכלים עצמם אינם בטלים זה בזה, אך במצוות ישנם גם דינים במעשה האכילה, שיהא טעם המאכל מורגש, ושלא יהיה הפסק בין גרונו לבין המאכל. וכיון שכן, אם אכל מאכל של מצוה מעורב במאכל של רשות [או אפילו במאכל של מצוה אחר, לדעת הסובר שמצוות מבטלות זו את זו], יש לחשוש שמא לא ירגיש באכילתו את טעמה של אחת המצוות, או שמא יבלענה בהפסק בינה לבין גרונו. והסובר שמצוות אינן מבטלות זו את זו מחדש שישנה הלכה מיוחדת במצוות, שכאשר שתיהן שוות בחומרתן, אין לחוש לביטול האכילה של אחת מהן על ידי חברתה. יב. **והיה** נשיא ישראל מאה שנים קודם חורבן הבית (שבת טו.). יג. **כמבואר** לעיל (סו.). יד. **ראה** לקמן (קכ.). טו. **רש"י** (ד"ה שהיה, וזבחים עט. ד"ה הלל) ורשב"ם (ד"ה כורכן) ורוב הראשונים. וכן מפורש בירושלמי (חלה פ"א ה"א) שהלל הזקן היה כורך שלשתם כאחד. והרמב"ם (חמץ ומצה פ"ח ה"ו) נקט שהלל היה כורך רק מצה עם מרור, ללא קרבן הפסח. ולשיטתו פירוש הפסוק 'על מצות ומררים יאכלהו' הוא, שצריך לאכול מצה ומרור בסמוך לאכילת הפסח ['על' - בסמוך], אך לא עמו ממש. מעשה רוקח ומרכבת המשנה (על הרמב"ם שם). טז. **אף** על פי שהפסח נאכל על השובע (לעיל ע.) בגמר הסעודה, ואילו המצה והמרור נאכלים בתחילת הסעודה. פירשו תוספות (לקמן קכ. ד"ה באחרונה) שהלל היה מברך 'על אכילת מצה' בתחילת הסעודה, אך את עיקר המצוה היה מקיים במצה שאכל בסוף הסעודה עם הפסח והמרור. ועיין בדבריהם עוד. יז. **וגילה** הכתוב בפסח שני, והוא הדין לראשון. והטעם שהביא הלל את הפסוק האמור בפסח שני, ולא את הפסוק 'ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרורים יאכלהו' (שמות יב ח) האמור בפסח ראשון. משום שבפסח ראשון לא מוכח שצריך לכרוך גם את המצה, כיון ששם תיבת 'על' כתובה רק על המרור. רש"ש (ד"ה אמרו עליו). יח. **לכאורה** אין זו הוכחה, שהרי כאן גילה הכתוב בפירוש שאכילת הפסח היא עם מצה ומרור, והרי הן כמצוה אחת, אבל מי שיכרוך שתי אכילות של מצוות אחרות, מנין לנו שלא יבטלו זו את זו. וביארו רבינו דוד (ד"ה מתקיף) והר"ן (מילואים ד"ה מאן), שגם הלל מודה שאם אכל מצה שלא בכריכה קיים בה מצות מצה, שהרי מצה נוהגת מן התורה אף כשאין פסח, ואם כן מצוה בפני עצמה היא, ואף על פי כן אינה מתבטלת כשאוכלה עם הפסח והמרור. ולהלן יובאו דברי התוספות (ד"ה אלא אמר) בישוב קושיא זו. יט. **רשב"ם** (ד"ה והשתא). כ. **והיינו** יודעים שמדובר על קרבן הפסח, שהרי בתחילת הפסוק נאמר 'ואכלו את הבשר'. רשב"ם (ד"ה יאכלוהו). וראה הגהות מהר"ב רנשבורג (אות ג), מרכבת המשנה (חמץ ומצה פ"ח ה"ו), בני יששכר (ניסן מאמר ד דרוש י על דרך הפשט), אבני נזר (שו"ת או"ח סי' שסג אות ג) שכתבו שראיית חכמים היא מהפסוק 'ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרורים יאכלהו' (שמות יב ח), האמור בפסח ראשון, ולא מהפסוק 'בחדש השני בארבעה עשר יום בין הערבים יעשו אותו על מצות ומרורים יאכלהו' (במדבר ט יא), האמור בפסח שני. וכמו שמוכח מדברי הרשב"ם שתחילת הפסוק הוא 'ואכלו את הבשר'. כא. **ומיד** הגמרא מקשה מהו 'אפילו'. כב. **יש** לשאול, הלא קושיית רב אשי פשוטה היא, ומה זה עלה על דעת הגמרא להוכיח מן הברייתא שיש איסור בכריכה. וביאר הר"ן (מילואים ד"ה אמר), שהגמרא סברה בכוונת הברייתא שמאחר שאין במשמעות הכתוב 'על מצות ומררים יאכלהו' חובת כריכה, ממילא גם אסור לכרוך, מפני שאלמלא הלימוד מהפסוק שמצוות אינן מבטלות זו את זו, יש לנו לומר מסברא שיבטלו זו את זו. אך רב אשי הקשה שמכל מקום משמע בפירוש מן הברייתא שהכריכה מותרת, אף על פי שאינה מעכבת.

מצה ומרור **יְדֵי חוֹבָתוֹ אֶלָּא אִם כֵּן כּוֹרְכָן בְּבַת אַחַת וְאוֹכְלָן, כְּדֶרֶךְ שֶׁהִלֵּל** כורכן ואוכלן, **תַּלְמוּד לוֹמַר, 'עַל מַצּוֹת וּמְרוֹרִים יֹאכְלוּהוּ', אֲפִילּוּ זֶה בִּפְנֵי עַצְמוֹ וְזֶה בִּפְנֵי עַצְמוֹ**, ורשאי לאכול כפי שירצה, בכריכה או שלא בכריכה[כג].

ונמצא שהתנא ששנה ברייתא זו מודה להלל שמותר לאכול בכריכה, מפני שמצוות אינן מבטלות זו את זו, ואינו חולק על הלל אלא במה שמתיר לכתחילה לאכול אף ללא כריכה. ומכל מקום ודאי קבלה בידינו שישנם חכמים אחרים החלוקים על הלל וסוברים שאסור לאכול בכריכה, מפני שמצוות מבטלות זו את זו, אלא שמן הברייתא אין ראיה לכך[כד].

מכריעה הגמרא להלכה: **הַשְׁתָּא דְּלֹא אִיתְּמַר הִלְכְתָא** - עתה שלא נאמרה הלכה בדיני כריכה **לֹא כְּהִלֵּל וְלֹא כְּרַבָּנָן**, שהרי גם חכמים בברייתא מודים שמותר לנהוג כדברי הלל לאכול בכריכה[כה], על כן אף בזמן הזה [שהמרור דרבנן] יש לנהוג באופן שלדעת כולם יצא ידי חובה ולא יבטלו המצוות זו את זו, ולכך **מְבָרֵךְ** תחילה **'עַל אֲכִילַת מַצָּה' וְאָכִיל** - ואוכל את המצה לבדה, שלא בכריכה[כו], **וַהֲדַר** - ואחר כך **מְבָרֵךְ 'עַל אֲכִילַת מָרוֹר' וְאָכִיל** מרור לבדו, בלי כריכה[כז], **וַהֲדַר אָכִיל מַצָּה וְחַסָּא בַּהֲדֵי הֲדָדֵי** - ואחר כך אוכל מצה וחזרת כרוכים יחדיו **בְּלֹא בְּרָכָה**, לקיים **זֵכֶר לַמִּקְדָּשׁ כְּהִלֵּל** - כמו שהיה הלל עושה בזמן שבית המקדש היה קיים, כשהיו אוכלים קרבן פסח.

★

הגמרא ממשיכה לעסוק בהלכות מרור, בענין טיבולו בחרוסת. מקדימה הגמרא:
אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר רַב אוֹשַׁעְיָא, כָּל מאכל **שֶׁטִּיבּוּלוֹ בְּמַשְׁקֶה** - שטבלוהו באחד ממיני המשקים[כח], כגון ירק שטבלו בכותח או בחומץ[כט], **צָרִיךְ נְטִילַת יָדַיִם** לפני אכילתו, מפני שגזרו חכמים על סתם ידים שיהא דינן כ'שני לטומאה'[ל], וכאשר שני לטומאה נוגע במשקים, גזרו חכמים טומאה מיוחדת על אותם משקים, שהם נעשים 'ראשון לטומאה'[לא], וכיון שהאוכל דבר שטיבולו במשקה מצוי שנוגע בידיו במשקה ומטמאהו, לכך קבעו חכמים שיטול ידיו קודם אכילתו[לב].

לומדת הגמרא מהלכה זו דין לענין מרור: אָמַר רַב פָּפָּא, מאחר שטיבול ראשון טעון נטילת ידים[לג], ובודאי הטעם הוא משום שכל שטיבולו במשקה צריך נטילת ידים, כדינו של רב אושעיא, אם כן **שְׁמַע מִינָּהּ** - מוכח מכך **דְּהַאי חַסָּא** - שאת החזרת הזו שלוקח לטיבול ראשון[לד],

כג. **אבל** להלל חובה לכרוך. וכתבו תוספות (ד"ה אלא - הראשון) שגם להלל חובה זו אינה אלא לכתחילה, אבל בדיעבד אם אכל ללא כריכה, יצא ידי חובה.

כד. **רשב"ם** (ד"ה מתקיף), וכפי שהובאו דבריו בתוספות רבינו פרץ (ד"ה תלמוד). בדברי רבי יוחנן שאמר 'חלוקין עליו חבריו על הלל', ובקושיית רב אשי, ביאר הרשב"ם (ד"ה והשתא), שלדעת רבי יוחנן חכמים חולקים על הלל ואוסרים לכרוך [ולדעתם מצוות מבטלות זו את זו]. ורב אשי הקשה, שמהלשון 'אפילו' מוכח שחכמים מתירים לאכול בין בכריכה ובין שלא בכריכה, ונדחתה ראיית רבי יוחנן מהברייתא. ומכל מקום עיקר דבריו שישנם חכמים אחרים שחולקים על הלל ואוסרים לכרוך מפני שהם סוברים מצוות מבטלות זו את זו, נכונים, שכך היתה קבלה בידו שחכמים חולקים בזה. ותוספות (ד"ה אלא אמר) פירשו באופן אחר, שרבי יוחנן הביא את הברייתא שבה חכמים חלוקים על הלל וסוברים שמצוות מבטלות זו את זו, ובני הישיבה הבינו בדבריו שההוכחה היא מפני שלחכמים אסור לכרוך. ורב אשי הקשה עליהם שמהלשון 'אפילו' מוכח שחכמים מתירים לאכול כפי שירצה, ובהכרח שכוונת רבי יוחנן היא, שחכמים חלוקים על הלל וסוברים שאינו חייב לכרוך, אך רשאי לכרוך, ואף על פי כן הוכיח רבי יוחנן מדברי חכמים שלדעתם מצוות מבטלות זו את זו, מפני שאם בכל התורה מצוות אינן מבטלות זו את זו, וגם אלמלא הפסוק האמור בענין פסח היינו יודעים שמותר לאכול בכריכה, ממילא, בהכרח שהפסוק 'על מצות ומרורים יאכלוהו' בא ללמד שחובה לכתחילה לכרוך, וזו דעת הלל, אך אם בכל התורה מצוות מבטלות זו את זו, צריך פסוק מיוחד בפסח ללמדנו שכאן מתקיימת המצוה גם בכריכה, אך אין ללמוד ממנו שתהיה חובה לכרוך, וזו דעת חכמים.

כה. **רשב"ם** (ד"ה והשתא). ודבריו מבוארים בלשון ערומים (סמן ומלה פ"ח ה"ו) שאי אפשר להכריע להלכה כחכמים החולקים על הלל מטעם 'יחיד ורבים הלכה כרבים', מפני שיש גם את החכמים בברייתא המודים לדברי הלל ומתירים לאכול בכריכה, ונמצאת מחלוקת זו מחלוקת רבים ורבים.

כו. **כדי** שלא יבטל המרור דרבנן [בזמן הזה] את המצה דאורייתא. תוספות (ד"ה אלא מברך).

כז. **שכיון** שכבר יצא ידי מצה, נמצא שהמצה עתה רשות, ואם יכרכנה עם המרור, תבטל מצת רשות את טעם המרור. תוספות (שם).

כח. **דווקא** באחד משבעת מיני המשקים, יין, דבש דבורים, שמן זית, חלב, טל, דם ומים. בית יוסף (או"ח סי' קנח ס"ד ד"ה והא).

כט. **רשב"ם** (ד"ה כל). ושניהם נחשבים משקה לענין דין 'דבר שטיבולו במשקה', החומץ מפני שהוא יין שהחמיץ, ולא יצא מכלל משקה מחמת חימוצו [ראה מסכת מכשירין (פ"ג מ"ב)]. והכותח מפני שמערבים בו מי חלב (לעיל מג.), ושנינו במסכת מכשירין (פ"ו מ"ה) 'מי חלב כחלב' לענין דין משקה. פרי מגדים (או"ח סי' קנח א"א סק"ז) בביאור דברי הרשב"ם.

ל. **הטומאה** דרגות יש בה [ראה רמב"ם (פירוש המשניות, הקדמה לסדר טהרות)], א. 'אב הטומאה', כגון מת, זב, מצורע, שרץ, נבלה וכדומה, שטומאתם מעצמם, והם מטמאים אחרים. ב. 'ראשון לטומאה', שאינו טמא מחמת עצמו, אלא שנטמא מאב הטומאה. ג. 'שני לטומאה', שנטמא מראשון לטומאה. והדין הוא ששני לטומאה אינו יכול לטמא דברים אחרים, אבל הוא פוסל את התרומה, שתרומה הנוגעת בו דינה כתרומה טמאה, אך אינה יכולה להעביר את טומאתה לאחרים (משנה טהרות פ"ב מ"ג). ובמסכת זבים למדנו (פ"ה מ"ב), שסתם ידים, שלא ידוע לנו שנטמאו בטומאה כל שהיא, אך גם לא נשמרו בטהרה, גזרו עליהן חכמים טומאה כשני לטומאה. וביארו בגמרא (שבת יד.) שהטעם הוא, מפני שהידים עסקניות הן [וחוששים שמא נגע בלא כוונה בטומאה ונטמא. רש"י (שם ד"ה עסקניות) בשם רבותיו. ורש"י עצמו פירש שהחשש הוא שמא נגע במקום הטינופת, ואם יגע כך בתרומה, יש בזה גנאי לתרומה, והוא ממאיס את מאכלי התרומה על אוכליהם].

לא. **שכל** הפוסל את התרומה [שני הפוסל תרומה להיות שלישי] מטמא משקין להיות תחילה [ראשון לטומאה]. משנה (פרה פ"ח מ"ז). וטעם הגזירה, מפני שמצויה קבלת טומאה במשקים יותר ממאכלים, שהרי משקים מקבלים טומאה גם אם לא 'הוכשרו' לכך, על כן הצריכו חכמים לשמרם בטהרה היטב, וגזרו שאפילו אם יטמאו מ'שני לטומאה', יהיה דינם כ'ראשון לטומאה'. תפארת ישראל (שם יכין אות לה).

לב. **נחלקו** הראשונים בטעם חיוב הנטילה לדבר שטיבולו במשקה: עיקר תקנת נטילת ידים באוכל פת היא משום סרך תרומה (חולין קו.), שאחר שגזרו על סתם ידים שיהיו שניות לטומאה ויפסלו את התרומה, תיקנו נטילה אף לפני אכילת חולין, כדי שיזכרו אוכלי תרומה ליטול ידיהם לפני אכילת תרומה. והיה לחז"ל טעם נוסף בתקנה זו, משום נקיות וקדושה, והסמיכו ענין זה על המקרא (חולין שם ע"פ ביאור הסוגי' שם ד"ה מצוה - הראשון). אך לא חייבו נטילה אלא באוכל פת, אבל באכילת פירות [נגובים] אמרו (שם), 'הנוטל ידיו לפירות אינו אלא מגסי הרוח'. ובטעם הדבר כתבו תלמידי רבינו יונה (על הרי"ף ברכות נג: ד"ה כל שטיבולו), שרוב התרומות הן מפת, אבל פירות אין תרומתם מן התורה [חוץ מענבים וזיתים לאחר סחיטתן], וכיון שלא שייך בהם הטעם של 'סרך תרומה', לא תיקנו בהם נטילה. אך לגבי דבר שטיבולו במשקה כתבו תלמידי רבינו יונה (שם), שכיון שהחמירו במשקים שהם מקבלים טומאה מהידים שהן שניות, ונעשים 'ראשון לטומאה', לפיכך החמירו בהם חכמים והצריכו נטילת ידים לדבר שטיבולו במשקה [אבל השותה את המשקים עצמם אינו זקוק ליטול ידים, מאחר שדרך שתיה היא בכלי, ואינו נוגע בהם בידיו]. וכך כתבו תוספות בסוגייתנו (ד"ה כל) בשם 'פירוש הקונטרס', שדבר שטיבולו במשקה הוא כמו לחם, ונוהגת בו תקנת נטילת ידים כפי שנוהגת בפת, דהיינו שיש לחשוש לטומאת המאכל על ידי הידים שאינן נטולות, ומשום סרך תרומה, ומשום נקיות וקדושה תיקנו נטילה גם לאוכלי חולין [והמהרש"א (בתוס' שם) כתב, שאין זה פירוש רש"י או רשב"ם בסוגייתנו, אך הרדב"ז (שו"ת ח"ד סי' עח) דייק כך מפירוש הרשב"ם]. אמנם תוספות חלקו על פירוש זה וכתבו, שנטילת ידים לדבר שטיבולו במשקה אינה משום נקיות וקדושה כמו בפת, אלא כדי שלא יטמא את המשקין להיות ראשונים לטומאה, ואז יהיה אסור לשתותם כדי שלא לפסול את גופו [כמבואר במשנה (זבין פ"ה מי"ב) שהשותה משקין טמאין מטמא את התרומה]. ונמצא שלדעת רש"י תקנת נטילת ידים לדבר שטיבולו במשקה היא מחמת טומאת המאכל [ואף על פי שאין איסור לאכול מאכל טמא, יש בכך משום נקיות וקדושה, וגם סרך תרומה שייך בזה], ואילו לדעת תוספות תקנת הנטילה היא מחמת טומאת המשקה [ויש איסור בשתיית משקים טמאים]. תוספות הוסיפו שלפי שיטתם אין לברך על נטילת ידים לדבר שטיבולו במשקה, מפני שאין בה מצות חכמים משום נקיות וקדושה, וכל שכן אנו שאיננו נזהרים לאכול את מאכלינו בטהרה. והטור (או"ח סי' תעג) הביא שלדעת מהר"ם מרוטנבורג דין נטילת ידים לדבר שטיבולו במשקה כלל אינו נוהג בימינו, שאין אנו מקפידים על טומאת גופנו.

לג. **כדלקמן** (ע"ב).

לד. **כפי** שמדובר במשנתנו (לעיל קיד.) שמטבל טיבול ראשון בחזרת.

צָרִיךְ לְשַׁקּוּעֵיהּ - לשקע את כולה **בְּתוֹךְ הַחֲרוֹסֶת, מִשּׁוּם** שיש בחזרת **קָפָּא** - ארס[א], שיש סכנה באכילתו, והחרוסת מבטלת את כח הארס[ב], ואם לא ישקע את כל החזרת בחרוסת, לא יתבטל כל כח הארס.

מבאר רב פפא את ההוכחה: **דְּאִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ** - שאם עולה בדעתך לומר של**א צָרִיךְ לְשַׁקּוּעֵיהּ** - לשקע את החזרת כולה, ודי אם יטבל מעט ממנה בחרוסת כדי לקיים מצות טיבול[ג], אם כן **נְטִילַת יָדַיִם לָמָּה לִי** - מדוע תקנו חכמים נטילת ידים לפני הטיבול הראשון, **הָא לֹא נָגַע** - והרי כשאינו מטבל אלא מקצת מן החזרת, אינו נוגע במשקים שבחרוסת בידיו, ואינו מטמאם.

דוחה הגמרא: **וְדִילְמָא לְעוֹלָם אֵימָא לָךְ** - ושמא לעולם אומר לך של**א צָרִיךְ לְשַׁקּוּעֵיהּ** - לשקע את החזרת כולה בחרוסת, ואין חשש מחמת הארס שבחזרת, מפני שגם בטיבול מקצת מן החזרת **קָפָּא מֵרֵיחָא מָיְית** - כבר מתבטל הארס על ידי ריח החרוסת שמתפשט בכל החזרת, **וְאֶלָּא** מה שהוכחת, אם כן **לָמָּה לִי נְטִילַת יָדַיִם** לטיבול ראשון מאחר שאינו נוגע בידיו במשקין. יש לדחות ולומר שתקנו נטילה מפני שיש לחשוש **דִּילְמָא מְשַׁקְעוּ לֵיהּ** - שמא כשיטבלו את המרור בחרוסת יבואו לשקע את כולו, ויגעו במשקה בידים, ויטמאוהו. ואם כן אין להוכיח מכאן אם צריך לשקע את המרור בחרוסת או לא.

הגמרא מביאה דין נוסף בענין טיבול מרור בחרוסת: **וְאָמַר רַב פָּפָּא, לֹא נִישְׁהֵי אִינִישׁ** - לא ישהה אדם את **הַמָּרוֹר בְּתוֹךְ הַחֲרוֹסֶת, דִּילְמָא אַגַּב חַלְיֵיהּ דְּתַבְלִין** - שמא מתוך מתיקות[ד] התבלין שבחרוסת[ה], **מְבַטֵּיל לֵיהּ לְמְרוֹרֵיהּ** - תתבטל מרירות המרור, ולקיום מצות מרור **בָּעֵינַן** - צריך שיהיה בו **טַעַם מָרוֹר, וְלֵיכָּא** - ובאופן זה לא יהיה בו טעם, ולא יצא ידי חובתו.

★

הגמרא דנה האם צריך ליטול ידיו שנית לטיבול שני: **אַדְבְּרֵיהּ רַב חִסְדָּא לְרַבְנָא עוּקְבָא** - רב חסדא הנהיג את רבנא עוקבא וטייל עמו[ו] **וְדָרַשׁ** כך, אף **שֶׁנָּטַל יָדָיו בְּטִיבּוּל רִאשׁוֹן** שטיבל שאר ירקות, כדין האוכל דבר שטיבולו במשקה שטעון נטילה, חוזר **וְנוֹטֵל יָדָיו בְּטִיבּוּל שֵׁנִי**, שמטבל בו את החזרת בחרוסת[ז].

מפרשת הגמרא: **אַמְרוּהָ רַבָּנָן קַמֵּיהּ דְּרַב פָּפָּא** - אמרו התלמידים לפני רב פפא, **הָא בְּעָלְמָא אִיתְּמַר** - דין זה שדרש רב חסדא לא נאמר על טיבולי ליל הסדר, אלא על טיבולי רשות שמטבל בשאר ימות השנה, שאין בהם קביעות לטיבול, וכיון שכשנטל ידיו לטיבול אחד לא היתה דעתו לטבל שנית, הסיח דעתו משמירת ידיו בטהרה, ועל כן אם לבסוף מטבל טיבול שני, ידיו טעונות נטילה כבתחילה. **דְּאִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ** - שאם עולה בדעתך שדינו של רב חסדא **הָכָא אִיתְּמַר** - נאמר כאן, לענין טיבולי ליל הסדר, אם כן **לָמָּה לִי נְטִילַת יָדַיִם תְּרֵי זִימְנֵי** - למה יהא עליו ליטול ידים פעמיים, **הָא מְשָׁא לֵיהּ יְדֵיהּ חֲדָא זִימְנָא** - הלא כבר נטל ידיו פעם אחת, קודם הטיבול הראשון, וכיון שידע שסופו לטבל טיבול שני, לא הסיח דעתו משמירתן, ועדיין הן טהורות.

דוחה הגמרא: **אָמַר לְהוּ רַב פָּפָּא** לתלמידים, **אַדְּרַבָּה, הָכָא אִיתְּמַר** - לענין טיבול המרור נאמר דין זה, **דְּאִי סָלְקָא דַּעְתָּךְ דִּבְעָלְמָא אִיתְּמַר** - שדין זה נאמר בטיבולים שבשאר ימות השנה, **לָמָּה לִי תְּרֵי טִיבּוּלֵי** - לאיזה צורך מטבל שני טיבולים, מאחר שאין מצוה בדבר.

מקשה הגמרא: **אֶלָּא מַאי** - מה תאמר, ד**הָכָא אִיתְּמַר**, לענין טיבול המרור, אם כן **נְטִילַת יָדַיִם תְּרֵי זִימְנֵי** [-שתי פעמים] **לָמָּה לִי, הָא מְשָׁא לֵיהּ יְדֵיהּ חֲדָא זִימְנָא** - הרי כבר נטל ידיו פעם אחת לפני הטיבול הראשון.

מתרצת הגמרא: **אָמְרִי** - אמרו בני הישיבה, **כֵּיוָן דְּבָעֵי לְמֵימַר אַגַּדְתָּא וְהַלֵּילָא** - מאחר שבין שני הטיבולים הללו עליו לומר הגדה והלל, יש לחשוש **דִּילְמָא אַפּוּחֵי אַסְחֵיהּ לְדַעְתֵּיהּ** - שמא הסיח דעתו משמירת ידיו בטהרה **וְנָגַע** בבשרו[ח] או בשום דבר טינוף[ט], ולכן אין ידיו בחזקת טהרה, והן חייבות נטילה לטיבול השני[י].

★

הגמרא דנה במי שבלע את המצה והמרור ללא לעיסה: **אָמַר רָבָא**, אם **בָּלַע מַצָּה** של מצוה בלא לעיסה, **יָצָא** ידי חובת אכילת מצה שנאמר בה (שמות יב יח) '**בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת**', משום שגם בליעה בכלל אכילה[יא]. אך אם **בָּלַע מָרוֹר** ולא לעסו, **לֹא יָצָא** ידי חובת אכילת מרור, שהתורה הקפידה שימרר את פיו באכילה זו, זכר לשיעבוד מצרים שנאמר בו (שם א יד) '**וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה**', ומשום כך צריך שיטעם טעם מרור באכילתו, ובלא לעיסה אינו טועם טעם מרור.

מוסיף רבא: **בָּלַע מַצָּה וּמָרוֹר** יחד בלא לעיסה[יב], **יְדֵי** חובת **מַצָּה יָצָא**, אף על פי שהמצה לא נגעה בגרונו, שהמרור מפסיק ביניהם, מפני שמכל מקום אכילה היא, ואילו **יְדֵי** חובת **מָרוֹר לֹא יָצָא**, מפני שלא הרגיש בטעם המרירות בלא לעיסה[יג]. ואם **כְּרָכָן** - את המצה ואת המרור יחד **בְּסִיב** הגדל ונכרך סביבות עץ הדקל, **וּבְלָעָן** כך, כשהסיב כרוך סביבם, **אַף יְדֵי** חובת **מַצָּה נַמִּי לֹא יָצָא**, מפני שבאופן זה לא היה ממש בפיו, לא מצה ולא מרור[יד].

★

בזמן חכמי התלמוד היו רגילים להסב על מיטות, ושולחן קטן היה מונח לפני כל אחד מהמסובים[טו]. ובליל הסדר היו מביאים את השולחנות לפני המסובים אחר הקידוש[טז], והיו נוהגים לסלק את השולחן והקערה שעליו בין הטיבול הראשון לאמירת ההגדה כדי לעורר את התינוקות לשאול מה נשתנה לילה זה שמסלקים בו את השולחן קודם האכילה.

עתה הגמרא עוברת לבאר סדר עריכת וסילוק השולחן מלפני המסובים. מבארת הגמרא: **אָמַר רַב שִׁימִי בַּר אַשִׁי**, צריך להניח **מַצָּה** על השולחן הקטן ש**לִפְנֵי כָּל אֶחָד וְאֶחָד** מהמסובים, וכן את **הַמָּרוֹר** צריך להניח על השולחן ש**לִפְנֵי כָּל אֶחָד וְאֶחָד**, כדי שיהיו המצה והמרור מזומנים לפני כל אחד לטעום מהם מיד לאחר הברכה[יז], **וְכֵן חֲרוֹסֶת** יש להניחה **לִפְנֵי כָּל אֶחָד וְאֶחָד**, כדי לטבל

א. **שהשרף** שבחזרת יש בו ארס, כדרך הבצלים. רש"י ורשב"ם (ד"ה צריך). ורבינו חננאל (ד"ה פי' קפא) פירש, שקפא היא תולעת המצויה בירקות, ויש סכנה באכילתה, והיא מתה על ידי החומץ שבחרוסת. ב. **לפירוש** רבינו חננאל שקפא היא תולעת, על ידי הטיבול מתה התולעת, ותולעת מתה אינה מזיקה. וכתבו הרשב"ם (ד"ה צריך) והתוספות (ד"ה קפא) שאין איסור אכילת תולעים באכילת מרור שיש בו קפא, כמבואר בתוספתא (תרומות פ"ז ה"ג) שהקפא שבירק מותרת [כך גורסים רשב"ם ותוספות בתוספתא]. והטעם הוא, מפני שתולעים אלו נוצרו בתוך הפרי, ומעולם לא פרשו ממנו, אין הם בכלל 'השרץ השורץ על הארץ' (ויקרא יא מא). אמנם כתבו תוספות, שבמסכת חולין (סז.) ישנה דעה האוסרת תולעים גם אם לא פירשו לאויר העולם. ולדעה זו צריך לומר שעל פי רוב אין תולעים במרור, ויש לסמוך על רוב זה ולאכול מרור ללא בדיקה, ורק מפני שסכנה חמורה מאיסור חששו אף למיעוט הירקות שיש בהם קפא, והצריכו לטבל בחרוסת להמית את הקפא. ג. **ובאשר** לחשש ה'קפא' תבאר הגמרא בסמוך מדוע אין חוששים לו לפי צד זה. ד. 'חלייה' היינו מתיקות. ראה רש"י (ברכות נו. ד"ה חלי). אך בפסקי ריא"ז (הלכה ג אות יא) פירש שחלייה כאן הכוונה לחומץ, שהחומץ שבחרוסת מבטל את מרירות המרור. ה. **שהרי** נותנים בה תפוחים שטעמם מתוק, כמבואר בגמרא לקמן (קטז.), שחרוסת היא מצוה 'זכר לתפוח'. רשב"ם (ד"ה אגב). ואף על פי שרב פפא עצמו אמר לעיל שטיבול מרור בחרוסת הוא משום קפא, ואם כן לכאורה פסק כתנא קמא במשנתנו (לעיל קיד.) שחרוסת אינה מצוה, ונתינת תפוחים אינה נוהגת אלא לרבי אלעזר ברבי צדוק הסובר שחרוסת מצוה זכר לתפוח. יש לומר שגם רבי אלעזר ברבי צדוק מודה שיש חשש קפא במרור, והחרוסת מבטלת את הקפא, ומכל מקום הוא סובר שיש בהבאת החרוסת גם מצוה בפני עצמה, זכר לתפוח. כרוב ממשח (חמץ ומצה פ"ז הי"א). ו. **רש"י** (ביצה כט. ד"ה אדבריה). ורבינו חננאל (שם) פירש 'אדבריה רב חסדא', כלומר, שם דבריו בפיו לרבנא עוקבא ודרש'. ז. **הראשונים** [תוספות (ד"ה צריך), תוספות רבינו פרץ (ד"ה אע"פ) ועוד] הקשו, הרי הטיבול השני הוא לאחר אכילת המצה, שטעונה אף היא נטילת ידים, ואם כן היה לה לגמרא לומר 'חוזר ונוטל ידיו לאכילת הפת' ולא 'לטיבול שני'. ותירצו תוספות, שמתוך שהוזכרה תחילה נטילה לטיבול ראשון נקטה הגמרא גם כאן 'טיבול שני', אף על פי שנטילה זו היא כבר לצורך אכילת פת, ומכל מקום, אמת הוא שנטילה זו אף לצורך טיבול שני היא באה. ח. **רש"י** (ד"ה אסחיה). והיינו במקומות המכוסים מבשרו, שנחשבים כמטונפים לענין זה. רשב"א (שו"ת המיוחסות לרמב"ן, סי' קלה). ט. **רבינו** חננאל (ד"ה ופרקי') ורשב"ם (ד"ה אסחיה). י. **מבואר** בסוגייתנו שהיסח הדעת משמירת ידיו פוסל אותן, ועליו ליטול ידיו שנית לסעודה. וכתבו הרא"ה (בדק הבית בית ו שער א, סח.), רבינו דוד (ד"ה דלמא), מהר"ם חלאווה (ד"ה נטל) והר"ן (מילוסים ד"ה דילמא), שאף על פי כן בחזקת טהרה הן לענין ברכות ותפילות [כל זמן שאינו יודע שנגע בבשרו או בטינוף], ועל כן רשאי לומר את ההגדה והברכות השייכות לה גם אחר שהסיח דעתו משמירת ידיו, ולא החמירו אלא לענין טומאה לעשותן כשניות. ועיין בבית יוסף (או"ח סי' נג ס"ה ד"ה וי"א), שאין דין זה מוסכם לענין תפילה. יא. **ומכל** מקום לכתחילה צריך להרגיש בטעם המצה. רשב"ם (ד"ה בלע מצה). וישנם אופנים שטעם המצה מעכב בדיעבד, כגון האוכל מצה מבושלת, שלפי שיטה אחת במסכת ברכות (לח:) אינו יוצא בה ידי חובה, מפני שאין בה טעם מצה. והיינו משום שכאשר במצה עצמה אין טעם מצה, אין יוצאים בה, אבל בסוגייתנו הלא מדובר שבמצה עצמה יש טעם מצה, אלא שהלה בולעה ואינו מרגיש בטעמה. מאירי (ברכות שם ד"ה לענין). יב. **ולא** אכל קודם לכן מצה או מרור. יג. **החידוש** בבבא זו, שיצא ידי חובת אכילת מצה למרות שיש שני חסרונות באכילתו, שלא הרגיש בטעם המצה, ושאכלה באופן שהמרור מפסיק בינה לבין גרונו. רשב"ם (ד"ה בלע מרור). רש"י (ד"ה בלע מרור) גורס בגמרא 'בלע מרור יצא, בלע מצה ומרור, ידי מצה יצא, ידי מרור לא יצא'. ופירש (שם, וד"ה בלע מצה ומרור), שכאשר בלע מרור בפני עצמו, אי אפשר שלא הרגיש מעט מטעמו, ולכן יצא, אך כשבלעו עם מצה, מאחר שיש שני חסרונות, שלא לעס, ושבלע עמו מצה, בודאי לא חש בטעמו ולא יצא. כשבלע מצה ומרור יחדיו אינו יוצא אלא ידי חובת מצה. והראשונים התקשו, מאחר שאינו יוצא ידי חובת אכילת מרור, נמצא שבליעת המרור לא היתה של מצוה, ואם כן מדוע לא יבטל המרור של רשות את טעם המצה של מצוה, כשם שאמרו לעיל (ע"א) שמרור דרבנן מבטל טעמה של מצה דאורייתא כשכורכם יחדיו [ואף אילו היה יוצא ידי חובת מרור, הלא חיובו מדרבנן, ומדוע לא יבטל את טעם המצה דאורייתא. מהרש"א (בתוס' ד"ה ידי)]. ותירצו תוספות (ד"ה ידי), שלא שייך ביטול אלא כשלועסם יחד, שטעם האחד מבטל את טעם השני, אך כשבולעם יחד, אף אם יהיה האחד מרובה מחבירו, אינו מבטלו. יד. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה כרכן). והרמב"ם (חמץ ומצה פ"ו ה"ג, לפי ביאור המגיד משנה שם) מפרש שהסיב חוצץ בין המצה והמרור לפיו, ואין זו אכילה, אך כשבלע את המצה כרוכה במרור יצא ידי חובת מצה, ואין המרור מפסיק, מפני שהוא כטפל למצה. ולשון הר"ן (על הרי"ף ד"ה גרסי') בענין זה, 'שאין דרך אכילה בכך'. טו. **ראה** רשב"ם (ד"ה מצה וד"ה ולפין). טז. **תוספות** (קיד. ד"ה הביאו - הלחמון) ורמב"ם (חמץ ומצה פ"ח ה"א). יז. **ובשונה** משאר ימות השנה שאין הברכה לשם אכילת חובה, ואין צורך שיטעמו כולם מיד לאחר הברכה. תוספות (ד"ה מצה). [והיינו שבברכות שאינן של חובה יכולים המסובים להמתין עד שיחלק להם המברך מפרוסת המוציא, אבל בברכות של חובה, צריכים הם לטעום תיכף ומיד בלי שיהוי כלל. מגן אברהם (סי' קסז ס"ק יט)]. כתב הרשב"ם (ד"ה מצה), שלמנהג שלנו שאוכלים בשולחן אחד גדול, אין צורך להניח מצה ומרור לפני כל אחד מהמסובים, אלא לפני עושה הסדר, והוא יחלק לכל אחד מצה ומרור. והיינו לפי הטעם שכתבו תוספות שנתינת מצה ומרור לפני כל אחד היא כדי למנוע הפסק בין הברכה לאכילה, ולכן כשאוכלים על שולחן גדול אין צורך בכך, שמאחר שכולם מסובים על שלחן אחד יש אפשרות נוחה שעושה הסדר יחלק ויתן לכל אחד ואחד מצה ומרור לפניו, וכשיברך את הברכה כל המסובין יטעמו תיכף לשמיעת הברכה. שו"ת גינת ורדים (או"ח כלל א סי' מג).

בה את המרור. ומכל מקום **אֵין עוֹקְרִין** [-מסלקים] **אֶת הַשֻּׁלְחָן** לאחר הטיבול הראשון מלפני כל המסובים, **אֶלָּא** רק מ**לִּפְנֵי מִי שֶׁ**עושה את הסדר **וְאוֹמֵר** את **הַהַגָּדָה** בקול רם ומוציא את המסובים ידי חובתם[יח].

רַב הוּנָא חולק **וְאוֹמֵר, כּוּלְּהוּ נַמִּי** - גם מצה ומרור וחרוסת אין צריך להביא לפני כל אחד מהמסובים, אלא די להביאם **לִפְנֵי מִי שֶׁאוֹמֵר** את **הַהַגָּדָה**, והוא יחלק לכל אחד מצה ומרור.

פוסקת הגמרא: וְהִלְכְתָא כְּרַב הוּנָא[יט].

הגמרא מבארת את טעם מנהג עקירת השולחן. מבררת הגמרא: לָמָּה עוֹקְרִין אֶת הַשּׁוּלְחָן לאחר הטיבול הראשון. **משיבה הגמרא: אָמְרֵי דְּבֵי רַבִּי יַנַּאי** - אמרו בבית מדרשו של רבי ינאי, עקירת השולחן היא **כְּדֵי שֶׁיַּכִּירוּ הַתִּינוֹקוֹת** בשינוי זה, שמסלקים את השולחן לפני האכילה, **וְיִשְׁאֲלוּ** מה נשתנה לילה זה מכל הלילות[כ].

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: אַבַּיֵי הֲוָה יָתִיב קַמֵּיהּ דְּרַבָּה - אביי היה יושב בליל הסדר לפני רבה[כא], **חֲזָא דְּקָא מַדְלֵי תַּכָּא מִקַּמֵּיהּ** - ראה אביי שהגביהו את השולחן מלפני רבה, לאחר הטיבול הראשון. **אָמַר לְהוּ** אביי, לאלו שהגביהו את השולחן, **עֲדַיִין לָא קָא אָכְלִינַן, אָתוּ קָא מְעַקְרֵי תַּכָּא מִיקַּמַּן** - עדיין לא אכלנו סעודה, ואתם באים ועוקרים את השולחן מלפנינו. **אָמַר לֵיהּ רַבָּה** לאביי, **פַּטַרְתָּן** [-פטרת אותנו] **מִלּוֹמַר 'מַה נִּשְׁתַּנָּה'**, שהרי אין חובה לכל אדם לשאול מה נשתנה, אלא רק כאשר אין הבן שואל, צריך לשאול בעצמו[כב], ומאחר שאביי שאל על השינוי, אין צריך עוד לשאול, אלא להשיב על דבריו, שלפי שנשתעבדנו במצרים אנו עושים את כל הדברים הללו[כג].

★

הגמרא דורשת את הפסוק 'לחם עוני' האמור לגבי מצה: נאמר בפסוק (דברים טז ג), 'לֹא תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי' וגו'. **אָמַר שְׁמוּאֵל**, הטעם שמצה נקראת **'לֶחֶם עוֹנִי' (כְּתִיב)** משום שזה **לֶחֶם שֶׁעוֹנִין** [-שאומרים] **עָלָיו דְּבָרִים**, דהיינו הגדה וההלל, ומכאן שצריך שתהא המצה מונחת לפניו בשעת סיפור ההגדה[כד].

מביאה הגמרא סיוע לדברי שמואל מברייתא: תַּנְיָא נַמִּי הָכִי, נאמר לענין מצה, **'לֶחֶם עוֹנִי'**, ויש לדרוש שהמצה היא **לֶחֶם שֶׁעוֹנִין עָלָיו דְּבָרִים הַרְבֵּה**, הגדה והלל.

מוסיפה הברייתא לדרוש **דָּבָר אַחֵר** מתיבות **'לֶחֶם עוֹנִי'**, שהרי **'עָנִי' כְּתִיב** - בפסוק נכתבה תיבת 'עוני' חסרה בלא וא"ו, ויש לדורשה מלשון עני ואביון, וללמוד כך, **מָה** מיוחד בלחמו של **הֶעָנִי** בכל ימות השנה, **שֶׁדַּרְכּוֹ בִּפְרוּסָה** - שאין לו פת שלימה[כה], והוא בוצע תמיד על פרוסת פת,

---

יח. **רש"י** (ד"ה ואין). ומבואר בספר המנהיג (הלכות פסח), במאירי (ד"ה זמן) ובר"ן (על הרי"ף ד"ה ואין), שדרכם היתה שאחד אומר את ההגדה ואחרים שומעים. וכתבו השלחן גבוה (סי' תעג ס"א) והשולחן ערוך הרב (או"ח סי' תעג סכ"ד) שכן נכון לעשות, שבעל הבית יאמר את ההגדה ובני הבית יצאו ידי חובתם בשמיעה, משום 'ברוב עם הדרת מלך' (משלי יד כח). יט. **יש** שכתבו שרשב"ם, תוספות והרמב"ם לא גרסו 'והלכתא כרב הונא', ולדעתם הלכה כרב שימי בר אשי שצריך להניח מצה, מרור וחרוסת לפני כל אחד מהמסובים. ראה גינת ורדים (או"ח כלל א סי' מג) שהוכיח כן מדברי הרשב"ם (ד"ה מצה) ומדברי תוספות (ד"ה מצה). והלחם משנה (חמץ ומצה פ"ח ה"ג) נקט כן גם בדעת הרמב"ם. כ. **ומתוך** כך ישאלו על שאר השינויים שבלילה זה. תוספות (ד"ה כדי). וראה עוד להלן. כתבו רשב"ם (ד"ה ואין) ותוספות (ד"ה למה), שבשולחנות המצויים בזמנינו, שהם גדולים ויש טורח גדול בעקירתם, אין צורך לעקור את השולחן, אלא מסלקים את הקערה שבה המצה והמרור ושני התבשילים לסוף השולחן, כדי שיהיה נראה כאילו כבר אכלו, ויהיה היכר לתינוקות בשינוי זה. והריטב"א (הלכות סדר ההגדה ד"ה אח"כ) כתב, שצריך לסלק את הקערה מן השולחן לגמרי. והוסיף, שמנהג הרמב"ן היה, שכשהיו תינוקות בבית היה אומר לשמש לאחר סילוק הקערה 'הב ונבריך [-הבה ונברך], כי הרבה אכלנו' כדי שיראו התינוקות וישאלו. כא. **אביי** התייתם מיד כשנולד (קידושין לא:), וגדל בבית רבה (רש"י שבת מ. ד"ה אמר). ועיין ברכות (מח.) שאביי ורבא היו יושבים בקטנותם לפני רבה בסעודה. וכתבו שם תוספות (ד"ה אביי) שהיו קטנים ביותר. כב. **כמו** ששנינו לקמן (קטז.) 'חכם בנו, שואלו, ואם אינו חכם, אשתו שואלתו, ואם לאו, הוא שואל לעצמו'. כג. **רשב"ם** (ד"ה פטרתן). ותוספות (ד"ה כדי) כתבו, שבודאי הוסיף אביי לשאול על שאר השינויים הנוהגים בלילה זה, והגמרא לא הביאה אלא את תחילת דבריו. אבל השאלה על עקירת השולחן לבדה, אינה פוטרת מאמירת 'מה נשתנה'. אמנם המהרי"ל (מנהגים, סדר ההגדה) סובר שכאשר ישאל התינוק שאלה זו נשיב לו שאין לנו לאכול עד שנודה להקדוש ברוך הוא על שעשה לנו נסים. ואז יחזור התינוק וישאל, מה הם הנסים, ומשיבים לו 'עבדים היינו', ואת כל סיפור יציאת מצרים. והעיד על חמיו מהר"ר משה כך, שפעם אחת שאלה אותו ביתו, 'אבא, למה הגבהת הקערה', והתחיל 'עבדים היינו' ולא אמר מה נשתנה. כד. **רש"י** (לו. ד"ה שעונין) פירש, שגומרים עליו את ההלל, ואומרים עליו הגדה [ובמאירי (ד"ה זה) כתב, הגדה ו'תחילת הלל']. ורבינו חננאל (ד"ה עניא) פירש, שאומרים עליו בהגדה 'מצה זו שאנו אוכלים', וכעין זה כתבו תוספות לעיל (קיד. ד"ה הביאו - השני). כה. **ראב"ן** (ברכות סי' קנא), מחזור ויטרי (הלכות פסח סי' ס), תלמידי רבינו יונה (ברכות לט: ד"ה הכל).

אַף כָּאן, מצות אכילת מצה צריך לקיימה **בְּמצה פְּרוּסָה**, ולא בשלמה[א].

מוסיפה הברייתא: יש ללמוד עוד **דָּבָר אַחֵר**[ב] ממה שנכתבה תיבת 'עוני' חסרה בלא וא"ו, והיא נדרשת מלשון עני ואביון, ללמדנו **שֶׁמָּה דַּרְכּוֹ שֶׁל עָנִי** - כשם שהעני רגיל באפיית לחמו, **שֶׁהוּא** עצמו **מַסִּיק** את התנור לאפיה, **וְאִשְׁתּוֹ אוֹפָה** - ובשעת ההיסק אשתו מכינה את העיסה לאפיה, ומיד עם גמר ההיסק נותן את הפת לתנור, מפני שחושש שמא יצטנן התנור בינתים[ג], ולא יהיה לו די עצים להמשיך להסיקו[ד]. **אַף כָּאן** לענין מצה **נַמִּי** יש לנהוג כך, שיהיה **הוּא** [-בעל הבית] **מַסִּיק** את התנור, **וּ**מיד **אִשְׁתּוֹ אוֹפָה** את המצה, כדי שלא תחמיץ בינתים[ה].

★

שנינו במשנה: שלדעת תנא קמא מביאים לפניו חרוסת, **אַף עַל פִּי שֶׁאֵין הַחֲרוֹסֶת** באה משום **מִצְוָה**. **הגמרא דנה בטעמי הבאת החרוסת. מבררת הגמרא: וְאִי** - ואם החרוסת **לֹא** באה משום **מִצְוָה, מִשּׁוּם מַאי מַיְיתֵי לָהּ** - משום מה מביאים אותה. **משיבה הגמרא: אָמַר רַב אַמִּי, מִשּׁוּם** שיש בחזרת **קָפָא** - שרף קשה כארס[ו], והטיבול בחרוסת מבטל את הארס.

הגמרא מבארת כיצד יתרפא מי שניזוק מארס שבירקות: אָמַר רַב אַסִּי, מי שאכל חזרת, וחלה על ידי **קָפָא דְּחַסָּא** - הארס שבחזרת, רפואתו היא שיאכל עתה **חָמָא** - צנון. ומי שאכל צנון, ומצטער מחמת **קָפָא דְּחָמָא** - השרף של הצנון, יאכל מן הירקות הנקראים **'כַּרְתֵּי'** - כרישים, וירפא. **[**מי שאכל כרישים, ומצטער מחמת **קָפָא דְּכַרְתֵּי** - השרף של הכרישים[ז], ישתה **חֲמִימֵי** - מים חמים, וירפא**]. קָפָא דְּכוּלְּהוּ** - לשרף של כל מיני הירקות המזיקים הרפואה היא **חֲמִימֵי** - שתיית מים חמים. **אַדְּהָכִי וְהָכִי** - בינתיים, בעוד הוא ממתין שיביאו לו את המים החמים[ח], **נֵימָא הָכִי** - יאמר כך, **קָפָא, קָפָא, דְּכִירְנָא לָךְ** - זוכר אני אותך, **וּלְשָׁב בְּנָתָיךְ** - ואת שבע בנותיך, **וּלְתַמְנֵי כַּלָּתָךְ** - ואת שמונה כלותיך, ואמירת לחש זה תועיל לו בצערו[ט].

★

שנינו במשנה: רַבִּי אֶלְעָזָר בְּרַבִּי צָדוֹק אוֹמֵר מִצְוָה וכו'. הגמרא מפרשת את שיטת רבי אלעזר ברבי צדוק שיש בהבאת החרוסת מצוה. מבררת הגמרא: מַאי - מהי **הַמִּצְוָה** שישנה בחרוסת. **משיבה הגמרא:** נחלקו אמוראים בביאור מצוה זו, **רַבִּי לֵוִי אוֹמֵר**, חכמים תיקנו לטבל בחרוסת שיש בה תפוחים, **זֵכֶר לַעֲצֵי הַתַּפּוּחַ** שהיו בנות ישראל במצרים יולדות תחתיהם את בניהן בלא עצב, כדי שלא ירגישו בהן המצרים[י]. **וְרַבִּי יוֹחָנָן אוֹמֵר**, תיקנו לטבל בחרוסת שדומה לטיט, **זֵכֶר לַטִּיט** שהיו בני ישראל עוסקים בו בשיעבוד מצרים.

מסיימת הגמרא: אָמַר אַבַּיֵי, מאחר שנחלקו אם מצות חרוסת היא זכר לתפוח או זכר לטיט, יש לנהוג כדברי שניהם, **הִלְכָּךְ צָרִיךְ לְקַהוּיֵיהּ** - לערב בחרוסת תפוחים ויין[יא], שיש בהם חמיצות, **וְצָרִיךְ לְסַמּוּכֵיהּ** - לעשות את תערובת החרוסת עבה וסמיכה[יב]. **מפרשת הגמרא:** צריך **לְקַהוּיֵיהּ** - לערב בה דברים חמוצים, כדי שיהיה טעמה **זֵכֶר לַתַּפּוּחַ**, שאף התפוח יש בו חמיצות, **וְצָרִיךְ לְסַמּוּכֵיהּ** - לעשותה עבה וסמיכה, כדי שתשמש גם **זֵכֶר לַטִּיט**, שאף הטיט עב וסמיך[יג].

הגמרא מביאה ברייתא כדעת רבי יוחנן: תַּנְיָא כְּוָותֵיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן, מיני **תַּבְלִין** ארוכים הדומים לתבן[יד] שנותנים בחרוסת, ניתנים בה כדי לעשות **זֵכֶר לַתֶּבֶן** שהיו ישראל זקוקים לו לעשיית הלבנים בשיעבוד מצרים, ותערובת **הַחֲרוֹסֶת** עצמה[טו], שכותשים אותה דק דק, היא **זֵכֶר לַטִּיט** שהיו עוסקים בו בשיעבוד מצרים.

רבי אלעזר ברבי צדוק מוכיח כדבריו שחרוסת היא מצוה. שנינו בברייתא: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בְּרַבִּי צָדוֹק, זכורני **שֶׁכָּךְ הָיוּ אוֹמְרִים** בערב הפסח **תַּגָּרֵי חָרָךְ** - החנוונים בחנויות התבלינים[טז] **שֶׁבִּירוּשָׁלַיִם**[יז], **בּוֹאוּ וּטְלוּ לָכֶם תַּבְלִין לְצוֹרֶךְ הַמִּצְוָה** של חרוסת. וכיון שהיו משתמשים בלשון 'חרוסת למצוה', למדנו שהיה המנהג לפנים בישראל לכנות את החרוסת 'מצוה'.

★ ★ ★

משנה **המשנה מביאה את המשך דיני הסדר:** לאחר שטבל טיבול ראשון, והביאו לפניו מצה ומרור ושני תבשילים, **מָזְגוּ לוֹ אֶת הַכּוֹס הַשֵּׁנִי** מארבעת הכוסות. **וְכָאן**, במזיגת הכוס השני, **הַבֵּן** החכם **שׁוֹאֵל** את **אָבִיו** מה נשתנה הלילה הזה שמוזגים בו כוס יין שני קודם האכילה[יח]. **וְאִם אֵין דַּעַת בַּבֵּן** להבחין בשינויים ולשאול, **אָבִיו מְלַמְּדוֹ** לשאול[יט].

המשנה מפרשת את השאלות שיש לשאול בלילה זה: כך מלמד האב את בנו לשאול[כ], **מָה נִּשְׁתַּנָּה הַלַּיְלָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת** של שאר ימות השנה, **שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין** מאכלי **חָמֵץ** ומאכלי **מַצָּה**, כמו שנרצה, ואילו **הַלַּיְלָה הַזֶּה, כּוּלּוֹ מַצָּה**, ואין אוכלים בו מאכלי חמץ.

ועוד נשתנה לילה זה, **שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין שְׁאָר** מיני **יְרָקוֹת**, ואין אנו מחזרים אחר מרור[כא], ואילו **הַלַּיְלָה הַזֶּה**, אנו מחזרים בו אחר **מָרוֹר** דווקא[כב].

ועוד נשתנה הלילה הזה, **שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין בָּשָׂר** המוכן באיזה אופן שנבחר, או **צָלִי** [-צלוי על גבי האש], או **שָׁלוּק** [-מבושל הרבה מאד[כג]] **וּמְבוּשָּׁל** [-בישול כהלכתו[כד]], ואילו **הַלַּיְלָה הַזֶּה, כּוּלּוֹ צָלִי** - חובה עלינו לאכול בשר של קרבן פסח המוכן דווקא בצליה על גבי האש, וגם בשר קרבן חגיגה הנאכל בלילה זה דינו להיות צלוי דווקא[כה].

א. **אף** על פי שיש לקיים מצות אכילת מצה במצה פרוסה, אמרו במסכת ברכות (לט:) שבפסח מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע. והטעם שצריך גם שלמה הוא משום שביום טוב צריך לבצוע על לחם משנה. והראשונים נחלקו בדין זה בשתי מחלוקות: א. האם צריך בפסח שתי מצות שלימות חוץ מהמצה הפרוסה, משום חובת לחם משנה כבשאר ימים טובים [רש"י, רשב"ם (ד"ה אף) ותוספות (ד"ה מה)]. או שמא דין 'לחם עני' מלמד שבפסח די במצה אחת שלמה ואחת פרוסה [רי"ף]. ב. מאחר שמברך על המצה שתי ברכות, 'המוציא' ו'על אכילת מצה', איזו מהן יברך על המצה השלמה, ואיזו על הפרוסה, ועל איזו מהמצות יבצע. לרש"י ורשב"ם (שם) מברך המוציא דווקא על השלמה, ובוצע על אחת מהשלימות. בתוספות (שם, ברכות לט: ד"ה הכל) יש כמה דעות, האם מברך את שתי הברכות רק על הפרוסה, ובוצע עליה, אלא שמניח את הפרוסה בתוך השלימות כדי שיהא נראה כאילו בצע על השלמה, או שמברך המוציא על השלמה ועל אכילת מצה על הפרוסה, ובוצע משתיהן יחד. או שמברך את שתי הברכות על השלמה ועל הפרוסה ביחד, ובוצע משתיהן. ובמהר"ם חלאווה (ד"ה הגמי) הובאה דעה שמברך המוציא על הפרוסה ועל אכילת מצה על השלמה. דעת רב האי גאון (תשובות הגאונים [מוסאפיה] סי' קב, והו"ד ברמב"ן ברכות לט: ד"ה הא) היא, שאין חובה לקיים מצות אכילת מצה בפרוסה, ורק אם הביאו לפניו מצה פרוסה ומצה שלמה רשאי לברך על הפרוסה, כדרכו של עני, אך כשאין פרוסה לפניו, אין צורך לפרוס, אלא יברך על השלימות. ומכל מקום כתב שהמנהג לפרוס מצה בתחילת הסדר, כדי שכשיגיע לאכילת מצה ימצא פרוסה לפניו ויניחה בתוך השלמה ויברך. ב. **ראה** בשל"ה (מסכת פסחים, מצה שמורה, ביאור ההגדה אות א) שביאר כיצד יש לשמוע ממשמעות הכתוב את כל שלשת הדינים הנזכרים בברייתא. ג. **רשב"ם** (ד"ה דרכו). ויש מפרשים, מפני שהעני רעב ובהול לאכול את פיתו. מאירי (קטו: ד"ה זה) ור"ן (על הרי"ף ד"ה ולחן) ועוד. ד. **פירוש** ריבב"ן (ד"ה שעונין). ה. **אף** על פי שמעיקר הדין אפשר להמתין מעט בין לישת הבצק לאפיית המצה, מצוה מן המובחר שיהא הוא מסיק ואשתו אופה מיד, ללא שיהוי כלל. תוספות רי"ד (ד"ה אף). יש מפרשים שהדמיון המוזכר כאן בין מצה ללחמו של העני הוא, שכשם שהעני ואשתו טורחים בעצמם בעסק האפיה [שהרי אין להם עבדים ושפחות], כך גם במצה ראוי לכל אדם לטרוח בעצמו בעסק אפייתה, ולא למוסרה לאחרים. רי"ץ גיאת (הלכות פסחים) והרא"ש (פ"ג סי' כו) בשם רב האי גאון. ו. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה משום). ורבינו חננאל פירש, שקפא היא תולעת מזיקה, הובאו דבריו באריכות לעיל (קטו:). ז. **שאף** הם חריפים ביותר. ראה תוספות (חולין קיב. ד"ה אגב). ח. **ערוך** (ערך קף טו). ט. **כתב** הערוך (שם), שדברים אלו אין לפרשם, וקבלה הם, וזה הלחש, וכן כל דברי לחש וקמיעין, אין אנו יודעין טעמיהם, ומאין נאמרו. י. **ודבר** זה נרמז במה שכתוב (שיר השירים ח ה) 'תחת התפוח עוררתיך שמה חבלתך אמך שמה חבלה ילדתך'. גמרא (סוטה יא:). יא. **רש"י** (ד"ה לסמוכיה). ויש שכתבו, תפוחים חמוצים וחומץ [ספר העיטור (הלכות מצה ומרור), ר"ן (על הרי"ף ד"ה לריך)]. יב. **על** ידי שמטילים וכותשים בה הרבה ירקות. יג. **בירושלמי** (פ"י ה"ג) נשנו שתי דעות, יש אומרים שתהא החרוסת עבה זכר לטיט, ויש אומרים שתהא רכה זכר לדם [מכת דם. פני משה (שם ד"ה ולית)]. וכתבו תוספות (ד"ה לריך), שמנהג העולם כשתי הדעות, לעשותה עבה מתחילה זכר לטיט, ובשעת אכילה מוסיפים לה יין וחומץ עד שנעשית רכה. רבים מהראשונים גורסים בדברי אביי רק 'הלכך צריך לקהוייה וצריך לסמוכיה', ואינם גורסים את המשך הדברים 'לקהוייה זכר לתפוח וצריך לסמוכיה זכר לטיט' [ראה הגהות וציונים שכך היא גירסת הרי"ף והרא"ש, וכן משמעות דברי רש"י ורשב"ם]. ולפי גירסא זו יש לדון אם אביי חשש לשתי השיטות, שהחרוסת היא זכר לתפוח וזכר לטיט, או שמא סובר כרבי יוחנן שחרוסת זכר לטיט, ואף על פי כן הצריך לעשותה עבה וחמוצה. ובנידון זה נחלקו ראשונים, ברש"י ורשב"ם (ד"ה לריך) מפורש שאביי חושש לשתי השיטות, אך מדברי הרי"ף, הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ז הי"א) והרא"ש (סי' ל) הוכיחו כמה אחרונים שאביי פוסק לגמרי כרבי יוחנן, ואף על פי כן הצריך 'לקהוייה', לערב בה חומץ, על שם שהיו שיניהם קהות מהעבודה הקשה בחומר ובלבנים. [ראה ב"ח (או"ח סי' תעג ס"ד), פרי חדש (או"ח שם ס"ה), ברכי יוסף (או"ח שם סקי"א) ועוד]. יד. **כגון** קנמון וסנב"ל שהן דומין לתבן. רי"ף. וכתב המרדכי (הסדר בקצרה) בשם הרוקח, שנותנים בחרוסת קנה וקנמון וזנגביל לפי שאי אפשר לדוכן היטב שלא יהא בהן חוטין קשין, וזהו זכר לטיט שהיה תבן מעורב עם הטיט. טו. **שהיא** תערובת פירות שיש בה חמיצות (ראה לעיל קיד.). טז. **שדרכם** היתה למכור את סחורתם דרך חלונות החנות, ועל שם החלון נקראו 'תגרי חרך', שכן חלון הוא חרך, כמו שנאמר (שיר השירים ב ט) 'מציץ מן החרכים'. יז. **בתוספתא** בביצה (פ"ג ה"ו) שנינו, 'אמרו עליו על רבי אלעזר בר צדוק ועל אבא שאול בן בטנית שהיו חנוונים בירושלים כל ימי חייהם' וכו'. ורבי אלעזר ברבי צדוק היה עוד בזמן בית המקדש, ונחרב הבית בימיו (ספר יוחסין מאמר א). יח. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה וכאן). ועל ידי שינוי זה מתעורר לשאול אף על שאר השינויים הנעשים בלילה זה, כמובא בהמשך המשנה. תפארת ישראל (פ"י יכין אות כה) ומשנה ברורה (סי' תעג ס"ק סט). ובשל"ה (מסכת פסחים פרק נר מצוה אות לג) מבואר, שכאשר הקטן שואל על מזיגת כוס שני עונים לו שכך עושים המלכים והשרים, כדי לגרור את תאוות המאכל. ועל ידי תשובה זו מתעורר התינוק לשאול, מדוע בלילה זה אנו נוהגים מנהג מלכים ושרים. ואז משיבים ומספרים לו ניסי מצרים שיצאנו לחרות ביד חזקה ובזרוע נטויה. רשב"ם הביא בשם רבי יעקב בר יקר רבו של רש"י שגרס 'וכן' הבן שואל אביו. ופירושו, שדין הוא שישאל הבן את אביו במזיגת הכוס השני [והוא כמו 'כן בנות צלפחד דוברות' (במדבר כז ז)]. יט. **וזהו** דין הבן 'שאינו יודע לשאול' המוזכר בהגדה של פסח. ירושלמי (פ"י ה"ד). כ. **פני** משה על הירושלמי (פ"י ה"ד ד"ה אביו). כא. **רשב"ם** (ד"ה אטו). וכתב, שמטעם זה אנו אומרים 'שבכל הלילות אנו אוכלים שאר ירקות', אף על פי שבכל הלילות אין חובה לאכול ירקות אחרים, אלא אם ירצה בכך, אך כוונתנו לומר שבשאר הלילות אין דרכנו לחזר דווקא אחרי מרור [ואדרבה, אנו מחזרים יותר אחרי שאר ירקות, מפני שהם טובים יותר מן המרור. תוספות רבינו פרץ (ד"ה אטו)], מה שאין כן בליל הסדר שאנו מחזרים אחר מרור דווקא. כב. **אך** אין אומרים 'הלילה הזה כולו מרור', שהרי בטיבול ראשון אוכלים שאר ירקות. תוספות (ד"ה הלילה). והריטב"א (הגדה של פסח ד"ה שבכל הלילות) כתב בשם רש"י, שבליל הסדר גם שאר הירקות שאנו אוכלים, כולם נחשבים בעינינו כמרורים, ואילו בשאר הלילות גם הירקות המרים נחשבים בעינינו כמתוקים. והריטב"א חלק עליו, ופירש שבכל הלילות אין תחילת סעודתנו בירקות המרים, ואילו בליל הסדר אנו אוכלים מרור בתחילת הסעודה. כג. **רש"י** (ביצה טז: ד"ה שלוק). ויש מפרשים 'שלוק', שאינו מבושל כל צרכו, ראה נדרים (מט.) בתוספות וברשב"א (ד"ה הנודר). כד. **רש"י** (שם ד"ה מבושל). כה. **שאלה** זו היו שואלים בזמן המקדש. רשב"ם (ד"ה הלילה). אבל בזמן הזה שאין אנו אוכלים קרבן פסח, אי אפשר לאומרו. תוספות רבינו פרץ (ד"ה שבכל). וכתב הרש"ש (ד"ה הלילה),

ועוד נשתנה הלילה הזה, **שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת (אֵין) אָנוּ (חייבים לטבל אפילו) [מַטְבִּילִין**[כו]**]** את הירקות בתוך הסעודה רק **פַּעַם אַחַת**[כז], ואילו **הַלַּיְלָה הַזֶּה** מטבילין **שְׁתֵּי פְעָמִים**, טיבול ראשון של שאר ירקות, וטיבול שני של מרור בחרוסת[כח].

מוסיפה המשנה לפרש את דיני סיפור יציאת מצרים: וּלְפִי רוחב **דַּעְתּוֹ שֶׁל הַבֵּן, אָבִיו מְלַמְּדוֹ** מה אירע לאבותינו במצרים, שאם היה הבן מבין הרבה, יפרש לו הכל[כט]. ויהא **מַתְחִיל** את סיפור יציאת מצרים **בִּגְנוּת** שהיו בה ישראל[ל], **וּמְסַיֵּים** אותו **בְּשֶׁבַח** ישראל. **וְ**יהא **דּוֹרֵשׁ** - מבאר את דרשות הכתובים האמורים בפרשת מקרא ביכורים [ושעניינם הוא שיעבוד מצרים וגאולתנו משם], **מֵ**הפסוק **'אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי'** (דברים כו ה), **עַד שֶׁיִּגְמוֹר** לדרוש את **כָּל הַפָּרָשָׁה כּוּלָּהּ**[לא].

★

גמרא הברייתא מפרשת מי שואל את שאלת 'מה נשתנה': **תָּנוּ רַבָּנָן, אם חָכָם בְּנוֹ** - אם בנו של בעל הבית חכם, ויש בו דעת לשאול, הבן **שׁוֹאֲלוֹ** 'מה נשתנה'. **וְאִם** בנו **אֵינוֹ חָכָם, אִשְׁתּוֹ שׁוֹאַלְתּוֹ. וְאִם לָאו**, שאין לו אשה שתשאלנו, יהא **הוּא שׁוֹאֵל לְעַצְמוֹ**[לב]. **וַאֲפִילּוּ** אם היו מסובים יחדיו **שְׁנֵי תַלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁיּוֹדְעִין בְּהִלְכוֹת הַפֶּסַח**, הרי הם **שׁוֹאֲלִין זֶה לָזֶה 'מַה נִּשְׁתַּנָּה הַלַּיְלָה הַזֶּה מִכָּל הַלֵּילוֹת'**.

★

שנינו במשנה: **שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אָנוּ מַטְבִּילִין פַּעַם אַחַת, הַלַּיְלָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְעָמִים**. הגמרא דנה בביאור קושיא זו. מקשה הגמרא: **מַתְקִיף לָהּ רָבָא, אָטוּ כָּל יוֹמָא** - וכי בכל ימות השנה **לָא סַגְיָא דְּלָא מַטְבְּלָא חֲדָא זִימְנָא** - אי אפשר לאכול סעודה מבלי להטביל פעם אחת, ומדוע שנינו 'שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת', שמשמע שבכל הלילות ישנה חובה לטבל פעם אחת.

מתרצת הגמרא: **אֶלָּא אָמַר רָבָא, הָכִי קָתָנֵי** - כך יש לשנות במשנה, **שֶׁבְּכָל הַלֵּילוֹת אֵין אָנוּ חַיָּיבִין לְטַבֵּל אֲפִילּוּ פַּעַם אַחַת**, ואילו **הַלַּיְלָה הַזֶּה** חובה לטבל **שְׁתֵּי פְעָמִים**.

מוסיפה הגמרא להקשות: **מַתְקִיף לָהּ רַב סַפְרָא** על דברי רבא, מתוך גירסתך במשנה משמע שבכל הלילות אין אנו חייבים לטבל, אבל בלילה הזה חובה לטבל שתי פעמים, ויש להקשות, וכי **חִיּוּבָא** [-חיוב] הוא בליל הסדר לטבל שתי פעמים, והלא לא תיקנו טיבולים אלו אלא כדי שיהיה היכר **לְדַרְדְּקֵי** - לתינוקות, כדי שיבואו לשאול על השינויים הללו, אך אין הם חובה ממש.

מתרצת הגמרא: **אֶלָּא אָמַר רַב סַפְרָא, הָכִי קָתָנֵי** - כך יש לשנות במשנה, שבכל הלילות **אֵין אָנוּ מַטְבִּילִין אֲפִילּוּ פַּעַם אַחַת**, אלא אם כן נרצה בכך, ואילו **הַלַּיְלָה הַזֶּה** אנו נוהגים לטבל **שְׁתֵּי פְעָמִים**[לג].

★

שנינו במשנה: **מַתְחִיל בִּגְנוּת וּמְסַיֵּים בְּשֶׁבַח**. מבררת הגמרא: **מַאי בִּגְנוּת** - מהי הגנות שצריך להתחיל בה. מביאה הגמרא מחלוקת בכך: **רַב אָמַר**, הגנות היא שיזכיר **שֶׁמִּתְּחִלָּה עוֹבְדֵי עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ**, תרח אבי אברהם, ויסיים בשבח עם ישראל, שעתה קרבנו המקום לעבודתו. **[וּשְׁמוּאֵל] אָמַר**, הגנות היא שיזכיר **שֶׁעֲבָדִים הָיִינוּ** לפרעה במצרים, ויסיים בשבח, שהוציאנו ה' ממצרים[לד].

מביאה הגמרא מעשה בענין זה: **אָמַר לֵיהּ רַב נַחְמָן לְדָרוּ עַבְדֵּיהּ** - אמר רב נחמן לעבדו ששמו היה 'דרו', בליל פסח, **עַבְדָּא דְּמַפֵּיק לֵיהּ מָרֵיהּ** - עבד שרבו מוציא אותו **לְחֵירוּת**, ולא זו בלבד, אלא **דְּיָהִיב לֵיהּ כַּסְפָּא וְדַהֲבָא** - שנותן לו כסף וזהב, **מַאי בָּעֵי לְמֵימַר לֵיהּ** - מה צריך עבד זה לומר לרבו. **אָמַר לֵיהּ** דרו לרב נחמן, **בָּעֵי לְאוֹדוּיֵי וּלְשַׁבּוֹחֵי** - עליו להודות ולשבח לרבו. **אָמַר לֵיהּ** רב נחמן, **פַּטַרְתָּן** - פטרת אותנו בכך **מִלּוֹמַר 'מַה נִּשְׁתַּנָּה'**[לה]. מיד **פָּתַח** רב נחמן **וְאָמַר 'עֲבָדִים הָיִינוּ'**, לשבח את המקום, שאף אנו היינו עבדים והוציאנו ה' לחירות, בכלי כסף וכלי זהב.

★ ★ ★

משנה המשנה ממשיכה בביאור חובת ליל פסח: **רַבָּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר**[לו], **כָּל שֶׁלֹּא אָמַר**

שאף על פי שגם בזמן בית המקדש היו רשאים לאכול בשר מבושל בסעודה, מכל מקום הבן רואה לפניו עתה רק את בשר הפסח והחגיגה שהובאו לשולחן, והם צלויים. משנתנו סוברת כדעת בן תימא, שאף חגיגה הבאה עם הפסח אינה באה אלא צלי. גמרא (לעיל ע.). כו. **הגהות** וציונים. כז. **הגמרא** מקשה על בבא זו. כח. **המשנה** אינה מונה את השאלה 'שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין בין מסובין, הלילה הזה כולנו מסובין', אך רב סעדיה גאון (בסידורו, סדר פסח) והרמב"ם (חמץ ומצה פ"ח ה"ג) והמחזור ויטרי (הלכות פסח סי' לז) ועוד ראשונים מנאוה. ביאר הצפנת פענח (ברמב"ם שם) טעמו של דבר, מפני שנחלקו בגמרא (לעיל קח.) אם שני כוסות ראשונות של ארבעת הכוסות טעונים הסיבה, ולדעת הסובר שאינם טעונים הסיבה, אין מקום לקושיא זו, מפני שכאן, במזיגת הכוס השני עדיין לא הסיבו כלל. עוד כתב, שבזמן המשנה היה דרכם להסב כל השנה, ולא היה בזה שינוי לתמוה עליו. כט. **רשב"ם** (ד"ה ולפי). וכתב הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ז ה"ב), לפי דעתו של בן אביו מלמדו, כיצד, אם היה קטן או טיפש אומר לו, בני, כולנו היינו עבדים, כמו שפחה זו או כמו עבד זה, במצרים, ובלילה הזה פדה אותנו הקדוש ברוך הוא ויוציאנו לחירות. ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו על ידי משה רבינו, הכל לפי דעתו של בן. ל. **בגמרא** מפורש מהי הגנות. לא. **ויש** לו להזכיר את מדרשה של פרשה זו, על הדרך שהיא נדרשת בספרי (כי תבא פ"ה). מאירי (ד"ה מתחיל). וכתב בתשובות רב נטרונאי גאון (בטור או"ח סי' קע"ג, והו"ד גם בסדור רב עמרם גאון, סדר הפסח) שמי שאומר בהגדה של פסח רק את הפסוקים כמות שהן, ואינו אומר את מדרשי חז"ל, אין צריך לומר שלא יצא ידי חובתו, אלא שכל מי שעושה כן הוא מין, וכופר בדברי חכמים, ובוזה דברי משנה ותלמוד, וחייבין כל הקהילות לנדותו ולהבדילו מקהל ישראל. וזאת משום שמנהג זה נוצר על ידי הכופרים בדרשות חז"ל. לב. **כתב** החיד"א (שו"ת טוב עין סי' יח אות סו), שלדעת הרא"ש (שו"ת, כלל כד סי' ג) דין זה, שהוא שואל את עצמו הוא משום חיבוב מצוה, אך מן הדין אין בו אפילו מצוה דרבנן, מפני שמן הדין מצות סיפור יציאת מצרים בליל הסדר נאמרה רק באופן שבנו שואלו, שאז מצוה מן התורה לפרש לו. והגרי"פ פערלא (בביאורו לספר המצוות לרס"ג עשה לג) כתב, שלדעת הרא"ש כשבנו שואלו חייב מן התורה בסיפור יציאת מצרים, וכשאין בנו שואלו חיובו רק מדרבנן. וכן החיוב ללמד את בנו לשאול, אינו אלא מדרבנן. בספר עמק ברכה (סומרנ'לייק, הגדה אות א) מובא שהגר"ח מבריסק היה מבאר בכל שנה בליל הסדר שלשה חילוקים בין מצות זכירת יציאת מצרים הנוהגת בכל יום, לבין מצות סיפור יציאת מצרים הנוהגת בליל הסדר, ואלו הם: א. מצות 'סיפור' היא דווקא בדרך שאלה ותשובה, אבל זכירה היא מבלי שתקדם לה שאלה. ב. מצות 'סיפור' היא לספר את כל השתלשלות המעשה, ועל כן שנינו במשנה שצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח, אבל זכירה היא רק הזכרת היציאה ממצרים לבדה. ג. מצות 'סיפור' כוללת את הזכרת טעמי המצוות של לילה זה, כמו ששנינו לקמן (ע"ב) 'כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו', אבל בזכירה אין צורך להזכיר טעמים. לג. **וכתב** הרשב"ם (ד"ה אלא), שיש ללמוד מכאן שהאומר 'שבכל הלילות אין אנו חייבין לטבל', שיבוש הוא בידו. לד. **והיינו** שעל ידי שמפרסם העבדות, יבוא לשבח על השחרור. מאירי (ד"ה מתחיל). והמהרש"א (ח"א ד"ה מתחיל) כתב, שענינו הוא שביום שמחת לבו של אדם יזכור תחילת שפלותו וגנותו, כדי שלא תזוח דעתו עליו. בביאור מחלוקת רב ושמואל כתב האבודרהם (סדר ההגדה ד"ה עבדים), שלדעת שמואל אין להזכיר אלא את גנות העבדות, כיון שכל ענין היום הוא יציאת מצרים מעבדות לחרות. ולדעת רב כיון שעלינו להזכיר גנות ושבח של מצרים, להודיע כמה שבחו של מקום כי 'מאשפות ירים אביון', יש לנו להזכיר באותו זמן גם את הגנות שאבותינו היו עובדי עבודה זרה, שאין גנות גדולה מזו, וגדולה היא מגנות של עבדות, ולומר שאף על פי כן קרבנו המקום לעבודתו. לה. **הרשב"ם** (ד"ה פטרתן) לא גרס 'פטרתן מלומר מה נשתנה' [כן כתבו שו"ת בית נפתלי (סי' מז) וטל תורה (ד"ה פטרתן)], וכן מוכח מהמאירי (ד"ה מתחיל) [כמו שכתב הדבר שמואל (ד"ה פסח)], וכן הוא בכתבי היד (ראה הגהות וציונים). לו. **לשון** 'היה אומר' פירושו, שהיה אומר כן בכל שנה בליל פסח להזהיר ולהזכיר כן לכל העומדים לפניו, כעין שפירש הרע"ב (אבות פ"א מ"ב ד"ה הוא) לשון 'הוא היה אומר' שבמסכת אבות. שושנים לדוד (ד"ה ר"ג). אולם בנוסח ההגדה שברמב"ם (חמץ ומצה בסופס) הגירסא 'רבן גמליאל אומר' בלא תיבת 'היה'.

טעמם של **שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ** בְּלֵיל הַפֶּסַח, **לֹא יָצָא** יְדֵי חוֹבָתוֹ במצות הלילה[[א]], **וְאֵלּוּ הֵן, פֶּסַח, מַצָּה וּמָרוֹר.**

וכך יאמר, טעם מצות קרבן **פֶּסַח**[א] הוא, **עַל שׁוּם שֶׁפָּסַח הַמָּקוֹם** - שדילג[ב] הקדוש ברוך הוא **עַל בָּתֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם** בשעת מכת בכורות, ולא נגף את בכורי ישראל, **[שֶׁנֶּאֱמַר** במצות סיפור יציאת מצרים (שמות יב כז), **'וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה' אֲשֶׁר פָּסַח וגו'** עַל בָּתֵּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנָגְפּוֹ אֶת מִצְרַיִם, וְאֶת בָּתֵּינוּ הִצִּיל'[ג]**]**.

הדבר השני שצריך לומר, טעם מצות **מַצָּה** הוא, **עַל שׁוּם שֶׁנִּגְאֲלוּ אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם,** זכר לגאולה שהיתה כל כך במהרה עד שלא הספיק בצקם להחמיץ[ד], **[שֶׁנֶּאֱמַר** (שם יב לט), **'וַיֹּאפוּ אֶת הַבָּצֵק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם וגו'** עֻגֹת מַצּוֹת כִּי לֹא חָמֵץ[ה], כִּי גֹרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכְלוּ לְהִתְמַהְמֵהַּ, וְגַם צֵדָה לֹא עָשׂוּ לָהֶם'[[ג]]**]**.

והדבר השלישי שצריך לומר, טעם מצות **מָרוֹר** הוא, **עַל שׁוּם שֶׁמֵּרְרוּ הַמִּצְרִיִּים אֶת חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם, [שֶׁנֶּאֱמַר** (שם א יד) **'וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם וגו'** בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים וּבְכָל עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה, אֵת כָּל עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ'[ו]**]**.

המשנה מוסיפה לבאר את חובות הלילה: בְּכָל[ז] **דּוֹר וָדוֹר חַיָּיב אָדָם לִרְאוֹת אֶת עַצְמוֹ כְּאִילּוּ הוּא** היה עבד **וְיָצָא** לחירות **מִמִּצְרַיִם**[ח], **שֶׁנֶּאֱמַר** שכאשר תבואו לארץ כנען ותקיימו את מצוות הפסח, **'וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם'** (שם יג ח), ופרשה זו גם לדורות הבאים נאמרה[ט], ללמדנו שגם מי שלא יצא ממצרים עליו לראות את עצמו כאילו הוא יצא משם, ולומר 'עשה ה' לי בצאתי ממצרים'[י], שהרי אילו לא גאל הקדוש ברוך הוא את אבותינו, הרי אנו ובנינו ובני בנינו היינו עדיין משועבדים במצרים[יא].

לְפִיכָךְ שאנו רואים את עצמנו כאילו יצאנו ממצרים, **אֲנַחְנוּ חַיָּיבִים לְהוֹדוֹת, לְהַלֵּל, לְשַׁבֵּחַ, לְפָאֵר, לְרוֹמֵם, לְהַדֵּר**[יב]**, לְבָרֵךְ, לְעַלֵּה וּלְקַלֵּס**[יג][[ד]] **לְמִי שֶׁעָשָׂה לַאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת כָּל הַנִּסִּים הָאֵלּוּ**[יד]**, הוֹצִיאָנוּ מֵעַבְדוּת לְחֵרוּת, מִיָּגוֹן לְשִׂמְחָה, וּמֵאֵבֶל לְיוֹם טוֹב, וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹר גָּדוֹל, וּמִשִּׁעְבּוּד לִגְאוּלָּה**[טו]**, וְעַל כֵּן נֹאמַר לְפָנָיו** עתה **'הַלְלוּיָהּ'** - הלל, המתחיל בתיבת 'הללויה'[טז].

המשנה מבארת סדר אמירת ההלל, שמקצתו נאמר עתה על הכוס השני, ומקצתו על הרביעי, לאחר ברכת המזון. שואלת המשנה: כשאומר עתה ההלל, **עַד הֵיכָן הוּא אוֹמֵר. משיבה המשנה:** נחלקו תנאים בדבר, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים,** אומר מתחילת ההלל **עַד 'מוֹשִׁיבִי** עֲקֶרֶת הַבַּיִת **אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה** הַלְלוּיָהּ' (תהלים קיג ט). **וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים,** אומר **עַד** 'הַהֹפְכִי הַצּוּר אֲגַם מָיִם **חַלָּמִישׁ לְמַעְיְנוֹ מָיִם'** (שם קיד ח)[[ו]].

וְאחר שהשלים את ההגדה ומקצת ההלל, **חוֹתֵם** ומסיים את ההגדה **בִּבְרָכָה** על **הַגְּאוּלָּה**[יז][[ז]]. ונחלקו בנוסח ברכה זו, **רַבִּי טַרְפוֹן אוֹמֵר,** מברך 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם **אֲשֶׁר גְּאָלָנוּ וְגָאַל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם', וְלֹא הָיָה חוֹתֵם** בסופה בברוך, כיון שברכה קצרה היא, שכולה הודאה ואין בה ענין נוסף[יח]. **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר,** שיש להוסיף ולסיים בה כך, **'כֵּן** - כשם שהגיענו ללילה הזה לקיים בו מצותיו[יט], כך **ה' אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יַגִּיעֵנוּ לְמוֹעֲדִים וְלִרְגָלִים אֲחֵרִים**[כ] **הַבָּאִים לִקְרָאתֵנוּ לְשָׁלוֹם,** ובהם נהיה **שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירֶךָ, וְשָׂשִׂים בַּעֲבוֹדָתֶךָ** - בעבודת הקרבנות[[ח]], **וְנֹאכַל שָׁם** בליל הפסח **(מן הפסחים ומן הזבחים) [מִן הַזְּבָחִים** - חגיגה הנאכלת עם הפסח **וּמִן הַפְּסָחִים**[[ט]]**]** כו'[כא], וממשיך באמירת הברכה **עַד** שיחתום בסופה **'בָּרוּךְ אַתָּה ה' גָּאַל יִשְׂרָאֵל'**, שמתוך שהאריך בדברי ריצוי ובקשה, צריך לחתום בה בברוך[כב].

★

גמרא שנינו במשנה, שחייב לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים. רבא מוסיף דין בענין זה: **אָמַר רָבָא, צָרִיךְ שֶׁיֹּאמַר** הפסוק האמור בענין מצות סיפור יציאת מצרים (דברים ו כג), **'וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם'** [-ממצרים][כג], כדי להראות את עצמו כאילו יצא ממצרים, שאף אותנו גאל הקדוש ברוך הוא[כד][[י]].

שנינו במשנה, שצריך לפרש את טעמי מצוות פסח מצה ומרור. רבא מוסיף דין בענין זה: אָמַר רָבָא, הַמַּצָּה צְרִיכָה לְהַגְבִּיהַּ ולהראותה למסובים, כשאומר בהגדה 'מצה זו שאנו אוכלים', כדי שתתחבב המצוה בעיניהם[כה], **וְכֵן הַמָּרוֹר צָרִיךְ לְהַגְבִּיהַּ** כשאומר 'מרור זה שאנו אוכלים'. אך את **הַבָּשָׂר** המונח בקערה זכר לקרבן פסח[כו], **אֵינוֹ צָרִיךְ לְהַגְבִּיהַּ** כשאומר 'פסח שהיו אבותינו אוכלים, על שום מה', שהרי אין זה קרבן פסח ואינו יכול לומר 'פסח זה'. **וְלֹא עוֹד, אֶלָּא** שאם יגביהנו, יהא נראה כאילו הקדיש בהמתו בחייה לקרבן פסח, וכשיאכל ממנה לאחר מכן יבא לידי כך **שֶׁנִּרְאֶה כְּאוֹכֵל קָדָשִׁים בַּחוּץ** [-מחוץ למקום שהקדשים מותרים באכילה][כז].

★

א. **הנוסח** בהגדה הוא 'פסח שהיו אבותינו אוכלים בזמן שבית המקדש היה קיים'. ב. **רש"י** (שמות יב, כג). ועוד פירש לשון חמלה, והוא כפירוש התרגום (שם). ג. **כלומר,** הקרבן קרוי 'פסח' על שם הפסיחה והדילוג. רש"י (שמות יב יא). וביאור הפסוק על פי דברי רבן גמליאל, ואמרתם לבניכם, זבח זה שהוא לה' הקרוי 'פסח', הרי הוא לזכר הנס שפסח הקב"ה על בתי ישראל. ד. **ענין** זה שלא הספיק בצקם להחמיץ אינו מבואר בנוסח שבמשנה. וכן כתב הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה (פ"ז ה"ה), 'מצה על שם שנגאלו'. אולם הנוסח שבהגדה הוא 'מצה זו וכו', על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם' וכו', וכן הוא בנוסח ההגדה שברמב"ם וכן כתב בהלכות חמץ ומצה בפרק ח' (ה"ד). [וכתבו האחרונים, שלדעתו שתי הנוסחאות עניינם אחד]. וראה בעיוני הפשט ביאור הנוסח[[ב]]. ה. **'עוגות** מצות' ביאורו חררה של מצה. רש"י (שמות שם). 'כי לא חמץ' ביאורו כי לא החמיץ. רשב"ם (שם). ו. **'את** כל עבודתם' וגו' ביאורו, עם כל עבודתם אשר עבדו בהם בתוך העיר בפרך. רשב"ם (שמות שם). ז. **הרי"ף** והרא"ש (סי' ל) לא גרסו במשנה קטע זה עד לפיכך וכו'. וכן כתב הרשב"ץ (הגדה של פסח, ד"ה בכל דור), שהלכה זאת היא בגמרא על משנתנו. ח. **ריטב"א** ואבודרהם (פירוש ההגדה, ד"ה בכל). וכתב האבודרהם שאין לגרוס 'להראות'. אולם הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ז ה"ו) כתב 'בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים'. וביאר שיטתו בחידושי מרן רי"ז הלוי (חמץ ומצה פ"ז ה"ט), שיעשה האדם פעולות המראות שיצא הוא משיעבוד לחירות, והן מצוות הסיבה וארבע כוסות, כמדוייק מלשון הרמב"ם (שם פ"ז ה"ז), שבגלל שצריך להראות את עצמו שיצא עתה ממצרים צריך לאכול ולשתות בהסבה דרך חירות. ט. **שהרי** פרשה זו עוסקת במצות בכור ובעוד מצוות הנוהגות לדורות. מהרש"א (ח"א ד"ה כאלו). י. **שלשון** 'לי' נדרש על כל אחד ואחד האומרו עכשיו בפיו. ריטב"א (פירוש ההגדה, ד"ה בכל). וכן מהלשון 'בצאתי ממצרים' ולא אמר 'בצאת אבותינו ממצרים', משמע שצריך כל אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא מצרים. הרוקח (פירוש ההגדה, ד"ה כאלו), כל בו (סי' נא ד"ה בכל). יא. **מהר"ם** חלאווה (ד"ה אמר). יב. **'להדר'** עניינו לכבד כפי היותר שביכולת. הגדת ליל שימורים (ד"ה לפיכך). יג. **'קילוס'** הוא דיבור יתר, פעמים לגנאי ופעמים לשבח, לפי הענין. רש"י (סוטה מ. ד"ה דומה). יד. **כלומר,** אחר שאנו כאילו יצאנו ממצרים, חובה עלינו לומר שירה כאבותינו שאמרו שירה ביציאתם ממצרים. מיוחס לרשב"ם, אבודרהם (סדר ההגדה ופירושה, ד"ה לפיכך) וכל בו (סי' נא). טו. **הגר"א** (פירוש ההגדה ד"ה מעבדות) פירש, 'שהוציאנו מעבדות' מצרים, לחירות. ו'מיגון' שעל שפת הים לשמחה, לפי שהיו בצרה גדולה קודם קריעת ים סוף. 'ומאבל' שהיה בהר סיני לאחר שחטאו בעגל כנאמר שם (שמות לג ד) 'ויתאבלו', 'ליום טוב', והיינו יום הכיפורים שבו ירד משה מההר עם לוחות שניות. 'ומאפילה' של המדבר שהוא ארץ חושך וצלמות, לארץ ישראל שהיא אור גדול. 'ומשעבוד' לאומות העולם בימי השופטים, 'לגאולה' בימי דוד ושלמה שישבו לבטח על אדמתם, והיתה גאולה שלימה. טז. **ע"פ** ספר המנהיג (הל' פסח ד"ה ונודה). הגירסא לפנינו היא 'ונאמר לפניו הללויה', וכן גירסת משנתנו לכמה ראשונים [רי"ף, רמב"ם (חמץ ומצה פ"ח ה"ה, נוסח ההגדה), רא"ש (סי' ל), טור (או"ח סי' תעג)]. אך בהגדות שלפנינו הגירסא 'ונאמר לפניו שירה חדשה הללויה', וכן נראה גירסת התוספות (ד"ה ה"ג) במשנתנו. וראה בעיוני הפשט ביאור התוספות והאחרונים בנוסח זה[[ה]]. יז. **תנא** קמא שאמר 'וחותם בגאולה' לא פירש האם לדעתו יש חתימה לברכה או לא, ולא בא אלא להשמיע שיש לסיים את ההגדה בברכה על הגאולה, ואין די בברכת היין שמברך על הכוס השני. ורבי טרפון ורבי עקיבא נחלקו בסמוך כיצד סדר הברכה שהזכיר תנא קמא. [וכעין זה מצינו בכתובות (מ.) שתנא קמא אמר דין ולא פירשו, ונחלקו רבי טרפון ורבי עקיבא לפרשו]. ונמצא שרבי עקיבא חולק רק על רבי טרפון, ולא על תנא קמא, ועל כן הלכה כמותו, כפי הכלל (עירובין מו:) שהלכה כרבי עקיבא במקום שאינו חולק אלא על היחיד. רשב"ם (ד"ה כן) ותוספות (ד"ה ותוס). יח. **כלומר,** בברייתא (ברכות מו.) שנינו 'כל הברכות כולן פותח בהן בברוך וחותם בהן בברוך, חוץ מברכת הפירות וברכת המצוות' וכו'. והיינו, בכל הברכות הארוכות אנו אומרים 'ברוך אתה ה'' גם בפתיחתן וגם בחתימתן, כגון ברכת אשר יצר וברכת קידוש ועוד. אך בברכות הקצרות, רק בפתיחתן אומר 'ברוך אתה ה'' ואינו חותם בהן בברכה, כגון ברכת הפירות וברכת המצוות ועוד. וטעם החילוק מבואר בגמרא וברשב"ם לעיל (קג. ד"ה אלו), שברכת הפירות והמצוות אין בה תוספת תחינה או ריצוי ואינה אלא הודאה בלבד, ודי לה בפתיחה. אך ברכה ארוכה שיש ריצוי או בקשה באמצעה, צריכה אף חתימה בשם, מפני שצריך לפתוח ולסיים בשבחו של מקום. ולדעת רבי טרפון במשנתנו, אין להאריך בברכת אשר גאלנו, וכולה הודאה, ולכך די לה בפתיחה. לשון 'גאלנו' על עצמנו, הוא על פי הנאמר בהגדה שלא את אבותינו בלבד גאל הקב"ה אלא אף אותנו גאל [וכמו שנזכר לעיל שחייב לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים]. אבודרהם (סדר הגדה ופירושה ד"ה ברוך אתה). הרי"ף והרא"ש (סי' ל) הוסיפו לגרוס בנוסח הברכה שבדברי רבי טרפון 'והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור', וכן הוא במשנה שבמשניות ובנוסח ההגדה. [ובשבלי הלקט (סי' ריח ד"ה כנגד ארבעה) כתב, שבזמן הבית הזכירו אף קרבן פסח]. יט. **כמוזכר** בגירסא שבמשניות ובראשונים לעיל. כ. **'מועדים'** הם ראש השנה ויום כיפור, ו'רגלים' הם פסח שבועות וסוכות. ואף שפסח שבועות וסוכות כלולים בלשון 'מועדים', הזכירם התנא בנפרד בלשון 'רגלים', לרמוז שאנו מתפללים שנזכה לקיים בהם עליה לרגל לבית המקדש. אבודרהם (סדר הגדה ופירושה ד"ה ברוך אתה). כא. **המשך** הברכה הוא, 'אשר יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון, ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו'. כב. **ברמב"ם** (חמץ ומצה פ"ח ה"ה) נראה, שבזמן המקדש היו מברכים את הנוסח הקצר כרבי טרפון, ונוסחת רבי עקיבא 'כן יגיענו' וכו' היא תוספת שהוסיפו לאחר חורבן הבית. כג. **לשון** התורה (דברים ו כ-כג) 'כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחוקים והמשפטים אשר ציוה ה' אלהינו אתכם. ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים וגו'. ויתן ה' אותות ומופתים בפרעה וגו'. ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו'. וראה בהערה להלן. כד. **רשב"ם** (ד"ה צריך). ומשמע מלשונו שרבא חידש שצריך לאמר בפה, ואין די בכך שיראה עצמו כאילו יצא ממצרים. אחרונים. כה. **רשב"ם** (ד"ה צריך להגביה), והביא כן מתשובות הגאונים (שערי תשובה סי' רסז), שההגבהה היא בשעה שאומר בהגדה 'מצה זו'. ונרמז בפסוק (שמות יג ח) 'והגדת לבנך ביום ההוא לאמור בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים', ודרשו חז"ל (מכילתא בא מסכתא דפסחא יז) 'בעבור זה, בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך על שולחנך'. ולשון 'זה' משמעו שמראה באצבע על המצה והמרור. ועל כן יש לו להגביהם כדי להראותם לכל המסובים כשאומר מצה זו ומרור זה. שבלי הלקט (סי' ריח ד"ה רבן גמליאל, ד"ה אף לפי גירסת כ"י בהערה יז מהד' בובר). כו. **הוא** משני התבשילים ששנינו לעיל (קיד.) שמביאים על השלחן בליל הסדר. רשב"ם (ד"ה בשר). ואף שרבא עצמו היה נוהג לקחת אורז וסילקא, כמבואר לעיל (קיד:), אך דבריו כאן אמורים למי שנוהג להביא בשר. אגרות משה (שו"ת, או"ח ח"א סי' קנו). כז. **כל** האוכל כזית מבשר קדשי קדשים חוץ לעזרה לוקה, שנאמר (דברים יב יז) 'לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך תירושך ויצהרך ובכורות בקרך וצאנך', מפי השמועה למדו שזו אזהרה לאוכל מבשר חטאות ואשמות חוץ לעזרה. והוא הדין לאוכל קדשים קלים חוץ לירושלים שהוא לוקה. רמב"ם (מעשה הקרבנות פי"א ה"ה). וכשמגביה את הבשר ואומר 'פסח שהיו אבותינו אוכלים' וכו', נראה שבשר זה הוא קרבן פסח, וכשאוכלו מחוץ לירושלים נראה כאוכל קדשים בחוץ. הגירסא לפנינו 'ולא עוד' וכו' היא גירסת רש"י והרשב"ם (ד"ה ה"ג). והיינו, שמלבד שאין צריך להגביה

הגמרא דנה האם סומא חייב בהגדה: **אָמַר רַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב, סוּמָא פָּטוּר מִלּוֹמַר הַגָּדָה.** והטעם, **כְּתִיב הָכָא** - כאן בחובת סיפור יציאת מצרים (שמות יג ח) 'וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר **בַּעֲבוּר זֶה** עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם', **וּכְתִיב הָתָם** - שם לענין בן סורר ומורה[כח] (דברים כא כ), '**בְּנֵנוּ זֶה** סוֹרֵר וּמֹרֶה', ויש ללמוד בגזירה שוה 'זה' 'זה'[כט], **מָה לְהַלָּן** תיבת 'זה' ממעטת **פְּרָט לְסוּמָא** - שאם אחד מהוריו סומא אין הבן נידון כבן סורר ומורה, מפני שצריכים להכירו בראיית העין שיוכלו לומר עליו 'בננו זה', **אַף כָּאן,** לענין סיפור יציאת מצרים, למדים מתיבת 'זה' **פְּרָט לְסוּמִין,** שאינם חייבים[יא].

מקשה הגמרא: **אֵינִי** - האם כך הוא שסומא פטור מהגדה, **וְהָאָמַר מָרֵימָר, שְׁאִלְתִּינְהוּ לְרַבָּנָן דְּבֵי רַב יוֹסֵף** - שאלתי את החכמים מבית מדרשו של רב יוסף, **מַאן דְּאָמַר**[ל] **אַגַּדְתָּא בֵּי רַב יוֹסֵף** - מיהו זה שאמר את ההגדה בבית רב יוסף, והוציא את המסובים ידי חובתם. **אָמְרוּ** לי התלמידים, **רַב יוֹסֵף** אומר ההגדה ומוציא ידי חובה. וכן שאלתי, **מַאן דְּאָמַר אַגַּדְתָּא בֵּי רַב שֵׁשֶׁת**[לא]. **אָמְרוּ** לי, **רַב שֵׁשֶׁת** הוא האומר. והרי רב יוסף ורב ששת סומים היו[לב], ומוכח שסברו שסומא חייב בהגדה, שאילו היו סוברים שפטור, לא היו יכולים להוציא אחרים ידי חובה במצוה שהם פטורים ממנה[לג][יב]. **מתרצת הגמרא: קָסָבְרֵי רַבָּנָן,** רב יוסף ורב ששת, שחובת **מַצָּה בִּזְמַן הַזֶּה,** שאין לנו קרבן פסח, היא רק **מִדְּרַבָּנָן**[לד], ומצות הגדה תלויה במצות מצה[לה], ואף היא אינה אלא מדרבנן בזמן הזה, וחכמים חייבו אף את הסומא בהגדה, ונמצא חיובו במצה והגדה שוה לחיוב כל אדם, ויכול אף להוציא אחרים ידי חובה[יג].

מקשה הגמרא: **מִכְּלָל** - משמע מזה **דְּרַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב** שאמר שסומא פטור מהגדה, ואינו מוציא אחרים ידי חובה, **סָבַר שֶׁמַּצָּה בִּזְמַן הַזֶּה דְּאוֹרַיְיתָא**[לו], **וְהָא רַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב הוּא** זה **דְּאָמַר** (להלן קכ.) **שֶׁמַּצָּה בִּזְמַן הַזֶּה דְּרַבָּנָן.**

מתרצת הגמרא: אף שרב אחא סובר שמצה דרבנן אף על פי כן **קָסָבַר** שהסומא פטור ואינו יכול להוציא אחרים ידי חובת הגדה, מפני **שֶׁכָּל דְּתָקּוּן רַבָּנָן כְּעֵין דְּאוֹרַיְיתָא תִּיקּוּן** - שכלל בידינו, שכל מצוה שתיקנו חכמים, תיקנוה כעין המצוה של תורה, וכיון שבזמן בית המקדש כשהיתה מצות מצה דאורייתא סומא היה פטור מהגדה, אף בזמן הזה שאינה אלא מדרבנן הוא פטור, ואינו יכול להוציא אחרים ידי חובה. **מוסיפה הגמרא להקשות:** אם כן, **לְרַב שֵׁשֶׁת וּלְרַב יוֹסֵף נַמִּי** - גם להם יש לסבור כך, **הָא וַדַּאי שֶׁכָּל דְּתָקּוּן רַבָּנָן כְּעֵין דְּאוֹרַיְיתָא תִּיקּוּן,** ומודים הם בזה, ואם כן כשם שבזמן הבית שהיה החיוב מן התורה היה הסומא פטור, כך אף כשתיקנו חכמים חיוב מצה והגדה בזמן הזה, לא חייבו הסומא בהם, וכיצד הוציאו אחרים ידי חובת הגדה[לז].

מכח קושיא זו הגמרא מסיקה שרב ששת ורב יוסף חולקים וסוברים שסומא חייב בהגדה מן התורה, וחיובו שוה לכל אדם[יד], ולכך הוציאו אחרים ידי חובתם. ואף שרב אחא למד את דינו מפסוק, חולקים הם על לימוד זה, משום שיש להקשות, **הָכִי הַשְׁתָּא** - וכי כך נראה עתה בעיניך, שיש למעט סומא מתיבות 'בעבור זה' כשם שנתמעט לגבי בן סורר ומורה מ'בננו זה', **בִּשְׁלָמָא הָתָם** - הדרשה האמורה שם, לענין בן סורר ומורה מובנת, **מִדַּהֲוָה לֵיהּ לְמִיכְתַּב** - מתוך שהיה לו לכתוב **'בְּנֵנוּ הוּא'**[לח], **וּכְתִיב 'בְּנֵנוּ זֶה', שְׁמַע מִינָּהּ** שהלשון 'זה' **פְּרָט לְסוּמִין הוּא דְּאָתָא** - בא למעט את מי שהוריו סומים שאינם יכולים לראותו ולומר 'בננו זה', **אֲבָל הָכָא** - כאן, **אִי לָאו** - אם לא תכתוב התורה **'בַּעֲבוּר זֶה', מַאי** יש לה **לִכְתּוֹב** תחת תיבה זו[לט]. אלא ודאי אין משמעות הכתוב למעט סומא מחובת הגדה, **אֶלָּא בַּעֲבוּר** מה שעשה ה' לי בצאתי ממצרים אני אוכל **מַצָּה וּמָרוֹר** לזכר הדבר, **הוּא דְּאָתָא** - זהו מה שבא לומר הכתוב 'בעבור זה'[מ], ולא לפטור סומא מחיוב הגדה. ואף שרב אחא דרש זאת מגזירה שוה 'זה' 'זה' ולא ממשמעות הכתוב, רב ששת ורב יוסף לא קיבלו מרבותיהם לדרוש גזירה שוה זו[טו].

★

שנינו במשנה: **לְפִיכָךְ אֲנַחְנוּ חַיָּיבִין** להודות וכו' ונאמר לפניו הללויה.

את הבשר מאחר שאינו יכול לומר 'פסח זה', אף אינו רשאי להגביהו, מאחר שנראה כאוכל קדשים בחוץ. אך גירסת כמה ראשונים [רבינו חננאל (ד"ה אמר רבא), רי"ף, סמ"ג (עשין מא), רא"ש (סי' ל), מהר"ם חלאווה (ד"ה בשר)], 'בשר אין צריך להגביה מפני שנראה כמקדיש בשר ואוכל קדשים בחוץ', ללא תיבות 'ולא עוד'. וביאר המהרי"ל (שו"ת סי' נח שאלה ו) לפי גירסתם, שאין איסור להגביה את הבשר, שהרי מה שאמר רבא 'מפני שנראה כמקדיש בשר' אינו להוסיף איסור, אלא לתת טעם לכך שאין צריך להגביהו. ועיין בדבריו שמבאר שנחלקו הגירסאות במה שאמרו לעיל (נג.) שאסור לומר 'בשר זה לפסח', אם הוא גם בבשר שחוט כמבואר שם ברש"י (ד"ה בשר) ותוספות (ד"ה מפני), או שהאיסור הוא רק בבהמה חיה. כח. 'בן סורר ומורה' עניינו, אם יהיה לאיש בן שאינו שומע בקול אביו ובקול אמו, וזולל בשר וסובא יין בממון שגנב מאביו, וממשיך במעשיו אף אחר שהוריו הוכיחוהו, על הוריו ליטלו לבית דין שילקוהו על כך. ואם חזר הבן אחרי המלקות על מעשיו, על הוריו ליטלו לבית דין ושם סוקלים אותו. מפני שירדה התורה לסוף דעתו שסופו לשפוך דמים. תורה (דברים כא יח-כא), משנה וגמרא (סנהדרין סח:-עב.), רמב"ם (ממרים פ"ז). כט. **רשב"ם** (ד"ה בעבור). אמנם יש החולקים בזה, ראה הערה להלן. ל. **מהרש"א** (ד"ה מאן) גרס 'מאן אמר'. לא. **בדקדוקי** סופרים (אות ל) הביא נוסח כת"י, שעל רב ששת שאל את תלמידי רב ששת [ולא כגירסתנו שגם על רב ששת שאל את תלמידי רב יוסף]. וכן הוקדם שם רב ששת לרב יוסף [גם ברשב"ם (ד"ה פרט, קסברי) הקדימו]. לב. **כמבואר** בברכות (נח.) על רב ששת, ובקידושין (לא.) ובבבא קמא (פז.) על רב יוסף. לג. **כן** מבואר בתוספות (עירובין צו. ד"ה דילמא, ר"ה לג. ד"ה הא) ובראש (קידושין פ"א סי' מט) בשם רבינו תם, שההוכחה היא מכך שהוציאו אחרים ידי חובתם, ושנינו במשנה (ר"ה כט.) 'זה הכלל, כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן'. לד. **בגמרא** להלן (קכ.) מבואר טעם שיטה זו, שמן התורה אין חיוב מצה ומרור אלא ביחד עם קרבן פסח, שנאמר בקרבן הפסח (במדבר ט יא) 'על מצות ומררים יאכלהו'. לה. **המקור** שמצות הגדה תלויה במצות מצה, על פי מה שדרשו במכילתא (בא מסכתא דפסחא יז) 'והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים' (שמות יג ח), 'בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך על שולחנך'. הרי שתלה הכתוב מצות הגדה במצה ומרור, ומכיון שחיוב המצה בזמן הזה אינו אלא מדרבנן, הוא הדין סיפור יציאת מצרים חיובו מדרבנן. הגר"י פערלא (על הרס"ג, עשה לג עמ' קסו). ועוד, על פי המבואר לעיל (לו.) שהמצה נקראת 'לחם עוני' (דברים טז ג) משום שעונים עליה דברים הרבה, וביאר רש"י (שם ד"ה שעונין) שאומרים עליה את ההלל וההגדה, הרי שמצות הגדה היא חלק ממצות מצה ותלויה בה. דבר שמואל (ד"ה קסברי אות ו). לו. **שהרי** אם עיקר החיוב בזמן הזה הוא מדרבנן, אין הבדל בין סומא לשאר כל אדם, ומדברי רב אחא שפטר סומא, מוכח שעיקר החיוב הוא מן התורה, ולכך כל אדם חייב מן התורה וסומא פטור לגמרי. וראה עיוני הפשט דרך התוספות (עירובין צו. ד"ה דילמא, ר"ה לג. ד"ה הא) ועוד ראשונים בביאור מהלך הסוגיא. לז. **רשב"ם** (ד"ה כעין) [כפי שפירשו האחרונים שיטתו]. וכן כתב הר"ן (קידושין לא. ד"ה וגרסינן) בשם אחרים. ולפירוש זה הנידון הוא על עצם חיוב הסומא מדרבנן. אולם הר"ן עצמו (שם) והריטב"א (שם ד"ה כיון) ביארו, שאין הנידון על עצם חיובו של הסומא, שודאי חייב הוא מדרבנן, אלא קושיית הגמרא שאף על פי שגם לכל אדם מצות הגדה נוהגת בזמן הזה רק מדרבנן, כיצד יכול הסומא להוציא את האחרים, והלא חכמים תיקנו כעין התורה, וכשם שבזמן הבית לא היה יכול הסומא להוציא את האחרים מאחר שחיובם מן התורה, כך גם בזמן הזה אינו יכול להוציא את הרבים אף על פי שמחוייבים עתה רק מדרבנן. לח. **כלומר,** היה אפשר לכתוב 'בננו הוא סורר ומורה' [ופירושו, בננו הוא, והוא סורר ומורה. או פירושו, בננו, הוא סורר ומורה]. לט. **שהרי** משמעות הפסוק 'בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים' היא, בעבור זה שעשה לי ה' ניסים בצאתי ממצרים [לדעת רשב"ם, ראה הערה להלן], ואי אפשר לכתוב 'בעבור הוא עשה' וכו'. מ. **רשב"ם** (ד"ה בעבור). ובפירושו על התורה (שמות יג ח) מבואר כוונת הכתוב, שבפסוק נאמר (שם יג ה-ח) 'והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני וגו' ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה. שבעת ימים תאכל מצות וגו'. בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים', ותיבת 'בעבור' חוזרת על ניסי יציאת מצרים. והיינו, עלי לאכול מצות ושאר העבודה הזאת, בעבור שעשה ה' לי ניסים בצאתי ממצרים, ועלי לעשות זכר לכך. ולכאורה זו כוונת פירושו בסוגייתנו.

הגמרא דנה בתיבת 'הללויה' ששנינו במשנתנו, האם היא תיבה אחת[א] או שהיא מחולקת לשתי תיבות ['הללו יה']. וכן בכמה תיבות במקרא המסתיימות ב'יה'[ב]: **אָמַר רַב חִסְדָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, תיבת 'הַלְלוּיָהּ' ששנינו במשנתנו וכתובה בפסוק בכמה מקומות בספר תהלים[ג], **וְ**תיבת '**כֵּסְיָהּ**' הכתובה בפסוק (שמות יז טז) 'וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ מִלְחָמָה לַה' בַּעֲמָלֵק מִדֹּר דֹּר', **וְ**תיבת '**יְדִידְיָהּ**' הכתובה בפסוק כשנולד שלמה המלך (שמואל ב' יב כה) 'וַיִּשְׁלַח בְּיַד נָתָן הַנָּבִיא וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יְדִידְיָהּ בַּעֲבוּר ה'', **אַחַת הֵן** - כל אחת מהן היא תיבה אחת, ואינה מחולקת לשתי תיבות. **רַב אָמַר**, תיבת '**כֵּסְיָהּ**' שאמר רב חסדא, **וְ**תיבת '**מֶרְחַבְיָהּ**' הכתובה בפסוק (תהלים קיח ה) 'מִן הַמֵּצַר קָרָאתִי יָּהּ עָנָנִי בַמֶּרְחָב יָהּ', **אַחַת הֵן** - כל אחת מהן היא תיבה אחת, ואינה מחולקת לשתי תיבות[ד]. **רַבָּה אָמַר**, תיבת '**מֶרְחַבְיָהּ**' **בִּלְבַד** היא תיבה אחת, אך 'הללויה', 'כסיה' ו'ידידיה' מחולקות לשתי תיבות.

הגמרא מבררת את שיטת רב חסדא ורב[ה]. מסתפקת הגמרא בדעת רב חסדא: **אִיבַּעְיָא לְהוּ** - הסתפקו בני הישיבה, תיבת '**מֶרְחַב יָהּ**' שאמר רב שהיא תיבה אחת, **לְדַעַת רַב חִסְדָּא** שלא הזכיר אותה **מַאי** - מהי, האם היא תיבה אחת או שמא היא מחולקת לשתי תיבות. מסיקה הגמרא: **תֵּיקוּ** - תעמוד שאלה זו בספק, שלא נפשטה.

מסתפקת הגמרא בדעת רב: **אִיבַּעְיָא לְהוּ**, תיבת '**יְדִידְיָהּ**' שאמר רב חסדא שהיא תיבה אחת, **לְדַעַת רַב** שלא הזכיר אותה **מַאי** - מהי, האם היא תיבה אחת או שמא היא מחולקת לשתי תיבות. וצדדי הספק הם, האם רב בא לחלוק על רב חסדא ולומר שרק 'כסיה' ו'מרחביה' תיבה אחת הן, או שמא רב לא בא לחלוק אלא להוסיף, שגם 'מרחביה' תיבה אחת היא. מוכיחה הגמרא: **תָּא שְׁמַע, דְּאָמַר רַב, 'יְדִידְיָהּ' נֶחְלָק לִשְׁנַיִם** - לשתי תיבות, **לְפִיכָךְ** תיבת '**יְדִיד**' היא **חוֹל** ותיבת '**יָהּ**' היא **קוֹדֶשׁ** - יש בה קדושת שם ה'[ו]. אם כן, מוכח שרב בא לחלוק על רב חסדא שאמר ש'ידידיה' היא תיבה אחת.

הגמרא מוסיפה להסתפק בדעת רב: **אִיבַּעְיָא לְהוּ**, תיבת '**הַלְלוּיָהּ**' שאמר רב חסדא שהיא תיבה אחת, **לְדַעַת רַב** שלא הזכיר אותה **מַאי** - מהי, האם היא תיבה אחת או שמא היא מחולקת לשתי תיבות. מוכיחה הגמרא: **תָּא שְׁמַע, דְּאָמַר רַב, חֲזֵינָא תִּילֵּי דְּבֵי חֲבִיבָא** - ראיתי את ספר התהלים שבבית דודי רבי חייא[ז], **דִּכְתִיב בְּהוּ** - שתיבת 'הללויה' כתובה בהם כשהיא מחולקת, '**הַלְלוּ' בְּחַד גִּיסָא וְ'יָהּ' בְּחַד גִּיסָא** - 'הללו' בסוף שורה ו'יה' בתחילת השורה שאחריה. ומעדות זו שאמר רב, מוכח שהוא סובר שתיבת 'הללויה' מחולקת לשתי תיבות.

מוסיפה הגמרא: **וּ**בדבר זה שסובר רב ש'הללויה' מחולקת לשתי תיבות, **פְּלִיגָא דְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי** - הוא חולק על רבי יהושע בן לוי, **דְּאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, מַאי** - מהו פירוש '**הַלְלוּיָהּ**' שנאמר בכמה מקומות בתהלים, **הַלְלוּהוּ בְּהִלּוּלִים הַרְבֵּה**. מבואר שהוא סובר ש'הללויה' תיבה אחת היא[ח]. עוד מוסיפה הגמרא: **וּפְלִיגָא דִּידֵיהּ אַדִּידֵיהּ** - ואף דברי רבי יהושע בן לוי חולקים וסותרים את דברי עצמו, שמצאנו שהוא פירש את תיבת 'הללויה' באופן אחר. **דְּאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, בַּעֲשָׂרָה** מיני **מַאֲמָרוֹת שֶׁל שֶׁבַח נֶאֱמַר סֵפֶר תְּהִלִּים, בִּלְשׁוֹן נִיצּוּחַ** ['למנצח' (ד א)[ט]], **בִּלְשׁוֹן נִגּוּן** ['בנגינות' (שם)], **בִּלְשׁוֹן** '**מַשְׂכִּיל**' (לב א)[י], **בִּלְשׁוֹן** '**מִזְמוֹר**' (ג א), **בִּלְשׁוֹן** '**שִׁיר**' (ל א), **בִּלְשׁוֹן** '**אַשְׁרֵי**' (א א)[יא], **בִּלְשׁוֹן** '**תְּהִלָּה**' ['תהלה לדוד' (קמה א)], **בִּלְשׁוֹן** '**תְּפִלָּה**' ['תפלה למשה' (צ א), 'תפלה לעני כי יעטוף' (קב א)], **בִּלְשׁוֹן הוֹדָאָה** ['הודו לה' כי טוב' (קז א)], **בִּלְשׁוֹן** '**הַלְלוּיָהּ**' (קו א). והמאמר **הַגָּדוֹל** [-החשוב] **מִכּוּלָּן** הוא '**הַלְלוּיָהּ**', מפני **שֶׁהוּא כּוֹלֵל שֵׁם** ה' **וְשֶׁבַח** לה' **בְּבַת אַחַת**[יב].

★

הגמרא מבררת מי תיקן את ההלל: **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, הַשִּׁיר שֶׁנֶּאֱמַר בַּתּוֹרָה**, 'אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה' וגו' (שמות טו א), **מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲמָרוּהוּ** ותיקנוהו **בְּשָׁעָה שֶׁעָלוּ מִן הַיָּם**, על נס קריעת ים סוף, ולא היתה שירה זו קיימת לפני כן. ודבר זה פשוט הוא ואין להסתפק בו. **וּ**מה שיש להסתפק, **הַלֵּל זֶה** שאנו אומרים בראשי חדשים וימים טובים, **מִי אֲמָרוֹ** ותיקנו. משיב שמואל: **נְבִיאִים שֶׁהָיוּ בֵּינֵיהֶן** - בעם ישראל, הם **שֶׁתִּקְּנוּ לָהֶן לְיִשְׂרָאֵל שֶׁיְּהוּ אוֹמְרִין אוֹתוֹ עַל כָּל פֶּרֶק וָפֶרֶק** - בכל רגל ורגל[יג], **וְ**כן **עַל כָּל צָרָה וְצָרָה שֶׁלֹּא תָּבֹא עֲלֵיהֶן, וְלִכְשֶׁנִּגְאָלִין** מהצרה **אוֹמְרִים אוֹתוֹ** בהודאה **עַל גְּאוּלָּתָן**[יד].

הגמרא מביאה ברייתא בענין זה: **תַּנְיָא, הָיָה רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר, כָּל הַתּוּשְׁבָּחוֹת הָאֲמוּרוֹת בְּסֵפֶר תְּהִלִּים, כּוּלָּן דָּוִד אֲמָרָן** על המאורעות שאירעו, **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים עב כ), '**כָּלּוּ תְּפִלּוֹת דָּוִד בֶּן יִשָׁי**', ויש לדרוש, **אַל תִּיקְרֵי** [-אל תקרא] '**כָּלּוּ**', **אֶלָּא** '**כָּל אֵלּוּ**', שכולן תפילות שאמרן דוד בן ישי[טו]. ודבר זה פשוט הוא ואין להסתפק בו. אולם **הַלֵּל זֶה** האמור בספר תהלים (פרק קיג-קיח) שאנו אומרים אותו במועדים, יש לשאול **מִי אֲמָרוֹ** ותיקנו. משיבה הברייתא: **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר** כך, **אֶלְעָזָר בְּנִי אוֹמֵר, שֶׁמֹּשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲמָרוּהוּ** ותיקנוהו **בְּשָׁעָה שֶׁעָלוּ מִן הַיָּם**, ואחר כך קבעו דוד בספרו[טז]. **וַחֲלוּקִין עָלָיו חֲבֵירָיו** [-על אלעזר בני] **לוֹמַר שֶׁדָּוִד אֲמָרוֹ** ותיקנו. מוסיף רבי יוסי: **וְנִרְאִין לִי דְּבָרָיו** של אלעזר בני **מִדִּבְרֵיהֶן** של חבריו, מפני שיש לשאול על דבריהם, וכי **אֶפְשָׁר** שבמשך כל השנים הללו מיציאת מצרים ועד דוד, **בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שָׁחֲטוּ אֶת** קרבנות **פִּסְחֵיהֶן** בכל שנה בחג הפסח, **וְנָטְלוּ** את **לוּלְבֵיהֶן** בכל שנה בחג הסוכות, **וְלֹא אָמְרוּ שִׁירָה** [-הלל] באותה עת, אלא בהכרח שכבר משה ובני ישראל אמרוהו ותיקנוהו. **דָּבָר אַחֵר** - וסברא נוספת להוכיח כדברי אלעזר בני ולא כדברי חבריו, מפני שיש לשאול על דבריהם, וכי יתכן **שֶׁפִּסְלוֹ שֶׁל מִיכָה עוֹמֵד בְּ**מקום הנקרא **בְּכִי**[יז], **וְיִשְׂרָאֵל** בוטחים בו **וְאוֹמְרִים אֶת הַהַלֵּל** שנאמרה בו קללה לבוטחים באלילים, 'כְּמוֹהֶם יִהְיוּ עֹשֵׂיהֶם כֹּל אֲשֶׁר בֹּטֵחַ בָּהֶם' (תהלים קטו ח)[יח], וכיון שבימי דוד כך היה, לא מסתבר שדוד תיקן את ההלל, אלא משה ובני ישראל אמרוהו ותיקנוהו על הים[יט].

★

הגמרא מביאה ברייתא שדנה כנגד מי אמר דוד את מזמורי התהלים, כנגד עצמו או כנגד הציבור[כ]: **תָּנוּ רַבָּנָן, כָּל שִׁירוֹת וְתוּשְׁבָּחוֹת שֶׁאָמַר דָּוִד בְּסֵפֶר תְּהִלִּים, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, כְּנֶגֶד** מאורעות שאירעו לו **עַצְמוֹ אֲמָרָן. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר, כְּנֶגֶד** מאורעות **הַצִּיבּוּר** [-כנסת ישראל] **אֲמָרָן**, שהתנבא על גלותם והתפלל עליהם. **וַחֲכָמִים אוֹמְרִים**, לא כל השירות שוות בדבר זה, אלא **יֵשׁ מֵהֶן** שאמרן **כְּנֶגֶד** מאורעות **הַצִּיבּוּר, וְיֵשׁ מֵהֶן** שאמרן **כְּנֶגֶד** מאורעות **עַצְמוֹ**. זה הכלל, **הָאֲמוּרוֹת בִּלְשׁוֹן יָחִיד** אמרן **כְּנֶגֶד עַצְמוֹ, וְהָאֲמוּרוֹת בִּלְשׁוֹן רַבִּים** אמרן **כְּנֶגֶד הַצִּיבּוּר**.

מוסיפה הברייתא לפרש לשונות האמורות בתהלים: המזמורים האמורים בתהלים בלשון '**נִיצּוּחַ**' **וְ**'**נִיגּוּן**', כגון 'למנצח בנגינות' (ד א), מדברים בענין מה שיארע **לֶעָתִיד לָבֹא**[כא]. המזמורים האמורים בלשון '**מַשְׂכִּיל**', כגון 'לדוד משכיל' (לב א), נאמרו **עַל יְדֵי תּוּרְגְּמָן**, שדוד אמרם לו בלחש והוא פירשם לרבים[כב].

א. **והסיום** 'יה' הוא חלק מהתיבה, ואינו משנה את פירושה שהוא מלשון הילול. שכן דרך הכתוב להוסיף 'יה' בסוף תיבה, כגון 'וגם דּוּר הָעֲצָמִים תַּחְתֶּיהָ' (יחזקאל כד ה), שפירושו סדר וערוך בסיר את העצמות תחת שאר האברים [ע"פ רש"י (שם)], שהיה לו לומר 'תחת' והוסיף 'יה' ואמר 'תחתיה'. וכן במראה בנין בית המקדש נאמר (שם מא יג), 'וְהַגִּזְרָה וְהַבִּנְיָה וְקִירוֹתֶיהָ אֹרֶךְ מֵאָה אַמָּה', שהיה לו לומר 'הגזיר והבנין' והוסיף 'יה' ואמר 'הגזרה והבניה'. רשב"ם (לעיל קטז: ד"ה הללויה) ע"פ הגהות מהר"ב רנשבורג (בדפוס"ס שם). ב. **ונפקא** מינה מספק זה, האם יש קדושת שם ה' בסיום 'יה' ואסור למוחקו, וכן נפקא מינה באופן כתיבת התיבה, וכפי שיתבאר להלן. ג. **כגון** (תהלים קד לה), 'ברכי נפשי את ה' הללויה'. ד. **ומשמעות** 'מרחביה' היא מרחב. רשב"ם (לעיל קטז: ד"ה מרחביה). ובסמוך תדון הגמרא מה דעת רב חסדא בתיבת 'מרחביה', ומה דעת רב ב'הללויה' ו'ידידיה'. ה. **שיטת** רבה מבוארת שבא לחלוק על רב חסדא ורב, שהרי אמר 'מרחביה בלבד', משמע שבא למעט את שאר התיבות שהם אמרו, אך בשיטת רב חסדא ורב שלא אמרו 'בלבד' מסתפקת הגמרא. ו. **ואסור** למוחקה, מפני שאסור למחוק את שם ה', כמבואר בגמרא (מכות כב.). ו'יה' הוא מהשמות הקדושים שאינם נמחקים, ראה רמב"ם (יסודי התורה פ"ו ה"ד). אבל לרב חסדא ש'ידידיה' היא תיבה אחת, אין בה קדושת שם ה' ומותר למוחקה, כיון שמשמעותה אינה שם ה', אלא כפי שהתבאר בהערה לעיל, שדרך הכתוב להוסיף 'יה'. ע"פ ירושלמי (סוכה פ"ג ה"י). ז. **רבי** חייא היה דודו של רב, אח אביו מן האב ואח אמו מן האם. ראה בגמרא לעיל (ד.) וברש"י (שם ד"ה לב). ח. **שאם** היא מחולקת לשתי תיבות ['הללו יה'] בהכרח הפירוש הוא 'הללו את ה'', וכיון שפירש רבי יהושע בן לוי 'הללוהו בהילולים הרבה', מוכח שהוא סובר שתיבה אחת היא. ט. **בעלי** השיר נקראים 'מנצחים', כי דרכם לנצח זה את זה בהרמת הקול. מצודת ציון (תהלים שם). י. **פירוש** הלשון 'משכיל', לוחש למתורגמן. רשב"ם (לעיל קטז: ד"ה ע"י). ראה בגמרא להלן, שכל מקום שנאמר המזמור בלשון 'משכיל', אמרו דוד על ידי מתורגמן. יא. **'אשרי'** הוא ענין שבח ותהלה. מצודת ציון (שם). יב. **גם** לפי מאמר זה סובר רבי יהושע בן לוי ש'הללויה' תיבה אחת היא, כפי שהוא סובר במאמר הראשון, והסתירה בדבריו רק בפירוש התיבה, שבמאמר הראשון פירש 'הללוהו בהלולים הרבה', ובמאמר השני פירש שיש בו שם ה' ושבח לה'. צמח צדק (שו"ת אהע"ז סי' רנו אות ג). יג. **רשב"ם** (לעיל קטז: ד"ה על) ע"פ הגהות דבש תמר (בדפוס"ס שם). יד. **כלומר**, שאם חלילה תהא עליהם צרה, כשיושעו ממנה יאמרו הלל, כגון בנס חנוכה. והיפך הלשון לומר 'שלא תבא', כדי לאחוז לשון טובה. רשב"ם (שם). טו. **ואף** שיש מזמורים בתהלים שלא נאמרו על ידו אלא על ידי עשרה זקנים, כמבואר בגמרא (ב"ב יד:), הכל נכלל על שם דוד, שהוא נקרא 'נעים זמירות ישראל' (שמואל ב' כג א), והוא כתב את הדברים שהם אמרו. ע"פ רש"י (תהלים עב כ, ב"ב שם ד"ה על ידי עשרה). טז. **כמו** שנאמר בהלל (תהלים קיד א-ג), 'בצאת ישראל ממצרים וגו' הים ראה וינוס'. רשב"ם (לעיל קטז: ד"ה משה - הסני). יז. **רשב"ם** (שם ד"ה ד"א). ועוד פירש באופן אחר, ש'בכי' הוא בכייה ממש, והכוונה שהוא עומד בשמחה, והיפך הלשון בדרך 'סגי נהור' כדי לגנותו. יח. **כלומר**, שיהיו כמו האלילים עצמם, שנאמר בהם (שם פסוק ה) 'פה להם ולא ידברו' וגו'. ע"פ מצודת דוד (שם פסוק ח). יט. **ענין** פסל מיכה מבואר בכתוב (שופטים פרק יז-יח). ולא היה עבודה זרה ממש, שלא היו עובדים אותו אלא רק בוטחים בו לדעת ממנו עתידות ונסתרות. והיה קיים עד ימי דוד, שכן נאמר בו (שם יח ל) 'ויקימו להם בני דן את הפסל וגו' עד יום גלות הארץ', ופירושו עד ימי סנחריב שהוא לאחר ימי דוד [ע"פ רש"י (שם)]. ורבים מישראל היו בוטחים בו בימי דוד. ואף הבוטחים בו ואינם עובדים אותו הם בכלל הקללה, שהרי נאמר 'כל אשר בוטח בהם'. לפיכך אילו היה דוד מתקן לומר כן לא היו מקבלים ממנו בני דורו ולא היו אומרים אותו. רשב"ם (לעיל קטז: ד"ה ד"א), בן יהוידע (ד"ה דבר). יש להקשות, אף אם משה ובני ישראל תיקנו את ההלל על הים, עדיין יש לשאול הלא היה להם להפסיק מלאומרו בזמן דוד כשבטחו בפסל מיכה. וכתב רשב"ם (שם), שכיון שכבר נתקן בימי משה לא פסקו מלאומרו בימי דוד. רשב"ם (שם ד"ה וישראל) מביא גירסא נוספת, 'וישראל אמרו לפניו את ההלל'. ומבאר, שאין לפרש לפי גירסא זו שישראל אמרו הלל לפני פסלו של מיכה, אלא פירושו שאמרו את ההלל לפני ה' בעוד פסלו של מיכה קיים [כפירושו לפי הגירסא שלפנינו]. וכפי ששנינו לשון זו במשנה (ביכורים פ"ג מ"ג), 'בפני הבית', שפירושו בזמן שבית המקדש קיים, ואף כאן כך פירושו. ומכל מקום, כתב רשב"ם שאין לגרוס כן. כ. **יש** מזמורים שמפורש בהם כנגד מי, ובהם לא נחלקו התנאים, אלא באלו האמורים סתם. מהרש"א (ח"א ד"ה כל). כא. **לא** ממשמעות הכתוב אמרו כן, אלא שכך היה מקובל בידי חכמים. רשב"ם (לעיל קטז: ד"ה נילום). כב. **וזהו** פירוש המילה 'משכיל', לוחש לתורגמן. רשב"ם (שם ד"ה ע"י).

עוד מוסיפה הברייתא: כשנאמר בתהלים הלשון **'לְדָוִד מִזְמוֹר'** (כד א, ועוד), שהקדים את תיבת 'לדוד' לתיבת 'מזמור', **מְלַמֵּד** שֶׁבאמירת מזמור זה **שָׁרְתָה עָלָיו שְׁכִינָה** תחילה **וְאַחַר כָּךְ אָמַר שִׁירָה**. וכשנאמר הלשון **'מִזְמוֹר לְדָוִד'** (ג א, ועוד), שהקדים את תיבת 'מזמור' לתיבת 'לדוד', **מְלַמֵּד** שֶׁבאמירת מזמור זה **אָמַר** דוד **שִׁירָה וְאַחַר כָּךְ** מתוך השירה **שָׁרְתָה עָלָיו שְׁכִינָה**[כג]. ובא **לְלַמֶּדְךָ שֶׁאֵין הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה, לֹא מִתּוֹךְ עַצְלוּת, וְלֹא מִתּוֹךְ עַצְבוּת, וְלֹא מִתּוֹךְ שְׂחוֹק, וְלֹא מִתּוֹךְ קַלּוּת רֹאשׁ, וְלֹא מִתּוֹךְ דְּבָרִים בְּטֵלִים, אֶלָּא מִתּוֹךְ דְּבַר שִׂמְחָה שֶׁל מִצְוָה**. לפיכך שרתה השכינה על דוד לאחר ששמח באמירת שירה[כד]. וכן אפשר ללמוד דבר זה ממה **שֶׁנֶּאֱמַר** באלישע הנביא (מלכים ב' ג טו), **'וְעַתָּה קְחוּ לִי מְנַגֵּן וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן וַתְּהִי עָלָיו יַד ה''**[כה].

הגמרא מוסיפה על דברי הברייתא: **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב**, מה ששנינו בברייתא שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה, **וְכֵן לִדְבַר הֲלָכָה**, שצריך ללמוד מתוך שמחה של מצוה. **אָמַר רַב נַחְמָן, וְכֵן** הדבר גם **לַחֲלוֹם טוֹב**, שאם ישן מתוך שמחה יראה חלום טוב.

הגמרא מקשה סתירה בדברי רב. מקשה הגמרא: **אֵינִי** - האם כך אמר רב, שצריך ללמוד תורה בשמחה, **וְהָאָמַר רַב גִּידֵּל אָמַר רַב, כָּל תַּלְמִיד חָכָם הַיּוֹשֵׁב לִפְנֵי רַבּוֹ** ללמוד תורה מפיו **וְאֵין שִׂפְתוֹתָיו נוֹטְפוֹת מָר** - מרירות מחמת אימה[כו], ראוי שתִּכְוֶינָה שפתותיו, **שֶׁנֶּאֱמַר** (שיר השירים ה יג) **'שִׂפְתוֹתָיו שׁוֹשַׁנִּים נוֹטְפוֹת מוֹר עוֹבֵר'**[כז], ויש לדרוש, **אַל תִּקְרֵי 'שׁוֹשַׁנִּים' אֶלָּא 'שֶׁשּׁוֹנִים'**, כלומר אלו ששונים, **וְאַל תִּקְרֵי 'מוֹר עוֹבֵר' אֶלָּא 'מַר עֵבֶר'**, מלשון מרירות. אם כן מבואר שלדעת רב צריך ללמוד באימה, ואילו רב יהודה אמר בשם רב שצריך ללמוד בשמחה.

מתרצת הגמרא: **לֹא קַשְׁיָא** - לא קשה הסתירה בדברי רב, שיש ליישב, **הָא** - דבר זה שאמר רב יהודה בשם רב שצריך ללמוד בשמחה, הוא **בְּרַבָּה** - ברב המלמד תורה, **וְהָא** - ודבר זה שאמר רב גידל בשם רב שצריך ללמוד באימה, הוא **בְּתַלְמִידָא** - בתלמיד הלומד מפי רבו[א]. **מוסיפה הגמרא לתרץ: וְאִי בָּעֵית אֵימָא** - ואם תרצה תוכל לתרץ כך, **הָא וְהָא** - גם דברי רב יהודה בשם רב וגם דברי רב גידל בשם רב, נאמרו **בְּרַבָּה** - ברב המלמד תורה, **וְאף על פי כן לֹא קַשְׁיָא** - לא קשה הסתירה בדברי רב, שיש ליישב, **הָא** - דבר זה שאמר רב יהודה שצריך ללמוד בשמחה, הוא **מִקַּמֵּי דְּפָתַח** - לפני שפתח בלימוד, שעל ידי השמחה יפתח את לב התלמידים לשמוע[כח], **וְהָא** - ודבר זה שאמר רב גידל שצריך ללמוד באימה הוא **לְבָתַר דְּפָתַח** - לאחר שפתח בלימוד. **הגמרא מביאה דוגמא להנהגה כתירוץ זה: כִּי הָא דְּרַבָּה** - כשם שמצינו אצל רבה, **דְּמִקַּמֵּי דְּפָתַח לְהוּ לְרַבָּנָן** - שלפני שפתח בלימודו לתלמידים **אָמַר** להם **מִילְּתָא דִּבְדִיחוּתָא** - דבר שמחה **וּבָדְחוּ רַבָּנָן, וּלְבַסּוֹף יָתִיב בְּאֵימְתָא** - ישב באימה **וּפָתַח בִּשְׁמַעְתָּא** - ופתח בלימוד השמועה.

★

הגמרא שבה לדון מי תיקן את ההלל, ומביאה מחלוקת תנאים בברייתא בענין זה: **תָּנוּ רַבָּנָן, הַלֵּל זֶה מִי אֲמָרוֹ** ותיקנו. **רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲמָרוּהוּ** ותיקנוהו **בְּשָׁעָה שֶׁעָמְדוּ עַל הַיָּם** - לאחר שעברו בים סוף, כפי שנאמר בו (תהלים קיד ג), 'הַיָּם רָאָה וַיָּנֹס'. וחששו פן יעברו פרעה וחילו אחריהם[כט], לפיכך **הֵם אָמְרוּ** בתפילתם **'לֹא לָנוּ ה' לֹא לָנוּ כִּי לְשִׁמְךָ תֵּן כָּבוֹד עַל חַסְדְּךָ עַל אֲמִתֶּךָ' וגו'** (שם קטו א), ועל כך **מְשִׁיבָה רוּחַ הַקּוֹדֶשׁ וְאָמְרָה לָהֶן**, אכן, **'לְמַעֲנִי לְמַעֲנִי אֶעֱשֶׂה'** (ישעיה מח יא), ולמען כבוד שמי אציל אתכם. **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, יְהוֹשֻׁעַ וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲמָרוּהוּ** ותיקנוהו **בְּשָׁעָה שֶׁעָמְדוּ עֲלֵיהֶן מַלְכֵי כְּנַעַן** למלחמה[ל]. **הֵם** [-יהושע ובני ישראל] **אָמְרוּ 'לֹא לָנוּ' וגו'**, שיושיעם ה' למען כבוד שמו, **וּמְשִׁיבָה וכו'** רוח הקודש ואומרת להם אכן 'למעני למעני אעשה'. **רַבִּי אֱלְעָזָר הַמּוֹדָעִי אוֹמֵר, דְּבוֹרָה** הנביאה **וּבָרָק** בן אבינועם **אֲמָרוּהוּ** ותיקנוהו **בְּשָׁעָה שֶׁעָמַד עֲלֵיהֶם סִיסְרָא** למלחמה[לא]. **הֵם** [-דבורה וברק] **אָמְרוּ 'לֹא לָנוּ'**, שיושיעם למען כבוד שמו, **וְרוּחַ הַקּוֹדֶשׁ מְשִׁיבָה וְאוֹמֶרֶת לָהֶם**, אכן **'לְמַעֲנִי לְמַעֲנִי אֶעֱשֶׂה'**. **רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה אוֹמֵר, חִזְקִיָּה** מלך יהודה **וְסִיַּיעְתּוֹ** - והעם שהיו עמו **אֲמָרוּהוּ** ותיקנוהו **בְּשָׁעָה שֶׁעָמַד עֲלֵיהֶם סַנְחֵרִיב** למלחמה[לב]. **הֵם אָמְרוּ 'לֹא לָנוּ' וגו', וּמְשִׁיבָה וכו'** רוח הקודש ואומרת להם 'למעני למעני אעשה'. **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה אֲמָרוּהוּ** ותיקנוהו **בְּשָׁעָה שֶׁעָמַד עֲלֵיהֶם נְבוּכַדְנֶצַּר הָרָשָׁע** והשליכם לכבשן האש[לג]. **הֵם אָמְרוּ 'לֹא לָנוּ' וגו', וּמְשִׁיבָה וכו'** רוח הקודש ואומרת להם 'למעני למעני אעשה'. **רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי אוֹמֵר, מָרְדְּכַי וְאֶסְתֵּר אֲמָרוּהוּ** ותיקנוהו **בְּשָׁעָה שֶׁעָמַד עֲלֵיהֶם הָמָן הָרָשָׁע** להשמיד את כל היהודים. **הֵם אָמְרוּ 'לֹא לָנוּ' וגו', וּמְשִׁיבָה וכו'** רוח הקודש ואומרת להם 'למעני למעני אעשה'. **וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, נְבִיאִים שֶׁבֵּינֵיהֶן** - שהיו בעם ישראל **תִּיקְּנוּ לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל שֶׁיְּהוּ אוֹמְרִים אוֹתוֹ** [-את ההלל] **עַל כָּל פֶּרֶק וָפֶרֶק** - בכל רגל ורגל, **וְעַל כָּל צָרָה וְצָרָה שֶׁלֹּא תָּבֹא עֲלֵיהֶם לְיִשְׂרָאֵל, וְלִכְשֶׁנִּגְאָלִין** ממנה **אוֹמְרִים אוֹתוֹ** [-את ההלל] **עַל גְּאוּלָּתָן**[ב].

★

הגמרא דנה במקומות שנאמרה תיבת 'הללויה' בין פרק לפרק, האם היא שייכת לפרק הקודם או לפרק הבא, ומביאה בענין זה מחלוקת אמוראים: **אָמַר רַב חִסְדָּא**, בכל מקום שנאמרה תיבת **'הַלְלוּיָהּ'** בין פרק לפרק בתהלים, היא **סוֹף פִּירְקָא** - סוף הפרק הקודם. **רַבָּה בַּר רַב הוּנָא אָמַר**, תיבת **'הַלְלוּיָהּ'** שנאמרה במקום כזה היא **רֵישׁ פִּירְקָא** - ראש הפרק הבא[לד].

הגמרא מביאה את עדותו של רב חסדא בענין זה: **אָמַר רַב חִסְדָּא, חֲזֵינָא לְהוּ לְתִילֵּי דְּבֵי רַב חָנִין בַּר רַב** - ראיתי את ספר התהלים שבבית רב חנין בר רב, **דִּכְתִיב בְּהוּ** - שכתובה בהם תיבת **'הַלְלוּיָהּ'** שבין פרק לפרק כאילו היא **בְּאֶמְצַע פִּירְקָא** [-פרק], שאין הפסק בין הפרקים, **אַלְמָא מְסַפְּקָא לֵיהּ** - מוכח שרב חנין בר רב היה מסופק בדבר, האם תיבת 'הללויה' שייכת לפרק הקודם או לפרק הבא, ומספק כתב באופן שאפשר לפרשו לכאן ולכאן.

הגמרא מביאה כמה מקומות שבהם לא נחלקו רב חסדא ורבה בר רב הונא: **אָמַר רַב חָנִין בַּר רָבָא, הַכֹּל מוֹדִים בְּפָסוּק** (תהלים קמה כא) **'תְּהִלַּת ה' יְדַבֶּר פִּי וִיבָרֵךְ כָּל בָּשָׂר שֵׁם קָדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד' (הַלְלוּיָהּ)**, שתיבת **'הַלְלוּיָהּ' דְּבָתְרֵיהּ** - שנאמרה אחריו ['הַלְלוּיָהּ הַלְלִי נַפְשִׁי' (שם קמו א)] היא **רֵישׁ פִּירְקָא** - ראש הפרק הבא, ולא סוף הפרק הקודם. וכן כולם מודים בפסוק (קיב י) **'רָשָׁע יִרְאֶה וְכָעָס שִׁנָּיו יַחֲרֹק וְנָמָס תַּאֲוַת רְשָׁעִים תֹּאבֵד'**, שתיבת **'הַלְלוּיָהּ' דְּבָתְרֵיהּ** - שנאמרה אחריו ['הַלְלוּיָהּ הַלְלוּ עַבְדֵי ה'' (קיג א)] היא **רֵישׁ פִּירְקָא** - ראש הפרק הבא, ולא סוף הפרק הקודם. **וְכֵן** כולם מודים בפסוק (קלה ב) **'שֶׁעֹמְדִים בְּבֵית ה'** בְּחַצְרוֹת בֵּית אֱלֹהֵינוּ', שתיבת **'הַלְלוּיָהּ' דְּבָתְרֵיהּ** - שנאמרה אחריו ['הַלְלוּיָהּ כִּי טוֹב ה'' (קלה ג)] היא **רֵישׁ פִּירְקָא** - ראש הפרק הבא, ולא סוף הפרק הקודם[ג]. ואף רב חסדא שאמר שתיבת 'הללויה' שבין פרק לפרק שייכת לפרק הקודם, בפסוקים אלו הוא מודה.

מוסיפה הגמרא: **קָרָאֵי** - בעלי מקרא הבקיאים בפסוקים **מוֹסִיפִין** על דברי רב חנין בר רבא **אַף אֶת** הפסוקים **הָאֵלּוּ**, שאף בהם כולם מודים, בפסוק (קי ז) **'מִנַּחַל בַּדֶּרֶךְ יִשְׁתֶּה עַל כֵּן יָרִים רֹאשׁ'**, תיבת **'הַלְלוּיָהּ' דְּבָתְרֵיהּ** - שנאמרה אחריו ['הַלְלוּיָהּ אוֹדֶה ה'' (קיא א)] היא **רֵישׁ פִּירְקָא** - ראש הפרק הבא, ולא סוף הפרק הקודם. וכן כולם מודים בפסוק (קיא י) **'רֵאשִׁית חָכְמָה יִרְאַת ה' שֵׂכֶל טוֹב לְכָל עֹשֵׂיהֶם** תְּהִלָּתוֹ עֹמֶדֶת לָעַד', שתיבת **'הַלְלוּיָהּ' דְּבָתְרֵיהּ** - שנאמרה אחריו ['הַלְלוּיָהּ אַשְׁרֵי אִישׁ יָרֵא אֶת ה'' (קיב א)] היא **רֵישׁ פִּירְקָא** - ראש הפרק הבא, ולא סוף הפרק הקודם.

הגמרא תולה את מחלוקת רב חסדא ורבה בר רב הונא במחלוקת תנאים. אומרת הגמרא: מה שנחלקו רב חסדא ורבה בר רב הונא בתיבת 'הללויה' שנאמרה בין פרק לפרק האם היא שייכת לפרק הקודם או לפרק הבא, **נֵימָא כְּתַנָּאֵי** - האם נאמר שבדבר זה נחלקו כבר תנאים. שכן שנינו במשנתנו (לעיל קטז:), **עַד הֵיכָן הוּא אוֹמֵר** מן ההלל על הכוס השני, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, עַד 'אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה'** (תהלים קיג ט), שהוא סוף הפרק הראשון מפרקי ההלל [נמצא, שהוא אומר פרק אחד], **וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים**, אומר **עַד 'חַלָּמִישׁ לְמַעְיְנוֹ מָיִם'** (שם קיד ח), שהוא סוף הפרק השני מפרקי ההלל [נמצא, שהוא אומר שני פרקים]. **וְתַנְיָא אִידָךְ** - ובברייתא שנינו את מחלוקת בית שמאי ובית הלל בלשון אחרת, **עַד הֵיכָן הוּא אוֹמֵר** מן ההלל, **בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים, עַד 'בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם'** (שם קיד א), שהוא תחילת הפרק השני מפרקי ההלל [נמצא, שהוא אומר פרק אחד], **וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים**, אומר **עַד 'לֹא לָנוּ ה' לֹא לָנוּ'** (שם קטו א), שהוא תחילת הפרק השלישי מפרקי ההלל [נמצא, שהוא אומר שני פרקים]. ואין חילוק בין משנתנו לברייתא אלא בלשון בלבד, שכולם מודים שלבית שמאי אומר פרק אחד ולבית הלל אומר שני פרקים, אלא שהתנא במשנתנו נקט את סוף הפרק שהוא אומר, והתנא בברייתא נקט את תחילת הפרק שאינו אומר.

כג. **שמשמעות** הלשון 'לדוד מזמור', תחילה שרתה שכינה לדוד ואחר כך אמר מזמור. ומשמעות הלשון 'מזמור לדוד', תחילה אמר מזמור ומתוך כך שרתה שכינה לדוד. רשב"ם (ד"ה לדוד, ד"ה מזמור). כד. **ומזמורים** שנאמר בהם 'לדוד מזמור', ששרתה שכינה לפני שאמר מזמור, בהכרח שהיה לו לפני כן דבר שמחה של מצוה ומתוך כך שרתה עליו שכינה. ריא"ף (על עין יעקב, ד"ה לדוד). כה. **מבואר** בכתוב (מלכים ב' ג א-טו), שיהושפט מלך יהודה ויהורם מלך ישראל יצאו להילחם במואב, ובאו לשאול את אלישע הנביא את העתיד להיות להם, ובבואם לפניו כעס אלישע על יהורם מפני שהיה עובד עבודה זרה, ומחמת כעסו הסתלקה השכינה ממנו ולא היה יכול להשיב להם בנבואה, שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה, וביקש להביא מנגן שינגן לפניו וכך ישמח ותשרה עליו השכינה ויתנבא. ע"פ רש"י (שם) ורמב"ן (דברים יג ה). ושמחה זו של מצוה היא, מפני שהוא מתכוין שעל ידה תשרה עליו השכינה. רש"י (שבת ל: ד"ה קמו) ורשב"ם (ד"ה שמחה). כו. **רש"י** (שבת ל: ד"ה נוטפות). כז. **פשוטו** של מקרא, מבין שפתותיו עולה ריח טוב כריח השושנים, וכאילו מטיפות מור [-מין בושם מסממני הקטורת (כריתות ו.)]. והוא משל על הנביאים, שהם כשושנים שריחם נודף למרחוק, שמנבאים טובה שתהיה בעתיד. ע"פ מצודת דוד (שיר השירים שם). כח. **ע"פ** רש"י (שבת ל: ד"ה ובדחי). כט. **שעדיין** לא ידעו שהמצרים טבעו בים. ל. **כמאמר** הכתוב (יהושע יא ה), 'ויועדו כל המלכים האלה ויבאו ויחנו יחדו אל מי מרום להלחם עם ישראל'. לא. **כמאמר** הכתוב (שופטים פרק ד). לב. **כמאמר** הכתוב (מלכים ב' יח יג), 'ובארבע עשרה שנה למלך חזקיהו, עלה סנחריב מלך אשור על כל ערי יהודה הַבְּצֻרוֹת ויתפשם'. לג. **כמאמר** הכתוב (דניאל ג יט-כג). לד. **מחלוקתם** היא רק במקום שנאמרה תיבת 'הללויה' פעם אחת בין פרק לפרק, אבל במקום שנאמרה פעמיים בין פרק לפרק [כגון, 'בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצורו הללויה. הללויה הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו' (קה מה, קו א)], כולם מודים שהראשונה היא סוף הפרק הקודם, והשניה היא תחילת הפרק הבא. רשב"ם (ד"ה הללויה).

מַאי - מהו הטעם ששינו התנאים זה מלשונו של זה, **לָאו** - האם לא משום **דִבְהָא קָמִיפַּלְגִי** - שבדבר זה נחלקו, במקומות שנאמרה תיבת 'הללויה' בין פרק לפרק, האם היא שייכת לפרק הקודם או לפרק הבא, ומאחר שסוף הפרק הראשון בהלל ותחילת הפרק השני כך הם, 'אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה הַלְלוּיָהּ. בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל' וגו', נקט כל אחד מהם בלשון אחרת כפי שיטתו, **לְמַאן דְּאָמַר** - לפי התנא במשנתנו שלבית שמאי אומר **עַד 'אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה'**, יש לפרש **שְׁסָבַר** שתיבת 'הַלְלוּיָהּ' היא **רֵישׁ פִּירְקָא** - ראש הפרק הבא, לפיכך אינו אומר אותה על כוס שני, מכיון שלבית שמאי אומר רק את הפרק הראשון, ואילו תיבת 'הללויה' שייכת לפרק השני, לכן נקט בלשונו שאומר רק עד 'אם הבנים שמחה', **וּמַאן דְּאָמַר** - ולפי התנא בברייתא שלבית שמאי אומר **עַד 'בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל'**, **סָבַר** שתיבת 'הַלְלוּיָהּ' היא **סוֹף פִּירְקָא** - סוף הפרק הקודם, לפיכך אומר אותה על כוס שני, ולכן נקט בלשונו שאומר עד 'בצאת ישראל'[א].

הגמרא דוחה שמחלוקת התנאים אינה בנידון שנחלקו האמוראים בתיבת 'הללויה' שבין פרק לפרק, אלא כל אחד מהאמוראים יפרש את דברי שני התנאים כשיטתו. דוחה הגמרא: **רַב חִסְדָּא** שאמר שתיבת 'הללויה' שבין פרק לפרק היא סוף הפרק הקודם **מְתָרֵיץ** את דברי שני התנאים **לְטַעְמֵיהּ** [-כשיטתו], **דְּכוּלֵּי עָלְמָא** - התנא במשנתנו והתנא בברייתא **סָבְרֵי** [-סוברים] שתיבת 'הַלְלוּיָהּ' היא **סוֹף פִּירְקָא** - הפרק הקודם ['אם הבנים שמחה, הללויה'] ואף לבית שמאי אומר אותה על כוס שני, **וּמַאן דְּאָמַר** - התנא בברייתא שאמר **עַד 'בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל' שַׁפִּיר** [-מובן], **וּמַאן דְּאָמַר** - התנא במשנתנו שאמר **עַד 'אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה'** נקט בלשון זו משום שסבר **'עַד, וְעַד בִּכְלָל'**, כלומר שאף מקום שאמרו עד אליו הוא בכלל, ולכן מובן מדבריו שאומר אף את הפסוק 'אם הבנים שמחה, הללויה'[ב].

מקשה הגמרא: מכיון שתיבת 'הללויה' היא סוף הפרק הראשון, מדוע אמר התנא במשנתנו עד 'אם הבנים שמחה', וכפי שהתבאר שאף תיבות אלו בכלל אמירתו, **וְנֵימָא** - ויאמר **עַד 'הַלְלוּיָהּ'**, שהרי אף תיבה זו בכלל הפרק הראשון שהוא אומר. **וְכִי תֵּימָא** - ואם תרצה לומר, **דְּלָא יָדְעִינַן הֵי 'הַלְלוּיָהּ'** - שאם יאמר התנא כך לא נדע באיזה 'הללויה' מדובר[ג], עדיין יקשה, **וְנֵימָא** - ויאמר התנא במפורש, שאומר עד **'הַלְלוּיָהּ' שֶׁל 'אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה'**. מסיקה הגמרא: **קַשְׁיָא** - אכן קשה הדבר.

הגמרא מבארת כיצד יפרש רבה בר רב הונא את דברי שני התנאים כשיטתו. מוסיפה הגמרא: **וְרַבָּה בַּר רַב הוּנָא** שאמר שתיבת 'הללויה' שבין פרק לפרק היא תחילת הפרק הבא **מְתָרֵיץ** את דברי שני התנאים **לְטַעְמֵיהּ** [-כשיטתו], **דְּכוּלֵּי עָלְמָא** - התנא במשנתנו והתנא בברייתא סוברים שתיבת 'הַלְלוּיָהּ' היא **רֵישׁ פִּירְקָא** - ראש הפרק הבא ['הללויה, בצאת ישראל' וגו'] ולבית שמאי אינו אומר אותה על כוס שני, **וּמַאן דְּאָמַר** - התנא במשנתנו שאמר **עַד 'אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה' שַׁפִּיר** [-מובן], **וּמַאן דְּאָמַר** - התנא בברייתא שאמר **עַד 'בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל'** נקט לשון זו משום **שְׁסָבַר 'עַד, וְלֹא עַד בִּכְלָל'**, כלומר שמקום שאמרו עד אליו הוא עצמו אינו בכלל, ולכן מובן מדבריו שאינו אומר פסוק זה[ד].

מקשה הגמרא: מכיון שתיבת 'הללויה' היא תחילת הפרק הבא, מדוע אמר התנא בברייתא שאומר עד 'בצאת ישראל ממצרים', וכפי שהתבאר שתיבות אלו אינו אומר, **וְנֵימָא** - ויאמר **עַד 'הַלְלוּיָהּ'**, שהרי אף תיבה זו אינו אומר. **וְכִי תֵּימָא** - ואם תרצה לומר, **דְּלָא יָדְעִינַן הֵי 'הַלְלוּיָהּ'** - שאם יאמר התנא כך לא נדע באיזה 'הללויה' מדובר, עדיין יקשה, **וְנֵימָא** - ויאמר התנא במפורש, שאומר **עַד 'הַלְלוּיָהּ'** שֶׁבפסוק **'בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל** ממצרים'. מסיקה הגמרא: **קַשְׁיָא** - אכן קשה הדבר.

★

שנינו במשנה: וְחוֹתֵם בִּגְאוּלָּה. נחלקו רבי טרפון ורבי עקיבא במשנתנו כיצד הוא חותם בגאולה, ולרבי עקיבא הוא חותם בברכת 'גאל ישראל'.

הגמרא מבארת שינוי לשונות בברכת גאולה: אָמַר רָבָא, בברכת גאולה הנאמרת לאחר **קְרִיאַת שְׁמַע** שחרית וערבית, **וְכן** בברכת גאולה הנאמרת **בְּהַלֵּל** בליל הסדר [כפי ששנינו במשנתנו], אומר בחתימתן **'גָּאַל יִשְׂרָאֵל'** בלשון עבר, מפני שנתקנו לספר ולשבח על גאולת ישראל שאירעה בעבר ביציאת מצרים. אבל בברכת גאולה **דִּצְלוֹתָא** - שבתפילת שמונה עשרה, אומר בלשון הווה **'גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל', מַאי טַעְמָא** - מהו הטעם שבתפילה אומר בלשון זו, משום **דְּרַחֲמֵי נִינְהוּ** - שהיא בקשת רחמים לעתיד ואינה שבח על העבר, לפיכך אינו יכול לומר בה 'גאל ישראל' בלשון עבר[ה].

הגמרא מביאה ברכה נוספת שנאמרת בשינוי לשונות: אָמַר רַבִּי זֵירָא, אף בברכת קדושת היום יש שינוי לשונות, **דְּקִידּוּשָׁא** - בקידוש אומר **'אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו (וְצִוָּנוּ)'**[ו] בלשון עבר, מפני שהיא הודאה על העבר, אבל **דִּצְלוֹתָא** - בתפילה אומר **'קַדְּשֵׁנוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ'**, בלשון בקשה, **מַאי טַעְמָא** - מהו הטעם שבתפילה אומר בלשון זו, משום **דְּרַחֲמֵי נִינְהוּ** - שהתפילה היא בקשת רחמים.

הגמרא מוסיפה בענין ברכת קדושת היום, שצריך להזכיר בה את יציאת מצרים: אָמַר רַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב, וְצָרִיךְ שֶׁיַּזְכִּיר את **יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּקִידּוּשׁ הַיּוֹם** - בברכת קדושת היום בשבת, הן בקידוש והן בתפילה[ז]. ולמדו כן בגזירה שוה[ח], **כְּתִיב הָכָא** - כתוב כאן בפסח (דברים טז ג) **'לְמַעַן תִּזְכּוֹר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ'**, **וּכְתִיב הָתָם** - וכתוב שם בשבת (שמות כ ח) **'זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ'**, וכיון שכתוב בשניהם לשון 'זכירה' יש ללמוד שצריך להזכיר בשבת ענין יציאת מצרים[ט]. וכשם שבפסח צריך להזכיר את יציאת מצרים, כך גם בשאר מועדים צריך להזכיר[י].

הגמרא מביאה ברכה נוספת שנאמרת בשינוי לשונות: אָמַר רַבָּה בַּר שֵׁילָא, אף בברכה על הרמת קרן מלכות בית דוד יש שינוי לשונות, **דִּצְלוֹתָא** - בברכה הנאמרת בתפילה ['את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח, וקרנו תרום בישועתך' וכו'] חותם **'מַצְמִיחַ קֶרֶן יְשׁוּעָה'**, ואילו **דְּאַפְטַרְתָּא** - בברכה שלאחר קריאת ההפטרה ['שמחנו ה' אלהינו באליהו הנביא עבדך ובמלכות בית דוד משיחך' וכו'] חותם **'מָגֵן דָּוִד'**[יא]. וטעם שינוי הלשון, משום שהתפילה היא בקשת רחמים, לפיכך שייך לומר בה 'מצמיח קרן ישועה' לבקש שיצמיח קרן ישועה לישראל, ואילו הלשון 'מגן דוד' אין משמעותה בקשת רחמים[יב].

הגמרא מביאה את דרשת הכתוב בענין חתימת הברכה 'מגן דוד': נאמר בדברי ה' לדוד המלך על ידי נתן הנביא (שמואל ב' ז ט), **'וְעָשִׂיתִי לְךָ שֵׁם גָּדוֹל כְּשֵׁם הַגְּדוֹלִים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ'**. **תָּנֵי** - שנה על כך **רַב יוֹסֵף,** 'שם גדול' שנאמר לדוד, **זֶהוּ שֶׁחוֹתְמִים** בברכת ההפטרה בשמו **וְאוֹמְרִים 'מָגֵן דָּוִד'**, כשם שחותמים בשמו של אברהם ואומרים 'מגן אברהם'[יג].

הגמרא מביאה גם את דרשת הכתוב בענין ברכת 'מגן אברהם': אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ, נאמר לאברהם אבינו (בראשית יב ב), **'וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וַאֲבָרֶכְךָ וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וֶהְיֵה בְּרָכָה'**. ויש לדרוש כך, **'וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל' זֶהוּ שֶׁאוֹמְרִים**

א. **ומתוך** שבדברי בית שמאי נקטו את סיום הפרק או את תחילת הפרק הבא, כל תנא כפי שיטתו, נקטו כך גם בדברי בית הלל, אף שבהם לא שייך הטעם, שהרי לבית הלל אומר שני פרקים, ובסיומם לא נאמר 'הללויה'. רשב"ם (ד"ה מאי). ב. **ואילו** היה אומר עד 'בצאת ישראל' היה משמע שאף אותו הוא אומר, ואינו כן, שהרי הוא מהפרק השני. ובדבר זה נחלקו התנאים ושינו זה מלשונו של זה, שהתנא במשנתנו סבר 'עד ועד בכלל', לכן אמר עד 'אם הבנים שמחה', ואילו התנא בברייתא סבר 'עד ולא עד בכלל', כלומר שמקום שאמרו עד אליו אינו בכלל [כפי שיתבאר בגמרא להלן לרבה בר רב הונא], לכן אמר עד 'בצאת ישראל', שפסוק זה אינו אומר מכיון שהוא מהפרק השני, ואילו היה אומר עד 'אם הבנים שמחה' היה משמע שאף אותו אינו אומר, ואינו כן, שהרי הוא מהפרק הראשון. ובדרך זו אפשר לבאר גם את מחלוקתם בדברי בית הלל, שהתנא במשנתנו נקט את סוף הפרק השני משום שהוא סובר 'עד ועד בכלל', והתנא בברייתא נקט את תחילת הפרק השלישי משום שהוא סובר 'עד ולא עד בכלל'. רשב"ם (ד"ה ומ"ד). ג. **שבהמשך** ההלל יש עוד מקומות שנאמר בהם 'הללויה' (קטו יח, קטז יט, קיז ב), והייתי אומר שהכוונה אליהם. ד. **ואילו** היה אומר עד 'אם הבנים שמחה' היה משמע שאף אותו אינו אומר, ואינו כן, שהרי הוא מהפרק הראשון. ואף כאן ביאור מחלוקתם כמו לרב חסדא, שהתנא בברייתא סבר 'עד ולא עד בכלל', והתנא במשנתנו סבר 'עד ועד בכלל', כלומר שהמקום שאמרו עד אליו אף הוא בכלל, לפיכך אמר עד 'אם הבנים שמחה' שהוא מהפרק הראשון, ואילו היה אומר עד 'בצאת ישראל' היה משמע שאומר אף פסוק זה, ואינו כן, שהרי הוא מהפרק השני. וכן אפשר לפרש בדרך זו את מחלוקתם בדברי בית הלל, כפי שהתבאר לעיל בהערה לרב חסדא. ע"פ רשב"ם (ד"ה מ"ד, ד"ה ומ"ד). ה. **לשון** הווה ['גואל ישראל'] משמשת גם לעבר ולעתיד, לפיכך בין בברכת קריאת שמע והלל שמשבח על העבר ובין בתפילה שמבקש על העתיד יכול לומר כן. ובא רבא לומר, שלשון עבר ['גאל ישראל'], יכול לומר בברכת קריאת שמע והלל שבהם הוא משבח על העבר, אבל לא בתפילה שבה הוא מבקש על העתיד, לפיכך יאמר בתפילה רק בלשון 'גואל ישראל' [וכך אמר רבא, בקריאת שמע והלל יכול לומר אף בלשון 'גאל ישראל', וכן יכול לומר 'גואל ישראל', אבל בתפילה לא יאמר אלא 'גואל ישראל']. ט"ז (או"ח סי' סו סק"ו). ו. **נמחק** ע"פ הגהות הגר"א, וכן נוסחתנו בקידוש. ז. **רשב"ם** (ד"ה צריך). ח. **אחת** מהמדות שהתורה נדרשת בהן היא 'גזירה שוה' (תורת כהנים פרשה א ברייתא דרבי ישמעאל), שכאשר נכתבו תיבות דומות בשתי פרשיות בתורה, יש ללמוד בהן אחת מהשניה, אם קיבל כך מרבו, ורבו קיבל מרבו עד משה רבינו. רש"י (סוכה יא: ד"ה לא - השני). ט. **פשוטו** של הכתוב 'למען תזכור' וגו', שעל ידי אכילת קרבן פסח ומצה תזכור את יום צאתך ממצרים [רש"י (דברים שם)], ובגזירה שוה משבת למדו שבפסח צריך להזכיר בפיו את יציאת מצרים שהוא עניינו של יום, כשם שבשבת צריך להזכיר בפיו את ענין קדושת יום השבת בברכת קידוש [כמבואר בגמרא לעיל (קו.), וראה תורת כהנים (תחילת פרשת במוקדין)], ושוב חזרו ולמדו בגזירה שוה זו שאף בשבת צריך להזכיר ענין יציאת מצרים, כפי שמזכיר בפסח. תהלה לדוד (או"ח סי' רעא אות א) ע"פ רשב"ם (ד"ה ה"ג). י. **רשב"ם** (ד"ה צריך). וביאר, שלומדים כן בדרך 'מה מצינו' [שזו מהמדות שהתורה נדרשת בהן, שכאשר נאמר דין בפרשה אחת יש ללומדו אף לפרשה אחרת, כשאין סברא לחלק בין הפרשיות]. יא. **כתב** רשב"ם (ד"ה דאפטרתא), ששנינו במסכת סופרים (פי"ג ה"ג) שכך הוא חותם [אמנם במסכת סופרים שלפנינו כתוב שחתימת ברכה זו היא 'מצמיח קרן ישועה לעמו ישראל']. יב. **רשב"ם** (שם) ע"פ ערוך השולחן (או"ח סי' רפד סי"א). ומביא רשב"ם (שם) פירוש נוסף בשם רש"י, שבתפילה אי אפשר לחתום 'מגן דוד' לאחר שכבר חתם 'מגן אברהם', שאין חותמים בתפילה אחת שתי חתימות דומות זו לזו. יג. **'הגדולים** אשר בארץ', הם אברהם יצחק ויעקב המוזכרים בברכה ראשונה בתפילת שמונה עשרה, ושלשתם ראויים שיחתמו בהם, אלא שאין חותמים ביצחק ויעקב, כפי שדרשו להלן מהכתוב (בראשית יב ב) 'והיה ברכה' שאין חותמים אלא באברהם. ואמר ה' לדוד שיזכירוהו בברכה כפי שמזכירים את אברהם יצחק ויעקב, וממילא אף יחתמו בשמו, שהרי הוא יחיד בברכה הקבועה לו, ואין בו את הטעם שאמרו ביצחק ויעקב שאי אפשר לחתום בשמם אלא רק באברהם. רשב"ם (ד"ה כשם).

בתפילה בברכת אבות **'אֱלֹהֵי אַבְרָהָם'**[יד], **'וַאֲבָרֶכְךָ' זֶהוּ שֶׁאוֹמְרִים 'אֱלֹהֵי יִצְחָק'**[טו], **'וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ' זֶהוּ שֶׁאוֹמְרִים 'אֱלֹהֵי יַעֲקֹב'**[טז]. **יָכוֹל** היית לומר **שֶׁיְּהוּ חוֹתְמִין** את הברכה **בְּכוּלָּן**, שיאמרו 'מגן אברהם יצחק ויעקב', **תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב **'וֶהְיֵה בְּרָכָה'**[יז], **בְּךָ חוֹתְמִין** את הברכה **וְאֵין חוֹתְמִין בְּכוּלָּן**.

★

הגמרא דנה בלשון חתימת ברכת קדושת היום בשבתות וימים טובים, ומביאה בענין זה מחלוקת רבא וסבי דפומבדיתא: **אָמַר רָבָא, אַשְׁכַּחְתִּינְהוּ לְסָבֵי דְּפוּמְבְּדִיתָא** - מצאתי את זקני פומבדיתא[יח] **דְּיָתְבִי וְקָאָמְרִי** - כשהם יושבים ואומרים כך, בברכת קדושת היום שאומר **בְּשַׁבְּתָא** [-בשבת], **בֵּין בִּצְלוֹתָא בֵּין בְּקִידּוּשָׁא** - בין בתפילה ובין בקידוש, חותם בלשון **'מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת'**, ואילו בברכת קדושת היום שאומר **בְּיוֹמָא טָבָא** [-ביום טוב], **בֵּין בִּצְלוֹתָא וּבֵין בְּקִידּוּשָׁא** - בין בתפילה ובין בקידוש, חותם בלשון **'מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים'**[יט]. **וַאֲמִינָא לְהוּ אֲנָא** - ואמרתי להם אני, חולק אני עליכם, **אַדְּרַבָּה**, בברכת קדושת היום **דִּצְלוֹתָא** [-בתפילה], **בֵּין בְּשַׁבְּתָא בֵּין בְּיוֹמָא טָבָא** - בין בשבת ובין ביום טוב, חותם בלשון **'מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל'**, ואילו בברכת קדושת היום **בְּקִידּוּשָׁא** [-בקידוש] יש חילוק, **דְּשַׁבְּתָא** - בקידוש של שבת חותם בלשון **'מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת'**, בקידוש של **יוֹמָא טָבָא** [-יום טוב] חותם בלשון **'מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים'**. והוספתי לומר להם כך, **וַאֲנָא אֲמִינָא טַעֲמָא דִּידִי וְטַעֲמָא דִּידְכוּ** - ואני אומר את טעמי ואת טעמכם, **טַעֲמָא דִּידְכוּ** - טעמכם הוא, **שַׁבָּת דִּקְבִיעָא וְקַיְימָא** - שזמנה קבוע ועומד משבת ימי בראשית ואינו תלוי בקידוש החודש, **בֵּין בִּצְלוֹתָא וּבֵין בְּקִידּוּשָׁא** - בין בתפילה ובין בקידוש חותם בלשון **'מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת'** ואינו מזכיר את קדושת ישראל, ואילו **יוֹמָא טָבָא** [-יום טוב] **דְּיִשְׂרָאֵל הוּא דְּקָבְעֵי לֵיהּ** - שישראל הם שקובעים את זמנו על ידי **דְּקָמְעַבְּרֵי יַרְחֵי וְקָבְעֵי לְשָׁנֵי** - שהם מעברים את החדשים וקובעים את השנים[כ], לפיכך מזכיר את קדושת ישראל וחותם בלשון **'מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים'**. **וְטַעֲמָא דִּידִי** - וטעמי הוא, **צְלוֹתָא** [-תפילה], **דְּבְרַבִּים אִיתָא** - שהיא נאמרת ברבים, משום כבודם הוא חותם בלשון **'מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל'**, ואילו **קִידּוּשׁ דְּבְיָחִיד אִיתָא** - שנאמר ביחידות, ולא שייך בו הטעם משום כבוד הרבים, לפיכך **בְּשַׁבָּת** חותם בלשון **'מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת'** **וּבְיוֹם טוֹב** חותם **'מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים'**.

הגמרא דוחה את דברי רבא. אומרת הגמרא: **וְלָא הִיא** - ואין דברי רבא נכונים, משום שיש להקשות על טעמו שהתפילה נאמרת ברבים וקידוש ביחיד, **צְלוֹתָא בְּיָחִיד מִי לֵיתֵיהּ** - וכי אין התפילה נאמרת אף ביחידות, וְכֵן, **קִידּוּשָׁא בְּרַבִּים מִי לֵיתֵיהּ** - וכי אין קידוש נאמר אף ברבים, כגון קידוש הנאמר בבית הכנסת[כא], וכן בסעודת חתן שרבים מסובים בה.

הגמרא מבארת מה ישיב רבא על קושיא זו: **וְרָבָא** שאמר טעם זה **סָבַר, זִיל בָּתַר עִיקָּר** - יש לך ללכת אחרי עיקרם של דברים, ומאחר שעיקר תפילה היא בציבור ועיקר קידוש הוא ביחיד, לפיכך רק בתפילה יש לחתום בלשון 'מקדש ישראל' משום כבוד הציבור.

הגמרא מביאה מעשה שהיה, ממנו יש ללמוד שרבא חזר בו מדבריו: **עוּלָּא בַּר רַב נְחִית** - ירד לפני התיבה כשליח ציבור **קַמֵּיהּ דְּרָבָא** - לפני רבא, ובתפילתו **אָמַר** בחתימת ברכת קדושת היום **כְּדִבְרֵי סָבֵי דְּפוּמְבְּדִיתָא, וְלָא אָמַר לֵיהּ** [-לו] על כך רבא **וְלָא מִידֵּי** [-כלום]. מוכיחה הגמרא: **אַלְמָא הֲדַר בֵּיהּ רָבָא** - מוכח ממעשה זה שרבא חזר בו והודה לדברי סבי דפומבדיתא.

הגמרא מביאה מעשים נוספים בענין זה: **רַב נָתָן, אֲבוּהַּ** [-אביו] **דְּרַב הוּנָא בְּרֵיהּ** [-בנו] **דְּרַב נָתָן, נְחִית** - ירד לפני התיבה כשליח ציבור **קַמֵּיהּ** [-לפני] **דְּרַב פָּפָּא**, ובתפילתו **אָמַר** בחתימת ברכת קדושת היום **כְּדִבְרֵי סָבֵי דְּפוּמְבְּדִיתָא, וְשַׁבְּחֵיהּ** - ושיבחו על כך **רַב פָּפָּא**.

אָמַר רָבִינָא, אֲנָא אִיקְּלַע - אני הזדמנתי **לְסוּרָא, קַמֵּיהּ דְּמָרֵימָר** - לפני מרימר, **וּנְחִית קַמֵּיהּ שְׁלוּחָא דְּצִיבּוּרָא** - וירד לפניו שליח ציבור, ובתפילתו **אָמַר** בחתימת ברכת קדושת היום **כְּדִבְרֵי סָבֵי דְּפוּמְבְּדִיתָא, וַהֲווּ מְשַׁתְּקֵי לֵיהּ כּוּלֵּי עָלְמָא** - והיו כל הציבור משתקים אותו, מפני שסברו כרבא שחלק עליהם, **אָמַר לְהוּ** [-להם] מרימר לציבור, **שִׁבְקוּהוּ** [-הניחוהו], כיון **דְּהִילְכְתָא** - שההלכה היא **כְּדִבְרֵי סָבֵי דְּפוּמְבְּדִיתָא**, וְשוב **לָא הֲווּ מְשַׁתְּקוּ לֵיהּ** - לא היו הציבור משתקים אותו.

★ ★ ★

משנה המשנה ממשיכה לבאר את סדר הדברים בליל הסדר: **מָזְגוּ לוֹ כּוֹס שְׁלִישִׁי** מארבעת הכוסות, **מְבָרֵךְ** עליו **עַל מְזוֹנוֹ**, ברכת המזון. לאחר מכן, מוזגים לו כוס **רְבִיעִי, וגוֹמֵר עָלָיו אֶת הַהַלֵּל** שהחל לאומרו קודם הסעודה, **וְאוֹמֵר עָלָיו** גם **בִּרְכַּת הַשִּׁיר**, ובגמרא (להלן קיח.) מפרש מהי[כב].

המשנה מוסיפה דין בשתיית יין בליל הסדר: **בֵּין הַכּוֹסוֹת הַלָּלוּ** - בין שני הכוסות הראשונים של ארבע הכוסות [שעסקה בהם המשנה לעיל], לבין שני הכוסות האחרונים, **אִם רוֹצֶה לִשְׁתּוֹת** יין, **יִשְׁתֶּה**, אך **בֵּין** כוס **שְׁלִישִׁי לִרְבִיעִי, לֹא יִשְׁתֶּה**, שכן יין הבא לאחר המזון משכר, ויש לחוש שמא ישתכר ולא יאמר את ההלל כראוי[כג].

★

גמרא הגמרא רוצה ללמוד מדברי המשנה שצריך לברך ברכת המזון על הכוס: **אָמַר לֵיהּ רַב חָנָן לְרָבָא, שְׁמַע מִינָּהּ**, מדין המשנה שבכוס שלישי מברך על מזונו, **שֶׁבִּרְכַּת הַמָּזוֹן טְעוּנָה כּוֹס** של יין עמה בכל זמן[כד]. דוחה הגמרא: **אָמַר לֵיהּ** רבא, לעולם אין צריך כוס לברכת המזון, אלא **שֶׁאַרְבַּע כָּסֵי** [-כוסות] **תִּיקְּנוּ רַבָּנָן** לשתות בליל הסדר, משום ששתייתם היא **דֶּרֶךְ חֵירוּת**, ולאחר שתיקנו לשתותם אמרו, **כָּל חַד וְחַד נַעֲבֵיד בֵּיהּ מִצְוָה** - כל אחד ואחד מן הכוסות נעשה בו מצוה[כה], ובכוס שלישי קבעו לברך עליו ברכת המזון, אולם בשאר ימות השנה אין ברכת המזון טעונה כוס[כו].

★

שנינו במשנה: כוס **רְבִיעִי גּוֹמֵר עָלָיו אֶת הַהַלֵּל וְאוֹמֵר עָלָיו בִּרְכַּת הַשִּׁיר.**

יד. **משום** שאין הקדוש ברוך הוא מייחד שמו על יחיד, אלא על אומה שלימה [כגון 'אלהי ישראל' (שמות ה א), 'אלהי העברים' (שם פסוק ג)], לפיכך דרשו ממה שאמר לאברהם 'ואעשך לגוי גדול' שתחשב כאומה שלימה שאייחד שמי עליך, ויאמרו 'אלהי אברהם'. רבי אליהו מזרחי (בראשית יב ב). טו. **מפני** ש'ברכה' פירושו תוספת טובה, לפיכך דרשו ממה שנאמר 'ואברכך' שהוסיף לו הקדוש ברוך הוא על הטובה הנזכרת שאף בנו יזכה בה, שיאמרו 'אלהי יצחק'. רבי אליהו מזרחי (שם). טז. **מפני** ש'ואגדלה שמך' משמע תוספת גדולה יותר מהתוספת הראשונה, לפיכך דרשו שאף בן בנו יזכה למעלה זו, שיאמרו 'אלהי יעקב'. רבי אליהו מזרחי (שם). יז. **שהוא** מיותר, שהרי כבר נאמר 'ואברכך'. רבי אליהו מזרחי (שם). יח. **הם** רב יהודה ורב עינא, כמבואר בגמרא (סנהדרין יז:). רשב"ם (ד"ה סבי). יט. **דינים** אלו אמורים בשבת בפני עצמה וביום טוב בפני עצמו, אבל ביום טוב שחל בשבת חותם בכולם ואומר 'מקדש השבת וישראל והזמנים', כמבואר בגמרא (ביצה יז.). רשב"ם (ד"ה בשבתא, יומא). כ. **שעל** ידי קדושת ישראל התקדשו המועדים, שבית דין של ישראל קובעים האם החודש יהיה מעובר [בן שלושים ימים] או שאינו מעובר [בן עשרים ותשעה ימים], וכן האם השנה תהיה מעוברת [בת שלושה עשר חודשים] או שאינה מעוברת [בת שנים עשר חודש], ואילו לא התקדשו ישראל לא היו קובעים חדשים וקוראים מועדים. ע"פ רש"י (ביצה יז. ד"ה אלא). כא. **שמקדש** שליח ציבור בלילי שבת ויום טוב. גמרא ורשב"ם (לעיל ק: ד"ה שקידשו). כב. **שיש** מי שמפרש שהיא חתימת ההלל 'יהללוך ה' אלוקינו על כל מעשיך וכו' ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות', ויש שמפרש, שהיא אמירת 'נשמת כל חי'. כג. **רשב"ם** (ד"ה בין ג') על פי הירושלמי (פ"י ה"ו). אבל יין שבתוך המזון, אינו משכר, ולכן מותר לשתות בסעודה, בין כוס שניה לשלישית. וכמו כן, יין שקודם המזון גם אינו משכר, ולכן, גם בין כוס ראשונה לשניה מותר לשתות. כד. **כתב** הרשב"ם (ד"ה ש"מ), שכיון שדין זה, שברכת המזון טעונה כוס, אינו מפורש במקומו במסכת ברכות, אלא לעיל (קה:) מדייקת הגמרא דין זה מדברי ברייתא המובאת שם, לכך רוצה הגמרא כעת שנדייק כן אף מדברי משנה. כה. **על** כוס ראשונה מקדש על היום, על כוס שניה קוראים את ההגדה, ועל כוס רביעית גומרים את ההלל כפי שהתבאר. כו. **שאף** בליל הסדר שתיקנו כן, אין סיבת הכוס מחמת ברכת המזון. רשב"ם (ד"ה ארבע). הבית יוסף (או"ח סי' תפס ד"ה וכתב אדוני אבי) כתב, שאף שתיקנו כוס שלישית על ברכת המזון, אין זה לעיכובא, ואם בירך בלא כוס, ואחר כך שתה כוס שלישית, יצא ידי חובתו. והפרי חדש (שם ד"ה ודע) כתב, שאחר שתיקנו הברכה על הכוס, ברכת המזון היא חלק מן החיוב של כוס שלישית, ואם שתה שלא על ברכת המזון לא יצא ידי חובת ארבע כוסות, שהשותה שלא על הסדר לא יצא.

מבררת הגמרא: **מַאי 'בִּרְכַּת הַשִּׁיר'**. מבארת הגמרא: **רַב יְהוּדָה אָמַר**, ברכת השיר היא אמירת **'יְהַלְלוּךָ ה' אֱלֹהֵינוּ'** וכו' שלאחר ההלל, וחתימתה היא 'ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשבחות'[א]. **וְרַבִּי יוֹחָנָן אָמַר**, ברכת השיר היא להוסיף ולומר **'נִשְׁמַת כָּל חַי'** הנאמרת בסיום פסוקי דזמרה של שבת ויום טוב, וזהו מלבד ברכת 'יהללוך' הנאמרת תמיד בסיום ההלל[ב].

★

הגמרא מביאה דבר נוסף שאומרים על כוס רביעי: **תָּנוּ רַבָּנָן, כוס רְבִיעִי**[ג], **גּוֹמֵר עָלָיו אֶת הַהַלֵּל**, שהתחיל בו קודם הסעודה, **וְאוֹמֵר** עליו גם **'הַלֵּל הַגָּדוֹל'** [מזמור קל"ו בתהלים[ד]], **דִּבְרֵי רַבִּי טַרְפוֹן. וְיֵשׁ אוֹמְרִים**, אין אומר זה, אלא אומר המזמור **'ה' רֹעִי לֹא אֶחְסָר'** (תהלים כג א), לשבח על המזון שאכל.

הגמרא מבארת ענין 'הלל הגדול'. מבררת הגמרא: **מֵהֵיכָן** בספר תהלים הוא **'הַלֵּל הַגָּדוֹל'**. מבארת הגמרא: **רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר, מֵ'הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ'** (תהלים קלו א), **עַד** הפסוק **'עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל'** (שם קלז א) ולא עד בכלל. **וְרַבִּי יוֹחָנָן אוֹמֵר, מִ'שִּׁיר הַמַּעֲלוֹת הִנֵּה בָּרְכוּ אֶת ה''** (שם קלד א)[ה], **עַד 'עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל'. רַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב אָמַר, מִ'כִּי יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יָהּ'** (שם קלה ד) **עַד 'עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל'.**

הגמרא מבארת הסיבה שקרוי הוא 'הלל הגדול'. מבררת הגמרא: **וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ 'הַלֵּל הַגָּדוֹל'**. מבארת הגמרא: **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מִפְּנֵי** שמוזכר בו **שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יוֹשֵׁב בְּרוּמוֹ שֶׁל עוֹלָם**, כמו שנאמר (שם קלו כו) 'הוֹדוּ לְאֵל הַשָּׁמָיִם'[ו], **וּמְחַלֵּק מְזוֹנוֹת לְכָל בְּרִיָּה**, כמו שנאמר (שם קלו כה) 'נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר', וזהו דבר גדול שהקב"ה יושב ברומו של עולם ומשגיח על הבריות השפלות, ליתן לכל אחד ואחד די מחסורו, ועל שם זה נקרא 'הלל הגדול'[ז].

הגמרא מביאה דרשות בדברי המזמור: **אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, הָנֵי עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה הוֹדוּ** - אלו עשרים וששה הפסוקים של 'הודו' האמורים במזמור[ח], **כְּנֶגֶד מִי** נאמרו, **כְּנֶגֶד עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה דּוֹרוֹת שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ**, מאדם הראשון עד משה רבינו[ט], **וְלֹא נָתַן לָהֶם תּוֹרָה**, ולא היו ראויים למזון בלא זכות התורה[י], **וְזָן אוֹתָם בְּחַסְדּוֹ** ובטובו הגדול.

הגמרא ממשיכה לדרוש: **אָמַר רַב חִסְדָּא, מַאי דִּכְתִיב 'הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ'**, כך פירושו, **הוֹדוּ לַה' שֶׁגּוֹבֶה חוֹבָתוֹ שֶׁל אָדָם, בְּטוֹבָתוֹ**, כלומר, אדם המחויב בעונש על חטאו, הקדוש ברוך הוא עושה עמו חסד וגובה ממנו את חובתו מן הטוב שהוא עצמו השפיע עליו, את חובו של **הָעָשִׁיר** גובה **בְּשׁוֹרוֹ, וְאֶת** חובו של **הֶעָנִי** גובה **בְּשֵׂיוֹ**, את חוב **הַיָּתוֹם** גובה **בְּבֵיצָתוֹ**, ואת חוב **הָאַלְמָנָה בְּתַרְנְגוֹלְתָּהּ**, כל אחד כפי השג ידו[יא], ובכך שמפסידו ממון מכפר על גופו, ועל כך אמר הכתוב 'הודו לַה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ', הודו לה' שעושה לעולם חסדו, ב'כי טוב', בכך שגובה מן הבריות בטוב שנתן להם.

★

מתוך שהוזכר לעיל חסד ה' בענין המזון, מביאה הגמרא דרשה נוספת בענין זה: **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, קָשִׁין מְזוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם, כִּפְלַיִים כַּיּוֹלֵדָה** - קשה הצער שמצטער האדם להשיג את מזונותיו, כפול מצער היולדת. **דְּאִילּוּ בְּיוֹלֵדָה כְּתִיב**, בקללות שנתקללה חוה אחר האכילה מעץ הדעת (בראשית ג טז) **'בְּעֶצֶב** תֵּלְדִי בָנִים', וְאילו **בִּמְזוֹנוֹת כְּתִיב**, בקללות שנתקלל האדם **'בְּעִצָּבוֹן** תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ' (שם ג יז), ו'עצבון' משמעו פעמיים עצב, הרי שצער המזון כפול הוא מצער הלידה[יב].

עוד **אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, קָשִׁין מְזוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם יוֹתֵר מִן הַגְּאוּלָּה, דְּאִילּוּ בִּגְאוּלָּה כְּתִיב**, בברכת יעקב אבינו למנשה ואפרים **'הַמַּלְאָךְ הַגֹּאֵל אֹתִי מִכָּל רָע יְבָרֵךְ** אֶת הַנְּעָרִים' (שם מח טז), הרי **שֶׁמַּלְאָךְ בְּעָלְמָא** מספיק בשביל לגאול, **וְאִילּוּ בִּמְזוֹנוֹת כְּתִיב**, בתחילת דברי יעקב ליוסף **'הָאֱלֹהִים הָרֹעֶה אֹתִי'** (שם מח טו), ופירושו ה' הזן אותי[יג], הרי שלענין מזונות, אין די במלאך, אלא צריך לקבלם מיד ה'[יד].

★

מתוך שהוזכר ענין עונשו של אדם הראשון, מביאה הגמרא דרשה נוספת בענין זה: **אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, בְּשָׁעָה שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְאָדָם** הראשון, אחר שאכל מעץ הדעת, שנתקללה האדמה בעבורו **'וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה'** (שם ג יח), **זָלְגוּ עֵינָיו דְּמָעוֹת. אָמַר לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם**, וכי נתקללתי כל כך עד **שֶׁאֲנִי וַחֲמוֹרִי נֹאכַל בְּאֵבוּס אֶחָד**, כלומר, האם מאכלי יהיה מעתה ואילך עשב, כמאכלו של החמור. **כֵּיוָן שֶׁאָמַר לוֹ** הקדוש ברוך הוא **'בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם'** (שם ג יט), **נִתְקָרְרָה דַּעְתּוֹ**[טו].

הגמרא ממשיכה בענין זה: **אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ, אַשְׁרֵינוּ אִם עָמַדְנוּ בָּרִאשׁוֹנָה** - אשרינו אילו היינו נשארים בקללה הראשונה, שהיה מאכלנו עשב השדה ולא לחם, שהיתה פרנסתנו מצויה בכל מקום ללא טורח כלל[טז]. ומסיימת הגמרא, **וַעֲדַיִין לֹא פְּלַטִינַן מִינָּהּ** - ומכל מקום לא יצאנו מכך לגמרי, **דְּקָא אָכְלִינַן עִיסְבֵּי דְּדַבְרָא** - שהרי מלבד הלחם אנו אוכלים גם עשבי השדה, המצויים לנו ללא טורח[יז].

הגמרא ממשיכה לדרוש ענין מזונות האדם מהלל הגדול: **אָמַר רַב שֵׁיזְבִי מִשְּׁמֵיהּ דְּרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, קָשִׁין מְזוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם**, כלומר, גדול הוא הנס שעושה הקדוש ברוך הוא לאדם כשמספק לו מזונותיו, **כְּנֵס** שעשה לישראל **בִּקְרִיעַת יַם סוּף**[יח], **דִּכְתִיב** (תהלים קלו כה) **'נֹתֵן לֶחֶם לְכָל בָּשָׂר' וּסְמִיךְ לֵיהּ** - וסמוך לו למעלה באותו המזמור (פסוק יג) נאמר **'לְגֹזֵר יַם סוּף לִגְזָרִים'**, ויש ללמוד מכך, שענין המזונות, נס גדול הוא כקריעת הים.

הגמרא מביאה דרשה נוספת בדבר הקשה כקריעת ים סוף: **אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, קָשִׁין נְקָבָיו שֶׁל אָדָם** כשהוא עצור מלהפנות, **כְּקוֹשִׁי יוֹם הַמִּיתָה וְכִקְרִיעַת יַם סוּף, שֶׁנֶּאֱמַר** (ישעיה נא יד) **'מִהַר צֹעֶה לְהִפָּתֵחַ** וְלֹא יָמוּת לַשַּׁחַת', ומשמעו, שזקוק הוא האדם שימהרו נקביו להפתח בשביל שלא ימות, ומכאן יש לדרוש, מי שבני מעיו עצורים, שאינו יכול להפנות לנקביו, ימות[יט]. **וּכְתִיב בָּתְרֵיהּ** (פסוק טו) 'וְאָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ **רֹגַע הַיָּם וַיֶּהֱמוּ גַּלָּיו**', ומשמעו, אני ה' בקעתי לכם את ים סוף, והמו גליו במקום הבקיעה[כ]. הרי שהשוה הכתוב עצירת הנקבים למיתה ולקריעת ים סוף.

★

הגמרא מביאה דרשות נוספות שאמרו משמו של רבי אלעזר בן עזריה: **וְאָמַר רַב שֵׁשֶׁת מִשּׁוּם רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, כָּל הַמְבַזֶּה אֶת הַמּוֹעֲדוֹת**, שעושה מלאכה בחולו של מועד[כא], הרי זה **כְּאִילּוּ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁנֶּאֱמַר** לגבי עבודה זרה (שמות לד יז) **'אֱלֹהֵי מַסֵּכָה לֹא תַעֲשֶׂה לָּךְ', וּכְתִיב בָּתְרֵיהּ** (פסוק יח) **'אֶת חַג הַמַּצּוֹת תִּשְׁמֹר'**, ומפסוק זה דרשו (חגיגה יח.), שאסור לעשות מלאכה בחול המועד. ומסמיכות הפסוקים יש ללמוד, שהעובר ועושה בו מלאכה, חשוב כעובד עבודה זרה[כב].

א. **וקוראה** לזה המשנה 'ברכת השיר', שהיא ברכת השבח. רשב"ם (ד"ה יהללוך). ב. **רשב"ם** (ד"ה ור'). וכתב, שסובר רבי יוחנן, שאין לומר שהולך על ברכת 'יהללוך', שהרי אותה אנו אומרים בכל פעם, ובהכרח שכשאומר התנא 'גומר עליו את ההלל' ואחר כך 'ואומר עליו ברכת השיר', בא לומר שצריך להוסיף על מה שאנו אומרים תמיד, והיינו 'נשמת'. והוסיף, שכן יש לנהוג להלכה, לומר גם ברכת 'יהללוך' וגם ברכת 'נשמת', משום שפוסקים כרבי יוחנן לומר שתיהן. ואחר ההלל אומר 'יהללוך', ואחר הלל הגדול [יבואר להלן] אומר 'נשמת', וחותם בברכה בכל אחד מהם. וכתב בפירוש רבינו יהודה אלמדארי (ד"ה נשמת), שחתימת 'יהללוך' היא 'מלך מהולל בתשבחות', וחתימת 'נשמת' היא 'הבוחר בשירי זמרה מלך אל חי העולמים' [שלסוף ישתבח], ומה שכתב הרשב"ם שתי ברכות, כוונתו לשתי ברכות אלו. ג. **כן** גורסים רש"י ורשב"ם (ד"ה ה"ג), ותוספות (קיז: ד"ה רביעי). ובאים להוציא מגירסת הרי"ף בדברי רבי טרפון 'רביעי גומר עליו את הלל, חמישי אומר עליו הלל הגדול'. מראה כהן (נמוק' שם). וסובר הרי"ף, שלשיטת רבי טרפון יש כוס חמישי, ועליה אומרים ההלל הגדול. ד. **כפי** שמבאר והולך. ה. **כן** כתב בספר עבודת הלוי (לעיל קיז. בתוס' ד"ה ה"ג שעומדים) על פי דברי התוספות שם, שכוונת רבי יוחנן למזמור זה. ו. **רש"י** (ד"ה שהקדוש) ומהרש"א (ח"א ד"ה שהקב"ה). ז. **מהרש"א** (שם). ח. **אף** שרק בפסוקים הראשונים נאמר 'הודו', מחשיבם עשרים וששה, שמתחיל 'הודו לה' כי טוב' וגו' הודו לאדוני האדונים' וגו' וממשיך 'לעושה השמים בתבונה' וגו' שמשמעו, הודו לעושה השמים, וכן הלאה. ט. **מיצירת** אדם הראשון ועד נתינת התורה עשרים וששה דורות, וזה פרטן: עשרה דורות מאדם עד נח, אדם, שת, אנוש, קינן, מהללאל, ירד, חנוך, מתושלח, למך ונח. עשרה דורות מנח עד אברהם אבינו, שֵׁם, ארפכשד, שלח, עבר, פלג, רעו, שרוג, נחור, תרח ואברהם. וששה דורות מאברהם עד נתינת התורה, יצחק, יעקב, לוי, קהת, עמרם ומשה, ועל ידו ניתנה התורה. י. **מהרש"א** (ח"א ד"ה ולא). יא. **רבינו** חננאל (ד"ה מאי). יב. **האות** נו"ן הבאה בסוף התיבה משמעה לשון רבים מהנאמר בנקבה. מהרש"א (ח"א ד"ה קשין). יג. **על** פי התרגום (שם). יד. **וכמו** שהובא במסכת תענית (ב.) שמפתח של פרנסה בידו של הקב"ה ולא נמסר ביד שליח, כפי שנאמר (תהלים קמה טז) 'פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון'. מהרש"א (ח"א ד"ה האלהים). טו. **שבתחילה** הבין מקללתו, שיהיה מאכלו כמאכל החמור, וחשש שגם דעתו תהיה כדעת החמור, שמאכל החמור יוליד טבע חמורי. ואחר שאמר לו שיוכל לאכול לחם נחה דעתו, שטעם הדגן בלחם נותן דעת לאדם, וכפי שדורשת הגמרא במסכת סוכה (מג:) את הפסוק 'יוסיף דעת יוסיף מכאוב' (קהלת א יח) על קטן שמתחיל לאכול דגן. מהרש"א (ח"א ד"ה זלגו). טז. **חידושי** המאירי (ד"ה אשרינו). וכן הוא לשון המדרש (ב"ר כ י) 'אמר רבי לוי, נוח היה לו אילו היה עומד בקללתו הראשונה'. ופירש שם המתנות כהונה, שכך היה מזונו מצוי בכל מקום בלא דאגות, ואילו היום צריך הוא לטרוח אחר מזונו. והמהרש"א (ח"א ד"ה אשרינו) ביאר, הלוואי והיינו נשארים כפי שהיה אדם הראשון קודם שחטא, שהיה מזונו מצוי לו בלא שום טורח [שאחר שחטא נתקלל ב'זיעת אפים']. יז. **מהרש"א** (שם). יח. **רשב"ם** (ד"ה כקריעת). וכתב, שיש משמעות לענין זה שהוא נס גדול כל כך לענין תפילה, שצריך להתפלל הרבה על מזונו. וכתב בספר אבני שיש (רוטמן, ברשב"ם), שבזה לא שייך לפרש תיבת 'קשין' כפשוטו, שכביכול קשה הוא הדבר לאדם כל כך, כמו קריעת ים סוף, שהרי קריעת הים היה נס גמור, ומה שייך שישתדל ויתאמץ בזה. ולכן פירש הרשב"ם, שבהכרח הולך על הקב"ה, שנס גדול הוא כקריעת ים סוף, וכיון שהוא נס ממילא צריך להתפלל על כך. יט. **'צועה'** הוא לשון עצור וחגור, שבני מעיו עצורים. רשב"ם (ד"ה צועה). והמהרש"א (ח"א ד"ה קשין נקביו) פירש, שדרשו תיבת 'צועה' בחילוף עי"ן באל"ף, בלשון 'צואה'. כ. **רד"ק** (שם). כא. **רשב"ם** (ד"ה כל). והביא דברי הגמרא בחגיגה (יח.), שנאמר בתורה (שמות כג טו) 'את חג המצות תשמור שבעת ימים', 'תשמור' משמעו אזהרת לא תעשה, וכתוב 'שבעת ימים', מכאן דורשים, שחולו של מועד אסור בעשיית מלאכה. ותוספות בחגיגה (שם ד"ה חולו) כתבו, שאין איסור עשיית מלאכה בחולו של מועד אלא מדרבנן, וכל הפסוקים הנדרשים, אינם אלא לסמך בעלמא. כב. **כתב** רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג אות קמו), שחומרת הביזוי היא, שאדם מזלזל באיסור עשיית מלאכה בחול המועד כיון שאינו מפורש בתורה, והרי הוא ככופר ומשומד לדבר אחד, שנאמר בו שאין לו חלק לעולם הבא.

וְעוֹד אָמַר רַב שֵׁשֶׁת מִשּׁוּם רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, כָּל הַמְסַפֵּר לָשׁוֹן הָרָע, וְכָל הַמְקַבֵּל לָשׁוֹן הָרָע, שמאמין למה ששמע[כג], **וְכָל הַמֵּעִיד עֵדוּת שֶׁקֶר בַּחֲבֵירוֹ, רָאוּי לְהַשְׁלִיכוֹ לַכְּלָבִים**[כד], **שֶׁנֶּאֱמַר** לגבי טריפה (שמות כב ל) **'לַכֶּלֶב תַּשְׁלִכוּן אֹתוֹ', וּכְתִיב בַּתְרֵיהּ** (שם כג א) **'לֹא תִשָּׂא שֵׁמַע שָׁוְא'** שמשמעו, לא תקבל שמועה של שקר, ומכאן אזהרה למקבל לשון הרע[כה], **וּקְרֵי בֵּיהּ** - ועוד יש לדרוש את הפסוק ולקרוא אותו בלשון **'לֹא תַשִּׂיא** שמע שוא', לא תשמיע שמועת שקר, ומכאן אזהרה למספר לשון הרע ולמעיד עדות שקר[כו]. ומסמיכות הפסוקים יש ללמוד, שהעובר על אחד משלשת איסורים אלו, ראוי להשליכו לכלבים.

★

הגמרא חוזרת לענין הלל הגדול. שואלת הגמרא: **וְכִי מֵאַחַר דְּאִיכָּא 'הַלֵּל הַגָּדוֹל'**, שהוא משובח יותר, שנאמר בו שהקדוש ברוך הוא יושב ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה, אם כן, **אֲנַן מַאי טַעֲמָא אָמְרִינַן הַאי** - מדוע אנו אומרים הלל זה המקובל בכל רגל ורגל, ובכל עת שנגאלים מצרה הבאה על הציבור, ואין אנו אומרים הלל הגדול.

משיבה הגמרא: **מִשּׁוּם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים הַלָּלוּ** שהם מענין הגאולה, ולכן ראוי לאומרו בכל זמן שבו מודים על גאולת ישראל[כז]. ואלו הם, **יְצִיאַת מִצְרַיִם, וּקְרִיעַת יַם סוּף, וּמַתַּן תּוֹרָה, וּתְחִיַּית הַמֵּתִים, וְחֶבְלוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ** - הצרות והקושי הבאים טרם ביאת המשיח[כח].

מפרשת הגמרא היכן נאמרו חמשת הדברים הללו בהלל: **יְצִיאַת מִצְרַיִם, דִּכְתִיב בּוֹ** (תהלים קיד א) **'בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם'. וּקְרִיעַת יַם סוּף, דִּכְתִיב בּוֹ** (שם קיד ג) **'הַיָּם רָאָה וַיָּנֹס'**[כט]. **מַתַּן תּוֹרָה** מוזכר בהלל, **דִּכְתִיב בּוֹ** (שם קיד ד) **'הֶהָרִים רָקְדוּ כְאֵילִים'**, והיינו בשעת מתן תורה[ל]. **תְּחִיַּית הַמֵּתִים** מוזכרת בהלל, **דִּכְתִיב בּוֹ** (שם קטז ט) **'אֶתְהַלֵּךְ לִפְנֵי ה' בְּאַרְצוֹת הַחַיִּים'**, והולך על הזמן שאחר תחיית המתים[לא]. **חֶבְלוֹ שֶׁל מָשִׁיחַ** מוזכר בהלל, **דִּכְתִיב בּוֹ** (שם קטו א) **'לֹא לָנוּ ה' לֹא לָנוּ כִּי לְשִׁמְךָ תֵּן כָּבוֹד', וְאָמַר רַבִּי יוֹחָנָן**, התפילה האמורה בפסוק **'לֹא לָנוּ ה' לֹא לָנוּ', זוֹ** תפילה על צרת **שִׁעְבּוּד הַמַּלְכֻיּוֹת** בגלות, ובכלל זה הצרות הבאות בחבלו של משיח. **אִיכָּא דְּאָמְרֵי, אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, 'לֹא לָנוּ ה' לֹא לָנוּ', זוֹ** תפילה שיצילנו ה' מצרת **מִלְחֶמֶת גּוֹג וּמָגוֹג**[לב].

הגמרא מביאה טעמים נוספים לכך שאומרים הלל זה דווקא: **רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק אָמַר, מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ** בקשה על **מִילּוּט נַפְשׁוֹת שֶׁל צַדִּיקִים מִגֵּיהִנֹּם, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ** (שם קטז ד) **'אָנָּה ה' מַלְּטָה נַפְשִׁי'**, והולך על הצלה מגהינום[לג].

חִזְקִיָּה אָמַר, אומרים הלל זה, **מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ** מענין **יְרִידָתָן שֶׁל הַצַּדִּיקִים**, חנניה מישאל ועזריה, **לְכִבְשַׁן הָאֵשׁ** בגזירת נבוכדנצר, **וַעֲלִיָּיתָן מִמֶּנּוּ**[לד]. מפרשת הגמרא, **יְרִידָתָן** של הצדיקים לכבשן מוזכרת בהלל, **דִּכְתִיב בּוֹ** (שם קטו א) **'לֹא לָנוּ ה' לֹא לָנוּ'**, ואת זה **אָמַר חֲנַנְיָה** בשעה שהשליכום לכבשן, ואת המשך הפסוק **'כִּי לְשִׁמְךָ תֵּן כָּבוֹד', אָמַר מִישָׁאֵל**, ואת סיום הפסוק **'עַל חַסְדְּךָ וְעַל אֲמִתֶּךָ', אָמַר עֲזַרְיָה**[לה]. ואת הפסוק שאחר כך (פסוק ב), **'לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אַיֵּה נָא אֱלֹהֵיהֶם', אָמְרוּ כּוּלָּן** יחדיו. וענין **עֲלִיָּיתָן מִכִּבְשַׁן הָאֵשׁ** מוזכר בהלל, **דִּכְתִיב בּוֹ** (שם קיז א) **'הַלְלוּ אֶת ה' כָּל גּוֹיִם'**, ואת זה **אָמַר חֲנַנְיָה** בשעה שעלו מהכבשן, המשך הפסוק **'שַׁבְּחוּהוּ כָּל הָאֻמִּים', אָמַר מִישָׁאֵל**, ואת תחילת הפסוק שלאחריו (פסוק ב) **'כִּי גָבַר עָלֵינוּ חַסְדּוֹ', אָמַר עֲזַרְיָה**, וסיום הפסוק **'וֶאֱמֶת ה' לְעוֹלָם, הַלְלוּיָהּ' אָמְרוּ כּוּלָּן** יחדיו[לו]. **וְיֵשׁ אוֹמְרִים**, שאת התיבות **'וֶאֱמֶת ה' לְעוֹלָם'** המלאך **גַּבְרִיאֵל אֲמָרוֹ** כשניצלו חנניה מישאל ועזריה מהכבשן, שאף הוא היה עמם באותה שעה[לז], ומפני שהקדוש ברוך הוא הבטיחו בימי אברהם אבינו, שיזכה להציל את בניו של אברהם מכבשן האש, ועתה התקיימה ההבטחה, אמר גבריאל 'וֶאֱמֶת ה' לְעוֹלָם'.

הגמרא מביאה את סיפור המעשה עם גבריאל בזמן אברהם אבינו: **בְּשָׁעָה שֶׁהִפִּיל נִמְרוֹד הָרָשָׁע אֶת אַבְרָהָם אָבִינוּ לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ**[לח], **אָמַר** המלאך **גַּבְרִיאֵל לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אֵרֵד וַאֲצַנֵּן** [את הכבשן] **וְאַצִּיל אֶת הַצַּדִּיק מִכִּבְשַׁן הָאֵשׁ. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, אֲנִי יָחִיד בְּעוֹלָמִי, וְהוּא** צדיק **יָחִיד בְּעוֹלָמוֹ**, שנאמר (יחזקאל לג כד) 'אֶחָד הָיָה אַבְרָהָם'[לט], **וְנָאֶה לְיָחִיד לְהַצִּיל אֶת הַיָּחִיד. וּלְפִי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵינוֹ מְקַפֵּחַ שְׂכַר כָּל בְּרִיָּה**, רצה לשלם שכר לגבריאל על רצונו להציל את אברהם, **וְאָמַר** לו לגבריאל, **תִּזְכֶּה וְתַצִּיל שְׁלֹשָׁה מִבְּנֵי בָנָיו** של אברהם. וזהו שירד גבריאל להציל את חנניה מישאל ועזריה מן הכבשן.

הגמרא מוסיפה לספר על הצלת הצדיקים מכבשן האש: **דָּרַשׁ רַבִּי שִׁמְעוֹן הַשִּׁילוֹנִי, בְּשָׁעָה שֶׁהִפִּיל נְבוּכַדְנֶצַּר הָרָשָׁע** את **חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה לְתוֹךְ כִּבְשַׁן הָאֵשׁ, עָמַד** המלאך **יוֹרְקָמוֹ**, שהוא **הַשַּׂר** הממונה על **הַבָּרָד, לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְאָמַר לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אֵרֵד וַאֲצַנֵּן אֶת הַכִּבְשָׁן, וְאַצִּיל לַצַּדִּיקִים הַלָּלוּ מִכִּבְשַׁן הָאֵשׁ. אָמַר לוֹ גַּבְרִיאֵל** ליורקמו, **אֵין** ניכרת **גְּבוּרָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּכָךְ** שתרד, **שֶׁהֲרֵי אַתָּה שַׂר הַבָּרָד**, והברד הוא מים, **וְהַכֹּל יוֹדְעִין שֶׁהַמַּיִם מְכַבִּין אֶת הָאֵשׁ**, ואין בכך נס כל כך[מ], **אֶלָּא אֲנִי**, שאני **שַׂר שֶׁל אֵשׁ, אֵרֵד** לכבשן **וַאֲקָרֵר** אותו **מִבִּפְנִים**, שלא ינזקו הצדיקים,

---

כג. **רשב"ם** (ד"ה המקבל). והוסיף, שאף שאסור לקבל ולהאמין לגמרי, מכל מקום צריך לחשוש במקום הצורך לדברים ששמע, ולהשמר שלא יארע לו נזק כמבואר במסכת נדה (סא.). כד. **כתב** המאירי (מכות כג. ד"ה כל המספר), שכוונת הגמרא שראוי להשליכו לכלבים אחר מיתתו, ומפני שאין לו צורת אדם ונמשל כבהמה, ואחר המיתה הרי הוא כנבילה שמשליכים לכלבים. כה. **שמתרגם** אונקלוס 'לא תקבל שמע דשקר', ומכאן אזהרה למקבל לשון הרע, וכן לדיין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבוא הבעל דין השני. רש"י (שמות כג א). כו. **הרשב"ם** (ד"ה וקרי) כתב, שנראה בעיניו שאין לגרוס 'וקרי ביה לא תשיא', שאף שדברי הפסוק הולכים על המקבל לשון הרע ועל המקבל עדות שלא כדין, מכל מקום ודאי שהמספר לשון הרע והמעיד עדות שקר, גם הם בכלל 'לא תשא שמע שוא', שהעושה כן הרי הוא נושא שמע שוא בפיו. כז. **מנחם** משיב נפש (גרסב"ס שם). כח. **כתב** רש"י (שבת קיח. ד"ה חבלו), שהוא מלשון 'חבלי יולדה' (הושע יג יג), ושם פירש, שהם הצירים והמכאובים הבאים על היולדת קודם הלידה. כט. **והוא** על דרך המשל, שהים נבקע לפניהם כאילו פחד ונס מפניהם בעברם. רד"ק (שם). ל. **הרשב"ם** (ד"ה ההרים) הביא כראיה לכך את מה שנאמר (תהלים סח יז) 'למה תרצדון הרים גבנונים, ההר חמד אלהים לשבתו', ומבואר במגילה (כט.), שהולך על תלונת ההרים על כך שלא ניתנה תורה עליהם. והרד"ק והאבן עזרא (שם) פירשו, שחרדו ההרים ורעשו מפני כבוד ה' שירד על הר סיני. לא. **מתוך** שאומר 'בארצות', בלשון רבים ולא 'בארץ', רומז על תחיית המתים, שלעתיד לבא יהיו לכל אחד מישראל כמה מיני ארצות, הר, עמק ושפלה. מהרש"א (ח"א ד"ה שם, ב"ב קכב. ח"א ד"ה עתידה). לב. **שיבא** להלחם עם ישראל באחרית הימים, כמבואר בספר יחזקאל (פרק לח-לט). ומשמעות הפסוק, לא למעננו ולא בזכותנו, אנו מבקשים להצילנו מחבלו של משיח, או מצרת מלחמת גוג ומגוג. מהרש"א (ח"א ד"ה חבלו). לג. **ומזמור** זה רומז על הגהינום, שנאמר בפסוק הקודם 'אפפוני חבלי מות ומצרי שאול מצאוני', ושאול הוא הגהינום כמבואר בעירובין (יט.). תורת חיים (סוף, עירובין שם ד"ה שבוכין). לד. **מעשה** השלכתם לכבשן האש והצלתם בנס מובא בפירוט בספר דניאל (פרק ג). לה. **והיינו**, שמכפילות הלשון בפסוק משמע, שכל חלק ממנו נאמר על ידי אחר. מהרש"א (ח"א ד"ה וכולן). לו. **והיינו**, שעל ידי נס הצלתם התברר שה' הוא אמת ודבריו אמת, וכמו שנאמר שם בהמשך (שם קיז כח) 'ענה נבוכדנצר ואמר, בריך אלההון די שדרך', שהודה ובירך לה' אלהיהם ששלחם. מהרש"א (שם). לז. **כמפורש** בפסוק (דניאל ג כה) שאמר נבוכדנצר 'הא אנה חזה גברין ארבעה שרין מהלכין בגוא נורא, וחבל לא איתי בהון, ורוה די רביעאה דמה לבר אלהין' [הלא אני רואה ארבעה אנשים מותרים מקשריהם מהלכים בתוך האש, ואין בהם חבלה, ותואר הרביעי דומה למלאך], שהיה עמהם המלאך גבריאל בתוך האש. לח. **מעשה** הפלתו של אברהם אבינו לכבשן האש והצלתו משם מובא במדרשים [ראה ילקוט שמעוני (לך לך רמז עז) ועוד], ורמוז במקרא בפסוק (בראשית טו ז) 'אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים'. נמרוד הוא המלך אמרפל [המוזכר בפסוק (שם יד א)], ונקרא אמרפל על שם שאמר, והפיל את אברהם אבינו לכבשן האש. רשב"ם (ד"ה בשעה) על פי דברי הגמרא בעירובין (נג.). לט. **מדרש** תהלים (קיז ג). וכן במדרש תנחומא הישן (נח א), 'אמר הקדוש ברוך הוא, אברהם האיר עולמי בצדקו, למה שהיו כל דורו רשעים, ומכולם לא מצאתי אלא אחד, שנאמר אחד היה אברהם'. מ. **אמנם** אף בנס כזה יש בו שבח וגבורה להקב"ה, ומכל מקום, כאשר שר האש, שטבעו לשרוף, עושה היפך טבעו ומקרר, בציווי ה', זהו פלא עצום ושבח גדול ביותר. בן יהוידע (ד"ה נכס).

וְגם אַקְדִּיהַ מִבַּחוּץ - אגרום שתבער אש הכבשן ותשרוף כלפי חוץ[א], וישרפו האנשים שהשליכום לכבשן, וְאֶעֱשֶׂה בכך נֵס בְּתוֹךְ נֵס[ב]. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לגבריאל, רֵד ועשה כן[ג]. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה פָּתַח גַּבְרִיאֵל וְאָמַר (תהלים קיז ב) 'וֶאֱמֶת ה' לְעוֹלָם', אמת דברו, שקיים לי הבטחתו שאציל מבני בניו של אברהם[ד].

הגמרא מביאה דעה נוספת בענין פסוק זה: רַבִּי נָתָן אוֹמֵר, 'וֶאֱמֶת ה' לְעוֹלָם' הַדָּגִים שֶׁבַּיָּם אֲמָרוּהוּ[ה], וּכְדְרַב הוּנָא, דְּאָמַר רַב הוּנָא, בני יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר של קריעת ים סוף, מִקְּטַנֵּי אֲמָנָה הָיוּ, מאמינים ואינם מאמינים[ו], וְכִדְדָרַשׁ רַבָּה בַּר מָרִי, מַאי דִּכְתִיב (שם קו ז) 'אֲבוֹתֵינוּ בְמִצְרַיִם לֹא הִשְׂכִּילוּ נִפְלְאוֹתֶיךָ, לֹא זָכְרוּ אֶת רֹב חֲסָדֶיךָ, וַיַּמְרוּ עַל יָם בְּיַם סוּף', מְלַמֵּד שֶׁהִמְרוּ [-מרדו וסירבו[ז]] יִשְׂרָאֵל בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, אחר קריעת הים, שלא זכרו הניסים והנפלאות שעשה ה' עמהם במצרים, ולא האמינו למה שאמר להם משה קודם לכן 'כִּי אֲשֶׁר רְאִיתֶם אֶת מִצְרַיִם הַיּוֹם, לֹא תֹסִפוּ לִרְאֹתָם עוֹד עַד עוֹלָם' (שמות יד יג)[ח], וְאָמְרוּ, שמא כְּשֵׁם שֶׁאָנוּ עוֹלִין מן הים מִצַּד אֶחָד, כָּךְ גם הַמִּצְרִיִּים עוֹלִים ממנו מִצַּד אַחֵר, ויוסיפו לרדוף אחרינו. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְשַׂר שֶׁל יָם, פְּלוֹט אוֹתָן - את המצרים לַיַּבָּשָׁה[ט], שיראום ישראל ויאמינו שהטבעתים בים. אָמַר שרו של הים לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, כְּלוּם [-וכי] יֵשׁ עֶבֶד שֶׁנּוֹתֵן לוֹ רַבּוֹ מַתָּנָה וְאחר כך חוֹזֵר וְנוֹטֵל אותה מִמֶּנּוּ, שנתת לי את המצרים שיהיו מזון לדגים שבים, ועתה אומר אתה לי לפלטם[י]. אָמַר לוֹ הקדוש ברוך הוא, פלוט את המצרים, ואני אֶתֵּן לְךָ תמורתם בזמן אחר פִּי אֶחָד וּמֶחֱצָה שֶׁבָּהֶן[יא]. אָמַר לוֹ שר הים, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, וכי יֵשׁ עֶבֶד שֶׁתּוֹבֵעַ אֶת רַבּוֹ, כלומר, וכי אוכל להעז פני בבא היום לתבוע את תשלום החוב ממך. אָמַר לוֹ הקדוש ברוך הוא, לא תצטרך לתבעני, נַחַל קִישׁוֹן יְהֵא לִי עָרֵב, ותוכל לתבוע חובך ממנו[יב]. מִיָּד פָּלַט אוֹתָן הים לַיַּבָּשָׁה, וּבָאוּ יִשְׂרָאֵל וְרָאוּ אוֹתָן מתים שֶׁנֶּאֱמַר (שם יד ל) 'וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת מִצְרַיִם מֵת עַל שְׂפַת הַיָּם'[יג].

הגמרא מפרשת השיעור של אחד ומחצה. שואלת הגמרא: מַאי - מהו השיעור של פִּי אֶחָד וּמֶחֱצָה שֶׁבָּהֶן. משיבה הגמרא: דְּאִילּוּ בְּחֵיל פַּרְעֹה שרדף אחרי בני ישראל לים סוף כְּתִיב (שם יד ז) 'וַיִּקַּח שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב בָּחוּר', שנטל עמו שש מאות מרכבות מובחרות, וְאִילּוּ בְּחֵיל סִיסְרָא, שר צבאו של יבין מלך כנען, בעת הילחמו בבני ישראל שהונהגו על ידי ברק בן אבינעם [שאז נטל הים את פרעונו כפי שיתבאר להלן], כְּתִיב (שופטים ד יג) 'וַיַּזְעֵק סִיסְרָא אֶת כָּל רִכְבּוֹ תְּשַׁע מֵאוֹת רֶכֶב בַּרְזֶל', הרי שמספר מרכבותיו היה פי אחד ומחצה מאשר היה בחיל פרעה[יד].

ממשיכה הגמרא ומספרת כיצד שולם החוב לים, וענין שבח הדגים: כִּי אֲתָא סִיסְרָא להילחם בישראל, [אֲתָא עֲלַיְיהוּ בְּדִקְרֵי דְּפַרְזְלָא - בא עליהם בכלי מלחמה עשויים מברזל, הוֹצִיא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עֲלֵיהֶם את הַכּוֹכָבִים מִמְּסִילּוֹתָם בשמים ונלחמו עמהם, דִּכְתִיב בשירת דבורה לאחר מכן (שם ה כ) 'מִן שָׁמַיִם נִלְחָמוּ הַכּוֹכָבִים מִמְּסִלּוֹתָם'[טו], וְכֵיוָן דִּנְחִיתוּ כּוֹכְבֵי שָׁמַיִם עֲלַיְיהוּ - כיון שירדו עליהם כוכבי השמים, שהם של אש, אַקְדִּירוּ הָנֵי דִּקְרֵי דְּפַרְזְלָא - התחממו כלי המלחמה הללו העשויים ברזל, נְחִיתוּ לְאַקְרוּרֵי לְמִיסְחֵי נַפְשַׁיְיהוּ - ירדו חיילי סיסרא להתקרר ולרחוץ עצמם בְּנַחַל קִישׁוֹן, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְנַחַל קִישׁוֹן, לֵךְ וְהַשְׁלֵם [-ושלם] עֵרְבוֹנְךָ שערבת לשר של ים בקריעת ים סוף, מִיָּד גְּרָפָם[טז] נַחַל קִישׁוֹן וְהִשְׁלִיכָן לַיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ה כא) 'נַחַל קִישׁוֹן גְּרָפָם נַחַל קְדוּמִים'[יז], שיש לבאר, מַאי - מהו הכינוי 'נַחַל קְדוּמִים' שניתן לנחל קישון, אלא זהו הַנַּחַל שֶׁנַּעֲשָׂה עָרֵב מִימֵי קֶדֶם לפרוע את החוב לשרו של הים. מסיימת הגמרא: בְּאוֹתָהּ שָׁעָה שקיבל הים את חיילי סיסרא, פָּתְחוּ דָּגִים שֶׁל יָם וְאָמְרוּ, 'וֶאֱמֶת ה' לְעוֹלָם' (תהלים קיז ב), שקיים לנו הבטחתו משעת קריעת ים סוף ונתן לנו מזוננו.

★

הגמרא ממשיכה לדרוש בפסוקי ההלל: אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ, מַאי דִּכְתִיב (שם קיג ט) 'מוֹשִׁיבִי עֲקֶרֶת הַבַּיִת אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה, הַלְלוּיָהּ', אָמְרָה כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל - אמרו הזקנים והחשובים שבעם ישראל לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, חטאו בניך בגלות, ומרוב חטאתם שְׂמוּנִי בָּנֶיךָ - החשיבו אותנו פשוטי עם ישראל, כְּחוּלְדָּה זוֹ הַדָּרָה בְּעִיקְּרֵי בָּתִּים - כמו חולדה שגרה במחילות שבקרקע יסודות הבית בחושך והסתר. וכך פירוש הפסוק, 'אם הבנים', האם קובלת על בניה, כלומר, זקני העם וחשוביו קובלים על המון העם שאינם חשובים כמותם, 'עקרת הבית', שזלזלו בהם והחשיבום כחולדה המתגוררת ביסודות הבית[יח].

מוסיפה הגמרא לדרוש בפסוקי ההלל: דָּרַשׁ רָבָא, מַאי דִּכְתִיב (שם קטז א) 'אָהַבְתִּי כִּי יִשְׁמַע ה' אֶת קוֹלִי תַּחֲנוּנָי', והלא היה צריך לומר 'בקשתי כי ישמע ה'', ולא 'אהבתי'[יט], אלא יש לפרש משמעות הלשון 'אהבתי' כמו 'אהבתני', כלומר, אהבת אותי, וכך אָמְרָה כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אֵימָת אֲנִי אֲהוּבָה לְפָנֶיךָ, בִּזְמַן שֶׁתִּשְׁמַע קוֹל תַּחֲנוּנַי, כלומר, כאשר אני מתפללת לפניך בדרך רחמים ותחנונים[כ].

ועוד דרש, מהו שנאמר (שם קטז ו) 'דַּלּוֹתִי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ', אָמְרָה כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אַף עַל פִּי שֶׁדַּלָּה ועניה אֲנִי בְּמִצְוֹת, שלא קיימתי מצוות כפי הראוי[כא], מכל מקום לְךָ אֲנִי, אני מייחדת את שמך[כב], וְעל כן לִי נָאֶה לְהוֹשִׁיעַ - אותי ראוי להושיע, ולהטות כלפי חסד, יותר משאר האומות[כג].

★

הגמרא מביאה מעשה בענין מזמורי ההלל: אָמַר רַב כָּהֲנָא, כְּשֶׁחָלָה רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּרַבִּי יוֹסֵי שָׁלַח לוֹ רַבִּי, אֱמוֹר לָנוּ שְׁנַיִם וּשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים שֶׁאָמַרְתָּ לָנוּ מִשּׁוּם [-משמו של] אָבִיךָ רבי יוסי[כד]. שָׁלַח לוֹ רבי ישמעאל, כָּךְ אָמַר אַבָּא, מַאי דִּכְתִיב (שם קיז א-ב) 'הַלְלוּ אֶת ה' כָּל גּוֹיִם שַׁבְּחוּהוּ כָּל הָאֻמִּים כִּי גָבַר עָלֵינוּ חַסְדּוֹ', שיש לברר, אוּמּוֹת הָעוֹלָם מַאי עֲבִידְתַּיְיהוּ - מה שייכות יש לגוים לשבח על כך שגבר עלינו חסדו, והלא אנו צריכים לשבח על כך. אלא הָכִי קָאָמַר, 'הַלְלוּ אֶת ה' כָּל גּוֹיִם' אַגְּבוּרוֹת וְנִפְלָאוֹת דַּעֲבִיד בַּהֲדַיְיהוּ - על הנסים ועל הנפלאות שעושה ה' עמהם[כה], וממשיך ואומר, וְכָל שֶׁכֵּן אָנוּ[כו], בני ישראל, שצריכים לשבח משום דְ'גָבַר עָלֵינוּ חַסְדּוֹ' יותר מכל אומה ולשון.

(אָמַר לוֹ) וְעוֹד (חֲדָא) שלח רבי ישמעאל לרבי בשם אביו, לעתיד לבא עֲתִידָה מִצְרַיִם שֶׁתָּבִיא דּוֹרוֹן לַמָּשִׁיחַ לירושלים. כְּסָבוּר המשיח שֶׁאֵינוֹ - שאין ראוי שיהא מְקַבֵּל מֵהֶם את מתנתם, ומפני ששיעבדו את ישראל לעבדים, אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַמָּשִׁיחַ, קַבֵּל מֵהֶם, שמכל מקום אַכְסַנְיָא עָשׂוּ

א. 'להקדיח' היינו לשרוף, וכמו שמצינו בביצה (כט.) 'נחתום מודד תבלין לקדירתו שלא יקדיח תבשילו' ופירש שם רש"י (ד"ה יקדיח), יקדיח היינו ישרוף. וכמו שמצינו בפסוק (דברים לב כב) 'כי אש קדחה באפי', והיינו בערה ושרפה.

ב. כתב הבן יהוידע (לעיל ע"א ד"ה שם אקרר), שהוצרך לשני הניסים הללו, ולא היה לו די בכך שקירר מבפנים, משום שבטבעו של מלאך שאינו עושה שני הפכים, וכאן אירע נס גדול שעשה שני הפכים, גם קירר מבפנים וגם חימם מבחוץ. ועוד, שכיון שחום האש מבחוץ היה גדול מאד, הרי כאשר ראו העומדים, שבכל אופן נצלו חנניה מישאל ועזריה, היה בכך קידוש ה' גדול מאד.

ג. ונשרפו אותם האנשים כמו שנאמר (דניאל ג כב) 'גֻּבְרַיָּא אִלֵּךְ דִּי הַסִּקוּ לְשַׁדְרַךְ מֵישַׁךְ וַעֲבֵד נְגוֹ קַטִּל הִמּוֹן שְׁבִיבָא דִּי נוּרָא', וביאורו, האנשים האלו שהעלו את חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש, המיתה אותם שלהבת האש. על פי הרשב"ם (ד"ה ואקדיח).

ד. רש"י (ד"ה ואמת).

ה. אין הכוונה לדגים עצמם, שאינם בעלי דיבור, וכן מצינו בפרק שירה, שכל בעלי החיים אומרים שירה אף שאין להם כח הדיבור, אלא הולך על שר ומלאך שלהם, שכל מין יש לו שר מיוחד למעלה, והוא אומר שירה. מהרש"א (ח"א ד"ה דגים).

ו. כפי שפירש רש"י על הפסוק (בראשית ז ז) שנכנס נח לתיבה 'מפני המבול', שנכנס לתיבה רק כשדחקוהו מי המבול, ומפני שהיה מקטני אמנה, מאמין ואינו מאמין שיבא המבול. וכתב החזון איש (אמונה וביטחון פ"ב), שקטני אמנה גם הם בכלל מאמינים, אלא שאין פעולת האמונה שולטת עליהם לגמרי, ובשעת נסיון גדול לא יפעלו על פי אמונתם.

ז. רש"י (ערכין טו. ד"ה ממרים), ומצודת ציון (על הפסוק).

ח. רבינו גרשום (ערכין שם ד"ה כך).

ט. וזכו לקבורה שם בזכות שאמרו 'אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים' (שמות יד כה), וזהו שנאמר (שם טו יב) 'נטית ימינך תבלעמו ארץ', שנזקק הקב"ה להשבע לארץ, שלא תענש על קבורתם. רשב"ם (ד"ה פלוט) על פי המכילתא (בשלח מס' דשירה פ"ט).

י. ואף שמה שקנה עבד קנה רבו, ואף יכול לומר לו עשה עימי ואיני זנך, ויכול ליטלם בכל אופן, מכל מקום, אין דרך בכך שמזונות שנותן האדון לעבדו, יחזור ויטלם. מהרש"א (ח"א ד"ה שנותן).

יא. כתב הפתח עינים (ד"ה ויש), שאין כאן אף כעין ריבית במה שיקבל אחד ומחצה, שכפי שביאר המהרש"א, אין כאן הלוואה כלל, שכיון שמה שקנה עבד קנה רבו, אם כן אין הקב"ה חייב ליתן לים כלום, ורק ממידת דרך ארץ הבטיחו להשיבו לו מה שלקח ממנו, וכיון שכך אין בזה רבית מה שנותן לו בחסדיו אחר כך יותר משנטל.

יב. ואף שבסתם ערבות, תובעים תחילה את הלוה, מכל מקום, כאן כיון שאין עבד תובע את רבו, ודאי נעשה נחל קישון לערב קבלן, ואפשר לתובעו בתחילה. מהרש"א (ח"א ד"ה א"ל).

יג. מבאר המהרש"א (ח"א ד"ה פלוט), שבפשטות היה צריך להיכתב 'וירא ישראל על שפת הים את מצרים מת', ומכך שנאמר 'מת על שפת הים' היינו שנפלטו לשפת הים כשהיו כבר מתים, ועל זה נאמר בפסוק שלאחריו 'ויאמינו בה' ובמשה עבדו', שמשמע שקודם לכן לא האמינו.

יד. אף על פי שבחיל פרעה היו רכבים נוספים, שהרי נאמר שם בנוסף 'וכל רכב מצרים', מכל מקום, שרי מצרים היו תלויים בשש מאות רכבים אלו, וכן המלכים שהיו עם סיסרא היו תלויים בתשע מאות רכבי הברזל, ועל כן נחשב הדבר שצבא סיסרא היה פי אחד ומחצה מחיל פרעה, ומספרם של שאר החיילים שהיו בצבאותיהם שהיו בזה יותר מבזה אינו חשוב. תוספות (ערכין טו. ד"ה אמר).

טו. דהיינו שראש הכוכב היה בשמים כפי שנאמר 'ממסילותם' וסופו בארץ. רש"י (שופטים ה כ) על פי מדרש תנחומא (בראשית ה). ובמצודת דוד (על הפסוק שם) פירש דברי הפסוק בלשון משל, שנפל סיסרא כאילו מן השמים נלחמו בו, וכאילו סרו הכוכבים ממסילתם וירדו מן השמים להילחם בו, ומה שנאמר כאן הוא על דרך הדרש.

טז. גריפה הוא לשון טאטוא, כמגריפה הגורפת את האפר מן הכירה. רש"י (על הפסוק).

יז. והיינו שגרפם לים כפי שנאמר (קהלת א ז) 'כל הנחלים הולכים אל הים'. רשב"ם (ד"ה נחל).

יח. רש"י (ד"ה אמרה, ד"ה כחולדה) ורשב"ם (ד"ה כחולדה). והמהרש"א (ח"א ד"ה שמוני) כתב, שכיון שנאמר 'אם הבנים שמחה' יש לפרשו בדרך מעלה, שהכתוב דימה את כנסת ישראל לחולדה כמשל להסתר וכיסוי, שהחולדה מכוסה בעיקרי הבתים.

יט. שפשטות לשון הפסוק היא על דברי דוד שבא לומר שתאב הוא שישמע ה' את קול תחנוניו, ואין לשון 'אהבתי' מתיישבת יפה. מהרש"א (ח"א ד"ה מאי דכתיב).

כ. מהרש"א (שם). וכמו ששנינו במסכת אבות (פ"ב מי"ג) 'אל תעש תפילתך קבע אלא רחמים ותחנונים'.

כא. וכגון בינונים שאין להם די זכויות להטות דינם לחסד. רש"י (ד"ה יז. ד"ה דלה).

כב. רשב"ם (ד"ה לי), ופירוש האיי הים (ד"ה לעומי) בדבריו.

כג. רש"י (ד"ה שם ד"ה ולי).

כד. כתב הרשב"ם (ד"ה כשחלה), שבכמה מקומות בש"ס מצינו שרבי שלח כך לרבי ישמעאל ברבי יוסי בחוליו, ובכל מקום מביאה הגמרא דברים אחרים שהשיב לו [ראה שבת (טו.) ועבודה זרה (ח:)]. ואפשר, שחלה חוליים רבים ובכל פעם השיב דברים אחרים. עוד אפשר, שבפעם אחת השיב דברים רבים, אלא שהגמרא סידרה כל אחד מהם במסכת המתאימה.

כה. דהיינו הנסים שרואים שעושה הקב"ה בעולם. רשב"ם (ד"ה אגבורות).

כו. שמצינו במקרא שאומר כל שכן בלשון 'כי'. מהרש"א (ח"א ד"ה כ"ש).

לְבָנַי בְּמִצְרָיִם. מִיָּד, כלומר, על כך נאמר בתפילת דוד על העתיד לבא (שם סח לב) 'יֶאֱתָיוּ חַשְׁמַנִּים מִנִּי מִצְרָיִם', שיביאו שרים חשובים מארץ מצרים דורונות למשיח בירושלים ויקבלם, וכמו שנאמר קודם לכן (שם סח ל) שכשיתגדל כבוד ה' 'מֵהֵיכָלֶךָ עַל יְרוּשָׁלָם, לְךָ יוֹבִילוּ מְלָכִים שָׁי'. נָשְׂאָה האומה כּוּשׁ קַל וָחוֹמֶר בְּעַצְמָהּ ואמרה, וּמָה המצרים הַלָּלוּ, שֶׁנִּשְׁתַּעְבְּדוּ בָּהֶן בישראל, נהג עמהם המשיח כָּךְ, שקיבל מהם הדורון, אֲנִי, שֶׁלֹּא נִשְׁתַּעְבַּדְתִּי בָּהֶן, לֹא כָּל שֶׁכֵּן שיקבל ממני[כז]. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא למשיח, קַבֵּל מֵהֶם. מִיָּד על זה נאמר (שם סח לב) 'כּוּשׁ תָּרִיץ יָדָיו לֵאלֹהִים'. נָשְׂאָה מַלְכוּת [רוֹמִי] הָרְשָׁעָה קַל וָחוֹמֶר בְּעַצְמָהּ ואמרה, וּמָה המצרים והכושים הַלָּלוּ, שֶׁאֵין הם אַחֵיהֶן של ישראל, כָּךְ, שנתקבלו מתנותיהם, אָנוּ, שֶׁאָנוּ אֲחֵיהֶן, שהרי רומי, שהיא אדום, היא מזרעו של עשיו אח יעקב, לֹא כָּל שֶׁכֵּן. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְגַבְרִיאֵל, 'גְּעַר חַיַּת קָנֶה עֲדַת אַבִּירִים' (שם סח לא), גְּעוֹר[כח], באומה רשעה זו שנמשלה לחַיָּה[כט], וּקְנֵה לְךָ את הָעֵדָה[ל], שהם ישראל[לא].

דָּבָר אַחֵר, כך אמר הקדוש ברוך הוא לגבריאל, גְּעוֹר באומה זו, מלכות רומי הרשעה, שנמשלה לחַיַּת קָנֶה, כלומר, חיה שֶׁדָּרָה בֵּין הַקָּנִים ביער, וזהו חזיר יער, כִּדְכְתִיב (שם פ יד) 'יְכַרְסְמֶנָּה חֲזִיר מִיָּעַר וְזִיז שָׂדַי יִרְעֶנָּה', וחזיר יער זו אדום[לב].

הגמרא מביאה פירוש נוסף: אָמַר רַבִּי חִיָּיא בַּר אַבָּא אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, כך אמר הקדוש ברוך הוא לגבריאל, גְּעוֹר בְּחַיָּה, באומה רשעה זו, שֶׁכָּל מַעֲשֶׂיהָ נִכְתָּבִין בְּקוּלְמוֹס אֶחָד, שכאשר בא איש מישראל לדון לפניהם בבית דינם, כל השופטים מחייבים אותו פה אחד, שאין אפילו אחד שיפסוק לזכותו. ו'קָנֶה' היינו הקולמוס שכותבים בו[לג].

והוסיף לבאר המשך דברי הפסוק: 'עֲדַת אַבִּירִים בְּעֶגְלֵי עַמִּים', שֶׁבני אומה זו שָׁחֲטוּ אַבִּירִים, אבירי ישראל[לד], כְּאילו היו עֲגָלִים של הפקר שֶׁאֵין לָהֶם בְּעָלִים, והיינו 'עגלי עמים', עגלים של כל העולם[לה].

ועוד דרש המשך הפסוק: 'מִתְרַפֵּס בְּרַצֵּי כָסֶף', שֶׁבני אומה זו פּוֹשְׁטִין יָד לְקַבֵּל מָמוֹן, שמושיטים את ידם ליטול שוחד מיד ישראל[לו], וּלבסוף אֵין עוֹשִׂין את רְצוֹן הַבְּעָלִים, אלו שנתנו להם את השוחד[לז].

ומסיים ביאור דברי הכתוב: 'פִּיזַּר עַמִּים קְרָבוֹת יֶחְפָּצוּ'[לח], כלומר, מִי גָּרַם לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל שֶׁיִּתְפַּזְּרוּ לְבֵין אוּמּוֹת הָעוֹלָם, קְרִיבוּת שֶׁהָיוּ חֲפֵצִין בָּהֶן - רצונם להתקרב לאומה רשעה זו[לט].

★

הגמרא חוזרת ומביאה שמועה נוספת ששלח רבי ישמעאל בן רבי יוסי לרבי בשם אביו: וְעוֹד שָׁלַח לוֹ, שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים וַחֲמִשָּׁה שְׁוָוקִים היו בִּכְרַךְ גָּדוֹל שֶׁל רוֹמִי, כמנין ימות החמה[מ], וְכָל אֶחָד וְאֶחָד מהם הָיוּ בּוֹ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים וַחֲמִשָּׁה בִּירָנִיּוֹת - מגדלים, וְכָל בִּירָנִית וּבִירָנִית הָיוּ בּוֹ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים וַחֲמִשָּׁה מַעֲלוֹת - מדרגות, וְכָל מַעֲלָה וּמַעֲלָה הָיוּ בּוֹ אוצרות המספיקים בִּכְדֵי לָזוּן אֶת כָּל הָעוֹלָם כּוּלּוֹ. מספרת הגמרא: אָמַר רַבִּי (ישמעאל) [שִׁמְעוֹן בְּרַבִּי[מא]] לְרַבִּי, וְאָמְרִי לָהּ (לרבי ישמעאל ברבי יוסי) [רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּרַבִּי יוֹסֵי לְרַבִּי[מב]], הָנֵי לְמַן - אוצרות אלו של רומי, למי הם, מי יזכה בהם. השיב לו רבי: לְךָ וּלְחַבְרָךְ, וּלְחַבְרוּתָךְ - ולחברי חבריך, העוסקים בתורה תדיר. ומביא ראיה מן הפסוק לכך: שֶׁנֶּאֱמַר לענין מפלתה של העיר צור, שהיא רומי הרשעה[מג], 'סַחְרָהּ וְאֶתְנַנָּהּ קֹדֶשׁ לַה', לֹא יֵאָצֵר וְלֹא יֵחָסֵן, כִּי לַיֹּשְׁבִים לִפְנֵי ה' יִהְיֶה וגו' סַחְרָהּ, לֶאֱכֹל לְשָׂבְעָה וְלִמְכַסֶּה עָתִיק' (ישעיה כג יח), ופירושו, 'סחרה', הסחורה שהיא מפיקה מאדמתה, כגון תבואות ומיני מתכות, וכן 'אתננה', הכסף והזהב שהיא מקבלת בתמורה לסחורות שמוכרת[מד], לא תוכל צור לשומרם באוצרות ובמחסנים, כי הכל יהיה 'קודש לה'', לתלמידי החכמים 'היושבים לפני ה'', 'לאכול לשבעה ולמכסה עתיק' כדי שיאכלו לשובע, ויתכסו בבגדים נאים ומשובחים[מה].

הגמרא מבארת לשון הפסוק. מבררת הגמרא: מַאי 'לֹא יֵאָצֵר וְלֹא יֵחָסֵן'. מבארת הגמרא: תָּנֵי - שנה רַב יוֹסֵף, 'לֹא יֵאָצֵר', זֶה הולך על בֵּית (אוצר) [אוֹצְרוֹתֵיהֶן[מו]], המקום שבו משמרים את התירוש, הדגן והיצהר, 'וְלֹא יֵחָסֵן', זֶה בֵּית (גניזה) [גִּנְזֵיהֶן[מז]], מקום שמירת כספם וזהבם[מח], ומשמעו, שלא ישתמרו בשבילם במקומות אלו.

מוסיפה הגמרא לברר: מַאי 'כִּי לַיּוֹשְׁבִים לִפְנֵי ה''. משיבה הגמרא: אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר

כז. וזהו קל וחומר שאפשר לפרכו, שהרי מצרים נעשו אכסניא לישראל, מה שאין כן בכוש שלא נעשו להם אכסניא, והלא מטעם זה אמר לו לקבל ממצרים. אולם מצינו בכמה מקומות קל וחומר בכגון זה אף על פי שיש עליו פירכא. מהרש"א (ח"א ד"ה כסבור). כח. הוא לשון צעקה ונזיפה. מצודת דוד (על הפסוק). והרד"ק פירש, שהוא לשון השחתה. כט. שמלכות רומי נקראת 'חיה' סתם, בחזונו של דניאל (דניאל ז ג-ז). מהר"ל (נצח ישראל, פמ"ג ד"ה ובערבי). ל. הגמרא דורשת את תיבת 'קָנֶה' מלשון 'קנין'. לא. רשב"ם (ד"ה וקנה). וכתב, שיש שהעמידו 'עדת אבירים' על כוש ומצרים, ומשמעו, שמהם תקבל דורונות ולא מרומי שנמשלה לחיה. אך אין פירוש זה מובן, כיון שבכל מקום, 'עֵדָה' היינו ישראל. וביאור ענין 'קנה לך עדה', שכבר מצינו (אבות פ"ו מ"י) שנקראו ישראל קנין כפי שנאמר (שמות טו טז) 'עד יעבור עם זו קנית', והפסוק 'וקנה לך עדה' הולך על העתיד לבא, שיקנה הקב"ה את עם ישראל בשנית, בזמן הגאולה, וכמו שנאמר (ישעיה יא יא) 'והיה ביום ההוא, יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו'. מהרש"א (ח"א ד"ה נשאה). לב. שנאמר בה בדרך משל (דניאל ז ז) 'אָכְלָה וּמַדֱּקָה וּשְׁאָרָא בְּרַגְלַהּ רָפְסָה' [ואכלה ושחקה הדק, והנשאר רמסה ברגלה. מצודת דוד], וזוהי דרכו של חזיר. רשב"ם (ד"ה בין). לג. שמה שנאמר 'חית קָנֶה' בלשון יחיד, ולא 'חית קנים' משמע שבא לרמוז על קולמוס אחד. רשב"ם (ד"ה נכתבין). לד. כרבי עקיבא וחבריו ששחטום הרומאים. מהרש"א (ח"א ד"ה ששחטו). לה. כתב הבן יהוידע (ד"ה עדת), שאף שלא הוזכר בפירוש שהרגום, תיבת 'עדת' רומזת לכך ששחטום, שתיבה זו מתפרשת בלשון העברה וסילוק, שהעבירום מן העולם בהריגתם. לו. ולשון 'מתרפס' מתפרש, מתיר פס, שפושט את ידו. רשב"ם (ד"ה מתרפס). ופס יד היינו כף היד, וכפי שנאמר בספר דניאל (ה ה) 'חזה פס ידא' ומפרש המצודת ציון, כף היד. לז. ולשון 'רצי כסף' מתפרש, שמתחייבים למלא את רצון המשחד תמורת כספו, ולבסוף אין מקיימים דבריהם. רשב"ם (ד"ה גלי). וכתב המהרש"א (שם), שאין מפורש בפסוק ענין זה שאין מקיימים דבריהם, ואפשר שאלו דברי רבי יוחנן, שמוסיף על דברי הפסוק ואומר, שאף שנאמר שנוטלים שוחד, לבסוף אינם מקיימים דבריהם. לח. לשון הכתוב הוא 'בִּזַּר', ומשמעותו היא 'פיזר'. מפרשים שם על הפסוק. לט. פירש באיי הים (ד"ה בזר), שהוא על דרך שאמר הנביא ליהושפט 'בהתחברך עם אחזיהו פרץ ה' מעשיך' (דה"י ב' כ לז). וכן נאמר במדרש, שנגאלו ישראל בזכות שלא שינו שמם, לשונם ומלבושם. וכן נאמר בשבח עם ישראל 'הן עם לבדד ישכון' (במדבר כג ט). מ. מגילה (ו:). וביאר המהרש"א (ח"א ד"ה שס"ה), שאומות העולם מונים לימות החמה, וכל עניניהם נמשכים אחריה, וכן מצינו בסוכה (כט.), כשהחמה לוקה סימן רע הוא לאומות העולם. מא. הגהות וציונים בשם גליון. מב. הגהות וציונים בשם גליון. מג. אמרו חז"ל (כ"ל סא ז), כל 'צור' שכתוב במקרא מלא, במדינת צור הכתוב מדבר, וכל שכתוב בכתיב חסר, ברומי הוא מדבר. ופרק כ"ג בישעיה מדבר כולו על מפלתה של העיר 'צר', שהיא רומי הרשעה. וכן כתב המהרש"א (ח"א ד"ה שס"ה), שצור היא ממלכת רומי. מד. מלבי"ם (על הפסוק). מה. רש"י ומצודת דוד (על הפסוק). מו. הגהות וציונים בשם כתבי יד, וכן הוא ברשב"ם (ד"ה בית). מז. הגהות וציונים בשם כתבי יד, וכן הוא ברשב"ם (ד"ה ולא). מח. שכסף וזהב טמונים וגנוזים בחוזק ובחוסן, ולכן שייך בהם לשון 'ולא יחסן'. רשב"ם (ד"ה ולא).

דבר **זֶה** נאמר על **הַמַּכִּיר** את **מְקוֹם חֲבֵירוֹ בִּישִׁיבָה**, כלומר, זה הרגיל לשבת תמיד בבית המדרש ומתוך כך נעשה בקי היכן מקומו של כל אחד[א]. **אִיכָּא דְּאָמְרִי, אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר**, 'היושבים לפני ה'' **זֶה הַמְקַבֵּל פְּנֵי חֲבֵירוֹ בִּישִׁיבָה**, כלומר, זה המקביל את פני חבריו הבאים לבית המדרש[ב].

מוסיפה הגמרא לדרוש לשון הפסוק: **מַאי 'לִמְכַסֶּה עָתִיק' (יוֹמִין)**. מבארת הגמרא: **זֶה הַמְכַסֶּה דְּבָרִים שֶׁכִּיסָּה עַתִּיק יוֹמִין** - הקדוש ברוך הוא[ג]. **וּמַאי נִינְהוּ** - ומהם אותם דברים, **סִתְרֵי תוֹרָה**, שהם מעשה בראשית [-ענין בריאת העולם וחקר המציאות בעת יצירתן] ומעשה מרכבה [-עניני מציאות הקדוש ברוך הוא כביכול ותאריו, ענין המלאכים, נפש האדם ותחית המתים[ד]], שאסור לגלותם ברבים[ה]. ותלמיד חכם שבקי בהם, יש לו להיזהר שלא לגלותם[ו]. **וְאִיכָּא דְּאָמְרִי**, 'למכסה עתיק', **זֶה הַמְגַלֶּה דְּבָרִים שֶׁכִּיסָּה עַתִּיק יוֹמִין**, כלומר, דברים שהיו מכוסים מתחילה והקדוש ברוך הוא גילם, ונתן רשות לגלותם, המגלה אותם זוכה לדברים האמורים בתחילת הפסוק[ז], **מַאי נִינְהוּ** - ומהם אותם דברים מכוסים שמצוה לגלותם, **טַעֲמֵי תוֹרָה** - פירושי התורה וכוונותיה[ח].

★

הגמרא מוסיפה להביא דברי אגדה בשם רבי ישמעאל בן רבי יוסי: **אָמַר רַב כָּהֲנָא מִשּׁוּם רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּרַבִּי יוֹסֵי, מַאי דִּכְתִיב** (תהלים ד א) **'לַמְנַצֵּחַ בִּנְגִינוֹת מִזְמוֹר לְדָוִד'**, שלפי פשוטו היה ראוי לומר 'לַנּוֹצֵחַ', שמשמעו מזמור לה' שהניצחון בידו, אבל 'למנצח' משמע שעושה ניצחון לאחרים, שגורם לאחרים לנצחו[ט], וכך ביאור הכתוב, **זַמְּרוּ לְמִי שֶׁנּוֹתֵן** כח לבריותיו לנצחו **וְנוֹצְחִין אוֹתוֹ וְהוּא שָׂמֵחַ. בֹּא וּרְאֵה** ראיה לדבר, **שֶׁלֹּא כְּמִדַּת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, מִדַּת בָּשָׂר וָדָם, בָּשָׂר וָדָם, מְנַצְּחִין אוֹתוֹ וְעָצֵב, אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹצְחִין אוֹתוֹ וְשָׂמֵחַ'**, **שֶׁנֶּאֱמַר** על חטא העגל (תהלים קו יט-כג) **'וַיֹּאמֶר לְהַשְׁמִידָם, לוּלֵי מֹשֶׁה בְחִירוֹ עָמַד בַּפֶּרֶץ לְפָנָיו לְהָשִׁיב חֲמָתוֹ מֵהַשְׁחִית'**, שרצה הקדוש ברוך הוא להשמיד את עם ישראל, חס ושלום, על עוון העגל, ומשה רבינו, בחיר ה'[יא], עמד בפרץ והשיב חמתו, וניצח כביכול את בוראו. והכתוב משבחו על זאת ומכנהו 'משה בחירו', והיינו משום שהקדוש ברוך הוא שמח בניצחונו[יב].

ועוד **אָמַר רַב כָּהֲנָא מִשּׁוּם רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּרַבִּי יוֹסֵי, [וְרַבָּנָן אָמְרֵי[יג]] אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ מִשּׁוּם רַבִּי יְהוּדָה נְשִׂיאָה, מַאי דִּכְתִיב** בענין מעשה המרכבה שראה יחזקאל במחזה דמות ארבע חיות (יחזקאל א ח) **'וִידֵי אָדָם מִתַּחַת כַּנְפֵיהֶם'**, **שׁ'יָדוֹ' כְּתִיב** ['וידו אדם מתחת כנפיהם'], ואנו קוראים 'וִידֵי', ויש לדרוש את הכתיב 'ידו', **שֶׁזֶּה יָדוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהִיא פְּרוּסָה** ומושטת **מִתַּחַת כַּנְפֵי הַחַיּוֹת, כְּדֵי לְקַבֵּל** את **בַּעֲלֵי הַתְּשׁוּבָה**. וענין הושטת היד 'תחת כנפי החיות' משמעה, בהצנע, שלא בהנהגה גלויה, בכדי להצילם **מִיַּד מִדַּת הַדִּין** המקטרגת לפני הבורא ואומרת לא תקבלם, ועל כן הוא מקבלם בסתר.

★

מתוך שהוזכר לעיל (קיט.) עושרה של רומי, מבארת הגמרא מהיכן בא לה עושר זה: **אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל**, בשנות הרעב, **כָּל כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁבָּעוֹלָם, יוֹסֵף לִקְּטוֹ וֶהֱבִיאוֹ לְמִצְרַיִם**, שהיה מוכר תבואה לכל העולם תמורת כסף וזהב, **שֶׁנֶּאֱמַר** (בראשית מז יד) **'וַיְלַקֵּט יוֹסֵף אֶת כָּל הַכֶּסֶף הַנִּמְצָא** בְאֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְאֶרֶץ כְּנַעַן בַּשֶּׁבֶר אֲשֶׁר הֵם שֹׁבְרִים'. ואם תאמר, **אֵין לִי** ללמוד מפסוק זה **אֶלָּא** לגבי הכסף **שֶׁבְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְשֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן**, כסף **שֶׁבִּשְׁאָר אֲרָצוֹת, מִנַּיִן** שאף אותו ליקט יוסף. **תַּלְמוּד לוֹמַר** (שם מא נז) **'וְכָל הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיְמָה** לִשְׁבֹּר אֶל יוֹסֵף', הרי שבאו מכל העולם כולו לקנות אוכל מיוסף, והביאו לו את כספם וזהבם[יד]. **וּכְשֶׁעָלוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם הֶעֱלוּהוּ עִמָּהֶן, שֶׁנֶּאֱמַר** (שמות יב לו) **'וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרָיִם'**.

הגמרא מבארת איך נדרשת לשון 'וינצלו' האמורה בפסוק: **רַב אַסִּי אָמַר, עֲשָׂאוּהָ** בני ישראל לארץ מצרים, **כִּמְצוּדָה זוֹ** כ**שֶׁאֵין בָּהּ דָּגָן**, כלומר, יש לפרש כאילו נאמר 'וינצדו את מצרים'[טו], מלשון מצודה, שהיא מלכודת של ציידי עופות, שדרכם ליתן דגן בתוכה והעוף נכנס ליטול את הדגן ונלכד בה, ובני ישראל שרוקנו את ארץ מצרים מכל כספה וזהבה, עשאוה כמצודה שאין בה דגן ושוב אין העוף פונה אליה[טז]. **רַבִּי שִׁמְעוֹן [בֶּן לָקִישׁ[יז]] אָמַר**, עשאוה **כִּמְצוּלָה שֶׁאֵין בָּהּ דָּגִים**, כלומר, יש לפרש את תיבת 'וינצלו' מלשון 'מצולות ים', שהיא התהום שבעומקו של ים, ובני ישראל שרוקנו את ארץ מצרים מכספה וזהבה עשאוה כמצולה, שאין הדגים מצויים שם אלא קרוב לשפת הים, ששם מצוי להם מזון[יח].

הגמרא ממשיכה ומתארת את מאורעות ממון מצרים: **וְהָיָה מוּנָּח** ביד ישראל יותר מחמש מאות שנה, **עַד** זמן מלכות **רְחַבְעָם** בן שלמה[יט]. **בָּא שִׁישַׁק מֶלֶךְ מִצְרַיִם וּנְטָלוֹ מֵרְחַבְעָם, שֶׁנֶּאֱמַר** (מלכים א' יד כה-כו) **'וַיְהִי בַּשָּׁנָה הַחֲמִישִׁית לַמֶּלֶךְ רְחַבְעָם, עָלָה שִׁישַׁק מֶלֶךְ מִצְרַיִם [עַל יְרוּשָׁלִָם], וַיִּקַּח אֶת אֹצְרוֹת** בֵּית ה' **וְאֶת אוֹצְרוֹת בֵּית הַמֶּלֶךְ**, וְאֶת הַכֹּל לָקָח'[כ]. וקבלה היא בידינו, שלאחר מכן **בָּא זֶרַח מֶלֶךְ כּוּשׁ** למלחמה על מצרים, **וּנְטָלוֹ** לאותו ממון **מִשִּׁישַׁק**. אחר כך **בָּא אָסָא** מלך יהודה, בן אביה בנו של רחבעם, ועמו בני שבט יהודה ובני שבט בנימין, **וּנְטָלוֹ מִזֶּרַח מֶלֶךְ כּוּשׁ** כאשר יצא נגדם למלחמה[כא]. **וְאַחַר כָּךְ שִׁיגְּרוֹ** אסא **לַהֲדַדְרִימּוֹן בֶּן טַבְרִימּוֹן** מלך ארם, כדי שיעזור לו במלחמותיו[כב].

ממשיכה הגמרא ומספרת: קבלה היא בידינו, שלאחר מכן **בָּאוּ בְּנֵי עַמּוֹן וּנְטָלוּם**, לכסף ולזהב, **מֵהֲדַדְרִימּוֹן בֶּן טַבְרִימּוֹן** במלחמה, ואחר כך **בָּא יְהוֹשָׁפָט** בן אסא מלך יהודה[כג], **וּנְטָלוֹ מִבְּנֵי עַמּוֹן** כשבאו להילחם עמו[כד]. **וְהָיָה** הממון **מוּנָּח** ביד מלכי יהודה, **עַד** זמן **אָחָז** בן יותם[כה], ואז **בָּא סַנְחֵרִיב** מלך אשור **וּנְטָלוֹ מֵאָחָז**[כו]. לאחר זמן, **בָּא חִזְקִיָּה** בן אחז[כז] **וּנְטָלוֹ מִסַּנְחֵרִיב**[כח].

וְהָיָה הממון **מוּנָּח** ביד מלכי יהודה **עַד** זמן **צִדְקִיָּה** בן יאשיהו, ואז **בָּאוּ הַכַּשְׂדִּיִּים** בחורבן בית המקדש הראשון, **וּנְטָלוּהוּ מִצִּדְקִיָּה**, ולקחוהו עמהם לבבל[כט].

לאחר מכן, **בָּאוּ הַפַּרְסִיִּים וּנְטָלוּהוּ מִכַּשְׂדִּיִּים**, בשעה שנטלו פרס ומדי את המלוכה מידי בבל[ל], ואחר כך **בָּאוּ הַיְּוָנִים וּנְטָלוּהוּ מִפַּרְסִיִּים**, כשכבש

א. **רשב"ם** ורש"י (ד"ה זה המכיר). ובחידושי המאירי (ד"ה זה) פירש, שהולך על המכיר בערך חבירו ומשתדל להתדבק בו. ב. **כתב** המהרש"א (ח"א ד"ה זה המקבל), שאפשר שדבר זה, שמקבל פני חביריו, הוא בכלל המעלה של דיבוק חברים, או בכלל המעלה של נושא בעול עם חבירו ששנינו בארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם. ועוד אפשר לפרש, שהולך על מעלת המקדים ובא לפני כל הלומדים, שבכך מקבל את פני חבירו ואין חבירו מקבל פניו, והוא על דרך מה שאמר רבי אליעזר על עצמו (סוכה כח.) 'מעולם לא קדמני אדם לבית המדרש'. ג. **כנאמר** בדניאל (ז ט) בחזיונו 'ועתיק יומין יתיב'. רשב"ם (ד"ה עתיק). שנראה לו הקב"ה כדמות זקן בא בימים. ד. **רמב"ם** (פירוש המשניות, חגיגה פ"ב מ"א). ה. **ומפורש** הדבר במסכת חגיגה (יא:-יג.) על דברי המשנה 'אין דורשין וכו' ולא במעשה בראשית בשנים, ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן' וכו', ומבארת הגמרא, שאין שונים לשני תלמידים במעשה בראשית, או אף לתלמיד אחד במעשה מרכבה, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו, שאין מצריך את רבו לפרש לו הדברים, שאין דרך לומר דברים אלו במפורש. ומבואר בגמרא שם (יג.), שאפילו את ראשי הפרקים של מעשה מרכבה אסור למסור אלא למי שליבו דואג בקרבו ואינו מיקל ראש בדבר. ו. **כתב** האיי הים (ד"ה מאי), שפשוטו של פסוק הולך על כסות נאה ומשובחת [כמו שפירשו רש"י ושאר מפרשים על הפסוק שם], אולם כיון שכתוב 'וְלִמְכַסֵּה' משמע שאין הכוונה לכיסוי עצמו, כמו 'מִכְסֵה האוהל', אלא כינוי לאדם שהוא המְכַסֶּה, ועל זה עולה פירוש זה, שמכסה דברים שכיסה עתיק יומין. ז. **ולדרשה** זו כך הוא פירוש לשון הפסוק 'למכסה עתיק', שזה המגלה דברים שהיו מכוסים מתחילה והקב"ה גילם, הוא הזוכה בדברים האמורים בתחילת הפסוק. רשב"ם (ד"ה זה המגלה). והרש"ש (ד"ה וא"ד) כתב, שמפרשת הגמרא תיבת 'ולמכסה', על זה שמסיר המכסה, כמו 'לדשנו' (שמות כז ג), שמשמעו להסיר דשן שלו. ח. **רש"ש** (ד"ה מאי). ט. **ש'למנצח'** הוא לשון 'מפעיל', שמשמעו שעושה שאחרים ינצחו, ולא זה שהניצחון שלו, ששם התואר לזה הוא 'נוֹצֵחַ'. רשב"ם (ד"ה למנצח). י. **כתב** הבניהו (ד"ה בא) במשמעות הלשון 'בא וראה', שכוונתו לומר, אל תאמר שאלו דברי קבלה, שבא וראה בעצמך והיווכח שכך הוא, שכל אדם בטבעו, כשנוצחים אותו הרי הוא עצב, והקב"ה שמח כפי שמביא ראיה, הרי שאין מידתו כמידת בשר ודם. יא. **המובחר** שבנביאים. בראשית רבה (עו א). יב. **רשב"ם** (ד"ה לולי). והאיי הים (ד"ה מ"ד למנצח) כתב, שמעצם זה שהקב"ה נותן כח לבריותיו לנצחו משמע ששמח הוא בכך, שאם לא היה רצונו בכך לא היה נותן להם לנצחו. יג. **הגהות** וציונים בשם גליון. יד. **מכך** שנאמר בפסוק 'הארץ' אין להוכיח כן, שאפשר שהולך על ארץ שנזכר שם בפסוק הקודם 'ויחזק הרעב בארץ מצרים' (בראשית מא נו), אולם מכך שאומר 'וכל הארץ' יש לדרוש שהולך על כל העולם כולו. ומה שהוזכר בענין ליקוט הכסף 'ארץ מצרים וארץ כנען', היינו מפני שהכתוב מספר בפרטות את ענין יעקב ובניו שבאו מארץ כנען לארץ מצרים מפני הרעב, ואת ענין קניית המצרים ואדמתם על ידי יוסף. טו. **שאותיות** למ"ד ודל"ת מתחלפות זו בזו במקומות רבים. תוספות (ד"ה כמצודה). וכל אותיות דטלנ"ת מוצאן מהלשון, ודרכן להתחלף. מהרש"א (ח"א ד"ה שאין). טז. **המשמעות** הפשוטה של תיבת 'וינצלו' היא 'וירוקנו', וכפי שתרגם אונקלוס 'ורוקינו ית מצרים', אלא שמכך שנקט הכתוב לשון 'וינצלו' ולא 'וירוקנו', דורשת הגמרא שהורקה זו היתה כמצודה שאין בה דגן. מהרש"א (שם). וכתב הצל"ח (ברכות ט: ד"ה אמר, בשם בנו רבי ישראל), שמכל מקום לא רוקנו באותה שעה אלא את עיר המלוכה של מצרים, וכן את מקום מגוריהם ברעמסס, אבל את שאר ערי מצרים לא רוקנו, ומהן היתה ביזת הים. יז. **הגהות** וציונים בשם גליון. יח. **רש"י** (ברכות ט: ד"ה כמצולה). יט. **יציאת** מצרים היתה בשנת ב' אלפים תמ"ח [2448] לבריאת העולם. רחבעם בן שלמה מלך בשנת ב' אלפים תתקס"ד [2964]. סדר השנים המובא בסוגיא זו, הוא על פי הספר סדר הדורות (היילפרין). כ. **ומן** הלשון הנוספת 'את הכל לקח' משמע שבא לרבות, כל הכסף והזהב אשר נצבר על ידי יוסף. כלי יקר (לגילדו, על הפסוק). והיה זה בשנת ב' אלפים תתקס"ט [2969]. כא. **הובא** בדברי הימים (ב' יד ח-יד). והיה זה בשנת חמש עשרה למלכות אסא, בשנת ב' אלפים תתקצ"ח [2998]. כב. **שמלחמה** היתה בין אסא מלך יהודה ובין בעשא מלך ישראל כל ימיהם, ועל כן שיחד אסא את הדדרימון מלך ארם בכל הכסף והזהב שהיו ברשותו, על מנת שיפר את הברית שכרת עם בעשא מלך ישראל ויצא להילחם עמו. מלכים (א' טו טז-כא). והיה זה בשנת שלשים ושש למלכות אסא, בשנת ג' אלפים י"ט [3019], כמבואר בדברי הימים (ב' טז א-ה). כג. **אסא** מת בשנת ג' אלפים כ"ד [3024], ובנו יהושפט מלך תחתיו. מלכים (שם כד). כד. **כמסופר** בדברי הימים (ב' כ א-כח). והביאו עמם למלחמה את אותו ממון, שכך היתה דרכם של הקדמונים, להביא את כל כספם וזהבם למלחמה כדי שיימשך לבם של הלוחמים אחר ממונם ולא יברחו מהמלחמה, וכאשר היו מנוצחים, היו נוטלים המנצחים את כל ממונם. רשב"ם (ד"ה נטלו). כה. **מלך** בשנת ג' אלפים קפ"ג [3183]. כו. **כתב** הרשב"ם (ד"ה נטלו), שהמלחמה בין אחז לסנחריב מוזכרת בפסוקים. והוא מה שנאמר בדברי הימים (ב' כח כ) 'ויבא עליו תלגת פלנאסר מלך אשור ויצר לו'. מסורת הש"ס. ותלגת פלאסר הוא סנחריב, כמבואר בסנהדרין (צד.). כז. **מלך** אחר אביו בשנת ג' אלפים קצ"ט [3199], במשך עשרים ותשע שנה. כח. **בשנת** ארבע עשרה למלכות חזקיה, ג' אלפים רי"ג [3213], בא סנחריב עם כל חילו, להילחם בירושלים, והרג אותם מלאך ה' בלילה, כפי שמסופר בספר מלכים (ב' פרקים יח-יט) ובישעיה (פרק לו). כט. **בשנה** האחת עשרה למלכות צדקיהו, בשנת ג' אלפים של"ח לבריאת העולם [3338], נפרצה העיר על ידי נבוזרדאן, שר הטבחים של נבוכדנצר, ונתפס צדקיהו על ידי הכשדיים אשר הביאוהו למלך בבל, ונחרב הבית, והחלה גלות בבל, כמסופר בספר מלכים (פרק כה). ל. **כמו** שפתר דניאל לבלשאצר מלך בבל את הכתובת שכתבה היד על הקיר 'מנא מנא תקל ופרסין', ואמר לו 'פרס פריסת מלכותך ויהיבת למדי ופרס' (דניאל ה

אלכסנדר מוקדון מלך יוון את פרס[לא]. ולבסוף, **בָּאוּ הרוֹמִיִּים וּנְטָלוּהוּ מִיַּד הַיְּוָנִים** כשניצחה רומי את יוון[לב]. וכך הגיע כל העושר האמור לעיל לידי הרומאים, **וַעֲדַיִין** בימינו **מוּנָּח הוּא בְּרוֹמִי**.

★

הגמרא מספרת עוד במאורעות העושר שהיה תחת ידי יוסף: **אָמַר רַבִּי חָמָא (בר) [בְּרַבִּי**[לג]**] חֲנִינָא, שָׁלֹשׁ מַטְמוֹנִיּוֹת** של כסף וזהב **הִטְמִין יוֹסֵף בְּמִצְרַיִם, אַחַת** מהן **נִתְגַּלָּה לְקֹרַח**, ונבלע ממון זה באדמה, כאשר פתחה את פיה ובלעה את כל אשר לו[לד], **וְאַחַת נִתְגַּלָּה לְאַנְטוֹנִינוּס בֶּן אַסְוִירוּס**, שהיה הקיסר של רומי בזמן רבינו הקדוש. **וְאַחַת**, נותרה **גְּנוּזָה לַצַּדִּיקִים**, שייהנו ממנה **לֶעָתִיד לָבֹא**[לה].

★

הגמרא דורשת בענין עושרו של קרח: נאמר בקהלת (ה יב) **'עֹשֶׁר שָׁמוּר לִבְעָלָיו לְרָעָתוֹ'. אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ, זוֹ עֲשְׁרוֹ שֶׁל קֹרַח**, שהיה שמור לו לרעתו, כי אלמלא שהיה עשיר כל כך, לא היה מתגאה לחלוק על משה רבינו, ולא היה נטרד מן העולם.

הגמרא מביאה ראיה לכך שכל אותו הממון נבלע באדמה: **(שֶׁנֶּאֱמַר)** על עדת קרח (דברים יא ו) **'אֲשֶׁר פָּצְתָה הָאָרֶץ אֶת פִּיהָ וַתִּבְלָעֵם וְאֶת בָּתֵּיהֶם וְאֶת אָהֳלֵיהֶם, וְאֵת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם', וְאָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר**, 'היקום אשר ברגליהם' **זֶה מָמוֹנוֹ שֶׁל אָדָם, שֶׁמַּעֲמִידוֹ עַל רַגְלָיו**, שהוא לשון משל לכך שמשמח את לבו[לו], והיינו שכל ממונם נבלע באדמה[לז].

ועוד בענין עושרו של קורח: **אָמַר רַבִּי לֵוִי**, ממונו היה רב כל כך עד **שֶׁמַּשָּׂאוֹי** של **שְׁלֹשׁ מֵאוֹת פְּרָדוֹת לְבָנוֹת הָיוּ הַמַּפְתְּחוֹת** של **בֵּית גְּנָזָיו שֶׁל קֹרַח, וְכוּלְּהוּ אַקְלִידֵי וּקְלִיפֵי דְּגִלְדָא** - וכל המפתחות והמנעולים, היו נועלים בהם שקי עור גדולים שמטעינים אותם על גבי בהמות, ואף על פי כן היו רבים כל כך שהיה צורך בשלש מאות פרדות לבנות כדי לשאת המפתחות בלבד[לח], ולשון גוזמא הוא[לט].

★

הגמרא שבה לדון בפסוקים מן ההלל, ומפרשת מי אמרם: **(דיא"ש אדי"ש כשד"ך מאוד"ך סִימָן**[מ]**) אָמַר רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחְמָנִי אָמַר רַבִּי יוֹנָתָן**, נאמר בתהלים (קיח כא-כט) **'אוֹדְךָ כִּי עֲנִיתָנִי** וַתְּהִי לִי לִישׁוּעָה', פסוק זה **אָמַר דָּוִד**, שמודה להקדוש ברוך הוא על שסייע לו במלחמתו עם גלית ושהגיע למלוכה[מא]. הפסוק שאחריו **'אֶבֶן מָאֲסוּ הַבּוֹנִים הָיְתָה לְרֹאשׁ פִּנָּה' אָמַר יִשַׁי** אביו, שדוד היה נמשל לאבן שמאסוה הבונים ולא רצו לקבעה בבנין, שהיה צעיר האחים וכל ימיו היה רועה צאן, ולא עלה על דעת איש שימלוך[מב], ועתה נמשל לראש פינה, לאבן המובחרת שבבנין, שנמשח למלכות[מג]. את הפסוק הבא **'מֵאֵת ה' הָיְתָה זֹּאת** הִיא נִפְלָאת בְּעֵינֵינוּ' **אָמְרוּ אֶחָיו** של דוד[מד], שהיה פלא בעיניהם שהצליח לנצח את גלית, ושהגיע למלכות[מה]. את הפסוק **'זֶה הַיּוֹם עָשָׂה ה'** נָגִילָה וְנִשְׂמְחָה בוֹ' **אָמַר שְׁמוּאֵל** הנביא בנבואה כשמשח את דוד למלך על פי ה'[מו], לומר, שהיום הזה שעשה ה', היום שנמשח בו דוד, עתידים לגיל ולשמוח בו, שיושיעם מאויביהם[מז]. את הפסוק הבא, **'אָנָּא ה' הוֹשִׁיעָה נָּא' אָמְרוּ אֶחָיו** של דוד באותו הזמן, בתפילה שאכן יושיעם ה' על ידי דוד[מח]. והמשך הפסוק **'אָנָּא ה' הַצְלִיחָה נָא' אָמַר דָּוִד**, בתפילה שיצליח במלכותו. את דברי הפסוק **'בָּרוּךְ הַבָּא בְּשֵׁם ה'' אָמַר יִשַׁי** לשמואל, כשבא בשליחות ה' למשוח את אחד מבני ישי למלכות[מט]. ואת סיום הפסוק **'בֵּרַכְנוּכֶם מִבֵּית ה'' אָמַר שְׁמוּאֵל** לבניו של ישי באותו הזמן, שה' יברך את כל בניו[נ]. את דברי הפסוק **'אֵל ה' וַיָּאֶר לָנוּ' אָמְרוּ כּוּלָּן** יחדיו[נא], אחר שהאיר ה' את עיני שמואל לדעת את מי למשוח למלך[נב]. ואת המשך הפסוק **'אִסְרוּ חַג בַּעֲבֹתִים** עַד קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ', **אָמַר שְׁמוּאֵל**, שאמר שיביאו קרבנות ושלמים רבים[נג], כדי לשמוח בבשר הנאכל, והדם יזרק על קרנות המזבח[נד]. את דברי הפסוק **'אֵלִי אַתָּה וְאוֹדֶךָּ' אָמַר דָּוִד** בסוף הסעודה שסעדו עם שמואל לאחר שנמשח, שכיון שנבחר מאחיו להיות מלך, לו ראוי להודות ולברך על המזון, וסיום הפסוק **'אֱלֹהַי אֲרוֹמְמֶךָּ' אָמְרוּ כּוּלָּן**[נה].

★

הגמרא דנה בדיני ההלל ובמנהגיו: **תְּנַן הָתָם** (סוכה לח.) בענין אמירת ההלל, **בְּמָקוֹם שֶׁנָּהֲגוּ**

כח), נחתכה מלכותך וניתנה למדי ופרס. והיה זה בשנת ג' אלפים ש"צ [3390] כשניתנה בבל תחת ידו של כורש מלך פרס. לא. **הובא** בספר יוסיפון (פ"ט). והיה זה בשנת ג' אלפים תמ"ח [3448]. לב. **הובא** במסכת עבודה זרה (ח:) ובספר יוסיפון (פרקים כג-כד). ותחילת ממשלת הרומיים על עם ישראל בשנת ג' אלפים תרמ"ח [3648], בשנה המאה ושבעים לבנין בית שני. לג. **הגהות** וציונים בשם גליון. לד. **בפרשת** מחלוקת קורח ועדתו בספר במדבר (פרק טז). לה. **אפשר** שהכוונה לימות המשיח, אבל לעתיד לבא ממש, לעולם הבא, אין הצדיקים זקוקים לממון. באר שבע (סנהדרין קי. ד"ה ואחת). כתב מהרש"א (סנהדרין קי. ח"א ד"ה שלשה), שחולק רבי חמא ברבי חנינא על דברי האומר לעיל, שישראל העלו עמם ממצרים את כל העושר שליקט יוסף. והמהרש"א כאן (ח"א ד"ה ג') כתב, שאין נראה לומר שחולקים, אלא מה שנאמר לעיל שהעלום ממצרים, מדובר על האוצרות הגלויים, ומה שהטמין נותר טמון. לו. **רש"י** (ד"ה שמעמידו). לז. **כתב** המהרש"א (סנהדרין שם ד"ה ואת), שהפסוק הולך על דתן ואבירם, ורואים מפסוק זה שהיה בידם מממונו של קרח, שהרי כבר אמר 'את בתיהם ואת אהליהם', ולא אמר 'ואת היקום' אלא להוסיף, שהיה בידם ממון נוסף, והיינו אותו ממון של קרח, שלקחם קרח למחלוקת בממונו. וזהו שאומר 'שנאמר' בתחילת הדברים, להביא ראיה ש'עושר השמור לבעליו לרעתו' היינו ממונו של קרח, שמכיון שהגיע אותו ממון לידי דתן ואבירם, כפי שרואים בפסוק, נבלעו באדמה. לח. **רשב"ם** (ד"ה דגילדי). וכלומר, שלא היו נועלים בהם תיבות קטנות, אלא שקים גדולים, וריבוי הוא, שבכל אופן הוצרך לשלש מאות פרדות בכדי לשאת מפתחותיהם. פירוש נוסף הובא ברש"י בסנהדרין (קי. ד"ה דגילדי) וביד רמ"ה שם (ד"ה אמר) על פי הגירסא 'דגילדי', שכל אלו המפתחות והמנעולים היו עשויים מעור, שאינו כבד כברזל, ואף על פי כן היה צורך בשלש מאות פרדות כדי לשאתם. לט. **רשב"ם** (ד"ה משוי), שכל 'שלש מאות' שבש"ס אינו בדווקא. והיינו, שבאה הגמרא לתאר שהיה זה ממון רב מאד, אולם לא עד כדי שהיו שלש מאות פרדות דרושות לשם נשיאת מפתחותיו. מ. **סימן** זה מורכב מראשי התיבות של המימרא הבאה, 'דיא"ש' דוד, ישי, אֶחָיו, שמואל. 'אדי"ש' אֶחָיו, דוד, ישי, שמואל. 'כשד"ך' כולם, שמואל, דוד, כולם. 'מאוד"ך' כל ראשי התיבות הנ"ל מתייחסים לפסוקי התהלים שמהפסוק 'אודך כי עניתני' ואילך. מלא הרועים (ד"ה דיא"ש). מא. **שבזכות** ניצחונו על גלית התגלגל עניינו שם עד שהגיע למלוך, כמבואר ביבמות (עו:). מהרש"א (ח"א ד"ה אודך). מב. **רש"י** ורשב"ם (ד"ה אבן). ומדבריהם משמע שהיה מאוס בקרב אחיו. והמהרש"א (שם) כתב, שהולך על דואג וסיעתו שנקראו 'בונים' על שם שהיו תלמידי חכמים [כמבואר במסכת שבת (קיד.) שתלמידי חכמים נקראים 'בונים'], שהיו מואסים בו, שהיו אומרים שהוא פסול לבא בקהל. מג. **שיש** אבנים שגרועות כל כך עד שאין רוצים לשימם כלל, ואת האבנים המשובחות ביותר שמים בראש הפינה למעלה, שגלויות משלש רוחות. על פי מצודת דוד ורד"ק (על הפסוק). מד. **ולכן** נאמר 'בעינינו' בלשון רבים. רשב"ם (ד"ה נפלאת). מה. **שמתחילה** ניסו למנעו מלילך להילחם עם גלית (שמואל א' יז כח), שלא האמינו שיצליח לנצחו. מהרש"א (שם). ורד"ק (על הפסוק). מו. **רשב"ם** (ד"ה זה), ומהרש"א (שם). מז. **'זה היום עשה'** הוא לשון העולה על העבר, 'נגילה ונשמחה' הוא לשון העולה על העתיד. מח. **רש"י** (ד"ה הושיעה). מט. **מהרש"א** (שם). והרד"ק (תהלים קיח כט) פירש, שאמר כן ישי לדוד כשבא מן הצאן בעת שהיה שמואל בביתו. נ. **שכשהגיע** לבית ישי, היה מסתפק לאיזה אחד מן האחים התכוון ה' שימשח למלך, ועל כן בירך את כולם בשוה. מהרש"א (שם). נא. **ש'לנו'** הוא לשון רבים. רש"י (ד"ה לנו). נב. **מהרש"א** (שם). וכפי שנאמר (שמואל א' טז יב) 'וישלח ויביאהו וגו' ויאמר ה' קום משחהו כי זה הוא'. נג. **תיבת** 'חג' עולה על הקרבנות, כפי שכתב רש"י (על הפסוק), שהולך על הזבחים וקרבנות החגיגה. נד. **על** פי רש"י והרשב"ם (ד"ה אסרו). והמהרש"א (שם) פירש על פי מה שנאמר (שמואל א' טז ה) 'התקדשו ובאתם אתי בזבח', שכשהלך שמואל אל בית ישי, חשש שמא ישמע שאול שהולך למשוח אחר במקומו ויהרגהו, ואמר לו ה' שיתרץ ביאתו לשם בכך שבא לזבוח עמהם זבח לה', ויזמין עימו לזבוח את ישי ובניו, ועל זה נאמר הפסוק הנ"ל. נה. **שאמרו** כולם יחד ברכת הזימון, שלשון 'ארוממך' שייך בזימון, כפי ששנינו במסכת ברכות (מה.), מנין לברכת הזימון, שנאמר (תהלים לד ד) 'גדלו לה' איתי ונרוממה שמו יחדיו'. מהרש"א (שם).

לִכְפּוֹל את כל פסוקי ההלל ולאומרם פעמיים, יִכְפּוֹל, כפי מנהג המקום[א]. ובמקום שנהגו לִפְשׁוֹט - לאומרם פעם אחת, יִפְשׁוֹט. במקום שנהגו לְבָרֵךְ אַחֲרָיו[ב] [-אחר ההלל] ברכת 'יהללוך'[ג], יְבָרֵךְ, ובמקום שנהגו שלא לברך לאחריו, לא יברך. מסכמת המשנה: הַכֹּל כְּמִנְהַג הַמְּדִינָה.

מבארת הגמרא: אָמַר אַבַּיֵי, לֹא שָׁנוּ דין זה שברכת ההלל תלויה במנהג המדינה, אֶלָּא לגבי הברכה שֶׁלְּאַחֲרָיו, אֲבָל לְפָנָיו, [מִצְוָה] לְבָרֵךְ בכל מקום, ואינו תלוי במנהג. וטעם הדבר, משום דְּאָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, כָּל הַמִּצְוֹת מְבָרֵךְ עֲלֵיהֶן עוֹבֵר לַעֲשִׂיָּיתָן - קודם עשייתן ובסמוך להן[ד], וכן גם בהלל.

הגמרא מבארת לשון 'עובר לעשייתן'. מבררת הגמרא: מַאי מַשְׁמַע דְּהַאי 'עוֹבֵר' לִישְׁנָא דְּאַקְדּוּמֵי הוּא - מנין למדנו ש'עובר לעשייתן' האמור, זה לשון של הקדמה. משיבה הגמרא: אָמַר רַב נַחְמָן בַּר יִצְחָק, דִּכְתִיב כאשר הרג יואב בן צרויה את אבשלום, שלח את משרתו הכושי לרוץ ולהודיע על כך לדוד, וגם אחימעץ בן צדוק הכהן רצה לבשר זאת לדוד, 'וַיָּרָץ אֲחִימַעַץ דֶּרֶךְ הַכִּכָּר וַיַּעֲבֹר אֶת הַכּוּשִׁי' (שמואל ב' יח כג), ופירושו, שרץ בדרך קצרה יותר, ועבר את הכושי והקדים להגיע[ה]. הרי ש'עובר' משמעותו להקדים. אַבַּיֵי אָמַר, מֵהָכָא - מכאן לומדים ש'עובר' הוא לשון הקדמה, שכאשר שב יעקב אבינו מחרן, ועשיו יצא לקראתו, נאמר שם (בראשית לג ג) 'וְהוּא עָבַר לִפְנֵיהֶם', שהקדים יעקב והלך לפני משפחתו לקראת עשיו. אִיכָּא דְּאָמְרִי, מֵהָכָא, שנאמר בנבואה על ימות המשיח (מיכה ב יג) 'וַיַּעֲבוֹר מַלְכָּם לִפְנֵיהֶם, וַה' בְּרֹאשָׁם', שכאשר ישובו ישראל מהגולה, יקדים מלך המשיח, ללכת לפניהם, וה' יעבור בראש כולם[ו].

★

הגמרא חוזרת לדון במנהג כפילת פסוקי ההלל: תַּנְיָא, רַבִּי היה כּוֹפֵל בָּהּ [-בהלל] מעט דְּבָרִים, ארבעה פסוקים, מ'בָּרוּךְ הַבָּא בְּשֵׁם ה'', עד סוף ההלל[ז] (תהלים קיח כו-כט). רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן פַּרְטָא היה מוֹסִיף לכפול בָּהּ דְּבָרִים, על מה שהיה רבי כופל. מבררת הגמרא: מַאי מוֹסִיף - אלו פסוקים היה מוסיף. משיבה הגמרא: אָמַר אַבַּיֵי, היה מוֹסִיף לִכְפּוֹל מֵ'אוֹדְךָ כִּי עֲנִיתָנִי' (שם קיח כא) וּלְמַטָּה, עד סוף ההלל[ח].

★

אגב שהובא לעיל (ע"א) דברי דוד ששיבח לה' כשנמשח למלך, מביאה הגמרא דבר אגדה בענין דוד לעתיד לבוא[ט]: דָּרַשׁ רַב עַוִּירָא, זִימְנִין אָמַר לָהּ מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב [אַמִּי] - פעמים אמר דבר זה בשם רב אמי, וְזִימְנִין אָמַר לָהּ מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב (אשי) [אַסִּי[י]], מַאי דִּכְתִיב (בראשית כא ח) 'וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגָּמַל, וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָדוֹל בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת יִצְחָק', רמז יש בפסוק זה שֶׁעָתִיד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַעֲשׂוֹת סְעוּדָה לַצַּדִּיקִים[יב], בַּיּוֹם שֶׁיִּגְמֹל חַסְדּוֹ לְזַרְעוֹ שֶׁל יִצְחָק, לעתיד לבא בזמן הגאולה[יג]. לְאַחַר שֶׁהצדיקים אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין, נוֹתְנִין לוֹ לְאַבְרָהָם אָבִינוּ כּוֹס שֶׁל בְּרָכָה, לְבָרֵךְ ברכת המזון בזימון. וְאוֹמֵר לָהֶן אברהם, אֵינִי מְבָרֵךְ, מפני שפגם יש בידי, שֶׁיָּצָא מִמֶּנִּי יִשְׁמָעֵאל. אוֹמֵר[יד] לוֹ לְיִצְחָק, טוֹל אתה את הכוס וּבָרֵךְ. אוֹמֵר לָהֶן יצחק, אֵינִי מְבָרֵךְ, מפני שגם בי יש פגם, שֶׁיָּצָא מִמֶּנִּי עֵשָׂו הרשע. אוֹמֵר לוֹ לְיַעֲקֹב, טוֹל וּבָרֵךְ. אוֹמֵר לָהֶם, אֵינִי מְבָרֵךְ, שֶׁנָּשָׂאתִי שְׁתֵּי אֲחָיוֹת, את רחל ולאה, בְּחַיֵּיהֶן - האחת בחיי אחותה, ופגם יש בכך, שֶׁעֲתִידָה היתה הַתּוֹרָה לְאוֹסְרָן עָלַי, שנאמר (ויקרא יח יח) 'וְאִשָּׁה אֶל אֲחֹתָהּ לֹא תִקָּח לִצְרֹר לְגַלּוֹת עֶרְוָתָהּ עָלֶיהָ בְּחַיֶּיהָ'[טו]. אוֹמֵר לוֹ לְמֹשֶׁה, טוֹל וּבָרֵךְ. אוֹמֵר לָהֶם, אֵינִי מְבָרֵךְ, שֶׁלֹּא זָכִיתִי לִיכָּנֵס לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לֹא בְּחַיַּי וְלֹא בְּמוֹתִי[טז]. אוֹמֵר לוֹ לִיהוֹשֻׁעַ, טוֹל וּבָרֵךְ. אוֹמֵר לָהֶן, אֵינִי מְבָרֵךְ, שגם בי יש חסרון, שֶׁלֹּא זָכִיתִי לְבֵן[יז].

הגמרא מבארת בינתיים מנין שלא זכה יהושע לבן: דִּכְתִיב לגבי יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן, כאשר מספר הכתוב את תולדות שבט אפרים, מונה בן אחר בן אחרי בריעה בן אפרים 'וְרֶפַח בְּנוֹ וְרֶשֶׁף וְתֶלַח בְּנוֹ וגו'', אֱלִישָׁמָע בְּנוֹ. נוּן בְּנוֹ, יְהוֹשֻׁעַ בְּנוֹ'[יח] (דברי הימים א' ז כה-כז), ומסיים הכתוב בזה, ואינו מוסיף למנות בנים אחר יהושע, ומכאן ראיה שלא היו לו בנים.

חוזרת הגמרא לדרוש באותו מעשה לעתיד לבוא: לאחר שיהושע מסרב לברך, אוֹמֵר לוֹ לְדָוִד המלך, טוֹל את הכוס וּבָרֵךְ ברכת המזון בזימון. אוֹמֵר לָהֶן דוד, אֲנִי אֲבָרֵךְ וְלִי נָאֶה לְבָרֵךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קטז יג) 'כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא וּבְשֵׁם ה' אֶקְרָא'[יט].

★ ★ ★

משנה המשנה עוסקת בגמר אכילת קרבן פסח: אֵין מַפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח - אין מסיימים[כ] את סעודת קרבן פסח בַּאֲפִיקוֹמָן[כא].

★

גמרא שנינו במשנה, אין מסיימים את סעודת קרבן פסח ב'אפיקומן'. הגמרא דנה מהו 'אפיקומן' שאסרה משנתנו, ומביאה בענין זה מחלוקת אמוראים. שואלת הגמרא: מַאי [-מהו] אֲפִיקוֹמָן ששנינו במשנתנו שאין מסיימים בו את סעודת קרבן פסח. משיבה הגמרא: אָמַר רַב, כוונת המשנה היא, שֶׁלאחר אכילת הפסח לֹא יַעַקְרוּ אנשים מִבני הַחֲבוּרָה[כב] ללכת ממקומם לְמקום חֲבוּרָה אחרת לאכול שם, לא פת ולא שאר דברים. ומשמעות 'אפיקומן' מלשון 'אפיקו מנייכו' [הוציאו כליכם], כאומרים זה לזה הוציאו את כליכם מכאן ונלך ונאכל במקום אחר. וטעם האיסור, משום שגזרו חכמים שמא יבואו לאכול מן הפסח עצמו במקום אחר לאחר שאכלו ממנו במקומם, ואסור לאדם לאכול את הפסח בשני מקומות[כג]. אבל לאכול לאחר אכילת הפסח בעודם במקומם הראשון מותר, שלא גזרו אלא כשעוקרים לאכול במקום אחר.

וּשְׁמוּאֵל אָמַר, כוונת המשנה, שלא רק לעקור למקום חבורה אחרת לאכול שם אסור לאחר אכילת הפסח, אלא אף בעודם במקומם הראשון לא יאכלו, כְּגוֹן אוּרְדִילָאֵי [-כמהין ופטריות[כד]] לִי, שאני רגיל לאוכלם בקינוח סעודה, וְכגון גּוֹזָלַיָּיא [-גוזלות] לְאַבָּא - לרב[כה], שהוא רגיל לאוכלם בקינוח סעודה,

א. רש"י ורשב"ם (ד"ה לכפול) פירשו, שבמקומות שנהגו לכפול, היינו שהיו כופלים את כל פסוקי ההלל כולו [וכן מבואר במאירי בסוכה (לח. ד"ה מקום)]. אך מרש"י בסוכה (לח. ד"ה כופל) משמע, שהולך רק על הפסוקים מ'אודך' והלאה, וכפי מנהג רבי אלעזר בן פרטא המובא בסמוך, ולא על כל ההלל כולו. ב. במשנה בסוכה (לח.) אין מופיעה תיבת 'לאחריו'. ומתיישב הדבר עם מה שמחלק אביי להלן, שמה שהולכים אחר מנהג המדינה בברכת ההלל היינו דווקא לאחריו, אבל לפניו בכל מקום מברכים, שכיון שבדברי המשנה עצמה היה מקום לומר שבשתי הברכות הולכים אחר מנהג המקום, מבאר אביי, שזהו רק לענין הברכה שלאחריו. ג. מאירי (סוכה שם, בפירוש הלשון), רמב"ם (מגילה וחנוכה פ"ג ה"י). ד. כתב הריטב"א (לעיל ז: ד"ה כל), שמה שאינו נוקט הלשון כפשוטו 'קודם לעשייתן', לומר לך, שאינו די שיברך קודם, אלא צריך שלא יתעסק ויתעכב בין ברכה למצוה, אלא אם כן שוהה לדבר המצוה. וזהו לשון 'עובר', שלא יהיה שום הפסק ביניהם. ויש כמה וכמה מצוות שאין מברכים עליהן עובר לעשייתן, וכגון טבילה ואשה המדלקת נרות שבת. ה. מצודת דוד (על הפסוק). ו'ככר' משמעו מישור. מצודת ציון (שם). ו. מצודת דוד (על הפסוק). ז. רש"י ורשב"ם (ד"ה כופל). ורש"י בסוכה (לט. ד"ה כופל) כתב, שהיה כופל מ'אנא ה' הושיעה נא' (תהלים קיח כה) והלאה. ח. בטעם הדבר שהיה כופל מ'אודך' ולמטה, כתב רש"י (סוכה לח. ד"ה לכפול), שלפני 'אודך', בכל פסוקי אותו מזמור יש כפילות, וכגון הפסוק 'הודו לה' כי טוב' שנאמר בתחילת המזמור וחוזר בסופו. ומהפסוק 'אודך' ולהלן אין עוד כפילות, ועל כן היה כופל משם ואילך. והרשב"ם (ד"ה מאודך) פירש, שכיון שפסוקים אלו נאמרו על ידי שמואל, ישי ובניו, כפי שהתפרש לעיל (ע"א), משום כבודם אנו כופלים את הפסוקים הללו. ט. על פי דברי המהרש"א (לעיל ע"א ח"א ד"ה אודך). י. הגהות וציונים בשם גליון. יא. הגהות וציונים בשם גליון. יב. ואוכלים מפירות גן עדן ומפרי עץ החיים בגן עדן. שמות רבה (בשלח כה ח). יג. שתיבות 'הילד ויגמל' בתחילת הפסוק מיותרות, שהרי בסוף הפסוק חוזר ואומר 'ביום הגמל את יצחק', ולכן דרשו אותן על ישראל לעתיד לבא, כשיגמול ה' חסד לילד שעשועיו, הם ישראל. מהרש"א (ח"א ד"ה מאי). כתב הפנים מסבירות (ד"ה מ"ד), שתולה ענין הגאולה בזרעו של יצחק, על פי מה שהובא במסכת שבת (פט:), שעתיד הקב"ה לומר לאבות הקדושים, בניכם חטאו, ואברהם ויעקב יאמרו, ימחו על קידוש שמך, ויצחק יצילם בכך שיאמר, וכי בני הם ולא בניך, ובשבילו יצילם לעתיד לבא. יד. יש לגרוס 'אומרים', וכן להלן. יעב"ץ (ד"ה אומר). טו. בגמרא ביומא (כח:) מבואר, שהאבות קיימו את כל המצוות, וכמה תירוצים נאמרו בדבר, איך נשא יעקב אבינו שתי אחיות. המהרש"א (יומא כח: ח"א ד"ה מלומי) הביא בשם כמה מן הראשונים, שכיון שהיו רחל ולאה גיורות, הרי הן כתינוק שנולד ושוב אינן חשובות אחיות. ואף שעתידים חכמים לגזור על אחיות גיורות, לא היו רחל ולאה אחיות אלא מן האב, ולא גזרו חכמים אלא על אחיות מן האם. וכתב הרדב"ז (שאלה תרלו), שמכל מקום לא רצה יעקב אבינו לברך, משום שמדת חסידות היא להתרחק מדבר הדומה לדבר שאסרה התורה.

טז. שמת משה רבינו בארץ מואב ונקבר שם, כמו שנאמר (דברים לד ו) 'ויקבור אותו בגיא בארץ מואב מול בית פעור', ולא זכה לקבורה בארץ כשם שזכה יוסף שנקבר בשכם (יהושע כד לב). ואמרו חז"ל (ספרי בהעלותך פע"ח) על הפסוק 'כי אנכי מת בארץ הזאת, אינני עובר את הירדן' (דברים ד כב), שאחר שאמר 'כי אנכי מת בארץ הזאת' כלומר, בחוצה לארץ, מה בא להוסיף 'אינני עובר את הירדן', שודאי כיון שמת שוב אינו יכול לעבור את הירדן, אלא בא לומר, אף לאחר מיתה לא יעברו עצמותי את הירדן. רשב"ם (ד"ה ולא). יז. ראה בעירובין (סג:), שנענש יהושע להיות ערירי, לפי שביטל את ישראל מפריה ורביה לילה אחד, בזמן המצור על יריחו. ובמגילה (יד:) הובא, שמכל מקום זכה לבנות. יח. וביאורו, שרפח היה בן של בריעה, רשף ותלח היו בניו של רפח, וכן הלאה, עד יהושע בן נון. יט. כתב המהרש"א (ח"א ד"ה מלי) בביאור הענין, שמעיקר הדין יש ליתן לגדול לזמן, וכל אלו שמונה והולך קודמים לדוד המלך, אלא שכל אחד ואחד היתה לו סיבה שלא לזמן, ודוד שזכה לבנות את ירושלים ושבנו יבנה את בית המקדש, וכן זכה לכל המעלות שנחסרו מהם, הוא ראוי לברך יותר מכולם. ורמוז הדבר בפסוק האמור 'כוס ישועות' וגו', שבתחילת המזמור הוא אומר 'מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי', ובא לומר, שבכל אחד מן הראשונים נמצא איזה חסרון באחד מן הדברים, ודוד קיבל כל התגמולים הללו, ועל כן 'כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא', שהוא לשון של ברכת הזימון, ששנינו בברכות (מה.) ברכת הזימון מנלן, שנאמר (דברים לב ג) 'כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו'. כ. 'מפטירין' הוא מלשון 'הנפטר מחבירו' (ברכות סד.), כלומר אין נפרדים ומסיימים. כא. בגמרא יתפרש מהו 'אפיקומן'. כב. 'בני החבורה' הם אלו שנמנו על קרבן הפסח, כפי הדין שצריך להימנות על הפסח בעודו חי. רמב"ם (קרבן פסח פ"ב ה"א). כג. כמבואר במשנה לעיל (פו.), שמותר לחלק קרבן פסח אחד לשתי חבורות האוכלות בשני מקומות, אך אסור לאותו אדם לאכול ממנו בשני מקומות. ומובא בגמרא (שם), שזו שיטת רבי יהודה בברייתא, ולמד כן מדרשת הכתובים, אך רבי שמעון חולק עליו, וסתמה המשנה שם כרבי יהודה. ואין לפרש את דברי רב באכילת הפסח עצמו, שאסור לעקור מחבורה לחבורה באמצע אכילת הפסח להמשיך לאוכלו במקום אחר, שדבר זה כבר סתמה המשנה שם, ולא היתה צריכה משנתנו לסתום כן שנית. אלא באה משנתנו להוסיף, שגזרו אף באכילת שאר דברים במקום אחר. רשב"ם (ד"ה אמר). והוסיף, שדווקא באכילה גזרו, אבל אם גמר לאכול מותר לעקור ממקומו לומר את ההלל בחבורה אחרת, כמבואר בגמרא (שם). כד. 'כמהין' הם הגדלים תחת הקרקע משומן הארץ, ו'פטריות' הם מין אחר הגדלים לפעמים בעצים. תלמידי רבינו יונה (ברכות מ: ד"ה על הזומית). כה. שמו של רב היה 'אבא'. וכן מצינו בגמרא (חולין קלז:), ששאל רבי יוחנן את איסי בר הִיני כשעלה מבבל לארץ ישראל מיהו ראש הישיבה בבבל, והשיב לו איסי 'אבא אריכא', וכוונתו לרב שהיה ארוך [-גבוה] בדורו (נדה כד:). ובבבל כינוהו 'רב' סתם בדרך כבוד. וכיוצא בזה מצינו שבארץ ישראל כינו את רבי יהודה הנשיא 'רבינו' סתם בדרך כבוד. רשב"ם (ד"ה לאבא).

דברים אלו אסור לאוכלם לאחר אכילת הפסח. ומשמעות 'אפיקומן' מלשון 'אפיקו מיני', כלומר הוציאו והביאו מיני מתיקה[כו] לאוכלם בקינוח סעודה. וטעם האיסור, כדי שישאר בפיו טעם הפסח ולא יעבור ממנו על ידי אכילה אחרת[כז]. **וְכֵן רַב חֲנִינָא בַּר שִׁילָא וְרַבִּי יוֹחָנָן (אמר) [אָמְרוּ[כח]]**, שכוונת המשנה שלאחר אכילת הפסח לא יאכלו, **כְּגוֹן תְּמָרִים, קְלָיוֹת**[כט] **וֶאֱגוֹזִים**[ל]. **מוכיחה הגמרא מברייתא: תַּנְיָא כְּוָותֵיהּ דְּרַבִּי יוֹחָנָן** - שנינו בברייתא כדברי רבי יוחנן, **אֵין מַפְטִירִין אַחַר** אכילת **הַפֶּסַח** באכילה אחרת, **כְּגוֹן בִּתְמָרִים קְלָיוֹת וֶאֱגוֹזִים**[לא].

★

הגמרא דנה לשיטת שמואל, שפירש את משנתנו שאסור לאכול לאחר אכילת הפסח אף במקומו הראשון, האם אף לאחר אכילת מצה בזמן הזה, שאין עמה קרבן פסח, אסור לאכול, ומביאה בענין זה שני לשונות[לב]**: אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, אֵין מַפְטִירִין אַחַר מַצָּה אֲפִיקוֹמָן** - אסור לאכול לאחר אכילת מצה בזמן הזה, כדי שלא להעביר את טעמה[לג].

מקשה הגמרא: **תְּנַן** - שנינו במשנתנו, **אֵין מַפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֲפִיקוֹמָן** - אין אוכלים לאחר אכילת הפסח[לד]. ויש לדייק, שדווקא **אַחַר הַפֶּסַח הוּא דְּלָא** אוכלים, **אֲבָל לְאַחַר** אכילת **מַצָּה** לבדה **מַפְטִירִין** - מותר לאכול, כגון בזמן הזה שאין קרבן פסח הנאכל עם המצה, ולא כדברי שמואל.

מתרצת הגמרא: מה ששנה התנא במשנתנו 'פסח' לא בא למעט מצה, אלא **לָא מִיבַּעְיָא קָאָמַר** - אמר זאת בדרך 'אין צריך לומר', **לָא מִיבַּעְיָא** - אין צריך לומר **שֶׁאַחַר** אכילת **מַצָּה** לבדה אסור לאכול, משום **דְּלָא נָפִישׁ טַעְמַיְיהוּ** - שאין טעם המצות חזק, ובאכילת שאר דברים יעבור הטעם, **אֲבָל לְאַחַר** אכילת **הַפֶּסַח, דְּנָפִישׁ טַעְמֵיהּ** - שטעמו חזק, **וְלָא מָצֵי עַבּוּרֵיהּ** - ולא יוכל להעבירו, היה עולה על הדעת לומר **דְּלֵית לָן בָּהּ** - שאין לנו להקפיד אם יאכלו אחריו. **קָמַשְׁמַע לָן** - מלמדנו התנא, שאף טעמו של הפסח עלול לעבור, ואסור לאכול אחריו.

מוכיחה הגמרא מברייתא כדברי שמואל: נֵימָא מְסַיֵּיעַ לֵיהּ - האם נאמר שיש לסייע לדברי שמואל ממה ששנינו בתוספתא (פ"ג הי"ג), מכיון שאין אדם יוצא ידי חובת אכילת מצה אלא ב'לֶחֶם עֹנִי'[לה] (דברים טז ג), לפיכך **הַסּוּפְגָּנִין** - רקיקים העשויים כספוג, שעיסתם רכה ואין עליהם תורת 'לחם', **וְהַדּוּבְשָׁנִין** - העשויים מעיסה מטוגנת בשמן ודבש, שהם 'לחם עשיר' ולא 'לחם עוני', **וְהָאִיסְקְרִיטִין** - העשויים מעיסה רכה מאוד[לו] ואינם 'לחם עוני'[לז], כל אלו **אָדָם מְמַלֵּא כְּרֵיסוֹ מֵהֶן** אם ירצה, בליל הסדר, שהם מותרים באכילה בפסח כששמרם מחימוץ, **וּבִלְבַד שֶׁיֹּאכַל כַּזַּיִת מַצָּה** שהיא 'לחם עוני' **בָּאַחֲרוֹנָה** - בסוף הסעודה, מפני שבאלו שאכל בתחילה לא יצא ידי חובת אכילת מצה. **מדייקת הגמרא:** דווקא **בָּאַחֲרוֹנָה** - בסוף הסעודה **אִין** [-כן], יאכל את המצה הכשירה, אבל

כו. **ולא** רק מיני מתיקה, אלא כל מיני מאכל אסור לאכול, ונקט מיני מתיקה מפני שהדרך לאוכלם לאחר הסעודה. ע"פ רשב"ם (ד"ה כגון). כז. **משום** שבמתנות כהונה נאמר לאהרן (במדבר יח ח) 'לך נתתים למשחה', ופירושו לגדולה. ולמדו מכאן, שצריך לאכול את בשר הקרבנות כדרך שהמלכים המשוחים אוכלים, לפיכך צריך לאוכלם בסוף הסעודה על השובע [שדרך מלכים לאכול בשר צלי בקינוח סעודה על השובע. אור זרוע (ח"ב סי' רנו) על פי רבינו דוד (ד"ה ושמואל). וחששו חכמים, שאם נתיר לו לאכול לאחר אכילת הפסח, יבוא לאכול רוב סעודתו באותה שעה, ואת הפסח יאכל בדרך רעבון, לפיכך אסרו לאכול אחריו. ר"ן (על הרי"ף, ד"ה מאי). וגזרו, שלא רק דברים משביעים שהם עיקר סעודתו לא יאכל אחריו, אלא אף כל דבר המעביר את טעמו [ראה כעין זה ברמב"ן (מלחמת ה', ד"ה והוי)]. כח. **ע"פ** הגהות וציונים. כט. **שבלים** שהבהבו אותם באש. רש"י (סנהדרין נג. ד"ה קליות). ל. **רב** חנינא ורבי יוחנן אינם חולקים על שמואל, רק נקטו מיני מתיקה 'כגון תמרים קליות ואגוזים' דברים שהם היו רגילים לאכול בקינוח סעודה. רשב"ם (ד"ה אבל). וכן הדין בכל מיני מאכל, כפי שהתבאר בהערה לעיל. לא. **הוכחה** זו אינה דווקא לרבי יוחנן אלא אף לשמואל, שהרי אין מחלוקת ביניהם [כפי שהתבאר בהערה הקודמת], ונקטה הגמרא 'תניא כוותיה דרבי יוחנן' מפני שהוא האחרון שהוזכר קודם לכן. ר"ן (שם) ע"פ רשב"ם (שם). לב. **בזמן** בית המקדש, שיש קרבן פסח, פשוט שאסור לאכול לאחר אכילת המצה, שהרי אוכל אותה עם הפסח בכריכה [ראה בגמרא לעיל (קטו.)], ולאחר אכילת הפסח התבאר שאסור לאכול. ודנה הגמרא בזמן הזה שאין קרבן פסח ואוכל מצה לבדה, האם מותר לאכול אחריה. רשב"ם (ד"ה אין). לג. **ואף** שבמצה לא שייך הטעם שהתבאר [בהערה לעיל] בקרבן פסח, שהרי היא אינה קרבן שצריך לאוכלו על השובע, מכל מקום תקנו חכמים לאכול את המצה בסוף סעודת ליל הסדר, ולא לאכול אחריה דבר המעביר את הטעם, זכר למצה בזמן המקדש, שהיה אסור לאכול אחריה, משום שהיתה נכרכת ונאכלת עם הפסח, ואסור לאכול לאחר אכילת הפסח. וזוהי המצה הבצועה שאנו אוכלים בסוף הסעודה לשם חובת אכילת מצה [והיא הנקראת 'אפיקומן']. וגם בתחילת הסעודה אוכל מצה ומברך 'על אכילת מצה', ובסוף הסעודה חוזר ואוכל אכילה זו לשם חובה. ואינו יכול לברך רק באכילה האחרונה, מפני שלאחר שכבר מילא כריסו ממצה באכילה הראשונה כיצד יברך 'על אכילת מצה', אלא מברך באכילתו הראשונה על שתי האכילות שעתיד לאכול [כדברי רב חסדא לעיל (קטו.) לענין אכילת מרור, שאם אוכל מרור בתחילה שלא לשם מצות מרור, ואחר כך חוזר ואוכל מרור לשם מצוה, אינו יכול לברך 'על אכילת מרור' באכילה השניה, לאחר שכבר מילא כריסו ממרור, אלא יברך באכילתו הראשונה]. רשב"ם (ד"ה אין). לד. **כך** פירש לעיל שמואל עצמו את משנתנו, שאף במקומם הראשון לא יאכלו. לה. **לחם** שמזכיר את העוני שהתענו במצרים. רש"י (שם). לו. **רש"י** (לעיל לו. ד"ה והאיסקריטין). לז. **מנחת** ביכורים (פ"ג הי"ג).

בְּרִאשׁוֹנָה - בתחילת הסעודה, **לֹא** יאכל את המצה הכשירה, מפני שאסור לאכול כלום אחריה, כדברי שמואל.

דוחה הגמרא: מה ששנה התנא שיאכל את המצה בסוף, לא בא למעט שלא יאכלנה בתחילה, אלא **לֹא מִיבַּעְיָא קָאָמַר** - אמר זאת בדרך 'אין צריך לומר', **לֹא מִיבַּעְיָא** - אין צריך לומר שרשאי לאכול את המצה הכשירה **בָּרִאשׁוֹנָה** - בתחילה, **דְּקָאָכִיל** - שבאותה שעה הוא אוכל **לְתֵיאָבוֹן** ומקיים את המצוה כתיקונה, **אֲבָל** אם יאכלנה **בָּאַחֲרוֹנָה** - בסוף, שיש לחוש **דִּילְמָא אָתֵי לְמֵיכַל** - שמא יבוא לאוכלה **אֲכִילָה גַּסָּה**, שמתוך ששבע כבר הוא קץ במאכלו ואינה נחשבת אכילה, **אֵימָא** - הייתי אומר ש**לֹא** יהיה רשאי לאוכלה בסוף, **קָא מַשְׁמַע לָן** - מלמדנו התנא שאין לחוש לכך, ורשאי לאוכלה בסוף.

מביאה הגמרא לשון אחרת בדעת שמואל: מָר זוּטְרָא מַתְנֵי הָכִי - שונה שמועה זו כך, **אָמַר רַב יוֹסֵף אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר שְׁמוּאֵל, מַפְטִירִין אַחַר הַמַּצָּה אֲפִיקוֹמָן** - מותר לאכול לאחר אכילת המצה בסוף סעודת ליל הסדר, כגון בזמן הזה שהמצה נאכלת לבדה בלי קרבן פסח[א].

מוכיחה הגמרא ממשנתנו כדברי שמואל: נֵימָא מְסַיַּיע לֵיהּ - האם נאמר שיש לסייע לדברי שמואל ממה ששנינו במשנתנו, **אֵין מַפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֲפִיקוֹמָן** - אין אוכלים לאחר אכילת הפסח. ויש לדייק, דווקא **אַחַר** אכילת **הַפֶּסַח** הוא **דְּלָא** - שאין אוכלים, **אֲבָל אַחַר** אכילת **מַצָּה מַפְטִירִין** - מותר לאכול, כגון בזמן הזה שאין קרבן פסח הנאכל עם המצה.

דוחה הגמרא: מה ששנה התנא במשנתנו 'פסח' לא בא למעט מצה, אלא **לֹא מִיבַּעְיָא קָאָמַר** - אמר זאת בדרך 'אין צריך לומר', **לֹא מִיבַּעְיָא** - אין צריך לומר שאסור לאכול **לְאַחַר** אכילת **מַצָּה**, משום **דְּלָא נְפִישׁ טַעְמֵיהּ** - שאין טעמה חזק, ויעבור באכילה אחרת, **אֲבָל לְאַחַר** אכילת קרבן **פֶּסַח**, שטעמו חזק, **אֵימָא** - הייתי אומר ש**לֹא** יהיה איסור לאכול, משום שטעמו לא יעבור באכילה אחרת. **קָא מַשְׁמַע לָן** - מלמדנו התנא, שאף טעם הפסח עלול לעבור, ואסור לאכול אחריו.

מקשה הגמרא על דברי שמואל: מֵיתִיבֵי, שנינו בתוספתא (פ"ב ה"ג), מכיון שאין אדם יוצא ידי חובת אכילת מצה אלא ב'לֶחֶם עֹנִי' (דברים טז ג), לפיכך **הַסּוּפְגָּנִין** - רקיקים העשויים כספוג, **וְהַדּוּבְשָׁנִין** - העשויים מעיסה מטוגנת בשמן ודבש, **וְהָאִיסְקְרִיטִין** - העשויים מעיסה רכה מאוד, כל אלו **אָדָם מְמַלֵּא כְּרֵיסוֹ מֵהֶן** אם ירצה, בליל הסדר, שהם מותרים באכילה בפסח כששמרם מחימוץ, **וּבִלְבַד שֶׁיֹּאכַל (אֲכִילַת) כְּזַיִת מַצָּה** שהיא 'לחם עוני' **בָּאַחֲרוֹנָה** - בסוף הסעודה, מפני שאלו שאכל בתחילה אינם 'לחם עוני' ובהם לא יצא ידי חובת אכילת מצה. ויש לדייק, שדווקא **בָּאַחֲרוֹנָה** - בסוף הסעודה **אִין** [-כן] יאכל את המצה הכשירה, אבל **בָּרִאשׁוֹנָה** - בתחילת הסעודה, **לֹא** יאכל את המצה הכשירה, מפני שאסור לאכול אחריה כלום, ולא כדברי שמואל שהתיר לאכול אחריה.

מתרצת הגמרא: מה ששנה התנא שיאכל את המצה בסוף, לא בא למעט שלא יאכלנה בתחילה, אלא **לֹא מִיבַּעְיָא קָאָמַר** - אמר זאת בדרך 'אין צריך לומר', **לֹא מִיבַּעְיָא** - אין צריך לומר שרשאי לאכול את המצה הכשירה **בָּרִאשׁוֹנָה** - בתחילה, **דְּקָאָכִיל** - שבאותה שעה הוא אוכל **לְתֵיאָבוֹן** ומקיים את המצוה כתיקונה, **אֲבָל** אם יאכלנה **בָּאַחֲרוֹנָה** - בסוף, שיש לחוש **דְּאָתֵי לְמֵיכְלָהּ** - שיבוא לאוכלה **אֲכִילָה גַּסָּה**, שמתוך ששבע כבר הוא קץ במאכלו ואינה נחשבת אכילה, **אֵימָא** - הייתי אומר ש**לֹא** יהיה רשאי לאוכלה בסוף, **קָא מַשְׁמַע לָן** - מלמדנו התנא שאין לחוש לכך, ורשאי לאוכלה בסוף[ב].

★

הגמרא דנה במצות אכילת מצה ומרור בזמן הזה שאין קרבן פסח[א]**: אָמַר רָבָא**, מצות אכילת **מַצָּה** בלילה הראשון של פסח, אף **בִּזְמַן הַזֶּה** שאין קרבן פסח לאכול עמו את המצה, היא **מִדְּאוֹרַיְיתָא**, וְאילו מצות אכילת **מָרוֹר** בזמן הזה, היא **מִדְּרַבָּנָן** ולא מן התורה. **מקשה הגמרא: וּמַאי שְׁנָא** - ובמה שונה מצות **מָרוֹר** שאתה פוטרו בזמן הזה מן התורה, משום **דִּכְתִיב** - שכתוב בקרבן פסח (במדבר ט יא) **'עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים** יֹאכְלֻהוּ', ויש ללמוד מכך שרק **בִּזְמַן דְּאִיכָּא** [-שיש] קרבן **פֶּסַח, יֵשׁ** גם מצוה לאכול עמו **מָרוֹר, וּבִזְמַן דְּלֵיכָּא** [-שאין] קרבן **פֶּסַח, לֵיכָּא** - אין מצוה לאכול **מָרוֹר**, אם כן **בְּמַצָּה נַמִּי** [-גם כן] יש לומר בדרך זו, **דְּהָא כְּתִיב** - שהלא כתוב בקרבן פסח (שם) **'עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים** יֹאכְלֻהוּ', ויש ללמוד שרק בזמן שיש קרבן פסח יש גם מצוה לאכול עמו מצה, אבל בזמן שאין קרבן פסח אין מצוה לאכול מצה, ומדוע אמר רבא שבמצה הוא חייב מן התורה. **מתרצת הגמרא:** מצות אכילת **מַצָּה, מִיהְדַּר הֲדַר בֵּיהּ קְרָא** - חזר ושנה אותה הכתוב במקום אחר (שמות יב יח), **'בָּרִאשֹׁן בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת'**. ופסוק זה אינו עוסק בקרבן פסח, ויש ללמוד שאף בזמן הזה שאין קרבן פסח חייב לאכול מצה בלילה הראשון. ואילו מצות אכילת מרור נאמרה רק בפסוק האמור בקרבן פסח, ולכן בזמן הזה אינו חייב באכילתו מן התורה.

וְרַב אַחָא בַּר יַעֲקֹב אָמַר, אֶחָד זֶה וְאֶחָד זֶה דְּרַבָּנָן - בין מצות מצה ובין מצות מרור, שתיהן נוהגות בזמן הזה מדרבנן ולא מן התורה, שלא ציותה התורה לאוכלם אלא עם הפסח, שנאמר 'עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ', אבל בזמן הזה שאין קרבן פסח אין מצוה לאוכלם מן התורה. **מקשה הגמרא: אֶלָּא הָכְתִיב** - והרי כתוב **'בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצּוֹת'**, ופסוק זה אינו עוסק בקרבן פסח, וממנו יש ללמוד שמצות אכילת מצה בלילה הראשון נוהגת מן התורה אף בזמן הזה. **מתרצת הגמרא: הַהִיא** - הפסוק ההוא אינו מלמדנו שמצוה לאכול מצה אף בזמן הזה, אלא **מִיבְּעֵי לֵיהּ** - הוצרך ללמדנו בזמן בית המקדש **לְמִי** שהיה **טָמֵא, וּלְמִי שֶׁהָיָה בְּדֶרֶךְ רְחוֹקָה** מבית המקדש בשעת הקרבת הפסח, שהם מצווים באכילת מצה, משום **דְּסָלְקָא דַּעְתָּךְ אֲמִינָא** - שהיה עולה על הדעת לומר, **כֵּיוָן דְּפֶסַח לֹא אָכְלִי** - אינם אוכלים[ג], **מַצָּה וּמָרוֹר**[ב] **נַמִּי לֹא נֵיכוּל** - גם כן יהיו פטורים מלאכול, משום שלא ציותה התורה לאוכלם אלא עם הפסח, **קָא מַשְׁמַע לָן** - מלמדנו הכתוב 'בערב תאכלו מצות' שאף אלו חייבים.

אומרת הגמרא: וְרָבָא דוחה את דברי רב אחא **וְאָמַר לָךְ, טָמֵא וְשֶׁהָיָה בְּדֶרֶךְ רְחוֹקָה לֹא צְרִיךְ קְרָא** [-פסוק] ללמדנו שהם מצווים באכילת מצה, משום **דְּלָא גָּרְעֵי** - שאינם גרועים **מֵיהוּדִי עָרֵל**, שאי אפשר למולו מפני שמתו אחיו מחמת המילה[ד], וְכן אינם גרועים **מִבֶּן נֵכָר** - יהודי מומר[ה], ששני אלו אינם אוכלים קרבן פסח, ואף על פי כן הם מצווים באכילת מצה. **דְּתַנְיָא** (מכילתא דרשב"י, כא יב מח), נאמר (שמות יב מח) **'וְכָל עָרֵל לֹא יֹאכַל בּוֹ'**, ויש ללמוד שדווקא 'בּוֹ', כלומר בפסח, ערל **אֵינוֹ אוֹכֵל, אֲבָל אוֹכֵל** הוא **בְּמַצָּה וּמָרוֹר**, ומצווה באכילתם ככל ישראל, ואין אומרים שלא נאמרה בו מצות אכילת מצה ומרור מכיון שאינו אוכל את הפסח. ואף בבן נכר נאמר (שם יב מג), 'כָּל בֶּן נֵכָר לֹא יֹאכַל בּוֹ', ויש ללמוד שדווקא 'בו', כלומר בפסח, אינו אוכל, אבל באכילת מצה ומרור הוא מצווה ככל ישראל[ו]. וכשם שערל ובן נכר אף שאינם אוכלים בפסח מצווים באכילת מצה, כך טמא ושהיה בדרך רחוקה, אף שאינם אוכלים בפסח מצווים באכילת מצה. ואם כן, הפסוק 'בערב תאכלו מצות' מיותר, ובא ללמדנו מצות אכילת מצה בזמן הזה, אף שאין קרבן פסח.

וְאִידָךְ - ורב אחא בר יעקב סובר, **כְּתִיב בְּהַאי וּכְתִיב בְּהַאי** - אף על פי שנכתבה חובת אכילת מצה בערל ובן נכר, נכתב גם 'בערב תאכלו מצות' לחייב טמא ושהיה בדרך רחוקה, **וּצְרִיכִי** - וצריכים אנו את שני הפסוקים[ג], ואין פסוק מיותר לחובת אכילת מצה בזמן הזה, ואינה מן התורה אלא מתקנת חכמים.

מביאה הגמרא ברייתא כדברי רבא: תַּנְיָא כְּוָותֵיהּ דְּרָבָא - שנינו בברייתא כדברי רבא, נאמר (דברים טז ח) **'שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצֶרֶת לַה' אֱלֹהֶיךָ** לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה', ומכך שביום השביעי לא אמר 'תאכל מצות' כמו בששת הימים הראשונים, יש ללמוד שאין בו חובה לאכול מצה אלא רק רשות, ואם בא לאכול בשר בלא פת או להתענות, הרשות בידו. ויש להוסיף וללמוד, **מָה** היום **הַשְּׁבִיעִי** אכילת מצה בו **רְשׁוּת** ולא חובה, **אַף שֵׁשֶׁת יָמִים** הראשונים אכילת מצה בהם **רְשׁוּת** ולא חובה. **מַאי טַעְמָא** - מהו הטעם שיש ללמוד מהפסוק שאף ששת הימים הראשונים רשות, משום **דְּהָוֵי** - שנחשב היום השביעי **'דָּבָר שֶׁהָיָה בִּכְלָל'**, שהרי במקום אחר נאמר (שמות יג ו) 'שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מַצֹּת', ואם כן גם היום השביעי היה בכלל מצות אכילת מצה כמו ששת הימים הראשונים, **וְיָצָא** היום השביעי בפסוק זה **מִן הַכְּלָל, לְלַמֵּד** שאין אכילת מצה האמורה בו חובה אלא רשות, וזו אחת מהמדות שהתורה נדרשת בהן, שכל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, **לֹא לְלַמֵּד עַל עַצְמוֹ יָצָא, אֶלָּא לְלַמֵּד עַל הַכְּלָל כּוּלּוֹ יָצָא**[ז]. לפיכך דרשו, שבכל שבעת הימים אכילת מצה אינה חובה אלא רשות.

מוסיפה הברייתא: יָכוֹל היית לומר **שֶׁאַף הַלַּיְלָה הָרִאשׁוֹן** של פסח הוא ככל הימים, ואכילת מצה בו אינה חובה אלא **רְשׁוּת, תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב (במדבר ט יא), **'עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ'**, שעם קרבן הפסח [הנאכל בלילה הראשון] חובה לאכול מצה ומרור. ועדיין **אֵין לִי** ללמוד מפסוק זה **אֶלָּא** חובת אכילת מצה **בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים**, שיש קרבן פסח והמצה נאכלת עמו, אך **בִּזְמַן שֶׁאֵין בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קַיָּים** ואין קרבן פסח, **מִנַּיִן** שחובה

א. **שבמצה** אין איסור להעביר את טעמה, שלא שייך בה הטעם שהתבאר לעיל (קיט: בהערה) בענין קרבן פסח, שהרי היא אינה קרבן שצריך לאוכלו על השובע. ב. **כתב** רשב"ם (ד"ה סוף), שהלכה כלשון ראשונה, שאסור לאכול לאחר אכילת מצה דבר המעביר את טעמה. ושתיית יין מותרת, ששתיה אינה מעבירה את טעם אכילת המצה. ג. **שהם** אינם מקריבים את הפסח בזמנו, אלא עושים פסח שני בי"ד באייר, כמאמר הכתוב (במדבר ט י-יא). ד. **רש"י** (לעיל כח: ד"ה ערל) ותוספות (כאן ד"ה כל). כפי ששנינו בברייתא (יבמות סד:), שאם מתו אחיו יש לחוש שטבעם של בני אשה זו למות מחמת המילה, ולכן לא ימולו. ה. **תוספות** (שם). שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים. רש"י (לעיל כח: ד"ה בן). ו. **כן** דרשו במכילתא (שם מג). ז. **תורת** כהנים (פתיחה א ברייתא דר' ישמעאל).

לאכול מצה, **תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב (שמות יב יח), **'בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת'**, **הַכָּתוּב קְבָעוֹ** לאכילת מצה בלילה הראשון שיהא **חוֹבָה**, ואף בזמן הזה שאין קרבן פסח. מבואר כדברי רבא, שחובת אכילת מצה בזמן הזה מן התורה[ח].

★ ★ ★

משנה **המשנה דנה בישן באמצע אכילת הפסח:** בני חבורה שהיו אוכלים את הפסח, ובאמצע האכילה **יָשְׁנוּ מִקְצָתָן, יֹאכֵלוּ** - רשאים להמשיך ולאכול מהפסח. אך אם ישנו **כּוּלָּן, לֹא יֹאכֵלוּ** - אינם רשאים להמשיך ולאכול עוד מהפסח, שהחמירו חכמים מפני שבשעה שישנו הסיחו דעתם מלאכול, ואם ימשיכו הם נראים כאוכלים את הפסח בשני מקומות[ד].

ח. **וכן** הלכה כדברי רבא, וכפי ששנינו בברייתא. רשב"ם (ד"ה הוי).

רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, אף כאשר ישנו מקצתם, רק אם **נִתְנַמְנְמוּ**, ולא נרדמו ממש[א], **יֹאכֵלוּ** - רשאים הם להמשיך באכילתם, אך אם **נִרְדְּמוּ** ממש, אלו שישנו **לֹא יֹאכֵלוּ** - אסורים לחזור ולאכול כשיקיצו משנתם[א].

קרבן הפסח נאכל בלילה הראשון של פסח [ט"ו בניסן] עד חצות[ב]. המשנה מבארת את דין הנותר ממנו לאחר מכן. אומרת המשנה: בשר קרבן **הַפֶּסַח לְאַחַר חֲצוֹת** ליל אכילתו, הרי הוא **מְטַמֵּא אֶת הַיָּדַיִם** הנוגעות בו[ג], שכן גזרו חכמים על **הַ**קרבן שנפסל במחשבת **פִּגּוּל**[ד], **וְעַל** בשר קרבן **הַנּוֹתָר** לאחר סוף זמן אכילתו[ה], שיהיו **מְטַמְּאִין אֶת הַיָּדַיִם** הנוגעות בהם[ו], ואף בשר הפסח לאחר חצות נחשב 'נותר'.

★

גמרא שנינו במשנה: **רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר, נִתְנַמְנְמוּ** מקצת מבני החבורה **יֹאכֵלוּ** מהפסח לכשיקיצו, אך אם **נִרְדְּמוּ** ממש **לֹא יֹאכֵלוּ** לכשיקיצו. **הגמרא מבררת מהו נמנום. שואלת הגמרא: הֵיכִי דָּמֵי** [-מהון] **'נִתְנַמְנֵם'** ששנינו במשנתנו. **משיבה הגמרא: אָמַר רַב אַשִׁי,** נמנום הוא כאשר האדם **נִים וְלָא נִים** - ישן ולא ישן, כלומר, שאינו ישן ממש, והוא גם **תִּיר וְלָא תִּיר** - ער ולא ער, שאינו ער ממש, **כְּגוֹן דְּקָרֵי לֵיהּ וְעָנֵי** - שאם יקראו בשמו יענה, **וְלָא יָדַע לְאַהְדּוּרֵי סְבָרָא** - אך לא ידע להשיב דברים שיש צורך להרהר כדי להשיב עליהם, **וְכִי מַדְכְּרוּ לֵיהּ מַדְכַּר** - וכאשר יזכירו לו את התשובה, יזכר וידע לומר האם נכון הדבר[ז].

הגמרא מביאה מעשה בענין זה: **אַבַּיֵי הֲוָה יָתִיב קַמֵּיהּ דְּרַבָּה** - אביי ישב בליל הסדר לפני רבה[ח], **חֲזָא דְּקָא נִמְנֵם** - ראה אביי שרבה ישן לאחר שהתחיל לאכול מהמצה שאוכלים בסוף הסעודה לשם חובת האכילה. **אָמַר לֵיהּ, מֵינָם קָא נָאֵים מַר** - אדוני ישן, ולכשיקיץ יהיה אסור לו לאכול עוד מהמצה, כפי ששנינו במשנתנו[ט]. **אָמַר לֵיהּ** רבה, **מֵינוּמֵי קָא מְנַמְנֵם** - מתנמנם אני, ולא נרדמתי ממש, **וּתְנַן** - ושנינו במשנתנו שאמר רבי יוסי, שאם רק **נִתְנַמְנְמוּ** מקצתם **יֹאכֵלוּ** לכשיקיצו, ודווקא **כשנִרְדְּמוּ** ממש **לֹא יֹאכֵלוּ** לכשיקיצו, ועל כן רשאי אני לאכול עוד מהמצה כשאקיץ[ב].

★

שנינו במשנה: **הַפֶּסַח אַחַר חֲצוֹת** ליל אכילתו **מְטַמֵּא אֶת הַיָּדַיִם** הנוגעות בו **וכו'**, שכן גזרו חכמים על הפיגול ועל הנותר לאחר סוף זמן אכילתו שיהיו מטמאים את הידים הנוגעות בהם, ואף בשר הפסח לאחר חצות נחשב 'נותר'. **הגמרא מביאה מחלוקת תנאים, עד מתי זמן אכילת הפסח, שמאותה שעה אם לא אכלו הוא נחשב 'נותר'. מוכיחה הגמרא: אַלְמָא** - מוכח ממשנתנו, **שמֵחֲצוֹת** ליל אכילתו **הָוְיָא לֵיהּ** - נחשב בשר הפסח **'נוֹתָר'. שואלת הגמרא: מַאן** - מיהו **הַתַּנָּא** ששנה את משנתנו וסובר כן'. **משיבה הגמרא: אָמַר רַב יוֹסֵף, רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה הוּא.** והיכן מצאנו שכך היא שיטתו, **דְּתַנְיָא** בברייתא, נאמר בקרבן פסח (שמות יב ח) **'וְאָכְלוּ אֶת הַבָּשָׂר בַּלַּיְלָה הַזֶּה', רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה אוֹמֵר, נֶאֱמַר כָּאן 'בַּלַּיְלָה הַזֶּה' וְנֶאֱמַר לְהַלָּן** במכת בכורות (שם יב יב) **'וְעָבַרְתִּי בְאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה** וְהִכֵּיתִי כָל בְּכוֹר', ויש לדרוש גזירה שוה[יא], **מַה לְּהַלָּן** במכת בכורות היתה המכה **עַד חֲצוֹת**[יב], **אַף כָּאן,** באכילת הפסח, זמן אכילתו הוא **עַד חֲצוֹת**[ג], ולאחר מכן נעשה הבשר 'נותר'[ד]. **אָמַר לוֹ רַבִּי עֲקִיבָא** לרבי אלעזר בן עזריה, **וַהֲלֹא נֶאֱמַר** בקרבן פסח (שם יב יא) 'וַאֲכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחִפָּזוֹן', ויש ללמוד מכך שזמן אכילתו **עַד שְׁעַת חִפָּזוֹן,** כלומר עד עלות השחר, שבשעה זו נחפזו בני ישראל לצאת ממצרים[ה], ואין ללמוד גזירה שוה מ'בלילה הזה'. **מוסיף רבי עקיבא:** ואם תשאל על כך, **אִם כֵּן** שאין לדרוש גזירה שוה, **מַה תַּלְמוּד לוֹמַר** - מה מלמדנו הכתוב באומרו **'בַּלַּיְלָה'**, אשיב לך, שאילו לא נאמר 'בלילה' **יָכוֹל** הייתי לומר שהפסח **יְהֵא נֶאֱכָל כְּ**שאר **קָדָשִׁים, בַּיּוֹם** שחיטתו[יג], **תַּלְמוּד לוֹמַר** - מלמדנו הכתוב **'בַּלַּיְלָה'**, שרק **בַּלַּיְלָה הוּא נֶאֱכָל, וְאֵינוֹ נֶאֱכָל בַּיּוֹם.**

אם כן, רבי אלעזר בן עזריה הוא התנא ששנה את משנתנו, כשיטתו שהפסח נאכל עד חצות, ולאחר מכן הוא נעשה 'נותר'. אבל לרבי עקיבא, אין הפסח נעשה 'נותר' עד עלות השחר[ו].

הגמרא מוסיפה לבאר את מחלוקת התנאים בדרשת הכתובים. שואלת הגמרא: וְרַבִּי עֲקִיבָא שלא דרש גזירה שוה מהכתוב 'בלילה הזה', **הַאי 'הַזֶּה' מַאי עָבֵיד לֵיהּ** - מה ידרוש מתיבת 'הזה'[יד]. **משיבה הגמרא:** תיבת 'הזה' **מִיבְּעֵי לֵיהּ** - נצרכת לו, משום **דִּלְמַעוּטֵי לַיְלָה אַחֵר הוּא דַּאֲתָא** - היא באה למעט שאין הפסח נאכל אלא בליל ט"ו בניסן ולא בלילה שלאחריו [ליל ט"ז בניסן], משום **דְּסָלְקָא דַּעְתָּךְ אָמִינָא** - שהיה עולה בדעתך לומר, **הוֹאִיל וּפֶסַח** הוא **'קָדָשִׁים קַלִּים'**, וכן קרבן **שְׁלָמִים** הוא **'קָדָשִׁים קַלִּים'**[טו], יש ללמוד האחד מחבירו, **מַה** - כשם **שֶׁשְּׁלָמִים נֶאֱכָלִים לִשְׁנֵי יָמִים,** כלומר ביום שחיטתם ולמחרת, וגם **בַּלַּיְלָה הָאֶחָד** שבין שני ימים אלו[טז], **אַף בְּפֶסַח** יש לומר כן, וכיון שציותה התורה שביום שחיטתו לא יאכל עד הלילה[יז], **אוֹקִים** - העמד את **הַלֵּילוֹת בִּמְקוֹם הַיָּמִים** האמורים בשלמים, **וִיהֵא** הפסח **נֶאֱכָל לִשְׁנֵי לֵילוֹת,** ליל ט"ו בניסן וליל ט"ז בו, וגם **בַּיּוֹם הָאֶחָד** שביניהם, שהוא יום ט"ו בניסן[ז], על כן **כְּתַב רַחֲמָנָא** - כתבה התורה **'הַזֶּה'**, ללמד שנאכל רק בליל ט"ו בניסן ולא יותר.

מוסיפה הגמרא: **וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה אָמַר לָךְ** - ישיב לדברים אלו, שאין צורך בפסוק ללמדנו זאת, מפני **שמִ'לֹא תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר'** (שם יב י) **נָפְקָא הָא** - יש ללמוד כבר דין זה, שלא יותירו לבוקר של ט"ו.

וְרַבִּי עֲקִיבָא שלמד כן מ'הזה' **אָמַר לָךְ, אִי לָא כְּתַב רַחֲמָנָא** - אם לא היתה התורה כותבת **'הַזֶּה', הֲוָה אָמִינָא** - הייתי אומר שאכן יש ללמוד משלמים שהפסח נאכל לשני לילות, **וּמַאי** - ומהו **'בֹּקֶר'** האמור בפסוק 'לא תותירו ממנו עד בֹּקֶר', **בֹּקֶר שֵׁנִי** של חג הפסח, שהוא ט"ז בניסן. ולכן צריך את הפסוק 'הזה' ללמדנו שאינו נאכל אלא בליל ט"ו.

וְרַבִּי אֶלְעָזָר בן עזריה **אָמַר לָךְ, כָּל הֵיכָא דִּכְתַב** - בכל מקום שנכתב בתורה **'בֹּקֶר', בֹּקֶר רִאשׁוֹן הוּא** - הכוונה לבוקר הראשון, ואף כאן כך פירושו, ויש ללמוד שאין הפסח נאכל אלא בלילה הראשון, ואין צריך ללמוד מ'הזה' שאינו נאכל לשני לילות.

★

הגמרא דנה בחובת אכילת מצה בלילה הראשון של פסח בזמן הזה, עד מתי יכול לאכול: אָמַר רָבָא, מי **שֶׁאָכַל מַצָּה בִּזְמַן הַזֶּה** שאין קרבן פסח, **לְאַחַר חֲצוֹת** ליל הסדר, **לְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה, לֹא יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ.** שכשם שאמר רבי אלעזר בן עזריה בברייתא שקרבן פסח נאכל עד חצות, כך חובת אכילת מצה בזמן הזה, שאין עמה קרבן פסח, היא עד חצות. **שואלת הגמרא: פְּשִׁיטָא** - הלא דין פשוט הוא זה, **דְּכֵיוָן דְּאִיתְקַשׁ** - שהוקש דין אכילת מצה **לַאֲכִילַת הַפֶּסַח,** שנאמר בקרבן פסח (במדבר ט יא) 'עַל מַצּוֹת וּמְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ', **כְּפֶסַח דָּמֵי** - הרי הוא דומה לפסח שזמן אכילתו עד חצות לרבי אלעזר בן עזריה, ומדוע הוצרך רבא ללמדנו. **משיבה הגמרא:** דבר זה אינו פשוט והוצרך רבא ללמדנו, **מַהוּ דְּתֵימָא** - שמא תאמר, **הָא** - הלא בעיקר דין אכילת מצה **אַפְּקֵיהּ קְרָא מֵהֶיקֵּישָׁא** - הוציא הכתוב מההיקש לקרבן פסח, שאין ללומדו ממנו, כפי שדרשו בברייתא (לעיל ע"א) מהפסוק (דברים טז ח) 'שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצֶרֶת', מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות [ובכלל זה הלילה הראשון], אלא יש ללומדו בזמן הזה מהפסוק (שמות יב יח) 'בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת', ואם כן אינו כקרבן פסח ואוכל מצה עד הבוקר. **קָמַשְׁמַע לָן** - מלמדנו רבא, **דְּכִי אַהְדְּרֵיהּ קְרָא** - שכאשר החזיר הכתוב ולימד דין אכילת מצה בזמן הזה בפסוק 'בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת', **לְמִילְּתָא קַמַּיְיתָא אַהְדְּרֵיהּ** - החזירו לענינו הראשון, שיהיה דינו כפסח, ולכן לרבי אלעזר בן עזריה זמן אכילת מצה בזמן הזה הוא עד חצות, כפי שהיה בזמן בית המקדש שאכלו את המצה עם הפסח עד חצות.

★

שנינו במשנה: **הַפִּיגּוּל וְהַנּוֹתָר מְטַמֵּא אֶת הַיָּדַיִם** הנוגעות בהם **(וכו'). הגמרא מבארת את הטעם שגזרו חכמים כן, ומהו שיעור הבשר המטמא את הידים. אומרת הגמרא:** את טעמו של דין זה פירשו **רַב הוּנָא וְרַב חִסְדָּא, חַד** - אחד מהם **אָמַר** שגזירת הטומאה היא **מִשּׁוּם חַשְׁדֵי כְּהוּנָּה** - כהנים חשודים[יח], **וְחַד** - ואחד מהם **אָמַר** שגזירת הטומאה היא **מִשּׁוּם עַצְלֵי כְּהוּנָּה** - כהנים עצלים[יט]. ועוד הוסיפו רב הונא ורב חסדא ופירשו מהו השיעור שבו הפיגול והנותר מטמאים, **חַד** - אחד מהם **אָמַר** שהשיעור הוא **כַּזַּיִת, וְחַד** - ואחד מהם **אָמַר** שהשיעור הוא **כַּבֵּיצָה.**

א. **בגמרא** יתבאר מהו נמנום. ב. **כמבואר** בגמרא, שמשנתנו כרבי אלעזר בן עזריה שאמר כן בברייתא, אך רבי עקיבא חולק עליו שם. ג. **בכמה** מקומות גזרו חכמים טומאה על הידים לבדן, ושאר הגוף טהור, ואף כאן גזרו חכמים כן. ד. **שבעת** שעסק באחת מארבע עבודות אלו, שחיטה, קבלת הדם, הולכה וזריקה, חשב לאכול או להקטיר ממנו חוץ למקומו או לאחר זמנו. תפארת ישראל (פ"י מ"ט יכין אות מ). ה. **שבכל** קרבן נאמר זמן שבו הוא מותר באכילה, ולאחר מכן הוא 'נותר'. ו. **יתבאר** בגמרא מדוע גזרו כן. ז. **כגון** אם ישאלוהו 'היכן הנחת כלי זה' לא יוכל להשיב, אך אם יזכירוהו 'הנחתו במקום פלוני' ידע לומר האם אכן הניחו שם. רשב"ם (ד"ה לאהדורי). ח. **אביי** היה יתום מאב ואם (קידושין לא:), ורבה שהיה דודו ורבו גידלו בביתו. תולדות תנאים ואמוראים (ערך אביי). ט. **שגם** באכילת מצה בזמן הזה שאין עמה קרבן פסח, אמרה משנתנו שאם ישן לא יאכל. רשב"ם (לעיל ע"א ד"ה ישנו). י. **כוונת** הגמרא להקשות מהפסוק שנאמר בקרבן פסח (שמות יב י), 'ולא תותירו ממנו עד בקר והנותר ממנו עד בקר באש תשרפו', משמע שנעשה 'נותר' רק בבוקר. ע"פ רשב"ם (ד"ה אלמא). יא. **שהיא** מהמדות שהתורה נדרשת בהן. תורת כהנים (פרשה א ברייתא דרבי ישמעאל). שכאשר נכתבו תיבות דומות בשני עניינים, יש ללמוד כל דין שהתפרש באחד מהם אף לחבירו. ואף כאן, בשני העניינים נאמר 'בלילה הזה'. יב. **כלומר**, בחצות. שנאמר (שם יב כט), 'ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור'. יג. **כלומר** ביום י"ד בניסן, כדרך קרבן תודה, שהוא דומה לפסח בכך שזמן אכילתו עד הבוקר שלמחרת הקרבתו, ורשאי לאוכלו ביום שחיטתו וכל הלילה שאחריו, כמו שנאמר (ויקרא ז טו) 'ביום קרבנו יֵאָכֵל לא יניח ממנו עד בֹּקֶר'. יד. **מתיבת** 'בלילה' פירש רבי עקיבא בברייתא מה הוא דורש, אך מתיבת 'הזה' לא פירש. טו. **שקדושתם** קלה, ואינם כ'קדשי קדשים' שקדושתם חמורה. וכמה חילוקים יש בין 'קדשי קדשים' ל'קדשים קלים', ואחד מהם, ש'קדשי קדשים' נאכלים רק לכהנים זכרים (זבחים נג. נד:), מלבד קרבן עולה שאינו נאכל כלל אלא כולו קרב למזבח, מה שאין כן ב'קדשים קלים' שנאכלים אף לישראל. טז. **כמו** שנאמר (ויקרא יט ו) 'ביום זבחכם יֵאָכֵל וממחרת'. יז. **כפי** שהתבאר שיש לדרוש מ'בלילה'. יח. **מבואר** בגמרא בסמוך (להלן קכא.), שזהו הטעם לטומאת פיגול. ושם יתבאר במה חשודים כהנים אלו. יט. **מבואר** בגמרא בסמוך (שם), שזהו הטעם לטומאת נותר. ושם יתבאר במה הם עצלים.

הגמרא מפרשת את דברי רב הונא ורב חסדא בטעם גזירת הטומאה. אומרת הגמרא: רב הונא ורב חסדא שפירשו טעמים שונים לגזירת הטומאה אינם חולקים ביניהם, אלא **חַד תָּנֵי אַפִּיגּוּל** - אחד מהם פירש טעם במה ששנינו במשנתנו שבשר פיגול מטמא את הידים, **וְחַד תָּנֵי אַנּוֹתָר** - ואחד מהם פירש טעם במה ששנינו במשנתנו שבשר נותר מטמא את הידים. **מפרשת הגמרא: מַאן דְּתָנֵי אַפִּיגּוּל** - מי שפירש את גזירת הטומאה בבשר פיגול, אמר שהטעם הוא **מִשּׁוּם חַשְׁדֵי כְּהוּנָּה** - כהנים החשודים לפגל את הקרבן במזיד[א], ומחמת הטומאה ימנע מלפגל כדי שלא יצטרך לטרוח לטהר ידיו קודם שיגע בקדשים[ב]. **וּמַאן דְּתָנֵי אַנּוֹתָר** - ומי שפירש את גזירת הטומאה בבשר נותר, אמר שהטעם הוא **מִשּׁוּם עֲצֵלֵי כְּהוּנָּה** - כהנים עצלים, שאינם זריזים באכילת בשר הקרבנות בזמן, ומחמת הטומאה יזדרזו לאכול בזמן כדי להימנע מטורח טהרת הידים[ג].

הגמרא מפרשת את דברי רב הונא ורב חסדא בשיעור הבשר המטמא את הידים. אומרת הגמרא: אמנם בטעם גזירת הטומאה לא נחלקו רב הונא ורב חסדא, אך בשיעור הבשר המטמא את הידים נחלקו, **חַד** - אחד מהם **אָמַר** ששיעורו **כַּזַּיִת, וְחַד** - ואחד מהם **אָמַר** ששיעורו **כַּבֵּיצָה. מפרשת הגמרא את טעם מחלוקתם: מַאן דְּאָמַר** - מי שאמר ששיעורו **כַּזַּיִת,** סבר שגזרו בו טומאת ידים **כְּשִׁיעוּר אִיסּוּרוֹ** - איסור אכילתו, שהוא בכזית[ד]. **וּמַאן דְּאָמַר** - ומי שאמר ששיעורו **כַּבֵּיצָה,** סבר שגזרו בו טומאת ידים **כְּשִׁיעוּר טוּמְאָתוֹ,** כלומר כשיעור טומאת אוכלים מן התורה, שהוא כביצה[ה].

★ ★ ★

משנה שנינו בתוספתא (פ"י ה"ח), קודם אכילת בשר קרבן פסח צריך לברך, 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וציונו לאכול הפסח'[ו], וקודם אכילת שאר זבחים צריך לברך, 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וציונו לאכול הזבח'[ז]. המשנה דנה במי שאוכל זבח אחר בסמוך לאכילת הפסח, האם הברכה שמברך על אחד מהם פוטרתו מלברך על חבירו[ח]. **אומרת המשנה:** מי **שֶׁבֵּירַךְ בִּרְכַּת הַפֶּסַח** בעת אכילתו, **פָּטַר** בכך **אֶת** חיוב הברכה **שֶׁל הַזֶּבַח** שאוכל בסמוך לו, ואינו צריך לברך עליו[א]. אך מי **שֶׁבֵּירַךְ אֶת** הברכה **שֶׁל הַזֶּבַח** בעת אכילתו, **לֹא פָּטַר** בכך **אֶת** הברכה **שֶׁל הַפֶּסַח,** וצריך לברך גם עליו, **דִּבְרֵי רַבִּי יִשְׁמָעֵאל**[ט]. **רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, לֹא** ברכה **זוֹ פּוֹטֶרֶת** את **זוֹ, וְלֹא** ברכה **זוֹ פּוֹטֶרֶת** את **זוֹ,** אלא צריך לברך על שניהם[י].

★

גמרא מסדר עבודת הקרבן, שהכהן מקבל מדמו בכלי ונותנו בקיר המזבח. ברוב הזבחים הוא נותנו בזריקה, שעומד על הארץ[יא] במרחק מקיר המזבח וזורקו[יב]. שיטת רבי ישמעאל (זבחים לז.), שקרבן פסח שונה בדבר זה משאר זבחים, שאינו נותן את הדם בזריקה אלא בשפיכה, שעומד על יסוד המזבח[יג] ומקרב את הכלי עם הדם לקיר המזבח[יד] ושופך ממנו בנחת[טו]. **הגמרא דנה בשאר זבחים שדינם בזריקה, אם נתן מדמם בשפיכה כפסח, האם יצא ידי חובתו, ומבארת בנידון זה את מחלוקת התנאים במשנתנו. אומרת הגמרא: כְּשֶׁתִּמְצָא לוֹמַר** - כאשר תדקדק בדברים תמצא[טז], **שֶׁלְּדִבְרֵי רַבִּי יִשְׁמָעֵאל** שאמר במשנתנו שברכת הפסח פוטרת את של זבח וברכת הזבח אינה פוטרת את של פסח, **זְרִיקָה** האמורה בדם שאר זבחים היא **בִּכְלָל שְׁפִיכָה** האמורה בפסח, ואם שפך מדם שאר זבחים יצא[יז], **וְלֹא שְׁפִיכָה** האמורה בפסח **בִּכְלַל זְרִיקָה** האמורה בשאר זבחים, ואם זרק מדם הפסח לא יצא[יח]. **וּלְדִבְרֵי רַבִּי עֲקִיבָא** שאמר במשנתנו שאין ברכת אחד מהם פוטרת את חבירתה, **לֹא שְׁפִיכָה** האמורה בפסח[יט] **בִּכְלַל זְרִיקָה** האמורה בשאר זבחים, ואם זרק מדם הפסח לא יצא, **וְלֹא זְרִיקָה** האמורה בשאר זבחים **בִּכְלַל שְׁפִיכָה** האמורה בפסח, ואם שפך מדם הזבח לא יצא[ב].

★

א. **ועושה** כן מתוך איבה לבעלים, כדי להזיק לו ולפסול את קרבנו. רש"י (לעיל סה. ד"ה מד). ואומר שוגג הייתי, כדי שלא יתחייב לשלם לבעלים, שכהן המפגל במזיד חייב ובשוגג פטור (גיטין נג.). רשב"ם (ד"ה משום חשדי), ע"פ שואל ומשיב (תליתאה ח"א סי' מיז). עוד פירש רש"י (ד"ה משום חשדי), שכהנים אלו חשודים לשחוט קרבן שלמים לשם חטאת, מפני שבשלמים הבשר נאכל לבעלים ואין לכהן בו אלא חזה ושוק [כמאמר הכתוב (ויקרא ז לד)], ואילו בחטאת הכל נאכל לכהן [כמאמר הכתוב (במדבר יח ט-י)], לפיכך הוא שוחט שלמים לשם חטאת כדי לזכות באכילת כל הבשר [והוא טועה וחושב שעל ידי מחשבתו יהיה דינו כחטאת ויזכה בכל הבשר, אך באמת אינו כן, אלא דינו כשלמים. חתם סופר (ד"ה משום)]. ורשב"ם (שם) הקשה על פירושו, הלא כששחט שלמים לשם חטאת, הקרבן כשר אלא שאינו נחשב לבעלים לשם חובתם [שאם התחייב שלמים צריך להביא לחובתו קרבן אחר תחתיו, כפי ששנינו (זבחים ב.) וראה רש"י (שם ד"ה אלא)], והוא אינו בכלל פיגול ששנינו במשנתנו שגזרו בו טומאת ידים, שאין נעשה פיגול אלא כשחשב בשעת ההקרבה לאוכלו לאחר זמנו. והמלאכת שלמה (פ"י מ"ט) מיישב את שיטת רש"י, שסבר שפיגול ששנינו במשנתנו אין הכוונה רק לפיגול ממש, אלא אף לאופן זה שהקרבן כשר אלא שלא עלה לשם חובת הבעלים, ואף בו גזרו טומאת ידים. ב. **הקשו** התוספות (לעיל סה. ד"ה משום), הלא רשעים הם וחשודים לפגל במזיד [כפירוש ראשון בהערה הקודמת], וכמו כן לא יחושו לגעת בקדשים בטומאת הידים, ולא ימנעו מלפגל מחמת התקנה שפיגול מטמא את הידים, ומה הועילו חכמים בתקנתם. ותירצו, שאף רשעים אלו אינם חשודים על הטומאה, מפני שהלכות טהרה חמורים בעיני בני אדם יותר משאר איסורים, כפי שמצינו ביומא (כג.). ג. **וכן** משום ישראל עצלים, שיתעצלו באכילת חלקם בקרבן בזמן. רשב"ם (ד"ה משום עצלי). ד. **אסור** לאכול מבשר פיגול ונותר, והאוכל מהם במזיד חייב כרת, כפי ששנינו (כריתות ב.). וחיוב כרת הוא באכילת שיעור כזית [ככל איסורי אכילה שבתורה (יומא פ.)]. רש"י (לעיל סה. ד"ה כאיסורו). ה. **אוכל** טמא אינו מטמא את הנוגע בו אלא אם יש בו שיעור כביצה [כמבואר בגמרא (יומא פ.)]. רשב"ם (ד"ה כטומאתו). ו. **אכילת** בשר הפסח היא מצות עשה, שנאמר (שמות יב ח) 'ואכלו את הבשר בלילה הזה'. רמב"ם (קרבן פסח פ"ח ה"א). ז. **אכילת** בשר קדשים מצות עשה היא, שנאמר (שמות כט לג) 'ואכלו אותם אשר כופר בהם', בין אכילת כהנים ובין אכילת ישראל. רש"י (לעיל נט. ד"ה בשלך). לפיכך אף ישראל מברך ברכה זו קודם האכילה. ראה רבינו יהונתן מלוניל (ד"ה בלך). ח. **כאשר** נמנו רבים לקרבן פסח אחד, ואין לכל אחד מהם מבשרו כדי שביעה, מביאים עמו קרבן חגיגה ויאכלוהו לפני אכילת הפסח, וכך יהיה גמר שביעתם באכילת הפסח, שהרי צריך לאכול את הפסח על השובע, וקרבן זה נקרא 'חגיגת ארבעה עשר' [ראה במשנה ובגמרא לעיל (סט:, ע.) וברש"י (סט: ד"ה ובמועט)]. וזהו הזבח האמור כאן במשנתנו. ועוד יש לפרש, שהוא מנדרים ונדבות שהביא בערב פסח ואוכל מבשרם בלילה. רשב"ם (ד"ה ברכת). ט. **גירסת** רשב"ם (ד"ה הכי גרסינן בירך) שונה מהגירסא שלפנינו, וגירסתו היא, 'בירך על הזבח לא פטר את הפסח, בירך על הפסח פטר את הזבח, דברי רבי ישמעאל'. י. **טעמם** של רבי ישמעאל ורבי עקיבא יתבאר בגמרא. יא. **רש"י** (זבחים סג: ד"ה מה - הלשון). יב. **בקרבנות** עולה שלמים ואשם, נאמר בתורה לשון זריקה. בעולה נאמר (ויקרא א ה) 'וזרקו את הדם על המזבח סביב', בשלמים נאמר (שם ג ב) 'וזרקו בני אהרן הכהנים את הדם על המזבח סביב', ובאשם נאמר (שם ז ב) 'ואת דמו יזרוק על המזבח סביב'. וכן בבכור נאמר לשון זריקה, כפי שיתבאר להלן בהערה. אולם חטאת שונה משאר זבחים, שדמה טעון ארבע מתנות באצבע על ארבע קרנות המזבח ככתוב בפסוקים (שם ד ז, כה, ל, לד). רשב"ם (ד"ה ולדברי). יג. **בתחתית** המזבח היה חלק בולט מצדדיו אמה, בגובה אמה, ונקרא 'יסוד' (מדות פ"ג מ"א). יד. **ע"פ** רש"י (לעיל סד: ד"ה מאן). טו. **שכן** שנינו בברייתא (שם), רבי ישמעאל אומר, ממה שנאמר בבכור בהמה טהורה [שנותנו מתנה לכהן והוא מביאו לקרבן ואוכל את בשרו] (במדבר יח יז), 'אך בכור שור או בכור כשב או בכור עז וגו' את דמם תזרוק על המזבח ואת חלבם תקטיר אשה לריח ניחוח לה'', למדנו שהוא טעון מתן דמים והקטרת אימורים על גבי המזבח, אולם מעשר בהמה [מעשר מבהמות טהורות שנולדו, שהוא קרבן, כמאמר הכתוב (ויקרא כז לב)] וקרבן פסח, שלא פירש בהם הכתוב כן, מנין שאף בהם צריך לתת את דמם על גבי המזבח, לפיכך מלמדנו הכתוב (דברים יב כז) 'ודם זבחיך ישפך'. ובשאר זבחים אין אנו צריכים ללמוד מפסוק זה, שבכולם כתוב כן במפורש [כמובא בהערה לעיל]. וכיון שלימד הכתוב מתן דמים בפסח בלשון שפיכה ['ישפך'] יש ללמוד שדינו בשפיכה, ולא בזריקה כשאר זבחים. אולם לשיטת רבי יוסי הגלילי (שם ולעיל סד:) אף פסח בזריקה כשאר זבחים, שהוא דורש ממה שאמר הכתוב בבכור [בפסוק שהובא לעיל] 'את דמם תזרוק על המזבח' בלשון רבים ['דמם'], שהכתוב מדבר לא רק על בכור, אלא גם על מעשר בהמה ופסח, שאף הם בזריקה ולא בשפיכה. ומכל מקום, זריקת הדם בפסח שונה מזריקת הדם בשאר זבחים, שבפסח זורק זריקה אחת כנגד יסוד המזבח, ואילו בשאר זבחים זורק שתי זריקות בשתים מזויות המזבח באופן שיתפשט הדם לארבעת הצדדים. ובגמרא (זבחים נז.) דרשו מהכתובים, שבזריקת דם שאר זבחים כתוב בפסוק לשון 'סביב', בעולה כתוב (ויקרא א ה) 'על המזבח סביב', בחטאת המילואים כתוב (שם ח טו) 'על קרנות המזבח סביב', ובאשם כתוב (שם ז ב) 'על המזבח סביב', וכלל הוא ששלושה כתובים הבאים כאחד אינם מלמדים [בשני כתובים הבאים כאחד נחלקו האם הם מלמדים, אך בשלושה כתובים כולם מודים שאינם מלמדים], לפיכך בפסח אינו צריך לתת את דמו סביב המזבח, אלא זורק זריקה אחת בלבד. טז. **רש"י** (לעיל יא: ד"ה כשתמצא). יז. **ולמדו** כן מהכתוב (דברים יב כז) 'ודם זבחיך ישפך', כפי ששנינו בברייתא (זבחים לז.). רשב"ם (ד"ה ה"ג לכשת"ל). יח. **שכיון** שאמר רבי ישמעאל שדם הפסח בשפיכה [כמובא לעיל], ובמשנתנו אמר שברכת הפסח פוטרת את של זבח וברכת הזבח אינה פוטרת את של פסח, יש ללמוד שכך היא שיטתו, שזריקה בכלל שפיכה ולא שפיכה בכלל זריקה. רשב"ם (שם). יט. **אף** רבי עקיבא סובר שהפסח בשפיכה, שלא מצאנו תנא שסובר שהפסח בזריקה מלבד רבי יוסי הגלילי [כמובא בהערה לעיל]. רשב"ם (ד"ה ולדברי).

נאמר בתורה (שמות יג יג) 'וְכֹל בְּכוֹר אָדָם בְּבָנֶיךָ תִּפְדֶּה', ולמדו מכאן שצריך **האב לפדות את בנו הבכור מיד הכהן בחמשה סלעים. הגמרא דנה בברכות שצריך לברך בעת הפדיון, ומביאה מעשה שדנו מי מברך ברכת 'שהחיינו', הכהן או אבי הבן**[א]: **רַבִּי שִׂמְלַאי אִיקְלַע** [-הזדמן] **לְפִדְיוֹן הַבֵּן, בָּעוּ מִינֵּיהּ** - שאלוהו כך, **פְּשִׁיטָא** - דבר זה פשוט, שאת הברכה **עַל** מצות **פִּדְיוֹן הַבֵּן**, שהיא 'ברוך וכו' אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל פִּדְיוֹן הַבֵּן', **אֲבִי הַבֵּן מְבָרֵךְ**, מפני שהוא המצווה בפדיון, ולא הכהן[ב]. אך יש להסתפק בברכת '**בָּרוּךְ** וכו' **שֶׁהֶחֱיָינוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה**', האם **הַכֹּהֵן מְבָרֵךְ** אותה, **אוֹ** שמא **אֲבִי הַבֵּן מְבָרֵךְ** אותה. וצדדי הספק הם, האם **הַכֹּהֵן מְבָרֵךְ** משום **דְּקָמָטֵי הֲנָאָה לִידֵיהּ** - שבאה הנאה לידו, שהרי הוא מקבל חמשה סלעים[ג], **אוֹ** שמא **אֲבִי הַבֵּן** הוא **הַמְבָרֵךְ** משום **דְּקָא עָבִיד מִצְוָה** - שהוא עושה מצוה בפדיון בנו[ד]. **לֹא הֲוָה בִּידֵיהּ** - לא היתה ביד רבי שמלאי תשובה לשאלה זו, **אֲתָא שָׁאֵיל בֵּיהּ מִדְרְשָׁא** - בא ושאל שאלה זו בבית המדרש, **אָמְרוּ לֵיהּ** - השיבו לו, **אֲבִי הַבֵּן מְבָרֵךְ שְׁתַּיִם** - את שתי הברכות, 'על פדיון הבן' ו'שהחיינו'.

פוסקת הגמרא הלכה: **וְהִילְכְתָא** - וכן היא ההלכה, **שֶׁאֲבִי הַבֵּן מְבָרֵךְ שְׁתַּיִם** - את שתי הברכות[ה].

הדרן עלך ערבי פסחים וסליקא לך מסכת פסחים

א. **להלן** בהערה יתבאר מדוע הביאה הגמרא נידון זה כאן. ב. **רבינו** יהונתן מלוניל (ד"ה על). ג. **ועל** הנאה וטובה המגיעה לאדם מברך 'שהחיינו', כפי ששנינו בברכות (נד.). ד. **כפי** שמצאנו בכמה מצוות שיש להן זמן קבוע שמברך 'שהחיינו' בעשייתן, כגון שופר סוכה ולולב, וכמו כן מצות פדיון הבן, מכיון שאינה מצויה בכל עת היא דומה למצוה שיש לה זמן קבוע. ע"פ הרמב"ם (ברכות פי"א ה"ט). יש להקשות, מדוע לא נאמר שיברכו שניהם, הכהן על הנאתו ואבי הבן על המצוה שמקיים. ויש לבאר, שאכן שניהם צריכים לברך, אך הסתפקו מי מהם חיובו עדיף והוא יוציא את חבירו. רש"ש (ד"ה כהן). ה. **כתב** הרשב"ם (ד"ה רבי), שהגמרא הביאה נידון זה כאן, מכיון שעסקה משנתנו באדם המברך שתי ברכות על מעשה אחד, שפסח וזבח נאכלים בסמיכות זה לזה, ועל אכילתם הוא מברך גם ברכת הפסח וגם ברכת הזבח.

לוח לימוד העמוד

ב	כה	תמוז	תשפה	פסחים ב	ע"א
ג	כו	תמוז	תשפה	פסחים ב	ע"ב
ד	כז	תמוז	תשפה	פסחים ג	ע"א
ה	כח	תמוז	תשפה	פסחים ג	ע"ב
ו	כט	תמוז	תשפה	פסחים ד	ע"א
ש	א	אב	תשפה	פסחים ד	ע"ב
א	ב	אב	תשפה	פסחים ה	ע"א
ב	ג	אב	תשפה	פסחים ה	ע"ב
ג	ד	אב	תשפה	פסחים ו	ע"א
ד	ה	אב	תשפה	פסחים ו	ע"ב
ה	ו	אב	תשפה	פסחים ז	ע"א
ו	ז	אב	תשפה	פסחים ז	ע"ב
ש	ח	אב	תשפה	פסחים ח	ע"א
א	ט	אב	תשפה	פסחים ח	ע"ב
ב	י	אב	תשפה	פסחים ט	ע"א
ג	יא	אב	תשפה	פסחים ט	ע"ב
ד	יב	אב	תשפה	פסחים י	ע"א
ה	יג	אב	תשפה	פסחים י	ע"ב
ו	יד	אב	תשפה	פסחים יא	ע"א
ש	טו	אב	תשפה	פסחים יא	ע"ב
א	טז	אב	תשפה	פסחים יב	ע"א
ב	יז	אב	תשפה	פסחים יב	ע"ב
ג	יח	אב	תשפה	פסחים יג	ע"א
ד	יט	אב	תשפה	פסחים יג	ע"ב
ה	כ	אב	תשפה	פסחים יד	ע"א
ו	כא	אב	תשפה	פסחים יד	ע"ב
ש	כב	אב	תשפה	פסחים טו	ע"א
א	כג	אב	תשפה	פסחים טו	ע"ב
ב	כד	אב	תשפה	פסחים טז	ע"א
ג	כה	אב	תשפה	פסחים טז	ע"ב
ד	כו	אב	תשפה	פסחים יז	ע"א
ה	כז	אב	תשפה	פסחים יז	ע"ב
ו	כח	אב	תשפה	פסחים יח	ע"א
ש	כט	אב	תשפה	פסחים יח	ע"ב
א	ל	אב	תשפה	פסחים יט	ע"א
ב	א	אלול	תשפה	פסחים יט	ע"ב
ג	ב	אלול	תשפה	פסחים כ	ע"א
ד	ג	אלול	תשפה	פסחים כ	ע"ב
ה	ד	אלול	תשפה	פסחים כא	ע"א
ו	ה	אלול	תשפה	פסחים כא	ע"ב
ש	ו	אלול	תשפה	פסחים כב	ע"א
א	ז	אלול	תשפה	פסחים כב	ע"ב
ב	ח	אלול	תשפה	פסחים כג	ע"א

ג	ט	אלול	תשפה	פסחים כג	ע"ב
ד	י	אלול	תשפה	פסחים כד	ע"א
ה	יא	אלול	תשפה	פסחים כד	ע"ב
ו	יב	אלול	תשפה	פסחים כה	ע"א
ש	יג	אלול	תשפה	פסחים כה	ע"ב
א	יד	אלול	תשפה	פסחים כו	ע"א
ב	טו	אלול	תשפה	פסחים כו	ע"ב
ג	טז	אלול	תשפה	פסחים כז	ע"א
ד	יז	אלול	תשפה	פסחים כז	ע"ב
ה	יח	אלול	תשפה	פסחים כח	ע"א
ו	יט	אלול	תשפה	פסחים כח	ע"ב
ש	כ	אלול	תשפה	פסחים כט	ע"א
א	כא	אלול	תשפה	פסחים כט	ע"ב
ב	כב	אלול	תשפה	פסחים ל	ע"א
ג	כג	אלול	תשפה	פסחים ל	ע"ב
ד	כד	אלול	תשפה	פסחים לא	ע"א
ה	כה	אלול	תשפה	פסחים לא	ע"ב
ו	כו	אלול	תשפה	פסחים לב	ע"א
ש	כז	אלול	תשפה	פסחים לב	ע"ב
א	כח	אלול	תשפה	פסחים לג	ע"א
ב	כט	אלול	תשפה	פסחים לג	ע"ב
ג	א	תשרי	תשפו	פסחים לד	ע"א
ד	ב	תשרי	תשפו	פסחים לד	ע"ב
ה	ג	תשרי	תשפו	פסחים לה	ע"א
ו	ד	תשרי	תשפו	פסחים לה	ע"ב
ש	ה	תשרי	תשפו	פסחים לו	ע"א
א	ו	תשרי	תשפו	פסחים לו	ע"ב
ב	ז	תשרי	תשפו	פסחים לז	ע"א
ג	ח	תשרי	תשפו	פסחים לז	ע"ב
ד	ט	תשרי	תשפו	פסחים לח	ע"א
ה	י	תשרי	תשפו	פסחים לח	ע"ב
ו	יא	תשרי	תשפו	פסחים לט	ע"א
ש	יב	תשרי	תשפו	פסחים לט	ע"ב
א	יג	תשרי	תשפו	פסחים מ	ע"א
ב	יד	תשרי	תשפו	פסחים מ	ע"ב
ג	טו	תשרי	תשפו	פסחים מא	ע"א
ד	טז	תשרי	תשפו	פסחים מא	ע"ב
ה	יז	תשרי	תשפו	פסחים מב	ע"א
ו	יח	תשרי	תשפו	פסחים מב	ע"ב
ש	יט	תשרי	תשפו	פסחים מג	ע"א
א	כ	תשרי	תשפו	פסחים מג	ע"ב
ב	כא	תשרי	תשפו	פסחים מד	ע"א
ג	כב	תשרי	תשפו	פסחים מד	ע"ב

ד	כג	תשרי	תשפו	פסחים מה	ע"א
ה	כד	תשרי	תשפו	פסחים מה	ע"ב
ו	כה	תשרי	תשפו	פסחים מו	ע"א
ש	כו	תשרי	תשפו	פסחים מו	ע"ב
א	כז	תשרי	תשפו	פסחים מז	ע"א
ב	כח	תשרי	תשפו	פסחים מז	ע"ב
ג	כט	תשרי	תשפו	פסחים מח	ע"א
ד	ל	תשרי	תשפו	פסחים מח	ע"ב
ה	א	חשון	תשפו	פסחים מט	ע"א
ו	ב	חשון	תשפו	פסחים מט	ע"ב
ש	ג	חשון	תשפו	פסחים נ	ע"א
א	ד	חשון	תשפו	פסחים נ	ע"ב
ב	ה	חשון	תשפו	פסחים נא	ע"א
ג	ו	חשון	תשפו	פסחים נא	ע"ב
ד	ז	חשון	תשפו	פסחים נב	ע"א
ה	ח	חשון	תשפו	פסחים נב	ע"ב
ו	ט	חשון	תשפו	פסחים נג	ע"א
ש	י	חשון	תשפו	פסחים נג	ע"ב
א	יא	חשון	תשפו	פסחים נד	ע"א
ב	יב	חשון	תשפו	פסחים נד	ע"ב
ג	יג	חשון	תשפו	פסחים נה	ע"א
ד	יד	חשון	תשפו	פסחים נה	ע"ב
ה	טו	חשון	תשפו	פסחים נו	ע"א
ו	טז	חשון	תשפו	פסחים נו	ע"ב
ש	יז	חשון	תשפו	פסחים נז	ע"א
א	יח	חשון	תשפו	פסחים נז	ע"ב
ב	יט	חשון	תשפו	פסחים נח	ע"א
ג	כ	חשון	תשפו	פסחים נח	ע"ב
ד	כא	חשון	תשפו	פסחים נט	ע"א
ה	כב	חשון	תשפו	פסחים נט	ע"ב
ו	כג	חשון	תשפו	פסחים ס	ע"א
ש	כד	חשון	תשפו	פסחים ס	ע"ב
א	כה	חשון	תשפו	פסחים סא	ע"א
ב	כו	חשון	תשפו	פסחים סא	ע"ב
ג	כז	חשון	תשפו	פסחים סב	ע"א
ד	כח	חשון	תשפו	פסחים סב	ע"ב

י היומי תשפ"ד

ה	כט	חשון	תשפו	פסחים	סג	ע"א
ו	א	כסלו	תשפו	פסחים	סג	ע"ב
ש	ב	כסלו	תשפו	פסחים	סד	ע"א
א	ג	כסלו	תשפו	פסחים	סד	ע"ב
ב	ד	כסלו	תשפו	פסחים	סה	ע"א
ג	ה	כסלו	תשפו	פסחים	סה	ע"ב
ד	ו	כסלו	תשפו	פסחים	סו	ע"א
ה	ז	כסלו	תשפו	פסחים	סו	ע"ב
ו	ח	כסלו	תשפו	פסחים	סז	ע"א
ש	ט	כסלו	תשפו	פסחים	סז	ע"ב
א	י	כסלו	תשפו	פסחים	סח	ע"א
ב	יא	כסלו	תשפו	פסחים	סח	ע"ב
ג	יב	כסלו	תשפו	פסחים	סט	ע"א
ד	יג	כסלו	תשפו	פסחים	סט	ע"ב
ה	יד	כסלו	תשפו	פסחים	ע	ע"א
ו	טו	כסלו	תשפו	פסחים	ע	ע"ב
ש	טז	כסלו	תשפו	פסחים	עא	ע"א
א	יז	כסלו	תשפו	פסחים	עא	ע"ב
ב	יח	כסלו	תשפו	פסחים	עב	ע"א
ג	יט	כסלו	תשפו	פסחים	עב	ע"ב
ד	כ	כסלו	תשפו	פסחים	עג	ע"א
ה	כא	כסלו	תשפו	פסחים	עג	ע"ב
ו	כב	כסלו	תשפו	פסחים	עד	ע"א
ש	כג	כסלו	תשפו	פסחים	עד	ע"ב
א	כד	כסלו	תשפו	פסחים	עה	ע"א
ב	כה	כסלו	תשפו	פסחים	עה	ע"ב
ג	כו	כסלו	תשפו	פסחים	עו	ע"א
ד	כז	כסלו	תשפו	פסחים	עו	ע"ב
ה	כח	כסלו	תשפו	פסחים	עז	ע"א
ו	כט	כסלו	תשפו	פסחים	עז	ע"ב
ש	ל	כסלו	תשפו	פסחים	עח	ע"א
א	א	טבת	תשפו	פסחים	עח	ע"ב
ב	ב	טבת	תשפו	פסחים	עט	ע"א
ג	ג	טבת	תשפו	פסחים	עט	ע"ב
ד	ד	טבת	תשפו	פסחים	פ	ע"א

ה	ה	טבת	תשפו	פסחים	פ	ע"ב
ו	ו	טבת	תשפו	פסחים	פא	ע"א
ש	ז	טבת	תשפו	פסחים	פא	ע"ב
א	ח	טבת	תשפו	פסחים	פב	ע"א
ב	ט	טבת	תשפו	פסחים	פב	ע"ב
ג	י	טבת	תשפו	פסחים	פג	ע"א
ד	יא	טבת	תשפו	פסחים	פג	ע"ב
ה	יב	טבת	תשפו	פסחים	פד	ע"א
ו	יג	טבת	תשפו	פסחים	פד	ע"ב
ש	יד	טבת	תשפו	פסחים	פה	ע"א
א	טו	טבת	תשפו	פסחים	פה	ע"ב
ב	טז	טבת	תשפו	פסחים	פו	ע"א
ג	יז	טבת	תשפו	פסחים	פו	ע"ב
ד	יח	טבת	תשפו	פסחים	פז	ע"א
ה	יט	טבת	תשפו	פסחים	פז	ע"ב
ו	כ	טבת	תשפו	פסחים	פח	ע"א
ש	כא	טבת	תשפו	פסחים	פח	ע"ב
א	כב	טבת	תשפו	פסחים	פט	ע"א
ב	כג	טבת	תשפו	פסחים	פט	ע"ב
ג	כד	טבת	תשפו	פסחים	צ	ע"א
ד	כה	טבת	תשפו	פסחים	צ	ע"ב
ה	כו	טבת	תשפו	פסחים	צא	ע"א
ו	כז	טבת	תשפו	פסחים	צא	ע"ב
ש	כח	טבת	תשפו	פסחים	צב	ע"א
א	כט	טבת	תשפו	פסחים	צב	ע"ב
ב	א	שבט	תשפו	פסחים	צג	ע"א
ג	ב	שבט	תשפו	פסחים	צג	ע"ב
ד	ג	שבט	תשפו	פסחים	צד	ע"א
ה	ד	שבט	תשפו	פסחים	צד	ע"ב
ו	ה	שבט	תשפו	פסחים	צה	ע"א
ש	ו	שבט	תשפו	פסחים	צה	ע"ב
א	ז	שבט	תשפו	פסחים	צו	ע"א
ב	ח	שבט	תשפו	פסחים	צו	ע"ב
ג	ט	שבט	תשפו	פסחים	צז	ע"א
ד	י	שבט	תשפו	פסחים	צז	ע"ב
ה	יא	שבט	תשפו	פסחים	צח	ע"א
ו	יב	שבט	תשפו	פסחים	צח	ע"ב
ש	יג	שבט	תשפו	פסחים	צט	ע"א
א	יד	שבט	תשפו	פסחים	צט	ע"ב
ב	טו	שבט	תשפו	פסחים	ק	ע"א
ג	טז	שבט	תשפו	פסחים	ק	ע"ב
ד	יז	שבט	תשפו	פסחים	קא	ע"א

ה	יח	שבט	תשפו	פסחים	קא	ע"ב
ו	יט	שבט	תשפו	פסחים	קב	ע"א
ש	כ	שבט	תשפו	פסחים	קב	ע"ב
א	כא	שבט	תשפו	פסחים	קג	ע"א
ב	כב	שבט	תשפו	פסחים	קג	ע"ב
ג	כג	שבט	תשפו	פסחים	קד	ע"א
ד	כד	שבט	תשפו	פסחים	קד	ע"ב
ה	כה	שבט	תשפו	פסחים	קה	ע"א
ו	כו	שבט	תשפו	פסחים	קה	ע"ב
ש	כז	שבט	תשפו	פסחים	קו	ע"א
א	כח	שבט	תשפו	פסחים	קו	ע"ב
ב	כט	שבט	תשפו	פסחים	קז	ע"א
ג	ל	שבט	תשפו	פסחים	קז	ע"ב
ד	א	אדר	תשפו	פסחים	קח	ע"א
ה	ב	אדר	תשפו	פסחים	קח	ע"ב
ו	ג	אדר	תשפו	פסחים	קט	ע"א
ש	ד	אדר	תשפו	פסחים	קט	ע"ב
א	ה	אדר	תשפו	פסחים	קי	ע"א
ב	ו	אדר	תשפו	פסחים	קי	ע"ב
ג	ז	אדר	תשפו	פסחים	קיא	ע"א
ד	ח	אדר	תשפו	פסחים	קיא	ע"ב
ה	ט	אדר	תשפו	פסחים	קיב	ע"א
ו	י	אדר	תשפו	פסחים	קיב	ע"ב
ש	יא	אדר	תשפו	פסחים	קיג	ע"א
א	יב	אדר	תשפו	פסחים	קיג	ע"ב
ב	יג	אדר	תשפו	פסחים	קיד	ע"א
ג	יד	אדר	תשפו	פסחים	קיד	ע"ב
ד	טו	אדר	תשפו	פסחים	קטו	ע"א
ה	טז	אדר	תשפו	פסחים	קטו	ע"ב
ו	יז	אדר	תשפו	פסחים	קטז	ע"א
ש	יח	אדר	תשפו	פסחים	קטז	ע"ב
א	יט	אדר	תשפו	פסחים	קיז	ע"א
ב	כ	אדר	תשפו	פסחים	קיז	ע"ב
ג	כא	אדר	תשפו	פסחים	קיח	ע"א
ד	כב	אדר	תשפו	פסחים	קיח	ע"ב
ה	כג	אדר	תשפו	פסחים	קיט	ע"א
ו	כד	אדר	תשפו	פסחים	קיט	ע"ב
ש	כה	אדר	תשפו	פסחים	קכ	ע"א
א	כו	אדר	תשפו	פסחים	קכ	ע"ב
ב	כז	אדר	תשפו	פסחים	קכא	ע"א
ג	כח	אדר	תשפו	פסחים	קכא	ע"ב

דרשו ד' ועוזו